تاريخ ريگستان

(ڀاڱو ٻيو)

رائچند هريجن

سنڌي ادبي بورڊ
ڄام شورو/حيدرآباد سنڌ
١٤٠٩ھ/١٩٨٨ع

donated from
Suleman A. Memon's
personal library

تاريخ ريگستان

(ٻن ڀاڱن ۾ - ڀاڱو ٻيو)

رائچند

سنڌي ادبي بورڊ
ڄام شورو/حيدرآباد سنڌ
١٤٠٩هه/١٩٨٨ع

ٻهريون ڇاپو — ١٩٧٥ع — تعداد ١٠٠٠
ٻيو ڇاپو — ١٩٨٨ع — تعداد ٢٠٠٠

[سنڌي ادبي بورڊ جا سڀ حق ۽ واسطا قائم]

پاران : ايم ايچ پنهور انسٽيٽيوٽ آف سنڌ اسٽڊيز، ڄامشورو.

قيمت: سٺ رپيا
[Price. 60.00]

ملڻ جو هنڌ:

سنڌي ادبي بورڊ جو بڪ اسٽال
تلڪ چاڙهي حيدرآباد سنڌ.

II

TARIKH-E-REGISTAN Part I (History of the Desert area of the province of Sind in Sindhi. Language).
By: RAICHAND HARIJAN.
Published by: Sindhi Adabi Board, Jamshoro, Hyderabad, Sind 1988.

هيءُ ڪتاب مسٽر حبيب الله صديقي سيڪريٽري سنڌي ادبي بورڊ ڇپائي پڌرو ڪيو ۽ مسٽر اور احمد ميمڻ پرنٽ منيجر جي نگراني هيٺ سنڌي ادبي بورڊ آفسيٽ پريس ڄامشورو سنڌ ۾ ڇپيو.

Digitized by M. H. Panhwar Institute of Sindh Studies, Jamshoro.

ناشر طرفان

تاريخ ريگستان جي پهرئين ڀاڱي جو نئون ايڊيشن حال ۾ شايع ڪيو ويو آهي. هيءُ ٻئي ڀاڱي جو ٻيو ڇاپو آهي. ڪنهن ڪتاب جو وري ڇپجڻ خود انهيءَ ڪتاب جي مقبوليت جو ثبوت آهي.

سنڌي ادبي بورڊ جا اهڙا ٻيا به ڪيترائي ڪتاب آهن جن جي پڙهندڙن، شاگردن، استادن ۽ عالمن طرفان بار بار تقاضا ٿيندي رهي ٿي، ۽ آهي اڻلڀ آهن.

انهن اڻلڀ ڪتابن مان هڪ تاريخ ريگستان (ٻه ڀاڱا) وري حاضر آهي. انشاءَ الله العزيز، باقي ڪتاب پڻ جلد دوباره شايع ڪيا ويندا.

حبيب الله صديقي
سيڪريٽري
سنڌي ادبي بورڊ، ڄامشورو

ڄامشورو
۹- آڪٽوبر ۱۹۸۸ع

مهاڳ

"تاريخ ريگستان" جو هيءُ پهريون ڀاڱو، ٿر جي مشهور اهل قلم سرڳواسي رائچند جي ورهين جي مطالعي ۽ محنت جو ثمر شيرين آهي، جو سنڌي ادبي بورڊ جي اهتمام هيٺ شايع ٿي رهيو آهي. اميد آهي ته هيءُ جلد پڻ پهرئين جلد وانگر مقبول عام ٿيندو.

"تاريخ ريگستان" هڪ اهڙي علمي ۽ تهذيبي موضوع تي شاهڪار تصنيف آهي، جنهن جو واسطو سنئون سڌو ٿر جي تهذيب ۽ تاريخ سان آهي. فاضل مصنف هن قسم جي اهم موضوع تي جنهن سلوٽيءَ ۽ سهٽيءَ سنديءَ ۾ مواد کي سهيڙڻ ۽ سموهڻ جي ڪوشش ڪئي آهي، سا نهايت تحسين جوڳي آهي. ڪتاب جي مواد ۽ ان جي ترتيب کي ڏسي معلوم ٿئي ٿو ته هيءَ علمي ۽ تاريخي ڪاوش هڪ اهڙي صاحب قلم جي آهي، جنهن مشاهدي جي قوت سان 'ٿر' جي هر پهلوءَ کي باريڪ بينيءَ سان جاچيو به آهي ۽ پرکيو به آهي ۽ ان سان گڏ ڏاڍي سليقي سان بيان به ڪري سگهيو آهي.

تاريخ جو فن عام طرح سان بادشاهن ۽ حاڪمن جي سن وار حڪومت ۽ فتوحات تائين محدود رهندو آيو آهي. ظاهر آهي ته ان قسم جي ڪتابن پڙهڻ سان پڙهندڙن جي ماضيءَ جي ڪن شاندار واقعن تائين ته پهچ ٿئي ٿي، پر ان سان گڏ ان دور جي تهذيب ۽ تمدن، ۽ علم ۽ فن جي سمجهڻ ۽ پروڙڻ جي ته ڪا به گنجائش پيدا نه ٿي ٿئي. اصل ۾ تاريخ، عوام جي روزمره جي زندگيءَ جي عڪاسي ۽ ملڪ جي جاگرافيائي ماحول جي ترجمانيءَ سان گڏ، انسان ۽ ان جي تهذيبي قدرن ۽ سماجي معيارن جو هڪ دلڪش ۽ دلچسپ، نصيحت آميز ۽ معلومات افزا داستان آهي.

سرڳواسي رائچند، هن ڪتاب وسيلي، ٿر جهڙي پراڻهين حصي کي پيش ڪيو آهي، پنهنجي اصلوڪي حيثيت سان بيان ڪرڻ ۾ جا

ڪاميابي حاصل ڪئي آهي، سا تاريخ نويسن لاءِ هڪ عمدو مثال آهي.
اڄ تر جهڙو پسمانده ۽ دورافتاده خطو ۽ حصو، پنهنجي سيني حسين ۽ دلنشين رنگينين ۽ رعنائين سان اسان جي سامهون آهي ۽ آن جا سمورا قديم ۽ موجوده خد وخال نمايان ۽ چِٽا نظر اچي رهيا آهن.

"تاريخ ريگستان" جي ٻنهي جلدن کي پڙهڻ کان پوءِ اهو معلوم ٿي رهيو آهي ته ڪئين صديون اڳ هيءُ حصو آباد ۽ شاداب هو. 'هاڪڙي' ۽ 'مهراڻ' جي واديءَ جي دامن ۾ سوين پربل ۽ پڪليل شهر هئا؛ بندر ۽ بازاريون هيون؛ وڻج ۽ واپار جا مرڪز هئا؛ ماڻهو سکيا ۽ ستابا هئا؛ هرڪو پنهنجي مجيءَ ۽ مانيءَ وارو هو؛ زندگي پنهنجي پرپور حسن ۽ جمال سان جلوه گر هئي؛ اديبن ۽ عالمن، سگهڙن ۽ شاعرن، پٽن ۽ پانن جي سونهري ٻولن ۽ روپ ورنن تولن سان هن خطي جو هرهڪ حصو ٻهڪي رهيو هو. اوج ۽ عروج واري زماني ۾، هن زمين تي رومانوي داستانن ۽ سورهيائيءَ ۽ وطن جي حُب جي عظيم ڪهائين جنم ورتو. مومل ۽ راڻي، سورٺ ۽ راءِ ڏياچ، ڍولا ۽ مارو، عمر ۽ مارئي، ليلا ۽ چنيسر، سڏونت ۽ سارنگا، مهر راڻي ۽ راءِ لاکي، دودي ۽ علاوالدين جي تاريخي ۽ نيم تاريخي قصن جي پيدائش به هن ئي سرزمين سان وابسته آهي، جن کي سنڌ جي عظيم ڪلاسيڪي شاعرن توڙي ساڄاهه ۽ سُرت وارن شاعرنَ ۽ سگهڙن، دل کولي ڳائي وڄائي، سنڌي ادب ۾ لافاني حيثيت بخشي ڇڏي آهي. اهيان سمورا داستان ۽ قصا سنڌي ادب لاءِ هڪ آدرشي ۽ مثالي علامت بنجي چڪا آهن.

هيءُ اهو ئي ٿر آهي، جنهن جي ڪنڊڪڙڇ جو سير سنڌ جي سرتاج شاهه عبداللطيف ڀٽائي رحه ڪيو آهي، ۽ اتي جي جهانگين ۽ مانگين، مارن ۽ پهنوارن جي زندگيءَ جي ترجماني ۽ عڪاسي پنهنجن بيتن ۾ وجد انگيز ۽ روح پرور انداز ۾ ڪئي آهي. سُر مارئي ٿر جي حسين زندگيءَ جو اهو عڪس آهي، جنهن جو مثال عالمي ادب ۾ به مشڪل سان ملي سگهندو.

هيءَ آهائي ٿر جي سر زمين آهي، جنهن ۾ برادري ۽ برابري، اخوت ۽ انساني محبت، غيرت ۽ شجاعت، حب الوطني ۽ مريادا جا جوهر پيدا ٿيا. هيءَ آهائي سر زمين آهي، جنهن جي ڪُنڊ ڪڙڇ ۾ تاريخي واقعن جو وڏو ذخيرو موجود آهي. ايا بہ ائين چوڻ جڳائي تہ سنڌ جي تاريخ ۽ تهذيب، ادب ۽ لوڪ ادب جو پورو اڌ حصو هن ئي خطي جي پيداوار آهي تہ اُن کي وڌاءُ نہ سمجهڻ گهرجي.

قدرت جا رنگ نيارا آهن — اڄ ٿر آئي ۽ برسات جو محتاج آهي. واريءَ جي ديو پيڪر ڀِٽن ۽ ڍهرن جو ڏيهہ آهي. چوطرف سُڃ پيئي واڪا ڪري ۽ پڙڻانگ لڳي پيئي آهي. ميلن ۾ واريءَ جي آڳ لڳي پيئي آهي. نہ آهي بندر آهن نہ بازاريون، نہ شهر آهن نہ وسنديون، نہ ڪي ساوڪون آهن نہ سبزه زاريون، نہ ڪي ننگر آهن ۽ نہ ڪي ڪاربون- اڄ آتي ڪنگ پيا رڙن. نہ آتي اڄ 'هاڪڙو' آهي ۽ نہ 'مهراڻ'. ماڻهو، ميرون ۽ پکي پاڻيءَ جي هڪ قطري لاءِ پيا واجهائين. هر جاندار جون آساتيون اکيون، ابر آسري، آسمان ۾ کُتل آهن. جتي اُڳ آب اڪولڊرو هو، آتي اڄ پوڪن تي پيا پاڻي ڪين!

اهي منظر لطيف سائينءَ بہ ڏٺا. ٿر جي ماڻهن لاءِ پاڻ چون ٿا:

ڏينهان ڏورن ڏٿ سين، راتيون ڪن رهاڻ،
عمر تني ڪاڻ، منهنجو روح رڙيون ڪري.

لطيف سائينءَ ٿر جي ڪُنڊ ڪڙڇ کي بيان ڪيو آهي. ڍٽ ۽ پارڪر، ڪاڻر ۽ پاٽر کي بيان ڪندي، مارئيءَ جي واتان چوائي ٿو:

'ڍٽ' ڍري، پٽ پيون، پاسي 'پارڪر'.

—

هن سَنڌ سارو سنرا، 'ڪاڻر' ۾ خوشحال.

—

سَتيءَ سيئي ساريا، 'پاٽر' جا پهنوار.

لطيف، ٿر کي سنڌ سان ۽ سنڌ کي ٿر سان گڏ بيان ڪندو آيو آهي. ٿري ماڻهو ٿر جي اتر- اولهہ واري حصي کي چون 'مهراڻو'،

يعني جنهن جي مُهڙ سنڌ ڏي آهي. تہ لطيف بہ دعا ۾ پنهي کي پيو ورسائي:

'موهڙي' ماروئڙن کي، واڏائي ڏيج وسي.

لطيف ٿر سان هن ڪري بہ محبت ڪري ٿو، ڇالاءِ تہ ٿر ماروئڙن جو ملڪ آهي. چوي ٿو:

ٿـر ٿـر انـدر ٿـاڪ، عـمـر ماروئڙن جا.

—

پيڻـن پـر هـونـدا، پُـنـگـا پـٽ پـتـار جا.

ٿر ۾ سٽ پُرهين جي ڊيگهہ جيترا کوهہ آهن. تن کي بيان ڪندي فرمائي ٿو:

کوهہ، توهہ، تر، جت سانيڪا ۽ سيٽون.

۽ اهو پڻ لطيف جو ئي ڪمال آهي، جو چند لفظن ۾ ٿر جو سمورو منظر اسان جي اکين اڳيان ٿو آڻي بيهاري. فرمائي ٿو:

ٿـر توهہ، گهر جهوپڙا، پارڻ جنين پُوهہ،

آئـا مينهن ملير تـي، ٿهڪي آتـيـا ٿُوهہ،

رات بہ منهنجي روح، سيئي سجـڻ سـاريـا.

ٿر جي ٿڌي مٽيءَ لاءِ مارئيءَ واتان چوائي ٿو:

ٿڌي مـٽـي ٿـر جـي، ولـهـيءَ وسـائـيـج.

اوڙڪون اچن تہ ٿر ڪشمير ٿيو پوي ۽ هنڌين ماڳين هڪار ٿئي. چوي ٿو:

پـسـو جا پـڪـن ۾، ڪٿوريءَ خـوشـبـوءِ.

لطيف بہ اهو منظر ڏٺو تہ ٿر جا مارو ۽ پهنوار ڏٿ تي پيا گذر ڪن. چيائين:

ڏٿ چونديندين ڏيهہ ۾، ساڻ سرتين ساڳ.

يـا

هـن مُـنـد مـارو مـنرا، ڪاٿر ۾ خوشحال،

سانئون، سيارڇ، مڪڙي، جيڏيون آئين جال.

اهي سڀ ڳاهه جا قسم آهن، جن جو ذڪر ٿر ۾ اناج وانگر ڪتب ايندو آهي. لطيف سائين ٿر جي غذا لاءِ چوي ٿو:

آئيـن ۽ چاڙهيـ 'ڏٿ' ڏهـاڙي سومرا!
سڱـا ڪيو سيد چئي، 'مالئون' سُڪائين،
منجهان 'لنب' لطيف چئي، چالور ڪيو چاڙهين،
پـلاءُ نـہ پـاڙيـن، عمرا 'آراڙيءَ' سين.

آخر ۾ لطيف سائينءَ جي هن روح پرور وائيءَ تي هن موضوع کي ختم ٿو ڪريان.

ٻُونـد ٻـرهـ جي ٻـهـار لڳـي -
دردونديءَ جـو ديس وسي پيو.
پِٽن پاسي ڪرڙ ڪڪوريا، ڳاهن جي گلزار لڳي.
ڏٺ تہ ڏنارن چوڙيو، ٻڪرن جي پيڪار لڳي...

لطيف سائينءَ جي ٿر جي تهذيب، روايتن، ثقافت ۽ ادب کي سرڳواسي رائچند تاريخ جو ويس ڍڪايو آهي، انڪري ٿر جي تاريخ اسان لاءِ املهہ سرمايو آهي، ۽ هيءُ شاهڪار سنڌي ادب ۾ هڪ اهم اضافو آهي، جنهن جو ڪو نعم البدل ٿي نٿو سگهي. اميد تہ سنڌ جا اديب ۽ عالم هن علمي ڪاوش جو قدر ڪندا. سنڌي ادبي بورڊ هن ڪتاب کي شايع ڪري، سنڌ جي تهذيب ۽ تاريخ تي ڇپيل ڪتابن ۾ هڪ معياري ۽ مستند ڪتاب جو اضافو ڪيو آهي.

غلام محمد "گرامي"
ايڊيٽر "مهراڻ" رسالو
سنڌي ادبي بورڊ

حيدرآباد، سنڌ.
٢٥- اپريل ١٩٧٥ع

مقدمو

سنڌي ادبي بورڊ جي ٺهراءَ موجب هيءَ ڪتاب بندہ جي حوالي ڪيو ويو ته شايع ٿيڻ کان اڳ ان ۾ ضروري تصحيح ڪئي وڃي ۽ ترتيب ۽ تدوين بعد صفحه طباعت تي اچي. آن ٺهراء پٽاندڙ آءٌ سرڳواسي رائچند جي روح رسيلي محنت کي سُوڌي ۽ سنواري بازار ادب ۾ آڻڻ لاءِ پيش ڪري رهيو آهيان.

هيٺين سونپيل ڪر کي اڪلائڻ ۾ هيٺيان ڪتاب منهنجا يار ۽ مددگار رهيا:

1. "Annals and Antiquities of Rajasthan", Lt: Col: Todd.
2. "Imperial Gazetteer of India".

٣. "سير ريگستان"- محترم محمد اسماعيل عرساڻي.

٤. "تاريخ ريگستان" (ٻاڳو ڀهريون)- سرڳواسي رائچند.

٥. "پراڻو پارڪر"- منگهارام اوجها.

"سير ريگستان" ۽ "تاريخ ريگستان" ۾ عرساڻي صاحب ۽ سرڳواسي رائچند هڪ انگريز آفيسر جو حوالو آندو آهي، جنهن ٿرپارڪر جي حالتن تي سڀ کان ڀهرين ڪتاب لکيو. هي صاحب هو ڪئپٽن اسٽئنلي ريڪس، جو ١٨٤٧ع ۾ ڪڇ ڀڄ ۾ اسسٽنٽ پوليٽيڪل ايجنٽ مقرر ٿي آيو. ان صاحب کان پوءِ ٿرين جو جڳ مشهور دوست ليفٽيننٽ ڪرنل 'ٽروٽ' آيو. ريڪس پنهنجو ڪتاب ١٨٥٦ع ۾ لکيو ۽ بمبئي سرڪار طرفان ١٨٥٩ع ۾ شايع ٿيو. افسوس آهي جو اهو ڪتاب اڄڪلهه ناياب آهي. هن ڪتاب جا ڪي حوالا عرساڻي صاحب پنهنجي "سير ريگستان" ۾ ڏنا آهن. مگر ٽاڊ جي ڪتاب جا ٻه جلد اڃا ڪن ڪن پراڻين ۽ ناميارين لئبررين ۾ موجود آهن، جيئن مون کي

ٻه هتان راولپنڊيءَ جي هڪ ڪتبخاني مان دستياب ٿيا. جيڪڏهن ويچاري ٿاڌ جي محنت کي ڏسجي ٿو ته واقعي هن جي ڪوشش جو داد هرحق ۽ انصاف وارو ڏيندو. سندس ڪتاب جا اردو، هندي ۽ گجراتي زبانن ۾ ترجما ٿيا آهن. جيڪڏهن ڪوڙهي نظر سان ڏسبو ته ٿاڌ جي وقائع ۾ اهو اسلهه احوال ملندو، جنهن جو زياده تر تعلق سنڌ جي هن ٿريلي خطي ’ٿرپارڪر‘ ۽ خود سنڌ جي ثقافت، تهذيب، انساب، ذاتين، ريتين ۽ رسمن سان آهي. سوال آهي ته هن ذخيري کي ڇو ضايع ٿيڻ ڏجي؟ اميد ته ’سنڌي ادبي بورڊ‘ بندي جي هن مخلصانه راءِ کي ڪو وزن ڏيندو.

سنڌ جي هن ڪنڊائتي ۽ عجيب و غريب خطي ”ٿر“ جي نالي بابت عرساڻي صاحب ۽ لائق مصنف محترم رائچند سرگواسيءَ ڪي سبب ڏنا آهن، پر ٿاڌ صاحب جي ٻه لکيت کي ملاحظه ڪريو. پنهنجي ڪتاب جي ٻئي جلد ۾ ڄاڻائي ٿو:

”قدرت جي هٿ وڏي هندي رڻ پٽ جون حدون ڇٽن اهڃاڻن ۾ ڇٽيون آهن ۽ اسان کي فقط حدبندي ڪرڻي آهي. پوري سمجهڻ لاءِ اسان ”مروسٿلي“ (Maroosthali) لفظ جي ترڪيب ڪرڻ چاهيون ٿا، جو زوردار نموني ۾ هن ’موت جي خطي‘ لاءِ موزون وجه تسميه آهي. هي لفظ ٻن سنسڪرتي جوڙن مان ٺهيو آهي. ’مري‘ (Mri)=مرڻ، ۽ ’سٿالي‘=خشڪ ۽ بي برگ و گياه زمين. مڪاني ڪريل اچارن جي ڪري ’سٿالي‘ مان ’ٿل‘ ٿيو، جو يوناني لفظ Oasis (نخلستان) جي مترادف آهي. ٻوڪيل ٽڪرا (واريءَ جي دڙن) جي مقابلي ۾ تعداد خواه ڄجهائيءَ ۾ ’ڪين‘ برابر آهن، جو سان هن قديم رومن تشبيه ـ ”آفريڪا ۾ نخلستان چيتي جي قسم پلنگ جي کل جي ٽِڪن وانگر آهن“ ـ جي بدران ائين چوندس ته هندي رڻ پٽ جي شڪل چيتي جي کل جي ٽِڪن وانگر آهي، جنهن جا ڏِگها ڪارا پٽا واريءَ جي وڏن ۽ ويڪرن ٽِڪن وانگر

ڏيکائي ڏين ٿا ۽ گهٽ واريءَ وارن ميدانن تي چڙهيا بيٺا آهن. انهن جي سطح تي ڪيترا ٿوري آباديءَ وارا ڳوٺ ۽ واڻ ٻڪرٽيل آهن. هن جي اولاهينءَ سرحد جي تشبيه به ساڳيءَ طرح شروع ڪئي ويئي آهي. هڪ انگريز سياح ڪي، جو سنڌ جي ماٿريءَ ۾ قدم ڌريندو، تنهن کي لبيا جي رڻ پٽ تي نيپولين جا چيل هي لفظ ياد ايندا ته 'سمنڊ سان قريب ۾ قريب رڻ پٽ مشابهت ڪري سگهي ٿو ۽ ڪنارا جڻ ته نيل جي ماٿري آهن.' نيل جي بدل 'سنڌوءَ' ۾ اگر حيدرآباد کان اچ طرف اوڀاري مسافري ڪبي ته نظر جي حد اوپر طرف واريءَ جي ڀِٽن سان گهيرجي ويندي، جي اڪثر نديءَ جي سطح کان ٻه سؤ کن فوٽ مٿي ڪَرَ کنيون بيٺيون آهن. هي هڪ انسان کي ائين ڏيان ڏرڻ تي مجبور ڪنديون ته هيءَ خلا، جا هن سرسبز ماٿريءَ جي شڪل ۾ نمودار ٿئي ٿي، سا ضرور ڪوهقاف جي وهندڙ برف جي ڇپن سان ڳري نڪتي هوندي. هن جي گڏ ٿيل پاڻيءَ، 'مروستاليءَ' جي تسلسل ۾ رخنو وڌو آهي، نه ته هي رڻ ارڪوشيا (Arachosia) * جي بيابانن سان وڃي ڳنڍجي ها" (۱)

تاريخ ريگستان جي هن پٺي ڀاڱي جي باري ۾ لائق مصنف پنهنجي ديباچي ۾ چڱيءَ پر سمجهائڻ جي ڪوشش ڪئي آهي. هيءُ ڪتاب ٻاويهن بابن تي مشتمل آهي، جن جو ڌار ڌار عنوان مقرر ٿيل ڪونهي. هرهڪ باب ۾ متعلق خواه غيرمتعلق موضوع اچي ٿا وڃن. ڪتاب جي سناء ۽ ترتيب جي سهٽي نموني ۾ ڌار ڌار بابن جا مکيه عنوان طئي ڪيا آهن، جن جو وري ذيلي عنوانن سان تعلق ۽ ربط هجي.

---

* هيءُ بيابان ايران جي اتر-اوڀر ۽ افغانستان جي اتر طرف روس ۾ واقع آهي.

(1) "The Annals and Antiquities of Rajasthan", Vol II, 2nd edition, 1894, page: 281.

وڏي ارمان جي ڳالهہ آهي جو مصنف هن ڪتاب جو مسودو تيار ڪري جلد ئي وڃي پنهنجي جهان پڌاريو، نہ تہ سندس حياتيءَ ۾ ترتيب متعلق اسان جا مشورا هن ڪتاب کي وڌيڪ سهڻو ۽ واضح بنائين ها. خير، ڌڻي شال رائچند صاحب جي روح کي راحت ۾ رکي. بهرحال، مون لفظ لفظ ڪري سڄو مسودو پڙهيو آهي، تصحيح ڪئي اٿم ۽ جيتريقدر ٿي سگهيو آهي، اوترو اجمال ۽ اختصار کان ڪم ورتو اٿم. مثال طور باب چوڏهين جو عنوان 'زهر چوسڻ' حذف ڪيو ويو آهي ۽ باب پندرهين جي عنوان 'ڏٽ' جا ڏهہ صفحا ڪاٽي، ان اهم عنوان کي وراڪن جي ورن کان بچايو ويو آهي. ڪن عنوانن کي صحيح ڪري لکيو ويو آهي، جيئن باب سترهين جا ڪي عنوان. جتي جتي تحت الحاشيہ نوٽن جي ضرورت محسوس ٿي آهي، اُتي آهي بہ ڏنا اٿم. ماستر صاحب پاڻ ريگستان جو رهواسي هو، انڪري فطري طور سندس زبان جو لهجو بہ اُهوئي ٿريلو رهيو هوندو. اهو اثر ڪتاب جي هرجملي ۾ نمايان آهي، انڪري مون کي هر جملي تي تمام گهڻو توجهہ ڏيڻو پيو آهي.

جيئن مصنف پنهنجي ديباچي ۾ ڄاڻايو آهي تہ "ڪيترا ٿري لفظ، جن جو سنڌي زبان سان تمام ويجهو لاڳاپو آهي ۽ عام طور مروج آهن، سي ڪم آندل آهن. ان خيال سان تہ اسان جي سنڌي ٻوليءَ جو واڌارو بہ ٿئي ۽ علم دوست صاحبن کي رس، سواد، مزو ۽ ميٺاج بہ اچي."– اهڙا ٿريلا لفظ ۽ محاورا قائم رکيا ويا آهن، جي واقعي هڪ سنڌيدان لاءِ ڄاڻڻ ضروري آهن. ان سلسلي ۾ مصنف هڪ قابل داد ڪم هي ڪيو آهي تہ ساري ڪتاب ۾ جن جن شين يا حقيقتن جي پٽار ڏنل آهي، انهن جو هرمعنيٰ ٿري لفظ بہ ڏنو اٿس. واقعي زبان جي ٻروڙڻ ۽ پرائڻ وارن صاحبن لاءِ هي هڪ سهڻو ۽ سونهري قدم کنيو ويو آهي.

هن ڪتاب کي جيڪڏهن حقيقت جي عينڪ سان ڏسبو تہ هيءَ پڌري پٽ ظاهر ٿيندو تہ لائق مصنف پنهنجي وطن جي هرڪا حالت پاڻ ڏسي محسوس ڪري، پوءِ صفحهٔ قرطاس تي آندي آهي. فارسيءَ جي

مشهور مقولي "شنيده ڪئي بود مانند ديده" (يعني ٻڌل ڪو ڏٺل جي قالب ۾ گهڙجي سگهي، هرگز نه!) مطابق هي مصنف جي ذاتي تجربي ۽ مشاهدي پٽاندر سالن جي لڳاتار محنت جو ثمر آهي، سو بلڪل سڦلو آهي. هرهڪ باب وڏيءَ محنت ۽ سرجوشيءَ سان لکيل آهي ۽ مصنف اها ڀرپور ڪوشش ورتي آهي ته پنهنجي پياري وطن متعلق ڪا به ڳالهه، ننڍي خواه وڏي، وسري نه وڃي. ان ڏس ۾ لائق مصنف واقعي ڪيرون لهڻيون. ادبي نقطهءِ نظر سان باب سترهون ۽ باب اوڻيهون ساراهه جي لائق آهن، جن ۾ مصنف ڪچهري، رهاڻ، پليڪار، ٿر جو شعر، گيت، لوڪ ادب ۽ ٻارڙن جي دنيا جي عنوانن ڪي نهايت سهڻي نموني سان نباهيو آهي. بلاشبه، مصنف جو هيءُ ڪتاب "ٿر جو انسائيڪلوپيڊيا" (دائرة المعارف) آهي، جنهن ۾ هن خطي سان واسطو رکندڙ هر ڳالهه جي تفصيلي معلومات مهيا ڪيل آهي.

محبوب علي چنا

حال وائيس پرنسپال

گورنمينٽ ڊگري ڪاليج راولپنڊي.

راولپنڊي

٢٤- فيبروري ١٩٦٩ع

ديباچو

ڪوبہ تاريخ جو ڪتاب ڪٿي پڙهي ڏسجي ٿو تہ اُن ۾ فقط بادشاهن جي حڪومتن جا سن، راڻين، وزيرن ۽ سپہ سالارن جا نالا لکي، جنگين جا احوال ڄاڻائي، حاڪمن جا پيڙهي بہ پيڙهي شجرا ڏنا ويا آهن. سون هن ڪان اڳ پنهنجي لکيل ڪتاب "تاريخ ريگستان" (ياڳو ٿرپارڪر) جي شروعات ۾ مٿين قسم جو احوال ڏنو آهي. عالمن جي راءِ آهي تہ اهو سلسلو پنهنجيءَ جاءِ تي بيشڪ اهم آهي، مگر اها ملڪ جي مڪمل تاريخ نہ چئبي. اهو تہ فقط تاريخ جو بنان روح بوتو آهي. حقيقت ۾ تاريخ جو روح ملڪ جون طبعي حالتون، سماجي ۽ معاشرتي حقيقتون، رسم ۽ رواج، رهڻي ڪهڻيءَ جا طور طريقا ۽ ريتون رسمون آهن. ان قسم جي تاريخ جي مطالع مان پتو پوندو تہ جدا جدا وقتن تي ماڻهن جي حالت ڇا هئي، انهن ۾ ڪهڙيون خوبيون هيون، جن جي اسين بہ پيروي ڪيون؛ ۽ ڪهڙيون خاميون هيون، جي اسان ڇڏي ڏيون. اهڙي تاريخ مان اسان کي ماضيءَ جا سبق ملن ٿا، جن مان معلوم ٿئي ٿو تہ اڳين زماني جا ماڻهو ۽ قومون ڪيئن گذاريندا هئا ۽ ڪهڙيون ڳالهيون سندن ڪاميابين ۽ تباهين جون باعث بڻيون. اهڙين حقيقتن جي ڪري نہ رڳو تاريخ جو مضمون وڻندڙ ۽ ملوڪو ٿئي ٿو، پر مستقبل جي راهہ ۾ ڪارائتو پڻ ٿئي ٿو.

سون "تاريخ ريگستان" (ياڳو ٿرپارڪر) جي پوين بابن ۾ ڪجهہ احوال اهڙي قسم جو ڏنو هو، جو بلڪل مختصر آهي. ان بابت محترم ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ صاحب پيش لفظ ۾ لکڻ فرمايو آهي تہ "حقيقت ۾ هن ڪتاب جو بهترين سرمايو اهوئي مواد آهي، جو لائق مصنف پنهنجي ذاتي تلاش ۽ تجربي جي بناءِ تي مڪاني موضوعن بابت ڏنو آهي. ٿرپارڪر جي مختلف حصن ۽ ڀاڱن، ڳوٺن ۽ شهرن، ذاتين ۽ پاڙن، قصن ۽ ڪهاڻين، ريتن ۽ رسمن، شادين ۽ غمين، ڪچهرين ۽ ميلن، گيتن ۽ شعرن بابت مصنف جو ڪجهہ لکيو آهي، سو نهايت

قيمتي آهي. ڇاڪاڻ ته اهوئي نئون مواد آهي، جو سنڌي ادب ۽ تاريخ جي موجوده سرمايي ۾ ناياب آهي. ڪيترو نه بهتر ٿئي ها جو لائق مصنف ٿر جي ٻوليءَ ۽ ان جي محاورن، سڪاني گيتن ۽ شعرن تي اچا به تفصيل سان روشني وجهي ها، جنهن لاءِ ڪافي گنجائش موجود هئي. اميد ته مصنف پنهنجي پياري وطن جي انهيءَ ڀڪڙيل ذخيري کي گڏ ڪري اهو نئون ڪتاب جوڙيندو ۽ سنڌي ادب جي سرمايي ۾ هڪ قيمتي اضافو ڪندو."

ان کان پوءِ محترم ڊاڪٽر بلوچ صاحب وقت بوقت روبرو تاڪيد ڪندا پئي رهيا ته نه رڳو مٿين ڳالهين بابت پر ٿر جي جديد حالتن بابت پڻ تفصيلي ڪتاب لکي. دراصل، ڊاڪٽر صاحب موصوف جي همت افزائي ئي هن ڪتاب لکڻ لاءِ تحرڪ ڏياريو آهي.

ٿر جو علائقو جيتوڻيڪ جاگرافيائي طور سنڌ جو ڀاڱو آهي، مگر هتي جون حالتون بنهه اور قسم جون آهن. اڄ جڏهن وڏن شهرن ۾ ايندو آهيان، تڏهن اتي جا دوست- جن ٿر اڪئين نه ڏٺو آهي-سي ٿر بابت عجيب سوال پڇي ملڪي حالتون معلوم ڪرڻ چاهيندا آهن، ڇو ته انهن جي دل ۾ ٿر متعلق عجيب تصور قائم ٿيل آهي. ٿر-واريءَ جي ڀِٽن سان ڀريل بيابان ۽ ريگستاني علائقو، جتي نڪا ندي ۽ نه واهه، نه ڍنڍ، نه ڍورو. آباديءَ جو سمورو مدار برسات تي، سا به ڪڏهن پوي ته ڪڏهن ڪانه پوي. اونهاري ۾ سخت لُڪون ۽ جهولا لڳن. کوهه نهايت اونها، جن ۾ به کارو پاڻي ۽ اڪثر بستين کان پري پري. مسافريءَ لاءِ اُٺن جو واحد ذريعو ۽ ڀِٽن جي لهه-چڙهه، جنهن جي ڪري بدن ۾ سور پئجيو وڃي. نانگ، بلائون ۽ ڀِٽيون، جن جي ڪري ساهه سدائين مُٺ ۾! ماڻهو ويچارا غريب، سادا، اڻپڙهيل ۽ مالدار، جن جو اٺئي پهر واسطو جهنگ سان. گهر سادا ۽ ڪکن جا، چونرا ۽ چونڪيون، لانيون ۽ لوڙها. کاڌي ۾ ٻاجهر جو ڍوڍو ۽ لسي اپ ۽ وقتي ڏٿ تي گذران. نه شهري زندگيءَ جون

جديد سائنسي سهوليتون، نہ آرام ۽ آسائش لاءِ موقعا، نہ بنيادي انساني ضرورتن جي پورائيءَ لاءِ ڪو آسرو ۽ نہ ناٽڪ، ڪيل، تماشا. جن ٿر نہ ڏٺو آهي، سي حيرت ۾ آهن تہ اهڙي خطي ۾ ماڻهو رهن ڪيئن ٿا ۽ ڇو آنهيءَ سڄ ڪي ڇنبڙيا پيا آهن؟ مٿيان سوال بہ درست ۽ ڳالهيون بہ برابر– پر فطري اصول پٽاندر ڌڻيءَ سائين هرهڪ تڪليف جي اڙالي لاءِ بہ سامان پيدا ڪري ڇڏيو آهي. ٿر جون حالتون هروڀرو ايتريون ويل نہ آهن. صدين کان وٺي جو جتي رهي ٿو، سو آن علائقي جي جاگرافيائي حالتن کي برداشت ڪرڻ ۽ منهن ڏيڻ لاءِ ذهني طور هيري چڪو آهي.

ڪنهن بہ ملڪ جي تاريخ سمجهڻ لاءِ آن جي جاگرافي معلوم ڪرڻ بلڪل ضروري آهي. گويا تاريخ ۽ جاگرافي. پاڻ ۾ جاڙيون ڀينرون آهن. هرملڪ جي بناوت، طبعي حالتن، آب و هوا، موسمن ۽ ٻين ڳالهين جو آن ملڪ ۾ رهندڙ ماڻهن جي سياءُ ۽ سيرت، قد ۽ رنگ، ريتن ۽ رسمن، رهڻي ڪهڻي، لباس ۽ کاڌي، سوچ ۽ ويچار، اندازگفتگو ۽ ٻوليءَ تي مڪمل طرح اثر پوي ٿو، تنهنڪري سون هن ڪتاب ۾ انهن مڙني موضوعن کي تفصيل سان بيان ڪرڻ جي ڪوشش ورتي آهي. وس آهر ڪوشش اها ڪئي ويئي آهي تہ ٿر سان تعلق رکندڙ ڪو بہ مضمون رهجي نہ وڃي. ان طرح سان مناسب هنڌن تي پٽائي صاحب ۽ ٻين شاعرن جا شعر درج ڪيا اٿم، جيئن پڙهندڙن کي وڌيڪ رس اچي.

ڪوشش ڪري ٻولي علم فهم ۽ سليس ڪم آندي ويئي آهي، جيئن هرڪو چڱيءَ طرح پڙهي ۽ سمجهي سگهي. ڪيترا ٿري لفظ، جن جو سنڌي زبان سان تمام ويجهو لاڳاپو آهي ۽ عام طور مروج آهن، سي ڪم آندل آهن. ان خيال سان تہ اسان جي سنڌي ٻوليءَ جو واڌارو بہ ٿئي ۽ علم دوست صاحبن کي رس، سواد، مزو ۽ ميٺاج بہ اچي.

جيستائين ڪو بہ اديب ۽ ليکڪ پنهنجي سر روبرو وڃي حقيقت کي نئو جاچي ۽ مشاهدو ڪري، تيستائين پنهنجيءَ دل ۾ رٿيل مضمون کي مڪمل طرح سان قلمبند نئو ڪري سگهي. هڪ هنڌ ويهي، ڪتابن

۽ مطالع جي مدد سان لکڻ ايترو موثر ۽ بهتر نٿو ٿئي، جيترو ڪنهن ماحول ۽ ماڳ کي روبرو وڃي اکين سان ڏسي مشاهدو ڪري، پوءِ قلم ڪجي. پڙهندڙن کي چڱيءَ پر محسوس ٿيندو ته هن ڪتاب لکڻ لاءِ مطالعي جي ڀيٽ ۾ مشاهدي جي وڌيڪ ضرورت پيش رهي آهي. آءٌ پاڻ ٿر جو رهاڪو آهيان ۽ ۱۹۲۸ع کان وٺي پرائمري ماستر جي حيثيت ۾ ملازمت ماڻيم، ٿر جي تقريباً سمورن حصن ۾ رهيو آهيان. ٿر جي ڪنڊڪڙڇ جو ذاتي مشاهدو ڪري، اتي جي ماحول جو ورهين جا ورهيه اڀياس ڪيو اٿم. ٿر جي تاريخ ۽ لوڪ ادب سان دلچسپيءَ جي ڪري ٿر جي هر ڳالهه تي هيڪاري وڌيڪ توجهه پئي ڏنو اٿم. پنهنجي ڪوشش موجب جيڪا معلومات حاصل ڪري سگهيو آهيان، سا قلمبند ڪري، سنڌي ادب جي سڄڻن جي خدمت ۾ پيش ڪري رهيو آهيان.

ڪنهن به موضوع تي ڪجهه لکڻ بعد اها دعوا ڪرڻ ته هاڻي حد ٿي چڪي آهي، منهنجي خيال ۾ مناسب نه آهي. آءٌ ڪو اديب يا عالم ڪونه آهيان- فقط ٻارن کي پڙهائيندڙ آهيان، سو به ٿر جهڙي علائقي ۾، جتي مطالع ۽ اديبن ۽ عالمن سان ميل ملاقات جا موقعا بلڪل محدود رهيا آهن. هيءَ نمائي پيشڪش فقط وطني حب جي جذبي جو نتيجو آهي، اميد آهي ته ادبي حلقن ۽ پڙهندڙن وٽان ان کي قبوليت جو شرف حاصل ٿيندو.

آخر ۾ آءٌ سنڌ جي عظيم محقق جناب ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ صاحب جو نهايت ٿورائتو آهيان، جنهن صاحب نه صرف مون کي ان موضوع تي قلم کڻڻ لاءِ توجهه ڏياريو، پر آن سان گڏ وقت بوقت مفيد مشورن سان نوازي ڪم لاءِ همٿائيندا رهيا، جنهن جي نتيجي ۾ هيءُ ڪتاب مڪمل ڪري سگهيو آهيان.

راڻچند
هيڊ ماستر
گورنمينٽ پرائمري اسڪول
ڇيلهار، ضلعو ٿرپارڪر سنڌ.

ڇيلهار
۱- مارچ ۱۹٦۸ع

فهرست

باب ١: ٿر- طبعي ڀاڱا- ٿارڪر جو نالو- ص ١-١٢
ضلعي جو نالو- ضلعي جا ڀاڱا- ايراضي-
حدون- "شاهه" جو ٿر- ٿر جا ڀاڱا-
آب و هوا- تعليم- يونين ڪائونسلون-
پوليس- صحت- ٽپال.

باب ٢: ٿر جون ڀٽون- ڀٽن جا نالا- ڀٽ جا ص ١٣-٤٤
ڀاڱا- ڏهر- زمين جي ٽڪرن جا نالا-
ڀنين جا نالا- ٿر جي واري- پيرين اکاڙو
هلڻ- ڪارونجهر ٽڪري- ريلوي رستا-
لاري رستا- خشڪي رستا- ٿر جي
مسافري- مسافرخانا.

باب ٣: وڏا وڻ- ننڍا وڻ. ص ٤٤-٧٢

باب ٤: ٻوٽا- وڏا ٻوٽا- ننڍا ٻوٽا- ڀاڄيءَ وارا ص ٧٣-٩٢
جهنگلي ٻوٽا- گهرو ٻوٽا.

باب ٥: وليون- ٻوڪيل وليون- ٿر جا ميوا- ص ٩٣-١٠٦
جهنگلي وليون- ڳنڍ واريون وليون.

باب ٦: گاهن جا مختلف قسم. ص ١٠٧-١١٧

باب ٧: ٿر جو آباد ٿيڻ- ٿر ۾ رهندڙ قومون ص ١١٨-١٤٤
(مسلمان، هندو، اڇوت ۽ متفرقه)-
آدمشماري- ٿر جي ٻولي- سنسڪرت لفظ-
ٿر جي مسلمانن جي ٻولي- لفظ متائڻ-
ٿري ٻوليءَ جا خاص لفظ.

باب ٨: ٿر جا ڳوٺ- ڳوٺن جا نالا- واڍيون- ص ١٤٥-١٧٧
گونر- ڍاڻيون- گهر- گهر آڏڻ ۽ رهڻ
لاءِ سوڻ- گهر جي صفائي- گهر جو سامان-

ٻاسڻ برتن- گهرو انتظام- گهرن تي
نشان- گهرو جيوت- ترين جي مشغولي-
ٿري عورتون- ڪپڙا ڌوئڻ- ٿري عورت
جي مڙس سان وفاداري.

ٻاب ٩: پنچاتون- راڄ مهاڄڻ- قومي اڳواڻ- ص ١٧٨-٢٠١
پاڙي جو پٽيل- گوتر ۽ نُکون-
گڏيل ڪٽنب- نياڻين جو اڪلاءُ- شاديءَ
جو رواج- ڇوڪريءَ کي ساهري گهر
م ڪلڻ- ڏورو گيت- ڪنوار آڻڻ-
جيٺري تي جيٺري شادي ڪرڻ- مرد
جي ٻيهر شادي- زال جو وري پرڻجڻ-
ڏيروٽيءَ جو رواج- زال جو درجو-
طلاق جو رواج- مائٽ ۽ اولاد- ننڍا
ٻار- اولاد تي مائٽ جو نالو- اولاد گود
۾ وٺڻ- ٻائرن جي پريت- مائٽن کان
جدا ٿيڻ.

ٻاب ١٠: برسات- برسات لاءِ اڳڪٿيون- برسات ص ٢٠٢-٢٢٨
لاءِ سات سوڻ- چوماسي جي شروعات-
مينهن جو مانداڻ- برسات جو وسڻ- ٿر
جو وسڪارو- ترايون ۽ تلاءُ- ترائن
جو پاڻي.

ٻاب ١١: ٿر جا کوهه- ويريون- زمين جي ص ٢٢٩-٢٤٧
اوڻهائي ۽ متاڇرو- کوهه تيار ڪرڻ-
کوهن مان پاڻي ڪڍڻ- عورتن جو
پاڻي ڀرڻ- ٻوڙڻ- آواڙو- سيترڙي-
پاڻيءَ جا قسم ۽ خاصيتون.

ٻاب ١٢: روينيو سرشتو- زمين ۽ پيدائش- پوک ص ٢٤٨-٢٨٠
جو قسم ۽ طريقو- هارپ تي ٻني- پوک-
پوک جي تياري- هر ڏيڻ- پوک جي
سنڀال- پيل کان بچاءُ- ڪانياٺي- ناٺ-

بينيو- پيچ وجهڻ- لابارو- چونڊو ڪرڻ-
لاس يا آبت- ڪرو ڪٽڻ- آن رکڻ-
ڳوار وڍڻ- فصل ڳڏ ڪرڻ- سيڪڙ
ڪرڻ- پلو وڍڻ- ڏن يا ڪالر.

باب ١٣: جانور- مالدار- ڏڻ ڏارڻ- چراگاهه- ص ٢٨١-٣٣٠
وٿاڻ- سال ڏهڻ- ٻوٽاڙي- چينپڙو-
ڳهاڻ ۽ ٻيلٽي- هيج ڪرائڻ- دونهي
ڪرڻ- مال جون حالتون- مال ڪي
قابو ڪرڻ جا نمونا- مال جو بچاءُ-
ڪٽن ڪي ڳت پڌڻ- ڏنار جو ڏينهن-
مال جي ميڃاڻپ- مال جي چوري-
ڪتا پالڻ- پاڳي يا پيري- مال جو سودو-
ٻڪريون ۽ رڍون ڪترڻ- آنڪوڙو-
مال سان پيدائش- ڏڳا چاڙهيا ڪرڻ-
هرڻ پالڻ- مال جون بيماريون ۽ علاج.

باب ١٤: پکي- گهرو پکي- جهنگلي پکي- ص ٣٣١-٣٦٨
ڪڪڙ پالڻ- تتر پالڻ- جيت- سرندڙ
زهري جيت- پيٽڻ- پيرن وارا زهري.
جيت- آڏامندڙ زهري جيت- پيرن وارا
جيت- آڏامندڙ جيت- برساتي جيت.

باب ١٥: تندرستي- کاڌو- ڏٿ- واهوندو- ص ٣٦٩-٤٠٤
گوشت- ويشنو هندو- ڏڪار- پوشاڪ-
وارن جي سنڀال- تاجوئا- زيور-
مهمان نوازي.

باب ١٦: ڏنڌو ۽ گذران جا وسيلا- ڪاريگريون ص ٤٠٥-٤٢٦
۽ هنر- پاڻ- آڪوارو- معدنيات- لوڻ
جا سن- ڪارخانن لاءِ سهولتون- ٻهراڙيءَ
جو دڪان- آهت- آمدني روانگي-
دولت- قرض- گرويءَ تي قرض-
ڏرتيءَ ٻر ڏن پورڻ.

باب ١٧: ڪچهري- بيت- ڪانيون- مڱهڙن جا سخن (چار ئي نه وسرن، پنج ئي پاڙي، پنج ئي نه وسرن، پنج ئي بدنام، ست ٻڪيون سنسار)- ڳجهارتي ڳالهيون- ڳوڙها- ڳجهارتون- رهاڻ- نشو واپرائڻ- مارن جا ڏار ڏار نالا- ٿرين جي پاڻ ۾ پليڪار. ص ٤٢٧-٤٦٣

باب ١٨: ٿر جا ميلا- پينگهه لُڏڻ- چيڪلو- رانديون- رانديڪا- راڳ ۽ ساز- ناچ- وهٽن جا سوار- آٺ ۽ گهوڙا گهمائڻ- شڪار- شڪاري ڪتا- تيرڪمان- روڙهو. ص ٤٦٤-٥٠٧

باب ١٩: ٿر جو شعر ۽ لوڪ ادب (واقعاتي بيت)- جديد شعر و شاعري- ڳيچ- لوڪ گيت- لوڪ ادب (ڳجهارتي بيت)- ٻارن جي دنيا. ص ٥٠٨-٥٧١

باب ٢٠: ڀرم ۽ وهم- قبرپرستي ۽ ٿان- مقام ۽ مسان- مڙدن جو نيڪال- ڀوت ۽ ڀوپا- سوڻ- جهاڙون- هور وجهڻ- سَرودو ڏسڻ- قرباني ڪرڻ- بيمارين ۽ علاج- ٽوڻا، ڦيٿا ۽ ٽوٽڪا. ص ٥٧٢-٦٢٩

باب ٢١: هندو مسلم اتحاد- راڄوٽي فيصلو- ادب ۽ حيا- پاڙي جو ننگ- ايمانداري- پٽيل ۽ رسائي- غمي- اوسر يا مارڪو- خيرات، دان ۽ پُنج- پردو- مسجدون- مندر- ٻاهه ٻارڻ- چيٺا گڏ ڪري رکڻ- گوٺيتر- ڳٺڙ جو نمونو- وٽ ۽ ماپا. ص ٦٣٠-٦٥٠

باب ٢٢: ٿر جا مکيه شهر ۽ ڳوٺ. ص ٦٥١-٦٥٨

باب پهريون

تــر

ٿالو- دنيا ۾ ڪيترائي ملڪ، شهر ۽ ڳوٺ وغيره آهن ۽ سڀڪنهن تي ڪي نه ڪي نالا ضرور رکيل آهن ۽ اهي نالا ڪيئن پيا، ان لاءِ به ڪي نه ڪي سبب هوندا آهن. اسان جي ٿر ملڪ تي اهو نالو ڪيئن پيو، ان لاءِ به ڪي سبب آهن، جن مان ڪي هيٺ ڏجن ٿا(۱):

۱- هي ملڪ وارياسو آهي ۽ سڄهس واريءَ جون ڀٽون آهن. ڀٽ کي ٿري ٻوليءَ ۾ "ٽَڙي" چئبو آهي، جنهن جو جمع ٽڙيُون، يعني ٽَڙيُن جو ملڪ، جنهنڪري ملڪ تي "ٿر" نالو پيو.

۲- کير کي ڪاڙهڻ سان مٿان گهاٽي ڄمي تي بيهندي آهي، جنهن کي "ٿر" چئبو آهي. اهڙيءَ طرح هتي به هيٺان سخت زمين آهي، جنهن جي اونهائي ڪٿي ٿوري ڪٿي گهڻي آهي. ان جي مٿان واريءَ جو ڄميل تهه آهي، جو "ٿر" وانگر آهي. انهيءَ ڪري هن ملڪ تي اهو نالو پيو آهي.

۳- ٿر جو ملڪ برسات کان سواءِ بيابان آهي. برسات نه ڪڏهين پوي ته ڪڏهين ڪانه پوي، نه ته به ٽئين يا چوٿين سال ته ڏڪار لڳو پيو آهي. سنسڪرت لفظ "ستل" جي معنيٰ آهي بيٺل يا نه وهندڙ يعني خشڪ بيابان؛ جتي ڪو درياهه، ندي يا لئين ڪاله آهي. انهي 'ستل' لفظ جو اُچار اول ٿري ٿيو 'ٿل'، يعني خشڪ زمين (ضد- جل، معنيٰ پاڻي). ٿل جو اچار ٿري ٿيو ٿر، اهو پويون ڪارڻ وڌيڪ موزون لڳي ٿو.

---

(۱) محترم محمد اسماعيل عرساڻي پنهنجي مشهور ڪتاب 'ٿر ريگستان' ۾ به اهي سبب ڄاڻايا آهن (م. چ)

ٿر کي ريگستان بہ چون. ريگ=وَاري، آستان=جاء، واريا سو ملڪ. اهو نالو فقط ڦرهيل طبقي تائين محدود آهي، عام نہ آهي. انگريزيءَ ۾ ان کي ”ڊيزرٽ“ (Desert) چون.

طبعي ڀاڱا

سڄو ٿر مکيہ ٻن ڀاڱن ۾ ورهايل آهي: هڪڙو ڀٽ (ڀاٽ) يعني واريا سو ملڪ، جنهن ۾ واريءَ جون ڀٽون آهن؛ ٻيو ٻٽ يعني ڏاڍي ۽ سنهين زمين وارو ملڪ، جو آهي ٻارڪر. بقول شاهہ ڀٽائي صاحب:

ڀَٽ ڀري ٻٽ ٿيون، ٻاسي ٻارڪر.

ٻارڪر- هي ننگرپارڪر تعلقي جو ڏاکڻو ڀاڱو آهي. تعلقي جي ڏهن تپن مان فقط ٽي تپا هن ڀاڱي ۾ اچي وڃن ٿا. هن ڀاڱي جي ڊيگهہ ۳۰ ميل ۽ ويڪر ۲۰ ميل آهي. هن ڀاڱي ۾ ڪي ڀٽون آهن، ۽ ٿڪا زمين واريا سي آهي. هتي جي زمين ڪڪري واري، ٻرائين ۽ سنهين مٽاڇري واري آهي. ننگرپارڪر وٽ ڪارونجهر ٽڪري آهي، جا ڪڪڙ جي بيضي وانگر ڦري اچي ٿي ۽ ننگرپارڪر جو شهر جڻ تہ ان جي هنج ۾ آهي. وچ ۾ ماٿريون آهن، ان جي ٻاهرئين گولائي ۲۰ ميل آهي. ڪارونجهر ٽڪريءَ جي چوٽي زمين جي سطح کان هزار فوٽ مٿي آهي. هن ڀاڱي کي اوڀر، ڏکڻ ۽ اولهہ کان ڪڇ جو رڻ آهي، جنهنڪري هي ٽڪرو ٻيٽ وانگر لڳي ٿو.

پارڪر جو نالو

ٻارڪر ۽ ڪڇ واري ملڪ جي وچ ۾ ڪڇ جو رڻ آهي، جو هن وقت سڪل آهي، مگر اڳي ان ۾ پاڻي هوندو هو، ڪڏهين گهڻو ڪڏهين ٿورو، ۽ اهو پاڻي عربي سمنڊ سان ڳنڍيل هوندو هو، جنهن کي ”ڪاري“ چوندا هئا. ڪڇ سان آمدورفت

لاءِ اها ڪاري ٻار ڪرڻي پوندي هئي، جنهنڪري چوندا هئا ٻار ڪاري، يا ٻار آڪر، جو نيٺ بدلجي 'ٻارڪر' ٿيو(١) ٻيو ٻه سبب آهي: هن ڀاڱي جي ننگر پارڪر شهر وٽ ڪارونجهر ٽڪري آهي ۽ باقي سڄي ڀاڱي ۾ واري ڪانهي پر زمين ٽاڪرو نموني پٿرائين آهي، يعني پهڻ يا پٿر جو ملڪ، ۽ پارڪر لفظ جي معنيٰ آهي پهڻ يا پٿر جو ملڪ، انهيءَ ڪري اهو نالو پيو.

ضلعي جو نالو

اسان جي ٿر وارو ڀاڱو ٿرپارڪر ضلعي ۾ آهي. واريءَ ۽ پٽن واري ڀاڱي کي ٿر چئبو آهي. ننگر پارڪر تعلقي جي ڏاکڻي پاسي وري زمين سنئين آهي، ان کي پارڪر چئبو آهي. ٿر ۽ پارڪر ٻنهي ڀاڱن جي آمدورفت، واپار، ماڻهن جي رواجن ۽ ريتين رسمن وغيره ۾ ڪو گهڻو تفاوت ڪونهي. هر ڪنهن ڳالهه ۾ ميل جول آهي، تنهنڪري ٻيئي ٽڪرا پاڻ ۾ گڏيا پيا آهن. انگريزن ملڪي انتظام جي لحاظ کان پنهنجي حڪومت جي وقت ۾ انهن کي گڏي سڄي ضلعي تي ”ٿرپارڪر“ نالو رکيو.

هي ضلعو ١٣-٢٤ ۽ ٢١-٣٦ ڊگريون اتر ويڪرائي ڦاڪ، ٤٠-٦٨ ۽ ٥-٧١ ڊگريون اوڀر ڊگهائي ڦاڪ تي سمنڊ جي سطح کان ٤٠ فوٽ مٿي واقع آهي.

ضلعي جا ڀاڱا

صوبي سنڌ جو ٿرپارڪر ضلعو هيٺين موجب ستن ڊويزنن ۽ تعلقن ۾ ورهايل آهي. ضلعي جو حاڪم ڊپٽي ڪمشنر آهي، جو ميرپور خاص ۾ رهي ٿو. سندس هٿ هيٺ ست ڊويزنن لاءِ ڊپٽي ڪليڪٽر ۽ تعلقن لاءِ مختيارڪار مقرر ٿيل آهن.

---

(١) جيمس ٽاڊ 'پارڪر' جو احوال ڏيندي، ساڳيو سبب ٻڌايو آهي.

● ميرپور خاص سب-ڊويزن: ميرپور خاص، جيمس آباد ۽ ڏگهڙي تعلقا.

● ٿارپارڪر سب-ڊويزن: عمرڪوٽ ۽ سامارو تعلقا.

● ٿر سب-ڊويزن: مٺي، ڇاڇرو، ڏيپلو ۽ ننگرپارڪر تعلقا.

تعلقا هيٺئين موجب سرڪلن، تپن ۽ ديهن ۾ ورهايل آهن.

تعلقو	سرڪل	تپا	ديهون
مٺي	۵	۱۰	۴۶
ڇاڇرو	۶	۱۶	۴۰
ڏيپلو	۳	۹	۴۲
ننگرپارڪر	۴	۱۰	۳۸
عمرڪوٽ	۴	۲۰	۱۱۲

ايراضي

هونءَ ته بهاولپور، جوڌپور، جيسلمير جا ڪجهه ڀاڱا، سکر ضلعي جا اباوڙو ۽ ميرپور ماٿيلو تعلقا، خيرپور جو اوڀر وارو ڀاڱو، کپرو ۽ عمرڪوٽ تعلقن جا ڪجهه ٽڪرا، ۽ موجوده ٿرپارڪر ضلعي جو ٿر سب-ڊويزن سڄو 'ٿر' آهي، مگر اسين جنهن ڀاڱي جو ذڪر ڪريون ٿا، سو آهي ٿر سب-ڊويزن جا مٺي، ڏيپلو، ڇاڇرو ۽ ننگرپارڪر چار تعلقا ۽ عمر ڪوٽ تعلقي جو اوڀر ڀاڱو.

انهيءَ ڀاڱي جي پکيڙ هيٺئين موجب آهي: تعلقو مٺي ۱۵۶۲ چورس ميل، تعلقو ڇاڇرو ۲۷۹۶ چورس ميل، تعلقو ڏيپلو ۱۵۰۳ چورس ميل، تعلقو ننگرپارڪر ۱۶۱۷ چورس ميل، جملي پکيڙ ٿر سب-ڊويزن جي ۷۴۷۸ چورس ميل. تعلقو عمرڪوٽ، جو ٿارپارڪر سب-ڊويزن جو تعلقو آهي، ان جي ڪل پکيڙ ۱۴۶۶ چورس ميلن

سان ١٠١٨ چورس ميل ٿر آهي. الهيءَ حساب سان "ٿر" جي جملي ھڪيڙ ٨٤٩٦ چورس ميل آهي. ڇيري تعلقي جو پٽن وارو ڀاڱو شامل ڪبو تہ جملي ھڪيڙ ١٠٥٤٢ چورس ميل ٿيندي ۽ سڄي ضلعي جي ھڪيڙ ١٣٦٩٠ چورس ميل آهي، جو صوبي سنڌ ۾ ايراضيءَ جي لحاظ کان سڀني ضلعن کان وڏو ضلعو آهي.

حدون

هن ڀاڱي جي اتر طرف ڀارت جي اڳوڻي جوڌپور رياست وارو ملڪ ۽ ٿرپارڪر ضلعي جو ڇيرو تعلقو؛ اڀرندي ڏي جوڌپور رياست؛ ڏکڻ ڏي ڪڇ جو رڻ؛ الهندي ڏي ٿرپارڪر ضلعي جو سامارو تعلقو ۽ حيدرآباد ضلعي جو ٽنڊو باگو تعلقو.

"شاهہ" جو ٿر

شاهہ صاحب ٿر کي ٽن ڀاڱن ۾ ورهايو آهي.

● ڪاڇ - ڇاڇري تعلقي جو اتر وارو ڀاڱو آهي.

"ڪاڇ ڪٽيون خاصيون، اچيون اڌ اُڃن،
ڪڏيو ھيرڻ ڪنھن، ملير گهرجي مارئي."

ڊاٽ - ٿر جو وچ وارو ڀاڱو. اهو ٽڪرو وڏو آهي. موجوده ڀيا ٽنڊا ڀاڏا بہ انهيءَ ۾ شمار ٿيل آهن. توري طبعي بناوت جي ڦيرگهير ڪري انهن ٽڪرن تي جدا جدا نالا جهڙوڪ شامروٽي ولگو، مٺراڻو، ڪنڊو ۽ وٽ وغيره رکيا ويا آهن.

ڪجهہ ماڻڌاڻو مکڻي، ڏي وٽين ڊاسي ٿيڊٽ.

● ڀائر - هي ٿر جو ڏکڻ وارو ڀاڱو آهي.

ستي سيئي ساريا، جي ڀائر جا ڀھنوار.

ٿر جا ڀاڱا

هن ڀاڱي ۾ واريءَ جون ڀٽون آهن؛ ڪٿي لنڊيون ڪٿي وڏيون، ڪٿي هڪبئي جي ويجهيون ويجهيون، ڪٿي ٻري ٻري، ڪٿي ٿوريون ڪٿي گهڻيون. سڀئي ڀٽون اتر- اوڀر کان ڏکڻ-اولهه ڏي آهن. ڪٿي ڪٿي ڀٽن جي وچ ۾ سنئين زمين آهي، جن کي ”ڏهر“ چئجي. زمين جي ڀلائي ڀلائي، خاصيت، جدا جدا حالتن ۽ ٻيهڪ جي ڪري اهو ٽڪرو هيٺئين ڀاڱن ۾ ورهايل آهي:

● ڀاٽ- هي سڄي ٿر جي وچ وارو ٽڪرو آهي. هن ۾ عمرڪوٽ تعلقي جو ڏکڻ وارو ڀاڱو، ڇاڇري تعلقي جو گهڻو ڏکڻ- اولهه ۽ مٺي تعلقي جو ڪجهه اتر وارو ڀاڱو اچي وڃن ٿا.

بقول شاهه صاحب:

سهسين سيما ڪنجري، لوئي ليٽ تيام،
اباڻن جي آسري، ڪتي ڪاڻ ڪيام،
جا ’ڀٽ‘ ڏيکيام، تنهن جو ٻرور ٻن رهائيين.

هتي ڀٽون وچوليون آهن، منجهانئن ڪي ڪي وڏيون به آهن. ڏهر چڱا آهن. زمين ڀلي ۽ آبادي لائق آهي. هن ڀاڱي جي ڪري عام طرح سڄي ٿر کي ’ڀاٽ‘ چوندا آهن ۽ رهاڪن کي ’ڀاٽيي‘ چئبو آهي.

● ڪنٺو- هن ۾ ڇاڇري تعلقي جو ڏاکڻو ۽ ننگرپارڪر تعلقي جو اتر وارو ڀاڱو ۽ مٺي تعلقي جو اوڀر وارو ڀاڱو اچي وڃن ٿا. هتي ڀٽون وڏيون آهن ۽ هڪبئي کان ٻري ٻري آهن، جنهنڪري وڏا ڏهر گهڻا آهن. هتي جي زمين سنوت واري ۽ ڪجهه مٺي آهي، ان ڪري ڀلي ۽ آبادي لائق آهي. ٻنيون وڏيون آهن، جنهنڪري کيتي سٺي ٿئي ٿي. هن حصي ۾ وڻڪار ججهي آهي، خاص ڪري ڪونبٽ جو وڻ گهڻو آهي. ڦوڳ ۽ ٿوهر جو وڻ ڪوڙ ٿئي. ڏهرن ۾ چاريون ۽ جهنگلي ٻيرڙيون گهڻيون آهن.

ڪائڙ- ڇاڇري شهر کان ٿورو اوڀر ۽ اتر طرف گيڙڙيءَ تائين، اولھ طرف تعلقي عمرڪوٽ جو ڪجھ ڀٽن وارو ڀاڱو - هن سڄي کي "ڪائڙ" چوندا آهن. بقول ڀٽ ڌڻي:

هن مند مارو سنرا 'ڪائڙ' ۾ خوشحال.

هن ڀاڱي ۾ واريءَ جون ڀٽون ننڍيون آهن. ننڍا ننڍا ڏڙا ۽ هيٺ مٿانهان ميدان آهن، جن کي 'مڱرا' چون. ملڪ ۾ وڏا ۽ ڊگها وڻ گهٽ آهن. ٿوهَر جو وڻ گهڻو آهي. ملڪ جي ماڻهن کي 'ڪائڙيا' چون.

● مُهراڻو- هيءَ اڳوڻي مهراڻ نديءَ جي وهڪري جي پر وارو ڀاڱو آهي. هاڻي ٻه ٻورو اتان لنگهي ٿو، جنهن ۾ ڪڏهين پاڻي هجي، ڪڏهين سُڪو پيو هجي. هن ۾ ڇاڇري ۽ مٺي تعلقن جو اولھ وارو ڀاڱو ۽ عمرڪوٽ تعلقي جو ڏکڻ-اولھ وارو ڀاڱو اچي وڃن ٿا. هتي ڀٽون هڪٻئي کي ويجھيون آهن، جنهنڪري وڏا ڏهر ڪونه آهن. ڀٽن جي وچ ۾ ننڍا ننڍا ٽڪرا آهن، جنهنڪري ٻنيون ننڍيون آهن. زمين بلڪل واريءَ آهي، جنهنڪري آبادي چڱي ٿئي. وڻڪار گهاٽي آهي، خاص ڪري ڪُنڀٽ ۽ ٿوهر جو وڻ جام ٿئي. اڳتي اتر ۽ اولھ طرف ڀٽن ڍنگ ڪيو آهي، ان کي "ڪَسَ" چوندا آهن. اتان پوءِ سنڌ جي سنئين زمين شروع ٿئي ٿي.

● سامروٽي- هن ۾ مٺي تعلقي جو ڏکڻ-اولھ ۽ ڏيپلي تعلقي جو اُتر وارو ڀاڱو اچي وڃن ٿا. هتي ڀٽون وڏيون ڪونه آهن. زمين پلي ۽ مٽي واري آهي، جنهنڪري آبادي سٺي ٿئي. ڪڻڪ، ٻاجهر ۽ جوئر به ٿئي. ماڻهن کي 'سامروٽيا' چوندا آهن.

● ونگو- هن ۾ ڏيپلي تعلقي جو اتر-الهندي وارو ٽڪرو اچي وڃي ٿو. زمين آبادي لائق آهي. هتي ڀٽون وڇوليون ۽ هڪٻئي کي ويجهيون آهن، ڏهر گهڻا ڪونه آهن.

• ونگ- هن ۾ ڏيپلي ۽ مٺي تعلقن جا ڏاکڻا پاڱا اچي وڃن ٿا. هي ٽڪرو ڪڇ جي رڻ سان ويجهو ۽ دلدلي آهي، جنهنڪري هتي پاڻي تانگهو آهي. زمين چڱي آبادي لائق آهي. هتي پٽون لنديون آهن. رڻ جي ويجهي هئڻ ڪري هتي لوڻ جا ڪيترائي سر آهن.

• پارڪر- هن ۾ ننگرپارڪر تعلقي جو ڏکڻ وارو پاڱو اچي وڃي ٿو. هتي واري ۽ پٽون ڪونه آهن. زمين سنئين پڌرائين ۽ ڪکري واري آهي. منجهس رائو يعني پٿرن جي سنهي پور جهجهي آهي. ڪارونجهر ٽڪري هن پاڱي ۾ آهي. هتي آبادي سُٺي ٿئي ٿي، خاص ڪري هيرڻ جي پوک پلي ٿئي ٿي.

• اڇوٽر- هن ۾ عمرڪوٽ تعلقي جو اترئون ڇيڙو ۽ پوءِ اڳتي کپري تعلقي جو اتر وارو پاڱو، خيرپور جو اڀرندو حصو ۽ جيسلمير جو ڏکڻ-الهندي وارو پاڱو اچي وڃن ٿا. هن کي 'ڀٽون' ۽ 'ڏهرا' به چوندا آهن. هتي آبادي گهٽ ۽ ماڻهن جون وسنديون ڇڊيون آهن.

آب هوا

ٿر واريلو ملڪ آهي. واريءَ تي گرمي ۽ سرديءَ جو اثر جلد ٿئي، جنهنڪري سياري جي سيءَ جي ڪري واري ٺريو پوي. ان جو اثر هوا تي به ٿئي ۽ اها ٿڌي ٿيو پوي. ڊسمبر ۽ جنوري ۾ هوا تمام ٿڌي ٿئي، جنهنڪري سيءَ سببان ڏڪڻي پيئي ٿئي. هن موسم ۾ مسافريءَ ڏينهن جي وقت مناسب آهي.

بهار جي موسم ۾ سيءَ گهٽجي وڃي، واهولڊو وري، جنهنڪري رڻ-ڦوٽ ٿئي. جهنگلي گلن جي خوشبوءِ پيئي اچي، جنهنڪري آبهوا وڻندڙ ۽ صحت بخش لڳي.

اونهاري جي گرميءَ جي ڪري واري تپيو پوي. پيرين اگهاڙو هلي ڪونه سگهجي. بدن گرميءَ جي ڪري ٻهڪهر سان شل ٿيو پوي، سخت ڏکڻون لڳن ۽ واري اُڏامي، جنهنڪري سوکيءَ ماڻهو ٻاهر ڪونه نڪرن. باقي غريب ۽ مالدار، جن جي وٽ نه سري، سي پنهنجو ڪم ڪار ڪندا رهن ۽ ٻاهر نڪرڻ وقت مٿي تي انگوچو يا پٽڪي جو پلاند ورائي ڇڏين. بقول شاهن جو شاهه:

مر لڳي لُوءِ، تر پاپيهو تي مران.

ڪڏهين ڪڏهين لُوءِ اهڙي لڳندي آهي جو پاپيهو، هَرڻ ۽ پيا اهڙا نازڪ طبع پکي مري ويندا آهن. ڏينهن جو وهٽ تي يا پيادل مسافري ڪري نه سگهبي آهي. رات جو واري ٿڌي هوي، جنهنڪري هوا به ٿڌي ٿئي، ان وقت پيرين اگهاڙو هلڻ سان فرحت پيئي ايندي آهي.

وچالا وهاڻا نه، مون ڪس اچن،
ٿڌا ريت ريلون هيٺئين ۾ هُرن.

مسافري رات جو ڪبي آهي. وچ ۾ ڪٿي ڏاپو ڪرڻ لاءِ لهي ڪنهن ريت تي ليٽبو ته پيو سُهائيندو، اصل اُٿڻ تي دل نه ٿيندي. آڏو پاسو ڪيو ناهي، آرامي ننڊ اچي ويندي. سائين يتائي ڪيئن نه سچ فرمايو آهي:

ٿڌي مٿي ٿر جي، وِلهي وسائجاه،
پوءون ٿئي پساه، ته به نجا مَڙهه ملير ڏي.

چوماسي ۾ برسات پوڻ کان اڳ ڪڏهين ڪڏهين طوفان لڳندو آهي، جنهن کي "واٽئڙ" چوندا آهن. ان جي ڪري در ۽ واري اُڏامي اوندهه ڪري ڇڏيندي آهي. بعضي ڪي وڻ ٽڻ پٽجي ۽ اُکڙي پوندا آهن، پر جان جي نقصان جو انديشو نه رهندو آهي.

برسات پوڻ بعد فرحتي هوا لڳندي آهي، جنهن کي ڏُٽي جي هوا چئبو آهي. پرسان ڪٿي برسات پيئي، اتان جهڪا

هوا ايندي سا ۽ وڻندڙ ۽ فرحتي هوندي آهي. چوماسو سڄو خاص ڪري جولاءِ، آگسٽ، سيپٽمبر ۽ آڪٽوبر مهينن ۾ ملڪ ۾ ساوڪ هوندي آهي، جنهنڪري آبهوا وڻندڙ، فرحتي ۽ صحت بخش هوندي آهي.

عوام جو گذر ٻهراڙين ۾، جتي کُليل هنڌ، هر وقت تازي هوا، جنهنڪري بيماريون گهٽ ٿين ۽ ماڻهو تندرست گذارين.

تعليم

ٿر ابتدائي خواه سيڪنڊري تعليم ۾ ڪافي ترقي ڪئي آهي. ٿر جا ڪيترائي ماسٽر ڏاري ۽ ميرپورخاص سب-ڊويزن ۾ ملازم آهن. زناني تعليم ۾ به ٿر اڳتي وک وڌائي آهي، ڇاڪاڻ جو اتي پردي جو رواج ڪونهُ آهي. ڪيترين ٿري ماسترياڻيون ميرپورخاص ۽ ناري ڊويزن ۾ نوڪري ڪن ٿيون.

ٿر جي ڇهن تعلقن مان فقط ننگرپارڪر تعلقي ۾ زوري تعليم آهي. پرائمري مردانا اسڪول ڪافي تعداد ۾ آهن. زنانا اسڪول به آهن. پرائمري اسڪولن ۾ ڇهين درجي سان گڏ اردو به لازمي طور پڙهائي وڃي ٿي. ڇهين درجي سنڌي پاس ڪرڻ بعد انگريزي اسڪولن ۾ داخلا وٺي پڙهبو آهي. انگريزي تعليم ۾ به ٿر اڳتي وک وڌائيندو وڃي ٿو. مٺي، ڏيپلو، ننگرپارڪر، عمرڪوٽ، ڇاڇرو، ڇيلهار، اسلامڪوٽ ۽ ڪٿون ڪوٽ ۾ هاءِ اسڪول؛ ڪانٽيو، جنجهي، گُڙڙا ٻهه ۽ ڪلوئيءَ ۾ مڊل اسڪول آهن.

پرائمري مردانن اسڪولن لاءِ ضلعي جو عملدار ڊسٽرڪٽ انسپيڪٽر آف اسڪولس ٿرپارڪر آهي، جو ميرپورخاص ۾ رهي ٿو(١). زنانن اسڪولن لاءِ ڊپٽي انسپيڪٽريس آف گرلس

---

(١) ١-جولاءِ ١٩٧٠ع کان ٿر سب-ڊويزن لاءِ الڳ ڊسٽرڪٽ انسپيڪٽر آف اسڪولس مقرر ڪيو ويو آهي، جنهن جو هيڊڪوارٽر مٺيءَ ۾ آهي.

اسڪولس ميرپورخاص آهي. امتحان وٺڻ لاءِ اسسٽنٽ ڊسٽرڪٽ انسپيڪٽر آف اسڪولس، بيٺل (حدن) لاءِ مقرر ٿيل آهن. انگريزي اسڪولن جو ضابطو وري انسپيڪٽر آف اسڪولس حيدرآباد جي هٿ هيٺ آهي.

مذهبي تعليم

مسلمانن جي مذهبي تعليم جي انتظام لاءِ ڪٿي ڪٿي، ڪن ڳوٺن ۾ مڪتب آهن، جتي ٻارن کي قرآن شريف ۽ ٻي مذهبي تعليم ڏني وڃي ٿي. ڪن ڳوٺن ۾ مدرسا به آهن، جتي مذهبي تعليم مولوي جي درجي تائين ڏني وڃي ٿي. اسڪولن ۾ مذهبي تعليم جو نصاب مقرر ٿيل آهي، جتي اها تعليم ملي ٿي.

هندن جي ڌرمي سکيا لاءِ بندوبست ڪونهي. صرف عام طرح ٿورا پنڊت پنهنجي اولاد کي ڪجهه ڌرمي تعليم ڏيندا آهن ۽ شادي-غميءَ جي رسمن جي سکيا ڏيندا آهن. سو به صرف انهيءَ ڪري، ته ڄڄمانن (واسطيدارن) ۾ وڃي اهي رسمون پوريون ڪرائي، چار ڏوڪڙ ڪمائي سگهن. يعني اهو طريقو به ڪمائيءَ جي لالچ جي ڪري آهي ۽ نه سکيا جي ڪري. اهو چوڻ بيجا نه ٿيندو ته هندن ۾ ڌرمي تعليم ڪانه آهي.

يونين ڪائونسلس

ٿر ۾ هيٺين موجب يونين ڪائونسلون آهن.

مٺي تعلقو: مٺي، منڊيو پٽي، مهراڻو، جوڙيو، لونيهار، ماٺيڇي، کهڙي، اسلام ڪوٽ، ڪاريو غلام شاهه ۽ سينگارو.

ڇاڇرو تعلقو: ڇاڇرو، ڇيلهار، ڪانتيو، ويجهيار، راڄوڙو، هيرار، ٻارنو، چارنور، ٽڙ احمد، منڊيو چارڻ، کينشسر، ڏاهلي، گڏڙو، ٽڙ دوس ۽ سارنگهيار.

ڏيپلو تعلقو: ڏيپلو، جهڙميو، سارڻ، ڏڀرو، کينلاري ۽ ڪاوڻي.

۾ ننگرپارڪر تعلقو؛ ننگرپارڪر، آڏيگام، ڦيٽاپور، ويراواهه، ٻيلوءَ جو تڙ، سنبي ڏيرا، ڊيگوسر، چوڙل ۽ هاڙهو.

پوليس

چورن، بدمعاشن، ڌاڙيلن وغيره کان ماڻهن جي جان ۽ مال جي بچاءَ جي انتظام لاءِ پوليس آهي، جنهن جو ضلعي لاءِ وڏو عملدار سپرنٽينڊنٽ آف پوليس ۽ ان جي هٿ هيٺ ٽن سب ڊويزن لاءِ ڊپٽي سپرنٽينڊنٽ پوليس آهي ۽ تعلقي هيڊ ڪوارٽرن ۾ سب انسپيڪٽر پوليس ۽ انهن جي هٿ هيٺ آئوٽ پوسٽون آهن، جن ۾ جمعدار ۽ سپاهي رهن ٿا. جنهن کي ٿاڻو چئجي، سي هيٺين موجب آهن:

مٺي تعلقو: مٺي، نئون ڪوٽ، اسلام ڪوٽ، جهُن ۽ جهانگڙو.

ڇاڇرو تعلقو: ڇاڇرو، ڇيلهار، تڙ احمد، کينسر ۽ گيڙو.

ڏيپلو تعلقو: ڏيپلو، ڪلوئي، هٽڙائي ۽ ٻلهياري.

ننگرپارڪر تعلقو: ننگرپارڪر، هاڙهو، چوڙل، ڏانو ڌانڌل، آڏيگام ۽ ڀراڙو.

صحت

بيمارن جي دوا درمل لاءِ اسپتالون آهن، جن ۾ ڊاڪٽر ۽ ڪمپائونڊر ڪم ڪن ٿا. ڇاڇرو، مٺي، ڏيپلو، ننگرپارڪر، اسلام ڪوٽ، ڇيلهار، ڏانو ڌانڌل، ڪلوئي ۽ نئون ڪوٽ ۾ اسپتالون آهن، جتي فقط داخلا في ڏيڍ سان مفت دوا ملندي آهي.

مٺي، ڏيپلو، ننگرپارڪر، ڇاڇرو ۽ اسلام ڪوٽ ۾ جانورن جون اسپتالون به آهن.

ٽپال

خط پت ۽ تار موڪلڻ لاءِ مٺي، ڇاڇرو، ڏيپلو، ننگرپارڪر ۽ اسلام ڪوٽ ۾ سب پوسٽ آفيسون آهن. ڇيلهار، ڪانٽيو، راوتسر، ڏانو ڌانڌل، وجوٺهه، ويراواهه، نئون ڪوٽ، ڪلوئي ۽ آڏيگام جي تڙ ۾ برانچ پوسٽ آفيسون آهن.

باب ٻيو

ٿر جون ڀٽون

واريءَ جي وڏن دڙن کي ڀٽون چون. ٿري ماڻهو ڀٽ کي ”ڍَڪَ“ به چون. ڪي ڪي تمام اتانهيون ۽ ڊگهيون ڀٽون آهن، جي پري کان جبلن وانگر بيون ڏيکاري ڏين. ڪي وچوليون، جن کي ”دڙو“ چون؛ ڪي اڃا به ننڍيون، جن کي ”دَڙيو“، ”دَڙڪيو“ يا ”ڪبرو“ چون. مطلب ته گهڻن ئي قسمن جون ڀٽون آهن، جن جا وري جدا جدا نالا آهن. ڪٿي هڪٻئي کي ويجهيون ته ڪٿي پري، ڪي ڀڄون سنئيون، ڪي ڏنگيون، ڪي ورن وڪڙن واريون؛ ڪن جي سلامي ڊگهي، جنهنڪري چڙهڻ لهڻ ۾ سهولت ۽ ڪي اڀيڪيريون، جنان ماڻهو ٻُڌا وهٽ چڙهي لهي ڪونه سگهن، اهڙين ڀٽن کي ”اوندڙيو لڪ“ چون. ان تي وري جنهن هنڌ سلامي ڊگهيري هوندي، اتان پاسيرو چڙهبو آهي. برسات پوڻ وقت ڀٽن جي پاسن کان بعضي ڏرڙ ٿيجي ويندا آهن، مٿان بيهي نهاربو ته ڊپ ٿيو ٿيندو. ٿر ۾ اهڙيون وڏيون ڀٽون ڪيئي آهن، جن مان ڪن مکيه ڀٽن جو احوال ڏجي ٿو:

لوڻڪي ڀٽ - ڇاڇري تعلقي ۾ دادلي جي تڙ جي اتر طرف آهي.

ورسروڙي ڀٽ - ساهوءَ جي تڙ جي اوڀر طرف آهي.

ڪاري ڀٽ - ڳوٺ ڀسارٽئي کان اڍائي ميل پري تڙدوس جي الهندي طرف آهي.

ڏنوڙي ڀٽ - ٽکوسر ڳوٺ جي اتر طرف آهي.

ٻوڪاٽي ڀٽ - چارنور ڳوٺ جي اوڀر طرف آهي.

جهرڪلي پٽ - جيمندي جي تڙ جي اوڀر طرف آهي، جا سن ١٨٥٦ع ۾ ڌرتيءَ جي زلزلي سبب ڀ اڌ ٿي ويئي آهي.

شمهير پٽ - شهمير جي تڙ جي اتر طرف آهي.

ٻانهيياري پٽ - هن نالي سان گهڻيون پٽون آهن: هڪڙي تڙهمير وٽ، ٻي ڏيپلي تعلقي ۾، ٽئين منڙئي رولها کان الهندي طرف.

ڪرڪر پٽ - ڳوٺ جيسي جي ٻار جي اتر طرف آهي.

سونياٻهم پٽ - هي ٻ جيسي جي ٻار جي اتر طرف آهي.

هاڏاري پٽ - ٺاري جي تڙ جي اوڀر طرف آهي.

ڪسل ڪوٽ - هن نالي سان ٻ پٽون آهن: هڪڙي چارلور جي الهندي طرف، ٻي ڪالتئي ڳوٺ وٽ آهي.

ڪيري ناٿ پٽ - مام چيري ڳوٺ کان اتر طرف آهي.

سانڌهور پٽ - ڳوٺ سانڌهور جي ڏکڻ طرف آهي.

جهونڊ پٽ - جهونڊ ڳوٺ جي پرسان آهي.

ساسي پٽ - هڪڙي ميگهي جي تڙ جي اوڀر طرف، ٻي ساڪرئي جي اوڀر طرف آهي.

ماري واري پٽ - ڏيپلي تعلقي ۾ آهي.

ڪيبل پٽ - منيءَ جي اتر طرف ٽن ميلن جي ٻنڌ تي آهي.

ڪاڪر پٽ - هيلاريو لنجا ۽ ٻوسرڪو ساند جي وچ ۾ ڏيڍ ميل ڊگهي آهي. هي ٿر جي سڀني پٽن کان اتاهين ۽ ڊگهي آهي.

سائيني جي پٽ - چاچري جي اولهه طرف آهي، جتان ڇوهٽڻ جو جمل سائيڪو ميلن تان ڏسبي ٿو.

ڪوهيراڙي پٽ - ڳوٺ چيلهار جي ڏکڻ طرف آهي، جتان ننگرپارڪر جي ڪارونجهر ٽڪري ٻاهتر ميلن تان ڏسجي ٿي.

جتن واري پٽ - ڏيپلي تعلقي ۾ آهي.

سوڍاچار ۽ سماچار- هي ٻيئي ڀِٽون هڪٻئي کي ويجهيون، ڳوٺ ڇيلهه جي اوڀر طرف آهن.

گولا ڀٽ- ڳوٺ ڏوُڙئي جي اتر طرف ميل کن ڀنڊ تي آهي.

ڪانڪَهَه ڀٽ- رانجهي خان نُون جي تڙ کان ڏکڻ طرف آهي.

ڏوهيري ڀٽ- ڳوٺ ڇيلهار جي ڏکڻ طرف چار ميل کن ڀنڊ تي آهي.

ٻاتا ڀٽ- ڳوٺ ڪانئٺي کان ايرندي طرف ڇاڇري ويندڙ رستي تي آهي.

عالمَ سرَ ڀٽ- ڳوٺ عالم سر، تعلقي مٺي جي ڏکڻ طرف آهي.

انهن کان سواءِ ساڃي ڀٽ، مهڪي جي ڀٽ، اَٺ ٽنبي، ارٻياري جي ڀٽ، ليتاري، ڳينڊ، گڏهه ٻنو، روٽاڀر، مانگر، روجهڙو، ڏاربندڙو ڀٽ، ويراڙو، گنگاسرو ڀٽ، گوگٽياري ڀٽ، لورياري ڀٽ ۽ ٻيون به ڪيتريون ئي ڀِٽون آهن.

جيئن مٿي ڄاڻائي آيو آهيان ته ڀٽ کي لڪ به چون، ان ڪري ڪي ڀِٽون وري انهيءَ نالي سان سڏبيون آهن. مثلاً:

گاڏي وارو لڪ- مٺي کان اولهه طرف ٻه ميل، نئين ڪوٽ- مٺي رستي تي آهي.

مورَ لڪ- عمرڪوٽ- ڇيلهار رستي تي آهي.

اَٺ لڪ- نبيسر جي ڀرسان آهي.

ڪاسائيءَ وارو لڪ- ڇيلهه جي ڀرسان آهي.

ٽوهَرن وارو لڪ- مٺيءَ کان اتر- اوڀر طرف ڇيلهار ڏي ويندڙ رستي تي آهي. اهڙيءَ طرح ٻيا به ڪيترائي لڪ آهن.

ڪن ڀِٽن جي وچ ۾ ڪو هنڌ اوچو ڇوٽيءَ سان، يا ڪي ڀِٽون چوٽيءَ سان ٽينديون آهن، اهڙي چوٽيءَ کي ”ٽونڪ“ چون ۽ ڀٽ کي به انهيءَ نالي سان سڏين، جهڙن ته

چانگي جو ٽوڪ- ڳوٺ چيلهار جي اولهه طرف آهي.
اِساڻو ٽوڪ- ڳوٺ ٻاٻو ويري جي اوڀر طرف آهي.
ڀَموُڙو ٽوڪ- جوڙوُ ٻهي ڳوٺ جي اتر طرف آهي.
ڦُليڻو ٽوڪ- ڳوٺ ٻکوُ جي اتر طرف ٻن ميلن جي پنڌ تي آهي.
ڏيڏيو ٽوڪ- ڳوٺ ٻکوُ جي اوڀر طرف ٻن ميلن جي پنڌ تي آهي.
ٺَهڙوُٺو ٽوڪ- ٻهي جي ٽڙ جي اوڀر طرف آهي.
کونهيلو ٽوڪ- اکيراج جي ٽڙ جي ڏکڻ طرف آهي.
ٻاٽا ٽوڪ- گوڏيار ڳوٺ جي اولهه طرف آهي.
اهڙيءَ طرح ٻيا به کيترائي ٽوُڪ آهن.

پٽن جا نالا

ٿر ۾ ڪن پٽن جا موزون سبب ٻڌائڻ ڪري نالا رکيا ويا آهن، جيئن ته

● مور لڪ- عمرڪوٽ کان چيلهار ڏي ويندڙ رستي تي، عمرڪوٽ کان ويهه ميل ڏکڻ طرف آهي، جنهن ۾ برسات سبب وڏو شاهي ڏرڙ تي پيو آهي، جو بلڪل خوفناڪ ۽ اونهو آهي، ۽ ان جي وچ مان رستو آهي. ٿورو اڳتي هلي اُن مان هڪ وات ڦٽي ڇاڇري ڏي وڃي ٿي. چون ٿا ته مارئي کي جڏهن سنڌ مڱيندو کيئت ٻڌهي ٻهنجي ماڻهن جي مدد سان عمرڪوٽ مان ڪڍي روانو ٿيو، تڏهين عمر سومرو پنهنجي "مور" نالي گهوڙي تي چڙهي هن جي پٺيان پيو هو. جڏهين هن پٽ تي گهوڙو چڙهيو تڏهين سهڪي ۾ پرجي ويو ۽ اتيئي مري ويو، جنهنڪري عمر سومرو اڳتي وڌي ڪونه سگهيو ۽ پٽ تي "مور لڪ" نالو پئجي ويو. پٽ جي پرسان ننڍا ڳوٺڙا به آهن. ڪي چون ٿا ته پرسان ڪنهن ڳوٺ ۾ مور ٻکي گهڻا هئا، جنهن تان "مور لڪ" نالو پيو.

• اُٺ لڪ - هي لڪ عمرڪوٽ تعلقي، جي ڇيسر ڳوٺ کان اوڀر طرف آهي. هڪ اُٺ هن لڪ تان چڙهندي سهڪي سهڪي مري ويو هو، جنهنڪري لڪ تي اهو نالو پيو آهي.

• ٻانهياري پٽ - هي پٽ ڏيپلي تعلقي ۾ آهي. چون ٿا ته هڪ مائي جمال سان هئي، نالون ڇهنو هوس، تنهن کي سندس ڏير چيو ته جي تون ٻه دلا پريل پاڻيءَ جا مٿي تي کڻي هن پٽ جي چوٽيءَ تائين چڙهي وڃين ته آءٌ توکي نئين عاج جي ٻانهين ٻارائيندس. مائي شرط قبول ڪري، دلا کڻي مٿي چڙهي، پر چوٽيءَ تائين پهچڻ کان اڳ ـــ سهڪي سهڪي ساهه ڏنائين، تنهنڪري هن تي "ٻانهياري پٽ" نالو پيو.

• جتن واري پٽ - هي ڏيپلي تعلقي ۾ آهي. هتي جت ذات جا مسلمان رهندا هئا، جنهنڪري اهو نالو پيو اٿس.

• ماري واري پٽ - هن پٽ تي، ڪلهوڙن جي حڪومت وقت سندن ڪلهوڙن ۽ رعيتي ماڻهن جو پاڻ ۾ جهيڙو ٿي پيو هو ۽ ڪافي ماڻهو مئا هئا (يعني مارو ٿيو هو)، تنهنڪري اهو نالو پيو آهي.

• گاڏي وارو لڪ - مٺيءَ کان اولهه طرف ٻه ميل، نئينڪوٽ ڏي ويندڙ رستي تي آهي. هتان اڳي لوهارن جو قافلو لنگهيو هو. لوهارن وٽ اڳي گاڏا هوندا هئا، جن ۾ سڄو سامان لڏي ڍڳا جوٽي ڪاهي روانا ٿيندا هئا. هن لڪ تي گاڏو ڦٽي پيو هو، جو لڪ بلڪل اڀانهون آهي، تنهنڪري مٿس "گاڏي وارو لڪ" نالو پئجي ويو آهي.

• ڪاسائيءَ وارو لڪ - هي ڇيلهار کان ڇيلاهه ڏي ويندڙ رستي تي آهي. ٿر مان ڇيلن جا سوداگر (جن کي ٿر ۾ ڪاسائي چون) مال ڪاهي روانا ٿيندا هئا ته هن لڪ تي اچي ڏايو ڪندا هئا، ۽ اُن تي ڇيلن جي ٻورڻ لاءِ واڙو به ٺهيل هوندو هو، جنهنڪري لڪ تي اهو نالو پيو.

• سوڍا چار ۽ سما چار- هي ٻئي پٺون چيلهه جي اوپر طرف- هڪڙي ڪيرل جي اوپر، ۽ ٻي اولهه طرف- آهن. هنني اڳي سوڍن ۽ سمن جي وچ ۾ لڙائي لڳي هئي. هڪڙيءَ پٽ وٽ سوڍا ۽ ٻيءَ وٽ سما پنهنجا مورچا ٺاهي ويٺا هئا، انهيءَ ڪري هنن پٽن تي اهي نالا پئجي ويا.

• ٿوهرن وارو لڪ- مٺيءَ جي اتر اوپر طرف چيلهار ڏي ويندڙ رستي تي آهي. هتي ٿوهر جا وڻ گهاٽا آهن، جنهنڪري مٿس اهو نالو پيو.

• ڪانڪن وارو لڪ- چيلهار کان ننگرپارڪر ڏي ويندڙ رستي تي، رالهي خان نون جي ٽڪر جي اوپر طرف آهي. هتي ڪانڪن جا وڻ گهاٽا آهن، جنهن تان مٿس اهو نالو پيو.

اهڙيءَ طرح ٻين به ڪيترين ئي پٽن جا نالا آهن. نه رڳو پٽن، پر مڙهن، ٽلين، ڍورن، وغيره ۽ جهنگ جي هرهڪ ڀاڱي تي ڪو نه ڪو نالو رکيل هوندو آهي.

پٽَ جا ڀاڱا

جيئن ٿر جي، هرهڪ پٽ تي نالا رکيل آهن، تيئن پٽ جي ڀاڱن تي به نالا رکيل آهن.

پٽَ- واريءَ جي وڏي ڍڙي کي پٽَ چئبو آهي.

ڍَڙو- پٽ کان ڪجهه ننڍو، واريءَ جو ڍڳ.

لَڪَ- پٽ کي به چئبو آهي ۽ خاص ڪري پٽ جو اهو هنڌ، جتان لنگهه هجي. انهن لڪن جا نالا پرسان ڳوٺن جي نالن پٺيان به رکيل آهن، جيئن ته لَس جو لڪ، چڙيل جو لڪ، لاڪوڙي جو لڪ، ڏاڀي جو لڪ، پوچاسر جو لڪ، سٺوران جو لڪ، وغيره.

مٿاري- پٽ جي مٿان ڪجهه مفاصلي ۾ سڌي زمين، جتان ماڻهو ۽ وهٽ هلي سگهن. ڪي مٿاريون ڪجهه ڊگهه ۽

ويڪر واريون هونديون آهن، جتي مال لاءِ چراگاهه ۽ ننڍيون ٻنيون به هونديون آهن. جيئن ته ٻگهار جي مٿاري، ڏاڍي جي مٿاري، نيٺي سر جي مٿاري، ڪاروتل جي مٿاري، کاري جي مٿاري، هنچتل جي مٿاري ۽ ڪڪراڙئي جي مٿاري، وغيره.

تيڙڪول- پٽون اتر-اوڀر کان ڏکڻ-اولهه ڏي آهن، تنهنڪري سج اڀرڻ سان جنهن پاسي سج جي اُس يعني تيڙڪو پوي، تنهن کي چون تيڙڪول. سياري جو انهيءَ پاسي سيءُ گهٽ هوندو آهي، ڇو ته اُتر جي هوا کان انهيءَ پاسي جو بچاءُ هوندو آهي، ۽ سج اڀرڻ سان اُس به ايندي آهي، تنهنڪري تري ماڻهو پنهنجا ڳوٺ اڪثر پٽ جي تيڙڪول ۾ ٻڌندا آهن ۽ مال جا وٿاڻ، خاص ڪري ٻڪرين جا واڙا به اتي ٺاهيندا آهن؛ تر ۾ سياري جي رات جو مسافري ڪندڙ ماڻهن کي جي ڏاڍو ڪرڻو هوندو ته تڙڪول ۾ ڪندا آهن، ڇو ته اُتي سيءُ گهٽ هوندو آهي.

گوچار- تڙڪول جي آمهون سامهون وارو پاسو، جتي سياري جو اُتر جي ٿڌي هوا سڌي ايندي آهي، جنهنڪري سيءُ جام هوندو آهي. البت شام جو وري سج لهڻ مهل اُتي اُس هوندي آهي.

ٻڪڙ- پٽ جي مٿڙ واري يا اڳئين پاسي جي پيءَ پٽ يا ڏڙو اچي گڏجي ته اُتي ڪنب واري هيٺاهين لاهه واري پاڳي کي "ٻڪڙ" چوندا آهن.

ٻوچانڊو- پٽ جو پيو پاسو، جو آهستي هيٺاهون ٿيندو وڃي ختم ٿيندو آهي، تنهن کي چيڙي وارو پاسو يعني "ٻوچانڊو" چئبو آهي. ڪن پٽن کي 'ٻڪڙ' ڪونه ٿئي ۽ ٻنهي پاسي 'ٻوچانڊا' هوندا آهن.

ٽُونڊَڪَ- ڪن پٽن جو مٿاڇرو سنئو هوندو آهي، پر ڪن پٽن ۾ ڪنهن هنڌ مٿاڇرو بلڪل مٿي چوٽي ڪڍيل هوندو آهي، انهيءَ چوٽيءَ کي چون 'ٽُونڊَڪ'.

مُڇَ- ڪنهن به پٽ جي ڇيڙي وارو هنڌ، جو ڀُڪڙ واري پاسي هجي ۽ جنهن جي اوُچائي يڪدم ختم ٿيل هجي.

ڳارو- پٽ جو اهو هنڌ، جتان پاڻيءَ جي وهڪري سبب واريءَ ڳري وهڪري جو نشان (رستو) ٺاهيو ڇڏي، جتان پوءِ ماڻهو ۽ مال لنگهي سگهن.

نوڙَ- ٻن پٽن جي وچ ۾ ڊَسڙ واري زمين جو ٽڪر، جتان ماڻهن ۽ مال جو لنگهه هجي.

ٻاساڙو- پٽ يا ڍڙي جي پاسي کي ٻاساڙو (مونث ٻاساڙي) چون.

لاڪو- پٽ جي وچ ۾ هيٺاهون هنڌ، جتان ماڻهو ۽ وهٽ لنگهي سگهن.

مڪيرو- ڪجهه ويڪري مٿاهين مٿاڇري سان زمين جو ٽڪر. (هن کي "ٻورو" به چون.)

ڍُٻو- پٽن جي وچ ۾ مٿاهينءَ زمين جو ٽُڪرو، جنهن جو مٿاڇرو ڪجهه سنئو هجي ۽ وقتي ڪجهه برساتي پاڻي به بيهي. اهڙي هنڌ کي "ڍُٻو" چئبو آهي.

ٻاج- ڪن پٽن تي سامهون سنئائيءَ ۾ چڙهي نه سگهبو آهي، تنهنڪري ڪنهن سهولت واري هنڌان ٿورو آڏي سلامي تي مٿي چڙهڻ لاءِ واٽ ٺاهبي آهي، تنهن کي 'ٻاج' چئبو آهي.

ليڪچَهہ - پٽ جي ڪنهن هيٺاهين هنڌ تان ماڻهن ۽ مال جي لنگهه لاءِ ڪو رستو هجي ته اهڙي هنڌ کي 'ليڪچَهہ' چئبو آهي.

ڏَرڙَ- سخت برسات پوڻ ڪري پٽن ۽ مٿاهينءَ زمين تان پاڻي گڏ ٿي هيٺاهينءَ زمين ڏي وهندو آهي، تڏهين ڪٿي

ڪٿي زمين کي ڦاڙي گهارا وجهي ڇڏيندو آهي. انهن گهارن کي 'ڏرڙ' چئبو آهي.

گاٻوڙَ - پٽ جي مٿاڇري تي ڪو هيٺاهون هنڌ، جتان ماڻهو ۽ مال لنگهي سگهن ۽ مٿس ڪو وڻ ٻوٽو نه هجي ۽ ٻڪي ڪان ٿي صفا ڏسڻ ۾ ايندو هجي.

لانجهو - پٽ جو هيٺاهون هنڌ، جتان لنگهڻ لاءِ واٽ هجي.

ڏهر

ٿر آهي واريءَسو مُلڪ، جتي واريءَ جون ڀٽون به آهن ته ڪٿي ڪٿي ڀٽن جي وچ ۾ سنئين زمين به آهي، جا ڪٿي نرم ته ڪٿي سخت آهي. ڪٿي ٿوري مفاصلي ۾ ۽ ڪٿي گهڻي مفاصلي ۾. جتي گهڻي مفاصلي ۾ سنئين زمين آهي، ان کي "ڏهر" چئبو آهي، اهي چراگاهه ۽ آباديءَ لاءِ ٺهيون هونديون آهن. اهڙا ڏهر ننڍا وڏا گهڻائي آهن، خاص ڪري ڪنڌي ۽ ڊاٽ ۾ بلڪل گهڻا ۽ وڏا ڏهر آهن؛ سامروٽي ۾ گهٽ؛ ڪاڻُٽڙ، مُٺِهرائي ۽ ونگي ۾ ڪونه آهن. ڪن جو مختصر احوال ڏجي ٿو.

ڏاڪڻي ڏهر - هن ٿالي سان ٽي ڏهر آهن: ڏاڪڻي معنيٰ وڏو، يعني وڏو ڏهر.

١- ڳوٺ ڪيٽار جي ڏکڻ-اولهه ۽ مينا ٺڙ جي اتر طرف.

٢- سيلُهه ڳوٺ جي اولهه طرف ۽ آڪليون ڳوٺ جي اوڀر طرف.

٣- چارنور ڳوٺ جي اولهه پاسي.

پٻڇڻي جو ڏهر - ٽاڃي جي ٺڙ جي اولهه طرف، قابل شاهه جي اڀرندي طرف، ڪرنهور ٽيبا ۽ سنگراسين جي ڳوٺ جي وچ ۾ آهي.

وَڇهرڪي جو ڏهر - مصرڻي شاهه جي اولهه طرف، جانب علي شاهه کان اڀرندي ۽ پڪيسل ڳوٺ کان ڏکڻ طرف آهي.

هيڪل ڪوري ڍهر - ڌاربندڙي کان اولهه طرف، مينگهي جي تڙ کان اوڀر ۽ رڙليي ڳوٺ جي ڏکڻ - اوڀر آهي.

مهٽڙو ڍهر - ڌاندوءَ جي تڙ جي اولهه، وڪڙائي ڳوٺ جي ڏکڻ، ۽ جهرڪليي پٽ کان اوڀر طرف آهي.

ٻوڪاري ڍهر - چارنور جي ڏکڻ ۽ ٻنڊي جي، تڙ جي اوڀر طرف آهي.

لانڀي جو ڍهر - ڳوٺ چارنور جي اتر اوڀر طرف آهي.

ٻيي جو ڍهر - گوراڙي ڳوٺ جي اولهه، ۽ مصري شاهه جي اتر طرف آهي.

ڏسارڙو ڍهر - ڳوٺ رٻاسر جي ڏکڻ ۽ ڪنڌيءَ جي اتر طرف آهي.

ٻوسيرڪي جو ڍهر - ڳوٺ ٻوسرڪي ۽ ڳوٺ روهڙي جي وچ ۾ آهي.

وري جو ڍهر - ڪانڪهٽي جي اولهه، راڄوڙي جي اوڀر ۽ ڪرلهور جي اتر طرف آهي.

پڪوئي جو ڍهر - ڳوٺ پڪوئي ۽ عالم سر جي وچ ۾ آهي.

ٽالپي جو ڍهر - منا تڙ جي اولهه ۽ سوڍي جي تڙ جي اوڀر طرف آهي.

چڇهو ڍهر - چاچري جي اوڀر طرف، ٻرلمي جي وريءَ جي پرسان آهي.

گنگهوڙو ڍهر - ڳوٺ هرٻار جي اتر طرف ۽ آسار جي ڏکڻ طرف آهي.

تالسر جو ڍهر - تالسر ڳوٺ جي پرسان آهي.

سيبنهار جو ڍهر - ڳوٺ سيبنهار تعلقي مٺي جي پرسان آهي.

سنجائي جو ڍهر - ڏيپلي تعلقي ۾ سنجائي ڳوٺ وٽ مشهور ڍهر آهي.

چوٺهار جو ڏهر- چوٺهار ڳوٺ وٽ آهي.

ڳانگهاڻ جو ڏهر- ميهڙي جي تڙ جي اوڀر طرف ۽ صالح جي تڙ جي اُتر طرف آهي.

روهيج جو ڏهر- ڳوٺ روهيج تعلقي ننگرپارڪر جي پرسان آهي.

ڪڇڙو ڏهر- وِڪڙائي ڳوٺ کان ڏکڻ، ڪارو وليءَ کان الهندي، جيئندي جي تڙ کان اوڀر، ڏوڀهار ۽ حجامن جي تڙ جي ڏکڻ- الهندي ۾ مشهور ڏهر آهي.

ميهوُئَرَ جو ڏهر- ڳوٺ نُهٽي کان اوڀر طرف ٻن ميلن جي پنڌ تي آهي.

روهيلي ڏهر- مينگهڙي جي تڙ کان اڀرندي، ٻيلوءَ جي تڙ کان اُتر ۽ روهيج جي ڏکڻ ۾ آهي.

نمن وارو ڏهر- پوچاپو کان اوڀر، روهيج کان الهندي ۽ ٽَڳوسَر کان ڏکڻ طرف آهي.

دانڌُو ڏهر- جيئندي جي تڙ کان اوڀر، وڪڙئي کان ڏکڻ، حجامن جي تڙ کان اولهه ۽ وليءَ جي تڙ کان اتر طرف آهي.

ڪيرلي جو ڏهر- حجامن جي تڙ کان اڀرندي ۽ ڏوڀهار کان الهندي طرف آهي.

موڏو دڙو ڏهر- ڳوٺ ورنهارپو کان اڀرندي، حيات هاليپوٽو ۽ ڪرنهور کان ڏکڻ ۽ تاجُوءَ جي تڙ کان اُلهندي طرف آهي.

ماڪيئيو ڏهر- ڳوٺ جانب علي شاهه کان اڀرندي، ڪائوڙين کان اتر ۽ مصري شاهه کان الهندي طرف آهي.

ٻيسيائو ڏهر- ڳوٺ ٻهرائو تعلقي ننگرپارڪر جي اتر طرف آهي.

جيسار جو ڏهر- ڳوٺ ميهلاٽو جي اتر طرف آهي.

روهيلي ڏهر- ٻيلوءَ جي تڙ جي اتر طرف ۽ روهيج ڳوٺ جي الهندي طرف آهي.

انهن کان سواءِ ٻيا به ڪيترائي ننڍا وڏا ڏهر آهن.

زمين جي ٽڪرن جا نالا

ٿر جي زمين جا طبعي حالتن جي ڪري مختلف نمونا آهن. انهن مان هرهڪ جي ڪواءِ ڪو نالو رکيل آهي، جن بابت مختصر احوال هيٺ ڏجي ٿو:

ڏهر- ٿر ۾ ڪٿي ڪٿي ڀٽون هڪٻئي کي، ويجهيون آهن ۽ ڪٿي ڪٿي وري گهڻو مفاصلو آهي ۽ وچ واري زمين جدا جدا نمونن جي هولدي آهي، تنهنڪري هرهڪ نموني لاءِ جدا نالو ٺهرايل آهي. ڀٽن جي وچ ۾ ڏاڍي ڊگهي زمين وارو وڏو ڪشادو ميدان، جو پوک لائق يا گوٺ ٻڌڻ لائق ۽ مال جو چراگاهه هجي، تنهن کي 'ڏهر' چئبو آهي.

ڏهري- ڀٽن جي وچ ۾ ٿورو زمين ٽڪر، جو ڪجهه سخت زمين وارو هجي، تنهن کي 'ڏهري' چئبو آهي.

ٽلي- ڀٽن جي وچ ۾ اونهو ۽ هيٺاهون سخت زمين وارو پٽ، جتي برسات جو پاڻي سيڙجي پاسن کان لهي اچي گڏ ٿئي. انهي تري واري يا هيٺاهين زمين کي 'تلي' چئبو آهي. ڪن تلين ۾ پوک ڪندا آهن، ڪن ۾ مال لاءِ چراگاهه هوندو آهي. اتي سخت زمين ۾ گاهه خاص ڪري چڀهو جام ٿيندو آهي.

منهنجو ٿر 'تلين' ۾ 'چڀها' ٿو چاري.
-(لطيف)

مٿڙهو- جيڪڏهن ٻن ڀٽن جي وچ ۾ گهٽو مفاصلو نه هولدو آهي ۽ زمين به ڪجهه واريا سي هوندي آهي ته اهڙي ٿوري واريا سي سوڙهي زمين واري ٽڪر کي 'مٿڙهو' چوندا آهن.

منڌر- جيڪڏهين ٻه ڀٽون ڪنهن ڪنڊ تي پاڻ ۾ گڏيل هونديون ته انهي گڏيل هنڌ جي ويجهو هيٺاهين زمين جي پاڳي کي 'منڌر' چئبو آهي.

ڊاڳو- مٿڙهن ۾ اڪثر زمين ڪڻڙي ٿئي ٿي، پر ته به هنڌ ڪرڻ ۾ ڪا تڪليف نٿي ٿئي. مگر ڪن ڪن هنڌن تي

واري اهڙي ته لڙم ٿئي ٿي جو هلڻ وقت ماڻهوءَ يا وهٽ جو پير ڪجهه اندر هليو ويندو آهي ۽ وک کڻڻ مشڪل ٿيو پوي، اهڙي نرم زمين کي گيسر، گُس، يا ڪيهُو چئبو آهي ۽ زمين جي اُنهي ٽُڪري کي 'ڊاٻو' چئبو آهي.

جهول - ڪٿي ڪٿي ڏهرن جي سنئين زمين ۾ گهاٽا وڻ ۽ ٻوٽا هوندا آهن، اهڙي زمين ٽڪر کي 'جهول' چئبو آهي.

اَجهور - ڳوٺ جي چوڌاري ويجهڙائيءَ واري پسگردائيءَ جي زمين کي 'اجهور' چئبو آهي.

ويڙَ - ننڍڙي مڙهي کي 'ويڙ' چئبو آهي.

گُسَ - وارياسي زمين، جنهن ماڻهو يا وهٽ جي لنگهڻ ڪري پير زمين اندر هليو وڃي، اهڙي ڪنهري زمين کي 'ريڪر' يا 'ڪيهُو' به چوندا آهن.

ريل - ڳوٺن جي پرسان زمين جو سنئون ٽڪر، جنهن ٻار رانديون ڪندا آهن.

گوچَر - ڳوٺ جي ويجهڙائيءَ ۾ اهڙو زمين جو ٽڪر، جو فقط مال جي چراگاهه لاءِ ڇڏيل هجي ۽ جنهن ۾ پوک ڪرڻ تي خانگي طرح ڳوٺ جي ماڻهن جي ٻڌي سبب، يا سرڪاري طرح بندش پيل هجي، اهڙي ٽڪر کي 'گوچر' يا 'گئوچر' چئبو آهي.

ٻنين جا نالا

ڪا ٻني ڪنهن پٽ جي ٻُڪر ۾ هوندي ته ان کي "ٻڪر واري" چون. اها به وڌيڪ سڃاڻپ لاءِ اها ٻني جنهن ماڻهوءَ جي ڪاني هجي، ان جي به نالو ڏيندين، جيئن ته يوسف واري ٻڪر، الهڏني جي ٻڪر، راوتي جي ٻُڪر، مهراڻ جي ٻُڪر، وغيره.

جي ڪنهن ٻنيءَ ۾ ڪو وڏو ڪنڊو، روهيڙو يا ڄار جو وڻ هجي ته ان کي ڪَنڊي واري، ڪيجڙ واري، (ڪَنڊي کي ٽري ماڻهو ڪيجڙ به چون.) روهيڙي واري يا ڄار واري چون، ۽ وڏيڪ سڃاڻپ لاءِ جنهن ماڻهوءَ جي ڪاٽي هجي، ان مالڪ جو نالو به گڏين.

جي ڪنهن ٻنيءَ ۾ گهڻا روهيڙا يا گهڻا ڪنڊا هجن، ته ان کي روهيڙارو يا ڪيجڙارو يا ڪَنڊن وارو چون ۽ مالڪ جو نالو به گڏين، جيئن ته عثمان وارو روهيڙارو، عبدالله وارو ڪنڊن وارو يا سونجيءَ جو ڪيجڙارو، وغيره.

جي ڪنهن ٻنيءَ ۾ ڏوڪا يا ڊڀ گهڻا هجن ته ان کي ڏوڪارو ۽ ڊاڀي وغيره چون. جي آڪ گهڻا هجن ته چون آڪاريو وغيره.

جي ڪا ٻني مٿاهينءَ تي هجي ته ان کي مٿاري واري، وچ ۾ هيٺ هجي ته ان کي ڍُبو چون. جي ٻنيءَ جي زمين سنئين ۽ سخت هجي ته ان کي ڪاٽيي يا ڪاٽو چون، ۽ پوءِ مالڪ جو نالو گڏي چون، همير جي ڪاٽيي، رطمل جي ڪاٽيي، يوسف جو ڪاٽو، وغيره.

جي ڪنهن ٻنيءَ ۾ مڱ گهڻا ٿيندا هجن يا ڪنهن سال گهڻا ٿيا هئا ته ان کي ”مُڱاريو“ چون. ڪنهن ٻنيءَ ۾ ٻاڙيءَ لاءِ ٽوپو کنيل هجي ته ان کي ”ٽوپاريو“ چون. ڪٿي ٿوهر گهڻا هجن ته ٿوهرن وارو چون. ڪٿي ڪن ٻين جي ڪري به ٻنين تي نالا پئجيو وڃن. مثلاً هڪ ٻنيءَ ۾ ڪنهن سال فصل پچڻ تي پوگهريو پڪي اِترو ته اچي ويو جو فصل جو گهڻو حصو کائي ويو، ان تان ٻنيءَ تي نالو ”پوگهرياپو“ پئجي ويو.

ڪي ٻنيون اهڙيون آهن، جن جي زمين سخت هوندي آهي. گهڻي برسات پوڻ سبب يا ڪن ٻنين ۾ ويريون (تانگها کوهه) آهن، انهن جي ٻاڙيءَ تي زمين کي رِجائي، ٻنهي هر ڏيئي، نرم ڪري،

مڙي، ٻالڪ، واڳڻ، ٻصر، ڏاڙهون، ميٺي، ٽماٽا وغيره پوکجن ٿا اڳيا ڪڏهين پوکيا ويا هئا. اهي فصل پوکڻ کي ٿر ۾ ”واڙي“ چون. اهيءَ تان پئي تي به نالو پئجي ويندو آهي. اهڙي پٽيءَ کي پوء ”واڙي“ چوندا آهن.

ڪٿي ڪٿي پٽن ۽ ڊڙن جي وچ ۾ ڪو هيٺاهون سخت زمين جو ٽڪر، گولائيءَ جي نموني آبادي لائق هجي ته ان کي ”ٽيبري“ چون (’ٽيري‘ لوهه جي ٿيل هوندي آهي، جا مالدار ماڻهو گيهه پرڻ لاءِ واپاري دڪان تي ڪم آڻيندا آهن).

ٿر جي واري

پٽن تي زمين ڪنٿري ۽ پٽن جي وچ ۾ گيسڙ يعني نرم هوندي آهي. هلڻ سان منجهس پير هليو ويندو. ڪٿي ڪٿي مٿو پڌل يعني ڪجهه سخت. واريءَ جو رنگ ميرانجهڙو ڳاڙهسرو ۽ اڇو هوندو آهي. ڪٿي ڪٿي هيٺ ڏهرن ۾ سخت زمين هوندي آهي، جنهن کي پٿرڪولو، ٽلسرُ يا پولو چون. اتي واري اڇي ۽ ميرانجهڙي رنگ جي هوندي آهي. ڳوٺن جي پرسان، جتي وڻ ۽ پوٽا نه هوندا آهن، اتي ننڍن ڊڙن تي بلڪل سفيد واري هوندي آهي جن کي ريت چئبو آهي. ڪٿي ڪٿي ڪجهه نرم زمين هوندي آهي، اتي پٿرن جي پور جهڙا ڳاڙها ۽ اڇا ذرڙا هوندا آهن، جي بلڪل لسا ٿيندا آهن، ان کي رائو چون، جي موتين وانگر پيا چلڪندا آهن. بقول شاعر ’فدا‘:

تُنهنجي واريءَ جا ذرا موتي مثال،
ريت تنهنجا سنگمرمر جي مثال.

شهرن ۽ ڳوٺن جي اردگرد پوٺن واري سنهين زمين ۾ سنهي ڪڪري به هوندي آهي. ڪٿي ڪٿي پٿرائين زمين به آهي، جنهن مان عمارتن جي ڏانءَ جو پٿر ڪڍندا آهن. واري سياري جو ٺري به جلد ته اونهاري جو تپي به جلد. اونهاري جو

پيرين اگهاڙو هلي ڪونه سگهبو. ڳوٺن جي پرسان اچي واريءَ جا دڙا ٿيندا آهن. رات جي وقت اها واري اهڙي ٿڌي هوندي آهي، جو متس هلڻ، ويهڻ ۽ سمهڻ ۾ فرحت پيشي ايندي آهي، تڏهين ته 'مارئي' چيو آهي ته

ٿڌا ريت رڻن، هيئڙين ۾ هُرن.
-(مل محمود)

ٿري ماڻهو رات جو مسافري ڪندي جڏهين ٿڪجي پوندا آهن، تڏهين ڪنهن دڙي يا پٽ تي واريءَ جو ريت کولي سمهي پوندا آهن ته يڪدم فرحتي ننڊ اچي ويندي اٿن ۽ ٿڪاوٽ لهيو وڃين. ان بعد وري پنڌ پوندا آهن.

پيرين اگهاڙو گهمڻ

اها حقيقت آهي ته ٿر جا عام ماڻهو گهڻو ڪري پيرين اُگهاڙا گهمندا آهن، جنهن کي 'اُپراڻو' چون. جهنگ ۾ هاري، ڌنار، پڪرار ته گهڻو وقت پيرين اگهاڙا گهمندا آهن. جُتيءَ هوندي آهي ته به پنڌ ڪرڻ يا مال سان جهنگ ۾ وڃڻ مهل، پيشي پادر هٿ ۾ هوندا يا ڪپڙي ۾ وجهي ڪُلهي تي کڻي هلندا. فقط اونهاري جو، جڏهين اُس ٿيندي آهي ۽ زمين تتل هوندي آهي ۽ پير ساڙيندي آهي، تڏهين جُتيءَ پائيندا آهن. گهرن ۽ ڳوٺن ۾ اڪثر پيرين اگهاڙا گهمندا آهن، ان لاءِ گهڻائي سبب آهن.

(١) ٿر جي زمين سخت نه آهي، پر واريءَ هئڻ سبب نرم آهي. شام جو پنجين بجي کان وٺي صبح جو ڏهين يارهين بجي تائين ٿڌي هوندي آهي. ان مهل پيرين اگهاڙو گهمڻ ڪري پيرن کي ٿڌڪار محسوس ٿيندي آهي، جنهنڪري دل کي فرحت پيشي ايندي آهي. انهيءَ ٿڌڪار جو اثر تندرستيءَ لاءِ فائدي وارو آهي.

(٢) زمين ڪُنڊي هئڻ سبب جُتي سان پير واريءَ ۾ اندر هليو ويندو آهي، جنهنڪري پير ڪڍڻ ۾ تڪليف ٿيندي آهي. ٿر ۾ سنڌي جُتي ۽ موچڙن جو عام رواج آهي، جن جي اندر واري ڀرجي ويندي آهي، جا ڪجهه پنڌ ڪرڻ بعد جُتي لاهي ڇنڊي ڪڍڻي پوندي آهي نه ته هلڻ ۾ تڪليف ٿيندي آهي. انهيءَ ڪري جُتيءَ سان هلڻ ۾، پيرين اگهاڙو هلڻ کان وڌيڪ تڪليف آهي. جُتيءَ سان ماڻهو تڪڙو پنڌ ڪري نه سگهندو، 'اُڀراڻو' ماڻهو تڪڙو ويندو.

(٣) ٿر جو عوام اڪثر غريب آهي، جُتيون مهانگيون آهن، جنهنڪري ڪيترن کي جُتي وٺڻ جيترا پئسا به ڪونه هوندا آهن، انڪري ڪفايت به آهي.

(٤) سنڌ جي زمين مِٽي واري آهي جا رستن تي تمام سنهي ميدي جهڙي ٿي پوندي آهي، جتي پائي هلڻ سان پيرن کي دز چنبڙي پوندي آهي، اها جيڪڏهين ڪپڙي سان ڇنڊي لاهجي ته ڪانه لهندي؛ مگر ٿر جي واري داڻا داڻا آهي، جا پيرن کي چنبڙي نه پوندي آهي، پر جي ڪو ايڪڙ-ٻيڪڙ داڻو چنبڙيو ته ڪپڙي هڻڻ يا هٿ سان به يڪدم لهي ويندو آهي.

(٥) رات جو يا ٿڌ جي پهر ۾ جُتي پائي هلڻ ڪري پير گرم ٿيندا آهن ۽ ماڻهو جلدئي ٿڪجي پوندو آهي. پر پيرين اگهاڙو هلڻ ڪري واريءَ جي ٿڌڪار سبب فرحت پيئي ايندي ۽ ماڻهو ڪيترو به پنڌ ڪندو ته ٿڪ محسوس نه ٿيندو. اڪثر ڪري ٿر ۾ رات ويندڙ ماڻهوءَ کي ڏسبو ته جُتي ڪپڙي ۾ ٻڌل هوندي يا هٿ ۾ ڪنبل هوندس.

(٦) سنڌ جي زمين سخت آهي، جنهن تان هلڻ ڪري پيرن کي سخت تڪليف ٿيندي آهي ۽ گرم هئڻ جي حالت ۾ هلڻ ڪري پيرن ۾ ليڦُون ۽ تريءَ ۾ ڦوڪڻا ٿي پوندا آهن.

مگر ٿر جي زمين ڪڻڪري هئڻ سبب پيرن کي ڪا به تڪليف نه ايندي ۽ نڪو گرم واريءَ تي هلڻ ڪري ڦوڦيندا ٿيندا آهن.

(٧) ٿر ۾ سواريءَ لاءِ اُٺ گهڻو ڪم ايندو آهي. گهڻن ماڻهن وٽ پنهنجا اُٺ هوندا آهن، پر ٿوري پنڌ لاءِ وهٽ کي به تڪليف نه ڏيندا آهن. چوندا آهن ته ادا، پنڌ ڪيترو آهي! ڪير پيو اُٺ سان مٿاڪُٽ ڪري، پاڪڙو وجهي ۽ ڪاٺيو وغيره ٺاهي، ايتري وقت ۾ ته ماڻهو پهچي به وڃي. جُوان مڙس جون ٻه وکون ٿينديون. ايتري تڪليف ڪري اوتري وقت ۾ ته ڪافي پنڌ ڪري ويندو ۽ ٿورو پنڌ هوندو ته منزل تي به پهچي ويندو. همت ۾ جُتي ڪري ٻه سڙاڪا ڏنا ته چڙهي پهتو. ماڻهو ٿوري گهڻي پنڌ خاطر وهٽ جو خيال ڪونه ڪن. اڪثر پيادل وڃن. جُتي کان سواءِ، پيرين اگهاڙو ترت پهچن.

(٨) پنڌ اڪثر ٿڌي وقت ۾ ڪبو آهي. اونهاري جو ته نڪربوئي رات جو آهي سو جُتي پائڻ ڪري پيرن ۾ ڳهر به ٿيندو ۽ هلڻ ۾ رڪاوٽ پيشي محسوس ڪبي، پر اگهاڙين پيرين نڪو ڳهر ٿيندو نڪا رڪاوٽ ٿيندي. الٽو ٿڌي واريءَ تي فرحت پيشي ايندي ۽ ڪيترو سارو پنڌ ڪري وڃبو ته ٿڪ محسوس نه ٿيندو. گهڻي پنڌ ڪرڻ بعد جڏهين ٿڪ محسوس ٿيندو آهي تڏهين ساهي پٽڻ لاءِ رات هوندي ته ڪنهن وڏي دڙي يا پٽ تي، ۽ ڏينهن هوندو ته پٽ تي يا جي پاساڙي ۾ ڪو وڏو وڻ ڏسي ان جي ڇانو ۾ واريءَ تي ويهي رهبو يا سمهي پئبو ته واريءَ جي ٿڌڪار جي اثر ڪري بدن ٺري پوندو ۽ ٿڪاوٽ دور ٿي ويندي، پوءِ وري اٿي پنڌ پئبو ته چڙهي تازو توانو.

(٩) ٿر ۾ اڳي جين ڌرم وارا، خاص ڪري ننگرپارڪر طرف گهڻا رهندا هئا. جين ڪنهن به ساهه واري کي ڪونه مارين، تنهنڪري هو جُتي ڪونه پائيندا هئا ته متان ان جي هيٺان

ڪو ساهه وارو جيت وغيره اچي مري نه وڃي، جنهنڪري ٻيرڻ اگهاڙا گهمندا هئا. جن جو اثر ٻين ماڻهن تي به ٿيل ٿو ڏسجي.

جُتي پائڻ ڪري ڪڏهين آڱرين ۾ آئيڻ (ڪڪرا) پئجي ويندا آهن. آئڻ بلڪل ڏکيو آهي، جنهن جي ٻاڙ بلڪل تڪليف بعد ڀَڃبي آهي. انهيءَ ڪري جُتي مشڪل سان پائي سگهبي ۽ هلڻ ۾ به تڪليف ٿيندي آهي. ٿر جي ماڻهن کي سدائين ۽ هر ويلي مال جي سانگي، کيتي، مزوري ۽ ٻين ڪمن ڪارڻ لاءِ هلڻو پوي ٿو: جنهنڪري انهيءَ تڪليف کان بچاءَ لاءِ به جُتيءَ جو استعمال گهٽ ڪندا آهن.

ڪارونجهر ٽڪري

ٿر ۽ پارڪر واري ڀاڱي ۾ ڪوبه وڏو جبل ڪونهي، فقط پارڪر ۾ ننڍا ننڍا ٽڪر آهن. ننگرپارڪر شهر وٽ ٽڪرين جي هڪ قطار ڪڪڙ جي بيضي وانگر ٿري اچي ٿي، جنهن جي وچ ۾ ماڙيون لڳيون پيئون آهن. اها قطار ڪارونجهر سڏجي ٿي، جا ننگرپارڪر شهر جي ڀرسان ڏکڻ-الهندي طرف ۽ ڪڇ جي رڻ جي اتر-اڀرندي ڪنڌ تي آهي. هن جي ٻاهرئين گولائي ڪي ٣٢ ميل ۽ ڪي ٢٠ ميل ٻڌائين ٿا. اُن جي چوٽي زمين جي سطح کان هزار کن فوٽ مٿي آهي، جنهن کي ”صاحب چنگا“ چوندا آهن. ٽڪريءَ جو پٿر ڪٿي ڳاڙهو، ڪٿي روهيءَ جهڙو سخت ۽ ڪارو، ۽ ڪٿي ريتيءَ جو پٿر آهي، جو عمارتن جي ڪم اچڻ جهڙو آهي. ننگرپارڪر شهر جون سرڪاري جايون ۽ ماڻهن جا گهر انهيءَ پٿر جا ٺهيل آهن. چوٽيءَ تي هڪ ڀڪي چُن ۽ سيمنٽ سان لَتل ٿلهو(١) ٺهيل آهي، جو ٽريگنا ميٽريڪل

(١) هن ٿلهي کي 'تروٽ صاحب جو ٿلهو' به ڪري سڏيندا آهن، جنهن صاحب جي مشهوري ۽ مقبوليت سبب ڪيس ”صاحب چڱو“ ڪري سڏيندا هئا. -(م-چ)

سروي وارن ٺهرايو هو. اڪثر گهمڻ جا شوقين جبل تي چڙهي انهيءَ ٽلهي تي ويندا آهن، جتي چوگرد نهارڻ سان ڌڻيءَ جي قدرت جا عجيب نظارا ڏسبا آهن. ٽلهي جي پاڙ وٽ ننگرپارڪر جو شهر گهاٽن ڇانوردار، خاص ڪري نمن جي وڻن سان ڀريل، نظر ايندو آهي. ويرا واهه جو ڳوٺ، جو ١٦ ميل پري آهي، سو ائين پيو ڏسبو جڻ ميل ٻه پنڌ مس آهي. ڏکڻ طرف نهاربو ته ڪڇ جو اڇاڳ رڻ، سمنڊ وانگر پيو ڏسڻ ۾ ايندو. ان سواءِ ننڍا ننڍا ڳوٺڙا، جي جبل جي چوڌاري پکڙيل آهن، سي سڀ ڏسي اکين کي فرحت پهچي ايندي آهي. ٽڪريءَ تي سنئو چڙهڻ ناممڪن آهي تنهنڪري مٿي چڙهڻ لاءِ ڪو سوڙهون ساڻ ڪٽيو آهي. اٽڪل ڏيڍ ڪلاڪ چڙهڻ ۾ ۽ اوترو ئي وقت لهڻ ۾ لڳندو آهي. چڙهڻ وقت رڍ جو ٻوٽ يا ٻيان ڪُڙيءَ جنهن سهولت واري آهي، ڇاڪاڻ جو انهي ڪري پير ترڪي پهچندو نه ته آٿڙجي ڪرڻ جو انديشو آهي. پير اگهاڙا ڪري هلڻ وڌيڪ چڱو آهي، مگر نازڪ طبع ماڻهوءَ لاءِ ائين ڪرڻ ڏکيو آهي، جو ته ڪنڊا ۽ پٿر پير چيٺي ڇڏيندا. پارڪري ڪولهي ته رات ڏينهن اگهاڙن پيرن جبل ۾ پيا هلندا آهن. پارڪر جون رڍون، ٻڪريون ۽ ڍڳيون نه ڳاهه چرڻ لاءِ ٽڪريءَ تي ڪافي مٿي چڙهي وينديون آهن.

هتي ڪيترا قدرتي نظارا ۽ ڪي هندن جي تيرٿ جا آستان آهن، جهڙوڪ ته انچليشور، ساڙدرو، گئو مکي، ڀيرڪن، جهرڻو، ٻائن جو پسڻو ۽ چندن ڳڍ، وغيره.

هن ٽڪريءَ جي چوڌاري ننگرپارڪر، ڀوڏيسر، موليدرو، مٺڙو، آڏيگام، ڪارڙيو، ڪاسٻو، گهرنياري وغيره وسنديون آهن، تن مان ننگرپارڪر سڀني کان وڏو ۽ تعلقي جو هيڊڪوارٽر آهي. انهن ڳوٺن ۾ واڻيا ۽ ٻيا هاري ناري ماڻهو رهن ٿا. هن ٽڪريءَ

جي ڀاڱي ۾ ڪولهي ۽ ٻيا ڪيترا ماڻهو گهر جوڙي رهندا آهن، جي اڪثر مزور ماڻهو آهن. مگر ساوڻيءَ ۾ اهي به ٻوڪ جو ڪم ڪندا آهن. اهي ڪارونجهر ٽڪريءَ مان گاهه ۽ ڪاٺيون جون ڀَرِيون ڪري اچيو مٺين ڳوٺن ۾ وڪڻن. گاهه کان سواءِ گگرانيءَ مان گگر ۽ ڪونيٽن مان ڪوئر گهڻو پيدا ٿئي ٿو، جو وڪري لاءِ ٻين هنڌن ڏي موڪليو ويندو آهي. ٽڪريءَ تي ڪيترن ئي قسمن جا وڻ ٻوٽا ٿين ٿا، جن جي رس مان ماکي جون مکيون ماکي گڏ ڪن ٿيون، جي ڪولهي لوڪ جهنگ مان چاڙهي، گڏ ڪري، اچي وڪڻندا آهن. هن ٽڪريءَ جي نج ماکي بلڪل ڪارائتي آهي، جا ٻاهر وڪري لاءِ موڪلي ويندي آهي ۽ جيڪو ماڻهو ننگرپارڪر ويندو آهي، سو موٽڻ وقت ماکيءَ جا هڪ ٻه شيشا ضرور پاڻ سان کڻي ايندو آهي. ٽڪريءَ تي وسڪاري، جو اهڙيون ته ٻُوٽيون پيدا ٿين ٿيون جن مان جيڪر فائدو ورتو وڃي ته سون قسمن جون دوائون ٺهي سگهن. هن ٽڪريءَ تي وڻ ٽڻ ۽ ٻوٽا جهجها آهن، جن مان ڪاٺيون، ڪوئر، گگر، گاهه، ميون ۽ ماکي وغيره مان اهڙي پيدائش ٿئي ٿي جو چوڻي آهي ته "ڪارونجهر ٽڪريءَ مان هر روز سوا سير سون پيدا ٿئي ٿو." (يعني هر روز اهڙو پئسو پيدا ٿئي ٿو، جو جيڪر انهن پئسن مان سوا سير سون خريد ڪري سگهجي.)

ڏهن-ٻارهن سالن کان وٺي هن ٽڪريءَ مان ڪڏهين ڪڏهين زبردست گوڙ جهڙا آواز ٿيندا آهن، جي ڪيترن ڪوهن ۾ ٻڌڻ ۾ ايندا آهن. سرڪار هن باري ۾ جاچ لاءِ ماهر موڪليا هئا. ٿي سگهي ٿو ته ڪي معدني شيون ٽڪريءَ جي اندر هجن ۽ ڪنهن به وقت انهن جي ڦاٽڻ سبب هي پرلذڙ جبل جي صورت اختيار ڪري، مگر اڃا تائين هن باري ۾ وڌيڪ ڪجهه معلوم نه ٿي سگهيو آهي.

هن ٽڪريءَ ۾ خوفناڪ نانگ، ٻلائون ۽ وڇون موجود آهن. هتي سوئر، بگهڙ، گدڙ، چراخ (چرڪ) وغيره جهنگلي جانور رهن ٿا ۽ مور پکي ٻنهي گهڻا آهن. هن ٽڪريءَ مان نديون يا نئيون اهڙيون ڪونه ٿيون نڪرن جو آباديءَ کي فائدو رسي، مگر برسات پوڻ بعد ڪنهن نئي ۾ ٻه- چار ڏينهن ۽ ڪنهن ۾ هڪ- ٻن مهينن تائين پاڻي وهندو آهي، انهن مان گوڙدرو، پٿياڻي، مونڌرو ۽ سابوسڻ مکيه نئيون آهن. گوڙدرو نئي اڀرندي پاسي وهي وڃي ڪڇ جي رڻ ۾ پوي ٿي، پٿياڻي اوڀر طرف کان نڪري گوڙدري سان گڏجي ٿي. مطلب ته سمورين نئين جو پاڻي وڃي ڪڇ جي رڻ ۾ پوي ٿو. هاڻي، ٻند ٻڌي، انهن نئين جو پاڻي روڪي، آباديءَ جي ڪم آڻڻ لاءِ اسڪيم گورنمينٽ جي زير ويچار آهي ۽ ڪم به هلي پيو. جيڪڏهن انهيءَ ۾ ڪاميابي ٿي ته هن وقت جيڪو اڪيچار پاڻي اجايو رڻ ۾ وڃي ضايع ٿئي ٿو، سو آباديءَ لاءِ ڪم اچي ملڪ سائو ۽ سرسبز ڪري سگهبو، جنهنڪري ڪيترن ماڻهن کي روزگار مهيا ٿي پوندو.

ريلوي رستا

ٿر سب ڊويزن جي ڇهن تعلقن — مٺي، ڇاڇرو، ڏيپلو ۽ ننگرپارڪر — ۾ پٽن هڪڙ سبب ڪو به ريلوي رستو ڪونهي. ميرپورخاص کان اوڀر طرف موناباءُ ڏي ويندڙ ريلوي عمرڪوٽ تعلقي جي ٿر واري پاڳي مان لنگهي ٿي جنهن تي ڀورو نارو، هاسي سر، ڇوڙ نئون، ٻرڇي جي ويري، جاڻو چونرو، وصل باغ، ڪوڪرو پار ۽ موناباءُ اسٽيشنون آهن. اتي اسان جي ملڪ پاڪستان جي حد آهي. ڇوڙ کان عمرڪوٽ چوڏهن ميل آهي، جتي اٺن، موٽر، ٽرڪ ۽ لارين رستي آمدرفت آهي.

ٻيو ريلوي رستو ميرپورخاص کان جهڏي تائين [illegible] مي، [illegible] تي ١٩٣٤ع ۾ وڌائي پٿورو اسٽيشن سان ڳنڍيو ويو. ان

ٽي ميرپور خاص، جمڙائو، جهلوري، جيمس آباد، ڪاڇيلو، ڍگهڙي، ٽنڊو جان محمد، جهڏو گدام، روشن آباد، نئون ڪوٽ، فضل ڀنڀرو، ٽالهي، لمبي سر روڊ، ڪنري، ڪنجهجي، سامارو روڊ، محمد رحيم ڪالرو، صالح ڀنڀرو ۽ پٿورو اسٽيشنون آهن.

ڏيپلي ۽ مٺي تعلقن، ڇيلهار ۽ پسگردائيءَ لاءِ ويجهي اسٽيشن نئون ڪوٽ آهي، جا ڏيپلي کان چوٽيهه ميل، مٺي کان ٽيٽيهه ميل ۽ ڇيلهار کان چوٽيهه ميل آهي. ننگرپارڪر تعلقي لاءِ، لاريءَ جي مسافريءَ سان، نئون ڪوٽ اسٽيشن سهولت واري آهي.

باقي ڇاڇري تعلقي لاءِ ڪُنري اسٽيشن سهولت واري آهي، جا ڇاڇري کان اٺيتاليهه ميل ۽ ڇيلهار کان ٽيهه ميل آهي. ڇيلهار جو واپار ۽ آمدرفت ڪڏهن ڪُنري تان به ٿيندا آهن.

لاري رستا

ٿر ۾ پٽن، واريءَ ۽ رستن جي سٺي حالت نه هئڻ ڪري لاري سروس چالو ٿيڻ ناممڪن هئي سمجهڻ ۾ آئي، پر ڪن ماڻهن تڪليفون سهي ٿرڪن هلائڻ جي ڪوشش ڪئي. ٿر ۾ واري آهي، جيڪا ڪٿي ڪجهه ڏاڍيري (سخت) آهي، پر خاص ڪري پٽن تي نرم آهي، جنهنڪري پٽ جي لاهي ۽ چاڙهيءَ تي ٿرڪن جا ڦيٿا واريءَ ۾ ڦاسجي ويندا آهن، جنهنڪري تڪليف ٿيندي آهي. ٻيو وري اونهاري جو سخت هوا لڳڻ ڪري رستي تي واريءَ جا ڍڳ ٿي پوندا آهن جنهڪري ڦيٿا ڦري نه سگهندا آهن. ان تڪليف کي دور ڪرڻ لاءِ لاريءَ جي ٺيڪيدارن پاران مزور رکيل آهن جي واريءَ جي ڍڳن کي سترڪو ڪري ڇڏيندا آهن ۽ وڻن جون ٽاريون ۽ گاهه ڪپي، رستي تي ڦيٿن جي هلڻ ڪري جيڪي هيٺاهان کس ٿيا پوندا آهن، انهن تي سٽي ڇڏيندا آهن، جن جي مٿان ڦيٿا سهولت سان لنگهيو

وڃن. انهن ڪري گهڻي پاڻي تڪليف گهٽجي ويئي آهي. هاڻي ٽرڪون ۽ جيپون عام جام چالو آهن.

ٽرڪ کي ٽي خانا هوندا آهن: اڳين خاني ۾ ڊرائيور ۽ عملي جا ماڻهو ويهن. ٻيان ٻئي خاني ۾ ڇهن مردن لاءِ، ۽ ٽئين خاني ۾ ڇهن عورتن لاءِ سيٽون هونديون آهن. انهن ٽنهي خانن کي ڇت هوندي آهي. خانن جي ٻيان ڪُليل مستطيل پاڙو هوندو آهي، جنهن کي ڊالو چون، ان ۾ بار وڌو ويندو آهي. پاسن کان مضبوط ڦٽيون هونديون آهن. سامان سڙي تي ۽ خانن واريءَ ڇت جي مٿان به مسافر ويهندا آهن.

ٽر ۾ ٽرڪ جا رستا هيٺين موجب آهن:

(الف) ٺٽين ڪوٽ مان.

١- ڏيپلي تائين.

٢- ڪلوئي (تعلقي ڏيپلي) تائين.

٣- وجوٽهه، سڪهرور، مٺي، اسلام ڪوٽ، ويرا واهه، ننگرپارڪر تائين.

٤- وجوٽهه، آمريو، ٻڪو، ڇيلهار، هنجتل، ڇاڇرو تائين.

(ب) ڪنري مان.

١- ڇيلهار، ڪانٽيو، ڇاڇرو تائين.

مٿين رستن تي، روزانو اوت موت ٽرڪون چالو آهن.

ڪڏهين ڪڏهين ڇاڇري کان ڪانڪهيو ۽ اڳتي ننگرپارڪر تائين ٽرڪون هلنديون آهن. باقي جيپون سڄي ٿر ۾ عام هلنديون آهن. ڪامورا-ڪڙا پنهنجو گشت جيپن ۾ ڪندا آهن. ڪيترا زميندار به جيپن ۾ شڪار ۽ سياحت لاءِ ٿر جو گشت ڪندا آهن.

خشڪي رستا

خشڪي رستا سڄي ٿر ۾ آهن. وڏن ڳوٺن جي وچ ۾ شاهي رستا آهن، جن کي گهاڙو رستا چوندا آهن، ۽ ننڍن ڳوٺن جي وچ ۾ پيچرا آهن، جن تان اٺن رستي واپار ۽ آمدرفت چالو آهي.

ٿر جي مسافري

سڀئي ٿر ۾ پٽون آهن، تنهنڪري مسافري ڪرڻ وقت انهن تان لنگهڻو پوندو آهي. پٽن تي سڌو چڙهڻ ڏکيو آهي، اتان وهٽ به چڙهي ڪونه سگهي، تنهنڪري ٿري ماڻهو ٿوري ٿيري گهيري سان انهن پٽن مان اهڙا هنڌ ڳوليندا آهن، جتان ڪجهه سلامي هجي ۽ ماڻهو يا وهٽ چڙهي سگهي. اهي هنڌ به پٽ کي سڌا نه هوندا آهن پر ٿورو پاسيرا هوندا آهن. پوءِ اهڙيءَ طرح ڳوٺن جي وچ ۾ آمدرفت جي ڪري واٽون ٺهيو پون. ٿري ماڻهو واٽ کي ”وَڏو“ چون. ٿري ماڻهو هڪ پٽ تي چڙهڻ مهل سامهون پٽن ڏي نهاري جهٽ سهي ڪندا ته اڳتي رستو ڦلاڻي لانجهي مان ٿيندو؛ ڇو ته پٽ جو اهو هنڌ بنسبت سڀئي پٽ جي، مٿاڇري جي سنوت ڪان ڪجهه هيٺ هوندو. جي اتي وڻ ٻوٽو نه هوندو ته ان کي ’ڳانوڙ‘ به چون. ٿر ۾ مسافري خاص ڪري اُٺن تي ٿيندي آهي. گهوڙا بلڪل ٿورا آهن، عام غريب طبقو پيادل مسافري ڪندو آهي. اُٺ تي مسافري ٽن نمونن سان ٿيندي آهي. غريب طبقو ۽ اوٺاڙي گهڻو ڪري اڪيلو هوندو ته پوئين چوڪ ۾، ۽ پر ڇڙا هوندا ته هڪڙو اڳئين چوڪ ۾ ٿوهي جي اڳيان، ۽ ٻيو پوئين چوڪ ۾ چڙهي روانا ٿيندا. اهو نمونو ڏکيو آهي جو سڀڪو ائين چڙهي ڪري ڪونه سگهندو، ان کي اولاڻو يا اهلاڻو چوندا آهن. ڪي وري چا ڪندا آهن جو رسي ڪٺي هٿان پيٺ وٽان ورائي، اڳئين چوڪ ۾ مٿان ڳنڍ ڏيئي، ڇيڙا ورائي، پوئين چوڪ وٽ ٻڌي قابو ڪري، پوءِ ان ۾ رلي، چادر، ٻورهه يا سيڄ وغيره اٽڪائي، اُن تي چڙهي وهندا آهن. اهو نمونو آهلاڻ ڪان وڌيڪ فرحت وارو آهي، ان کي ٻڙهو يا ڏور ڄڀو آهي. ڪي شوقين ته خاص ٻڙهو ڪري چڙهندا آهن. اٺ کي پنڌ سيکارڻ وارا جت به ٻڙهو ڪري چڙهندا آهن.

ڪي اُٺ تي ٻاڪڙو وجهي، ڳاشيرو ڪري ٻوءِ چڙهندا آهن. اهڙيءَ نموني ماڻهو هلاڪ ڪونه ٿيندو ۽ ڏکي مسافري به قدري آرام سان پوري ڪري سگهي. جي هڪ ڄڻو چڙهيل هوندو ته ان کي هيڪل سواري چون. رواجي طرح ٻه ڄڻا چڙهندا آهن، جنهن کي ٻيلاسو چون. ڇولڪ ۾ چڙهڻ وقت ٽنگون اٺ جي ٻنهي پاسن وراڻيون آهن پر ڏکي مسافري هجي ۽ ٿڪ ٿئي ته ٻيئي ٽنگون هڪ پاسي ڪري وهبو آهي ته ٿڪ نه ٿيندو، ان کي سورالکي چڙهڻ چئبو آهي. انهيءَ نموني فقط ٽي ماڻهو ۽ جت چڙهي سگهندا آهن. ٽئين ماڻهوءَ کي تڪليف ٿيندي ۽ ائين ويهي ڪونه سگهندو. بعضي ٽي چڙهن ته ٽيلاسو چون، ۽ چار به چڙهندا آهن ان کي چولاسو چون. ڪڏهين پاکڙي جي اڳئين پاڳي، جنهن کي پيرڻو چون، ان ۾ رسي ٻڌي ڪنڌ تي مٿيرو ڏور ناهي، ان ۾ چڙهندا آهن. ان ماڻهوءَ جو منهن وري اڳئين ماڻهوءَ کي سامهون، يعني اُٺ جي پڇ ڏي هوندو آهي. ننڍا وڏا پنج ماڻهو هجن ته ان حالت ۾ ائين ڪبو آهي.

سنئين زمين ۾ اُٺ نيڪ پيو ويندو آهي. سُکيو هوندو، يعني پنڌ سيکاريل، ته بدن کي لوڏو به ڪونه ايندو. مگر جڏهين پٽ تي چڙهڻو هوندو تڏهين آهستي چڙهندو. ان وقت چڙهيل ماڻهو پنهنجو بدن اڳتي ڪري جهليندو. اهڙي وقت سامهون پيو نهاربو ته ائين ڪونه سمجهبو ته ڪو اتانهينءَ تي وڃون پيا، پر جي پوئتي نهاربو ته ڏپ پيو ٿيندو. پٽ تي چڙهڻ وقت اُٺ اڪثر رستي جو وچ ڏيئي ڪونه هلندا آهن پر ڪنارو ڏيئي هلندا آهن، جتان هميشه برسات جي ڪري ڏرڙ ۽ گهارا پيل هوندا آهن. اتان جي پاسيرو نهاربو ته ڏپ پيو ٿيندو ته اجهو ٿو اُٺ جو پير ٿڙڪي! ان وقت ازخود زبان مان "خدا خير ڪج" لفظ نڪري ويندا، مگر اُٺ جا پير واريءَ ۾ اهڙا ڄميل

هوندا آهن جو ڪيرڻ جا واقعا اصل ڪونہ ٿيندا آهن. ڪن ڪن
پٽن جي سلامي ايڏي ڏکهي هوندي آهي جو ان تي چڙهڻ ۾
پندرهن - ويهہ منٽ لڳي ويندا آهن تنهنڪري اُٺ ويچارو ٿڪجي
پوندو آهي ۽ ساهہ سان پرجي ويندو آهي، ناسن مان هوا جا
سُوساٽ پيا پوندا اٿس. جڏهن چوٽيءَ تي پهچندو آهي تڏهن
ڪي جت ٿورو وقت بيهي ساهي ڏياريندا اٿس. ان وقت اُٺ
چيڙهہ پيو ڪندو آهي، انهن پنجن-ستن منٽن ۾ تازو ٿي
پوندو آهي. جت هوندن بہ اُٺ کي پنج-ست ميل ڪاهڻ بعد
چيڙهہ لڳرائيندا آهن. چوندا آهن تہ چيڙهہ نہ ڪرائبو تہ اٺ کي
نقصان ٿيندو، ساهي کڻڻ بعد وري هيٺ لهبو. هيٺ لهڻ مهل
اُٺ وڏيءَ وک سان تڪڙو لهندو آهي، ان وقت بدن کي مضبوط
سيٽي ٿورو پوئتي لهوارو جهلبو آهي، جيئن اڳيان لوڏو نہ اچي.
ڍلو بدن جهلبو تہ بعضي پويان ويٺل جو منھ وڃي اڳين ويٺل
جي پٺيءَ کي لڳندو، تڏهن تہ چوندا آهن تہ "اُٺ جي چاڙهي
کي بہ لعنت تہ لاهي کي بہ لعنت." پٽ تي چڙهڻ ۽ لهڻ وقت
'تنگ' جي مضبوط پڌل نہ هوندو تہ پاکڙو اڳتي يا پوئتي ٿي
ويندو، تنهنڪري جت اول کان ئي تنگ چڪي ٻڌندا آهن.
بعضي پٽ تي چڙهڻ کان اڳ ۾ هٿ هڻي ڏسندا آهن تہ تنگ
ڍرو تہ نہ آهي. جي ڍرو هوندو تہ اُٺ ويهاري، هيٺ لهي، تنگ
چڪي، پوءِ چڙهندا.

ڪن اُٺن جي اها عادت ٿيندي آهي جو چاڙهيءَ ۾ پاکڙو
پوئتي ۽ لاهيءَ ۾ اڳتي ڪري ڇڏيندا آهن. ان حالت ۾ جت
ڇا ڪندا آهن جو ڏسندا تہ پاکڙو اڳتي کسڪي ٿو تہ رسي پڇ
۾ اٽڪائي، پيٽ چيڙا ورائي، پاکڙي جي پٺئين کان ٻڌي ڇڏيندا
آهن، ان کي "پُوچڙڪ" چوندا آهن. انهن ڪرڻ سان پاکڙو اڳتي
نہ ويندو. جي پاکڙو پوئتي کسڪندو هوندو تہ ڳچيءَ جي هيٺان

رسي واري ٻاڪري جي اڳين پيرڻي ۾ ٻڌي ڇڏيندا آهن، ان کي ”اڳوڻي“، ”اڳماڙي“ يا ”جنوڻي“ چون. ائين ڪرڻ سان ٻاڪرو ٻوڙتي نه ويندو. ڪي ڪي شوق خاطر ٻه جنوڻي وجهي ڇڏيندا آهن، جنهن ۾ رنگين ننور هوندا آهن، جا اٺ جو سينگار آهي ۽ انهيءَ ڪم لاءِ ٺهيل هوندي آهي.

والون يا رستا پٽن کي سدا اوچائيءَ تي نه هوندا آهن، پر ٽورو ٻاسيرا هوندا آهن جتان پيادا ۽ چڙها وهٽ هلندا آهن. پر ٻار وارن ۽ سواري وارن اٺن جي وڏين پٽن تي چڙهڻ ۽ لهڻ لاءِ تري ڪان وٺي ٽورو ٻاسي تي اڌ گول والنگر واٽ هوندي آهي، جا پٽ جي چوٽيءَ تي وڃي رستي سان گڏبي آهي جيئن چڙهڻ ۽ لهڻ ۾ سهولت ٿئي. ان کي ڏارو يا ڏاري جو وَڍو يا ٻاج چئبو آهي، جتان وهٽ ٽوريءَ تڪليف سان چڙهي ۽ لهي سگهندا آهن.

اٺ تي جي ٻار ڪٽيو هوندو ته ٻاڪري جي ٻدران پلاڻ وجهندا آهن، جو ٻار ڪٽڻ لاءِ وڌيڪ سهولت وارو آهي. پٽن تي واري نرم ٽيبندي آهي، چڙهڻ وقت اٺ آهستي هلندو آهي جنهنڪري سندس پير واريءَ ۾ ايترو هيٺ نه ويندا آهن، مگر لهڻ وقت هيٺانهينءَ جي ڪري پير کي داب ڏيئي ٽڪڙو لهڻ جي ڪوشش ڪندو آهي، جنهنڪري ڪنئري واري هئڻ سبب پير ڪافي اندر هليا ويندا آهن، ۽ ٻاهر ڪيڻ وقت پير جو ڪو چٽو نشان ڏسڻ ۾ ڪونه ايندو ٻر زمين ۾ کڏو ٿي پوندو، جنهن کي ”ڪُرس“ چون. پٽ جي چاڙهيءَ کي 'چاڙهاڻ' ۽ لاهيءَ کي 'ڍَرڪاڻ'، 'ڍَرتاڻ' يا 'ڍار' چئبو آهي.

رستي هلندي هڪ پٽ تي چڙهبو ته سامهون رستي تي ٻيءَ پٽ پري کان بيٺي ڏسبي. سمجهبو ته پنڌ ٽورو آهي ۽ اجهو ٿا پهچون، پر هلڻ سان پتو پوندو ته ڪافي پنڌ آهي. پٽن جي وچ ۾ ڪٿي ڪڇه سنئين ۽ سخت زمين هوندي

آهي، اتي اُٺ کي وري ٽڪرو ڪاهڻو آهي جيئن هو ترت ڪُٽي. الهيءَ هلڻ کي "ڪيڙ" چئبو آهي. ڪٿي ڪٿي وچ ۾ هيٺ مٿاهيون، ڪٿي ريگر يعني نرم زمين، ڪٿي ننڍا ننڍا ڏڙا ۽ ڏڙڪيا هوندا آهن. اهڙيءَ طرح ڪٿي ٽڪرو ۽ ڪٿي آهستي اُٺ ڪاهڻو آهي.

رات جو به جت رستو لهي سگهندا آهن. گهڻو ڪري واقف هوندا آهن، نه ته رات تان اينڌڙ ويندڙ ماڻهن کان ڏس پڇي وٺندا آهن. بعضي اونداهين راتين ۾ جت به ڀلجي وڃي، مگر اُٺ جو جي هڪ دفعو رستو اڳ، ڏٺل هوندو ته اصل نه ڀلجندو.

اُٺ کي "سڱڪيءَ جو ٻيڙو" چوندا آهن ۽ ٿر جي مسافري لاءِ بلڪل ڪمائتو آهي. سياري جي موسم ۾ مسافري ڏينهن جو ڪبي آهي ڇو ته رات جو سيءَ جي تڪليف ٿئي ۽ اوجاڳو ڪيڻو پوي ۽ ڏينهن جو سيءَ کان بچاءُ، جنهنڪري اُٺ ۽ سوار کي تڪليف ڪانه ٿئي. اونهاري ۾ ڏينهن جو گرمي اهڙي ٿئي جو اُٺ هلي ڪونه سگهي ۽ سوار کي به اُس ستايو ڇڏي، تنهنڪري رات جو مسافري ڪبي آهي. بار برداريءَ وارن اُٺن تي رات جو بار لڏبو آهي. وسڪاري جو مسافري بلڪل فرحت واري آهي. ان موسم ۾ نڪو رات جو سيءُ هجي ۽ نڪو ڏينهن جو گهڻي گرمي هجي، تنهنڪري رات خواه ڏينهن جو مسافري ڪرڻ ۾ سهولت آهي.

ٿر ۾ ڳوٺن کان سواءِ پاڻي ملڻ مشڪل آهي، تنهنڪري مسافر پاڻ سان چم جي سانداري يا پادلو پاڻيءَ سان ڀري کڻندا آهن ۽ وسڪاري جو ڇٽي کڻڻ ضروري آهي. ڪي جت دُنال هميشه پاڪڙي ۾ وجهي ڇڏيندا آهن، چڙهڻ وقت انهن ۾ پير وجهي چڙهبا ته مسافري آرام سان ڪري سگهبي ۽ ٿڪ محسوس نه ٿيندو. ڪي ماڻهو دنال گاشي جي مٿان رکي ڪم آڻيندا

آهن ۽ ٻوء لاهي ٻاڻ وٽ رکي ڇڏيندا آهن. مطلب ته ڏاڳال ضروري شئي آهي.

گهوڙي جي مسافري آرام واري آهي. گهوڙو پٽ تي ڇڙهندو تکڙو، پر لهندو وري آهستي آهي. واريءَ ۾ گهوڙو تکڙو هلي ڪونه سگهي، پر ڪٿي ڪٿي سخت زمين به آهي اني تکڙو هلندو آهي. گهوڙا ٿر ۾ ٿورا آهن.

ٿر جون پٽون گهڻو ڪري اتر-اوڀر کان ڏکڻ-اولهه ڏي آهن، تنهنڪري اوڀر کان اولهه ڏي مسافري ڪرڻ ۾ سهولت آهي، ڇو ته رڳو پٽن ۽ ڊڙن جي مٿاڇرن ۽ ٻوڇالڊن ۽ ڇيڙن مان لنگهڻو پوندو ۽ باقي سڄي مسافري پٽن جي وچ ۾ سنئين زمين — جنهن کي مڙهو ۽ ڏهر چون — مان ڪرڻي پوندي، جا وهٽن توڙي پيادن لاءِ سهولت واري آهي، ۽ پنڌ ٿورو ڪٽيو پوي. پر اتر کان ڏکڻ ڏي هلبو ته پٽون پار ڪرڻيون پونديون، جنهنڪري وهٽن توڙي پيادل مسافرن کي تڪليف ٿيندي ۽ وقت به ڪافي لڳندو.

مسافرخانا

ٿر جي مسافري سڀ خشڪي آهي، جا اُٺن تي ۽ پيادل ڪبي آهي. مکيه ڳوٺن جي وچ ۾ ٽرڪ جي سروس به آهي. مسافرن جي سهولت لاءِ ڪن شاهوڪارن وڏن شهرن، جيئن ته ڇاڇرو، مٺي ۽ اسلامڪوٽ ۾ جايون ٺهرايون آهن، جن کي ڌرمشالا چئبو آهي.

گورنمينٽ جي طرفان سڄي ٿر ۾ اهڙيون جايون ڪن ڪن ڳوٺن ۾ ٺهرايل آهن، جن کي مسافرخانا چئبو آهي، جتي مسافر ترسي آرام ڪندا آهن. اهي هن وقت ڊسٽرڪٽ ڪائونسل ٿرپارڪر جي حوالي آهن. انهن جو تفصيل هيٺئين موجب آهي:

تعلقي مٺي ۾ لوڻ، تعلقي ڇاڇري ۾ ڏهه، تعلقي ڏيپلي ۾ ڏهه ۽ تعلقي ننگرپارڪر ۾ ست مسافرخانا آهن، جن مان ڪن بابت مختصر احوال هيٺ ڏجي ٿو:

وڇوٺهه- هي مسافرخانو مٺي تعلقي ۾، مٺيءَ کان نئين ڪوٽ ڏي ويندڙ شاهي رستي تي آهي. هتان کان لاري سروس آهي. ڇيلهار کان نئين ڪوٽ ڏي ويندڙ لاري به هتي اچي گڏجي ٿي. هتان آمدرفت گهٽي ٿيندي آهي. هتي سرڪاري آفيسرن جي آرام لاءِ به هڪ عاليشان جاءِ ٺهيل آهي.

ويڙهي جهپ- هي مسافرخانو ڏيپلي تعلقي ۾، ڏيپلي کان نئين ڪوٽ ڏي ويندڙ رستي تي آهي. هتان کان لاري سروس به آهي. هي اهڙو آباد نه آهي، ڇو ته ڏيپلي جا مسافر ٻيءَ هڪ سڌي واٽ تان به ويندا آهن.

پڪڙو- هي مسافرخانو مٺي تعلقي ۾، ڏيپلي کان اسلامڪوٽ واريءَ واٽ تي آهي. هي نهايت ضروري ۽ ڪمائتو آهي.

مالڇيار- هي ڏيپلي ۽ مٺي جي وچ تي آهي.

جهانگرو- مٺي تعلقي ۾، ننگرپارڪر کان اسلامڪوٽ ڏي ويندڙ رستي تي آهي، بلڪل ڪارائتو آهي.

ڪانئٽيو- ڇاڇري تعلقي ۾، ڇاڇري کان کنري ويندڙ رستي تي آهي.

گدڙو- ڇاڇري تعلقي ۾، اوير سرحد جي پرسان آهي.

گدڙي کان ننگرپارڪر تائين هڪ سؤ ويهه ميل پنڌ ۾ ڏاهلي، جيسي جو پار، پيلو جو ترُ ۽ سنتي ڏهرا ڳوٺن ۾ مسافرخانا آهن.

ڇيلهار، ڇاڇري، مٺي، اسلامڪوٽ،ننگرپارڪر ۾مسافرخانا آهن.

مٺي، ننگرپارڪر، ڇاڇري ۽ ڏيپلي ۾ انسپيڪشن بنگلا به آهن، جتي آفيسر منزل انداز ٿيندا آهن.

باب ٽيون

وڻ

ٿر جي نرم واريءَ ۾ ڪيترن ئي قسمن جا اوڀڙ ايرن ٿا، جن مان گاهه ۽ ننڍا ٻوٽا وسڪاريءَ بعد سڪيو وڃن؛ باقي وڻ وڌندا وڃن، تان جو نيٺ وڏا ٿيو پون. ڪٿي ڪٿي گهاٽيرا، ڪٿي ڪٿي ڇڊا، جي جهنگ، ٻڙهن، ٻنين، پٽن، ڳوٺن، وٿاڻن ۽ کوهن تي بيٺا هوندا آهن. پٽن جي چوٽين تي بيٺل ڪنڊن ۽ ڪونڀٽن جا وڻ پري کان جهنڊن ۽ ڇٽين وانگر بلڪل مزيدار پيا ڏسبا آهن. انهن جا ٻه قسم آهن: هڪڙا وڏا وڻ، ٻيا ننڍا وڻ.

وڏا وڻ

هنن جي ڊيگهه وڌ ۾ وڌ پنجويهن فوٽن تائين ٿئي ٿي. هيٺان ٿڙيڪا ۽ ڪليل هوندا آهن. مٿي ڏار ۽ ٽاريون ڪڍي گهاٽا ٿيندا آهن. انهن مان ڪنڊا ۽ ڄاريون ڳوٺن ۾ ماڻهو گهرن ۾ به پوکين ۽ جهنگ ۾ به عام ٿين. روهيڙو، ڪانڪهه ۽ ڪونڀٽ جا وڻ جهنگ ۾ عام ٿين. برسات تي اُڀري وڏا ٿيندا آهن، جن جي ڪابه سنڀال ڪانه ٿيندي آهي. ننڍي هوندي ڪي مال جي کائڻ ۽ لتاڙڻ ڪري ناس ٿيو وڃن ۽ ڪي جيڪي مال کان بچن سي وڏا ٿيو پون. نم، اَمڻ ٻير، سيرنگهو، سنڌي ٻير، ٻير، سيرينهه ڳوٺن ۽ شهرن ۾ ماڻهو گهرن ۾ پوکي سنڀال ڪندا آهن. گيدوڙيون بلڪل ٿوريون آهن، سوانجڙو فقط سڄي ٿر ۾ هڪ ٻن هنڌن تي آهي. ولايتي ٻير ڳوٺن ۾ ازخود برسات تي اُڀريو بنان سنڀال جي پيا وڌن. انهن وڻن جو مختصر احوال هيٺ ڏجي ٿو:

ڪنڊو- ڪنڊا سڄي ٿر ۾ جتي ڪٿي عام آهن، ٻر ڪاٽڙ ۾ گهٽ آهن. هي سنهين ۽ ڏاڍي ريٽي زمين، ٻنين، مڙهن، ٽڙ جي ڏهرين، پٽن ۽ دڙن جي چوٽين تي جام ٿين، ۽ دڙن ۽ پٽن جي لاهن تي البت ڇڊا ٿين.

هن جا ٻه قسم ٿين: هڪڙا ڪنڊن وارا، جن جي ٽارين ۾ ننڍا ننڍا تيکا ڪنڊا ٿيندا آهن، جنهنڪري ڦرن ۽ سڱرين لاهڻ ۾ تڪليف ٿيندي آهي، جن کي، "ڪنڊيرا" چون. ٻيا اهڙا ٿين جن ۾ ڪنڊا ڪونه ٿين، انهن جا ڦرن ۽ سڱريون سولائيءَ سان لاهي سگهبيون آهن، انهن کي "لاسوڙ" چون. ڪي ڪنڊا اهڙا آهن جن ۾ ڦرن لاهڻ وقت ننڍيون ننڍيون ٽاريون هٿ سان موڙڻ ڪري يڪدم ڀڄي پونديون آهن انهن کي "ٻڙڪيڙا ڪنڊا" چون. ٻيا اهڙا ٿين جن جون ٽاريون يڪدم ڪونه ڀڄن، انهن کي "چيڙها ڪنڊا" چون. ماڻهو لاسوڙ ۽ ٻڙڪيڙا ڪنڊا پسند ڪن، ڇاڪاڻ جو ڪين سڱريون ۽ ڦرن لاهڻ ۾ سهولت ٿيندي آهي.

بهار جي موسم ۾ ڪنڊا مورجڻ شروع ڪندا آهن. ڪنڊي جي ڦرن کي سَنگ چون. ڦرن جڏهن ڪچا هوندا آهن تڏهن سندن رنگ پيلو ٿئي، ان کي "ڦُرَهَٽَ" چون. اهي مال کي ڪونه کارائين، ڇاڪاڻ جو مال جي آنڊن ۾ آڙا (ڳوڙها) ڪري ڇڏين، ٻر ڪجهه وقت بعد جڏهن گهاٽي سائي رنگ جا پڪا ٿين تڏهن اهي لاهي اچي ٻڪرين ۽ اُٺن کي چارين. ڏڪار وقت ڍڳين کي به چارين. ڪنڊو اُٺ لاءِ ته خاص جياپو آهي.

موڙي مُڇير ٽاريون، چانگا ٿا چرو.

بهار جي موسم ۾ ٻُور لڳي جنهن کي مڇير چون، ان مان سڱريون ٿين. ڪچڙين سڱرين جي ڀاڄي سٺي ٿيندي آهي. ٿلهيون ٿين ته اُٺن ۽ ٻڪرين لاءِ چارو ٿئي. پچڻ بعد ڳاڙهيون

ٿين، جن کي ”ڪوڪا“ چون، جي مال ته کائي ٻر ماڻھو به کائين. ٻار ته شوق سان ڪوڪا کائين. ٻنين ۾ ڪنڊا ھوندا آھن، تن جي مالڪ سنڀال ڪندا آھن. ٽڙ وٽ ٻير جا ڍينگھر ڏيئي ڇڏيندا آھن، جيئن ٻيو ڪو ٻڪن ۽ سڱريون لاھي نه وڃي.

ڪنڊي جي ڪاٺي ٿلهي ۽ سخت جهلڻ جهڙي آھي. جاين ۾ ٿنڀا ۽ داسا ڪري ڪم آڻين، ٻر شھتير ورلي ڪن، ڇو ته بعضي بار سبب اوچتو ٽڪاءُ سان ٽڙڪي پئجي پوندا آھن. ان کي سُرو (ھڪ قسم جو جيت) لڳندو آھي، جو ٽُنگ ڪري ڪاٺيءَ ۾ گھڙيو وڃي ۽ اندران ڪاٺي ٽوٽي ڪيو وجھي، جنھنڪري ترت پڇيو پوي. ان جا ٿلها ٽُڙ ۽ ڏار سڙڻ ٻچائڻ لاءِ ڪُورن جي ڪم اچن. ڪاٺيون ٻارڻ جي ڪم اچن.

ڪجھين ڪنڊين جا ٽُڙ ڪنھي گھرن جي ڇتين ۾ توڙيون ۽ آڏوريون ڪري ڪم آڻين. ٿُلھن ٽُڙن مان اُڪريون ٺھن. ڏوئيون ۽ مُهريون به ڪنڊي جي ڪاٺيءَ مان ٺھن. ڪوھن لاءِ پوڙ، ڪوھڙون ۽ ترڪي ۾ وجھڻ لاءِ چرڪ ٺھن. جهونن ڪنڊن جي ڪاٺيءَ جي وچ ۾ ڪاري ڪاٺي ٿئي جا بلڪل مضبوط ھوندي آھي، ان کي ”ڪيرسي“ چون، ان مان موچي چمڙي ڪُٽڻ لاءِ ڪوتيڙيون ٺاھين. جنڊ جا ڪيلَ ۽ ٽڙ تي واري ڪاپڻ لاءِ ڪيليون ٺھن. ڪنڊي جي عمر به ڪافي ٿئي. ھڪ سؤ سالن جا ڪنڊا ته انيڪ ڏسبا آھن، انھن کي ”سوئيڪو ڪنڊو“ چون. ان جي ڇانوَ ھيٺ ماڻھو ۽ مال ويھي آرام ڪن.

• جار ۽ ڪبڙ- جاريون ٿر ۾ جام آھن. اھي ننڍين ننڍين پٽن، ڊڙن ۽ واريَاسي نرم زمين ۾ جام اُپرن، ٻر ٽُڙ ڪري مٿي ڪونه ويھن ۽ زمين سان لاڳو چوڌاري ڪجھ دائري ۾ سوڙھيون پکڙيل ھونديون آھن. انھن جو ٽُڙ ظاھر ڇيڻو نه ھوندو آھي. ٽاريون وغيره زمين سان لڳيون پيون ھونديون آھن ۽ مٿان به

ٻاڙ ۾ ڪُتيون ٻيون ھونديون آھن، جن کي "ڀُٽون" چون. ھنن جا ٻَن ڍگهيرا مائيدار ٿين، جي ورائڻ سان ڀَڙڪي پڇي پوندا آھن. اھي ٻَن اَن ۽ ٻڪريون جام کائينديون آھن.

ڏھرن ۽ سخت زمين ۾ ڄاريون ٿين، جن کي سٽ-اٽ فوٽ ھيٺان تَڙ ٿئي ۽ مٿان ٿاريون ڪيڏي وڻ وانگر ٿين جن کي 'ھيڪل گوڏيون' چون. اھي ڪنني ۾ جام ٿين خاص ڪري گوڙھيار، اوٺا، لُوٽيو، مينا تڙ، ڪانڪھيو، ڪُنڏي ۽ ديات ھاليپوٽو طرف جام ٿين.

ڪبڙيون ڪاريون ڄاريون، وٽ اباڻن آھار.

ٿري عام طرح ڪبڙيون به چون ته ڄاريون به چون، پر حقيقت ڪري انھن ۾ ٿورو تفاوت آھي. ڄاريون اھي آھن جن جا ٻيرون مٺا ٿين، ۽ ڪبڙيون اھي آھن جن جا ٻيرون ڪارا ٿين.

مھراڻي جي پاسي ڪلراٺي زمين ۽ ٿر ۾ لوڻ جي سنن جي پرسان ڪاري زمين ۾ به ڪبڙ ٿين.

ڪارا ڪبڙ ڏيھ ۾، پيا واريءَ منجھه وٿاڻ.

ڪبڙن ۾ ٻيرُون ٿيندا آھن، پر ماڻھو ڪونه کائين، ڇو جو اُھي ڪارا ٿيندا آھن. انھن ۾ مَڪ ٿيندي آھي جا اُٺ جام کائيندا آھن. مٺين ڄارين ۾ اونھاري جو ٻيرون جام ٿيندا آھن.

ماروئڙن سين ماڻھيان، شال مُنڊائتي مَڪ.

ڪي ٻيرون ڳاڙھا ۽ ڪي پيلا ٿين، جي ماڻھو آڻي ٻاڙ به کائين ۽ شھرن ۾ وڪڻندا به آھن ۽ ڪجھه سُڪائي رکندا آھن، جن کي "ڪوڪڙ" چون. ڪوڪڙ ٻارڙ به کائين ۽ مال کي به کارائين.

ڪوڪڙ ڪونڊيڙن سان، ڦُوڪي ڦَڪ پرينديءَ.

ڪبڙ جي ڪاٺي مضبوط ۽ ڇيڙھي ٿيندي آھي. اُن کي اُڏوھي ۽ سُرو ڪونه کائي، جنھنڪري عمارتن جي ڏاڍو جي آھي.

ماڻهو ڪڻڪن ۾ شهتير ۽ داسا، چؤنرن ۾ مَلَ، آنيڙيا ۽ ڪونتا، چڻن ۾ ٽوڪيون ۽ آڏوريون ڪري ڪم آڻين، گهڻي ڀار ڪري مُڙي ٻوندي، پر آڏِپُٽَ ٽني ٻه اڌ نه ٿيندي آهي.

غريب ماڻهو ڪيڙ جي ڪانيءَ مان مَنجَن (ڪنولن) جا ڀاوا، ايسُون، اُهرا ۽ ٻينگها ٺاهين. اُنن جا ٻَلاڻ، چؤنرن ۽ ڪڻڪن جا در دريون، گهڙامنجيون، ڪوهن جون ڪوهڙون ۽ پورڻ وغيره ٺهن. برساتي موسم ۾ ٽارين مان سنهيون ٻگهيون ڪاٺيون نڪرنديون آهن، جن مان تنر ڀالڻ لاءِ ٻيرا ٺاهيا آهن.

اُنن کي هڪ بيماري ٿيندي آهي جنهن کي "ٻانءِ" يا "ڪاڄڙي" چون. ان لاءِ ڪيڙ جون سڪل ڪانيون ساڙي، ان جي رک گڏ ڪري، دلي ۾ پاڻي سان گڏي، ٻاهر تي ڪوسي ڪن، جنهن کي "ٻاهَرَ" چون. ٻوءِ ڪيڙ جي آلي ڪاني ڏيڍ ڦوٽ ڪن هٿ ڪري، ان جي هڪ ڇيڙي کي ڪٽي، برش وانگر ٺاهي، ان سان اهو ٻاهر اُٺ جي بدن تي لڳائيندا ويندا آهن. اُن کي چون اُٺ 'ڏُوريو' آهي. سڪڻ بعد تيل مکي ڇڏين، ته اها بيماري ختم ٿي ويندي آهي.

نيم- نم جو وڻ سڀني ٿر ۾ آهي، پر صرف ڳوٺن ۾. جهنگ ۾ اصل ڪونه ٿئي، ڇو جو هن وڻ جي سنڀال ڪرڻي پوي ٿي. پوکڻ وقت پاڻي ڏيڻ ۽ ان بعد سنڀال ڪرڻ، جيئن اُٺ وغيره نقصان نه رسائين. ڳوٺن ۾ پوکي سنڀال ڪندا آهن. ڪافي مدت بعد ٽن-چئن سالن کان پوءِ چڱو وڏو ٿي ويندو آهي، پوءِ سنڀال ڪرڻ جي ايتري ضرورت نه آهي.

ننگرپارڪر شهر ۾ نم جا وڻ جام آهن. بهار جي موسم ۾ نمن ۾ اڇي رنگ جو ٻُور ٿيندو آهي، جنهن کي "نيمٻوجهرَ" چون، جو ڪيترين بيمارين لاءِ دوا طور ڪم اچي. روزانو گهوٽي پيئڻ سان هڪتي ڪن اندر جهولو تپ لهيو وڃي. ان مان نموريون

ٿين، ڀچڻ تي ٻار ان کي ڪُنڍڪا چون ۽ چولڊي ڳر چُوسي
ٻج ڪٽا ڪن. ڀڪل ٽموريون ڀڪي ٻه کائين، خاص ڪري ڪانءُ،
ٻلبل ۽ هُڙِيا ته ٽمورين جا شوقين آهن.

ننڍا ٻار رس ڀريل ٽموريون لاهي، ٽڪر جي ٻکي ۾ کائين
جي رک وجهي اُن ۾ ڳنڍي ڳال وجهن. ٽن-چئن ڏينهن ۾ ٻچيو
پون جي ڪيڏي خوشيءَ سان چُوسن. ان جي ٻج کي ٻه
ٽموريون چون. ٽنگرپارڪر ڏي ٽمورين کي ڀڙهي ان مان تيل
ڪڍندا آهن، جو ڪيترين دوائن ۾ ڪم اچي ٿو ۽ ڪيترن مرضن
جو علاج آهي. تيل سان ڀريل شيشا ۽ ٽموريون وڪري لاءِ موڪليون
وينديون آهن ۽ ڪيترا ماڻهو، جي قسمت سان اتي ويندا آهن،
سي موٽڻ وقت ٽمورين جي تيل جو شيشو ضرور ٻاڻ سان کڻي
ايندا آهن. ننڍا ٻار وڻن هيٺان ٽموريون چونڊي ايندا آهن جي
زالون گهوٽي تيل سان ملائي مٽي جي وارن ۾ وجهن، جو جُوئن
جي مارڻ ۽ وارن جي وڌائڻ لاءِ اڪسير آهن. ٽم جا پن به بلڪل
ڪمائتا آهن، جي ڪيترن ئي بيمارين ۾ ڪم ايندا آهن. اناج
۾ وجهي رکبا ته جيت وغيره نه لڳندو.

ٽم جو ڏنڊڻ هڪ سٺي شئي آهي. ويشنو ماڻهو روزانو
ٽم جو ڏنڊڻ ڪندا آهن. ڪيترا سنڌي ڪامورا شوق ڪري
ڳوٺ وڃڻ وقت جهجهي انداز ۾ ڏنڊڻ ٻاڻ سان کڻي ويندا آهن.
واڻيا ۽ ٻاڀڻ ڪيترا ڏنڊڻ ٻتي گهر ۾ رکي ڇڏيندا آهن. روزانو شام
جو سڪل ڏنڊڻ ٻاٽيءَ جي دلي يا ٿانءَ ۾ وجهي ڇڏيندا آهن،
صبح تائين ٽم ٿي ويندو آهي، جو ڪيڏي ڪم اُٽيندا آهن.

ٽري ماڻهو پنهنجن گهرن، کوهن جي پر، مال جي وٿاڻن ۾
ٽم جا وڻ پوکيندا آهن، هن جي ڇانو گهاٽي، آسائشي ۽ فرحتي
ٿئي، جنهن هيٺ ماڻهو ۽ جانور ويهي آرام ڪندا آهن.

ٽم جو ڪاٺ مضبوط، جهالائو ۽ ڏاڍو ڪمائتو آهي. هن
جو ٿڙ ٿلهو ٿئي، جو ڪرٽ سان چيري، ان مان ڪم لائق

ڪاٺ حاصل ڪبو آهي. اُن جي ڏارن ۽ ٽارين مان به ڪيترو ڪاٺ ملندو آهي، جنهن مان صندل، در، دريون، ٽپايون، ڪبٽ، تختا، جاين لاءِ ڪاٺيون، ڪٽن لاءِ ايسون ۽ اُپرا ۽ پيون به اليڪ قسمن جون شيون ٺاهيندا آهن.

● ٻٻر- هي سنڌ جو وڻ آهي جو سخت زمين ۾ اُپري. ٻارڪر جي زمين ٻترائين آهي، تنهنڪري اتي چڱي انداز ۾ ٿئي ٿو. ننگرپارڪر کان ڏونگري ڏي وڃبو ته رستي ۾ گهاٽا ٻٻر هڙيي لايو بيٺا نظر ايندا. موندري ۽ آڏيگام جي وچ ۾ به جام آهن. ڏيپلي تعلقي ۾ سچائي جي ڍُهر، مٺي تعلقي جي ڳوٺ رائلو رندن وارو (مٺي کان اٺ ميل اوپر طرف)، ڇاڇري تعلقي جي ڳوٺ چيلهار ۽ ان جي پرسان ڪوڙيي ڳوٺ جي ترائيءَ واري ڍُهر، ڇاڇري شهر کان کانڪهٽي ڏي ويندڙ رستي تي ڇڊا ڇڊا ٻٻر آهن. کانڪهٽي کان اولهه طرف ڪولهين جي ڳوٺ جي پرسان هڪ زمين ٽڪر ۾ بلڪل گهاٽا ٻٻر آهن، ڄڻ ته هڙيي لڳي بيٺي آهي. باقي سڄي ٿر ۾ عام ڪونه ٿئي.

هن جي ٽارين ۾ ٻه-اڍائي انچ ڊگها اڇي رنگ جا تکا ڪنڊا ٿيندا آهن، جنهن کي ٿري "سُور" چون. هن ۾ پيلا گل ٿيندا آهن، جن مان ڦريون ٿين جنهن کي "ٻَلڙا" چون، انهن ۾ سخت داڻا ٿيندا آهن، جن کي "ڇڇڪا" چون. ٻٻر جا پن ۽ ٻلڙا اُٺ ۽ ٻڪريون کائينديون آهن. ٻٻر جون ٽاريون وڍي سڪائي پن ڇاڻي گڏ ڪبا آهن، جن کي "ٻُوري" چون. اها ٻوري مال لاءِ فائدي واري آهي. ٻُوري ۽ ٻلڙن جي کاڌڻ ڪري مال متارو ٿيندو آهي.

هي وڻ وڏو ٿيندو آهي. اُن جي ڇالوَ سڻي ٿيندي آهي. هن جون ٽاريون وڍي ڇڏبيون ته وري ٽوان گونچ ڪڍي گهاٽو ۽ سائو ٿي ويندو آهي. وَڍَ ڪرڻ سان ٻٻر ٻاڻ وڌيڪ سائو ۽

سنُهو ٿيندو آهي. هن مان ڪؤنر ۽ لاک ٺڪرندي آهي. ٻير جا ٻن، ڇوڏا، گل، ٻلڙا، ڪؤنر ۽ لاک ڪمائتا آهن. ٻير جا ڇوڏا لاهي موچي چمڙي رڱڻ لاءِ ڪم آڻيندا آهن.

هن جي ڪاٺي سخت، مضبوط ۽ جٽادار ٿيندي آهي. ٿلهن ٿڙن کي چيري، ان مان نڪتل ڪاٺ مان تختا، در، دريون، ڪرسيون، ميزون، ٽپايون، جاين جون ڪامون، پٽيون، ٻينگها، ڪٽن جا پاوا، ايسون، اُپرا، ڪپٽ، صندل ۽ ٻيون به ڪيترن ئي قسمن جون شيون ٺاهيندا آهن.

● روهيڙو- هي وڻ وڏو، ڪنڊي جيڏو ٿيندو آهي. هي ڇاڇري تعلقي جي اوڀر ۽ ننگر پارڪر تعلقي جي اتر- اوڀر واري پاڱي ۾ گهڻو ٿئي ٿو. اتي، ڪٿي ڪٿي ته ڍورن جا ڍير پريا پيا آهن ۽ ماڻهو پارڻ جون ڪاٺيون به روهيڙي جون ڪم آڻين. باقي ٿر ۾ ڇڊو ٿئي ٿو، جتي وري روهيڙي جي ڪاٺي ڏاڍي اڻلڀ ۽ مهانگي آهي. مٺراڻي، ڏيپلي، مٺي ۽ ڇاڇري تعلقي جي ڏکڻ- اولهه واري پاڱي ۾ ٿئي ٻر ڇڊو، سو به ڪين ڏاڍي زمين واريـن ٻنين ۽ هنڌن تي، باقي پٽن ۽ ڊڙن تي ڪونه اُڀري. شاهه صاحب هن کي لوهيڙو ڪري استعمال ڪيو آهي:

سر لوهيڙا گهـيـا، ڪسر نيسريا،
تو ڪيئن وسريا، ڍوليا ڏينهن اچڻ جا.

سياري لٿي بهار جي موسم ۾ هن ۾ ڳاڙها، پيلا ۽ سونهري گڏيل رنگن جا گل ٿيندا آهن، جن سان سڄو وڻ سٺهي ويندو آهي. گلن ۾ ڪا خوشبوءِ ڪانه ٿئي، باقي رونق واهه جي اٿن، جنهنڪري ڏسڻ سان اکين کي فرحت پهچي ايندي آهي. انهن ۾ ڦل ٿيندو آهي جو نيڪار هڻڻ ڪري ڪنهن به ڪم ڪونه اچي.

روهيڙي جي ڪاٺي مضبوط، عمارتي ڏالوَ جي ۽ قيمتي آهي. اُن جو ٿُڙ ٿلهو ٿيندو آهي، جنهن کي ڪَرت سان چيري، منجهائنس جاين لاءِ ڪاٺون، داسا، ٿنڀا، ڀتيون، در ۽ درين جا چوڪٽ، کٽن جا پاوا، ايسُون ۽ آهرا، تختا، پينگها، پاڪڙا، هـَنا، صندل، ڪرسيون، ٽيپايون، ميزون، رُول، ڪپٽ، اُکريون، مُهريون، پوڙ، ننڍا اُکيرِلا ۽ ٻيون به اليڪ قسمن جون شيون ٺاهيندا آهن.

ڪاٺي مضبوط، جهالائو ۽ گهـَڙڻ ۾ سهولت واري آهي، ٺهنڪري شهتيرن، ڀتين، ٿنڀن، کٽ جي پاون ۽ پينگهن وغيره تي سونهڙ چِٽ ڪڍندا آهن جي بلڪل وڻندڙ لڳندا آهن. هن کي اُڏوهي جلد نه کائيندي آهي ٺهنڪري صدين تائين جٽاءُ ڪندي آهي. روهيڙي جي قيمتي هئڻ سبب اڪثر طنز يا طعني طور چئبو آهي ته "هائو، فلاڻي جي گهر کـَٽ آهي ته سهي، پر روهيڙي جي!" هن جي ڪاٺي ۽ ان مان ٺهيل شيون مهانگيون ۽ ڪامنديون آهن. آءِ وڻ وڍڻ تي ٽر ۾ سرڪاري بندش آهي. روهيڙي جو وڻ سُڪڻ بعد وڍيندا آهن. ڪي آلو وڻ به وڍين پر اڪثر هندو ماڻهو روهيڙي جو آلو وڻ ڪونه وڍين. انهن ۾ اهو وهم ويٺل آهي ته جي آلو روهيڙو وڍبو ته الهيءَ ڪري ڪونه ڪو نقصان ٿيندو.

● ڪُونيـَٽ:- هي وڻ ڏيگهه ۾ ڪـَنڊي کان ننڍو ٿيندو آهي. هي ٻٽن جي سلامي وارن پاسن ۽ چوٽيءَ تي ٿيندو آهي. اُن جي بناوت اهڙي آهي جو ٻري کان چٽيءَ والگر ڀيو ڏسڻ ۾ ايندو آهي. هيٺانهينءَ سنڌينءَ زمين يعني ڏهرن ۾ اصل ڪونه اُپري. اُن جا پَن ڪـَنڊي جي پَنـن والگر ننڍا ٿين. ٽارين ۾ ٽيڪا وريل ڪنڊا جام ٿيندا آهن. وسڪاري جو ٻُور سان پُرجي ويندو آهي، سو اڇيرو پيلو ٿئي. ان ۾ ڦـَريون ٿين جن کي

"ڇنڇڙا" چون، ان ۾ ٻج هوندو آهي جنهن کي "ڇيڇڙڪا" چون. اهي ڪَچا هوندا آهن تڏهن مارُو ماڻهو ڀاڄي ڪندا آهن. ڦريون ڇڇڻ بعد مال جي کائڻ جي ڪم اچن. ڪُونيٽ جا ٻَن، ٻُور ۽ ڇنڇڙا اُت جو خاص کاڌو آهي. ڏڪار وقت ماڻهو ڇنڇڙا لاهي ڏيڳين ۾ ٻڪرين کي کارائيندا آهن.

هن جي ڪاٺي بلڪل مضبوط ۽ سڌول ٿئي، مگر اُن جا ٽُڙ ۽ ڏار ڏنگا ڦڏا ٿين. ورلي ڪي ٽوريون ڪاٺيون ڪجهه سڌائيءَ تي هونديون آهن، جنهنڪري اُهي ٿري ماڻهو وڏي، سَڪائي، جاين جا شهتير، ڇونرن جا مَل، ڇَنن لاءِ ٽوڻيون ۽ آڏوريون ڪري ڪم آڻين. ٿُلهين ڪاٺين جي اندر ڪارو ٿَهه يعني "ڪيرسي" ٿئي، جا مضبوط هئڻ ڪري جٽاءُ ڪندي آهي. ڪاٺيءَ کي سُرو جلد لڳندو آهي جو اندران کايو اٿو ڪيو ڇڏي، ان حالت ۾ جٽاءُ ٿورو ڪندي آهي. ٻنيءَ جي ڪم لاءِ هرَ، هَلُون، ٻاڍاريون ته خاص ڪُونيٽ جي ڪاٺيءَ مان ٺهندا آهن.

هن جي سنهين ٽارين مان ڏندڻ سنا ٿين. ماڻهو ڳچ جيترا ڪُونيٽ جا ڏندڻ لاهي ٻاڻ وٽ رکندا آهن، جو روزانو هُنسائي ڪم آڻيندا آهن.

سَڪل ڪاٺيون ٻارڻ جي ڪم اچن. روزانو مزور ماڻهو جهنگ مان اُنن تي لڏا ڪري شهرن ۾ وڪڻي ڪٽنب جو گذران ڪندا آهن. هن مان ڪوئر ٺڪرندو آهي، جنهن مان مٺايون ٺهنديون آهن. غريب ماڻهو ڪوئر چونڊي وڪرو ڪندا آهن.

هي وڻ مُهراڻي، ڇاڇري تعلقي جي اوڀر ڏکڻ واري پاسي ۽ ننگرپارڪر تعلقي جي اُتر يعني ڪنڍي ۾ بلڪل گهڻو ٿئي. ڪارونجهر ٽڪريءَ تي به جام ٿيندو آهي. ونگي، وٽ، سامرولي ۽ کائڙ ڏي گهٽ ٿئي.

● ولايتي ٻير - هي وڻ سنڌي ٻير کان ڊيگهه ۾ ننڍو ٿئي. ٻن ننڍا ٻر ڄُمُوڙها ساوا، ٽڙ مان اُپيون ڊگهيون لامون ڪري وڌندو ويندو آهي. هن جو ٽڙ ڍاڪو فوٽ کن ڊگهو ٿيندو آهي. ٻنهي ڏيوي جي وڻ جهڙو آهي، تفاوت رڳو اهو آهي جو هن کي ٽڙ ٿئي، ٻر ڏيوي کي ڪو ٽڙ ڪونه ٿئي، زمين مان گهڻيون لامون نڪري وڌنديون وينديون آهن. هي وڻ ٻنان ٻوڪڻ ۽ سنڀال جي ازخود اُپري اُسري ايندو آهي. ڪٿي ڪو اتفاق سان ٻج ڪيرائل هوندو ته وسڪاري جو اُپري ٻوندو. هن کي مال ويڇهو ڪونه وجهي، جيئن مال لتاڙيندس يا مٿان ويهس ته يڪدم لوان گونچ ڪيڏي گهاٽو ٿيندو ويندو. هن جي ٽارين ۾ سنڌي ٻير کان ڪجهه ننڍا ٻر مضبوط ۽ تکا ڪنڊا ٿيندا آهن. هن ۾ سال جا ٻارهن مهينا پيو ٻُور لڳندو آهي، جنهن مان پهريائين سائي رنگ جون ڦريون ٿينديون آهن جي پچڻ بعد پيليون ٿي ٻونديون آهن. ٻار سڄو ڏينهن اهي ڦريون لاهي پيا چُوسيندا آهن، البت گڏهه ۽ ٻڪريون اهي ڦريون کائينديون آهن. هن جي ڪاٺي مضبوط ٿيندي آهي جنهن مان چَـنن جون ٽوٽيون ۽ آڏوريون، ڪنولن جا پاوا، ايسون ۽ اُٻرا جُڙندا آهن.

هي وڻ ٿارڪر ۾ تمام گهڻو ٿيندو آهي، باقي ٿر جي چاچري، ڇيلهار، مٺي، اسلامڪوٽ شهرن ۾ هاڻي ٿوري وقت کان ٻوء ڪاڻي وڻ ٿيا آهن، ٻهراڙين ۾ اجا گهڻو ڪونه آهي.

● سَرَنگهُو - هي وڻ ٿارڪر ۾ تمام گهڻو ٿئي. اُن جو ٽار، ٽاري يا اُن جي ڪاٺيءَ جو ڪوبه ٽڪر ڪٽي زمين ۾ کوڙي ريج ڏبو ته يڪدم ڦٽي ٻوندو ۽ ٽاريون ڪري وڏي وڻ ٿي ويندو. اهڙيءَ طرح سولائيءَ سان اُپرڻ ڪري ٿارڪر ۾ عام طرح گهرن کي لوڙها ڏيڻ جي بدران ماڻهو چوڌاري سرنگهُو جون ڪاٺيون کوڙي ڇڏيندا آهن ته يڪدم اُپري ايندڻون آهن ۽ وڏي وڻ ٿي ٻوندا آهن ۽ سرنگهو جي وڻن جي چوڻ ديوار تيار

ٿي وڃندي آهي. مٺي، ڏيپلي ۽ ڇاڇري تعلقن ۾ اهل ڪوڙ ٿئي، فقط ڇاڇري شهر ۾ ۽ ٿورا ڇيلهار ۾ ڪي وڻ آهن.

هي وڻ اَپو ۽ اُتانهون ٿئي. هن جا پن ڪنڊي جي پن جهڙا سنهڙا ٿين. جون مهيني ڌاري گونچ ڪڍي ساوا پن ڪندو ويندو. وسڪاري جو سائو هوندو، اُن وقت چانورَ سنهي ڪندو آهي. سرءُ ۾ پن ڇڻيل هون، پوءِ فقط ڪانين جا اُبا لڙها بيٺا هجن، جي رنگ جا اڇا ٿين، چانورَ اهل ڪوڙ هجي. وري اپريل ڌاري پن ڪوڙ ٿين پر هرهڪ ٽاريءَ جي ڇيڙي ۾ سايون مڪڙيون ٿينديون آهن، جي ڦٽي فوني جي توتاري جهڙا اڇا گل ٿي پوندا آهن، جن جي اندران وار نڪرندا آهن. اهل گلن سان جهنجهيو بيٺو هوندو آهي، ان مهل ڏاڍو وڻندڙ لڳندو آهي. جلد ئي گلن مان ڦريون ٿينديون آهن، جي ڪُوانيٽ جي ڦرين جيڏيون هونديون آهن؛ اهي نڪو مال کائي ۽ نڪو ٻئي ڪنهن ڪم اچن، ازخود ڇڻي ختم ٿي وينديون آهن.

هن وڻ جي ڪاٺي ڪچي ۽ اَپري آهي تنهنڪري ڪنهن به ڪم ڪانه اچي. ٻارڻ جي لاءِ به چڱي ڪانه آهي ڇو ته ٻارڻ سان لاٽ ڪري ٻرندي ته تڪڙو ٻري ختم ٿي ويندي. جي لاٽ اُجهاڻي ته دونهون اهڙو ڪندي جو ٻرسان ماڻهو ويهي ڪونه سگهندو ۽ ان مان بانس به نڪرندي آهي. پوءِ وينو ٿوڪون ڏي، اهل مٿي ۾ سُور پئجيو وڃي. ازانسواءِ سرنگهو جي ڪانين تي رذل طعام ڌپ جي ڪري پيدائش، الوٽندڙ ۽ خراب ٿيندو آهي، جنهن جي کائڻ کان ماڻهوءَ کي بُچان پيئي ايندي. انهيءَ ڪري ٻارڻ جي ڪم به ڪونه اچي.

● ٻير- هي وڻ ٿر ۾ عام ڪوله آهي، فقط ڇاڇري، ڇيلهار، مٺي ۽ اسلامڪوٽ ڳوٺن ۾ آهي. هن کي هندو ماڻهو پوڄيندا آهن، تنهنڪري شوق ڪري، ڪيترن قلم آڻي شهرن ۾ پوکيا

ويا آهن. هن جا پَنَ وڏا ۽ چوڙيءَ سان ٿين. ڇالوُ سنهي آهي پر ان سان گڏ پَنَن ڇاڻڻ واري موسم ۾ پَنَن جو گند ڪچرو به گهڻو ٿيندو آهي. هن ۾ گول گول ڦل ٿئي پر ڪم ڪنهن به ڪونه اچي. هن جو ٿُڙُ ٿلهو ٿيندو آهي پر ڪاٺ ڪَچي هئڻ سبب ڪنهن به ڪم ڪونه اچي.

● ٻَڙُ- هي وڻ عام مشهور آهي. هن جو ٿُڙُ تمام ٿُلهو ٿيندو آهي. اُن جي ٽارين ۾ هيٺئين پاسي تندون نڪرنديون آهن جي وڌي وڃي زمين ۾ کُپنديون آهن ۽ اتي پاڙون ڪوڙي لڳي پونديون آهن. هن جا پَنَ اَڪَ جي پنن وانگر، پر ڪجهه ننڍا ۽ ٿُلهيرا ٿيندا آهن. چوڏي جو رنگ اپيرو ٿيندو آهي. هن جي ٽارين ۾ کير ٿيندو آهي جو ڪيترين دوائن ۾ ڪم ايندو آهي. هن ۾ گول ننڍو ڦل ٿيندو آهي جو ڪنهن به ڪم ڪونه اچي. هي وڻ گهاٽو هوندو آهي، جنهنڪري ماڻهو ۽ جانور اُن جي ڇانوَ هيٺ آسائش وٺندا آهن. هي وڻ ٿر ۾ عام ڪونهي، فقط پارڪر ۾ ٿيندو آهي. هڪڙي تلاءَ تي اڳي وڏو ٻڙ هو ۽ ان جي پرسان ڳوٺڙو آهي، جتي ڪولهي رهن ٿا، ٻڙ جي ڪري ڳوٺ جو نالو "ٻڙ تلاءُ" پئجي ويو.

● گيدُوڙي- اهو وڻ جهنگن ۾ ڪونه ايري. سڄي ٿر ۾ عام جام ڪونه آهي، فقط شهرن ۾ ڪٿي ڪٿي ماڻهو گهرن ۾ پوکيندا آهن، البت ننگرپارڪر شهر ۽ ان جي آسپاس گهڻو ٿيندو آهي. هن ۾ ڦل ٿيندو آهي جو لعابدار ٿيندو آهي، جنهن کي گيدُوڙا چون، جي سوادي ۽ وڻندڙ ٿيندا آهن، جنهنڪري ٻار شوق سان کائيندا آهن. هن جي ڪاٺي مضبوط آهي جا ڇَپَرَن جي لاءِ ڏوڪڙين، آڏورين ۽ ڪاڻين جي ڪم اچي سگهي ٿي، پر وڻن جي عام نه هئڻ ڪري اڻلڀ آهي.

● آمرِ ٻير- سنڌي ٻيريون ٿر ۾ ٿين، پر اهي عام نه آهن، ماڻهو خاص محنت سان گهرن ۾ پوکيندا آهن. هنن جو ٿُڙُ ٿلهو

ٿئي ۽ ڦاريون وڏيون ٿينديون آهن. ٿر ۾ هن کي آمڻ ٻير چون. نومبر ڌاري ٻور لڳي ۽ پوءِ ٻير ٿين جي وڏا ۽ مٺا هوندا آهن. هن جي ڪاٺي مضبوط آهي، جنهن مان ڪٽڻ جون ايسون ۽ آرا ٿين. ٻاڪرا، هنا ۽ گڏهن جا جنبا به ٿين. پنون به ڪيترين ئي شيون ٿينديون آهن.

● سرنهه - هي وڻ ٿر ۾ عام نه آهي، پر شهرن ۾ جيئن ته ڇاڇري، ڇيلهار ۽ مٺيءَ ۾ ڪي وڻ آهن. هن جو ڇوڏو اڇي رنگ جو، پن ڪنڊي جي پنن جهڙا پر وڏا ۽ گهاٽا ٿيندا آهن، جنهنڪري ڇانوَ لاءِ سٺو آهي. هن جو قلم لڳندو آهي، تنهنڪري ماڻهو پنهنجن گهرن، ڪوهن ۽ وٿاڻن تي پوکيندا آهن. هن ۾ ڪمان وانگر ٿورو ورڪيل ڇپيتڙيون ڦريون ٿينديون آهن، جي پچڻ بعد پيلي رنگ جون ٿينديون آهن، منجهن داڻا ٿيندا آهن.

● ڪالڪهه - هي وڻ ٿر ۾ گهڻو ڪونه ٿئي. ڪٿي ڪٿي ڏسبو آهي، سو به ڏهرن جي سخت زمين ۾ ڪونه اُپري، پر ننڍين ننڍين ڊڙن تي نرم ريتائينءَ زمين ۾ ٿئي. هن جا پن ننڍا، ساوا ۽ گهاٽا ٿيندا آهن ۽ اُن جا ٽِڙ ۽ ٽاريون پاڻ ۾ ڳتيون پيون هونديون آهن، تنهنڪري گهاٽو ٿئي. هن ۾ پيرُن جيڏو هڪ قسم جو ڳاڙهيري رنگ جو ڦل ٿيندو آهي، جو مکي، ٻڪريون ۽ اُٺ کائيندا آهن. هن جي ڪاٺي مضبوط هوندي آهي، مگر ڏنگي ڦڏي هئڻ ڪري ڪنهن به خاص ڪم ڪونه اچي. هن کي ونگو به چوندا آهن.

● سُوانجڙو - هي وڻ سنڌ جو آهي. ٿر ۾ عام ڪونهي، فقط ڳوٺ ڇيلهار جي اولهه طرف آڌيو نالي هڪ مڙهيءَ ۾ ست - اٺ وڻ سوانجڙي جا آهن. هن جو ڇوڏو اڇي رنگ جو، ٽِڙ ٿلهو ۽ ڦريون فوٽ کن ڊگهيون ٿينديون آهن. ڦريون ۽ ڇوڏو کن ديسي دوائن ۾ ڪم ايندا آهن. هن جي ڪاٺي

ڪڇي هنڌ ڪري عمارتي ڏانوَ جي ڪاٺ آهي. ازان سواء تعداد بہ بلڪل ٿورو آهي.

انهن وڻن کان سواء ٿر ۾ ٻيو ڪو وڏو وڻ ڪونہ ٿئي. فقط ننگرپارڪر تعلقي جي ڪاسبو نالي ڳوٺ ۾ هڪ هندو سيٺ اڳـا ۾ باغ رکايو هو، جنهن ۾ انب، ليما، ڏاڙهون ۽ زيتون جا وڻ هئا، جن کي کوهہ جو پاڻي ڏيندو هو. هن وقت انهن مان ڪيترا وڻ سُڪي، سڙي ۽ ڪَپجي ويا آهن، تہ بہ ڪي اجا آهن، پر اهي اصلوڪي رونق ڇڏي ويا آهن.

ننڍا وڻ

ڪي وڻ ننڍا ٿيندا آهن، جن جي ڊيگهہ وڌ ۾ وڌ پندرهن فوٽن تائين ٿئي. انهن جو ٿڙ ڀڪو ۽ ڪليل نہ هوندو آهي. ورلي ڪنهن جو ٿڙ ڪليل هوندو آهي تہ بہ اُن جون ٽاريون زمين سان ليٽيون هونديون آهن ۽ گهاٽو ٻيو ڏسبو آهي، نہ تہ گهڻو ڪري زمين مان گهڻا ٿڙ هڪبئي جي پرسان گڏ اُپرندا آهن ۽ سڀيئي پاڻ ۾ گڏيل ۽ ڳتيل وڌندا ويندا آهن ۽ وڻن جو هڪ جهڳٽو پيو معلوم ٿيندو آهي. اهي سڀ جهنگلي وڻ آهن، جي برسات تي ازخود اُپري وڏي وڏا ٿيندا آهن. انهن جو مختصر احوال هيٺ ڏجي ٿو:

● آڪ - هي ٿر جو نهايت ڪارائتو وڻ آهي. اهو پٽن ۽ سلامي وارن پاسن تي اصل ڪونہ ٿئي پر ننڍن ڊڙن يا واريءَ سڀي زمين جي مٿانهن هنڌن تي، جتي زمين نرم هوندي آهي، جام اُپري ۽ بلڪل گهاٽو ٿيندو آهي، جڏهن تہ ڪنهن هنڌ ٻوڪ ڪئي آهي. اونهاري جو آڪ سُڪا ۽ ڪوماڻا پيا هوندا آهن. برسات پوڻ تي يڪدم وڌندي دير نہ ڪندا. هنن جا پن ڪافي وڏا ٿيندا آهن، پر برساتي موسم ۾ خاص ڪري ساوڻ ۽ بڊي وارن مهينن ۾ هن جا پن بنسبت اڳين پنن کان پيٽا، بلڪ

اهي به وڏا ٿيندا آهن. ٻوٽن ۾ سخت زمين تي بلڪل ڇڊا ٿين، خاص ڪري ڳوٺن جي ويجهڙائيءَ ۾ جام ٿيندا آهن. هڪ ٽڙ سان ڪو ورلي وڻ ٿئي، نه ته زمين مان پنج-ست يا وڌيڪ ٽڙيون نڪرنديون آهن، جي ڏاريون ۽ ٽار ڪيڏي وڌنديون پاڻ ۾ گهاٽيون ٿينديون وينديون آهن. هن جي پنن کي ٻُٽڙا چون، جي ڪيترن ڪمن ۾ ايندا آهن. ٿڌ لڳي ۽ زڪام ٿي پوي يا مٿي ۾ سور هجي ته پن پٽي، مٿي تي تيل جي مالش ڪري مٿان ٻڌي ڇڏجن، صبح جو لاهي ڇڏجن، فائدو ٿيو پوي. پاسي ۾ سُور هجي ته پنن تي تيرن جو تيل مکي ٻڌجن ته فائدو ٿي پوندو.

اڪ ۾ گهاٽو اڇو کير ٿيندو آهي، جو ذائقي ۾ ڪارو آهي. ڪچين ٽارين کي ڀڃبو ته اندران کير نڪري ايندو ۽ ڦڙا ڦڙا ٿي پيو هيٺ ڪرندو. ميگهواڙ اڪن مان کير ڪڍي، مينهن جا سڱ پري، وچي ماٽي ۾ وجهندا آهن. ٿڌو گڏ لوڻ ۽ پاڻي به وجهن، پوءِ اُن ۾ چمڙو وجهي ڇڏين. هفتي کن بعد ٻاهر ڪڍين ته وار صفا لهيو وڃن ۽ چمڙو صفا ۽ لسو ٿيو پوي، جنهن کي رڱي تيار ڪري ڪم آڻين. اهو کير دوائن ۾ به ڪم اچي.

اڪ ۾ گل ٿيندا آهن، جنهن کي ٽري ”ڦُلڙيا“ چون، اهي به ڪيترين ئي دوائن ۾ ڪم ايندا آهن. گلن مان ڦل ٿئي، جو مُٺ جيڏو نرم سائي رنگ جو ٿيندو آهي جنهن کي ’اڪ ٻاڏيو‘ چون. ننڍا ٻار ٻاڏيا پٽي رانديون رونديون ڪندا آهن. اهي جڏهين پچندا آهن تڏهين ڦٽيو پون. منجهس بلڪل ڪنڊرا ڪپهه جهڙا تاندورا ٿيندا آهن، جن جي هڪ پاسي ننڍو ڇپڇيرو ڪاري رنگ جو ٻج چنبڙيل هوندو آهي، جو لاهي تاندورا گڏ ڪري شوقين وهاڻن ۾ وجهندا آهن، اهو ڪپهه کان به نرم ٿيندو آهي.

آڪ جي ڪاٺي اهڙي سخت يا مضبوط ڪانه ٿئي ته به ٽر جي ماڻهن لاءِ ڏاڍي ڪمائتي آهي. هيءَ ڪاٺي ٽري ماڻهن

لاءِ جيتري ڪم اچي ٿي، اوتري ٻئي ڪنهن به وڻ جي ڪاٺي ڪم ڪانه ٿي اچي. هن جي ڪاٺيءَ مان جاين جون ڀتيون ٺاهيندا آهن. اڪ جا ڏگها ڪڙتا وڏي سڪائي چوڌا لاهبا ته ڪاٺي اڇي رنگ جي ڏسڻ ۾ ايندي. اهي ڪوڙتا چوڙن، ڇتن، لانڍين ۽ ڪڙهن ۾ ڪاڀا ڪري ڪم آڻبا آهن. اڪ جي ڪاٺي هلڪي ٿيندي آهي، جنهنڪري جاين جي ڇتين تي بار گهٽ ٿئي، خاص ڪري لانڍين ۽ چوڙن جي ڇتين تي، جي هيڪل ڪچي سِرَ جون هونديون آهن ۽ ڳري بار جي ڪري ڊهڻ جو امڪان هوندو آهي. اڪ جي ڪاٺي ساڙي اڱر ڪري گهوڙي ان سان قلمي شورو ۽ گندرف ملائي آتشبازيءَ جو سامان ٺاهيندا آهن.

اڪ مان "اَڪَوارو" نڪرندو آهي جو مُلائم ۽ مضبوط ٿيندو آهي. ان مان ڪوهن لاءِ وَرَتون ۽ رسا ٺاهيندا آهن ۽ مختلف رنگن سان رڱي ڪَتون ۽ ڀينگها واڻيندا آهن، جي نرم، جهالائو ۽ زينت، وارا ٿيندا آهن. ڪي ماڻهو "اڪوارو" ٻارڻ ڪيندا آهن نه ته ڪولهي خاص اهو ڏنڊو ڪندا آهن، جي "اڪوارو" ڪيڏي وڪڻندا آهن.

اڪ تي سَرَديءَ جو اثر يڪدم ٿيندو آهي. جڏهن سياري جو سيءُ گهڻو پوندو آهي، تڏهين اڪ جا پن ۽ ڪچيون ٽاريون سڙي پونديون آهن. ٻين وڻن تي به سيءُ جو اثر ٿيندو آهي پر بلڪل گهٽ. اهڙيءَ حالت ۾ ڏري چوندا آهن ته "ادا سيءُ اهڙو ٻيو آهي جو 'سيءُ ٻار' تي آهي!" اڪ جون ڪاٺيون ٻارڻ جي ڪم به اچن، پر نرم ۽ هلڪين هئڻ ڪري يڪدم جليو وڃن، تنهنڪري چوندا آهن ته "اڪ جو ٻرينتو هجي ته هڪ ماڻهو خاص چلهه ۾ ڪاٺين وجهڻ لاءِ ويٺو هجي، تڏهين ٻيو ماني پچائي!" اڪ ٻڪرين جو خاص کاڌو آهي، انهيءَ ڪري ڪير وڌائينديون آهن، باقي ٻيو ڪوبه جانور ڪونه کائي.

جهنگ ۾ ٻڪرارن لاءِ اڪ ڏاڍو ڪمائتو آهي. جي ڪا ٻڪري ويامي هوي ته اڪ جو وڏو ٻن (ٻُڙو) ٺهي، ٻنهي پاسن کان ٿورا وراڪا وجهي، انهن ۾ ڪک ٽنبي، هڪڙي قسم جو برتن تيار ڪندا آهن. اُن ۾ ٻڪريءَ جو ٿڃ ڏُهي، ٻاهر ٻاري، ٽانڊا ڪري، اُن تي اهو ٻُڙو کير سان ڀريل رکي ڇڏيندا آهن. ٿوري وقت ۾ رڌجي جمي "ٽيڪلو" تي پوندو آهي، تڏهين لاهي کائين. ٻن ڪجهه سڙندو آهي، پر صفا ڪونه سڙي، ٽيڪلو سلامت پيو هوندو آهي. بعضي جهنگ ۾ اڪ جي ٻن جو مٽئين نموني برتن ٺاهي ٻڪري ڏُهي ان سان مائي کائيندا آهن.

● ٿوٻا- هيءَ وڻ ننڍين ننڍين دڙن ۽ متاڇري واري ڪنڌري زمين ۽ ڊاڳن ۾ گهڻو اُڀري. وڏين پٽن تي ۽ ڏهرن جي سخت زمين تي ڪونه ٿئي. هي وڻ سڄي ٿر ۾ جام ٿئي. فقط پارڪر ۽ ڇاڇري تعلقي جي ڏکڻ اوڀر طرف ڪنني جي ڪجهه ڀاڱي ۾، جتي زمين سنئين ۽ ڏاڍي آهي، اتي اصل ڪونه ٿئي. هي ٻڪي ٿڙ سان ڪونه اُڀرندو آهي، پر ساڳئي هنڌ گهڻن هنڌان ڦٽندو آهي، جي ٿڙ پوءِ گڏيا پيا هوندا آهن. نرم زمين ۾ ٿوٻا جام ٿيندو آهي. اُن جو ٿڙ ڳاڙهسرو ناسي رنگ جو ٿئي، جنهن مان ٽاريون نڪرن، جي اڇي رنگ جون پر ڳاڙهاڻ تي مائل هونديون آهن. ٽاريون ۽ ٿڙ ڏنگا ڦڏا هوندا آهن. هن ۾ ٻن ڪونه ٿين، پر ٽارين مان سنها گهاٽا ٽانڊورا نڪرندا آهن، انهن کي "لاسٺون" چوندا آهن.

هيءَ وڻ بعضي سياري جو گهڻي سيءَ سبب اوسائجي ويندو آهي ۽ لاسٺون سُڪي ڇڻي وينديون آهن، ۽ ٽارين جا ڍنگهر وڃي بچندا آهن. ان وقت ڏسڻ ۾ ائين ايندو آهي جو ڄڻ ته سُڪو بيٺو آهي، مگر سياري لٿي بهار جي شروعات ۾ جڏهين واهوندا وسندا آهن، تڏهين منجهس گونچ اُڀرڻ شروع

ٽيندا آهن، ۽ وري لاسئون ڪيئي ملڪل سائو ۽ گهاٽو ٿي ويندو آهي. ان ۾ ٻور لڳندو آهي جو ڦُلڙين جهڙو ڏسڻ ۾ ايندو آهي، جنهن کي سنڌيءَ ۾ ڦُلڙي چون.

ڪَنڊا ڪرڙ ڪانڊير، ڦوڳن ڦُلڙي.

١ ٿريي ماڻهو ان کي "ڦوگيسي" چون. اها ڪَنڊ مِٺي ٿيندي آهي، جنهنڪري ٻَليا ٻار خوشيءَ سان کائيندا آهن. مارو ماڻهو ڀاڄي به ڪندا آهن. ٿر جا ويشنو ماڻهو جهڙ (لسيي) ۾ ڦوگيسي، جيرو ۽ رائي وجهندا آهن ته کٽي ۽ ذائقيدار ٿيو پوي، ان کي "رائيتو" چون، جو چانورن ۽ مانيءَ سان چاهه سان کائيندا آهن. لسيءَ ۾ ٻاجهري جو ٽورو اٽو ۽ ڦوگيسي ملائي ڀاڄي تيار ڪبي آهي، جنهن کي "رابڙيو" يا "ڪاڙهيو" چون، جيڪو ڏاڍو مزيدار ٿيندو آهي. ٿر جي مارو ماڻهن جي ناپسند ڀاڄي اها آهي. ماڻهو ڦوگيسي سڪائي رکندا آهن جا پوءِ به رابڙي رڌڻ ۾ ڪم آڻين. هي گويا انبچور ۽ گدامڙي جو ڪم ڏئي ٿي.

ڦوڳي کي اُٺ ۽ ٻڪريون جام کائينديون آهن. انهن ۾ ڪو خاص ڦل مال جي کائڻ ڪان سواءِ ٻيو ڪونه ٿئي. ٻچڻ بعد ڦلڙيون ڦٽيو پون ۽ اندران سنها ٽاندورا نڪريو اچن، جي ڏاڙهن جي ڇوڏاري ۾ ڪڙيو پيهن، جن کي "ڪَنتا" چون. پوءِ ٻَل ۽ ڪَنتا ڇڻندا وڃن، تان جو ڦوڳن جي پرسان الهن جا ڍڳ ٿيو وڃن. ڏڪار وقت ڍڳيون، ڳايون، رڍون، ٻڪريون، وغيره اهو سڪل ٻُهر به کايو وڃن.

ڦوڳي جي ڪاٺي ٿلهي ڪانه ٿئي، ازانسواءِ ڏنگي ڦڏي ۽ ورن وڪڙن واري هئڻ ڪري عمارتي ڏانو جي ڪانهي، پر ڪچين لانڍين، ڇنن ۽ لوڙهن لاءِ ڪم اچي. ڦوڳي جا آلا ٻِنگهر وڍجي، سڪائي لڳائي، مٿان ڪنهن ٿلهي ڪاٺ جو ٻار وجهي ڏٻ ڏيو ڇڏين. هفتي کن بعد اهي ٻنگهر ڪيئي

ڳهڻن جي چوڌاري ڇَري (ڪاهي) ڪٽي، ان ۾ ڳهاٽا اُڀا ڪوڙي لوڙهو تيار ڪبو آهي. ڪي ورڪي ڇوڏن ۽ ڇَڳن ۾ ڪُونئا (ڪايا) ڪري ڪم آڻين.

ٿر ۾ ڦوڳ جام آهن. مٿن ڪنڊا وغيره ڪونه ٿين. اُن جي ڪاٺي ٿاڪُڻي ۽ ڀُرڪڻي آهي، جنهنڪري هرويرو ڪهاڙي جو ڌڪ گهٽ ٿيندو آهي. هٿ سان ورائبي ته ڀڃي پوندي. ڦوڳ جي آلي ڪاٺي به سُڪل ڪاٺين سان گڏ ٻري پوي، تڏهين ته چوندا آهن ته "سُڪلن گڏ آلا به ٻريو وڃن." ڳوٺن جي ڀرسان ڦوڳ جام سڪا پيا هوندا آهن، يا آلن ۾ به ڪيترا ڏار سُڪا پيا هوندا آهن، جي ننڍيا ٻار ۽ ڪي ڪي زالون وڃي ڀريون ڪري کڻي اينديون آهن ۽ چُلهه جي ڪم آڻين. مزور ماڻهو روزانو ڦوڳ جي ڪاٺين جا اُٺن تي لَڏا ڪري يا گڏهن تي جَنڊا ڀري اچيو شهرن ۾ وڪڻن ۽ ان مان ڪٽنب جو گذران ڪن. سيرن جي ڪُورن پچائڻ لاءِ ڦوڳ جي ڪاٺي ڏاڍي ڪم تي اچي. ٿر ۾ لوهار جتي به هوندا آهن ته ڦوڳ جون آليون ڪاٺيون آڻي ساڙي ان مان انگر (ڪوئلو) ٺاهي، دَنوڻ جي باهه لاءِ ڪم آڻيندا آهن.

● ڪيرڙ - هي وڻ ڀٽن تي ڪو ورلي ٿئي. هيٺاهن هنڌن تي نرم زمين ۽ خاص ڪري ڏهرن ۽ ترائن جي سخت زمين ۾ ٿئي. مهراڻي، سامروٽي ۽ ڇاڇري شهر کان اولهه طرف گهڻو اُڀري. ڪائڙ ۽ ڪنڊي ۾ ڪونه ٿئي. سخت زمين تي پڪي ٿڙ سان به ٿئي ۽ نرم زمين تي هڪ ئي هنڌ گهڻين شاخن جي گڏ اُڀرڻ سان ڳهاٽا ويڙها ٺاهي بيهي. هن جي ٽارين مان گهڻيون ٽاريون ڦُٽن ۽ اهڙيءَ طرح وڌندو ويندو. ڪچن ڳونچن ۾ پن تمام ننڍڙا ٿين، جي چڻ ڪنهن حساب ۾ ڪونه آهن، اهي به جلدئي ڇڻيو وڃن، باقي ننڍيا ننڍيا ڪنڊا جام ٿين. هن کي گهڻي پاڻي جي ضرورت

آهي، تنهنڪري ترائن جي پرسان ٿلهي ٽڙ سان وڏا ۽ ڊگها وڻ ٿيندا آهن، باقي زمين جتي ٻاٽي گهٽ آهي، اتي رواجي طرح ٿين. اونهاري جو هن ۾ ٻهرائين ٻُسي ٿئي، جنهن کي "ٻاٽو" ٻه چون، مارو ماڻهو اُن جي ڀاڄي ڪن. ٻوءِ اُن مان ڪچا ساوا ڦل ٿين جن کي "ڪيريا" چون، جي چوندي ڀاڄي ۽ آچار ڪري ڪم آڻين. پڇڙ بعد ڳاڙها ٿيو پون، انهن کي "پڪا" چون، جي چوندي ماڻهو کائيندا آهن. پڪي خاص ڪري ھُڙيا ۽ ليليون پڪا جام کائيندا آهن، ۽ ڪيترا ته ٿونگا هٿي ڦٽايو ڪيرايو ڇڏين. غريب ماڻهو ٻُسي، ڪچا ڪيريا ۽ ڏونرا چوندي آڻي شهرن ۾ وڪرو ڪندا آهن.

هن جي ڪاٺي مضبوط ۽ ڪاري ٿيندي آهي، جنهنڪري اُڏوهي ۽ سَڙو نه لڳندو آهي، جنهنڪري گهڻي ڪم اچي ٿي. جاين لاءِ پٽيون ڪڙ ڪان ٻوءِ دنگ آهن، اهڙيون مضبوط ٻيءَ ڪنهن به ڪاٺيءَ مان ڪونه ٿين. ڇولڙ، لانڍين ۽ ڇپَرن لاءِ ڪوڙتا بلڪل سٺا ٿين. ٿاڏل لاءِ گهوٽا، نٽين مَنجن جا اَهرا، دروازن ۽ درين جون ٻانهون، درن جا ڳاٽا، آڏيا ۽ ٻيون به ڪيتريون ئي شيون ٺهن.

● ٻيرڙي - جهنگلي ٻيريون سڄي ٿر ۾ عام آهن. اِهي ڀٽن تي ڪونه ٿين ۽ نرم زمين ۾ به گهٽ ٿينديون آهن، پر ڏهرن جي سخت زمين ۾ جام ٿينديون آهن. ڪي ڪي پڪي ٽڙ سان ٿين، پر انهن جون به ٻاسن ڪان ٽاريون نڪري زمين سان لڳي ٻيهنديون آهن نه ته ٻه-چار ٻيا وڏيڪ شاخون ٿي زمين مان نڪرن، جي وڌنديون وينديون آهن. ڪي شاخون ننڍيون رهجيو وڃن ۽ ڪي وڏي وڏيون ٿين، پر سڀيئي گڏجي جهڳٽو ٿي ٻيهن. هرهڪ ٻن جي پرسان ٻه ڪنڊا، هڪ سنهو ۽ تکي نوڪ سان سڌو ۽ ٻيو ننڍو ۽ وريل ٿيندو آهي. هن جا ٻن

ڪُتي ڳِتُرُ (ڦَسَتَ ڏُوڪِيٽو) جي مٿان ڏبا تہ فائدو ٿيندو. هي وڻ اُٺ ۽ ٻڪريون جام کائينديون آهن.

نومبر ڌاري ٻيرڙين ۾ ٻُور لڳندو آهي، جي اڇي رنگ جا ڦُليا هوندا آهن، جن مان پهرائين سائي رنگ جا ٻير ٿيندا، جنهن کي "ڪَڪِڙِٻُون" يا "آنبِهَرَ" چوندا آهن. ڪجهہ وڏيرا ٿيندا تہ رنگ پيلو ٿي ويندو، جن کي "آنبوهيَلَ" چون، انهن جو ذائقو ڪَسيرو ٿيندو آهي. ان بعد پچندا آهن تڏهين رنگ ڳاڙهو ٿي ويندو آهي ۽ ذائقو مٺو ٿي ويندو آهي، انهن کي "اَگيرِيَلَ" ٻير چون. اهي سنڌي ٻيرن کان ننڍا ٿيندا آهن.

زالون ۽ ٻار تولا ٺاهي جهنگ ۾ وڃي ٻير چونڊي ايندا آهن. ٿورا ٻير هوندا تہ هٿن سان چونڊيا آهن. گهڻا هوندا تہ لٺ سان ٻيرڙيءَ کي سٽي ڇاڻي پوءِ هيٺ ويهي چونڊي وٺيا آهن. ائين ڪرڻ سان ڪچا ۽ آنبوهيل ٻير ۽ پن نہ ڇڻي پوندا آهن، پر ماڻهو هڪ هڪ ڪري چونڊڻ جي هلاڪيءَ کان بچڻ لاءِ ائين ڪندا آهن. بعضي ڪي لٺ سان سٽڻ جي بدران ٽُڙ کي ڏونڪاڙيندا آهن، تہ ڪچا ۽ آنبوهيل ٻير ڪونہ ڪِرندا، پر اَگريل يعني پڪل ٻير ڇڻي پوندا آهن. اهو طريقو چڱو آهي. ڪي ماڻهو ٻيرڙين جي هيٺان ڪپڙي جي جهال جهلي پوءِ ڏونڪاڙين يا لٺ سان سٽين تہ جهال پرجهو پوي، پوءِ ان مان ڪچا ٻير ۽ ڪچرو ڪڍي باقي گڏ ڪن. اهيءَ نموني سان هلاڪي گهٽ ٿيندي آهي.

غريب ماڻهو ٻير چونڊي پاڻ نہ کائين، ۽ شهرن ۾ پين-ڇڻين آني سير يا پائيءَ جي حساب سان وڪڻندا آهن، جنهن مان سندن ڪجهہ گذر ٿيو پوي. سُڪي وڃڻ بعد مال کي کارائين، ٻڪرين جو تہ خاص کاڌو آهي.

ٻيرڙيءَ جي ڪاٺي مضبوط ۽ ڪم جي ڏاڍو جهڙي ٿيندي آهي، جيتوڻيڪ هن جا ٿلها ٿُنڊ ڪونہ ٿين، پر تڏهين نہ ڪاٺي

ڪجهه ٿلهيري ٿيندي آهي، جا ٻاڪڙن، هَنَسَنَ ۽ جَنبڙنَ لاءِ بلڪل ڪارائتي آهي. ڪٿن جون اِيسون ۽ آبرا ٿين، جاٻن جا ڪايا ڪن، ۽ ٻين به ڪيترين گهرو شين ٺاهڻ لاءِ ڪم اچي.

ٻنين ۾ بيٺل لنڊين ٻيرين کي وڍي تي ڏيئي کن سُڪائي چاڙهين ته ٻن ڇٽيو ٻون، باقي ڍنگهر بچن. ٻنن کي "ٻلو" چون، جنهن سان ڪَرهيون ٻري رکندا آهن. ٻلو گرم آهي تنهنڪري سياري جو اُنن ۽ ٻڪرين کي ڪارائين. ڪي گوارني سان گڏي به ڪارائين. ٻلو جالنگ ٻورن جي حساب سان ماٺهو وڪڻندا به آهن.

ڍنگهرن مان گهرن جا لوڙها ٺاهين، جي بلڪل مضبوط ٿيندا آهن. لوڙهي مان چور چڪار جي لنگهڻ جو ڪوبه انديشو نه رهندو آهي. رات جو سمهڻ وقت دروازي تي ڪوليٽ جو ڏار وڍي ڏيئي ڇڏين، جو صبح جو اُٿڻ وقت لاهين، هن کي "ڪڙاهه" چون.

● ٿوهَرَ- ٿوهر جو وڻ ٻٽن ۽ لاهن تي، لنڊن ڏڙن ۽ ڇاڇري واري ڪنڪري زمين تي جام ٿئي. ڏهرن جي سخت زمين ۾ ڪونه اُپري، تنهنڪري مهراڻي، ڇاڇري شهر کان اولهه طرف سڄي تعلقي ۾، مٺي تعلقي جي به اتر-اولهه ۾ جام ٿئي. اسلام ڪوٽ کان ڏکڻ-اوڀر ۽ ڇاڇري تعلقي جي اوڀر ٻاسي سڄي ڪنڊي واري پاڳي ۾، جتي وڏا ڏهر ۽ زمين ڪجهه سخت آهي، اُتي ٿالي ماتر به ڪونه ٿئي. ڪاڙ ۾ به ڪونه ٿئي، المت ننگرپارڪر جي ڪارونجهر لڪريءَ ۾ ٿيندو آهي.

هن جو ٿڙ هڪ هوندو آهي، مگر زمين سان لاڳو ان مان ٽاريون اهڙيءَ طرح نڪرنديون آهن، جو چوڌاري زمين جي سنوت ۾ ٻڪڙيون ٻيون هونديون آهن، ۽ هڪ ٻڪو گهاٽو مُڇو ٻيو لڳندو آهي. ٽاريون رُول جهڙيون ٿلهيون ۽ ٿيڪيون ٿينديون آهن

جن کي "ڏالڊا" چئبو آهي، جن ۾ اندر نرم ڳڀ ۾ اڇو کير ٿيندو آهي جو ڌوائن ٺاهڻ ۾ ڪم ايندو آهي. ٽارين تي ننڍا، ٻر تکين چُهنبن سان ڪنڊا ٿيندا آهن. ٽارين جي ڇيڙن تي ننڍا ڳاڙها گل ٿين، جي ٻڪريون چاهه سان کائينديون آهن. هن ۾ ٻن تمام ننڍا ماڪيدار ٿين.

ٿوهر جو ڏانڊو ڪپي برساتي موسم ۾ زمين ۾ هڻي ڇڏبو ته اُپري وڻ ٿي ايندو. ڏڪار ۾ جڏهين برسات نه پوندي آهي، تڏهين ٻيا وڻ سُڪي ويندا آهن يا ڪومائجي ويندا آهن، گاهه ته اصل ڪونه ٿئي، ان وقت به ٿوهر سائو ۽ سرسبز ٿيو بيٺو هوندو آهي. ٻڪريون ۽ ڇيلڙا ٻن ۽ گل کائي ڍؤ ڪندا آهن.

هن ۾ رڳا ڏنڊا ڏنڊا ٿين، سي به اندر ڦيڪا، جي ڪنهن به ڪم ڪونه اچن. گهڻن سالن بعد نيٺ وڻ سُڪي اتي ئي ڍير ٿيو پيو هوندو آهي، جو نيٺ پڇي پُري ختم ٿي ويندو آهي ۽ وري نوان وڻ اُپرندا آهن.

ڪي ٿوهر ننڍا ۽ ڪي وڏا ٿيندا آهن، جن جي چوڌاري گهيرو ڪافي ٿيندو آهي. هي وڻ گرم آهي. سياري جو ڏاڍي ڪرڻ وقت مسافر ڪڏهن مٿاهين هنڌ تي، پٽ جي تيز ڪول واري پاسي ٿوهر جو وڻ ڳولي، ان جي پرسان زمين ٻُهاري پاٿاري ٺاهي سمهي پوندا آهن ته سيءُ گهٽ پوندو آهي. ٿوري اوڇڻ هوندي به رات گذاري ويندا آهن. هن جا ڏنڊا ڦيڪا ٿيندا آهن، ٿنهنڪري سُڪڻ بعد جلد وڏو مچ ڪري سڙندا آهن. بعضي سياري جو مسافر سيءُ لاهڻ لاءِ سُڪل ٿوهر نهاري تيلي ڏيندا آهن ته هڪدم پنهنجت ٿيو پوي ۽ چوڌاري ڪافي مفاصلي ۾ سيءُ جو نالو به ڪونه رهي، سيءُ لاهي وري روانا ٿين.

● مورارڙي - هي وڻ مٿاهين نرم زمين تي ٿيندو آهي. ڏسڻ ۾ ميندي جي ٻُوٽي جهڙو لڳندو آهي. هن جو ٿڙ هڪ

نه هوندو آهي، زمين مان گهٽيون شاخون ٿي نڪرندو آهي. ٽارين ۾ ڪنڊا ٿيندا آهن، پر اهڙا سخت نه آهن. اُن جا پَنَ ننڍا ٿيندا آهن. اونهاري جو سُڪو ڏينگهر ٿيو بينو هوندو آهي، مگر وسڪاري جو پَنَ ڪڏي سائو ٿي پوندو آهي. ان وقت منجهس ٻُور لڳندو آهي جنهن مان ننڍڙا اڇا گل ڦُٽي پوندا آهن جن مان ڳاڙها ننڍا ٻيرون ٿيندا آهن، جي ٻڪي خاص ڪري بلبل کائيندا آهن. ان وقت اُٺ، ٻڪريون ۽ رڍون به کائين.

هن جون ڪانيون سنهيون ٿين جي ڪنهن به ڪم ڪونه اچن. ماڻهن ۾ اهو ڀرم آهي ته جي موراڙيءَ جي ڪاني رڌ ڇڪڻ لاءِ چُلهه ۾ ٻاربي ته نياڻيءَ جي نشاني آهي، تنهنڪري ٻارڻ جي ڪم ڪونه آڻين.

آليون موراڙيون ڪپي، ڏينگهرن جو سٿو ڪري، مٿان ٿلهو ڪاٺ يا ڪو بار ڏيو ڇڏين جنهن کي ”ڏَٻوئڻ“ چون. ڇهن-ستن ڏينهن بعد اهي ڏينگهر آڻي گهرن جي ڇوڏاري گهاٽا ڪوڙي لوڙهو ٺاهين ۽ ننڍن ڳاهن لاءِ واڙوليا ٺاهين.

● ٻائوري- هي وڻ ٻير جي جنس مان آهي. اُن جا پن به ٻير جهڙا ٿين ۽ ٽارين تي ڏگها نوڪدار ۽ تکا ڪنڊا، جن کي سورُون چون، سي به هوبهو ٻير جي ڪنڊن جهڙا ٿين. هي وڻ مٿاهين نرم زمين ۾ اُڀري، ڏَهرن واري ڏاڍي زمين ۾ اصل ڪونه ٿئي. هن جو ٿڙ هڪ نه ٿيندو آهي، پر ساڳئي هنڌ گهٽيون شاخون ٿي زمين مان نڪرن، جي پندرهن فوٽن تائين ڏگهيون ٿينديون آهن ۽ سنهيون سنهيون ٽاريون ڪڍي هڪ مزيدار جهڳٽو ٺاهي بيهن. اُن جي ڪاٺي ٻير جهڙي ڳاڙهسري ڪاري ٿئي. هن جو ٻُور به ٻير جي ٻيلين ڦُلڙين وانگر ٿيندو آهي. هن جا پن هرڻ، ٻڪريون ۽ اُٺ کائيندا آهن. ڪاٺ ٿلهو ڪونه ٿئي پر سنهيون ڏگهيون ٽڙيون ٿين، جي سُڪڻ بعد ڇَپن

۽ چونرن ۾ ڪايا ڪري ڪم آڻين. هن جي سُڪل ٻگهي ٽڙيءَ جي هڪ ڇيڙي ۾ لوهه جي وريل ڏائيي قابو ڪري، ٻگهن ڪنڊن جي تارين جي ڇيڙن ۾ جي سگريون ٿينديون آهن (جن تائين ڪنڊي تي چڙهيل ماڻهو نه پهچي نه سگهي)، سي لاهيون آهن. ڏاڙ ماڻهو ڪونڊن جا ڇيڙا به اَن ڏائيءَ سان لاهيندا آهن. ڏڪار وقت سهڪنهن مالدار وٽ پنهنجي ڏائيي تيار ٿيل هوندي آهي.

ڪي وري اها ٽڙي هيٺان ٻاڙ وٽان پيڙهالڳي ڪپيندا آهن، پوءِ هڪ ڇيڙو لنڊو ڪري آنڪوڙو ٺاهيندا آهن، يا لسي ٽڙي هوندي ته هتراڏو ڪاٺي ڪري تيار ڪري، هڪ ڇيڙي ۾ قابو ڪري آنڪوڙو ٺاهيندا آهن. پوءِ اَن سان ڪنڊن مان سگريون ۽ ڪونڊن مان ڇيڙا لاهيندا آهن.

ٻائوريءَ جون ٻاڙون ڪيئي ان مان ولوڙڻ لاءِ جهيرڻا ٺاهيندا آهن. ڪولهي ماڻهن جو اهو خاص ڌنڌو هوندو آهي، جي جهيرڻا تيار ڪري ڳوٺن ۽ شهرن ۾ وڪڻندا آهن. سنڌي ماڻهو شوق ڪري ٿر جا جهيرڻا گهرائيندا آهن، تنهنڪري سوکڙي طور يا وڪري لاءِ سنڌ ڏي کڻي ويندا آهن.

جڏهين واهولدا ورلدا آهن، تڏهين ٻائورين ۾ کنؤر ٿيندو آهي، جو ڪولهيٽ جي کنؤر کان وڏي ڪ قيمتي آهي. ڪيترا ماڻهو ۽ خاص ڪري ٻار اهو چوندي شهرن ۾ وڪڻندا آهن.

● ڳالگهيٽڙي- هي ٿر جي پٽن جي چوٽين، سلامي وارن لاهن، لنڊين دڙن ۽ مٿاهن هنڌن تي اڪڙ پيڪڙ ٿئي ٿو ٻارڪر ۾ ڪارونجهر ٽڪريءَ تي جام ٿئي. ڏهرن جي سنئين زمين ۾ اصل ڪونه اُپري. سنڌي اَن کي ڳاڱيون چون. ڏيکه ۾ ڏهاڪو کن ٿوڻ ٿئي. هن جو ٿڙ ٻڪو نه هوندو آهي مگر زمين مان شاخون ٿي نڪرندو آهي، جي ڳڏجي جهڳٽو ٿي پيهنديون آهن. اولهاري

جو منجهس ۾ ورلي هوندا آهن. برسات پوڻ تي سرسبز ساڱو ٿي پوندو آهي. پهرئين منجهس اڇا ننڍا گل ٿيندا آهن جن ۾ پوء ڦَل ٿئي جو سائي رنگ جو هوندو آهي، ان کي "گانگهمنا" چون، ۽ سنڌيءَ ۾ "ڱاڱا" چون. هي ننڍا ڇِٽولي جيڏا ٿين، پوءِ بعد اهي ڳاڙهي رنگ جا ٿين. منجهن کو خاص سواد ڪونه آهي، لعابدار ۽ ڦِڪا ٿين، پر تنهن هوندي به ٻري ٻار گانگهمنا چونڊي وڏي شوق سان کائيندا آهن.

هن جون ڪانيون ٿلهيون ڪونه ٿين، پر ڪامون ٿيندڙيون آهن، جي سخت هونديون آهن، جن ۾ سنهيون سنهيون ڪاريون ۽ ٻس ٿين. سنئيون ڪامون سُڪائي، چوڏا لاهي، ڪپهه سٽڻ جي ڪم آڻيون آهن. ڍڳهر ويڙي ڏَپ ڏيئي سُڪائي گهرن جي لوڙهن لاءِ ڪم آڻيا آهن. هي جڏهين سائو هوندو آهي، تڏهين اٺ، ٻڪريون ۽ رڍون کائينديون آهن.

● ڪُنگيراڙ- هي پيٽن جي مٿان ۽ ٻاسن وارن لاهن جي اڪثرن، ڏورڙن ۽ مٿاهن هنڌن جي وارياسي زمين ۾ ٿئي. ڏهرن جي سنئين ۽ سخت زمين ۾ اصل ڪونه ٿئي. هونءَ ته سڄي ٿر ۾ عام آهي، پر خاص ڪري ڏيپلي تعلقي، ڪنڀي ۽ ڪارونجهر لڪريءَ ۾ جام اَپري. ان جي ڍيگهه اٺ فوٽ ڪن ٿئي.

هن جو ٿڙ ۽ ڪاريون ڏنگيون ڦڏيون هونديون آهن. ڪارين ۾ اڇي رنگ جا ڪنڊا ٿيندا آهن، جي اهڙا خطرناڪ ڪونه ٿين. ٿڙ ۽ ڪاريون لسيون ۽ رَس سان ڀريل ٿين. چوڌاري چوڏي جي پڌران پصر جي پردن جهڙا اڇا تَهه ٿيندا آهن. اهي لاهبا ته هينيان ساوا تهه ڏسڻ ۾ ايندا. برساتي موسم ۾ هن جي ڪاري ويڙي ڪنهن به هنڌ آلي زمين ۾ ڪوڙبي ته اَپري پوندي آهي. وسڪاري جو هي ساڱو ٿيندو آهي. منجهس ۾ ۽ ننڍا گل ٿين، جن مان پڄ ٿئي جي ننڍا ڇپڙا گول ٿين،

الهن کي ٽري "ڪُنگريا" چون. اهي گهوٽي آلي سان گڏي لُنبري ٽاهي ڦٽن تي ڏيندا آهن. هن کي اُٺ ۽ ٻڪريون کائينديون آهن.

واهوندا ورندا ته هن جي ٽڙ ۽ ٽارين مان رس نڪرندي آهي، جا ٻاهر گڏ ٿي ڳنڊيا ڳنڊيا ٿي پوندي آهي، ان کي ڪُنگرَ چون. ننڍيا ٻار، ڏنار، ٻڪرار، ڀيل ۽ ڪولهي ماڻهو اهو ڳگر چوندي گڏ ڪري وڪڻندا آهن، جنهن مان چڱو اُپراسو ٿيندو آهي. ڪي ماڻهو ڳگراڻ جي ٽڙ ۽ ٽارين کي ڪهاڙيءَ سان ڏڪ هڻي وَڍ وَڍ ڪري ڇڏيندا آهن ته اتان رس نڪري ايندي آهي جا ڳنڊيا ٿي پوندي آهي. پنجن-ستن ڏينهن کان پوءِ وڃي اهي ڳنڊيا لاهي اٿيندا آهن. اهڙيءَ طرح سال ٻسال سوين مڻ ڳگر ٻاهر موڪليو ويندو آهي.

ڪُنگراڻ جي ڪاٺي ڏڍگي ٿڌي، نرم ۽ ڦيڪي ٿئي. وڻ نه ننڍي هئڻ ڪري خاص ڪنهن ڪم ڪونه اچي، تنهنڪري بعضي سڪل ڪاٺيون ٻارڻ جي ڪم اچن. هن جي ٿلهيري ڪاٺيءَ مان اَن ماپڻ جون ڇوٽايون ٺهن. ماڻهو اڪثر ولوڙڻ لاءِ هن جي آلي ڪاٺي ڪوڙيندا آهن، جنهن کي "نيهَڙي" چون. ٽڙ جي زالن ۾ اهو ويساهه آهي ته ڳگراڻ جي ليهڙي هوندي ته مکڻ گهڻو لهندو.

ڳگر دوا طور به ڪم ايندو آهي. ٻاسرين يا ڇاتيءَ ۾ سُور هجي ته ڪوري اڇي ڪاغذ جون چورس چُٽڪيون ڪتري ڳگر ڳاري الهن تي ليپ ڪري سور واري هنڌ چنبڙائي ڇڏين ته ترت فائدو ٿيو پوي.

● اَرڻي- هي ٽڙ جي ڀٽن ۽ ان جي لاهن تي ٿئي. ڏهرن ۽ هيٺاهينءَ زمين ۾ ڪونه اُڀري. ٻارڪر ۾ گهڻي ٿيندي آهي. هن جو ٽڙ ٻڪو يا ٿلهو ڪونه ٿئي، پر زمين مان شاخون نڪرن

جي گڏجي جهڳٽي والگر ٿي ٻيهن. ڪامون سنهيون ٿين، جي اندران پوريون هونديون آهن. فقط اهي ڳرداز شئي اندر هوندي آهي جا لوهه جي سنهي شيخ مان گهوڪو ڏيئي ڪڍي ڇڏبي آهي ۽ ان مان حقي جيون نهيون ۽ ميز ٺاهيندا آهن. ٽر ۾ مينگهواڙ سولي ۽ اولي ڪپڙا تيار ڪندا آهن، انهن کي وٽڪر چئبو آهي. وٽڪر، ارٽيءَ جي ڪامن مان چار-چار انچ ڪن لنديا لڪر ڪپيندا آهن، جن کي "نريُون" چون. اهي انت جي ٽڪ ۾ انڪائي مٿان ڏاڳو ويڙهي ڀوء اُڻڻ وقت "نڙيها" نالي اوزار جي وچ ۾ لري وجهي ڪپڙو اُڻندا ويندا آهن. هن کي اُت ۽ ڀڪريون ڪائيندڀون آهن.

باب چوٿون

ٻوٽا

ٿر ۾ گھڻن ئي نمونن جا ٻوٽا ٿين ٿا، جي اُٺ، ٻڪريون، ڇيلڙا ۽ رڍون وغيره کائيندا آهن. ڍڳيون، مينهون، گهوڙا ۽ گڏھ وغيره انهن مان ڪي ڪي ٻوٽا کائين، نه ته اهي فقط گاھ کائين، پر ڏڪار وقت جڏهين گاھ جي اڻاٺ هوندي آهي، تڏهين بک مرندي ڪي ٻوٽا چاري جو ڪم ڏين. ٻوٽا چئن نمونن جا آهن. (١) وڏا ٻوٽا، (٢) ننڍا ٻوٽا، (٣) پاڇي وارا جهنگلي ٻوٽا، (٤) گهرو ٻوٽا. انهن مان هر هڪ جا جدا جدا مختصر بيان ڏجي ٿو:

وڏا ٻوٽا

انهن ٻوٽن جا ٿُمبَ سدائين بيٺا هوندا آهن. سياري اونهاري ۾ ٻاڙون ۽ هيٺيان پاڻا ساوا هوندا آهن، پر مٿان سڪي ويندا آهن، جنهنڪري ڏسڻ ۾ ائين ايندا آهن ته چڻ صفا سڪي ويا آهن. پر جڏهين برسات پوندي آهي تڏهين يڪدم ساوا ٿي ويندا آهن ۽ ڪيترا نوان ٻه اُپرندا آهن جو مال کائي ڍؤ ڪندو آهي. انهن مان ڪي هي آهن.

● جيهلَ - هي پٽن تي يا نرم زمين ۾ ڪونه اُپري، پر ڏهرن جي سخت زمين ۾ اُپري. ڊيگھ ۾ ٻه فوٽ کن ٿيندو آهي، جو ٻاڙ ۾ ڳتيل گهاٽو ٿيندو آهي. هن مان ڏنڊڙ سنا ٿيندا آهن، جي ماڻهو ڪم آڻيندا آهن. اونهاري جو پن ڪونه هجن ۽ ڍڳهر جهڙو بيو لڳندو آهي. برساتي موسم ۾ سائو ٿيندو آهي، ان وقت اُٺ، رڍون ۽ ٻڪريون کائينديون آهن.

● ٻوھ - هي ٻوٽو ٿر ۾ عام آهي ۽ اهڙو گهاٽو اپرندو آهي جو چڻ ته هن جي ٻوڪ ڪيل هجي! ڪي ٿڙ سان ٻه

اُڀري ۽ ڏاڍين سان جهڳٽو ڪري ٿو. ٻيهندو آهي ۽ ٻڪڙيو به آهي. علحده به اُڀري ۽ ٻيرڙين، موراڙين، ڪيڙين، ڦوڳين وغيره جي وچ ۽ ڀاسن ۾ به اُڀري. هن ۾ اڇا گول ڦل ٿيندا آهن، جن کي "ڊؤ لئيڊ" چوندا آهن. ڪاٺيون سنهيون ٿين جي ٻارڻ جي به ڪم اچن. وسڪاري جو جڏهين ٻوهه گهاٽا ٿيندا آهن تڏهين ماڻهو انهن کي وڍي مال لاءِ دولهيون ڪندا آهن. جڏهين ڪچا هوندا آهن تڏهين ٻڪريون، ڇيلا ۽ اٺ کائيندا آهن. سڪڻ بعد ڪوئي کائين، پر ڏڪار وقت جڏهين ٻيو ڪو گاهه ڪونه ٿئي تڏهين ٻڪ مرندي گهوڙا، ڍڳيون ۽ گڏهه به کائيندا آهن. هي گرم ٻوٽو آهي، تنهنڪري ماڻهو وڍي سياري جو ٻڪرين جي واڙن جي لوڙهن کي آڏو ڏيندا آهن، جيئن سيءَ جو بچاءُ ٿئي.

● ڪيپَ- هي ٻوٽو نرم زمين ۾ ٿيندو آهي، ڏهرن جي سخت زمين ۾ ٻنهه ڪونه اُڀري. هن جو ٿڙ ٻڪو ڪونه ٿئي پر هڪ هنڌان سنهين شاخن جو مڇو نڪرندو آهي، جي ڪجهه ٿلهيون ٿينديون وينديون آهن ۽ ٻاڻ مان سنهيون شاخون ڪيڊيون آهن، جي ٽي-چار فوٽ يا وڌيڪ ڊگهيون ٿينديون آهن. انهن ۾ ٽي-چار انچ ڊگهيون ڦريون ٿينديون آهن. اٺ ۽ ٻڪريون هن ٻوٽي کي چاهه سان کائينديون آهن. ڪپ گهڻو ڪري ڪنهن ٻئي وڻ يعني ٻوهه، ڪيڙ، ڦوڳ، ٻير يا مُرت سان گڏ اُڀرندو آهي، بعضي علحده به اُڀري.

گهڻا ڪپ وڍي، سنٽو ڪري، ٻار جو ڏَپ ڏيئي، سڪڻ بعد چولرن، ڪُڙهن ۽ چَنن جي مٿان ڇاڇو ڏيندا آهن. چونٽرن لاءِ ڪپ جو ڇاڇو بلڪل سنو آهي، ڇو جو برسات جي ڪري پاڻي مٿان وهي ويندو ۽ چونرو چوئندو ڪونه، يعني پاڻي اندر ليمي ڪونه ايندو. آلو ڪپ وڍي ان جون لوڙيون ولينديا آهن جي ڪکاين جاين ۾ ڪايا، ڪونتا، ۽ مَلَ پڌڻ ۽ چتين کي گاهه

وجهڻ بعد مٿان وراڪا ڏيڻ لاءِ ڪم ايندڙون آهن ۽ انڪري گاهه، ڪاٺ ٻيو هوندو آهي. نه ته جيڪر هوا جي ڪري اڏامي وڃي. آلو ڪپ نه ملي ته سُڪل کي ٻُسائي ان جون ٻه ٽوڙيون وليندا آهن. ٽوڙيون آليون ٽوڙي سڪل ڪم آڻيون آهن. سُڪل ٽوڙين کي ٻُسائي، واريءَ ۾ ٽورو ٻوري، مٿان پاڻيءَ سان آلو ڪري ڇڏبو ته اڌ ڪلاڪ بعد نرم ٿي پونديون، ٻوءِ ڪم آڻيون آهن. ٿر جا ماڻهو وسڪاري جو پيا جڏهين وجهه لڳين تڏهين ٽوڙيون وليندا گڏ ڪندا ويندا آهن، جي ضرورت وقت ڪم آڻين.

غريب ماڻهو ڪيپ جون سنهيون ٽوڙيون وٺي ان سان ڪتولا واڻيندا آهن، جي ڪافي وقت جٽاءُ ڪنديون آهن. ان ڪري ٻئي جي خرچ جو ٻه بچاءُ آهي. ڪيپ جو هڪ ٻيو قسم ٿيندو آهي، جنهن جون تندون ٿلهيون ٿينديون آهن ۽ انهن ۾ ڪير ٿيندو آهي، جنهنڪري ان کي "ڪيرَ ڪيپَ" چوندا آهن. هي وقتي ڪن بيمارين ۾ ٻه ڪم ايندو آهي ۽ اهو بلڪل ٿورو، ڪٿي ڪٿي ٿيندو آهي، عام نه آهي.

● سيڻَ - هي ٻوٽو پٽن تي ڪونه ٿئي، ٻر هيٺاهينءَ زمين ۽ ڏهرن جي ڏاڍي زمين ۾ جام ٿئي، ۽ سڄي ٿر ۾ عام آهي. هن کي ٻڪو ٿڙ هوندو آهي ٻر سڄو زمين سان لاڳو ۽ اندر ٿيندو آهي. ٻاهر سنهيون سنهيون شاخون ٿي گول دائري ۾ جهڳٽي وانگر ٿي بيهندو آهي. ڇڪڻ سان بعضي ٻاڙ سميت ٻٽجي ايندو آهي. جيستائين ڪچو هوندو آهي تيستائين اُٺ ۽ ٻڪريون جام کائين، ٻڪري کير وڌائي پيڙو ڪندي آهي. هن ۾ ننڍا اڇا ۽ پيلا گُلڙا ٿيندا آهن، ٻيو ڪو خاص ڪمائتو ڦل ڪونه ٿئي. سيڻ وڏي ڪڇهه وڪرا ڪري هڪٻئي مٿان سٽي ڍيگهرن ۽ ڪاٺين جو ڏڀَ ڏيئي ڇڏبو آهي، ٻنهي-سٽن

ڏينهن کان پوءِ سڪڻ بعد ماڻهو چونڊن، لاڏين ۽ ڇڻن جي ڇتين تي ڇاڄو ڏين ۽ پوءِ ان مٿان وري مُرڪون يا ڪيپ ڏيئي لوڙهن سان قابو ڪري ڇڏين. ڇاڄي ڏيڻ وارا اهڙا ڪاريگر آهن، جو جاءِ جي اندران سيڻ جو ڪوبه گوڏ يعني ٽڙ ڏسڻ ۾ ڪونه ايندو.

ساوا سڻ وڏي ان مان لوڙهيون ونين، جي جاين لاءِ ڇاڄي جي مٿان بڌڻ جي ڪم اچن. سُڪل سڻ پسائي ان مان نه لوڙهيون ونين. وسڪاري جو يا جڏهين وجهه لڳي، تڏهين لوڙهيون ونِي گول وڙهي سُوٽيا ٺاهي گڏ ڪندا ويندا آهن. ضرورت وقت پاڻيءَ ۾ پسائين ته گهيچيو نرم ٿيو پون، جي پوءِ ڪم آڻين. لوڙهن مان ڇيڪا ٺاهي گهرن جي ڇتين ۾ ٽنگي ڇڏين، جن ۾ کير، مکڻ، انو، ماٽيون يا ٻيون شيون رکن ته ماڪوڙين، ٻلين ۽ جيتن کان بچيل رهن. لوڙهن جا گول سُوٽيا ٺاهي رکن، جي مٽن، دلن ۽ ڪُنن جي هيٺ ڪم اچن. انهن تي رکيل ٿانءَ ٿبي بيهندو ۽ هيڏانهن هوڏانهن اليڙ هيڪندو ڪونه.

جهنگ ۾ بيٺل سيڻ نيٺ سُڪي ڪارا ٿي ويندا آهن، جي ڍڳيون ڪونه کائينديون آهن، پر ڏڪار وقت گاهه جي نه هئڻ ڪري کائينديون آهن. پوءِ جڏهين برسات پوندي آهي ۽ پَلر پاڻي ٿيندو آهي جو ڍڳيون پيئنديون آهن ته بعضي ڪي مريو وڃن، چوندا آهن ته ”هن کي سڻ لڳا آهن.“

غريب ماڻهو سڪل سڻ آڻي گهر ۾ رکندا آهن. باهه ٻارڻ وقت ڙالون ٽورو مُڇو ڪري تيليءَ سان يا منجهس ٽانڊو وجهي ڦوڪ ڏيئي باهه ٻاريندا آهن.

● ٻٽِ ڪُنوار- هن ٻوٽي کي سنڌيءَ ۾ ايريال ۽ ’ڪنوار ٻوٽي‘ چون. هي ڏيپلي تعلقي ۽ ساموئيءَ ۾ بلڪل گهٽي ۽ عام ٿيندي آهي. پٽون، مٿاريون ۽ مٿرا سڀ ٻٽ ڪنوار

سان پربا ڀيا هوندا آهن ۽ ميلن جا ميل ٻڪي فصل وانگر نظر ايندي آهي، چرڻ ته ڪنهن ٻوڪ ڪٽي آهي. جڏهن هن جون شاخون ڦٽي ڪاڙها گل ڪيندڙيون آهن، تڏهين اهو نظارو ڏسڻ سان اکين کي فرحت ۽ دل کي آرام ٿيو ايندو آهي.

هي بلڪل ڪمائتو ٻوٽو آهي تنهنڪري باقي ٽر ۾ ماڻهو هاسيڪار ٻنهنجن گهرن ۾ پوکيندا آهن. هن جو ٻج ڏانديءَ سميت ٻٽي زمين ۾ پوري پاڻي ڏبو ته اُپري پوندو ۽ پوءِ ازخود وڌندو ويندو. هن جا پن ٿلها، ڏگها ڦرها ٿين جن جي اندر گهردار رس ٿيندي آهي. سوچ يا ڦٽ ٿئي يا ڪٽي سور ٿئي ته هن جو پن چيري هيٺ جو سفوف ٻرڪي، مٿان ٻڌجي ته فائدو ٿي پوندو. هن جا پن ۽ رَس ڪيترين ئي بيمارين ۾ فائديمند ۽ دوائن ٺاهڻ جي ڪم ايندا آهن. هن جي ٻن جو مُربو ٻه ٺاهبو آهي جو کائڻ ۾ لذيذ ٿيندو آهي.

● مُريتَ - هي ٻوٽو پٽن ۽ ننڍين دڙن تي ڪنڊريءَ زمين ۾ اُپري، ڏهرن جي سخت زمين ۾ ڪونه اُپري. هن جا گهاٽا ڦُٽَ هوندا آهن، جي اونهاري جو اڌ سُڪا بينا هوندا آهن، ٻر برسات پوڻ سان انهن مان تيليون تيليون نڪرنديون ايندڙيون تان جو گهاٽو مُڇو ٿي پوندو آهي. تيلي بانس جي لٺ وانگر سَنڌن واري هوندي آهي. هرهڪ سنڌ وٽان ٻردي سان سنهو ڏگهو پن ٿيندو آهي، جنهن جو ڪجهه حصو تيليءَ کي ويڙهيل ۽ باقي جدا ٿيندو آهي. هي ٻوٽو اڇو-ميرانجهڙو ڏسڻ ۾ ايندو آهي. هرهڪ تيليءَ جي چيڙي ۾ سنگ ٿيندو آهي، جنهن ۾ سنهو اَن ٿئي، جو غريب ماڻهو ڏڪار وقت کائيندا آهن. هي ٻوٽو جيستائين سائو هوندو آهي تيستائين ڍڳيون ۽ مينهون کائين، اُٺ ڪونه کائي. جڏهين ٻيو گاهه ختم ٿي وڃي، تڏهين ۽ ڏڪار جي وقت سڪڻ بعد ٻه ڍڳيون ۽ مينهون کائين.

مُرٽ بلڪل ڪمائتو ٻوٽو آهي. ٽري ماڻهو اُن کي ڪُهاڙي يا ڏاٽي سان ڪپي ٻاڪرون ٻري هڪ هنڌ سٽيي هٺي مٿان ٻريَ ڪاٽ ۽ ٻنگهرن جو ٻار وجهي ڇڏين؛ هفتي بعد ڪيڏي ڪٽي اُچن ۽ لاٿيدن ۽ چوڙن تي ٻهرائين سيٽن جو تهه ڏيئي، مٿان مُرٽن جو ڇاڇو ڏيئي، لوڙهن جا ڏوريا تاڻي قابو ڪري ڇڏين. ڪهڙي به برسات پيئي هوي، بعضي ٻڪيون جايون ڍهيو ٻون، پر هن جي ڇاڇي مان ٻاڦَ جو هڪ ڦڙو به اندر ڪونه اچي. نٺيون ڇنن تي به ڇاڇو ڏين. مُرٽن کي سنهو ڪتُري مٽيءَ سان گڏي ڳوهي جاين تي راڳو (لنب) ڏين، انهيءَ ڪري راڳو ڦٽي ڪونه ۽ برسات ۾ به جٺاهه ڪري. ڪن ڪن مُرٽن ۾ ٻيپُون ۽ ڪوليڙ به ٿيندا آهن.

ڪيترا غريب ماڻهو مُرٽون وڍي ٻريون ڪري يا اُٽن تي لدَا ڪري اچي شهرن ۾ وڪڻن، جن مان ٻنهنجن ٻچن جو گذران ڪن. هي ڪم خرچ ۽ ڪمائتو ٻوٽو آهي.

گهامُون- هي ٻوٽو ڪيرڙن، ڄارين، ڦوڳن، ڪوليٽن، مُرٽن، موراڙين، ٻنين جي لوڙهن، ٻلکهرن وغيره جي اوٽ يا وچ ۾ اُڀرندو آهي، هن کي ڪَنيهَل به چون. هي تمام ٽڪرو وڌندو آهي. هن جون تيليون ڪانهن والگر ڳنڍن سان ٿينديون آهن، پر ڪانهن کان سنهيون آهن. هرهڪ ڳنڍيءَ وٽان پن ٿيندو آهي جنهن جو ڪجهه حصو تيليءَ تي ويڙهيل هوندو آهي، باقي جدا ٿيندو آهي، جو ڪجهه ويڪرو ۽ ڊگهو ٿيندو آهي. هن جون تيليون ڊگهيون سنتن- اُٺن فوٽن تائين ٿين. هرهڪ تيليءَ جي چوٽي ۾ سنگ ٿيندو آهي، جنهن جون جدا جدا سنهيون ڦاڪون ٿينديون آهن، جن ۾ ننڍيون ننڍيون مکڙيون جهڪيون والگر نظر اينديون آهن.

گهامُون جڏهين ڪچو هوندو آهي تڏهين رڍون، ٻڪريون، اُٺ، ڍڳيون، گڏهه ۽ مينهون کائيندا آهن. ٻچڻ بعد جانور

ڪوڙ کائين. ماڻهو گهاما وڍي سڪائي ڇنن، چوڙن ۽ لانڍين تي سٽن جي مٿان، مُرڻن سان گڏي ڇاڇو ڏين. وسڪاري جو ڪَرهيءَ ۾ گهامن جا ته، ڏيئي سنگ وجهيو رکن.

اڪِڙَ- هي ٻوٽو سخت زمين ۾، جتي ٻاڙيءَ جي مار گهڻي هوندي آهي، اتي اُپڙندو آهي. لس ئي لس وڌندو ويندو آهي. سٽ- اٺ ٻوٽ ڊگهو ٿئي. هن جي چوڏن ۾ تاندورا ٿين، ماڻهو اهي تاندورا ڪيڏي گڏ ڪن، ان کي اڪوارو چون، جنهن مان رَسا، ولوڙن جا نيترا ۽ ڪنن جو واڻ ٺاهين. هي مضبوط ٻُوٽو آهي ۽ ٻارڪر ۾ گهڻو ٿئي ٿو.

● لاڻا ۽ لاڻيُون- هي ٻوٽو ڪاري ۽ ڪلراٺي زمين ۾ ٿيندو آهي، پر ٿر ۾ اهڙي زمين بلڪل گهٽ آهي. جيئن ته مٺي ۽ ڏيپلي تعلقي ۾ جتي لوڻ جا سَن ۽ ٻٺيون آهن، انهن جي آسپاس واري زمين ڪاري ۽ ڪلراٺي آهي، اتي هي ٻوٽا ٿين ۽ ٻيو وري ٻارڪر ۾ ڪڇ جي رڻ سان لاڳيتي ڪلراٺي زمين ۾ اهي اُپڙن. اُٺن ۽ ٻڪرين جي لاءِ عمدو کاڄو آهي. مٿين هنڌن کان سواءِ ٻئي ٿر ۾ ڪٿي به ڪونه ٿئي.

ننڍا ٻوٽا

هي ٻوٽا برسات پوڻ وقت اپڙندا آهن. اُنهن جي ڊيگهه ٻوٽ- ڏيڍ مس هوندي آهي. اُٺ، ٻڪريون، رڍون، ڇيلا کائيندا آهن. ڍڳيون ۽ مينهون به ڪي ٻوٽا کائينديون آهن. سياري جو سڪيو وڃن. انهن مان ڪن جو مختصر بيان هيٺ ڏجي ٿو.

● ٻَنگيري- هي ٻوٽو عجيب قسم جو آهي. هن جي ڏالڍين جي وچ ۾ ٻن ۽ انهن سان گڏ هڪ قسم جو ٻاجهريءَ جي سنگ وانگر ٻه- اڍائي انچ ڦل ٿيندو آهي. اهو ڦل، سيتاڦل جي نموني نظر ايندو آهي. ان ۾ داڻا داڻا ٿيندا آهن، پر هرهڪ داڻو پردن اندر لڪل هوندو آهي ۽ اهي سنگ ۾ چوڌاري

ڳتيل هوندا آهن. هرهڪ داڻي جي ٻردي جي چوٽي سنهي نوڪدار ٿيندي آهي، جا ڪنبدي والگر هوندي آهي. هي ٽوت کن ڏگهو ٿئي. سائي ٻنگري اُٺ، ٻڪريون ۽ رڍون کائينديون آهن. سڪڻ بعد مال ڪونه کائي.

● جهرڪيليي ڪيٽ- هي ٻوٽو نرم زمين ۾ گهٽو ۽ سخت زمين ۾ ٿورو اپرندو آهي. هي زمين تي ٻکڙلدو آهي. ڏانڊيءَ جو رنگ هيڊو ۽ ٻن سائي رنگ جا سنها، لوڻڪ جي ٻنن جهڙا، ٻر البت لانيرا ٿيندا آهن. هن ۾ ڦل گول گول سنها داڻا سائي رنگ جا ٿيندا آهن. هن کي "چيڙيال" به چوندا آهن.

● گيرامڻو- هي بلڪل ننڍو ٻوٽو ڇهه انچ کن ٿيندو آهي. هن جي ڏالڍي ۽ شاخون پيليري رنگ جون هونديون آهن. ٻن سنها ڏگهيرا ٿيندا آهن. هن ۾ ڦل ننڍو گول ٿيندو آهي. هي بلڪل ڇڊو نرم زمين تي اُپرندر آهي. ٻڪريون، ڇيلا، رڍون ۽ اُٺ کائيندا آهن.

● ڪيرول- هي ٻوٽو ڏهرن جي سخت زمين ۾ اُپرندو آهي. زمين تي ٻکڙيو پيو هوندو آهي. هن جا ٻن سنها ننڍا ٿيندا آهن. هن جي ڏانڊيءَ کي پڇبو ته منجهائنس اڪَ ۽ ٿوهر والگر کير نڪرندو، جو اهڙو ڪارو نه هوندو آهي، جنهنڪري ٿري ماڻهو هن کي ڏوڌيليي (ڏڌ وارو ٻوٽو) به چون. رڍون، ٻڪريون ۽ اُٺ جام کائيندا آهن.

● اُٻَٽ ڪنبڙي- هي ٻوٽو ڏهرن جي سخت زمين ۾ ٿيندو آهي. الڪل ٻه ٽوت کن ڏگهو ٿئي. رنگ جو گهاٽو سائو ڏسبو آهي. هن جون ٽاريون ڏانڊيءَ مان نڪرنديون آهن. هرهڪ ٽاريءَ جي ڇيڙي ۾ ٻي انچ کن سنگ ٿيندو آهي، جنهن ۾ پُرت والگر ٻج ٻند ٿيل هوندو آهي. هرهڪ ٻج جي مٿان

سنها ڪنڊا ٿيندا آهن، جي سنگ تي اُبتا لڳل هوندا آهن جهڙڪري اهو نالو پيو اٿس. هن کي رڍون، ٻڪريون ۽ اٺ کائيندا آهن.

● ورسُوڪي- هي ٻُٽِي جي نرم زمين ۽ ڍورن جي سخت زمين ۾ اُپري. ڪٿي ڍورن ۾ جام اُپرندي آهي. هي ٻوٽو ڏيڍ فوٽ کن ڊگهو ٿئي. هن جا پن سون مَکئيءَ کان ڪجهه ننڍيرا ٿين. ڏانڊيءَ ۾ ٻنهي پاسن کان پنن جون قطارون هونديون آهن. منجهس عمدا ڳاڙهي رنگ جا گل ٿيندا آهن. ڪچي هوندي آهي تڏهين فقط رڍون ۽ ٻڪريون کائين. اُٺ ڪونه کائي، جي کائي ته چون ٿا ته اندو ٿي پوي. پَڪڻ تيئن بعد منجهس سائي رنگ جون ڇيڙيون، ڪمان وانگر وريل ڦريون ٿين، جن ۾ ٻج هوندو آهي. ان مهل اٺ ۽ ٻڪريون به کائينديون آهن.

● ڪرسَنڊ- هيءُ ٻوٽو اڌ فوٽ کن ڊگهو، پٽن ۽ دڙن جي پاسارن تي ٿئي. اُن جون ڏانڊيون گهاٽيون ۽ ڳاڙهسري رنگ جون ٿين. هن کي اُٺ ۽ ٻڪريون کائينديون آهن. گرميءَ جي بيماريءَ جي حالت ۾ گهوٽي پيارڻ سان فائدو ڪندو آهي.

● جوکيڙو- هيءُ ٻوٽو چارڻ، ڦوڳن، ڪالڪهه، پائورن جي وٽن جي اوٽ ۾ اپرندو آهي. هن جو ٻج ڪونه ٿئي پر ڪُنهين وانگر اُپري، سيتاڦل وانگر ڏسڻ ۾ ايندو آهي. هن جو رنگ پيلو ڳاڙهسرو ٿئي ۽ گل پيلا ٿين. هي گهڻو ڪري علحده اُپرندو آهي يا ڪٿي هڪ کان وڌيڪ به ٿيندا آهن. هن کي ٻڪريءَ کان سواءِ ٻيو ڪو به جانور ڪونه کائي. ماڻهو دوائن طور ڪم آڻيندا آهن.

● ڀاماسو- هيءُ ٻوٽو فوٽ کن ڊگهو، سنهين ڏانڊين سان جهڳٽي وانگر ٿيندو آهي. بدن تي ڇاپاڪر، ٿنڊ ڦرڙيون تي

ٻوٽن يا سيرڪوئي اچي ته ٻاڪيءَ ۾ گهوڙي ان سان روز وهنجڻ ڪري ٻن-ٽن ڏينهن ۾ فائدو ٿيندو آهي. ان کي ڀڃيون ۽ ٻڪريون کائينديون آهن.

● جهونڊي- هيءَ ٻوٽو پٽن جي لاهن تي ٿيندو آهي. هيٺ ٻٽ وانگر گهاٽو جهڳٽو ٿئي ۽ تيلين سان گڏيل ٿيندو آهي. وچ مان ٻه-چار تيليون وڌي فوٽ-ڏيڍ جيڏيون ڏگهيون ٿينديون آهن، جن جي چوٽيءَ ۾ ننڍيون ۽ سنهيون سنگ ٿينديون آهن. هن ٻوٽي کي ڪي 'ڏنار-ڪٽوري' ۽ ڪي 'مارئيءَ جو پٽر' ۽ ڪي 'سسئيءَ جو پٽر' چوندا آهن، پر تر ۾ عام طرح 'جهونڊي' نالي سان مشهور آهي. هي خوشبودار ٻوٽو آهي. ماڻهو هٿي ڪٽي ايندا آهن. پاڳياڻيون ڪير ڪوسي ڪرڻ ۽ ولوڙڻ جا ڪُنا هن سان صفا ڪنديون آهن. ڪُنن ۾ ٻاڪي وجهي منجهس جونڊي وجهي ٻاهر تي چاڙهي ڇڏينديون آهن. ڪوسي ٿيڻ تي لاهي اندر جهونڊي سان چڱيءَ طرح ڌوئي ڇڏينديون آهن. اهڙيءَ طرح ٻاڪي ڪوسو ڪري ڌوئڻ کي 'اڪيڙاسڻ' چئبو آهي. هي ٻوٽو ٿانون کي چڱيءَ طرح صفا ڪندو آهي جڻ ته برش جو ڪم ڏيندو آهي. خوشبودار پڻ آهي، جهڪري ٿانون ۾ سرهاڻ به ٿيندي آهي. ڌوئڻ بعد وري رکي ڇڏين ۽ وري وري ٻيون ڪم آڻين. ٿر جون ٿريليون اڪثر ڏنارن کي چونديون آهن ته اسان کي جونڊيون آڻي ڏج، ته ڪي مکڻ ڏينديونسين-- چو ته ڏنار مال جي سانگي روزانو جهنگ ڏي ويندا آهن.

● ڪنڊي- هيءَ ٻوٽو نرم زمين تي ٿورو ۽ ڏاڍي ٻوٽي واري زمين تي گهڻو ٿيندو آهي. هن جا ٻن ننڍا ٿيندا آهن ۽ تسرون ڪري زمين تي ٻڪڙلدو ويندو آهي. منجهس پيلي رنگ جا ننڍا وڻندڙ گل ٿيندا آهن، جن ۾ ٻوءِ ڦل ٿيندو آهي، جو ننڍي گول ٻاڻيلي وانگر هوندو آهي ۽ منجهس مضبوط ۽ تکا

لنڊا ڪنڊا ٿيندا آهن. سڪڻ بعد ٻوٽو پُري ويندو آهي ۽ ڪنڊا زمين تي ٽڪريا پيا هوندا آهن. ماڻهو اُگهاڙو (جُتيءَ کان سواءِ) هليو ته پيرن ۾ لڳندا آهن. هي ٻوٽو اُٺ جي خاص خوراڪ آهي. رڍون، ٻڪريون، ڇيلا ۽ ڳائيون به کائينديون آهن. ماڻهو هٿي پريون ڪري شام جو اُٺن جي چاري لاءِ گهر کڻي ايندا آهن ۽ مال کي دُولهي ڪرڻ لاءِ هڻ ڪم آڻيندا آهن.

ساٽوڙو- هيءُ ٿر جو عام ٻوٽو آهي، جو جتي ڪٿي ٿيندو آهي، خاص ڪري پاڻ وارن هنڌن تي جام ٿيندو آهي. جيئن ٻوٽن جي آسپاس جتي ڪجهه زمين ڏاڍيري ۽ وتاڻ هوندا آهن، اتي جام اپرندو آهي. هن جا ٻه قسم آهن: هڪڙي جا پن ڪجهه وڏيرا ۽ مٿان سائي رنگ جا ۽ هيٺان اڇا، ٻئي جا پن ڪجهه ننڍيرا ۽ هيٺان ڳاڙهيري رنگ جا.

هيءُ ٻوٽو تسرون ڪري زمين تي ٽڪڙلدو ويندو آهي. ٻڪريون، رڍون، ڍڳيون، مينهون ۽ اُٺ وغيره کائيندا آهن. سُڪڻ بعد پُري ويندو آهي، پر هن جي پاڙ آڱر جهڙي ٿلهيري، زمين اندر سائي رهندي آهي. ٻوٽي کي ڇڪبو ته پاڙ سميت نڪري ايندو. وسڪاري جو ماڻهو هٿي پريون ٻڌي کڻي وڃي مال کي ڏيندا آهن. سڪڻ بعد به ڪيترا ماڻهو ڪوڏر سان کوٽي اُن جون پاڙون ڪڍي گڏ ڪري مال کي کارائيندا آهن. وسڪاري جو صبح توڙي شام هٿي مال لاءِ دولهي ڪرڻ جي ڪم آڻيندا آهن.

● هرڻ ڇَنڙي- هي ٻوٽو ٿورو مٿاهين، والڪي ۽ نرم زمين ۾ ٿيندو آهي. اُن جي ڊيگهه ڏيڍ فوٽ کن ٿئي. هن جا پن سنها ٻُوهه جهڙا ۽ رنگ جا ساوا ٿين. هن جا گل نيراڻ تي مائل اڇيرا ٿيندا آهن. اُن جون ڦريون اڌ گول واڱر ڇيٽڙيون ڪولهڻ جي ڇَنڙن سان مشابهت رکندڙ ٿينديون آهن، جن جي

اندر جدا جدا داڻا ٿيندا آهن. هي ٻوٽو اُٺ ۽ ٻڪري جام کائيندا آهن. هي ٻوٽو هرڻ جو خاص کاڌو آهي، جنهنڪري مٿس اهو نالو پيو آهي. ڍڳيون، مينهون ۽ گڏهه به کائيندا آهن.

● جانوليو- هي ٻوٽو سنهين ڪنڪري زمين ۾ فوٽ کن ڊگهو، ڏاڍي سنهي، مٿي ٽاريون ڪري جهڳٽو ڪندو آهي. اُن جا پن سنها، ننڍا، ڪنڊي جي پنن جهڙا، گل اڇا ۽ ٿورو پيلاڻ تي مائل، جن ۾ ڦريون ٿينديون آهن، اندر داڻا ٿين. هي ٻوٽو اُٺ جو خاص کاڌو آهي. ٻڪريون، رڍون، ڍڳيون ۽ گڏهه به چاهه سان کائيندا آهن.

● هاڏو اڪيراڙ- هي ٻوٽو سنهين، پر ڪجهه نرم زمين ۾ فوٽ کن ڊگهو ٿئي. هن جا پن ڊگهيرا ۽ ڇهنبدار ٿين. منجهس ڏيڍ انچ کن ڦريون ٿينديون آهن جي ڇهنبدار هونديون آهن، جن اندر ننڍا ڪارا داڻا ٿيندا آهن. وسڪاري جو اُپري. ٻڪريون، رڍون، ڇيلا ۽ اُٺ کائيندا آهن. ڪانءُ پکي هن جون ڦريون پٽي داڻا ڪڍي کائيندو آهي جنهنڪري مٿس هاڏي جي اڪراڙ نالو پيو آهي. ٿري ماڻهو ڪانءُ کي 'هاڏو' چوندا آهن.

● سنيهاڙي- هي ٻوٽو سانوڻي جهڙو، پر تندون سنهيون ۽ ڊگهيون، پن ننڍڙا گول، ڏاڍيري ميداني زمين تي پکڙندو ويندو آهي. اُٺ، ٻڪريون، رڍون ۽ ڍڳيون کائينديون آهن.

● سونيل- هي ٻوٽو فوٽ سوا کن ڊگهو ڏاڍيري زمين ۾ ٿئي. پاڙ کان ٿورو مٿڀرو سنهيون ٽاريون ڪري جهڳٽي وانگر بيهندو آهي، جو پري کان ڏاڍو سهڻو دل کي وڻندڙ پيو لڳندو آهي. منجهس پيلا گل ٿيندا آهن، جن ۾ خوشبوءِ ٿيندي آهي، تنهنڪري ماڻهو خاص ڪري ڏنار ۽ هاري پٽي سنگهندا آهن. اُٺ، رڍون، ٻڪريون ۽ ڇيلا کائيندا آهن.

● ٻائيءَ جا ٻاليا- هي ٻوٽو ٻه ايائي فوٽ ڊگهو، ڪوڻن جي ٻسڪرائيءَ ۾ سنهين ميداني زمين ۾ ٿيندو آهي. ان جا پن گول پر ٿورا چهنبدار، ڏاڍي سنهين ۽ نرم، گل پيلي رنگ جا، جن ۾ ڦل ٿيندا آهن، جي گول ٻاٻلي وانگر هوندا آهن. اٺ، ٻڪريون، ريڍون، چيلا، ڍڳيون ۽ گڏهه کائيندا آهن.

● لام لٺوڻي- هي ٻوٽو سخت زمين ۾ ٻئي زمين تي پکڙجندو ويندو آهي. هن جي ڏاڍي ڳاڙهيري رنگ جي ٿڙي. پن ننڍا ٿين، منجهس پيلا ننڍا گل ٿين. هن جا ٻج ذائقي ۾ چهرا ٿين، تنهنڪري ننڍا ٻار ٻٽي کائيندا آهن. اٺ، ريڍون، ٻڪريون ۽ چيلا به کائين.

● ڀنگيٽي- هن کي آڌيري به چئبو آهي. هي ٻوٽو ڊوڍ کن ڊگهو سخت ميداني زمين ۾ ٿيندو آهي. ان جا پن ننڍا، چهنبدار ۽ ڦاڪن سان، مٿس ننڍڙا نرم ڪنڊا ٿيندا آهن. ڦل ڀڙڀائين سائو، پچڻ بعد وڏي ٻير جيڏو پيلو ٿيندو آهي، جنهن ۾ ڪارا ننڍا داڻا ٿيندا آهن. گهوڙن جي سرگيل بيماريءَ لاءِ فائديمند آهي. ماڻهو ڏاٺ ۽ ڪن جي سور لاءِ ٻج گهوٽي سنهو ٻورو ڳالڊي تي پڙڪائي دونهون ڏيندا آهن ته اندران جي ليٽون هونديون آهن، سي ٻاهر ڪيري پونديون آهن ۽ سور ختم ٿي ويندو آهي. هن کي ٻڪريون ۽ اٺ کائيندا آهن.

● مُنڊيري- هي ٻوٽو سخت ٻوٽن واري زمين ۾ ٿيندو آهي. ٻاڙ مان ٽاريون نڪري زمين تي پکڙنديون وينديون آهن. ان جا پَنَ ننڍا ٿيندا آهن، ۽ ڏالڊيون ڏاڍيريون هونديون آهن. هن ۾ ننڍيون ڦريون ٿينديون آهن، جي سڪڻ بعد سخت ٿينديون آهن. سائي ٻوٽي کي ٻڪريون، ريڍون ۽ چيلا کائيندا آهن. هي ڪيترين دوائن ۾ به ڪم ايندو آهي.

سهائي ٻوٽي جي رات جو چٽين ٻجي صبح جو ٻٽي گهوٽي سنگهه مصري وجهي چاڙهي پيئجي ته گرميءَ جي اثر کي گهٽائي

ٿي، ۽ احتلام لاءِ فائدي واري آهي. مُنڍيري گهوٽڻ ۾ بلڪل ڇيڙهالي آهي، جهڙيڪري ڪپڙي مان ڇاڻڻ ڏکيو آهي. ڇڻيءَ اولي ڪپڙي ۾ گهوٽيل رس وجهي هٿ سان زور ڏيئي نپوڙي ڇاڻبي آهي. هي فقط وسڪاري جو ٿيندي آهي، تنهنڪري ڪيترا ماڻهو مُنڍيري ٺهي ڇانو ۾ سڪائي رکي ڇڏيندا آهن، جو ضرورت وقت ڪم آڻين. هونئن ته مُنڍيري هر طرح فائدي واري آهي ۽ ٻوٽي جي رات جو منس چنڊ جا ڪرڻا پوندا آهن، تنهنڪري انهيءَ رات واري صبح جو ڇڻين ٻجي ٽنيل وڏيڪ اثر ڏيکاريندي آهي!

● ٻوٽيو- هي ٻوٽو ڏاڍيري زمين ۾ گهڻو، ڪنٽري زمين ۾ ٿورو ٿئي. هي ٻوٽا ڇڊا ڇڊا ٿيندا آهن. اٽڪل منو فوٽ کن ڊگهو ٿئي. ٻاڙ وٽان ٻنج-ست شاخون ڪڍندو آهي، جن جي چيڙي ۾ جهيرٽي وانگر ڦاڪدار ٿيندو آهي، انهن ۾ پيلي رنگ جا سنها داڻا ٿيندا آهن. ٻڪريون، رڍون، ڍڳيون، گڏهه ۽ اُٺ کائيندا آهن.

● مَليرَ مينڊي- هي ٻوٽو ڏهرن جي سنئين ۽ سخت زمين ۾ ٿيند آهي. اُن جي ڏانڊي سنهي ۽ پن سنها تکا ۽ ڊگهيرا ٿيندا آهن. اڇا گل ڪندو آهي، جن ۾ ٻاجهريءَ جي داڻي جيڏو ڦل ٿيندو آهي. مثال ۽ گرميءَ جي بيماريءَ جي حالت ۾ گهوٽي پيارڻ سان فائدو ٿيندو آهي. ٿُسائي رکڻ سان ٻاڻي مينديءَ جي رنگ جهڙو ڳاڙهو ٿي پوندو آهي، تنهنڪري منس اهو نالو پيو آهي. ٻڪريون، رڍون، ڇيلا ۽ اُٺ کائيندا آهن.

● سيرا ڏِيا- هي ٻوٽو ڏاڍيري زمين ۾ منو اڌ کن ڊگهو ٿيندو آهي. ڏانڊي ۽ ٽارين ۾ اڌ ڏيڍ جي وِٿي تي گول ٽنؤر ٿيندو آهي، جو نرم ٻُرٻُر وارو هوندو آهي. ٽارين جي چوڌاري ٻڪڙ جي بيهندو آهي. هرهڪ ٽنؤر وٽان پن نڪرندا آهن

جي لنديا سنها ۽ چهنبدار ٿيندا آهن. هندو ماڻهو ٻنهنجن مري ويل مائٽن جا شراڌ (آتما کي ثواب پهچائڻ لاءِ خيرات جي مالي) ڪرڻ وقت هي ٻوٽو ٻئي ٻوجا جي ڪم آڻيندا آهن، تنهنڪري مٿس اهو نالو پيو آهي. هن کي اٺ رڍون، ٻڪريون ۽ چيلڙا کائيندا آهن.

انهن کان سواءِ ٻيا ٻه ڪثيِن نمونن جا لنديا ٻوٽا ٿيندا آهن.

پاڇي وارا جهنگلي ٻوٽا

ڪي ٻوٽا اهڙا آهن، جي مال ته کائيندو آهي، پر ٿري ماڻهو انهن جي لذيذ ۽ وڻندڙ پاڇي ٻه ڪندا آهن. اهي ٻوٽا فقط وسڪاري وقت اپرندا آهن. ٻوءِ سڪيو پيچيو پٽريو ختم ٿيو وڃن، جيئن ته

● مَرِيڙو - هي ٻوٽو ڏاڍي زمين ۾ اهڙو سنو ڪوڏ ٿئي، پر ڪنڊري واريءَ سي زمين، ڪرڙن، جارين، ڦوڳن ۽ ٻيرڙين وغيره وڻن جي اندر ٻر ٻاسي اوٽ ۽ پاڻ وارن هنڌن ۾ گهڻو ۽ سنو ٿيندو آهي. هن جا ٻن گلاب جي گل جهڙا، پر ڪجهه لانيرا ۽ ٻدان ڏندن جي لسي ڪِنار سان چوٽي وارا ٿيندا آهن. ڊيگهه ۾ ڦوٽ کن ٿيندو آهي. ڏانڊي ۽ ٽاريون ڳاڙهيري رنگ جون ٿينديون آهن. ٻچڻ تي ننڍين ننڍين داڻن جا جهڳٽا ٿيندا آهن، جن ۾ ڪاري رنگ جو ٻج هوندو آهي.

مَرِيڙِي جي ماڻهو پاڇي رڌي کائيندا آهن، جا بلڪل مزيدار ٿيندي آهي. سائو مريڙو ٻئي چانو ۾ سڪائي رکبو آهي، جو سياري اونهاري پاڇي جي ڪم ايندو آهي. اٺ، رڍون، ٻڪريون ۽ چيلا کائيندا آهن.

● لُلَرَ - هي ٻوٽو سخت زمين ۾ ٿيندو آهي. هن جا ٻن مريڙي، جي ٻنن کان وڏا ۽ ويڪرا ٿيندا آهن. ڦوٽ کن ڊگهو

ٿيندو آهي. ڏاڍي اڇي رنگ جي ٿيندي آهي. برسات پوڻ سان ازهود ايري پوندو آهي:

وليون وڻ ٽِلاريا، ٻُلر لڳو لس.

ٽري ماڻهو هن جي ڀاڄي رڌي کائيندا آهن. اٺ، ٻڪريون، چيلا، رڍون، ڳائيون ۽ گڏهه به کائيندا آهن.

● ٻڪيرو- هي سڀڪنهن هنڌ ٿئي پر نرم زمين ۾ ڀلو ٿئي. هي ٻوٽو ڦوٽ ڏيڻ کان ڏکڻ ۽ ٻڪٽڙيل ٿيندو آهي. مرڙي ۽ اُلر کان گهڻو ٻڪٽڙيل هوندو آهي. ٻن ٻن ۾ پنج ڦاڪون ٿينديون آهن. ڏاڍي اڇي رنگ جي ۽ ٿيلهي ٿئي. منجهس اڇي رنگ جا وڻندڙ گل ٿين جن مان سائي رنگ جون ڦريون ڦٽيو نڪرن. پوءِ تي ڦرين جو رنگ ناسي ٿئي ۽ منجهن ڪاري رنگ جو ٻج داڻا داڻا هوندو آهي. ڪچي ٻڪري جي ڀاڄي ڪبي آهي، ۽ مارُو ماڻهو پاڻيءَ ۾ اوٻاري لپوڙي لوڻ مرچ وجهي ڏُوهيڪاري کائين. هن ٻوٽي کي اٺ گهڻي چاهه سان کائيندا آهن. رڍون، ٻڪريون، گڏهه ۽ ڍڳيون به کائينديون آهن.

● ٻيپُون- برسات پوڻ بعد هفتي کن تي ٻيپُون ڄام ٿين. اهي مُرڻن، موراڙين، ڦوڳن، ڄارين، ٻيرڙين ۽ ڪرڙن ۾ ٿينديون آهن. اهي سائي رنگ جون ڦرين وانگر ٿينديون آهن. رواجي طرح ڦوٽ کن، پر ڄارين ۾ ڏيئي-به ڦوٽ ڏکيون به ٿين. پوءِ بعد چوليءَ تي گل ڪڍن، جن ۾ ٻج ٿيندو آهي. سياري اونهاري مٿان سُڪيو وڃن ۽ ٻاڙ وارو پاڳو زمين ۾ پيو هوندو آهي، جن کي ”سيٽ“ چئبو آهي. برسات پوڻ تي اهي سيٽ ساوا ٿيو پون. هن کي ٻاڙ کان ٻٽي ٻٽي هنڌ آلي زمين ۾ لڳائبو ته اتي به اُڀري اينديون:

ٽا جا ٽر ٻر جهل، ٻيپُون ٻاٽر وَٽَ ۾.

ٽر جو لنڊو وڏو ٻيپُون شوق سان کائيندو آهي. صبح جو ٻارهين ٻجي تائين ڪانڊ ۾ ڪتيون هونديون آهن، جهڙي

هڪي ماڻهو سنهو ڪٽيل لوڻ لائي کائيندا آهن. هنن جي ڀاڄي ڪلمڙي ۽ لذيذ ٿيندي آهي. مريڙي يا ڪُنهين جي ڀاڄيءَ ۾ ٿورڙيون ٻيون وجهيون ته ڀاڄي وڌيڪ لذيذ ٿيندي، يعني اهي ڏاڙهون ۽ امچُور جو ڪم ڏينديون آهن. ٿري ٻار جهٽ ۾ جهنگل مان جهول ڀري اڻيندا آهن، جي پاڻ به، کائين ۽ شهرن ۾ وڪرو به ڪندا آهن. وسڪاري جو ٿر ۾ ٻلائون ٿينديون آهن، تنهنڪري ٻين چونڊڻ وقت انهن کان خيال ڪرڻو پوندو آهي، جو ته اڪثر وڻن ۽ مُرڻن ۾ ٻلائون هونديون آهن، تنهنڪري مُرڻن ۽ انهن وڻن کي چڱيءَ طرح جاچي، لٺ يا ڪاٺيءَ سان ڙڪائي، پوءِ ٻيون چونڊبيون آهن.

● ماما مُوري- هي ٻوٽو ڏاڍي ٻولي واري زمين تي اپڙندو آهي. هن جي ڏالدي ۽ ٻن گردار ٿيندا آهن. کائڻ ۾ ڪجهه لوڻياڻي ذائقي وارو ۽ لذيذ هوندو آهي جو لوڻڪ سان مشابهت رکي ٿو. ننڍا ٻار ڪچو ئي کائيندا آهن. ٿري ماڻهو هن جي ڀاڄي ڪندا آهن. رڍون، ٻڪريون، چيلا، ڍڳيون، گڏهه، گابا ۽ اٺ کائيندا آهن.

● ڪُنهيون- برسات پوڻ بعد ٽمن- چوٿين ڏينهن کنهيون ازخود اڀريو پون. برسات بعد جي گرمي ۾ ته جام نڪرنديون آهن. مٿيون پاسو بيضوي شڪل تي اڇي رنگ جو هوندو آهي، اڀرڻ بعد ٻن- ٽن ڏينهن تائين، ۽ پٽڻ بعد ٻارهن ڪلاڪن تائين ڀاڄي جي ڪم اينديون آهن، پوءِ ڪاريون ٿي وينديون آهن. ٻار جهنگ مان چونڊي جهول ڀري ايندا آهن.

انهن جي ڀاڄي بلڪل وڻندڙ ۽ لذيذ ٿيندي آهي. ٻيا ڪُنها ٿيندا آهن، جن جو مٿيون پاسو گول هوندو آهي، جو ڇٻ سان ڀريل هوندو آهي. انهن جي به ڀاڄي ڪبي آهي. پچڻ بعد اهو ڇٻ ناسي رنگ جو الو ٿي پوندو آهي، جڏهن

ڪي ڪُٺين جو الو چٽو آهي. ٽري ماڻهو اهو آلو ڳڏ ڪري ڪنهن ڪُني ۾ وجهي رکي ڇڏيندا آهن. ماڻهو ٻا وهٽ جو هَڏو پڇي ٻوي يا سخت ڏک لڳڻ ڪري سور هجي ته اهو الو مکڻ ۾ ملائي ڪارائتو آهي ته فائدو ٿي ٻوندو آهي.

گهرو ٻوٽا

ڪي ٻوٽا اهڙا آهن، جي عام طرح جهنگ ۾ نه ٿيندا آهن، پر ماڻهو پنهنجن گهرن ۾ ٻوکي انهن جي سنڀال ڪندا آهن، ڇاڪاڻ ته ساوا ٻوٽا گهر جي سونهن آهن. ڪن ۾ خوشبوء نه هوندي آهي، ڪن جا پن ۽ ٻج ڪيترين بيمارين ۾ ڪم ايندا آهن، جيئن ته

● تُلسي- هي نفيس، خوشبودار ۽ وڻندڙ ٻوٽو آهي، جنهنڪري ماڻهو گهرن ۾ ٻوکيندا آهن. هڪ دفعو اپڻ بعد ٻن-ٽن سالن تائين ساوو بيٺو هوندو آهي. هندو ماڻهو ته هن جي پوڄا ڪندا آهن. ڳالهون صبح جو اٿي ٻاڻيءَ جو لوٽو پري هن جي ٻاڙ وٽ هاريندا آهن. هن جو قد ٻي-چار فوٽ ڪن ٿيندو آهي، ۽ چار انچ ڪن سنگ ٿيندو آهي، جنهن ۾ ڇڏا ڇڏا ننڍا ننڍا گل ٿيندا آهن، جي خوشبودار هوندا آهن. اُن جا پن مَروئي جي پنن وانگر، پر ڪجهه لانيرا ۽ ڇهڇ ساوا نه هوندا آهن، پر هلڪي سائي رنگ جا ٿيندا آهن. پن ۽ گل ڪيترين ئي بيمارين ۾ ڪم اچڻا آهن. ڪيترا ماڻهو تُلسيءَ جا تازا لڪتل سنگ پٺي چانهه ۾ وجهندا آهن ته خوشبودار ۽ ذائقي واري ٿيندي آهي. پيا به گهڻيئي طبي فائدا آهن.

● هيرڻ- هي ٻوٽو ٿر ۾ ماڻهو پنهنجن گهرن ۾ ۽ کوهن تي پوکيندا آهن. هن ڪي ٻاڻيءَ جي ججهي ضرورت ٿيندي آهي ۽ شروع ۾ سنڀال ڪرڻي پوندي آهي. هڪ دفعو اُپريو ته ٻي سال هلندو آهي، ان بعد سُڪي ويندو آهي. هن جا پن

وڏا، ٻجن ڇهنبن وارا ٿيندا آهن. بدن ۾ ڪٿي به سور هجي ته مٿان ٻن پٽڙ سان فائدو ٿيندو آهي. هن جو تڙ ۽ ٽاريون ڳاڙهيري رنگ جون ٿينديون آهن. اُن جي ڪاٺي ٻوڙي هڻڻ ڪري ڪنهن به ڪم ڪونه اچي. هن جي ٽارين ۾ ڳاڙهن گلن جا جهڳٽا ٿين، جن ۾ ڏينا ٿين، جن جي اندر داڻا هوندا آهن. ٻچڻ بعد ڏينا لاهي ٻيجي اندران داڻا ڪيندا آهن، هن کي ٿر ۾ "ايرَنڊا" چون. انهن داڻن ۾ تيل ٿئي ٿو. ايرنڊن کي پيڙي تيل ڪڍيو آهي، جو ڪيترين دوائن ۾ ڪم ايندو آهي.

ٻارڪر ۾ هيرڻ جو فصل پوکيندا آهن. ساريون ٻنيون ساون هيرڻن سان پُرجي وينديون آهن، جي ٻرپان ائين پيون ڏسبيون آهن جو چڻ ته وڻڻن جو فصل آهي. قد به وڻڻن جيڏو هوندو آهي. هن فصل مان ماڻهو پوکڻ بعد چار دفعا ڏينا ڪيندا آهن. پوءِ ڪرن ۾ سڪائي ڪُٽي ڳاهي صفا ڪري گڏ ڪندا آهن، جي خرارن جي انداز ۾ ٿيندا آهن. سال بسال هزارين مڻ ايرنڊا ٻاهر وڪري لاءِ ويندا آهن، جن مان ججهي پيدائش ٿيندي آهي. ٻارڪر ۾ ٻائيڙ ۽ ڪولهي خاص انهيءَ پوک جا ڄاڻو ۽ ماهر آهن.

هيرڻ جا ٻه قسم ٿين: پهرئين قسم جا ٻن وڏا، سائي رنگ جا، ڏانڊي جو رنگ ڳاڙهو، گل ڳاڙها ۽ ٻجن جو جهڳٽو وڏو، جن ۾ داڻا به ڳاڙهيرا ٿين- اهو قسم ماڻهو گهرن ۾ پوکيندا آهن. ٻئي قسم جا ٻن، ڏانڊي ۽ گل اڇاڻ تي مائل، ٻجن جو جهڳٽو ننڍو ٿئي—هي قسم ٻنين ۾ پوکيو ويندو آهي.

● سرُوئو- هي ٻوٽو ٽن فوٽن تائين ڊگهو ۽ بلڪل خوشبودار ٿيندو آهي، جنهنڪري ماڻهو گهرن ۾ اڱڻ تي شوق ڪري پوکيندا آهن. هن جون ڏاليون توري ناسي رنگ جون ٿينديون آهن، جهڳٽو ڪري انهيءَ طرح بيهندو آهي، جو بلڪل وڻندڙ پيو لڳندو آهي. هن کي هتراڏو ٻاٽي ڏيو آهي. اُن جا ٻن

سون مکائيءَ جي ٻين جهڙا، پر ننڍيرا ڇهه ساوا ٿيندا آهن. هن جو گل مٺي والکر گهاٽو ٿيندو آهي، جنهن ۾ ننڍا ننڍا داڻا ٿيندا آهن، جي پچڻ بعد ڪاري رنگ جا ٿي پوندا آهن. هڪ دفعو پوکڻ سان ٽن سالن تائين سائو بيٺو هوندو آهي. خوشبودار هئڻ ڪري هن جا گل ٻني رتي چڙهيا آهن. زالون رلين ناهڻ وقت گلن کي مهٽي پوري الهن ۾ وجهنديون آهن، ته جيئن سگنڌ ٿئي ۽ جيوڙا ناس ٿي وڃن. هن جا ٻج ۽ گل ڪيترين ئي بيمارين ۾ ڪم آڻيندا آهن. سنڌ ۾ هن کي نازبوءِ چنبو آهي.

● ڌاتورو- هي ٻوٽو عام نه ٿيندو آهي، پر ماڻهو پنهنجن گهرن ۾ پوکي سنڀال ڪندا آهن. هي قد ۾ پنج-ڇهه فوٽ ڪن ٿيندو آهي. هن جي ڏانڊي سائي پوري رنگ جي هوندي آهي. اَن جا پن وڏا، ڇهه ساوا نه، پر ٿورا اڇاڻ تي مائل هوندا آهن. هي گهاٽو ۽ ونڌڙ ٿيندو آهي. ٻهرائين اڇا گل توتاري جي شڪل جهڙا ڪيئلدو آهي، جن ۾ گول ڏينا ٿيندا آهن. الهن جي مٿان ٻرٻر وارا ڪنڊڙا ٿيندا آهن ۽ اندر ٻج هوندو آهي، جي ننڍا چپٽا داڻا هوندا آهن. ڏينا ٻهرائين ساوا ۽ پچڻ بعد ناسي خاڪي رنگ جا ٿيندا آهن. جيڪڏهن ماڻهو اهو ٻج کائي ته ڪافي وقت هوش کان خطا ٿيو وڃي، يعني خوفناڪ آهي، پر ان سان گڏ ڪمائتو به آهي. ڪنهن هنڌ بدن ۾ سور هجي ته ڌاتوري جا پن مٿس پڌجن ته فائدو ٿي پوندو. دم ڪشيءَ جي حالت ۾ ڏينا پوري حقي ۾ وجهي پيئڻ سان فائدو ٿيندو آهي.

ڌاتوري کي پيو ڪوبه جانور ڪونه کائي، پر ٻڪري کائيندي آهي. هڪ دفعو اُپڻ کان پوءِ ٽن سالن تائين هلندو آهي، ان بعد سڪي ويندو آهي.

باب پنجون

وليون

برسات وقت جڏهين ٽر ۾ جام اوڙ آيرندو آهي، تڏهين وليون به جام ايرنديون آهن، انهن جا هيٺيان قسم آهن:

ٻوڪيل وليون- اهي وليون ماڻهو ٻنين ۾ ۽ ڪي گهرن ۾ ٻوڪيندا آهن.

جهنگلي وليون- اهي جهنگ ۾ ازخود ايرنديون آهن.

ڳڻڻ واريون جهنگلي وليون- انهن جي هيٺان زمين ۾ ڳڻڻ ٿيندي آهي.

اهي سموريون وليون اٺ، ٻڪريون، ڍڳيون، مينهون، رڍون، گهوڙا ۽ گڏهه کائيندا آهن. انهن ۾ ڦل ٿيندو آهي جو ماڻهو، جانور ۽ پکي کائيندا آهن.

سڀئي وليون برسات پوڻ وقت ايرن، ٻن ٽن مهينن بعد سڪيو وڃن.

ٻوڪيل وليون

هي وليون ٻنين ۾ ماڻهو ٻوڪيندا آهن. (ڪي جهنگ ۾ به ايرنديون آهن جن کي آڙڪ يا اکڙ وليون چئبو آهي ۽ منجهن جو ڦل ٿيندو آهي ان کي اڪڙ يا آڙڪ ڦل چئبو آهي جو اهڙو سٺو نه ٿيندو آهي.) ٻوڪيل ولين جي سنڀال ڪبي آهي. انهن ۾ ڦل جڏهين ڪچو هوندو آهي تڏهين پاڇي رڌڻ جي ڪم اچي ۽ پچڻ بعد ميوي والگر ڪم اچي. اهي وليون ٻنن تي ٻڪرنديون آهن. فقط ٽوريون ۽ ڪدو جي هاڻي ٽر ۾ ماڻهو ٻنين ۾ ڪن وڻن جي اوٽ تي ۽ گهرن ۾ چوڙن ۽ ڇنن جي پرسان ٻوڪيندا آهن، جي ٻوء ولين جي صورت ۾ مٿي چڙهنديون آهن.

● هيندائا- هيءَ ول ٻنين ۾ پوکجي آهي ۽ پٽ تي ڦهلجندي آهي. اُن جا ڪَکا، جن کي ٿري تَسيرُون چون، سي ڏهاڪو فوٽ ڊگهيون ٿي ٿينديون آهن. ول ۾ وڌ ۾ وڌ ويهن تائين هندائا ٿيندا آهن. جڏهين ڪچا هوندا آهن، تڏهين ماڻهو ڀاڄي ڪندا آهن ۽ پچڻ بعد ميوو آهي جو کائيندا آهن. ڪنڌري زمين ۾ هندائا وڏا ۽ مٺا ٿيندا آهن. ٿري ماڻهو سال ٻه سال چڱن ۽ مِٺن هندائن جو ٻج چونڊي رکندا آهن، جو وسڪاري جو پوکيندا آهن. ڪنهن وٽ پنهنجو ٻج نه هوندو ته ٻئي کان گهري وٺي ايندا. هندائا ٻن قسمن جا ٿيندا آهن: هڪڙن جو ڳِر رنگ جو اڇو ٿئي؛ ٻين جو ڳِر رنگ جو ڳاڙهو ٿئي، جنهن کي "گُلاليو" چون، الهيءَ جو قدر ٻين ڇانهين کان وڌيڪ هوندو آهي، باقي مِيناج ٻج جي قسم تي مدار رکي ٿو. هندائي کي ٿري ماڻهو "ڪاريڻگ" چوندا آهن. هي ميوو دير سان پچندو آهي. پچڻ جي پرک ٿري ماڻهو ٻن نمونن سان ڪندا آهن: هڪڙو ته آڱر سان ٺَڪَر هڻي ڏسندا، جي واڄو ڇٽو پڌڻ ۾ آيو ته سمجهندا ته ڪچو آهي. جي واڄو ڪڇهه جهڪو ٿيو ته سمجهندا ته پڪل آهي. ٻيو ته هندائي جو ڇُولو (ڏالڊي) جتي تسر سان ڳنڍيل هوندو، اتي ڏوئي وانگر هڪ ڊگهو تاندُورو هوندو آهي. جي اهي ٻئي ساوا هوندا ته سمجهندا ته هندائو ڪچو آهي، جي ڪارا ٿيل هوندا ته سمجهندا ته هندائو پڪل آهي.

جڏهين برساتون پوريون پونديون آهن تڏهين ته ٻنين ۾ ايترا گهاٽا ٿيندا آهن جو ليکي کان ٻاهر. هندائي جي تور ست-اٺ سير کن ٿيندي آهي. ٻنيءَ ڏي نهاربو ته جڻ مٽيءَ جا ڪُڙها پيا آهن. هندائن تي پير ڏيئي پيو هلجي ته سڄي ٻني گهمي سگهجي. هاري پاڻ کائين، يارن دوستن کي ڏين، يا جي ڪنهن جي ٻنيءَ ۾ گهٽ ٿين، يا ڪنهن دوست وغيره، جنهن

ڪا ٻني ڏ، ڪٿي هجي ته اهي اُٺ وٺيو اچن ۽ ڀريو وڃن. ڪيترا هاري شهرن ۾ وٽي وڃي وڪرو ڪندا آهن. ٻهاڙيءَ جو ٻنين جي ڪم ختم ٿيڻ وقت ڪيترا ماڻهو ڇَولڻ هنداڻا گڏ ڪري رکندا آهن، جو ٻه-ٽي مهنا ٻيا کائيندا آهن، ۽ باقي گڏ ڪري پچي رس مان ڳُڙ ٺاهين ۽ ٻج يعني ڪُرِيون گڏ ڪري سڪائي رکن، جي سياري اونهاري لوٽي سيڪي ٻاڻ کائين ۽ مال کي به کارائين، ۽ وڪرو ڪري پئسا به ڪمائين.

ڪي وليون ٻنان ٻوڪڻ جي جهنگ ۾ ازخود اپرنديون آهن، انهن ۾ هنداڻا ٿين، جن کي آڙڪ هنداڻا چون. اهي کائڻ ۾ مٺا ۽ لذيذ ڪونه هوندا آهن. ڪي انهن کي ٻوڙ ڪارينگ به چون.

● گـِدِڙيون - هي ٻنين ۾ ٻوڪبيون آهن. ول ٻٽ تي ٻڪڙبي آهي. ڪچيون گدريون ڏکي پاڃيءَ جي ڪم اچن، ڏکو ماڻهو کائين، البت ٻار ٿورا کائيندا آهن. جڏهين پچڻ لڳنديون آهن، تڏهين ڀريائين ٿوريون پيليريون ٿينديون آهن، جن کي "آنپوهيل" چئبو آهي. آنپوهيل گدريون کائڻ ۾ ڪي ٿورو ڪتمنڙيون ۽ ذائقيدار هونديون آهن، ان بعد ترت چوويهن ڪلاڪن اندر سڀ پيليون ٿيو ٻون، تڏهين چئبو ته هاڻي "اُڳرِيُون" آهن، يعني پچي ويون آهن. گدريون ڏيکڻ ۾ فوٽ سوا يا ٿورو وڌيڪ ۽ تور ۾ پنج-ست سير يا کي وڌيڪ به ٿين. ٻکل گدريون ماڻهو کائين، شهرن ۾ وڃي وڪرو ڪن، پاڃي ڪن، ۽ ڦارُون ڪري ٻج جدا سڪائين ۽ ڦارُون وري جدا ڪنهن ڪتولي تي يا ڪنهن سيڻ يا گهامن جي گاهه ٽي سڪائين. ڦار کي 'چيهات' چون. سڪڻ بعد گڏ ڪري رکن جنهن کي 'ڪاچريون' يا 'لاچريون' چون، جي سياري اونهاري پاڃيءَ لاءِ ڪم آڻين ۽ ڪچيون ٻڻ کائين. ڪي ماڻهو ٻاهر وڪري لاءِ به موڪليندا آهن. گدريون جڏهين پچڻ لڳنديون آهن تڏهين

ٿوري ئي وقت اندر پچي وينديون آهن. جي ڪچيون گدريون واين ۾ بيٺل هجن ۽ مٿان برسات پوي ته پوءِ انهن ۾ ڪيڙا پئجي ويندا آهن، جن کي "آليرينل" گدريون چئبو آهي. ڪاٽڻ وقت جي ٿورو پاڪو خراب هوندو، ته ڪپي ڪيڏي ڇڏيندا آهن ۽ جي گهڻو هوندو ته ڪوڙ ڪائين. هي گدريون جيتوڻيڪ سنڌ جي گدرن جهڙيون اهڙيون گهڻيون لذيذ ڪونه هونديون آهن ته به چڱيون هونديون آهن. ٽرين لاءِ ڄڻ عمدو ميوو آهي، ۽ ڪابلي پڻ ڪندا آهن. ٽري هنن کي "چيپهڙيون" چوندا آهن.

● ميها- ميهن جون وليون بنين ۾ پاڃيءَ لاءِ پوکيون آهن، ۽ جهنگ ۾ ازخود به اپرنديون آهن. هيءَ ول جلد وڌي ٿل ڪندي آهي، تنهڪري پٺي فصل يا پاڃين ڪان اڳ ۾ ميها ٿيندا آهن، جي پاڃي جي ڪم اچن.

مون جيڏيون ملير ۾، چونڊين مسوڪ ميها.

ٽري ماٺهو ميهن کي "تيبڌسيئون" چون. هن جا به قسم ٿيندا آهن: هڪ قسم جا ميها سنڌي صوفن جيڏا، رنگ گهاٽو سائو، البت ٿورو ڪارڻ ني مائل ٿيندو آهي. ڪچن ميهن جي پاڃي مشوڪ ٿئي، پر اهي ترت پچي پوندا آهن. پچڻ بعد انهن ۾ ڪاري رنگ جو ٻج ٿيندو آهي. گر بنهه گهٽ هوندي آهي. پاڃيءَ لاءِ ٻج ڪيڏي ڇڏبو آهي، باقي رکي مٿئين ڪل پچندي آهي، جنهن جي پاڃي اهڙي مزيدار نه ٿيندي آهي. ٽري ويچارا ته ٻج جا ڪچهه داڻا ڪيڏن ۽ ڪچهه پيا رهن، پاڃي رڌي کابو ڇڏين.

ٻئي قسم جا ميها رنگ جا سفيد ۽ وڏيرا ٿيندا آهن، انهن کي "مالتهرط تيبڌسيئون" چون. اهي گردار هونديون آهن ۽ دير سان پچنديون آهن، انهن جي پاڃي وڌندڙ ٿيندي آهي. ميها پمين ۾ جام ٿيندا آهن، پاڻ به کائين ۽ غريب ماڻهو

چونڊي وڪرو به ڪندا آهن. هنن کي ٻوٽي سڪائي رکندا آهن، جي ٻوءِ سڄو سال ڀاڄيءَ جي ڪم ايندا آهن.

● چڀڙ - چڀڙن جون ولڙيون ٻنين ۾ توڙي جهنگ ۾ جام اڀرنديون آهن. ٿري هنن کي "ڪَڙ چڀڙيا" به چون. ڪچا هوندا آهن تڏهين ڪارا ٿيندا آهن، پچڻ بعد مٺا ٿيو پون. "ڏياريءَ جو ڏيو ڏٺو، ٿيو وڏو چڀڙ مٺو!" چوندا آهن ته ڏياريءَ بعد چڀڙ مٺا ٿيو وڃن، ان بعد ڀاڄيءَ جي ڪم اچن. انهن جو ذائقو ڪجهه ڪِنرو آهي، تنهنڪري هندائن، گدرين، ڪوليمنبرن، گوار جي ڦرين ۽ ميهن وغيره جي ڀاڄيءَ ۾ ٿورا چڀڙ وجهيا آهن ته الهور ۽ ڏاڙهون يا گدامڙيءَ جو ڪم ڏيندا آهن، جنهنڪري اهي ڀاڄيون لذيذ ٿينديون آهن. ٻار شوق سان کائيندا آهن. ٻنين ۽ جهنگ ۾ اپترا ته ٿيندا آهن، جو ماڻهو چونڊي مٽن جا مٽ آڻي، ٻاڙ به ڪتب آڻين ۽ وڪرو ڪري پئسا به ڪمائيندا آهن. چڀڙ جلد خراب نه ٿيندا آهن، تنهنڪري ڪافي مهينا رکيا پيا هوندا آهن. جهنگ مان ته مارچ ۽ اپريل تائين پيا هٿ ايندا آهن. ٻڪريون شوق سان کائينديون آهن ۽ جام ڪم ڪنديون آهن.

چڀڙن کي اڌا ٻوٽي سڪائيندا آهن، جن کي "ڪوڪلا" چون، جن جي سڄو سال ڀاڄي رڌي کائيندا آهن. چڀڙ اڀا ٻوٽي سنهو لوڻ ڪُٽي مٿان ٻُرڪي سڪائيندا آهن، جن کي "ڪَچريون" چون. اهي گيهه ۾ تري چانورن سان کائيندا آهن. هندو ماڻهو خاص ڪري ڪچريون جام کائيندا آهن. ٿر جا ماڻهو 'ڪچريون' تيار ڪري مٽن جي تعداد ۾ ٻاهر وڪري لاءِ موڪليندا آهن ۽ ان مان پنهنجو گذران ڪندا آهن. چڀڙن جون مٺيون ڪلون لاهي، ڏاڀي ۾ مالها وانگي ٻوٽي چاڪو ۾ سڪائي وٽي چڙها آهن، جن جي ٻوءِ سڄو سال چٽني ڪجي آهي. ٻه-ٽي

چڻن کٽي لوڻ، مرچ، جيرو، ڏاڙهون، کٽي جهٽ ۽ ڪيهه ڌرو وجهي باهه تي ٿورو سيڪ ڏيو ته چٽني تيار ٿي ويندي، جا کائڻ ۾ ڏاڍي لذيذ ٿيندي آهي ۽ ڀاڄي جي عيوض ماڻهوءَ سان کائبي آهي.

● ميٿيرا- هي ٻنيءَ ۾ ٻوٽا آهن. گدرن کان ننڍا، چڻن کان وڏا، ٿلهيرا، چوڙو ۽ ڦيڙي ويڙهل ٿيندي آهي. ڪچا ڪم ڪونه اچن، پچڻ بعد ماڻهو کائين، ننڍا ٻار شوق ڪري کائين، ڀاڄيءَ جي ڪم اچن. ڪي ماڻهو مٽيءَ ڪل لاهي، وچان ود ڏيئي سنهو لوڻ ڀرڪي کائيندا آهن ته ڏاڍا لذيذ پيا لڳندا آهن. هنن کي آڏا ٻوٽي (ڪيپي) سڪائيندا آهن، جنهن کي "ڏوچلا" چون، جن جي ڀاڄي به ڪن ۽ ڪچا به کائين.

● مٽ ڪوليئڙ-هي چڻن جو قسم آهي، ٻر چڻن کان وڏا ۽ ڏکيا چار انچ ڪن (مٽ جيڏا) ٿين، تنهنڪري اهو نالو پيو اٿن. وچ ٿلهو، چوڙي ۽ ڦيڙيءَ ۾ ڪجهه سنها ٿيندا آهن. هي ٻنيءَ ۾ ٿين. ڪچا ڪارا هوندا آهن جنهنڪري کائڻ جي ڪم ڪونه اچن، پچڻ بعد ماڻهو کائين، ڀاڄي رڌين، ۽ آڏا ٻوٽي (ڪيپي) سڪائين، جن کي "ڏوچلا" چون، انهن ڏوچلن جي ڀاڄي به ڪن ۽ ڪچا به کائين.

● گيدرا- هي ٻنيءَ ۾ ٻوٽا آهن، جي مقدار ۾ ٿوڙي سواد ۾ سنڌي گدرن کان گهٽ گهٽ آهن. پچڻ بعد ماڻهو کائين، ڀاڄي ڪن، ۽ ڪچريون ڪري ڪم آڻين.

● ڪاريلا- ٿر ۾ ڪٽي ٿورا ڪاريلا به ٿين. اهي ولڙن خاص ٻوڪيون ڪونه آهن، ٻر ڪي ماڻهو ٻنهنجن گهرن جي ڀرسان جي لوڙهن ۾ بعضي ٻج اڇليو ڇڏين ته ٻوءِ سال بسال پيون اتي ايرنديون آهن، جن ۾ ڪاريلا ٿيندا آهن. ٿر جا شهري ماڻهو بعضي ڪاريلن جي ڀاڄي ڪندا آهن نه ته

ڀهراڙين ۾ نڪو اهڙيون وليون ٿيون ٿيون ٿا ٿين. ڪرڻ ٿين ته جي اتفاق سان ڪٿي ڪا ول نڪتي ته گهڻن کي پاڃي رڌڻ جو ڏاڻ ڪو اچي.

● ٿيون- هي وليون ڪي ماڻهو ٻنين ۾، ڪي وڻن جي لوڙهن تي ۽ ڪي ٻنهنجن گهرن ۾ پوکيندا آهن، جن کي هٽ واڌو ڀاڄي ڏيندا آهن. مڙئي ڪڏهين ڪڏهين ڀاڄي ٻيا کائيندا آهن.

● ڪندو- ڪندو جي ول ڪي ماڻهو ٻنهنجن گهرن ۾ پوکي، هٽ واڌو ڀاڄي ڏيندا آهن. هي اها به عام نه آهي، هن جي ڀاڄي ڪندا آهن.

ٿر جون ڀاڄيون- ٿر ۾ جڏهين برسات پوندي آهي تڏهين ملڪ سائو ۽ آباد ٿيندو آهي. هي برسات تي به ڀروسو ڪونهي، ڪڏهين پوي ته ڪڏهين ڪانه پوي. هي ماڻهو ته سدائين رهيا پيا آهن، انهن کي ته ڪاڏي لاءِ ٻارهن ئي مهينا ڪجهه کپي. جيئن قدرت اناج جي پورت ڪري پيئي تيئن ان لاءِ ڳنڍڻ به کپي. جيتوڻيڪ ٿر ۾ چوپايو مال ججهو آهي، جنهنڪري کير ۽ لسي موجود هوندا آهن، هي تڏهين به ڇهر لاءِ ڪا نه ڪا ڀاڄي به کپي.

وسڪاري جو برسات پوڻ بعد ٽن-چئن ڏينهن اندر ڪنهيون نڪريو پون. هفتي کن بعد پيپون، مريڙو، لٺر، ٻڪرو جام ٿين. پندرهن ڏينهن بعد ميها ٿيو پون، ۽ ان بعد هنداڻا، جي سڀ ڀاڄيءَ لاءِ ڪم اچن. پوءِ گدريون، متيرا، ڇيڙ، گوار جون ڦريون وغيره ٿين، جن جي ڀاڄي ڪن. اهڙيءَ طرح چار مهينا گذريو وڃن. ٻهلر ۾ ڦوڳين ۾ ڦوڳيسي، ان بعد ڪنڊن ۾ سڱريون ۽ ڪرڙن ۾ ڀيسي ۽ ڏونرا ٿين. گوار جون سڪل ڦريون، گدرين جون ڪچريون، ڇيڙن ۽ متيرن جا ڏوچلا، سڪل ميها وغيره، باقي اٺ مهينا ڀاڄيءَ لاءِ پيا ڪم اچين.

ٿر جي وڏن شهرن ۾ کوهن تي مالهي واڙيون ڪندا آهن، جتي ٻالڪ، موريون، ٿوم، بصر، سوئا، ميٿي ۽ ڏاٽا وغيره ٿوکيندا آهن. ٻارکر ۾ واڱڻ، ساوا مرچ، ٽماٽا، موريون ۽ بصر جام ٿيندي آهي. ماڻهو سنڌ مان گجر، ٻالڪ، ميها، واڱڻ، ساوا مرچ، گدرا پيندبون، ٽماٽا ۽ گوبيون آڻي شهرن ۾ وڪرو ڪندا آهن، پر اها سهوليت رڳو شهري هوند وارن ماڻهن لاءِ آهي. غريب عوام جو ٻهراڙين ۾ رهي ٿو سو انهن ڀاڄين کان محروم آهي. اهي فقط ٿر جون ئي ڀاڄيون ڪم آڻين.

ٿر جا ميوا- ٿر جا ميوا آهن جهنگلي ڇاهرو ٻير، ڪرڙن جا ڏڪا، ڪنڊن جا سڱر، جارين جا پيرون، سنڌي ٻير (ڪي ماڻهو پنهنجن گهرن ۾ سنڌي ٻيريون پوکيندا آهن)، هنداڻا، گدريون، گدرا، متيرا، چڀڙ، گولون ۽ گانگهيٽا وغيره، جي ننڍا وڏا، ٻار ٻڍا، زالون مرد شوق سان کائيندا آهن.

سنڌ مان انب، زيتون، ڏاڙهون، صوفي ٻير، سنڌي ٻير، ڪمند، گجر وغيره ڪڏهين ماڻهو آڻي شهرن ۾ وڪڻندا آهن. لاري سروس ٿيڻ ڪري مٺي، ڏيپلي، ڇاڇري، اسلامڪوٽ ۽ چيلهار ۾ گهڻو ڪري هرڪا ڀاڄي ۽ ميوات هر وقت ملي سگهي ٿي. ٻهراڙين ۾ سنڌي ميوات اصل ڪانه ملي، اڙٻو ٽڙيو ڪڏهين ڪو انب، ڪمند، گجر وغيره آڻيندو آهي، نه ته ٻيو مڙيوئي خير.

جهنگلي وليون

برسات پوڻ سان جهنگ ۾ ڪيترن ئي قسمن جون وليون ازخود ايريو پون، ۽ وڻن تي ويڙهجي وڌنديون ويندڀون آهن. اُنن ۽ ٻڪرين لاءِ خاص چارو آهي، جي کائي ڍؤ ڪندا آهن. اُن جو قل ڪو ميويدار ڪولڌ ٿئي، پر جيڪو ٿئي سو ٻڪي کائين ۽ مال جي ڪم اچي.

● ٽُوهه- هن ول کي ٽري ماٽهو "ٽُوسَڙَ" چون. هي ٻٽ تي ٻکڙي آهي. ان جا ڪَچا ڏهه-ٻارهن فوٽ ڊگها ٿيندا آهن. هي نرم توڙي سخت ميداني زمين تي ٿيندي آهي جتي تمام گهٽي انداز ۾ ٿئي. ٻارکر ۾ تہ چرڻ ڪنهن خاص فصل ٻوکيو آهي. اُن جا ٻن هنداٽي جي ول جهڙا، ٻر ننڍا، ۽ ڇهچ ساوا نہ ٿيندا آهن. ٽوهہ چِٽڪمرا ساٿي رنگ جا ٿيندا آهن، ٻچڻ بعد پيلا ٿيو ٻون. ذائقي ۾ بلڪل ڪارا ٿيندا آهن. هي جلد خراب نہ ٿيندا آهن. ٻہ-ٽي مهينا رکڻ ڪري ٻہ سڙي خراب ڪونہ ٿيندا آهن، سلامت ٻيا هوندا آهن. ٻڪريون ول ۽ ڦل ٻيٺي کائيندي ٻون آهن، جو انهن جو دلپسند کاڌو آهي. اُٺ ٻہ کائيندا آهن.

هڪ ول ۾ ٻندرهن-ويهہ ٽوهہ ٿيندا آهن. ٻري کان ولين ۾ ڇنبڙيل ٽوهہ ڏسڻ سان عجيب نظارو ٻيو محسوس ٿيندو آهي. هي تمام ڪماٿتي ول آهي. هن جي ٻاڙ، ٻن، ٽوهہ سڀيئي طبابت جي ڪم ايندڙ شيون آهن. حڪيم انهن مان جلاب، ڪمتا ۽ اليڪ نموني جون دوائون تيار ڪندا آهن. ڪيترا سنڌي حڪيم سال بسال ٽر مان ٻڪل ٽوهہ گهرائيندا آهن.

ٽري ماٽهو ٽوهہ گڏ ڪري رکندا آهن، جي ٻوء روزانو ٽڪر ٽڪر ڪري، ٻڪرين ۽ اٺن کي کارائيندا آهن.

ٽري ويچارا ڏکار وقت ٻڪل ٽوهہ گڏ ڪري، ڪپي، ٽڪر ٽڪر ڪري، واريءَ ۾ کڏ کٽي ٻوري ڇڏيندا آهن. ڪجهہ وقت بعد کل ڳري ويندي آهي ۽ ڳر وارو ٻاٽي واري ڇُهي ويندي آهي، باقي ٻج ٻچندا آهن، جي ڪيڏي صفا ڪري، ڪنهن ٽڪر جي ٿانءَ ۾ لوڻ گڏيل ٻاٽيءَ ۾ ٻسائي ڇڏيندا آهن. ٻن-ٽن ڏينهن بعد اهو ٻاٽي ڪيڏي وري ٻيو وجهو آهي. اهڙيءَ طرح ٽي-چار دفعا ڪبو تہ ٻج منا ٿي ٻوندا. ٻوء آهي سُڪا ٻج جنڊ ۾ ٻيهي اٽو ڪري اڌو اڌ ٻاجهريءَ جي اٽي سان

ملائي مالي ٻڇائي کائيندا آهن. ائين آن جي ڪافي اپيل اچيو وڃي.

● گولاڙو- وسڪاري جو برسات پيئي ته گولاڙي جي ول ترت وڌندي آهي ۽ ڪونهن، ڪرڙن، ڪنڊن، ٿوهن ۽ ڄارين تي چاڙهجي ويندي آهي.

گولاڙا ۽ ڪنگريون، اوچڻ اساڻن،
وڻڙهيا گهمن ولڙين، جهالڪي منجهن جهنگن.

هن جا پن ٽن ڪُنڊن سان ڇهچ ساوا ٿيندا آهن. بهرحال نوني جي ٽوتاري جهڙا ايها گل ٿيندا آهن، جن ۾ سائي رنگ جو ڪارڪ جيڏو ميوو ٿيندو آهي، جنهن کي "گول" چوندا آهن.

گولون گولاڙن تان، چونڊيندي پس چڙهيو.

پيا ميوا چولي ۽ کان پچڻ شروع ڪن، ته گول وري هينئين پاسي کان پچڻ شروع ڪري. پڪين جا، خاص ڪري ٻلهلين ۽ هڙين جا آن تي ميڙ هوندا آهن. گولون ٽورو پڇندي ۽ ويندي ته پکي کائيندا ويندا، تان جو نيٺ وڃي نشاني طور چوٽو بچي. ننڍيا ٻار ٽوليون ٺاهي جهنگ مان وڃي گولون چونڊي ايندا آهن. هي ول اٺ ۽ ٻڪريون چار کائينديون آهن. جنت ماڻهو روزانو گولاڙي جي ول پٽي پريون ٻڌي ڪٽي ايندا آهن ۽ رات جي چاري لاءِ اُن کي ڏيندا آهن.

● موڪَرَ- هيءَ ول ڍاڳين واري نرم زمين ۾ گهڻو ٿيندي آهي. هن کي "مُونڪمل" به چون. اُن جي ڏيگهه نوٽ ڪن نٿي ۽ پاسن کان ڦَسرون ڪري وڌندي ويندي آهي. هن جا پن ڪورڙ والگر پنجن ڦاڪن سان ننڍيرا سائي رنگ جا ٿيندا آهن، ۽ گل ننڍيا پيلا ٿيندا آهن. هن ۾ ڦريون ڪورڙ جهڙيون خاڪي رنگ جون ٿينديون آهن، جن ۾ داڻا ٿيندا آهن. هي ول اٺ ۽ گهوڙا ته خاص چاهه سان کائين، ٻر ريڍون، ٻڪريون، ڍڳيون ۽ گڏهه به کائيندا آهن.

● ٻَڪِڙا وَلِ- هيءُ ول نرم زمين ۾ وڏيڪ سٺي ٿيندي آهي. اڪثر ٻُوٽن، سڻ، مُرٽ، ڪپ، ٻُوهه وغيره جي پرسان اُڀري انهن تي ٻڪڙجي ويندي آهي. بعضي زمين تي به ٻڪڙبي آهي. هن جا پن ڦاڪن سان، قد جا ننڍا، ۽ ڇهه سائي رنگ جا ٿيندا آهن. هن ۾ ڦل ٻڪڙي جيڏو ڏاڍو ٿيندو آهي، جنهن تان مٿس اهو نالو پيو آهي. اهي ٻڪڙا ٻار شوق سان کائيندا آهن. هيءُ ول خاص طرح اٺ ۽ ٻڪري جو کاڌو آهي، ۽ رڍون، گهوڙا، گڏهه ۽ ڳائيون به کائين.

● آسَونڌرو- هيءُ ول جارين ۽ ڪنڊن جي ٽڙ وٽ اُڀري، انهن وڻن تي چڙهندي آهي. هن جو ٽڙ ٿلهيرو ٿيندو آهي. پنون وليون سياري اونهاري سڙيو وڃن، ۽ هن جو ٽڙ ۽ ٽاريون هميشه ساويون هونديون آهن، جي برسات پوڻ بعد پڻ ڪيئي وڻن کي پري ڇڏين. اُن جو ٽڙ ورن وڪڙن سان ڀلا والڪر ٿيندو آهي، جو وڻن کي ويڙهيو پيو هوندو آهي. هن جا پن وڏيرا سائي رنگ جا ٿيندا آهن. منجهس ڪو ڪمائتو ڦل ڪونه ٿئي. هيءُ ول فقط اٺ ۽ ٻڪريون کائينديون آهن.

● لورو- هن جو ٽڙ ٿلهو ٿيندو آهي، جو سياري اونهاري به ساوو رهندو آهي. هيءُ ول ڪنڊن، جارين ۽ ٿوهرن ۾ ٿيندي آهي. برسات پوڻ سان سائي ٿيو پوي. هن جا پن ٿوڪ جي لاسوڻن والڪر ننڍين جهڙا ٿيندا آهن. منجهس ڪو خاص ڦل ڪونه ٿئي. هن کي اٺ ۽ ٻڪريون کائيندا آهن.

● ٻاٻاڙي- هن ول کي ٻاڙ ڪونه ٿئي يعني زمين تي ڪونه اُڀري، ۽ ڪنهن ٻوڙي، مَريڙي، ڪَنڊي، سالوڙي ۽ ڪن وڻن تي اُڀري وڌندي ويندي آهي. هن جون ٽَسرون پيلي رنگ جون ٿين. منجهس ڪوبه پن يا ڦل ڪونه ٿئي، فقط تندن مان تندون ڪيندي وڌندي ويندي آهي. جنهن به ٻوٽي يا وڻ تي هوندي اتي گهاٽي ٿيندي ويندي، ۽ نيٺ ان کي سُڪايو ڇڏي.

هن جون تندون هڪ هنڌان ڦٽي، ٻئي ڪنهن ٻوٽي وڻ تي اُڀامي پون ته اُتي وڌنديون وينديون ۽ اهي ٻوٽي يا وڻ جي ٻاڦي کي سُڪائي ڇڏينديون. هن کي اُٺ ۽ ٻڪريون ٻوٽن ۽ وڻن سان گڏ کائيندا آهن.

● آڪرو- هيءُ ول جهنگ ۾ تمام گهڻي ٿيندي آهي ۽ مُرٽن، ٻُوهن، جارين، ڦوڳين، کيپن ۽ سيٽن تي ڇانيل ويندي آهي. هن جا پن ننڍا ٽڪنڊي شڪل جا ٿين، ۽ اُن جو ڦل ٻڪڙي جيڏو چڪمرو سائي رنگ جو ٿيندو آهي، جو پچڻ بعد ڳاڙهو پيلو ٿي پوندو آهي، جو ڪنهن ڪم ڪونه اچي. هيءُ ول اُٺ ۽ ٻڪريءَ جو خاص کاڌو آهي، رڍون ۽ ڇيلا نه کائيندا آهن.

● ڪُنتيال- هيءُ ول آڪرو جهڙي ٿيندي آهي، پر هن جا پن ڪجهه ننڍيرا ٿيندا آهن. جهنگ ۾ عام جام اُپري ننڍن وڻن ۽ ٻوٽن تي ٻڪڙيل آهي. هن ۾ ڦل ٻير جيڏو گول سائي رنگ جو ٿيندو آهي، جو ڪنهن ڪم ڪونه اچي. ٻار هن کي ڪتيءَ جا ٿُما (ٿڻ) چوندا آهن، جنهنڪري ڪُنتيال نالو پيو اٿس. هن کي ٻڪريون، ڇيلا ۽ اُٺ کائيندا آهن.

● سنهس کُٽي- هيءُ ول ڏهرن ۾ ٿئي ۽ خاص ڪري ڪيڙاپ ٻنين ۾ اُڀرندي آهي. هن کي سڄ لٽي مهل ٻٽي ڪپڙي سان ڍڪي آٽي ڇالو ۾ سڪائجي. ٻرميل ۽ پين ڪن بيمارين ۾ گهوٽي بيماري آهي. هن جا پن ڪنڊي جي پنن جهڙا ٿين، تسرون ڪونه ٿين، پر ٻاڙ جي چوڌاري گول دائري ۾ وڌندي ويندي آهي. هيءُ ول گهڻو ڪري اونهاري جو نه ڪونه سُڪندي آهي ۽ سدائين سائي بيٺي هوندي آهي. هيءُ ول گهڻين ئي بيمارين ۾ ڪم اچي، جنهنڪري مٿس 'سوهس کُٽي' يعني 'سئو کُٽڻ واري'، نالو پئجي ويو آهي.

مڇين ولين کان سواءِ ٻيون بہ وليون ٿينديون آهن، جن مان ڪن جا نالا، جي معلوم ٿي سگهيا آهن، سي هيٺ ڏجن ٿا، جيئن تہ اُٺ ڪونڍير، ڦيسڙ ول، گهوڙا ول، ڪان ڪوڏڙي، ٻڪڙو، هزارداڻي، نور ول، ناڳر ول، ڪُرٽ ويل، وغيره. انهن ولين کي ڍور ڍڳا کائيندا آهن.

گِنڊي واريون وليون

ڪي وليون اهڙيون ٿينديون آهن، جي ڪن وٽن اندر، يا سنڌن اوٽ ۾ اپرنديون آهن. انهن جي پاڙ ۾ زمين اندر پٽاٽي وانگر ڳچدار گِنڊ ٿيندي آهي ۽ مٿان ڏانڊي نڪرندي آهي، جنهن ۾ پن ٿيندا آهن. اهي وڏي وڻن تي چڙهنديون ويندون آهن، جيئن تہ

ڪالڪوڙي- هيءَ ول ڪنهن نہ ڪنهن وڻ جي سهاري تي اُپرندي آهي، خاص ڪري ڪيرڙن، جارين، ٻيرڙين ۽ ٿوهرن ۾ ٿيندي آهي. زمين اندر گِنڊ ٿيندي اٿس ۽ ٻاهر وڏيون تَسرون ڪري وڻن تي چڙهندي ويندي آهي. هن جا پن گولاڙي سان مشابهت رکندڙ ٿين. گِنڊ زمين اندر وڌندي ويندي آهي ۽ ڪن جو وزن چار-پنج سير بہ ٿئي. هن جا پن اُٺ ۽ ٻڪريون کائيندا آهن. منجهس ٻيو ڪو ڪمائتو ڦل ڪونہ ٿئي. اها گِنڊ پٽي پئي هجي زمين ۾ پوري ٻاٽي ڏبو تہ اڃ لڳي پوندي. ٿر ۾ عام ٿئي، تنهنڪري ننڍا ٻار جهنگ مان ڳولي ڪڍيو اچن ۽ پنهنجن گهرن ۾ پوکين. گِنڊ کي گهوٽي اُني سان گڏي لُنڊري ڏاهي ڏٽن تي پَڌڙ سان نائدو ٿيندو آهي.

● ڪونڍير- هن جي گِنڊ (ڪونڍير) پٽاٽي وانگر زمين جي اندر ٿيندي آهي. مٿان ول ٿيندي آهي جنهن جي ڏانڊيءَ ۾ چار جهڙا پن ٿيندا آهن، جنهن جي ڪري-پاڙ ڳولي زمين مان ڪونڍير ڪوٺي ڪڍبو آهي. هيءَ ول مُرلن، جارين، مرراڙين،

ڦوڳن، ڪرڙن ۽ ٻين وڻن ۾ آيري ۽ وڻ تي چڙهندي ويندي آهي. ڪونئير مٿان نرم هلڪي پوري رنگ جي ڪل ٿيندي آهي، ۽ هوبهو ٻنالي جهڙو ٻيو ڏسڻ ۾ ايندو آهي. اندر اڇي رنگ جو ڳڀ ٿيندو آهي. تورو ڪپڙي سان گسهبو ته کل لهي ويندي ۽ ڳڀ ظاهر ٿي پوندو آهي.

عمر! انهي ڏيهه جا، ڪونئير قوت ڪريندي.

ٿري ماڻهو، خاص ڪري ٻار، ڪونئير ۽ ول جا ٻج شوق سان کائيندا آهن. ڏيهن جو ٻار مال سان ٻهري ويندا آهن، شام جو پنج- ست ڪونئير ضرور آڻيندا آهن، جي ٻهنجن ننڍن ڀائرن ۽ ڀينرن کي ڏيندا آهن. هنن جي ڀاڄي ڪاڻ ڪبي آهي. اُن جا ٻج اَٽ ٻڪرين ۽ رڍون وغيره به کائيندا آهن. ڪونئير هڪ هنڌان ٻئي ٻئي هنڌ آلي واريءَ ۾ لڳائبو ته اتي ايري پوندو آهي. ڪي ٻار جهنگ مان ڪونئير آڻي ٻهنجن گهرن جي لوڙهن جي پرسان پوکيندا آهن.

● ٿَرُ سيرُ- هن ول جي ڳنڍ ڪونئير وانگر زمين اندر ٿيندي آهي. مُرڻ، چارڻ، ڦوڳن وغيره جي سهاري آيرندي آهي ۽ وڻن تي چڙهندي آهي. هن ول جا ٻج ڪونئير کان وڏا، ويڪرا ۽ ڳهدار ٿيندا آهن. ننڍا ٻار ڳنڍ ۽ ٻج شوق سان کائيندا آهن. هنن جي ڀاڄي ڪاڻ ٿيندي آهي. اُن جا ٻج اَٽ، ٻڪرين، رڍون وغيره کائيندا آهن. ڳنڍ کي هڪ هنڌان ٻئي ٻئي هنڌ آلي واريءَ ۾ هڻبو ته اُتي اُيري پوندي آهي.

● سُوئيبو- هيءَ به ساڳئي قسم جي ول آهي. ڳنڍ زمين اندر ٿئي، ۽ مٿان ڏاڍي وڻن ۽ ٻوٽن تي چڙهندي ويندي آهي. هن جا ٻج سنهار ڊگهيرا ۽ نوڪدار ٿيندا آهن. ٻار ٻج ۽ ڳنڍ کائيندا آهن، پر ڀاڄيءَ جي ڪم ڪونه اچن. ڳنڍ کي هڪ هنڌان ٻئي ٻئي هنڌ آلي واريءَ ۾ لڳائبو ته اتي به آيري پوندي آهي.

باب ڇهون

گاهہ

سياري ۽ اونهاري جو ڏسمو، تہ سواءِ وڻن ۽ ٻوٽن جي ڪوبہ سائو سلو ڪونہ هوندو. زمين واريا سي، سُڪي ٺوٺ ٿي پيئي هوندي آهي. پاڻيءَ جي بلڪل اڻاٺ آهي. پيئڻ جو پاڻي بہ کوهن مان وڏيءَ تڪليف بعد ڪڍبو آهي. نئون ماڻهو ٿر ۾ اچڻ سان سمجهندو تہ هيڙي خشڪ واريا سي ملڪ ۾ ڇا آپرندو هوندو ۽ ماڻهو هتي ڪيئن ٿا گذارين! مگر ڌڻيءَ جي قدرت اپار آهي، جنهن کي انسان جو عقل سمجهي نٿو سگهي. اونهاري جو وري اهڙي تپت ٿيندي آهي جو جاين ۾ ويٺل ماڻهن جي بدن مان پگهر ريلا ڪري پيو وهندو آهي. بعضي وري تيز گرم هوائون (لُڪُون) لڳنديون آهن، ۽ واريءَ ڏُوڙيا ڪري پيئي اڏامندي آهي جو ٻاهر نڪري ڪونہ سگهبو آهي. پر جڏهين برسات پوندي آهي تڏهين انهيءَ خشڪ واريءَ ۾ سون قسمن جي گاهہ جو ٻج، جو اتي واريءَ سان گڏيو پيو هوندو آهي، سو ٻن-ٽن ڏينهن اندر اڀين ڦٽي نڪرندو آهي، جيئن مٿي تي وار، ۽ وڌندو ايندو ۽ هفتي کن بعد سڄي زمين، ٻٽون، دڙا، مڙها، ٻوٽا، ٻٽ ۽ ڏهر ساوڪ جي پوش سان ڍڪجي ويندا آهن؛ فقط ڪي واٽون ۽ رستا اڇن ليڪن وانگر ڏسڻ ۾ ايندا آهن. مهيني کن اندر ٻي برسات پيئي تہ ٻوءِ گاهہ هڪدم وڌي ايندو ۽ ان بعد جي ٽئين برسات پيئي تہ ٻوءِ گاهہ جي ڳالهہ ئي نہ پڇو. پر جي ٻي ڪا برسات نہ پيئي تہ اپريل گاهہ ٿوري ئي وقت ۾ سڪي ويندو ۽ مال لاءِ ڏولائو اچي ويندو آهي.

سال بسال ٿر ۾ پوريون برساتون نٿيون ٿين. پر جنهن سال پوريون برساتون ٿينديون آهن تڏهن جهرجهنگ گاهه سان ائٽو ته ڀرجي ويندو آهي، جو ان وقت گس کان سواءِ جهنگ مان هلي ڪونه سگهبو آهي. مال ويچارو، جو اونهاري جو ڏيرو ٽيل هوندو آهي، سو گاهه کائي ٿوري ئي وقت اندر متارو ٿي ويندو آهي. ان وقت ڪيترو ئي مال پيل پيو چري ته به گاهه کٽڻ جو ئي نه هوندو آهي.

ٿر ۾ ڪڏهين برسات ٿئي، ڪڏهين ڪال ٿئي. جڏهين برسات نه ٿيندي آهي تڏهين ملڪ ۾ اناج ڪونه ٿئي ۽ ماڻهو ٻاري طرف لاڏاري ۽ پورهئي لاءِ ويندا آهن. ان وقت انهن جي اٽي جي کن زميندارن سان واقفيت ٿي ويندي آهي. پوءِ جڏهين ٿر ۾ برسات ٿئي ۽ گاهه جام ٿئي تڏهين اهي ماڻهو پنهنجو مال، ڍڳيون ۽ مينهون ڪاهي واقفڪارن کي چارائيءَ تي ڏيو وڃن، يا کي ٿري وڃي اهو مال ڪاهي به ايندا آهن جو کين چارائي ملندي آهي. چارائيءَ جو نرخ هرهڪ جانور تي اٽڪل ڏهه آنا يا گهٽ ۾ گهٽ ته رپيو ٽنگ جي حساب سان هوندو آهي. ٿر ۾ مال جي چوري ڪانه ٿئي ۽ نڪي ڪي ائٽا خوفناڪ جانور آهن، جي مال کي نقصان رسائين. ٿري ماڻهو ڏاڍا ايماندار آهن، جي ڇڏيل مال کي چارين، پيارين ۽ پنهنجي مال سنئين سنڀال ڪن. ڪير ٻاڙ ڪم آڻين پر ڪو ٿر وغيره جمي ته اهو مالڪن کي سلامتيءَ سان موٽائي ڏين.

ڪو جانور ڪهڙا گاهه پسند ڪري ۽ ڪو ڪهڙا. اهي جانور گاهه کان سواءِ ڪي ٻوٽا به کائيندا آهن، سي وري تڏهن، جڏهن گاهه جي اڻاٺ هئڻ ڪري بک هوندي اٿن، نه ته انهن جي جياپي جو مدار گاهه تي آهي. جڏهين گاهه سائو هوندو آهي تڏهين ٿري ماڻهو مال جو چارو ڪن، ڪي گاهه

ڏڌ طور ڪم آڻين، سڪڻ بعد ڪنو ڪري ڍڳون ٺاهي رکن، جي وري اونهاري جو يا ڏڪار جي وقت- جڏهين گاهه جي کاپت هوندي آهي- مال کي چارين.

ٿر ۾ گاهن جا گهڻيئي قسم ٿيندا آهن، جن مان ڪن مکيه گاهن جو مختصر بيان ڪجي ٿو:

● پُرت- هي پٽن، ڊڙن، مڙهن ۽ خاص ڪري ڍهرن جي سنئين واريءَ واري زمين ۾ جام، ۽ سخت زمين ۾ ٿورو ٿئي. ٻه فوٽ کن ڊگهو ٿئي. هن جا پن سنها ڊگها ٿين. هن جون تيليون تيليون ٿين. هرهڪ تيليءَ جي چيڙي تي ننڍو سنگ ٿئي، جنهن ۾ ٻرڌن اندر داڻا بند ٿيل هوندا آهن ۽ مٿان سنها سنها نوڪدار ڪنڊا ٿيندا آهن. ٻج غريب ماڻهو کائيندا آهن.

هي بلڪل ڪمائتو گاهه آهي. ڍڳيون، مينهون، گهوڙا ۽ گڏهه جام کائيندا آهن. سائو هوندو آهي تڏهين ڪي ڪي اٺ ٻه کائيندا آهن، سڪڻ بعد ماڻهو گڏ ڪري ڍڳون ٺاهي رکندا آهن، جي پوءِ مال کي کارائيندا آهن.

● سيڻ- هي گاهه ٻه مُرت وانگر ٽُپ ٽُپ بيٺل هوندو آهي، جنهن ۾ تيليون ٿينديون آهن. تفاوت رڳو اهو آهي جو مُرت جون تيليون سائي رنگ جون ۽ سڪڻ بعد سڄو مُڇو اڇو ميراڻهڙو ڏسڻ ۾ ايندو آهي، پر سيڻ جون تيليون اڇيون ۽ سڪڻ بعد ٻه سڄو ٻوٽو اڇو ڏسبو آهي. هن جا سنگ ٻه اڃا ۽ ڊگها، چار انچ کن ٿيندا آهن.

ٿر ۾ گهوڙي لاءِ سيڻ جهڙو ٻيو ڪوبه گاهه ڪونه آهي. چوندا آهن ته سيڻ گهوڙي لاءِ آمرت آهي. گڏهه ٻه کائين. ڪي ڍڳيون ته اصل ڪونه کائين. مُرتن جي بنسبت هي وڌيڪ قيمتي آهي. ماڻهو وڍي گڏ ڪري رکندا آهن، جو بعضي ايائي، ٽي ربيا يا وڌيڪ اگهه سان ڏي مڻ جي حساب سان

وڪرو ڪندا آهن. هن کي سنهو ڪُتري مٽيءَ سان گڏي ڳارو ٺاهي جاڙن کي راڳيندا آهن ته اهو راڳو ڦُٽندو به ڪونه ۽ برسات ۾ مڪمل جٽاءُ ڪندو آهي. ڏڪار وقت هن جي سنهي ڪُتر ڪري ڳُوارٽيي سان گڏي اُٺن کي کارائيندا آهن.

● لَنبَ:- هي گاهه مٺي لَٽهَور زمين ۽ خاص ڪري سنون ٻوٽن تي جام ۽ گهاٽو ٿيندو آهي. ٻارڪر ۾ ته جام ٿئي. هن کي لٺب به چون.

منجهان لنب 'لطيف' چئي، چالور ڪيو چاڙهين.

ڏيکه ۾ نوت ڏيڍ کن ٿيندو آهي. اُن جي تيلي سنهي ٿيندي آهي. گهاٽي اُپرڻ ڪري اُن جو مٿاڇرو لسو ٻيو معلوم ٿيندو آهي. هوا تي جهُولڻ ڪري وڻندڙ ٻيو لڳندو آهي. هن جا ٻن سنها ۽ چوٽي وٽ تڪا ٿيندا آهن. هن جي ڪاٽڻ ڪري مال ۾ ڪير جام ۽ گهاٽو ٿيندو آهي جنهنڪري مکڻ ججهو لهندو آهي. ان ڪري چوندا آهن ته "لنب مکڻ چنب"، يعني لنب جي ڪاٽڻ ڪري هرهڪ ڍڳيءَ مان چنبي جيترو مکڻ لهندو آهي. هن جي ٻاڙ زمين اندر ٿوري ٿئي ٿي. ڍڳين جي ته خاص خوراڪ آهي، ٻر مينهون، گهوڙا ۽ گڏهه به جام کائيندا آهن. سڪڻ بعد پيلو ٿي ٻوندو آهي ۽ ٻري ڪان سج جي روشنائيءَ ۾ ٻيو چلڪندو آهي. هن جي تيلي ڏاڍي ٻري، ٻر ٻڙڪيٽي، يعني زور ڏيڻ سان ڪڙڪو ڪري لڪر ٿيو ٻوي، جنهنڪري سڪڻ بعد مال جي لتاڙ ڪري ڀڄي پٽري زمين تي سٿا ٿيو ٻيو هوندو آهي. هي اهڙو ته گهاٽو اُپرندو آهي جو سڪڻ بعد جي اتفاق ساڻ باهه لڳي ته ٻوءِ اها وڏلدي ويندي ۽ اُلين بعضي ڏهرن جا ڏهر ناس ٿيو وڃن. لَنب ته سڙي ٻر وڃ ۾ بيٺل وڻ، ٻوٽا ۽ گاهه به ناس ٿيو وڃن. اهڙيءَ حالت کي "ڏوُ" لڳڻ چئبو آهي، ٻوءِ ڳوٺن جا ماڻهو اچيو مڙن ۽ گڏجي ڪوشش

ڪري اُجهائيندا آهن. هن ۾ سنهڙو اَن ٿيندو آهي، جو غريب ماڻهو ڏڪار وقت کاڌي لاءِ ڪم آڻيندا آهن.

● ڪِنڊير- هي ڏاڍي زمين ۾ ٿئي، جنهنڪري ڏهرن ۾ جام هوندو آهي. ٻُٽن، ڏڙن ۽ وارياسي زمين ۾ ڪونه اُپري. بقول لطيف:

جيئن ڪنڊيون منجهه ڪنڊير، تيئن مون من ماروئڙن سين.

هن گاهه جي ٽندن جي هيٺئين پاسي ۾ ڪنڊيون ڪنڊيون ٿينديون آهن، جي زمين تي لڳي اُپرنديون وينديون آهن ۽ مٿان سنگ ڪڍنديون آهن، جو ڦاڪن سان جهيرٽي جهڙو ٿيندو آهي. اهڙيءَ طرح ٽندون ٿي چوڌاري زمين تي اُپرندو ٻکڙجندو ويندو آهي. ٽندون سنهيون، مضبوط ۽ سائي رنگ جون ٿينديون آهن. سڪڻ بعد پيلو ڏسبو آهي. هي گاهه ڍڳيون ۽ مينهون خوب کائينديون آهن. ٿر ۾ هن کي ”ڪَنٽيو“ چوندا آهن. هي گاهه پوک لاءِ نقصانڪار آهي. ڏهر جي ٻنيءَ ۾ جي گهڻو هوندو ته آبادي نه ٿيندي. جي هڪ دفعو هن جو پوٽو لڳي ويو ته وري جلدي ناس به نه ٿيندو آهي. هاري ڇا ڪندا آهن جو اونهاري جو جڏهين سڪي ويندو آهي، تڏهين ٻهراڙين باهه ڏيئي مٿيون حصو ساڙيندا آهن، پوءِ ڪوڏار سان کوٽي پاڙان ڪڍبو آهي ۽ وري ٻني پوکڻ مهل ٻه-ٽي دفعا هر ڏيئي بنياد ئي ٽٽي پوءِ آبادي ڪندا آهن.

● ڍَبُ- هي گاهه سخت زمين يعني ڏهرن ۾ ٿيندو آهي. هن جي پاڙ هيٺ اونهي ويندي آهي، تنهنڪري هڪ دفعو ڪٿي اُپريو ته پوءِ اُتي چوڌاري ٻکڙبو ويندو. هي هيٺان ٿُب والگر ٿيندو آهي ۽ پن ڇيٽرا ڊگها ٽي-چار نوٽ ڪن ٿيندا آهن. وچ وچ ۾ سنهيون ڏانڊيون ٿينديون آهن، جن جي چوٽن ۾ ننڍا سنگ ٿيندا آهن. پوک لاءِ نقصانڪار

آهي. هڪ دفعو ڪنهن هنيءَ ۾ اپڙيو ته پوءِ اُها پڻ آباديءَ کان ڇُٽي. هن جا ٿُٻ سدائين ساوا بيٺا هوندا آهن، جي برسات پوڻ سان وڌي ايندا آهن. هن کي ناس ڪرڻ لاءِ هاري ويچارا ڏاڍا حيلا ڪندا آهن: اونهاري جو ڪوڏر سان کوٽي سڀ ٿُٻ ڪڍندا آهن ۽ پوءِ برسات پوڻ وقت ٻه-ٽي هر ڏيئي پوءِ آبادي ڪندا آهن. ائين ڪرڻ سان هي ٻوٽو بعضي ناس ٿي ويندو آهي، نه ته به گهٽبو ضرور آهي. هي بلڪل ڪمائتو گاهه آهي. جڏهين وڏو ٿيندو آهي، تڏهين ماڻهو ڏاٽي سان وڍي ان مان ڪيترا ڪم وٺندا آهن، جيئن ته ٻاڪڙي جي انڙ ڪهن جي اندر وجهي پرتي ڪندا آهن، هن مان نوڙيون وٽي غريب ماڻهو ڪتولا واڻيندا آهن، هن جي سنهي ڪَتر ڪري مٽيءَ جي گاري سان گڏي ڇاپن کي راڳو ڏيندا آهن ته لڪو ٿيندو ۽ نڪو برسات جي ڪري ترت لهندو ۽ گهڻو وقت جٽاءُ ڪندو آهي. سائو هوندو آهي تڏهين ڍڳيون، مينهون ۽ گڏهه کائيندا آهن. ڪمائتي هئڻ ڪري غريب ماڻهو ڍين جون ڀريون ڪري شهرن ۾ وڪڻي روزگار ڪندا آهن.

● ڇَورِي- هي گاهه ڪنڊري، نرم ۽ ڪجهه دڙن واري زمين ۾ سُنهو ۽ پلو ٿيندو آهي. هن جي ڏيکه ٻوٽ کن ٿئي. اُن جا پن ڊگها ۽ ڪجهه ويڪرا سائي رنگ جا، اڇاڻ تي مائل ٿيندا آهن ۽ هٿ لائڻ سان نرم نرم ريشم جهڙا پيا لڳندا آهن. ٽڙ مان تيليون نڪرنديون آهن. هرهڪ تيليءَ جي چيڙي ۾ سنگ، مالڻيءَ والڪر ڦاڪن وارو ٿيندو آهي، جن مان تمام سنهو ٻج ٿيندو آهي. هي گاهه گهوڙا، گڏهه، مينهون ۽ ڪاٻا چاهه سان کائيندا آهن. مالدار ماڻهو اهو گاهه گڏ ڪري رکندا آهن، جو اڻاٺ جي ڏکار وقت مال کي چارين.

● ڊامڙ- هي گاهه ڏهرن واري سخت زمين ۽ پٽن جي لاهن تي ڍورن جي ڪناري واري سخت زمين تي ٿيندو آهي.

اُن جي ٻيڪهه ۾ ٻوٽ ڪن ٿي ۽ ٻن ٻڪها ۽ نوڪدار ٿين. ڏاڍيءَ مان ٽيليون نڪرن، هرهڪ ٽيليءَ جي چيڙي تي ننڍو ٽي اڇو سنهو سنگ ٿيندو آهي، جنهن ۾ ٻند تيل ٻوشن اندر داڻا داڻا هوندا آهن. هي گاهه ڍڳيون، مينهون، گهوڙا ۽ گڏهه کائيندا آهن. گائيون ٻامڻ کائڻ ڪري ججهو ۽ گهاٽو کير ڏينديون آهن، جنهن مان مکڻ گهڻو حاصل ڪبو آهي.

چيهو- هي گاهه سخت زمين ۾-خاص ڪري اهڙي هنڌ، جتي ڪڇهه وقت برساتي پاڻي بيهندو آهي، جيئن ڍهريون، تليون، ترايون، ٽوپا ۽ هيناهان ٻوٽن وارا هنڌ-جام ٿيندو آهي.

منهنجو ٿور تلين ۾، 'چيها' ٿو چاري.

هن جا ٻن چپٽرا، مٽي ٻوٽ تائين ٻڪها ٿيندا آهن. وچ ۾ ڏاڍي ٿيندي آهي، جنهن جي چوٽيءَ تي ڦاڪدار سنگ ٿيندو آهي. هي سخت زمين ۾ اُپرندو آهي، جنهنڪري هٿ سان ڇڪڻ ڪري ٽٽي نه سگهندو آهي. رڍون، ٻڪريون ۽ گڏهه هي گاهه جام کائيندا آهن.

● ويڙهِيَل- هن گاهه جون سنهيون تندون وڏي وري ٿي هنڌ زمين تي پاڙ هڻي وڌنديون وينديون آهن، ۽ جلدئي چوڌاري پکڙجي ويندو آهي، ۽ گهڻو وقت ساوو رهندو آهي. هن جي پاڙ هڪ دفعي لڳڻ بعد اهڙي هيٺ اونهي ويندي آهي جو ناس نه ٿيندو آهي ۽ ڪافي وقت ساوو رهندو آهي. برسات پوڻ وقت ساڳي ٿيندي ويرم ئي نه ڪندو آهي. پوک لاءِ نقصانڪار آهي. جي هڪ دفعو ڪنهن پنيءَ ۾ ٻوٽو لڳي ويو ته وڏي ميدان پري ڇڏيندو ۽ پوءِ اها پني آباديءَ ڪان ڇٽي! بس وري اهڙو آهي جو هن جي پاڙ اونهي هڻڻ ڪري وڍڻ سان به جلد ناس نٿي ٿئي. پيا جانور ڪوڏ کائين، اُٺ الهت کائيندو آهي. هن کي 'موٿو' يا 'موٿڙ' به چون.

ويڪرَ- هي گاهه ڏهرن واري ڏاڍي ۽ سخت زمين ۾ جام اُپرندو آهي ۽ بلڪل ڳهاٽو ٿيندو آهي. ڏهرن جا ڏهر پريا پيا هوندا آهن، وچ مان لنگهڻ به مشڪل هوندو آهي. ڏيگهه ۾ فوٽ ڏيڍ کن ٿئي. اُن جو ته خاص ڪالو آهي. ڍڳيون، ٻڪريون، رڍون به عام کائين. سڪڻ بعد زمين تي سٿيو پيو هوندو آهي، جو ڪيترو وقت مال پيو کائيندو آهي.

● سائون- هي گاهه سخت زمين تي ڊيگهه ۾ ٽي-چار فوٽ کن ٿيندو آهي. اُن جا پن سنها ٿيندا آهن. سنگ انڪل اڌ فوٽ ٿيندو آهي، جنهن ۾ اهڙ جي داڻي جيڏو اَنَ ٻاهران پورو، اندران اڇو ٿيندو آهي.

سنڌيا ڪيو 'سيد' چئي، سائون سڪائين.

ٿري ماڻهو هن جي مالي پچائين ۽ بعضي چڙهي پت رڌي کائيندا آهن. هندو ماڻهو وڏن ڏينهن تي سائون خاص هٿ ڪري چاهه سان کائيندا آهن. هن گاهه کي ڍڳيون، مينهون، گڏهه، گهوڙا ۽ ڳاٻا کائيندا آهن.

● ڪيرنگهه- هي گاهه چار فوٽ کن ڊگهو متيءَ واري زمين ۾ ٿيندو آهي. هن کي ٻاڻي جام کپي، هن جا پن ڊگها ٿيندا آهن، سندس ڏانڊي ڪارسري رنگ جي ٿيندي آهي. چوٽيءَ تي سنگ ڪيندو آهي، جو ڪڻڪ جي سنگ سان مشابهت رکندڙ ٿيندو آهي، جنهن ۾ تکا سُوئا ٿيندا آهن، جي ڪيس پکين کان بچائيندا آهن. اندر ٻج سنهو ٿيندو آهي. داڻو پيلي رنگ جو ننڍو، پر سخت ٿيندو آهي، جنهن کي ٻاڻيءَ ۾ پُسائي اُکريءَ ۾ چڙهي وسيلاَ ڪمو آهي ته ڏاڍو لذيذ ٿيندو آهي. ٿي اُن سان ملائي پيهي مالي پچائي کائمي آهي. هن کي ڍڳيون، مينهون، گهوڙا ۽ گڏهه کائيندا آهن.

● ٻرُو- گاهه جو هي قسم چار فوٽ کن ڊگهو، نرم واريلسي پٽن جي لاهه واري زمين تي ٿيندو آهي. چوٽيءَ تي سندس

سنگ ۾ ڦلڪون ڦاڪون ٿينديون آهن، جي ٽڙي ٻيهنديون آهن، ۽ انهن ۾ داڻا ٿيندا آهن. ٻن ٻاجهريءَ جهڙا، پر سنها، سندس وچئين ڏانڊي ڳاڙهيري رنگ جي ٿيندي آهي. هن جا داڻا جوئر جي داڻي جيڏا، چيٽرا ڳاڙهيري رنگ جا ٿيندا آهن، جي ٻهي مارو ماڻهو ملي پچائي کائيندا آهن. ماليءَ جو رنگ ڳاڙهن چانورن جي ملي جهڙو ٿيندو آهي. هي گاهه ڍڳيون، مينهون، گهوڙا ۽ گڏهه کائيندا آهن.

برنجي- هي گاهه پٽن جي لاهين ۽ ڏرڙن جي ڪپن تي ٿيندو آهي. هن جي پاڙ مان ڪيترئيون تيليون ٿي جڳهتي وانگر بيهندو آهي. سندس پاڙون اهڙيون مضبوط نه هونديون آهن، جنهنڪري ٿوري زور سان اکڙي ايندو آهي. سائو هوندو آهي تڏهين ڍڳيون ۽ ٻڪريون کائينديون آهن. پڪي تيرڻ تي تيلين جو رنگ پيلو ٿيندو آهي. هن جون تيليون البت سخت ٿينديون آهن. ٿري ماڻهو اهو گاهه پٽي رکي ڇڏيندا آهن، جنهن مان گهر ۾ ڪهري ميڙڻ لاءِ ٻهاريون ٺاهيندا آهن، جي مضبوط ٿينديون آهن ۽ گهڻو وقت جٽاءُ ڪنديون آهن. ٻهراڙيءَ جا ماڻهو ڪچيءَ جي ٻهاري اصل ڪم ڪونه آڻين، سڀڪنهن گهر ۾ برنجي جي ٻهاري هوندي آهي.

● ڪيوائي- هي گاهه سخت زمين ۾ ٿئي ۽ گهاٽو اڀرندو آهي. هن جي پاڙ مان تيليون نڪرنديون آهن جي ٻه اڍائي فوٽ ٿين. هرهڪ تيليءَ جي چوٽي ۾ نرم ٻرٻر وارو ننڍو سنگ ٿيندو آهي. سائو هجي تڏهين ڍڳيون ۽ ٻڪريون کائين، سڪڻ بعد رنگ پيلو ٿي پوندو آهي. ٿري ماڻهو ڪيوائي گڏ ڪري رکندا آهن، جنهن مان ٻُهاريون ٺاهيندا آهن. مگر سندس تيلي برنجي جهڙي مضبوط نه آهي، پر نرم هوندي آهي، ان ڪري ٻهاري ٿورو وقت جٽاءُ ڪندي آهي.

● سيارڇ- هي گاهه وسڪاري جو ٻوٽو ٿي اڀرندو آهي. منجهس ڳاڙها گل ٿيندا آهن. ڪڇي جي ٻاجي ڪبي آهي ۽ ٻڇڻ بعد مال کائيندو آهي. غريب ماڻهو ٻجن کي ٻاجهريءَ سان ملائي پيهي اٽي جي مانيءَ پچائي کائيندا آهن.

● گهينٽيما- هي گاهه سخت زمين ۽ ٻاٽيءَ وارن هنڌن، ترائن، ٽوڀن ۽ ٻاٽيءَ جي ڏڀن وارن هنڌن تي ٿيندو آهي. هي ڇيهي جي ڏنعي مان آهي، ٻر سنڌس ٻن ڇمهي کان سنها ٿيندا آهن. هن جي ٻاڙ ۾ ٿورو زمين اندر ننڍي ناسي رنگ جي ڪوٽي سان ڳنڍ ٿيندي آهي ،جنهن جي اندر اڇي رنگ جي ڳڀ جو ڳوڙهو ٿيندو آهي، جو ننڍا ٻار کائيندا آهن. برسات پوڻ بعد هفتي کن اندر هي گاهه ٿي پوندو آهي. ننڍا ٻار ٻاڙون کوٽي اڇي ڳنڍون ڪڍي مزي سان کائيندا آهن. هن کي رڍون، ٻڪريون ۽ چيلا جام کائيندا آهن.

● کيلَهو- هي هوبهو ٻصر جهڙو ٿئي. زمين اندر اڇي ڳنڍ ٿئي ۽ مٿان ٻن ٿيندا آهن، جنهنڪري کيس جهنگلي ٻصر به چون. ڳنڍ کائڻ ۾ ڪساري ۽ بيسوادي ٿيندي آهي، تنهنڪري ڪنهن به ڪم ڪونه اچي. مٿان ساوا ٻن ٿين، جي ٻڪريون، رڍون ۽ چيلا کائيندا آهن.

● چيلَ- هي گاهه ڇيهي جهڙو، ٻر ڏگهو، لامن سان، خاص ڪري سخت ٿيڻي واري زمين ۾، جتي ٻاٽيءَ جي مار گهٽي هجي:

چمهو 'چل' چڱو ٿيو، سائون ڳنڍيو ڳم.
ٻڪريون، رڍون، ڍڳيون، گهوڙا ۽ گڏهه کائيندا اٿس.

● کيهَ- هي گاهه جو قسم فوٽ کن ڏگهو ٿيندو آهي.
'کهه'، 'مانڌاٽو'، مڪٽي، ڍوئين ٻاسي ڍيت.

هي سخت زمين ۾ گهاٽو اڀرندو آهي. ڍڳيون، مينهون، گابا، گهوڙا ۽ گڏهه کائيندا آهن. هن جي ٿيلي سنهڙي ٿيندي

آهي. سڪڻ بعد رنگ ڀيلو ٿيندو آهي، جو ٻوء مال جي لتاڙ ڪري پڇي پٽري زمين تي ڪري ٻوندو آهي، جو نيٺ ائين ختم ٿيو وڃي.

مانڊاٽو- هي گاهه ڏاڍي زمين ۾ اُپرندو آهي، جنهنڪري ڏهرن ۾ جام ٿيندو آهي. ٻاسن ڪان سنها ڏگهيرا ٻن ٿيندا آهن. وچ ۾ ڏانڊي ٿيندي آهي، جنهن جي چوٽيءَ تي ڇٽن-ٻنهن بعضي ڇهن ڦاڪن سان سنگ ٿيندو آهي، جو هوبهو مانڊاٽي وانگر ڏسبو آهي. اڀا ٻه ڦاڪون وڏيڪ ڪليل هونديون آهن، جنهنڪري ڪيس "جهيرٽو" به چون. هي گاهه ريڍون، ٻڪريون، چيلا، ڍڳيون، گابا، مينهون ۽ گڏهه جام کائيندا آهن. هن ۾ اڇي رنگ جو سنهڙو اَن ٿيندو آهي، جو ڏوتيڙا ڏڪار وقت ٻاجهريءَ سان ملائي ٻيهي مالي ٻچائي کائيندا آهن.

● مڪڙي -هي گاهه مانڊاٽي جهڙو، ٻر ڊيگهه ۾ البت وڏيرو، چوٽيءَ وٽ ڇٽن ڦاڪن سان ٿيندو آهي. هي ڏاڍيري زمين ۾ جام ٿئي. واريباسي ڊَسَڙَ ۽ پٽن تي گهٽ ٿئي. هن جو اَن ٻاڙهسري ڪاري رنگ جو ٿيندو آهي جو غريب ماڻهو ٻاجهريءَ سان ملائي، ڏڪار وقت مانيون ٻچائي کائيندا آهن. هن جي انيءَ ۾ چيڙهه ٿيندو آهي ۽ سواد ۾ ڪي قدر چانورن جهڙو ۽ طاقت وارو آهي. جڏهين سائو هوندو آهي تڏهين ڍڳيون، مينهون، گهوڙا، گڏهه ۽ گابا کائيندا آهن.

● ڏِنوهي- هي گاهه پٽن جي ٻاسن تي فوت کن ڊگهو ٿيندو آهي. ٻاڙ وٽ جهڳٽي وانگر، مٿي سُوئا تي وڌندو آهي. ريڍون، ٻڪريون، ڍڳيون ۽ گڏهه وغيره کائيندا آهن.

انهيءَ کان سواء ڏاچوڙ، ڪوماٺ ۽ ٻيا به ايڪ قسمن جا گاهه ٿيندا آهن.

باب ستون

ٿر جو آباد ٿيڻ

ٿر بابت جيتريقدر حقيقتون ملي سگهن ٿيون، تن مان پتو پوي ٿو ته عمرڪوٽ ۽ پارڪر وارا پاسا تمام جهونا وسايل آهن. پارڪر واري پاڱي ۾ جيڪي هندن جا تيرٿ آستان آهن، جيئن ته ويراواهه کان ننگرپارڪر تائين، ۽ ڪارونجهر ٽڪريءَ ۾ سهڻن مندرن ۽ مڙهين جا نشان ۽ ٻيا يادگار آهن، تن مان ڪن جو ذڪر هندن جي ڌرمي ڪتابن (پراڻن) ۾ آهي. اهي آستان 'جينين' جا ٺهرايل چيا وڃن ٿا.

پاري نگر جو اتهاس تمام جهونو آهي. پاري نگر جو ڦٽل شهر ۽ گوڙيءَ جو مندر سندن شاهوڪاريءَ ۽ تعميرات جي ڪمال جي شاهدي ڏين ٿا. 'جين' وڏا واپاري ۽ شاهوڪار هئا، جن جو ڪڇ، گجرات ۽ ٻين ملڪن سان واپار هلندو هو. امرڪوٽ بابت به ڪيترن اتهاسن ۾ تمام آڳاٽو احوال ملي ٿو. باقي ٿر جو پاڱو به ڪافي آڳاٽو وسايل سمجهڻ ۾ اچي ٿو، جو ته پراڻن کنڊرن، مقامن، کوهن ۽ ٻين نشانن مان سمجهجي ٿو ته وسندڙ ۽ آباد هو. ٿر ۾ ڪيترن هنڌن تي پراڻا کنڊر آهن، جن مان ڪيترن هنڌن تي پڪين عمارتن، کوٽن ۽ مقامن جا نشان آهن ۽ گهڻن هنڌن تي ننڍين ڳوٺن جا نشان ملن ٿا، جتي جايون ڪچيون هيون، جن جا عام نشان ظاهر ڪونه آهن، مگر ٿرجي پڪل ٿانون جا ٽڪر ۽ جهونا کوهه لڌا ويا آهن. اهڙا به ڪيترن هنڌن تي اصلوڪا پراڻا کوهه لڌا ويا، جنهن مان سمجهجي ٿو ته اتي اڳي ڪا بستي ضرور هئي.

جيتريقدر احوال ملي ٿو، عمرڪوٽ ۽ ڪاٺڙ تي پهريائين پرمارن جي حڪومت هئي، جن کان سومرن حڪومت هٿ ڪئي.

سنہ ۱۱۲۵ع ۾ سوڍو راجپوت آيو، جنهن کي سنڌ جي سومري حاڪم رتوڪوٽ ڏنو، جنهن جا نشان ڪپري تعلقي ۾ ڍوري جي ڪپ تي آهن. سوڍن ٻوءِ عمرڪوٽ ۽ ان جي آسپاس وارو پاڳو هٿ ڪيو ۽ اڳتي وڏي ٻارڪر تائين ويا. ٻارهين صديءَ ۾ ٿر جي وچ ۾، جنهن کي ڍاٽ چئجي ٿو، اتي مڪوانن حڪومت ٺاهي، جن جي گاديءَ جو هنڌ ڪيرلي (مٺيءَ کان سورهن ميل اوير طرف) هو. ان وقت ڪڇ مان ڪيترا راجپوت اچي ٿر جي ڏاکڻي پاڱي ۾ رهيا. ٿر ۽ ناري جي ڊنگ سان ٻه ڪيترائي ڪنڊر آهن. ڳوٺ نهٽي وٽ ٻڪين جاين ۽ ڪوٽ جا نشان ظاهر بينا آهن. هتي اڳي مهر قوم جي راجپوتن جو راڄ هو، جن مان هڪ ڇوڪري مَهر ڪُماريءَ جي شادي ڪڇ جي راجا راءِ لاکي ڦلاڻيءَ سان ٿي هئي. ٻين ٻه ڪيترن هنڌن تي دڙا ٿيا پيا آهن، جن کي ”پيڙا“ چئبو آهي.

ٿر جو وچ وارو پاڱو ڪڏهين آباد ته ڪڏهين غيرآباد ٿيو رهيو آهي. هڪڙا آيا پيا ويا. منجهس چور ۽ ڦورو ٻه اچي پناهه وٺندا هئا. ڀيل تمام آڳاٽا رهاڪو آهن، جي اصل گجرات کان آيا ۽ سڄي ٿر ۾ ٽڪرجي ويا. ان بعد ڪولهي لوڪ ڪڇ، واڳڙ ۽ ٿراد کان آيا، جي ٻارڪر ۾ گهڻا رهن ٿا ۽ باقي اڳتي ٿر ڏي ڪوڙ وڌيا. ڀيل ۽ ڪولهي لڙائيءَ وقت راجپوتن کي گهڻي مدد ڏيندا هئا گويا ڪين جنگي سپاهي چئجي ته ٻه وڏاءَ ڪونهي. انهن کي مقرر ٻکهار ڪوڙ ملندو هو. پنهنجي گذر لاءِ ڳوٺ پڏي ڪوهه ڪولي رهيا ۽ پنيون ڪندا هئا، ضرورت مهل مدد ڪندا هئا. ڀيلن جا ڳوٺ ۽ ٽڙ سنڌ نئي ناري تي اڄ تائين آهن. ملڪ ۾ طوائف الملوڪي هئڻ ڪري بلوچ، کوسا، چانڊيا ۽ ڪي پيا اچي رهيا، جي جنگجو ۽ بهادر آهن. ٻوءِ مال جي سانگي پيا مسلمان ٻه لاڙ ۽ سنڌ کان آيا.

ڪجهہ ملڪ وسڻ بعد مارواڙ مان ڪيراڙ (مهيشوري) واپار جي سانگي آيا. برهمڻ جهمان ورتيءَ جي ڪري آيا. ڪاسمي قومون مينگهواڙ، سُوٿهڙ، مالهي، سونارا ۽ نائي اچڻ لڳا. تہ بہ مال جي چاري جي سهوليت، سادي حياتي، ٿوري خرچ سان گذران ۽ ٻين سهوليتن جي ڪري جيڪي اهندا ويا سي ٿهي ٽڪي بستيون بنائي ويهي رهيا.

هندن مان برهمڻ، مهيشوري، سونارا، نائي، چارڻ، ڪنهار، سوٿهڙ، مالهي، جاٽ، کتي، ورتيشا، ڪرياڪر، ڀيل، ڀاٽ، سامي، درزي، مينگهواڙ، گرڙا ۽ ٻيا مارواڙ ڪان آيل آهن. سندن رسم رواج، ٻولي، شاديءَ غميءَ جون ريتيون وغيره مارواڙين سان وڏيڪ ملن جلن ٿيون. ڪولهي ۽ شرمالي برهمڻ واڳڙ ڪان آيا، جنهنڪري اڄ تائين واڳڙيا سڏجن ٿا.

لهاڻا ۽ سارسوت برهمڻ ڪلهوڙن ۽ ٽالپرن جي ڏينهن ۾ لاڙ ڪان واپار جي سانگي آيا، جي ملڪي سهوليتن جي ڪري ٿر ڪي وطن بنائي ويهي رهيا.

کوسن ڪان سواءِ ٻيون مسلمان قومون گهڻو ڪري ڪلهوڙن ۽ ٽالپرن جي حڪومت يا ڪجهہ وقت اڳ آيل آهن. ميمڻ لاڙ ۽ ڪڇ ڪان آيا. سادات پيري مريديءَ جي سانگي اچي رهيا. بلوچ قومون-کوسا، رند، چانڊيا، گرگيز، وغيره ڪلهوڙن ۽ ٽالپرن جي وقت ۾ آيا.

سمات قوم جون ڪئين ذاتيون ٿر ۾ رهن ٿيون. ڪي ذاتيون تازو هندن مان مسلمان ٿيل آهن، جهڙوڪ سنگراسي، مڱا، ڏوهٽ، ڀٽي، ڪيلهڻ، چوهاڻ، لبا ۽ نرا وغيره، جي راجپوت قومون هيون ۽ اها اصلوڪي نائي سان سڏجن ٿيون.

جيڪي ماڻهو اهندا ويا تن مان گهڻا مارواڙ ڪان آيا آهن، جو اتي سخت ڏڪار پوندا هئا، جنهنڪري گذران جي ارادي

سان آيا ۽ ڪي ٻين سببن جي ڪري آيا. جيڪي آيا سي سکيا ٿيڻ ڪري ڳوٺ ڇڏي، ٿر ڪٽي، ٻهون ڪري، مال ڌاري، رهاڪو ٿيندا ويا. ٿر جي شهرن ۾ مسلمان، برهمڻ، مهيشوري، لهاڻا، ڪاسمي ۽ مينگهواڙ گهڻا رهن ٿا، ڇو ته هڪڙا ٻنسي وارا جن جو ڌنڌو واپار ۽ ڏيتي-ليتيءَ تي آهي، جهڙوڪ مهيشوري ۽ لهاڻا؛ ٻيا ڪاسمي جهڙوڪ ڌوٻي، حجام، هندو ڪٽي، نائي، مالهي، سونارا ۽ مينگهواڙ، اهي شهرن ۾ گهڻا آهن.

راجپوت ۽ مسلمان مالدار آهن ۽ مکيه ڌنڌو کيتي اٿن، سي ٻهراڙين ۾ رهن ٿا. مينگهواڙ سڀجي ٿر ۾ پکڙيل آهن. ڀيل مٺي تعلقي ۾ گهڻا ۽ ٻين پاسن ٿورا آهن. ڪولهي پارڪر ۾ گهڻا رهن ٿا.

پاڪستان ٿيڻ بعد لڏپلاڻ جو اثر ٿر تي بلڪل ٿورو ٿيو آهي. ڪي برهمڻ ۽ مهيشورين جا گهر لڏي ويا آهن، مگر ٻيا سڀ ويٺا آهن. اُن وقت ڀارت مان مهاجر ٿر ڏي ڪونه آيا پر ١٩٦٥ع جي پاڪ-ڀارت جنگ وقت ڪيترا مسلمان، جيڪي جوڌپور رياست ۾ سرحد کي ويجها هئا، سي ڪاني لڏي آيا آهن. انهن مهاجرن مان گهڻو تعداد ڇاڇري تعلقي ۾ آهي.

ٿر جا موجوده شهر- جهڙوڪ مٺي، ڏيپلو، ڇاڇرو، ڇلهار، اسلامڪوٽ، ڪانتيو، گڏڙو، ٻوريلو وغيره ننڍا وسايل آهن، جن جو بنياد ٻن-ٽن سون سالن جي اندر آهي. عمرڪوٽ، ڀاري نگر، ننگرپارڪر، ٻوڏيسر، ويراواهه، کيرلي، هنجل، نهنو، پارلو وغيره جهونا وسايل معلوم ٿين ٿا.

ٿر ۾ رهندڙ قومون

ٿر ۾ مسلمان، هندو ۽ اڇوت رهن ٿا. هرهڪ قوم جون ڪيترين ئي ذاتيون، قبيلا ۽ شاخون وغيره آهن، جن بابت مختصر احوال هيٺ ڏجي ٿو:

(١) مسلمان

مسلمانن جا مکيہ ٻہ فرقا سنّي ۽ شيعا آهن. تہ بہ سنّي مسلمان رهن ٿا، جي هيٺئين ذاتين ۾ ورهايل آهن:

سيد — حضرت محمد صلعم جن جي نياڻي فاطمۃ الزهرا ۽ حضرت علي رضہ جن جو اولاد آهن. سيد لفظ جي معنيٰ آهي "سردار". ڪاريو غلام شاهہ، سوياري، ورنهاريو ۽ قابل شاهہ جا ڳوٺ خاص سيدن جا ڳوٺ آهن. ڪي ڇڙا گهر ٻين ڳوٺن ۾ بہ رهن ٿا، پيري مريدي بہ ڪندا آهن. هرهڪ مسلمان ڪي سيدن لاءِ عزت آهي، هو کين پنهنجو مرشد سمجهندا آهن.

● بلوچ- هنن جي وڏي ڏاڏي هرين ڪي جلال خان، ميرعالي ۽ نوس ني پٽ هئا. جلال خان کي چار پٽ رند، لاشار، هوت ۽ ڪورائي ۽ هڪ ڌيءَ جتو هئي. انهن مان بلوچن جا جدا جدا قبيلا ٿيا. رند قوم جون ڪي مکيہ شاخون هي آهن: رند، ڏومڪي، جکراڻي، لغاري، کوسا، جمالي، بوزدار ۽ چاڪراڻي وغيرہ. لاشار جي اولاد مان گوراڻي، پوتاڻي ۽ ڪلواڻي وغيرہ. هوت جو اولاد چانڊيا آهن، جي هوت جي پٽ ٻين حاجي ۽ حسين جو اولاد آهن. انهن جون شاخون هي آهن: غيماڻي، گهراماڻي، ٻهراڻي، قنبراڻي ۽ سندراڻي وغيرہ. ڪورائيءَ جو اولاد ڪورائي بلوچ سڏبا آهن، جن جون شاخون ڪورائي، ٻتاني، بداڻي ۽ دستي آهن، ۽ جتوءَ جو اولاد جتوئي آهن. اها پنهنجي سؤٽ مراد خان سان پرڻي، جنهن کي ٻهرئين گهر مان اولاد ڪون هو. مائي جتوءَ مان اولاد ٿيو، جنهن جون شاخون هي آهن: جتوئي، بلا، لوند، شر، ڪوش، کروش ۽ زنگيجا. مير عالي ٻن هرين جا ٻہ پٽ زيندي خان ۽ مراد خان هئا. زيندي خان کي ٻہ پٽ سندر ۽ حاجي ٿيا، انهن جي اولاد کي بلدي، بليدي يا ٻزدي چوندا آهن.

● رند- هئن جو ڏاڏو مير چاڪر خان پهرين بلوچستان مان ئي پنجاب ۾ آيو ۽ سنگهڙي ۾ وڃي رهيو، جتي وفات ڪيائين. جلالاڻي، چاڪراڻي، ميروراڻي، شاهيجا، عرضي، بوزدار مکيه شاخون آهن. هي ڪنڌي ۽ مهراڻي ۾ گهڻا رهن ٿا، جتي ڪين ڪيترا پنهنجا ڳوٺ آهن.

● کوسا- هي بلوچن جي قوم آهي. انهن جون شاخون جماڻي، ڇنگاڻي، درياڻي، سهرياڻي، جاڳيراڻي، شاداڻي ۽ مليوال وغيره آهن. هي ننگرپارڪر تعلقي ۾ سامي ويري ۽ ڪنڀري، ڇاڇري تعلقي جي ڇاڇر کوسا ۽ ٻين هنڌن تي رهن ٿا. بهادر ۽ جنگجو آهن. انگريزن جي حڪومت وقت پوليس کاتي ۾ ڪافي ڀرتي ٿيا ۽ نوڪرين ۾ لڳا.

● چانڊيا- هي مرحوم نواب غيبي خان چانڊئي کي پنهنجو سردار سمجهندا آهن، جنهن کي لاڙڪاڻي ضلعي ۾ وڏي جاگير هئي. هينئر سندس پٽ سلطان احمد خان سردار آهي. هي ڪنڌي، مهراڻي ۽ ننگرپارڪر تعلقي ۾ گهڻا رهن ٿا.

بروهي، هتاڻي، جمالي، گرگيز، لنڊ، ڪوراڻي، لاشاري، مري، مڪسي، جتوئي، اهي ٿوري انداز ۾ ڪٿي ڪٿي رهن ٿا، جن مان ڪي ننگرپارڪر تعلقي، ڇاڇري تعلقي جي ڪنڌي واري پاسي ۽ ڪي مهراڻي طرف رهن ٿا.

خوجا- اهي اصل لهاڻا هئا، مسلمان ٿيڻ بعد اسماعيلي شيعه فرقي جا آهن. سندن مرشد سر آغا خان مرحوم، سندن هن وقت مرشد شاه ڪريم آغا خان آهي. عمرڪوٽ ۾ رهن ٿا، ڇمڙي، ڪلن، چوڙن، هڏن ۽ ٻئي قسم جو واپار ڪندا آهن.

● سراڻي- ڪي بلوچ قومون سرائڪي ٻولي ڳالهائيندڙ هون آهن، جن کي سراڻي چوندا آهن. ٿر ۾ سراڻي لفظ رئيس جي بجاءِ ڪم ايندو آهي.

سومرا- اصل پرمار راجپوتن مان آهن، پوءِ مسلمان ٿيا. انهن جو گهڻو تعداد ڪاڇي ۾ ۽ ٿورا ٻين هنڌن ۾ رهن ٿا.

ميمڻ- عيسوي پندرهين صديءَ ۾ سيد يوسف الدين قادري بغداد مان اچي ٺٽي ۾ رهيو، جنهن جي هدايت تي لهاڻن مان مسلمان ٿي سندس مريد ٿيا. لاڙ مان ترڪ ڏي آيا. هي واپاري آهن. ڏيپلي، ننگرپارڪر ۽ ٻين هنڌن رهندا آهن. گيهه جو واپار ۽ دڪانداري مکيه ڌنڌو اٿن. ڏيپلائي ميمڻ ڪمترائي پڙهيل ۽ نوڪرين ۾ آهن. شاهوڪار، تعليم يافته ۽ واپاري قوم آهي.

● لُون- ترڪ ۾ ڪي ٿورا گهر رانجهي خان لُون جي ننڍڙي، سينگارائي ۽ نهڻي ۾ آهن. تعليم يافته، زميندار ۽ هلنديءَ وارا آهن.

● سما- سمن بابت مختلف رايا آهن. ڪي چون ٿا ته سما هندو راجپوت هئا، ڪي چون ٿا ته سما سام جو اولاد آهن، جو حضرت نوح نبيءَ جو پٽ هو، جنهن کي چار پٽ پڻ، سنگهار، همير ۽ پاڳرت هئا. پڻ کي سورهن پٽ هئا، جن کي گهڻو اولاد هو، جن مان سمن جون جدا جدا شاخون نڪتيون، جي انهن جي نالن پٺيان سڏجن ٿيون، جيئن ته پڙهيار، ڪوريجا، ناهيا، چارڙا، پنهي، اوڍر، لاکير، لاکا، اڏا، اڏيچا، مهر، سانڊ، مناهيا، سميجا، لنجا، ڏاهر، راڄڙ، ڪاڪي پوٽا، هنگورجا، هاليپوٽا، هالا، ساهڙ، نهڙا، جکرا، ڪاهيا، پلي، سوڍر، اوڍا، ابڙا، ابڙيجا، رکن ۽ راهما وغيره. اهي ”سمات ذاتيون“ سڏبيون آهن.

● نهڙيا- هي سڄي ترڪ ۾ پکڙيل آهن، مگر ونگي ۽ ڪاڇي ۾ سندن تعداد گهڻو آهي. هنن کي ارباب چوندا آهن، هي ڌارين کي سگهه ڪونه ڏين.

● راهما- هي سمن مان آهن، سڄي ترڪ ۾، خاص ڪري ڏيپلي تعلقي ۽ ڪاڇي ۾ گهڻا رهن ٿا. اهي به ارباب سڏبا آهن.

آئي- اصل نصرپور جي پرسان رهندا هئا. خان زمان جي ڪاهه وقت ٿر ڏي لڏي آيا، ٿورو تعداد اڃا ٿر ۾ رهي ٿو.

● حجام- هي حجامت جو ڌنڌو ڪندا آهن. گهڻو ڪري شهرن ۾ رهن ٿا، جتي ڪين ڌنڌي جي سهوليت آهي. ڪي ٻهراڙين ۾ به رهن، جن جا آسپاس راڄن ۾ آهت مقرر ٿيل آهن، جتي ڪم ڏين ٿا. شاديءَ غميءَ تي، تو ڙي سالياني انهن کي مقرر لاڳــــ ملندو آهي.

● ڪنڀار- هي سڀني ٿر ۾ ٽڪڙيل آهن. مٽيءَ مان ٿانءَ ٿاهي ٻچائي وڪڻندا آهن.

● مڱڻهار- هي سڀني ٿر ۾ ٽڪڙيل آهن. هي فقير قوم آهي. سارنگين تي ڳائيندا آهن. سڀني قومن ۾ وهانءَ-وڏاڻي مهل وڃائيندا آهن، جتان ڪين مقرر لاڳــــ ۽ گهور وغيره ملندي آهي.

خاصخيلي- هنن کي ٿر ۾ ٻجير چوندا آهن. هي ٽالپورن وٽ نوڪر ٿي رهندا هئا، هاڻي آزاد آهن.

شيدي- هي به وقت جي حڪمرانن وٽ نوڪر ۽ خدمتگار ٿي رهندا هئا. وفاداريءَ ۾ مشهور آهن. ٿر ۾ ڪٿي ڪٿي رهن ٿا. هاڻي پنهنجو آزاد ڌنڌو ڪن ٿا.

● لنگها- هي دهل وڃائيندا آهن. فقير آهن، ننهنڪري هنن کي وهانءَ وڏاڻي راڄن مان مقرر لاڳــــ ملندو آهي.

ڪاسائي، کٽي، ڌوٻي ۽ ٻاليشاهي وغيره، انهن جا فقط ڪي گهر شهرن ۾ رهن ٿا، جتي پنهنجو ڌنڌو ڪن ٿا. انهن کان سواءِ ٻيون به ڪيتريون مسلمان ذاتيون سڀني ٿر ۾ ٽڪڙيل آهن. جيئن ته

مڱرٻا، لنجا، جوڻيجا، آريسر، درس، هاليپوٽا، سميجا، چانگ، راڄڙ، دل، ٻچارا، ٻهيپار، موسا، وسائي ٻوٽا، موسي ٻوٽا، ڇڇر، ڏيتا، ديدا، ٿيبا، اوٺا، وڪيا، جهنجهي، سائوند، ٻيسر، جيسر،

ڀٽي، گهلڙا، ڪمريا، ڪوڙ سنگراسي، چنا، ڪرن، ڀٽا، مڪوانا، ڀاراڃ، ولها، سهتا، جهاڄورا، مياڻا، ٻاڙها، ڪجر، چاچڙ، مهر، ڪوڪر وغيره.

(٢) هندو

ٿري هندن مان گهڻا مارواڙ کان آيل آهن. ڪي لاڙ ۽ سنڌ جي ٻين ڀاڱن کان به آيا آهن. سندن مکيه ذاتيون هي آهن.

● برهمڻ- هنن جا جدا جدا ٿرقا آهن جن مان ٿر ۾ هي آهن:

شرمالي برهمڻ- هنن جو اصل وطن شرمال لنڪر آهي، جنهن تان اهو نالو پيو اٿن. اصل گجرات کان مارواڙ لنگهي ٿر ۾ آيا. هنن جون چوراسي نُکون آهن، جن مان ٿر ۾ لوجها، ترويدي، دوي ۽ پروهت آهن. هي ٻارڪر، ڇيلهار، ڇاڇرو، مٺي ۽ چوڙ ۾ رهن ٿا. هي سوڍن راجپوتن جا 'گُر-برهمڻ' آهن ۽ انهن جي شاديءَ غميءَ جون رسمون ادا ڪندا آهن.

پشڪرڻا برهمڻ- هنن کي پوڪرڻا به چوندا آهن. هنن جو اصل وطن پُشڪر آهي، جنهن تان اهو نالو پيو اٿن. هنن جون چوراسي نُکون آهن، جن مان ٿر ۾ آچارج، جوشي، وياس، کهٽا، ميڙاهو، مالدو، ٺڪر، مَنپارا، والسو، وپلسڙا ۽ جهوٽا وغيره آهن، جي ٿر جي وڏن ڳوٺن ۾ رهن ٿا. مکيه ڌنڌو کيتي ۽ اَنڪ پالڻ جو آهي.

ڏامت برهمڻ- هي پليوال برهمڻن مان آهن. اصل مارواڙ کان آيل آهن. سندن تعداد ٿورو آهي ۽ مٺي ۽ ڪيڏڙي ۾ رهن ٿا.

سارسوت برهمڻ- هي لهاڻن جا گرو آهن، جن جي شاديءَ غميءَ جون رسمون ادا ڪندا آهن. اصل مارواڙ کان آيا. سندن چوراسي نُکون آهن. مٺي، ڏيپلي، اسلام ڪوٽ ۽ لمبسر ۾ ڪي ٿورا گهر رهن ٿا، گوشت کائيندا آهن.

پوجڪ- اهي جيسلمير کان عمرڪوٽ ۽ ٻيءَ ٿر جي ٻين ڳوٺن ڏي آيل آهن. انهن کي شاڪرديپي ۽ شيوڪ چوندا آهن، مندرن جا پوڄاري آهن.

راج-گر- هنن کي اوڏيچ برهمڻ چوندا آهن. هي ٺڪرن جا گر برهمڻ آهن. انهن جي شاديءَ غميءَ جون رسمون ادا ڪندا آهن. ٿر جي ڀهراڙين ۾ رهن ٿا.

● مهيشوري- هنن کي ڪراڙ به چوندا آهن. اصل مارواڙ کان آيل آهن. هنن جون چوراسي نکون آهن، جن مان ٿر ۾ گهريا، مالڏڻ، گيگل، راٺي، ڪڙڙيا، لوئيا، لڏڙ، ملهڙ، ونڙ، مسانيا، ٻنر ۽ مالپاڻي وغيره ٿر جي وڏن شهرن ۾ ۽ ٿورا ڀهراڙين ۾ رهن ٿا. هي شاهوڪار آهن. واپار ۽ ڏيتي ليتي سندن مکيه ڌنڌو آهي.

● اوسواڙ- انهن جا ڪي گهر ننگرپارڪر ۾ رهن ٿا، جي جين ڌرمي آهن.

● لهاڻا- هي سري رامچندر جي پٽ ”لو“ جو اولاد آهن. پهريائين لاهور ۾ رهيا، اتان سنڌ مان ٿي ٿر ۾ آيا، ڪي لاڙ کان به آيا. شاهوڪار آهن. دڪانداري ۽ ڏيتي ليتي مکيه ڌنڌو اٿن. ذهين واپاري، هوشيار ۽ آزاد خيال آهن. گوشت واپرائيندا آهن. مٺي، اسلام ڪوٽ ۽ پارڪر ۾ رهن ٿا.

● جين- هي پارڪر ۾ رهن ٿا. اصل ڪڇ ۽ مارواڙ کان آيا. ڪنهن به ساهواري کي ڪونه مارين. نانگ، بلا ۽ وڇونءَ کي به ڪونه مارين، بلڪ ايترقدر جو جيتي به ڪونه مارين ته متان ڪي تنگ ٿي پيا مرن!

● راجپوت- هنن کي ٿر ۾ ”ٺڪر“ چوندا آهن. هنن جون ڇٽيه چار ذاتيون آهن، جن مان ٿرمار سوڍا گهڻا آهن. پيا راٺوڙ، ڀاٽي، سولنڪي به ٿورا آهن، جن جون وري ڪيترائي ٿي

ساکون آهن. انهن جو مکيه ڌنڌو مال چارڻ ۽ کيتي آهي، تنهنکري شهرن ۾ الهت گهٽ ۽ ٻهراڙين ۾ گهڻا آهن.

سولنگي- هي سڀئي ٿر ۾ ٽڪريل آهن ڪاٺ مان ٻاڪرا، هنا، کٽون، در، دريون، هر ڦاهڻ ۽ ٻيو ڪاٺ جو ڪم ڪندا آهن. لوان ڪوهه کوٽڻ ۽ ٻڌڻ جا ڪاريگر آهن.

رباري- اهي ٻارکر ۾ رهن ٿا، رڍون چاريندا آهن. سندن زالون چالاڪ آهن، ڏيٺي ليٽيءَ جو ڪم اهي ڪن، مرد فقط مال چارين.

● چارڻ- اهي اصل مارواڙ کان آيا. سندن ٻارهن نکون آهن. اهي ڪوتا ۾ هوشيار آهن. ڇند ۽ شعر يڪدم جوڙي وٺندا آهن. راجپوت چارڻن جي عزت ڪندا آهن. ٿر ۾ ڪاڇ جي ٻهراڙين ۾ رهن ٿا. ديويءَ جي پوڄا ڪندا آهن ۽ گوشت کائيندا آهن.

● جاٽ- هي کتري ونس مان آهن. انهن جون نکون ڪلوريا، موندا ۽ شورا جاٽ آهن. ڇاڇري جي اوپر طرف ڪاڇ جي ڳوٺن ۾ رهن ٿا. کيتي جو ڌنڌو ڪندا آهن ۽ مال چاريندا آهن.

● ٻير- اصل سوڍا راجپوت آهن. ٻير ڀٽوري جي بنياد وارا پاڻ کي "ڀٽوري ٻوٽا ٻير" سڏائيندا آهن. هاڻي ڇاڇري تعلقي جي ٻير جي ٿر، ڏاريندڙي، ڪارونجهري ۽ ڏيپلي تعلقي جي ڪُنڀالي ڳوٺ ۾ رهن ٿا.

● مالهي- هي اصل کتري ونس مان آهن، پاڻ کي سيمي راجپوت سڏائين ٿا. اصل مارواڙ مان آيا. اهي کيتي واڙي جو ڌنڌو ڪندا آهن. هوشيار ۽ محنتي ڪسان آهن. هنن جون نکون، چوهاڻ، تنور، پڙهيار، سولنڪي، راٺوڙ، گهلوت، گوڙ ڪڇواها، ڏيول، پرمار وغيره راجپوتن واريون آهن. ٿر جي وڏن ڳوٺن ۾ رهن ٿا. ڪوهن مان پاڻي ڪڍي ٻارڻ جو ڌنڌو ڪن ٿا گوشت کائيندا آهن.

● سونارا- اصل مارواڙ کان آيا. هنن کي سوني مهاجن به چون. ٿر جي وڏن شهرن ۾ رهن ٿا. سون ۽ چانديءَ جا زيور ناهڻ جو ڌنڌو ڪندا آهن. شاهوڪار آهن

● کٽي- هي شهرن ۾ رهن ٿا. ڪپڙي رڱڻ جو ڪم ڪن ٿا. گوشت کائيندا آهن.

● درزي- هي عمرڪوٽ ۾ رهن ٿا. اصل مارواڙي آهن. ڪپڙن سبڻ جو ڌنڌو ڪندا آهن. ويشنو نه آهن.

● سامي- اصل مارواڙ کان آيا. هنن کي ٻاوا به چوندا آهن. شهرن ۾ رهن ٿا. هنن ۾ گيري، پُري، ناٿ ۽ ٻيا ڌار ڌار فرقا آهن. مڙهيون ناهيندا آهن. شهر مان روزانو گهر گهر ڦيري ٽري آٽو وٺندا آهن. مرڻ بعد مردي کي لوڻ ڏيئي، سڌو وهاري، مٿان ٻڪ ڏيئي چڙهيندا آهن. ڪين جدا مسانڻ ڪولهي، گهرن جي پرسان پوريندا آهن.

● نائي- هي اصل مارواڙ کان آيا. حجامت جو ڌنڌو ڪندا آهن. گهڻو ڪري شهرن ۾، پر ڪي ٻهراڙين ۾ رهن ٿا.

● ورتيشا- هنن کي "چنبريا" چوندا آهن. اصل مارواڙي آهن. شهرن ۾ رهن ٿا، پوڄا پاٺ ڪرائيندا آهن.

● ڪرياڪر- هي مارواڙ کان آيا. شهرن ۾ رهن ٿا. هندن جي مُئي پڄاڻا ڪريا ڪرم ڪندا آهن.

● لوهار- اصل مارواڙي آهن. لوهه جو ڪم ڪندا آهن. هڪ هنڌ نه رهندا آهن، خانه بدوش آهن، ڳاڏا ولي گهمندا وتندا آهن. اونهاري جو ناري ڏي ويندا آهن. سياري ۽ وسڪاري جو ٿر ۾ رهندا آهن.

● ڪنڀار- اصل مارواڙي آهن. مٽي جا ٿانءَ ناهي پچائي وڪڻندا آهن.

● ٻجير- هي زميندار لڪرن وٽ ٻارين پچين نوڪر ٿي رهندا آهن. انهن جو گهوڙو ڪم ڪندا آهن. سندن زالون به

انهن جي گهر جو ڪم ڪنديون آهن. اهي ٺڪرن جا گولا سڏبا آهن. ٺڪر پنهنجين ڌيئرن کي ٻه-رڻڇڙ وقت ڇپريل ٺڪريون گوليون ڪري ڏاج ۾ ڏيندا آهن.

پشڪرڻا، ڏامت، سارسوت، پوچڪ، راج گر، اوسواڙ، جين، مدرزي، سامي، ورتيئا، ڪرياگر وغيره قومن جو بلڪل ٿورو تعداد آهي.

هندن مان برهمڻن ۽ مهيشورين کان سواءِ ٻيا سڀ گوشت کائيندا آهن. مئيون سڀ ذاتيون مُردا جلائينديون آهن.

(٣) اڇوت

اڇوتن جون جيڪي ذاتيون هن وقت ٿر ۾ رهن ٿيون، هنن کي 'هريجن' به چوندا آهن.

● مينگهواڙ- هي اصل مارواڙ کان آيل آهن. منجهن ڪل ٻه سؤ سٺر ساکون آهن، جن مان چار ساکون نج اصلوڪن رهاڪن جون آهن، جن مان هن وقت ڪابه ٿر ۾ ڪانهي. باقي ٻه سؤ ڇاهٺ ساکون ٻوءِ ٺهيون آهن، جن مان ڪيتريون ٿر ۾ آهن. اهي سڀئي ٿر جي شهرن توڙي ٻهراڙين ۾ ٻکڙيل آهن. هرهڪ ننڍي ڳوٺڙي ۾ به مينگهواڙن جا گهر ضرور هوندا. چمڙي رڱڻ ۽ ان مان جُتيون جوڙڻ، اُن ۽ ڪپهه مان ڪپڙي تيار ڪرڻ جو ڌنڌو ڪندا آهن. کيتي ۽ مال چارڻ به روزگار جا وسيلا آٿن. هي سچار، سانتيڪي ۽ صلح پسند قوم آهي. انهن جون ڪيتريون نکون راجپوتن واريون آهن، جيئن ته رانوڙ، چوهاڻ، پرمار، پٽي، سولنڪي وغيره. ڪجهه وقت کان ٻوءِ تعليم ۾ ترقي ڪئي اٿن. سندن رهائش جو نمونو، سماجڪ ۽ پنگتي حالتون ٻين اڇوتن کان بهتر آهن. ڪيترن هندن تي ٿر ڪٺي پنهنجا ڳوٺ ٻڌي ويٺا آهن. ٿر ۾ سندن تعداد گهڻو آهي. "پير پٺوري" کي پير ڪري مڃيندا آهن.

● ڀيل - هي اصل مارواڙ کان سيڻي کان آڳاٽو آيل آهن. انهن جون ڪيترين ساڪون راجپوتن واريون آهن، جيئن ته چوهاڻ، پرمار، راٺوڙ، ڀاٽي، گوهل، سولنڪي ۽ مڪواڻا وغيره. ٿر جي ڀرواڙين ۾ رهن ٿا. ڪيترن هندن پنهنجا ڳوٺ اٿن. کيتي ۽ مزوري ڪندا آهن. ڏاس مان ڪرڙيون، ٻوريون ۽ جيرويون ٺاهيندا آهن. اونهاري جو سنڌ ڏي ويندا آهن، جتي لاباڙو ۽ مزوري ڪندا آهن. موٽڻ وقت ڪاٺهن جون ڪاڻيون آڻيندا آهن، جنهن مان ڇڄ، ڪارا ۽ ٽوپڪا ٺاهي وڪڻندا آهن. ڪي ڪلن ۽ هڏن جو واپار به ڪندا آهن. مردا پوريندا آهن ۽ "ٻاٻوءَ" کي ديوتا ڪري پوڄيندا آهن.

● ڪولهي - اصل گجرات جا آهن. اهي ڪڇ، واڳڙ، گجرات ۽ ٿراد کان آيا ۽ پارڪر ۾ گهڻا رهن ٿا. سنڌن ڪيترين ساڪون راجپوتن سان ملندڙ آهن. انهن مان هڪ ساک ٺاڪرڙا ڪولهي آهي، جا پاڻ کي ٻين کان اوچ سمجهندي آهي. وسڪاري جو کيتي ڪندا آهن. پوءِ ٻاري طرف ويندا آهن، جتي کيتي، لاباڙو ۽ مزوري ڪندا آهن. جهنگ مان ڪنوار ۽ گگر چونڊڻ، ٻاٻوريءَ جي ٻاڙن مان ولوڙڻ جي جهيرڻن ٺاهڻ جو ڌنڌو ڪندا آهن. ڪاتر سان سهي ۽ لوڪڙ جي شڪار ڪرڻ جا تکا ۽ چالاڪ آهن.

● جتيا - مارواڙ کان اچي عمرڪوٽ ۾ رهيا. ڪلن رڱڻ، چمڙي مان بوٽ، چمپل، سليپر، پرت سان جتيون ۽ ننن ٺاهڻ جو ڌنڌو ڪندا آهن.

● دٻگر - هي عمرڪوٽ ۾ رهن ٿا. چمڙي مان دٻا، دٻيون ۽ تيل وجهڻ لاءِ ڪُڙيا وغيره ٺاهيندا آهن.

● ڪلال - هي مارواڙ کان آيا. عمرڪوٽ ۾ رهن ٿا. ڪلن ۽ چوڙن جو واپار گڏهن تي ڪندا آهن. پن مان ٻيڙين ٻڌڻ جا ڪاريگر آهن.

● ڀنگي- اصل مارواڙي آهن. شهرن ۾ رهن ٿا، جتي نوڪري ڪن ٿا. شهر جي صفائي ڪرڻ، ڪاڪوس ۽ گند ڪچرو ميڙڻ جو ڪم ڪندا آهن.

● ڪَرڙا- هي اڇوت قومن جا گرو آهن. اڇوتن جي شاديءَ وقت سوڻ سانت ۽ ڏميءَ وقت ڪرياڪرم ڪرائيندا آهن. ڪپڙا سبڻ مکيه ڌنڌو اٿن. ميگھواڙن کان سواءِ ٻئي ڪنهن اڇوت جي ماني ڪونه کائين. سڀئي ٿر ۾ ٽڪڙيل آهن، مردا پوريندا آهن.

● ڀاٽ- اصل مارواڙي آهن. هي اڇوتن جون پيڙهيون (شجرا) پاڻ وٽ لکي رکندا آهن. انهن جي نالن، ساکن، نکن ۽ شهرن جو ليک رکندا آهن، جنهن لاءِ کين ساليانو مقرر لاڳ ملندو آهي.

ٿر جي اڇوتن ۾ ميگھواڙ گھڻي ۾ گھڻا ۽ پوءِ ڀيل ۽ ڪولهين جو تعداد آهي. جتيا، دٻگر ۽ ڪلالن جا فقط ڪي گھر عمرڪوٽ ۾ آهن ۽ ڀاٽن جا ٻه-ٽي گھر ننگرپارڪر ۾ آهن. ڀنگين جا به فقط وڏن ڳوٺن ۾ ٿورا گھر آهن.

انهن کان سواءِ گواريا، سانسي، ڪُچڙا ۽ جوڳي ڪڏهن ڪڏهن ٿر ۾ ايندا آهن. انهن جو مکيه ڌنڌو پنڻ آهي. گواريا واپار به ڪندا آهن، اهي ٿر ۾ رهن ڪونه ٿا، خانه بدوش آهن، پوءِ سنڌ ڏي هليا وڃن.

(۴) متفرقه

● ڪدڙا- هي 'فقير' سڏبا آهن، انهن جو ڌار فرقو آهي. اهي زنانو ويس ڪري گھمندا آهن. ٻٽ چمڙ تي سڀني قومن مان ڀيا وٺندا آهن. تاڙيون وڄائي ڳائيندا آهن. ڪٿي ڪو ڪدڙو ٻار سُڄهندو ته اهو وٺي آڻي پاڻ سان ملائيندا آهن. جتي رهندا آهن ان کي "مڙهي" چوندا آهن، جتي سندن مکيه اڳواڻ "ٻالدي" هوندو آهي، ٻيا ان جي حڪم جي پيروي

ڪندا آهن. ته به فقط مٺيءَ ۾ رهن ٿا. ٻاهر وڃڻ وقت گهڻو ڪري ڪنهارن ۾ لڪندا آهن. ”ڪڏڙن جا اوتارا ڪنهارن جي گهر“، جنهنڪري ته به اهو ٻهاڪو عام ٿي ويو آهي.

آدمشماري

تعلقو	۱۸۸۱ع ۾	۱۸۹۱ع ۾	۱۹۴۱ع ۾	۱۹۵۱ع ۾	۱۹۶۱ع ۾
مٺي	۳۶۴۴۵	۴۱۴۷۲	۴۵۷۰۹	۶۳۹۳۳	۷۷۴۵۰
ڇاڇرو	۴۹۵۰۲	۵۳۵۰۱	۷۴۷۰۰	۷۷۲۸۳	۱۰۲۱۶۰
ڏيپلو	۲۵۹۶۹	۳۰۹۶۹	۲۵۲۴۲	۳۶۸۷۰	۴۲۸۳۳
ننگرپارڪر	۲۱۱۷۸	۲۷۵۴۸	۲۲۵۰۰	۶۱۱۹۴	۷۳۵۲۶
جوڙ	۱۳۳۰۹۴	۱۵۳۴۹۰	۱۶۸۱۵۱	۲۴۹۲۸۰	۲۹۵۹۶۹

آدمشماري ۱۹۵۱ع

تعلقو	مسلمان	هندو	اڇوت	متفرقه	جملو	پڙهيل	۱۹۴۷ع ۾ آيل مهاجر
مٺي	۲۸۱۹۳	۱۱۰۳۳	۲۴۴۸۶	۱	۶۳۹۳۳	۴۲۶۷	۳۸۸
ڇاڇرو	۳۸۳۶۹	۲۱۴۵۱	۲۷۴۶۳	۰	۸۷۲۸۳	۴۱۵۰	۳۴۰
ڏيپلو	۲۴۹۹۳	۳۶۰۸	۸۲۶۵	۴	۳۶۸۷۰	۲۶۱۳	۷۵۳
ننگرپارڪر	۲۰۵۷۷	۹۴۱۴	۳۱۲۰۳	۰	۶۱۱۹۴	۲۰۳۳	۲۱۵
جوڙ	!۱۲۱۳۲	۴۵۵۲۶	۹۱۶۱۷	۵	۲۴۹۲۸۰	۱۳۰۶۳	۱۶۹۶

آدمشماري ۱۹۶۱ع

تعلقو	مرد	زالون	جوڙ	۱۹۶۵ع ۾ آيل مهاجر
مٺي	۴۱۳۷۴	۳۶۰۷۶	۷۷۴۵۰	۴۴۴
ڇاڇرو	۵۵۲۵۷	۴۶۹۰۳	۱۰۲۱۶۰	۱۱۹۲۴
ڏيپلو	۲۳۱۲۰	۱۹۷۱۳	۴۲۸۳۳	۱۶۱۳
ننگرپارڪر	۳۹۵۲۴	۳۴۰۰۲	۷۳۵۲۶	
جوڙ	۱۵۹۲۷۵	۱۳۶۶۹۴	۲۹۵۹۶۹	۱۳۹۸۱

ٿر جي ٻولي

ٿر کي ڍاٽ چوندا آهن، تنهنڪري ٻوليءَ کي ڍاٽڪي ٻولي چون. سڀيئي ٿري ماڻهو ڪو ڍاٽڪي ٻولي ڪونه ڳالهائيندا آهن. لهاڻن کان سواءِ باقي ٻيون سڀ هندو ذاتيون ڍاٽڪي ٻولي ڳالهائينديون آهن. مسلمان ۽ لهاڻا سنڌي ٻولي ڳالهائيندا آهن ته به ڍاٽڪي ٻولي ڳالهائي ۽ سمجهي سگهندا آهن. ٿر جي سنڌي ٻولي به لچ ڪانهي. ڍاٽڪي ٻوليءَ ۾ به ٿر جي جدا جدا ڀاڱن جي رهاڪن جي وچ ۾ لفظن جو ڪجهه نه ڪجهه تفاوت ضرور آهي. چوندا آهن ته ”ٻارهين ڪوهين ٻولي ٻي.“ پارڪر گجرات کي ويجهو آهي، تنهنڪري پارڪر جي ٻوليءَ تي گجراتي ٻوليءَ جو اثر وڌيڪ آهي. ڍاٽ جا گهڻا رهاڪو اصل مارواڙ کان آيل آهن، تنهنڪري اتي مارواڙي ٻوليءَ جو اثر آهي. مهراڻو ناري کي ويجهو آهي، تنهنڪري اتي سنڌي ٻوليءَ جو اثر وڌيڪ آهي.

ڍاٽڪي درحقيقت ڪا خاص زبان ڪانهي، پر مارواڙي، گجراتي، ڪڇي ۽ سنڌي وغيره ٻولين جي گاڏڙ صورت جي ٺهيل آهي. ملڪ جي جدا جدا ٽڪرن جي ٻوليءَ ۾ ته ڦيرڦار آهي، پر هندن جي جدا جدا ذاتين جيئن ته ٻانڀڻن، واڻين، ٺڪرن، مينگهواڙن، سونهڙن، ڀيلن، چارڻن ۽ جاٽن جي ٻوليءَ ۾ به تفاوت آهي.

واڻيا ’ڙ‘ کي ’ر‘ ۽ ’ر‘ کي ’ڙ‘ چوندا آهن. جيئن ته گهوڙو، ڪهاڙو، هٿوڙو، ڪڪڙ، لڪڙ، ڦڦڙ، بدران چون گهورو، ڪهارو، هٿورو، ڪڪر، لڪر، ڦڦر وغيره. ۽ هر، در، گهر کي چون هڙ، دڙ، گهڙ وغيره. ڳالهائڻ مهل سڀ ڳالهه جي شروعات ۾ ”جيڪي لڳ“ لفظ گهڻو ڪم آڻين، اهو جڻ ته سندن تڪيه ڪلام آهي. مثلاً ”جيڪي لڳ اي ڪم ڪري آ، ٻچي ٻينو ڪونهين ڪر.“ (يعني هي ڪم ڪري اچ

ٻوءِ وِهُو آرام ڪر.) 'ٻَري' بدران چون 'اڳهو'. اڳهو ٿيءَ معنيٰ ٻري ٿي؛ ٻر ٻيا ٽري چون اڳهو ٿيءَ معنيٰ وِڃهو ٿيءَ. عام ٽري هائو بدران هوئي، آهي بدران آهي، ۽ هو بدران هتو چون.

لون ڦِهه جو آواز ڪن لفظن ۾ ڪوڻ ڪن.

تنهنجو بدران توهجو، منهنجو بدران مُهجو چون.

عورتون هڪٻئي کي سڏ ڪرڻ مهل اَئيي لفظ ڪم آڻينديون آهن.

مسلمان عورتون چون: "اَئيي گهرين آهيئين."

هندو عورتون چون: "اَئيي گهري آهين."

اسم خاص جي پٺيان 'يو' پڇاڙي گڏي اسم تصغير ڪندا آهن. خاص ماڻهن جي نالن پٺيان ائين ڪن.

هيرو بدران هيريو، ڪوليو بدران ڪُوليو ۽ رامو بدران راميو چون. مسلمان نالن پٺيان ٻه ائين ڪندا آهن.

احمد بدران احمديو، سومار بدران سوماريو ۽ نُورو بدران نُوريو چون. مون، آءٌ، ٻاڻ بدران مين. هُون، آپَ چون.

مون ڪتاب پڙهيو هو بدران "مين ڪتاب پڙهيو هتو" چون.

آءٌ ڪوڻ وينديس بدران "هُون ڪولهيي جائون" چون.

آءٌ ٻاڻ ويو هوس بدران "هُون آپَ گيو هتو" چون.

"ٻيڻ" لفظ حرف جملو ڪري ڪم آڻين.

آءٌ آيو هوس ته تون ڪوڻ هُئين، بدران "هُون آيو هتو ٻيڻ تون هتوئي ڪونهي" چون. ڪن لفظن کي بدل سدل ڪم آڻين.

گاسليٽ کي گاستيل، بدليو کي بتليو، جانور کي جناور نقصان کي نُسقان چون.

ماڙجي ويو، ويڄي ويو، ٽرجي ويو، بدران چون: ماراڻو، وياڻو، ٽُراڻو وغيره. ٽرجي ڏار ڏار ڀاڱن جي ٻوليءَ ۾ ٻه ڪجهه

تفاوت آهي، جيئن ته،

سنڌي	ٻالڪي	مهراڻو	ٻارڪر	ساموٽي
هُتي	آت، اُتڪڻ	هُتي	اُولعان	هوڪي هنڌ
هوس	هَتو	هند س	هتو	هَنتو
هيڏانهن	ايڻ	هيڻ	آئين	هيئا
ڪيڏانهن	ڪيئڻ	ڪيڻ	ڪيئنان	ڪهڻ
ٻوٽي	ٻَچو	ٻاهُون	ٻاچو	ٻاهُون

ڪن لفظن جي ٻنيان ٽوري بدل سدل ڪرڻ سان زور پرائيندڙ لفظ ٿيندا آهن.

ٻَرِ هو = ٻَرتي. ليڙو = وڇهو. چيڪو = لڪڙو. ٻَرهيڪو = اڃا ٻَرتي. ليڙڪو = اڃا وڇهو. چيڪڙو = اڃا تڪڙو. موٽو = وڏو. موٽيرو = اڃا وڏو. اُرهو = اورتي. اُرهيڪو = اڃا اورتي.

ڪي لفظ، جي ٻالڪيءَ ۾ گهڻو ڪم اچن ٿا، جيئن ته آيارڻ = همتائڻ. آهار = ڪاڌو. آنيرَ = گهڻو. آجڪو = گذران. آتيسار = گهڻو. اوپالو = ڏورانهو. اوٻرو = ڏاريو. اوجهڙ = رستي کان سواءِ. ڦَنڌُوليي = اجائي ڳالهه. آٽاٽو = آچار. آڙٻڪاپ = اڙٻنگ. اُٺيو = وائريو. ڪڙڇي = ڪٺڇي. جاڪيو = روڪيو. ٽوڙهو = ٽورو. اورکيو = سچاتو. ٽنگايو = اُچلايو. ٻگ = پير. ٻائيڙي = عورت. لنگائي = زال. ڏونگهري = ٻصر. آبَ گهڙي = يڪدم. آٻوٽاريو = ڪم ۾ رُڌل. هاڏو = ڪانءُ. آٻوهيو = اڌ ٻڪل. آڪريل = ٻڪل. آرساٽو = سُستي. سوري = سرڻ. چس = مزو. هاسيڪار = اڳو ٻوءِ خالي ٻيلي = خواهه مخواهه. چڙڪيلي = جهرڪي. سُساڏو = لذت وارو.

سنسڪرت لفظ

ڪيترا سنسڪرت لفظ ٻالڪيءَ ۾ هوبهو ۽ ڪي ٽورنم مٽ سٽ سان ڪم اچن ٿا.

مالس- نج سنسڪرت لفظ آهي، جو گوشت جي بدران هوبهو ڪم اچي ٿو.

هي ڇيلي جو گوشت آهي: ”اي ٻڪري رو مالس آهي“.

سڳهرو- شادي بعد چون، هاڻي سڳهرو ٿيو آهي. اهو لفظ اصل ۾ نج سنسڪرت سُ گهرو، سُ=چڱو، چڱي گهر وارو. (چڱو گهر زال جي اچڻ بعد ئي ٿيندو آهي.)

پنارو- سنسڪرت لفظ پنار، ٽري چون پنارو. مال پنارو ڏاهوڪو آهي.

ڏانَ- سنسڪرت لفظ ڏانيه، ڍاٽڪيءَ ۾ اناج کي ڏان چون.

سُڏان- سُ=چڱو، ڏان=اناج، چڱو اناج. ڪڇ ۽ ڇالورن کي ٽري سُڏان چون، جو ٻاجهري ۽ جوئر وغيره کان چڱو اناج آهي. اهو به نج سنسڪرت لفظ آهي.

ڪوي- شاعر کي ڍاٽڪيءَ ۾ چون ڪوي. اهو نج سنسڪرت لفظ آهي.

گوئيِنترَ- هندو ماڻهو شاديءَ غميءَ جي رسمن ۾ ڳانءِ جو پيشاب ڪم آڻيندا آهن، جنهن کي گوئينتر چوندا آهن، جو اصل سنسڪرت لفظ ”گومُوتر“ يعني ڳانءِ جو مُٽ آهي. هي لفظ ٿر ۾ اڃا چالو آهي.

جَم- سنسڪرت ۾ موت جي ديوتا کي ”يم“ چون، جنهن جو اُچار ٽري ڪن جم. جم معنيٰ طاقت وارو، زوراور. عام طرح چوندا آهن ته ”آپ سين ڏاڍو جم برابر.“

تيلَ- تيرن کي تيلَ چون، جو نج سنسڪرت لفظ آهي. تير پلا ٿيا آهن، کي چون، تيل پلا ٿيا آهين.

ٿانَ- سنسڪرت لفظ ستان، سنڌي ۾ آستان، معنيٰ جاءِ. ڍاٽڪيءَ ۾ به آستان ۽ ٿانَ چون.

هي سنتين جو آستان آهي: ”اي سنتيان رو آستان آهي“.

هي ٻاٻُو جو ٿان آهي: ”اي ٻاٻُو رو ٿانَ آهي“.

ليلاڙ- سنسڪرت لفظ للاٽ، سنڌيءَ ۾ نرڙ، ڍاٽڪيءَ ۾ ليلاڙ چون.

هينئيڙُن- سنسڪرت لفظ هرديہ کي ڍاٽڪيءَ ۾ هينئيون چون، جنهن مان لفظ ”هيج“ نڪتو، جنهن جي معنيٰ آهي دل جو پيار، خوشي. جڏهن ڪا مينهن، ڍڳي، رڍ يا ٻڪري ڀنهنجي ٻچي (ڦر) کي ڏسي ڊوڙي اچي ڏارائيندي آهي، تڏهن چوندا آهن ته هيج گهڻو آهي؛ جي نه ڏارائيندي آهي ۽ لتون ۽ ٺونا هڻندي آهي تڏهن چون ته هيج ڪونہ اٿس.

ماس- مهني کي ماس چون، جو نج سنسڪرت لفظ آهي ۽ هوبهو ڪم اچي ٿو. مينهن وٺي کي ٻہ مهينا ٿيا، ٿري چون ”ميهہ وُٺي ٻان ٻہ ماس ٿيا.“

آگاس- آڪاس نج سنسڪرت لفظ آهي، جنهن کي چون آگاس، يعني آڀ. آڪاس ۾ تارا پيا ٽمڪن: ”آگاس ۾ تارا پيا ٽيمڪين.“

ڏيوَ- سنسڪرت لفظ ديو، ديوتا، ان کي ڍاٽڪيءَ ۾ چون ڏيو، جنهن جي پوڄا ڪندا آهن.

ٻَهُو- زال کي ٻَهُو چون.

ڪَنڌَرُ- ڪفن کي ڪنڌُر چون.

اهي ٻئي پراڪرت لفظ آهن ۽ ڍاٽڪيءَ ۾ ڪم اچن ٿا.

سُسيرو- سنڌيءَ ۾ سُهرو.

ساسُو- سنڌيءَ ۾ سَس.

ساسيرو- سنڌيءَ ۾ ساهرو.

اِهي هندي ٻوليءَ جا لفظ آهن، جي هوبهو ڪم اچن ٿا.

ٻاگهڙي، اُونگهہ- سنڌيءَ ۾ 'ٻڪو'، 'ننڊ'. ديسي لفظ ته ۾ ساڳيءَ صورت ۾ ڪم اچن ٿا، هُون جاڻون ٿو، گجراتيءَ ۾

ڇون هُون جائون ڇوُن. ڇوُن کي ٿري ڇون "تو" ۽ سنڌيءَ ۾ "تو" ڇئي.

ٿري ماڻهو ڳڻپ مهل هڪ، ٻه، ٽن، چار، پنج، ڇهه، ست، آٺ، نو ۽ ڏس، اگيارهي، ٻارهي، تيرهي، چئوڏي، پنڌرهي، سورهي، سترهي، اڍارهي، اُڻيهه ۽ ويهه وغيره لفظ ڪم آڻين، جي نج پراڪرت لفظ آهن ۽ هوبهو ڪم اچن. ڪي ٻين ٻولين جا لفظ به هوبهو ڪم اچن ٿا.

ڏام- يوناني لفظ درم، دام، ڍاٽڪيءَ ۾ چون ڏام، معنيٰ مُلهه يا قيمت.

ليلام- هي پورچوگيز ٻوليءَ جو لفظ آهي، جو ڍاٽڪيءَ ۾ عام ڪم اچي ٿو.

ڪارتوس- فرينچ ٻوليءَ جو لفظ آهي، جو ساڳيو ڪم اچي.

اسپتال، اسٽيشن (ٽيشن)، اسڪيرو، اسڪول، ٽڪيٽ (ٽيڪس)، پينشن، جج، فرسٽ ڪلاس (فس ڪلاس)، درجن، رپورٽ (رپوٽ)، ڪورٽ، گلاس ۽ ٻيا به ڪيترا انگريزي لفظ ڪي ساڳيا ۽ ڪي ٿوري ڦيرڦار سان ڍاٽڪيءَ ۾ عام جام ڪم اچن پيا.

ٿر جي مسلمانن جي ٻولي

ٿري مسلمان سنڌي ڳالهائيندا آهن، پر ٻهراڙين ۾ نج سنڌي ڳالهي. ڪي ڪي لفظ ته مزيدار آهن، جيئن ته

"اهو ۽ اهي" لفظ جي بدران "اِي" لفظ استعمال ڪندا آهن.

اهو ڪتاب منهنجو آهي، بدران چون: اِي ڪتاب مُهجو آهي.

اهي ڪم ڪونه ٿيندا، بدران چون: اِي ڪم ڪونه ٿيندا.

"ڪان" جي عيوض "ڪنان" لفظ ڪم آڻين.

اهي پئسا مون کان وٺج، بدران چون: اِي پئسا مون ڪنان وٺج. پڇڻ جي بدران پڇين چون.

ٻلي ٻني وٺو، بدران چون: ٻلين ٻني وٺو.
ٻلي اٿي ويٺا رهو، بدران چون: ٻلين اٿي ويٺا رهو.
جمع ٺاهڻ لاءِ جن اسمن جي پڇاڙيءَ ۾ "ن" آهي، ان جي اڳيان "ي" گڏيندا آهن. جيئن ته

پيٽن بدران پيٽين چون. پٽن ۾ هلڻ مشڪل آهي، بدران چون، پٽين ۾ هلڻ مشڪل آهي. گهرن بدران گهرين چون. گهرن ۾ ڪو ماڻهو ڪونه هو، بدران چون، گهرين ۾ ڪو ماڻهو ڪونه هو. ڳئن بدران ڳوئين چون، ڳوئين ۾ اچي ٿاڪ پيو. ڏيڳن بدران ڏيڳين چون، ڏيڳن جو واهار چڱو آهي، ڏيڳين جو واهار چڱو آهي.
آوهين بدران آئين چون. اوهين وڃو ٿا، بدران چون، آئين وڃو ٿا.

هئوءَ بدران اوءَ چون. هئو وڃن ٿا، بدران چون، اوءَ وڃن ٿا.
هئجن بدران هئون چون. اتي سدائين ويٺا هجن، بدران چون، اتي سدائين ويٺا هئون.
"رين" جي اچار کي "ائين" ۾ بدلائين.

نهارين بدران نهارئين چون، ٻهارين بدران ٻهارئين چون.
ڏرين بدران ڏرئين چون، لاهين بدران لاهيئين چون.
"ڇا ۽ ڇو" جي بدران "ڪوهه" لفظ ڪم آڻين.
تو تي ڇو وڃان، بدران چون، تو تي ڪوهه وڃان.
آءٌ ڇا ڪريان، بدران چون، آءٌ ڪوهه ڪريان.
پنهنجو بدران "پنڊ" لفظ ڪم آڻين.
هي ڪتاب پنهنجو آهي، بدران چون، اِي ڪتاب پنڊ جو آهي، وغيره.

لفظ مٽائڻ

ٽري ماڻهو ڪي ڪي لفظ مٽائيندا آهن، جيئن ته

ڏ کي ڊ سان مٽائين. ٽڏ لڳي آهي، بدران چون، ٽيڊ لڳي آهي.

ٽ کي ٺ سان مٽائين. ٽڏو ہاٽي بدران چون، ٺيو ہاٽي، ٽڪار بدران ٺيڪار چون. ٽانءُ بدران ٺانءُ چون. اٽي بدران اٺي چون.

ٺ کي ٽ سان مٽائين، ٺڪاڻو بدران ٽڪاڻو چون.

ٿ کي ٽ سان مٽائين، اٿي بدران اٽِ چون.

و کي ب سان مٽائين، وينو بدران بينو چون.

د کي ٽ سان مٽائين، ڏند بدران ڏَنٽِ چون.

ڊ کي ڏ سان مٽائين، ڪنڊ بدران ڪَنڏِ چون.

س کي ھ سان مٽائين، ڦاسي بدران ڦاهي چون.

ھ کي س سان مٽائين، ماھ بدران ماس چون. ساھ بدران ساسَ چون.

ڻ کي ڙ سان مٽائين، ماڻهو بدران ماڙهو چون.

ڊ کي ڊر سان مٽائين، چنڊ بدران چنڊر چون.

ڍ کي ڍر سان مٽائين، ڏيڍ بدران ڏَڍَر چون.

ڊِي اچار کي ڊِري سان مٽائين، مُنڊِي بدران مُنڊِري چون، جَنڊِي بدران جنڊِري چون.

ڪن لفظن جي پٺيان "ٽ" اچي ته ان کي "ٽر" سان مٽائين، جيئن ته

کيٽ بدران کيٽر، وھٽ بدران وھٽر، چيٽ بدران چيٽر،
ھُٽ بدران ھُٽر، ليٽ بدران ليٽر، مائٽ بدران مائيٽر،
چيٽ بدران چيٽر، ميٽ بدران ميٽر، سٽ بدران سٽر چون،

ڪن لفظن جي اڳيان، ٻ ٽ اچي ته ان کي ٻ ٽير سان مٽائين، جيئن ته

ٽيڪم ڪي ٽريڪم چون.

ڪن لفظن ۾ ”و“ کي مٿائي الف وجھي ٻوءِ ”ت“ کي ”ٽر“ ۾ان مٽائيندا آهن، جيئن ته

ڪَپُوت مان ڪُپاٽر ۽ ڪَپُوٽر.

سَپُوت مان سُپاٽر ۽ سَپُوٽر، وغيره لفظ ٿاهين.

ٿري ٻوليءَ جا خاص لفظ

دنيا جي هر ڪنهن ملڪ ۾ اتي جي رهاڪن کي ڪنهنجيون رسمون، رواج، ٻولي ۽ اُن ۾ نمولي نمولي جا لفظ، پهاڪا، اصطلاح ۽ چوٽيون وغيره آهن، جي اتي جي حالتن سان ٺهڪي ڪنهن نه ڪنهن نمولي مروج ٿي ويندا آهن، جن مان ڪن جو بنياد تاريخي، وگياني متي تي يا ڀرمن جي ڪري هوندو آهي- ٿر ۾ به ائين آهي.

ٿري ماڻهو مالدار آهن، تنهنڪري ڏينهن ۽ رات جو گهڻو وقت جهنگ ۾ رهڻ ٿيندو اٿن. جڏهن اتان موٽي گهر ايندا آهن، تڏهن ڪجهه وقت، جيسين ساهي ۾تي تازا ٿين، تيسين گهر وارن سان نه ڳالهائيندا آهن. چوندا آهن ته ”ماڻهو اچي جهنگا، ٻولي بيڊنگا.“ يعني جهنگ مان ڪو ٿي آيل سان ايندي شرط ڳالهائبو ته هو ڪڪ ٿيل هوندو، تنهنڪري اڻلگو جواب ڏيندو.

ڪو شخص سڪرات ۾ هوندو آهي ته چوندا آهن ته هاڻي ”گهرڙڪو“ لڳو آهي، ۽ ٻاهر ٻئل جو مهمان آهي؛ يا چوندا ته ”ٻچڻ آهي آرگو ۽ مرڻ آهي نيڙو“ (ٻچڻ ٻري رهيو، مرڻ ويجهو آهي.) انهيءَ حالت مان ٻچي ويو ته چوندا ته ”اها ڪُپڙي ۾ ڪٽا اٿس.“ ٻه-ٽي ڏينهن سڪرات ۾ رهيو ته چوندا ته ”هاڻي ته اللهءَ ويچاري جو ڪو سورهو ڪري ته آڌابن ڪان ڇُٽي.“ پيرمرد مرندو ته چوندا ته ”ويچارو ڪائي ٻڃي ٻَسُت ٻوٽا وغيره پرٻو گهر ڇڏي ويو آهي، هن جو مرڻ شاديءَ جهڙو آهي.“ لاش لاءِ ڪڌ ڪڍڻ لاءِ ماڻهو موڪليندا ته چوندا ته ”گهر

لاهي اڇو." لاش کي ساڙڻ وقت جڏهن ٻهرين تيلي ڏني آهي، تڏهن چوندا ته "لانپ-وئو" ڏنو آهي. انهيءَ هنڌ تي ٽئين ڏينهن رواج موجب ٻاٽي وڇي هاريندا ته چوندا "آروگي ٺاري آهي."

ٻار بيمار ٿيو ته چوندا "سڪالڙو ٿيو آهي." ڪنهن کي ماتا جي بيماري ٿي ته چوندا "مائي مهر ڪئي آهي." ڪنهن زال کي ڳرڀ ٿيو ته چوندا "پير ڳورو ٿيو اٿس." ٻار ڄمڻ وقت چوندا ته "ڇوٽڪو ٿيو اٿس." حمل جي حالت ۾ نائين مهيني چوندا ته "ڏينهن پورا ٿيا آهن."

هندن ۾ رواج آهي ته شاديءَ بعد ڇوڪريءَ کي مائٽ ڪوٺي ويندا آهن، جيئن ٻهريون ويم اتي ٿئي، تنهنڪري حمل ٿيڻ بعد پنجين يا ستين مهيني مائٽ ڪوٺي ويندا آهن. ڇهين ۽ اٺين مهيني ڪونه ڪوٺي وڃن، اهي مهينا ڀاڳيا سمجهن. چون ته "ڇنو ۽ اٺو آهن مٺو،" انهيءَ ۾ نقصان ٿيندو.

ڪنهن عورت جو مڙس مري ويندو آهي ته چوندا آهن ته "ويچاريءَ جو مٿو ڀت سان لڳو آهي." ڀڙي عورت کي چون "ٻاهر ٿيگي". ڪنهن مرد کي ڏسندا ته سندس پير تي ڌ آهي ته چوندا تہ "ٿانءَ ۾ ڏڌ"، "هن جا پير اڀڙيل آهن؛" تنهنڪري کيس هدايت ڪندا تہ "ٻڪـــ جهل" يا چوندا "ڌرتيءَ کان آڌر نه هل." ڪو ٽڙڻو ماڻهو وڏائي ڪندو ته چوندا "هن جا پير ڌرتيءَ تي ڪونه آهن." ڪنهن کي ڪاوڙيل ڏسندا ته چوندا "هن جا رُون ڦريل آهن."

ڪن حالتن ۾ ٿالا نه وٺبا آهن. ڪُنن کي "گهر ڏٽي" چون. ٽر ۾ ٻيٺڻ بلا ٿيندي آهي، جنهن کي عام طرح ٽري "ڦتوڪڻي" چون. رات جو ان جو ٿالو ڪونه وٺن، پر کيس "ڪاري گڏهه" چون.

هندو عورتون پنهنجي مڙس جي وڏي ڀاءُ کي "جيٺ" ۽ ان جي زال کي "جيناڻي" ۽ ننڍي ڀاءُ کي "ڏير" ۽ ان جي

زال کي ”ڏبراڻي“ چون. هو سهري، جيئن ۽ مڙس جو نالو نہ وٺنديون آهن. اهڙن نالن سان يا انهن سان مشابهت رکندڙ کي شيون هونديون تہ انهن جا هو وري کي خاص نالا رکنديون آهن ۽ ضرورت وقت، اهي نالا وٺنديون آهن. مثلاً جي کنهن جي سهري، جيٺ يا مڙس جو نالو ”هاسو“ هوندو تہ ڳچيءَ ۾ پائڻ جي زيور ”هنسيي“ جي بدران ”ڳچي واري“ چونديون. کنهن جو نالو ”مصري“ هوندو تہ کائڻ واري مصريءَ کي ”ساکر“ چونديون، وغيره.

باب اٺون

ٿر جا ڳوٺ

ٿر جا ڳوٺ ڪي پٽن تي، ڪي ڀٽن جي ترڪول واري لاهه تي، ڪي ننڍين ڏڙن تي ۽ ڪي هيٺ ڏهرن جي سنڌين زمين تي هوندا آهن. ڳوٺن جي بستيءَ جو مدار گهرن تي شمار ڪبو آهي. مثلاً جي ڪنهن کان پڇبو ته فلاڻو ڳوٺ ڪيڏو آهي ته جواب ملندو ته ١٠-١٢ يا ٢٠-٢٥ گهر آهن. ڪي ڳوٺ وڏا هوندا آهن، جن ۾ ٻي-چار سؤ کن گهر هوندا آهن. ڪي ته ننڍا ڳوٺڙا آهن، جن ۾ ١٠-١٢ کن گهر مس هوندا آهن. ٻهراڙين ۾ چؤنرا، چونڪيون، منهه، ۽ ڪُڙهون (لانڍيون) هونديون آهن. ڪٽي مٽيءَ جا ڪڏ به ٿهيل هوندا آهن. ڳوٺن ۾ ڏسبو ته جدا جدا جهڳٽا گهرن جا هوندا، جو سڀڪنهن ذات جا ماڻهو پنهنجو جدا پاڙو ڪري ويهندا آهن. هاڻي ڳوٺن ۾ ڪافي سڌارو آيو آهي. ڪيترن ڳوٺن ۾ مٽيءَ جا ڪڏ بلڪ گهڻن هنڌن پڪسيريون جايون به آهن. گهرن ۾ ڪچهه وچوني ڇڏي چوڌاري اوڙهو ڏيندا آهن، جنهن کي هڪ يا ٻه دروازا هوندا آهن. پرسان هيٺاهين هنڌن تي کوهه هوندا آهن. گهڻن ڳوٺن ۾ وڀون به آهن. ڳوٺ جي ٻاهران ڍڳين جا وٿاڻ، اٺن جون جهوڪون، رڍن ۽ ٻڪرين جا واڙا وغيره هوندا آهن.

ڳوٺن جا نالا

جيئن سنڌ ۾ ڳوٺن جي نالي پٺيان يا اڳيان، آباد، ٽنڊو، ڪوٽ، پور يا ٻيا اهڙا لفظ ڳنڍيل هوندا آهن، تيئن ٿر جي به ڪن ڳوٺن جا نالا اهڙيءَ طرح ڪن لفظن جي ملائڻ سان ٺهيل آهن، جهڙوڪ ته

ڪي ناالا "هار" پڇاڙيءَ تي ٺهيل آهن، مثلاً، چيلهار، سڳنهار، ڪاريهار، ماليهار، ڏيڏهار، وڻهار، ڪانڪٽهار، ڪلٽهار، رونهار، ڦمڙهار، اڙٻلهار، لونڊهار، ڦلڙهار، اڀرهار، وغيره.

ڪي ناالا "يار" پڇاڙيءَ تي ٺهيل آهن، مثلاً، صوبيار، ماڇيار، موڪڙيار، واوڙيار، گوڙهيار، سارنگهيار، نيٽيار، چاڙهيار، ويجهيار، گوڏيار، ڏيپيار ۽ راڙهيار، وغيره.

ڪن نالن جي پٺيان "ري" اکر هوندو آهي، جيئن ته، ٻلهياري، جاڳهاري، وينجهٽياري سينگاري، پتنگياري، مهاري، ڪيتلاري، ڪيتاري، گهرٽياري، وغيره.

ڪن نالن جي پٺيان "پڻهه" لفظ گڏيل هوندو آهي؛ جيئن ته، گجٽاپڻهه، همڙاپڻهه، ويرباپڻهه، سونلپڻهه، ڪڙراپڻهه ۽ ڦلڙاپڻهه وغيره.

ڪن نالن جي پٺيان "الس" لفظ هوندو آهي، مثلاً، **گنگالس**، پنڌالس، چوٽالس ۽ واريالس، وغيره.

ڪن ڳوٺن جي نالن پٺيان "ئي" لفظ هوندو آهي، مثلاً، ڏونهائي، هٿڙائي، پولڪرائي ۽ واڏڙائي، وغيره.

ڪن نالن جي پڇاڙيءَ ۾ "ئو" لفظ هوندو آهي، مثلاً، ڳاهائو، ويهائو، اودائو، وغيره.

ڪن نالن جي پٺيان "يو" پڇاڙي هوندي آهي، جيئن ته سينگاريو، ٻکهاڙيو، ٽانڪاريو، هيلاريو، ڀٽاريو، ٻينگاريو، ديهداريو، رٽپاريو، ڏانهاريو، ڦالگهاريو، ٻاٽاريو، وغيره.

ڪن نالن جي پٺيان "سر" لفظ هوندو آهي، جيئن ته رامسر، راوتسر، ڪينشسر، عالمسر، ڪڙڪاسر، لڪڙاسر، تڳوسر، سومراسر، راٺاسر، ٻوڏيسر، گوگاسر، ڪپوسر ۽ ٻيماسر، وغيره.

ڪن نالن جي پٺيان "لو" اکر هوندو آهي، جيئن ته ٻوريلو، جاريلو، رنگيلو، شولو، ٻاورلو، لپلو، ڀاڪلو، ۽ ٻانڀٽلو، وغيره.

ڪي ڳوٺ ٽڙن، ٻارن ۽ ويڙهن جي نالن تي سڏبا آهن ۽ انهن سان گڏ ٽڙ، ٻار يا ويڙهي ڪٺائيندڙ جو نالو به ڳنڍيل هوندو آهي ۽ اهي ڳوٺ انهن جي نالي سڏبا آهن. ڪي گهڻا گڏجي ڪٺائيندا آهن ته پوءِ پنهنجيءَ ذات جو نالو ڳوٺ تي رکندا آهن، جيئن ته جهنجهڻ جو ٽڙ، جهنجهي ذات جي مسلمانن جو ڪٺايل؛ دلن جو ٽڙ، دل ذات جي مسلمانن جو ڪٺايل. ڪي ماڻهو اڪيلا ڪٺائيندا آهن ته اهو ڳوٺ سندن نالي سڏبو آهي، جيئن ته ٽڙ احمد، احمد نالي مسلمان جو ڪٺايل؛ ميگهي جو ٽڙ، ميگهي نالي ورن نڪر جو ڪٺايل. اهڙيءَ طرح آدم جو ٽڙ، مٺاري جو ٽڙ، جيئندي جو ٽڙ، طالب جو ٽڙ، صالح جو ٽڙ، ڏاترڏني جو ٽڙ، ٻيلوءَ جو ٽڙ، وغيره.

ڪن ماڻهن جي نالي پٺيان سندن ذات به گڏيل هوندي آهي جيئن ته ٻنگل رند، سمو رند، پاليٽو پيل، وغيره. اهي به ڳوٺن جا نالا آهن.

پنجن-ستن ويڙهن جي مجموعي کي چون ٻار. ڪي ڳوٺ انهيءَ نالي سان سڏبا آهن، جيئن ته جيسي جو ٻار، جيسي نالي راهمي مسلمان جو ڪٺايل؛ قبولشي جو ٻار، قبول نالي مسلمان جو ڪٺايل. اهڙيءَ طرح ڪيمي جو ٻار، اڳي جو ٻار، ٻيراڻو ٻار، وغيره.

ڪن نالن جي پٺيان ويڙهي لفظ هوندو آهي، جيئن ته ڪاري ويڙهي، واگهي جي ويڙهي، ڪولهي ويڙهي، گوگا ويڙهي، مڪولهي جي ويڙهي، ليٽا ويڙهي، راهمي جي ويڙهي، پڳتن جي ويڙهي، وغيره.

ڪن ڪوهن جو پاڻي مٺو هوندو آهي ته ڳوٺن جي نالن ۾ مٺڙيو اکر گڏيل هوندو آهي، ۽ اهو ڪوه ڪو ماڻهو يا ذات وارا ڪٺائيندا آهن ته ان جي نالي سڏبو آهي، جيئن ته مٺڙيو ٻٽي، ٻٽي ذات جي راجپوتن جو ڳوٺ؛ مٺڙيو چارڻ، چارڻن جو ڳوٺ؛ مٺڙيو ڪيهاهڙ، ڪيهاهڙ ذات جي راجپوتن جو ڳوٺ؛ مٺڙيو سوٽاڙ،

سوٽهڙن جو ڳوٺ؛ منڙيو هاليپوٽا، هاليپوٽا مسلمانن جو ڳوٺ؛ منڙيو جوڻيجا، جوڻيجا ذات جي مسلمانن جو ڳوٺ، وغيره.

ٽر ۾ ڪي زالون به اهڙيون ٿي گذريون آهن، جي مردن جو مٽ هيون. انهن به پنهنجا نڙ ڪٽائي ڳوٺ ٻڌا، جي اڄ به سندن نالي تي سڏجن ٿا، جيئن ته

مالبائي جو نڙ- چاچڙي کان ١٤ ميل اوڀر طرف آهي. مالبائي نالي ذات جي سميجي نڙ ڪٽائي ڳوٺ ٻڌايو هو.

روهڙي جي ويڙي- ڳوٺ چيلهار کان ٤ ميل اوڀر طرف آهي. روهي ذات جي پيلاڻ هئي، جنهن اها ويڙي ڪٽائي هئي.

آسو جي ڀاڄي- ڳوٺ ميگهي جي نڙ کان ٤ ميل اتر طرف آهي. آسو ذات جي پيلاڻ هئي، جا اتي ويڙي ڪٽائي پنهنجي ڀاڄي نالي رهي هئي.

ٻيا به ڪيترا ان قسم جا نالا آهن.

واڍيون

ڪڏهن ڪڏهن ڏڪار وقت ڪٿي ڪو مال جو چارو سڃهندو، ته اتي مال ڪاهي ويندا يا وسڪاري جو ڪنهن هنڌ اڳ ۾ برسات پيئي ته اتي لوڙڪاڙ ٿيندي آهي. مال ازخود اوڏانهن ڇڪ ڪندو آهي، تنهنڪري ساڻي تي ڪاهي ويندا آهن.

جهڙ ڦڙ جت ٿيا، اُت آڏيائون پکڙا.

بعضي اڪيلا بعضي به چار گهر گڏجي ٻارين پڇمن ويندا آهن.

اُتي ويڙا اُڪري، مارُو مٿي موهه.

ماڻهو آهن مالدار، سو جتي مال سکي اُتي ٻاڻ سکي. هنڌ جو خيال ڪونه ڪن. اهڙيءَ طرح ڇوڏاري ڳوٺن جا ڪيترائي ماڻهو مال سانگي اڇي واڍيون ڪري ويهندا آهن.

اُتي اڇن اُتهين، واڍين جون ويهون.

ڪڏهين ويجهو ڪڏهين پري به نڪري ويندا آهن.

کارو ڙيا ڪٽي، ويڙهي جهپ ويا.

ماڻهن جي وڃڻ ڪري ڳوٺ جا کوهه ڪونه ورلدا (استعمال ٿيندا) آهن ۽ ائين ڀيا هوندا آهن.

ٻنيءَ جي ٻوٽن، ٻيڄ ٻٽڪو نه سڱاڻ،
سَنجڻ واريون سُنيون، وڃي ويڙهه وَرن،
ٻيا سيٽ سڙن، ترهي ٻنهي ڪنڌئين.

تنهنڪري ٻوٽن جي ڦيرڻ جو آواز ٻڌڻ ۾ ڪونه ايندو آهي. ماڻهو مال جي سانگي چاري تي جهنگ ۾ وڃي رهندا آهن ۽ ورت ويڙهي ڪوهه جي ڪوهڙ ۾ اٽڪائي رکي ڇڏيندا آهن ۽ ٻاڻ وڃي ڪنهن مٿانهين هنڌ ڪانيون ڪوڙي مٿان گاهه ڏيئي معمولي ٻونگو ٺاهي ويهن، جنهن کي ”والد“ چون. اهڙيءَ طرح جڏهن سانگ ڪري ويندا آهن، تڏهن هن ريت گذاريندا آهن.

هن منڌ مارو سنرا، ٻنگهر ٻار رهن،
ٻاڻي ٻوڄ ٻٽن ۾، ٻکي ٻالد ٻيٺن.

اهي ماڻهو ٿوري وقت لاءِ ويندا آهن، جيستائين سندن سيمر تي مينهن پوي، تنهنڪري اتي وٽن جا ڏار ۽ ٽار، سڱڪل ۽ آلا گڏ ڪري انهن مان ڪچي ٻونگي ٺاهي ان جي ٻار يعني اڇهي ۾ گذاريندا آهن. سندن ٻولين جي ٻرسان ٻرسات جو ٻاڻي جام ٻيو هوندو آهي، سو ججهي چاهه سان ٻيئندا آهن، جو ٻلر ٻاڻي سندن لاءِ وڏي نعمت آهي.

ٻرهه جو ٻٽن تي، ڪن ولوڙا وايون،
مکڻ ٻرين هٿڙا، سنگهاريون سايون،
ساري ڏهن ساٿيون، ٻولايون رايون،
ٻاڇيون ۽ ٻايون، ٻکي سونهن ٻاهنجي.

صبح جو ماين جي ولوڙن جا گهوگهاٽ ٻيا ٻولدا. مکڻ لاهي ٿانٿيڪو ڪري رکنديون ته ايتري ۾ مال ايندو ته

وڻان ۾ ويهي ڪرڪا پنهنجي مال کي ٻول ڪندي- ٻولائي ٻولائي، رائي رائي، ماڻڪي ماڻڪي، ميٺي ميٺي، ڦُلڪي ڦُلڪي، وغيره، ته ڏالي واري مينهن، ٻڳي، ٻڪري ۽ رڍ ٻوڙندي ايندي، جا ڏهي، ڪير آڻي، سوڪا پنهنجي ٻڪي ۾ خوش ٿيڻي گذاريندي.

آهو ڪير ڏيهاڙ، جنهن ڪر ٻُڌيان خبرون.

جڏهن ٻري هوندا آهن، تڏهن اتفاق سان جي ڪو وطن کان ماڻهو آيو، ۽ اوسي پاسي وارا ٻڌندا ته ٻيا ڪري مڙي اچي خبرون پڇندا.

جو ڏيهه ڏاڏاڻيان آئيو، پيرين تنهن پئان.

ان سان ڏاڍي محبت سان ڀاڪر پائي ملندا ۽ خوش خيرعافيت پڇندا.

ڪهه تڙ ڏيهائي، ڪتي اڻن مينهڙا.

نه فقط پنهنجي ڳوٺ بابت پر اوسي پاسي جي ڳوٺن جي برسات جا سماچار، ماڻهن ۽ سندن مال جي حقيقت به پڇندا آهن.

متي ٿر رهي، ويا گذاري ڏينهڙا.

جڏهن سندن وطن ۾ برسات پوي، "وڻي جون خبرون واڻهڙو ڏين." هيڪا ڏُتا وڃيو ٻڌائين. مينهن ۽ موت جي خبر جهٽ پڄيو وڃي. "ڪو اڳو آچنو رهي" (سچ اپرڻ بعد ڪو لڪو رهي؟) ۽ جڏهن اهو ٻڌندا آهن تڏهن يڪدم مال ڪاهي روانا ٿيندا آهن. روالي ٿيڻ بعد پر پاسي وارا چوندا آهن ته

مارُو منجهه ٿرن، رهي رهندا ڪيترو.

جڏهين اباڻو وُٺو، تڏهين هرڪو هليو ويو، "مينهن ۽ مهمان ڪيترو وقت؟"

وُٺي ٿي وراڻ، ڪين واڏايون آئيون.

ڪين ٻري کان ايندي ڏسي مٽ مائٽ ۽ واقفڪار هڪٻئي کي مبارڪون ڏيندا آهن ته فلاڻا اچهو ٿا اچن.

لتڏون لاٿيون اچي مارن، ٻڍن پنهنجن ٻراٽن ۾.

اچي پنهنجي وطن پهچندا آهن. وانڊيون فقط وقتي هونديون آهن، پوءِ وري اصلوڪن ماڳن ڏي هليا ويندا آهن.

گوئر

ٻنيون ڳوٺن کان پري هونديون آهن. رات ڏينهن ٻنيءَ جو ڪم ۽ سنڀال ڪرڻي پوي ۽ مال لاءِ به سهوليت ڪپي، تنهنڪري روزانو اچ-وڃ جي تڪليف کان بچڻ لاءِ وسڪاري جو وچي ٻنيءَ تي سهوليت سارو آسپاس جي ٻنين وارا ٽي-چار گهر گڏ بعضي اڪيلا ويهن، جنهن کي "گوئر" چون. اهو ماڻهو، جنهن جي ٻني ويجهي هوندي، ان جي نالي سڏبو: فلاڻي جو گوئر.

ڪنهن دڙي تي ٻارهائي سان چونرو، ڇنو، منڌهيڙو، ۽ سمهڻ لاءِ ڏينچي ٺاهي گذارو ڪن. ٿر ۾ جيتوڻيڪ ميهر ڪوله آهن ته به هڪ قسم جو جيت ٿيندو آهي، جو ميهر کان به ننڍو آهي، ان کي "ڪُتِ" چون، جو ميهر والگر چڪ پائيندو آهي. اهو گهاٽي گاهه ۽ هيٺاهين هنڌ تي، جتي هوا گهٽ هوندي آهي، اتي ٿيندو آهي، تنهنڪري ماڻهو دڙن تي رهن، چونرن کي دروازا ڪوله چاڙهين، ڪنهن وڻ جو ٻيڪهر آڏو ڏيو ڇڏين.

رات جو چوڌاري ڏسبو ته دڙي دڙي تي ڏياٽي ٻيٺي ٻرندي، جيئن آسمان ۾ ٽڙيل تارا ڏسبا آهن.

اتي فقط ٻاڻيءَ جي تڪليف ٿيندي آهي، سو ويجهڙائيءَ واري تلاءَ يا کوهه تان ڪوڏ ڪري ڪاهي وچي گڏهن تي جندا (ٿري 'جنترو' چون) ڀري کنيو اچن. ٻنين جي ڪم لهڻ بعد موٽي اچن.

ٻاپو جتر جندن ۾، ڪوڏا ڪن ڪنهون.

ڍاڻيون

ٿر جا ماڻهو مالدار آهن، جهنگ ۾ مال کي هر ڪا سهوليت ٺهي، تنهنڪري ڪيترا ماڻهو اول وڃي اڇو ٿاهي وهن، پوءِ سنو ڏسي ڪوشش ڪري ٻنهني ويڙي ٻا کوهه تيار ڪن.

ٻهر ڪنيائون ٿر ۾، ٻيارين ٿهُون.

ٻوڪ ۽ مال جو سک، ٻيو ڇا کپي؛ اهين سدائين وٺهو رهن، ان کي "ڍاڻي" چون. ٿارکر ۾ واڍيا چون. اهين ڪيترئون ئي ڍاڻيون آهن. مالدار ماڻهو شهرن کان ٻاهر رهڻ پسند ڪن. ٻاڻي ۽ مال جو سک ڏسي پيا ٻ اچيو ويهن ۽ ڳچ گهر ٿيو ٻون، ۽ ڍاڻيون ٿاهي وڃنا آهن، جي سندن نالن پنيان سڏجن ٿيون. جيئن ته ڪيتي جي ڍاڻي، ٻنهونءَ جي ڍاڻي، الياس جي ڍاڻي، وغيره. اهي ڍاڻيون پوءِ آهستي ڳوٺڙا ٿي ٿيو وڃن.

گهر

ٿر جي وڏن ڳوٺن - عمرڪوٽ، مٺي، ڇاڇري، ننگرپارڪر، اسلام ڪوٽ، ڏيپلي، چيلهار، ڪيڏڙي ۽ ڪانتي وغيره ۾، جتي ڪيترا ماڻهو شاهوڪار، پڙهيل ۽ واپاري آهن، سي سڪيا سهڻا، سڏريل، پوشاڪ ۽ رهڻي ڪهڻي ٻه سٺي. اتي گهڻيون جايون پڪ سريون آهن، جن ۾ گردن، ٽيڙ ۽ ڇونڪا ڪم آندل آهن. مٿان پنا رکن، جيئن برساتي پاڻي چوڏاري نارا ڪري نه هلي. اڳيان ۾ نيسارا رکن، جتان پاڻي وهي. هيٺان چوڪن جو فرش وڇهي، سيمينٽ جون درزون جهلي ڇڏين، ۽ اندران ماري سان گوپري راڳو ڏيئي مٿان ڇڻن جي ٻرچي ڏين. گانين جو آلو ڇيڻو، مٽي، واري ۽ گڏهه جي ليڏ ڪٽي سنهي ڪري گڏي ڳوهين. انهيءَ کي گوپري چون، جو راڳو لسو ٿيندو آهي. هوا لاءِ دريون، بادگير ۽ مٿان منگهه رکن. اندر سامان رکڻ لاءِ ڪٻٽ ۽ جارا رکن. ڪمرا، ورانڊا، ڪاڪوس، غسلخانا

رلندڙ وغيره هوندا آهن. جاين تي چڙهڻ لاءِ سرن جون ڏاڪڻيون ناهن. ڏاڪڻ کي چڙهڻي يا چاڙهي ۽ ڏاڪن کي ٻيڙيون ۽ ٻڪٽيريون چون. کي شاهوڪار ماڙيون ٺهرائين، جن کي ٽري "ميڙهي" چون. کي کي جاين تي ماڙ ٻلڪ چار ماڙ به آهن. کي گهرن ۾ ٻکين سرن ۽ سيمينٽ سان ٻاٽيءَ جون هوديون به ٺهرائين، جن ۾ برساتي يا کوهن جو ٻاڻي وجهي رکن، جو کيترا ڏينهن ڪم اچي.

چوڏاري ٻتيون ڏيارين، جنهن کي "چوٻتيو" چون. لنگهه لاءِ هڪ يا ٻه دروازا رکن، جن تي کي دروازا چاڙهي ڇڏين. دروازن جي ٻاسن مان هرهڪ کي "ٻاهيو" چون. کي اڱڻ ۾ موزون هنڌ تي ايائي فوٽ کن چورس سيمينٽ جو چوڪو ٺهرائي ڇڏين، جنهن تي ڪپڙا ڌوئين ۽ غسل ڪن. کي الهيءَ ڪم لاءِ چپٽرو ڪاٺ جو بنب ڪم آڻين، جنهن کي "ڏوپ" چون، چو ته ٽري ماڻهو بند ڪوٺيءَ ۾ غسل ڪرڻ بجاءِ کُلئي هنڌ غسل ڪرڻ پسند ڪندا آهن. چوٻتي ۾ ڪنان لاهي ٺهرائي ٻت مان نارو رکن، جيئن برساتي ٻاڻيءَ جو نيڪال ٿئي.

موزون هنڌ تي هڪ ڪوٺي الڳ ٺهرائيندا آهن، جنهن کي اوطاق چون. ان جو لنگهه ٻاهران هوندو آهي، جيئن اندر وينلن جي نظر گهر اندر ٻئجي نه سگهي، جا مزمانن لاءِ ڪم ايندي آهي.

سامان سڙي لاءِ جدا ڪوٺي ٺهيل هوندي، جنهن ۾ ٻچت ۽ فالتو سامان رکيو آهي. کي ماڻهو اناج رکڻ لاءِ ڪوٺيون ۽ مٽيءَ جون گُنديون ٺهرائين، يا ٽورو هوندو آهي ته ڳوٽيون ٻري رکي ڇڏين. اهي جايون سيڪنهن جي ٻنهنجي ملڪيت آهن. ڪن وٽ صرف رهڻ لاءِ گهر هوندو آهي ته ڪن وٽ وڌيڪ جايون به هونديون آهن، جي مسواڙ تي ڏيو ڇڏين.

ٽر جو گھڻو عوام ٻهراڙين ۾ رهي، جتي غريب طبقو جهجهو آهي. شهرن ۾ به ڪافي غريب آهن. منجهانئن ڪن وٽ چار ڏوڪڙ سرس آهن ته به پوشاڪ، کاڌو پيتو ۽ رهائش سڀني جي سادي. شهرن ۾ توڙي ٻهراڙين ۾ مڇيءَ مانيءَ وارا ماڻهو ڪچين سرن جي ڀتين سان گهر ٺاهين. دروازن تي ڪماڻون ڪونه ڪن، مگر مٿان مضبوط ڪاٺيون رکي ان تي اوساري ڪن، جن کي "چنڊڻ" چون. ورلي ماڻهو چوڪٺ هڻي ٻه تاڪا دروازا چاڙهين، پر گهڻا هڪ تاڪو دروازو چاڙهين. انهيءَ حالت ۾ مٿان، هيٺان ۽ پاسي کان ڪاٺيون ڏين. مٿئين ڪاٺيءَ کي "سرڏڙ"، هيٺئين کي "ترڪڻ" يا "چئونٺ" ۽ پاسي واري ڪاٺيءَ کي "بارساک" يا "ڪنڌتا پاٻهه" چون، جنهن ۾ لوهه جو ڪنڊو (ڪنڌيو) هڻائي، ان ۾ دروازي جو ڪڙو (ڪنڌو) قابو ڪن.

ڇت تي ڪاٺيءَ جا شهتير رکن، جي ڪونيٽ ۽ ٻار جي ڪاٺيءَ جا ٿين. روهيڙي جي وڻ جا شهتير سٺا آهن، پر اڻلڀ آهن. ڪبڙ جي ڪاٺي ڇيڙهي آهي، گهڻي بار سبب ڀڃندي ڪانه، پر مڙي پوندي ۽ ڪيس سرو يا اڏوهي به ڪانه لڳندي آهي، جنهنڪري گهڻو جهلو ڪندي آهي، تنهنڪري ماڻهو پسند ڪندا آهن. سرو هڪ جيت ٿيندو آهي، جو ڪاٺين کي کائيندو سنها سنها تنگ ڪندو ويندو آهي ۽ اڏوهي ته صفا کائي مٽي ڪري ڇڏيندي آهي، ان جي بچاءَ لاءِ ماڻهو ڪاٺي جا ڇيهه، (ڇيڙا)، جي پٽين تي رکيا آهن، تن کي گاسليٽ ۽ ڏامر لڳائيندا آهن. شهتيرن تي پٽيون رکندا آهن، جي اڪ، ڪرڙ يا ڪبڙ جي وڻن جون ٿينديون آهن. سڀني کان ڪرڙ جي ڪاٺي سٺي ۽ جهالائو آهي. ڪبڙ مڙندڙ آهي ۽ اڪ کي اڏوهي جلد وٺندي آهي، سو لاچار ٻي ڪاٺي نه ملڻ جي حالت ۾ ڪم آڻبو آهي. مٿان تڏا ۽ مرڪون يا ڪپ، يا ڪي ته صرف ڪپ ڪم آڻيندا آهن، جي جهنگ مان وڍي ايندا آهن. مٿان مٽيءَ سان لنبي

چلائن. چوڪاري مٿان ٻيو ٻڌي اڀا ۾ ليسارا رکن، جن کي "ٻرنارون" چون. ٻڌنديءَ وارا ٻرنارون لوهه جون ۽ غريب مٽيءَ جون وجهن، جي ڪنهن ٺاهيندا آهن. ڪي سرٻاند وارا ڪاٺيءَ جي شهتيرن ٻدران لوهه جون هلڪيون ريلون چاڙهين. ڪي ورانڊا به ٺاهين. جدا رنڌڻو ۽ ڪڇو چوپيتو ڏين يا پاسن کان ٻن جون جايون اڇيو وڃن. ٻن ڪاٺين ۾ جدا ڏاڪا وجهي دروازي کي قابو ڪن، جنهن کي "ڪيڙو" چون.

ٻهراڙين ۾ غريب ماڻهو جهڙا ٺاهين. مٽيءَ جي سرن جي گول ڪچي پٽ ٺاهين، جنهن جو قطر اٽڪل ١٢-١٤ فوٽ يا وڌيڪ ٿئي، هن کي "ٻارهائي" چئبو آهي. ڪي ڪاٺين جي به ٺاهين. هڪ هنڌان دروازو رکن، جنهن جي مٿان مضبوط چورس ڪاٺي گهڙي ڏيئي، مٿان ٻه ٻه-ٽي هاريون سرن جون ڏين، جي دروازي جي ٻنهي پاسي ٽي-چار فوٽ اڀتي وڌائي چڙهين، جيئن اڳيان ٻنهي ٻيءَ پٽ کان ڪجهه مٿيرا ٿين. چار ڪاٺيون ڏگهيون، جن جي ٿلهن چيڙن مان هڪ ۾ ٽنگ ڪري ٻي ڪاٺيءَ جو چيڙو سنهو ڪري، ان ۾ وجهي، ان جي ٻنهيان وري سنهي چيڙي ۾ ٽنگ ڪري، ڪاٺي ٽڪر اٽڪائين، جنهن کي "اڙليي" چون، ته ڪاٺي ان مان لڪري نه سگهي. اهڙا ٻه جوڙا تيار ڪري پٽ تي چٽني پاسن کان رکي مٿان گڏي اٽڪائين ته مخروطي لموني تيار ٿي بيهي. هيٺيان سنها چيڙا پٽ تي ٻاهران اچن، انهن کي "ڏوري مل" چئبو آهي. (ڏوري معنيٰ وڏا) هي ڪرٽيت ۽ ڪبڙ جي ڪاٺيءَ جا ٿيندا آهن. اندرئين پاسي ٻه-ايائي فوٽ مضبوط ڪاٺيون مل جي چيڙن کي ساهيون ڏيئي ڏورڙين سان مضبوط ٻڌي ڇڏيون آهن، جيئن مل قابو رهن ۽ هيٺ نه کسڪن ۽ پٽ تي بار سري ڪو رهي. انهن ڪاٺين کي 'هڙها' چئبو آهي.

مڻن جي چوٽيءَ کان اڌائي نوڪ کن هيٺ چوڌاري چار ڪاليون مڻن سان مضبوط ٻڌي ٻن-ٻن مڻن جي وچ ۾ ٻه-ٻه ڪاليون رکندا آهن، جن جي چيرن ۾ ٻه اڙليون لڳل هونديون آهن، جي مٿين آڏين ڪاٺين ۾ اٽڪائي ڇڏيندا آهن. اهي اٺ ڪاٺيون هونديون آهن، تنهنڪري انهن کي "اَٺيڙيا مڻل" چئبو آهي. بس، هاڻي ٻوتو مضبوط ٿي پوندو آهي. ٻوءِ سنهيون ڪاٺيون، جن کي "ڪُونتا" چئبو آهي، سي ڏيئي نوڙين سان قابو ٻڌي تيار ڪندا آهن. ٻوءِ چوڌاري هيٺان سيخ ڏيئي مٿان ڪاٺا يا مُرڻون رکي نوڙيءَ سان قابو ڪندا ويندا، جيئن گول دائرو پورو ٿئي، ان کي "ڪيڙيچو" چئبو آهي. ٽي نوڪ کن ڊگهي ڪاٺيءَ جو هڪ چيڙو سنهو ڪري، ٻئي چيڙي ۾ نوڙي اٽڪائڻ لاءِ ٽنگ ڪندا آهن، جنهن کي "سُونهڻ" چئبو آهي. اهو سُئي سان مشابهت رکندو آهي. ٽنگ ۾ نوڙي وجهي گاهه ۾ ٽنبي اندرئين پاسي ڇڪي ولندا. وري نوڙيءَ جو اندران ڪنهن ڪاٺيءَ ۾ وراڪو ڏيئي ٽوبي ٻاهر ڪڍندا ته نوڙي ڏاڍي والڪر ٻيٺي ايندي- ائين سمورا ڪک قابو ٿي ويندا.

ٻوءِ سڄي چونري جي مٿان سيخ ڏيندا، جي ڏپ ڪاڏل هوندا، ان ڪري اندريون پاسو لسو پيهندو، جنهن کي "لوءِ" چوندا آهن، يعني سيخن جي لوءِ. ان جي مٿان مُرڻون ڏيندا، يعني مُرڻن جي لوءِ. سيخ يا مُرڻون اهڙيءَ طرح ڏيندا جو انهن جا گوڏ اندر لڪا رهن ته بدزيبا نه لڳن. ٻوءِ گاهه جي مُڇي ۾ ڪاٺي وجهي مٿان نوڙيءَ سان گول وراڪا ڏيئي هيٺيون اڌ چونري جي چوٽيءَ ۾ کوڙي پاسن واري گاهه کي ڪنڊيري چوڌاري ٻڪيڙي ڇڏيندا. هن کي چونري جي "سُرٽيي" چوندا آهن. سُرٽي جي چوڌاري نوڙيءَ جو گول "سُوٽيو" رکي ان ۾ ٻندرهن-ويهن نوڙين جا چيڙا قابو ڪري چوڌاري چونري

تي ڦهلائي ڪڙڇ، وٽ هرهڪ ڇيڙو سڱونهڻ سان اٽڪائي ٽنبي اندر ڪيڏندا، انهن کي "ڏورِيا" چئبو آهي. ٻوءِ ڏورين کي اندران ڇڪ ڏيو ۽ چرٽيءَ تي وڃڻل ماڻهو ڏکهي ڪاٺيءَ سان مٿان گاهه کي ڌڪ هڻندو ويندو، جيئن ڇڪ جو زور ڦٽي ٻوءِ اندران ڪنهن نه ڪنهن ڪاٺيءَ سان ٻڌي ڇڏبو. اهڙيءَ طرح سيٺي لوڙيون ٻڌبيون، انهن کي ڏورِيا-ٻڌڻ چئبو آهي. ڪک ڏيڻ کي "ڇاڄو" چئبو آهي. ڪک ڏيندڙ کي "ڇاڄارو" چئبو آهي. سيڪو ماڻهو ڪک ڏيئي ڪونه سگهندو آهي، اهڙا ٿورا ماڻهو ٿيندا آهن، جن کي ڪوٺي اڇبو آهي. مزوريءَ جو رواج ڪونهي. مالي ڪارائبي آهي، ڪسر رهي ڪانه، ڪڏهن هٿن کي ٻه مدد ڏيندا آهن. اهڙيءَ طرح چوڙرو تيار ڪبو. چوڙرو اونهاري جو ٿڌو ٿيندو آهي ۽ رهڻ لاءِ فرحتي آهي. برسات وقت ڪيرڻ جو ڊپ نه رهندو آهي. غريب ماڻهو الڳ رلڏٽو ڪونه ٺاهين، چوڙن ۾ ئي رهن ۽ رڌپچاءَ جو ٻه ڪم اتي ڪن. اندر ٻاهه ٻارڻ ڪري جيڪو دونهون ٿيندو آهي سو ڪکن مان نڪري وڃي ۽ دونهي جي ڪري ڪاٺين کي سُرو يا اڏوهي به ڪانه لڳي.

لوڙيون، سيڻ ۽ ڪيپ مان وٽبيون آهن، جي جهنگ ۾ عام آهن. سيڻ يا ڪيپ وڍي روزانو ٻه-ٽي لوڙيون وٽي رکندا ويندا. ترت ضرورت هوندي ته ڪپ وڍي گهر آڻي لوڙيءَ جيترا مڇا تيار ڪندا، جنهن کي "ٻُوري" چوندا آهن. ٻوءِ هرهڪ ماڻهوءَ کي هڪ هڪ "ٻُوري" ڏيندا. اڌ ڪلاڪ اندر لوڙيون تيار ٿي وينديون. سڪل سيڻن يا ڪيپن کي ٻُسائي ٿورو وقت رکي ڇڏيندا ته نرم ٿيندا، ٻوءِ لوڙيون تيار ڪبيون، جي گول ويڙهي سُوٽيا ٺاهي رکي ڇڏبيون، ضرورت وقت ڪم آڻبيون. رکڻ ڪري سُڪي وينديون آهن، تنهنڪري ڪم آڻڻ وقت پاڻيءَ ۾ ٻُسائي، اڌ ڪلاڪ ٻُسيل واريءَ ۾ رکي ڇڏبو ته نرم

تي ٻونديون، ٻوءِ ڪم آڻين، ڇو ته سُڪل لوڙهيون ٻُري ٻونديون آهن.

ڇار ڪانيون ڪوڙي مٿان آڏوريون ۽ ڪاڻيا رکي گاهه وڇائبو آهي، هن کي ڇپرو يا "منڍهيڙو" چون، جو وڇائڻ ۽ ٻاٽي رکڻ جي لاءِ ڪم اچي. اونهاري جو ٻاٽي ڇالو ۾ نه رکبو ته تپي گرم ٿي ويندو. کي ٻاٽي رکڻ لاءِ جدا ڇالهولو ٺاهيندا آهن، جنهي کي "ٻٺهارو" چئجي.

مٽيءَ جي ڇڇه ڦوٽ ڪن اوچي چورس يا مستطيل ٻيت ٺاهي ڏيگهه مان هڪ هندان دروازو رکن. ويڇر وارا ٻئي پاسا ٽڪنڊي وانگر مٿي ڪن. ٻنهي پاسي هڪ-هڪ سر گهٽائيندا وڃن، جيئن چوٽي تي ٻيهي. هر هڪ پاسي کي "ڪِرهو" چون. ٻوءِ ٻنهي ڪِرهن جي وچ ۾ ڏگهي ڪاني رکي ان تي ڪاڻا (ڪوُنڌا) ڏيئي مٿان گاهه وجهي لوڙهن سان قابو ڪن. شڪل ۾ راڻتي جهڙي ٿيندي آهن. لنڍيءَ کي چونڪي ۽ وڏيءَ کي ڪُڙهه چون. کي انهن کي لانڍي (لانڍي) چون.

کي ماڻهو ڪُڙهه جي ڇاڇي جي مٿان سنيءَ جو راڳو نه ڏيئي ڇڏين. چونرن، لانڍين، ڪُڙهن ۽ چونڪين جون ٻنيون، جي ڪَچين سيرن جون هونديون آهن، تن جي مٿان ۽ ڪُنڍن جي ٻنين ۽ ڇت تي سال ٻسال يا ٻئي-ٻئي سال مٽيءَ جو راڳو ڏيندا آهن.

مُرٽن يا ڏَبي يا سيڻ جي ڪُهاڙيءَ سان سنهي ڪُتر ڪري، يا ٻاجهري جي ٻُري، گڏهه جي ڪُتيل ليڏ، مٽيءَ سان ملائي ڳوهي ڇَلهو ٺاهي ڇڏين. روزانو ان ۾ پاڻي وجهندا رهن، جيئن ڇَلهو سُڪي نه وڃي. لن-ڇڻن ڏينهن بعد اها مٽي سڙي نرم ٿي ويندي آهي، تڏهن وري ڳوهي راڳو ڏين، جنهن کي 'ٻڪو راڳو' چون.

جاين جي اندران انهيءَ راڱي مٿان وري مٽي ڳوهي زالون هٿ سان راڱو ڏين، جيئن ڪڪي راڱي وارا ڪک وغيره لٽي وڃن. ان بعد آڇي مٽي، جا ٿر جي ڪن هنڌن تي لڀي ٿي، سا جي هٿ اڇي ته اها ڪتري ڪري اڱڙي ٽڪر ٻوڙي ان سان ٻوچي والڳر هٿ هڻن ته لسو ۽ صفا ٿئي، هن کي "ٻوٽو" چئبو آهي.

گهر جي چوڌاري ڪرُنتا ۽ ٻنگهر ڪوڙي ڪنڊن جو مضبوط لوڙهو ڏين. لوڙهي لاءِ ٻيرڙيءَ جا ڪنڊا ڪم آڻين، جي لوڙهي جي ڏانو جا آهن. ٻنهين ۾ سياري جو ٻلي وڍڻ وقت ڪنڊا جام ٿيندا آهن، انهن جا اوباڙا (ڪنڊن جو ڍڳ) ٺاهي پيالي (ٻيئي) سان مٽي تي ڪنيو اچن. بعضي اُن تي ٻه آڻين، جن کي "ٻنيٺلرا" چون. صبح جو ماڪ پوڻ مهل لوڙهو تيار ڪن، ڇو ته ان مهل ڪنڊن ۾ سيڪ هوندو آهي، جنهنڪري ٻرندا ڪونه آهن. نوڙهي جي اندر اُت ويهارڻ، ٻڪين ڍهڻ، ڳاين ۽ ڇيلن ٻڌڻ لاءِ جاءِ جو ويڻت اڳ ۾ ئي ڪن، انهيءَ کي "ويڙهو" چون ۽ کي "ٻرريت" به چون. انڊيءَ ويڙهي ۾ ڪنهن گوشائتي هنڌ سيڻن ۽ مرُٽن سان لوڙهو ڏيئي "ويڙهيو" ٺاهين، جو زناني لڏي جي اُٿڻ ويهڻ ۽ سنان لاءِ ڪم اچي، ڪاڪوس جو ٻهراڙين ۾ رواج ڪونهي.

جاين جي، اڳ ۾ خلاصو اڱڻ ڇڏين. جاين ۽ اڱڻ ۾ ٻڪي جي ڇيٽي سان اوٽو وجهن. ٻڪين جو ڇيڻو آڻي، مٽي وجهي، ڳڏي ڳوهي به زالون آميون سامهون ويهي، واريءَ ڳڏي، هٿن سان مهٽي، ٻرڳڙ ٺاهين، جنهن "ٻڪروڙا" چون. ٻوءِ ٻٽ تي ٻٺاري، ٻاڙي جي ٻارن کي ڪوني پيرن سان لتاڙائين ته اوٽو تيار ٿيو ٻوتي، جو ڇهه مهينا ڪن هلندو آهي.

لوڙهي کي دروازو ڇڏين. ان جي ٻنهي پاسن کان مضبوط ڪاٺيون ڪوڙي ڇڏين. رات جو ڪُرنهٽ جو ٻنگهر ڏيئي

چڏين، جنهن کي "ڪڙاهه" چون. ڪي ماڻهو اُرڙي جي ڪاٺين جو، ڪي موراڙيءَ جي ڏنگهرن جو جهالپو ناهي ڏين. ڪي ٻنهي پاسن ڪاٺين جون ٽوڪيون کوڙي مٿان آڏي ڪاٺي ڏين، جنهن کي "آرليءَ" چون. اهو هڪ قسم جو بچاءُ آهي: پنهنجو مال وغيره به اندر قابو رهي ۽ ٻاهريون دخل به نه ٿئي. دروازي کي "مونهڪڙو" چون، يعني جنهن ۾ مُنهن وجهي گهڙجي.

ٻهراڙين ۾ ڪوٺيون يعني ڪَڌ گهٽا ڪونه ناهين، البت لنڊيڙا ڪچين سرن جا، ڪوٺين جي نموني ڪُڌ ناهين، نه ته گهڻو ڪري سڀ چونرا، چوڪنڊيون، منڍهيڙا ۽ ڪُڙهون ناهين. ڪي ماڻهو آئي وئي مزمان مٽڙي لاءِ جدا چونرو يا ڪُڙهه ناهين، جنهن کي مسلمان ۽ ذڪر "اوتارا" ۽ ميڱهواڙ "دُڪاڻ" چون.

هرويرو ٻهراڙين ۾ ڪو سيٺي غريب ڪونه آهن. ڪيترا مسلمان زميندار، رئيس، وڏيرا ۽ سيد، شاهوڪار آهن، جي رهڻ لاءِ پڪيون جايون جوڙائين ۽ سندن اوطاقون ۽ اوتارا به آهن. اوڙهي اندر نم، ڪنڊا، ٻيريون ۽ ٻيا وڻ پوکين ته ڇانو ٿئي. اونهاري جو پاڻ ڇانو ۾ ويهن ۽ وقتي مال به ڇانو ۾ ويٺو رهي.

گهر اڏڻ ۽ رهڻ لاءِ سوڻ

قديم زماني کان هندن ۾ رواج آهي جو اڄ ناٿين هلندو اچي. نئين جاءِ ٺهرائڻي هوندي ته ٻهريائين ٻاليڻن ۽ گرڙن کان پڇندا آهن، جي ٽپڙو ڏسي ڏينهن، تٿ، تاريخ ۽ وقت وغيره مقرر ڪري ڏيندا آهن. پوءِ ان موجب زمين صفا ڪري، مقرر ڏينهن ۽ ٽائيم تي بينهه يعني بنياد جي سِر رکندا آهن - هن کي "رانگ ڏَهڻ" چئبو آهي.

هڪ مٽيءَ جي لوٽي پاڻيءَ سان ڀري، ان ۾ سون جو ٽُڪس (ذرو)، ٽامي جو پئسو، چانورن جا داڻا، ڳڙ جو ذرو وجهي، اها لوٽي سِر جي هيٺان زمين ۾ پوري - اهو شڀ سوڻ سمجهندا

آهن ته انهيءَ گهر ۾ اناج، ڀاڄي ۽ سون جي کوٽ نه رهي. ساڳيءَ وقت هو لڊ سارو کاڌو تيار ڪري نيائين، برهمڻ، گرڙن ۽ معصوم ٻارن کي کارائيندو آهي. رانگ ڏيڻ بعد باقي جاءِ ڪڏهن نه جوڙي سگهجي ٿي. عام طرح هوليءَ جي ٻئي ڏينهن ڏوڙيلي (ڏوڙئي) جي صبح جو جاءِ جي رانگ ڏيڻ شڀ سمجهيو آهي. ان لاءِ ٻڇڻ جو ضرورئي ڪونهي. چيٽ ۽ پوهه جا مهينا نياڳا سمجهيا آهن. انهن مهينن ۾ نڪو جاءِ جو بنياد وجهن، نڪو تيار ٿيل جاءِ ۾ ويهن.

اڄ به وڏن شهرن ۾ وڏين بلڊنگن جا بنيادي پٿر رکڻ، واهن ۽ بندن جا افتتاح ڪرائڻ لاءِ ڏينهن ۽ وقت مقرر ڪري، وڏن ماڻهن کان اها رسم ادا ڪرائي ويندي آهي.

جاءِ تيار ٿيڻ بعد رهڻ لاءِ به وقت، ڏينهن وغيره ٻڇي، نيائين، برهمڻ، گرڙن، سادن، فقيرن کي کارائي، هوم، هون، گيتا جو پاٺ ڪرائي، دان پن ڪري يا مناڻ ورهائي پوءِ ٽپڙ رکيا آهن. ڪو غريب هوندو ته ٻه-ٽي نيائيون کارائيندو يا ڪجهه پتاشا يا ڳڙ ورهائيندو.

مسلمان به سڀورو ڏينهن نهاريندا آهن. جاءِ اڏڻ يا ان ۾ رهڻ لاءِ جمعي جو ڏينهن سڀورو سمجهن ۽ ٻُڇت آهر خيرات ڪن.

گهر جي صفائي

ٿر ۾ ڪن سيدن، زميندارن، رئيسن، وڏيرن، شاهوڪارن ۽ ڪاموړن وٽ گهرن ۾ عورتون آهن، جي ٻُهاري ڏيڻ، جنڊ پيهڻ، رڌڻ پچائڻ، ٿانو برتن ملڻ، پاڻي ڀرڻ وغيره گهرو ڪم ڪن. اهي ڪي ٻانهيون يا پگهاردار نوڪريائيون ڪونه آهن، پر جيڪي غريب ماڻهو انهن کان قرض وغيره کڻندا آهن يا سندن ٻنيون پوکيندا آهن ته انهن جون زالون وڃي اهو ڪم ڪنديون آهن. انهن وٽ ڇيڙ (گولا) ۽ ڇيڙيائيون (گوليون) آهن، جي

اُنهن وٽ گهرو ڪم ڪن، باقي سڀئي ٽر جا عوام گهر ۾ نوڪر ڪونه رکن ۽ سڀو ڪم زالون ڪن.

صبح جو سوير اُٿي سڀ ڪا عورت پنهنجي گهر جي جاءِ ۽ اڱڻ جو ڪچرو ٻاسيندي (ٻُهاري) سان ڪڍي هڪ هنڌ گڏ ڪندي آهي. گند کي سُومٺ چون، يعني نياڻپ. گند جو هنڌ نياڻپائيءَ جي نشاني سمجهن، تنهنڪري سوير صبح اُٿي ٻهارين صفائي ڪن. جيڪا زال اهو ڪم نه ڪري ۽ گهر گند سان ڀريو پيو هجي، ته ان زال کي چون آليڪ رڍي يا ڇاڏ ڍول، يعني ڇِسِي، بي سُرت، وغيره.

ٻاسيندي ٻيرڻ جي نالي گاهه مان ٺاهن، جو وسڪاري جو ٽر جي پٽن جي ٻاسارين ۾ ٿيندو آهي. اهو سائو يا سُڪل ٻڌي رکي ڇڏيو آهي، جو ضرورت وقت ڪم اچي.

باقي چوپٽي يا لوڙهي اندر گهر جو ٻاڳو، جنهن کي پروٽ يا ويڙهو چون ۽ جتي واري هوندي آهي، اتي پوهنڪري سان گند ميڙي گڏ ڪبو آهي. پوهنگرو ڪپ يا سرڻ مان ٺاهيندا آهن. ڇا ڪن، جو ڪپ يا سرڻ جهنگ مان آلو وڍي، آڻي، مُڇو ڪري هڪ پاسي مضبوط رسيءَ سان ٻڌي ڪنهن ڳوري ڪاٺ جي بند هيٺان ڏيو، ڏينهن رکي ڇڏين. پن-ڇهن ڏينهن بعد سڪڻ کان پوءِ ڪڍن، ان کي "پوهنگرو" چون. هي ٻاسيندي کان مضبوط ٿيندو آهي. پروٽ ۾ ٻڪرين جون ڦولهڙيون، ڳائين ۽ ڳانءِ جي ڇيڻي جا ٽڪر، اُٺن جا ڦولهڙا، ڪک ڪانن ۽ ڪانين جا ٽڪر يا ٻيو اهڙو گند هوندو آهي، جيڪو ٻاسيندي سان ميڙي نه سگهبو آهي، ان لاءِ پوهنگرو وڌيڪ ڪارائتو آهي. پوءِ ميڙيل گند ڪاري ۾ وجهي ڪٽي وڃي گهرن جي ٻاهران ڪنهن هنڌ تي اُڇلبو آهي. پروارا گهر ائين هڪ هنڌ گند اُڇليندا ويندا آهن. انهيءَ هنڌ کي "آڪيرڙي" چون. ڀير ٽيڻ بعد بعضي باهه ڏيئي ساڙي ڇڏين.

گهر جو سامان

شاهوڪارن وٽ نيوار، مُنج ۽ اَڪَواري سان واڻيل کٽون، ميزون، ڪرسيون، ٽپايون، ٻنڀيون، گهڙامنچيون، سوڙون، ٻتراڻيون، وهاڻا، چادرون وغيره سڀڪجهه هجن؛ باقي غريبن وٽ سادا ٽِپڙ، ڪنهن گهر ۾ ڪا کٽ هوندي، نه ته سادا کٽولا، جن کي "مَنجا" چون. کٽولن جا پاوا چار اَڪ جي ڪاٺين جا، ايسون ۽ اوبرا چار، ڪنڊي، ٻيرڙي ۽ اَڪ جي ڪاٺين جا وجهن. ڪي مڃ سان واڻيل ۽، نه ته گهڻا ڏَڀَ ۽ ڪيپ جون نوڙيون وٽي ان سان سادو واڻين، جنهن کي "گُڏهه چڪو" چئجي. ڪي ڪي رات جو پٽ تي رلي وڇائي سمهي پون. سياري جو گهڻو ڪري ڏهٽ اوڇڻ هئڻ سبب هيٺ سمهن. مردن جون گنديون، چادرون، سُٿڻون، زالن جا اوڇڻ، چُنيون ۽ گهاگهرا ٻُراڻا ٿين ته انهن مان ڦاٽل ٽڪر ڪيدي، ساڄوڪ ٽڪر ڳنڍي، پڙ تيار ڪري وچ ۾ ڦاٽل لٽل اڳڙيون، جنهن کي "ليهه" چون، وجهي سڀي رليون تيار ڪن، جي رات جو اوڇڻ ۽ وڇائڻ جي ڪم اچن. جنهن رليءَ ۾ زالن جي پڙي وارو ڪپڙو ڪم آندل هوندو، اهو مردن کي وڇائي ڪونه ڏين، اهي رليون زالون پاڻ ڪم آڻين. ننڍين رلين کي "رَلڪا" چون، جي ٻارن جي ڪم اچن. گهرو ڪپڙن رکڻ لاءِ پٽيون ڪٺان آيون، ان لاءِ ڪپڙي ٽڪر مان پُچڪا ناهين. ٻهراڙين ۾ ڪٿي سُمهڻ لاءِ پيها به ناهين. ننڍي ٻار لاءِ پينگهي جي بدران کٽوليءَ کان ڪم وٺن. ٻه ڪاٺيون اڀيون ڪوڙي، مٿان آڏي ڪاٺي (آڏوري) ڏيئي، ننڍي کٽوليءَ کي اونڌو ڪري، چئن پاون ۾ نوڙيون ٻڌي، ٻه نوڙيون گڏي، ٽنڊيءَ جي پرسان آڏوري ۾ هڪ پاسي ٻڌن ۽ ٻئي پاسي به - اهين پينگهو تيار ڪن، جو ٻار جي لُڏڻ لاءِ ڪم اچي.

جهنگ مان اهڙي ڪاٺي، جنهن کي هيٺان ٻڪو ٺُڙ هجي ۽ مٿان ڪليل ٽي ڦاڪون هجن، وڏي آڏي ڪوڙي، ان ۾ ڏلو وجهي رکن، يعني ان مان گهڙا-مٽيءَ جو ڪم وٺن.

مٽيءَ مان ننڍو ٻورو چورس اٽڪل ٣×٥ فوٽ ڪن ٺاهي، هيٺان مٿان مٽيءَ جي تختن سان قابو ڪري، هڪ پاسو ننڍو دروازو ١×١ فوٽ ڪن ڇڏين. هيٺان فوٽ-ڏيڍ، ٻه يا ٽي يا چار پاوا مٽيءَ جا ٺاهي "ڪوٺو" تيار ڪن. مالي ٽڪر، ڪيهه مٽاڻ، ننڍا ٻاسڻ، ڪير، مکڻ ۽ ٻيو اهڙو سامان، جنهن لاءِ ڪُتي، ٻلي ۽ ڪُتن جو ڊپ رهي، سو اندر رکي در ڏيو ڇڏين. ڇوٻري يا ڪنڌ ۾ هڪ پاسي مٽيءَ جي "ڏينچي" يا ننڍو ٻيهو ٺاهين يا لنڍي ڪتولي ٺهرائين، جا گهر جي رلين رکڻ لاءِ ڪم اچي. گهر ۾ پٽين تي مٽيءَ مان ڪنارين سان ٻيلُون ٺاهين، جي ٻاسڻ ٻرتڻ ۽ ٻي سنهي ٿلهي شيءِ رکڻ لاءِ ڪم اچن. سڀ ڪنهن گهر ۾ جنڊ پنهنجو هوندو آهي، جنهن تي اٽو هٿ سان پيهي ڪم آڻين.

ٻاسڻ ٻرتڻ

شاهوڪارن وٽ ٽامي ۽ پتل جا ديڳڙا، ديڳون، ٿالهه، ٿالهيون، شيشي جا ٻرتڻ، پاڻيءَ پرڻ لاءِ پتل ۽ ٽامي جا گگر-مور يا چيني جو سامان وغيره هجن، غريبن وٽ رڌڻ لاءِ مٽيءَ جو ڪُنو يا لاچار ته ڪوپر جو ديڳڙو ۽ ڪاٺ جي ڏوئي (جا ڪنڊي جي ڪاٺيءَ مان ٺاهين) جا پاڇي رڌڻ جي ڪم اچي. ڪڏهن ڇٽي چه ماهي چادور رڌين نه ته گهڻو ڪري پاڇهري پُسائي چڙهي پٽ رڌين. مالي پچائڻ لاءِ مٽيءَ جو طباخ، جنهن کي ڪونڊي چون، سا اٽي ڳوهڻ لاءِ ڪم اچي. دانگي مٽيءَ جي. ڪير ڏهڻ لاءِ پتل يا ڪوپر جي چوٻري (چرو ٽِڙي) يا مٽيءَ جون لوٽيون ۽ منگهيا، ڪاڙهڻ، جماڻڻ، ۽ ولوڙڻ لاءِ مٽيءَ جا ڪُنا

ڪم اچن. اُلي رکڻ لاءِ مٽيءَ جا ٿَسَ ڪم آڻين. ٻاٽي پرڻ لاءِ مٽيءَ جا دلا، ڪن گهرن ۾ ڪڙسا به رکن، جن ۾ ٻه-ٽي دلا ٻاٽي ايندو آهي. ننڍين ڇوڪرين جي کٽڻ لاءِ ننڍيون دلِيون، جن کي گهگهرون چون، ڪم اچن.

اَنَ ڇَڙڻ لاءِ مٽيءَ جون اُکريون، ڪن گهرن ۾ ڪاٺ جون به هونديون آهن، جي ڪنڊيءَ جي ڪاٺ مان ٺهن. ڪاٺ جون مُهريون، جن کي "ڪانڊرا" چون؛ ڇنڊڻ لاءِ ڇڄ، جنهن کي مضبوط ڪرڻ لاءِ ڪل چاڙهائي ڇڏين؛ اُلي ڇاڻڻ لاءِ ڇرڻ، جنهن کي "اَنائو" چون. ڪاڏي ٻيٽي جي شيشن جو ڪُٽي، ٻلي ۽ ڪُتن جي بچاءَ لاءِ ڇا ڪن جو ڪيپ جي لوڙهن جا گول سوٽيا ٺاهي، ڇتني ٻاسن کان نوڙيون وجهي، ساهميءَ جي ٻڙن وانگر تيار ڪري، ڇت ۾ ٻڌي ڇڏين، جنهن کي ڇڪو چون، ان ۾ ٻچيل مالي، پت، گيهه جو ٿانءَ، آلي جو ٿس ۽ ٻيو اهڙو گهرو سامان رکن، جيئن ماڪوڙين کان به محفوظ رهي. مٽاڻ وغيره ڪُني ۾ وجهي مٿان اگهڙي ڏيئي مضبوط ڌاڳي سان ٻڌي رکيو آهي، جيئن تيڏين ۽ ماڪوڙين کان بچيل رهي. ٻاٽي ٻيهڻ لاءِ ٻتل جي لوٽي، جنهن کي "ڪُڙسيو" چون، سا ڪم آڻين. مالي رکڻ لاءِ طباخ، پاڇي ۽ لسي رکڻ لاءِ مٽيءَ جو اڌ گول وانگر ٻيالي جهڙو ٿان ڪم آڻين، جنهن کي "ڏُومڻ" چون.

مٽي ڳوهي، مٽ اوندو ڪري، مٿان اڌ تائين مٽي ٻتاري، اڌ گول وانگر ٺاهي، آڱرين سان ڏنگ ڪري رکن. چوٽيءَ تي کٽڻ لاءِ هٿيو ٺاهين. سڪڻ بعد لاهي رکن، ان کي "ڍاڪو" چون. کير مالي وغيره رکي، مٿان ڍاڪو ڏيئي ڇڏين، ته ڪُتي، ٻلي ۽ ڪُتن کان بچاءُ ٿئي. اونهاري جو کير ڇمائي ٻاهر رکي ڍاڪو ڏيئي ڇڏين ته هوا تي ٿڌو ٿيو هجي.

پراڻا ڪاغذ ٻاٽيءَ ۾ ٻُسائي، مٽي ۽ ميٿ ملائي، ڪُٽي، مورين ۽ ننڍين لوٽين جي ٻُٺ تي ٿڦي، سڪائي لاهي رکن،

ٻوءِ انهن کي رلڪ وغيره ڏيڻي تيار ڪن، انهن کي ”ٻاڪڙا“ چون، جي ڀرت رکڻ ۽ گهرو شين رکڻ جي ڪم اچن.

گهرو انتظام

گهر ۾ ٻيءَ جو درجو سڀني کان وڏيڪ آهي. سڄي گهر جو ڪاروبار ڪيئن سنڀالڻو ٻوندو آهي. زال، ٻچا، ڌيئون، ٻار سڀ ڪنهن ڇٽي ۾ هوندا آهن. جنهن گهر ۾ ڪُلفت آهي، اهو گهر نه آهي ٻر جنسي آزار آهي. چوندا آهن ته ”سنپت آهي برڪت.“ ڪم جو ٻوراڻو سڀيئي ڀاتي گڏجي ڪندا آهن. ڏيتي ليتي، گهرو گهرجن لاءِ شيءِ شڪل جي ٻورت ڪرڻ، مِٽ عزيز کي ڪم ڪار ۾ مُنهن ڏيڻ وغيره، اهو ٻار ٻيءَ تي هوندو آهي. تنهنڪري انهيءَ ڳڻتيءَ کان ڇُٽا ٻيا هوندا آهن. چوندا آهن ته ننڍن کي ڇا آهي، وڏا ويٺا آهن، هو ڄاڻن هنن جو ڪم ڄاڻي، وڏن ويني ننڍن تي ميار ڪانهي. ٻيءَ جيستائين جيئرو هوندو آهي، تيستائين ٻار سڀ ڪنهن ڪُلهن تي هوندو آهي. ٻوڙهو جهُور ٿي رهڻ يا مري وڃڻ جي حالت ۾ وڏو ٻٽ ڪاروبار هلائيندو آهي. سپُوت ٻٽ پنهنجي ٻيءَ، ماءُ، ڀاءُ ۽ ڀيڻ کي سُکي رکندا آهن، تنهنڪري وڏي ڀاءُ جي عزت ڪندا آهن.

ڀائر ڪوٽ جا ڪنگرا، ٻُٽ گهرن جي سونهن،
وينا ڪن ورونهن، ڏجن ڏوران ئي ڏري.

ڪن حالتن ۾ ٻيءَ جي مري وڃڻ جي حالت ۾ ٻار ننڍا هوندا آهن ته ماءُ تي اهو ٻوجو ٻوندو آهي، جا وڃاري ڪٽنب جي وڏن جي مدد سان ٻيئي گهر جو ڪاروبار هلائيندي آهي، جيستائين ٻار وڏا ٿين. انهيءَ حالت ۾ عورت جا مائٽ ٻه مدد ڪندا آهن. شاهوڪارن کي ته ڪا تڪليف ڪانهي، باقي غريب وڃارن ٻاڻ ٻورهيو (ڀرت ڀرڻ، مزوري تي اٽڻ وجهڻ،

اُن ڪَٽڻ، داڻا ڀَڇڻ يا هوند وارن جو گهرو ڪم ڪار ڪرڻ)
ڪري وقت ڪاٽيندڙيون آهن.

ڪي ڪي زالون ته بلڪل سَپِراتيون ٿينديون آهن.
گهر جو چرخو اهڙيءَ طرح هلائين، جو لوڪ لڪائي ڪوڏ وجهن،
جنهن لاءِ چون ته فلاڻي زال مرداني آهي.

گهرن تي نشان

ڪي ماڻهو جڏهن ڏڪار وقت پورهئي لاءِ سنڌ ڏي
ويندا آهن يا اڳيان ۾ ڪٽي برسات پوڻ ڪري مال ڪي وَس
تي وٺي ويندا آهن، يا وسڪاري جو پنيءَ تي لڏي وڃي ويهندا
آهن يا ٻئي ڪنهن ڪم سبب ٻاهر ويٺو هوندو اٿن، تڏهن
ڪا گهرو قيمتي شيءِ يا ٿپڙ ٻئي وٽ رکن، باقي گهر ڪي ڪلف
ڏيئي، چيٽي ۽ مٽيءَ، جي گڏيل گچ سان لنبي، مٿان ڪو نشان
ڪري ڇڏيندا آهن. چاڪاڻ جو ڪلف ڪي اهڙا مضبوط ڪونه
هوندا آهن، اهي لوهارن جا ٺهيل چورس شڪل جا هوندا آهن.
پر پاسي ۾ رهندڙ ڪنهن عزيز يا پاڙي واري کي چئي ويندا
آهن ته گهر جي ڀارت هجئي. گهوئي گهمرو ڪندو رهجو. چور
پيءَ ڪُنجيءَ سان ڪلف کولي وري بند ڪري سگهي ٿو،
مگر ليپ لهڻ جي حالت ۾ يڪدم پتو پئجي ويندو ته چوري
ٿي آهي- اهو نشان جڻ ته سيل مُهر جو ڪم ڏيندو آهي.

گهرو جيوت

زالون صبح جو سوير اَسر جو اٿي گهر جي ورتڻ کي
لڳنديون آهن. ديرسان اٿڻ واريءَ کي اُولڳهه جي آلت چون.
صبح جي ننڊ ليهاڳيا جي نشاني سمجهن. اول اٿي، هٿ منهن
ڌوئي، پوءِ ڪم کي لڳن. پين پاتين، خاص ڪري ننڍن ٻارن
کي ته سڄ اُيرئي کان اڳ اُٿاريں.

ويرون ولوڙڻ جون، سارڀان گهٽيون صبح.

اُٿڻ ۽ ويڙهو ٻُهاري، جنڊ پيهي، پاڻي ڀري، ولوڙو ڪري، ماني پچائي سڀني کي کارائين. راتوڪو بچيل کاڌو ته ڪم اچي. لڪر بچيل هوندو ته ٻاهه تي سيڪي پاڻ ۽ ٻارن کي کارائين. ٻاروتي مانيءَ تي مکڻ ته مزو ڪندو آهي ۽ ڏونري سان به نهندي آهي. صبح جي مانيءَ کي عام طرح "صبوحڙي"، "سيراڻ"، "جالڪر" پر ڪنني ۾ "جهارو" ۽ منجهند جي مانيءَ کي "ٻيپارو" ۽ شام جي مانيءَ کي "ٻيارو" چون.

سياري جي صبح جو شاهوڪار ۽ سندن ٻار اُٿڻ سان چانهه پيئن، اوني سئيٽر ۽ گرم ٽوپلا ۽ جوراب پائين، مفلر ۽ گلابند ڍڪين، بوٽ پير مان ٻاهر ڪونه ڪڍين. پر غريبن جا ٻار مٽي ۾ پيرين اگهاڙا، هڪ ڦاٽل صدري يا ليڙون ليڙ ڪپڙي لڪر ۾ پيا ڪم ڪار ڪندا ۽ هلندا. سيءَ جي مجال آهي جو ويجهو اچين! "هوند تي آهي هونگار!" "ناهي گندي، ناهي سيءَ!"

زالون چوپايو مال ڏهي کير چلهي تي چاڙهين ۽ چيلا، گابا ڌارائي رهن ته مرد مال روانو ڪن. کير ڪڙهڻ بعد ناري ڪَٽيينگَڻَ وجهي ڄمائين. ڪي ڪچو به ڄمائين، پر ان جي لسي اهڙي مزيدار نه ٿيندي آهي.

زالون مٽي تي دلا رکي پاڻي ڀري اچن، پر ڪن ڪن هنڌن تي کوهه پري هوندا آهن، اتي زالون دلا ڀري ٽولا ناهي ڪٺي اڌ ٻنڌ تي رکي ساهي ڀني (ڦوڪارو ڪائي) ڪنيو اچن نه ته گڏهن تي جندا ڀري اچن پيا هوند وارا اُٺ تي ساندارن جي لڏَ ڀري اچن.

ماءُ کي ڇوڪريون ڪم ۾ مدد ڪرائينديون آهن. خاص ڪري سياري جو ٻڪرين جا واڙا پري هوندا آهن، اتان وڃي ڪيءِ ڏهي اينديون آهن. گهر ۾ ننڍن ٻارن، ڀائرن ۽ ڀينرن کي لوڏينديون ۽ راند ڪرائينديون آهن.

زالون ٻارن کي وهنجارڻ، ڪپڙن ڌوئڻ، ٻيا ٻئي ڪم ڪار کان وانديون ٿينديون آهن ته ڏينهن به چڙهي ايندو آهي. هوءِ ڪجهه وقت ساهي پٽي پرت پرڻ، الٽ ڪتڻ، رلين ٺاهڻ، ڦاٽو ٽُٽو سبڻ، اَن صفا ڪرڻ وغيره ڪم ڪنديون آهن. شام جو به سوير ماني تيار ڪري آڪهه کي کارائينديون آهن.

غريبن ۾ وڏاءُ وڏيڪ. ڪٿي لڪ ٻيا لٽڻ ته ڪٿي ڪک لاءِ سڪن. شاهوڪارن وٽ ڌٽيءَ جو ڏنو سڪجهه، هر سير مٽيءَ لاءِ سڪن! غريب ويچارا، جن وٽ گرميءَ سرديءَ جي بچاءُ لاءِ نه اجهو، نه ٻهارڻ لاءِ اوڇڻ، نه ڪاڏي لاءِ ٽڪر، اُتي وري ڌٽيءَ جي اها مهرباني جو گهر ۾ ٻار نه ماپن. سياري جو ڏسبو ته رَلي ڪولهه هوندن جو اوڍي سيءُ جو بچاءُ ڪن. هوءِ مائرون ڇا ڪنديون جو سڀني کي همت تي سنڀاري، مثال ڦاٽل ٽٽل رَليون، گوڏين جا ٽڪر، ڪرڙيون يا بورا وغيره، جيڪي گهر ۾ آيرا لٽڙ هوندا سي وجهي وقت ڪاٽي ڇڏين. اونهاري جو وري اگڻ ۾ بعضي اوڇڻ کان سواءِ به وقت گذريو وڃي.

اهڙيءَ طرح سڄي ڏينهن جي همت ڪوهه بعد سڀني کي کارائي پياري، سنڀاري هوءِ زالون ويچاريون ٻاڻ وڃي سمهنديون آهن.

ٿرين جي مشغولي

زالون آسر جو اٿي جنڊ تي اٽو پيهي، اگڻ ۽ لوڙهي اندر ٻروٻٽ مان ڪچرو ڪڍي، گهر صاف ڪري گند ٻاهر اڇلي اچن. هوءِ ٻاڪي پري ڦڙو ولوڙي، ماني پچائين، جا مڙسارُو کائي جهنگ ڏي ويندا آهن. هوءِ ٻارن کي کارائي ٻاڻ به ٽڪر پور هينئين کي آڌو ڏيئي، ٿانءَ ٿپا ڌوئي، ٿانئيڪا ڪري هوءِ ٻئي ڪم کي لڳنديون آهن. مال هوندن ته سوير وڃي ڍڳاڻ ٿان ٻڪريون ڏهي اينديون.

سرتين ڏٺ سڀيل، ڪيو اگڻ پوئي پير.

جهنگ ۾ وڃي ڏٿ چونڊي گڏ ڪنديون، ڪارا يا ڳاڙهڪا ٻيري مٿي تي کڻي موٽنديون، جن جي مٿان وري سڱڪل ڇيڙا يا ڪاٺيون به کڻي اينديون. ننڍا ٻار ڇوڪر ۽ ڇوڪريون هن ڪم ۾ مددگار هوندا.

ڇارين اتي چاهه مان، ٻاسي ڦوڳن ڦر.

ننڍا ٻار ڦرن کي جهنگ ۾ وٺي وڃي ڦوڳن ۾ چاريندا آهن. ڦوڳ اڪثر ڳوٺن جي ويجهڙائيءَ ۾ ٿيندا آهن، جن ۾ واهولڻ تي ڦوڳيسي ٿيندي آهي. ڦراها چاهه سان کائيندا آهن. ڦرَ چاري موٽندي ڪانئين جي ٻيَري يا ڏٿ، جيڪو به هوندو، سو آڻيندا.

عمر اُن اگونڌري ٻاسي ڪالڌ ڪتن.

مڙس ڪم تان موٽي اچي گهر ۾ ڪجهه وسرام ڪندا آهن ۽ هٿ اٽڪ تي اُن ڪتينديون آهن. ڪي ڪپهه به ڪتينديون آهن.

ٻَرم ٻاروڙي رهي، جنهن ۾ اچي اُن،
ته هٿ وينهي وڻڍيان، توڙي ٻَولس تَن.

اُن جون لويون ۽ کٿا ٿرين جي خاص پوشاڪ آهن. الهن ۾ جي ڪو تنگ ٿي پوي ته ”ٿَن“ ٻيري ڇڏينديون آهن.

سڀي سيبا ڏي، پُري ليهه ته ڪڇوئي،
ڪَٿي وَتيئون ڪَتيون، سَٿي سيڙي سي،
مڇڙ چونڊ ڪي، ته لڄايءَ ٿر جائيون.

گهر ۾ پنهنجو، مڙسارن ۽ ٻارن جو، ڪپڙو ڳنڍي، رَلي، رَلڪو، ٿورو ڦالي ٽُٽي ويو هوندو ته ان کي ڪاريڙون (ڇتيون) ڏيئي سبنديون. ڪٿي جي ڇيڙن ۾ تالدرا هوندا آهن، جي وَٽي هٿ ۾ ڳُتي ڇڏينديون آهن، جنهن کي ”ڏيرهه“ ڇنبو آهي. يا کي وري ڪور (ڪناري) ورائي اوٽي ڏيئي

ڇڏينديون آهن، جيئن اتان ڦاٽي نه وڃي، ڇو ته اهو ٽاريلين جو مرڪ آهي.

اُتڙا مينهن ملهر ۾ ڏاڍا ڏُهڙ ڏُئندي.

جڏهن برسات وقت ترائن ۾ پاڻي ٿيندو آهي، تڏهن
رَڪا ۽ ٻيا لپڙ وغيره، جي سڄو سال ٻيا ميرا ٿيندا آهن
اتي وڃي گڏجي ڏئنديون آهن.

وسڪاري جي صبح جو گهرو ڪم لاهي مڙس لاءِ ڀتو ڪٽي ٻنيءَ تي وينديون. سڄو ڏينهن ڪم ڪري شام جو واپس ورنديون. موٽڻ وقت جهنگ مان ڪاٺيون ڪري ڪاري تي رکيو کنيو اينديون. ڏينهن جو واندي وقت ۾ پرت جو ڪم هٿ به ڪنديون ۽ ڇوڪرين کي به سيکارينديون.

مائٽ منهنجا سومرا! مارُو نه ميرا،
اُٿيو ڏين آسُور جو، پٽن پر پيرا،
پنهوارن ٻيرا، وڙهه مَ ويڙهيچن سين.

ٿر جو مال رات جو جهنگ ۾ رهندو آهي، جو ٻيو ساري رات چرندو آهي ۽ صبح جو ارڌوڙ موٽيو اچي. مگر ٻڪرين ۽ رڍن جي البت نهار ڪبي آهي، جنهنڪري مُڙسارو سوير ٻنيرڪي جو اُٿي جهنگ ڏي ڌڪريو وڃن ۽ مال ڳولي هٿ ڪري ڪاهيو اچن.

مينهون پاڻ مُراديون ٿڏا چرن ٿر،
وڏي اوهه آئيون، ٻنيءَ لائي ڦر.

مينهون ۽ ڳائيون سڄيءَ رات جهنگ مان چري صبح جو پاڻيهي پاڻي پيئڻ ۽ سوس تي موٽيو اچن ڇو ته ميڙالڪن کي ڏُتي جي ڪونڌي ڏيندا آهن جيئن ڪيڙ به وڏيڪ ٿئي ۽ ٿاڻي تي موٽيو به اچن، جنهن کي پاڻي پياري، ڏُهي، ٿوري ساهي

ٻنائي وري جهنگ ڏي روانو ڪن ۽ ٻار به ٻهريو وڃن. ٻوءِ مال ٻيو جهنگ ۾ چرندو ۽ ٻار ڏٽ وغيره چوانڊي موٽي ايندا.

ٻاسا ٻوليڙين ۾، ٻالهون سر ٻيٺي.

نهاري جو جڏهن ڏينهن وڏا ٿيندا آهن ۽ ڪاڙهو هي تڏهن ڪنهن وڻ جي ڇانوَ هيٺ، ٻٽ تي ٻير واري ساريکي ڪري، ٻاتاري ٿاهي مٽي جي هيٺان ٻالهن ڏيٺي، سمهي پوندا آهن. ٻاسي ۾ ٻڪرين جون ڌولهڙيون ۽ ۽ ڪن ڪڇرو ٻيو آهي ته ان جو خيال نه ڪندا آهن، ڇو ته سدائين الين هريل آهن. ان وقت مال به آس پاس وڻن هيٺ ساهي پتيندو آهي ۽ ٻار به اڪا جو ورس ڪيڏندا آهن. مڙيئي ڪنهن مهل جهونو ڪنهن مهل جاڳي، ڪجهه آرام ڪري وٺندا آهن.

ٻير ڪنيائون ٻر ۾، ٻيارين ٻتهون.

ٻير معنئ ننڍي ڪوهي يا ويري. جي ڪنهن وٽ مال گهڻو (اُٺ، گانيون، ٻڪريون، رڍون) هوندن ته تڙ تان پاڻي ٻيارينداڻ ٻر جي ٿورو مال هوندو ته ويرين تان ٻياري وٺندا آهن. ڪٿي ڪٿي ننڍيون ويريون هونديون آهن، جي مڙس ۽ زالون گڏجي کوٽيندا آهن. مال جي اچڻ کان اڳ مڙسارو بعضي زالون ننڍي چڙسيءَ سان پاڻي ڪڍي، ڪٽوريو يا ننڍو آواڙو ڀري ڇڏيندا آهن، مال ٻيو ايندو ۽ پيو پيئندو ۽ ٻار ٻيا پاڻي ڪيڏندا، جيسين سڀو مال پاڻي پي وڃي. اهڙيءَ طرح سڄو ڏينهن ڪم ۾ گذاري، رات جو مال جو اوتو لاهي، گهر موٽي ايندا.

ڪيٺن لهندم ڪَن، مارُو ٻار آٻاريا.

سڄو ڏينهن ۽ رات ڪم جي هڻ ڪرڻ ۽ ٻٽ کوهه هوندي اڻن، تنهنڪري ڇوندا آهن ته ڏايا آٻوٺاريا (اٻاريا) آهيون.

اونهاري جو زالون گهرو ڪم کان واندڀون ٿي، ٻه-چار

وڇائي ڏينديون. ٻار وغيره کي سمهاري پاڻ به آڏو پاسو ڪنديون. ڏينهن جي ٿڪ سبب ترت ئي ننڊ اچيو وڃين.

ڪپڙا ڌوئڻ

ٿر جي وڏن شهرن مان فقط مٺي ۽ ڏيپلي ۾ ڌوٻي آهن، جو اتي شاهوڪار، ڪامورا ۽ واپاري رهن ٿا. ٻين هنڌن جا ڪامورا ۽ شوقين، جتي ڌوٻي آهن، اُتان پنهنجا ڪپڙا سڌي سان ڌئارائيندا آهن.

باقي سڄي ٿر ۾ ڪپڙا گهرن ۾ عورتون ڌوئينديون آهن. غريب ماڻهو، جن وٽ ڪپڙا گهٽ ۽ سادا هوندا آهن، سي ڪڏهن ڪڏهن گهر ۾ ڌئاريندا آهن. ڪي قميص، صدري، پٽڪو، چادر وغيره ٿڙ تي واري کڻڻ مهل ڪَپُورڙي ۾ رکي ڇڏيندا آهن. مٿان کوس مان واري جو پاڻي پيو هاربو آهي. جڏهن وارو ڇوڙين يا ڏهه-پندرهن کوس ڀارين، ته پوءِ ڪپڙو نپوڙي سُڪائي ڇڏين. هر هر پاڻي ڀرڻ ڪري گند نڪريو وڃي ۽ صفا ٿيو پوي.

غريب عورتون گهر ۾ مٽيءَ جي ڪونڊيءَ ۾ پاڻي وجهي ڪپڙا پُسائي رکن. پوءِ ڪاٺ جي ٿلهي ٽڪر (جنهن کي ڌوپ چون) تي رکي، مٿان ڪاٺ جي ڏُڪيءَ سان سٽينديون وينديون ۽ ٿورو ٿورو پاڻي به ڏينديون وينديون. اهڙيءَ طرح سٽي، هٿن سان وَٽ ڏيئي نپوڙي، هيٺ زمين تي يا ڪنهن وڻ يا پٽ تي يا گهر جي ڀرسان ڍنگهرن واري لوڙهي تي سڪائي ڇڏين.

مٺيءَ جي شهر جي ترائن مان مٽي نڪري ٿي، سو ڪيترا ماڻهو اها پاڻيءَ ۾ ڳاري، ان ۾ ٿورو وقت ڪپڙو پُسائي، پوءِ سٽي ڪُٽي سڪائيندا آهن ته صاف ٿيو پوي. اها مٽي ٻين ڳوٺن وارا به کڻي ويندا آهن، جو مفت ۾ ميسر آهي. صابڻ ۽ ڪار تي ورلي پئسو خرچين.

کي سڙنديءَ وارا گاسليٽ جي خالي ٽين (جنهن جو مٿيون پاسو لاهي ڇڏيندا آهن) ۾ پاڻي وجهي، ان ۾ سوڊا ڪار ڳاري، باهه تي ڪوسو ڪري، ان ۾ ڪپڙا وجهي، ٿورو وقت ٽهڪائي، هيٺ لاهي، ڪپڙا ڌوپ تي رکي، ڌڪيءَ سان سٺيءَ صفا ڪن. ڪي صابڻ سان به ڪپڙا ڌوئين. سوٽي ڪپڙا اهڙيءَ طرح ڌوئين.

ٿر ۾ ماڻهو اوني ڪپڙا، ڪنا، ڪمريون، ڪمبل ۽ لويون وغيره ٽڙن تي واري هيٺ رکن يا گهرن ۾ ڌوئين. اڪثر ڳرا اوني ڪپڙا برسات وقت ڌوئين. هلڪا ڪپڙا ڌڪيءَ سان سٽين، پر ڳرا ڪپڙا ڪمريون وغيره پيرن سان لتاڙي، پوءِ نپوڙي صفا ڪن ۽ سڪڻ لاءِ واريءَ تي پٿاري ڇڏين. ريشمي ڪپڙي جو واهپو گهٽ آهي، فقط ڪن شاهوڪارن وٽ آهي، اهو ڌوئڻ لاءِ پاڻي ۾ آريٺا ڳاري، ان ۾ وجهي هٿ سان ٿاڦون هڻي ڌوئين، ڇو ته ڌڪي هڻڻ سان ڦاٽي پوڻ جو انديشو آهي.

ڌنار، ٻڪرار ۽ غريب مزدور طبقو ڪوهه تي وڃي، اتيئي ڪنهن ٿلهي ڪاٺي يا ڪوهه مان نڪتل سخت پٿر تي رکي هٿ سان ٿاڦون هڻي ڪپڙا ڌوئي ڇڏيندا آهن. برسات پوڻ وقت ٽيسارن جي هيٺ ڳرا ڪپڙا، جهاجهم، ڪمريون، رليون وغيره رکي ڇڏيندا آهن، ته مٿان ڪرندڙ پاڻيءَ جي زور ڪري گند نڪريو وڃي، يا برسات پوڻ وقت ترائين ۾ پاڻي ٿيندو آهي، تڏهن ڪنهن تلاءَ تي وڃي ڳرا ڪپڙا، رليون ۽ رلڪا عورتون گڏجي وڃي ڌوئينديون آهن. ڪپڙن ڌوئڻ لاءِ ڪٿي ڪٿي خاص تلاءَ يا ٽوبا هوندا آهن، جتي جو پاڻي پيئڻ جي ڪم نه ايندا آهن، ان کي ”گسيا ڌوٽي“ (ڪپڙن ڌوئڻ لاءِ ترائي) چوندا آهن. پر ائين بلڪل ڪن ٿورن هنڌن تي آهي ڇو ته اڪثر پاڻي پيئڻ، ڪپڙن ڌوئڻ، وهنجڻ، وهٽ پيارڻ لاءِ ساڳيو تلاءُ يعني ترائي ڪم اچي.

ڄٽيون ڳنڍجي، اوڇاڙيون لهواريون ڳالهيون ڪري ھاڻ وندرائينديون. ڪي ٻارن کي وارتائون ٻُڌائي وندرائينديون. ننڍا ڇوڪرا ڀرسان ريل ۾ وڃي ديسي رانديون ڪن. مرد ويٺا اھو تماشو ڏسن. سياري جو ڪنهن اوتاري ۾ باھہ ٻاري رھاڻ ڪن. اھڙيءَ طرح ھاڻ وندرائي وڃي آرامي ٿين.

ٿري عورتون

ٿر جي عورتن کي سڄو ڏينهن ۽ رات جو ڪافي وقت ڪم ڪرڻو ھوندو آھي. وڏي آسر جو اُٿي جنڊ پيھڻ شروع ڪن. عام ماڻھو ڇانور ڪونہ واپرائين، تنھنڪري گھر جي ٻنهي ويلن لاءِ اٽو پيھن. ڪي ھاڻي پرڻ لاءِ کوھہ تي وڃن ۽ ڪي گھر جي صفائي ڪري ڪچرو ٻاھر اُڪيرڙي تي اُڇلي اچن. ٻوءِ ولوڙو ڪري، راتوڪو ڪاڙھو ٻچيل ھوندو تہ واھہ، نہ تہ ماني ٽڪر ھچائي مڙسارن ۽ ٻارن کي نيرن ڪرائين تہ ھو وڃي ڪم کي لڳن. ھاڻ ھند ٽپڙ ڳنڍ ڪري، کٽولا وغيرہ ٽائينڪا رکي، مال ڏُھي، ٿڻ ٻڌي، کير چلھہ تي ڪوسي ٿيڻ لاءِ رکن. ٻمال وغيرہ ٻنھري وڃي تہ وري ٿرن کي جدا جھنگ ڏي روانو ڪن ۽ گھر جو رھيو کھيو ڪم ڪار ڪري، ماڻيءَ جي تياري ڪن. پاڻين کي ڪارائي پياري ٻوءِ گھرو ڪم تي ويھن. ڪپڙو گندي ڦاٽل ٽٽل ھوندو، تہ ان جو سيبو وغيرہ ڪن. ائٽ گھر ۾ ھوندو تہ اُن ڪتينديون.

ڪٽي پٽ سٽي، کي پڙن ڀرت گور ڀڙون.

ڀرت سڀيئي ڪن، ڇو تہ ٿر ۾ ڀرت جو گھڻو رواج آھي. لينگريون ٻنھڻن چولن تي ۽ ڙالون ڪنجرين تي ڀرت ڪنديون آھن، جو اھي ڀرتل ڪپڙا پائينديون آھن ۽ ڪيترو ڪپڙو ٻاھر وڪري لاءِ بہ ويندو آھي. ڪي آر تي سٿڻ، گنجيون وغيرہ

ناهين. ٻراڻا ڪپڙا ڪاريون ڏيئي ڳنڍي اندر ٽڪر ٽڪر وڃهي رکيون ناهين، ميرا ڪپڙا ڌوئن، پيهڻ لاءِ ان صفا ڪري رکن.

ڪُنواريون ٻاهڻ ۾ ويهي، جُهڪن جا راز کوليندِيون،
نڪن تي آڱريون ليئي، ٽرالا ٻول ٻوليندِيون،
قطارن ۾ ويهي جهنڊيون، جُوئان هڪ ٻئي جون ڳوليندِيون.
-(گدائي)

اونهاري جو جڏهن ڏينهن وڏا ٿيندا آهن، تڏهن بعضي ٻن-ٽن ويجهن گهرن جون لنڍيون وڏيون گڏ ٿي ويهي ڪم ۽ پيٺون ڪنديون ۽ گڏ رهل وقت جون ڳالهيون ٻه هڪٻئي کي ٻڌائينديون. ڪا اهڙي عجب جهڙي ڳالهه هوندي ته نڪ تي آڱر ڏيئي ٻوءِ ڪنديون ۽ ٻڌنديون ۽ پوءِ هڪٻئي جي مٿي مان جوئون ٻه ڪيڏنديون وينديون. اهين پاڻ ۾ انيڪ قسمن جون ونڊر وروڻهن ۽ کل ڀوڳ جون ڳالهيون ڪري دل وندرائينديون آهن. سياري جو وري رات جو باهه ٻاري، ڪجهه وقت گڏجي ويهي، اُن مان گند ڪڍي، ڀُڙا ڪنديون آهن، جيئن ڏينهن جو ڪتڻ ۾ سهوليت ٿئي.

جي وسڪارو هوندو ته صبح جو سوير گهرو ڪم-هاج لاهي ڀتو ڪٽي ٻنيءَ تي وينديون. ننڍا ٻار هوندا ته ڪارو مٿي تي، ٻار هنج تي، سڄو ڏينهن مڙس سان گڏ ٻنيءَ جو ڪم ڪنديون. سوڙهه ڪرڻ، ليڏاڻ ڪيڻ، اُڃڻ، ڦيرو ڏيڻ، ڇهڙيون ۽ ڇهڙ وغيره گڏ ڪرڻ، ٻاجهيءَ لاءِ گوار جون ڦريون چونڊڻ، مگن ۽ چولن جون ٻڪل ڦريون چونڊڻ- مطلب ته ٻنيءَ جو سمورو ڪم مردن سميئون ڪنديون. ڏينهن لٿو ته گهر ڏي موٽنديون. اوسي-پاسي جي ٻنين مان ٻه عورتون اينديون ۽ ڇڪو ٽولو ٿي پوندو. گهر اچي شام جي سانجهڻ (رڌ پچاءُ) کي لڳنديون. مالي تيار ٿيندي ته مرد ماڻهو اچي ويندا، سڀني کي کارائي هنڌ ٿپڙ

ترڪي عورت جي مڙس سان وفاداري

ترڪي عورتون غريبي حال هوندي به پنهنجن مڙسن سان وفادار آهن. هو گهرو ڪم ڪار کان وانديون ٿي، مڙس سان ٻاهرڪ ڪم ۾ مدد ڪنديون آهن. ٻنيءَ جو ڪم هوندو ته صبح جو ماني ٺاهي، ڀتو ڪٽي جهنگ ۾ ٻنيءَ تي وينديون. مڙس کي ماني کارائي، سڄو ڏينهن ٻنيءَ جو ڪم ڪري، شام جو موٽي اينديون. مڙس سان گڏ ڪم ڪرڻ ڪري کين خوشي ٿيندي آهي. تڪليف جي وقت مڙس کي دلداري ڏينديون آهن. پاڻ پوءِ کائينديون آهن، ڪڏهن به مڙس کان اڳ ماني نه کائينديون آهن. اتفاق سان ڏينهن جو يا شام جو ٽاڻي تي مڙس نه آيو ۽ ڪنهن ڪم سبب دير ٿي ويئي، ته به ٻارن کي کارائي پاڻ ويٺيون هونديون. جڏهن مڙس آيو، تڏهن ان کي کارائي، پوءِ پاڻ کائينديون.

اٿندي ويهندي هر وقت مڙس لاءِ سندن دل ۾ نيڪ خيال هوندا آهن. هلندي جي پير ۾ ٿاٻو آيو يا ڪنڊو لڳو ته يڪدم وات مان هي اکر نڪرندا: "ٻچي ڦلاڻي (سندس پٽ يا ڌيءَ جو نالو وٺي) جو ابو." يا "جيئي گهر ڌڻي" وغيره.

گهرو ڪمن ڪارن ۽ ڳالهين ۾ مڙس جي چئي تي هلنديون آهن. ڪڏهن به سندس حڪم جي انحرافي نه ڪنديون آهن، ۽ ڪنهن به ڳالهه تي مڙس جي مرضيءَ جي خلاف ضد نه ڪنديون آهن. سمجهو زالون هميشه مڙس جي مرضيءَ موجب هلنديون آهن. ڪوبه اهڙو ڪم نه ڪنديون يا هلت هلنديون، جنهن مڙس کي ڪجهه رنج ٿئي يا چوٽو پوي، بلڪ اهو خيال رکنديون ته اهڙي هلت هلون، جنهن مڙس خوش رهي.

باب نائون

پنچاتون

هندن ۾ برهمڻ، مهيشوري، راجپوت ۽ ٻين ذاتين، اڇوتن ۾ مينگهواڙ، ڀيل ۽ ڪولهي ڪافي انداز ۾ آهن، تنهنڪري هر هڪ کي پنهنجي جدا پنچات آهي، جنهن کي نيات به چئبو آهي. اهو رواج نهايت قديمي آهي.

پنچـــات، يعني اهو ميڙ، جنهن ۾ فيصلي ڪندڙن جو تعداد پنجن تائين هجي. اڳي پنچن وٽ ڪو معاملو ويو ته ڄڻ حقدارن کي حق ملي چڪو. فيصلو اهڙو ڪندا هئا جهڙو منڍيءَ تي ٽڪ. بي رياءَ اهڙا هوندا هئا جو پنهنجي ڀاءُ، پٽ، وغيره کي به، جي ڏوهي سمجهندا هئا ته، سزا ڏيندي ويرم نه ڪندا هئا، ڪنهن به ريب رياءَ کان سواءِ راڄوڻي فيصلا ڪندا هئا. اڄ تائين چوندا آهن ته ”پنچن ۾ پرميشور“، يعني انهن ۾ سچائي هوندي هئي ۽ ماڻهو انهن کي ايشور جو روپ سمجهندا هئا. اهو رواج اڄ تائين هليو اچي ٿو.

سڱابنديءَ جون يا ٻيون ڪي اهڙيون ڳالهيون هونديون آهن، جن جو لاڳاپو فقط پنهنجيءَ قوم سان هوندو آهي ۽ ان جو فيصلو هڪ ڳوٺ جا ماڻهو ڪري نه سگهندا آهن، ته ان حالت ۾ ۱۰-۱۲ ڳوٺن جي پٽيلن ۽ مکيه ماڻهن کي گهرائيندا آهن، جنهن کي پنچات يا نيات جو ميڙ چوندا آهن. پوءِ سڀيئي گڏجي پڇا ڳاڇا ڪري فيصلو ڪندا، جو ڌرين کي قبول ڪرڻو ئي پوندو. پر جي ڪو آڪڙ ٿو ٿئي ۽ فيصلو قبول نٿو ڪري، ته نيات هن تان ڳالهيون لاهي ڇڏيندي ۽ اها حقيقت چوڌاري پنهنجي ذات وارن کي موڪليندي، ان بعد ڪوبه ماڻهو ساڻس اٿو

نه رکندو. بلڪ اهڙيقدر، جو هو ماڻهو جي ڪنهن نياتيءَ جي گهر ويو، ته ڪيس ٿانءَ ۾ ماني ته ڇا خود، هر ماڻهو به ڪونه پياريندا. لاچار هڪڙو ڇڙو شمار ٿيندو، جو برادريءَ جا ڪم ڪار پائيچاريءَ ۽ نيات کان سواءِ علي ڪونه سگهندا ۽ اها حالت ايستائين هلي ايندي جيستائين هو نيات کان وڃي معافي نه وٺي ۽ حڪم جي پيروي نه ڪري. هن کي جڏهن اهين ڪرڻو هوندو تڏهن وري به نيات ڪٺي ٿيندي ۽ هو پنهنجي ڪري فيصلو قبول ڪندو، پوءِ نيات وري به ڪيس پاڻ سان گڏيندي.

نيات مان ڪيڻ وقت ڪڏهن ڪي پاڻ يا مٺي ماڻهيءَ وارا گناهه به ڪيس پيله بدلائڻ لاءِ شامل ٿيندا آهن. اُن حالت ۾ شامل ٿيندڙ سڀني کي نيات مان ڪڍيو ويندو آهي، جنهن کي چوندا آهن ته "نيات کان ڇيهه"، يعني نيات کان جدا. اهڙي ماڻهوءَ کي سڀڪو ڏڪاريندو ۽ اُن لاءِ اهو جرم هڪ ٽِڪو آهي. ماڻهو نه فقط ڪيس مهڻا ڏيندا، پر پوءِ کي پيڙهيون سندس پوئين کي به پيا مهڻا ڏيندا. تنهنڪري ڪوبه ماڻهو اهڙو ڪم نه ڪندو آهي، جو نوبت ايستائين پهچي. اهڙا واقعا بلڪل ڇڊا ٿيندا آهن.

ڪڏهن ڪڏهن نيات ڪن ڏوهن لاءِ ڏنڊ مقرر ڪندي آهي، جو قبول ڪبو آهي. پر ڪيترا اهڙا غريب آهن، جن وٽ پئسو نه هوندو آهي ته پوءِ ڪجهه وقت مهلت وٺي نيات جي گهر گهر مان پنبو آهي. سڀڪو گهر ڪيس ڪجهه نه ڪجهه ڏيندو. اهڙيءَ حالت ۾ انڪار نه ڪندا آهن، ڇو ته نيات پنڻ جا سوکي ڳالهه نه آهي، بلڪ حقارت جهڙي ڳالهه آهي. پر لاچار کي آچار ڪونهي. اهڙيءَ حالت ۾ پنندڙ جنهن ڳوٺ ۾ ويو ته ان ڳوٺ جو پنچايل گهر گهر مان پئسا وٺي ڪيس ڏيندو.

جڏهن پورت ثي تڏهن اڇي نيات کي ڏيندو. ڪي ته اهڙا شاهينگ آهن جو وڏيڪ اوڳاڙي ڪري کاڻو وڃن، ۽ ڪيتري ڀيڪيو ماڻهو ائين ڪونه ڪندو آهي.

راڄ مهاڄڻ

جتي وڏا ڳوٺ آهن ۽ هندن مسلمانن جون جدا جدا ذاتيون رهن ٿيون اُتي سڀڪنهن کي پنهنجو پرڌومڙس هوندو آهي، جنهن کي هندو مکي، مسلمان وڏيرو يا رئيس ۽ اڇوت پٽيل چون. اهو رواج پيڙهي به پيڙهي هليو اچي. پوءِ ڪٽي ڪنهن جو پٽ ڪپُوت آهي، منجهس افعال ڪونهي ته به اهو رئيس، مکي يا پٽيل ئي سڏبو. جي اهو سمجهو ۽ صلاح پسند هوندو ته راڄ ۾ به هرڪو ساز سلوڪ ۽ آرام جي حياتي گذاريندو، ٻيءَ صورت ۾ سڀڪو تڪليف ۾. چوندا آهن ته "سڀو پٽيل راڄ تي ڇڏجي".

ڳوٺ ۾ ڪو جهيڙو جهٽو ٿيو، يا ڪنهن ڏاڍي غريب سان ظلم ڪيو، يا ڪنهن لُچ بد معاشي ڪئي، يا ٻيون ڪيتريون ئي اهڙيون ڳالهيون آهن، جي نفاق جو ڪارڻ بڻجن ٿيون. وس پڄندي سڀڪو ائين پائيندو آهي ته ٻاهر ۾ نهي وڃون ۽ ڪنهن وٽ فيصلي لاءِ نه وڃون. ڪي چڱا مڙس به پيا آهن، جي وچ ۾ پئي معاملو نبيري ڇڏيندا آهن، جن کي 'امين' چوندا آهن، ۽ سمورين ڪوشش هوندي به قصو نه نبيو ته پوءِ لاچار مظلوم دانهن ڪٽي راڄ مهاڄڻ وٽ ويندو، جتي سڀني قومن جا چڱا مڙس ڪڏجي ويهي ڳالهيون ڪري فيصلو ڪندا.

معمولي ڳالهه هوندي ته پاڙي جو پٽيل فيصلو ڪري ڇڏيندو. پر ڪڏهن ائين به ٿيندو آهي جو ڪيترا ماڻهو پٽيل جو فيصلو قبول نه ڪندا آهن ۽ چوڻ نه مڃيندا آهن ته پوءِ راڄ مهاڄڻ ئي فيصلو ڪندو ۽ ڏوهيءَ کي حد اندر ڪا ڏنڊ مهٽ به ڪندو. راڄ مهاڄڻ جو فيصلو به ڪو قبول نه ڪندو ته

پوءِ ڪورٽ ڏي ويندا. ان حالت ۾ ڳوٺ جي همدردي مظلوم سان رهندي، تنهنڪري گهڻو ڪري ايستائين معاملو نه ويندو آهي.

ڪن ڳوٺن ۾ ڪي هلنديءَ وارا ماڻهو، زميندار، رئيس، وڏيرا ۽ مُکي هوندا آهن، جن جو اثر رسوخ نه رڳو پنهنجي قوم يا ڳوٺ تي، پر آسپاس جي ڪيترن ڳوٺن ۽ ٻين قومن تي به هوندو آهي، جنهن کي هو پنهنجي حد سمجهندا آهن ۽ سڀني قومن جي ماڻهن جا فيصلا ڪندا آهن. انهن جو چيو موٽائڻ ڏاڍو ڏکيو ٿيندو آهي ۽ سڀني کي مڃڻو پوندو آهي.

غريبن جو اوکيءَ ۾ ڪو اوهي واهي ڪونهي. دنيا ۾ سڀڪنهن کي تڪليفون آهن. ڏکئي وقت ۾ مدد ڪرڻ لاءِ ضرور ڪو ته هجي، تنهنڪري ماڻهو، جنهن هلنديءَ واري جي حد ۾ رهندا آهن، ته پاڻ کي ان جو ”ماڻهو“ چوائيندا آهن، جيئن ته فلاڻي رئيس يا وڏيري يا مُکيءَ جو ماڻهو آهيان.

ڪيترا ننڍا پٽيل، مکي ۽ عام لوڪ انهن وڏن ماڻهن سان لهه-وچڙ ۾ رهندا آهن ۽ انهن جا ڪمَ ڪار ڪندا آهن، جيئن ساڻن واقفيت هجي ته مهل تي ڪم ڪيائي سگهجي.

هڪڙيءَ حد جي ڪنهن ماڻهوءَ جو ٻيءَ حد جي ماڻهوءَ سان ڪم پيو، ته هو پنهنجيءَ حد جي معتبر وٽ ويندو، جو هن کي ٻيءَ حد جي وڏي ماڻهوءَ ڏي خط يا نشاني ڏيندو ته منهنجو ماڻهو اچي ٿو، فيصلو ڪرائي ڏجوس. پوءِ هو ان وٽ ويندو ۽ حقيقت ٻڌائيندو، هو واسطيدار کي گهرائي پڇا ڪري فيصلو ڪرائي ڏيندو.

قومي اڳواڻ

مسلمانن ۾ پنچاتون ڪونه آهن، مگر سڀڪنهن قوم - لغاري، راهما، رند، کوسا، چانڊيا، سما، سومرا، نُون، وغيره - کي پنهنجا قومي سردار آهن، جن کي وڏيرا، رئيس، جام، ارباب ۽ پڳدار

سڏبو آهي. اهي پيڙهي به پيڙهي هليا ايندا آهن. پيءُ جي مرڻ بعد پٽ کي قوم پنهنجو اڳواڻ چونڊي پڳ ٻڌائيندي آهي. هن کي سڀيئي عزت جي نگاهه سان ڏسندا آهن ۽ هو قوم جا فيصلا ڪندو آهي. اڳواڻ جي فيصلي جي پيروي ڪرڻ هرهڪ پنهنجو فرض سمجهندو آهي.

هندن ۾ جيڪي بنيادي پنچل گهر آهن، سي پنهنجي قوم جا مکي ليکبا آهن. مينگهواڙن، ڀيلن ۽ ڪولهين ۾ پنچل هوندا آهن. مينگهواڙ پنچل کي مهتر به چوندا آهن. انهن پنچلن جو سماجي ڳالهين ۾ پنهنجيءَ قوم اندر رسوخ هوندو آهي ۽ ننڍي جهڳڙن جا فيصلا سوري راڄ جي چڱن ماڻهن جي صلاح سان ڪندا آهن.

پاڙي جو پنچل

ڪجهه گهرن جي، ميڙ کي پاڙو چئبو آهي. جتي ڳوٺ ننڍا آهن ۽ هڪ به پاڙا آهن، اتي هرهڪ پاڙي لاءِ جدا پنچو مڙس هوندو آهي، جنهن کي پنچل چوندا آهن. چوندا آهن ته ڪڏهن نيڪر به پيا ٺهڪندا آهن. ڳوٺاڻن جي وچ ۾ به ڪن ڳالهين تان يا ڪنهن سبب معمولي جهيڙا پيا ٿين. ڪي ڏاڍا هيڻن کي هيسائيندا آهن، يا ڪي لُچ پاڙي لاءِ آزار بڻيا آهن، اهڙيءَ حالت ۾ پنچل وٽ داد وينديون، جو ڏرين کان ٻڌي ڪري، فيصلو ڪندو. اهڙين حالتن ۾ سچ ڪوڙ جي خبر پنچل کي ازخود پئجي ويندي. پنچي ڪنهن ماڻهوءَ جو ڳوٺ ۾ ڪو خاص ڪم ڪار هوندو ته اچي پنچل سان حال احوال ڪندو. پنچل ڪوشش ڪري ان جي سرانجامي ڪندو.

پنچل جو چوڻ يا فيصلو سڀڪنهن کي مڃڻو هوندو آهي، نه ته سڄي برادريءَ وارا اهڙي ماڻهوءَ کي نفرت سان ڏسندا آهن ۽ هن جي گهر ۾ ڪو شاديءَ غميءَ جو ڪم ٿيو ته انهن

مان ڪوبہ نہ ويندو آهي، جنهنڪري هو مجبور ٿي پوندو. ماڻهو پنچايت جي ڇٽيءَ ۾ رهڻ ۽ وقت سر ڪيس مدد ڏيڻ پنهنجو فرض سمجهندا آهن.

گوتر ۽ نُکون

هندن ۾ گوتر ۽ نکون آهن. 'گوتر' لفظ جي معنيٰ آهي آکهہ يا برادري. هندو روايتن موجب اڳين زماني ۾ رشي گهڻيون شاديون ڪندا هئا، تنهنڪري وڏو ڪٽنب هوندو هو، جو جدا محلي ۾ رهندو هو. اهڙيءَ طرح سڀڪنهن کي پنهنجا محلا هئا. ڪي ننڍين آکهين وارا گڏجي هڪ محلي ۾ رهندا هئا. هر هڪ محلي کي گوتر يعني برادري چوندا هئا. وڌڻ بعد سڀڪنهن جي آکهہ جدا هوندي هئي، پر گوتر ساڳيو هوندو هو. اهي چوڻ تہ وڏي ڪٽنب جا ڀاتي هئا ۽ هڪٻئي کي پنهنجو سوٽ يا برادريءَ وارو ڪري سمجهندا هئا. سڀڪو گوتر وڏي جي نالي پٺيان سڏبو هو. گوترن ۾ جيڪي آکهيون وڌيون تہ انهن کي ننڍين دفعن ۾ ورهائي نُکون سڏيائون.

ساڳئي گوتر ۽ نک وارا اڄ بہ پاڻ کي ڀاءُ سمجهن هڪٻئي جي عورتن ۽ ڌيئرن کي پنهنجي ماءُ-ڀيڻ سمان سمجهندا آهن ۽ ساڳئي گوتر يا نک مان شادي بہ نہ ڪندا آهن.

گڏيل ڪٽنب

دنيا ۾ جيئڻ گذارڻ لاءِ گهڻن مشڪلاتن کي منهن ڏيڻو پوي ٿو. اهڙيءَ طرح هر هڪ ڪٽنب کي بہ سڀني ڀاتين جو خيال ڪرڻو پوي ٿو، جيئن تہ پوک ڪرڻ، مال جي سنڀال ڪرڻ، گذران لاءِ ڌنڌو ڪرڻ، گهر جي ڪم ڪار جي پورائي ڪرڻ، ان سواءِ ٻيا بہ گهڻائي ڪم آهن. اڪيلي سر انهن سڀني کي منهن ڏيڻ ڏکيو آهي، تنهنڪري گڏ رهڻ وڌيڪ فائدي وارو آهي. هڪ ڪٽنب ۾ ٻہ-چار ڀائر گڏ هوندا تہ ڪو مال جي سنڀال ڪندو، ڪو گهر جو ڪم ڪار ڪندو، ڪو

ٻوڪ جي ڪندو، ڪو مٽ مائٽ ۽ آئي وئي مزمان کي منهن ڏيندو ـــ مطلب ته وري سان ڪم ٺيڪ ٿيو ٿيندو. جدا رهڻ ڪري هرهڪ کي پنهنجي سڀني ڪمن کي علحده منهن ڏيڻو پوندو. ان سواءِ گهرو ملڪيت جي ورهائڻ ۾ به مشڪلات آهي، تنهنڪري هوند وارا ماڻهو شاديءَ بعد به گهڻو وقت مائٽن کان جدا نه ٿيندا آهن، مگر اڻ هوند وارا، جن وٽ فقط لٽ ۽ لوٽو هوندو آهي، سي شادي ڪري آيا ته گهڻو وقت گڏ نه رهندا. جدا ٿيڻ لاءِ زال وڏو سبب آهي.

گهر ٽينگر، ٻوجهه گهڻو، ڪچي ٿُلي ڏوواءِ
ڀائيان وڇوڙو ماهيلي، ميهان اُگتيو واءُ.
(هڪ چوٽي)

(يعني ڀائرن جي وڇوڙي جو وڏو سبب ماهيلي يعني زال آهي.)

نياڻين جو اُڪلاءُ

ڇوڪري جيستائين وڏي ٿئي تيستائين ٻُڌن والڪر سنڀال ڪن. ڇوڪري جلد بالغ ٿيندي آهي، تنهنڪري ڇون ته "نياڻيون آهن اُڪرڙيون، جي وڌنديون وير نه ڪن." برهمڻ، مهيسورين، لهاڻن ۽ راجپوتن ۾ ڇوڪريءَ کي ننڍي هوندي پرڻائڻ جو رواج آهي، باقي مسلمان ۽ اڇوت ڇوڪري بالغ ٿيڻ بعد پرڻائين. نياڻي وڏي ٿي ته مائٽن جو متو تتو. وڏور ڇوڪري گهر ۾ وهارڻ ٺيڪ نه سمجهندا، هر وقت اولو رهندن، جيستائين وڃي شينهن ڪلهي چڙهي. گهر ۽ ڪَرڻ سنو ملي، ان لاءِ خيال ڪرڻو پوندو آهي.

مڱڻو مائٽ پنهنجي مرضيءَ تي ڪندا آهن. ڇوڪر يا ڇوڪريءَ کي ان ۾ ڪوبه دخل نه رهندو آهي. ڪنواري ڇوڪري ڪيئن ڪُڇندي، اها بيعزتي سمجهبي آهي. چوندا آهن ته ڇوڪري ويچاري آهي ڳُونگي ڳانءِ، مائٽ جنهن ٻميان لائيندا،

ان ڀئيان ويندي. سهڪو مائٽ ڇوڪريءَ جي سک جو خيال ڪندو آهي، پر ڪي پئسي جا بُکَ لالچ جي وس ٿي ٻولدا آهن ۽ پئسن تي ڇوڪريون ڏيندا آهن.

شاديءَ جو رواج

مسلمان پنهنجائيءَ جو گهڻو خيال ڪن. پنهنجي ڪُڙم ۾ آبرو سَڀرو هوندن ته نياڻي ڌارين کي ڏيڻ پسند نه ڪندا. جوڙي ڪُ جوڙي جو خيال ڪونه ڪن. مڙس وڏو زال ننڍي يا زال وڏي ۽ مڙس ننڍو، اهو خيال ڪونه ڪن، پر ڪڙم کان ٻاهر ڏيڻ عيب سمجهن. پنهنجو سَڀو نه ڌارئين شاهوڪار کان وڏو سمجهن. غريب هئڻ ڪو عيب نه آهي. ڇاڇي جي ڌيءَ سان شادي ڪرڻ ۾ شان سمجهن. جيڪڏهين ڪنهن سَوٽ سان شادي نه ڪئي ته مهڻو ڏيندا اٿس ته ”ڌورئي ڌاڙي ٻولي پڙهيو آهين.“ لاچار ڪن حالتن ۾ ڪي ٻاهر نياڻي ڏيندا آهن، پر ڪي ته اصل ڪونه ڏين. جيئن ڇوڪري وڏي ٿيندي ويندي، تيئن مائٽن کي رات ڏينهن اها چورا ڪورا رهندي، جيستائين ان جو اَڪلاءُ نه ڪن. اَڪلاءُ ٿيو ته ڄڻ هڪ قسم جو بار لٿو، يعني ڪُڻتيءَ کان ڇُٽا ۽ سک جي ننڊ ڪندا. پنهنجي حال سارو ڏيج ڏوت جي سعيي ۾ سدائين رهندا. ٿوري ٿوري تلاءَ. هڪ ڏينهن ۾ ڪجهه ڪونه ٿيندو، تنهنڪري ٿورو ٿورو ڪري ويندا ڪٽو ڪندا.

ٻَڌي جو رواج آهي، ڏي ته ڏيان. پنهنجائيءَ ۾ ٻنا ٻَڌي به سگهن ڏين. ڪن ڀُٽائتن گهرن کي ڌارين مان به ٻنا ٻڌي سگهن مليو وڃي. ڪن هلنديءَ وارن ۽ شاهوڪارن کي پئسن تي سگهن ونڻو پوي. پوتي پيئي ته مگڻو ٿيو.

شاديءَ جو ڏينهن ڪنوارين جي مرضيءَ موجب چُنو ڪن. پنهنجي لڪ تي مَر ڪو ڪونه لائيندو. هوند سارو ڪپڙو لٽو

۽ ڏاج وغيره ڏيڻ شانائتو سمجهن. لياڻيون ڪو گهري ڪونه ولنديون. رڳو ڀاڻهن کان جهلي وَرَ جي حوالي ڪانه ڪبي، گهر ۾ حق سيڻني جو آهي. لياڻي آهي پرائو ڀاڳ، ليٺ وهي ٻين جو ويڙهو وسائيندي، مائٽن وٽ ڪيترو وهندي.

گهوليتا ٽڪڙ ڪونه ڪن، مگر سڀئي سدائين رهن. ڪنهن مهل ۾ اوچتو سڏ ٿئين، ته ننهنجو ڪم ٿهيل ٽڪيل ته هجي. ڪي ننهنجيءَ مان پورت ڪن، ڪي ٻئي سٽي ۾ حال ته اَچل ڪيو ڇڏين. هيل ته چنڊ ڦُڙي چڱي ٻيٺي، ٻنهين ۾ سهڪجهه ٿيو، هٿ چيو ڪري ٿو، واپاري ۾ گهر تائين ڪندو، ڪجهه ڏني تبي ڏيندو، ڪجهه ڪٽت ڪٽبي، ڪيهه ننهنجو آهي، گهڙيو تہ اُڪري ٻئيو نه ته ٻڪٽي ٻيٺ ڪٿان ٿو ٻچي، شادي جو ڪم ته اَگهوٻوءِ ڪرڻو، ساهه هڪ آهي سَو ڪونه آهن، دم تي ڪهڙو ويساهه آيو نه آيو، اهو ڪم جيترو جلد ٿئي ته ٻوءِ جونءِ سُمهي ليک سُمهي نند ڪري.

ڪنواريتن طرفان چار چڱا ويهي فيصلو ڪري شاديءَ جو ڏينهن مقرر ڪري ڏين، جنهن ۾ گهوليتن جي سهوليت جو به خيال رکن. پوءِ ٻئي ڌريون ننهنجي ڪڙم، ڀوٽ، عزيزن ۽ سنگت ساٿ کي ڪوٺ ڏين. جن جو ڪاڄ هوندو تن کي ضرور ڪرائبو. پيٽ ۽ ٻَلاهه ڪن. راڄ ۽ آيل مزمان شاديءَ جي لينڍ ڏين. گهوليتن گهر دهل وڄن، راڳ روپ ٿين. راڄ جو منگڻهار ٻاٽيهي اچيو ڪري، ڪيس راڄ جو ٻدل لاڳ (ٻسورو) ۽ ٿهور جام ملي. ڪنڌهن ته مَڙس هڪبئي جي شدت ۾ ڦڙون ڦرايو آٿن ۽ پاڳ ورڻي منگڻهار جو.

گهر ۾ زالن جي گيتن جي گونجار ٻيٺي هوي. ٻنان دعوت ڪو ڪونه وجهي. اتفاق سان واٽ هلندي ڪو مسافر لڙي آيو ته فڪر ڪونهي، حب سان ڪارائيندا. فقير ۽ منگڻهار ته ري ڪونيا اچي ڳنڍ ٿين. هڪ رات اڳ ٻهرات ڪن، جا ساري رات جاڳين،

ڪڇهري ڪن، ڳالهون گيت ڳائين، گهوٽ ڪنوار کي ميندي لائين، صبح جو وهنجاري شاديءَ جو وڳو ٻڌائين، گهوٽ سان گڏ اڻوهار (اڻهر) رکن، جو هرڪنهن ڳالهه ۾ گهوٽ جي مدد ڪندو رهندو آهي. گهوٽ جي مٿي تي اکين مٿان موڙ ٻڌن، جو ريشمي ڌاڳن ۾ اڇن چڳين جو ٺهيل هوندو آهي ۽ چيڙن ۾ ريشمي ٽنئور هوندا آهن. پوءِ اُٺن کي سينگارين، هڪ اُٺ تي اڳئين خالي ۾ گهوٽ پويان اڻوهار يا ڪو ٻيو چڙهندو. ٻين ٻنهن-ستن اُٺن تي ٻيا مٽ عزيز چڙهندا. پوءِ پرسان ڪلٺي ميدان ۾ ٽي-چار گهمرا ڏياريندا، جنهن کي "ترگس ڦيرڻ" چئجي.

ٻئي ڳوٺ ڏانهن جيڪ وڃڻي هوندي ته اُٺن کي خاص نمت سان سينگاريندا آهن. اُٺن کي مُنهن تي رُوپا مُهرا، پرت پريل ٽيڪُن سان التاريون، ڳچيءَ ۾ ريشمي تنؤرن سان ٺئيون، ڳاليون، وَريا، ڪنگهرو، ٻاسن ڪان تنؤرن سان لُولبون، گوڏن تي پرت پريل گوڏيا، سيني تي گورٻند، پيرن ۾ گنگهرو، ٿنيءَ تي سوٽي ۽ ريشمي جهلون، چانديءَ جي ڦلڙين سان پيتلي پاکڙا، کاشي جي مٿان چم جون گلن سان لتون يا ٺصرپوري کيس، وهڻ لاءِ چوڪن ۾ جهالرن سان گاديون ڪم آڻيندا آهن. گهوڙن کي به اهڙيءَ طرح سينگاريو ويندو آهي.

جيڪ ڪنوارين جي ڳوٺ کي ويجهو ايندي ته اُٺن کي ڪي لڙهي پر، ڪي ڪيڙ پر، ڪي وڪ ۾ ۽ ڪي مٿي هڪليندا. ڪنوارين پاران ڪي آجيان لاءِ ايندا، جنهن کي "ڙ جيڪ" چئجي. (ڪي ان کي روڙيا به چون.) پوءِ گڏجي اچي چني وٽ لاهيندا، جو اڳـــ ۾ تيار ٿيل هوندو. آجيان لاءِ ڳيتاريون اچي گيت ڳائينديون. گهوٽ تي ٻشن ۽ ڪارڪن جون گهورون ٿينديون. جاچي ماچي گڏجي خوش خيرعافيت ڪرڻ بعد چِنّي ۾ وهاريندا. سيني کي ماني کارائڻ بعد گهوٽ کي ڪنوارين جي گهر وٺي ويندا، جتي مُلان وغيره اڳيئي ويٺل هوندا. ملان نڪاح

ٻڙهي مٿاميڙ ڪرائي هڪبئي جي قبوليت وٺندو. جيستائين ٻنهي ڌرين کان قبوليت نه ملي، تيستائين شادي بحال نه ليکبي. پوءِ سهڻي ويٺل گهوٽ کي مبارڪون ڏيندا. شاديءَ ۾ ڪارڪون جام ورهائين. پوءِ مرد هليا ويندا ۽ گهوٽ ٿيندو زالن جي حوالي، جي ساڻس سوڻ ڪنديون ۽ چرچا گهڻا ڪري خوب ٺٺائينديون. ساليءَ کي هڪ رپيو ڏيڻو پوندو. ڪٽوري ۾ کير وجهي اڳيان رکي پنج-ست مُنڊيون گڏي ان ۾ اڇلائينديون ته کير ٿو اڳـــ ۾ ڪڍي، جي زال ڪڍي ويٺي ته لهڪڙو پئجي ويندو. پوءِ ڪنوار جي چُنيءَ تي ڪپهه جا ڦُوليا رکنديون. گهوٽ چُنيءَ کي چِڪ ڏيئي هيٺ ڪيرائيندو. گهوٽ کان پڇنديون ته منهن ڏيکارڻي جا ڏيندين؟ لاچار ويچاري کي ڪجهه ڏيڻو پوي يا اقرار ڪرڻو پوي. تنهن بعد ڪنوار جو منهن ڏيکارينديون. ست زالون گهوٽ ۽ ڪنوار کي اڪيلي جاءِ ۾ ڇڏي پاڻ هليون وينديون.

هندن ۾ برهمڻ، مهيشوري، لهاڻا، سوٽهڙ، سونارا ۽ ٻيا هندو پنهنجيءَ نک، گوتر ۽ مٽيءَ مائٽيءَ مان شادي ڪونه ڪن. انهن ۾ بدي جو رواج آهي، تنهنڪري لڏيڻ جون شاديون گهڻيون ٿين، جو ته هڪبئي تي ويساهه ڪونه ڪن ته اسين اڳ ۾ پرڻائي ته ڏيون پوءِ مٿان پيا نه پرڻائي ڏين. ڪي مثال اهڙا ٿيا آهن جو ڪن جواب به ڏنا آهن. ٽيل مٿو ٽوڙي به ڇڏيندا آهن. ڪڏهن وقت بدو نه هجي ته پئسن تي سڱ ڏيڻ وٺڻ جو رواج آهي. مهيشورين، لهاڻن ۽ سونارن ۾ پنج-ست هزار يا وڌيڪ، برهمڻن، مالهين، سوٽهڙن ۽ ٻين ۾ گهٽ يعني هزار-ٻن اندر. ڪن حالتن ۾ جي گهوٽ وڏو آهي ته هن کي ٻه سڱـــا ٻه ڏيڻا پون، تڏهن ڪيس هڪ سڱـــا مس ملي. ڪن شاهوڪار يا هلنديءَ وارن کي بنان بدي يا پئسن تي ٻه سڱـــا

ملیو وڃي، ٻہ ورلي. اھڙيءَ طرح سڱا ملڻ ۾ عزت سمجھي آھي، ان کي 'سرھاڻو وھاڻءَ ڇٻو' آھي.

مڱڻي ٽيڻ وقت گھوٽيتا رھاڻ ڪن، جتي ناريل، پتاشا ۽ ڪارڪون ورھائين ۽ آفيم پيارين. ھاڻي گھڻي ڀاڱي آفيم جو رواج بند ٿي ويو آھي ۽ ان جي بدران چانھ جو رواج ٿي ويو آھي. شاديءَ جي ڏينھن چٽڻ ڪرڻ لاءِ ٻاھڻ کان پڇن، جو ٽپڻو ڏسي راسين ۽ گرھن جا حساب ڪري ڏينھن مقرر ڪري ڏيندو آھي، جنھن کي "لڳن" چون. ڪنواريتا لڳن چٺو ڪري گھوٽيتن ڏي موڪليندا، پوءِ ٻيئي ڌريون سعيو ڪنديون. عزيز برادريءَ کي ڪوٺ ڏيندا. چٺيون لکي موڪليندا، جنھن کي "ڪينڌو پتريون" چون. ھڪ رات اڳ مھرات ڪندا، ٻئي ڏينھن پارٽيت، يعني شاديءَ جي رات. شاديءَ وقت حال سارو خرچ ڪن. ڪنوار کي ٻہ ججھو ڏاج ڏين. گھوٽيتا ڇيج ڏاھي ڪنواريتن گھر وڃن، جتي ٿھيل جاءِ ۾ لاھين ۽ چڱو آءُ ڀاءُ ڪن. گھوٽ کي ڪنواريتي گھر وٺي وڃن، جتي اڱڻ ۾ چونري چاڙھين. مٽيءَ جا دلا ننڍ وڏائيءَ موجب ڪنڀر کان ٺھرائي، ڪٺ جي پاون وانگر چٽن ڪندن تي ھڪٻئي مٿان رکي، پاسن کان ٽي-ٽي ڪانيون ڪنديءَ جون آليون ڪوڙي، مٿان نوڙيءَ جا وراڪا ڏيئي قائو ڪندا آھن، جن کي "ٽولئ" چون. وچ ۾ باھ جو مچ ٻارين. پنڊت ان ۾ گيھ ۽ ٻيون ھوَن جون شيون وجھي، ويد منتر چوندو آھي ۽ گھوٽ ڪنوار جو ھٿيالو ٻڌي، چار ڦيرا انھيءَ مچ جي چوڌاري چونريءَ ۾ ڦيرائيندو آھي. پھرئين ڦيري زال اڳ ۾ ۽ مڙس پويان، ۽ پويان ٽي ڦيرا مڙس اڳ ۾ ۽ زال پويان. اھڙيءَ طرح چٽن ڦيرن کائڻ بعد ڪنوار گھوٽ جي ٿي چڪي. برھمڻ اٺ ڦيرا ڪارائين، چار ڦيرا رات جا، چار ڦيرا ڏينھن جا، ۽ ٻيا سات سوڻ ٽوري ڦيرتار سان سيڪو پنھنجي رواج موجب ڪندو آھي. عورتون ان وقت گيت ڳائينديون

رھنديون آھن. صبح جو رھاڻ ڪجي آھي، جتي ڪارڪون ورھائبيون آھن ۽ چانھ، بعضي آفيم ورتائبو آھي.

ٺڪرن ۾ نياڻي ڄائي ته مائٽ مٺا، ڇو ته ٻنھي ڌر پنھنجي نياڻي ھميشه وڏن جاگيردارن کي ڏيڻ پسند ڪندا آھن. انھن کي وري جيستائين چڱي چوکي رقم نه ملي (جنھن کي ليلاو چون) تيستائين قبول نه ڪن. باقي وچولا ۽ غريب، گھڻو ڪري پنھنجون نياڻيون ڪڇ، واڳڙ، جوڌپور، جيسلمير ۽ ٿراد ڏي ڏيندا ھئا، ڇو ته ھي پنھنجي لڪ ٻا ڪالپ ۾ ڪونه ڏين. جيڄ پرڻجي رواني ٿي ويندي ته ٿوري پنڌ تان گھوٽ موٽي ساھري گھر ايندو، ان وقت ڪيس ساھرا پنھنجي ھوند آھر اٺ، گھوڙو يا ڪو زيور ڏيندا آھن نه ته پنھنجي ڏيءَ لاءِ سڪ نه سمجھندا آھن، انھن کي ”جھالپو جھورڻ“ جي رسم چوندا آھن.

اڇوت قومن جھڙوڪ مينگھواڙن، ڀيلن، ڪولھين وغيره ۾ بدي جو رواج ڪونھي. مٿي مائٽيءَ ۾ شادي ڪونه ڪن. ننڍپڻ جي شاديءَ جو رواج ڪونھي، ڇوڪرو ۽ ڇوڪري بالغ ٿيڻ بعد شادي ڪن. انھن جي شاديءَ جون رسمون گرڙا ٻوريون ڪندا آھن. لڪن ٻه گرڙا نھاري ڏين. لگن ڇٽي ڪرڻ بعد مٽن ۽ عزيزن کي ڪوٺ ڏيڻ لاءِ ڇنين لکڻ جو رواج گھٽ آھي، مگر ٻيلو سڳو وٽي، جيترا ڏينھن ھوندا اوتريون ڳنڍيون ڏيئي، سڀني کي موڪليندا، ان کي ”وھاءَ جو ڏورو“ چون. روزانو ھڪ ڳنڍ ڇوڙيندا ويندا، تان جو پڄاڙيءَ واري ڳنڍ ڇوڙڻ وارو ڏينھن شاديءَ جو ھوندو آھي. غريب قومون آھن، تنھنڪري شاديءَ تي خرچ ۽ ڏاج وغيره پنھنجي حال سارو ڏين، پر تنھن ھوندي به ڪا گھٽتائي ڪانه ڪن. مينگھواڙ ھڪ دفعي ڪيل مڱڻو ڪنھن به حالت ۾ ڪونه ٽوڙين، باقي ٻيا مڱڻو ٽوڙي به ڇڏيندا آھن. سانگھي ڳوٺ، گوتر ۽ لڪ

۾ شاديءَ ڪونه ڪن. شاديءَ جي تياري، مهارات، ٻار ڄمڻ، ڇٽيءَ ۽ ٻين رسمن ۾ ٿوري ڦيرڦار سان هندن جهڙيون آهن. ٻيلن ۽ ڪولهين بعضي ٻه دفعا شادي ڪندا به آهن ۽ بعضي بنا ٻهڪي ٻه سڱ ڏيندا آهن.

ڇوڪريءَ کي ساهري گهر موڪلڻ.

شاديءَ ٿيڻ بعد جڏهن ڇوڪري ساهري گهر ويندي آهي، تنهن مهل مائٽن جو من ڀرجي ايندو آهي. ڇوڪريءَ کي روانو ڪرڻ وقت گهر جي ٻاهران موڪلائڻ لاءِ گڏ ٿيندا آهن، جنهن ڪٽنب جي ڀاتين، ماءُ، ڀيڻ، ڀائرن، چاچين، مامين، ڀاڄاين، ڀيڻن وغيره، هرهڪ سان ڇوڪري ڪنڌ ۾ ٻاکر وجهي روئندي آهي ۽ اهي به روئي ڏيندا آهن. اهڙيءَ طرح ٻاڙي جي ڳالهه مان به هرهڪ سان روئي موڪلائيندي آهي. ان مهل اهڙو روڄ ٿيندو آهي، جو جيڪر ڪو ڌاريو ماڻهو ڏسي ته ائين سمجهندو ته ڄڻ ڪو قضيو ٿيو آهي. مسلمان گهڻو ڪري ٻهنهنجائيءَ ۾ پرڻائيندا آهن ته به روئي موڪلائڻ جو رواج آهي، پر هندن جي نسبت گهٽ.

هندن ۾ ڇوڪريءَ کي روانو ڪري سندس سهيليون ٻنهيان ”ڏورو گيت“ ڳائينديون آهن، جو هڪ وڇوڙي وارو دل ڏکائيندڙ گيت آهي.

ڏورو گيت

وراڻي - دريا رئي ڪپ رڻن ماءُ ٻاڻين -
ڪهوري ڀوراڻي رئي ڪپ را جهاڙ - ڏورو،
ڏورو ساڃي ڪمر رو.

١- ٻيڄين ماءُ سرتين رهين اوڏڙيسن -
ماءُ ماڻهنجي ڏيڻل ٻائي رهيو ڙڪي ڏور - ڏورو.

٢- ڪيسڙي جي رو جاڻل مورڀو -
ڪهڙي جتي رئي جاڻل ڀيل - ڏورو......

٣- ......ڇيــي رو جانـِـل مــوريــو-
......ڇيـي ري جانَل ٻيــل-ڏورو......
٤- ٻـِـڪــا تـــان جَهـِـڀـُـوڪـي ٻــوليري-
هيـمـٿڙي جَهـِـڀـُـوڪـي هار-ڏورو......
٥- هـَـنـجــاران هـٿـان رو گـــهـاگـهـــرو-
گهوري سـَـورَهـن سـَـرِيـو هار-ڏور......
٦- چِـڙهـنـي تـــان ٽـوڙيــو گــهاگــهـرو-
اُتر ِتـــي ٽـوڙيـو نـوَسـرَ هار-ڏورو......
٧- بـيــري جـــي جـهـلـيــو ڏيـولـو-
بـايــل ٻــرويــو نـوَسـرَ هار-ڏورو......
٨- ڏورَئـي ٻـَـرتي ٻـاڇـنڙي ڦوري-
ڏاڏاڻــو رهـــي گـيــو ڏور-ڏورو......
٩- اوُنـڏيــن تــو ڪيـمـيـن ڪيـمـيـٽين-
جَهرمير ٻـرسـيــن مـيـگهـَ-ڏورو......
١٠- ٻَـربـا مـــاءُ تـــويــا ٽـوپـوڙيــن-
ٻريو مانهنجي ڏاڏاڻي رو ڏيس-ڏورو......
١١- ٻيـنـو مـاءُ جـُـوائي جـــي رو موڙيهو-
ٻيـنـو ٻـائـي رو نـوسـر هـار-ڏورو......
١٢- مـــاءُ پـــورايـــو آنـگـيـٽـيـو مــاءُ-
بـايـــل پـــورائـــي ريـــلَ-ڏورو......
١٣- سـرتـمـٺـي پــورائـي سـيـمـڙي-
مـاءُ مانهنجي ٻيرَئيو ٿينا ليٺ-ڏورو......
١٤- ڏورئــي چـڙهـنـي مـيــن جـويــوڙو-
آبــاڻــو رهـــي گـيــو ڏور-ڏورو.....
١٥- چـوڏس ٻـوُنـم ٽـانــدرڻـي مـاءُ-
مانهنجي ڏيشا ٻائي رامڻ مبلهه-ڏورو.....

۱٦- ٻيڄين ٽسان ڪلي رَهين نيڙڪين-
ڏيڻا ٻائي ڏيها ڏور-ڏورو......
۱۷- اوٺڏو ڪسي ٻيرا ڳاسيڙو-
ڍيلي چڏي ڪرهيل ري مُهار-ڏورو......
۱۸- ڇمڻي هات ڪرهي ري مُهار-
ڏاوٽي هات ڪرهر ڪانبَ-ڏورو......
اهو گيت ڳائي ٻوء واٻس گهر ايندڙون آهن.

ڪنوار آڻڻ

هندو ماڻهو ڪنوار کي گهر آڻڻ لاء سڀورو ڏينهن ۽ سڀوريء ساعت جو گهڻو خيال ڪندا آهن. هو لڳن لهارڻ وقت ئي اهو ويچار رکندا آهن ته شاديء جو ڪم جيستائين پورو ٿي رهي، تيستائين وچ ۾ ڪو وگهن نه پوي ۽ گهر اچڻ وقت به سڀورو وقت هجي. چوندا آهن ته "ڪنهن گهڙيء جي ندل ڪاني به سهاڳي"، سو ڪنوار به اهڙي ساعت گهر ۾ پير وجهي، جيئن سڀ ڪنهن لموني سک سانت ۽ رزق ۾ برڪت رهي.

جيڏي ني جيڏي شادي ڪرڻ

مسلمانن کي شرع موجب چئن شادين ڪرڻ تائين اجازت آهي، بشرطيڪ هو سڀني سان هڪجهڙو ورتاءُ ڪري. تڏهن ڪي شاهوڪار مسلمان هڪ کان وڌيڪ شاديون ڪندا آهن، پر اهڙا مثال ٿورا آهن نه ته عام طرح هرڪو هڪ شادي ڪندو آهي.

هندو ڌرم موجب به گهڻين زالن پرڻجڻ کان روڪ ڪانهي. اڳي به ڪيترا اهڙا مثال آهن جو هڪ کان وڌيڪ زالون پرڻيا هئا، پر انهن مان بعضي خراب نتيجا نڪتا، جنهنڪري سڌارڪن انهيء رواج تي بندش وجهڻ جي ڪوشش ڪئي، ٻر تنهن هوندي به جي ڪنهن جي استري ڇڙي هجي، ڪوڙهه يا ڪو

خوفناڪ مرض هجي، سڱمند هجي جنهن ۾ اولاد ڄمڻ جي اميد نه هجي، يا صرف ڌيئرون ڄڻيندڙ هجي ته ان حالت ۾ ٻي شادي ڪري سگهجي ٿي.

برهمڻن، ڀيٽورين، لهاڻن، سونارن، سوٿهڙن وغيره ۾ جيئري جيئري شاديءَ جو رواج ڪونهي، مگر نڪر هڪ کان وڌيڪ زالون پرڻيا آهن، بلڪ ٻه-چار شاديون به ڪندا آهن. ميڱگهوارن، ڀيلن ۽ ڪولهين ۾ به اهو رواج آهي.

مرد جي ٻيهر شادي

سڀني قومن ۾ جي زال مري وڃي ته مرد وري شادي ڪندا آهن. هن حالت ۾ ڪي ساهرا، جي پاڻ وٽ سڱ هوندو ته نائيءَ کي وري پرڻائي ڇڏيندا يا ڪوشش سان ٻئي هنڌان سڱ مليو ته اتان شادي ڪرائيندا، پر جي الهن کان بندوبست نه ٿي سگهيو ته پوءِ پنهنجي سر ڪٿان به بندوبست ڪبو آهي.

ڏاڏيمن هنڌان شادي ڪرڻ کان ساليءَ سان شادي ڪرڻ وڌيڪ بهتر آهي، ڇو ته جي ٻهرئين گهر مان اولاد هوندو ۽ سالي پرڻيو ته اها پنهنجن ڀاڻيجن ۽ ڀاڻيجين کي وڌيڪ پيار سان پاليندي، جيتوڻيڪ ماءُ جو ساءُ ماسيءَ مان نه ايندو. چوندا آهن ته

"ماءُ سا ماءُ، ٻيو سڀ سفسار جو واءُ."

اها وري به ڏاڏيمن کان ٺيڪ، ڇو ته آخر ويجهو رت آهي، چوندا آهن ته "رت کي رُمي لڳندي آهي." ٻي شادي ڪيل زال کي اڳئين گهر جا ٻار ماسي چوندا آهن. ڪي زالون اهڙيون هونديون آهن جو اڳئين اولاد لاءِ جنسي مصيبت ٿي پوندي آهي، تڏهين چئبو آهي ته "ڏلهي پڇي نڪر هٿ آيو." پر ڪي ويچاريون چڱيون به هونديون آهن. "هٿين جون سڀ آڱريون سريکيون ڪونه آهن"، تنهنڪري اڳيان ٻار خوش به رهندا آهن. پر تڏهين به چوندا آهن ته "ماسي نه ٿئي ماءُ، توڙي

ڪيڏي ڏئي ساھہ." ماءُ نيٺ ماءُ آھي. انھن جو ساءُ انبڙين مان نہ ايندو آھي. گھر آھي زال سان، زال کان سواءِ گھر مساڻ جي مثل آھي. زال جي مرڻ جي حالت ۾ ائين چئبو آھي تہ "ٻلاٽي جو گھر ڀڳي ٻيو آھي." اڪيلو مرد ڪجھہ ڪري نٿو سگھي، تنھنڪري لاچار ٻيھر شادي ڪرڻ تي مجبور ٿيڻو پوي ٿو.

زال جو ورِي پرڻجڻ

مسلمانن ۾ جيڪڏھن ڪنھن زال جو مڙس مري وڃي تہ ھوءَ ٻي شادي ڪري سگھي ٿي، جي ٻيو مڙس مري وڃي تہ وري بہ شادي ڪري سگھي ٿي، يعني رنڙ زال جي شاديءَ جو رواج آھي.

جنھن زال جو مڙس مري وڃي تنھن کي ھندو ودوا، رن زال، ڏنيل، ڏُٽلائيتي ۽ سانڍڻو چون. ڪنھن ڇوڪريءَ جي مڱڻ بعد جي مڱيندو مري وڃي تہ ان جي وري مڱڻ ۽ پرڻجڻ ۾ ڪو عيب نہ سمجھبو آھي. چوندا آھن تہ "ڪورن مڱڻ کي ڇا لڳو." پر جي پرڻجڻ کان پوءِ ڪنھن جو مڙس مري ويو تہ اھا ٿي رن زال، يعني ودوا، پوءِ ڪٿي اولاد نہ ھجي تہ بہ چوندا تہ "چونري جو دونھون تہ لڳو." ان حالت ۾ ڪيتريون عورتون وري شادي ڪرڻ پسند نہ ڪنديون آھن ۽ ڪي ماڻھو وري ودوائن سان شادي ڪرڻ بہ پسند نہ ڪندا آھن. پر انھيءَ ھوندي بہ جن ۾ رواج آھي اھو ھليو اچي، ان کي ودوا وواھہ چون.

برھمڻن، مھيشورين، ٺڪرن وغيره ۾ ودوا وواھہ جو رواج ڪونھي، پوءِ ڪٿي ڇوڪري ڪيڏي بہ ننڍي ھجي. اھا ڳالھہ تمام اڻسھائيندڙ آھي. ڪيتريون وچاريون ننڍيون ننڍيون بيواھہ ٿيو پون، جن لاءِ پوءِ زندگي زھر ٿيو پوي ۽ ڪيترن حالتن ۾ آخر خراب نتيجا نڪرن تہ بہ رواج جي ڪري مجبور آھن.

مالهين، لهاڻن ۽ اڇوتن ۾ رواج آهي تہ رنڙ زال جي وري شادي ڪندا آهن. رنڙ ڇوڪري جي ننڍي هوندي تہ مائٽ ساهرن کان موڪل وٺي ڪوٺي ايندا، جنهن کي "ڇوٽڪو" يعني موڪل چوندا آهن. اولاد هوندو تہ ساهرا وٺندا. پوءِ مائٽ، ڇوڪريءَ کي پنهنجي مرضيءَ سان ٻئي هنڌ پرڻائي ڇڏيندا. ٻئي دفعي ڇورڙيءَ جو رواج ڪونهي، پر ڪي مقرر سورڻ ساڻ ڪندا آهن. ڪي هن حالت ۾ پئسا بہ وٺندا آهن. اها ڇوڪري وري بہ ڪنهن رنڙ مرد سان پرڻائيندا آهن. ڪوبہ ڪنوارو مرد رنڙ سان شادي پسند نہ ڪندو. ڇو تہ ڪنوارو مرد جي رنڙ زال سان پرڻجي تہ ان مان جيڪو اولاد ٿيندو، تنهن کي "ڪنوار گيرهہ" چوندا آهن. نيات وارا ان کان ڇوڪري وٺڻ يا ڪيس ڏيڻ پسند نہ ڪندا آهن ۽ اهو هڪ عيب ليکيو آهي، جو ڪيترين پيڙهين تائين هليو ايندو آهي ۽ نيات ۾ ان کي ڪهٽ ليکيو آهي.

ڏيرونٽيءَ جو رواج

مڙس جي ننڍي ڀاءُ کي ڏير چئبو آهي. مسلمانن، لهاڻن، ڀيلن، ڪولهين وغيره ۾ جي وڏو ڀاءُ مري وڃي تہ ان جي زال ننڍو ڀاءُ ويهاري سگهي ٿو ۽ ڪي مقرر ساڻ سوڻ ڪري گهر ۾ زال ڪري رکي سگهي ٿو.

برهمڻن، مهيشورين، سونارن، سولهڙن، ٺڪرن، ميگهوارن وغيره ۾ اهو رواج ڪونہ آهي، ڇو تہ ڀاڄائيءَ سان شادي ڪرڻ کي بُرو سمجهيو آهي.

ڀيلن ۽ ڪولهين ۾ جيمري مڙس جي زال پيو ڪو ڪٿي وڃي شادي ڪري، تہ نيات وارا پاڻ ۾ فيصلو ڪري وير ڀرائي ڏيندا، يعني اُنهيءَ کان سگهہ وٺرائي ڏيندا يا ان جي عيوض ڪجهہ مقرر رقم، جا قوم جا پنچ مقرر ڪندا، سا ڀرائي ڏيندا.

زال جو درجو

گهرو ڪم ڪار تہ آهي ئي زال جي حوالي، ٻر ٻوڪ جي ڪم، مال جي ڏهائي جي ڪم وغيره ۾ بہ زالون مردن کي مدد ڪنديون آهن. پنهنجي مڙس جون تابعدار ۽ وفادار آهن. کين هرڪنهن قسم جي آزادگي آهي. گهر ۾ اجائي ڪٽ-پٽ ۽ ڪاڪل نہ ڪنديون آهن. ساديون، سماجهڙيون ۽ هر وقت ڪم ۾ رڌل رهنديون آهن. دنيا جا ڇل ول، ڪپٽ ۽ چالاڪيون نہ ڄاڻنديون آهن. چوندا آهن ”تڏو گهڙو پاڻيءَ ڀاڻ کي ڇالوٽ ۾ رکائيندو آهي.“ اهڙين زالن جي مرد وٽ بہ عزت هوندي آهي ۽ گهر جا ٻيا ڀاتي بہ چاهيندا آهن. اوڙي ٻاڙي لاء اهڙي عورت مثال هوندي آهي.

طلاق جو رواج

طلاق جو رواج فقط مسلمانن ۾ آهي. مڙس پنهنجي زال کي يا زال مڙس کان طلاق وٺي ۽ ڏيئي سگهن ٿا. ان بعد ٻئي وس وارا آهن تہ ٻي شادي ڪن. طلاق وٺڻ کان سواء نڪاح تي نڪاح ڪري نٿو سگهجي، جو شرعي ڏوهہ آهي. ڏرين جي وچ ۾ اڻبڻت جي حالت ۾ ڪورٽ اهو فيصلو ڪندي آهي. هندن ۽ اڇوتن ۾ طلاق جو رواج ڪونہ آهي.

ماءُ ۽ اولاد

ٻار گهر جي سونهن آهن، جنهن گهر ۾ ٻار نہ آهن سو گهر کائڻ ٿيو ايندو. ماڻهو ٻاهران ڪم ۾ ٿڪجي ٽٽي گهر اچي پنهنجن ٻارن سان ڳالهائيندو، کلائيندو تہ ٿڪ لهي ويندس، چوڻ تہ تازو توانو. ازالسواء پنهنجي ٻار مان جا روح کي راحت ايندي ان جو بيان ڪري نٿو سگهجي. ٻار کانسواء ماڻهو موڳو ۽ ملول رهندو آهي. ننڍو ٻار گهر جي سڀني ڀاتين لاء ولدر آهي. ٻُمث ڄمڻ وقت خوشيون ڪبيون آهن. تماشا، کارڪون ۽ ڳڙ ورهائبو آهي، دهل وڄائيندا آهن، مجلسون وغيره ڪندا آهن.

ننڍي ڇوڪر کي مائٽ ٻار وڃان مٺو چون، ڪي ڳيڀڪو ۽ ڳيڀيلو چون. ڇوڪريءَ کي مٺي چون. ٻالڪيءَ ۾ پٽ کي ڏڪرو ۽ ڌيءَ کي ڏڪري چون. پٽ جمي ته ان وقت ڪنجهي جي ٿالهي وڄائين، ٿالهيءَ جو واڄو ٻڌي سڀڪو سمجهندو ته پٽ ڄائو آهي. ڌيءَ جمي ته اکريءَ جا ڪُڙڪا ڪرائين.

ڌيءَ کان وڌيڪ پٽ جي جمڻ تي خوشي ڪندا آهن، پر ڌيءَ کي به گهٽ ڪونه ڳڻن، نيٺ ته آنڊا آهن. چوندا آهن ته ڌيءَ به ويچاري پنهنجو نصيب کائيندي. گهڻن پُٽن بعد ڌي جمندي آهي ته ماڻهو خوش ٿيندا آهن. هندن جي ڪن ذاتين ۽ مسلمانن ۾ ٻَڌي جو رواج آهي، سو ڌيءَ جو جمڻ پسند ڪندا آهن.

اولاد نه ٿيڻ جي حالت ۾ ڪيترا حيلا ڪندا آهن. پير فقير پڇڻ، دان پن ۽ خيراتون ڪرڻ، باسُون باسڻ، سادو، سنت، درويش ۽ لياٽيون ڪرائڻ، جيئن ڌڻي مهربان ٿي مني مراد ڏئي.

جنهن کي اولاد نه هوندو آهي، تنهن کي ”ٻانجهيو“ چون. ڪنهن ڪم سان ماڻهو ويندو، جي اهڙو مرد يا زال سامهون آيا يا متن نظر پيئي ته اهو بدسوڻ سمجهن ۽ چوندا ته ڪم نه ٿيندو. سوير صبح ٻانجهيءَ جو منهن ڏسڻ چڱو نه سمجهندا. چوندا آهن ته ’ويچارن کي ڇا آهي، سامي جوڳي ٿيا وينا آهن، مرڻ بعد سندن پيڙهي به ڪانه رهندي جو ڪڏهن ڪو نالو وٺي ياد ڪري.‘

ننڍا ٻار

ٻار جڏهن ننڍو هوندو آهي تڏهن مائٽن کي سندس رئڻ نه پيو وڻندو آهي. جيئن وڏو ٿيندو، ريڙهيون پائڻ سکندو ته مائٽ لاڏ مان پيا هيڏي هوڏي ٿيرائڻ لاءِ سڏ ڪندا ۽ خوش ٿيندا، هنج ۾ کڻي کڏائيندا، مائرون ننڍن ٻارن کي

ٻانهن ۾ شيشي جا ڪارا ڪنگڻ پارائينديون، ڳچيءَ ۾ ميڙي ڪنٺي ڳوهي مڻيا ناهي سگهائي ان جو ڪنٺلو ناهي پارائينديون. ٻيا بہ ڪيترن لمولن جي مڻين جا هار پارائينديون آهن. آڱرين جي ڳول و ت ناهي مڻين سان جنجهي هٿن ۾ پارائينديون. ڪنن ٽواي ڇوڪرن کي ڳول ڇلا، ڪيوٽيون يعني مرڪيون ۽ ڇوڪرين کي ٻنڊڙا وغيره وجهنديون. پيرن ۾ ڇوڪرن کي هولد سارو چانديءَ ۽ لوهہ جون سنهيون ڪڙيون وغيره پارائينديون آهن. ڏاڳي ۾ مڻيا پوئي ڇوڪر جي ڇيلهہ تي ٻڌنديون، جنهن کي "ڪنڌوليو" چون.

شهرن ۽ پڙهيل طبقي ۾ اهي رواج ڪونہ آهن يا گهٽ آهن، پر ٻهراڙين جي عوام ۾ آهن.

اولاد تي مائٽ جو نالو

هولش تہ اولاد پيءُ جي نالي سڏبو آهي تہ فلاڻي جو پٽ يا ڌيءَ، پر زال جڏهن لنڊيا ٻار وٺي پنهنجن مائٽن ۾ رهندي آهي، تڏهن ناناڻن ۾ اولاد ماءُ جي نالي سڏبو آهي. ماءُ جو نالو وٺي چوندا آهن تہ فلاڻيءَ جو پٽ يا ڌيءَ آهي، ڇو تہ اتي نانيءَ جو نالو وٺڻ البت مناسب نہ سمجهبو آهي. مرد ڪٿي چوندا آهن، پر زالون گهڻو ڪري ٻار کي ماءُ جي نالي سڏينديون آهن.

ڪي ويچارا ڀلي جا مرد هوندا آهن، مگر ڪو چنچ ڪونہ هوندو اٿن، ۽ زالون سمجهو، چالاڪ ۽ خبردار هونديون آهن، جنهنڪري نالو کڻنديون آهن. اهڙيءَ حالت ۾ اولاد ماءُ جي نالي تي سڏبو آهي، جيئن سڀڪو سڃاڻي سگهي، اهڙا مثال ٿر ۾ آهن.

اولاد ڳود ۾ وٺڻ

جنهن کي پنهنجو اولاد نہ هوندو آهي يا فقط ڇوڪريون هونديون آهن، سو پنهنجي ڀاءُ يا ويجهي عزيز جو ٻار ڳود ۾

ولندو آهي. ان مهل مجلس ڪري دهل وڄائي تماشا ٻيا ڳڙ ورهائيندا آهن. ان بعد اهو چوڻ ته هن جو پٽ تي چڪو، جو ٻوءِ سندس ملڪيت جو وارث ليکبو آهي.

ٻارن جي پرورش

ٻار ٻالڪپڻ ۾ محبت سان رهندا آهن، پر ڪڏهن ڪڏهن ٻيا وڙهندا جهڳڙندا آهن، يا هڪٻئي سان ٽيڪو مٿو تي ڪُٺرو ڳالهائيندا آهن. اهين ته ٻالڪپڻ ۾ ٽيڪر به ٻيا ٿيڪن، پر ته به ڪنهن نه ڪنهن مهل هڪٻئي جو تاءُ ضرور ايندن. رت ليٽ رت آهي. سيڪ ليٽ رت کي ايندو. ٻار ڪٿي ٻالڪپڻ ۾ وڙهيل هجن پر جي ڌاريئن ڪنهن حملو ڪيو ته اوڏيءَ مهل پنهنجو رت اڳيون ڳالهيون وساري اچي ٻانهن ٻيلي ٿيندو. "رت ڌانگيءَ ٿي نه وري ايندو آهي!" ڌاريون ڪٿي ڪهڙو به گهرو سنگتي هجي ته به پنهنجو ٻي شيءِ آهي. چوندا آهن ته "رت جي ر تي صحبت جو خرار"، "پنهنجو ماري به ڇانوَ ۾ ڇڏيندو."

مائٽن کان جدا ٿيڻ

شادي ڪرڻ بعد پٽ کي ترت يا دير سان آخر جدا ٿيڻو پوندو آهي، ان وقت مائٽ ڪيس رهڻ لاءِ جڳهه، ڪاڌي پيتي جا ضروري ٿانوَ ۽ ملڪيت مان ماءُ پيءُ ۽ ٻارن سڀني جيڪو حصو ٿيو سو ڪيس ڏيندا. جي غريب آهي ۽ شاديءَ لاءِ قرض ڪنيل آهي ته جيستائين گڏ هوندو تيستائين قرض ٻيو ڀرڻو پر جدا ٿيڻ جي حالت ۾ رهيل قرض ڪيس ڀرڻو پوندو. ڪي ترت ئي مائٽن سان وڙهي جهيڙو ڪري جدا ٿيندا آهن، پر ڪي اهڙا به آهن جي گهڻي وقت بعد ڪائي ٻارن ٿيڻ کان پوءِ ڪٽنب وڌڻ ڪري جدا ٿيندا آهن، پر جدا ٿيڻ بعد به مائٽن سان ڪم ڪار وغيره ۾ رس رکيو ايندا آهن، رکو نالو جدا جو هوندو اٿن.

ڏاڙين ڇوڪري گهر ۾ اچي ٿي ته اڳين گهرو سنڀت
گم ٿيندي وڃي، تان جو نوبت جدا ٿيڻ تي پهچندي آهي.
اڄ جي حالتن تي ملوڪ چوندا آهن ته — مائٽ ڏيئي پرڻائي
ساهري گهر رواني ڪئي ته ڪٽ ڀاڻ تان بوجھ لٿو ۽ لڏون جائو
ٿيو، ٻر جي پٽ پرڻيو ۽ ننهن گهر ۾ آئي ته سس سهري جي
مالڪ آڪ ٿي. جيڪي اڳي ننهنجي ڪمائيءَ مان سکيو ٽڪر
کائيندا هئا سو به ويو. اڄ اها حالت ملڪ ۾ وڌي رهي آهي.

جيستائين پائر ڪنوارا هوندا آهن تيستائين منجهن محبت
هوندي اٿن ۽ ڪنهن کي جدا ٿيڻ جو خيال ئي ڪونه هوندو
آهي. شادي ڪرڻ بعد ٻه جي ڇوڪرو يا ڇوڪري سمجهو
آهن ته گاڏو ٻيو گهلبو. ٻر ڪي ڇوڪريون اهڙيون آهن جي
چونديون ته سڄي گهر جي ڪم ۾ ڇو ڇڄي مرجي، ۽ سس سهري
جي هٿ هيٺ رهجي، جدا ٿيون ته پنهنجي پڻن جو اولو ڪري
آزاديءَ سان پيو وقت گذارجي. پوءِ سڄي گهر ۽ مڙس کي
تپائي ڪٽنديون، اهڙيءَ حالت ۾ لاچار جدا ٿيڻو پوندو. روز روز
جي ڪرڪر، گهر ۾ چڱي نه آهي. حقيقت ڪري گڏ رهڻ
وڌيڪ سٺو آهي، جو چئبو آهي ته ”پيڙن ۾ پرم آهي.“

باب ڏهون

برسات

جيئن برساتي موسم ويجهي ايندي تہ ويچارا ٿريا آسمان ۾ تيتر ڪَرڙي، آب ۽ ڪڪر پيا نهاريندا تہ ڪڏهين ٿو مينهن وسي. ڪارو ڪڪر يا مينهن جو آرڪان ڏسندا تہ خوش پيا ٿيندا. چار ڇنڊون پئون تہ ٻوءِ ٻهار پيا ٿيندا. مينهن وسندو تہ خوشيءَ مان هڪٻئي کي واڌايون پيا ڏيندا.

ٿر ۾ برسات جُون مهيني جي پڇاڙي يا جولاءِ جي پهرئين هفتي کان شروع ٿيندي آهي. ان کان اڳ ۾ پئي تہ چوندا آڳاٽي آهي ۽ جي پوءِ پئي تہ چوندا پڇاڙي آهي. چار مهينا ڪن برسات جي موسم شمار ڪبي آهي. الهيءَ وچ ۾ جي ٽي-چار برساتون پئون تہ پَل سرا يعني سال پلو، پر ائين ڪڏهن قسمت سان ٿيندو آهي. برسات بہ سڄي ٿر تي يڪي نہ پوندي آهي. ڪٿي اڳ ۾ ڪٿي پوءِ، ڪٿي گهڻي ڪٿي ٿوري، تہ ڪٿي پوئي ڪانہ. آباديءَ جو مدار برسات تي، تنهنڪري چوندا آهن تہ "وٺو تہ ٿر نہ تہ بر." جي برسات پئي تہ ملڪ سرسبز، آبادي جام، گاهہ پاڻي جا انبار لڳي ويندا، جنهنڪري ڌاري مان بہ ڪيترو مال چاري لاءِ ايندو آهي. کير، مکڻ ۽ گيهہ گوڙ. پر جي نہ پئي تہ مال مري وڃي، ماڻهو ڏولائي ۾ اچيو وڃن، ملڪ جي اهڙي حالت ٿئي جو رت جي ڦُڙنءَ پئي اچي، شل مالڪ ٻيهر نہ رکائي.

سراسري آباديءَ لاءِ مُندائتا ٽي ربيع مينهن ڪافي آهن. گهڻي برسات پئي تہ البت نقصان بہ ٿيندو آهي، پر بلڪل گهٽ. شروعات ۾ پئي تہ فقط ڦوٽن جي ڪن جاين کي نقصان رسندو. پهرئين فصل تي پئي تہ ڪن ڪن هنڌن کي ٻاڻي چڙهندي يا

سخت زمين وارين ٻنين ۾، جتي گھاٽي ٻاجهري ٻيڻل ھوندي، تہ سڀ ڪيري پوندي. چوندا آھن تہ ادا، برسات اھڙي پيئي جو ٻاجهري سڀ آڏي ڪيڏي، يعني ڪري پيئي.

برسات گھڻو ڪري اُتر کان ايندي آھي. اتر ۾ ڪنوڻ تيندي تہ ان کي "ٻڪار ڪنوڻ" چوندا آھن. ڪڏھن ڪڏھن اولھ کان بہ برسات ايندي آھي، جنھن کي "لاڙي مينھن" چون، ڇو تہ انھيءَ پاسي لاڙ جو پاڙو آھي. بعضي جولاء يا آگسٽ ۾ برسات ڪنھن وقت گھٽي ڪنھن وقت ٿوري ٻہ-ٽي ھفتا بہ ھلندي آھي، جنھن کي جھڙ ڇپو آھي. ان سان گڏ جيڪڏھن ڪنھن وقت سيءَ سان ھوا بہ لڳي تہ چون "اُري" ٿي آھي. اھڙيءَ حالت ۾ مال مريو وڃي ۽ ڪچا گھر ڊھيو پون. ڪيتري بہ برسات پوي تہ ڪڪ ڪونہ ٿين، چون تہ "مينھن ۽ مزمان ڪيترو وقت؟" زمين آھي واريءَ، تنھنڪري پاڻي ڇھيو وڃي. ٻوڏ جو خطرو اصل ڪونہ آھي. سنڌ ۾ گھڻي برسات پوي تہ ماڻھن جا منھن لٿھيو وڃن، جو سنڌ ۾ فصل تباہ ٿي ويندو آھي ۽ ٻنيون ٻڏي وينديون آھن. ٿر ۾ بہ جي پوکيل فصل تي برسات پوي تہ آسپاس جي واھولڳن ۽ ھيٺاھين ڏي نيئين جي وھڪري جي ڪري فصل لُڙھي ويندو آھي، پر ٿري اُن جي پرواھ ڪونہ ڪن. چون تہ برسات پوي سھي پوءِ ٻنيون لُڙھن يا ريٽاڻيون تہ ڦڪر ڪونھي، وري ٻيهي پوکيون، گاھ تہ ٿيندو. مال جو سو سک ٿيئي، باقي ٻاجهريون ڪرمين پاڪين. برسات مان ليٽ بہ نقصان ڪونھي. "ٿر آھي ٿڻ تي نہ ڪڻ تي." مال لاءِ پارھائو گاھ ٿيو تہ ماڻھن جي اُون لٿي.

سارنگ کي سارين، ماڻھو مرگھہ مينھون.

برسات مان نہ رڳو ماڻھو خوش، پر چرند پرند سڀ خوش.

ٿري وڇارا پورھئي لاءِ ٻاري ڏي ويندا آھن. برسات جي موسم آئي تہ واپس وري ايندا، نہ تہ بہ چنڊن جو سڪائون تہ پوءِ ٻاري ۾

تيتر ڪَرَڙي واڌَري وِدوا ڪاڄَلُ ريکَ،
او وَرسي اوورَ ڪري، تي مين ميِن نه ميکَ.

آڀ جي ڪڪرن ۾ تتر پکيءَ جي کنڀن وانگر نمونو ٿيو، ان کي تتر ڪرڙ چون، ته برسات جي اُميد سمجهندا آهن.

ڪڏهن ڪڏهن آسمان اڇاڻ تي مائل ۽ گهرائي بلڪل اوچائيءَ تي ڏسڻ ۾ ايندي آهي. اهڙيءَ حالت ۾ چوندا ته برسات جي اميد ڪانهي. ڪڏهن وري آسمان جو رنگ نيرو ۽ گهرائي هيٺ ڏسڻ ۾ اچي، تڏهن چوندا آهن ته "آڀ نمو آهي." اهڙيءَ حالت ۾ پڪ ٿيندي ته برسات جاڻ آئي:

روهڻ تپي مگهسر وائي، تو آدر ۾ مينهن اڻ هُجو آئي.

هندو ماڻهو برسات ڪان اڳ نکشترن بابت سوڻ ويچاريندا آهن. هر هڪ نکشتر پندرهن ڏينهن تائين هلندو آهي. روهڻ نکشتر ۾ جيڪڏهن گرمي ٿئي، ۽ ان بعد مرگهه شيرس نکشتر ۾ واءُ لڳي ته آدروا نکشتر ۾ برسات جي پڪ سمجهندا آهن.

ڪاري ٻيج ڪَرَوَرو، اُچي اَنتَ سُڪار،
جي اَڳي نيرو تو ٻَڙي ڏيس ۾ ڏُڪار.

آکاڙ مهيني جي چانڊوڪي ٻونهر تي چنڊ اڇي ڪڪر ۾ اُبري ته سُڪار، ڪاري ڪڪر ۾ اُبري ته وِرهيه وچولو ۽ جي بنا ڪڪر جي اُبري ته ان کي چون اُگهاڙو ۽ سال به ٿئي اُگهاڙو، يعني ڏڪار پوي.

آساڙ سُڌ نومِ گهٽڻ بادل گهٽڻ بيچ،
تو نيڙا راکو بَڙِ ڏِيا، ڪوري راکو بيچ.

آکاڙ مهيني جي چانڊوڪي نئين تي بادل ۽ بجلي ڏسجي ته برسات جي اينريقدر پڪ سمجهندا جو چيو اٿن ته پوک لاءِ ٻڪا وِيڇها رکجو ۽ ٻج کوري يعني ٻلاند ۾ هڄي.

سڪي زمين سان ڏالگڙو (الدلنت) ڏسڻ ۾ اچي ته برسات جي پڪ سمجهن. پر جي برسات پوي ۽ آلي زمين تي الدلنت ٿئي ته سمجهندا ته وري ٻي برسات تڪڙي نه ٿيندي.

آسمان ۾ ڪڪر ٿين ۽ ڏکڻ جي هوا لڳي ته برسات جي اميد سمجهن، پر جي اُيرندي جي هوا لڳي، جنهن کي اُگنيو واءُ چئبو آهي، ته نهيل مالداڻ ڍهي پوندو.

جهرڪيون پٽ تي وهي پَر ڇڪيڙي واريءَ ۾ ڦٿ ڦٿ ڪنديون آهن. ماڻهو چوندا آهن ته جهرڪيون وهنجن ٿيون ۽ هاڻي برسات جلد ايندي. ٻلائون ڪڏهن ڪڏهن وڻن تي چڙهيل ڏسڻ ۾ اينديون آهن ته چوندا ته برسات ايندي.

ٿر ۾ وڏي اڏوهي ٿيندي آهي، جا ڪاٺين جا ننڍڙا ٽڪر ۽ وڻن جا ننڍڙا پن ڪٽي پنهنجي ٻرن ۾ وجهندي آهي ۽ پوءِ مٿان واريءَ سان بند ڪندي آهي. ماڻهو چوندا آهن ته اڏوهي پنهنجا گهر تي ڍڪي، يا سانڊو پنهنجا ٻر ڍڪي ته برسات جو سعيو سمجهجي.

ڪن ڪن ماڻهن ڪن خاص ڳالهين تي آزمائشون ڪري ڇڏيون آهن، جيئن ته ڪي چوندا آهن ته سيم ۾ ٻيرون گهڻا ٿيا ته برسات گهڻي وسندي يا ڪن خاص وڻن جي لاءِ چوندا آهن ته فلاڻي چار ۾ ٻيرون ٿيا يا فلاڻي ڪنڊيءَ ۾ سڱر ٿيا ته ورهيه ڀلو، جي گهٽ ٿيا ته اُپرو يا وڻ جي جنهن پاسي ٿيا ته ڳوٺ جي اها سيم ڀلي ٿيندي. ڪنهن خاص وڻ تي ڪانءُ پکيءَ جا آنا هجن ته برسات جي اُميد سمجهن ۽ جيترا آنا هجن اوتريون برساتون تصور ڪن.

اکڙ ٽيج جي ڏينهن صبح جو ماڻهو ڪچي مٽيءَ جون چار ڪُلهڙيون ناهي، انهن تي وسڪاري جي چئن مهينن آکاڙ، ساوڻ، بدي ۽ آسوءَ جا نالا رکي پاڻيءَ سان پري رکندا آهن. چوندا آهن ته جيڪا ڪُلهڙي پهرين ڳري ته برسات انهيءَ

تيتر ڪترڙي واڏري وڏوا ڪاڄل ريڪ،
او وَرسي او وَرَ ڪري، تي مين ٻين نہ ميڪ.

اَپ جي ڪڪرن ۾ تتر ٻڪيءَ جي کنڀن وانگر نمونو ٿيو، ان کي تتر ڪرڙي چون، تہ برسات جي اُميد سمجهندا آهن.

ڪڏهن ڪڏهن آسمان اڇاڻ تي مائل ۽ گُهرائي بلڪل اوچائيءَ تي ڏسڻ ۾ ايندي آهي. اهڙيءَ حالت ۾ چوندا تہ برسات جي اميد ڪانهي. ڪڏهن وري آسمان جو رنگ نيرو ۽ گُهرائي هيٺ ڏسڻ ۾ اچي، تڏهن چوندا آهن تہ ”آئيو نميو آهي.“ اهڙيءَ حالت ۾ پڪ ٿيندي تہ برسات جاڻ آئي:

روهڻ تپي مگهسر وائي، تو آدر ۾ مينهن اڻ پڇيو آئي.

هندو ماڻهو برسات کان اڳ نکشترن بابت سوچ ويچاريندا آهن. هر هڪ نکشتر پندرهن ڏينهن تائين هلندو آهي. روهڻ نکشتر ۾ جيڪڏهن گرمي ٿئي، ۽ ان بعد مرگهہ شيرس نکشتر ۾ واءُ لڳي تہ آدروا نکشتر ۾ برسات جي پڪ سمجهندا آهن.

ڪاري ٻيجَ ڪَرَوَرو، آڇتي اَنتَ سُڪار،
جي اَڳي نيرميرو تو ٻڙي ڏيس ۾ ڏُڪار.

آکاڙ مهيني جي چاندوڪي ٻوڙ تي چنڊ اڇي ڪڪر ۾ اَيري تہ سُڪار، ڪاري ڪڪر ۾ اَيري تہ ورهيہ وچولو ۽ جي ٻنا ڪڪر جي اَيري تہ ان کي چون اُگهاڙو ۽ سال بہ ٿئي اُگهاڙو، يعني ڏڪار پوي.

آساڙ سُڌ نوم گهَنڻَ بادل گهَڻَ ٻيچہ،
تو نيڙا راکو ٻڙ ڏيا، کوري راکو ٻيچہ.

آکاڙ مهيني جي چاندوڪي نَم تي بادل ۽ ٻجلي ڏسجي تہ برسات جي اينريقدر پڪ سمجهندا جو چيو اٿن تہ ٻوڪ لاءِ ٻُڪا ويڇها رکجو ۽ ٻج کوري يعني ٻلاند ۾ هجي.

مهيني کان شروع ٿيندي. جي جلد ڳريون ته برسات آڳاٽي، جي دير سان ڳريون ته پاڇاٽي تصور ڪن.

ڏياريءَ جي ٻئي ڏينهن يعني ٻٽڙهه راڄا جي صباح جو ماڪ پوي ته ايندڙ سال ڀلو سمجهن. چوماسي ۾ وڄن جي ڄمڻ ۾ ڪيئنئون ٿوي ؛ ٿن ڪائي ته برسات جو سعيو سمجهن.

ٻاٻوڙيءَ جي ٻوٽي مان ٻن ڦٽن، رات جو وقتاڻ ۾ ٻڏيون ذري ذري ڪنن سان ٽرٽر ڪن ؛ وقتاڻ اتر ڏانهن وڏائين، يا ڪِرليون وقتاڻ ۾ اتر ڏي اوسارو ڪن، ماڪوڙيون آنا ڪن ته برسات جا اهڃاڻ سمجهن.

مينهن وسي اوڪامڻ بعد جي ڳوڙ جا ڪڙڪا ٿيا ته چوندا ته هاڻي برسات ترت نه ايندي، اها مينهن جي موڪلاڻي آهي. هاڻي اُبرو ڏنو اٿس، يعني ورڪي دير سان ٿيندي.

آڙيون اَٽرَ آسري تاڙا ٽنواريون.

جيٺ جو مهينو شروع ٿيو ته آر جي ٽنوار ٻڌي ٿيندي. آر تڏ جيترو هڪ ڪارانڇڙو جيت آهي ۽ سندس آواز ڏاڍو تکو آهي. ٿري چون ته آر مينهن لاءِ ٻڪاري ٿي، ۽ جڏهن تاڙو ٻکي ٽنواريندو آهي تڏهن مينهن جي ٻڪ ٿيندي ته اڄهو آيو ڪي آيو. تاڙي ٽنواريو ته ڄڻ مينهن جي واڌائي ملي.

برسات لاءِ سانوڻ

برسات جي منڊ جي شروعات ۾ ڏينهن جو ڳرمي ٿي ؛ اتر کان ڪڪر ڏسندا ته چوندا اڄ آڙنگ ٿيو آهي ؛ اُتر ۾ شهر ڪڍيا اٿس، چاڻ ته برسات آئي. ويچارن کي خوشي ٿيندي. ڳهر گهر مان ڪجهه انّ گڏ ڪري وات خدا جي، يا پادشاهه پير دستگير جي، يا ڳوٺ ۾ ڪنهن پير، فقير، سيد يا درويش جي قبر يا ٻوڙهي ڏدل جاءِ (جا اڪثر ڳوٺن ۾ ٿيندي آهي) ڏوندي ته ان هنڌ، نه ته ترائي تي وڃي ديڳيون رڌي ڳوٺ

جي غريب ماڻهن کي ڪارائيندا آهن، جنهن کي ”ڪنمي“ چوندا آهن.

آڙنگ ڏسي ڪوٽ جا لنديا پار پاڙ ۾ گڏجي ٽولي ٺاهي ڇهوليون پڌي گهر گهر مان وڃي کير گهرندا آهن. کير گهرڻ وقت هڪ قسم جو مٺو رسيلو گڏيل آواز ڪندا آهن ۽ سڀئي سُر ملائي ڏاڍي دلچسپ انداز سان هيئن چوندا آهن ته ”ڪارڙو ڪمارڙو، ان ڏيو ته مولا مينهن وسائي.“ يا چوندا آهن، ”آڪو بابو، گهر گهر ٽولايو.“ هرڪو گهر کين ڪجهه ان ڏيندو آهي، جو گڏ ڪري هڪ هنڌ مٺو پٽ رڌي کائيندا آهن.

وڏن ڳوٺن ۾، جتي هندو جهجهي انداز ۾ آهن، اتي مندرن ۾ يا نلائن تي هَوَنَ ڪندا آهن ۽ مسلمان مسجدن ۾ دعائون گهرندا آهن ۽ خيراتون ڪندا آهن. ڏڪوڏي ماڻهو پنهنجي مال جو کير ڏهي گڏ ڪري سڀني ماڻهن کي ورهائي ڏيندا آهن، جنهن کي ”ڏوجهه ڏيڻ“ چئبو آهي.

ڪٿي ڪٿي، پيرن فقيرن جي قبرن تي يا ترائن تي کهيڻن ۽ ڇيلن جي قرباني ڪندا آهن. اڇوت قومون ان گڏ ڪري، (جنهن کي بيراڙ چوندا آهن) ترائي يا ڪنهن درويش جي آستان تي وڃي پچن ڪري رڌي کائيندا آهن. اهڙن موقعن تي ڇاڙور وارلي ڪم آڻيندا آهن، پر گهڻو ڪري ٻاجهري پسائي چڙهي پڙ وجهي مٺو پٽ رڌيندا آهن، جنهن کي ”ڪڪهيرپُون“ چوندا آهن. اهو سنو سوڻ ڪري ليکين، ڇو ته ٿر جي پيدائش ۽ کاڌو به ٻاجهري آهي.

چوماسي جي شروعات

هر هڪ مند جي اچڻ کان اڳ، انهيءَ موسم جون ڪي نشانيون نمودار ٿينديون آهن. اهي ڳالهيون اڳين ماڻهن گهڻي وقت جي آزمائش بعد مقرر ڪيون آهن، جي گهڻي پاڙي ٺيڪ

معلوم ٿين ٿيون. آسمان ۾ سنهن تارن جو هلندڙ ميڙ ڏسڻ ۾ ايندو آهي، جنهن کي ٽري ماڻهو "ڪيرتيون" ۽ سنڌيءَ ۾ ڪتيون چوندا آهن. انهن جي ٻنهين ورَي چار تارا کٽ جي پاون وانگر هوندا آهن، جن جي وچ ۾ ٽي تارا قطار ۾ ڏسڻ ۾ ايندا آهن، جن کي "تيڙو" يا "لوڏي" چئبو آهي. ڪي ماڻهو انهيءَ جهڳٽي کي "هرڻ" چوندا آهن.

ڪتيون ڪپار آئيون، تيڙو آيا ٽيٺي.

ڪتيون ڪپار جي مٿان هونديون آهن، تڏهن تيڙو آيا هوندا آهن. ڪتيون ڪڇ ڪرَ موڙينديون آهن ته لوڏي لڙي ويندا آهن ۽ ليٽ لهيو وڃن.

ڪتين ڪرَ موڙيا، لوڏي ويا لڙي.

ڪتيون سدائين ڪونه ڏسبيون آهن، ويساک جي سڄي مهيني ۽ جيٺ جي ٻارين ڏهن ڏينهن تي لڪي وينديون آهن، جنهنڪري انهن چاليهن ڏينهن کي اولهاري جو چاليهو چئبو آهي. جيٺ جي يارهينءَ کان ٻوءِ ٻره. ٿنڀ مهل آسمان تي اوڀر طرف کان ڪتيون ابرنديون آهن، جنهن کي ڪتين جو اوڀار چئبو آهي. ٻره ٿنيءَ جو ڪتين کي آسمان ۾ ڏسي تاڙو ٻکي تنوار ڪندو آهي ۽ مينهن جي موسم شروع ٿيندي آهي. تاڙي جي تنوار ٻڌي ٽرين کي ٻڪ ٿيندي آهي ته هاڻي برسات ترت ايندي. تاڙي کي "مينهن جو موهيري" (اڳواڻ) چوندا آهن.

اڄ ٻـڌ اُتـر ٻار ڏي، تاڙي ڪئي تنوار،
هارين هـر سنهائيا، سرها ٿيا سنگهار،

هاري ويچارا ٻاجهري ٻوکڻ لاءِ هرن جا سانباها ڪندا آهن ۽ برسات وسڻ شرط ٻوکڻ شروع ڪندا آهن. جيٺ ۾ مينهن جو وسڻ نيڪ فال سمجهيو ويندو آهي، چوندا آهن ته "ٻوڙيندو ٻيٺ ۽ جيٺو مينهن، ڪن پاڳ وارن کي ملن."

ڪنهن نه جوڙي جي شادي ٿيڻ کان پوءِ ٻهراڻ ٻار جيڪڏهن ٻٽ ڄاوا ته ان کي "ٻوٽيني جو ٻٽ" چئبو آهي.

وسڪاري جي موسم ۾ سج لهڻ وقت آسمان ۾ اولهه پاسي کان هڪ چمڪندڙ تارو ڏسڻ ۾ ايندو آهي، جنهن کي "سانجهي تارو" چوندا آهن. عام طرح سانجهي "مينهن جو مانجهي" سڏبو ويندو آهي. ڪي هن کي ڏسي چوندا آهن ته مينهن جو ضامن ٻيٺو آهي، مينهن اجهو آيو ڪي آيو. البت اهو سانجهي تارو ڪنهن ڪنهن سال گم ٿي ويندو آهي، جنهنڪري چوندا آهن ته هن سال مينهن وسڻ جي ڪا ڪانهي، پر جي وُٺو به ته ٽڪرن ٽڪرن، يعني ڪٿي وسندو ته ڪٿي ڪونه وسندو.

مينهن جو ماڏباڻ

ٿر ۾ برسات گهڻو ڪري اتر اوير جي ڪنڊ کان شروع ٿيندي آهي. اتان ڪنوڻ ٿيندي آهي ته ان کي "ٻڪرار ڪنوڻ" چوندا آهن. چون ٿا ته اڳي ٻڪرار ڪنوڻ ڏسي ماڻهو ڪٺولا ڪٽي جاين ۾ مس رجهندا هئا ته متان برسات اچي ڪڙڪندي هئي. ان لاءِ ماڻهو مزيدار ڳالهه ٿا ڪن ته اڳي ڪڇ جي ڏونگر ۾ هڪ واسينگ نانگ هوندو هو. ڪنوڻ ٿيندي هئي ته نانگ ڇپ ٻاهر ڪڍي لبرڪا ڪندو هو ته ڪنوڻ يڪدم ختم ڪاهي ويندي هئي، جنهنڪري ترت برسات اچي ويندي هئي. پيرئي گاروڙي ناٿي هڪ مشهور جوڳي اهو نانگ ماري وڌو، تنهنڪري هاڻي برسات به ٽڪڙي ٿئي اچي. ٿري ڪنوڻ ڏسي ڏاڍا خوش ٿيندا آهن.

سا وڄ ٻَسيبو ولدران، مون رُئندي رات وهاءِ.

چوڏاري ٻجليون چمڪات ڪنديون آهن، تڏهن روح مان شوشيءَ وچان لهرون پيون اُپڙنديون آهن.

ٻـهـري ڪـيـا ٻـڌَن ۾ وڄڙين واڌاڻا،
سٿُور اُنهيءَ جا سومرا مون ڪي اندر اُڌاڻا.

ٻُرب يعني ڏکڻ اوڀر جي ڪنڊ کان ٿورڙي هوا جي ٽڙڪ لڳڻ ۾ مينهن جو اُهڃاڻ آهي، جنهن لاءِ چوندا آهن ته "ٻورب جيڪو وڻ چوري، سو ئي وڻ ٻوڙي،" يعني ٻورب جي هوا جتي ۾ لڳي اتي ٻرسات هوندي. ڪاڇيل يعني ڏکڻ طرف کان گهڻو ڪري مينهن نه ايندو آهي، ان ڪي "ڪاڇي مينهن" چون، ٻر جي آيو ته زوردار ايندو آهي ۽ ڪافي ملڪ ٻوڙيندو آهي.

ڏکـڻ ميهه نـه وَسڻا، وسـي تـه ٻوڙي،
ڪاٺر ڏک نـه هڻڻا، هڻي تـه ڇـهوري.

(ڪاٺر ماڻهو ڏيپ جي ڪري ڏک نه هڻندو، ٻر جي هڻيائين ته هڪڙي سان ئي ڍيري ڪري ڇڏيندو، اهڙيءَ طرح ڏکڻ کان ڪاڇي مينهن ايندو ئي ڪونه، ٻر جي آيو ته ملڪ ٻوڙي ڇڏيندو.)

ڏکڻ اوله جي ڪنڊ جي واءَ کي "رب ٺار" يعني ڏڪار جو اڳواڻ ۽ مينهن لاءِ نهاڳو سمجهيو ويندو آهي. ڪامهه، يعني اتر اوله واريءَ ڪنڊ جي هوا يا ته آئل مينهن ٽوڙي ڇڏيندي يا ته ماڳهين ڏينهن جا ڏينهن مينهن وسندو رهندو، يعني جهڙ ٿي پوندو. چوندا آهن ته "ڪامهه ٽوڙي يا جوڙي"، جي صبح جو ٿورو سيڪ (ٿوري ماڪ) ۽ ڪڏهن ڪنهن مهل سنهي ٻوند پوي ته اهو ٻرسات لاءِ ٻَڌ سمجهيو آهي. چوندا آهن ته "ٿڌو منو واءُ، جنهن ۾ لاءِ نه ساءُ."

مينهن سان گڏ گوڙ ۽ کنوڻ جو هجڻ لازمي آهي. جنهن مينهن ۾ گوڙ ۽ کنوڻ نه هوندي، ان کي "گونگو مينهن" چوندا آهن. ٻره جي گوڙ کي "صبح جا ٻول" يا "ٻاسيي گوڙ"،

ٿورو سج اُڀرڻ بعد گوڙ ٿئي ته ان کي "ڏهائي جا ٻول" يعني ٻوڏ جو داخل چون.

آڪاڙ سڄو ههمدو آڙنگ ٿيندو آهي، جنهڪري گهٽ (هوا بند) ۽ ڪاڙهو ٿيندو آهي. منجهند جو ڪنهن نه ڪنهن ڪنڊ کان ڪکر ڪنگرا ۽ چوليون ڪيڏي نروار ٿيندا آهن.

اڄ به رسيلا رنگ، بادل ڪيا ٻرجن سين.

ٿوري وقت ۾ ئي ڪاراڻ شروع ٿي ويندي آهي، جنهن کي "اُهاڻ" چون. ٻوءِ ٻهرئين تيز هوا شروع ٿيندي آهي، جنهن کي "وائشور" چئبو آهي، جا ڪڏهن ٿوري ڪڏهن گهڻي ٿيندي آهي ۽ بعضي چوڙن ۽ ڇپن جي مٿان ڏئل ڪک اڏائي ويندي آهي، ۽ آڀرا وڻ ڀڃ ڪري ٻوندا آهن. ان سان گڏ گوڙ ۽ ٻجليءَ جا چمڪاٽ شروع ٿيندا آهن. الهيءَ ساري مالداڻ کي ماڻهو، مال، ٻکي ڏاڍي سک سان اکيون ٺاڙي نهاريندا آهن.

ويچارا ڏنار ۽ مالدار ڊوڙي دڙن تي چڙهي 'پيچ مولا، پيچ مولا' پيا چوندا آهن. لنڍن ٻارن لاءِ ته هڪ قسم جي خوشيءَ جو رونقو ٿي ٻوندو آهي ۽ ٻاڻ ۾ گڏجي پيا ڊوڙندا آهن. اهڙيءَ طرح هرڪو پنهنجي موج ۾ مست هوندو آهي. ڪڪرن جو اهو منظر روح کي ڏاڍي راحت ڏيندو آهي ۽ دل خوشيءَ وچان لپا ٿي ڏيندي آهي. چوندا آهن ته

جهڙ ڪر جهيٽ ڪر، آهلي ڪر الله،
هاري پرين حقا، ۽ ٻڙڏ ڏئين ٿلا. (چوٽي)

(اي خدا! جهڙ ڪر ۽ زمين آهلي يعني آلي ڪر ته ٻوءِ هاري ٻيا ونا ٿي حقا پري پيا پيئن ۽ ڍڳا خوشيءَ مان ٿلن يعني گهمن ڦرن.)

برسات جو وسڻ

مينهن جي مالداڻ بعد ڪڏهن وانئور ڪان ٻوءِ، ڪڏهن ٻڌا وانئور جي برسات شروع ٿيندي آهي، جا اڳيا ٻري ڪان ئي هوندي آهي ته سُوسات ٿيو ٻڌو آهي جا ٻڌي سڀڪو چوندو آهي ته اها مينهن جي سوڪر آهي. اڳ ۾ ٿوري ٿڌي هوا لڳندي آهي، جنهن کي، ”وُئي جو واءُ“ چون، جو روح کي ٿيو وڻندو آهي.

اُئي ٻُوند ٻاوان، ڪرم سان ڪڪر مان،
اچي ٻوءِ بر مان ٿڌي هير ٿر مان.

ننڍا ٻار خوشيءَ مان ڊوڙندي چوندا آهن: ”گهر تي لوڙي، مينهن آيو ڊوڙي“، ”جڏهن تي مڪڙو، مينهن آيو تڪڙو“، ”ڪرڙ ۾ گهوٻاٽو، مينهن آيو گهاٽو“، ”وس وس ڙي مينهن، تنهنجي وسڻ جا ڏينهن“ وغيره. ڪڏهن ٿورو ته ڪڏهن ڳارا ٿي وسندو آهي. ٿورو وسي اوڪاڻو ته چوندا ته اهو آهي ”ڏَڙڪي وارو مينهن.“ گهاٽو وسيو ته چوندا ”رُوهي وارو مينهن“. هوا ۽ سيءُ هوندو ته چوندا ”لَڙي“، جنهنڪري ڪجهه مال ۽ جهنگلي جانور مرئو وڃن. ٻه-چار ڏينهن يا وڌيڪ رات ڏينهن سالدھ يا ٿورو وقت رڪي رڪي ٿيو وسندو ته چوندا ته ”جهڙ“ ٿيو آهي. هرويرو ٿر جا ماڻهو مينهن مان ڪڪ ڪوڻ ٿين، ٻر گهڻي جهڙ ۽ لَڙيءَ جي ڪري نقصان ٿيو ٻوي، تڏهن ڏڻيءَ کي وينتيون ڪندا آهن ته هاڻي برسات بند ڪر.

نوڙ ٻيڇان ڪَرَ تارا، سيءَ تا مَرِن گَرِيبَ ٻيچارا.
- چوڻي

(اي ڏڻي! ڪڪر نوڙي تارا ڪر، جو غريب ويچارا هاڻي سيءُ تا مرن.) ان لاءِ کي اُٻاءُ ٻه ڪندا آهن، جيئن ته برساتي گڏ ٿيل بيئل ٻاڻيءَ کي ڏنهيندا يعني منجهس ٿالڊا اُڇلائيندا.

گيهه ٻرڻ جي ليمريٽن سان ٻاٽي پرينداء چوٽاٻن سان ٻاٽي پرينداء
کنهن ٽان؛ ۾ ٻاٽي وجهي ٻوءِ ساهميءَ ۾ ٽورينداوغيره. مڙيئي
ڏل کي ڏيڏ ڏيڙ لاءِ اهي اپاءَ ڪندا آهن.

برسات سان گڏ ٻجلي ڪيرڻ جو امڪان هوندو آهي،
تنهنڪري اڪ جون ٽاريون ٻني جاين جي درن تي رکندا آهن؛
انهن جو اهو اعتقاد آهي ته هڪ دفعي ٻجلي ڪيري پيئي هئي،
تنهن کي پيمر نالي ٻانڊو اڪ جي ٽارين سان مار ڏني هئي،
تنهنڪري اڪ تي ٻجلي نه ڪرندي آهي، سو گوڙ ٻڌي چوندا
آهن ته "پيمر سڙ آکان ري گوڙيي".

چنڊڻ ڳوهه جي ان وقت ڪٽان نڪتي ته ان کي،
ڪوشش ڪري ماري ڇڏيندا يا پچائي ڪيندا. ماڻهن ۾ اهو
وهم آهي ته چنڊڻ ڳوهه تي ٻجلي ڪيرندي آهي. چوندا آهن
ته ٻجلي اڳي واسينگ نانگ تي ڪيرندي هئي جو مارجي ويو،
تڏهن هاڻي هن تي ٿي ڪيري. اها ڪهاوت عام آهي ته
"واسينگ نانگ مري ويو، تڏهن چنڊڻ ڳوهه تي ٽيلو آيو."

ڪڏهن ڪڏهن مينهن جي ڦڙين سان گڏ برف جا
ننڍا ٽڪر وسندا آهن، جن کي ڳڙا چون. ماڻهو اهي ڳڙا چونڊي
شيشي ۾ وجهي رکندا آهن، جي ٻوءِ جيتوڻيڪ ڳري پاڻي ٿي
ويندا آهن ته به اُن پاڻيءَ ۾ سُرمو لساڙي رکندا آهن جو سندن
خيال موجب اکين ۾ وجهڻ سان گرمي نه ٿيندي ۽ ٿڌو آهي.
اهڙي مينهن کي "ڳڙن وارو مينهن" چون.

جنهن مينهن جون وڏيون ڦڙيون هونديون آهن ۽ جيڪو
جهٽ ۾ زمين تي پاڻي ڪري ڇڏيندو آهي، تنهن کي "وڏڦڙو"
چون. جنهن جون ڦڙيون سنهيون هونديون آهن ۽ آهستي
آهستي وسندو آهي، ان کي "راسو مينهن" چون. جيڪو سنهي
بوند سان اچي، ان کي "ڦونهار وارو مينهن" چون. جيڪو مينهن

گهڻو نه هجي، مگر جاءِ کان ٻاهر هجڻ جي حالت ۾ ڪپڙا ڀُسي پون ته ان کي "ڪپڙ ڀوس" يا "جهينگار" وارو مينهن چون. جنهن مينهن جي وسڻ سان زمين تان پاڻي ريلا ڪري وهي ته ان کي "ريلي پُون" مينهن چون. انهيءَ کان وڌيڪ پاڻي ڪندڙ مينهن کي "ٻاري ٻڌ" مينهن چون. نه گهڻو نه ٿورو، سالتيڪي نموني سان مينهن پوي ته ان کي "راسُو مينهن" چون. ايتري برسات پوي، جنهن تي آبادي ڪري سگهجي ته ان کي "رپج مينهن" چون. تمام گهاٽي ۽ وڏين ڦڙين واري مينهن کي "اوٻي پلٽ مينهن" چون. گهاٽا ۽ وڏڦڙا مينهن ملڪ تان وسندو وڃن، تنهن کان پوءِ رهيا کهيا ڪڪر گهاٽو ۽ وڏڦڙو مينهن وسائيندا رهن، مگر ٿورن ٿورن ٽڪرن تي، اهڙي مينهن جون ڦري کان لاٿون پيون ڏسبيون آهن ته اهڙي قسم جي مينهن کي "اوهيرا" چون. اوهيرا گهڻو ڪري ساوڻ ۾ وسندا آهن، تنهنڪري چوندا آهن ته ساوڻ جو مينهن ڇونري جو هڪ پاسو ڀُسائي ته ٻيو سُڪو رهي. ساوڻ جو سارو مهينو ٿڌيون هوائون، بوندن جي ٻهاري، مينهن جي موج ۽ رسيلي رمجهم ۾ گذربو وڃي.

اڄ رسيلا رنگ، بادل ڪيا ٻُرجن سين،
ساز سارنگيون سُرندا، وڄائي بر چنگ،
صراحيون سارنگ، پلٽيون رات ٻدام تي.

مينهن وسي اوڪامندو آهي يا ٿوري بوند هوندي آهي ته صبح جو سج اڀرڻ کان ٿورو پوءِ ۽ شام جو سج لهڻ کان ٿورو اڳ ڪارن ڪڪرن تي سج کي سامهون ستن رنگن جي ڪمان عجيب نظارو ٺاهيندي آهي، جنهن کي ٿري "ڏانگڙو" چون ۽ سنڌيءَ ۾ اندلٺ چئجي.

ڪڪر ڪوٽ، ٻرين ٻرج، جت سهڻ سهرون ڪن
آءُ مٿان تن، شل اندلٺ ٿي اڀران.

ٻڍي واري مهيني ۾ ڪڪر ڏينهن جو ٿوري ٿوري وقت بعد نوان نوان رنگ ۽ روپ ڪندا رهندا آهن، تنهنڪري چوندا آهن ته "ٻڍو آهي روپ، وارو مهينو."

اسوءَ واري مهيني ۾ بعضي ڪڪرن مان گوڙ ۽ رکي رکي ٻجليءَ جا چمڪاٽ ٿيندا آهن ۽ ٽڪرن ٽڪرن تي اوهيرا تي برسات وسندي آهي.

منڊ تي منڊل منڊيا، ڪٿي اوهيرن اوڪ،
ڇاڇر ٿي ڇٽن ۾، مينهون ڇرن موڪ.

ڪٿي ٿوريون ڇنڊون ڪٿي گهڻيون. ڪٿي زمين جو ٻُٽڙ مس ڀُسندو آهي، ان کي "ٻُٽڙ ڀوس" چون. ڪٿي ٻنين ۾ اوڙون ٻاٽيءَ سان پريون آهن، ان کي "اوڙ ڀر مينهن" چون. اهو به هڪ مڙهي ۾ هوندو ته ٻئي ۾ ڪونه هوندو. بعضي ته اڌ ٻنيءَ ۾ وسي ته اڌ ۾ ڪونه وسي، انهن کي "اَسُوءَ جا ڏاروڙا" به چون.

ڪَتيءَ واري مهيني ۾ برسات ڪانه ٿوري يا نالي ماتر. باقي ڏينهن تپندا آهن ۽ گرمي جهجهي ٿئي، ان کي "ڪَتيءَ جا ڪاڙها" چون. بعضي سج جي آڏو ڪڪر اچي ويندا آهن، تڏهن زمين تي اُس جي ٻدران ڇانو ٿيندي آهي، ان کي "ڇانهولو" چون.

برسات وقت مٽيءَ جي ڪُڏن (ڪوئين) تان ته ٻاٽي يڪدم نيسارن رستي وهيو وڃي، ٻر ڇولرن ۽ ڇٽن جي ڪکن مان ڦڙا ڦڙا ٻيا ڪرندا آهن، جن کي "چوئاڪا" چون.

ٽيهن ٽيهٽ رت وهي، چُٽاڪا ڪيو،
مون کي ڏنءَ ڏيو، آئين ٿا وڃيو اوٺيا.

چوندا آهن ته "ٻل ٻهر مينهن ۽ ڇڇ ٻهر ڇنو." يعني برسات ٿورو وقت وسيو اوڪاميو وڃي ته به ڇنو ڪاٿي وقت ٽيمندو رهي.

برسات پوڻ وقت زمين ٻُسي ٿيندي آهي ۽ هيٺ مٿاهين هنڌ کري پاڻي هيٺاهين ڏي لهيو وڃي ۽ وارياسي هنڌ کري زمين ڇُهي وڃي. ان وقت واريءَ جو رنگ ڳاڙهسرو ميرانجهڙو ڏسڻ ۾ ايندو آهي. فقط ڪن ڪن هنڌن تي، جتي ڪجهه ڏاڍي ڀري زمين هوندي آهي، ٿورو وقت پاڻي بيهندو آهي. ٻُسيل زمين وقت چوندا آهن ته "پينوئاري" ٿي آهي ان وقت ٻُسيل زمين تي گلابي رنگ جا ڄوي جهڙا، پر سهڻا ۽ دل کي وڻندڙ جيت سُرندا نظر ايندا آهن، جن کي "ميهه جا ماما" چون. سنڌيءَ ۾ ان کي "مينهن وسائڙا" چون. اهي هونئن ڪڏهن به ڪونه ڏسبا آهن، مگر فقط مند ۾ مينهن وسڻ کان پوءِ ٻه-چار ڏينهن قدرتي طور ظاهر ٿيندا آهن ۽ پوءِ وري گم ٿيو وڃن. ڏسڻ ۾ بلڪل وڻندڙ ۽ هٿ لائڻ سان نازڪ معلوم ٿيندا آهن. گويا ته سهڻي زال کي هن جيت سان مشابهت ڏيندا آهن. جيئن ته چوندا آهن ته، فلاڻي زال اهڙي سهڻي آهي جهڙي "مينهن جو مامو."

برسات بعد ٻُسيل واريءَ تي ننڍا ٻار قسمين قسمين رانديون ڪندا آهن، جيئن ته ڪي ٻار ننڍا هرڙا ٺاهي ريڍن تي اوڙون ڪندا آهن. هڪڙو هر ڇڪيندو، ٻيو ٻوريان جهليندو. ڪي وري ٻُسيل واريءَ مان گهرڙا ٺاهيندا آهن. گول چوڙا ٺاهي، مٿان واريءَ جا لَڏُون رکندا آهن. واريءَ جون پٽيون ٺاهي مٿان سنهيون ڪاٺيون ۽ آڪ جا پن رکي پوءِ مٿان واريءَ سان ڍڪي هڪ پاسي کان دروازو ڇڏي ڪوٺيءَ وانگر ٺاهيندا آهن، ۽ چوڌاري واريءَ جو ڪَنڀر ڀِتي لوڙهو بنائيندا آهن. اهڙيءَ طرح ٻار ٻاڻ وندرائيندا آهن.

ٿر جو وسڪارو

برسات جا چار مهينا جون، جولاءِ، آگسٽ ۽ سيپٽمبر آهن، جنهن کي "چوماسو" چئبو آهي. جون مهيني جي ڏهين تاريخ

ڪلن پوءِ برسات پوي ته آڳاٽي، جولاءِ جي ٻهرئين هفتي ۾ پوي ته منداڻتي، آگسٽ ۾ پوي ته پاڇاٽي، آگسٽ سڄو خالي وڃي ته ڏڪار سمجهبو. مٿين موقعن تي جڏهن نه وسي، آڳاٽو يا پاڇاٽو، ته اها برسات جي موسم آهي.

وَسي تڏهين وَسَ، منڊ ميڙوئي مينهن جي.

آبادي ۽ مال لاءِ برسات کان سواءِ ٻيو ڪو چارو ڪونهي. اولهاري جو سخت لُڪ سارو بندي آهي جنهنڪري ٽري ويچارا سدائين اُپ ڏي اکيون کڻي پيا نهاريندا آهن ته ڪڏهن ٿو مينهن وسي. چوندا آهن ته اُپ ڏي نهاري نهاري اکين ۾ ڦلون پئجي ويون ۽ هرهر پڪاريندا آهن:

مٿان پيچ ڪي ميگهه ملار — مينهن گهرن ٿا مالڻ وارا،
تو مان ورچن ڪمن ويچارا — لالڻ ڪو رنگ لاءِ،
سرها ساوڻ ڏينهن سنداءِ.

جڏهن ڪو آڙنگ جو لهوارو ٿيندو آهي تڏهن خوش ٿيندا آهن ۽ دل ۾ اُميد ٿيندي اٿن ته هاڻي مولا جي مهر ٿيندي

مهر جا مينهن پوندا ۽ ترايون تار ٿي وينديون،
وطن جون واديون گلپوش ۽ گلزار ٿي وينديون،
مسرت سان ملير ياڻيون مڙئي سرشار ٿي وينديون،
لٽين رُت ساڻ لوڙيون سڀئي گلنار ٿي وينديون.
(گدائي)

جڏهن برسات پوندي آهي، تڏهن چوڌاري ٻڻن تي ٻاٽيءَ جي اڄ ٿي ويندي آهي.

ٻلر جي ٻالوت سين ٻٽن جهليا ٻاهه.

ٽر ۾ ماڻهن ۽ مال جي هلڻ ڪري ڪس نهي پوندا آهن، جن کي والون چوندا آهن، جتي سخت زمين هوندي آهي اتي اهي والون پرجي پونديون آهن.

وسايو واڙين تي ٿو خالق ڪنڊ پري.

هرڻ اهو وانڍين جو ٻاڪي ڀڃي سڄي سال جي اُڃ اُجهائيندا آهن. واڱون پريبون آهن. تڏهن چئبو آهي ته "هرڻيا ٻيار ٻا اٿس". ٻوءِ گهڻي ٻاڪي ٽيرڻ تي مٿاهين هنڌن تان ٻاڪي ريلا ڪري وهي هيٺاهين هنڌن ڏي ويندو آهي، جتي گهڻي ٽيرڻ ڪري وڏيون لئبون ٺاهي گڙگڙ ڪري ڏهرين ۽ هيٺاهين هنڌن ڏي ويندو آهي. ترايون ۽ تليون ڀرجي وينديون آهن.

ٽيٻُون لنبالب، ٻـس ترايُون ۽ تليُون،
ٻلئر جـون جاري ندڍيون تـي ڪئين هليون.
(فدا)

اوڏيءَ مهل ٻار ۽ وڏا ٻاهر نڪري وهنجندا به پيا آهن ۽ نظارو به پيا ڏسندا آهن. اونهاري جو گرميءَ جي ڪري بدن تي آرايون ٿينديون آهن سي ٻلر ٻاڪيءَ سان سنان ڪرڻ ڪري گم ٿي وينديون آهن. ٻار ته خوب رانديون ڪندا آهن ۽ خوشيءَ مان پيا ڊوڙندا آهن. انهن ڏهن ڏينهن بعد چوڏاري ساوا گاهه ۽ ٻوٽا وڌي ايندا آهن، جن جا ڪيترائي قسم آهن. سڄي زمين تي چڻ ته سائو غاليچو وڇائجي ويندو آهي، بلڪ گس به گاهه سان ڀرجي ويندا آهن.

واحد وڏالي ڪيا مٿي گسن گاهه.

پيٽڻ واري زمين مٿي ٿيندي آهي، ٻر وارياسي آهي جنهنڪري گاهه سان ڀرجي ويندي آهي. ٻري کان سندس نظارو اکين کي طراوت پيو ڏيندو آهي.

پيٽن تي ۽ ٻاساڙن ۾ انيڪ قسمن جا وڻ ۽ ٻوٽا هوندا آهن، سي گونچ ڪيڏي موربا آهن. اونهاري جو جي ٽاريون سڪي وينديون آهن ۽ پن ڇڻي ويندا اٿن، سي سرسبز ٿي پنن سان ٽمٽار ٿي وينديون آهن.

سبز ساوا ٿا ڪندا ڪوليت وڻن،
ٿا ڪيڦڙن ۽ ٻڙهه ڪالکهه دم ڪڻن؛

ڏوڪ ٿوهر ۾ بہ ڦُلڙيون ٿيون ڦٽن،
ٿا ڪبڙ ڄاريون ۽ ڪگلڙ ڳوليچ ڪن؛
باغ روهيڙا بنائين ٿا هي بر،
شاد باد اي خطهء صحراء ٿر.
(فدا)-

ڪيتري بہ برسات پوي، ڪاه ڏپ جهڙي حالت ڪاڻ ٿئي، وسڪاري جو برپٽ، ڏهريون، ڊڙا، مڙهيا ۽ پٽون ساوڪ سان ڍڪجي وينديون آهن. ڪٿهن پٽ تان بيهي نهاربہ سو ڪشمير جي سيڪ لهي ويندي.

جي پوي بارش، تہ بس ڪشمير ٿون،
رشڪ جنت ارم جي تصوير تون،
تنهنجي واري سون ۽ اڪسير ٿون،
(فدا)-

برسات بعد ٿر جو نظارو اهڙو ٿيندو آهي، جو سنڌ جو پيو ڪوبہ پاڱو ساڻس مَٽ ٿجي نہ سگهندو. اهوئي سبب آهي جو ٿري ماڻهن کي پنهنجو وطن پيارو آهي.

وسڪاري جو وڻن، ٻوٽن ۽ گاهن ۾ قسمين قسمين گل ٿيندا آهن، جي ڪيترن رنگن جا هوندا آهن ۽ ڪيتريون سُرهيون ٻوٽيون پڻ پيدا ٿينديون آهن، جن ۾ دل وٺندڙ خوشبوءِ هوندي آهي، الڪري ولهار واسجيو وڃن ۽ دل کي فرحت پهچي ايندي آهي. مارئيءَ جو ٿر، جنهن کي جُونٽي چون، بلڪل سُرهو پوتو آهي. ٿري ماڻهو الهيءَ سان ڏُڌ ۽ کير جا ٿانءَ ڏئيندا ۽ آڪراسيندا آهن تہ ٿالو صفا ۽ خوشبودار ٿي ويندا آهن، جنهنڪري منجهن کير ڪوبہ ڦيٽجي ۽ ڏوئرو ۽ اَسي سلامت پيا رهن. پيا بہ انيڪ قسمن جا سُرها گاهه ٿيندا آهن ۽ ڪيتريون قيمتي ٻوٽيون پيدا ٿينديون آهن، جي حڪيم ۽ طبيب سڃاڻي ان مان دوائون جوڙيندا آهن.

پٽن تي ٻاساڙن ۽ ڍورن ۾ مال ٻيو چرندو آهي. ڏنار ۽ ٻڪرار پٽن تي چڙهيو ٻاڙا، چنگ، ٻنسريون وڄائيندي، ٿر جا لوڪ گيت ۽ ڪيٽرن، لمولن جون ڪافيون ۽ بيت ٻيا چوندا آهن. پٽ تي چڙهي ٻيهبو ته آسپاس چوڌاري ڪيترو سارو مفاصلو، ڏور تائين ڍورن ۾ ساوڪ جو نظارو ۽ چرندڙ مال، ٻڪريون، ايندڙ ويندڙ ماڻهو، ڀنوئارڙيون، ڪٿي وڻن جا جهڳٽا، ڪٿي گاهه جو نظارو ڇير وانگر ڏسبي، اکين کي آرام، روح کي راحت ۽ من کي موج پيئي ايندي.

ٿي اچي لڪ لڪ مٿي جنت جي هير،
چوطرف منظر عجائب بي نظير،
ڏسڻ سان جن جي ٿيئن سينا سڌير،
ٿي ٿيون مرده به تا زنده سرير.

پٽن تي ۽ ٻاسن ۾ خاص ڪري ڪوليهٽ جا وڻ ٿيندا آهن، جي ڪِير سان ڀرجي ويندا آهن. انهن جي مٿان وري ڪٽ اهڙي آهي جو ڀري ڪان ڏوپ ڇٽي وانگر ٻيا ڏسبا آهن. ٻاگڙا به جام ٿيندا آهن، جي ڏنار ۽ ٻڪرار کائيندا آهن. ننڍا ننڍا ٻار ٻرم ۽ ٿڌي واريءَ تي ليٽيا پيا هوندا آهن، ۽ ڪي پٽن جي چوٽيءَ کان سيرڪڻ شروع ڪندا آهن. جڏهن هيٺ پهچندا آهن تڏهن وري شرطون رکي ڊوڙ پائي مٿي پٽ جي چوٽيءَ تي ويندا آهن. پٽ جي اڌ ڪڙ ۾ وڻن جون ٻاڙون ظاهر ٿينديون هونديون آهن. ٿڌي چالو ۽ ڪليل هوا اهڙي هوندي آهي جو جو هيٺ ٿورو وقت ويهڻ سان سڄي ڏينهن جو ٿڪ لهي ويندو آهي ۽ ماڻهو تازو توانو ٿيو پوي.

هن هند مارو سنرا، ساٿيهه منجهه سڌير.

ٿري ماڻهو وسڪاري جو پنهنجي ڳوٺ مان ٻير به ٻاهر ڪرڻ ڪين ڏيندا آهن ۽ وطن ۾ ئي خوش گذاريندا آهن.

منڊ تي منڊل وڇيا، آيو جهڙ جهونٽيي،
هڪ ارزان آن ٿيو، ٻيو مکڻ منجهه ماٽيي.

ٻلي وسڪاري جي ڪري ٻنين ۾ آن جام ٿي ٻوٽو آهي ۽ سائو چرڻ ڪري مال به کير وڌائيندو آهي، جنهنڪري مکڻ ۽ گيهه جو اجهاسو وڌيڪ ٿئي. ٿري ماڻهو کير کوڙ وڪڻن ۽ گيهه جام وڪڻن. شهرن ۾ تور جو رواج آهي، مگر ٻهراڙين ۾ ٻرپ جو. لوهه جي ٽيپريءَ سان ٻري ڏيندا آهن، جا ڪٿي پنج تولا، ڪٿي ڇهه يا سوا ڇهه تولا تور جي ٿئي. ٿر ۾ گيهه سستو ٿئي ٿو، جو ٻاهر وڪري لاءِ جام ويندو آهي. وسڪاري جو جهڻ (لسي) گهڻي ٿئي، جا ٻاڻ کائين ۽ ٻين کي به جام ڏين

رات لڌو مون سُهڻو، ڪٿيءَ ۾ خاصو،
اُٽڙا ميهن ملير ۾ ٿيو تڙ تڙ تماشو.

مطلب ته برسات پوڻ بعد سڄي ٿر ۾ سڀڪنهن هنڌ موج مچي ويندي آهي؛ گهٽيءَ جو ڪٿي ڪالوئي کوڙ هوندو آهي، هرڪنهن جي منهن تي مرڪ ٻيٺي ڏسبي آهي.

ترايون ۽ تلاءُ

ٿر ۾ آهن واري ۽ پٿون، جنهنڪري ڪا ندي، نشيءَ واهه يا ٻنيل ڪانهي. ماڻهو پيئڻ لاءِ کوهن ۽ ويرين جو پاڻي ڪم آڻين، جنهن جي سخت تڪليف آهي. جون ۽ جولاءِ ۾ برسات پوڻ وقت ترائن ۾ پاڻي ڪٺو ٿيندو آهي، تڏهن وڃي سڪ جو ساهه کڻندا آهن. ترائن کي تلاءُ به چون. ٿارڪر ۾ تلاءُ بلڪل گهٽا آهن، جن ۾ ڪافي وقت پاڻي رهي ٿو، جو انهي ڪيترن تلائن ۾ ڪارونجهر ٽڪريءَ جو پاڻي لهي اچي پوي ٿو ازان سواءِ اتي جي زمين ٺاڪرو آهي جنهنڪري پاڻيءَ کي اٽترو جُهي کوڙ ٿي. باقي ٿر واري پاسي ۾ تلاءُ ۽ ترايون بلڪل ٿوريون آهن، سي به ڪن ڪن ڳوٺن ۾ ٻا پرسان آهن. ترائن

جي ٻاٽيءَ جي ڪمت ڏينهن ۽ مهينن سان ڪبي آهي، يعني چنبو آهي ته فلاڻي ترائيءَ ۾ ٻاٽي هيترا ڏينهن يا مهينا ٽيندو. ڪن ۾ ٻه-ٽي ڪن ۾ پنج-ڇهه مهينا يا وڌيڪ وقت ٻاٽي رهندو آهي. ٻارڪر ۾ ڪي، تلاءُ اهڙا به آهن جن ۾ وقتي ٻارهن مهينا به ٻاٽي رهندو آهي.

ڪي تلاءُ تانگهه، ڪي اونها ٿيندا آهن، خاص ڪري ترو اونهو ٿيندو اٿن. ٻاٽيءَ جي اونهائيءَ جي ماپ لاءِ چوندا آهن، ته گوڏي، چيلهه يا ڪُلهي جيترو آهي. اهو وڌيڪ هوندو ته چون ”ماڙسا ٻوڏ“ يا ”ماوڙا تار“ آهي. اڃا وڌيڪ هجي ته چوندا ”اوني ٻوڏ“ آهي، يعني ايترو آهي جو اُت به ٻڏيو وڃي.

ڪئي ڪتي ته ننڍا ٽوٻا آهن، جن ۾ پنج-ست ڏينهن ڪن مس ٻاٽي رهندو آهي. ٿر جا مکيه تلاءَ هنريت آهن.

ساڻگاهه جو تلاءُ- هي ڳوٺ ويرا واهه جي ڏکڻ طرف وڏي ۾ وڏو تلاءُ آهي، جتي ڪافي وقت ٻاٽي رهي ٿو. سڪي وڃڻ بعد اُتي ٻوڪ به ڪبي آهي.

پوڏيسر جو تلاءُ- پوڏيسر ڳوٺ وٽ آهي، جنهن جي ڊيگهه چار سؤ فوٽ ۽ ويڪر به سؤ فوٽ آهي. هن ۾ ست اٺ مهينا ٻاٽي رهندو آهي. هي پوڏي سوڍي ڇهين صدي عيسويءَ ۾ کٽايو هو.

لورائي ۽ پاڙاسر تلاءُ- هي تلاءُ ڳوٺ گهرلياري وٽ آهن جن ۾ پنج-ڇهه مهينا کن يا وڌيڪ وقت ٻاٽي رهي ٿو. لورائيءَ ۾ وقتي گهڻو وقت به ٻاٽي رهي ٿو.

نرياسر تلاءُ- ڳوٺ ڏونگري وٽ آهي، هن ۾ ڇهه مهينا ٻاٽي رهي ٿو. هن جي چوڌاري سنڌون ميدان آهي، ڪوبه وڻ لڙ = ونهي. پرسان ڪيترا ننڍا ننڍا تلاءُ آهن، جن ۾ ٿورو گهڻو ٻاٽي رهي ٿو.

ٻَڪُرُ تلاءُ- ڳوٺ مُولدري جي اُتر طرف ۽ ٻوڏيسر کان الهندي طرف آهي. ان ۾ ڪافي وقت پاڻي رهي ٿو.

راڻاسر تلاءُ- هن نالي سان ٽي تلاءَ آهن.

١- ننگرپارڪر شهر جي الهندي پاسي آهي. ڀرسان اڳي پارڪر جي راڻن جون جايون هيون، جنهنڪري مٿس اهو نالو پيو. هن تلاءُ ۾ ڇهن کان اٺن مهينن تائين پاڻي رهي ٿو.

٢- لاکڙ ڪڏئي وٽ آهي، جتي چار مهينا کن پاڻي رهي ٿو.

٣- ڳوٺ چيلهار جي اتر طرف ڏيڍ ميل پنڌ تي، عمرڪوٽ ڏي ويندڙ رستي تي آهي. هن ۾ پنج-ڇهه مهينا پاڻي رهي ٿو.

ڇَڇِي تلاءُ- چيلهار جي ڀرسان ڏکڻ اولهه طرف آهي، هن ۾ چار مهينا کن پاڻي رهي ٿو. ٻيو تلاءُ ڳوٺ قابل شاهه جي اوڀر طرف ڇڇيءَ جي ڏهر ۾ آهي. هن ۾ به چار مهينا کن پاڻي رهي ٿو.

اٽنڊ جي ترائي- گيڏڙي کان ٻه ميل ڏکڻ طرف ننگرپارڪر ڏي ويندڙ رستي تي آهي. هن ۾ ٽي چار مهينا پاڻي رهي ٿو.

گيڏڙي جو تلاءُ- گيڏڙي شهر جي ڀرسان ڏکڻ طرف آهي. هن ۾ ڇهه مهينا کن پاڻي رهي ٿو.

ڪاڻو تلاءُ- چارنور ڳوٺ جي اوڀر طرف ميل کن پنڌ تي آهي. هتي چار مهينا پاڻي رهي ٿو.

ڪينشسر جو تلاءُ- ڪينشسر ڳوٺ ڀرسان اوڀر طرف آهي. ٽي مهينا پاڻي رهي ٿو.

مٺيءَ جي ترائي- مٺي شهر ۾ ڏکڻ طرف ڀرسان آهي. هن ۾ ٽي مهينا کن پاڻي رهي ٿو.

وَڪَڙيو تلاءُ- ڳوٺ وَڪَڙئي وٽ آهي، جتي ٻه مهينا کن پاڻي رهي ٿو.

ڇمھڙن جي ترائي- دلن جي تڙ جي ڏکڻ طرف، ڇيلهاو کان ٻارکر ڏي ويندڙ واٽ تي آهي. هتي اڍائي مهينا کن پاڻي رهي ٿو.

ميھوڙ جي ترائي- ڳوٺ لهڻي کان اوڀر طرف ٽن ميلن جي پنڌ تي ميهوڙ جي ڏهر ۾ آهي. هتي ٻه-اڍائي مهينا کن پاڻي رهي ٿو.

ٻڙ تلاءُ- ڳوٺ ڀيهراڻي جي اولھ طرف آهي. هتي چار-پنج مهينا پاڻي رهي ٿو.

کوڙيءَ تلاءُ- ڇيلهار کان ٽي ميل اوڀر طرف ٻارکر ڏي ويندڙ رستي تي کوڙيءَ ڳوٺ وٽ آهي. هتي ٽي مهينا پاڻي رهي ٿو.

ڀيرمڻي تلاءُ- روهيڙ ۽ منڙئي ڳوٺن جي وچ ۾ آهي. هن ۾ اڍائي مهينا پاڻي رهي ٿو.

روهلي ترائي- ميلو جي تڙ جي اولھ طرف روهلي ڏهر ۾ آهي. ان ۾ ٽي مهينا پاڻي رهي ٿو.

روهيڙو يا کيرلو تلاءُ- ڳوٺ سمن جي تڙ ۽ صالح جي تڙ جي وچ ۾ آهي. هتي اڍائي مهينا کن پاڻي رهي ٿو.

ڇوٽيار جي ترائي ڳوٺ هريار کان چار ميل ڏکڻ طرف، ٻنڊريو تلاءُ ڇيلهار کان مٺي ڏي ويندڙ رستي تي کارپو ڏيرا ڳوٺ کان الهندي طرف، ڄڻيي ترائي ڳوٺ واڳهي جي ويريءَ جي اولھ طرف، سادلا ترائي ڳوٺ پوڇاپو وٽ، لانبڙي ترائي ڳوٺ ڏوڙکيون جي اتر طرف ۽ ٻيا به کيترائي ننڍا وڏا تلاءُ ۽ ترايون آهن، جن ۾ ٿورو ٿورو وقت پاڻي رهي ٿو.

ترائن جو پاڻي

ٿر ۾ پاڻي جو مسئلو بلڪل ڏکيو آهي. وڏن وڏن ڳوٺن ۾، سي به ٿورن هنڌن، تي پاڻيءَ جا سٺا تلاءُ يا ترايون آهن، جتي برسات جو پاڻي ٽي-چار مهينا رهندو آهي. ڪٿي ڪٿي هڪ-ٻن

هنڌن ڇهن مهينن تائين به رهندو آهي، جنهن کي ٻلر پاڻي چوندا آهن، نه ته گهڻو ڪري ڳوٺن جي پرسان ننڍا ننڍا ٽوڀا هوندا آهن، جن ۾ پنج-ست يا ڏهه-پندرهن ڏينهن پاڻي هوندو آهي ۽ پوءِ سڪيو وڃي.

ترايون اهڙا جون ڪوئيل آهن جن جي تري ۾ سخت پٿر هوندو آهي، جنهن کي روهه چئبو آهي ۽ پاڻيءَ جي ڪري مٽي تي پوندي آهي جنهنڪري پاڻي ڪجهه وقت جٽاءُ ڪندو آهي. ڳوٺ جا ماڻهو پنهنجن جاين ٺاهڻ لاءِ سال بسال اُتان مٽي ڪڍندا آهن، جنهنڪري کوٽائي ٿيندي رهندي آهي، نه ته ڪڏهن ڏڪار وقت ماڻهن کي سهائتا ڏيڻ جي ارادي سان گورنمينٽ تراين جي کوٽائي به ڪرائيندي آهي.

برسات وقت ترايون ۽ ٽوڀا ڀرجيو وڃن. پاڻيءَ جي رکپ ڪانهي، يعني ماڻهو پيئڻ جو پاڻي به انان ڀرين ته ڪپڙا به اتي ڌوئن. سنان به تلائن اندر ڪن ۽ مال کي به اتي پيارين، جنهنڪري مال ڇيڻا ۽ ليڏا به اتي لاهي ته پيشاب به اتي ڪري، جنهنڪري ڪجهه وقت بعد پاڻي سائو رنگ جهڙو ٿي خراب ٿيو وڃي ۽ پولڙا به پئجو وڃن ۽ منجهانئس ڌپ پئي اچي، جنهنڪري ڏسڻ سان ڪراهت پئي ايندي. ٻاهريون ماڻهو اهڙو پاڻي پيئڻ پسند ڪونه ڪندو، پر ٿري ماڻهو مجبوراً اهو پاڻي پيا ڪم آڻيندا آهن، جيستائين صفا سڪيو وڃي.

پاڻي ڇنڪڻ بعد به ڪن ڪن تراين جي تري ۾ پيا پرسان پنج-ست فوٽ کڏون کٽيندا آهن، جن کي ”گروڙا“ چئبو آهي. انهن ۾ زمين جو ڇوسيل پاڻي ڇڻجي صفا ٿي ايندو آهي. اهو به تراين ۾ پاڻي ڇنڪڻ بعد پنج-ست ڏينهن هوندو، پوءِ بس.

ٿري ماڻهو اهو سائو خراب پاڻي ڇو پيئندا آهن، ان لاءِ هيٺيان سبب آهن:

١- ٿر ۾ پاڻيءَ جو ٻيو وسيلو آهي کوهن جو پاڻي: کوهه ڪٿي اونها آهن، ڪٿي ڪوٺن کان ٻري آهن. کوهن مان پاڻي ڪڍڻ لاءِ سڀڪنهن وٽ پنهنجو سنتو (ڪوس، ورٽ، وهٽ ۽ ماڻهو) ڪونه هوندو آهي. وسڪاري جي مال ۾ به ماڻهو گهٽ، جو پنهنجي ڪم سبب اترو وقت به مشڪل ملندو آهي جو پاڻي ڪڍڻ لاءِ صرف ڪن.

٢- پيهائيءَ تي ان وقت ڪونه ماڻهو پاڻي نه پيازبندو آهي جو ته ترائن ۾ جيستائين پاڻي صفا نه سڪندو آهي، تيستائين نه واريندا آهن. ازان سواءِ پيهائيءَ جو رواج وڏن شهرن ۾ آهي، جتي سڀڪنهن کي پنهنجو سنتو نه هوندو آهي. ٻهراڙين ۾ به ڏٺو ويو آهي ته پنهنجو سنتو هوندو آهي. ٻر مال ۾ به ماڻهو ڪي ۽ ٻنين جي ڪم جي ڪري واندڪائي نه هوندي آهي.

٣- اتفاق سان جي ڪنهن ماڻهو وارو وارڻو ته گوٺ جي باقي گهرن جون زالون به پاڻي ڀرڻ لاءِ دلا ڪنيو ايندڻون، اجهو نلها ڇڏڻ ٺيڪ نه سمجهندا آهن، ۽ ضرور ڀرڻا ٻوندا اٿن، جنهنڪري ڪيترو وقت ضايع ٿيو وڃي.

٤- ڪن ڪن هنڌن تي کوهن ۾ پاڻي گهٽ ٿيندو آهي يا کارو هوندو آهي ته مٿان برساتي پاڻي وجهندا آهن. ان خيال سان ته جيڪو وقت اڳتي تڪڙي اهو ٺيڪ، ته چار ڏهاڙا پاڻي وڌيڪ ڪم اچي.

٥- ماڻهن جي اڪثريت غريب طبقو آهي، جنهنڪري پاڻيءَ جي لاءِ پئسو خرچڻ انهن لاءِ مشڪل آهي. ترائن ۾ جيتوڻيڪ پاڻي خراب ٿي ويندو آهي ته به مفت ته آهي

٦- جتي پيهائيءَ جو رواج آهي، اتي پئسو خرچ ڪرڻو پوي ٿو. ترائن جو پاڻي مثال طور ڪٽي سمجهو ته چار مهينا هوندو آهي. پيهائيءَ جو رواج ٻي ڏلو ٻي مهينو هڪ رپيو، اٺ، گانءِ وغيره ٻي مهينو هڪ رپيو. جي پيراسري هرهڪ

ڪٽنب لاءِ چار دلا روزانو پاڻي ۽ چئن وهنجڻ جي ٻهاريءَ جو حساب لڳائجي ته ۴+۴ رپيا يعني ۸ رپيا ماهوار. اهڙيءَ حساب سان چئن مهينن ۾ هڪ ڪٽنب جو خرچ ۳۲ رپيا، يا ڪٿي اڃا ٻه گهٽ ۲۰ رپيا سمجهو ته اُن مهينن ۾ ۴۰ رپيا هڪ ڪٽنب جو خرچ. جي چيلهار ڳوٺ جو ڪٿي مثال وٺجي، جنهن ۾ ڇهه سؤ ڪن گهر ٿيندا، ته به اُهن جي ٻهاريءَ جو خرچ اُن مهينن جو چوويهه هزار رپيا ٿيندو. جتي تلائن ۾ پاڻي ٿورو وقت رهي ٿو يا برسات لڳي هوي ته ان وقت ٻهاريءَ جو خرچ پاڻ وڏيڪ اٿي ٿو، سو پالٿين ته جيترو وقت پندرهن-ويهه ڏينهن يا مهينو تلائن جي پاڻي جي ڪري گذري سو چڱو.

۷- ڪٽي لنڊيون ويڙيون آهن، جن کي ٻار چون. اٿي پاڻي ڪيڻ جي اتري تڪليف ڪالهي ته به صرفو ڪن. ڇو ته وڙين ۾ سيمي جو برسالي پاڻي هوندو آهي، جو ڪڏهن برسات گهٽ هوي يا گهڻو ڪيڻ ڪري گهٽجيو وڃي ۽ بعضي اونهاري جو سڪيو نه وڃي، تنهڪري پاڻيءَ جي ڪفايت جي خيال کان نه ائين ڪندا آهن.

متين تڪليفن جي ڪري شهرن ۾ پئسيءَ وارا ماڻهو گهرن ۾ ٽانڪين سيرن ۽ سيمينٽ جون هوديون ٺهرائيندا آهن، جي برسالي پاڻيءَ سان ڀري ڇڏيندا آهن، يا وڏا پيپ پاڻيءَ سان ڀري ڇڏيندا آهن.

ڪٽي ڪٽي، جتي ٽرايون يا ٽويا ڪوڙ آهن، اٿي ماڻهو برسات وقت جاين جي ٻيسارن هيٺان پاڻيءَ جا دلا ۽ مٽ رکندا آهن. اهڙيءَ طرح گهر جا سڀ دلا، مٽ وغيره ڀري ڇڏيندا آهن.

باب يارهون

ٿر جا ڪوهه

ٿر ۾ پيئڻ جي پاڻيءَ جو مسئلو بلڪل ڏکيو آهي. تلاءَ يا ترايون ۾ به فقط برساتي موسم ۾ مينهن جو پاڻي ڪجهه وقت هوندو آهي، سو به ڪن خاص تلائن ۾، جو ته سڀڪنهن هنڌ تلاءَ يا ترايون ڪونه آهن. ڪٿي ڪٿي ته ننڍيون ڪڏون آهن، جن کي ’ٽوبا‘ چئبو آهي. انهن ۾ به پاڻي گهٽ ۾ گهٽ ڏهه-ٻارهن ڏينهن کن، لاچار هوندو آهي. سو به جڏهين برسات ٿئي، جنهن جي سڀڪنهن سال خاطري ڪانهي. ماڻهو پنهنجي لوڙي مال جي پيئڻ لاءِ کوهن ۽ ويرين جو پاڻي ڪتب آڻين. کوهه به ڪٿي اونها، ته ڪٿي ٿانگها، ڪٿي ڳوٺن کي ويجهو ته ڪٿي پري، ڪي جهونا لڏل آهن، جي ڀٽرن ۽ ننڍي ماپ جي سنهين ٺڪل سرن سان ٻڌل آهن. ڪي تازا انفرادي طور ۽ گورنمينٽ جي پاران کٽايل آهن، جي ”ٽوٽيرهيي“ سڏجن، يعني (ڏيگهه هڪ فوٽ، ويڪر هڪ پاسو ڏو انچ، ٻيو پاسو ٽيرهن انچ، ٿولهه اڍائي انچ.) آهي سرن سان ٻڌل آهن. کوهن تي پاڻي پيئڻ کان ڪنهن کي به روڪ ڪانهي.

ٿر جي ڏکڻ طرف ڪڇ جو رڻ آهي. ڏيپلي ۽ مٺي تعلقن جو ڏاکڻو پاسو رڻ سان دلڳتي آهي، ان پاسي کي ”وٽ“ چوندا آهن. اتي جي زمين ڪجهه سنئين ۽ پاڻي بلڪل ٿانگهو آهي. اتي زمين کي ٿورو کوٽبو ته پاڻي نڪري ايندو. اتي کوهن جي اونهائي گهٽ ڪانهي. اتي ڪنتالي ۽ ڪوڏالڪيڙي ڳوٺن جا نالا به انهي ڪري پيا آهن- ڪنتاليي نالو هن ڪري رکيو اٿن، جو اتي کوهه مان ڪنتو به لٽڙي سولائيءَ سان پاڻي

لڳي سگهي ٿو ۽ گوڏالڳڙي ٽالو هن ڪري ڇيو آهي جو
وهٽ گوڏا ڪوڙي ڪوهه ۾ ٻُوٽ وجهي ٻاڦي ٻڌي سگهي ٿو.

ڏيپلي ۾ ٽن ٻُرهن تي ٻاڦي آهي. سراسري قد جو ماڻهو
ٻنهنجون ٻيٺي ٻالهون ڪولي ڪاهن جي سنوت ۾ ڪري ٻيهي
۽ هڪ هٿ جي چيڙي ڪان ٻئي هٿ جي چيڙي تائين جيڪا
ماپ ٿيندي، تنهن کي "ٻُرهه" چئجي، جا تقريباً مرد جي قد
جيڏي هوندي. چون ٿا ته سهڪنهن ماڻهوءَ جو قد سندس ٻُرهه
جيڏو هوندو آهي. عام طرح ٻرهه ۾ پنج فوٽ ليکيا آهن، ڪوهن
جي ماپ ٻرهن ۾ ليکبي آهي.

اهو ڏاڪٽو هيناهون پاڳو چڏي جيئن مٿي اتر ڏي وڃبو
تيئن ڪوهن جي اوڊهائي وڌندي ويندي- ڪٿي پنج ٻُرهه،
ڪٿي ست ٻرهه، ڪٿي ڏهه ٻرهه وغيره. ان ڪان اڳيرو ڪٿي
ويهه-پنجويهه ٻرهه، يا اڃا به وڌيڪ. مطلب ته جيئن مٿي تيئن
پٿون وڏيون ۽ ٻاڦي اوڻهو. ساموڻلي پاڳي ۾ پنجن ٻُرهن اندر
ٻاڦي آهي. ٻارڪر ۾ ڏهن-پندرهن ٻرهن اندر، ڪمڻي ۾ پندرهن
ڪان پنجٽيهن ٻرهن اندر، ڊاٽ ۾ چاليهن ٻرهن اندر، ننگرپارڪر ۽
ويرا واهه ۾ ڪوهه چوڏهن ٻرهه، ڪنيئسر پندرهن ٻرهه، ڇاڇرو،
اسلامڪوٽ ۽ مٺي ۾ ڪوهه ويهه ٻرهه، پوريلو ليهه ٻرهه، ڪانٽيو
ويهه ٻرهه، چيلهار پنجٽيهه ٻرهه. چيلهار جي پرسان ڳوٺ ڪوڙاپي،
ڇاڇري ڪان اٺ ميل اوڀهه طرف ڳوٺ هنڇتال ۽ ڪيڙي ۾ ڪوهه
ست ٻرهه اوڻها آهن.

ڪوهر ٿوهر ٿر، ست سائيڪا ۽ سٽيون

ڪوهر=ننڍيرن ڪوهيون، ٿوهر=ٻولي جو قسم، سائيڪا=
ست ٻرهه، سٽيون=ٻتون (ورت). ٿر ۾ ننڍيون ڪوهيون
(ويريون) ۽ ست ٻرهه اونها ڪوهه آهن، جن مان ٻاڦي ڪڍڻ لاءِ
ورت ڪم آڻين.

مٿهراڻي ۾ پاڻي ٿالهو آهي، يعني لن کان ڏهن ٻرهن اندر. ونگي ۾ ڏهن-ٻارهن ٻرهن اندر پاڻي نڪري ٿو.

ويريون

ڇاڇري کان اپرندي گيڙي تائين سڄي ڪاڇ واري پاڳي ۾ کوهه کوٽ آهن. اتي ويريون آهن، جن کي ٻار نه ڇٻو آهي.

اهي ويريون ٻنجن کان ٻندرهن ٻرهن تائين اونهيون آهن، جن مان ڪي ڪچيون آهن ۽ ڪي پٿرن ۽ سرن سان ٻڌل آهن. تري ۾ سخت پٿر (جنهن کي روهه چوندا) آهن. برساتي پاڻي سيمي ڏرتي اندر وڃي انهيءَ روهه تي ڪٺو ٿيندو آهي، ٿهنڪري ويرن جي پاڻي جو مدار برسات تي آهي. جي ڪنهن سال برسات گهڻي هوي ته سڄو سال ويرن ۾ پاڻي جام ٿئي، ۽ جي ڪنهن سال برسات گهٽ هوي يا نه هوي ته پاڻي گهٽجيو وڃي ۽ ڪن هنڌن تي ته اونهاري ۾ ويريون صفا سڪيو وڃن. ويرن ۾ پاڻي مٺو ٿئي، جهڙو برسات جو ٻلر پاڻي، ڇو ته اهو برساتي پاڻي آهي جو سيمي وڃي روهه تي گڏ ٿيندو آهي.

ڀات واري پاڳي ۾ به ڪيتي ويريون آهن، جيئن ته ٺهڻجتل، اڳي جو ٻار، واهڙي جي ويري، سورام، قلبو، ٻاٻو ويرو، جهانبڙي سر، ڇيلهار وغيره. ڇيلهار ۾ چار-ٻنج ٻره ويريون آهن. ڪن ماڻهن ڪين سرن سان ويريون ٻڌايون آهن، نه ته سڀ ڪچيون آهن. ٻه ماڻهو صبح جو ڪم شروع ڪن، هڪڙو اندران واري کوليندو وڃي، ٻيو مٿان ڇڪي ٻاهر اڇليندو وڃي، شام جو ويري تيار. ڇهن-ٻنجن ٻرهن تي هيٺان سخت زمين يعني روهه اچي ٿو، ان جي مٿان برساتي پاڻي بيٺل آهي، جو تري ۾ سميو اچيو گڏ ٿئي.

عورتون ۽ ڇوڪريون ننڍي ڇڙسي (ڇڙهي) ڪنبو وجيو ٻاڻيهي ڇڪي، پاڻي ڪيڏي دلا ڀريو کنيو اچن. ويرن ۾ پاڻي

ٿورو ھوندو آھي، ٿڌڪري ڪي ماڻھو مٿان ڏر چاڙھيو ڪلف ڏيئي ڇڏين ۽ پاڻي پرڻ وقت ڪولين.

زمين جي اونھائي ۽ مٿاڇرو

ٿر جي ڪوھن جي اونھائيءَ جي اپياس مان ھن نتيجي تي پھچي سگھجي ٿو ته ڏکڻ پاسي رڻ جي ڪنڌيءَ سان لاڳيتو "وٽ" ۾ پاڻي تمام ٿانگھو آھي. پوءِ جيئن اتر ڏي وڃجي ٿو تيئن پاڻي اونھو ٿيندو وڃي، تان جو گيڙي ۾ سٺ پرھ اونھو آھي. اھا ۽ اڳتي، پارت ۾ سئولھيو ڪوٺ آھي، اتي سؤ پرھ اونھو آھي. انھيءَ مان سمجھجي ٿو ته ٿر جي اتر واريءَ زمين مٿاھين آھي ۽ ڏکڻ واري ھيٺاھين. ٿر جو ملڪ جنھن لاءِ چوڻ ۾ اچي ٿو ته اڳي سمنڊ جي تري ۾ ھو، سو سمنڊ آھستي آھستي ڏکڻ ڏي ھٽي ويو.

سنڌ جو خيال ڪجي ٿو ته سنڌوندي به اتر کان ڏکڻ ڏي وھي ٿي، انھيءَ مان اندازو ڪري سگھجي ٿو ته ٿر جي زمين ھڪ قسم جي ڏاڪڻ وانگر آھي، جنھن جو مٿيون پاسو اتر ۽ ھيٺيون پاسو ڏکڻ ڏي آھي. اتر ڏي وڃڻ سان ڄڻ ته ڏاڪڻ تي مٿي پيو چڙھجي ۽ ڏکڻ ڏي وڃڻ سان ڄڻ ته ھيٺ پيو لھجي.

کوھ تيار ڪرڻ

ٿر جي زمين واريءَ آھي، اھا ڪولي جڏھن ھيٺ سخت زمين اينديءَ آھي، اوستائين پھچندا آھن. لن-ڇٽن پرھن تائين جي سخت زمين اچي ته ڌھڻ جو ڊپ ڪونھي، پر جي اھا به اونھو ڪولڻو پوي، ته پوءِ وڏڪرو ڪولي پاسن کان ڪاٺين جا لڪر چيٿرا ڪري گول دائري ۾ ڏيندا ويندا، جن کي "ڏوئيون" چئبو آھي. ڪاٺيءَ جي لڪر جي ھڪ چيڙي ۾ ٽنگ ڪندا، پيو چيڙو سنھو ڪري ان ۾ اڙڪائيندا ويندا. اھڙيءَ طرح ڪاٺو

ڪري جڏهن سخت زمين (روهه) تي ويندا، تڏهن اتان ٻڪين، سرن سان اوساري شروع ڪندا. هن ڪم لاءِ سرون "ڏوتيرهي" ڪم آڻيندا، جن جو هڪ پاسو ويڪرو ۽ هڪ پاسو سوڙهو آهي، جيئن گول اوساريءَ ۾ سهوليت ٿئي. جيئن جيئن اوساري مٿي ٿيندي ويندي، تيئن تيئن پاسن کان ڏنل ڪاٺيون ڪڍي واريءَ سان ڀرتي ڪندا ويندا. سڄي اوساري منهن تائين پوري ڪري پوءِ هيٺين سخت پٿر (روهه) کي رڪ جي مضبوط اوزارن، جن کي "هنسو" چئبو آهي، سان ٽاڪي کوهه کٽيندا ويندا.

جتي لن-چئن پرهن تي روهه ايندو آهي، اتي پاسن کان ڪاٺين ڏيڻ جو ضرور ڪونهي. اتان اوساري (پانڌو) اُٿاريندا آهن، ۽ منهن تائين تيار ڪري پوءِ روهه ٽاڪيندا آهن. اڃا به ڪچي واري گهٽيري هيٺ هوندي ته پوءِ "اونڌو پانڌو" شروع ڪندا آهن، يعني هيٺين پاسي ٿوري ٿوري واري ڪڍندا ويندا ۽ هڪ-هڪ سر هيٺان ڏيندا ويندا. جڏهن هڪڙي ٿيم ٽي پوري ٿيندي، تڏهن ٻي ان جي هيٺان شروع ڪندا ۽ لڪڻ واري "ڪيڻ" ۾ وجهي ٻاهر ڪڍندا ويندا، جيستائين ٻڪي تي پهچن. ٻڪي روهه اچڻ بعد پڌڻ جو ضرور ڪونهي، اهو ٽاڪي تر تائين يا جيستائين هلي اوستائين پهچندا آهن. وچ ۾ جي ڪٿي ڪچي زمين آئي ته ورني ٻڪين سرن سان پڌڻو پوندو آهي. اهڙيءَ طرح تَرَ تي پهچڻ بعد اُتي "چرڪ" هڻندا آهن. وڏا ڪنڊي جا وڻ وڍي ان جي ٿڙن مان لنديا لنديا گولائيءَ تي ٽڪر تيار ڪري گاڏيءَ جي ڦيٿي وانگر تيار ڪندا آهن. انهن ڇهه-ست ڦيٿا هڪٻئي مٿان رکندا آهن، جنهن کي چرڪ چوندا آهن. اهي ڪاٺيون تر ۾ رکندا آهن، جيئن اُنهن وچان سيمي سان پاڻي ته پيو اچي ۽ ٻاهريون گند نه اندر نه اچي.

کوهن جي تڪليف ۽ خرچ، اونهائي ۽ زمين جي نرمي ۽ سختيءَ تي مدار رکن ٿا. اٽڪل چاليهن پرهن تائين لڳ-چار هزار

ٻا ڪجھ گھٽ وڌ خرچ اچيو وڃي. ڪوھ جي منھن تي ڪاٺين جو چورس چوڪ ٺاهي رکندا آهن، جنهن کي ”ڦرهيڙي“ چون. ڪي اهو چوڪ سيمينٽ جو ٺاهيندا آهن. ڪوھ جي هڪ پاسي اوڙي ڏوري ٻڌيءَ لئي ٻه ڪاٺيون کوڙي، تنين ٿلهي ڪاٺي، جا ٻيڙهالڪي (ٻسالڪي) هوندي آهي، ان جو هيٺيون ٿلهو پاسو زمين تي رکي، ٻيڙهن جا چيھ، انهن ڪاٺين سان الڪائي ڦاهو ڪندا آهن، ان کي ”ڪوهڙ“ چون. ڪوهڙ جي پاسن کان ڏورو ورائي يعني ڪمان والگر ڪاٺين جا ٽڪر ڪلن سان قابو ڪندا آهن، جن کي ”مڪڙا“ چون. انهن جي وچ ۾ ساڳي سنوت ۾ ٽنگ ڪندا آهن، جن ۾ ٻوڙ جي وچئين ڪاٺي، جنهن کي ”اوڙاڪ“ چون، سا وجهي قابو ڪندا آهن، جيئن ٻوڙ گول ڦري سگھي. پاڻي ڪڍڻ مهل ورت ٻوڙ تان هيٺ لاهيندا آهن. ڪوس ڀڙي ورت ڇڪي سامهون هلمو آهي، جيستائين ڪوس ٽڪري ۾ وڃي ڏنگ ٿئي. انهيءَ سڄي رسني کي ”ٻسارڻ“ چوندا آهن.

کوھن مان پاڻي ڪڍڻ

ڏ ۾ کوھ تمام اونها آهن. ڪنهن کوھ جي منهن تي بيهي هيٺ نهاربو ته ڪمزور دل ماڻهو کي مغز ۾ چڪر ايندو ۽ تري ۾ پاڻي ٽڪ (آرسي) والگر چلڪندڙ ڏسڻ ۾ ايندو. مگر جتي سٽ ٻرهه اونها کوھ آهن، انهن جو پاڻي ڏسڻ ۾ ئي ڪونه اچي. هيٺ ۾ آرسي ڪٽي سج جي سامهون ڏيکي جهلي پاڇولو (ميرٽيبو) اندر کوھ ۾ موڪلبو آهي ته ان جي سوجهري تي پاڻي ڏسڻ ۾ ايندو آهي. ان مهل کوھ جي اونهائي ڏسي حيرت وٺيو وڃي. اهڙن اونهن مان پاڻي ڪڍڻ ڪهڙو نه مشڪل هوندو؟ اها انهن کي خبر، جن جو واسطو رهي ٿو.

کوهن مان پاڻي ڪڍڻ لاءِ ڪوس، ورت ۽ ٻوڙ ڪم ايندا آهن. ڪوس ڳئونءَ جي رڱيل چمڙي مان ٺاهيندا آهن

جنهن جو قطر ڇهه انچن (ويهه تون) هوندو آهي. گهٽ وڌ ماپ جا به هوندا آهن، پر سراسري اهو مٿين ماپ وارو ڪواس ڪم ايندو آهي. اُن جي ڪناري تي سوراخن کان ڇهه جون ٽڪنڊي شڪل جون ڇتيون هڪٻئي کان هيڪتري مفاصلي تي لڳائيندا آهن، جن کي "آڪ" چوندا آهن. انهن جي وچ ۾ ننڍا لنگهه ڪندا آهن. هوءِ ڪاٺ جي ڇٽن وريل ڦاڪن واري ڪاٺي، جنهن کي "ڪُڙائي" چئبو آهي، ان جي ڇڻني ڦاڪن جي ڇيڙن ۾ ٽنگ ڪري، مضبوط رسي وجهندا آهن. ان ۾ ڪوس سنهي ڏور سان، جنهن کي "ڪسڻ" چون، آڪن جي ٽُنگڻن مان لنگهائي قابو ڪندا آهن. مينهن، اُٺ يا ڍڳيءَ جي ٻنا رڱيل چمڙي مان ٻڌا ڇيري، وٽي، ورت تيار ڪندا آهن. مينهن جي چمڙي جي ورت وڌيڪ مضبوط ٿيندي آهي. بعضي آڪ جي آڪتواري مان به ورت لاهيندا آهن. ڪُڙائيءَ جي مٿان مضبوط رسيءَ جو ٽڪر قابو ڪيل هوندو آهي، جو ورت سان ٻڌي قابو ڪيو آهي، هوءِ ورت جي وسيلي ڪوس کوهه ۾ لاهيندا آهن.

ٻري نه ٻڪر دانهن، ٻورڻ ٻڪو نه سٽيان

ٻورڻ آهي ڪاٺ جو چڪرو يا ڪپي. ٽر ۾ ٻرهڪ کوهه تي ڪوهڙ ۾ ٻورڻ چڙهيل هوندو آهي. ٻورڻ جي وچ ۾ ڪاٺي هوندي آهي، جنهن کي اوڙاڪ چوندا آهن، جو ٻنهي پاسي کوهڙ جي مڪڙن ۾ قابو هوندو آهي.

ورت ٻورڻ تي چاڙهي ٻرو ڏيندا ويندا ته ٻورڻ ڦرندو ويندو ۽ ورت پاڻيهي هيٺ کوهه ۾ لهندي ويندي. جڏهن ڪوس کوهه جي تري ۾ پهچندو آهي، تڏهن لڪاءُ ڪندو آهي ۽ پاڻيءَ تي ٽهڪ ڪري ورت مان به ڪوسي معلوم ڪري وٺندو آهي. هوءِ ورت کي ٻه-ٽي جاڪون (مٿي ڇڪي هيٺ لاهڻ) ڏيئي معلوم ڪندو آهي ته ڪوس ڀريو يا نه؟ ڪوس جڏهن کيس ڳورو لڳندو، تڏهن سمجهندو ته هاڻي ڀريو آهي. اُن وقت

ڪيٻلشي کي سڏ ڪندو آهي، جو اڳ ۾ ڪي ٻه اٺ، يا ٻه ٻاڏا، يا ٻه ڍڳا، يا ٻه-چار ڳڏهه ٻاچاريءَ ۾ جوٽيو تيار ٿيو بيٺو هوندو آهي، جنهن کي ”ڪوسايا“ چئبو آهي. ٻاچاريءَ جي وچ ۾ مٿينءَ ڪاٺيءَ ۾ (ڪنڌ وٽ) مضبوط ورت يا رسيءَ جو ڪُر (آڙنگو) ٻڌل هوندو آهي. ان ۾ وَرت جو ڇيھ (ڇيڙو)، جو ٻيڙو ڪيل هوندو آهي، سو لنگهائي منجهس ڪيلي الڪائيندو آهي، جنهنڪري ورت ٻاچاريءَ ۾ قابو ٿي ويندي آهي. پوءِ وهٽن کي سيڌاڻيءَ تي هڪليندو آهي، جنهن کي سارڻ چون. جڏهن وهٽ مقرر حد يعني سارڻ جي ڇيڙي تي پهچندا آهن، تڏهن ڪوس کوهه جي منهن تي پهچندو آهي. ان وقت ڳوسي ڪوس ۾ هٿ وجهي قابو جهلي، ٻاهر ڏي کوهه جي ڪناري تي رکيل چوکٽ ڏي ڇڪيندو، جنهن کي ”ڦرهيڙي“ چون؛ ۽ ساڳئي وقت ”هرڪارو“ (”هو-هو-هو، ٻچا، ٻچا، ميلهه جيئن ميلهه“، جو آواز) ڪندو آهي، جو ٻڌي ڪيليو وهٽن کي پٺاري ڪيلي ڇڪي ڪيڏندو آهي ته ورت جو پوڇڙو (ڇيھ) هيٺ ڪِرڻ پوندو ۽ پير اچڻ ڪري ڪوس قابو جهليل ڦرهيڙيءَ تي هوندو. پوءِ جي دلا پرٽا هوندا ته هڪ-هڪ ڪري پرينندو ۽ ته ڪوس جو پاڻي ڪپورئي ۾ هاريندو، جتان نيڪ جي رستي وهي وڃي آواڙي ۾ پوندو.

ڳوسي ڪوس خالي ڪري وري تڙ ۾ واريندو. ڪيڏو ورس هٿ جي اُچل سان تڙ ۾ واريندو، پوءِ ڪوس جي ٻار ڪري پاڻمهي پٺي کوهه ۾ ويندي. جيئن ڪوس هيٺ پيو ويندو، تيئن وزن ڪري ورت تڪڙي گسڪندي، انڪري ڳوسي ورت تي ٻرن جو داب ڏيئي پهچندو آهي، جيئن پوري رفتار سان هيٺ لهي. جڏهن ڏسندو ته هاڻي ٿوري بچي آهي، تڏهن هٿ سان جهلي ڪوس کي تري ۾ لاهيندو آهي. پوءِ جاڪون ڏيئي ڪوس پري تيار ڪندو ته ايتري ۾ ڪيلهو ٻ-

وهٽ ڪاهي ٻهچي ويندو. اهڙيءَ طرح ضرورت آهر پاڻي ڪيندا آهن. جڏهن پيئاڻي پاڻي پرجي ويندو ۽ آواز (اوهاءَ) نه پرتو، تڏهن وارو ڇوڙي ڇڏيندا.

سَنجهي سَنجهي ڪُوهڙا، وڃڙهي ويا وَرٽ.

پاڻيءَ جي پُورت ڪرڻ بعد وارو ڇوڙي ورٽ گول وڃڙهي ڪي گهر ڪٺي ويندا آهن ۽ ڪي ڪوهڙ تي يا پرسان ڪنهن ويجهي وڻ تي رکي يا لڪي ڇڏيندا آهن.

پيا سيٽ سڙن، تُرهي پنهي ڪَنڌ لِين.

ورٽ کي سيٽ به چئبو آهي، جنهن مان لفظ سيٽڙي (سيتڙي) لهبو آهي. کوهن جو پاڻي ڪَٽڻ جو ڏ. آهي. ڪن ۾ تري مان پاڻي مٿي نه چڙهي، تڏهن چوندا آهن ته کوهه ۾ پاڻيءَ جي اپٽ آهي، جنهن ۾ ڪوس يا ورٽ ڪيري ٻوي ته ڪيبي به نه سگهجي. ڪن کوهن مان گهڻي پاڻي ڪيڻ بعد ڪڏهن ڪٿي نه ٻوندو آهي (اهڙا کوهه بلڪل ٿورا هوندا)، تڏهن چئبو آهي ته کوهه اوڙ پنچي (خالي ٿي) ويو. اهڙيءَ حالت ۾ ٻي-چار ڪلاڪ ڇڏي ڏبو ته وري پاڻي تي ٻوندو، ان کي "آڪاري اچڻ" چئبو آهي. پوءِ وري پاڻي ڪيڻ شروع ڪبو آهي.

کوهن تان پاڻي ڀرڻ

ٿر ۾ پيئڻ جو پاڻي کوهن تان ڀربو آهي. کوهه سڀ ڪنهن ڳوٺ ۾ آهن. ڪٿي ڳوٺ جي پرسان ته ڪٿي ٿورو پرڀرو ٿيندا آهن. پهراڙين ۾ مالدار ماڻهو سڀڪو پنهنجو تيرڻ (وارو وارڻ) ڪندو آهي، يعني وارو واريندو آهي ۽ مال لاءِ پاڻي ڪيلندو آهي. سندن گهرن جون عورتون به ان وقت پاڻي ڀريندڙون آهن. جن ماڻهن وٽ پنهنجو مال نه هوندو آهي يا ٿورو هوندو آهي، سي ٻئي ڪنهن مال واري ماڻهوءَ سان پيئڻ جي پاڻيءَ لاءِ سَنئو ڪندا آهن، يا ڪي خاص پاڻي ڀرڻ لاءِ پنهنجو سَنئتو ڪندا آهن. ڪٿي ڪٿي ته کوهه ميل-ٻه ميل پري به هوندا آهن،

جن جي وچ ۾ ننڍا ڏڙا بہ هوندا آهن، جنان عورتون وڻجاريون ميڪلاس سان ٻاڌي پري اينديون آهن. پنج-ست يا وڌيڪ عورتون گڏجي وينديون آهن. وچ ۾ ڏلا لاهي ساهي پٽي (ٺُوڪارو ڪائي) وري کڻي اينديون آهن. ان وقت ٽري زالن جي محفت ڏسڻ وٽان هوندي آهي.

ڪي ڪي ماڻهو، جن وٽ پنهنجا گڏهه هوندا آهن، سي گڏهه تي جنتيرو (جَندو) وجهي، ان ۾ بہ ڏلا پري ٻنهي پاسن کان رکي، رَسيءَ سان قابو ڪري، ڪي تہ ليون ننڍو ڏلو پري جنڊي جي وچ تي رکي کڻي ايندا آهن.

سنڌين سانڊ ڪن تي وڏي وير وهون،
ٻاٻو جر جنڊن ۾ کوڙا ڪن کهون،
-(شاهه)

کوهه پري هوندو آهي، يا وسڪاري جو پنهن تان ٻاڌي پرڻ لاءِ شوق مان ڪيترين پند تان ڪاهي کوهن تي ايندا آهن ۽ جنڊا پري روانا ٿيندا آهن. ڪي وري ٻاڌيءَ جو سالدارو پري گڏهه جي پٺيءَ تي رکي پاسي کان جهلي ڪاهي کڻي ايندا آهن، جنهن ۾ ٻي-چار ڏلا ٻاڌي پوندو آهي. ڪي سالدارو گهوڙن تي بہ کڻي ايندا آهن، يا بہ سالدارا پري اُٺ تي، هڪڙو هڪڙي پاسي ۽ ٻيو ٻئي پاسي رکي وچ ۾ ڪپڙي جي کوٿيءَ يا رَسي سان مضبوط ٻڌي کڻي ايندا آهن، انهيءَ کي "اُنڌ" چوندا آهن. ٿهراڙين ۾ ٻنگال جو رواج ڪونهي. فقط شاديءَ غميءَ وقت ڪٿان هٿ ڪري پورائو ڪندا آهن، ڇو تہ سڀني وٽ پنهنجون ٻنگالون ڪٿان آيون؟ ڏلا بہ مٽيءَ جا ڪم آڻين، جي عورتون مٿي تي کنيو اچن.

شهرن ۾ ماڻهو پيهائيءَ تي ٻاڌي پيئن. کوهه کوٽو ڪري پاڻي واهيندا آهن، ڇو تہ انهن جو اهو ڌنڌو آهي ۽ ڪٿي ڪٿي نڪر، مسلمان، برهمڻ ۽ ڪراڙ بہ واهيندا آهن چالهه

پنجاهہ ٻہ سٺ ڪان وڌيڪ گهر اتان پنهنجو مال ڍڳيون، مينهون، ٻڪريون، رڍون، اُٺ، گهوڙا، گڏهہ وغيره، جيڪو بہ هوندو، سو چاريندا آهن ۽ پيئڻ لاءِ پاڻي بہ ڀريندا آهن. ان لاءِ مقرر ڪيل اگهہ موجب ڀهائي ڏيندا آهن. سياري جو پاڻي ڪڍڻ ۾ تڪليف گهٽ آهي، ڇو تہ موسم ٿڌي آهي ۽ وسڪاري چّنل وهٽ متارا هوندا آهن، تنهنڪري ڀهائيءَ جا نرخ گهٽ هوندا آهن. سراسري في دلو اٺ-ڏهہ يا ٻارهن آنا، ڍڳي جي ڀهائي ماهوار اٺ-ڏهہ يا ٻارهن آنا، اُٺ هڪ رپيو، گڏهہ ڇهہ-اٺ آنا، رڍ ٻڪري چار-ڇهہ آنا. اونهاري ۾ گرميءَ جي موسم هئڻ ڪري تڪليف گهڻي ٿيندي آهي ۽ وهٽن لاءِ چارو وغيره مهانگو ملندو آهي، تنهنڪري ڀهائيءَ جا اگهہ سوايا بلڪ ڏيڍوڻا ٿي ويندا آهن.

شام جو پنجين بجي کوهہ واهڻ شروع ڪندا آهن. رات جو ڏهين-ٻارهين بجي تائين پيو وارو هلندو آهي. انهيءَ وقت ۾ اڪڙ ٻڪڙ عورتون بہ پيون پاڻي ڀرينديون آهن، نہ تہ خاص ڪري اهو پاڻي مال لاءِ ڪڍي اوهاءَ (اوڙو) ڀريندا آهن. وري صبح جو چئين بجي وارو واهڻ شروع ڪندا آهن، ان مهل ڳوٺ جون عورتون پاڻي ڀرڻ شروع ڪنديون آهن. دلا کوهہ جي مُنهن مان ڀرينديون آهن. بعضي شهرن ۾ ڪٿي ڪٿي اڪيلين سيرن جون هوديون ٺهيل هونديون آهن، جي پاڻيءَ سان ڀري ڇڏيندا آهن. ٻئي پاسي نل لڳل هوندو آهي، جتان عورتون دلا ڀرينديون وينديون آهن.

آڌي اٿن تي، جيڏاهن پاڻي پاتارن ۾،
وارو وسرين ڪين ڏينهان ڪونہ ڏئي،
مون ڪميڻيءَ ڪي، متان ڪوهہ ڪٽي ويا.

پاڻيءَ لاءِ سوير اٿن، ڇو جو ڏينهن جو هر هڪ تڙ تي اهڙي پيڙ ٿيندي آهي، جو جيڪي وسريون ٿي سمهي پون ۽ دير سان

اچن تن کي ٻاٽيءَ جو وارو ڏير سان ملندو آهي. ازان سواءِ اُس ۾ ٿيندي آهي، تنهنڪري آسُر جو ارڌود لنڊ مان سهاڳ ٿينديون آهن، ڪي گوسيءَ جو "هرڪارو" ٻڌي فوراً ڀڄي وينديون آهن.

مالهي ۾ ان مهل سڏ ڪندو آهي، ٻيا پڻ ۾ گهرن واريون عورتون سڏ ڪري هڪٻئي کي اُٿاري ڇڏينديون آهن. ٻوءِ ٻه-ٻه، چار چار يا وڌيڪ ٻاٽ ۾ گڏجي ٽوليون ڪري دلا کڻي پيون اينديون وينديون آهن، ۽ نمبروار جيئن کوهه تي پهچنديون آهن، تيئن نمبروار دلا ڀرينديون آهن، جنهن کي ڪُنڌُو يعني وارو چون. ڪڏهن کان سواءِ اڳ ۾ ڪا عورت دلا نه ڀريندي آهي، ۽ جي وچ ۾ ڪنهنجي واري کان اڳ ڪا دلا ڀرڻ جي ڪوشش ڪندي آهي ته هن کي ڀرڻ نه ڏينديون آهن، چو ته ائين ڪرڻ ڪري هڪٻئي ۾ ريس ٿيندي آهي ۽ ٻاٽ ۾ جهڳڙو ٿي پوندو آهي. اهڙيءَ طرح ڏهين-ٻارهين ٻجي تائين پيون ڀرينديون آهن.

ڪي عورتون مٿي تي هڪٻئي مٿان ٻه دلا رکي هلنديون آهن، جنهن کي "ٻيلهڙو" چون. ڪي ٻه دلا مٿي تي ۽ هڪ ننڍو دلو يا مٽيءَ جي ٻگهي ڪڇيءَ سان گگر، يا پتل جو موريو ڪڇ ۾ ٻه کڻنديون آهن. مٿي تي اڳڙين جي ٺهيل ڪوڏين ۽ ٽڪن لڳل، يا آر تي تيار ڪيل گول نمولي جي سيڻيوڙي (سينهون)، جنهن جي پنيان ڌاڳن جو ڇڳو ٿاهي، ان جي ڇيڙن ۾ ريشمي ٽوٽر لڳائينديون آهن، سا رکي ان مٿان دلا رکنديون آهن، جيئن تڪليف نه ٿئي ۽ دلو به ٽڪيو پيو هجي.

شاهوڪار پيتلي گهاگهر (گگر) ۽ موريا، جنهن کي "هيل" چون، ۽ غريب ٺڪر جا گهڙا (دلا) ٻاٽي پيئڻ لاءِ ڪم آڻيندا آهن.

ڪي عورتون دلي کي هٿ ڏيئي هلنديون آهن، ۽ ڪي ٻنا هٿ جي سهاري هلنديون آهن. شاهوڪار گهرن جون عورتون

۽ ٻاجهي مٿي تي پري ايندا آهن. البت ڪن شاهوڪارن ۽ ڪامورن جون زالون ٻاجهي ڪونہ پرين. اهي ٻچال گهرائيندا آهن، ۽ تمام ٿورا. ٻچال ۾ سراسري اٽ دلا يا وڏيڪ ٻاجهي ايندو آهي. ڪي گهر ساليانو ٻچال ٻولي چڙهيندا آهن تہ ڪفايت ٿيندي آهي. جي ٻيج (ڪاٺو) گهٽو هوندو تہ روزانو ٻچال وٺن، نہ تہ ٽيسي تي يعني هڪ نہ ٻئي ڏينهن وٺن، ان لاءِ اگهہ جدا جدا هوندو آهي. ڪي ريزڪي وٺن، يعني گهرج وقت، جنهن جي قيمت اٽ ڏهہ آنا هوندي آهي. ڪي سرنديءَ وارا گهرن ۾ هوديون نہ ٺهرائيندا آهن، جن ۾ ٻاجهي وجهيو ڇڏين.

ڪي گهر اهڙا هوندا آهن جن ۾ زالون ڪونہ هونديون آهن ۽ ٻچال وٺڻ جيتري ٻ ٻچت نہ هوندي آهي تہ لاچار مرد ٻاڻ دلا پري ڪٽي ايندا آهن. مرد ماڻهو دلو مٿي تي ڪونہ کڻن، ۽ ڪلهي تي رکي کڻي ايندا آهن. ڪي جوان تہ ٻہ دلا پري ٻنهي ڪلهن تي رکي گڏ کڻي ايندا آهن.

پوڻ

هي ڪاٺ جو ٺهيل هوندو آهي. ڪاٺ جو ٽڪر جنديءَ تي چاڙهي گول ڪندا آهن. ان جي مٿان گولائي وڌائڻ لاءِ ٽي ڪاٺ جا ٽڪر هڪٻئي سان اهڙيءَ طرح ٺهڪائي ڳنڍيندا آهن جيئن گولائيءَ ۾ پورا ٿي اچن، ۽ هڪ چڪرو ٺهي پوندو آهي. چڪري تي ٻنهي پاسن کان ڪجهہ ڪاڻا ڪيندا آهن، جنان ورت هلندي آهي ۽ وچ ۾ ننڍي ڪاڻي ۾ لوهہ جي مضبوط شيخ سان يا چم جي سڙهي سان اڪائي قابو ڪندا آهن. پوڻ جي وچ ۾ ٽنگ هوندو آهي، جنهن کي ”ساڻ“ چوندا آهن. الهيءَ ٽنگ کي گسڻ کان بچائڻ لاءِ ٻنهي پاسن کان لوهہ جا گول ويڪرا چلا وجهندا آهن، جن کي ”آڻ“ چون. ٻوءِ الهيءَ ٽنگ جي وچ ۾ ڪاٺي وجهندا آهن، جنهن تي پوڻ ترندو آهي،

ان کي "اوڙاڪ" چون. اهو اوڙاڪ ڪوهه جي منهن تي لڳل ڪاٺ جي ڪوهڙ جي مڪڙن ۾ ٽنگ ڪري ان ۾ ٻنهي پاسي الڪائي ڇڏيندا آهن. "آڙهن" کي وقت ٻوقت ڪڙو تيل ڏيا لائيندا آهن، جيئن مٿن ڪٽ نه چڙهي ۽ ٻوڙ کي ڦرڻ ۾ اٽڪاءُ نه ٿئي، ان کي "وانگ" چون، جيئن مشين جي پرزن کي تيل ڏبو آهي.

آواڙو

آواڙي کي ٻري "اوهاءُ" چون، جنهن جو اصل اُچار آهي "آهاو"، جو سنسڪرت جو لفظ آهي. مال جهنگ مان چري مقرر وقت تي پاڻي پيئڻ لاءِ تڙ تي ايندو آهي، جنهنڪري مالدار اڳواٽ پاڻي ڪڍي ڪٺو ڪري اوهاءُ ڀري ڇڏيندا آهن. ڪوهه جي ڀرسان ٽڪنڊي شڪل جو ٺاهيندا آهن، ان جي ٻاهرين پيٽ ڏيڍ-ٻه فوٽ ڪن اوچي تيار ڪندا آهن ۽ ٽري ۾ مٽي وجهي ڇڏيندا آهن، جيئن زمين پاڻي چُهي نه وڃي. ڪپورئي مان هڪ نالي اواڙي سان ڳنڍيل هوندي آهي، جنهن کي "نِڪَ" چوندا آهن. ڪپورئي مان پاڻي نڪَ جي وسيلي وهي اواڙي ۾ پيو ايندو آهي، تان جو ڀيٽ ڀرجيو وڃي. انهيءَ تان پهاڪو نهيو آهي ته "جيڪي ڪپُورئي ۾ هوندو سو اوهاءُ ۾ پوندو."

پاڻيءَ جي بچاءَ لاءِ اوهاءُ جي چوڌاري مضبوط ڀنگهرن جو لوڙهو ڏيئي ڇڏبو آهي. وچ ۾ هڪ هنڌ دروازو رکبو آهي، جنهن کي ڪاٺ جي ڇڏن ڳاٽن وارو در چاڙهي رکبو آهي. مال پيارڻ بعد دروازو ڦاڙو ڪري ڪلف ڏيئي ڇڏبو آهي، جيئن ڌاريو مال پاڻي پي نه وڃي، يا ڪو ڌاريو ماڻهو پنهنجو مال پياري نه وڃي.

ڪوهه واري پاسي نِڪَ جي مٿان ٻه-ٽي ٿلهيون ڪاٺيون رکي ڇڏيندا آهن، جن کي "سينگاري" چون. اوڀرو مال

جي اوڙي ۾ اچي پوي يا مال پاڻي پيئڻ لاءِ ڪاهي ٿي اُن تي پيرات
ڪري، ته يڪدم گوسڙي سينگاري لپي اندر وڃي سگهي.

شام جو پنجين بجي ڌاري جڏهن مال نه هوندو آهي، تڏهن اوهاءَ جي اندران گپ ڪڍي چوڌاري اندرين پاسي کان رڳي ڇڏيو آهي، جيئن مرمت ٿيندي رهي ان کي "هٿ هڻڻ" چئبو آهي. ان وقت پاڻي به لڙائجي ويندو آهي، تنهنڪري يڪدم مال کي ڪونه پيارين. ڪلاڪ اڌ بعد گپ وڃي ترڻ وٺندي آهي ۽ پاڻي اچي جي صاف ٿي پوندو آهي، پوءِ مال کي پياريندا آهن.

سيترڙي

ڪي گهر غريب هوندا آهن، جي پيهائيءَ تي ٻسو پري نه سگهندا آهن، يا وسڪاري جو گهٽي ڪم هئڻ سببان والدڪائي گهٽ هوندي اٿن پر تنهن هوندي به گهر ۾ پاڻي جي تڪليف سبب ڪوهه وارينداآهن، ۽ پاڻي پري، يڪدم وارو ڇوڙي ڇڏيندا آهن، اهڙيءَ کي "سيترڙي" چوندا آهن.

ڪنهن مهل ڏيگا، پاڏا، گڏهه وغيره هوندا آهن ته پاڇاريءَ ۾ جوٽي، انهن سان ڇڪي پاڻي ڪڍندا آهن. يا جي هڪ اٺ هوندو ته ورت ان جي ڳچيءَ ۾ وجهي وارو ڇڪي پاڻي ڪڍي وٺندا آهن. پر جي وهٽ نه هوندو آهي ته پوءِ مڙس، زالون ۽ ٻار ورت کي چنبڙي پوندا ۽ ڇڪي وارو ڪڍي وٺندا. اهو نظارو ڏسڻ جهڙو هوندو آهي. ڇڪڻ وقت پٺتا ٿيو وڃن، بعضي ته ڪوڏا به وڃيو زمين سان لڳن. نڪون ماڻهو اهو لقاءُ ڏسي کل کي روڪي ڪونه سگهندو.

جي ڪنهن ماڻهو سيترڙي ڪئي ته اوسي پاسي گهرن مان به عورتون دلا ڪڍيو اينديون، پوءِ ڇڪڻ ۾ اهي به وارو وٺائينديون آهن. پر تڏهن به وقت لڳندو آهي، تنهنڪري ڪيترا ماڻهو رات جي وقت سيترڙي ڪندا آهن، جيئن اجائي پگهر کان بچي پون.

پاڻيءَ جا قسم ۽ خاصيتون

سڀني تر ۾ پيئڻ جو پاڻي کوهن مان ڪڍن. چوماسي ۾ تراين ۾ برسات جو پاڻي ٿيندو آهي، سو به ٿڌهن، جڏهن برسات سٺي ٿئي، نه ته سڄو سال کوهن جو پاڻي ڪم اچي. سڀني تر جي زمين هڪجهڙي ڪانهي. کوهن کوٽڻ سان زمين جي سختي، پوچاڻ، اونهائي ۽ تهن ۾ ڪائي تفاوت ڏسڻ ۾ اچي ٿو ۽ معدنيات جي ملاوت ڪري زمين جي چرڪاڻ، ڪڙائي، مٺائي، کاراڻ، پلائي ۽ ڦلائي موجب پاڻيءَ جي ذائقي ۽ خاصيتن تي به اثر ٿئي ٿو.

ور سي کارا کوهه، سنجهيم جي ساٽيهه جا.
-(شاهه)

کوهه ڪٿي تانگها ته ڪٿي اونها؛ پاڻي به ڪٿي مٺو، ڪٿي چرڪو، ڪٿي پاڙو، ڪٿي کارو، ڪٿي کسارو، ڪٿي پيرڪو ۽ ڪٿي اوگرو. اهيءَ ڪري جدا جدا هنڌن ۽ ڳوٺن جي کوهن ۾ اونهائي ۽ ٻين سببن جي ڪري پاڻيءَ جي خاصيتن ۾ به تفاوت آهي، بلڪ هڪ ڳوٺ ۾ به ڪن کوهن جو پاڻي مٺو ته ڪن جو کارو، جنهن جو ماڻهن ۽ ٻين ساهوارن تي جدا جدا اثر ٿئي ٿو. سياري جو ٿڌي هئڻ ڪري گهٽ ۽ اونهاري جو گرم هئڻ ڪري وڌيڪ ٿئي ٿو. ڪو پاڻي وڻندڙ ۽ هاضميدار، جو پيئڻ سان ٽڪ لهيو وڃي ۽ اندر کي آرام ۽ روح کي راحت اچيو وڃي، ۽ ڪٿي وري اهڙو ٻرڪو، جو پيئڻ سان دل ڪچي ٿئي، آندا اٿليو اچن ۽ اُلٽي اچيو وڃي. ڪٿي ته اهڙو کارو پاڻي آهي جو ڪچهه اُڃ لڳل هجي ۽ پڪساهي گلاس ڪن پيئجي ته دست ٿيو پون، ان لاءِ چوندا آهن ته ”ڦلاڻي کوهه جو پاڻي اهڙو آهي جو ڪٽي پيءُ ته ساهون هليو وڃي!“ ڪن کوهن جو پاڻي اونهاري جو اُس جي وقت پکي پيئندا آهن ته مريو وڃن. اُن کي ”هـڏڙيا مار“ پاڻي چئبو آهي. (هـڏڙو هڪ پکيءَ جو قسم آهي.)

ڪن ڪوهن جو پاڻي اهڙو زبور ٻڪساهي گهڻو پيئي ته مرڻو وڃي. ڪن ڪوهن جو پاڻي اهڙو ڀرڪو هوندو آهي، جو سواد نه هجڻ ڪري پيٽ تي دل نه ٺهندي آهي. اهڙا هنڌ، جتي ڪوهن جو پاڻي چڱو نه آهي ۽ پرپاسي واهڙائين ۾ چڱيرو پاڻي هوندو آهي ته ماڻهو پيئڻ جو پاڻي اتان وٺي ايندا آهن. ٿر ۾ ڪامورا جڏهن گشت ۾ ايندا آهن، پوءِ منزل ڪٿي به هجين، ته انهن لاءِ مٺو پاڻي آڻيندا آهن، اهڙو بندوبست اڳواٽ ڪبو آهي.

ڪن هنڌن ساڳئي ڪوهه ۾ ٻن نمونن جو پاڻي ٿئي ٿو. انهن ۾ هيٺان پاتال مان کارو پاڻي اچي ۽ مٿان وائي مان برساتي پاڻي سميٽجي پيو ايندو آهي، جو مٺو هوندو آهي. ڪن ڪوهن ۾ اندر هڪ پاسي کان مٺو پاڻي اچي ۽ ٻئي پاسي کان کارو پاڻي اچي. کارو پاڻي ڳري هجڻ سبب ترَ وٺي بيهي ۽ مٺو پاڻي هلڪي هجڻ سبب مٿان بيهي، جنهنڪري مٿان اٽ ڏهه ڪوس پاڻي ڪڍبو ته مٺو نڪرندو جو پيئڻ جي ڪم اچين ۽ پوءِ وري کارو نڪرندو آهي جو مال جي پيئڻ ۽ هار-ويڙ لاءِ ڪم اچين.

ڪٿي ڪٿي ماڻهو چا کندا آهن، جو کاري پاڻيءَ جي ڪوهن کي چوماسي وقت برساتي پاڻيءَ سان ڀري ڇڏيندا آهن، جو پوءِ ضرورت وقت ڪم اچيندا آهن. مڙيئي ذائقي ۾ مٺاس جو سباري ۾ تفاوت هوندو آهي.

ٿر ۾ رڻ جي ڊنگ واري هنڌ جي ويجهو، جنهن کي ”وٽ“ چئجي، ۽ ان جي پر واري پاڳي سامروٽيءَ ۽ لاڪيٽي وڻڪي واري پاڳي ۾، جتي پاڻي ٿر جي ٻين پاڳن جي بنسبت ٿانگهو آهي، سو پيئڻ لاءِ چڱو، پر ماڻهوءَ کي بدن ۾ رشت پشت ۽ ٿڪلهو لڪو ڪري. ماڻهو سنها ۽ قد جا ڊگها ٿيندا آهن. خاص ڪري سامروٽيءَ جون عورتون سهڻيون ٿينديون آهن.

ڏيپلي جو پاڻي دماغي طاقت وڌائيندڙ، جنهنڪري ماڻهو هوشيار، سمجهو، چالاڪ ۽ تکا واپاري آهن. ٿر ۾ ڏيپلو واحد

شهر آهي، جنهن هوشمار ڊاڪٽر، قابل وڪيل، مشهور اديب ۽ ايڊيٽر، چالاڪ ماستر، ريوليو جا ماهر ۽ ٻيا ڪامورا پيدا ڪيا آهن. اتي جو پاڻي مرداڻي تندرستيءَ لاءِ البت ڪمزور آهي، پر عورتن جي تندرستيءَ لاءِ سٺو آهي.

هارڪر پر نه پاڻي ڪو گهڻو اونهو ڪونهي، پر تندرستيءَ لاءِ سٺو نه آهي ۽ ڪو ذائقي پر لذيذ آهي. ماڻهوءَ کي جيتوڻيڪ بيمار ڪونه ڪندو، پر تندرستي سٺي نه رهندي. ٻاهريان ماڻهو اڪثر بيمار گذاريندا آهن. ماڻهن جو رنگ ڪارو ۽ ڏيک ويک پر البت ڪوجها ۽ ڀالا پورلا، پر ٻنهي ٻهري پڪا ۽ دل جا اونها يعني دل جو راز پڪدم ٻئي سان نه ڪندا.

ڪنڊي واري پاڻي پر پاڻي ٻنجڻهن ٻُرهن اندر آهي، جو پيئاڪ چڱيرو، هاضميدار ۽ صحت بخش آهي. ماڻهو رشٽ پشٽ، بدن پريل ۽ طاقت وارا، دماغي لحاظ کان سمجهو، بدني ٻل وارا، کيتيءَ جي ڪم ۽ مال جي سنڀال لاءِ مرد ۽ عورتون مضبوط، چالاڪ ۽ ڦڙت، خاص عورتون سڀول، سڌر ۽ طاقت‌ور. اتي جو چوپايو مال به سڌر ۽ صحتمند، ڍڳا طاقت وارا ۽ واڌ ڪندڙ، مرد صحتمند، سڌر، مضبوط بدن وارا ۽ سمجهو آهن.

ڀاٽ پر پاڻي چاليهن ٻُرهن تائين اونهو آهي. ٿر جا وڏا ڳوٺ هن ئي پاڻي پر آهن. چيلهار جو پاڻي هاضميدار، وڌندڙ، ڪنهن به حالت پر نقصان نه ڪندڙ ۽ تندرستيءَ لاءِ سٺو، ڪاڻشي ۽ مٺيءَ جو پاڻي ڪن ڪوهن پر چڱو، ڪن پر البت اٽوڻندڙ، ته به تندرستي ۽ مال لاءِ سٺو؛ ڇاڇري ۽ اسلامڪوٽ جو پاڻي به چڱيرو آهي. انهيءَ پاڻي پر سراسري پاڻي چڱو، جو تندرستيءَ لاءِ سٺو آهي. ماڻهو سمجهو، سياڻا، چالاڪ، هوشيار، بدن پريل، دماغي طاقت وارا، مال به رشٽ پشٽ، سڌر ۽ طاقت وارو، عورتون سهڻيون، طاقت‌ور ۽ ڪم جون چالاڪ آهن.

عمرڪوٽ جو پاڻي ڳوري، تندرستيءَ لاءِ موزون نه آهي. ماڻهو بدن ۾ نبل ۽ سستو رهندو؛ مٿهراڻي ۾ پاڻي تانگهو، مٺو، ذائقي وارو ۽ وڻندڙ، جنهنڪري ماڻهو ڊولائتا، چالاڪ ۽ خاص ڪري عورتون سهڻيون. تندرستيءَ جي لحاظ کان البت ڪي روڳي آهن.

ڪائڙ ۾ ويريون آهن، جن ۾ پاڻي مٺو ۽ سٺو، ماڻهن ۽ مال جي تندرستيءَ لاءِ فائدي وارو؛ ماڻهو بدن ۾ مضبوط، ۽ دماغي لحاظ کان ساده طبيعت، ويساهه وسوڙل، سانتيڪا ۽ اعتبار ڪندڙ. اتي چوپايو مال خاص ڪري ڍڳا رشت پشت مضبوط ۽ پلا ٿيندا آهن.

ٿر جي ٻين ڀاڱن ۾ به ڪيتي ويريون آهن، جن مان ڪن جو پاڻي پيئڻ لاءِ مٺو، وڻندڙ ۽ مال لاءِ سٺو آهي. ڪن جو پاڻي ڪسارو، جو پيئڻ جي ڪم ڪونه اچي. هن پاڻي ۾ چالهه به ڪونه ٿهي، جو ڪير ڦٽيو هوي. مال جي پيئڻ، ڪپڙن ڌوئڻ، هارونير ۽ ايڙڦيڙ جي ڪم اچي. ڪن جو پاڻي اهڙو آهي، جو ان ۾ صابڻ به گجي ڪونه ڪري، ڪپڙو ڌوئبو ته صفا ڪونه ٿيندو.

ڪيرڙي، آڪيليون، ڪالٽي، واهڙ ۽ ڪن ٻين هنڌن مٺو پاڻي آهي، جو پيئڻ ۾ لذيذ ۽ وڻندڙ آهي. پروارن ڳوٺن جا ماڻهو به اهو پاڻي پيئڻ لاءِ ڀري ويندا آهن.

پارنو، رنگيلو، لنڪميار، ڀارؤ جو ٿڙ، ڪاريونڙا، ٽوڳڙي جو ٿڙ، آميرڀو، هرڀار، ڪارو ڏنگرو ۽ ڪڇهه ڀيا ڳوٺ، جني جو پاڻي ڪارو آهي، جو ٻاهريون ماڻهو پي ڪونه سگهي، پر اتي جا مقامي رهاڪو هيري ويا آهن.

باب ٻارهون

رويني سرشتو

ٿر ۾ ٻنيون ٽن قسمن جون آهن: ١- سروي. ٢- بيگهولي. ٣- ڪچا يڪسالا نمبر.

سروي- انگريزن حڪومت هٿ ڪرڻ بعد ترت ئي ان وقت موجود ٻنين جي ماپ ڪري حدن تي ڏڙيون (نشان) هڻي، نقشا تيار ڪري، جن جن مالڪن جي قبضي ۾ هيون، تن جي کاتي ڪري ڇڏيون.

بيگهولي- سروي ماپ کان پوءِ غيرآباد زمين مان ٽڪرا، يا پنهنجن سروي ٻنين جا سيڙها ماڻهو سهوليت سان آباد ڪندا ويا، جي پوءِ مالڪاڻي ڀرڻ بعد ماپ تي سندن کاتي داخل ٿي ويا.

يڪسال ٽڪر- جي ڪنهن جي ٻنيءَ جو سيڙهو يا سهوليت سان پر ۾ ڀيل غيرآباد زمين جو ٽڪر، يا ڪن حالتن ۾ جي ڪنهن وٽ آباديءَ لاءِ مانگائو زمين ٽڪر نه هجي ته سندس ڳوٺ جي سيم ۾ ڪٿي به غيرآباد ٽڪرو ڀيل هجي، جتي ٻئي ڪنهن جو حق واسطو يا اعتراض نه هجي ته اهو حد جي مختيارڪار کي درخواست ڪري پوکبو آهي. ان کي يڪسالو چئبو آهي، جو پوءِ حد جو تپيدار ماپ ڪري ڍل وصول ڪندو آهي. اهڙيءَ طرح ٽي سال لاڳيتو پوکي مالڪاڻو ڀربو آهي، ان بعد اهو بيگهولي نمبر شمار ٿيندو آهي؛ ٻر جي ڪنهن جو اعتراض هوندو آهي ته پوءِ ان جو فيصلو ڊپٽي ڪليڪٽر ڪندو آهي.

مالڪاڻو اڳي ڀل جي ڏيڻ وقت وصول ٿيندو هو، مگر هاڻي في ايڪڙ ٻڌرهن رپيا مقرر ٿيل آهي، ڇو ته اڳي جڏهن مالڪاڻو سستو هو تڏهن ٻڪسالن ٽڪرن جا تمام گهڻا تڪرار ٿيندا هئا، جي هاڻي گهٽجي ويا آهن.

ڀل جو نرخ سڀني فصل-ٻاجهري، جوار، تر، مڱ، ڪوري، چونترا وغيره- ۽ سڀني قسمن جي ٻنين لاءِ ساڳيو سنڌ ايراضيءَ موجب هيٺئين ريت آهي: پنجن ايڪڙن تائين ٻه رپيا، ڏهن ايڪڙن تائين ٽي رپيا، ويهن ايڪڙن تائين پنج رپيا، ٽيهن ايڪڙن تائين پنج-ڇهه رپيا. ان کان وڌيڪ ماپ جون ٻڪيون ٻنيون ڪونه ٿين. جي زمين وڌيڪ هوندي آهي ته اها مٿينءَ موجب ٽڪرن ۾ شمار ڪيون آهن.

ٿر ۾ سنڌ وانگر وڏا زميندار ٿورا آهن، جن جي هٿن ۾ تمام گهڻي زمين هجي، باقي گهڻو ڪري سڀني ماڻهوءَ وٽ ٿوري گهڻي زمين هوندي آهي. ڪي اهڙا به آهن، جن وٽ پنهنجي ڪاتي زمين نه آهي.

ڀل حد جي ٺيڪيدار کي ڏني آهي، جنهن لاءِ ڪاٺيدار کي رسيد ملندي آهي. تڪراري ٽڪرن جا فيصلا حد جو ڊپٽي ڪليڪٽر ڪندو آهي. جيڪڏهن ڪنهن وٽ ٻني نه هجي يا ڪو ڪاتيدار به چاهي ته لاڻي سان خريد ڪري سگهي ٿو. زمين تي حق موروثي هلندو اچي. ٻيءَ جي زمين سنڌس پٽ يا ٻٽن جي لالي ڪاتي بدل ٿيندي آهي. مکيه ڪاتو وڏي پٽ جو ۽ ٻين حصا ننڍن ٻٽن جي لالي داخل ٿيندا آهن.

زمين ۽ پيدائش

ٿر جي زمين جدا جدا قسمن جي آهي. ڪٿي سنئين، ڪٿي هيٺ مٿاهين، ڪٿي نرم، ڪٿي سخت، ڪٿي صفا واري، ڪٿي ٻٽرن جي ٻور ۽ رائي واري، ڪٿي مٽو ٻدل، ڪٿي گيسڙ

۽ رڳڙ، ڪٿي ڪاري، ڪٿي مٽي، جنهنڪري ٻوڪ جي قسم ۽ پيدائش تي به اثر ٿئي ٿو.

ڪنڊو - هتي پٿون ڇڊيون، وڏا ڏهر گهٽا ۽ ڏگها، جتي جي زمين سنئين ۽ ڪجهه ڏاڍيري يعني مٽو ٻڌل، پلي رڃ جهليندڙ، واريا‌سي ۽ ڀُري، ڪٿي سخت ۽ مٽي واري، جنهنڪري فصل پلو ٿئي. ٻاجهري، گوار، تر، مڱ، چونرا، ڪورڙ، هندا‌ڻا ۽ گدريون سٺيون ٿين. خاص ڪري ترن جو فصل تمام پلو ٿيندو آهي. هتي ڪنڊا، وڏيون ڄاريون، ٻوهه، ٻيرڙيون، ڪمڀ، ڪوليٽ ۽ روهيڙو ٿين. ٿوهر ۽ ڦوڳ اصل ڪونه ٿئي.

ٻارڪر - زمين سنئين، پتراٺين ۽ رائي واري، مٽي، رڃ جهليندڙ، ڪٿي ڪٿي لٺيون ٻڌي ٽليون ناهيل، جن ۾ جوار ۽ ڪٺڪ ٿئي. عام طرح ٻاجهري، گوار، تر، مڱ، چونرا، ڪورڙ ۽ هيرڻ جام ٿين. ڪٿي ڪٿي ڪوهن تي ٻاجهيون ۽ ڪٺڪ به ٿين.

ڏاٽ - هتي پٿون البت گهٽ، ڏهرسريرا، زمين ڪٿي ڪٿي ٿوري ڏاڍيري، ڪٿي واريا‌سي ۽ ڪنٺري جنهنڪري هوا ۾ اڏامندڙ، ڪٿي ڪٿي لائي واري، ڪي ڪي ٽليون اڪثر پليون. هتي ٻاجهري، گوار، تر، مڱ، چونرا، ڪورڙ، گدرا ۽ گدريون جام ٿين. ٿوري اندازَ ۾ جوئر به ٿئي. هتي سڀني قسمن جا وڻ ۽ ٻوٽا ٿين. روهيڙي جو وڻ گهٽ ٿئي.

وٽ - هتي جي زمين سنئين، ڏاڍيري، ٽلين واري ۽ پلي، مٽي، ٻاٽي ٽانگهو، رڃ جهليندڙ. ڪن ڪن ٽلين ۾ ڪيترڻ سان سيمو ٿي هيٺيون رڃ مٿي اچي، جنهنڪري ڪٺڪ، جوئر ۽ ٻاجهري جو فصل پلو ٿئي. گوار، تر، مڱ ۽ چونرا به ٿين.

ونگو ۽ سامروٽي - زمين مٽي، پلي ۽ ٽلين واري، ڪجهه ڏاڍيري آبادي لائق، جنهنڪري ٻاجهري، جوئر، گوار، تر، مڱ ۽ چونرا جام ٿين. سامروٽيءَ ۾ ٻيڙ گهٽو ٿئي، وڏا وڻ گهٽا ٿين.

ڍهراٽو- هتي ٻٽون گهٽيون ۽ هڪٻئي کي ويجهيون آهن، تنهنڪري وڏا ڏهر ڪونه آهن. انهيون ڪلري زمين واريون، برسات سبب ٻٽن ۾ ڏرڙ وغيره جام، زمين ۾ آباديءَ لائق ٽڪرا گهٽ، سي به ڪلري زمين جا ڍاڪا، ٽليون بلڪل ٿوريون. هتي ٻاجهري، جوار، تر، مڱ ۽ چولرا ٿين. انهن لنڊين هيٺ ڪري پيدائش به الهيءَ آهر ٿئي. هتي ڪوليٽ، ڪنڊا، ٿوهر ۽ جاريون جام ٿين. پيا به هر قسم جا وڻ ۽ ٻوٽا ٿين.

ڪاڇو- هتي وڏيون ٻٽون ڪونه آهن، لنڊا ڏڙا ۽ مڪرا آهن. زمين نرم ۽ واريءَ واسي، هوا ۾ اڏامندڙ ۽ بي زوري جنهنڪري آبادي سرسري طرح ٿئي. ٻاجهري، جوار، تر، مڱ ۽ چولرا ٿين. وڏا وڻ گهٽ آهن. ڪلري زمين هيٺ سبب ٿوڳ، جام ٿئي، پر ٿوهر ڪونه ٿين.

پوک جو قسم ۽ طريقو

ٿر ۾ ٻاجهري ۽ جوار جي پوک جام ٿئي. تر، مڱ، ڪورڙ، چولرا ۽ جوئر به ٿين. ٻاجهري ۽ جوار گڏي ڪونه پوکين، پر جدا جدا، ڌار ڌار ٽڪرن ٽڪرن ۾ پوکين. تر، مڱ، چولرا ۽ ڪورڙ وغيره جدا ڪونه پوکين، پر ٻاجهريءَ سان گڏ ڇڊا ڇڊا پوکين. سڄي فصل سان گڏ هنداڻا، ڇڀڙيون، گدرا، ڇڀڙ، متيرا ۽ ميها به پوکيندا آهن. ڪورڙ، مڱن، چولرن ۽ ترن جا، انهن ۾ جدا، هڙا هڙا پوکيندا آهن (ننڊرهن-وٽهن اوڙن کي گڏي هڙا ڇٻو آهي)، نه ته ٻاجهريءَ سان گڏ ڇڊو فصل پوکيندا آهن، جو چوندا آهن ته پلو ٿيندو آهي. گهاٽو هوندو ته ٿر ڪونه ڪندو، ڇڊو هوندو ته هرهڪ ٻوٽو ٽارين گهٽيون ڪيلندو ۽ ڦٽندو ڇڙهو. ٻاجهري بلڪل ڇڊي پوکيندا آهن، هرهڪ داڻو جدا جدا. گهاٽي پوکبي ته سٺو پلو نه ڪونه ٿيندو ۽ فقط هڪ سٺي مان هڪ سنگ نڪرندو. پر جي ڇڊي هوندي ته

هڪ داڻي مان جدا جدا ڪانا ڦٽندا ويندا. پنج-ست، ڏهه-ويهه، ٻلڪ وڏيڪ به سنگ نڪرندا آهن. سنڌي ۾ ”جُوئر“ چون.

ٻاجهري گوار ۽ ٻيو فصل سڀئي ٿر ۽ ٻارکر ۾ جام ٿئي. نرم زمين هوندي ته هڪ هر سان پوک ڪندا. پر جي ڏهرا جي سخت پني هوندي، ٻيا ڪن ٽلين جي وچ واري زمين سخت هوندي آهي ته پوءِ هڪ-ٻه ڀا ڻي هرَ ڏيئي (جنهن کي ڪيرَ ڏيڻ چوندا آهن ته زمين نرم ٿئي) پوءِ پوک ڪندا آهن. گاڙهي جوئر ٻاجهريءَ سان گڏ ڇڏي ڇڏي پوکين. ڪي وري ڇا ڪن جو پهرين سخت زمين کي هرَ ڏيئي نرم ڪري مٿان سانئور ڏيئي زمين پڌي ڪن ته ريج چوسجي نه ويندو آهي. پوءِ سياري جي شروعات ۾ جڏهن ٻاجهري ۽ ٻيو فصل لهي، تڏهن جوئر پوکين ته بنا برسات جي پوک تيار ٿيو پوي. سامرونٽي، ولڳي ۽ وٽ ۾ ٻاڻي تانڪهو آهي، تنهنڪري اتي ويرا (ننڍا کوهه) کٽي، ان جي هتراڌو ٻاڻيءَ تي جوئر، جَوَ، ڄائو، سرهه ٻصر، ڪٽڪ ۽ ٻاڄيون به پوکين.

ٻارکر ۾ هيرڻ پوکين. هيرڻ جي پوکي کي سيءُ نقصان پهچائيندو آهي، تنهنڪري ٿر جي پٽي ٻاڻي ۾ عام ڪونه ٿئي، پر ٻارکر ۾ ڪارونجهر جبل جي اوٽ جي ڪري هيرڻ جي پوک جام ٿئي. هيرڻ جا ٻج ٻارکر جا ماڻهو ڪڍي ٻاهر موڪلين ۽ هزارين رپيا ڪمائين. کوهن جي ٻاڻيءَ تي ڪٽڪ، ٻصر ۽ ٻاڄيون — جهڙوڪ واڱڻ، توريون، پيندڙيون، پالڪ، مُوري، سوئا، ميٿي ۽ مرچ وغيره ٿين.

ٿر جي ٻين ڳوٺن جهڙوڪ مٺي، اسلام ڪوٽ، ڇيلهار، ڇاڇري ۽ ڏيپلي ۾، جي وڏا ڳوٺ آهن ۽ جتي ٻاڄي سنڌ کان به ايندي آهي، اُتي کوهن جي ٻاڻيءَ تي پالڪ، ٻصر، پيندڙيون، مُوري، واڱڻ وغيره به پوکيندا آهن. ڪن ڪن هنڌن تي کوهن جي ٻاڻيءَ تي گدرا، ميها ۽ هندوانا به پوکيندا آهن. برساتي موسم

۾ ٻوٽن ۾ ڳهرن جي اوڙهن تي ڪَرِيلا به ٿيندا آهن. اهي يا ته ٻوڪيندا آهن يا اڳئين سال جي ڪريل ٻج مان از خود اُپرندا آهن.

ڪنٽي ۾ ڏهر وڏا آهن. ٻنيون وڏيون ۽ ڪجهه ڏاڍيري زمين آهي، جنهڪري ڪوري، مڱ ۽ تير جام ٿيندا آهن. ٻارڪر جي زمين ٻترائين ۽ فصل لاءِ ڀلي آهي. ٻانت جي زمين ڪَنٽي کان ڪجهه گهٽ آهي. ڪاٺڙ جي زمين واريالي ۽ نرم آهي، آبادي وچولي درجي جي ٿئي. مُهراڻي سان لاڳو پاڻي ۾ ننڍا وڏا دڙا ۽ پٽون گهڻيون آهن ۽ ڏهر ڪوڙ آهن. ننڍيون ننڍيون ٽليون آهن ۽ اڪثر زمين جو گهڻو پاڱو آباديءَ لائق نه آهي. فقط ٻاجهري ۽ گوار جي پوک ٿئي، ٻيو فصل گهٽ ٿئي.

ڏيپلي تعلقي جي الهندي پاسي ٿوري پاڻي ۾ زمين سنئين آهي، جنهڪري اتي ٻترائج جي هڪ شاخ لئون ڪوٽ پرائج وهي ٿي، جنهن تي ڪڻڪ ۽ ڪپهه جي موڪي پوک ٿئي. ڪن ڏهرن جي، ٻنين جي زمين سخت ٿيندي آهي، جنهن کي ڪاٺِي چوندا آهن. اتي ٻاجهريءَ سان گڏ ڇڏي مَڪائي به پوکبي آهي، جا ڀلي ٿيندي آهي.

هارپ تي ٻني

ٿر ۾ وڏا زميندار بلڪل ٿورا آهن، جن وٽ ڪافي ٻنيون آهن نه ته گهڻو ڪري مسلمان، ٺڪر، برهمڻ، ميگهواڙ، ڀيل، ڪولهي، سوٽهڙ وغيره سڀڪنهن وٽ ٿوري گهڻي ٻني هوندي آهي، جي هو پاڻ پوکيندا آهن. ڪيترن مهيشورين ۽ لهاڻن وٽ به ٻنيون آهن. هو پاڻ وراي پوکيندا آهن، پر هارپ تي ڏيندا آهن. زميندار کي "مُنجيري" چوندا آهن. جن وٽ وڌيڪ زمين آهي سي به هارپ تي ڏيندا آهن. هارپ جا ڪي هيٺيان نمونا آهن.

١- جي ٻني آباد ٿيندڙ آهي ته ان کي "ٻورِچ" چئبو هي. اها هاريءَ کي ڏبي ته ڪيس جهنگ وغيره وڍي صفا

ڪرڻ جي هلاڪي نه ٿيندي. هو پنهنجو جوڙو ۽ ٻيا خرچ ڪري آباد ڪندو ته مالڪ کي پيدائش جي چوٿين ڀتي ۽ ڀل ڏيندو. ڪي پلئون ٻنيون هونديون آهن ته ٽيون حصو ڏيندو، جنهن کي "ٽيهائي" چون. جي جوڙو منجهيريءَ کان وٺندو ته اڌ پيدائش ڏيندو.

٢- جي ٻني ڪجهه وقت کان آباد ٿيل نه هوندي ته ان کي "ڪلر" چوندا آهن. اها هاريءَ کي ڏني ته هاريءَ کي جهنگ وڍي صفا ڪرڻي پوندي. ان حالت ۾ هاري هڪ سال يا ٻه سال ڀتي نه ڏيندو، اها پول شروعات ۾ ڪٻي آهي. جوڙو ۽ ٻيا خرچ هاري ڪندو ته پوءِ چوٿين ڀتي ۽ ڀل ڏيندو. جي جوڙو زميندار کان وٺندو ته اڌ پيدائش ڏيندو. جي زميندار پنهنجي خرچ سان ٻني صفا ڪرائي ڏيندو ته شروعات کان ئي چوٿون ڀتي زميندار کي ملندي، جنهن کي "چوٿانگ" چئبو آهي.

٣- جي ڪنهن کي ٻه-ٽي سئو يا گهٽ وڌ پئسا کپندا هوندا ته ٻنيءَ جي هارپ تي کڻندو. پوءِ پنهنجي ٻني هوندي يا زميندار جي، ته انهيءَ حالت ۾ پيدائش اڌو اڌ، جنهن کي "اڌ ياري" چون. جي ڪلر هوندي ته کيڙڻي پوندي، جي پورچ هوندي ته هاري تڪليف کان بچيو. ٻنيءَ تي لاس وغيره جو خرچ ڪن حالتن ۾ اڌو اڌ، ڪن ۾ هاريءَ تي، ٻج ۽ ڀل اڌو اڌ. اڌ پيدائش زميندار کڻندو، باقي هاري پنهنجي اڌ پيدائش ان وقت جي چالو اگهه موجب قرض ۾ زميندار کي ڏيندو. جي قرض پرجي ويو ته واه، نه ته رهيل پئسا هاري پري ڏيندو. پر جي پري لٿو سگهي ته جيستائين پئسا پري ڏئي تيستائين منشين نمولي پيي پوکيندو رهندو. ان حالت ۾ ڪي هاري سڄو سال منجهيريءَ جي گهر جو ڪم ڪار مفت ۾ به پيا ڪندا آهن، ۽ رهيل پئسن جو وياج زميندار نه وٺندو آهي. ڪي هاري فقط

ڪڏهن ڪو ڪم هوندو تہ ڪري ڏيندا آهن، اهڙيءَ مدد (بيگر) کي ”چاڪِري“ چئبو آهي.

٤- ڪي ماڻهو پيسا ڪڍندا، ٻني ۽ جوڙو پنهنجو هوندو ته ٻه پيدائش جو اڌ ڏيندا آهن.

٥- ٻني پنهنجي هجي ۽ فقط جوڙو ڪنهن کان وٺندا ته چوٿين ڀتي، بعضي ٽيون حصو فقط جوڙي جي عيوض ڏيندا.

ڪي وري مٿين نمونن ۾ ٻه حصا زميندار جا، ته ٽي حصا هاريءَ جا ڪندا آهن. هن کي ”پنجا ڏوئي“ ورهاست چوندا آهن. ازان سواءِ ٻيا به گهڻيئي حصيداريءَ جا نمونا آهن، جي حالتن تي منحصر آهن. جنهن کي جتي ٺهي سولي لڳي، سو اتي ٺو پورت ڪري. چوندا آهن ته اکهہ ڪنهن وڌو؟ چي، جنهن جي نہ سري، ان وانگر مڙيئي ٽيو وقت لنگهائو، سو اهڙي نموني ٻيا ڏينهن پورا ڪن.

پوک

ٺر ۾ واري ۽ پٿون آهن، جنهنڪري ڪو درياهہ، ندي، ڦاٽ، واهہ، چشمو وغيره ڪونهي. ڪو ڪو پيلو يا تلاءُ آهي، جنهن جي وسيلي آبادي ٿئي. آباديءَ جو مدار آهي برسات تي، جنهن کي ”بارانيءَ پوک“ چون، جا سڄي ٺر ۾ ٿئي. ٺرين جون اکيون سدائين آپ ۾، ته ڪڏهين ٺو مولي مهرباني ڪري مينهن وسائي. جڏهن برسات پوندي آهي، تڏهن آسرو الله تي ڪري، هر ڪٿي وڃي ٻني پوکيندا آهن. پوکين ڏينهن شروعات ڪرڻ کي ”هروتيرو“ چوندا آهن.

ٺر جي زمين آهي وارياسي، جنهنڪري نرم ٿئي. منجهس ڪي لاهہ يا وٽن جي ٽڙن جا بند ڪوله ٽين. جي ڪٿي ٿورا هوندا آهن ته اهي هاري ڪيڏي چڏين، جنهنڪري هر ڏيڻ ۾ تڪليف ڪانہ ٿئي. گهڻي برسات پيئي تہ واهہ، وڃي هر ڪاهيندا. ٿوري پيئي تہ ٻنيءَ ۾ وڃي هڪ-ٻن هنڌن همٿ

سان ڪڏ ڪٽي ڏسندا ته ريج ڪيترو هيٺ اولهو آهي. چيچ ۽ آڱوٺي کي ويڪرو ڪري ماپي ڏسندا، اوترو ٿيو ته چوندا "ويهت ريج" آهي (ٻاڙيءَ کي ويهت چون). جي آڱوٺي ۽ ڏسٽي آڱر کي وڌائڻ جيترو ٿيو ته چوندا "ڪُرٽيو ريج" آهي. اها گهٽ ۾ گهٽ ماپ آهي. ايستائين ريج هوندو ته ٻني پوکي ڇڏيندا، پر ان کان گهٽ هوندو ته چوندا "ڏُرڙيو ريج" آهي، ته پوءِ ٻني کولي پوکيندا. ريج - ميٺهن هوندو ته ٻنيون پوکي پوءِ رکندا آسرو الله تي. جيڪڏهن رکي رکي پيا مينهن وسندا ته آبادي اُسرندي ويرم ٿي ڪانه لائيندي. پوري وقت تي ٽي برساتون پون ته "ٻن مهينن بعد جهڙي واڙي اهڙي ڪائي." يعني ٻج پوکڻ کان وٺي سٺ ڏينهن تي ٻاجهري پچي تيار ٿئي، ۽ لُٽي آن ڪيڏي ڪائين.

پوکڻ بعد جيڪڏهن وري پيو مينهن تُرت نه پيو ته فصل وڌڻ لڳندو ۽ واڌ ۾ ويندو ٻڙٽو پوندو. هوشيار چوندا آهن ته "ٻاجهري آهي ليسيڏو پوٽو" جو جَهڙيان تَهڙيان (هروڀرو تڪڙو) کولي سگهندو. هڪ دفعو زمين ۾ پاڙ لڳي ته پيو تڪندو، پر الهيءَ کي به حد ٿيندي آهي. مهيني کن تائين اڪثر پيو تڪيندو آهي، ايستائين به جي ٻي برسات نه پيئي ته پوءِ سُڪڻ شروع ڪندو.

بعضي ته پوکڻ بعد ڪيترا ڏينهن برسات نه پوندي آهي ۽ ڏکڻ - اولهه جي هوا زور سان شروع ٿيندي آهي، جنهنڪري نرم زمين واريون ٻنيون، جن کي ڏاڍا ڇِنو آهي، تن جي واري سڪڻ سبب هوا سان گڏ اڏامي ويندي آهي، انڪري سلن جون پاڙون نڪري پونديون آهن ۽ فصل تباهه ٿي پوندو آهي. ڪن حالتن ۾ پاسي واري نرم زمين اڏاميو ننڍا سلا ريٽي ڇڏيندي آهي، تڏهن چوندا آهن ته ٻني ريٽجي ويئي. وري گهٽي برسات پوندي آهي ته مٿاهين هنڌان پاڻيءَ جي وهڪرن

ڪري ٻنيءَ ۾ واهونگا ۽ ننڍيون ننڍيون لڪيون وهي اينديون آهن، جنهنڪري ٻوٽا اُکڙي ويندا آهن ۽ لڪيون گهلي وينديون آهن. اهڙين حالتن ۾ اڃا جي موسم هوندي آهي ته وري لڪين سر هر ڏيئي ٻج ٻوڪيندا آهن. شروعات ۾ ٻاجهر ٻوڪيندا آهن ۽ ٻئي دفعي برسات پوڻ تي وري گوار ٻوڪيندا آهن، ڇو ته چوندا آهن ته گوار جو فصل ٻاچاڙو پلو ٿيندو آهي.

جي ٻنيءَ جي زمين سخت هجي، جنهن کي ڪاڙي چوندا آهن، ته گهڻي برسات سبب ڪيترا ڏينهن پاڻي بيٺو هوندو آهي، جنهنڪري زمين ٻوڪي نه سگهبي آهي. پاڻي چوسجي وڃڻ بعد اڃا زمين نرم هوندي آهي، يعني مٿان هلڻ سان پير اندر پيا ويندا، تيستائين نه ٻوڪيندا آهن، چوندا آهن ته اڃا "آهليي" بيٺي آهي. جڏهن ٻن-ٽن ڏينهن بعد زمين واڪي ٿيندي آهي، ۽ مٿان ماڻهو هلندو ته پير هيٺ نه ويندا، تڏهن چوندا ته هاڻي زمين مٿو ٻڌي ويٺي آهي ۽ "ٻالس" آئي آهي- اُن وقت ٻوڪڻ شروع ڪندا.

چڱي ٻوڪ لاءِ ٻه برساتون گهرجن، پر پهاڙيءَ جو ٽئين برسات جي اُميد گهٽ رهندي آهي ۽ موسم چڙهي ايندي آهي، تنهنڪري آسوءَ ڏاري ڪٽي ٽڪرن ۾ ٿوري برسات پوندي آهي ۽ ٻيج ٿورو ٿيندو آهي. بعضي ٻنيءَ جون اوڙون مس پرڀيون آهن تڏهن چوندا آهن ته اوڙ ٻهر ٿيا آهن. پهاڙيءَ جو آباديءَ لاءِ اها برسات به سٺي سمجهندا آهن، ڇو ته ٻيج لاءِ اها به چڱي اُپيل ڏيندي آهي.

ٻوڪ جي تياري

ٿر جي ٻنين مان ڪا زمين ڏاڍيري ته ڪا ڪنڪري ٿيندي آهي. ٻن سوڙهين پٽن يا ڏرن جي وچ ۾، جتي زمين ڪنڪري هوندي آهي، ان کي ڏاکو چئبو آهي. اهڙي زمين ۾ ٿوڪيا

گهڻا ٿيندا آهن. ٻُوهه، مرتون، ٻاورڙون، لنڊيڙيون ڪيڙيون ۽ سيرڻ وغيره به ٿيندا آهن. جي ٻني گهڻن سالن کان ڇٽل هوندي، ته اهي ٻوٽا گهڻا، گهاٽا ۽ وڏا هوندا، جي ڪهاڙيءَ سان وڍي ڍينگهر گهلي ٻنيءَ جو لوڙهو (واڙ) ٺاهيندا آهن. وڻ ۽ ٻوٽا ٻڌهه گهڻا هوندا ۽ ڍينگهر لوڙهي کان وڌي پيا ته ٻنيءَ ۾ ئي سهوليت سان ڍيڪسا ڪري ٻاهه ڏيئي ساڙي ڇڏيندا، جنهن کي "اوگهو" چوندا آهن. سيرڻ ۽ مُرڻ جا ڪوڏر سان لاهه ڪڍي ڇڏيندا آهن، جنهن کي "ٻوٽا ڪيڻ" چئبو آهي، اهو ڪم بلڪل ڏکيو آهي. ٻر جي زمين سال بسال آباد ٿيندڙ هوندي ته لاهه اڳي ئي لڪتل هوندا ۽ باقي ڇبا ۽ لنڊيا ٻوٽا هوندا آهن جي وڍي ڇڏبا آهن. وڻن جي گوڏن وٽ قدرتي طرح واري گڏ ٿيندي آهي، جتي ڪجهه زمين، ٻي ٻر واريءَ زمين کان ڪجهه مٿڀري ٿي پوندي آهي، جنهن کي "مُوڙ" چوندا آهن، جي ڪوڏر سان ڊاهي ڇڏبا آهن. هن ڪم لاءِ لنڊي ڪِن سان چوڌاسي ڪوڏر، جنهن جو هيٺيون ٻاسو البت مٿين ٻاسي کان لنڊيرو هوندو آهي، سا ڪم آڻيندا آهن، جنهن کي "ڇاڇڻ ڪوڏر" چئبو آهي. اهڙيءَ طرح وڻ ۽ ٻوٽا ڪڍي صفائي ڪبي آهي، تنهن کي "سُوڙهه ڪرڻ" چئبو آهي.

ٻر جي ٻني ڏهر جي هوندي ۽ سال بسال آباد ٿيندڙ هوندي ته مڏهس وڻ ۽ ٻوٽا ٿورا هوندا. ڏهرن ۾ وڻ اڪثر گهٽ ٿيندا آهن. جهنگلي ٻيرڙيون گهٽيون ٿينديون آهن، سي ڪهاڙيءَ سان وڍي ڇڏيون آهن. ڍينگهر لوڙهي تي ڏيندا يا ساڙي ڇڏيندا. گهڻن سالن جي ڇڏيل هوندي ته چوندا "گيڊ ٻني" ۽ سال بسال آباد ٿيندڙ هوندي ته چوندا "ٻورچ ٻني" آهي. ڏهر جي ڪن ڪن ٻنين ۾ ڪنڊير، ونجهل ۽ ڏڀ ٿيندا آهن، جي ٽيئي گاهه ٻوڪ لاءِ نقصانڪار آهن. تنهنڪري اولهاري جو ڪوڏر سان ٻاڙون ڪوٽي ڪيندا آهن. بعضي ڪيڙ ڏيئي ٻوهه ٻوڪيندا آهن.

ائين ڪرڻ سان ڳنڍيون، جنهن کي ٿر ۾ "ڳنڍيو" چون، سو ٻاس ٿي ويندو آهي، ۽ ويڄهل ۽ ٻيپ مشڪل ٻاس ٿيندا آهن. اهي سال بسال وڌندا ويندا آهن، يعني زمين تي وڌيڪ پکڙبا ويندا، تنهنڪري ڪي ڪي ٻنيون ته هاري ٻنهي ڇڏي به ڏيندا آهن. سنوڙهه گهڻو هوندو ته اوٻهاري جو برسات کان ٿورو وقت اڳ، صفائي ڪري ڇڏيندا آهن، ۽ جي ٿورو هوندو آهي ته ٻوڪڻ وقت سوڙهه ڪندا ويندا ۽ ٻوڪيندا ويندا. هاري ٻج ٻوڪيندو ۽ گهر جا ٻيا ڀاتي مرد، عورتون ۽ ٻار ٻيا سنوڙهه ڪندا ۽ ٽاريون اُڇلي صفائي ڪندا.

ڀاڻ ڏيڻ جو رواج ڪونهي. ٻنين ۾ ڪنبا ۽ چاريون ٿينديون آهن. اوٻهاري جو مال انهن جي چارو هيٺ وڃهندو آهي ۽ ڇيڻا ۽ ڦولهڙيون ڪندو آهي، جي اتي ئي ٻيون هونديون آهن. ڪي ڪي هاري اهي پکيڙي ڇڏيندا آهن، جي ڀاڻ جو ڪم ڏينديون آهن، نه ته ٻيو هترادو ڀاڻ ڪونه ڏين. چوندا آهن ته "ڀاڻ سدا جوان". جيڪڏهن هترادو ڀاڻ ڏنو وڃي ته ٻوڪ لاءِ ڏاڍو فائدي وارو ثابت ٿئي، ان لاءِ ٿرين کي توجهه ڪرڻ گهرجي.

ٻنيءَ ۾ وڏا وڻ-ڪنڊا، ڪرڙ، ڪونڀٽ ۽ چاريون وغيره هوندا آهن ته ڇانوَ خاطر برقرار رکندا آهن. جي وڻ نه هوندا يا ٿورا هوندا ته ڪٿي ٻنيءَ ۾ چار ڪاٺيون کوڙي مٿان ورائي گنبذ والگر ڏاهي گاهه وغيره رکي پڙنگو ٺاهيندا آهن، جنهن کي "ڇانهولو" چوندا آهن. ٻنيءَ جي ڪم ڪندي ٿڪ ٿيڻ وقت انهيءَ ڇانوَ هيٺ ويهي آرام ڪندا آهن. هاري گهڻو ڪري ٽڏي پهر ۾ يعني ٻارهين بجي تائين ۽ شام جو ڏيڍ بجي کان ٻوءِ ڪم ڪندا آهن. وچ ۾ جڏهن ڏينهن جي تپش زور هوندي آهي، تڏهن ڪنهن وڻ هيٺ

چانهوليءَ ۾ ويهي ماني وغيره کائي ساهي پٽيندا آهن، جنهن کي ”ٽُوڪارو ڪاڍڻ“ چوندا آهن.

مرد صبح جو سوير، راتوڪي بچيل ماني هوندي ته اُها، نه ته تازي تيار ڪيل ماني کائي يا بعضي ليرائو ٻنيءَ ڏي روانا ٿي ويندا. عورتون گهر جو ڪم ڪاج لاهي، ماني ڀاڄي تيار ڪري، لسي (جهرڻ) پنهنجي هوندي ته واهه، نه ته ٻئي ڪنهن جي گهران آڻي، ٻه-چار گڏجي ٻنيءَ ڏي روانيون ٿينديون، انهيءَ کي ”ڀتو“ چئبو آهي ۽ کڻي وڃڻ واريءَ کي ”ڀتوئارڻ“ چئبو آهي. هاري ٻنيءَ جو ڪم پيو ڪندو، پر نظر ڳوٺ واريءَ وات ڏي هوندي ته ڪڏهن ٿي ڀتوئارڻ اچي.

موران لانءِ مينهن نه وسري، منگت لانءِ ڏاتار،
ماهيلي لانءِ ڀيهر نه وسري، هاري لانءِ ڀتوئار.

هَرُ ڏيڻ

ٿر ۾ سچنديءَ وارا هر اٺ سان ڪاهيندا آهن، ٻيا وري ڪتب آڻيندا آهن. پر غريب طبقو گهڻو آهي، جي هر ڏاندن سان ڪاهيندا آهن، ڇو ته ڏاند سستا ۽ گهٽ خرچ آهن. برسات پوڻ بعد هفتي کن اندر اهڙو گاهه ٿي پوندو آهي، جو ڏاند کائي ڍءُ ڪندا آهن ۽ پوءِ انهن تي ڪو خرچ ڪرڻو نه پوندو آهي ۽ هر ۾ چڱيءَ طرح هلندا آهن.

هَرُ ڪُرُهٽ جي ڪاٺيءَ جو ٺاهيندا آهن. ان جي ڇيڙ ۾ لوهه جو ڦار وجهندا آهن، جيڪو زمين ۾ اندر کهڙي وڃي، جو اصل لفظ ”ڦال“ آهي. ل منجهي ر ٿيو آهي، جيئن ڄَلُ مان ڄَرُ، ٿَلُ مان ٿَرُ وغيره. اوني هَرُ لاءِ هل، اڏ ڪاٺ پوءِ ۾ ڦاڪو ٿيندو آهي. ڏيڻ جي ٻيا گاڏهي هَرُ لاءِ هَلُ لاءِ هڪ ڏکهي ڪاٺي وجهندا آهن. هَلُ جي مٿ ۾ ننگ ڪري ڪاٺي اٽڪائيندا آهن، جيئن ڇڪڻ وقت هَلُ ٻاهر نه نڪري،

جنهن کي ”ڪنڪيري“ چوندا آهن. هٿ ۽ هٿل جي وچ ۾ هڪ ڪاٺي اڏ طور ڏيندا آهن، جيئن هو مضبوط بيهي. اِها هڪ ٻاسي هل ۾ ٺورو ڪٽجي ڪري اٽڪائيندا آهن ۽ ٻئي ٻاسي هٿ جي مُنڍي ۾ هيٺان ڦاهو ڪندا آهن، جنهن کي ”پٽيچ“ چوندا آهن. هر جي وچ تي ٽنگ ڪري ان ۾ ڪاٺي لڪر وجهندا آهن، جو ٻنهي ٻاسي سٽ. اٽ انهيءَ ٻاهر بيهندو آهي. اهو هر کي مٿي کڻڻ لاءِ ڪم ايندو آهي، ان کي ”مُنڍيو“ چون.

اٽ ۾ هر ٻڌڻ وقت اُن جي ڪنڌ تي رليون جا ٽڪر ۽ گوڻ وغيره ڪٽي وانگر رکي مٿان ڏوڙيون سان ڳنڍيل خاص نمونيءَ جو ٽهل ٽڪر رکندا آهن، ان کي ”گوڙڻ“ چون. ان جي مٿان ڏوڙي ورائي، گوڙڻ جي ٻنهي ڇيڙن جي وچان لنگهائي، هٿل جي ٻنهي ٻاسن ۾ ٻڌندا آهن. اٽ جي ڏڪ ۾ ٻه مهارون وجهي، ٻنهي ٻاسن کان ورائي، هر جي چوٽيءَ سان ٻڌندا آهن، جي اٽ کي ورائڻ لاءِ ڪم اينديون آهن، جن کي ”راسون“ چون. هر جي ٻوڙان هڪ ٻوري ڪاٺي ٻڌندا آهن، جنهن کي ”ٻيج واٽي“ چون. ان جو مٿيون ٻاسو ٽيل اوتڻ واري ڪميءَ جهڙو ٿيندو آهي. هر ڪاهڻ وقت اُن مان ٻج ڪيرائيندا ويندا آهن.

ٻهرئين ڏينهن گهران نڪرڻ وقت ٻاجهريءَ جا ننڍا ٻه-چار لولا پچائي، ٻاٽيءَ ۾ گهالو ڳڙ ڳاري، ان سان مکي، ورهائيندا آهن، اهو چڱو سوڻ سمجهندا آهن. اٽ کي سڌو هڪليندا آهن. اٽڪل سٽ کن وکون ڏکي اوڙ ڪڍندا آهن، جنهن کي ”اوجاڻ“، ”وراڻ“ يا ”ٻيگهه“ چون. اوڙ جي ڪناري کي ”اُڀيرهو“ چون. ٻوءِ هر کي مُنڍي مان جهلي مٿي کڻي اٽ کي ٻوٽي وارئيندا آهن. هڪ دفعي اوڙ جي ساڄي ٻاسي، ٻئي دفعي کاٻي ٻاسي اوڙون ڪڍندا ويندا. اهڙيءَ طرح اٽڪل پنجويهه-ٽيهه اوڙون ڪڍڻ بعد، ورٽي نئين سر ڪجهه، پنج-سٽ

وٽن تي الڳا الهن اوڙن سان ٻوري وڇوٽيءَ تي اوڙ ڪڍندا، جنهن کي "هٿرا وجهڻ" چوندا آهن. پوءِ ان جي ساڄي ۽ کاٻي اوڙون ڪڍندا ايندا، تان جو هڪ پاسو اڳين اوڙن سان اچي ملندو. پر وچ ۾ ڪٿي خالي ٽڪر رهجي ويندا، جنهن کي "مالجهو" چون. اهي ٽڪر به اوڙون ڪڍي پري، پوءِ وري ٻوان هٿرا وجهندا، اهڙيءَ طرح پوکيندا ايندا. سراسري طرح هڪ هاري هڪ اٺ سان چوورس اوجاڻ زمين هڪ ڏينهن ۾ پوکي سگهندو آهي. سگهارو اٺ هوندو ته ڪجهه وڌيڪ به پوکي سگهندو آهي. هڪ سال ٻني اتر-ڏکڻ پوکيندا ته ٻئي سال وري اڀرندي الهندي پوکيندا. ڪاڙهي تپڻ وقت وهٽن کي به ڪلاڪ کن ساهي ڏيندا آهن، ان وقت چارو (گوارلي، ڏريل گوار يا جيڪو به هوندو) ڏيندا آهن. ڪي اٺ وهَٽو هوندا آهن، پر ڪي جٽڙَ هوندا آهن جي هَرَ ۾ نه هلندا آهن ته مهارون تاڻي هلائيندا آهن.

ٻيا هوندا ته ٻاجهريءَ ۾ جولي، هَلَ ٻاجهريءَ جي وچ ۾ متيءَ ڪانيءَ سان ٻڌندا آهن، جنهن کي "ڪَنڌ هوت" چون. ڏڪَن ۾ لٽ هٽي رسي وجهندا آهن، جا ورائڻ ۽ ضابطي ۾ هلائڻ لاءِ ڪم ايندي آهي. ڪڏهن جي حالت ۾ رَسي نه وجهندا آهن، رڳو "ڪَڙَڪَي" جي اشاري سان ورائيندا آهن. وهٽ هڪلڻ لاءِ هٿ ۾ ڪام کڻندا آهن، جنهن کي "ڪَڙَڪَي" چون. ڪٿي وٽن جون ٻاڙون يا ٽَڙ زمين ۾ هوندا آهن يا شڪ هوندو آهي، اهڙا هنڌ واريءَ جي گڏ ٿيڻ ڪري ٻيءَ زمين کان ڪجهه مٿيرو هوندا آهن، جن کي "مُڙَ" چوندا آهن. اهي جيتوڻيڪ اڳ ۾ ڪوڏر سان ڪولي سڌيڪا ڪيا آهن، پر تڏهن به صفا سڌيڪا نه ٿيندا آهن. اهڙن هنڌن تي وهٽ کي آهستي هڪلبو آهي، جيئن ٽڪڙي هلڻ ڪري متان اتفاقاً هرو انڪي ٻوي ۽ ڀڄي پوي. اهڙي هنڌ تي ٻيا ٻئي ڪنهن

هنن ٻوٽن ۾ هَرُ الڪي ٿيو ته ڇڪي مٽي ڪٽي ورتي ۽ ٿورو اڳتي رکي هلائيندا آهن.

ٻيو ڇهوليءَ ۾ وڏل هوندو آهي، جنهن کي "ڪورو" چوندا آهن. هٿ جي چپٽيءَ سان دانو ڪري ٻج واٽيءَ مان ڪيرائيندا ويندا جو هر جي ٿيان زمين ۾ ڪرندو ويندو، ۽ مٿان هر جي ٿاسڻ کان اوڙن ۾ واري ايندي ويندي، جنهنڪري ازخود ٻيو ڍڪبو، نه ته جيڪر ڪي ڪائي وجهن ها زمين جي سطح تي ڪيرڻ ڪري اُڀري به نه سگهي.

ٻج ڦٽڻ وقت جڏهن اڃا سنلو ڪچڙو هوندو آهي، تڏهن هڪڙو جيت "ڪِرَهو" نالي پيدا ٿيندو آهي جو نقصان پهچائيندو آهي. اُن کان بچڻ لاءِ نيم جي وڻ جا پن ٿورو پاڻي وجهي ڪُٽي ڇاڻي ان پاڻيءَ سان ٻاجهري پُسائي، سڪائي پوءِ پوکيندا آهن ته ڪاڏ نه ڪائيندي ۽ سنلن جو بچاءُ ٿيندو آهي. ٻج جي چوٿڻ ڪري پوکبو آهي. ٻاجهريءَ جو هڪڙو قسم ٿيندو آهي، جنهن جي سنگ تي سوئا سوئا ٿيندا آهن، جنهنڪري پکي کائي نه سگهندا آهن ۽ سنگ تي اڇي پُرپُر ٿيندي آهي، جو داڻن کي ڍڪي بيهندي آهي، ان کي "پُنبري" چون. ڪوشش ڪري اهڙو ٻج هٿ ڪري پوکبو آهي.

ٻني پوکيندي لوڙهي وٽ جڏهن وهت ويندو تڏهن هاري هُر مٿي ڪٽي ڪيس پوليتي واريندو، جنهنڪري ڪجهه زمين اڻ کڙ رهجي ويندو، جتان پوءِ آڏيون اوڙون ڪيڏي لوڙهي سان لڳائي ڇڏيون آهن، جنهن کي "جوتيرا ڏيڻ" چئبو آهي.

پوک جي سنڀال

ٻنيءَ جي صفائي ڪرڻ وقت، وڻن جي ڍڪڻ سان چوڌاري ٻنيءَ کي لوڙهو ڏيئي ڇڏيندا آهن. پورت نه ٿي ته ٻاهران واهڙا وڻ وڍي لوڙهو پورو ڪندا، جيئن چوپائي مال

وغيره کان بچاءُ ٿئي. پوکڻ بعد ٽئين ڏينهن ۾ اُڀرندو آهي ۽ ننڍا ننڍا سلا ڏسڻ ۾ ايندا آهن. ڏهين-ٻارهين ڏينهن ڇڪي ساوڪ هٿي بيهندو آهي. پوءِ نظرداري ڪندا ايندا، جيئن چوپايو مال اندر پهچي نقصان نه ڪري. جڏهن فصل گوڏي جيڏو ٿيندو آهي تڏهن گهر جا ڀاتي-مڙس زال ۽ وڏيرڙا ٻار گڏجي ان مان جهنگلي اَيرٻل گاهه ڪڍندا آهن، جنهن کي ”ليڏاڻ“ چئبو آهي. چوندا آهن ته ”کيترڙو کيتر ۽ ليڏاڻيو ڏانُ.“ رکو ٻني پوکي ڇڏبي ۽ ليڏاڻ نه ڪڍبو ته فصل ڪونه ٿيندو. ليڏاڻ کي سنڌ ۾ ”ڪنڊ ڪرڻ“ چئبو آهي. ليڏاڻ ڪڍڻ جو ٻه طريقو آهي. جيڪي ڀاتي هوندا سي قطار ۾ ٿي بيهندا، پوءِ هرڪو ڀاتي ٻه ٻه ٽي اوڙون پنهنجي حوالي ڪندو. اِن طرح گڏجي ڪوڏرن سان سڀڪو پنهنجن اوڙن وارو گاهه ڪڍندو ايندو اڳتي وڌندو ويندو ۽ چاليهه-پنجاهه کن وکون هلي اتي بند ڪندا. چاليهن وکن جيتري بند کي چون ”ڪاڏ هو اوجاڻ“ ۽ سٺ وکن جيتري مفاصلي کي ”اوٺو اوجاڻ“ چون. هڪ دفعو اوجاڻ ٽائين گاهه ڪڍي ويندا تنهن کي ”پيرانچ“ چوندا. پوءِ ورِي اُتان ساڳئي نمولي واپس گاهه ڪڍندا ايندا. شام جو گهر اچڻ وقت ڪنهن پڇيو ته ڪيترو ليڏاڻ ڪڍيو آهي ته چوندا ته هيترا ڀون پيرانچون … ون اٿم. اهڙيءَ طرح جڏهن سڄي ٻنيءَ مان گاهه ڪڍي ڇڏيندا، تڏهن چوندا اڄ ٻني ”اوهيري“ ڇڏيسين، يعني گاهه ڪڍي ڇڏيوسين. ليڏاڻ لاءِ ڪوڏر ننڍي شڪل جي هوندي آهي، جنهن ۾ ڇهه انچ کن ڊگهي ڪاٺيءَ جو ڳن وڏل هوندو، هن کي ”ڪنيسي ڪوڏار“ چئبو آهي.

اهڙيءَ موقعي تي سُوبٽ جهڙا جيت ٻه-ٽي انچ ڊگها پيدا ٿيندا آهن، جن کي ”ڪاتيرا“ چوندا آهن. اهي جيت چونرا، تير، مگهـا، گوار ۽ ڏلين جا ٻن ۽ ڌسرون (ڪچا) پولهيدا ۽

کائي ويندا آهن، جنهنڪري وليون ۽ ٻوٽا سڪي ويندا آهن. هاري اُهن کي جتي ڏسندا آهن، اتي ماري ڇڏيندا آهن. ٻن-ٽن هفتن بعد آهي ازخود مري ويندا آهن.

ٻوءِ سنڀال ڪندا ايندا، تان جو سنگ نڪرندا. ڪجهه وقت بعد داڻا ٿيندا. ٻهراڙين ڪچا هوندا، پچيا ته اڇو ڪير ٻيو نڪرندو، تڏهن چوندا ته "ڏوڏو ڪيرو" ٿيو آهي. اُهيءَ وقت ٻڪي ڪاٺڙ شروع ڪندا، جي ڀوار، ڳيرا، ٻيڙو، جهرڪيون، ليليون ۽ هيڙيا وغيره هوندا آهن. ڪن ڪن سنگن تي مٿان چوڏاري اڇو ٻورو هوندو آهي، جنهن کي ٻنڀي چئبو آهي، ۽ ڪن تي سوئا سوئا ٿيندا آهن، جي ٻڪين جي ڪاٺڙ کان بچاءَ لاءِ قدرتي وسيلا آهن، پر اُهيءَ هوندي به ٻکي ڀؤ ڪندا آهن. ڪو چڱو ڏينهن ڏسي ٻکي هڪلڻ شروع ڪندا آهن، جنهن کي "هڪل ڪرڻ" چئبو آهي. هاري سڄو ڏينهن ٻنيءَ ۾ ڦيرا ڏيندو، تاڙيون وڄائيندو، بعضي گاسليٽ جي ٽين جو خالي ٻيڪار ڊٻو هٿ ۾ ڪنيل ڪاٺيءَ سان وڄائيندو ويندو يا ڪاٺياٺيءَ سان ٻکين کي ڳوڙها هڻندو. ڪي وري ٻنيءَ ۾ موزون هنڌن تي يا ڪي وڻن تي ٻيها ٺاهي ان تي چڙهي ڪاٺياٺيءَ سان ۽ هڪلن ڪرڻ سان ٻکي هڪليندا آهن. سڄو ڏينهن هڪل ٻيئي ٻوندي. ڪن جو ته اِئين ڪندي آواز به گهيگهو ٿي ويندو آهي، تڏهن چوندا آهن ته سَڏُ رهجي ويو.

هڪل ڪرڻ جا ٻه نمونا آهن: ڪي ٻيا چوندا، 'هوارڙي هوارو'، ته ڪي 'هيڙيو ابلي'، ڪي 'ٻوڙي ٻوڙي' وغيره ٻيا چوندا. صبح جو ٿڌي ٻهر ۾ جهار گهڻي هوندي آهي، ڇو ته ساري رات ٻکي وڻن ۾ آرامي هوندا آهن. صبح جو وقت به ٿڌڪار وارو هوندو آهي ۽ بک به هوندي اٿن، انڪري ڪاٺڙ جا وارا ڪندا آهن. هاري ان وقت ٽڪرا ٽڪرا ڦرا ڏيئي جهار هڪليندا

آهن. ڪٿي ڪٿي وڏن ڍورن ۾، جتي گهٽيون ٻنيون هونديون آهن، اتي چوڌاري صبح جو رڙ رڙ مچي ويندي آهي.

ڪي ماڻهو ٽاٽ سان ٽڪاءَ ڪرائيندا آهن. ڪي ٻيهيو وڃائين ته ٻڪي پڇيو وڃن، ۽ "اوڙا" ڪندا آهن. رات جو گوار يا ٻيو فصل هڻندا ٿا، گدرا وغيره هرڻ ۽ لُوڪڙ وغيره کائي ويندا آهن. انهن کان بچاءَ لاءِ ڇا ڪندا آهن جو ٻنيءَ ۾ ڪٿي ڪٿي ڪانيون کوڙي ان ۾ ٿانئل ڪپڙي جو ٽڪر ٻڌي ڇڏيندا يا مٿان ڪاٺيءَ ۾ ڪنو اونڌو ڪري وجهندا، جنهن کي "اوڙو" چون، جو رات جو ٻرندڙ ماڻهوءَ وانگر پيو ڏسڻ ۾ ايندو. اهو ڏسي رات جو جهنگلي جانور نه پڇيو وڃن ۽ ڏينهن جو ٻڪي پڇيو وڃن. ڪجهه وقت بعد جڏهن ڪجهه ڌاڳو ڌاڙيرو ٿيندو آهي، تڏهن چوندا آهن ته هاڻي "آپڙو" ٿيا آهن.

ٻني وڃهي هوندي ته هاري سڄو ڏينهن ڪم ڪري شام جو موٽي گهر ايندا آهن، پر جي ڪجهه پنڌ هوندو يا ڀيل جو ڊپ هوندو ته رات جو ٻنيءَ تي ٽڪي پوندا آهن. 'هڪل ڪرڻ' بعد سڄو گهر پار وٺي وڃي ٻنيءَ تي رهندا آهن ۽ رات جو ٻه ٽي دفعا ٻنيءَ ۾ ڦيرو ڏيئي ايندا آهن ته مٿان ڪو وهٽ وغيره ڀيل نه ڪري وڃي.

ڀيل کان بچاءُ

چوپائي مال کان بچاءَ لاءِ ٻنيءَ جي چوڌاري لوڙهو ڏبو آهي. وچ جي ٻني هوندي ته ڀيل نه ٿيندي يا گهٽ ٿيندي. ٻاهران ڳوٺ جي وڃهي هجن، يعني ڳوٺ جي ٻني هوندي ته ڀيل گهڻي ٿيندي، تنهنڪري لوڙهي جي ٻاهران ڇڙي (ڪاهي) کوٽيو ڇڏين. ڇڙيءَ جي ڪري جانور ڪونه ايندو. ڀيل جي حالت ۾ جتي جتي شهرن ۾ پڪ آهن، اتي جانور پڪ ۾ ڏبا آهن، پر ٻهراڙين ۾ پڪ ڪونه آهن، ان سواءِ ماڻهو وهٽ

ڪي ته چڻن چڱن جي چوٽ تي ورتل ٻيل ٻه واهس موتابو ڏين. چيو، ڪڏ ويٺا آهيون، هي چار ٻئسا ڪيترو وقت ڪاٽماه وات ڪاٽي، اکيون لڳائين. هن مان ڪو ورهيه ڪوڙ ڪاٽي سگهيو. وقت گذري ويندو، ڳالهيون وڃي رهنديون. مطلب ته ٿر جي ٻهراڙيءَ جي ماڻهن کي اکين جو ڏيڊ ٻولڊو آهي، هرروپرو ٻي مڃتا ڪوڙ ٿين.

ڪاڻياٽي

وسڪاري جو جهار هڪلڪ لاءِ هاري ماڻهو ڪالياٽي ٺاهيندا آهن، جنهن کي ٿري "گوڙنڙ" چون، جا چمڙي مان يا اڪواري يا سڻ جي ڌاڳن مان گُنتي ٺاهيندا آهن. ٻنهي ڇيڙن ۾ ٻالهن جيڏيون رسيون وجهندا آهن. هڪ ٻاسي رسيءَ جا ڇيڙا وراڪو ڏيئي اهڙيءَ طرح ٺاهيندا آهن، جيئن هٿ جي ٻن آڱرين ۾ قابو ٿين. رَسيءَ جو ٻوٽ ڪن ڊگهو ٻيو ٻاسو، سڌو ڇڏي ڏيندا آهن، جيئن ڌڪ هڻڻ مهل هٿ جي آڱرين مان ڪسڪي نڪري سگهي. ڪالياٽي هٿ ۾ جهلي، ڳوڙهو وجهي، ٻنن تي چاڙهي اهڙو ته زور سان هڻندا آهن، جو ڳوڙهو زوڪات ڪندو ٻيو ويندو. ڌڪ ٻه اهڙي زور سان لڳندو، جو ٻڪيءَ کي لڳو ته اُتي ماري وجهندو ۽ نڪاءُ تي اوسي ٻاسي وارا ٻڪي ٻه اُڏامي ويندا، الهن ۾ ڦڙڦوٽ پئجي ويندي.

ڪالياٽي هڻڻ جا ٻه نمونا آهن: هڪڙو ته ڪالياٽيءَ ۾ ڳوڙهو وجهي گول ڦيرائي ٻوءِ اُڇلائيندا آهن، ٻيو وري ڳوڙهو وجهي ٻنن تي چاڙهي ٻوءِ اُڇلائيندا آهن. ٻيون نمونو وڏيڪ الرائتو آهي. ڪالياٽيءَ جو ڳوڙهو اٽڪل ٻه سؤ ٻوٽن تائين ويندو آهي. ڪي ڪي ماڻهو اهڙا تجربيڪار آهن جو مجال آهي جو ڳوڙهو نشان تان کُسي وڃي!

بعضي ڪي اُٺ، ڍڳا يا ٻاڏا ٻنين ۾ هيريل آهن، جي اهڙا خوفناڪ هوندا آهن جو ماڻهوءَ سان وڙهي ٻه ٻوندا آهن،

جهڙيڪري سڀڪو ماڻهو ڊپ ڪندو آهي ۽ ويجهو وڃي هڪلي ڪيڻ جي همت نه ٿيندي اٿن. انهيءَ حالت ۾ ٻري ڪان ٻيهي ڪاناٺيءَ جي ڳوڙهن سان ٽڪ هڻي ڀڄائي ڪيڍندا آهن. ماڻهو چڻڪي مٿي ڳوهي ڳوڙها ٺاهي سڪائي رکندا آهن، جي گهرج مهل ڪم آڻيندا آهن، نه ته ضرورت وقت ڪو، ٽڪر ٻئر ڪاناٺيءَ ۾ ڳوڙهي وانگر ڪم آڻبو آهي. ٿري ڳوڙهيءَ کي ”ڪيلوليي“ چون.

ٿاٽ

ڪي جهنگلي جانور رات جو ٻنيءَن ۾ نقصان ڪندا آهن، جيئن ته هرڻ ۽ سئها گوار ۽ مگ ڪائي ويندا آهن، لوڪڙ وري هنداڻا ۽ گدريون ڪائي ۽ چڪ هڻي ڦٽائي ويندا آهن. ان لاءِ هاري رات جو ٻنيءَ ۾ ڦيرا ٻه ڏيندا آهن، ٻر اونداهيءَ سبب بعضي ڏسي نه سگهندا آهن. انهيءَ حالت ۾ ڇا ڪندا آهن جو ٻه-ادائي ٻُرهه مضبوط رَسيي تيار ڪري، ان جي هڪ ڇيڙي ۾ ڏيڍ ڦوٽ کن سڌهو آڪَواري جي رسي ٽڪر جو ٻوڇَنو وجهي تيار ڪندا آهن، ان کي ”ٿاٽ“ چون. ان کي هڪ ٻاسي ڪان هٿ ۾ جهلي چوڌاري ڦيرائي اوچتو ٻوٽي وراڪو ڏيندا آهن ته زبردست ٺڪاءُ ٿيندو آهي، جيڪو ٻڌي جانور ڀڄي ويندا آهن. ڏينهن جو ٻه جهار هڪلڻ لاءِ اهڙيءَ طرح ٿاٽ ڪم آڻيندا آهن. ٿاٽ ٻنيءَ مان جانور ۽ پکي هڪلڻ جو موثر ترين ذريعو آهي.

ڀيلڀيو

آڪَ ٻا کبڙ جي ڪاٺيءَ کي ڇيڙي گهڙي ڦوٽ کن ٻڌهي ۽ انچ سوا کن وڪري تيار ڪري، ان جي هڪ ڇيڙي ۾ ٽُنگ ڪندا آهن. ڏيڍ ڦوٽ کن سنهي، رسي وٽي تيار ڪري ان جو هڪ ڇيڙو ٽنگ ۾ وجهي ٻڌي قابو ڪندا آهن ۽ ٻيو ڇيڙو هٿ ۾ جهلي، ٻنهي چوڌاري زور سان گول دائري ۾

ڦيرائيندا آهن، ته ان مان ڀُونءَ، ڀُونءَ، ڀُونءَ سان زوردار آواز ٿيندو آهي، جو ٻُڌي جانور ۽ مکيون ڀڄي ويندا آهن. ان کي "ڀڻڀڻو" چون. ننڍا ٻار ته اڪثر ڀڻڀڻيا ٺاهي راند روند ۾ ٻيا ڪندا آهن.

پَچ وڇڻ

جڏهن ٻنيءَ ۾ سنگ نڪرندا آهن ۽ منجهن ان جا داڻا ٿيندا ويندا آهن، تڏهن ڪو سگهڙو ڏينهن ڏسي هڪي هڪال شروع ڪندا آهن، جنهن کي 'هڪل ڪرڻ' چئبو آهي. ڪجهه داڻا سخت ٿيندا ته ان کي 'آپُو' چون. پوءِ ڪو چڱو ڏينهن ڏسي ٻهراڙين پنج سنگ ڪاني جي سنڌ وٽان ڀڃي داڻا ڪڍي ڪنهن اولياءَ، پير، فقير کي ڀيٽ ڏيئي، يعني الهيءَ جي نالي ڪنهن مقرر جاءِ تي رکي، پوءِ سنگ هٿن سان مهٽي ڦوڪ سان داڻا صفا ڪري آپُو کائيندا آهن. انهيءَ کي "پچ وچڻ" چوندا آهن. ان بعد وقت بوقت آپُو پٽي ٻيا کائيندا آهن.

لاٻارو

جڏهن ٻاجهريءَ جو فصل پچي تيار ٿيندو آهي، تڏهن هاري ڏاڍو خوش ٿيندا آهن.

ٻاجهر پڪي ٻاجهه ٿي، لٿو ڏولاءُ.

عورتون ۽ مرد جهوليون ٻڌي ڏاٽي سان سنگ لڻي جهوليءَ ۾ وجهندا ويندا، جنهن کي 'ڪالهو' به چون.

آڏ لوڻي جنو الگ تي، ڪالها ڪياؤن.

-(ساوڻ فقير)

عورتون ڪپڙي جو مٿيون پاسو مٿي تي رکي، هيٺان ڪپڙو ورائي، پيٽي ٻلاند چيلهه جي اڳيان ڪري ڳنڍ ڏين، ته جهولي (ڪالهو) ٺهيو پوي. ڏاٽو اصل سنسڪرت لفظ "داتر" آهي. ٿري ان کي "ڏاتيرو" چون.

جڏهن جهول پرجي تڏهن ٻنيءَ ۾ ڪنهن سخت زمين ٽڪر کي ٻُهاري صفا ڪري سنگ اتي گڏ ڪندا ويندا، جنهن کي "ڍڳيلو" چوندا آهن. اهڙيءَ طرح سڄي ٻني لُٽي ڍڳلا ڍڳلا ڪندا ويندا. پکين جي بچاءَ کان مٿان سرڪ، مڱرون، گهاما يا ٻيو گاهه ڏيئي ڍڪي ڇڏيندا آهن. ڪنهن وڻ جي اوٽ ۾ يا ميدان ۾ چار ڪاٺيءَ جون ٽوڪيون کوڙي، انهن تي آڏوريون رکي اندران کوڙيا (ڪانا) پکيڙي وچ ۾ سرڪ ۽ گهاما ڏيئي ڪرهي تيار ڪري، ان ۾ لُٽيل سنگن جون ڀريون ڀري وجهندا ويندا. ڀريءَ ۾ ڪافي سنگ هوندا آهن، جو همت وارو مڙس کڻي سگهندو آهي. ڀريءَ مان اٽڪل هڪ ٻٽ ته گهٽ ۾ گهٽ اَنُ ٿيندو آهي، ڪن ۾ وڌيڪ به ٿيندو آهي. ڀرين جي اندازي مان اَنَ جو تخمينو به لڳائي سگهندا آهن.

ٻنيءَ ۾ سخت زمين جو ٽڪر ٻهاري ٻُهاري صفا ڪندا آهن، جنهن کي "کرو" چوندا آهن. مهنجي ڪاٽڻ لاءِ ڪجهه سنگ ڪرهيءَ ۾ سڪائي ڏُڪن سان ڪُٽي ڇڄ سان واڪوري (اُڏائي) اَنُ صفا ڪندا آهن. باقي سنگ ڪرهيءَ ۾ وجهندا. پهرئين دفعي لُٽڻ بعد ڪچا سنگ رهجي ويندا آهن، اهي پچڻ بعد ٻئي دفعي لٽيندا آهن. اهڙيءَ طرح ڪي ٽئين دفعي به لُٽيندا آهن. پوءِ به اهو ڪو ٿالي ماتر سنگ بچيل هوندو ته اهو پڇاڙيءَ جو دفعو لٽي وٺندا جنهن کي "چولڻو ڪرڻ" چوندا آهن. ڪرهيءَ ڀري مٿان سرڪ ۽ ٻيو گاهه ڏيئي پاسن کان مضبوط ٻڌي ڍڪي ڇڏيندا. ٻه، چار، ڇهه مهينا سنگ پيا هوندا آهن. چوريءَ جو ڪوبه ڊپ ڪونهي، فقط ڪٽا نقصان ڪندا آهن. ان جي بچاءَ لاءِ پيرڙيءَ جا ڪنڊا وڏي ڪرهيءَ جي تري ۾ رکيا آهن ته پوءِ ڪٽن کي وجهه نه لڳندو،

چوندو ڪرڻ

جڏهن ٻنيءَ ۾ فصل ٺهندو آهي، تڏهن مالڪ لڻي وٺندا آهن. اهڙيءَ طرح ٻه-ٽي ڀيرا لڻپ ٿيندي آهي. ان بعد به جي ڪي ٿورا لنڊا سنگ رهجي ويندا آهن، ته ٻوءِ اهو آخرين دفعو يا ته مالڪ پاڻ لڻي وٺندو آهي يا ڪڏهن ڪا بيواهه يا رَن زال، جا بلڪل غريب هوندي آهي، سا مالڪن کان موڪلائي، اهي لنڊڙا سنگ ساري سنڀالي هڪ-هڪ ڪري لڻي وٺندي آهي، جنهن کي ”چوندو ڪرڻ“ چوندا آهن. هن بعد ٻنيءَ مان ڪانا وڍي وٺندا آهن يا ڀيلائي ڇڏيندا آهن، جو ٻ-وءِ ڪانا مال کائي ويندو آهي.

لاس يا آپت

سڀڪو هاري ٻهنجي ٻنيءَ جو ڪم گهر جي ڀاتين سميت ڪندو آهي. ٻر جي ڏسندو ته ڪم گهڻو آهي يا ترت ڪرائڻو آهي ۽ خرچ جي وصالت آهي ته ٻوءِ ڳوٺ مان ڏهه-ٻندرهن-ويهه يا وڌيڪ ماڻهو گڏ ڪري ڪم ٻ-وررو ڪرائيندو آهي، جنهن کي ”لاس“ يا ”آپت“ چئبو آهي. هن حالت ۾ مزوري ڪانه ڏيڻي ٻوندي آهي، ٻر ٻهچ سارو مالي ٻاجهري جي، مالي گيهه سان، چانورن جو پت، ٻڪلاهه يا سيرو ڪارائڻو ٻولدو. لاس، سوُڙ ڪرڻ، ليڏاڻ ڪيڻ يا لاباري وقت ڪبي آهي. سڀئي ماڻهو لاس ڪونه ڪن، هتُو پاڻ ڪم ڪندا آهن. ڇاڪاڻ ته لاس تي خرچ ٿيندو آهي، تنهنڪري ڪي ڪي ٻهنديءَ وارا لاس ڪندا آهن.

لاسيا جڏهن گڏجي ٻنيءَ ۾ ڪم ڪندا آهن تڏهن عجيب نظارو هوندو آهي. اهي وندر لاءِ وري ڪونه ڪو لوڪ گيت ڳائڻ شروع ڪندا آهن. ٻوءِ سڙ سان ڳائيندا ويندا ۽ ڪم ڪندا ويندا. ڳائڻ سان ٿڪ محسوس نه ٿيندو آهي. وندر جي وندر ۽ ڪم جو ڪم. گهڻو ڪري ”همر چوڙي لا“، لوڪ گيت

چوندا آهن. ٻار ڪي ٻيا ڳري لوڪ گيت مثلاً ڀنهو، ليکيمو وغيره به ڳائيندا آهن. لاڙي جي مهل گهڻو ڪري عورتون لاس ڪنديون آهن، ڇو ته اهو ڪم ايترو سخت نه آهي. لاس ڪرڻ ڪري ڪم ۾ هڪ قسم جي مٺتي اچي ٿي ۽ هولڻ جهڪر هاري ڪان ڪم نه ٿئي يا دير سان ٿئي سو ڪدهن ٿيو هوي.

ڪرو ڪڍڻ

جڏهن ضرورت پوندي آهي تڏهن سنگ ڪري ۾ وجهي پڪيڙي سڪائي گڏهن يا اٺن جي هلر ڦيري ڳاهي گڏ ڪري ڍڳي ڪندا آهن، جنهن کي "ماڙ" چوندا آهن. پوءِ اها ماڙ ڇڄ سان واڇوري اَن صفا ڪندا آهن، ان کي "اوڏاڻ" چون. جي هوا گهٽ هوندي ته ڪائيءَ جو ٽڪنڊو ٽڪر ڪچهه تختي والڪر گهڙي، ان جي ٽنهي ڇيڙن ۾ ٻينگهي جي گهوڙين والڪر چار-پنج فوٽ ڊگهيون ڪاٺيون وجهي تيار ڪندا، جنهن کي "ٽيشا" چوندا آهن. ان تي ڇٽهي پوءِ واڇوريندا آهن، جيئن مٿي پهڻ ڪري هوا وڌيڪ لڳي ۽ اَن چڱيءَ طرح واڇوري سگهي. اهڙيءَ طرح صفا ڪري ڍڳي ڪندا آهن. الهيءَ پهرين دفعي ڳاهيل ماڙ مان نڪتل ان کي "راهه" چوندا آهن، الهيءَ اَن جو داڻو وڏيرو هوندو. راهه جي ڍڳا جي چوڌاري ڦلهيار ليڪي والڪر پرڪائيندا آهن، جنهن کي "ڪار" چون. سندن عقيدو آهي ته ائين ڪرڻ سان اَن ۾ برڪت پوندي. پوءِ ڍڳا مان هڪ ڇڄ پري جدا رکي ڇڏيندا. ان کي "سيشاتر" چون، جو پوءِ پنهنجي نياڻيءَ کي ڏيئي ڇڏيندا. ان بعد اَن جون جهوليون ڀري پوريون (ڪاهين) ۾ وجهندا، جنهن کي "ڀرپ" چون. پوريون جهولي وجهڻ سان هڪ ڪوڻ چوندا پر "برڪت" لفظ چوندا. ڪاهين ۾ اَن وجهڻ وقت ڳالهائڻ بند ڪندا آهن، ڇو ته انهن کي اهو خيال ويٺل آهي ته ڳالهائڻ ڪري اَن تي برڪت ٿيندو.

باقي جيڪي تُهه بچندا آهن، جن ۾ اَن رهجي ويندو آهي، ان کي "ڏانئر" چون. اُهن کي وري ڏُڪين سان ڪُٽي، گهڻا هوندا ته هر سان ڳاهي، وائوري اَن صفا ڪندا آهن. اهو جدا ٻورين ۾ وجهندا آهن ڇو ته راهه جي، ٻاجهريءَ جي داڻي جي پيٽ ۾ ڏانئرن جو داڻو ننڍو ٿيندو آهي. قرض ۾ ڏيڻ يا وڪڻڻ لاءِ اهو ٻاجهري ڪم آڻيندا آهن.

اهو به ٻُري بچندي آهي، جنهن ۾ ڪو ڪو داڻو هوندو آهي. اُهيءَ ٻُريءَ کي وائوري داڻن واري ٻُريءَ کي جدا ڪري ڪُٽي اَن مان به ٿورو گهڻو اَن ڪيندا آهن، جنهن کي "ڪُنڍي" چوندا آهن. اهڙيءَ طرح اَن صفا ڪرڻ کي "کرو ڪُٽڻ" چوندا آهن. ٻهاريءَ وقت ڪي غريب عورتون يا ٻار ايندا آهن، جنهن کي "ڪَراڪيا" چون. انهن کي هوند سارو خيرات طور اَن ڏيندا آهن، جنهن کي "ڪَراڪ" چون. ڪنهن کي به خالي نه موٽائيندا آهن. ڪَري تان خالي موٽائڻ ٻاڻ لاءِ عيب سمجهندا آهن. ڪَري جو ڪم ختم ڪندا ته چوندا "ڪَرو اُپڙيو" يعني ڪم پورو ٿيو.

اَن رکڻ

اَن کي تري "ڏان" چون، جو اصل سنسڪرت لفظ "ڌانيه" مان نڪتو آهي. ڪري ۾ اَن صفا ڪرڻ بعد ٻورين (ڪاهين) ۾ وجهي اُٺ تي رکي گهر کڻي ايندا. ٻوري وچ تي ڳنڍيل هوندي آهي. اُهيءَ ڳالهائي کي "ٻِٽ" چون، جنهن جي ڪري ٻوريءَ جا ٻئي پاسا هڪبئي کان جدا ٿي پون، جنهن مان هرهڪ کي "ڪُٿو" چون. اَن ڪُٿن ۾ وجهي منهن سبي قابو ڪندا. اُٺن تي کڻي اچڻ مهل جي ڪنهن پاسي ٿورو آهيلي يعني لوڙو ٿيو ته چوندا "اوهارو" يا "آنبرو" ٿيو آهي، متان ڪِري نه پوي، ننهنڪري هيٺين پاسي کي ٿورو مٿيرو

ڪري سَرڪو ڪندا. گهر اچي اَن متيءَ جي ٿهيل ڪوٺين (گُنديُن) ۾ وجهي رکندا آهن. مٿان منهن تان ڀڪ ڏيئي ليپي ڇڏيندا آهن. ڪي گُنديون ننڍيون ۽ ڪي وڏيون ٺهنديون آهن، جن ۾ ويهه-ٽيهه منڊ يا وڌيڪ اناج ماپي سگهندو آهي. ڪي ننڍيون چوڪيون ٺاهيندا آهن، جن کي ”ڪَڙ ساڙا“ چون، انهن ۾ اَن وڌيڪ بچي سگهندو آهي.

ڪوٺيءَ يا گُنديءَ جي بچاءَ لاءِ ڪکن جي جهوپڙي ٺاهيندا آهن، جنهن کي ”جهانپو“ چون، جيئن برسات وغيره ۾ خراب نه ٿئي. اها جهوپڙي ٿوري وانگر هوندي آهي جا ضرورت وقت لاهي، وري مٿان رکي ڇڏيندا آهن. اَن ڪيڻ لاءِ ڪوٺيءَ ۾ هيٺئين پاسي ٿورو گول ٽنگ رکندا آهن، جنهن کي ”سوُهڻ“ چون. اَن ۾ ٽڪڙ وجهي ليپي ڇڏيندا آهن، ضرورت وقت اهو کولي اَن ڪيندا آهن.

ڪوٺي اندر ڪڏهن هڪ قسم جو ڪاڙهو جيت اَن ۾ پيدا ٿيندو آهي، جو نقصان ڪندو آهي، اُن کي ”اِلي“ چوندا آهن. بعضي اڇيون لٽون (گنڌرون) به ٿينديون آهن. جيئن ڪان بچاءَ لاءِ ڇا ڪن، جو شروعات ۾ ڪوٺيءَ جي تري ۾ چُلهه جي رک (ٻاڙي) ڇاڻي ڇٽيندا آهن ۽ ٿوري ٿوري رک، سڄي ٻاجهريءَ سان پيڙ ڪري پوءِ وجهندا آهن. ڪي نيم جا پن اَن ۾ گڏيندا آهن. انهن ڪرڻ سان اِلي ۽ ٻين جيتن کان بچاءُ ٿيندو آهي. انهيءَ طرح ٽي-چار سال بلڪ وڌيڪ وقت تائين اَن رکيو هوندو آهي.

ٻاجهريءَ جي پَري ۾ ڪمائي آهي. ڪي ماڻهو ڪَري تان پورا پري گهر اچي رکندا آهن، جو اونهاري جو گوار سان گڏي رڌي ڏيئين ۽ مينهن کي کارائيندا آهن، ۽ جانورن لاءِ پَري گاري ۾ به وجهندا آهن. هن جي ملائڻ ڪري متي ميڙ

ڪانھندي آھي ۽ راڳو ڦوٽون نہ ڪائيندو، جنھنڪري برسات وقت جاءِ جو موثر بچاءُ ٿيندو آھي.

ڳُوار وڻ

گوار جڏھن ننڍي ٻار ٿيندو آھي، تڏھن جي سخت زمين وارو قد جو وڏو ۽ گھاٽو ھوندو ۽ ڏاڙھي سان ويڙھو. ھر جي ٻر زمين ھوندي تہ ھتن سان اُڪوڙي ننڍيا ننڍيا "ٻاٽرا" ٺاھيندا ويندا. گوار ٻوٽي لاءِ صبح جو وقت، خاص ڪري جڏھن ماڪ پوندي آھي، نھايت سٺو آھي، ڇو تہ اُن وقت نڪي ڦريون چٽنديون ۽ نڪو ڦرين مان نيڙڪي ڏاٽا نڪري زيان ٿيندا. ٻاٽرن سڪڻ بعد ٽڪ جي ٻھر ۾ ڪپڙي يا رسيءَ ۾ ٻڌيون ٻڌي ھڪ ھنڌ ڍيرا ڪري ڪُٽڻ جي ڍلگھرن سان ڍڪي ڇڏيندا. ضرورت ھوندي تہ ٻروقت، نہ تہ گھرج وقت ڪري ۾ وجھي ڏڪن سان ڪُٽي وائوري صفا ڪندا آھن. ھن جو داڻو ڳاڙھسري رنگ جو ٿيندو آھي، جنھن کي "مٺو گوار" چوندا آھن. گوار ڦرين لاءِ وڏي نعمت آھي. اُن کي ڏري، ڪي ماڻھو ٻُڙيءَ سان رڌي ۽ ڪي ٻاٽيءَ ۾ ٻُسائي مال کي کارائين. ڍڳيون، مينھون، اُٺ، ٻڪريون سڀيئي گوار کائين. ڦرين جا ڇلر جنھن کي "ڪُٽي" يا "ڳُوارٽي" يا "ڦڙ ڳيٺي" چون، سو اُنن لاءِ طاقت وارو کاڌو آھي ۽ ٻيو مال نہ کائي، سو رکي ڇڏين. ڪڏھن ڏڪار وقت گوار مھانگي پوندا رھين- ويھين رپين يا وڌيڪ بہ مڻ جي حساب سان وڪامندي آھي. اڪثر ڪُٽي بہ ساڳي اگھ سان وڪامندي آھي. گوار جي ٻوٽي جا ڏلڙا بہ جدا ڪُٽي رکندا آھن، جنھن کي "ڪوڙو" چئبو آھي. اھو بہ مال کي کارائبو آھي، پر گوارٽيءَ کان اگھ توڙي قوت ۾ گھٽ آھي.

ٻنا پوکڻ جي اڳئين سال جو ڪيريل ٻج بہ اپرندو آھي. ڪي ماڻھو اندازَ ڪيڻ وقت اھو گوار ويڙي ڇڏين ۽ ڪي

ڪوڙ وڏيون، ان ڪري "آڙڪ ڪوار" چوندا آهن. جڏهن ٻچندو آهي، تڏهن ويڍي ڪٽي ڪوارلي ۽ ان صفا ڪندا آهن. هن جو داڻو ڪارسري رنگ جو ٿيندو آهي. هي ڪوار جو قسم ۽ ڪوارڻي مٺي ڪوار کان طاقت ۾ گهٽ آهن، تنهنڪري انهن جي قيمت به گهٽ ٿيندي آهي. ڪي ماڻهو ڪفايت جي خيال کان مٺي ڪوار سان ٿورو آڙڪ ڪوار گڏي مال کي کارائيندا آهن.

فصل گڏ ڪرڻ

مڱ ۽ چونرا - مڱن ۽ چونرن ۾ جيئن ڦريون ٻچنديون وينديون، تيئن چونڊيندا گڏ ڪندا ويندا. پوءِ سڪائي ڪٽي ان کي پيو وٺن. مڱن مان دال ۽ ڀاڄ ٿين، وڏندو ماڻهو چانورن ۾ مڱن جي دال وجهي کچڙي تيار ڪن، جا ڪاڌ ۾ ڦٽڪي ۽ وڻندڙ ٿيندي آهي. ڪيترائي مڱ ٻاهر وڪري لاءِ ويندا آهن. مڱن جي ڦرين جا ڇلر گڏ ڪري رکندا آهن جي اٺ، ٻڪريون ۽ ڍڳيون کائينديون آهن. چونرن کي ڏري اڌ ڪري چانورن سان به رڌبا آهن ۽ دال واسطي به ڪم ايندا آهن. غريب ماڻهو چونرا ٻاڦي گگهريون ڪري کائيندا آهن، وڪٽي پيسا به ڪمائيندا آهن.

ترُ - ترن کي تيل چون، جو تيل سنسڪرت لفظ آهي ۽ هنهي اصلوڪي صورت قائم رکيو اچي. تر جڏهن پچن تڏهن ڏاتي سان ويڍي ننڍيا ننڍيا گڏا (پوريون) ٻڌي، اُڀا ڪري هڪٻئي جي ڀرسان رکي ڇڏين. سڪڻ تي ترن جون سونگيون مٿان ڦٽي پونديون آهن. پوءِ گڏا هٿ سان اونڌا جهلي ڪاٺيءَ سان ڪٽڪائيندا آهن ته تر هٺ تي ڇڻي پوندا آهن، جن کي پوءِ گڏ ڪري صفا ڪندا آهن. سونگيون ۽ ٻوٽي جا ڏانڊا ڪٽي سنها ڪري رکندا آهن جو اٺن لاءِ چڱو (چارو) ٿيندو آهي. ترن مان ڪيتريون ئي شيون ٺهنديون آهن. ترن ۾ ڪڏهن

وجهي ڪَچا کائبا آهن. بعضي ٽڻي ۾ سڀڪي ڳُڙ جو گهاٽو پاڻي ڏانءَ ۾ ڏاهي، سيڪيل تر اُن ۾ وجهي مٺيا ناهيندا آهن. پر وڏي وڏي مقدار ۾ وڪري لاءِ موڪلبا آهن.

ڪورڙ - هي فصل ٻچي تيار ٿئي ان وقت گهوڙي جو دلپسند کاڌو آهي. اُٺ به چاهه سان کائيندا آهن. ٻچڻ تي ٻوٽن کي ٻنڌي ڪري ۾ گڏ ڪن. سڪڻ بعد ڏُڪن سان ڪُٽي وائوري ان دڻا ڪن. ڦرين جي کڻن ۽ ٻين کي جدا ڪن، جنهن کي ٻهَري چون، جا مال جي کاڌي لاءِ ڪم اچي ۽ ان وڪرو ڪن.

ضرورت کان وڌيڪ گوار، تر، مڱ، چونرا ۽ ڪورڙ وڪرو ڪري پئسا ڪمائين. ڪنهني ۾ ته اهو فصل اهڙو پاڻ ٿيندو آهي، جو ڪي ڪي ماڻهو نهايت سکيا ستابا ڏسبا آهن.

ٻنين ۾ ڪارينگ (چانهه)، چيڀڙيون (گيدڙيون)، گدرا، چڀڙ، مٽيرا ۽ ميها وغيره جام ٿيندا آهن. جيئن پچندا ويندا تيئن هاري کائڻ وقت انهن جا ٻج گڏ ڪندا ويندا. ٻهاڙيءَ جو ٻني ڇڏڻ وقت گيدڙيون ته اڳ ۾ ئي ختم ٿي وينديون آهن، باقي چانهه پچندا آهن، سي هاري کڻي اچي گهر ڀري ڇڏيندا آهن، جو سڄو سيارو پيا کائيندا آهن. باقي ننڍا وڏا چانهه گڏ ڪري ٻچي ڪَرِيون (ٻج) ڪڍي وٺندا آهن. چانهن جا ڪُٽَر سڪائي رکندا آهن، جي اونهاري جو مال کي کارائيندا آهن.

ڏياريءَ جي رات ڏانءَ ۾ سنگهه، مصري گهاٽي ڳاري ان ۾ ٽوري سيندر گڏي منجهس هنداڻن جون ڪَرِيون (ٻج) وجهي رکندا آهن. ٻارهن ڪلاڪن بعد ڪڍي چالو ۾ سڪائيندا آهن، ان کي "نايل ٻج" چوندا آهن. هن جي ٻوڪڻ سان چانهه مٺا ۽ ڳاڙهي رنگ جا ٿيندا آهن.

آب جو رَس ڪڍي ڪنڊ ۽ ٽورو پاڻي وجهي ان ۾ چيڀڙين (گيدڙين) ۽ گدرن جو ٻج وجهي رکي ڇڏين. ٻارهن ڪلاڪن

بعد ڪيڏي ڇالو ۾ سڪائي رکن. انهيءَ ٻج مان ٻيدا ٿيل گدريون ۽ گدرا ڪاڻ ۾ لذيذ، تورا ڪٽمنا ۽ وڻندڙ ٿيندا آهن.

سيڪڙ ڪرڻ

ٿر ۾ سڀني هنڌن تي هڪجهڙي برسات نه پوندي آهي. ڪٿي گهٽ، ڪٿي وڌ، ته ڪٿي پوئي ڪانه. جتي برسات نه پوندي آهي اتي آبادي نه ٿيندي آهي. اتي جا ڪي غريب ماڻهو، جتي برسات پيل هوندي ۽ ملڪ ڀلو هوندو، اتي جي ڪو مِٽ-مائٽ، ڳنڍ يا دوست وغيره هوندو، ته ان وٽ لنگهي ويندا. ڪجهه وقت رهي انهن کي ٻنيءَ جي ڪم ۾ مدد ڪرائيندا ته اهي وري ان جي عوض سنگن جي ڀري ڏيندا، ۽ جنهن وٽ ويندا اهو وري پنهنجي برادري ۽ سنگت ساٿ کي چوندو ته اهي به حال سارو سنگ ڏيندا، اهڙيءَ طرح ڪجهه سنگ گڏ ٿي ويندا، جنهن مان ٻچن جي توڙ ٿي ويندي آهي. اهڙيءَ طرح ڪٺي ڪيل سنگ گڏ ڪرڻ کي "سيڪڙ ڪرڻ" چئبو آهي. سڀيئي ائين ڪونه ڪن، ڇو ته ائين وڃڻ کو سولو ڪم ڪونه آهي. چوندا آهن ته "ڏيڻ سولو آهي، گهرڻ ڏکيو آهي." پر ڪي تمام غريب ماڻهو ائين ڪندا آهن. بعضي ڪي ويچاريون رنڊ عورتون پنهنجن مائٽن ۾، آباديءَ جي زماني ۾ وڃي سيڪڙ ڪنديون آهن.

ڀلو وڍڻ

ٿر جي ڍور جي ٻنين ۾ جهنگلي ٻيريون گهڻيون ٿينديون آهن. ڍور ڪٿني واري پاڳي ۾ گهڻا آهن، تنهنڪري اتي ته ٻيهه گهڻيون ٿينديون آهن، باقي ٿر ۾ ڇڳيون ٿينديون آهن. انهن کي ليڏاڻ وقت نه وڍيو آهي. ٻنين چُنڻ وقت نومبر جي پڇاڙي ۽ ڊسمبر ڌاري اهي وڍي ٻيهي (پيالي) سان هلڪا ڏڪسا ڪندا ويندا، جنهن کي "ٻاهي" يا "ٻيمٽ" چوندا آهن.

چوٿين ڏينهن ٻهاريءَ سان ڪٺي هڪ سخت زمين جي صفا ڪيل ڪر تي رکي مٿان هلڪا هلڪا ڏڪ هڻندا آهن ته ٻن سڀ ڇڙي پوندا ۽ باقي پڻگهر (ڪَڻڊا) بچندا، جي جدا پري رکندا. اهڙيءَ طرح سڀ ٻن چاڳي پڳسا ڪندا آهن، جنهن کي "ٻلو" چوندا آهن. پوءِ جالنگ پورا پري اُنن تي ڪٺي گهر اچي رکندا. جاءِ هوندي ته واهه، نه ته ڪاٺين جي ڪَرهِي ٺاهي اُن ۾ رکندا آهن. سياري جو اهو چارو اُنن لاءِ فائدي وارو آهي، ڇو ته چوندا آهن ته ٻَلو ٽپَلو يعني گرم آهي، جنهنڪري وهٽ تي سيءَ جو اثر نه ٿيندو آهي. اُنن کان سواءِ ٻڪرين کي ٻه ٻلو ڪارائتو آهي ته ڪير وڏيڪ ڏيندڙيون آهن. جي ڪنهن وٽ ضرورت کان وڏيڪ ٻلو هوندو ته وڪڻي ڇڏيندو. جالنگ پوري جي قيمت رواجي طرح ڇهه-ست رپيا، پر ڪڏهن ڪڏهن ڏهين-ٻارهين رپئين تائين به وڪامندو آهي.

هواڻيءَ کان پوءِ گرم موسم ايندي آهي، اُن بعد ٻلو ڏيڻ بند ڪندا آهن. ٻن چاڳڻ بعد جي ڪڻڊا بچندا آهن، سي ٻنج-ست پيمت گڏ ڪري ٻياليءَ جي وسيلي مُڙسارو مٿي تي ڪٺي ايندا آهن، جنهن کي "اوٻاڙو" چون. بعضي اهي ڪڻڊا اُنن تي به ڪٺي ايندا آهن. اُٺ جي ٻُور کي "پيمٿارو" چون. هنن مان گهر جا لوڙها ٺاهيندا آهن، جي ڪم خرچ ۽ مضبوط ٿيندا آهن.

دَن يا ڪاٽر

ٿر جي ماڻهن وٽ چوپايو مال جهجهو آهي. چراگاهه به آهن، جتي برسات پوڻ وقت گاهه جام ٿيندو آهي جو گڏ ڪري رکجي ته ڏڪڻي وقت ڪم اچي، ڇو ته برسات سڀڪنهن سال ضرورت جيتري ڪانه ٿي پوي. ڪڏهن ڪڏهن ڏڪار پوندو آهي تڏهن جيڪر ڪمائنو ٿئي. پر ٿري ماڻهو ان جو فائدو ڪونه ٿا وٺن، البت ٻارڪر جا ماڻهو گاهه گڏ ڪري رکندا آهن.

ٻاجهري ۽ جوئر (جا بلڪل ٿوري ٿيندي آهي) جا ڪانا ڪيترا ڀاري ته ويندائي ڪوڙه آهن. پر ڪنهن سال ڏسندا ته گاهه گهٽ آهي ته ٻوءِ ڪجهه ويندا آهن.

صبح جو ٽڏ ۾ اچا ٻه جي ڪنهن ڏينهن ماڪ ٻوي ته اهو وقت ڪاڻ وڍڻ لاءِ سٺو آهي. ڇو ته ماڪ سبب گهم هوندي، جنهنڪري ٻن ڪوڙه ڇڻندا آهن. سخت زمين ۾ وڏا ۽ مضبوط ڪانا هوندا آهن ته ڏاتي سان ڪپيندا آهن. ٻر جي زمين ۾ ر ۽ ڪانا ننڍا ۽ ڪچا هوندا (جنهن کي چاپ چوندا آهن) ته هٿ سان اکوڙيندا آهن. ٿورا ٿورا گڏ ڪندا رکندا ويندا، جنهن کي ڀاٿرا چوندا آهن. سڪڻ بعد پريون ٻڌي هڪ هنڌ ڍڳ يا ڪالٽر ٺاهي رکندا آهن. ميٺهن ۽ مال جي ٻچاءُ لاءِ مٿان سيڻ ۽ مرٽون ڏيئي نوڙين سان ڦاهو ڪري چوڌاري ڊنگهر ڏيئي ڇڏيندا آهن. اڇا ٻه مال جو ڊپ ساڙيندا ته ٻاهران گول ڪاهي ڪٽي ڇڏيندا، اهڙيءَ طرح ٻه-چار سال رکڻ سان به خراب نه ٿيندا آهن. اهي ڍپ ڪائي اهڙا مضبوط ٿي ويندا آهن، جو برسات جو ٻاڻي اندر وڃي نه سگهندو آهي. ضرورت وقت ڪولي مال کي کارائيندا ۽ وڪرو ڪندا آهن. ڏڪار وقت اُن-ڏهن ٻهين مڻ تائين به وڪرو ٿيندو آهي.

ٻارڪر ۽ ڪنني جا ماڻهو ڪالر جي وچ ۾ مال ڇڏيندا آهن، جنهن ۾ اُن يا ڳوارٽيي رکي ڇڏيندا آهن ته حفاظت سان ٻيٺي هوندي آهي. ڪي ماڻهو ڪانا ٽڪر ٽڪر ڪري مال کي ڏيندا آهن. ائين ڪرڻ ڪري اٽڪل چوٿون حصو لتاڙ ۾ خراب ٿيو وڃي، تنهنڪري ڪيترا ماڻهو ڪفايت جي خيال کان ڪاڻ جي ڪُتر ڪري ڏيگهن ۽ ميٺهن کي ڏيندا آهن، ائين ڪرڻ سان زيان نه ٿيندو آهي.

ڦصل ڪٽڻ ۽ ڪاڻ وڍڻ بعد ٻني ڇڏي ڏيندا آهن، چوندا ته ٻني ڀيلائي ڇڏيسون. ٻوءِ مال ٻيو چرندو نه چوندا مال ڀيلاڙ ٿو چري.

باب تيرهون

جانور

ٿر ۾ مکيه ٻن قسمن جا جانور ٿين- گهرو جانور ۽ جهنگلي جانور.

● گهرو جانور- مينهون، ڳئون، ٻڪريون، رڍون، سانڍيون (ڍاچيون) کير ڏيندڙ جانور آهن.

اُٺ، گهوڙا ۽ گڏهه سواري ۽ بار برداري لاءِ آهن.

ڪُتا پاليل ۽ رولو هوندا آهن، ٻلا ڳوٺن ۾ رهندا آهن.

● جهنگلي جانور- هرڻ، سهو، گيدڙ، لوڪڙ، چرڪ (چراخ) جهنگلي ٻلو وغيره. هرڻ ۽ سهي جو شڪار ڪبو آهي. سيهڙ ٿر ۾ عام نه آهي.

ٿر ۾ ٻيلا يا گهاٽو جهنگ ڪونه آهي، جنهنڪري اتي چوپائي مال کي نقصان رسائيندڙ يا خونخوار جانور ڪونه ٿين.

مينهون- ٿر ۾ ٿوريون آهن، سي به ڪن شاهوڪارن وٽ، ڇو ته مينهن کي ڪپي جهجهو کاڌو ۽ پاڻيءَ جون سهولتون، سي ٿر ۾ گهٽ آهن.

ڳئون- ٿر ۾ چڱي تعداد ۾ آهن. مالدارن جي گذران جو خاص مدار ڳئين تي آهي. ڪن وٽ گهڻيون، ڪن وٽ هڪ-ٻه هونديون آهن. جنهن گهر ۾ ڳئي هوندي ته چڻ اها آکه اولاد (ڳئندڻ) لاءِ آسودي، ۽ خرچ به رواجي طرح گهٽ، البت ڏڪار وقت تڪليف ٿيو پوي.

ٻڪريون- غريب ماڻهن لاءِ ٻڪريون چڱيون آهن. ڪي سياري جي شروعات ۾ وڃامن ته ڪي وري اونهاري جي پڇاڙي ۽ برسات کان اڳ ـــ پيرن وارن ڏينهن ۾ وڃامن، جنهنڪري ٻڪراز جي گهر لسيءَ جي لپ سدائين هجي. ڏڪار وقت به

ٻڪرين تي گهڻو خرچ ڪرڻو ڪونه پوي. چيلن ۽ ڏاس جي وڪري مان جهجهو آمراسو ٿئي.

رڍون- تر ۾ توريون آهن. ٻارڪر ۾ رَٻارين وٽ رڍن جا ولر هوندا آهن. هي به ٿور خرچو ڌڻ آهي. گهيٽن ۽ اُن جي وڪري مان چڱو آمراسو ٿئي. خاص ڪري ڪارين رڍن جي اُن وڏي اگهه سان وڪامندي آهي.

اُٺ- ٿر ۾ غريب ماڻهوءَ جي آکهه جي گذر لاءِ اُٺ جهڙو ڪوبه ڪمائتو جانور ڪونه آهي. هن کي "سُڪي جو ٻيڙو" چوندا آهن. سواريءَ لاءِ ڪم اچي، ڪوس چيڪڻ، ٻار کڻڻ، ۽ وسڪاري جو هر ڪاهڻ جي ڪم اچي. غريب ماڻهو ٻاڙا کڻي، ڪانين جا لَڏا کڻي وڪرو ڪري ڪٽنب جو گذران ڪندا آهن.

گهوڙا- ٿر ۾ گهٽ آهن ڇو ته گاهه ۽ داڻي جو خرچ غريب ماڻهو برداشت ڪري ڪونه سگهن. چوندا آهن ته "گهوڙا گهر ٿا کائين." هڪ گهوڙي جو خرچ ڇهن-پنجن ماڻهن جي آکهه جي خرچ جي برابر آهي. گهوڙا يا ته ڪي شاهوڪار ماڻهو رکن يا وري ٻانڀڻ، گُرڙا ۽ مڱڻهار فقير وغيره رکن. ڇو ته انهن جا راڄ ٻڌل آهن، تنهنڪري چڙهي لاءِ ڪم اچن ۽ ٻاهر رهڻ ڪري گهوڙي جو گاهه ۽ داڻو مفت ۾ ملي.

گڏهه- هي ٿورُ خرچو ۽ ڪمائتو وهٽ آهي. غريب ماڻهو گڏهه ڌاريندا آهن. شهرن ۾ مٽي ۽ سيرن ڍوئڻ، وسڪاري جو هر ڪاهڻ، گهر لاءِ پاڻي جا جَنَبا ڀرڻ ۽ ڪوس ۾ واهڻ جي ڪم اچي. ڪم لٿي ڇوڙي ڇڏيو آهي ته ويچارو پاڻيهي پيو جهنگ مان پنهنجي ڪاڌي جي پورت ڪندو آهي.

ڪُتا- ڪي مالدار ماڻهو ڪُتا پاليندا آهن، جيئن ڪو مال چوري ٿي نه وڃي. جيتوڻيڪ ٿر ۾ چوري گهٽ آهي ته به انديشو ضرور رهي ٿو، نه ته ڳوٺن ۾ گهڻو ڪري سڀ رولو ڪتا رهندا آهن.

ٻلا- گهرن ۾ رهندا آهن، اهي ٻاليل ڪونہ هوندا آهن، رولو آهن. ڪي ٻيلا جهنگ ۾ رهندا آهن، جن کي "جهنگ ٻيلا" چوندا آهن.

هرڻ- اڳي سڄي ٿر ۾ هرڻ گهڻا هئا مگر هاڻي فقط ڪڇ جي رڻ جي پرسان ۽ اوپر طرف پارت جي حد پرسان ٿورا ڏسڻ ۾ ايندا آهن. باقي وچ ٿر ۾ ڪونہ آهن. انهن جو شڪار ڪبو آهي.

سَهو- هي بلڪل ڇڊا آهن، ڪڏهن ڪڏهن ڪي ڪولهي ۽ ڀيل شڪار ڪندا آهن.

لُڌڙ- ڀيل ۽ ڪولهي هن جهنگي جانور جو شڪار ڪندا آهن.

جرڪ ۽ گدڙ- هي ڪارونجهر ٽڪريءَ ۾ رهندا آهن، باقي ٿر ۾ ڪونہ آهن.

مالدار

ٿرپارڪرءَ جا ماڻهو تہ مال ڌارين، پر شهري ماڻهن جي بہ مال کان سواءِ نہ سَري. اهو ڪو گهر ورلي هوندو، جنهن وٽ گانيون يا ٻڪريون نہ هجن. هوند سارُو ڪن وٽ گهڻيون، ڪن وٽ ٿوريون، پر هونديون ضرور- ڍڳي نہ هوندي تہ مَن ٻڪري هجي. اهڙو ڪو گهر ڪونہ هوندو، جنهن وٽ ڪجهہ بہ نہ هجي. شهري ماڻهو، ڍڳيون جيستائين مينڊيون، تيستائين پاڻ وٽ رکندا، پسو ڪَرڻ (وهڪرڻ) بعد ٿرپارڪرءَ جي مالدارن ڏي، جي مُهاڙيا هوندا آهن ۽ ساڻن ڏيتي ليتي يا سنگت سانت جي ننگ ڪري يا چارائي تي ڇڏيندا آهن. ٿرپارڪرءَ جي ماڻهن جي تہ ملڪيت اهيئي اهو چوپايو مال. جنهن لاءِ چوندا آهن تہ "سون جي رتيءَ کان رت جي رتي وڏيڪ آهي."

چوپائي مال کي چون "ڌڻ"، کير مکڻ جهڙ کي چون "ڏيٺو"، مالدار کي چون "ڌُوڏي" ۽ چارپندڙ کي چون

"ڏنار". جنهن مالدار جي پنهنجي مال تي دل هوندي ته ان ۾ برڪت ٿيندي، يعني واڌارو ٿيندو ويندو. "ڏڻ ڏار ته لٺ ڪٽي چار"، تنهنڪري مال ٻارائڻ، چارڻ، ڏهڻ، ٻيارڻ وغيره جو ڪم پنهنجي سِرِ ڪن. لاچاري حالت ۾ ماڻهو رکڻو پوي، باقي جنهن مال تان دل کڻي ته پوءِ کٽو کٽو ٿي ويندو. "ڏڻ ته ڏٺي نه ته وڪڻ کٽي"، ڏڻ آهي ڏٺيءَ سان، پيا ڪھڙو چاريندا ٻاريندا.

جنهن وٽ مال جهجهو سو ٿيو ڀاڳ وارو، تنهنڪري آن کي ڀاڳيو چون. مالدارن جي ملڪيت جي ڪَٿ به ائين ڪندا آهن، ته ڦلاڻي وٽ هيتريون رڍون، ٻڪريون، ڍڳيون، مينهون، اُٺ وغيره آهن. چوپائي مال کان سواءِ ڪنهن کي ڪونه سَري. پنهنجي ڏيٺي جهڙو ڪجهه ڪونهي. جنهن وٽ ڏيڻو نه آهي سو سدائين سورن ۾، ۽ ماڻهن جي نظر ۾ به ڪِريل، جو جو پرائيءَ جو ڪھڙو آسرو. اويل سويل مزمان آيو ته ڪنهن جي در تي وڃڻو ڪونه پوندو. گيهه پنهنجو، کير، ڏونرو ۽ لَسي جي لَپ سان مالي ڏيندا. مهل آڪوبت (عاقبت) سان گذري ويندي، ڪنهن جي اوسيئاري (محتاج) ٿيڻ جو ضرورئي ڪونه ٿيندو.

ٻيٽ ٻارين ٻهنواريون ڪن چوڙيلون چوئيي.

ڪي ماڻهو اهڙا آهن، جن وٽ مال ٿورو هوندو آهي يا ڪي رنڊ زالون اهڙيون آهن، جن وٽ هڪ ڍڳي يا ٻڪري هوندي آهي ۽ گذران جو ٻيو ڪو وسيلو نه هوندو آهي ته آن جو کير ولوڙي، لسيءَ سان گهر جو اوڙڻ ڪن ۽ اهو ٿورو ٿورو مکڻ گڏ ڪري اهو گيهه وڪڻي پنهنجي پيٽ جي پورت ڪن. انهيءَ لموڙي ڪفايت سان گيهه گڏ ڪرڻ کي "چوئيي" چون.

ٿري مالدارن کي پنهنجي مال سان ڏاڍو پيار ٿيندو آهي، خاص ڪري عورتن کي، هو وس پڄندي ٿيڻا مال (مادي مال) وڪڻڻ پسند نه ڪندا آهن.

ڪانڌ مَ وڪڻ ڪنڌيون، ڏڻ سڀوئي ڏارَ،
آيريون سڀريون پنهنجون سيڻيون سڀ سنڀارَ،
ٻنَ چڙهي چڻن پٽي، وڃي ولهارن وارَ،
اڇيون اڳٺيان ٻهار، سرلا ڪندي سنڌڙا.

ڏڪڻي وقت ۾ آيري مال کي گهر جا ٻڪرا ۽ آخر زيور وڪڻي به چارو وٺي ڪارائي ورهيه پورو ڪندا. چوندا آهن ته مال بچيو ته ٻڪرا ۽ زيور وري به ٿي پوندا. باقي ڏٽرونيو مال، ڍڳا، ڇيلا ۽ گهيٽا وغيره وقت بوقت وڪڻندا رهندا آهن، جنهن مان چڱو آسرو ٿيندو آهي. مالدارن جي آمدنيءَ جو اهوئي ذريعو آهي، جنهنڪري ڪيترا ويچارا سکيا ستا ۽ پنهنجيءَ وارا آهن.

ڏڻ ڏارڻ

ٿر جو گهڻو عوام ٻهراڙين ۾ رهي، جتي وسڪاري جو چار مهينا پوک جو ڪم ڪن. باقي آٺ مهينا پيو ڪو خاص ڌنڌو ڪونهي تنهنڪري ماڻهو مال، ڳئون، مينهون، ٻڪريون رڍون ۽ اٺ وغيره ڌارين. انهيءَ ڪري مال ۽ اُن مان پيدا ٿيندڙ شين، کير، مکڻ، گيهه، اُن ۽ ڌاس وغيره مان جججهي پيدائش ٿئي.

وسڪاري جا چار مهينا مال سان ماڻهو ٻهري، باقي اٺ مهينا چَڙهيو ٻيو جهنگ ۾ چري. وسڪاري جو ڍڳيون صبح ۽ شام ٻه دفعا ڏهن، رات جو وٿاڻ ۾ رهن. باقي اٺ مهينا صبح جو ڏهي پاڻي پياري جهنگ ڏي روانيون ڪري ڇڏين. سارو ڏينهن ۽ رات چري ٻئي ڏينهن صبح جو پاڻيهي موٽي اچن. لنڊڙا گابا ۽ گابيون جدا جهنگ ڏي روانا ڪن جي موٽي اچڻ تي ٻڌيو ڇڏين.

ٿري ڳئون پليون ٿينديون آهن، وهلي تي ڪافي کير ڏينديون آهن. ڍڳي سانتيڪو جانور آهي، ڪي ڍڳيون ڪنر

ٿينديون آهن ۽ ڏهڻ مهل لتون هڻنديون آهن ۽ ڪي تہ ڦرن کي بہ ڌارڻ نہ ڏينديون آهن تڏهن چئبو آهي تہ "ڪُنڀيار" آهن ۽ هيج ڪان سواءِ ڀڙاسيندي بہ نہ آهي. آهستي آهستي الهن کي ٿاڦبو آهي. ڳانءِ ڦر ڪان سواءِ نہ ميڙلدي آهي. اتفاق سان جي ڪنهن جو ننڍو ڦر مري ويندو آهي، تہ ميڙڻ ۾ تڪليف ٿيندي آهي، تنهنڪري هيج ڪرائڻ لاءِ اُپاءَ ڪندا آهن.

ڍڳين کي ڏهڻ لاءِ رسي ٽڪر ڪٽي هڪ ڇيڙي سان ورڪو ڏيئي ڍوڳان ۾ اٽڪائي، ٻئي ڇيهہ سان ڍڳيءَ جي اڳين جنگهہ کي ورڪو ڏيئي ڦر جو ڪنڌ ٻڌي ڇڏين. الهيءَ کي "ڍنگ وجهڻ" يا "ليڙجڻ ڏيڻ" چون، ۽ رسيءَ کي "ليڙهڻيو" چون. ڏهڻ بعد جڏهن ٿورو کير بچي تڏهن ڦر ڇوڙين تہ ڌائي وٺندو آهي. جيستائين ڦر ننڍو هوندو آهي تيستائين ٻاسو (بہ ٿڻ) ڌارائين. وڏهن-ٻنجويهن ڏينهن تي جڏهن چرهو ٿيندو آهي، تڏهن آهستي آهستي کير گهٽائي هڪ ٿڻ ڌارائين. ننڍي ڦر کي زيادهہ کير نہ ڏبو تہ سٺو رلندو ڪونہ، تنهنڪري وڌيڪ کير ڏيندا آهن.

ڳاليون جهنگ مان چري ايندڙيون تہ سياري-اونهاري سوٽائن کي گوار جو ڏارو اٽڪل سير-ڏيڍ يا وڌيڪ بہ ڏيندا آهن، ان کي "سوس" چون. ڪي ڏارو ٻاٽيءَ ۾ ٻُسائي اڌ ڪلاڪ کن رکي پوءِ ڏين، ڪي وري گوار کي ٻاٽيءَ ۾ ٻاڦي ٺاري پوءِ ڏين، ڪي وري گوار سان گڏ ٻاجهريءَ جي سنگن جي ٻَري ٻاڦي ٺاري ڏين. ائين کير وڌيڪ ڏينديون آهن ۽ بدن ۾ بہ متاريون ٿينديون آهن، چوندا آهن تہ "رت راڙو آهي." کير جو مدار بہ الهيءَ تي آهي، ٽڪل ۾ کير ڪٿان آيو. وسڪاري جو سوس ڪونہ ڏين، چاڪاڻ جو سائو گاهہ کائڻ لاءِ جام هوندو آهي.

هڪ ڳانءُ ته ڪٽنب لاءِ آسودو گذر آهي. ڪي ٿورو ڪي گھڻو، پر سراسري هرهڪ ڳانءُ اٽڪل ڏھ مهينا ٻلڪ وڌيڪ وقت کير ڏئي جنهن مان ڏڌ، مکڻ، گيهه ۽ جهڻ ٿئي. گهرجي گهرج لاءِ غريب ۽ وچولا ماڻهو پيو گيهه کوڙ وٺن، الهي مان پورت ڪن، ٻلڪ ڪجهه بچائي وڪرو به ڪن. پنهنجي جهڻ جي ڪري پاڙيءَ جي به ضرورت گهٽ ٿئي، ۽ اناج به گهٽ کپي. ڳانءِ جي لسي پيئڻ سان ڳهر اڇيو وڃي ۽ ماڻهو ٻوڏ پر هجي. ڳانءا ۽ ڳائيون ٿين، مرڻ بعد چم ۽ هڏا به ڪم اچن.

جي ڏڪار پيو ته پوءِ ڍڳين جي ڪاڏي ۽ چاڪريءَ لاءِ خرچ ڪپي نه ته ٻڪ وگهي مري وڃن. ڪڏهن ته مالدار ويچارا گهر جا ٿپڙ، زيور وغيره گروي رکي يا وڪڻي به مال کي ڪارائين، الهيءَ هوندي به گھڻو مال مري وڃي ۽ ڪي مس وڃي ورهيه پيڙهيون ٿين. ڍڳا هر ڪاهڻ جي ڪم اچن، پر گهٽ، ان کان وڌيڪ کوس چڪڻ ۽ ٻڪالن پرڻ لاءِ ڪم اچن.

ٻڪريون صبح جو ڏهي ٻڪرار جهنگ ڏي ڪاهي وڃي، شام جو موٽائي آڻي. سياري جي موسم ۾ رات جو واڙ ۾ هجن، اونهاري جو کلئي ميدان تي ويٺيون رهن. ڪي وري ڄاڙوليون ڪن، يعني صبح جو ڏهي روانيون ڪن. رات جهنگ ۾ رهن وري ٻئي ڏينهن صبح جو موٽي اچن. ننڍڙا ڦر (ڇيلا ۽ ڇيليون) ٻهريائين کير تي گذارين، پندرهن-ويهن ڏينهن بعد لنڊا پوتا ۽ وڻن جا ڪچڙا پن کائين تڏهن چون ته هاڻي چرها ٿيا آهن. ان بعد کير گهٽ ڏارائين، پوءِ جدا جهنگ ڏي روانا ڪن، جن جي بعضي لنڊيا ٻار نهار ڪندا رهندا آهن. اهي واڙ جي پرسان گوچر ۾ چرن، ٻڪرين جي موٽي اچڻ کان ٿورو اڳ قابو ڪيا آهن، جيئن ڏائي نه وڃن.

ٻڪريون نومبر، ڊسمبر ۽ جنوري ۾ گهڻيون ويامن نه ته سڄو سال ايڪڙ ٻيڪڙ پيون ويامن. سياري جو ڦرن کي ”ڪوڏ“

۾ ۽ اونهاري جو "ٻـرٽي" ۾ وڃهن. ٻڪرين تي ڏڪار ۾ به خرچ ڪرڻو ڪونه پوي يا بلڪل معمولي، گوار جي لٺپ تي ٻهون هلن. جنهن وقت ڏهه-ٻارهن ٻڪريون هونديون ته سهڻي ساڳئي وقت وهڪي ڪونه وينديون. ڪي ته ڪي ٻهيون ميڙيندڙيون، تنهنڪري چوندا آهن ته "ٻڪرار جو جهيڙو ڪڏهن ڪونه سڪي" يعني سدائين ولوڙو هليو اچي. ٻڪري جڏهن ساڄي پاسي ڏهبي ته ان کي "سڄڏوهو" پاسو چون ۽ ڏائي کي "آڏوهو" پاسو چون. ٻڪري رواجي طرح اڌ سير کان سير تائين ٽاڻي تي کير ڏيندي آهي، ڪي پليون ٻڪريون وڏيڪ کير به ڏينديون آهن. ٻڪري جي کل ۽ گوشت ڪم اچي، چيلن ۽ ڏاس جي وڪري مان پيدائش ٿئي.

رڍ سياري جي سياٽي آهي. پارڪر ۾ رباري قوم وٽ خاص رڍن جا ڌڻ هوندا آهن. باقي ٿر ۾ رڍون ۽ ٻڪريون گڏ چرنديون آهن. هاڻ مهل ڪنڌ هيٺ ڪري هلن. ٻڪرين کان گهٽ کير ڏين. مگر رڍ جو کير گهاٽو آهي، جنهن [illegible] ججهو لهي. رڍ کي ٻنهين پاسي کان پوئين ٽنگن جي وچان ڏهبو آهي. رڍون موڏيون ٿين مگر ڪن ڪن گهيٽن کي وريل سڱ ٿيندا آهن، ڪي موڏا به ٿين. گوشت، کل ۽ اُن ڪم اچي. اُن مان کٿا، لويون ۽ ڪمريون ٺهن. اها قيمتي شئي آهي، تنهنڪري ٻاهر وڪري لاءِ وڃي. ڏڪار جي حالت ۾ به رڍن جو گهڻو خرچ ڪونهي.

رڍون ۽ ٻڪريون جن وٽ گهڻيون هونديون آهن سي ٻاڻ چارين يا مهنيدار رکن. ٻر جن وٽ هڪ-ٻه هونديون آهي سي ڪن ولرن سان گڏي ڇڏين ۽ چارائي ڏين، يا ان جي چانئي ڪين. ڪي وري آڏياريون يا ٻاڳيون يعني پيرائتيون ڏين، ٻهيون ويامن ۽ وڌن، پوءِ حساب ڪن.

ماڻهو مادي اُنين جا ولر ڌاريندا آهن، جنهن کي ڳلو وڳ چئبو آهي.

جھوڪون نہ جُھٽڪن، وڳا نہ ٻَسان وٽ ٻر.

صبح جو اوٺاڙي جھنگ ڏي وٺي ويندو، سارو ڏينهن چاري، رات جو ڪنهن ڦرڙ هنڌ تي پٽ يا مَٿاريءَ تي ويهاري ڇڏيندو، جنهن کي "جھوڪ" چئبو آهي.

چاربو لنبَ لطيف چئي واڳيئين وهارين.

اسر جو اٺاري چاريندو چاريندو پاڻي پيارڻ لاءِ کوهہ تي آڻيندو. ڪي تہ ٻئي ڏينهن ٻہ آڻيندا آهن، ٻئي ڏينهن کي "تَسو" ۽ ٽئين ڏينهن کي "ٽيهاس" چوندا آهن. ڪو مال چوٿين ڏينهن ٻہ اچي پاڻي پيئندو آهي، ان کي "چوٿاس" چون. ايستائين جھنگ ۾ رهنديون آهن. اونهاري جو گهڻو ڪري روزانو، لاچار تہ ٻئي ڏينهن ۽ سياري جو ٻئي يا ٽئين ڏينهن پاڻي پيئاربو آهي. اتفاق سان ڪو وهٽ رُلي وڃي تہ ٻوءِ اهو چوٿين ڏينهن اچي پاڻي پيئندو آهي.

سيڪو اوٺاڙي پاڻ وٽ هڪ ٻتل جو "ڏابورو" (ڏاٻلو) رکندو آهي، جو ڏاس جي تهيل چارپدار ڇڪي ۾ پيل هوندو آهي. اهو ڇڪو سدائين ڪُلهي لٽڪيل رهندو آهي، جو پاڻ ڳنڍي ناهيندا آهن. اٺن ڏهڻ مهل ڏابورو کير سان ڀري وٺندا آهن، جو ٻوءِ ماني سان کائيندا ۽ ڪي تہ ائين ئي پي وڃن. ڪي تہ ٻہ-ٽي مهينا لاڳيتو کير تي گذران ڪن، اناج کي ويجها بہ ڪونہ وڃن. ٺاري ويٺل ساڻي جو کير مٺو ٿيندو آهي، جنهن-سِتن مهينن بعد الميت ٻيرڪو ٿي ويندو آهي. اٺ جي لنڊي ٽر ٽر کي "اوڏيو" ۽ ماديءَ کي "توڏڪي" چون. اهي ٽر گڏ هوندا آهن، تنهنڪري کير جو ٻچاءُ ڪمو آهي جيئن ڏائي نہ وڃن.

ڏاس يا مِلَس مان چارپدار ڇڪو ناهي اُوسَ (اوهہ) تي ڏيئي، پاسن کان رسيون اَڪائي اهي مٿان ورائي ٻَنڌيءَ تي ٻڌي قابو ڪري ڇڏيبيون آهن، اُن کي "واڻاڻ" چئبو آهي.

ميڙڻ (ڏهڻ) مهل واڳاهه هڪ ٻاسي ڳان پرو ڪري لاهي، ساڻئن ڏهي، باقي ڦر ڪي ڏارائي، وري ڦاڙو ٻڌي ڇڏيندا آهن.

اوڻاڙي وڳ چاريندي، ھئم ھو... ھئم ھو لفظ ڪيس وارڻ ۽ ھڪلڻ لاءِ ٻيو ڪم آڻيندو آهي. ڪير ولوڙڻ جي ڪم ڪونہ اچي. نر اٺ سواري، بار ڪڍڻ ۽ هر ڪاهڻ جي ڪم اچي، لاچاري حالت ۾ متئين مقصد لاءِ ڏاچيون بہ ڪم آڻين.

مينھون ٿر ۾ گھٽ آهن، ڪاڻي ڪير ڏينديون آهن جو ڳانءِ جي ڪير کان گھاٽو ۽ طاقتور آهي، انڪري مکڻ جھجھو لهندو آهي. اڪثر چاري جي ڪوتي ڏيڻ کان سواءِ مينھن نہ ميڙائدي آهي. مينھن ڪي ڪجهي جھجھو پاڻي جنهن ۾ ٻيٺي ترڳي، سو ٿر ۾ ڪونہ آهي، انهاسڪ وبچاريون وسڪاري جو لاهينديون آهن جڏهن ترائن ۾ پاڻي تيندو آهي. مينھون مهانگيون آهن ۽ چاڪري گھرن، جنهنڪري غريبن جو ٻچڻ ڪونهي. ڪي شاهوڪار ڏاريندا آهن، پاڏا ڪوھن مان پاڻي ڪڍڻ لاءِ ڪوس ڇڪڻ واسطي ڪم اچن.

غريب ماڻھو گڏهہ ڏارين. وسڪاري جو ٻنيءَ تي پاڻيءَ جو جنڊو پري ڪٽي وڃن. سياري اونهاري شهرن ۾ ميٽي ۽ سرن ڪڍڻ جي ڪم اچن. مالڪ سچو ڏينهن ڪم وٺي شام جو جهنگ ڏي روانا ڪن، جتي گاهہ وغيره کائين، صبح جو ڳولي هٿ ڪري ڪم ۾ لڳائيندا آهن، خرچ ٿورو ڪمائي جھجھي. ڏڪار ٻري تہ بہ گڏهہ وبچارو ٻيو هلندو آهي. برسات ٻيٺي، ٿورو گاهہ نڪتو تہ ڪائي پڙ ڪندو. ڪجهہ ساهي آيس تہ ھينڪڻ ڪندو ۽ ڊوڙون پائيندو. تڏهين تہ چوندا آهن تہ ”گڏهہ پڙ جهلي نہ سگهي.“

ڪنڀارن جو خاص وهٽ گڏهہ آهي ڇو تہ انهن جو ڌنڌو ميٽيءَ مان ٿانءَ ناهڻ جو آهي، جنهنڪري متي پوئڻ، لهائينءَ لاءِ پاڻ آڻڻ واسطي ڪم اچي. عام ماڻھو سواريءَ لاءِ گڏهہ ڪم

ڪونہ آڻين، ڇو ته گڏھ تي چڙھڻ عزت کان گھٽ سمجھن، مگر ڪنڀار مٿس چڙھن، بلڪ ڄڃ ۾ به سواريءَ لاءِ گڏھ ڪم آڻين.

ڪي ٻڪريون اھڙيون ٿينديون آھن جي وسڪاري جو رات جو اُتي ماڻھن جي ٻنين ۾ وڃي ڀيل ڪنديون آھن. ڏنار جيتوڻيڪ وٿاڻ تي سُتل ھوندو آھي ته به ڪنھن مھل جاڳيا نه به ٿيندي آھي، ته اھڙين ڍڳين جي ڳچيءَ ۾ ڇيرون، ڇَڙا، گھنڊ يا گھنڊڙيون ٻڌندا آھن، جيئن اُتي وڃڻ جي حالت ۾ ڏنار سجاڳ ٿي سگھي. ڳئن جي ڳوھر ۾ ٻن-ٽن ڍڳين ۾، ٻڪرين جي ولر ۾ به ٻن-چئن ٻڪرين ۾ گھنڊڙيون ٻڌندا آھن. جَتَ اُٺن ۾ لنڊيا مٿر ٻڌندا آھن. جھنگ ۾ مال ھوندو آھي ته ڏنار کي واجي تي جھٽ پتو پئجي ويندو آھي، ھن کي "سالھار" به چون.

ڪڏھن ڪي ماڻھو گھنڊڙيون ڇوڙي ويندا آھن، ان لاءِ ڇا ڪندا آھن، جو لوھ جي سنھي سنگھر ۾ گھنڊڙي وجھي مال جي ڳچيءَ ۾ قابو ڪري ننڍڙا ڪلف ڏيئي ڇڏيندا آھن، يا لوھ جي مضبوط ڪڙيءَ سان قابو ڪندا آھن.

چراگاھ

ٿر جي ماڻھن جي گذران جو مکيہ وسيلو نہ رڳو کيتي، پر چوپائي مال تي مدار رکي ٿو. "ٿر آھي ٿڻ تي نہ ڪڻ تي،" جنھن لاءِ ڪپن چراگاھ. جھڙيءَ طرح تعلقن، تپن ۽ مڪانن وغيره جون حدون مقرر ٿيل آھن، اھڙيءَ طرح ٿر جي سڀني ڳوٺن جون چوڏاري حدون مقرر ٿيل آھن. انھن حدن جي اندرئين زمين کي انھيءَ ڳوٺ جي "سيمَ" چئبو آھي. ان ۾ آباد زمين کان سواءِ جيڪا زمين ڇُٽل ھوندي آھي تنھن کي گئوچر زمين چئبو آھي يعني مال جي چاري لاءِ ڇڏيل. ڪي زمين ٽڪر اھڙا ھوندا آھن جتي سرڪاري طرح آباديءَ کان بندش ٿيل

هوندي آهي ۽ مال جي چاري لاءِ هوندا آهن. برسات پوڻ وقت الهيءَ زمين ۾ ڪائي گاهه ٻوٽا اُپرندا آهن.

تيو ٿئون ٿيندا ٻيڻون ڪوليءَ جام،
تيو ٿئون مارن تي مالڪ جا انعام،
مٺو مڙئي ۽ ڪنهيون هر جاءِ عام،
ٻُرت، لنبَ، مانڌاڻي مڪڙي جا ڪُدام،
مُرت وڪَر ڳاڳو ڳنم ٻَڪيرو اُلٽرَ،
شاد باد اي خطهءِ صحراءِ ٿر.
-(فدا)

ڏهرن ۾ وڪر اهڙو گھاڻو اُپرندو آهي، جهڙو سنڌ ۾ ڪنهن نمبر ۾ ٻوڪيل لوسڻ. نرم زمين ۾ ٻُرت جام ٿيندو آهي. ٻيو به هر ڪنهن قسم جو گاهه ۽ ٻوٽا اُپرندا آهن، جو مال ڪائي پوءِ ڪندو آهي. ڪڏهن ڪڏهن اونهاري جو چاري جي ڪميءَ سبب ڍڳيون نيستيون ٿي پونديون آهن ۽ اُٿي به نه سگھنديون آهن، تڏهن مالڪ روز پنج-ست ماڻهو گڏ ڪري اُٿاريندا آهن ۽ چارو وغيره ڏيندا آهن. گيهه، ڪوبرا، ڪڻڪ جو ڏارو گڏي ڏيندا، ان کي ”اوٻو“ چئبو آهي. اهڙيءَ حالت ۾ چئبو آهي ته ڍڳي ”ٻوري“ ويئي آهي. بعضي اهڙيون اَپريون ڍڳيون جهنگ ۾ ويهي رهنديون آهن ته ڏهه-ٻارهن مڙس گڏجي ڪتولي تي رکي ڪلهن تي کڻي گھر ايندا آهن جتي سنڀال ڪجي ٿي. اهڙيون ڍڳيون به وسڪاري جو سائو گاهه ڪائي رنگارون ٿيون ڪنديون آهن. خاص ڪري وسڪاري جي شام جو جهنگ مان موٽڻ مهل نظارو ڏسڻ وٽان هوندو آهي.

ٻَچنديون ٻتاريون، وري وٿاڻين آئيون.

سنڌن ڪرن جي کيهه سان آسمان غبار سان پرجي ويندو آهي، ڇڙن جي چينگھار پيئي پوندي، ڪي ڦرن لاءِ رنگارون

ڪنديون ٻوڙنديون اينديون آهن، ڳئوار جون هڪلون ٻُنيون ٻُڌنديون آهن.

ڪي ڀرڙيءَ جا ماڻهو پنهنجي سيم ۾ ڌارئي مال جي اچڻ جي منع ڪندا آهن، نه ته ڪنهن کي به جهل پل ڪانهي. اهو به انهيءَ ڪري جو ڌاريو مال آيو ته گاهه ڪائي ويندو ۽ پوءِ سندن مال تڪليف ۾ ايندو. ٻوريون برساتون پيون ته مال لاءِ ٻارهن مهينا گاهه جام ۽ پڻ جيڪڏهن گڏ ڪري رکجي ته به کُٽڻ جو نه آهي.

ڏهرن، ٻوڙن، پٽن، دڙن ۽ مڙهن ۾ مال ولر ڪيو پيا ٽڙيو پکڙيو پيو چَرندو آهي ۽ چَڙن جون چينگهارون ٻُڌنديون آهن.

جنهن مَڙهي ڏِس مال جون چَڙيون وڄن،
ساز سان ڳوليون ٻَهُون ميهون ٽِلَنِ،
ڏِس ته ڦر ڦوڳن اڳيان ڪيئن پيا نچن،
چاهه سان کھڙي لـ چرهو ٿا چرن.
ـ(ندا)

لنڍا گابا، ڇيلا وغيره جن کي ڦروٽ چئبو آهي، تن جي چاري لاءِ ڳوٺ جي ويجهڙائيءَ ۾ سيم ڇڏيل هوندي آهي، جنهن کي ”گوچر“ چئبو آهي، جو لفظ اصل ”گئوچر“ يعني ڳئن جي چرڻ جي جاءِ آهي. مال سڄو ڏينهن پنهنجي منهن جهنگ ۾ چري شام جو وٿاڻ تي موٽي ايندو آهي. فقط وسڪاري جو، جڏهن آبادي هوندي آهي تڏهن مال سان گڏ ماڻهو ڀريو آهي، نه ته سياري-اونهاري ضرورت ڪانه آهي.

وَٿاڻ

وٿاڻ ڳوٺ جي ڀرسان هوندا آهن. ڀڳيون صبح جو ڏُهي جهنگ ڏي روانيون ڪري ڇڏيون آهن. ڳئوار جو ضرور ڪونهي، ساڳيي رات جهنگ ۾ چري صبح جو موٽي اينديون

آهن. ڇو ته ڪوهن ڪان سواءِ ٻيو ٻاٽي ڪونهي، تنهنڪري ازخود موٽيو اچن. ٻاٽي ٻياري ڏُهي وري روانيون ڪن. وسڪاري جو ڏيڳين ۾ ڳنوار هوندو آهي ڇو ته آباديءَ ۾ پيل نه ڪن ۽ شام جو واپس آئيندو آهي ۽ رات وٿاڻ ۾ رهنديون آهن. وسڪاري جو صبح شام ٻئي ويلا ڏُهن ۽ سياري- اونهاري فقط هڪ ويلو صبح جو ڏُهن.

ٻڪريون صبح جو سوير ڏهي ٻڪرار جهنگ ڏي وٺي ويندو، جو شام جو واپس آئيندو آهي. سدائين ٻئي ويلا ڏُهندا آهن. اونهاري جو ٻاهر ميدان تي وينيون هونديون آهن. سياري جو ڪنهن ارت ۾ واڙو ٺاهيندا آهن، جنهن کي سيءَ جي بچاءَ لاءِ چوڌاري ڪُنڊرا ٻُوهه ڏيندا آهن. ٻوهه تَپلا (گرم) آهن، جنهنڪري سيءَ جو بچاءُ ٿيندو آهي. ٻڪريون نومبر-ڊسمبر ۾ ويامنديون آهن، جڏهن سيءُ گهڻو هوندو آهي تنهنڪري جن وٽ هڪ، ٻه، ٽي ڇيلا هوندا آهن، سي گهر ڪٽي اچي جاين ۾ قابو ڪندا آهن ۽ جن وٽ گهڻا هوندا آهن، جي واڙ جي پرسان زمين ۾ کڏ ڪٽي ڪوٺي وانگر ٺاهي ان ۾ وجهي مٿان ڍڪي ڇڏيندا آهن جنهن کي "ڪوڏَ" چون. صبح جو ٻاهر ڪڍندا آهن. جڏهن ڇرها ٿين يعني ڪجهه وڏيرا ٿي پوتا وغيره چَرن، تڏهن الهن جي لاءِ واڙ جي پرسان ننڍو واڙو ٺو ٺاهيندا آهن جنهن ۾ ٻوڙين، ان کي "ٻُڙ ٿو" چون. دروازي کي مضبوط ڏنگهر ڏيندا آهن، جنهن کي "ڪَتڙاهه" چون. جهنگلي جانور ڪونه آهن تنهنڪري ٻڪرار واڙ تي ڪونه سمهن. بعضي ڪُونن جا ڪي ڪُتا هيري پوندا آهن ته ٻڪريون ۽ ريڍون ماري ويندا آهن، تڏ ن ٻڪرار واڙ تي سمهندو آهي، ۽ ڪوشش ڪري ڪُتن کي ماري ڇڏيندا آهن. ريڍن ۽ ٻڪريون گڏ هونديون آهن.

اُنهن جي وڳـا جي جهوڪ ڳوٺ کان ٻاهر جهنگ ۾ ڪندا آهن. اُنهن جو کير ولوڙڻ ڪونه، پر ڏُڌي ڏابورا پري جَنت ٻاڻ ٻي ڇڏين. ٻيو ڪو ماڻهو جهوڪ تي آيو ته جام کير ڏيندا، ڪي ڪي جت ته ٻه-ٽي مهينا سانده، کير تي گذارو ڪندا آهن ۽ مالي اصل ڪونه کائين. هي ڳالهه جيتوڻيڪ ڪن کي مڃڻ ڏکي لڳندي، پر اها حقيقت آهي. سانڍيڻن (اُٺين) جا ٿر گڏ هوندا آهن، تنهنڪري کير جي بچاءَ لاءِ اوهه تي واڻاهه چاڙهي ڇڏين، جو ڏُهڻ مهل لاهبو آهي. مادي اُٺ جي ڏُهڻ کي "ميڙڻ" چئبو آهي.

مال ڏُهڻ

جن وٽ هڪ-ٻه ڍڳيون يا مينهون هوندي آهي سي جهنگ مان موٽڻ تي پنهنجي مالڪ جي گهر هليون وينديون آهن، جتي کين ڏُهي ونبو آهي. باقي جن وٽ ججهون هونديون آهن، سي وٿاڻ تي اينديون آهن جو گهرن جي پرسان هوندو آهي. ٿرونٽ اڳيـا ۾ ننڍي واڙي ۾ ڦاهو ڪري ڇڏبا آهن. مال جي اچڻ تي عورتون ۽ وڏيون ڇوڪريون ڇَرُوڙا، لوٽيون ۽ موريا کڻي وڃي ڏُهائيءَ جو ڪم ڪنديون آهن. واري واري تي هڪ هڪ ٿر واڙ مان ڪڍي مال ميڙي، اهو کير آنڌل ٿانون ۾ وجهنديون وينديون. ٿر لاءِ ڪجهه کير ڇڏبو جو هو ڌائي وٺندو. ڏُهڻ جو ڪم گهڻو ڪري عورتون ڪنديون آهن، پر جي مال ججهو هوندو ته مرد به ڏُهائي ڪندا آهن. ننڍي ڳائي کي "ٻَـوارو" چون. ڪي ڳاٻا ننڍا هوندا آهن تڏهين ڌوڙ (واري) کائيندا آهن، ان لاءِ "ٻوٽاڙي" ٺاهي منهن تي چاڙهي ڇڏيندا آهن. ڏُهڻ مهل اها ٻوٽاڙي لاهي ڇڏبي آهي. ڳاٻا جڏهين وڏا ٿيندا آهن، تڏهين انهن کي "ٻاڪٽ" چئبو آهي. ڪي ٻاڪٽ ڳاٻا هري پوندا آهن، جي لڪي وڃي جهنگ ۾ ڍڳين سان گڏبا آهن ۽ ڌائي

ويندا آهن. ان جي بچاءَ لاءِ ڪانُن کي "ڇينڀڙو" چاڙهي ڇڏيندا آهن، پوءِ پکي ڌائڻ نه ڏيندي آهي.

رڍون ۽ ٻڪريون صبح شام ڏُهيون آهن. هو سياري جو وياڻنديون آهن. ننڍا ڦر منجهند جو ٻُڙتي ۾ وجهي ڇڏبا آهن. ٻڪرين اچڻ تي سڀ ڏهي ٿورو ٿورو کير ٿڻن ۾ ڇڏبو آهي. جڏهن سڀ ڏهي رهندا تڏهن ڇيلڙا ۽ گهيٽيا ٻاهر ڪڍبا ۽ سڀڪو پنهنجي ماءُ جي هينان وڃي ڌائيندو آهي. ڪي ڪُميارَ هونديون آهن جي ڦرن کي نه ڌارائينديون آهن ته انهن کي جهلي ڌارائبو آهي. ڌائي رهڻ بعد سيئي ٽاري جدا ڪري وري ٻُڙتيءَ ۾ وجهبا، ۽ ٻڪريون واڙ ۾، صبح جو به اهڙيءَ طرح ڏُهائي ڪبي. اونهاريءَ تائين ڇيلا وڏا ٿي ويندا آهن، جي ڌائڻ ڇڏي ڏيندا آهن، ۽ ٻڪريون به کير گهٽائي وينديون آهن، پوءِ جيڪو ٿورو هوندو سو ڏهي وٺبو آهي. ڪي ڇيلا لڪي يا وجهه ملڻ تي پنهنجن مائرن کي ڌائي ويندا آهن، ان لاءِ ڇا ڪندا آهن جو جي ڇيلا ننڍا هوندا، ته ٻڪريءَ جي ٿڻن کي "ڪهاڻ" ڏبو، جي وڏا هوندا ته ڦرن کي "پيلٽي" چاڙهي ڇڏبي آهي.

آنين جو وڳ شلم جو جهوڪ تي ايندو آهي تڏهن ڦر ميڙي لوٺاري کير ڏهي وٺندا آهن جو ٻاڻ پيئن ۽ اوچتو ڪو ماڻهو آيو ته ان کي به ڏين ۽ باقي ڦرن کي ڌارائي ڇڏين.

پوٽاڙي

جڏهن گابا ننڍا هوندا آهن، تڏهن ڪي ڪي گابا ڏوڙ (واري) کائيندا آهن، جا انهن کي نقصان ڪندي آهي. اها عادت گابن ۾ اهڙي پڪي ٿي ويندي آهي جو جهڙيان تهڙيان نه ڇڏيندا آهن، تڏهن ڇا ڪبو آهي جو لاچار گابي کي منهن تي پوٽاڙي چاڙهبي آهي.

مُنھن جي نوڙيءَ سان گول ڪوهر نوبيءَ وانگر اهڙيءَ طرح ڳنڍيندا آهن، جيئن ان ۾ تنگ تنگ بينا هوندا آهن، جيئن ڳاڻي کي ساهه کڻڻ ۾ تڪليف نه ٿئي، ان کي ”ٻوٿاڙي“ چون. ڳاڻي کي ڪير ڏارائي ٻوءِ منهن تي چاڙهي ٻنهي پاسن کان نوڙي وجهي ڪنن تان لاهي ڪياڙيءَ تي ورائي ڇڏبي آهي، انهيءَ ڪري ڏوڙ وغيره کائي نه سگهندو. ڪجهه وقت ائين سنڀال ڪرڻ سان جيئن وڏيرو ٿيندو ۽ گاهه وغيره کائيندو يعني چرهو ٿيندو ويندو تيئن اها عادت ازخود ڇڏي ڏيندو، ٻوءِ ٻوٿاڙي جو ڪوبه ضرور ڪونه آهي. ڪي ان کي ”مڇيي“ به چوندا آهن.

چڀهيڙو

هن جا ٻه قسم ٿين:

ٻه ڪاٺيون مُٺي مُٺي ڊوڍ جيڏيون، جن مان هرهڪ جو هڪ چيڙو چهنبارو هوندو آهي، هڪ ٻئي مٿان ڪليل ڪنڇي وانگر رکي، وچ ۾ ڏاڳي سان قابو ڪري، ڪاٺيون نڪ تي اهڙيءَ طرح رکندا جيئن ٻئي چهنبون سامهيون بيهن. ٻوءِ ٻنهي ڪاٺين جي ٻوئين چيڙن ۾ ڏاڳا ٻڌي ورائي ڪياڙيءَ تي قابو ڪبا، ۽ هڪ ڏاڳي، جو وراڪو ڄاڙيءَ جي هيٺان ڏيئي ڇڏيندا.

ٻيو نمونو، ڪاٺي چيٽري تيار ڪري، ٻولي وانگر ناهي نڪ ۾ اٽڪائي ڇڏين.

اهي ٻئي نمونا اهڙيءَ طرح ٺهيل هوندا آهن، جو ٿر ڪي گاهه چرڻ ۾ ڪابه تڪليف ڪانه ٿئي. ٻر جي ڍڳيءَ کي ڏائيندو، ته پهرئين حالت ۾ ڪاٺيءَ جون چهنبون ۽ ٻيءَ حالت ۾ ڪاٺي ڪر اوهه ۾ لڳندا جنهنڪري ڍڳي ڏائڻ ڪانه ڏيندس.

گهاڻ ۽ پلنٿي

ڪي ڇيلا ۽ ٿنڊا گهيٽيا بعضي نڪي يا وجهه ملڻ تي پنهنجون مائرون ڏائي ويندا آهن. انهن جي بچاءَ لاءِ ڇا ڪن

جو ريڍن يا ٻڪرين جون ڦولهڙيون، ٻاٽيءَ ۾ ڳوهي ٽڻن کي مکي
چڙهائيندا آهن، انهن جي ڏپ جي ڪري ڦر ڏاڍي ڪوڙ سگهندا
آهن. انهيءَ کي ”گهاڻ“ چئبو آهي. ڏهڻ مهل هٿ سان
مهٽي گهاڻ لاهي ٻوءِ ڏهبو آهي.

ڪي ڦر اهڙا هوندا آهن جو گهاڻ هوندي به ڏاڍي وڃن
ته ان حالت ۾ ڪپڙي جون سنهيون ليرون وٺي ٽڻن جي
چوٽين کي ڦاٻو ٻڌي چڙهيون آهن ته ڦر ڏاڍي ڪوڙ سگهندا آهن.
ڏهڻ مهل اهي ليرون ڇوڙي، ڏهي، وري ٻڌي چڙهيون آهن.
بعضي روز روز ٻڌڻ ڪري ٽڻن ۾ وڍ ٿي پوندا آهن ۽ تڪليف
ٿي پوندي آهي، اهو نمونو ڏکيو آهي.

ڪي وڏا ٻاڪڙ ڇيلا گهاڻ هوندي يا ليرن کي لاهي به
ليهيو (ڏاڍي) وڃن. ان لاءِ ڇا ڪن، جو ٿي اچي ڪن (ڦر جي
وات جيتري) ڪاٺي لسي ڪري، ڇيڙن وٽان ٽورا وِڍي ڏيئي
ڪناريون ٺاهي، مضبوط ڏاڳا ٻڌي، ڪاٺي ڦر جي وات ۾ ڏيئي،
ڏاڳا ورائي ڦر جي ڪياڙيءَ مٿان مضبوط ٻڌي ڇڏيا آهن، جيئن
گهوڙي کي لغام ڏبو آهي. ڪاٺي وات ۾ هوندي آهي اُن
حالت ۾ ڦر ٿڻ ۾ وات وجهندو ته ڪاٺي ٿڻ کي لڳندي ۽
ماءُ ڏائڻ ڪونه ڏيندي. ان کي ”ٻِلِڪِڻي“ چئبو آهي. هن جي
ڪري ڦر کي چرڻ ۾ ڪا به تڪليف ڪانه ٿيندي آهي.

ڍڳيءَ کي هيج ڪرائڻ

ڪن ڍڳين جو وِيامڻ مهل يا پوءِ ڪنهن سبب ڦر مري
ويندو آهي ته پوءِ نه مڙنديون آهن، ۽ جي اهڙيءَ طرح پنج-ست
ڏينهن بنا ڏهڻ جي رهيون ته کير سڪائي وينديون آهن.
اهڙين ڍڳين کي ڏهڻ لاءِ ڪي اُپاءَ ڪندا آهن، جيئن ته:
ڳَـڙ ٻاٽيءَ ۾ ڳاري ان ۾ ٽورو ٻاجهريءَ جو اٽو وجهي ڀُسايل
گوار جي ڏاري سان ٽورو ٽورو گڏي ڪونڊيءَ ۾ وجهي ڍڳي
اڳيان رکندا، جا چٽيندي ويندي ۽ ڪي ڪي ڍڳيون ائين

ٻراسي ٿينديون آهن، ٻوءِ ڏاڍي وڻندا آهن. ائين پنج-ست ڏينهن ڪبو تہ ٺهي وينديون آهن، انهيءَ کي ڇٽي تي هيرائڻ چئبو آهي.

مٿل ٿر جي کل لاهي ڌوئي صفا ڪري ان جي اندران سنها ڪک وجهي پرتي ڪري ٽنگن ۾ ڪاٺيون وجهي سڪائيندا تہ هوبهو ڳائي جو ٻوتو ٺهي پوندو. ڏهڻ مهل اهو ٻوتو ڏڳيءَ جي اڳيان رکبو تہ هيٺي ڇٽيندي ۽ ٻراسي پوندي، تڏهن ڏهي وٺبو آهي.

ڪي ماڻهو ٻئي ڪنهن ڳائي، يا ڳانو نہ ملڻ تي ننڍو رڍ جو ٿر ڳهيٽو يا ڳهيٽي وٺي ان تي هيج ڪرائيندا آهن. ٿر اڳيان ڇڏي ڏڳيءَ جي سار ۾ ٿورو سنهو ڪٽيل اوڻ هٿ سان وجهي وات سان هوا پريندا آهن، هن کي "ٻـُلَ ڏيڻ" يا "ٻلاٽڻ" چوندا آهن، تہ ٿورو ڪير اڙس (اوهہ) ۾ لاهيندي. اوڻ اندر ڳرندو تہ ٻاٽيت تي ٿيندي. ٿوريءَ دير بعد سار ۾ هٿ وجهي اها ٻاٽيت ڪڍي ڳائي يا ڳهيٽي جي بدن تي مکيندا آهن تہ ڏڳي ٿر کي ڇٽڻ لڳندي آهي، تڏهن چوندا تہ ڀاڳي "وَري" آهي. ڪي ڏڳيون ٽڪڙو نہ وڙنديون آهن تہ وري ڪيپ جي ٻوٽي کي ٻٽي مروڙي موڙهي ٺاهي سار ۾ وجهي اندر رکندا، ۽ ڪو ننڍو ڪتو جهلي ڳڇيءَ ۾ رَڪيڙُ (رسو) وجهي ڏڳي اڳيان ڳهلي ڪـُوڪات ڪرائيندا تہ ٿر کي ڇٽڻ لڳندي. پندرهن-ويهن منٽن بعد اها موڙهي ڪڍي وٺندا، ائين ٻہ-چار دفعا ڪبو تہ ڏڳي ٿر تي هيج ڪري وجهندي ۽ هيٺي ڇٽيندي ۽ ٻراسي ٿيندي. ٻوءِ ڳابو ٿڻن هيٺان ڇڏبو تہ ڌائڻ لڳندو. ائين ٻن-ٽن ڏينهن اندر ٺهي ويندي، ٻوءِ هميشہ انهيءَ ٿر تي هيٺي مڙندي. اهو هنر ڪي مالدار ڏاڍا ڄاڻندا آهن جن کي وٺي اچبو آهي، ان لاءِ ڪين ٿورهيو ڏبو آهي، ٻن-چئن ڏينهن اندر ڏڳي ٺاهي ڏيندا آهن.

ڍونهي ڪرڻ

وسڪاري جو ٽر ۾ ننڍيون مکيون تمام گهڻيون ٿينديون آهن، جيئن سنڌ جي ڪن ڀاڱن ۾ مڇر ٿيندا آهن، انهي کي ”مک“ چئبو آهي. هن مان ماڻهن کي ڪا تڪليف ڪانهي باقي مال تي سخت ٿي ويهندي آهي ۽ چڪ هڻندي آهي. مال ويچارو ذري ذري ڪنڌ جي ڌوڻ، ڪنن جي ڦڙڦڙاهٽ ۽ پڇ جي لوڏ سان پيو اُڏائيندو آهي. ٿورو اُذري وري ويهو رهي، خاص ڪري اُنن تي گهڻي مار ڪندي آهي. ان جي بچاءَ لاءِ، جن وٽ هڪ ٻه اُٺ هوندا آهن، سي ڳوڻين يا پراڻين پورين (کاهين) جا پردا ناهي، ٿوهي وٽان تنگ ڪري اُنن جي ڳچيءَ تي وجهي ڇڏيندا آهن. ڳچيءَ کان ۽ هيٺان رسين سان ٻڌي قابو ڪندا آهن، جيئن ڪٿي ڪِري نه پون، هن کي ”گَندو“ چون. گهوڙن جي بدن تي جهُل وانگر ڪپڙو يا ڳوڻ جو پردو وجهندا آهن. باقي جن وٽ گهڻو مال هوندو آهي، يا ڍڳيون، گڏهه، رڍون ۽ ٻڪريون وغيره لاءِ گندا ناهي نه سگهبا آهن، ته مالدار ماڻهو مال لاءِ صبح شام ڍونهي ڪندا آهن.

ڳوٺن ۾ پراڻا ڍنل ڇپرا هوندا آهن، جن جي مٿان سڪل مُرن ۽ سيٽن جو ڪچرو ٿيندو آهي يا جهنگ مان آڻي، هيٺان رکي، مٿان آلا سانٺوڙا، ٻُوهه يا آڪ جون ٽاريون وڍي رکي باهه ڏيندا آهن ته جام ڍونهون ٿيندو آهي. ان جي پرسان هوا کي ساهون وهٽن کي ويهاريندا ۽ بيهاريندا آهن، ۽ ڪپڙي سان ڍونهي کي جهپيندا آهن ته ڍونهي جا گونتاڙ وهٽن تي ڦهلبا ويندا آهن ۽ مک اُڏاميو ڀڄيو وڃي ۽ اجا نه جي ٿوري وهٽن تي ويٺل هوندي ته ڪپڙي جو الڪوڇو کڻي وهٽ جي بدن تي هڻندا ويندا ته اُڏاميو وڃي، جنهن کي ”ڀاڪو هڻڻ“ چون.

اڪثر ننڍا ٻار مال جي ڍونهي لاءِ سڪل ڪک ۽ ساوا ٻوٽا گڏ ڪري شام جو وهٽن اچڻ کان اڳ ۾ ڍونهي ناهي تيار

ڪري ڇڏيندا آهن. هڪ وري جهنگ ۾ وڃڻ ڪري اڇيو وهٽن تي گڏ ٿئي. پر ٿوري، ته ٻه ٻچاءُ ضرور ٿيندو آهي، ڪجهه وقت ۾ رات جو وڇارا وهٽ ساهي ڪٽندا آهن. ڪن ڪن وهٽن جي بدن تي هڪ ڪايو رت ڪريو ڇٽا ڪريو ڇڏي، جنهن کي "ڏوئو" چون. ڪاڏل هنڌ تي هڪ جي ڪاهه گهٽي ٿيندي آهي. مالدار ماڻهو ان جي ٻچاءَ لاءِ ڇا ڪن، جو رلڏٽي جو ڏوسو (جاءِ جي الدران ڏونهي سان ٽيل ڪاراڻ) لاهي ان ۾ ڪڙو تيل وجهي آگر سان لتاڙي (مَلي) ملم وانگر ٿاهي "ڏوئو" واري هنڌ ڏيئي ڇڏين، ته اتي وري هڪ ڪونه وهي ۽ ڪجهه وقت بعد اهو ڦٽ به ڇٽيو وڃي. ڏولهي وهٽ جو وڏو ٻچاءُ آهي، صبح جو ڏسبو ته چوڏاري ڳوٺن ۾ جهنگ ۾ ڏولهان نيا نڪرندا، جيڪو جتي هوندو اتي وهٽن لاءِ ڏولهي ڪندو آهي.

مال جون حالتون

ڳاڻ جي لنڍي ڦر کي "اوارو" يا "لوُاري"، ان بعد "وڇڙو"، "وڇڙي" يا "رهڙي" چون. وهڙي وڏي ٿيڻ بعد ڍڳو ڦرندو ته چوندا "ڏيٺاجي" ٿي، يا "ڏڏ" ٿي ٻوي، يا "ڦراجي" ٿي. ڦري ته چوندا "ڏيٺاڻي" آهي، "ڏڏ" ٻيٺي آهي يا "ڦراڻي" آهي. وياڻ بعد جڏهن کير ڏيندي آهي تڏهين "سوئا" چون. ڇهن-ٻهن مهينن تائين کيس "آلوڙي سوئا"، ۽ اٺن-نون مهينن بعد جڏهن کير ڪجهه گهٽ ٿيندو آهي، تڏهن چون هاڻي "ٻاڪڙ" ٿي آهي ۽ ڦر کي به "ٻاڪڙ ڦر" چون.

جڏهن کير ڏيڻ بند ڪري تڏهن چون "ٻسوڪي" وئي، ۽ ٻوءِ ان کي "ٻسوڪيل" (وهڪيل) چون. ڪي ڪي ڍڳيون نه ڦرجن ته ان کي "ڦنڊري" چون. جي سڱا ڇوٽا هوندا ته "موڏي"، ڊگهن سڱن واري کي

"سنگرات". کي ڍڳيون ڏهڻ مهل لتون هڻنديون آهن ان کي "ڪِنَٽرَ"، جي ڦر تي هيڻ هوندو ته "هيڻوئار"، جي هيڻ نه هوندو ته "ڪُنبيار" چون. رنگ ڪارو هوندو ته "نيلي"، اڇو ته "ڏولري"، ڪجهه ميرانهڙو ته "سائي"، ڳاڙهو ته "گوري"، ڀورو ڳاڙهو رنگ هوندو ته "ممڻي" چون. مالڪ الهيءَ ٿالي سان ٺول ڪن ته ڍڳيون ٻه روز روز اهي ٿالا ٻڌي سمجهي وينديون آهن ۽ يڪدم ڪنائينديون مالڪ وٽ هليون اينديون.

مال ۾ "سانُ" هميشه چونڊي مضبوط، قداور ۽ سگهارو ڇڏيو آهي، جنهن ڦر چڱا ٿين. ڍڳين ۾ جو ڍڳو ڇڏيو آهي، ان کي هندو "آلهايو" ۽ مسلمان "سانُ ڍڳو" چون. ڪنهن ماڻهوءَ وٽ ڪو سنڍو، مضبوط، قداور ۽ وڏاڻو ڍڳو هوندو ته اهو يا ته پنهنجي خوشيءَ سان ڍڳين ۾ سانُ ڇڏي ڏيندو ۽ پنهنجي مالڪيءَ تان هٿ ڪڍندو، يا ورِي ڳوٺ جا ماڻهو گڏجي ڪو اهڙو ڍڳو خريد ڪري سانُ ڇڏي ڏيندا آهن. ان تي مالڪيءَ جو حق ڪنهن جو به ڪونه هوندو، ۽ ان کي "الهايو ڍڳو" چون، يعني الله جو، يعني جنهن جو مالڪ ڪونه هجي، ۽ اهو راڄ جي گڏيل ملڪيت هجي. اهو اڪثر شهرن ۾ جتي هندن جي گهڻائي آهي اتي ڪندا آهن. ٻهراڙين ۾ ماڻهن وٽ پنهنجا سانَ ڍڳا هوندا آهن. هندو ماڻهو الهائي ڍڳي کي ٻينڊي تي گول ڪرڻ سان سج جي شڪل جو داغ ڏيندا آهن، جنهن کي "سُورجيو داغ" چون ۽ ڍڳي کي "سُورجيو ڍڳو" چون.

وقتي ڏڪار وغيره جي مهل راڄ مهاجڻ جي ٻاران ان ڍڳي کي گاهه ۽ گوار جو ڏارو وغيره ڏنو ويندو آهي.

مينهن جا سڱ وڏا ۽ ورڪل هوندا آهن ته "ڪُنڍي" چون، ننڍا هوندا نه "روڏي". مينهن ڦَرِي ته چوندا

"ساڪاڻي" آهي، ٻن سالن جي ٻاڍِي کي "ٻيهاڻ"، ٽن سالن جي کي "ٽيهاڻ" چون.

اُٺ جي ننڍي نر ڦر کي "توڏيو" ۽ ماديءَ کي "توڏِڪِڙي" چون. ڪجهه وڏي ٿئي ته "توڏ" چون، ٻن سالن جي ٿئي ته "ٻيهاڻ"، ٽن سالن جي ٿئي ته "ٽيهاڻ" چون. توڏ جيستائين ڦري نه آهي تيستائين "ڏَنلهي" چون، جڏهن ڦرجي تڏهن چون "ٻيٽيرو"، "ڏ ڪِڙي"، "سَچَرُ" يا "ڪهُڻي" يعني ڳپ سان ٻيا ٻيٽ سان. اُن وقت ماڻهو وٽس ويندو ته يڪدم ٻچ مٿي ڪندي. اها هن جي ڦرجڻ جي ثابتي آهي. توڏ کي وِيامڻ بعد "سالِيَ" چون، ۽ سنڌيءَ ۾ ڏاچِڙي. جي ڪنهن توڏ کي ٻيٽ نه ٿئي ته ان کي "ٺانئِڙي" چون. مادي اُٺين جي وڳ ۾ اُٺ چڏيو آهي ان کي "ٻگائِي اُٺ" چون.

ٻڪري ۽ رڍ ڦري ته چوندا "ٻوڪاڻي" آهي. جيڪڏهن ڪا ٻڪري نه ڦري ۽ نه وِيامي، ته ان کي "ٺاڪار" چون. وڏيري ڇيلي کي "ٻَڪَرُ" ۽ ڇيلِڙيءَ کي "ٻَٽ" چون.

گهوڙيءَ ۽ گڏهه کي ٻيٽ ٿيو ته چوندا "ٺاڻسير" ٿي آهي. وِيامڻ مهل چوندا ته "ٺاڻ" ڏنو اٿس. گڏهه جي ننڍي ڦر کي "ڪوڏِيو"، "ڪودو"، مادي ڦر کي "ڪودڪِڙي" يا "ڪودِي" چون. گهوڙي جي ننڍي نر ڦر کي "وڇيرو" ۽ ماديءَ کي "وڇيري" چون.

ٻڪري، ڍڳي، مينهن ۽ سانڍ جيستائين ڦريا آهن، تيستائين الهن کي "آهيڻي" چون. جڏهن ٻهريون ڏئعو ويامن تڏهن "ٻهريات" چون.

جي ڪنهن ٻڪري، رڍ وغيره جو ڦر مُدي کان اڳ ڪچو ڪِريو ٻوي ته چون "ٽَشِي" آهي. ان حالت ۾ ڦر مريو وڃي ۽ کير به بلڪل گهٽ ڏين، خاص ڪري ٻڪريون ڪچا

ڦر ڏيندڙون آهن. ڍڳيون ۽ ساڻيون وري ڪـڇا ڦر ڇڏيندڙون آهن. مدي تي وڇاڻن ته چون ڦر "ڍورو ڍانو" آهي.

ساڻيءَ، مينهن، گهوڙي، ڍڳي ۽ مينهن هڪڙو ڦر ڏين. ڪي ڪي ٻڪرڙون ٻه ڦر ڏين، جنهن کي "ٻيلو" چون. وري ڪي ٽي ڦر ڏين، جنهن کي "ٽيلو" چون.

هرڻ جي ننڍي ٻچي کي "ٻڙنڙيو" ۽ وڏي ٿيڻ تي ٻڙنر چون. وڏي هرڻ کي "چيڪارو" چون. جنهن ماديءَ کي ننڍو ڦر هوندو آهي تڏهن کيس "سـلوئار" چون.

مال کي قابو ڪرڻ جا نمونا

اڳـــ ذڪر ڪري آيو آهيان ته ٿر جا ماڻهو مالدار آهن. ملڪ جي آباديءَ جو مدار برسات تي، سو وسڪاري جو چار مهينا ٻوڪ ڪن. ان وقت مال سان روزانو ماڻهو ٻـهري، باقي اٺ مهينا اُڏيو ٿڙيو فقط ٻڪرين ۽ اُنين جي وڳـــ سان ماڻهو ڪڏهن ڪڏهن ڀرن نه ته ٿوري گهڻي نيهار ڪن. جهنگ ۾ رهيل مال کي صبح جو سوير وڃي ڳولي وٺي اچن.

"اُٺيو ڏين آسر جو، پٽن پر پيرا."

ـ(شاهه)

باقي ڍڳين سان ڪوبه ماڻهو ڪونه ڀرجي. نر اُٺن کي صبح جو جهنگ ڏي روانا ڪري ڇڏين يا ڳوٺ کان ٿورو پريرو وٺي وڃي ڇوڙي اچن. شام جـو ڪي چاري جي سوس تي موٽيو اچن ۽ ڪن کي مالڪ جهنگ مان ڳولي وٺيو اچن. گڏهه ته اٺين ٻـ ڇـوٽ پيا چرن ۽ ازخود اُڃ جي ڪري پاڻي پيئڻ لاءِ موٽيو اچن. ڪڏهن ڪڏهن مال تي غاطي رکڻ ۽ ڪم جي مهل تي يڪدم ڳولي لهڻ، ۽ رُلي نه وڃي يا چور ڪاهي نه وڃن، انهيءَ جي بچاءَ لاءِ هيٺيان نمونا ڪم آڻيندا آهن:

سنگهر ـ هي لوهه جي مضبوط ڪڙين جي ٺهيل هوندي آهي. ڪي اٺ اهڙا ٿيندا آهن جي شام جو واپس نه ايندا آهن،

ڪي وڏيڪ رولو ٿيندا آهن، ڪي پاڇوڪڙ ٿيندا آهن، ڪي سماري جو ڪرڇي (مستي) ڪندا آهن ۽ گوڙ جي ٻرو ڙ ٻيٺي ٻولدي آهي تڏهن جهنگ ۾ مادي ڏاچين يعني ساليڙن جي ٻنيان ڪاهي ٻولدا آهن. بعضي ماڻهوءَ جي ٻنيان به مستي جي ڪري ڪاهي ٻولدا آهن. ڪي ته مالڪن جي به ساڇهه ڪولہ ڪن ۽ وڙهيو ٻون. بعضي مسافريءَ تي وڃڻ وقت وچ ۾ ڏاٻو ڪرڻ جي حالت ۾ يا ڏارئين ڳوٺ ۾ رهڻ جي حالت ۾ اُٺ جي اڳين ٻيرن ۾ سنگهر ڏيئي هڪ ٻاسي ڪَڙي ورائي قابو ڪري ان کي مضبوط ڪلف لڳائي ڇڏيندا آهن. سنگهر جي ڪري اُٺ ڊوڙي ڪونہ سگهندو، باقي آهستي هلي چَري ٻيو سگهندو. ان حالت ۾ جيڪڏهن شام جو نہ ليئي ۽ جهنگ ۾ رهجي وڃي ته چوري جو امڪان گهٽ رهندو آهي ۽ گهڻو ٻري نڪري وڃي نہ سگهندو، جنهنڪري ٻئي ڏينهن ڳولڻ ۾ سهوليت ٿيندي. رات جو سيڪو مالڪ اُٺ ڳولي ونئي ايندو آهي. ٻوءِ ڪي سياري ۾ گهڻو ڪري گهر جي اوٽي يا لوڙهي جي ٻرويت ۾، ۽ اونهاري جو گهرن جي پرسان ٻاهر کنهن کلئي هوادار ميدان تي جهيڪي (وِهاري) ڇڏيندا آهن، جنهن کي جهوڪ چون.

"جهيڇان ٻسيي جهوڪ آيل سنگهارن جي."
-(شاهہ)

اتي آسپاس گهرن جا ٻنج-ست ٻا وڏيڪ اُٺ گڏجي ويهاريندا آهن. ان وقت اُنن کي سنگهر ڏيئي ڇڏيندا آهن، جيئن بعضي کو چور ڪاهي نہ وڃي.

لورَ- هي ٻہ لوهہ جو ٿيندو آهي. هن ۾ فقط ٻنهي ٻيرن کي قابو ڪرڻ لاءِ لوهہ جو ڇيڇڙو وريل ٻٿو ٿيندو آهي، ۽ وچ ۾ ڪَڙيون هوندليون آهن، جي ٻيرن ۾ وجهي هڪ ٻاسي ڪلف ڏيئي ڇڏيندا آهن. ڪُنجي ٻاڻ وٽ قابو رکندا آهن.

پلن گهوڙن کي ڇوريءَ جي ڏپ جي ڪري سنگهر ڏيندا آهن جنهن کي نور چوندا آهن.

ڏاڻ- ڪي ماڻهو رواجي حالتن ۾ ۽ سياڻن اٺن کي سنگهر جي بدران ڏاڻ ڏيئي ڇڏيندا آهن. هي رڱيل ڪل جي ڪَتن، ناريل جي تاندورن واري رسيءَ، يا ڪُهري مُڃ يا اڪَواري مان وٽي ٺاهيندا آهن. چم جو ڏاڻ وڌيڪ جٽاءُ ڪندو آهي.

”ڏاڻ وجهي ڏاگهن کي، وٽنگيءَ نه تنهن ويرا“

هڪ ٻاسي ڪڙو ٺاهي، ٻئي ٻاسي ڇيهه ۾ ڪاٺيءَ جو ٽڪر گهڙي وجهندا آهن، جنهن کي ”اڙليءِ“ چون. وچ ۾ وراڪا ڏيئي، ٻنهي پيرن کي قابو ڪري اڙلي ڪڙيءَ ۾ وجهي ڇڏيندا آهن. سنگهر جي ڪري پيرن ۾ گاٺا پئجي ويندا آهن، بعضي رت به لڪري پوندو آهي، مگر ڏاڻ جي ڪري اها تڪليف ڪانه ٿيندي آهي. ڪي ماڻهو جهنگ ۾ هلندي ڪيپَ يا سيڻ پٽي ان مان نوڙي وٽي ان جو ڏاڻ ڏيئي ڇڏيندا آهن. اهو جٽاءُ ٿورا ڏينهن ڪندو آهي ته به بنا خرچ آهي. فقط وٽڻ جي هلاڪي ڪرڻي پوندي آهي، ٽنڻ تي پيو تيار ڪري وٺبو آهي.

رواجي حالتن ۾ اٺن کي سنگهر، نورَ ۽ ڏاڻ ڪونه ڏين ۽ ائين ئي ڇوڙي ڇڏين. ان کي ”اوڙائون“ چون ۽ ڏاڻ ڏنل کي ”ڏانئيل“ ۽ سنگهر ڏنل کي ”سنگهريل“ چون.

ٻَڪيراس- هي چم جي ڪتن، ناريل جي نوڙين، اڪَواري، ڪيپَ يا سيڻَ جي نوڙين مان وٽي ٺاهيندا آهن. هي گڏهن کي ڏيندا آهن. نوڙيءَ جي ٻنهي ڇيڙن ۾ ناڪا ٺاهي وراڪو ڏيئي سرڪيٽا ڦندڻ جي نموني ڪندا آهن، جن کي ٿورو ڪولي، ان ۾ پير وجهي زور ڏبو ته ڦندڻ سُسي پوندو ۽

پير ڦاهو پيو هوندو. ڦندڻ جو هڪ ڇيڙو اڳئين پير ۾، ۽ ٻيو ڇيڙو پوئين پير ۾ ڦاهو ڪندا آهن.

ٿر ۾ سياري - اونهاري غريب ماڻهو مزوريءَ تي سيرون ۽ مٽي ڍوئڻ جو ڌنڌو، ڪوهن مان پاڻي ڀرڻ لاءِ جنترا (جنبا) ڪڍڻ، جهنگ مان ڪاٺين جا جنبا آڻڻ لاءِ گڏهه ڪم آڻيندا آهن. ڪوهن مان پاڻي ڪڍڻ لاءِ گڏهن کي پاچاريءَ ۾ جوٽي انهن سان ڪوس ڇڪي ڪڍندا آهن؛ تنهنڪري انهن کي هٿ وسو رکڻ لاءِ وسڪاري جو ڏينهن جو هر ۾ وهائي، رات جو ڇوڙي اچڻ وقت، ٻنين ۾ آبادي ٿيڻ بعد پيل جي بچاءَ لاءِ گڏهن کي ٻڪرانس ڏيئي ڇڏيندا آهن، جيئن مهل سر ڪم جي وقت ترت ڳولي هٿ ڪري سگهجي، ۽ جهلڻ ۾ به سهولت ٿئي. ڇو ته ڇوٽ ڇڏيل گڏهه ڪڏهن جهلڻ نه ڏيندو آهي، خاص ڪري وسڪاري جو، جڏهن سائو گاهه کائي متارو ٿيندو آهي.

جنهن ماڻهوءَ وٽ ٿورا گڏهه هوندا آهن ته هرهڪ کي جدا ٻڪرانس ڏيندو آهي. پر جي ڪنهن وٽ گهڻا گڏهه هوندا آهن ته ٻڪرانس جو هڪڙو ڇيڙو هڪڙي گڏهه جي اڳئين پير ۾ ۽ ٻيو ڇيڙو ٻئي گڏهه جي اڳئين پير ۾ وجهي ڇڏبو آهي. انهي کي "سلهاڙ" چئبو آهي. ان حالت ۾ چئبو آهي ته گڏهه "سلهاڙيل" آهن.

وسڪاري جو بعضي گهوڙن کي به ٻڪرانس ڏيئي جهنگ ۾ ڇڏي ڏيندا آهن، جيئن پنهنجي منهن گاهه چري ڍؤ ڪن.

کهري ٻڪرانس سان اڪثر پير ويڄي پوندا آهن تنهنڪري ان جي ڇيڙن ۾ چم جون ٻوڙيون وجهرائيندا آهن. چمڙو نرم آهي جنهنڪري پيرن جو بچاءُ ٿيندو آهي. گهڻو ڪري گهوڙن لاءِ اهڙي قسم جو ٻڪرانس ڪم آڻبو آهي.

ڏُڪي - بعضي گڏهن کي اڳئين ٻنهي پيرن ۾ سوڙهو رسيءَ سان ٻڌبو آهي، جنهن کي ڏُڪي چئبو آهي.

ائين ڪرڻ سان وهٽ تڪڙو هلي نه سگهندو آهي ۽ تمام آهستي هلي ٻيو چرندو آهي، جنهنڪري گولي لهڻ ۾ وڌيڪ سهولت ٿيندي آهي، ڇو ته جتي جهنگ ۾ ڇڏي اچبو، اتان گهڻو پنڌ پري هلي ڪونه سگهندو ۽ پر پاسي ويجهڙائيءَ ۾ لڏي پوندو آهي.

جُوڙَ - اُٺ کي اڳئين پيرن ۾ سوڙهو ٻڌبو آهي ته اُن کي ”جُوڙَ“ چوندا آهن. ائين ڪرڻ سان اُٺ تڪڙو هلي ڪونه سگهندو ۽ آهستي آهستي هلي چري سگهندو آهي. ڪيس گولي هڻڻ ڪرڻ ۾ تڪليف ڪانه ٿيندي آهي.

پينگهڙي - سانڍَ جڏهن وهامندي آهي تڏهن ننڍڙي ٿر کي جهنگ ۾ جتي جهوڪ هوندي آهي، اتي ٻڌي ڇڏبو آهي ۽ ڏاچي ان جي آسپاس پيئي چرندي آهي. صفا آزاد ٿر هوندو ته ماءُ سان گڏ جهنگ ۾ پري نڪري ويندو، تنهنڪري ٿر جي پير ۾ رسيءَ جو هڪ ڇيڙو ٻڌي ٻئي ڇيڙي ۾ ٺوٺ ڪن مضبوط ڪاٺيءَ جو ٽڪر وچ ۾ اٽڪائي ڏيئي ٺوٺ ڪن زمين ۾ سوڙهو ٺڙو (ڪڏ) کٽي اُن ۾ ڪاٺي اٽڪائي پوري ڇڏبي آهي جئن ڇڪڻ سان ٻاهر نڪري نه سگهي، هن کي پينگهڙي چئبو آهي.

مال جو بچاءُ

هولڻ ته ٿر ۾ چوريءَ جو ڊپ گهٽ آهي پر ڪا مهل نه کهڙي، ته پوءِ ان حالت ۾ رات جو اُٺ کي سنگهر ڏيئي جهوڪ ۾ ويهاري مالڪ ڪتولو کٽي وهي سمهندا آهن، جي ڪو ڌاريو ماڻهو آيو ته اُٺ يڪدم مالڪ کي سجاڳ ڪندا.

رڍن ۽ ٻڪرين جي واڙ کي به مضبوط ڪتاهه ڏيئي ٻڪرار رات جو سمهندا آهن ۽ بعضي پاليل ڪتا به رکندا آهن.

ڪڏهن ڪڏهن سنڌ ڪان بگهڙ ايندا آهن، پر اهڙا موقعا ورلي ٿيندا آهن. بگهڙ آهي رڍن ۽ ٻڪرين جو دشمن، سو

وجهه لڳڻ تي واڙ مان، يا جهنگ مان ڪنهن رڍ يا ٻڪريءَ کي ماري ڇڏيندو آهي. تنهنڪري ڏينهن جو جهنگ ۾ ٻگهڙ يا سنڌس پير ڏسڻ ۾ آيو ته يڪدم ڳوٺ مان پنج-ست چٽا گڏجي ڪُتا ساڻ ڪري، ڪهاڙيون ۽ گهوٻاٽا کڻي پيرو کڻي پنيان لڳندا، جتي به هٿ اچي ويو ته ختم ڪري ڇڏيندا، نه ته به اهائي ڪوشش هلي ايندي، تان جو يا ته ٻگهڙ ٻئي پاسي پڄي وڃي يا ڪيس ماري ختم ڪن.

ڪڏهن ڪڏهن ڪو ڪتو به رڍ يا ٻڪري ماري وجهندو آهي. ان کي ”ڳوڏو“ ڪُتو چئبو آهي، تنهنڪري ڪيس ڳوپي جهلي ڳچيءَ ۾ ”گيٽ“ ٻڌي ڇڏين. جيئن مال کي ماري نه سگهي يا ڪيس ماري پورو ڪن.

ڪُتن ۾ گيٽ ٻڌڻ

ڪي ڪتا ڪڏهن ڪڏهن رڍون ۽ ٻڪريون ماريندا آهن، جي جهنگ ۾ وجهه لڳو ته اتي ماريندا يا رات جو واڙ ۾ ٽپي پوندا ۽ ٻهڙُو ماري وجهندا آهن. ائين جي ڪو ڪتو هري ويو ته پوءِ وقت بوقت نقصان ڪندو رهندو. تڏهن چوندا آهن ته هن ڪتي رت چکيو آهي سو ڪونه رهندو. اهڙي ڪتي کي بعضي بندوق سان ماري ڇڏيندا آهن، يا ٻه-ٽي ٻڪرار ۽ ڌنار گڏجي، گهوٻاٽا، ڏنڪا ۽ ڪهاڙيون کڻي ڪتي جي پنيان ڪاهي پوندا، جتي وجهه لڳو اتي ڌڪ هڻي ماري ڇڏيندا آهن. ڪي مالڪ وري ماريندا ڪونه آهن، پر اهڙي ڪتي کي جهلي، ڪاٺ جو ٿلهو ٽُنڊ اٽڪل ڏيڍ-ٻه فوٽ ڪن ڊگهو ۽ ٿلهو، جنهن جو وزن ڏهه-پندرهن ڪن سير هجي، ان جي هڪ ڇيڙي ۾ ٽنگ ڪري رسو يا لوهه جي سنهي شيخ وجهي ڪُتي جي ڳچيءَ ۾ مضبوط ٻڌي ڇڏيندا آهن. انهيءَ بار جي ڪري ڪتو ڊوڙ پائي ڪنهن ٻهرو کي ماري ڪونه سگهندو. آهستي آهستي هلي سگهندو ۽ پاڻ به نه مرندو، انهيءَ کي ”گيٽ“ چوندا آهن.

ڌنار جو ڏينهن

جيڪو ٻڪريون چاري تنهن کي ٻڪرار، ٻڪرين کي ڀيهُون نه چون تنهنڪري ان کي ڀنهوار نه چون. ڳئون چاري تنهن کي ڳنوار، اُٺيون چاري تنهن کي اوٺاري؛ رڍون چاري تنهن کي ريڍار، مينهون چاري تنهن کي ميهار چئبو آهي. مگر عام طرح انهيءَ کير ڏيندڙ سڀني مال کي ڌڻ چئبو آهي، تنهنڪري ان جي چاريندڙ کي ڌنار چئبو آهي.

برساتي موسم ۾ ڏٺيون ۽ مينهون اسر جو ٻهرائين، وري ٿورو ڏينهن چڙهيو چڙهي، (اٽڪل اٺين ٻجي ڌاري) ته واپس وٿاڻ تي آڻين. ڏهائي ٽيڻ بعد ٻاهي ڀاري جهنگ ڏي ٻهرائين، جو وري شام جو آڻين ۽ ڏهائي ڪن. سيارو اونهارو صبح جو هڪ ويلو ڏُهي جهنگ ڏي روانيون ڪن. ماڻهو ڪوڻه وڃي، ٻئي صبح جو ٻاڻهي موٽيو اچن. مينهون ٿر ۾ بلڪل ٿوريون آهن.

ڌنار صبح جو ماني کائي، ٻاقي ٽُڪر ٻلاند سان ٻڌي، سانداري ٻاڻيءَ سان ڀري ڪُلهي ۾ وجهي لٺ يا ڪهاڙي ڪڇي مال سان روانا ٿين. جتي بک يا اُڄ لڳي، اتي ٽُڪر کائي، سانداريءَ جو منهن ڇوڙي ڌڻي (ٻُڪ) يا چيرُون (هڪ هٿ) سان ٻاڻي ٻي، سانداريءَ جو منهن ٻڌي ڇڏين.

جهنگ ۾ مال اوسي ٻاسي ڀيو چرندو آهي. ٻاڻ وري (جي ٻه-ٽي ڄڻا هوندا ته) هڪ هنڌ گڏجي ڪاڻ ڪا وندر ڪندا آهن. سانداري ڪنهن وڻ جي ڪُٽ (اِلڪهه) ۾ ٽنگي ڇڏيندا. جي صبح يا شام ٽڌ جو ٻَهَرَ هوندو ته ڏڙو راند، ملهه وڙهڻ، چيڪلو يا ٻينگهه ۾ لنُڏندا. (لوڙيون وٽي ڪنهن وڻ ۾ ٻينگهه ٻڌندا آهن) جي ڏينهن تتل هوندو ته ڪنهن وڻ هيٺ ويهي ٻاوا، ٻنسري يا چنگ وڄائيندا، يا چلتهرَ، لوڪُٽي، يا شينهن-ٻڪري راند ڪندا، جي ٿماڪ جا ٻنڌاڻي هوندا ته

سُلقي چاڙهيندا، جي ٻاڪس وسري ويو هوندو يا ختم ٿي ويل هوندو ته ٻه ڪائيون وٺي آڳيو ڪندا، جنهن مان ٻاهه پيدا ڪري سُلقي دکائيندا. مڙيئي ڏينهن تيو ڪنٽائٽو. ڪي وري تترن جا ننڍا ٻچا پاليندا آهن، سي پيرو ٻاڻ سان ڪٺي ويندا. اڏوهي ڳولي ٻچن کي کارائيندا. وڏو تتر هوندو ته دام ۾ ڪٺي ويندا ۽ پيا تتر ڦاسائيندا.

ڏار ڏار موسمن ۾ جهنگ ۾ ڏٺ ٿيندو آهي، سياري جو پير چونڊيندا، بهار ۾ ڪنؤر ۽ ڪگر ڳڏ ڪندا، ڦوڳيسي ٺٽي آڻيندا، آڙهر ۾ سيگر لاهيندا، پيرون چونڊيندا. ڏ رڳو ٻاڻ ڪائين ۾ شام جو گهر کڻي ايندا. وسڪاري جي شروعات ۾ ڪاڌگهيٽا، ٻيپُون، کنڀيون ۽ ڪُوليٻر کڻي ايندا، جي گهر جي ننڍين ٻارن پيرن ۽ پائرن کي ڏيندا آهن، جي ڏاڍا خوش ٿيندا آهن. ٻوءِ ٿوري وقت بعد ويجهين ٻنين مان چيڙ، گدرا، ڪاريڪ (هنداڻا) ۽ چيڙيون ٻاڻ به ڪائيندا ۽ شام جو گهر به کڻي ايندا. ائين نه رڳو وندر آهي، ٻر مال جو چارو، ٻارن جو ڏٿو، ۽ وڏن جي چَهَرَ ۽ ڪجهه آهراسو به ٿيو پوي. "ايڪ پنٿ دو ڪاج."

ڏينهن جو جهنگ ۾ گهمندي ڪٿان ڪُهاڙي يا ڪوڏر جي ٻالسي (ڳن) جهڙي، گهر ۾ ڪتي ٻلي هڪلڻ جهڙي يا هٿ ۾ ڪٽڻ جهڙي، جاءِ جي ٿنڀي جهڙي، چولري جي ڪائيي يا منڌ هيڙي جي آڏوري جهڙي، ليهڙي يا لوڙهي جي دروازي تي ڪوڙڻ جهڙي يا ٿوڻي جهڙي ڪاٺي، مطلب ته ڪاٺ ڪا گهر ۾ ڪم اچڻ جهڙي ڪاٺي آڻيندا. ڏ ته ٻه ٻارڻ لاءِ ڪائين جي ٻَري مٿي تي کنيو ايندا. مطلب ته جو ماڻهو گهر لاڳو هوندو سو هٿين خالي ڪونه موٽندو.

مال جي سڃاڻپ

ٿر جي ماڻهن وٽ چوپايو مال جهجهو آهي. ٻهراڙيءَ جي ماڻهن جي گذران جو وڏو وسيلو چوپائي مال تي آهي. مال

ڪنهن رُلي وڃي، يا چورائجي وڃي ته ان حالت ۾ سولائيءَ سان سڃاڻپ ۾ اچي، يا ڳولا ڪرڻ جي حالت ۾ وَرُول ڏيڻ ۾ سهولت ٿئي. انڪري مال تي داغ لڳائي ڇڏيندا آهن. داغ لوهه جا نشان ٿيل آهن، جي باهه ۾ گرم ڪري مال جي پيٽ پَن، پاسن، دُم، ڳچي، ٻانهُن ۽ ڳلن وغيره تي هڻي ڇڏيندا آهن. هنجن-ستن ڏينهن کان پوءِ مٿان سڙيل کل لهي ويندي آهي. ۽ بدن تي ڪارو نشان ظاهر ٿي بيهندو آهي جو مرڻ تائين قائم هوندو آهي. داغ سڀڪنهن قوم يا ذرقي کي پنهنجو مقرر ٿيل هوندو آهي، مالدار ماڻهو هڪٻئي جا داغ سڃاڻندا آهن، پوءِ جي مال رُلي وڃي يا چوري ٿي وڃي ته انهيءَ داغ جي آڌار تي مال ڳولڻ ۾ سهولت ٿيندي آهي. ٻار پڻ ٻڌائي ورول ڏيڻ تي ڪٿي نه ڪٿي ڏَس ملي پوندو آهي.

بعضي ته مال رُلي وڃي ته ڪنهن نه ڪنهن ڳوٺ ۾ ڪوهه تي پاڻي پيئڻ لاءِ ضرور ويندو، ڇو ته ٿر ۾ کوهن کان سواءِ ٻيو ڪٿي پاڻي ڪونه آهي. پوءِ اتي مالدار ماڻهو داغن جي نشانن ڏسڻ سان سڌ روڪا ماڻهو سهي ڪري وٺندا آهن ته هي مال فلاڻي ڳوٺ يا فلاڻي ذات وارن يا فلاڻي ڏِس (طرف) جو آهي. ڪن حالتن ۾ ته ڪي ماڻهو اهڙو مال ڳوٺ جي پٽيل، يونين ڪائونسل جي چيئرمن، يا پوليس کي چارج ڪري پاڻ وٽ روڪي رکندا آهن، ۽ مالڪ اچڻ تي موٽائي ڏيندا آهن.

داغن جا ڪئين نمونا آهن، جن مان ڪي هيٺ ڏجن ٿا:

١- هيراٽو داغ، هن جا چار قسم آهن:

١- گول جي چوڌاري ٽي ڦنگڙيُون

٢- گول جي چوڌاري چار ڦنگڙيون

٣- گول جي چوڌاري پنج ڦنگڙيون.

٤- پٽو هيراٽو داغ.

اهي داغ سوڍا راجپوت پنهنجي مال تي ڏين ۽ اوٺي مال کي ڏيندا آهن.

٢- ڪَنَڙَ، هي گول داغ آهي، هن جا ٻه قسم آهن.

١- ننڍو ڪنڙ.

٢- وڏو ڪنڙ.

٣- آنيرڻ داغ، انگريزي "آء" حرف وانگر، هي ڪيهڙا نڪرن جو داغ آهي.

٤- ڪناري داغ، انگريزي A حرف وانگر ٻر ٻيڙيون ٻئي وريل. هي ٻرهمڻن جو داغ آهي.

٥- منڇي داغ، ڪت وانگر، هي ڪيهلڻ نڪرن جو داغ آهي.

٦- ترشول داغ، هي وَرَنَ ۽ جاڳا نڪرن جو داغ آهي.

٧- گيڏيو داغ، وريل لڪڻ وانگر، (لٺ کي ٻاڦڪي ٻر گيڏي ۽ لڪڻ کي گيڏيو چئبو آهي،) هي سيلوت نڪرن جو داغ آهي.

٨- آرلَ داغ، سنئين ليڪ وانگر، هي ڏوهت نڪرن جو داغ آهي.

٩- ٻَر ڙو ٽبو داغ، ٻلا وانگر ورن وڪڙن وارو، (ٻلا کي ٻاڦڪيءَ ٻر ٻرڙ ۽ اهي کي ٻرروٽبو چئبو آهي،) هي کاوڙيا نڪرن جو داغ آهي.

١٠- ٻهاري داغ، ٻاهاريءَ وانگر، هي مالهين جو داغ آهي.

١١- رانڪو داغ، هي پالي راجپوتن جو داغ آهي.

١٢- ٻاگوڙو داغ، ڏاکال وانگر، هي ڏوهت نڪرن جو داغ آهي.

١٣- رلڪو داغ، اُبتي اي وانگر، هي رلد ٻلوچن جو داغ آهي.

١٤- گندو داغ، هي سيدن، جوکيئن، ۽ لهڙين جو داغ آهي.

١٥- ڪَرو داغ، هي داغ اڪثر مسلمان پنهنجي مال کي هڻندا آهن.

١٦- ڪنو ڪَنري وارو داغ، هي درس مسلمانن جو داغ آهي.

١٧- ڪُنڊي داغ، هي داغ ٻہ ڪيترا ماڻهو پنهنجي مال کي هڻندا آهن.

مال جي سڃاڻپ لاءِ نہ رڳو داغ آهن، پر ڪَنن ۾ بہ گهڻن نمونن جا نشان ڪندا آهن، جيئن تہ ڪَنَ ۾ ڇَهڪَ ڏيندا تہ ان کي "جهيرڪا" چون، ٽورو پاسي کان ٽڪر ڪپي ڇڏيندا تہ ان کي "کڏو" چوندا، ڪن جن ڇُهنب ڪپيندا تہ ان کي "ٽِسي ويڙهل" (ڇيڙو ڪپيل) چوندا. اهي بہ سڃاڻپ لاءِ نشان آهن، ان کان سواءِ رنگ، سڱ ۽ پُڇ بہ سڃاڻپ ۾ مدد ڪندا آهن، جيئن تہ ڪن جا سڱ وڏا، ڪن جا ننڍا، ڪي لوڪدار، ڪي سڌا، ڪي وَريل، اهڙيءَ طرح پڇ بہ ڪن جو وڏو، ڪن جو ننڍو، ڪن جو ڇڳي سان، ڪن جو ڪُتل، ڪن جو بنا ڇڳي، جنهنکي "پالڊو" چون.

مال جا پار هيٺئين ڏيندا آهن:

هڪ ڀڳي رنگ جي سائي، سڱ وريل، ڪنڌ تي ڪُنر، پاسي تي پٽي جو ڏاڀ، پڇ پانڊورو، يعني ڇوٽو ۽ ڪتل وغيره.

ٻي وهڙي ٽن سالن جي، مُنڊ مُنڊ سڱ، رنگ جي تيلي (ڪاري) ڪاپي پيندي تي ٻاچاري داغ ۽ ساڄي ڪَن ۾ ڪَڏو وغيره.

ڳائي، اوٺي مال ۽ گڏهن کي داغ هڻن، پر رڍن ۽ ٻڪرين کي داغ ڪونہ هڻن. انهن جي ڪَنن جي بناوت ۽ انهن ۾ ڪيل نشانن ۽ رنگ تي سڃاڻپ ٿئي، جيئن تہ ڪَنن ۾ ڇهيرون وجهن، ڪُڏا ڪَنَ ۽ ڪنن جون ليسيون وڍن، پوءِ مال تي رنگن ۽ مٿين نشانن موجب پارتا مقرر ڪن.

ٻڪري جا ڪن ڏگها هوندا ته "لٽپڙي" چون، جي ڏگها ۽ ٿورا وريل ته "ڳيڏ ٻاڪٽني" (يعني وريل لڪڻ وانگر) چون. جي ننڍا ڪن ته "ٻُسي" يا "ٻُسڪي" چون. جي ڪَتا ڪن ته "ڪرٽي"، ٿورا وَڏيل ڪن ته "ٻُنڪي"، سنهڙا ڪن ته "چپيڙي"، ننڍڙو سنهڙو ٻوت ته "چُسڪي" ۽ رنگن موجب، جي صفا ڪاري ته "ٻيرنگ ڪاري" چون، مٿي ۽ ڳلن تي اَڇا ٽڪا ته "ٻولهائي" چون، مٿي ۾ ٽيڪو ته "ٽيڪري"، بدن تي اَڇا ڦٽا ته "ڇَهري"، بدن تي اَڇا اَڇا ٽڪا ته "ڪَبري" چون، ٻوت ڪارسرو ۽ ڳاڙهاڻ تي مائل ته "چالوري"، بدن تي اَڇا ڦٽا ته ڦَٽوري وغيره چون.

ازان سواء مال جو بيرو ٻه سڃاڻن، جنهنڪري مال جي رُلي وڃڻ يا چوري ٿيڻ جي حالت ۾ بيرو ڪڍي مٿئين موجب ٻارهتا ڏيئي هٿ ڪيو وٺن. مال جي ڳولا ۾ جيڪو ماڻهو لڳي ان کي "ناسيٽو" چون.

مال جي چوري

ٿر ۾ مال چُرڻو بيو گهڻي، ڏنار ساڻ ڪونه هجي. جيتوڻيڪ سند جهڙي چوري جي مُصيبت ڪانهي، تڏهن به ڪُٺڪو ضرور. اُٺ صبح جو جهنگ ڏي چوڙي ڇڏين، شام جو وڃي ڳولي وٺي اچن يا اتفاقاً ڌڻ ليڙ جي حالت ۾ ٻئي ڏينهن صبح جو وڃي ڳولي هٿ ڪن. رات جو پنهنجي گهر ۾ يا پرسان، اڳئين پيرن ۾ سنگهر ڏيئي، ڪلف لڳائي، اڪيلو يا ٻاڙي وارن جي اُٺن سان گڏ وهاري ڇڏين. ڪي مالڪ پنهنجو ڪنوار ڪٽي وڃي جهوڪ تي سمهن.

چور ڪڏهين جهنگ مان، بعضي رات جو گهرن يا جهوڪ مان اُٺ اُٺاري ويندا آهن. ساڻ ڪنهن جا چڱا هوندا اُٺن جن سان ڪلف ڪولي، يا ڏاڻ ڏنل هوندو ته اهو لاهي،

ڪاهي ويندا. سنگهر يا ڏاڻ اٿيئي ڦٽو ڪندا، اهو ساڻ ڪٽي وڃڻ لياڳو سمجهن. سياري جو چوري گهٽ ٿئي ڇو ته ٽڙ ۾ ٻير ظاهر ٿيو هوندو جنهنڪري مٿان پاڳيا ٿهڇي نه وڃن. چوري اڪثر اونهاري جو ٿيندي آهي، ڇو ته ان وقت هوائون لڳنديون آهن، جنهنڪري ٻيرو ٻڌي ويندو آهي. اهو وڏو بچاءُ آهي. ٽري ٻيري ڪٽڻ جا استاد آهن، سي اڳيان يا اوسي پاسي اوهاڙون ڏيئي ڪٽان نه ڪٽان ٻيرو هٽ ڪندا آهن. ڪن حالتن ۾ نه ٻه لهندو آهي، ٻوءِ ڳوٺ جا ماڻهو گڏجي ٽهه ٽهه وُهراڙو ڪن، ڪنهن سکر کي ٻه ساڻ ڪٽڻ، ٻنهنجي وسان ڪونه گهٽائين، ڳولا سان هٿ اچيو وڃي يا ڪُري (ڀُنگ) ڏيئي ورائين، بعضي هٿ نه ٻه اچي.

ڍڳين جي چوري مٿي ٿئي. خاص ڪري جڏهن برسات ٻولدي آهي، تڏهن ڪي سچي ٽڙ ۾ ڪونه ٻوي. ڪٿي گهٽ، ڪٿي وڌ، ته ڪٿي اصل ڪونه ٻوي. ان وقت جتي اڳيا ۾ برسات ٻوي، اتي سائي گاهه جي "اُولڪاڙ" ٿئي، ٻوءِ اوسي پاسي وارا اُني ٻنهنجو مال ڪاهي اچن ۽ ڪيترو مال ازخود الهيءَ لولڪاڙ تي پهچيو اچي. چوندا آهن ته مال کي لولڪاڙ جي خوشبوءِ ٿي اچي. ٻوءِ ڏسندا آهن ته رولُو مال ٿيو گهمي، ٻه-چار ڏينهن مالڪ ڪولهي ته وڃهه ولي اوسي پاسي ڪڏهن ٻنهنجي سينڌ واري وٽ پاسيرو ڪري ڇڏيندا، ته مٿان ڪو مالڪ جاڳي ٻوي، ۽ اهڙي "ڏُڪٽي ڏُر" هجي جنهن کان ٻوءِ ٻه ڇُٽي نه سگهجي، ۽ "اولي کان اٻنگ ڳرو ٿي ٻوي" يا ڪنهن ڏاڍي جو مال هجي، الهيءَ ڪري مهينو-اڌ ترسندا آهن، ان بعد ڪنهن پاسي روانو ڪري ڇڏيندا آهن. چورن جون پاڻ ۾ ٽيٽُون ٿهيون ٿيون آهن، وقتي ڪن ٽَر جي ماڻهن جو ٻه پيڙ هوندو آهي.

رڍون، ٻڪريون ۽ گڏهن جي چوري بہ اهڙيءَ طرح ٿئي، پر گهٽ. بعضي ڪٽي ڪتي ٻہ-چار سنگتي گڏجي ڪنهن جو ڇيلو يا گهيٽو ڪٺي راتو ڏو کائي کپائي ڇڏين. اهڙيءَ طرح ڪاڻ کي "ليکت" چون.

ڪتا پالڻ

ٿر جا مالدار ماڻهو ٻهراڙين ۾ رهن ٿا، جتي سندن گذران کيتي ۽ چوپائي مال تي آهي. چوپائي مال جي چوري بہ ٿيندي آهي. بعضي جهنگلي جانورن بگهڙ (ڪڏهن ڪڏهن ٻين هنڌان ايندا آهن) يا ڪتن جو ڏپ بہ رهندو آهي، انهن جي بچاءَ لاءِ ماڻهو ڪتا پاليندا آهن، جي گهر ۽ مال جا پهريدار آهن. ڪو چور آيو تہ ٻاهوڙ سان ڪتا مالڪ کي سجاڳ ڪندا بلڪ چور سان بہ وڙهندا. جتي ڪتو هوندو اتي هرو ڀرو چور جي بہ دل ڪانہ ٿيندي جو ڪاهي وڃي، جنهنڪري ڪتن جي ڏپ ڪري چوريءَ جو گهٽ امڪان آهي. ڪي تہ اهڙا ناميارا ڪتا آهن جو چور يا ڌاريين ماڻهوءَ جي اوڏاهون وڃڻ تي دل ئي ڪانہ ٿيندي.

ماڻهو ڪَچن گهرن ۽ پونگين ۾ بنا ڪلف جي آرام سان رهندا آهن، ڪتو نگهبان ٿيو ويٺو هوندو آهي. ڪي ڪتا اهڙا خوفناڪ هوندا آهن جن کي مالڪ رات جو سنگهر ڪڇيءَ ۾ وجهي ٻڌي ڇڏيندا آهن، ڇو تہ متان ڪو مسافر اچي ۽ کيس ڦٽي نہ وجهن. ڌاريي جي اچڻ تي انهن جي ٻاهوڙ مالڪ کي سجاڳ ڪندي آهي. ڪيترا مالدار رات جو مال وٽ سمهندا آهن تہ پاڻ وٽ ڪتو بہ رکندا آهن. اوٺاري اٺن وٽ سمهندا آهن تہ ڪتو پرسان جهوڪ تي ويٺو هوندو. ڪي ماڻهو وري شڪار لاءِ ڪتا پاليندا آهن. ڀيل ۽ ڪولهي ڪتن سان سَهي ۽ لوڪڙ جو شڪار ڪندا آهن. گهاٽڙ هرڻ جي پٺيان ڪتو ڇڏيو تہ يڪدم جهلي وٺندو.

ٻاڳي يا ٻيري

اڳي ۾ عرض ڪري آيو آهيان ته ٿر ۾ چوري بلڪل گهٽ آهي، ان جو وڏو سبب هي آهي جو هتي جي زمين واريلاسي آهي، جنهنڪري جانور خواهه ماڻهوءَ جي پير جو نشان مٿس چٽو پيو هوندو آهي. اهو نشان جيستائين هوا نه ڊاهي ليستائين چٽو پيو رهي. البت اونهاري جو جڏهن هوا زور لڳندي آهي تڏهن نشان ترت ڊهيو وڃي، باقي سياري جو ڪا اهڙي هوا نه هوندي آهي تڏهن نشان مهينو-ٻه ٻه پيو هوندو آهي.

ٿر ۾ ٻيلا يا گهاٽو جهنگ ڪونه آهي جتي چورن کي پنهنجو سير يا مال لڪائڻ جو وجهه ملي. جيڪا چوري ڪن، سا راتوڏو پورو اُڪارين. جي ڏينهن تي ويو ته پڪڙجڻ جو وڏو خطرو آهي، ڇو ته ٿري ماڻهن جي اها عادت آهي ته ڪوبه ڌاريو ماڻهو ڳوٺ ۾ آيو يا ڪس پنڌ هلندي ڏٺو ته ان کان بلڪل گهٽي پُڇ پُڇ ڪندا. ڪير آهين؟ ڪٿي جو آهين؟ ڪيڏانهن ٿو وڃين؟ ڪهڙي ڪم ٿو وڃين؟ رات ڪٿي هئين؟ ڪٿان هليو آهين؟ وغيره. ڪي ته اهڙا چوڪسي آهن جو ڌاريي ماڻهوءَ جي هلت چلت، مان سهي ڪيو وٺن ته، هي ماڻهو "سينـﹷرتـو" نه آهي، تنهنڪري ڪيترا ائين شڪ ۾ جهلجيو پون.

ان کان سواءِ ٿر ۾ اهڙا نه قابل پيري آهن، جي ماڻهو ۽ مال ته ڇڏيو پر پکين جا به پير سڃاڻي وٺن. هڪ دفعو ڪنهن ماڻهوءَ، اُٺ، ٻڪي، گهوڙي، ڪتي وغيره جو پير ڏٺو ته سالن تائين اهو ياد رهندو. ماڻهو مالدار آهن، ڪڏهن مال رُلي يا اوڏير جي ويندو آهي ته پير کڻي وڃي جتي هوندو آهي، اتان هٿ ڪندا آهن. سڀڪو مالدار ماڻهو پنهنجي مال جو پير سڃاڻندو آهي. ڪي ته اهڙا قابل آهن جو اُٺ جو پير ڏسڻ سان اهو ٻڌائي سگهندا آهن ته اهو ڪهڙي پَٽ (ملڪ) جو اُٺ آهي. وهٽ جو رنگ به ٻڌائي ڏيندا آهن ڪتي واري بلڪل نرم

هوندي آهي، جتي وهٽ ٻير رکندو ته اندر هليو ويندو ۽ جڏهن ٻير ٻاهر ڪڍندو ته ٻاسن واري ڀرڪڻي ايندي، جنهنڪري ڇپني لمان جي ٻدران دفعا ڪڏ ڏسڻ ۾ ايندي، اُن مان · اهين ڪوڙ سمجهبو ته هي ٻير فلاڻي جانور جو آهي، ۽ ٻيري اهو ٻڪدم سڃاڻي وٺندا آهن.

اولهاري ۾ مال جو ٻير پٽن ۽ ميدانن تي هوا ڏاهيو ڇڏي. تڏهن ڇا ڪندا آهن جو ٻري ٻري کان پٽن جي اوٽ ۾ اهڙا هنڌ، جتي واءُ جو اثر گهٽ هوندو آهي، اتان اوهاڙ ڏيئي ٻير سڃاڻندا آهن ۽ ٻوءِ اتان مال جي هلڻ جي رخ جي اوٽ تي اڳتي ٻه پٽن جي اوٽ ۾ اوهاڙون ڏيندا مال جي وڃڻ جو طرف معلوم ڪندا. اهڙيءَ طرح ٻير ڪڍندا، ڏس ٻڌائيندا، ليٽ وڃي هٿ ڪندا. ٿوري ڪَمپ ڇڪ هوندي ته ان مان به ٻير سهي ڪري وٺندا آهن. اٺ، ماڻهو، ڍڳي، مينهن جو ٻير ته هرڪو مالدار سڃاڻي، پر ڪي ٻنهنجين رڍن، ٻڪرين، ڇيلن، گڏهن وغيره جو به ٻير سڃاڻن.

ماڻهوءَ جو ٻير هڪ دفعو ڏٺل هوندو، ٻوءِ جي اهو ماڻهو ڏار ڏار جُتيون پائي، ڪيترن ٻه ماڻهن سان گڏ هلي ته به ان جو ٻير سڃاڻي وٺندا. ڪيترا دفعا چوريءَ جي حالت ۾ پوليس پاڳين کان اهڙي پيٽ ڪرائيندي آهي، مگر ٻيري ڪڏهن به ڀُليا نه آهن.

ٿر ۾ گدڙ، بگهڙ وغيره ڪوڙ آهن، مگر ڪڏهن ڪڏهن سنڌ مان ڪو اڪڙ ٻڪڙ اچي نڪرندو آهي ۽ رڍن ٻڪرين جو نقصان ڪندو آهي، ته ٻڪدم ٻه-چار جڻا سنهري ڪهاڙيون، گهوپاٽا ۽ روڙها کڻي روانا ٿيندا. ٻير کڻي اُن کي هٿ ڪري ماري نه ايندا، تيستائين اصل جند نه ڇڏيندا.

شڪار ڪرڻ وقت ٽلُور، سهي، تتر ۽ هرڻ جو ٻير کڻي وڃي هٿ ڪندا، يا گهايل ٿيڻ جي حالت ۾ پڇي وڃي ڪٽي

وٽن ۾ لڪندا آهن ته پير کڻي ڳولي هٿ ڪري وٺندا آهن.

وسڪاري جو سڄي زمين گاهه سان سٿي پئي هوندي آهي ۽ وهٽ جو پير زمين تي ڪٿي ظاهر نه هوندو آهي، انهي به پير سهي ڪري وٺندا آهن، جو وهٽ جي هلڻ ڪري گاهه مُڙيل ۽ آڏو اڻتو ٿيل هوندو، پر اُلهيءَ اوٽ ۽ سنڌ ۾ تي هلندا هلندا. اڳيان ڪٿي صفا زمين نڪر آيو ته اتي وري نشان ظاهر هوندا ته وڏيڪ خاطري ٿيندي. اهڙيءَ طرح گاهه مان به پيرو کڻي وڃي وهٽ هٿ ڪندا. مطلب ته ٿريا پير کڻڻ جا ماهر لڳا پيا آهن.

مال جو سودو

ٿري ماڻهو پنهنجي مال جو ڪڏهن پاڻ ۾ سودو به ڪندا آهن، خاص ڪري اٺن جو پاڻ ۾ سودو ڪرڻ جي گهڻي عادت اٿن. اهي سودو ڇو ڪندا آهن، ان جا به ڪارڻ آهن. جيئن ته ڪنهن وهٽ ۾ ڪو ٿورو گهڻو عيب ٿي پيو، يا آيرو وهٽ هوندو ته پوءِ ڪجهه پئسا وڌيڪ ڏيئي سهرو وٺن، يا ڪو غريب هوندو ۽ سهرو وهٽ هوندو، ته ڀائيندو ته ان جي عيوض ڪو آيرو وٺان، ته چار ڏوڪڙ اتر به ملندا، جڏهن مان پڇن جو گذر به ٿيندو ۽ وهٽ به ملي ويندو جنهن مان به ڪم پيو نڪرندو. يا ڪي ڪنهن وهٽ مان ڪڪ ٿي پوندا آهن ته ڀائيندا آهن ته اهو بدلائي پيو ڪو وٺان. ڪي اٺ وڙهو ٿيندا آهن، تنهنڪري مالڪ ڊپ جي ڪري به اهڙن اٺن جو سودو ڪندا آهن. يا ڪي اٺ پوڙها ٿي ويندا آهن ته سودو ڪري وري ننڍو ڪنوات وٺندا. پر ان جي عوض ڪجهه ڏوڪڙ ڏيڻا پوندن. اهڙيءَ طرح پيا به ڪيترا سبب ٿيندا آهن، جنهنڪري سودو ڪندا آهن. ڪن ماڻهن جي ته عادت ٿيندي آهي جو سدائين سودا ڪندا وتندا آهن. ڪوبه

وقت چار ڏينهن رهيو ته وري متائي پيو وٺندا. پوءِ ڪڏهن چار ڏوڪڙ اتر وٺن ۽ ڪڏهن چار ڏوڪڙ ڏيڻا پون. انهن لاءِ چٻبو آهي ته "ڪنُوٽني کي آڏوهي لڳڻ ڏين ٿي ڪونه."

سودي مان ڪن کي فائدو ٿئي ته ڪن کي نقصان. چوندا آهن ته سودي جو ڪم آهي، جو "ڪي رنج ڪي گنج". ڪڏهن وهٽ جي بدران وهٽ ڏين ۽ وٺن، وڌيڪ ڪنهن کي نه ڪجهه ڏيڻو وٺڻو ڪونه پوي، ان کي چون "ڪٽنو سٽ ڪٽن" يا "آئي سامهون الو ڪارو لڪو ڪٽو." ڪڏهن کي چار ڏوڪڙ وڌيڪ ڏين، انهن وڌيڪ ڏوڪڙن کي "اُتر" چون. تڏهن چوندا آهن ته ادا، وهٽ به ڏنم ۽ مٿان...... رپيا اتر ڏنم. اُٺن جي سودي ۾ ڪڏهن اتر ۾ روڪڙا پئسا ڏين. بعضي ٻروقت روڪڙا پئسا نه هجن ته جيترا هجن اوترا ڏين، باقي رڪال (اوڌر) ڪن، ۽ اُن لاءِ مدو مقرر ڪن. پوءِ اعتبار وارو ماڻهو هوندو ته ان تي اعتبار به ڪندا نه ته ڪنهن معتبر کي ضامن وٺن. ان لاءِ چون ته فلاڻي وچان زبان ڪٺي آهي وغيره. يا اُتر پئسن جي عيوض اوتري قيمت جو ڳاهو، ڳڏهه، ٻڪريون وغيره ڏين. اهڙن موقعن تي پيا به ڪي اچبو ڳڏ ٿين. پوءِ ڪي هڪڙي پاسي، ۽ ڪي ٻئي پاسي پيا ڳالهائيندا ۽ ٻنهي کي ارڙ مَرڙ ڪري سودو ڪرائي ڏيندا. سودي بعد سهڪو مالڪ پنهنجي مال مثلاً اُٺ هوندو ته مُهار، گهوڙو هوندو ته واڳ هٿ ۾ جهلي، ٻئي کي ڏيندو، جو وري ٻلالڊ جهليندو جنهن ۾ هو وجهندو، ۽ چوندو ادا، "هاڻي خدا برڪت وجهندو." ته سامهون جواب ڏيندو "آمين الله."

اُٺن جا سودا عام طرح ٿيندا رهندا آهن، ڇو ته ٿر ۾ اٺ گهڻا آهن. گهوڙن جا سودا ڇڏا ٿيندا آهن، ڇو ته ٿر ۾ گهوڙا گهٽ آهن. ڪن هندن شهرن ۾ ته گهوڙن جي سودن لاءِ ڪي

مڪٽهار دلال هوندا آهن، جي پنهنجي دلالي وٺي سودو ڪرائي ڏيندا آهن. باقي ٻئي مال جو سودو ڪو ورلي ٿيندو آهي.

سودي ڪرڻ بعد ٻيئي ڌريون ڏاڍي ٻڪائي ڪنديون آهن ته ادا، هن ڪان پوءِ ڪوبه ڦيري نه، جي ڦرندو ته اجايو ڏنڊ ٿيندو، باقي سودو ڪونه واريو، پر انهيءَ هوندي به ڪڏهن ڪي ڏسندا آهن ته نقصان ۾ ويا آهيون ته ان حالت ۾ ڪي ته ڪٺي صبر ڪندا آهن، پر ڪي وري سودي وارن لاءِ ميڙ منٿ ڪندا آهن. پوءِ بعضي ته پاڻ ۾ ٺهيو وڃن، نه ته وري ڪنهن مٽ مائٽ، يار دوست، ڪنهن سگهڙ مٿي ڪان به ڇوارائيندا ۽ ميڙ منٿ ڪرائيندا. پوءِ ڪي ماڻهو انهن کي عزت ڏيڻ خاطر سودو واري ڏين ۽ ڪي نه به واري ڏين. پر سودو ڪري وري جيڪو وارڻ لاءِ ڪوشش ڪري، ان جي وري چئن دوستن ۾ عزت ڪانه رهي ۽ وري مٿس اعتبار ڪونه ڪن.

ٻڪرين ۽ رڍون ڪترڻ

ٻڪريون سال ۾ هڪ دفعو سياري لهڻ بعد، جڏهن سيءُ گهٽجي ويندا آهن، تڏهن بهار جي موسم ۾ ڪتريون آهن. ٻڪري جا وار کهرا آهن، جنهنڪري منجهن ٻُرت يا پيو گند ڪونه هوندو آهي. ٻڪريءَ کي جهلي ٻڇيءَ ۾ رسي وجهي ڪولٽي سان ٻڌي، يا فقط اڳيان ٻئي پير ٻانڊ ۾ ٻڌي ڇڏيا ته بيٺي هوندي، پوءِ ڪتر سان ڪتري وٺبي. وار هيٺ ڪرندا ويندا، جي ڪترڻ بعد گڏ ڪري وٺبا. ٻڪريءَ جي وارن کي "ڏاس" چون، پر ٽري "جَٽ" چوندا آهن.

رڍون سال ۾ ٻه دفعا، ٻنهين چئنڊ مهل ۽ وسڪاري جي اڳيان ۾ ڪتريون آهن. رڍن جي اُنَ گهاٽي ٿيندي آهي، جنهنڪري جهنگ ۾ چرندي ٻُرت تمام گهڻا چنبڙي پوندا اٿن؛

اهي لاهي صفا ڪري پوءِ ڪتريون آهن. رڍ جا اڳيان پير ٻڌي قابو ڪري ڀوريائين هڪ مضبوط ڪامر، جا ڪجهه چيٽرو گهڙيل هوندي آهي (جنهن کي ڪاترو چوندا آهن) ان سان سڄي پرت ۽ پيو گند ڪڍبو آهي. پوءِ پاڻيءَ سان ڌئي ڌوئجي ته مر وغيره ان مان لهي وڃي. پٺي ڏينهن سڪڻ تي رڍ کي پاسيرو ليٽائي هڪ پاسو ڪتري، وري اٿلائي ٻيو پاسو ڪتري وٺندا آهن، پوءِ اها اُن وڃي پوڙهو ڪندا، جنهن کي "لُڪٽي" چون.

ڪترون ٻن قسمن جون هونديون آهن، جي لوهه جون ٺهيل هونديون آهن. هڪڙي رواجي قئنچيءَ وانگر، ٻي وري ٻڪي لوهه جي پٽ جي ٺهيل پٽ جون پٺي ڇهئون قئنچيءَ وانگر ٺاهي وڌائي پيهاربو ته قئنچي ٺهي پوندي. هن ۾ آڱوٺي ۽ آڱرين وجهڻ لاءِ خانا نه ٺهندا آهن، مگر مُٺ جي زور سان هلندي آهي. هن کي "هيڪل هٿيي" چوندا آهن. اهي لموٺا لوهار ٺاهيندا آهن. ٺري ماٺهو ڪتر کي "لاهي" به چون.

انڪوڙو

هي ٻاٻوريءَ جي ڏکهي ٽڙي (ڪاٺي) مان ٺاهيندا آهن. ٽڙيون اٽڪل ڏهه ٻارهن فوٽ يا وڌيڪ ڊگهيون ٺهنديون آهن. جهنگ مان ڳولا ڪري ٻاٻوريءَ جي ڪا اهڙي ڏکهي ٽڙي، جا هيٺان پيڙهالڳي هجي، سا هٿ ڪري ٺورو زمين ڪوٽي پيڙهالڳي جي هيٺان ڪپيندا آهن. پوءِ لنڊي پاسي کي پيڙهالڳي ڪان ٽو-ڏهه انچ ڪن ڇڏي باقي ٽڪر ڪپي ڇڏيندا آهن ۽ الهيءَ ٽڪر کي ٺورو گهڙي چيهه سنهڙو ڪندا آهن، ۽ ٻيو پاسو جيڏو به ڊگهو هجي، اوڏو پيو هوندو آهي. جي اهڙي پيڙهالڳي ٽڙي هٿ نه آئي ته ٻڪي ٽڙي آڻي ان جي ڇيهه، تي پيو ٽو-ڏهه انچ ڪاٺي ٽڪر گهڙي اهڙيءَ طرح قابو ڪندا، جو ڊگهي ڪاٺيءَ سان سوڙهي ڪٺ ٿي هجي. پوءِ الهيءَ هنڌ

کي مضبوط ڪرڻ لاءِ لوھ، جا ھٿ ھٺائيندا آھن ۽ مٿان وري ھنا رنگيل (آري) چمڙي جي کھي سان وراڪا ڏيئي مضبوط ڪندا آھن. اھو چمڙو بلڪل سخت ۽ مضبوط ٿيندو آھي. انھيءَ کي ”آڪوڙو“ چون.

مالدارن لاءِ آڪوڙو ڏاڍو ڪارائتو آھي. اھي ھاڻ گڏ جھنگ ۾ ڪٽي ويندا آھن. جيڪڏھن ڪنھن ڏينءَ ۾ سگر ٽارين جي چمڙن ۾ ھوندا ۽ چڙھي لاھڻ ڪان ھري ھوندا تہ آڪوڙو وجھي ٽاري نمائي اُٽ کي ڏيندا، جو چري ڀڃ ڪندو. بعضي ڏندوڻ ڏيئي ڇاٽي وٺندا. ھڪل ڪوڪا ھوندا تہ يڪدم ڇٽي ھوندا. ڪوليت جا چپڙا لاھڻ لاءِ آڪوڙو وجھي ڏندوڻ ڏيئي تہ چپڙا اچي ھيٺ تي ھوندا، جي چولڊي جھولي ڀري وٺي. مڪڙ مارڻ وقت وٽن جي ھيٺان جھال جھلي آڪوڙي سان ڏندوڻ ڏين تہ مڪڙ ڇٽي اچي جھال ۾ ھوندا، جي ٻوءِ ٻورين ۽ ڳوٺين ۾ وجھن.

ڪي ماڻھو وري انھيءَ ڍڳھي ڪانيءَ جي چمڙي تي لنيو ڏاٽو (ڏاتري) ڪوڪا ھٺي مٿان چم جي سڙھي سان ٻڌي قابو ڪندا آھن. ٻوءِ ماڻھو وڻ جي ھيٺان ٻيھي مٿان سگر ۽ چپڙا وغيره ڏاتري سان ڪپي ڪيرائي جھولي ڀري وٺندا آھن. مطلب تہ مالدارن لاءِ ھي ٻيئي شيون ڪمائتيون آھن.

مال مان پيدائش

ٻڪرين جي ڏاس ڪتي اُن مان جيرويون (ڪرڙيون) ٻوريون (ڪاھيون) چوڪ ٻوريا، جالنگ ٻورا، ڪڙيا، رَليءُ (رسا) وغيره ٺاھين ۽ بچت ڏاس مان، کي ڪتي سُٽ ڪري وڪڻن ۽ کي ڏاس وڪڻن.

رڍن جي اُنَ ڪتي ان مان ڪنا، ڪمريا، ڪمرون، لوبون وغيره ٺاھين. باقي کي اُن ڪتي سُٽ ڪري وڪڻن، ۽ کي اُن وڪڻن.

کير وڪڻڻ جو رواج ٿر جي ٻهراڙين ۾ ڪونه آهي، مگر شهرن ۾ کير جو وڪرو ٿيندو آهي. مال مان گيهه جهجهو ٿئي. ٻهراڙين ۾ گهڻو ڪري سومر جي ڏينهن مکڻ تپائي وِسڻاڻ ڪري ٻاڻ ڪائين ۽ گيهه جو وڪرو ڪن. گيهه، تور جي ٻدران ليپڙين سان پري ڏين، جي ڇهه تولا يا سوا ڇهه تولا تور جون هونديون آهن. هن کي "پَڙِپ" جو رواج چون. ٻهراڙيءَ جا دڪاندار سڄي ڳوٺ جو گيهه پري وٺندا آهن. ڪي گهر گيهه جو وڪرو ڪونه ڪن، ٻاڻ گڏ ڪندا رهن، گهڻي ٿيڻ تي شهر ۾ ٻڌي اگهه سان وڪڻي اچن.

چيلا، گهيٽا، ڍڳا وقت بوقت سوداگرن کي وڪڻندا آهن. ڪڏهن ٻاهريان سوداگر اچن، نه ته ٿر جا ڪيترا ماڻهو اهو واپار ڪندا آهن. مال وٺي سنڌ ۾ ڪاهي وڃي وڪرو ڪري ايندا آهن.

ڳر اُن، سوئاڻون ڍڳيون، ٻڪريون ۽ رڍون وغيره وڪرو ڪبيون آهن. مال جو چمڙو ۽ کلون ڪي هٿي ڪم اچن، جو رڳي ان مان جُتيون، ٿالهون، ساندارا، ڪوس، موڙ رپا (ننڍا ساندارڙا) وغيره ٺاهين، ۽ باقي مال ٻاهر وڪري لاءِ وڃي. هڏا به ٻاهر وڪري لاءِ جام ويندا آهن. مال ٻُناري مان ڪافي پيدائش ٿيندي آهي.

ڍڳا چاڙهيا ڪرڻ

جن ماڻهن وٽ ڳائو مال جهجهو هوندو آهي، سي پنهنجا ڍڳا وڪڻي ڇڏيندا آهن. اهي سنڌ ۾ ٻِهَر ڪاهڻ ڳاڏين ڇڪڻ ۽ ٿار ۾ وهڻ جي ڪم ايندا آهن. اهڙن وڪري وارن ڍڳن کي خصي ڪبو آهي، جنهن کي چون "چاڙهيو ڪرڻ" ڳوٺن ۾ ڪي ماڻهو خاص ڪري حجام ٿيندا آهن جي اهو ڪم ڪندا آهن. جڏهن وهڙا ننڍا هوندا آهن، تڏهن اهي ڏاها ماڻهو انهن جا خَصيا اهڙيءَ الڪل سان ڪپي ڇڏيندا آهن،

جو وهڙي کي ڪوبہ خطرو ڪونہ ٿيندو آهي. هاٿي تہ جانورن جا ڊاڪٽر اوزارن جي رستي خصين جي طاقت واري نبض کي داب ڏيئي بيڪار ڪري ڇڏيندا آهن. اهڙا ڍڳا ٻوءِ سانَ ٿي نہ سگهندا آهن ۽ بدن ۾ مضبوط ۽ طاقت وارا ٿيندا آهن، جي وڏي اگهہ ساڻ وڪامندا آهن. ڪي ماڻهو گڏهن کي بہ خصي ڪندا آهن، جيئن ڪم ۾ ڪارائتا ٿي سگهن.

هرڻ پالڻ

هرڻيون، جولاءِ ۽ آگسٽ ڌاري ويامنديون آهن. ٻچي ۾ هفتو کن تڪي ڊوڙڻ جي طاقت نہ هوندي آهي. ان وقت ڪيس جهلي گهر ۾ ٻڌي ڇڏبو آهي. روز صبح شام ٻڪري ڌارائبي اٿس. ٻهرياڻين چار-پنج ڏينهن ڌارائڻ بعد هيري ويندو، ٻوءِ ماڻهي ٻيو ڌائيندو. گهر ۾ ڇوڙي بہ ڇڏبو آهي. ڪجهہ وڏيرو ٿئي تہ انَ جي داڻن، ماليءَ جي ٽُڪرن تي هيرائبو. سائو گاهہ بہ آڻي ڏبو اٿس، ۽ ڪنهن مهل ڇڏبو تہ ٻاهر وڃي گاهہ وغيره کائي گهمي ڦري موٽي ايندو آهي. گهر ۾ ٻارن لاءِ اها هڪڙي ونڊر آهي. ڪيترا ماڻهو هرڻ جا ٻچا پاليندا آهن، اُنهن جي ٻچيءَ ۾ سهڻا پٽا ۽ گنگهرو ٻڌندا آهن.

مادي هرڻيءَ کي ننڍيون ۽ سنهيون سڱيون ٿينديون آهن، تر جي هرڻ کي وڏا ۽ ٿلهيرا سڱ، ٿيندا آهن، جن تي سخت وڪڙ ڇلن وانگر ٿيندا آهن. اڪثر ماڻهو چوندا آهن تہ هرڻ جي چمار سڱن مان سهي ڪبي آهي، يعني جيترا سڱ ۾ وڪڙ اوترا سال چمار. سڱن جا ڇيڙا تکا ۽ چهنمدار ٿيندا آهن. مثل هرڻ جي سڱن جا ڇيڙا ڪپي، ان مان ڪپ سان گهڙي، نڪ جون قلڙيون (قليون) ناهيون آهن، جن تي ڇيٽ ڪري انهن ۾ ٻارو وجهبو آهي تہ ان جي چلڪي جي ڪري ڏايون سهڻيون لڳنديون آهن. ٿري عورتون خاص ڪري ڪنواريون جوان ڇوڪريون اهي قليون ڏاڍي چاهہ سان پائينديون آهن.

سنڌ جا ڪيترا زميندار ۽ ڪامورا ٿر مان هرڻ جا ٻچا وٺي وڃي پاليندا آهن.

چوپائي مال جون بيماريون ۽ علاج

"ٿر آهي ٿڻ تي نه ڪڻ تي" يعني ٿري ماڻهن جو گذران اَن تي ايترو نه آهي جيترو مال تي آهي جيڪڏهن اَن نه ٿئي ته ٻاري مان اٽي به پيا گذران ڪندا، پر جي برسات نه پوڻ ڪري گاهه نه ٿئي ته چوپايو مال مري وڃي ۽ پوءِ ويچارا ڏولائي ۾ اچيو وڃن. مال لاءِ گاهه جام ٿيو ته پنهنجي پيٽ جي چنتا ڪون ڪن. مال ۾ چرڻ ته سنڌن ساهه آهي. پاڇي به ڪيس پنڻو يعني ٻاراڻو ڪونه ڏين. هميشه مال پنارو چوندا. ٿر ۾ جانورن جون اسپتالون آهن، پر شهرن ۾، مال گهڻو آهي ٻهراڙين ۾، ماڻهو پنهنجي علاج لاءِ به ڊاڪٽرن وٽ مشڪل وڃن، سو مال کي ڪٿي ٿا اوڏانهن وٺي وڃن. ڪيترا مالدار ماڻهو مال جي رواجي طرح روزمره ٿيندڙ بيمارين جا ڄاڻو هوندا آهن. اهڙيءَ ماڻهوءَ کي "ڏاهو" چوندا آهن. ڪٿي ڪٿي ڳوٺن ۾ ڏاها ماڻهو آهن، جي معمولي ٽوٽڪن سان مال جو علاج ڪندا آهن.

ٽڪل ٻڪرين ۽ اُٺن گابن کي اڪثر جُونءَ پوندي آهي، ته تماڪ کي پاڻيءَ ۾ گهوٽي بدن تي مالش ڪن، چُلهي مان رک ڪڍي ڇاڻي صفا ڪري، پاڻيءَ ۾ پسائي بدن تي ليپ ڪن، ته جُون مري وڃي.

جي ڪنهن جانور جي پيٽ ۾ ڦر مري وڃي ته ڳڙ ۽ ڄاڻ گڏي پيارين ته مئل ڦر نڪري اچي. ڇا ڪن جو هٿ ڌوئي، گيهه مکي، سنهو ڪپ هٿ ۾ جهلي، سارَ ۾ لنگهائي ڦر کي ٽُڪر ٽُڪر ڪري ٻاهر ڪڍن. پر جي ڦر جيئرو هجي ۽ اٽو هجي ته ان کي "آمهاڙو" چون. ان کي هٿ سان سيري سمهاڙو ڪري جيئرو ڪڍي وٺن. ڦر نڪرڻ بعد جَرَ ازخود نڪري

ائيندي آهي، ٻر جي نه نڪري ته جانور مري وڃي، تنهنڪري جهٽ ۽ ڪير ڳڏي ٽورو کوسو ڪري ٻيارين، ان کي ”ٻَڱلال“ چون. ڍير جي اڳڙي ڀُسائي، ڀوڙي اهو ٻاڙي ٻيارين. ٽورو ڄر جو پاڳو نڪتل هجي ته ٽورو آڪ جو ڪير ان نڪتل ڀاڱي کي لائي ڇڏين ته يڪدم نڪري اچي.

ٻڪرين کي ليس يا زڪام ٿيندو آهي، جنهنڪري ناسن مان گند ٻيو وهندو آهي ۽ الڪري ساهه به چڱيءَ طرح ڪڍي نه سگهنديون آهن ۽ سُوسات ٿيون ڪنديون آهن، ان کي ”سَرڳيل“ چون. ان لاءِ ڪارو تماڪ تيل سان ملائي نڪ ۾ وجهن. بعضي لنڊين ڦرن جو منهن ٻڇي ٿولڊو آهي جنهن کي ”مُنهن ساڙو“ چون. ان لاءِ لوڻ ٻاٽيءَ ۾ ڳاري ٽورو ڪڙو تيل وجهي، ڳڏي مکين ۽ جنهن اهاڻ (آواڙي) مان ٻاٽي ٻيارين ان ۾ آڪ جون آليون ٽاريون وڌي اڇلين. جي ڪو عضوو ڀڃي پوي ته ڪنهن ڏاهي ڪان پڪل هڏو ٻوري جاءِ تي ٺهرائي مٿان ڪاٺيون جي ڪتيريون جو ٻوش ورائي چڪي ٻڌي ڇڏين. هن کي ”چڪيڙي“ چون ۽ ڪنيٽين جي سُڪل ٿي (اهو الو وسڪاري جو ماڻهو ڳڏ ڪري رکندا آهن) ۾ گيهه ۽ سنهي ڪنيل مڃيت ڳڏي چٽائين. ٻئين-ستن ڏينهن ۾ هڏو لڳيو وڃي.

ٻڪرين کي هڪ اهڙو مرض ٿيندو آهي، جنهن کي ”ڦيڦڙيون“ چون. هي ٻوليا جو قسم آهي، جنهن جي ڪري ڦڦڙن ۾ رت جمي ٿولڊو آهي، جنهنڪري ڦڦڙ ٻاسرين سان چنبڙي ٿولڊا آهن. هي وچڙندڙ مرض آهي ۽ جنهن وٿاڻ ۾ ٿيو ته اهو وٿاڻ ڇڏڻو. ولرن جا ولر ٿهرن ۾ ختم ڪيو ڇڏي. ان لاءِ چيا ڪن، جو ٻڪري جو ڪن ٽڪي ٽُڪي ۾ وجهي واڙ جي مُنهن تي زمين ۾ پورين. وٿاڻ تي ڪنهن به زال کي اچڻ ڪونه ڏين. الهيءَ مرض واري مال جو ڪير ڪونه ولوڙين.

ٻيو ھڪ مرض ٿيندو آھي، جنھن ۾ ٻڪري ڪومائجي ھوندي آھي؛ اوچتو ٻَرڪ ڪري ڪيري ھوندي آھي؛ مري ويندي آھي. ھن کي "ٻَرِڪِيءَ" جو مرض چوندا آھن، ھن لاءِ واڙو متائين، مال وڪڻن، يا ڌاريو مال ٻنھنجي مال سان گڏين، وغيره.

ڍڳين جا ڪَرَ ٻجي ھوندا آھن، ان حالت ۾ جانئجي جو تيل مکين؛ مُنھن ساڙو ٿئي ته اجھو، ڳڙ؛ ڪڙي تيل ۾ سيرو رڌي ڪارائين؛ تيلي يا ٻيتو وڌي ھوي ته اُن لاءِ ٻاسي تي ٻاسرين مٿان لوھ جي، تپيل شيءِ سان ڏنب ڏين، ھُنج جي وارن جي چڳي جي چولي، ڪڙو تيل گرم ڪري اُن ۾ ٻوڙين؛ ٻير ۾ مُرڙ ھوي ته "ڪُپِڙَ" (ٻڪرين جو جھولو پاڻ) پوري سنھو ڪري، ٿورو ٻاڻي وجھي گرم ڪري ٻڌن.

اُٺ کي ڇاتيءَ ۾ ھڪ مرض ٿيندو آھي، جنھن کي "ڳوھَ". جو مرض چوندا آھن. اھو تمام خوفناڪ آھي، مھل تي گھربل علاج نه ٿيو ته جانور مريو وڃي. ان لاءِ لوھ جي شيءِ سان ڇاتيءَ تي گول ڏنب ڏين، ٿڙگھٽ وٽ ليڇُون (ڏنب سان ليڪا) ڪين، وغيره.

اُٺ کي ٻانءَ جي بيماري ٿيندي آھي، جنھن کي ڪاڇي به چون. ھن ۾ اُٺ جا وار ڪُسي ويندا آھن، سدائين ٻيو ڪنھندو آھي؛ بدن ۾ ڳرندو ويندو. ھيءَ وچندڙ بيماري آھي، علاج نه ڪبو ته وچڙندي ويرم نه ڪندي، چوندا آھن ته "وڳا ۾ ھڪ ڳري (ٻاليل) ته وڳا ڳرو." (يعني سڄي وڳ مان ھڪ جانور کي ٿي ته وچڙندي گھڻن کي ٿي ھوندي.) ان لاءِ اُٺ کي لُوري، مٿان ڪڙو تيل مکي، اُپو ڪونئو ڪوڙي، مھار اُن جي چوليءَ سان ٻڌي ڇڏين، جيئن وٻھي نه سگھي، ڇو ته وٻھڻ ڪري بدن سڄي ھنڌ سبب واري لڳندي جا تيل وارو سڄي

ڇُهي ويندي. الهيءَ حالت ۾ ٻلي اُٺ جا پير ٻه سُڄي پون، ٻن ڏينهن بعد اُن کي ويهاريندا. ائين ڪرڻ سان ٻانءِ ڇڏي ويندي آهي.

اُٺ کي ليڙ جي بيماري ٿيندي آهي، جنهن ۾ هاضمو ڪوڙ ٿيندو اٿس. اُن لاءِ ڏؤنرو، ڪڙو تيل، ڪٺڪ جو ڏارو پسايل ڏيندا آهن. اُٺ ٻَنهرو پسايل لوڻ به ڏيندا آهن.

ازالسواءِ ٻيون به ڪيترن ئي نمونن جون بيماريون ٿينديون آهن، جن جا علاج معمولي ٽوٽڪن سان پاڻ ئي ڪندا آهن.

باب چوڏهون

پکي

ٿر ۾ ڪيترن ئي نمونن جا پکي ٿين ٿا، جن جا مکيه ٻه قسم آهن:

١- گهرو پکي- جي گهرن ۽ ڳوٺن جي ڀرسان رهن.
٢- جهنگلي پکي- جي جهنگ ۾ رهن.

گهرو پکي

● مور- قداور، رنگين کنڀن سان پيارو ۽ سهڻو پکي ٿيندو آهي. مٿي تي ڪلنگي ٿيندي اٿس. سندس کنڀ ڊگها ٿيندا آهن، جن سان ڪڏهن ڪڏهن خوشيءَ ۾ اچڻ وقت سهڻو ڇيترو (ڇٽ) ڪندو آهي. اهي کنڀ سياري جي شروعات ۾ ڪِرِي ويندا اٿس ۽ بعد ۾ نوان ڄمندا آهن. نانگ بلا جو سخت دشمن، ڏسڻ سان ئي ماري ڇڏيندو آهي. برسات وقت ڪوڙ پڊي دانهون ڪندو آهي. رات جو وڻن تي ويهندو آهي. ڳوٺن ۾ ۽ پرسان رهندو آهي، جتي وڻن جي گهاٽن ٻُٽن ۾ هيٺ پٽ تي زمين ۾ پاڪولي ٺاهي مادي آنا لاهيندي آهي. ڪي ماڻهو مور جا ننڍا ٻچا جهلي پاليندا آهن.

● ڪڪڙ- هي سانتيڪو گهرو پکي آهي. ڪڪڙيون جلد جلد آنا لاهينديون آهن، جي ماڻهو کائيندا به آهن. نر جي مٿي تي وڏي ڳاڙهي رنگ جي چوٽي ۽ ماديءَ جي مٿي تي ننڍي ٿيندي آهي. ٻليءَ کان ڏاڍو ڊڄندو آهي. اونهاري رات جو ٻاهر ڊگهي ڪانيءَ تي ٿاهيل مارهي (ٻهي) تي ويهاربو آهي ۽ سياري جو ڪنڌين ۾ بند ڪبو آهي. نانگ هن جو دشمن آهي.

ٻار ٻهر – هن کي ڪبوتر به چون. سندس رنگ نيروسائو ۽ ٻيو ڳاڙهي رنگ جا ٿيندا آهن. هي جهنگ ۾ ڪو نه رهن ٻر ڳوٺن ۾ رهن. هنن کي جي روز داڻا اڇلائي ڏبا ته ٻيٽ ٽان واريءَ مان يڪدم چونڊي وٺندا. روزانو مقرر وقت تي وڪر اچي حاضر ٿيندو.

جهير ڪيون – گهرن ۾ رهندڙيون آهن. آنن لاهڻ وقت گهرن جي ڪڪائن ڇتين ۾ آکيرا ٺاهينديون آهن، جن ۾ آنا لاهي ٻچا ڪنديون آهن. ٻچا جيستائين اڏامڻ جهڙا ٿين تيستائين چوڳو آڻي آکيري ۾ کين کارائينديون آهن. گهرن ۾ ٻيون لپنديون، ڪڏنديون ۽ اڏامنديون آهن.

ڪانءُ – هي ڪاري رنگ جو ٿيندو آهي. ننڍڙن ٻارن جي هٿن مان کاڌي جي شيءِ کسي ويندو آهي ۽ چالاڪ پکي آهي. وڻن جي ٽارين ۾ اهڙن مٿانهن هنڌن تي آکيرو ٺاهيندو آهي ۽ آنا لاهيندو آهي جتي ڪوئي چڙهي ٻچي نه سگهي. ڪوئي انهيءَ وڻ تي چڙهندو ته مادي کيس ٺونگا هڻي، ڪان ڪان ڪري ڏاڍو گوڙ مچائيندي آهي.

● ڳيرو – کي رنگ جا ڳاڙهسرا ۽ قد ۾ ننڍيرا ۽ کي رنگ جا اڇيرا ۽ قد ۾ الهت وڏيرا ٿين. ڳوٺن جي پرسان ميدانن ۾، گهرن ۽ کهتين ۾ ٻيا للڪندا آهن ۽ چوڳو ڪندا آهن. اڇيري ڳيري کي هولو به چون. وڻن ۾ ٿورا ٻر گهرن جي لوڙهن ۾ ٻهنجا آکيرا ٺاهي آنا لاهيندا آهن. ماڻهو هن جو شڪار ڪندا آهن.

جهنگلي پکي

● تتر – هي جهنگ ۾ رهندا آهن. هڪ تتر ٻولي ڪندو ته ٻيا آسپاس وارا تتر به جواب ۾ ٻولي ڪندا. هي پنهنجو آکيرو جهنگ ۾ ڪنهن ٻُٽي ٻر ٻيٽ تي واريءَ ۾ ٿورا ڪک رکي ٺاهي آنا لاهيندو آهي. آنا ٿوڙڻ سان ٻچا نڪرندا آهن،

جي ماديءَ سان گڏ ٻيا ٻوڙلدا ۽ چوڳو ڪندا آهن. اڏوهي ۽ ننڍا جيت تترن جو خاص کاڌو آهي. ماڻهو ننڍا ٻچا هٿ ڪري پاليندا آهن. ڪين ٻيري ۾ بند ڪري رکندا آهن جتي داڻو ۽ چوڳو ڏبندا رهندا آهن ۽ سيڪر (سيٽي) تي ٻولڻ سيکاريندا آهن. ٻولي سکڻ بعد هن کي جهنگ ۾ وٺي وڃي دام سان ٻين تترن جو شڪار ڪبو آهي. مالڪ سان اهڙو هيري ويندو آهي، جو ٻيري مان ٻاهر ڪڍڻ تي به جهنگ ڏي ڀڄي نه ويندو آهي.

● ڳجهه - هي سهڻي پکين کان وڏو پکي ٿيندو آهي. هي تمام مٿي آپ ۾ ٻيٺي اڏامندي آهي. سندس نظر ڏاڍي تيز آهي. ڌرتيءَ تي ڪٿي به مئل جانور ڏسندي ته يڪدم لهي ايندي ۽ گوشت کائي باقي وڃي هڏا ڇڏيندي. وڏن وڻن تي آکيرا ٺاهيندي آهي. هن جو هڪ ٻيو قسم ٿيندو آهي جنهن جو مٿو ڳاڙهو ٿيندو آهي، ان کي "ڳاڙهه ڳلي" يا "رَتول" چئبو آهي. جهنگ ۾ اُتاهين وڻن تي آکيرا ٺاهي آنا لاهيندي آهي.

● سيرَڻَ - ڳجهه کان ننڍي ٿيندي آهي. آسمان ۾ ٻيٺي اڏامندي آهي. ننڍن ٻارن جي هٿن ۾ اولو، گوشت يا ٻي کا کاڌي جي شئي ڏسندي ته اوچتو جهپ ڏئي هٿي کسي ويندي. اُتاهين وڻن تي آکيرا ٺاهيندي آهي.

● باز - هي پکين جو بادشاهه آهي. ننڍن پکين جو شڪار ڪري کائيندو آهي. سنڌ ۾ ڪي ماڻهو پکين جي شڪار ڪرڻ لاءِ باز پاليندا آهن، مگر تر ۾ ڪوبه ڪونه پالي. هي جهنگ ۾ رهندو آهي.

● شڪرو ۽ هورهيو - هي به باز جي قسم جا ننڍيرا پکي آهن ۽ ننڍن پکين جو شڪار ڪندا آهن.

● ٻاپيهو - هن کي تاڙو به چوندا آهن. برساتي موسم ۾ جڏهن ٻولي ڪندو آهي، تڏهن ماڻهو چوندا آهن ته هاڻي برسات ۾ دير ڪانهي، آئي ڪي آئي.

● ليلڙي - ليليون جهنگ جي وڻن ۾ رهنديون ڪٺيون وتنديون آهن. سندس پڇ بدن جيڏو ڊگهو ٿيندو آهي. هن جا آنا رنگ جا ساوا ٿين، جي ننڍين وڻن ۾ آکيرا ٺاهي لاهينديون آهن. سارو وقت ٽين - ٽين ڪري خوامخواه گهڻو گوڙ ڪنديون آهن. وسڪاري جو ٻنين ۾ ان پچڻ وقت گهڻو نقصان رسائينديون آهن.

● هُڙٻو - هن جو مٿو ۽ پڇ ڪارو، باقي بدن ميرانجهڙو اڇو ٿيندو آهي. پُڇ جي هيٺان ڳاڙهو ڏُٻو ٿيندو آهي. ٻنين ۾ ٻاجهري کاڻ نقصانڪار آهي.

● بلبل - هن جو مٿو ويتل ۽ ميرانجهڙو ڪارو، پُڇ جي هيٺان پيلي رنگ جو گول چڪرو ۽ پاسا اڇا ٿيندا آهن. سنڌ ۾ ماڻهو هن کي پاليندا آهن، مگر ٽر ۾ ڪونه پالين. ٽري هن کي به هُڙٻو چون.

● ٽيٽيهرَ - هن جون ٽنگون ڊگهيون ۽ سنهيون ٿينديون آهن. ٿر ۾ ڪنهن ماڻهوءَ جون سنهيون ٽنگون هونديون آهن ته چوندا آهن ته "ٽنگون ته ڏسوس، جهڙيون ٽيٽيهر جون". صبح ۽ شام جي وقت ميدانن ۾ ڏسبو آهي. ڏينهن جو وڻن ۾ آرام ڪري. هن جو ماڻهو شڪار ڪندا آهن.

● ٻولترَ - هي ڳوٺن جي ڀرسان اُپٽيءَ ۾ سنئين ۽ سخت زمين تي ڊوڙندو ڏسڻ ۾ ايندو آهي. وسڪاري جو ٻوڪن کي گهڻو نقصان رسائيندو آهي.

● ماليهاري - هي ٻکي صبح ۽ شام جو ٿڌي وقت ۾ وڻن تي ويٺل ڏسڻ ۾ ايندو آهي. ٿري ماڻهو مسافريءَ تي وڃڻ وقت يا ٻين ڪمن ڪارڻ تي نڪرڻ وقت هن جي ويهڻ ۽ ٻولڻ مان سَوَڻ ويچاريندا آهن. سنڌ ۾ هن کي ملهالو چوندا آهن.

● ڪُنگهه - هن کي ٽيرو به چون. هن جو متو ويٺل ۽ اکيون وڏيون، کن نوڪدار ۽ وڏيرا ٿيندا آهن. پري کان ڏسڻ ۾ ٻلو ڀيو معلوم ٿيندو. ٻيا پکي جي ڪيس ڏسن ته ڏاڍو ڦالڦوڙيندا آهن، تنهنڪري ڏينهن جو ٻاهر نه نڪرندو آهي ۽ گوشائتن هنڌن تي وڻن ۾ لڪو رهندو آهي. هي ڪم همت آهي. ڪو ماڻهو به جيڪڏهن ڪم همت ۽ ماڻهن کان پري اڪيلائي پسند هوندو ته ٽري چوندا آهن، ”ادا فلاڻو ته ڪُنگهه جهڙو آهي“. هي رات جو ٻاهر نڪري پنهنجو گذران ڪندو آهي. هن کي ٽري ڀياڳو پکي سمجهندا آهن. رات جو پاڙي ۾ اچي ٻوليو ته بدسوڻ سمجهن. ڪٿي ٻاهر مسافريءَ تي اُسهڻ وقت به رات جو ساڄي پاسي هن جو ٻولڻ بلڪل بدسوڻ سمجهندا آهن. چوندا آهن ته ”بندوق جو ڏڪ ڪُسي وڃي پر ساڄو ڪُنگهه نه ڪُسي“.

● ٻيرَبَ - هن کي چيب به چون. هي ڪُنگهه جي قسم مان ساڻس مشابهت رکندڙ آهي، پر قد ۾ ننڍيري، متو ويٺل، ڪَن پاسن کان نوڪدار ۽ اُيا ۽ اکيون وڏيون ٿينديون اٿس. ڏينهن جو گهٽو ٻاهر ڪاڏهن نڪري. جهونن وڻن، خاص ڪري ڪيٻرن جي ٽُڙن جي پورن (خالي جاين) ۾ رهي، رات جو ٻاهر نڪرندي آهي. ٽري مسافر هن جو ٻولڻ سَوَڻُ طور ويچاريندا آهن.

● ڪَبِرَ - هي ڳوٺن ۾ توڙي جهنگ ۾ عام جام ڏسڻ ۾ ايندي آهي. سندس ٻولي چِرڙاٽ واري آهي.

● ٻوڏو - ڪانءَ کان وڏو ۽ مکمل ڪاري رنگ جو ٿيندو آهي. هي ڳوٺن کان پري جهنگ ۾ رهندو آهي. ڪڏهن ڪڏهن ڳوٺن ۾ به ڏسبو آهي.

● چهڙو - ڏينهن جو ٻاهر ڪو نه نڪري. سُڃين جاين ۾ يا وڻن ۾ اونداهن هنڌن تي اُبتو ٽنگيل ڏسڻ ۾ ايندو آهي

يا ڪنهن وڻ جي ٻور اندر لڪل هوندو آهي. سج لهڻ بعد ڪجهه اوندهي ٿي ته ٻوءِ آڏا اُڀتا لامارا ڏيندو اڏامندو رهندو آهي.

سُوُلاڙيو - هن جي بدن تي ٻَتا ٻَتا، متو ڳاڙهسرو ۽ چوليءَ تي ڪلنگي ٿيندي اٿس. سندس چُهنب ڊگهيري ۽ مضبوط ٿيندي آهي، جنهن سان وڻن جي ٿڙن ۽ ٽارين کي کولي لڏڪ ڪندو آهي، هن کي "ڪاٺ ڪُٽو" ۽ "هُدَ هُدَ" به چئبو آهي.

● تلور - هي ڪُڪڙ جيڏو پکي آهي. واهوندا ورن ته اچي پيدا ٿيندو آهي ۽ سياري جو وري هليو ويندو آهي. ڏهرن جي سنئين زمين تي ڏسڻ ۾ ايندو آهي. ماڻهو بندوق سان شڪار ڪندا آهن. کائڻ ۾ ڏاڍو لذيذ آهي.

● ڪُرُڙ - ڪي اڇي رنگ جا ۽ ڪي ڪارسري رنگ جا ٿين. ڳوٺن جي آسپاس پسگردائيءَ ۾ ڪرنتي تي ڏسبا آهن.

● سُگري - هي پکي ننڍڙو آڪيرو ٻٻر جي ٽندن مان اهڙي نموني ٺاهيندو آهي جو وڻ جي ٽاريءَ ۾ پيو لٽڪندو آهي. ٻاسي ڪان اندر وڃڻ لاءِ دروازو ٺاهيندو آهي، ان مان لنگهي اندر ويندو آهي، ٻوءِ آڪيرو هوا ۾ پيو جهولندو آهي جڻ ته هندورو پيو لُڏي. آن ۾ آنا ڪندو آهي، ماڻهو اهو آڪيرو هٿ ڪري گيهه ۽ کير چاڙهڻ جي ڪم آڻيندا آهن.

● ٻاليهڙ - هن جون ٽنگون ڊگهيرون ٿينديون آهن. صبح ۽ شام جو ٿڌي وقت ۾ ڳوٺن جي ٻرسان سخت زمين وارن سنون ميدانن تي گهمندي ڏسبو آهي. هي اڪيلو نه هوندو آهي، ٻه-چار گڏجي گهمندا آهن. هن جو شڪار به ڪبو آهي.

● ڪاري چيڙي - هي ننڍڙي ڪاري رنگ جي ٿيندي آهي. پڇ ڊگهو ٿيندو اٿس ۽ ٿڌي وقت ۾ ڏسڻ ۾ ايندي آهي.

اڙانسواهه ٻيٽر، ٻوڙي، ٻوگهڙبو، ڪالشرو، ڪارڪيٽي ۽ ٻيا قسم به پکين جا ٿيندا آهن.

ڪڪڙ پالڻ

هندو ماڻهو ڪڪڙ ڪون ٿا پالين، باقي مسلمان ۽ ڪي اڇوت ڪڪڙ پاليندا آهن. ٻهراڙين ۾ وڪري جو رواج گهٽ، مگر شهرن ۾ آهن ۽ ڪڪڙن جي وڪري جو ڪاروبار آهي. ٻلو ڪڪڙ جو دشمن آهي، تنهنڪري سياري جي رات جو کُڏين ۾ رکن. اونهاري جو گهر جي اڱڻ ۾ ڍڳهي ڪاٺي ڪوڙي اُن جي چوٽيءَ تي ڪاٺين جو ماڙهو ٺاهي، اُن تي واري چاڙهيندا آهن ۽ ڏينهن جو اڱڻ ۽ گهٽين ۾ پيا چگندا آهن. هنن تي ڪو گهڻو خرچ ڪرڻو ڪو نه پوي. ڪنهن مهل ٿورا داڻا ڏبا آهن نه ته پنهنجو چوڳو پاڻهي پيا هيڏانهن هوڏانهن گهمي هٿ ڪندا. خاص ٻلي کان بچاءُ ڪبو آهي، ڪي ماڻهو ته ٻلا ماري ڇڏيندا آهن.

تتّر پالڻ

بهار جي موسم ختم ٿيڻ بعد ۽ برسات پوڻ وقت جون ۽ جولاءِ ۾ تيتريون آنا لاهي ٻچا ڪڍنديون آهن. ڌرتيءَ تي هيٺ ڪنهن ٻُٽ ۾ پاڪولي ٺاهي، ٿورا ڪک رکي آکيرو ٺاهينديون آهن. آني مان ڦٽڻ بعد ٻچا ماءُ سان گڏ پيا هلندا آهن ۽ چوڳو ڪندا آهن. اُن وقت جهنگ مان ڪو ٻچو هٿ ڪري پڃري ۾ بند ڪبو آهي. جيستائين ننڍڙو هوندو تيستائين ٻاجهريءَ جو ڏارو ڪارائبو ۽ ڪنهن ڪانيءَ يا چيٽي مان اُڏوهي ڇاڻي کارائبي آهي. اُڏوهي اڪثر هرهنڌ ٿيندي آهي. پڃري ۾ ٻه ولڪيون رکيون آهن جن مان هڪ ۾ پاڻي ۽ ٻيءَ ۾ ڪاڏو ڏبو آهي. ڪنهن ڪنهن وقت بند جاءِ ۾ ٻچي کي پڃري مان ٻاهر ڪڍبو آهي ته گهمي ڦري، پوءِ وري بند ڪري ڇڏبو آهي.

انهن ڪرڻ سان هيربو وڃي، پوءِ پڃري مان ٻاهر ڪڍبو ته هيڏانهن هوڏانهن ڊوڙي وري موٽي ايندو. ڪجهه وڏيرو ٿيندو ته جهنگ ڏي ولي وڃبو. ڪانهن وغيره مان اڏو وجهي ڳولي ٻاهر ڪڍي ڪارائبي اٿس ۽ آهستي آهستي سيڪر (سينڍي) تي ٻولڻ سيکاربو اٿس. ڪجهه وقت جي تربيت بعد ٻولڻ شروع ڪندو آهي، پوءِ جيئن وڏو ٿيندو ويندو تيئن سکندو ويندو. نيٺ مالڪ ٻاڻ لڪي سينڍي تي ٻولڻ سيکاريندو تان جو مالڪ جي سينڍي ٻه سڃاڻندو ۽ ٻولي ڪرڻ لڳندو — اهڙيءَ طرح تيار ڪرڻ بعد شڪار جي ڪم آڻبو آهي.

ٿر ۾ ڀيل ۽ ڪولهي تتر ٻاليندا آهن ۽ ڏاڍي سنڀال ڪندا آهن. ڪين نيرن ۾ چانڊيءَ جا چلا ٻارائيندا آهن. ڪي ماڻهو شوق ڪري ٻاليل تتر خريد ڪندا آهن.

جيت

ٿر ۾ جيتن جا ٻه ڪيترائي قسم آهن، جيئن ته:

زمين تي سرندڙ زهري جيت — واسينگ، ڪارو نانگ ڦڻ سان، ڪوليارو نانگ، گورهيڙو نانگ، گڏو نانگ، پورينگ، پدم، جهوڙ، جهمٽوڙي، ڪنڪوڙي نانگ، لنگ، لمبڙي، ڪپر، پيشڻ، پوگهي، ڪوراڙ، گهوڙيل ۽ ٻيا ٻه ڪئين قسم آهن.

پيرن وارا زهري جيت - وڇون، سَوُ پيرون، هڻ ڪڻ ۽ وڇي وغيره.

اڏامندڙ زهري جيت - ڏينهو، ماکيءَ جي مک، ميرُ، ڪسٽ وغيره.

عام جيت ٻن قسمن جا آهن، اهي زهري نه آهن، جيئن ته:

پيرن وارا جيت - چنڊڻ ڳوهه، عام ڳوهه، گوهيرو، لوريڙو، لور، سالڊو، ڪاڪيڙو (سائو، ڳاڙهو، اڇو) ڪنٽو، ڪرڙي، چڇي، جاهو، ڪوريٽڙو، کيلڙ، ڏيڏر، ننڍڻ، گونگهيي، (ڪاري ۽ اڇن ٽڪن واري) منگهڻ، ماڪوڙا، ماڪوڙي،

اڌوهي، ٻڏيون، (ڪاريون ۽ اڇيون) ڪاٽرا، ڪيٽڙ، اُٺو، الي، سُرو، گهڙلي، ميهه ماما، ڇتوا، لٽون، گوئيڙ، ڇيڇڙ ۽ ٻيا نه ڪئمين نمونن جا جيت ٿين ٿا.

اڏامندڙ جيت - عام مکيون، ڀنڀوريون، ڀينگيون (ساون ۽ اڇن ٽڪن واريون) ڀينگا، گونگها، اڪ مکڙ، مڪڙ، ڪتڙ ڪبيتا، ڀمرا، گهرتڙي، ڀمري ۽ ٻيا.

برسالي جيت - وسڪاري جو ته ايڪ قسمن جا جيت پيدا ٿيندا آهن، جن مان ڪيترا ٻاهر يا ٻني ٻارڻ تي اچي مڙندا آهن.

مٿين جيتن مان ڪن جو بيان هيٺ ڏجي ٿو.

سرندڙ زهري جيت

ڪي اهڙا زهري جيت آهن، جن کي پير ڪونه ٿين ۽ زمين تي سيري هلندا آهن ۽ زهري آهن. ٿر جي زمين وارياسي ۽ نرم آهي، جنهن ۾ پير کوٽي رهڻ ۾ تڪليف ڪانهي، تنهنڪري نانگن ۽ بلائن جو گهر آهي. وڇهيءَ ڇڪ ۾ ڪونه نانگ يا بلا جو قسم اهڙو نه هوندو جو ٿر ۾ نه هجي.

سياري جي موسم ۾ سيءَ جي ڪري اهي گهٽو ٻاهر ڪونه نڪرن ۽ زمين اندر رهن، جنهنڪري ڪو ڇڏو ماڻهو ڪکجي. اونهاري جو گرميءَ جي ڪري ٻاهر نڪرن. رات جو ماڻهو مال جي سانگي يا ڪمن ڪارن لاءِ ٻنڌ ڪن. مسافري ڪندي ڪڏهين رستن تي نانگ يا بلا وڻيل هجي ته ڏنگيو وڃي. پيرو هوندي ته ٿُوڪاڙ يعني ڏوڪر ٻڌڻ ۾ ايندي آهي جنهنڪري اوچتو چرڪ نڪرپو وڃي. گرميءَ ۾ اڇن رڻن تي هوا جي ڪري اچيو وهن، ۽ وسڪاري بعد گاهه ۾ ٻيا سُرن. اتفاقاً ڪنهن جو پير مٿان يا ويجهو آيو ته ڏنگ هڻي ڪيڻن.

وسڪاري جو گهٽا ڪکجن، ڇاڪاڻ جو ان وقت ساري زمين گاهه سان ستي ٻيٺي هوندي آهي. رات جو ٻنين ۾ پيل

جي پَنو کان مال سان ضرور ٻَهرٺو ٿئي، ڇاڪاڻ جو مٿان صمغ جو ڪنهن جي رڱ اچي. ان لاءِ ڏنار ڀِهِنجي ٻچاءَ لاءِ ڇا ڪن جو رڍ يا ٻڪريءَ جي رڱيل، ڪل مان جهاڙولا ٺهرائي پير کان گوڏن تائين ٻانڌي مٿان ڪمي سان ٻڌي ڇڏين. ڪي جهاڙولا اهڙا ٿيندا آهن، جن سان جُتي نه ڪِنڍيل ٿيندي آهي. ڪل مان نانگ يا ٻلا جي ڏنگ جو اثر ڪونه ٿئي، شروعاتي ٻچاءَ جو اهوئي ليوڙ ڪن. نانگ ۽ ٻلائون زمين تي رهن، ڪنن تي ڪونه چڙهن، پر ڪڏهين وڻن تي چڙهيو وڃن. جاڻن جي ککائن ڇتين ۾ جهرڪيون آکيرا ٺاهينديون آهن، جن جي ٻچن کي کائڻ لاءِ اتي به چڙهيو وڃن.

● واسينگ نانگ- نانگ سڀيئي زهري آهن، پر ڪارو واسينگ نانگ سڀني کان وڏيڪ زهري آهي. هي ست-اٺ فوٽ، بلڪ وڏيڪ به ڊگهو ٿيندو آهي.

آسڻ جن آريچ ۾، تن جي وهڻ جو وزن پيو،
تن جو ڪنڊوئي ڪم ڪري، جي مٿن پير پيو،
پريشان آهي پدرو، تن نانگن جو نيهو،
ڪلي ويل ڪيهو، جو سامهون ٿئي سپن کي.

نانگن جو ماڳ يا وطن اريچ (جنهن ۾ ريچ نه هجي) يعني ٿر آهي. اهي اهڙا زهري آهن جو الهن جي زهر جو رنگ ٻين علائقن جي نانگن جي زهر کان اصل نرالو آهي. ٿري نانگ اهڙا ته زهريلا آهن جو مري وڃڻ بعد جو سڪڻ هڏن جو پيرو پچندو آهي، ان مان ڪنهن ڪنڊي لي جي پير اچي وڃو ته اهو ڪنڊو نه وڃائي ڇڏيندو. هن کي "وِس ڪنڊو" چوندا آهن. اصل ڇڻ نانگ ڏنگيو هجي. اهڙا اتفاق ٿيا آهن جو پيري جي ڪنڊي لڳڻ ڪري ماڻهوءَ لي زهر چڙهي ويندو آهي ۽ بعضي ماڻهو مريو به وڃن.

نانگن جي ٻاڻ ۾ ٻريت ٿيندي آهي. جوڙو جوڙو گڏ رهندو آهي. ٻه نانگ يا نر-مادي گڏجي رهندا آهن. ڪي وير وَٽو به ٿيندا آهن. جيڪڏهن ڪو هڪ کي ماريندو ته ٻيو واسينگ ان جو وير ٻارهين مهيني به ڪونه ڇڏيندو. وجهه ٻيو ڳوليندو، جڏهن ڪيس موقعو مليو تڏهين ڏنگ هڻندو. جنهن وقت نانگ وڙهڻ لاءِ تيار ٿئي ٿو، ان وقت ڦوڪاڙ سان اهڙيون ڏوڪرون ڪندو آهي جو جهڙو تهڙو ماڻهو هياڻي جهلي هن جي سامهون ئي وڃي ڪونه سگهندو؛ نڪو ويجهو وڃي ڏڪ هڻڻ جي همت ئي ڪيس ٿيندي.

ڪتر ڪي ڪپر ڪاءِ، نانگ مٺمارو نڪري.

ڪن ڪن نانگن کي مٿي ۾ مڻ ٿيندي آهي، جا رات جو ٻيٺي چلڪندي آهي. هن کي "مڻ ڌارِي" ٻڻ چئبو آهي، اها مڻ نانگ کي جان برابر پياري آهي. جيستائين ساهه هوندس تيستائين ڪنهن کي مجال آهي جو اها مڻ وٺي سگهي. رات جو جڏهين نانگ چَوڻ (ڪاڌي) لاءِ نڪرندو آهي، تڏهين اها مڻ لاهي ڪنهن واريءَ جي ريت تي رکي چوڌاري ٻيو چرڻ ڪندو آهي. جيڪو ماڻهو اها مڻ هٿ ڪرڻ چاهي، سو لوهه جي ڳول تغاري ٺهرائي، ان جي ٻنيان لڪا ڪوڪا آيا هڻائي، لکي وڃي ان مڻ جي مٿان اُنتي ڏيئي ٻاڻ پڇي ويندو آهي. مڻ مٿان تغاري اچڻ ڪري چلڪو بند ٿيندو، جنهنڪري نانگ يڪدم موٽي ايندو ۽ ڪاوڙ مان تغاريءَ تي ڦڻ هڻندو رهندو، تان جو ويچارو ڪوڪن سان ڦٽجي ليمت مري پوندو، پوءِ ماڻهو مڻ هٿ ڪري سگهندو. رواجي طرح ڪوبه ماڻهو اهين ڪري نٿو سگهي. اهو ڪم جوڳي ڪندا آهن، جن جو نانگن سان واهپو آهي.

ڀرين ڪاري نانگ جي، ڪو ڇرڪيل ڇيڙ ڪري،
جي هڻي ڏنگ ڏسائيو، ته ويڄهو تان نه وري،
جيڪي ٽُپ مري، جيڪي سڪي صحت ڪي.

واسينگ جي ڇيڙ نه ڪبي ته ڪاهي ڪونه ايندو، ماڻ ڪري پنهنجي وات وٺي هليو ويندو. پر جي ڪنهن ڪُتي ڪنيل ڇيڙ ڪڍي ته اوڏيءَ مهل ئي اهڙو چڪ هڻندس جو ڪڪيل ماڻهو اتيئي ٽُپ يا ٿوري وقت اندر مري ويندو. پر جيڪڏهن قسمت سان بچي به ويو ته زهر جي اثر لهي وڃڻ کان پوء پُٺت پر خوش نه گذاريندو. ڪارو نانگ جينوٽيڪ خطرناڪ آهي پر ان سان گڏ ماڻيٺو به آهي. ڪڏهن ڪڏهن ڦڻ ڪڍي ويهي جهولندو آهي. چون ٿا ته ان حالت ۾ چڪ هڻي نه سگهندو آهي ڇو ته وات پنجي نه سگهندو اٿس. واڃي تي مست آهي، مرليءَ جي آواز تي موج ۾ اچي ويندو آهي ۽ سڌيُن وڃائي ڦڻ ڪڍي ويهي جهولندو آهي. ان مهل جوڳي ڪيس جهلي ھاڻ وٽ ڇاپڙي ۾ وجهي رکندا آهن ۽ در در تي ڪيس مرليءَ جي واڃي تي جهولائي ھڻندا وتندا آهن.

نه رڳو واسينگ پر ٽُنبڊي يا ٻئي سَپ جا ڪاٽل جيڪي بچي پوندا آهن سي پوء به پُٺت پر خوش ڪونه گذاريندا آهن. نانگ بلا ڪاڏي ڪٽي پنج-ست سال تي وڃن پر جنهن ڏينهن ٿوري گهٽت (گرمي) ٿيندي تنهن ڏينهن الهيءَ ماڻهوءَ ڪي مٿي ۾ سخت سور پوندو جنهنڪري سر ۾ چڪر ۽ پَمالِيي پيئي ايندس ۽ مٿو پيو ڦرندس، دل ڪهي ٻئي ٿيندس، اندر ۾ اوهمو (آنڌ مانڌ) ٿيندس. جڏهن هوا چوٽ لڳندي يا وچڙو هڻيس تڏهن وڃي مس سوهمو ٿيندس ۽ جيءَ جاء ٿيندس. اهڙا ڪئين مثال آهن، جي اکين سان ڏٺا ويا آهن.

سنھا پاڻ ۾ سنَپ، وِھاءُ واسينگن جا،
تني جي ڄھڙپ، ھاٿي ھنڌان نہ ڇُري.

ڪي نانگ جيتوڻيڪ ڏسڻ ۾ سنھا ٿا اچن، تہ بہ واسينگن جو وِھاءُ آھن ۽ منجھن ايترو زھر آھي، جو جيڪڏھن ھاٿيءَ جيڏو ٻرھت نما جانور سندن ڄھڙپ ۾ اچي وڃي، تہ جيڪر اتيئي ٻورو ٿي وڃي ۽ وري ڇُري بہ نہ سگھي.

سنھا پاڻ ۾ سنَپ، سُڪا جني پيٽ،
تني جي جھَپيٽ، جُنگن کي جوکو ڪري.

اھي سنھا ۽ پيٽ سُڪل نانگ پنھنجي نالي سان آھن. کھڙي بہ جنگ جوان کي ھڪ ئي چڪ بس آھي ۽ جوکو رسائي سگھن ٿا. ڪڪيل ماڻھو جڏھين نانگ کي ڏسندو آھي، تڏھن سندس دل تي خوف جو اثر ويھي ويندو آھي ۽ دل لاھي ڇڏيندو آھي تہ ھاڻي مري ويندس! الھيءَ ڪري بعضي غش بہ ٿي ويندو آھي ۽ ڪي ڪي مري بہ ويندا آھن، تنھنڪري چوندا آھن تہ ”سپ نہ ماري سراپ ماري.“

ڪنھن ڪنھن ڪاريءَ ذات کي مور بہ مٿائين.

مور پکي نانگ جو دشمن آھي. مور نانگ کي پڇ کان جھلي مٿي اُڏامي ٻيھ اُتاھينءَ تان ھيٺ ڦٽو ڪندو آھي. ائين ٻہ-چار ڀيرا ھيٺ سَٽڻ سان مرٻو وڃي، پوءِ کائي ڇڏيندو اٿس، زھر مٿس ڪوبہ اثر ڪونہ ڪري. پر ڪي نانگ اھڙا زھريلا ۽ خطرناڪ آھن، جن کي مور پکي بہ وِجھو ڪونہ وڃي.

ٿري ماڻھو مور جا ڪنب پنھنجن گھرن ۾ رکي ڇڏيندا آھن، ڪين يقين آھي تہ الھيءَ ڪري نانگ گھر ۾ ڪونہ ايندو.

نانگ جو ٻيو وڏو دشمن جاھو آھي. ھن جي ٻُت تي ڪنڊا ٿيندا آھن، ھو نانگ جي پڇ ۾ چڪ پائي مُنھن اندر ڪري ڇڏيندو آھي. نانگ ڪاوڙ مان مٿس ڏنگ ھڻندو آھي

۽ ڪنهن سان زخمي ٿي پوندو آهي. اهڙيءَ طرح ڦٽ ٿي پوندو آهي ۽ آخر نيٺ آرچينٽ ٿي مري ويندو آهي.

● ڪوليارو نانگ- رنگ جو ڪاڙهو ڀورو ۽ ڪنڌ تي وار ٿيندا اٿس. هي اوچتو ڏنگي به چڪ پائيندو آهي، جنهنڪري ڪي چوندا آهن ته اڌامي چڪ ٿو هڻي.

● گورهيڙو نانگ- هي ڀوري رنگ جو ٿيندو آهي. تمام زهريلو آهي. هڻڻ جو وري اهڙو ڍنگ آهي، جو جيڪڏهن مارڻ لاءِ ڪوشش ڪبي ۽ لٺ جو ڌڪ پورو نه لڳو، ته يڪدم ترڪي ويندو جو پوءِ هٿ نه ايندو.

● اڱهه- هي تمام ٿلهي ٿيندي آهي. اهڙي ڳوري آهي جو مشڪلات سان هلي سگهي. ڇُرڻ وقت زور سان اهڙو ته سوساٽ ڪندي آهي جو ڳچ پنڌ تان ٻڌي سگهبو آهي. هي ڊوڙي يا هلي چڪ پائي ڪو نه سگهي. پر جي اوچتو مٿان پير اچيو يا پرسان ماڻهو لنگهيو ته دير ڪانه ڪندي، چڪ هڻي ڪڍندي.

● ٻوگهي- هن کي ٻه-مُنهين به چوندا آهن. هي رنگا رنگي ڪاري، ٿلهي، ٽي-چار فوٽ ڊگهي ٿيندي آهي. چون ٿا ته هن کي ٻه منهن ٿيندا آهن، پر ٻيو منهن سدائين کليل نه هوندو آهي، فقط سياري راتين ۾ کوليندي آهي. هن جو چڪ خوفناڪ آهي. تڏهن ڪنهن کي پاراتو ڏيڻ وقت چئبو آهي ته "توکي شل ٻوگهي کائي."

● لَنڍِي- هي ڏيڍ-ٻه فوٽ کن ڊگهي پر ٿلهي ٿيندي آهي. هن جو پڇ ڇيڙي وٽ سنهو نه ٿيندو آهي، تنهنڪري ڪيس "پانڊوري" به چون. سندس بدن تي اڇا ٽيڪا ٿيندا آهن، جن کي ڪوڏيون چئبو آهي ۽ ڪيس "ڪوڏياري" به چون.

ٻلائون، ڪوئا، ڏيڏر، ننڍا ٻڪي، ڳوُنگهيون، ننڍڙ، گهـُرڙيون، تڏيون ۽ ٻيا جيت ستيا ڳڙڪائي ويندي آهي.

ڪي ايهڙوُ کهٽا زهري ٿين ۽ ڪي گهٽ. ٿري چوندا آهن ته ”ڪارو يا ماري يا ڪاري“ يعني يا ته ماڻهو مريو وڃي ٻر جي اتفاق سان بچي ويو ته وري جنهن عضوي ۾ چڪ لڳو هوندو اهو عضوو ڪريو پوي، ان لاءِ ترت علاج ۽ ٻيا علاج ٻـ ٻاڻ ڪندا آهن.

يڪدم ڪپڙي سان يا رسيءَ سان ڏنگيل جاءِ مٿان ڦاٻو ٻڌي ڪپ سان چهڪ ڏيئي رت وهائين ۽ مٿان ٻاهر جي ٽالڊي سان ساڙين يا سڱي هٽي رت ڪڍين، يا وات ۾ لوڻ ۽ واري وجهي ڦٽ مان چوسي زهر ڪڍين. ڪڪيل کي ٻصر سنهو ڪـُتري ڪارائين. ڪيهه ٻيارين، جيئن زهر جو اثر دل تي قبضو نه ڪري، ان لاءِ الٽيون به ڪرائين. وڃهيءَ چڪ ۾ ڪو پوپو يا جهاڙو سـُجهندو ڄولدن ته يڪدم ماڻهو موڪلي ان کي گهرائي وٺندا، هو جهاڙون وجهندو. ڏنگـا تي مڻ چاڙهين جا زهر چوسي وٺندي آهي. مڻ کير سان ڌوئي ڦٽ تي چاڙهيندا، جا زهر سان پرجي پوندي، پوءِ لاهي نپوڙي زهر ڪڍي کير سان ڌوئي وري چاڙهيندا، اهڙيءَ طرح جيستائين زهر ٻيو نڪرندو، تيستائين ٻيا چاڙهيندا.

وڏي ڳالهه ته جيڪڏهن پوپو يا جهاڙ وجهڻ وارو ملي ويو ۽ الهن مان ڪنهن وٽ مڻ هوندي (جو نـ مڻ اهيڙي ماڻهو رکندا آهن) ته پوءِ ڪين اينتري آنت ٿيندي ته هاڻي زخميءَ کي جوکو ڪونهي.

ڪجهه وقت ڪڪيل کي ڪمادي جاءِ ۾ رکندا آهن، جتي عام جام ماڻهن کي اچڻ نه ڏيندا آهن. بيمار کي کٽ تي کوڙ سمهاريندا ٻر ٻهت تسي لپڙ وهائي سمهاريندا آهن. ڪي ته جاءِ جي دروازي جو ٽاڪ ٻهاري ان تي رلهون وجهي سمهاريندا آهن.

جاءِ جي در تي ڳڌهه جي لڏ ڪنهن ٽڪر جي ٽانءَ ۾ وجهي ٽورو ٻاٽي ڳڏي رکي ڇڏيندا آهن. جي ڪنهن کي بيمار کي ٻيهڻ لاءِ اندر وڃڻو هوندو ته ان ۾ پير جو آڱوٺو ٻُسائي پوءِ اندر گهڙندو. ڪين يقين آهي ته ائين ڪرڻ سان ٻليتائيءَ جو ڪو اثر ڪونه ٿيندو.

ڪاري ٽانگ کي "گوگو" به چوندا آهن. ٽر ۾ ڪي ڦوٽا ٿيندا آهن، جن کي "گوگي جا ڦوٽا" چئبو آهي. اهي ڪڪيل ماڻهن جو علاج ڪندا آهن. هڪڙو ماڻهو دهلڙي ۽ ٻيو ڏاڪ وڄائيندو ۽ "سانوروُن" نالي راڳ ڳائيندو، جنهن تي ڦوٽو ڏوڪندو. پوءِ انهيءَ حالت ۾ چڪ جي ٽڪ تي وات رکي زهر چوسي ڪيلندو ويندو ۽ ڳرڙيون ڪري ٻاهر اُڇلائيندو ويندو. ڪي ڦوٽا ڇا ڪندا آهن، جو ٻنڪو يا چادر ٻڌي ڪري ٽورو وٽ ڏيئي هڪڙو ڇيڙو ڪنهن ماڻهو کي چوندو ته ڏنگ تي جهلي بيهندو. ٻاڻ ٻريرو وڃي ٻيو ڇيڙو وات تي جهلي چوسيندو ويندو ۽ هرهر ڳرڙيون اُڇليندو ويندو. هڪ-ٻه ڏينهن ائين ڪن ته فائدو ٿيو پوي. پوءِ ٻئي يا ٽئين ڏينهن بيمار کي مٽي ۾ ميٽ وجهي ٽنڙ ڪرائيندا آهن، جنهن کي "ڪرڪ ڏيڻ" چئبو آهي. ان جي معنيٰ ته هاڻي بيمار جي وڌيڪ علاج جي ضرورت نه رهي آهي ۽ ڇگو ڀلو ٿيندو ويندو.

پيٽڻ

هي هڪ بلا جو قسم آهي، جا ٽر ڪان سواءِ ٻئي ڪنهن به هنڌ نه ٿئي. ٽڊ ۾ ڇهه ڏوت ڪن ٻڌڪي ٿئي. منهن ۽ ٻيڄ سڀها ۾ وچ تي ٿلهيري. سندس ٻنيءَ تي الڪل ڏيڍ انچ وڇوٽيءَ تي ڪارا ٻنتا، پيٽ اڇو ۽ لسو ٿين. پيون بلائون هلن وَرن وڪڙن سان، ته هي هلي سنئين سڌي. اَن جي ليڪي مان ٿي ٽري ڪيس سهي ڪري ولندا آهن، ڇاڪاڻ جو هن جي ٻيڄ جو

ڇيڙو سنهو ٿيندو آهي ۽ وري هلي جو سنڌين سڌي، تنهنڪري پيٽ سان ٿيل ٿلهي ليکي جي وچ ۾ وري سنهو ليکو نه ظاهر ٿيڻو هوندو آهي، جنهنڪري جهٽ پٽ سهي ڪري وٺبو آهي.

سندس تجليدار اکيون روشني برداشت ڪري ڪونه سگهن، جنهنڪري ڏينهن جو گهڻو ڪري ٻاهر ڪانه نڪري، پر رات جو چوڌاري چڱا چڪر ڏئي. هلڻ جي وري اهڙي تکڙي آهي جو ڊوڙهائي ڪيس پڪڙڻ ئي مشڪل. رولو وري اهڙي آهي جو ڪوهن جا ڪوهه پنڌ ڪري ويندي آهي.

ماڻهوءَ کي چڪ ڪونه پائي پر ننڊ ۾ ستل ماڻهوءَ جي ساهه کڻڻ سان اُن جي دم ۾ پنهنجو دم ٽوڪيندي آهي. هي هميشه ننڊ ۾ ستل ماڻهوءَ تي حملو ڪندي آهي. اڪثر ڪونگهري جي آواز تي ڏوڪي ايندي آهي ۽ پري ڪان ئي آواز ٻڌندي سهي ڪندي ته ماڻهو ننڊ ۾ آهي ۽ تکڙي اچي پهچندي ۽ آهستي آهستي ستل ماڻهوءَ جي سيني تي چڙهي يا پرسان ويهي سندس وات مان نڪرندڙ هوا پاڻ جهٽيندي ۽ پنهنجي زهري هوا ستل جي وات ۾ ٽوڪيندي آهي. ڪي چون ٿا ته زهر هاريندي آهي ۽ وڃڻ مهل پنهنجي پڇ سان ستل کي اهڙو ته چهبڪ وانگر ڏڪ هڻندي جو هو هڪدم سجاڳ ٿي پوندو آهي، ۽ پاڻ ڀڄي ويندي آهي. ان حالت ۾ ماڻهو چوندا آهن ته فلاڻي کي پيشڻ پي ويئي، يا ٿڻائي ويئي يا ٽوڪي ويئي، وغيره. هرويرو ڪنهن تي ڪاهي ڪانه اچي ۽ اهڙا اتفاق سال ۾ ڪي ورلي ٿيندا آهن.

پيتل ماڻهوءَ جي لڙيءَ ۾ ڳوڙهو ٿي پوندو آهي. پيشڻ جي زهر ۾ اهڙو ڪو اثر آهي، جو جيڪڏهن سج جي يا بتيءَ جي روشنائي پيتل ماڻهو ڏٺي ته هڪدم انڌو ٿي پوندو ۽ لڙي واري ڳوڙهي وڌندي رهندي، تان جو پوسائجي، وڌ ۾ وڌ

ٻارهن ڪلاڪن اندر مري ويندو. نانگ يا بلا جو ڏنگيل ٻچي پوي، پر بيٺڙ جو پيتل ڪو مشڪل ٻچي. البت هاڻي موٽر ڏيسي علاج ماڻهن ڳولي لڌا آهن، جنهنڪري موت گهٽ ٿين ٿا.
جهڙيءَ طرح سياري جو اُت مستي ڪندا آهن يا ڪُتن جي ڇيتي ٿيڻ جا به ڪي وقت آهن، اهڙيءَ طرح بيٺڙ به سدائين ڏسڻ ۾ ڪانه اچي. سال ۾ فقط چار مهينا وسڪاري جا، تن مان به خاص ٻن مهينن پڌي ۽ آسوءَ ۾ ٻاهر نڪرندي آهي، باقي سڄو سال گم. ڪنهن ڪنهن سال ته اصل ڪانه نڪري، يا ڪڏهين ڪتي ڪي گهٽيون نڪرن، ڪتي ٿورڙيون، ته ڪتي اصل نه. جتي رهي اتي چون ٿا ته ست گڏ رهن، تنهنڪري ڪيس ”ست سهيليون“ به چوندا آهن. سندس رهڻ جو مکيه هنڌ آهي واريءَ جو پڙ، پر بعضي ڪپڙ ۽ ڪنڌي جي وڻن جي ٿڙن جي وچ وارن خالي ٻورن (خالن) ۾ به گذاري ۽ آنا به اتي لاهي. ڪڏهن ڪا ڏسڻ ۾ اچي ته ماڻهو ڪيس ماري اُتو ليڪو ڪڍي ٻيون جيڪي به لهن، تن کي به ماري ڇڏين. مارڻ به سٺري ڪانهي، ڏک هڻيس ته ليپ ڏيندي، گهڻن ڏڪن هڻڻ بعد مرندي آهي.
ٿر ۾ عام بلائون جيتوڻيڪ وڻ تي چڙهي وڃن، پر ڪٽ تي ڪونه چڙهن، پر هي نامراد ته ڪٽ تي به چڙهيو وڃي. ٿر ۾ عام طرح ڪيس ”ڦوڪڻي“، ”ٻُهڙي“ ۽ ”ڪاري ڳڏهه“ چون. ماڻهن ۾ عام عقيدو آهي ته رات جي وقت جيڪڏهن سندس نالو وٺبو ته ڪاهي ايندي، تنهنڪري رات جو ”بيٺڙ“ نالو ڪونه وٺن، پر ڪاري ڳڏهه يا ٻُهڙي چون.
شروعاتي ٻچاءَ لاءِ به عجيب اُپاءَ ڪن. روشنيءَ ۾ ڏسي ڪانه سگهي ۽ ٻصر جي ڏپ به ڪيس ڪانه وڻي، تنهنڪري هن ڪان ٻچڻ لاءِ ٻهچ وارا شاهوڪار ۽ سَرِبانڌَ ماڻهو رات جو بتيون ٻاري ڇڏين، ۽ غريب وري ٻصر جو چوڏو (ٻن يا ڪل)

واٽ ۾ وجهي ۽ هنڌ تي وهاڻي هيٺان ۽ ٻاسن ڪان رکي سمهن ۽ ڪتن جي چوڌاري ٻہ لڪر لڪر ڪيو اُڇلايو ڇڏين. ڪي وڌيڪ ڏچڻا ماڻهو پنهنجو واٽ پٽڪي جي پلاند سان ٻڌي سمهن. ڪي تہ توڪل برخدا، غريب اُئين ئي سٿا پيا هجن. اِزان سواءِ مالدار وڻجارا، جي مال جي سنڀال لاءِ ڪارين راتين ۾ بہ وڻاڻن تي، تن وٽ ڪتان آيو ڪتولو، ٻنيون ۽ ٻصر، سي ٻي اوتا ٿيو، پٽن تي يا ٻوڙن ۾ واريءَ تي سٿا پيا لنڊون ڪندا آهن تہ نہ لهر لڳو لوڏو. هو چوندا آهن تہ اسان تي ڌڻيءَ جا هٿ آهن. جن جو اجل هوندو آهي سي ٻڪين جاين ۾ ڪتن تي سٿل، ٻتي جي روشنائي هوندي بہ ٻچي نہ سگهندا آهن. ڪيئن بہ ڪٽي هجي تہ بہ حيلو ڪرڻ ضروري آهي. ”حيلي روز ٻهالي موت.“

پيتل ماڻهو علاج ڪرڻ سان ٻچي بہ پوندا آهن. هن لاءِ پهريون علاج آهي ڪيس روشنيءَ ڪان پري رکڻ، يعني اکيون ٻٽي ڇڏڻ ۽ سج اُڀرڻ ڪان اڳ ڪيس زمين ۾ ڪوليل لنڍي کوهي يا ٽڙَ ۾ واري تري ۾ اُونڌو ڪري ڏنڊڻ سان لڙيءَ ۾ ڪتڪتائي ڪرڻ، جيئن زهر جو ڳوڙهو ڦسي پوي. ڳوڙهو ڦٽو ۽ زهر ٻاهر نڪتو تہ پوءِ جوکو ڪونهي.

ٻيو علاج آهي ڳوڙ ٻڪي (جو ٿر ۾ عام ٿيندو آهي) جو آنو. اُهو جي پروقت ملي وڃي تہ ان جو پاڻي بيمارجي تہ هڪدم فائدو ڪندو. پر اها شي ملڻ مشڪل، هڪي تڪي حاضر ٿي نٿي سگهي. ان لاءِ ماڻهو ڇا ڪندا آهن جو اونهاري ۾ جڏهن ڳوڙ ٻڪي آنا لاهي، تڏهين ڳولا ڪري آنو هٿ ڪري، پيهي، پاڻيءَ ۾ ڪپهہ پسائي، سڪائي، شيشي ۾ وجهي رکي ڇڏيندا آهن. پوءِ جي اهڙو ڪو اتفاق ٿيو تہ اها ڪپهہ پاڻيءَ ۾ پسائي مريض کي پيارين تہ فائدو ٿيو پوي.

پيتل ماڻهوءَ جون اکيون يڪدم پٽيءَ سان ٻڌي ڇڏيندا آهن. پوءِ ڦڪي اُنہ ڦڻہ ڪارائيندا اٿس. هونءَ تہ ڦڪي

ڪساري آهي، جنهنڪري ڪائي ڪاله سگهجي، پر ڦوڪڻ کي ڦٽڪي ڪساري نه لڳندي. پيٽل ويندو پرڙ پرڙ ڪندو ڪائيندو. پنهن-ستن ڏينهن بعد ڪير بيمارجي ته آلٽي ٿيندي. اهڙيءَ طرح ڦٽڪي ڪارائي ڪير بيماري آلٽيون ڪرائيندو وڃيس. جيستائين زهر جو اثر هوندو، تيستائين ڦٽڪي ڪساري يا خراب نه لڳندي. جڏهن اثر گهٽبو، تڏهن ڪساري لڳندي، اُن وقت ڪائڻ بند ڪجي. اهڙيءَ طرح ماڻهو کي ياد رکڻ گهرجي ته ڦٽڪي نه ڪائي ويندا آهن، ۽ فائدو ٿيندو آهي.

ڦٽڪي هٿڪي نه هجي ۽ جيستائين موجود نه ٿئي تيستائين اڪ (جو جتي ڪٿي عام آهي) ان جا مٿيان گولچ ڪپي ڪارائجا آهن، جيئن آلٽي اچيس. شروعاتي ترت علاج لاءِ اهو به چڱو آهي.

هي بلا نه رڳو ماڻهن کي ڦوڪيندي آهي، پر اُٺ، گهوڙا، ڳائيون، گڏهه، ريڍون ۽ ٻڪريون به هن جي وار کان نه بچنديون آهن. ماڻهو ويچارا پنهنجي وسان ڪونه ٿا گهٽائين، پر هن مصيبت کان شال مالڪ بچائي.

پيرن وارا زهري جيت

● هڙ ڪڙ- هي تمام ننڍي ٿي اڃ کن ٿيندي آهي. هن جو چڪ اهڙو ته خوفناڪ ٿيندو آهي جو ڪلاڪ-ٻن اندر ماڻهو مري وڃي. هڙ ڪڙ جي معنيٰ ئي آهي ”ڏنگ لڳو ته چڙ لاشو ڪنيو.“ هن جو اثرائتو علاج اڃ تائين معلوم ٿي نه سگهيو آهي.

● وڇون- ڳر ۽ وڇون جام ٿين. اهي جاين جي ڇاپرڙن، ڀرائن چيٺن ۽ پين ڪين ڪچري وارن هنڌن تي رهندا آهن، جي رنگ جا ڀورا ٿين. ڏنگ تي ڪاسليٽ مکين، الٽي گهوٽي ڏين، جهاڙ وجهائين، بصر جو ٻاڙي مهٽين ۽ ٻيا ڪيترا ديسي علاج ڪن.

ٻارڪر ڏي جمل ۾ خوفناڪ زهري ڪاري رنگ جا وڇون ٿين، جن جو ڏنگ، ٻوتمار آهي. وڇونءَ جو ڏنگ گهٽي ۾ گهٽو چوويهه ڪلاڪ سور ڪندو آهي.

● سونهيريون- هن کي گهٽا پير ٿيندا آهن، جنهنڪري ڪيس سنهيري ڇون. هن جو ڇڪ ڪجهه وقت سور ڪندو آهي. ٿري ماڻهن ۾ وهم آهي ته سنهيريءَ جو ڏنگ ستن ڏينهن پيو سور ڪندو آهي.

● وڇي- هي ڪارسري رنگ جي ڪيڙي والڪر ٿيندي آهي. جاين جي ڀونرن ۽ چاهوڙن ۾ رهندي آهي. ڪنهن ڪنهن مهل پٿين تي گهمندي ڏسبو آهي. ماني يا ٻي کاڌي جي شيءِ ۽ پاڻي جي ڪليل هوندا ته بعضي ڦوڪاري ويندي آهي. اهي شيون ورتائڻ سان ماڻهوءَ کي تڪليف ٿيو پوي.

اڏامندڙ زهري جيت

ماکيءَ جي مک- بهار جي موسم ۾ جڏهن وڻ ڦوٽ ٿيندي آهي ۽ گل نڪرندا آهن، تڏهن ماکيءَ جون مکيون اڃيو پيدا ٿين ۽ مانارا ٺاهينديون آهن. ماڻهو مانارا ڇاڻي ماکي لاهيندا آهن، تڏهن ڏنگ هڻنديون آهن، جنهنڪري اهو هنڌ سُڄي پوندو آهي ۽ ڪجهه وقت چڻڪندو آهي.

● ڏينهو- هن کي ڪکر به چوندا آهن. هي پراڻين سڃين جاين، بعضي ڪن وڻن ۾ به مانارا ٺاهيندا آهن. ماڻهو ماناري کي ويجهو وڃو ته ڪاهي ايندا، ننڍا ٻار هاسيڪار مانارو ڏسندا ته ان کي پٿر هڻندا آهن جنهنڪري ڪاهيو اچن ۽ ڏنگ هڻن. هن جي ڏنگ سان اهو هنڌ سوڄ ڪندو آهي جنهنڪري ڪافي سور به ٿئي. مٽي پساڻي مٿان رکجي ته فائدو ٿي پوندو.

مڇر- ٿر ۾ گهٽا نه ٿيندا آهن، فقط برساتي موسم ۾ تلائن جي پاڻي ڪري ٿيندا، مگر عام نه آهن.

● ڪُنت - هي مڇر کان به ننڍو جيت آهي، وسڪاري جو گهاٽي گاهه جي ڪري ٿيندو آهي. هن جو چڪ ڪجهه وقت معمولي سور ڪندو آهي.

پيرن وارا جيت

پيرن وارن جيتن مان ڪي ڌرتيءَ جي مٿاڇري تي رهن، ڪي ٻرن ۾ رهن ۽ ڪي جهنگ ۾ رهن. ڪي گهرن ۾ ۽ ڪي سڪنهن هنڌ رهن. ڪي ته خاص موسمن ۾ پيدا ٿين ۽ پوءِ ترت مري وڃن، انهن مان ڪي عام آهن، مگر ڪي اهڙا آهن جن بابت واقفيت ڏيڻ ضروري آهي.

● گوهيرو- هي ٻه-ٽي فوٽ کن ڊگهو ميرل جهڙو پُورو ٿيندو آهي. کيس چار پير مضبوط چنبن سان ۽ ٿلهيرو پانڊورو پڇ ٿيندو آهي. سندس کل چيلرن واري ۽ سخت ٿئي. هرو ڀرو ٽڪڙو ڊوڙي ڪونه سگهي. ٻرن ۾ رهي جي وڏا ٿين، تنهنڪري انهن کي ڏَرَ به چئجي، جو تمام نرم زمين ۾ ڪندو آهي. اهي پيرَ پٽن، ڏرڙن ۽ دڙن جي آس پاس ڪپرن پاسن ۾ هوندا آهن. ڪڏهن کاڌي جي ڳولا ۾ ٻاهر نڪري ڪوئا، گونگهيون، گهرليون، ڏيڏر ۽ ٻيا ننڍا جيت کائيو وڃي. کاڌي جو بلڪل هبڇي آهي، ايترو گهڻو کائيندو آهي جو پرجي پوندو آهي ۽ چُري به نه سگهندو آهي. ڪو ماڻهو گهڻو کائي پيو آهي ته چوندا آهن ته ”گوهيري وانگر پيو پيو آهي.“

اُٺ کي ٿيڻي جي بيماري ٿيندي آهي جنهنڪري هو واري (ڏُوڙ) کائيندو رهندو آهي. تڏهن گوهيرو ماري رَڌي ڏنو آهي. ويجهي وڻ سان سوسات اهڙو ڪندو جو ماڻهو ڊڄيو وڃي. جوڳي فقير، ڪي ڀيل ۽ ڪولهي کيس ماري کائيندا آهن. ٻاهر پوڻي تي هٿ نه اچي ته پير ڪٽي ڏر ڪوٺي کيس ماريندا آهن. پيرن ۾ سخت ننهن ٿيندا اٿس. ڏر ۾ پوڻ

بعد ۾ ڪان ولي ٻاهر نڪرو ته ڪيس ٻاهر ڪڍڻ مشڪل.
هن جي کل وڪري لاءِ ٻاهر ويندي آهي.

● چندڻ ڳوهه- هي ڏيکڻ ۾ ڏيڍ فوٽ ڪن ٿئي. ننڍڙن ڏڙن جي اپ ڪپرن ٻاسن، ٻُٽن جي ٻاڙن وٽ ڪنڊري زمين ۾ ٻر کولي رهي. ڪڏهن ڪڏهن گهرن جي ڪَنڊڻ وارن لوڙهن ۾ به ڏسبي آهي. ڪنهن ڪنهن مهل زبان ٻاهر ڪڍي ليهرڪا ڪندي آهي، ڪن ماڻهن ۾ عادت ٿيندي آهي جو هرهر زبان ٻاهر ڪڍندا آهن، تڏهن چئبو آهي ته "چندڻ ڳوهه والگر وينو ليهرڪا ڪري."

ماڻهن ۾ اهو وهم آهي ته جي برسات وسڻ وقت چندڻ ڳوهه ٻاهر نڪري ليهرڪا ڪندي ته مٿان ٻوڏلي ڪرندي، تنهنڪري هن جو لوڙهن ۾ يا پرسان رهڻ نقصانڪار سمجهندا آهن ۽ ڪٿي ڏسن ته ڪوشش ڪري ماري ڇڏين. هي به ڏيڏر، گونگهيون، ڪهريون ۽ ننڍا جيت کائيندي آهي. هن جي چمڙي ۾ سخت ٿلهيون ٿيندا اٿس، جنهنڪري پٿرن تي به چڙهيو وڃي ۽ ڪڏهن ڪڏهن گهرن جي ڇتين ۾ چڙهيو جهرڪين جا آنا ۽ ٻچا کائيو وڃي. جوڳي، ڪي ٻيل ۽ ڪولهي کائيندا آهن ۽ کلون ٻاهر وڪري لاءِ وٺنديون آهن. بي علم ڳوهه به ٿئي جا چندڻ ڳوهه کان ڪجهه ننڍڙي ٿيندي آهي. ٻار جي ڏسن ته ڪمس ڊوڙائي ماري ڇڏيندا آهن.

نورَ- هي ڏيکڻ ۾ ڏيڍ فوٽ ڪن ڀوري رنگ جو ٿئي. بدن تي نرم وار ٿيندا اٿس. جهنگ ۾ علم پيا گهمندا آهن. ننڍا جيت کائو وڃي ۽ ٻرن ۾ رهي. ماڻهو مسافري تي وڃي، جي اڳيان نور وات ٻولي وڃي ته بدسوڻ سمجهن. جيڪڏهن ججهو هجي ۽ اها ڪار ٿئي ته يڪدم لهي پوندا، ۽ ڪتان ۾ ڇيلو هٿ ڪري، ڪُهي، ان جي گوشت جا ٽڪر ٻنهي طرفن اڇلائي ڏيو ۽ وچ مان لنگهي ويندا، خاص ڪري اڇوت

قومون انهن کندڙون آهن. هي ٽالڪ جو دشمن آهي.
ڪڏهن ڪڏهن جهنگ ۾ نور ۽ ٽالڪ جي وڌڻ ٿيندي آهي،
جا ڏسڻ وٽان آهي. بعضي ٽالڪ کي به مارڻو وجهي. اُن جي
کل وڪري لاءِ ٻاهر ويندي آهي.

● سالڙو- هي ڊيگهه ۾ فوٽ سوا، پوري ميرانجهڙي
رنگ جو ٿئي. هي ٻنهنجا پر ڏهرن جي ڏاڍيري زمين ۾ کوٽي
۽ لنڊين جيتن تي گذر ڪري. جوڳي کوڏر سان پر کوٽي ڪيڏي
ماري کائيندا آهن ۽ کل وڪري لاءِ ٻاهر ويندي آهي.

● ڪاڪيندو- هن کي ڪيڙو به چون. ڪي پوري
رنگ جا ٿين، ڪن جو مٿو ڳاڙهو ٿئي. هي ڏرٽي تي ٻهو
ڊوڙندو آهي، وڻن تي به چڙهيو وڃي، ٻار کيس ڏسي پڇندا
آهن ته ”ڪاڪيندا، ميهن اُولهو يا لينهو؟“ (يعني برسات مٿي
يا هيٺ) هي مٿو هيٺ مٿي ڪندو آهي، ٻارن لاءِ اها ولدر آهي.

● ڪوئو- هي ٽر ۾ جام ٿين. ٽري کيس ”اُولڏَر“ چون.
عورتون کيس ”گهرڏٽي“ چون. گهر، لوڙها، سڄو جهنگ، ٻنيون
۽ ڊڙها ڪوئن جي ٻرن سان پريا پيا آهن. ٻرن کي ٽري ”ٻيلَ“
چون. هرهڪ ٻر ۾ اٺ-ڏهه سوراخ ٿين، هڪڙي ٻاسي پر ٻند
ڪما ته ٻين هنڌان ڪوئو نڪري ويندو. ذري ٻاهر ذري اندر،
کيس هڪ هنڌ آرام ڪونه اچي. هن جي ٻرن جي ڪري زمين
اندران ايتريقدر ٻوري ٿي ٻوندي آهي، جو بعضي مٿان وهت
لنگهڻ ڪري پير هيٺ هليو وڃي، جنهنڪري لنگ، پچيو ٻوي
يا ضربجيو ٻوي ۽ وهت منڊو ٿيو ٻوي، تڏهن چون ته ”وَهت
پيلاٽو آهي.“

ڪوئو بلڪل نقصانڪار آهي. وسڪاري جو جيڪو گاهه
ٿيندو آهي، اهو زمين ۾ ٻر ڪٽي ڪُتري ڦٽائي ڇڏيندا آهن.
هونئن جيڪر ڳچ وقت هلي سو ترت ناس ٿيو وڃي. وسڪاري
جو ٻنين ۾ لنديا سلا اُپرن ته ڪُتريو وجن، تڏهن چوندا آهن ته

"اُوڏري لڳي آهي" ۽ بعضي ته فصل ٻه ٻيهر ٻوڪٽو ٿئي. فصل وڏو ٿئي ته ڪوار جا ٻوٽا، ٻاجهريءَ جا سنگ ۽ وليون ڪُتريو وجهن ۽ ٻئي فصل کي به نقصان ڪن. گدرن ۽ هندوانن ۾ لنگ، ڪيو ڇڏين جنهنڪري اهي خراب ٿيو وڃن ۽ وڏي وڏا ڪوره ٿين. ڳهرن ۽ لوڙهن ۾ به ٻر ڪندا آهن. جي هڪ دفعو ٻوري ڇڏيو ته ٻئي ڏينهن وري به اهو ٻر تيار ٿيو هوندو. ڪانڌي جون شيون ڪاٽيو وجهن، ڪپڙا لڪيو وڃن، تنهنڪري ماڻهو ڪين ڪنامار جي وسيلي ماريندا آهن ۽ ڪي ٻليون پاليندا آهن.

● جاهو- جهنگ ۾ عام ٿئي. اُن جي کل جي مٿان تکا ڪنڊا ٿين. جهنگلي ٻليون جيتن تي گذر ڪري. نانگ جو دشمن آهي، کيس ماري وجهي. هٿ لائبو ته منهن اندر ڪري ويڙهجي گول کينهوڙي وانگر ٿي ٻوندو. لوڪن هن جو استاد آهي، کيس اونڌو ڪري مٿان ٻيهاب ڪندو آهي ته بيهوش ٿي ويندو ۽ منهن ٻاهر نڪري ايندس تڏهن کيس ڪاٽو وجهي. ننڍا ٻار کيس جهلي کنيو اچن. هڪ هنڌ رکي ٻري تي ٻيهن ته هلڻ شروع ڪري، ويجهو وڃن ته منهن بند ڪيو ڇڏي. ٻارن لاءِ اها هڪ ولدر آهي. ٽري هن کي "سيهڙو" چون.

● گيلڙُ- هي پوري رنگ جو، وهونءَ سان مشابهت رکندڙ ٿئي ٿو. چڪ ڪوڙه پالي، ٽڪڙو ٽڪڙو هلندو ڦيرا پائيندو آهي، گهرن ۽ جهنگ ۾ ٿيندو آهي.

● ڳُونگهي- هن کي ننڍڙ به چون. ڳونگهين جا ننڍا وڏا ڪيترائي قسم آهن، جي گهٽو ڪري رنگ جون ڪاريون ٿين. هڪڙي وڏيرڙي ٿئي ۽ بدن تي اڇا تکا ٿين. هلڻ وقت ننڍا ننڍا نڪاءِ ٻئي ڪندي آهي جنهنڪري کيس "ڪٽڙڪن. واري ڳونگهي" چون. ٻي ننڍيري ٿئي جا جتي ڪٿي ڏسبي آهي. کيس ڪيترائي پيرا ٻري اُڇلائبو ته به وري وري مولي ٻيٺي ايندي، ٻر جي وات سان ڦوڪ ڏبي ته

ٻاسو ڪري ويندي ۽ وري موٽي نه ايندي. ڪو ماڻهو ضدي هوندو آهي ته چوندا آهن ته ”هيءَ ته ڳونگهيءَ جهڙو ضدي آهي!“ يعني ٻئي جي ڳالهه تان هيٺ لهڻ وارو نه آهي.

● ماڪوڙي- ٽڙ ٻڙ ڪيس ”ڪيڙي“ چون. رنگ ڪارو ٿئي. ڪي وڏيرڙيون، ڪي وچوليون، ڪي تمام ننڍيون ٿين، جن جو رنگ ڀورو ٿئي، انهن کي ”سون ڪيڙيون“ چون. هي گهرن ۽ جهنگ ۾ جتي ڪٿي ٻر کوٽي رهن، جن کي ”ٽڪرو“ چون. ڪن ماڪوڙين کي برسات پوڻ وقت کنڀ جمي پوندا آهن ۽ اڏامنديون آهن، پر اهي ٿوري وقت بعد مري وينديون آهن. جهنگ مان وسڪاري جو اَنُ ۽ ڏڪ کنيو اچيو ٻرن ۾ گڏ ڪن. سنڌ ۾ ٻرن جي ٻاهران ٽُڪن جا ڍير پيا هوندا آهن. گهرن ۾ پيا پرسان ٽڪرا هوندا ته مٺاڻ کاڌو اناج کنيو وڃن. ڪپڙ، لٽسي ۽ ڏونري ۾ ٻچي خراب ڪن. سڻڀ جي ڏٻ تي ته آيون رهن. مکڻ ۽ گيهه کٽي ۾ رکو ته هنن کان نه ڇٽي سگهي، اندر ٻچي خراب ڪيو ڇڏين. زمين تي هلڻ وقت قطارون ڪيو پيون اينديون وينديون، جنهنڪري واٽ ٺهيو پوي ۽ پري کان اچا ليڪا پيا ڏسبا. بدن تي چڙهي آيون ته چڪ هڻنديون آهن، جو ٿورو چڪندو آهي. هن جي بچاءَ لاءِ ماڻهو ڇا ڪن جو جتي گهڻيون ڏسن، اُتي سڻ جا مُڙا ٻاري ساڙين. واڻن جي وچ تي ڪنجهي جا ڪٽورا (جن مان ٻاهر نڪري نه سگهن) پوري زمين سرڪا رکي ڇڏين ته پرجيو پون تڏهن کنيو وڃيو پري اُڇلايو اچن يا ساڙيو ڇڏين. ٽڪرا ڏاٽي ڇڏين ته به ڪنهن جون نه آهن. ڪيترا ويچارا الهيءَ سوُران جاءِ ڇڏي ٻئي هنڌ وڃي مڪان ٺاهين.

● گهوُرليي- هي ننڍي ننڍڙ جيڏي پوري اڇيري رنگ جي، ٻنيءَ تي اچا ٽڪا ٽيندا اٿس. ڏاس جا لپڙ، چمڙي جو

سلمان يا ٻيون اهڙيون شيون ڪجهه وقت هڪ هنڌ رکيل هونديون ته ڪاٽي ڪُتري خراب ڪري ڇڏيندي آهي.

● ڪاتيرا- هي اڇي ڏيڍ ڏگهو ڪينئين جو قسم آهي. سندس سڄي بدن تي ٻُهج ٿيندا آهن. رنگ جو سونهري ڳاڙهيرو پورو ٿئي ۽ مُنهن گول ڳاڙهو ٿئيس. سندس بدن اهڙو نازڪ آهي جو هٿ جو ٿورو زور ڏبو ته ڦيسي پوندو. هي فقط فصل جي موسم ۾ پيدا ٿيندو آهي؛ ايترا ته هوندا آهن جو جهنگ ۽ ٻنيون ڀريا پيا هوندا آهن؛ جهنگ جو گاهه توڙي ٻنين جو فصل گوار، تر، مڱ، چونرا، ڪورڙ جا پن ۽ ساوا گونچ ۽ ڏاليون ڪاٽي ڇڏيندو آهي. خاص هنداڻن، گدرن، ميهن ۽ ڇيڙن جي ولين جو دشمن آهي، پن ڪاٽي ڏاليون ڪتري ڇڏيندو آهي. هاري ٻنين ۾ ڦيرا ڏيئي ڪيس جتي ڏسن، اتي ڪاٺي لڪر سان يا پير سان ڦيهي ماري ڇڏيندا آهن. پٺي ڏينهن ڏسو ته الهيءَ کان ٻه وڌيڪ، اصل ڪٽڪ جا ڪٽڪ آهن. وڏيا پکي ولر ڪري اچي مٿان ڪِڙڪندا آهن. ڪيترائي ماري کائيندا آهن مگر ڪٿي ٿا گهٽ ٿين. پن ڪاٽي ڪاٽي نيٺ سندن منهن پڇي پوندا آهن ۽ پڪي جي مهيني ختم ٿيڻ تي هو ڪاٽڻ کان لاچار ٿي پوندا آهن، جنهنڪري ازخود مري وڃن.

● لُونو- هي اڇي پوري رنگ جا ڪارن ٽڪن سان ننڍا جيت ٿيندا آهن. اُن يا ڏاس جو سُٽ، ڪتا، ڪمبلون، لوئيون، ڪاهيون، ڪرڙ وغيره ڪجهه وقت هڪ هنڌ رکيل هوندا آهن ته انهن ۾ لُونو ازخود پيدا ٿيندو آهي. وسڪاري جو ته اڳيچيو پيدا ٿئي ۽ کائو، ڪُترائو، لڪيو ناس ڪيو ڇڏي. تنهنڪري اهڙيون شيون وقت به وقت ڇنڊي اُٿلائي پٿلائي ڪجهه وقت ٻاهر اُس ۾ رکي (جي جيئت اندر هجن ته مري وڃن) پوءِ وري رکيون آهن.

● اليي- هي ڳاڙهي رنگ جو ننڍڙو جيت ٿيندو آهي. ٻاجهري گهڻو وقت هڪ هنڌ رکبي ته اليي اندر ازخود پيدا ٿي ڪاڻي خراب ڪري ڇڏيندي آهي. خاص ڪري منجي اناج ڪڻڪ ۽ چانورن کي ته ترت وٺندي آهي. ٿري ماڻهو ٻاجهري مٽيءَ جي ڪوٺين (گنديون) ۾ رکندا آهن. اليي جي بچاءَ لاءِ ڇا ڪن جو ڪوٺيءَ جي تري ۾ ٽانڊن جي سنهي رک وجهن ۽ ٻاجهريءَ ۾ رک پيڙ ڪري ڪوٺي پري ڇڏين، يا وچ ۾ نيمن جا پن پيڙ ڪن. انهن اپاءُن سان اناج ڪجهه وقت سلامت رهي سگهندو آهي. ڪڻڪ ۽ چانورن جو ذخيرو عام طور ٿورو هوندو آهي، ٻر ان جي بچاءَ لاءِ به اپاءُ اهميت ڪن.

● ڪيڏِيَڙ- هي جيت وڏين ماڪوڙين جيڏا پوري رنگ جا ٿيندا آهن، جي فقط برسات پوڻ وقت زمين مان نڪرندا آهن ۽ هفتي کن اندر گم ٿيو وڃن.

● ماڪوڙا- هي ماڪوڙين کان وڏا ڪاري رنگ جا ٿيندا آهن. هي ٻنهنجا ٻر وڻن جي پاڙن وٽ ڪن. برسات پوڻ وقت جام نڪرندا آهن، ان وقت ورلي ڪو ڪنڊو هنن کان خالي هوندو. وڻ تي پيا لهندا ۽ چڙهندا. بعضي گهرن ۾ ٿنين جي پاڙن ۾ به ٻر ڪوٺيندا آهن. هنن جو چڪ ڏکيرو آهي. ماڻهوءَ کي چڪ هڻي ته هٿ سان ولي ڇڪبو ته اڌ مان ٽٽي پوندو ٻر وات ڪونه ڪڍندو، انهيءَ ڪري ماڻهو وڻن تي چڙهي به نه سگهندو آهي. گهر ۾ ڪو وڻ هوندو ته وسڪاري جو سڄو گهر ماڪوڙن سان پرجي ويندو. هي گهر ۾ رکيل مناڻ کي نقصان ڪندا آهن. ماڻهو هنن کي گهٽائڻ لاءِ پاڻي ڪوسو ڪري ٻرن ۾ وجهندا آهن.

● اڏوهي- هي پوري اڇي رنگ جو ننڍو ماڪوڙي جيڏو جيت ٿيندو آهي. هي ڏاڍي نقصانڪار آهي، ڪٿ تي

ٻيل ڪاٺين ۽ ڇيڙن ۾ پيدا ٿي ته ڪاٺي ناس ڪري ڇڏيندي آهي. جاين جي شهتيرن، ٿنين، درين، دروازن، ڇپرن جي ڪاٺين کي ڪاٺي ناس ڪندي آهي. ماڻهو ٿوري اڌ وهي لڳل ڏسندا آهن ته ڇاٽي ڇڏيندا آهن، ته ٻه نيٺ ڪاٺو وڃي. ڪاٺين کي گاسليٽ ۽ ڏامر هڻبو ته ڪجهه بچاءُ ٿيندو آهي. جهنگ ۾ ٻيٺل وڻن جي، سڪل ڪاٺين کي ٻه، نه ڇڏيندي آهي. ڪپڙ جي ڪاٺيءَ تي اهترو وار نه ڪندي آهي، باقي ٻيو ڪنهن کي ٻه ڪونه ڇڏي. هن جو دشمن تيتر پکي آهي جو جتي ڏسي اتي ڪاٺو ڇڏيس.

● سُرو- هي پوري رنگ جو سنهو ننڍو جيت ٿيندو آهي. هي ڪاٺين ۾ تنگ ڪري اندر گهڙي ويندو آهي. اندر سنها لنگ ڪيو نيٺ ڪاٺو ڇِٽ ڪيو ڇڏي. ڪُرليٽ ۽ ڪَنبڙي جي ڪاٺيءَ تي خاص وار ڪندو آهي.

● ميهه ماما- هي جيت جتوئي جيڏو نارنگي رنگ جو ٿيندو آهي، جو برسات پوڻ وقت ڏسبو آهي، جنهنڪري ٻري ڪيس ميهه مامو چوندا آهن، ۽ پينوڳاريءَ تي ٻيو سُرندو آهي. هي تمام نفيس ۽ نرم ٿيندو آهي. ڪا عورت سهڻي ۽ گوري رنگ جي هوندي ته چئبو آهي ته ”فلاڻي جي مُنهن ۽ بدن جي وَنڪي اهڙي آهي جهڙي ميهه جو مامو.“ هفتي ڪن بعد ڪم ٿي ويندو آهي. هن کي مينهن وساڙو به چوندا آهن. دوائن لاءِ ڪم ايندو آهي. ٻهارين وٽ سُڪل مينهن وساڙا وڪري لاءِ هوندا آهن، جي حڪيم دوائن تيار ڪرڻ لاءِ خريد ڪندا آهن.

● جتُرُئو- جنهن هند مال خاص ڪري اٺ ۽ ڍڳيون وهنديون آهن، اتي زمين ۾ پيدا ٿيندا آهن. هي ذري واريءَ اندر، ذري ٻاهر پيا سُرندا آهن. پوري اڇي رنگ جا ٿين. مال کي چڪ هڻندا آهن. ڪڪڙ هنن جو دشمن آهي جو زمين تي جتي ڏسندو ته ٺونڪو هڻي ڪاٺي ويندن. ماڻهن کي

نہ چڪ هڻندا آهن. هن جي چڪ تي جي سٽ پ لڳو نہ آها جاءِ بلڪل سُڄي ٿيندي آهي.

● چيچڙ - هي ننڍڙا ڪاري ڳاڙهي رنگ جا ٿين. ڍڳين کي خاص طرح تڪليف ڏيندا آهن ۽ انهن جا اوهہ چيچڙن سان ڀريا پيا هوندا آهن. ڳچي ۽ ڪنن ۾ بہ چنبڙندا آهن. جنهن هنڌ چڪ هڻندا اتي چهٽا پيا هوندا ۽ رت پيا چوسيندا. هٿ سان بہ يڪدم ڇني نہ سگهبو، زور لائڻ سان ڇني سگهبو آهي. ڏنار ماڻهو لوهہ جو ننڍڪڙي وانگر اوزار ٺهرائيندا آهن، جنهن کي ”چيچڙا ڪيڏو“ چون. ان سان ڇني ڪنهن مٽيءَ جي لوٽي، جا اڌ پاڻيءَ سان ڀريل هجي، ان ۾ وجهندا ويندا. نيٺ ڪجھ جيترا ڀرڻ بعد زمين ۾ کڏ ڪٽي پوري ڇڏين.

● ڪوئڙ - هي ننڍي ڀِر جيڏي، بلڪل نازڪ، اڇي رنگ جي ٿئي. اٺن ۽ ڍڳين کي چنبڙي رت چوسيندي رهندي آهي. مالدار ڪيس ڇني ٻري اڇلي ڇڏين يا ماري ڇڏين.

ازان سواءِ ڪيرڙي، چچي، ڪوريئڙو، ڏيڏر، منگهڻ، ڪيترن ئي قسمن جون ڀِڏيون ۽ لٽون (ڪيمشان) ۽ پيا بہ الڳ نمونن جا جيت ٿين ٿا.

آڏامندڙ جيت

● ڳونگهو - هي ڪاري رنگ جا، ڪي ننڍڙا جيڏا ۽ ڪي وڏا ٿين. ننڍڙا آڏامي ڪونہ سگهي، مگر هي آڏامندو آهي. آڏامڻ وقت ڪاري ڀنور جهڙو، پر ان کان وڏو ٿئي ٿو. برسات پوڻ وقت ظاهر ٿيندو آهي، چوماسي ختم ٿيڻ بعد گم ٿيو وڃي. ڪو ماڻهو حاجت تي وڃنو يا جانور ليڏو يا ڦولهڙو يا ڇيڻو لاٿو تہ ڳونگها هڪدم اچيو پهچندا ٿين ۽ گندگيءَ جا ٽڪر ٽڪر جدا ڪري پوئين پيرن سان ڏکي روانا ٿيندا. ٽرڻ ڪري انهو ڳوڙهو ٻلور وانگر ٿيو پوي ۽ پوءِ ڏڪيندا ويندا.

ڪٽي وڃي ٻر ڪولي قابو ڪندا. هڪ ٻئي ٻوٽن ٻيا ايندا ۽ ڳوڙها ڏڪي، روانا ٿيندا. گولکهو اهڙو نه زور سان اُڏامندو آهي جو ڪو ماڻهو يا شئي اڳيان آئي ته پاڻ سنڀالي نه سگهندو آهي ۽ ڏڙ وڃي ان سان لڳي ٽڪاءُ ڪري هيٺ ڪرندو آهي. وري ٿورو زمين تي هلي، اُڏامي روانو ٿي ويندو.

● پينگو- هي جيت مڪڙ جيڏو ٿيندو آهي. سندس مٿو سائو ۽ ٻئي نه لي مضبوط ڪوهي جا ۽ ٻَر ڳاڙهي رنگ جا ٿيندا آهن، جي فقط بچاءَ لاءِ آهن. اُڏامڻ لاءِ انهن جي هيٺان اچا سنها نرم ٻَر ٿيندا آهن، جن سان اُڏامندو آهي. هي برساتي موسم ۾ ظاهر ٿيندو آهي. وڻن تي، خاص ڪري ڪنڊي جي وڻ تي وهندو آهي. هن جي ماديءَ کي پينگي چئبو آهي، جنهن جي ٻَرن جا مٿيان ڪوها سائي رنگ جا ٿيندا آهن. هن جي ٻرن ۽ مٿي وارن ڪوهن جو رنگ اهڙو ته تجليدار آهي، جو ڪاشيءَ والڪر ٻيو چلڪندو آهي. هيٺيون بدن به مضبوط ڪوهي ۾ بند ٿيل هوندو اٿس. ٻار ڪيس جهلي ڪنڌ ۾ سڳو ٻڌي اُڏائيندا آهن. ڪانءُ ڪين ڏسڻ شرط ماري کائي ويندو آهي. وڻن جي هيٺان ٻَرن ۽ مٿي جا ڪوها ڪريا ٻيا هوندا آهن، جن کي "ٻتڪيلا" چون. ٻار اهي ميڙي ڪٺي ايندا آهن ۽ گهرن ۾ جارن تي ۽ ڪوٺن تي اهي آلي مٽي ۾ لڳائي ڇڏيندا آهن جي مٽي سڪڻ تي منجهس قابو ٿيو پون ۽ ٻيا چلڪندا آهن. لٽيون پون ڇوڪريون ڪنڌن جي ڳچي ۾ ٻتڪلا لڳائينديون آهن.

هڪ ٻئي قسم جي به پينگي ٿيندي آهي، جنهن جا ڪوها ميرانجهڙا، بي رونق ۽ مٿس اچا ٽڪا ٿيندا آهن. هي ٿوڪن تي ڏسڻ ۾ ايندي آهي، هن کي "پيل پينگهي" چوندا آهن.

● آڪ مڪڙ- هي مڪڙ جيڏو ۽ سائي رنگ جو ٿيندو آهي. گهڻو ڪري آڪ جي وڻ تي ڏسڻ ۾ ايندو آهي.

وسڪاري جو ڏسبو آهي ٻوءِ ڪم تي ويندو آهي. ٻار هن کي گوگو ٻه چوندا آهن.

● ٻَمَيرو- هن کي سنڌيءَ ۾ ٻنؤر چون. ڪاري رنگ جو ٿيندو آهي. ڪاٺين ۾ لنگ ڪري رهندو آهي. وڻن جي گلن تي ڦيرا ٻائيندو وتندو آهي.

● گهرَيتيڙي- هن کي ٻمري ٻه چوندا آهن. رنگ جي ڳاڙهي ۽ پيچ ڪارو ٿيندو اٿس. چيله تمام سنهي ٿيندي اٿس. سوئڊ ۾ آلي مِٽي کڻي آڻي ٻتين ۽ جاٻن جي ٻتين تي خالن سان ٻنهنجو گهر ٺاهيندي آهي. هرهڪ خاني کي سوڙهو منهن ڇڏيندي آهي. ٻوءِ گاهه مان سنها ساوا ڪينئان (لٽون) ڳولي کڻي اچي انهن خالن ۾ وجهي مٽيءَ سان مُنهن بند ڪري ڇڏيندي آهي. ڪجهه وقت بعد انهن ڪينئن مان گهريتڙيون ٿيو ٻون، جي ٻوءِ گهر جي خالن مان ٻاهر نڪري اُڏاميو وڃن.

سونٺ- هي جيت مضبوط کوپي ۾ بند ٿيل هوندو آهي ۽ اهو کوپو ڪنهن ٻوٽي جي ٽاريءَ ۾ لٽڪيل هوندو آهي. وچ تي گول ۽ ٻاسن کان گنبذ وانگر. گول جي چوڌاري سونهري چلڪيدار ليڪو هوندو آهي. ٻار اهو جيت ڪٿي ڏسندا آهن ته ٽاريءَ مان ڇني کڻي ايندا آهن. ننڍيون ڇوڪريون گڏجي اڳڙيءَ جو گڏو ٺاهي اُن سان هن جي شادي ڪرائينديون آهن. گيت ڳائينديون ۽ ڪجهه پنت وغيره رڌي ٻاڻ ۾ گڏجي کائينديون آهن.

پيو هڪ قسم جو جيت ٿيندو آهي، جو وڻن ۽ ٻوٽن ۾ خاص ڪري ٻاٻورين، ڦوڳن ۽ مَرڻن ۾ ڏسبو ته ڇڳا پيا لٽڪندا آهن. اهي ڇڳا هٿ سان ٻٽي ڏسبو ته اهي وڻن جي ٽارين جي سنهڙين ڪاٺين مان ٺهيل هوندا آهن جن کي ڪنهن ليسدار شئي سان چنبڙائي تيار ڪيو ويو آهي ۽ اهڙو ته ڪاريگريءَ سان

مضبوط ٿلهو هوندو آهي جو ڪيس سولو ڀڃڻ مشڪل هوندو آهي. ان جي اندر هڪ ڪيمڙون نظر ايندو آهي.

• مڪڙ- ٽڙ ۾ اڪثر مڪڙ ايندا ڪي رهن ٿا. ڇهن- ستن يا ائن- ڏهن سالن بعد مڪڙ پيا اچن، ۽ جڏهن اچڻ لڳندا آهن تڏهن ٽي- چار سال سالده پيا ايندا آهن. هي هڪ قدرتي آفت آهي جا تيار ٿيل فصل، جهنگ جو گاهه ۽ وڻ ٻوٽا سڀ ڪاٻو چٽ ڪيو وڃن، جنهنڪري ملڪ ۾ ڏڪار پئجيو وڃي. ٽڙ جي زمين واريءَ واري آهي، جنهنڪري مڪڙن کي آنن لاهڻ جي سهوليت آهي. جولاءِ جي پڇاڙي يا آگسٽ جي شروعات ۾، جڏهين برسات پوندي آهي ۽ زمين پُسيل هوندي آهي تڏهين مڪڙ ايندا آهن، جي پيلي رنگ جا هوندا آهن. ڀوريائين جوڙو جوڙو گڏجي ايندو آهي، پوءِ مادي پنهنجي پڇ جو ڇيڙو زمين ۾ وجهي اندر آنا لاهيندي آهي، جي چون ٿا ته هڪ سؤ اٺ هوندا آهن ۽ لعاب جهڙي شئي سان ڳنڍيا پيا هوندا آهن. هفتي اندر انهن مان ٻچا ٿي زمين مان ٻاهر نڪري ايندا آهن، جي ڪروڙن جي تعداد ۾ هوندا آهن، انهن کي "ڦڪا" چئبو آهي، ۽ سڄي ٽولي کي "ڪتهر" چئبو آهي. اهي ڀوريائين رنگ جا ڪارسيرا هوندا آهن. سڄي زمين، ننڍڙن ٻوٽن ۽ ڪچڙي گاهه تي روٽون وري ويندڙون آهن. اهو لقاءُ به ڏسڻ جهڙو هوندو آهي، جو ٽپڪيون ڏيئي پيا هلندا ۽ گاهه ٻوٽا وغيره ڪائي ناس ڪندا آهن. هفتي بعد اها کل لاهي ڪجهه وڏا ٿيندا. اهڙيءَ طرح جملي ڇهن کلن لاهڻ بعد کنڀن جا نشان ظاهر ٿيندا، تڏهن چوندا آهن ته هاڻي "ڪانوڙيا" آهن. ستين کل لاهڻ لاءِ وڻن ۾ اُبتا ٽنگيا پيا هوندا، آهن تڏهن چوندا آهن ته ٻَريا (ٽپيا) آهن. پوءِ آهستي آهستي اها کل لاهي مڪڙ جي صورت اختيار ڪندا. ان وقت کنڀ وغيره سڀ ظاهر ٿيندا ۽

رنگ جا ڳاڙها ٿي پوندا. پوءِ ٿورو ٿورو ٻيا اُڏامندا، تان جو ٻن-چئن ڏينهن بعد طاقت وارا ٿي پوندا.

مڪڙن کي ناس ڪرڻ لاءِ جڏهن ٽڪا هوندا آهن تڏهن سٺو موقعو آهي. هاري ويچارا پنهنجين ٻنين جي چوڌاري چَرِيون (کاهيون) کٽي، انهن ۾ وجهي ناس ڪندا آهن پر ايڏي وڏي انداز کي ڇا ٿا ڪري سگهن.

سرڪار مڪڙن کي ناس ڪرڻ لاءِ خاص عملو مقرر ڪندي آهي، جو روينيو کاتي سان گڏجي ڪم ڪندو آهي. ان وقت پرائمري ماسترن کي به اسڪول بند ڪري ڊيوٽيءَ تي لڳايو ويندو آهي. اڃا به ضرورت هوندي آهي ته سنڌ مان به عملو گهرايو ويندو آهي. انهيءَ ڪم جو خاص انچارج تعلقي مختيارڪار هوندو آهي، جو عملي کي حدون مقرر ڪري ڏيندو آهي، جتي سڀڪو وڃي پنهنجي ڊيوٽي ادا ڪندو آهي. ڳوٺ ڳوٺ ۾ پٽيلن جي مدد سان مزورن جون ٽوليون ٺاهي ٽڪا ناس ڪما آهن. هرهڪ ٽولي ۾ پندرهن-ويهه مزور هوندا آهن، جي ڪَتهي واري هنڌ وڃي ڪم ڪندا آهن. ڪَتهي جي چوڌاري گول دائرو ٺاهي هڪ پاسي موزون هنڌ تي پندرهن-ويهه فوٽ ڊگهي چَرِي (کاهي) چار-پنج فوٽ اونهي کٽيندا آهن، جا ويڪر ۾ به فوٽ کن هوندي آهي، جيئن ٽڪا ٽپي سان ساموهون وڃي نه سگهن. پوءِ چوڌاري مزور وڻن جون ٽاريون کڻي انهن سان ڇَپيڪيندا ايندا. اهڙيءَ طرح هڪليندا گول دائرو سوڙهو ڪندا سڀني کي ڪاهي اچي چَرِيءَ ۾ وجهندا. جڏهن چَرِيءَ کي ويجها گهاٽا اچي ٿيندا ته اندر ڪرڻ لڳندا آهن تڏهن ڪڙڪڙ پيئي پوندي آهي، جڻ ته وڏڦڙو مينهن پيو وسي. اهڙيءَ طرح سڀ اندر وجهي مٿان واريءَ سان ڍڪي ڇڏيندا، جتي سڀ مري وڃن. اهڙيءَ طرح روزانو سڀڪا ٽولي پندرهن-ويهه چريون پريندي آهي. هن نموني دهم کي لوڏڻ سان ڪي ڪي ٽڪا رهجيو وڃن،

جي وري سُري سبب اچي ٻاهر ۾ ڪڏ ڪيندا، انهن کي وري ٻئي ڏينهن مٽين لمولي ختم ڪري ڇڏيو آهي. ٻيا وقتي جي ڪٽي ۽ هيڻ جو ٽولو آيو تہ اهي ڍير جي چوڏاري وهندا ۽ ڇهب سان ٽڪن کي ختم ڪندا ويندا. ڪجهہ کائيندا، ڍؤ ڪرڻ بعد ماريندا ويندا، تان جو اهو چلاڪ ختم ڪري پوءِ اڏامي ويندا، وَهما ٽڪن جا دشمن آهن.

هرهڪ مزور کي مناسب اُجرت ملندي آهي. اهي ٽوليون ٽڪن جي انداز موجب هڪ، ٻہ، چار يا وڌيڪ هونديون آهن، جي سڀ ڪنهن نہ ڪنهن پرائمري ماستر جي نظر هيٺ ڪم ڪنديون آهن جو باقاعدي انهن جو مسٽر رول (حاضريءَ جو ڪتاب) رکندو آهي، جنهن جي آڌار تي هفتي ٻہ هفتي کين مزوري ملندي آهي، جا اُتي ئي ممنت ڪندڙ آفيسر اچي ڏيئي ويندو آهي. اهو ڪم ايستائين چالو رهندو آهي جيستائين ٽڪا اڏامڻ جهڙا ٿين. گهڻو ڪري ناس ٿي ويندا آهن، پر جي ڪي ٿورا رهيا ۽ پوئين کل لاهي اڏامي ويا تہ پوءِ انهن کي ناس ڪرڻ مشڪل آهي.

ٽڪن مارڻ لاءِ هڪ قسم جي پُوري جهڙي اڇي رنگ جي دوا بہ استعمال ڪندا آهن. اها دوا ڇوٽي واريءَ سان ملائي پوءِ ٽڪن وارن هنڌن تي ڇنڊيندا آهن، ڪلاڪ بعد مريو وڃن. ائين ڪرڻ سان ٽڪا مرندا تہ آهن پر بلڪل ٿوري انداز ۾، دوا جو خرچ ۽ تڪليف گهڻي آهي. ازانسواءِ گاهہ تي پڻ اثر ٿئي ٿو جو مال لاءِ نقصانڪار ثابت ٿيو آهي. انهيءَ ڪان ڇريءَ (ڪاهي) وارو رستو وڌيڪ مناسب، ٿورخرچالو، گهٽ تڪليف سان، اثرائتو ۽ ڪمائتو آهي.

جڏهين اڏامندڙ مڪڙ ايندا آهن تڏهن ويچارا ٿري ڏاڍو تڪليف ۾ اچي ويندا آهن، ڇو جو پڪل پوکون کائي ويندا اٿن.

ٻري کان مڪڙن جا ڪٽڪ ٻيا ايندا ته دولهي والگر ڪاري ڪڪر جي شڪل ۾ ڏيکاءُ ڏيندا آهن. الهيءَ ڪري ٽري ماڻهو "ميهَري" چون. جڏهين ميهري ڏسندا ته يڪدم ڏانا ڪٺي ٻنيءَ ۾ ڪاهي ايندا، ٻڪل ۽ اڌ ٻڪل سنگ لٺي ٻيگ ڪندا، ۽ جي مڪڙ مٿان اچي ڪڙڪيا ته ٻه-ٻه ڇٽا وڏيون رسيون ڪٺي، هڪڙو ڇٺو هڪڙي ڇيڙي کان، ٻيو ڇٺو ٻئي ڇيڙي کان جهلي ٻنيءَ ۾ ڊوڙون پائيندا، جيئن اها رسي سنگن جي مٿان گسندي وڃي ته ويٺل مڪڙ اڏامي وڃن. دونهيون ڪندا، خالي گاسليٽ وارا ٽين وڄائيندا، مطلب ته ڪئين ٽَسيرا (آتسنا) ڪندا آهن، پر الهيءَ آفت کان بچڻ ناممڪن ٿيو پوي.

ٻنين چُنڻ تائين مهنو ڏيئي ڪن مڪڙ آباديون ۽ جهنگ ڪائي مٿارا ٿيندا آهن، ۽ ٿورا ٿورا سيءُ به پوندا آهن. مڪڙ به چوڌاري ملڪ ۾ ٻيا لامارا هڻندا آهن. مڪڙ ڏينهن جو ڏهين ٻجي ڌاري اڏامڻ شروع ڪندا، جتي رات پئي، اتي لهي پوندا. ساري رات ٻيا جهنگ ۾ وڻ ٻوٽا ۽ گاهه وغيره ناس ڪندا. ٽري به تاڙيو ويٺا هوندا آهن، منجهند جو ڪٽان دونهي جهڙو ڪڪر ڏسڻ ۾ آيو ته نظر اوڏانهن هوندن. هڪ ٻئي کي خبرون ڏيندا ته جاچ ڪريو مڪڙ ته ڪونه آهن. مڪڙن جون ميهريون يڪدم سهي ڪيو وٺن. جي مڪڙ هوندا ته پوءِ ٻيا جاچيندا ته ڪيڏانهن رخ اٿن ۽ ٻاڻ به جهلڻ لاءِ سعيو ڪندا. مسلمان، مينگهواڙ، ڀيل ۽ ڪولهي ٽولا ٺاهي وهٽن تي چڙهي ڪاهيون ۽ گهوڙيون ڪٺي ميهريءَ جي رخ ڏي روانا ٿيندا. گهوٽ کان ٢، ٤، ٥ ميل ٻيا وڏيڪ ٻنڌ، مطلب ته ڪٿي به لٿا ته ڪاهي وڃي پهچندا. پوءِ ٻه ڇٽا ڪپڙي جي جهال جهلي وڻ هيٺ بيهندا ۽ هڪ ڇٺو وڻ ۾ آلڪوڙو وجهي وٺي ڏَنڊوڙڻ ڏيندو ته مڪڙ ڇٽي جهال ۾ پوندا. جهال ڀري ڪنهن پوري يا

ٻوڻ ۾ وجهندا ويندا. اهڙيءَ طرح ساري رات ۾ جيترا به جهلي سگهندا آهن، اوترا جهلي سڀ ٻوٽيون ڀري وهڻ تي وجهي صبح جو گهر کڻي ايندا.

پوءِ عورتون ۽ ٻار گڏجي انهن سان ڏيڳيون ۽ ڪُنا ڀري ڪجهه پاڻي ۽ لوڻ وجهي باهه تي چاڙهيندا. ٻاڦجڻ بعد لاهي اڱڻ تي پٽاريندا ويندا. اهڙيءَ طرح شام تائين سڀ ٻاڦي وٺندا آهن، پوءِ ٻه-ٽي ڏينهن سُڪائي گڏ ڪري وڏن ٿالهن ۾ ٻيا اڃا به گهڻا هوندا ته ٿلهيون ڪرهيون ٺاهي انهن ۾، يا ٻوٽين ۾ وجهي رکي ڇڏيندا. لوڻ جي ڪري مهنو-ٻه بلڪ وڌيڪ وقت پيا هوندا ته ڪينا اصل ڪونه ٿيندا. پوءِ روزانو ضرورت آهر دانگي يا ڪُني ۾ اهي سيڪي (ڀُڃي) ڪڻب ۽ الدرٻون گاهه ڪاڌل ٿوڪا ڪيڏي باقي حصا کائيندا آهن. مٺارا مڪڙ سٺيا هوندا آهن، جنهنڪري کائڻ ۾ ڏاڍا لذيذ هوندا آهن.

ازالسواءِ ٻيا به ڪيترن ئي لمولن جا جيت ٿيندا آهن.

برساتي جيت

ٿر ۾ برسات پوڻ مان اڳ ۾ ڪي ٻڪي يا ڪي آڏامندڙ جيت يا سرڻا نالي ماتر ڏسبا آهن، نه ته خير ئي خير. ڇو ته بنا پاڻيءَ جي ٻڪي به اَڃ ڪَرن، تنهنڪري اهي علائقو ڇڏيو وڃن. ننڍا جيت، پتنگ ۽ پيا مرندا به ختم ٿيو وڃن.

جڏهين برسات پوي، تلاءُ ڀرجن، گاهه اُڀرن، وڻن ۾ ٻور ۽ گل ٿين، ان مهل ٻهري ٻهري جا ٻکي کَهي اچن ۽ ڪيترن ئي قسمن جا جيت، ڪي آڏامندڙ، ڪي زمين تي سُرندڙ، الاجي ڪٿان اچيو ظاهر ٿين. انهن جا اينترا ته قسم آهن، جن جو شمار ئي ڪونهي، ۽ جن کي ڏسي حيراني وٺيو وڃي ته

اهي آيا ڪٿان ۽ ٻيڙا ڪيئن ٿيا! جيئن جيئن سره وڃهو ايندو ويندو ۽ ڪاهه سُڪڻ جو سعيو ڪندو، تيئن اُهن ۾ به چڙهائي ٿيندي ويندي ۽ ٿورا ٿيندا ويندا؛ تن جو سياري شروع ٿيڻ تي گهٽي باقي ختم ٿيو وڃن. ڪيترا ٿڪي به وڃي پيو ملڪ وسائين، وري به جڏهن وسڪارو اچي تڏهن ساڳيو ڇهڇٽو لڳيو وڃي.

باب پندرھون

تندرستي

ٿري سماجها، جن جو سادو کاڌو، سادي پوشاڪ، کُليل هوا، سڄو ڏينهن ڪم ۾ رُڌل رهڻ - جنهنڪري قدرتي ڪسرت - نج گيهه، نج کير، هٿ سان پيٺل اٽو، ٻاجهريءَ جي ماني ۽ لسيءَ جي لپ، گهرجون گهٽ، جنهنڪري ڳڻتي گهٽ يا ماڳهين نه، تنهنڪري بيماري ويجهوئي ڪانه اچي.

ٿرين ۾ صفائي سٿرائي ۽ ناهه نوهه جو خيال گهٽ آهي. عام ماڻهو سنان به اڪثر ڪڏهن ڪن. تندرستيءَ جا نيم سمجهه جي ڪري نه، ته به سادگيءَ جي ڪري پاڻيهي پيا قدرتي طرح پورا ٿين، جنهنڪري بيماري گهٽ، بدن سگهارو ۽ مضبوط، تڪليفن سهڻ جا بهادر ۽ انهن آڏو هريل. تتيءَ ٿڌيءَ جو خيال ڪونه ڪن، گرميءَ سرديءَ جي پرواهه ئي ڪونه رکن. پيدل پنڌ جا ڏاڍا، ٻارهن ڪلاڪن ۾ سٺ ميل پنڌ ڪاهي به ڪيو وڃن. منجهن بيمار ۽ روڳي ڪو ورلي ڏسبو. عورتون به مردن جهڙيون ڏڍيون، هر ڪم ۾ مردن جون مددگار، لڙاين ۽ حرفتن مان ڪونه ڇاڻن.

ٿر جو ملڪ جتي سياري جو سيءُ سخت، نه پورو لڳي ٿي لتو ۽ نه مٿي ۽ پيرن جو ڇڏو، اونهاري جو وري لُڪ بدن لوساتي. تيز هوا سان گڏ واري اکيون ۽ سارو بدن لتيو ڇڏي. گرمي وري اهڙي، جو بدن جو رنگ ئي ڪارو ٿيو وڃي. ڏکيو گذر، ڪسُمهلو کاڌو، رهائش لاءِ اڻپورو آجهو، تنهن هوندي به ماڻهن ۾ نبلائي ۽ سستائي، بيماري ۽ ضعيفي، سستي ۽ بي همتي گهٽ. زالون مڙس، ٻار ٻچا، ننڍو وڏو سهڪو

چُست ۽ چالاڪ، ڪم جو ٻهادر. ڏينهن جو اُس ۾ سخت پورهيو ۽ مال سان مٿاڪُٽ، آڏيءَ جو اچن، اُسر جو وڃن. مال جي اَڌڪي وچان پوري لنب به نصيب ڪانه ٿئين، ته به تندرستي سالم ۽ بدن سير، انهيءَ جو سبب سڀڪنهن قسم جي سادگي آهي. ڪليل هوا ۾ سڄو ڏينهن ڪم ۾ رڌل رهن، جنهنڪري قدرتي ڪسرت ٿئي. سادي کاڌي جي ڪري هاضمو سُٺو. رات جو ميٺ، پيلاڙو، ونجهولي، ڪبڙي، مَلهه وغيره مقامي راندين جي ڪري ولڊر، جنهنڪري تندرستي سُٺي رهي. جهڙي تهڙي بيماريءَ کي ليکين ئي ڪون، هلندي ٻاٽيهي ڇڏيو وڃي. چوندا آهن ته ادا، اسان لي ڏٺيءَ جا هٿڪ آهن.

ڪاڙو

ٽر جي مکيه پيدائش ٻاجهري آهي، جنهن تي سڀني جي جياپي جو مدار آهي. شهرن ۾ شاهوڪار، واپاري، ڪامورا ۽ ٻهراڙين ۾ ڪي هُچندي وارا رئيس، پٽيل، وڏيرا، زميندار ۽ نُڪر وغيره ڪڻڪ ۽ چانور به ڪم آڻين، جي ٺاري ۽ سنڌ مان اچن. باقي غريب طبقي جو گذر پيشي ويلا ٻاجهريءَ جون مانيون، اچا يا اناج جي اٽات جي سمي هڪ ويلو رَبُ ڪن ته ڪي پيشي ويلا به ڪن.

ڪُٽني ۾ ٻاٽي وجهي اُن ۾ ٻاجهريءَ جو ڏارو وجهي ڪاڙهين ته پتڙي ٻيجي ٿيو پوي، ان کي رَبُ چون. ويچارا غريب اها به غنيمت سمجهن ۽ ان کي ”رب پٽاري“ چون. چوندا آهن ته ”پرائي ماليءَ کان پنهنجن ڪکن جي رب به ڀلي!“ ڪيترا ويچارا اهڙا به آهن، جن کي بعضي ٻ-ٽي ويلا به لنگهيو وڃن ته به مُنهن ۾ سرها سنورا، مجال آهي جو پيڙڪ به ٻاهر ڪڍن، ڇو ته تڪليفن جا هميشه هيراڪ آهن. ڏڪار جو ڏپ هميشه پيٺو آهي. ٽرين ۽ ڏڪار ورهاڱي ڪينهي، ڇو ته چوٽمن-پنجين سال ڏڪار

ٻوڻدو آهي، تنهنڪري سُڪار ۾ اَن گڏ ڪري رکن ۽ ٻئي ڪفايت سان واپرائين.

صبح جو ٻاجهريءَ جي مانيءَ لسيءَ جي لَسَ سان کائي ڪم تي وڃن. شام جو به ٻاجهريءَ جي ماني ۽ ڪڌهن ڪڌهن وسڪاري جو سُڪائي رکيل ڇيڙ، لاڇرن، گوار جي سڪل ڦرين، سڪل ميهن وغيره جي ڀاڄي يا جهڙ مان ٺاهيل راٻڙيو (ڪاڙهيو) نه ته ڪڙهيل جهڙ. سيئي وٽ پنهنجي جهڙ ڪٽان آئي، پئي گهر مان وٺي ايندا، الهيءَ کي عيب ڪونه سمجهن. جهڙ ۾ ڪا اهڙي خاصيت آهي، جو اُڃ جي ڇڪي نه ٿيندي آهي. خاص ڪري ڏنار، جي سڄو ڏينهن مال سان ٻهرن ۽ جهنگ ۾ رهن، تن لاءِ سهوليت ٿيو پوي ۽ پڪ گهٽ لڳي. ”اَن آهي ته ايمان آهي“ ان ڪان سواءِ ايمان به ڪونهي، ٻر جن وڃارن ڪي اَن جي ٿُڇت گهٽ آهي تن کي لسي وڏي اپيل ڏئي ٿي. جنهن گهر ۾ ڏيٺو نه آهي اتي برڪت ئي نه آهي. ”لسڪو ڏان ڪاءِ ته ڪونهي“. ڪاڏي جو سوڌ راڻ ئي ڪونه ٿيندو ۽ هيج گهٽي ٿيندي. ملڪ جي حالتن جي ڪري پڪ جا به ڏاڍا آهن.

لسي صبح جو ٿڌي، وڻندڙ، لذيذ ۽ مٺي هوندي آهي. شام ڌاري خاص ڪري اونهاري جو کٽي ٿي ويندي آهي، تنهنڪري ڪي ماڻهو ٿورا لوڻ جا ڪيرڪا وجهي ڇڏين. ٻر گهڻا ماڻهو، جن وٽ ڪجهه سرس هوندي آهي، سي ٻاهه تي ٿورو ڪاڙهي ڪلاڪ ڪن رکن ته ڇڊو ٻاٽي ٿري مٿان ايندو، جنهن کي ”پنڪ“ چون، سو لاهي هاري ڇڏين، يا مال کي پيارين ۽ ڪي ته ٻاڻ به پيئو ڇڏين- باقي ٿري واري گهاٽي جهڙ بچندي آهي، جا لذيذ ۽ وڻندڙ ٿيندي آهي، تنهن کي ”ڪڙهيل جهڙ“ چون.

”ٻاهيي ٻاکيي ٻٽيڙي، پيرن سان پيٽان.“

(ٻاهيءَ=ٻاهر تي سيڪ ڏيل يعني ڪڙهيل جهَٽ. ٻاڪيءَ= ڪاڙهڻ بعد مٿان ترڻ آيل ٿڙو ٻاٽي، جنهن کي ”ٿَنڪ“ چون.)

ڪڙهيل جهٽ ۾ کير ملائين، جنهن کي ”ڦيڏرو“ يا ”ٿڙهيڪو“ چون. ڪي وري ٿانءَ ۾ لسي وجهي مٿان ٻڪري الهيءَ ٿڻ سان ڏهن ته ان ۾ ڪافي ”ٻشڙيڪا“ به ٿيو پون، اهو وڏيڪ ذائقي وارو ٿئي.

ڪي ماڻهو صبح جو تازي لسي لنڍن ڇيلن ۽ ڳاين کي پيارين. ٻهرپائين واٽ ڦاٽي ناريليءَ سان واٽ ۾ وجهندا آهن، اهي ٻنهي-ستن ڏينهن بعد ڦٽ هيرائو وڃن، پوءِ ڪونڊيءَ ۾ وجهي رکن ته ازخود پئي ويندا آهن. کٽي لسيءَ جي حالت ۾ ڪي پڳين کي به پياريندا آهن.

”وايون ولوڙڻ جون، سارين کٽيون صبح.“
-(شاهه)

صبح جو سويرو ولوڙو ٿيندو. ٻاڙي ۾ جن وٽ ڏڌو نه هوندو آهي، تن گهرن جون ڇوڪريون لوٽيون کڻي اينديون. سينئي کي ورچ سارو هڪ، ٻه، ٽي ناريليون ڏيون. ڪٿي مان جهٽ ڪڍڻ لاءِ ناريلي ڪم آئيي آهي، جا لسيءَ جي ڪٿي ۾ هر وقت پيئي هوندي آهي.

صبح جو لنڌيا ٻار ڏولرو ۽ مکڻ به کائين. راتوڪي ٻچيل ٻاجهريءَ جي ٿڌي مالي ڏوڙي ۽ مکڻ سان واهه جو مزو ڏيندي آهي. ڪي وري اها ٿڌي ماني ڳاڻين تي سيڪي پوءِ کائين. راتوڪي ٻچيل رٻ وري صبح جو لسي وجهي کائڻ سان ڏاڍي لذيذ لڳندي آهي. ڪي ماڻهو رب کي ٿورو سٺيرو سيڪ ڏين ته کائي ٿيو پوي، ان کي ”ڪِيس“ چون، اهو وري رب جو مٿاهون درجو آهي. تازي ڪيس ۾ لسي ۽ ٻارولي ۾ ڏولرو وجهي کائبو آهي.

کي غريب ماڻهو، جن وٽ ٻاجهريءَ جي ڀُڄت يا اٽسي نه
هوندي آهي ته وليءَ ۾ ڪڻڪيل ٻاڙها مرچ ۽ ذرو لوڻ ملائي
ٿوري لسي، جي نه هجي ته پاڻي گڏي، ٻاهه جي ڪير تي
ڪوسي ڪن. هن کي چڻٽي چون، ان سان ماني کائين، يا بصر
جي ڳنڍ يا ڳڙ ذرو هوندو ته ان سان کائي وقت ٽپائو ڇڏين.

راڪ جو کير ميڙ جو رواج ڪونهي. ٻاڪين وٽ کير جا
دلا ڀريا پيا هوندا، پر کائين ڪونه. البت شهري ماڻهن ۾
ٿورو رواج آهي.

مکڻ گڏ ڪري مکڻاري مڇهس ٻاجهريءَ جو ڏارو وجهي
وِسنان ٿاهي کائين؛ ۽ گيهه جدا ڪري رکن. برهمڻن ۽ ڪراڙن
کان سواءِ ٻيا سڀ هندو، مسلمان ۽ اڇوت گوشت کائين. شهرن
۾ ڪاسائي آهن، جتي روز گوشت جو وڪرو ٿيندو آهي، مگر
ٻهراڙين ۾ ڪونه آهن، انڪري گوشت ڪڏهن ٻاڪين سان ملي.
اڳي ٿر ۾ هرڻ عام جام هئا، جنهن جو شڪار ڪندا هئا، مگر
هاڻي هرڻ ريگستان ۾ بلڪل ٿورا آهن، تنهنڪري ڪڏهن
ڪڏهن ٻاڪرو ۽ جزوي حالتن ۾ رڍ جو گوشت ڪم آڻين.
ڪنهن مال کي اوچتو ڏک لڳي وڃي، يا گهٽي کائڻ ڪري
آڦري ٿي مٿي يا ٻئي ڪنهن اهڙي سبب جي ڪري ڏسندا
ته ٻچڻ جي اميد ڪانهي ته تڪبير وجهندا، يا ڪڏهن ڪڏهن
ڪو ڇيلو خريد ڪري ڪُٺي ٽڪرون وجهندا، جو ضرورتمند
ڪٽي وٺندا. گوشت، ڪل، سيسي، جيرالڊي، اوجهري وغيره
اهڙيءَ طرح وڪڻندا جيئن نقصان نه ٿئي، مگر ڪجهه نفعو ٿئي.
ٻن-چئن ڏينهن بعد پئسا اگاڙي وٺندا، هن کي "ماڻودي" چون.

شهرن ۾ موسمن آهر سدائين ساوي ڀاڄي، پالڪ، توريون،
موريون، گوبيون، ٽماٽا، واڱڻ، پٽاٽا، گجر وغيره پيا اچن، ۽ ماڻهو
واڙيون به ڪن. ٻهراڙيءَ ۾ وسڪاري جو گوار، چونرن جون

ڦرڙون، ميها، چانهرا، ڇمڙ ۽ ٻيون ٿمن، جن جي پاڃي ڪن، پاڻي سنڌ واري ساڻي پاڃي اڪمن ڪوڙ ڏسن. وسڪاري جو مٿيون شيون سڪائي رکن، سياري-اونهاري انهن جي پاڃي ڪن.

ٻئين ۾ ڪارينگ ۽ ڇيهڙيون ٿمن. چانهن کي پيهي ۾ اڌ ڪن، هرهڪ کي ڪنڌر يا ڪنڌري چون. گيدڙين جون ڦارون ڪن، جن کي ڇيهالون چون، جي ننڍا وڏا ڪائي پيؤ ڪن، جنهنڪري اناج ٿورو وٺي. چوندا آهن ته وسڪاري جو مانيءَ جي وٽ ٽي ڪاله ٿئي.

گدرين جون ڇيهالون ڪري سڪائين، جن کي ”لاچيرون“ يا ”ڪاچيرون“ چون، ۽ وڏا مٽ جيڏا ڇمڙ (مٽ ڪونٽينرز) ٻوڙي سڪائين، جن کي ”لاچرا“ چون. انهن جي سياري-اونهاري پاڃي ڪن ۽ وڏا ماڻهو ٿوڙي پار سڪل نه ڪائين.

ٻئين ڇنڊ وقت ڪارينگن کي گڏ ڪري ٿمهي، انهن جو پاڻي جدا ٿانءِ ۾ گڏ ڪندا آهن، ۽ ڪُرڙيون (ٻج) جدا واريءَ تي گڏ ڪيون آهن. چانهن جو پاڻي اولي لوئيءَ ۾ ڇاڻي صفا ڪري مٽيءَ جي ڪُني يا ديگڙي ۾ وجهي چُلهه تي چاڙهي ڪاڙهيندا ويندا، تان جو گهاٽو ٿي ويندو، ان کي ”چانهين جو گِڙ“ چوندا آهن. اهو ماکيءَ جهڙو مٺو ٻيهندو آهي، جو مانيءَ سان ڪائيندا آهن.

ڪُرڙين جو پاڻي، واري ڇُهي ويندي آهي. پوءِ اهي سُڪائي اُکريءَ ۾ وجهي هلڪن ڏڪن سان ڇڙي صفا ڪري رکي ڇڏين.

ضرورت وقت لوڻ پاڻيءَ ۾ ٻاري اُن ۾ ڪُرڙيون وجهي گڏي سڪائي رکين. ڪي ماڻهو انهن ۾ ڪُنيل ٻاڙها مرچ نه گڏيندا آهن. سڪڻ بعد دانگيءَ تي سيڪبو ته پُڇجي پونديون، جي لاهي ٿاري ڪائيندا آهن. سواد ۾ ڦترڪيون (لذيذ) هشڻ

ڪري وڻندڙ ٿينديون آهن. ڪي ماڻهو انهن سان ٿورا ٻڪرا ملائي به ڪاهيندا آهن.

سڪل ڪُرڙن کي اُکريءَ ۾ وجهي ڪُٽي سنهو ڪري ڇاڻبو ته اندريون ڳڀ (الو) جدا ٿيندو ۽ مٿيون سخت کل جا ذرڙا اُناٽي (ڇاڻٽي) ۾ رهجي ويندا جي جدا گڏ ڪجن، انهن کي "ڪنڌا" چئبو آهي. اهي ڪڌا ٻاجهريءَ جي آٽي سان ملائي ماني پچائبي آهي جا ذائقي واري ٿيندي آهي، ۽ الو، چانورن يا ٻاجهريءَ جي ڀتَ ۾ وجهبو آهي ته کيرڻي ٿي پوندي آهي. ڪي ماڻهو وري الو سنهي ڪپڙي ۾ وجهي ٻاٽيءَ ۾ ٻُسائي نپوڙي کير جهڙو لڪتل ٻاٽي ڀتَ ۾ وجهندا آهن ۽ ٿوڪ (ڪنڌا) ماليءَ ۾ وجهندا آهن.

تازي ويامل ڳئون يا ٻڪريءَ جو "ٻيس" ڏهي، ان ۾ بعضي ٿورو مناٺ (کنڊ يا ڳڙ) وجهي باهه تي رکن ته سخت ٿيو پوي، جنهن کي "ٽيڪيلو" چون. اهو ننڍا وڏا خوشيءَ سان کائين ۽ ٽڪر ٽڪر ڪري مٽن مائٽن، عزيزن ۽ پاڙي جي ويجهن گهرن ۾ ورهائي ڏين. جي ڪو گهر رهجي وڃي ته ميار ڏيندا. "واهه! ڍڳي ويائي ۾ ٽيڪلي جو ٽڪر به ڪونه چکايئون!" ٻئي ڏينهن وري کير ڏهي باهه تي رکن ته اهڙو سخت ڪونه ڄمي، پر ڪجهه پتڙيڪا ۽ ڪجهه نرم ٿيو پوي، ان کي "ٻَڙهي" چون.

ڪڏهن جهنگ ۾ ٻڪريون ويامن، ڏنار وٽ ٿانءَ نه هجي ته آڪن جا پن (پُڙا) ٻٽي ٻنهي پاسن کان ڪجهه وَرَ وجهي موڙي، ٻاٻوريءَ جون سُوريون (ڊگها ڪنڊا) ٽنبي پيالي وانگر ٺاهي ان ۾ ٻيس ڏهي باهه تي رکن ته ٽيڪلو تيار ٿي پوي.

ماڻهن جو ڏٽ تي گهڻو گذران، جو ٿر ۾ جام ٿئي، جو نه رڳو پاڻ کائين پر اُن مان اُپراسو به ٿئي، اُن جو بيان جدا ڏجي ٿو.

ڏُڪر

ٿر ۾ شهر ۽ وڏا ڳوٺ ٿورا آهن، جتي جا ڪي ماڻهو ٻنهيءَ وارا آهن ۽ تمام گهڻو عوام ڀراڙين ۾ رهي ٿو، جتي پڪيا آهن، ۽ آڱرين تي ڳڻڻ جيترا، باقي سڀيئي غريب مارو لوڪ آهن. جيڪي پڪيا آهن تن ۾ به اُهي جو گذر غريبن جهڙو. ٿر جي آبادي ٿئي برسات تي، سا به ڪڏهن ٿئي ته ڪڏهن ڪانه ٿئي. آبادي فقط ٻاجهري ٿئي. شاهوڪار ماڻهو ڪٽڪ ۽ چانور به ڪائين. ڀراڙين ۾ اهي آن عام ڪونه آهن، اُتي ڪڏهن وار ترپَ اوکيءَ ڪونه لهن. فقط ڪي پڪيا شهرن مان يا سنڌ مان چانور ۽ ڪٽڪ آڻي رکندا آهن، جو ٻاڙ به ڪائين ۽ ڪڏهن مزمان آئي يا وڏي ڏينهن تي ڪم اچي، باقي جو گذر ٻاجهريءَ تي.

جڏهن ڪنهن سال مينهن گهٽ پيو يا اصل نه پيو ته غريب عوام تڪليف ۾ اچيو وڃي. ٻوڪ ۽ مال کان سواءِ ٻيو ڪو گذر جو وسيلو ڪونهي. برسات جي نه پوڻ ڪري ٻوڪ ڪانه ٿئي ۽ مال به بک جي وکهي مريو وڃي. عوام بک ۾ اهڙو ٻاهه ٿيندو آهي جو "ڏاندين ڪٽيڻ ويڙ" ۽ پيٽ وڃي ٽنگيءَ سان لڳندو آهي. اهڙي وقت جنسي رت جي ٻانس پيئي ايندي آهي. زندگيءَ جي ضرورت جون ٻيون گهرجون گهٽائي سگهجن ٿيون، پر پيٽ ٻاپي ته ڪنهن کي ڪونه ڇڏي، ٻه-چار ويلا ته لنگهائي سگهجن، پر سڄو سال ڪيئن گذري!

هونئن به هر ٽئين يا چوٿين سال ڏڪار لڳو پيو آهي. ماڻهو به ضرور آن کي منهن ڏين، تنهنڪري ڪيترا ويچارا ڏڪ تي گذران ڪندا آهن، جو ڪافي آپل ڏيندو آهي. ڪيترا غريب ته ڏينهن جا ڏينهن آن جو منهن ڪونه ڏسن ۽ ڏڪ تي گذارو ڪن. چوندا آهن ته ڏڪ آهي "آڌ هيءَ جو آمِهو"، جنهنڪري آنَ جو ارجو اچيو وڃي. ٿوري آن سان ڏڪ ملائي وقت ڪاٽيندا آهن، اهڙيءَ طرح سال پورو ٿيو وڃي.

وسڪاري جو ارهُود ڪي اهڙا جهنگلي گاهه اُڀرندا آهن، جن جو ٻج ڪڏي اهو ڪتب آڻيو آهي، جنهن کي جهنگلي اَن يا ڏُڌ چئبو آهي. سال جي جدا جدا مُندن ۾ جدا جدا قسمن جا ميوا ۽ ڀاڄيون ٿينديون آهن، جي ڏڌ ڪري ليکيون آهن. ڏڌ تي گذارو ڪندڙن کي ”ڏڌُتي“ چئبو آهي. ڏڌ جهنگ جي قدرتي پيدائش آهي، جنهن تي ڀائي ٻسو حرج ڪونهي.

”لڪا جهل نہ ٻل، لڪو راڙ ڏيهہ ۾.“

ڏُڌ هٿ ڪرڻ لاءِ سخت محنت ڪرڻي پوندي آهي. ’ڏڌ‘ لفظ ۾ جي شيون اچي وڃن ٿيون، انهن جو ذڪر اسان اڳ ۾ باب ٽئين، باب چوٿين، باب پنجين ۽ باب ڇهين ۾ ڏيئي آيا آهيون، پر معلومات جي مدنظر انهن قدرت جي ڪرشمن جا نالا سهڻن جي سهوليت خاطر هن هيٺ ڏيون ٿا: پڙت، ميها، ڇوڙ، ڪنهون، پيون، مرڙو، للر، مکرو، مرت، لاڻي، ڪول، ڪولپر، ٿنڌُسير، سوليو، لوهه، ڪيڙُ، مالڌاڙو، مکڻي، سانئون، لنب، ڪالوليا، ٻرڙو، ڪيرلکهه، ڳاڱا، پير، آراڙي، ٻُسي، ڏولرا، ٻڪا، سيگر، ٻيرون. اهو آهي جهنگلي ڏڌ، جو الهن تي ٻيلو آهي، جنهن تي ڪنهن جي بہ مالڪي ڪانهي، جنهن جي مرضي پوي سو چونڊي ڪيو اچي.

”ڏُڌ چونڊيندس ڏيهہ ۾، ساڻ سرتين ساٿ.“

عورتون ۽ ڇوڪريون مردن سان گڏ، بعضي پاڻ ۾ ٽولا ٺاهي جهنگ مان چونڊي اينديون.

”ٻڪا ٻيرون چونڊين، ليائيون لماٿيون.“

ٻڪا ۽ ٻيرون چونڊڻ تي خاص ڪري جوان ڇوڪريون حرص سان وڃي چونڊي اينديون آهن.

"مَٽيُنِ ٽُمَڪَ ٽُمڪيڙا، ڇِڪَنديڙا آڇُنِ،
ڪَڙُيون ڪيهَ ڦِڪِليون، ڳَڪَهرَ سير ٻيرَنِ،
اِي وَرَ وِڙهيچَنِ، مون لوڏان ئي ليکَيا."

اهو ڏٺو عورتون ڪارڻ ۾ ۽ ڇوڪريون ٽمڪن (لعين ڪارڻ) ۾ وجهي مٽي تي ڪٽي اينديون آهن. بعضي ٻيرون ۽ ڳڪا ڦيسي پوندا آهن ته ٻالڪي تري مان ليمي مٽي ۽ منهن تي ٻيو ڦڙا ڦڙا ٿي پوندو آهي؛ ۽ ڪي ليمپڪا (ڦڙا) بدن ۽ ٻيرن تي به ڪيرندا آهن. هنڌ ڪنڌي ٻار جي ڪري ڳڪهر به ٿيندو آهي. هلڻ ڪري دز اڏامندي آهي، جا ٻيرن تي جمي پوندي آهي، جنهنڪري ٻيرن جون ڪَڙيون دز سان پرجي (ڪيهه ڦڪليون) پونديون آهن.

واهوندو

سياري جو آتر جي هوا لڳندي آهي. سيارو لهي ته مارچ-اپريل ڌاري اولهه جي هوا لڳي جنهن کي واهوندو چئبو آهي ۽ بهار جي موسم شروع ٿئي. واهوندو اڳتي مئي-جون ۾ گرميءَ جي ڪري سخت لُڪن جي صورت اختيار ڪندو آهي، وري جولاءِ آگسٽ ۾ برسات پوڻ ڪري ٿڌي هوا جي شڪل ۾ تبديل ٿيندو آهي ۽ سيپٽمبر-آڪٽوبر تائين لڳندو آهي. نومبر ڌاري سياري جي شروعات ۾ بند ٿيندو آهي ۽ آتر جو واءُ لڳندو آهي. سنڌ ۾ بهار جي موسم ۾ ڪيترن ئي قسمن جا وڻندڙ ۽ خوشبودار گل ۽ ميوا ٿين ٿا. ٿر ۾ جيتوڻيڪ اهي نعمتون ڪونه آهن ته به جهنگلي گل ڦل ۽ ميوا ٿين ٿا، ٿرين لاءِ اهي به نعمت آهن. ٿري ان کي "وڻ ڦوٽ" جي موسم چوندا آهن، ڇو ته واهوندن ورڻ سان وڻ ڦٽندا آهن.

"ميوا مڃر ماکيون، سهڪا ڇڪن ڇس."

ان وقت جهنگلي گل ڦل، ميوا ۽ ڏٿ جام ٿيندو آهي، جنهنڪري جهنگ ۾ ماکي ٿيندي آهي، جا ماڻهو لاهيو کڻيو

اپڻ ۽ ان جو ٻہ ڇهڪو ولن. ڏيپلي ڏي ٻُراڻ جي ٻاسي، ڏاکڻي ٿر، وَٽ، سامرولي، مهراڻي ۽ ٻاڪر ۾ خاص ڪري ڪارونجهر ٽڪريءَ ۾ ماڪي جام ٿيندي آهي. ڪولهين کي ماڪي ڳولي لهڻ ۽ چاڙهڻ جي خاص الڪل آهي، روزانو ڪافي ماڪي ڇاڻي شهرن ۾ وڪرو ڪندا آهن.

"ٻنوهارن ٻاپوهيو، وريا واهوندا،
سارينم سمڻ سيد چئي، ڳاڏيليون ۽ ڳنڌا،
پنن پر هوندا، پنکا پر پتار جا."

جهنگ ۾ مال چرندو ۽ ايندو ويندو آهي تہ ڳس ٿي ٻوندا آهن، جن کي ڳاڏيليون چوندا آهن. هن موسم ۾ ٻير جي قسم جو هڪ ميوو ٿيندو آهي، جنهن کي ٻہ ڳاڏيلي چئبو آهي. ٿر ۾ ڪارن ڪڪرن کي ڪوئلون چوندا آهن. هڪڙيون ڪوئلون آيرندي ڪان الهندي ڏي ٻيون ويندڙيون تہ چوندا "ڪوئلون وريون آهن، اَبَ هلي ٿي." ساڳئي وقت ٻيون ڪوئلون الهندي ڪان آيرندي ٻيون ويندڙيون تڏهن چوندا آهن تہ ٻيڙ هلي ٿي. اهي ڪوئلون هڪبئي کي ڪڏجن، تن کي ڳاڏيليون چوندا آهن. ڳاڏيليون ڏسڻ ۾ آيون تہ جڻ مينهن آيو. ٿر ۾ سائي رنگ جو هڪ قسم جو ميوو ٿيندو آهي جو اجا ڪچو هوندو آهي تہ منجهالٿس ڪڪڙيون ڪيڍي ان جي ڀاڄي ڪمي آهي ۽ ساندڙو ٻہ ڪمو آهي. هن کي ڳيدوڙو يا ليسوڙو چون ۽ ڪي ڳوندو ٻہ چون. ننگرپارڪر جي ڪارونجهر ٽڪريءَ ۾ ڳيدوڙا جام ٿيندا آهن. هي شئي ٿرين لاءِ وڏي وٿ آهي.

نديڙن ڳهڻين ۽ ڇيلڙن جي سلامتيءَ لاءِ رات جو خيال ڪمو آهي. ڪي وٿن جي ڪارين مان نديڙا واڙوليا ٺاهيندا آهن جن کي ٻُڙتا چئبو آهي ۽ ڪي وري زمين ۾ ڪڏ کڻندا آهن، جنهن جو منهن سوڙهو رکن ۽ هيٺان ويڪري ڪن، جنهن ۾ اٺ-ڏهہ ٿر ماپي سگهن. رات جو ٿر انهيءَ ۾ وجهي مٿان ڍڪي

ڇڏين، جنهن کي ”ڪوڏ“ يا ”گولڊو“ چون. ٻر ۾ اُن رڳو لاءِ مٽيءَ جون گول وڏيون ڪوٺيون ٺاهين، جنهن کي ڳُنڌي چون، ۽ چورس ۽ گول ننڍڙا ڪوٺيلا ٺاهين، جن کي ڳُنڌلا ۽ گولڊا چون.

سيءَ لهڻ تي واهولڊو ورلڊو آهي ته واريءَ ۾ جتڙوڪا پيدا ٿيندا آهن. خاص ڪري مال جي ويهڪ واري هنڌ هيٺاهينءَ ۽ ڪنٺري زمين ۾ ازخود اچي گڏ ٿيندا آهن. اهو سڌ پڌ مينهن وسڙي جهڙو ٿيندو آهي. تفاوت فقط هي آهي جو مينهن وسڙو رنگ جو گلابي ڳاڙهسرو ٿيندو آهي ۽ جهُوئو ميراڄهڙو ڪارسيرو ٿئي. اهو ماڻهن توڙي وهٽن کي چڪ هڻندو آهي، جنهنڪري هلڪي خارش ۽ ٿوري سوڄ ٿي پوندي آهي ۽ بعضي جي انهيءَ منڍ ۾ برسات پئجي وڃي ته پوءِ سنهي مک به ٿيندي آهي جا مال کي چڪ هڻندي آهي. انهيءَ کان بچاءَ لاءِ ٽري ماڻهو ڏهرن مان لڏي دڙن ۽ پٽن تي وائڪا ٿي وهندا آهن، جتي رهڻ لاءِ پکا جوڙيندا آهن.

”پنوهارن پابوهيون، ڪنڌي وَس واهولڊن،
لٽو سيءَ لطيف چئي، پڌو ڦٽڻ ڦرن،
اوءِ ٿا ڪرڙن ڪنڌري، سرڪيون مٿان سسن،
عمر اُن اکونڊري، پاسي ڪلاڻ ڪتن.“
(لطيف سائين)

ڪي ماڻهو ننڍين ڦرن کي ٿورو کير ڏارائيندا آهن ۽ گهڻو ڏُهي وٺندا آهن، جنهنڪري ڦر ڪمزور ۽ لبل ٿيندا آهن، جن کي ”چوپٽل ڦر“ چئبو آهي. ڪي وري ننڍين ڦرن کي جام کير ڏارائيندا آهن، جيئن اهي پُٺي پڌي ٿلها متارا ٿي وڃا ٿين. ڇڙها ٿيڻ بعد کير گهٽائبو آهي. مضبوط ٿيڻ بعد ڇڏبو آهي ته هاڻي ڦڻ پڌو اٿن، يعني پيرن ۾ طاقت ٿي آهي ۽ هلڻ جهڙا ٿيا آهن. گهيٽن ۽ ريڍن جي اُن سياري جو لاهبي ته

ويچارن کي سيءُ ٻولدو، تنھنڪري سياري لھڻ بعد واھولدن ورڻ تي اُن ڪتربي آھي. لنڊن گھيٽن کي ”سسوِ ليا“ چون، جن جي اُن ڪتري ٿيندي آھي ۽ وڏي اگھہ سان وڪامندي آھي. الھيءَ مان ٿھيل ڪپڙو نرم ٿيندو آھي. عورتون اُن جا پڙا ڪري گھر ۾ مڙسن جي پرسان ويھي اٽڪ تي ڪتيندبون آھن.

الھيءَ وقت ڦوڳن ۾ ڦوڳيسي ۽ ٽورو ٻوء جارين ۾ ٻيرون، ڪنڊين ۾ سگريون ۽ ڪرڙن ۾ ڊسي ۽ ڏونرا ٿيندا آھن. برسات پوڻ تي ٻپون، ڪنيرون، ميھا، مرپڙو، ڇھڙ وغيره ٿيندا آھن، جن جو ذڪر اڳيا ۾ ٿي چڪو آھي.

گوشت

ٿر جي شھرن ۾ ڪاسائي آھن، جي روزانو ٻاڪرو گوشت بعضي ريڍو گوشت وڪرو ڪندا آھن. برھمڻ ۽ مھيشوري گوشت کي ويجھو بہ ڪونہ وڃن. مسلمان توڙي سڀ ھندو ذاتيون ۽ اڇوت گوشت کائيندا آھن. ٻھراڙين ۾ ڪڏھن ڪڏھن ڪي ماڻھو ٻَڪرُ ٻائيندا آھن، تڏھن ضرورت وارا وٺن.

ڪڏھن ڪڏھن ٻر تمام ڇڏو، سو بہ جتي خاص مسلمانن جي بستي ھوندي آھي، اتي شادي غمي ڳائو گوشت ڪن. سو بہ اھا ڍڳي ڪُھندا جا نہ وپامندي آھي، جنھن کي ”ڦنڊر“ چون. ٻر اھڙا مثال ورلي ٿيندا آھن. ھرويرو ڪونہ ڪن، ڇو تہ اڪثر مسلمان شادي غميءَ تي ھندن کي بہ دعوت ڏيندا آھن، جي بہ ايندا آھن، ان حالت ۾ ڳائو گوشت ڪونہ ڪن، ٻر ٻاڪرو گوشت ڪن. ھونءَ بہ ھندو مسلمان سڪنھن ھڪ گڏ وبنا آھن، تنھنڪري ٻاڙي جي لنگ جي ڪري بہ ھڪٻئي جي جذبات جو گھڻو خيال رکن.

ھاڻي لاري سروس ٿيڻ ڪري غمي، ڏيپلي ۽ اسلام ڪوٽ ۾ سنڌ کان لوڻيل مڇي ۽ پلو بہ ايندو آھي. اھا سھوليت رڳو انھن شھري ماڻھن کي آھي.

شاديءَ وقت مسلمان، مينگهواڙ ۽ ٻيا بعضي ٻاڏي جو گوشت به کندا آهن.

ويشنو هندو

هندن مان فقط برهمڻ ۽ مهيشوري گوشت ڪونه کائين، باقي ٻيا سڀيئي هندو گوشت کائيندا آهن. شرمائي برهمڻ ٻنهي ذات کان سواءِ ٻئي ڪنهن جي به مانئي ڪونه کائين، بلڪ ماني ڪندي جي ٻئي مهيشوري يا پشڪرڻي برهمڻ جو هٿ لڳو ته اها ماني نه ڪونه کائين. جيتوڻيڪ منجهائن ڪي اهڙا به آهن، جن جي هٿ جي ماني ته بجاءِ پر کين ڏسڻ سان به ڪراهت اچي ته به منجهن ڇوت ڇات جو مرض ڏاڍو آهي! پشڪرڻا برهمڻ، شرمائي برهمڻن ۽ مهيشورين جي ماني کائيندا آهن. ڪراڙ برهمڻن جي ماني کائين؛ لڪر به برهمڻن، ڪراڙن، مالهين ۽ سونارن جي ماني کائيندا آهن. اڳي برهمڻ ۽ مهيشوري اڇوتن سان هٿ ملائڻ به پاپ ۽ اڌرم سمجهندا هئا، هاڻي اهو رواج گهٽبو گهٽجي ويو آهي. پڙهيل ۽ سڌريل اڇوت خود وٽن ويجهو وڃڻ پسند ڪونه ڪندا آهن.

برهمڻ ـ ماني کائڻ وقت گانءِ جي ڇيڻي جو ليپو ڏئي پوءِ ماني کائين. جيڪڏهن ڪنهن مرد کي ماني کائيندي هوندي ته پٽڪو لاهي مٿي اگهاڙو ٿي پوءِ ماني کائيندو ۽ ڪي سنان کان سواءِ ماني ڪونه کائين. ڪراڙ عام طرح مسلمانن جي ماني ڪونه کائين، پر هاڻي چانهه ۽ پاڻي ڪي ڪي پيئن ٿا، بلڪ ڪي ته ماني به کائين ٿا. لڪر مسلمانن جي ماني کائيندا آهن. برهمڻ گهر ۾ ماني کائي اها ٻاهر وٺي وڃي ٻئي هنڌ ڪونه کائين. مهيشوري ۽ ٻيا گهر ۾ کاڌيل ماني ٻئي هنڌ کڻي ويندا آهن ۽ اتي کائيندا آهن. مطلب ته هندن ۾ ڇوت ڇات ايتري ته گهڻي آهي جو لڳوڪي الٿمي ۽ سائنسي دؤر جو تهذيب يافته ماڻهو ڏسي حيرت آهي!

ڏڪار

ٿر جو ملڪ آهي برسات تي. ”وسي ته ٿر نه ته بَر.“ جڏهن برسات پوي تڏهن آن، گاهه ۽ پاڻي جام، ماڻهو ۽ مال سهنجا ۽ سرها، پر جي برسات نه پوي ته پوءِ ٿر جهڙو ويران ملڪ پيو ڪونهي. سدائين ٽئين چوٿين سال ڏڪار پوندو آهي. برسات ڌاران وڻ ٽڻ سُڪيو وڃن، گاهه جو ته نالوئي ڪونه ٿئي، مال مريو وڃي. اهڙين سال جو آن ڪن وٽ بچيل هجي سي اگهه هڪدم وڌائي ڇڏين. غريبن وٽ اهترا ڏوڪڙ ڪٿان آيا؟ ڪهڙو پورهيو ڪن، جو پئسو پيدا ٿئي، جنهن سان مهانگو آن خريد ڪري سگهن، جنهنڪري سندن پيٽ وڃي پٺيءَ سان لڳي. ”آن آهي ته ايمان آهي.“ ڪي شاهوڪار ماڻهو ڪمائيءَ جي ارادي سان آن گڏ ڪري رکندا آهن، سي اهو موقعو غنيمت سمجهي اگهه بلڪل مهانگو ڪري ڇڏيندا آهن. ماڻهو بک جي وگهي پلي مريو وڃن، پر هنن کي ڪهڪاءُ ڪونه اچي. هنن کي کپي پئسو، سو اهڙن ئي موقعن تي پيدا ٿئي.

”ڏڪاريا ڏيهه سان موذي سڀ مار،
جن ميڙيو مهانگي لئه تن جي پرور ڪيچ پاڙ.“

بک بڇڙي آهي. ڏاهن کي به چريو ڪيو ڇڏي ۽ اشراف کي ڪمينو تي ڪري. ٿري ڏڪارن جا ماريل آهن ۽ ڪين خبر آهي ته برسات تي ڀروسو ڪونهي. ڏڪار اوچتو ايندو آهي تنهنڪري اڳ ۾ ئي ڪفايت سان هلندا آهن ۽ ڪجهه آن بچائي به رکندا آهن، جنهن جي سنهي رب رڏي پيئندا آهن نه چار ڏينهن نيڪ لڪري وڃن ۽ عاقبت سان رهجي اچي. پر سڀني وٽ ته آن به ڪونه هوندو آهي تنهنڪري ڏڪ تي گذارو ڪن.

کي ويچارا کھاڙيون کنيو جھنگ مان ڪيڙن جا ڇوڏا ۽ ڪنڊن جا ٻن (سنڪ) لاھي اچن، جي سڪائي ڪٽي، پيھي پٽي اَن جي اٽي سان ملائي ماڻيون پچائي کائين. ڦوڳيسي اٽي سان ملائين. ڏونرا ۽ سڱر باقي کائين. بعضي اھڙا به ڏڪار پوندا آھن جو اٽي جا ڪي مسڪين ماڻھو پنھنجا ٻچا وڪڻي ڇڏين يا ڪي لنڊيا ٻار ڇڏي ھليا وڃن!

مالدارن سان ته جنسي ويل ھوندو آھي. سُڪار وقت کي ماڻھو گاھ جون ڏٽون ٺاھي رکندا آھن، پر سي به ڪيترو وقت جھلين. پنھنجو رکيل گاھ کارائيندا، ليڪ ٿاٽي سان وٺي کارائيندا. گھر ۾ پنھنجو بچت پئسو ختم ٿيندو ته لٽڙ ۽ زيور گروي رکي يا وڪڻي به مال کي کارائيندا، تڏھن به اھڙي حالت ٿيندي آھي جو ڪيترو سارو مال مري وڃي، يعني لٽڙ لٽاڙي، کھ ڳٺو، روڪڙو پئسو به ڇٽ ته ليڪ مال به ڇٽ!

ڪڏھن ڪڏھن پيالڪ ڏڪار پوندو آھي جو اُن جون ڪيترا سال پوءِ به ماڻھو پيا ڳالھيون ڪندا آھن. اھڙو ھڪ ڏڪار سال ١٨٩٩ع برابر سنبت ١٩٥٦ع ۾ پيو ھو، ان کي "ڇپنو" ڏڪار چوندا آھن. چاونجاھ کي ڀالڪي بوليءَ ۾ "ڇپن" چون، جنھن جون ماڻھو اڄ تائين ڳالھيون ڪندا آھن. اھو سال اھڙو مشھور آھي، جو ڪنھن کان پڇبو ته عمر ڪيتري اٿئي؟ يا ڪڏھن ڄائو آھين؟ يا فلاڻو واقعو ڪڏھن ٿيو؟ ته جواب ڏيندو ته ڇپني ۾، يا ڇپني کان ھيترا سال اڳ يا پوءِ. انھيءَ تان حساب ڪري صحيح عرصو معلوم ڪري سگھبو آھي.

ڪيترا ويچارا ٻارڻ پچيس اٿن ۽ ڪڏھن ٿي لٽڙ وڃھي، چوپايو مال — ڍڳي، رڍ، ٻڪري — ھوندو ته ڪاھي ٿاري ڏي لڏيو وڃن. ان وقت ڏسبو ته لڏن جا لڏا، ڪي ڇڙھيل ڪي ماڻدا، قطارون ڪري پيا ويندا. سنڌ سانگو ملڪ آھي، جتي پورھيو

ڪري گذران ڪن. انهن ڳوٺن جا ڳوٺ اُجڙي ڀڙ ڀانگ ٿيا
پيا هوندا آهن.

”ٻري نه ٻڪر دانهن، پوڙهو پٽڪو نه سٽيان،
ميان مارُوئڙن جا، اُونا ڏنم آنهن،
جت سانيڪا سنجها، سي ڏٺي ڪيڙ ڪانهن،
ڪا ڪٽي ٻرانهن، جيڪس لڏيو لوئڙ يارئين.“

سڪار وقت جڏهن سڪو ماڳ تي هوندو آهي تڏهن
ٿر تي ڏسو ته عورتون توڙي مرد ڪوهن ۽ ويرين مان پاڻي ڇڪي
پيا ڪڍن، دلا ۽ وهاءُ (آواڙا) ڀرين، ٻارڙا پيا مال کي پاڻي
پيارين ۽ ٿر وارين، جي ٻوڙ ۾ ٻرجي پيا ٽينگ ٽپا ڏين ۽ پيڪار
۽ پرڙالون ڪن. ڏڪار وقت جڏهن لڏي ويندا آهن تڏهن
ٿرن تي پهر ڪاڻ هوندي آهي. اوڏيءَ مهل نڪا ٻڪر جي دانهن،
نڪو پوڙهو جو پٽڪو سڙهڻ ۾ اچي ۽ آنهن به خالي پيا هوندا آهن.
ملڪ جي اها حالت هوندي آهي جو ڄڻ ته ڪو راڪاس
گهمي ويو آهي!

پوشاڪ

ماڻهن جي شڪل شبيهه ۽ پوشاڪ جو مدار ملڪ جي عام
حالتن تي آهي. هر ڪنهن ملڪ جي آب و هوا جدا جدا نموني
جي آهي، جنهنڪري پوشاڪ جا نمونا به ملڪي حالتن تي مدار
رکن ٿا. ملڪي ماحول جو پتو به پوشاڪ مان پوي ٿو. جي ملڪ
وسندڙ، سائو ۽ آباد، ته ماڻهو ڪپڙي لٽي ٽهيل ٽڪيل، پر جي
ملڪ غيرآباد ته ماڻهن جي ڪمائي گهٽ تنهنڪري پوشاڪ به
سادي. اهو ساڳيو حال ٿر جي ماڻهن جو آهي. ٺٽ ٺاهه مان
ڪو نه ڄاڻن. ماڻهو ويچارا سادا، پوشاڪ سادي، کاڌو سادو،
جاءِ سادي، مطلب ته سادگي سندن اباڻو ورثو آهي. شاهوڪار
۽ غريب جي پوشاڪ ۾ گهڻو تفاوت ڪو نه هوندو. ٿر ۾ مکيه
قومون مسلمان، هندو ۽ اڇوت رهن ٿيون، جن ۾ جدا جدا ذاتيون

آهن. مسلمان گهڻو ڪري ساڳي پوشاڪ ڪن ٿا ته به جدا جدا ذاتين ۾ ڪجهه تفاوت آهي، پر هندن جي جدا جدا ذاتين جي وچ ۾ گهڻو تفاوت آهي ۽ اڇوتن درميان ٿورو تفاوت آهي.

ملڪ جي حالتن ۽ غربت سبب ڪپڙا سادا، سستا، ٿلها ۽ جهالائو ڪم آڻين. اونهاري ۽ سياري پوشاڪ ۾ ٿورو تفاوت ڪن. بيٺل گهرن جا مسلمان مرد سٿڻ، قميص، پٽڪو ۽ بوٽ ڪن. ڪي سليپر يا سنڌي جُتي پائين. پڙهيل طبقي مان ڪي ڪُلهي تي پٽڪو ٻڌن، ڪي ٽوپي ۽ بُوٽ پائين، ڪي جوان ڇوڪرا ترڪي ٽوپي پائين، غريب ماڻهو صدري ۽ گوڏ ڪن، جا سوٽي ڪپڙي يا اوني کٿي جي ٿيندي آهي. سوٽي گوڏ، ڪي ڪاري رنگ جي ۽ ڪي نيري رنگ جي ۽ ڪي خاڪي رنگ جي پسند ڪندا آهن. الهيءَ ڪپڙي کي ڪَنڊِي چون.

برهمڻ، مهيشوري، سوناري، کٽي، پاوا قميص، پٽڪو ۽ ڌوتي ڪن. ٽري هندن جي ڌوتيءَ ۽ سنڌي هندن جي ڌوتيءَ ۾ رات ڏينهن جو تفاوت آهي. سنڌي هندو ڌوتيءَ کي هڪ لانگ ڏين مگر ٽري هندو ٻه لانگون ڏين، جنهنڪري اڳهاڙي ٽيڻ جو ڪو به الڳ پتو ڪونهي. پٽڪا مختلف رنگن جا هوندا آهن. ڪي پوڙها پهڻيو (انگرکو)، قميص، صدري، چادر يا کٿو لانگوٽي سان ٻڌن. بيٺل ٺڪر ۽ سونهڙ سوٽي ڪپڙي جو تيرڇو ڪن. ڀيل لانگوٽو گهٽ ڪين، ٻنان لانگوٽي گندي پائين. ڀيل ۽ ڪولهي اجرڪ به ڪم آڻين. هندو ۽ اڇوت ڪارو پٽڪو ڪونه ڪن.

مسلمان ڪپڙي لاءِ ڪارو ۽ خاڪي رنگ پسند ڪن، جو سٿڻ، پٽڪي ۽ گوڏ جي ڪپڙي کي ڏين. پروچ وري نيري سٿڻ يا نيري گنڊي جي گوڏ پسند ڪن. عام مسلمان مٿي تي بعضي اجرڪ به ٻڌن ۽ اوڍڻ پهرڻ لاءِ شوق سان ڪم آڻين.

برهمڻ ۽ مهيسوري ڳاڙهو پٽڪو، ٽڪر، مينگهواڙ ۽ ٻيا هندو اڇو پٽڪو پسند ڪن. ٽڪر وڏو ڦهيڙ پٽڪو ٻڌن. اڪثر شاهوڪار ماڻهو ۽ شادي وغيره جي موقعي تي، غريب ماڻهو به لونگي ٻڌن. جوان ڇوڪرا حلواڻ جو پٽڪو ٻڌن جنهن کي ”مورهيو“ چون. ٽڪر، ڀيل ۽ ڪولهي ننڍا ڇوڪرا مٿي تي رومال ٻڌن. غريب ماڻهو پٽڪو ٻڌن جو جيستائين ڦاٽي ليرون تي وڃي تيستائين جند ڪو نه ڇڏين. قميص، صدري، سلوار وغيره به ڪتان ڦاٽي پوي ته ڪاٻون (چتيون) ڏيئي ڪم پيا آڻين.

چادر جي پن پڙن کي ڳنڍڻ لاءِ شوق ڪري چارپدار نمري پرت ڪرائين، جنهن کي ”ڪيلاٽڻ“ چون. ڪيترا غريب ته پڻن تي ڪجهه ڪو نه پائين يعني صدري يا قميص به نه فقط پٽڪو ۽ گوڏ ڪن. ٽر ۾ هاري ناري، مزور ۽ ڏنار وغيره اڪثر هيٺان پوتڙو ٻڌي پيا ڪمڪار ڪندا آهن جنهن کي ”پوتيڪي“ چون. وچولو ۽ غريب طبقو چادر ضرور پاڻ وٽ رکي، جا اُن کي ڪيترا ڪم ڏئي. سيءُ ۾ اوڍي، ڪڇهري ۾ هيٺان رکي وهي يا ڦانگ (ڪانپ) ڪيدي، وسڪاري جو لاباري وقت سنگن جي ڀرين ۽ گاهه ٻڌڻ لاءِ جهوليءَ طور ڪم اچي.

برهمڻ، ڪراڙ، ڄڄي ٽڪر ۽ سونهڙ ورپل لوڪ سان جُتي پائين، جنهن کي ”موجو“ چون. لهاڻا ۽ سونارا هلڪي جُتي پائين. مسلمان ۽ اڇوت سنڌي جُتي پائين. پڙهيل طبقي وارا بوٽ ۽ سليپر پائين. شهري شاهوڪارن ۽ پڙهلين ۾ هاڻي چمپل ۽ سئنڊل وغيره پائڻ جو رواج وڌندو وڃي. بوٽ، سليپر ۽ جُتيون مينگهواڙ چمڙو رڱي ان مان ناهين ۽ ٻاهران به گهرائين. ڍڳي جي چمڙي جي جُتي، اٺ جي چمڙي جي جُتيءَ کان وڌيڪ نرم ۽ جهلائو ٿئي، جنهن ڪري مهانگي ملي. ديسي چمڙي

جي جُتيءَ کي ڪڏهن ڪڏهن ڪتي تيل سان مکين ته نرم ٿئي ۽ جٽاءُ ڪري. ٿر ۾ اونهاري جو ٻيرن اگهاڙو هلي ته سگهو ڇاڪاڻ جو تتل واري ۾ ساڙيو ڇڏي ۽ وسڪاري جو وري بوٽ هلڻ نه ڏين. بوٽن جو رواج ٻهراڙين ۾ ڪونه آهي، ڇو جو اهي مهانگا آهن ۽ جهلو ٽورو ڪن ٿا ۽ مارو ماڻهن کي ٻائڻ ۽ لاهڻ ۾ تڪليف آهي. ٻڙهيل طبقي ۾ فيشن وڌندو وڃي، اهي ولائتي بوٽ ۽ چمپل پائين، قميص، سُوٽ ۽ ڪوٽ ڪن ۽ مٿو اُگهاڙو رکن.

”ڪُلهي قائم ڪنجرو، لوئي ليڙون ليڙ.“

مسلمان عورتون گهاگرو (پڙو)، ڪنجرو ۽ چُني ڪن. ڪنجرو تي سُئين ڌاڳن سان ريشم جو پرت ۽ ڀرڪون مڙهيل هونديون آهن. پروچن جون عورتون سُٿڻ ۽ گهگهو به ڪين. ڪنواريون ڇوڪريون گهاگهرو، چولو ۽ پوتي ڪن. برهمڻ، مهيشوري، سونارا، سونهڙ ۽ ٺڪر عورتون ڇيٽ جو گهاگهرو، چُني ۽ جهمبو پائين؛ لوهاڻيون سٿڻون ۽ چولا پائين؛ ٺڪر عورتون ليري ڪپڙي جا گهاگهرا پسند ڪن.

اڇوت عورتون گهاگهرو، ڪنجرو ۽ چُني ڪن. جهمبي جو رواج گهٽ ٿيندو وڃي ٿو. گهاگهرا ڪپهه جي ٿلهي رنگين ڪپڙي جا ڪن، مگر هاڻي ڇيٽ جو رواج وڌندو وڃي. ڇوڪريون گهاگهرو، چولو ۽ پوتي ڪن.

وڏيءَ ڄمار واريون عورتون ٿُلهي ڪپڙي جا اوڍڻ ڪن. رنڍ ڙالون ٿُلها ۽ سادا ڪپڙا ڪن. ڪراڙ ۽ برهمڻ شاهوڪار آهن، پر تنهن هوندي به پاڻ سادا ڪپڙا ڪن، باقي عورتن کي ولايتي اُڇا ۽ ريشمي ڪپڙا پڪائين.

ريشمي چُنيون، جن جي ڪنارين تي گوٽي جو تارون ۽ جاريدار ماڪيليون ۽ ربنون چڙهيل ۽ ستارون مڙهيل، ريشمي

پرٽ سان چُنيون، ريشمي گهاگهرا جن جي ڪنارن تي گوٽي جون تارون، ريشمي جتيا تارن ۽ مُڪي جي پرٽ سان. شاهوڪار مسلمان زالون به اُچا ريشمي ڪپڙا ڪن. سونارا، لوهاڻا ۽ ڪني ڀاٽ ۽ عورتون چڱا ڪپڙا ڪن.

ڳوناٽيون ٽري عورتون هندو، مسلمان توڙي اڇوت اڇو ڪپڙو نه پائينديون آهن، ڇو ته سفيد ڪپڙو پائڻ ٻيواڳيءَ جي نشاني سمجهنديون آهن؛ مگر لوهاڻيون اڇي ململ جا رَئا ڍڪينديون آهن. عورتون رنگين ڪپڙي جون سلوارون ۽ چوڪريون قيمتي ڪپڙي جون پتلونون پائين.

اڪثر عورتون گهر ۾ ائٽ تي ڪپهه ڪتي ڪپڙو تيار ڪرائي، ڪتين ڪان رڱائي، اُن جا پَڙا، اوڇڻ، پانڊٽيون ۽ ڪنجريون وغيره تيار ڪري پائين.

”پانڊوڻان پس ڍيان، ارغچ ۽ عنبير.“

اهو ڪپڙو گهڻو وقت جٽاءُ ڪري ٿو. هن کي ”ڪَنهر پچو“ يعني گهر ۾ تيار ڪيل چون. ڳوٺ ۾ اڳٽ وجهڻ لاءِ دڪان تان ڪونه خريد ڪن. اُن ڪتي مضبوط ڌاڳا تيار ڪري مرد ماڻهو ڳُتي اڳٽ تيار ڪندا آهن، جنهن کي ”پٽاڙ“ چون.

هُولشن مرد توڙي عورتون سادي پوشاڪ ڪن، مگر وڏن ڏينهن ۽ شادين تي هوند آهر چڱا ڪپڙا ڪن.

”چولا چوڙيلين جا، آهن ٽنؤر ٽيڪن سان ٽاٽ.“

مسلمان ۽ اڇوت جوان ڪنواريون ڇوڪريون چولا پرٽ سان پري، مٿن ٽيڪون مڙهي، ٽنؤر لاڪي پائين. پري ڪان ٽيڪن جي چمڪاٽ جي ڪري جهاپو پيو پوندو آهي.

”پٽنولا پنهواريون، مؤر نه مٽي ڪن،
جه لاڪ رَتائون لوئيون، شالغشان سونهن،
اُن ايلاچيون اڳري، بخمل بانستن،

سکر پالھان سومرا، کٿي کسان کٿھين،
جا ڏنم ڏاڏاڻن، سا لاهيندي لڄ مران."

عورتن جو عام لباس ٻڙو، ڪنجري، اوڍڻ، چڻي ۽ لوئي آهي.

"مارو ۽ سين شل ماڻهان، کٿيون جهڙيون کير."

لوئيءَ کي کٿي بہ چون، جا اڇي رنگ جي ٿيندي آهي. غريب عورتون کي اڇي اوني لوئي ۽ ڪي ڳاڙهي رڱي مٿي تي ڪن جو سياري جو گرم آهي ۽ گهڻو وقت جتاءُ ڪري ٿي. ريڍن جي اُن گهر ۾ اٽت تي ڪتي ڪپڙو ٺهرائي اوئي تيار ڪرائين. ڪپڙو مينگهواڙ تيار ڪن، جن کي "وڻڪر" چون، جي سڀي تر ۾ جتي ڪٿي آهن.

شهري عورتون گهاگهرو ٺيڊو ٻنھن کان اُن والن اندر ڪن، مگر ٻهراڙيءَ جون عورتون ٻڙو بلڪل وڏو ڪن، جو گهڻو وقت جتاءُ ڪري ٿو. غريب عورتون ڪپڙي جا چيلهہ کان پيرن تائين ماپ جا ٽڪر ڪپي (جن کي پاٽ چون) پاڻ ۾ ڳنڍيي، هڪ پاسي سرَ وجهي چيلهہ جي ماپ جيڏو ٺاهي، ڪپڙي جي پٽي سڀي اُبدان والڪر تيار ڪن، جنهن کي "چيڻ" چون. اُن ۾ اڳت وجهن. هيٺئين ڪناري کي مضبوط ڪرڻ لاءِ ٿلهي سائي ڪپڙي جي الڇ ڏيڍ پٽي چاڙهي هيٺان اولي ڏيئي قابو ڪن، جنهن کي "قير واڄ" چون. ڪي وڏيڪ زينت لاءِ سنهي پيلي ڪپڙي جي قير واڄ ۾ تُڻي بہ ڏين.

ڪجهہ سرَيالد عورتون ڪپڙي جا پاٽ ڪري، هرهڪ پاٽ جا ٿوري ٽيڏي ڪٽ سان اهڙيءَ طرح بہ ٽڪر ڪن جو هرهڪ ٽڪر جو هڪ پاسو سوڙهو، ٻيو ويڪرو ٿئي، ان کي "ڪرين" چون. اهي ڪرين اهڙيءَ طرح ڳنڍين، جو سوڙها پاسا پاڻ ۾ ۽ ويڪرا پاسا پاڻ ۾ ڳنڍجي وڃن، ٻوءِ سوڙهي پاسي سرَ ٻڌي چيڻ وجهن ۽ ٻئي پاسي قير واڄ ڏين يا تُڻي چاڙهين، اهيءَ کي "ڪريارو گهاگهرو" چون، جو هيٺئين پاسي گهير ڪري

ٻهمدو آهي. ڀهراڙيءَ جون عورتون اهو وڏڪ پسند ڪن. بعضي هڪڙي ڪي تنڪي طور چونديون آهن ته "نوروئي ڪنڊيارو گهيردار گهاگهرو سمايو آهي."

شاهوڪار عورتون اڇا ريشمي ۽ اطلس جا گهاگهرا ڪن، جي پيچن والن تائين هوندا آهن. قيرواچ جي بدران رٻين، ماڪيلي، ٻوڙڪ ۽ ٻيون پٽيون لڳائين.

اڪثر ٿر جي ڀهراڙيءَ جون عورتون پرت پريل سنڌي جتي پائين. مٿان نوڪدار ۽ ڪُڙي اُڀي ڪوڙ ٿئي. مسلمان ۽ اڇوت عورتون لنؤرن واريون جتيون پسند ڪن. لنؤر ريشم يا سُٽ جا هوندا آهن. ڪن جُتين ۾ ست ست رنگين لنؤر ۽ ڪن ۾ هڪ لنؤر وجهن. ڪي چانديءَ جون تارون لڳل جُتيون پائين. زنانين جُتين جون ڪُڙيون ويٺل ٿين، تنهنڪري انهن کي "آدوڦيڙيون" جتيون چون.

هندو ۽ مسلمان پوشاڪ مان سهي ڪري سگهبو آهي. ٿر جا واقف ماڻهو هندن جي پوشاڪ مان برهمڻ، ڪراڙ، ٺڪر، سوڍهو، مينگهواڙ، ڀيل، ڪولهي وغيره سڃاڻي به وٺندا آهن.

وارن جي سنڀال

وار آهن عورتن جي سونهن، تنهنڪري سڀئي عورتون وار وڏا رکن ۽ انهن جي چڱيءَ طرح سنڀال ڪن. وارن جي وڌڻ لاءِ ڪيئين ديسي قسمن جا ڏَس ڪن، جن تي ڪو خرچ ڪرڻو ڪونه پوي. ميٺ مَلي اُن ۾ تيل وجهي مٿو ڌوئين. ميٺيءَ ۾ هڪ قسم جي مٽي ٿئي ٿي ان سان به مٿو ڌوئين. آسپاس جي ڳوٺن جا ماڻهو اها مٽي ڪڍي ويندا آهن ۽ ميٺ جي بدران ڪم آڻيندا آهن. سڌريل ۽ پڙهيل طبقي جون عورتون، ڦڻي ڏيئي، سينٿ ڪڍي، وار پويان ورائي، وچ ۾ پڌي چڙهن. ڦڻي ڪاٺ

جي مستعمل نموني لڳي، جن مان ڪن ۾ ٻارو لڳل ۽ ريشمي يا سوٽي نڊور به ٿين. هڪ پاسي ٽلها ڏندا ٿين ۽ ٻئي پاسي سنها. ٻهرايين ٽلهن ڏندن سان وار سُنوهي پوءِ سنها وهائين نه جيئن جُونءِ وغيره ڪا هجي ته نڪري وڃي. سهاڳڻيون ۽ ڇوڪريون ڪانوري گل ربڙيون وغيره وارن ۾ هڻن. سيندي وچ مان ڪڍن، پر ڪي ٽوريون پاسي تان به ڪڍن.

لُهاڻيون، برهمڻ ۽ ڪراڙ عورتون ٻوڀان ڪيپاڙيءَ وٽ وارن جو ڳوڙهو ڪن. ڪي وارن جون ٻي لڙهيون ڪري اڳيان پٺيءَ پاسن کان جدا جدا اڳتي، پويان هڪ چوٽي ڪري ڇڏين. ڇيڙو ڏاڳي سان قابو ڪن يا ڏاڳن جي چوٽيءَ سان وڙهي هيٺ لڙڪائي ڇڏين. مسلمان عورتون اڳيان پاسا جدا وڙهي پويان ٻه چوٽيون ڪن.

وارن کي نرم رکڻ لاءِ ميٽ سان مٿو ڌوئي تيل وجهي ڦڻي ڏيئي وڙهي ڇڏين. وار وڙهڻ کي چون "مٿو گونڌڻ". تيل ڄاڻي جو ڪم آڻين. هفتي ڪن تي گونديل وار ڪجهه ڏينهن ٽيو ڦيڪسيو پون، تڏهن اُکيلي وري ڌوئي مڪي وڙهائين. عورتون پاڻ ۾ گڏجي هڪٻئي جا وار وڙهي ڇڏينديون آهن.

مينگهواڙ ۽ ڀيل عورتون پنهنجن وارن کي عجيب انداز ۾ ڪٿين نمونن سان وڙهينديون آهن. ڪي پٺي پاسا اهڙا ڪنديون آهن جو سڱن وانگر پيا لڳندا آهن، هن کي "چوٽيلو" چئبو آهي. ڪي ٻين نمونن سان وڙهائينديون آهن، جن جا جدا جدا نالا ـــ ميري، ڏيڏي ميري، ٻيلٽڙو، پالڙٿو، ڪيڏلا وغيره چونديون آهن. عورتون ڪينڙو ۽ سينهڙو گهوٽي پاٽي وجهي لعابدار ڪري مٿو وڙهي مٿان ڪسي (لائي) ڇڏينديون آهن، جو ڇيڙهالي هڻڻ ڪري وارن جي پٺين کي مضبوط ڪندو آهي. ڪي عورتون نموريون ۽ ارٽيءَ جا پن (جو پوٽو تر ۾ ٿيندو آهي) گهوٽي وارن ۾ وجهنديون آهن، ته جُونءِ به نه پون ۽ وار وڏا به ٿين.

مٿو گوٺني ڀهاڙيءَ جو وارن جا ڇيه ڏاڳي سان ٻڌنديون آهن. سولي ڏاڳا ٻڪدم ميرا ٿيندا آهن، تنهنڪري اوني ڏاڳا ٺاهين جي جلد ميرا نه ٿيندا آهن. ڏاڳن جي ڇيڙن ۾ رنگين لٽڙ وجهن.

"اُنا ميڻهن ملير ۾، ڏاڳا ڏيئڻ ڏُ‌انديِ."

-(شاهه)

ٿر ۾ برسات پوڻ وقت تراپون ۽ لوپا پاٽيءَ سان پرپا آهن. عورتون اتي وچي ڏيڻ (رَليون ۽ رَلڪا) ڏينديون آهن. چوٽيءَ جا ڏاڳا به ڏوئي صفا ڪري اهي وري ڪتب آڻينديون آهن.

عام عورتون سولي ڏاڳن جون چوٽيون پوپان وارن سان وڙهين، جنهن کي "ڪَنڪِٽِي" چون. انهن جي ڇيڙن ۾ لٽڙ ۽ ڇڳيا وجهن. هولڊ وارپون ڪَنڪِٽِيءَ جي مٿينءَ ڇيڙي ۾ چالديءَ جو ڦل (جنهن کي چولي ڦل چون) وجهن. وچ تي ڪلاپات جا وڙها ڏين، ۽ هيٺين ڇيڙن ۾ لٽڙ، جهولڪ ۽ گهنگهرو وجهن، جي هلڻ مهل ڇم ڇم پيا ڪندا آهن.

رلڙ عورتون گهٽو ڪري وار ڪولہ ڳتين، نه ته تمام سادي نموني سان ڳتين. برهمڻ ۽ ڪراڙن ۾ ڪي پوڙهيون رَنڊول (رلڙ) عورتون وار ڪوڙائي به ڇڏين.

پڙهيل، واپاري، عام شهري ۽ ٻهراڙيءَ جا پڙهيل ۽ شوقين جوان ڇوڪرا مٿي جا وار انگريزي نموني ڪٽائين، باقي ٻهراڙيءَ جا عام هندو ۽ مسلمان وار رکائين.

جوان ڇوڪرا بلڪل وڏا وار رکائين، جن جي چڱي سنڀال ڪن. وڌڻ لاءِ ديسي دوائون ڪن. ڪن جا ته وار ايڏا ڊگها هوندا آهن، جو ڦٽي ڏيڻ مهل وارن جي ڇيڙن کي پير جي آڱوٺي ۾ وراڪو ڏيئي ڦاہو ڪندا آهن.

ڦٽي ڏيئي ٻنهي پاسن کان وڙهي مٿي پاڻ ۾ اهڙيءَ طرح وراڪا ڏيئي اٽڪائيندا آهن، جو سڱن وانگر پيا لڳندا

آهن. انهن کي "والڪوڙا" چئبو آهي ۽ هو انهيءَ ۾ فخر سمجهندا آهن. مٿان ٻنڪو ٻڌي ڇڏين. ڪي ڪنن جي ٻاهرين جي سنوت تائين ڪٽائي ڇڏين ۽ چيڙا روز هٿ سان ٻوٽي موڙيندا رهن تان جو گول چلي والگر بيهن، جن کي "چلـڪهيا" چون.

برهمڻ، مهيشوري ۽ لهاڻا مٿي جا وار وڏا ڪونه رکن، مٿين ڪٽ ڪرائي ڇڏين. وچ ۾ چوٽي رکن ۽ اڳيان لوٽي تان ڪاهار تي مستطيل نموني ٻاڪيءَ سان ڪٽائين. ننڍا ڇوڪرا وري ٻاسن ڪان ٻه ڏاڪڙ والگر نهرائين، جن کي "ڪورـٽيون" چون. ٽڪر، سولهڙ ۽ مينگهواڙ وار وڏا رکن، ٻر ڪي اڳيان ڪاهار تي ۽ ٻنهيان ڪياڙيءَ تي ننڍا مستطيل ٽڪر ٻاڪيءَ سان ڪٽائين، جن کي "واڪهيڙ ٻا" چون. مسلمان ائين ڪونه ڪن.

مرد وارن کي ڦڻولو ڏين، ان کي "ڦٽيو" چون، جو ڪانيءَ جو اڌ گول نموني ٿئي. ڪن تي ٻاري سان چنسالي ٿمل هوندي آهي. ڪيترا ڦڻولو وارن ۾ اٽڪائي مٿان ٻنڪو ٻڌي ڇڏيندا آهن.

سڀيئي ڏاڙهي رکائڻ ۾ شان سمجهن ۽ ان کي عزت جي نگاهه سان ڏسن. فقط برهمڻ، مهيشوري ۽ لهاڻا ڏاڙهي ڪوڙائين. مسلمان، ٽڪر، مينگهواڙ، سولهڙ ۽ ڀيل وغيره ڏاڙهي رکائين. مسلمانن ۾ مولوي ۽ مُلا وڏي ڏاڙهي رکائين، ٻيا ڪجهه ڇوٽي رکائين. ٻوڙها مسلمان ڏاڙهيءَ کي ڪيس ڪن ته ڪي وري ڏاڙهي ۽ مٿي جي وارن کي مينڌي لائي ڳاڙهو ڪن. مُڇون وڏيون ڇڏين. مُڇون مرد جو شان آهن. ٽڪر، مينگهواڙ، سوٽهڙ ۽ ڀيل وغيره ٻوڙها وڏي ڏاڙهي ۽ مُڇون رکائين.

"ڏاڙهي ڏو وار، ڦرهر لاڳي ڦوٽيڙي."

ڏاڙهيءَ جا ٻه وار هوندا ته ٻه سنا لڳندا. ڪي جاڙيءَ وٽان ڏاڙهيءَ جا ٻه ڀاڱا ڪري هرهڪ ڀاڱو وٽي ٻوٽي ورائي ڪئن

ڳي وراڪو ڏيئي ٻڌي ڇڏين. ڪي ڪجهه ننڍي رکن. پر جوان ڇوڪرا ڪوڏ رکن، فقط مُڇون رکن. انگريزي پڙهيل طبقو ته مُڇون به ڪوڙايو ڇڏي. سڄي منهن تي وار هجن ته ان کي "چاپَٽمُن" ۽ جي فقط ڄاڙيءَ تي ڪجهه وار هجن ته ان کي "ٻُڪي" ڏاڙهي چون.

ٽاجوئا

ٿر ۾ عورتون ۽ جوان ڇوڪريون پنهنجي سينگار ۽ ٺاهه ٺوهه لاءِ جي نمونا اختيار ڪنديون آهن، تن مان ٽاجوئا ڪڍڻ به هڪ اهم دستور آهي.

چِلهه جو اگر ڪنهن نڪر جي ٿانءَ ۾ ٻاٽيءَ سان گهاٽو ڳاري مس جهڙو ٺاهينديون آهن. پوءِ سنهي ڪک جي ڇيڙي تي ٿورو ڪپهه ويڙهي، ان ڪارانس مان پوري بدن جي جنهن حصي تي ٽاجوئا ڪڍڻا هوندا، اتي ٻُڙيون-ٻُڙيون ڪري مٿان پرت جي سُئيءَ جي چهنب آهستي هڻنديون وينديون. ٻاٽي سڪڻ جي حالت ۾ وري لائينديون ۽ سُئي هڻنديون وينديون، تان جو اها ڪاراڻ چمڙيءَ اندر پيهي ويندي ۽ ڪارا داغ پڪا ٿي ويندا، جي پوءِ ڌوئڻ سان به نه لهندا ۽ مرڻ گهڙيءَ تائين بيٺا هوندا. پڪن ٿيڻ تي چمڙيءَ ۾ ٿوري سوڄ ٿيندي ۽ اٽڪي بيهندي، جا ٻن-ٽن ڏينهن بعد لهي ويندي، نه ته ٽيڪيري ڪوسي ڪري ان سان سيڪ ڏينديون آهن ته سوڄ لهيو وڃي.

ٻُڙين سان ٽِڪُنڊا، چوڪنڊا، گول ۽ ٻيا ڪئين ڇتساليءَ جا نمونا ٺاهينديون آهن. ڪي ڇوڪريون وري مورَ، جهرڪيون ۽ ٻيون پکين جون شڪليون ليڪن ۾ ڪڍي اهڙيءَ طرح سُئيءَ سان پڪيون ڪري ڇڏينديون آهن.

اهي ٽاجوئا هٿن جي آڱرين جي پُٺ، ٻانهن جا ٻُڪ، ڄاڙيءَ ۽ ڳلن تي ٽيڪا، ڪن جي اڳيان ۽ مٿيرو، پيرن جي

چوڙاري ۽ ٻين لئي لاهيا آهن. هاڻي پڙهيل طبقي ۾ اهو رواج ڪونه آهي، مگر ٻهراڙين ۾ ايا آهي.

زيور

سهاڳڻ هندو عورتون نڪ ۾ سون جو ونڊو ۽ مسلمان عورتون سوني نٿ پائين. اهي زيور ڳرا آهن، تنهنڪري جيتوڻيڪ بار گهٽ ڪرڻ لاءِ ڌاوڻ وجهي اهو ڪنڌيءَ سان ٻوڌان وارن ۾ اٽڪائين ته به سدائين ڪونه پائين. وڏن ڏينهن، شادي ۽ خوشيءَ جي موقعي تي پائين، نه ته لاهي رکي ڇڏين. ان مهل نڪ ۾ وري سوني ڦلي به پائين، ڪي جڙاءُدار ۽ ڪي نڳين نشمن واري. ونڊي پائڻ وقت ڦلي لاهي آهي، مگر ڪي اهڙيون هونديون آهن جن جي وچ ۾ ڪُنڪ هوندو آهي تنهنڪري لاهڻ جو ضرور ئي ڪونهي. ونڊي جي تند اُن ڪُنڪ وچان لنگهائي ڇڏبي آهي. سهاڳڻ عورتون ۽ ڪنواريون ڇوڪريون نڪ ۾ ٻُولي پائين. هندو ليڪن سان ٻُولي پائين جن ۾ ننڍا گنگهرو ٿين. مسلمان گول چلي وانگر ٻُولي پائين جنهن کي "چلائين" يا "رائيدار" ٻُولي چون.

مسلمان ۽ اڇوت ڇوڪريون هرڻن جي سڱن مان ٺهيل ڦاڙيون پائين، جن مان ڪن تي ٻاري جا ڇيٽ نڪتل هوندا آهن.

لهاڻن جون عورتون وڏيون نٿون پائين، جن ۾ ڪافي بار به ٿيندو آهي، مگر شوق جي ڪري اهو بار محسوس نه ڪنديون آهن. ڇوٽي آهي ته جنڊ جي ٻڙ تي سون جو ٻَٽ چاڙهائي ڏجين ته به عورتون ڳچيءَ ۾ وجهيو وٺيون هونديون.

مسلمان عورتون ڪنن ۾ ڪَڙڪون، تسبيهون، والا (سون ۽ چانديءَ جا)، ٻرهڻ، سونهڙ، مهيشوري، سونارا ۽ ٻئر عورتون ڪن جي پاپڙيءَ ۾ جهُولـڙ يا ڏُر ڳهيلا پائين، جن جي بار گهٽ ڪرڻ لاءِ سون يا چانديءَ جون واڳيون ڪن، جي مٿان ورائي

چڏين، جن کي سَرُون چون. مٿين ڪناري ۾ ٻيٽپل ٻنڙيون (ٻير جي ٻِڻ سان مشابهت رکندڙ) ۽ وچ ۾ والا پائين. اڇوت عورتون ڪَنن جي ٻاهرين ۾ ڪڙڪون (سون يا چانديءَ جون) ۽ چانديءَ جا جهومر پائين ۽ مٿان چانديءَ جون ٻنڙيون پائين. پيشانيءَ تي آليءَ ۽ ڏاوڻي پائين. شاهوڪار عورتون آليءَ ۽ ٻورلو سون جون پائين. غريب فقط آلي چانديءَ جي پائين.

شاهوڪار هندو ۽ مسلمان عورتون ڳچيءَ ۾ سوني ڌُهري پائين. برهمڻن، مهيشورين، لهاڻن ۽ سونارن جون عورتون گينين جا ڪَنٺيلا ۽ سونا هار پائين. غريب مسلمان ۽ اڇوت ٽانڪ، هنسي، چندن هار ۽ طوق پائين. ٺڪر ۽ ٻوڙهيون اڇوت ڙالون وارلو (گول ويڙهن وارو) پائين. ٺڪر ۽ سوٽهڙ عورتون وارلو ۽ ليپوري پائين، جا سون ۽ چانديءَ جي ٿئي. مسلمان عورتون ڪنمال پائين.

ڪنڌي ڪُڙڪ ڪَنمال زيور زري،
هسي هار ٻايان کهڙي لَڪ وري.

هندو عورتون پيرن ۾ چانديءَ جون گول ڪَڙيُون، لنگر ۽ سانيون پائين. مسلمان عورتون ڪَڙيون چورس ۽ چيٽري منهن سان، پازيب، سانيون ۽ نورا پائين. لوهاڻيون بہ پازيب ۽ نورا پائين. سيٺي نونٽ وٽ ڪتريا پائين. مسلمان ۽ اڇوت عورتون ڪَرائن ۾ منگليون (واڍولا، ڪڙهوليون) پائين جي چورس ۽ گول ٿين. گول ڪڙهولين مٿان اسڪرُو جي ٻيچن وانگر وَرَ ٿين، جنهنڪري انهن کي ”والتوُيون“ چون. هٿ جي آڱرين ۾ سون يا چانديءَ جون ويڻتيون (مُنڊيون) ڇلا ۽ وَرِيا پائين. اڪثر مسلمان ۽ اڇوت عورتون گهٽا پائين. پيرن جي آڱوٺن ۾ چانديءَ جا گول ڇلا (آڱوُٺيا) ۽ آڱرين ۾ ٻولريون پائين.

سيٺي سهاڳڻ عورتون ٻانهن ۾ اُلهي کلهي چوڙا پائين، جنهن کي ”ٻالهي“ چون، جا عاج، رٻڙ ۽ ڪاٺور جي ٿئي. عاج

مهانگو آهي، تنهنڪري شاهوڪار پائين ۽ چوڙن تي سونا پَٽ به لڳائين. باقي عام رواج رڳو ۽ ڪاڌور جو آهي، جو جيتوڻيڪ باهه تي يڪدم سڙيو وڃي ۽ اهڙا اتفاق به ٿيا آهن جن جي ڪري بعضي موت به ٿيو پون، تنهن هوندي به غريب ماڻهن ۾ عاج جي ٻانهي خريد ڪرڻ جي سگهه نه هجڻ سبب اهائي خريد ڪري استعمال ڪندا آهن. ٻانهن ۾ اونهاري جو گرميءَ جي اثر ڪري ڦوڙها ٿي ڦيسي ڦٽ ٿيو پون. ازانسواءِ مائي پچائڻ ۽ ڪم ڪار ۾ به تڪليف ٿئي، ته به عورتون خوشيءَ سان پائين. ٻانهينءَ جي مٿئين پاڱي کي "ڪنبچ" ۽ هيٺئين کي "مَنڍيهيٺ" يا "گورِلا" چون. ڏاهڻ عورتون ٻانهي ڪو نه پائين، هر ڪي اڇوت ۽ مسلمان عورتون فقط ڪنچوُن پائين. ڪنواريون ڇوڪريون ڪنچوُن ڪو نه پائين.

"ڪَراين ڪنبچ جا، چوڙا ڪوڙا جن،
سو مَرڪ ماروئڙن، جيئان لوڪ لڄ ٿئي."

ڇوڪريون فقط گورلا ڪراين ۾ پائين، جي عاج، رڳو، شيشي ۽ ناريلي جا ٿين. ناريل مان چوڙا لڪوارا ٺاهين. انهن جي وچ ۾ سونهن لاءِ رنگين ۽ شيشي، جا چلڪندڙ چوڙا وجهن، جن کي "ٻنگڙيُون" چون. غريب اڇوت ڇوڪريون ڳچيءَ ۾ هسيلي، ڪاچ جي مڻين ۽ لوڱن جا ڪنٺلا ٺاهي ريشمي ۽ سوٽي لٽڙن وجهي پائين.

"ڪارا ڪَراين ۾، سون اسان کي سوءِ."

ننڍين ٻارن کي هٿن ۾ ڪاچ جا ڪنگڻ پارائين. ڪاري رنگ جا وڏيڪ پسند ڪن.

ويندو، لٽ ۽ ٻانهي سهاڳ جون نشانيون آهن، جي فقط سهاڳڻ عورتون پائين، رنڊ ۽ ڪنواريون ڪو نه پائين. رنڊ عورتون هٿن ۾ ڪڙهوليون، ڪَن ۾ ڪڙڪون ۽ ٻنان پرت جي ڪنڊريون پائينديون آهن.

هاڻي شهرن جي سڌريل ۽ پڙهيل طبقي ۾، خاص ڪري ڏيپلي جي ميمڻن ۾ گهڻن زيورن، ڳرن ڪڙين، وڏن وينڊن ۽ نٿن، چوڙن وغيره پائڻ جو رواج لڪري ويو آهي. نڪ ۾ ڦُلي، ڪنن ۾ ايرنگ، ڳچيءَ ۾ ننڍو هار، ٻانهن ۾ ٽوريون سونيون چوڙيون، چيچ ۾ مُنڊي وغيره ڪافي سمجهيو وڃي ٿو. عورت جي سينگار لاءِ ايترا زيور مناسب ۽ موزون آهن.

نه رڳو عورتن ۾، پر مردن ۾ به زيورن پائڻ جو رواج آهي. اڳي برهمڻ، مهيشوري، ٺڪر، سونهڙ هڪ پير ۾ چانديءَ جي ڪڙي پائيندا هئا، مگر هاڻي اهو رواج برهمڻن ۽ مهيشورين ۾ گهڻي ڀاڱي بند ٿي ويو آهي، باقي ٺڪر ۽ سونهڙ ڪي اجا ڪڙي پائيندا آهن. لهاڻا ۽ اڇوت ڪَن ۾ سون يا چانديءَ جو گول ڇلو پائين، جنهن کي "اوڪينيو" چون. ٺڪر ۽ سونهڙ ڦُسِي جي نمولي زيور پائين، جنهن کي "پوکري" چون. ڪنن جي ٻاٽڙين ۾ گوکرو، مُرڪيون (ڪموليون) پائين. برهمڻ، مهيشوري، ٺڪر، سونارا، لوهاڻا ڇوڪرا ڪنن جي ٻاٽڙين ۾ سون جا لونگ پائين. ننڍن ڇوڪرن جي ڪراين ۾ چانديءَ جا "ڪڙهوليا" ۽ ڪي ڳچيءَ ۾ هسلي وجهن. هٿن ۾ مُنڊيون، ڇلا ۽ ورٽا پائين، پير جي آڱوٺن ۾ آڱوٺيا پائين.

ڳچيءَ ۾ هڪ چورس نمولي جو زيور پائين، جنهن کي "ماڏريو" چون، ڪي هڪ ۽ ڪي ٻه پائين. خاص اڇوت قومون ڳچيءَ ۾ "ڪارڪڙي" پائين، جا شڪل ۾ ڪارڪ جي ٻج جيڏي ۽ اُن جهڙي ٿيندي آهي. ڪاري سُٽ جا سنها ڌاڳا ولي گڏي ماڏريا ۽ ڪارڪڙيون ٺوئي، ڪلابت سان پنديون ڏيئي، تمام سهڻي نمولي تيار ڪندا آهن.

شاديءَ وقت ڪي ٺڪر ڳچيءَ ۾ وارلو ۽ ماڏريا پائين. اڇوت منگليون وجهن. اهو فقط رسمي طور، هاڻي ڪجهه سڌارو ٿيندو وڃي ٿو.

مهمان نوازي

ٿر جا ماڻهو وچارا غريب ۽ سادا. سادگي ته عجيب شيءِ آهي. جيترو شهرن کان پري، اوترو ڳوٺن کان بچيل. هر بيماريءَ ۽ برائيءَ جو بچاءُ سادگي آهي. سادو گذر، سادي رهڻي، سادا خيال، سادي سمجهه؛ سنڌن گفتگو، اٿڻ ويهڻ، پهرويس، کاڌ خوراڪ سادي ته سنڌن دل ۽ طبع به سادي. سادگي، غريبي، نٿرت، ادب، فضيلت، حيا، انسانيت ۽ ايمان جو بنياد آهن. آئي جو آدر ڪرڻ، بيمار جي ٽهل ٽڪور ڪرڻ، هيڻي جو حال ونڊي همراهي ڪرڻ — ٿرين جو مرڪ آهي. ٻئي طرف شاهوڪاري آهي اجايو ڏيک ۽ ادمبر، هٺ ۽ غرور، جو حسد جو بنياد، دل جو ساڙو ۽ زبان درازي ۽ تڪبر جو ٻج ڇٽي ٿو.

سيٺن ۽ سرنديءَ وارن کان آيرن ۽ غريبن ۾ ايمان وڌيڪ ڏسبو. جيئن غريبي، وڌيڪ تيئن ايمان جي سلامتي وڌيڪ، ائين اڪثر ٿر ۾ آهي. اسين جيتوڻيڪ ڪڪ ٿي پيون، پر جيڪڏهين قدرتي ڪتاب ۾ اهو پنو پڙهبو ته غريبي گذر به هڪ عجيب نعمت آهي — جتي نه ڦند نه فريب، نه ڪوٽ نه ڪريب، نه غرور نه آڪڙ، نه لچائي نه لالچ، نه ٺڳي نه دولاب، نه آپو نه ابڻ، نه غرور نه تڪبر، پر اتي آهي نماڻائي ۽ نهٺائي، سادگي ۽ سچائي، پيار ۽ محبت، همت ۽ عزت. عام چوڻيءَ مطابق ٿريا چوندا آهن ته ”تڪبر ڪنڌ پير“، يعني وڏائي ڪيرائيندڙ آهي. اها چوڻي سورهن آنا سچ آهي. چوندا آهن ته ”جتي پاهه پري اتي جاءِ جاي.“ ڏکين بکين کي ٿي پانڌيڙن جو خيال ۽ انهن جي تڪليفن جو احساس ٿئي ٿو، ڇو ته پاڻ به الهيءَ ماحول ۾ پلجي وڏا ٿيا آهن. جيڪي سدائين سکن ۾ پليا، وڌيا ۽ ويجهيا، هڪ ڪي سڏ ڪن ته پنج نوڪر ڊوڙندا اچن، ناڻي گهرن ته ڪير ملي، تن کي ڪهڙي ڪل ته غريبن جو گذر ڪيئن ٿو ٿئي! هو پنهنجيءَ ۾ پورا، هوند جي نشي ۾ مخمور ۽ مست، شوق شڪار

۽ عيش عشرت وچان وقت ٿي ڪوڙ ٻچين جو ٻئي ماسي جو فقط خيال ٿي ڪن، تن کي ڪهڙي ڪل ته دنيا ڪيئن ٿي هلي؟

ٻهراڙيءَ ۾ گهڻو ڪري سڀني وٽ مهمانن لاءِ جدا جاءِ ٺهيل هوندي آهي، جتي اوٺل سوٺل آڌي مانجهي مزمان لنگهي آيو ته سندن شان آهر سڀڪا سنڀال ڪن. مسافريءَ ۾ مهمان ٿجي ته ڪنهن غريب وٽ. غريب جي گهر مهمان آيو ته هو پاڻ کي ڀاڳ وارو سمجهندو. ٻاهران سڏ ٿيو ته وڃي هڪل تي حاضر ٿيندو. ڀلي آئين، جيءُ آئين، جهڙي حب سان ڀاڪر پائي هٿ ڏيئي اچي ويهاريندس، ڄڻ ته ڪو گهڻن ڏينهن جو وڇڙيل عزيز آيو آهي. جهڙو هوندو گهر جو حال، ان آهر پوئتي ڪونه پوندو. اول چانهه پياريندو، پوءِ جيڪي گهر ۾ هوندو سو وڏيءَ حب سان مهمان اڳيان حاضر ڪندو. ڪڏهين ائين به ٿيو آهي جو گهر ۾ داڻو نه هوندي به ٻئي گهر مان اڌارو يا ڪو ٿپڙ گروي رکي به مهمان کي کارائيندا آهن، پر لڪ ۾ سر ڪونه وجهن.

”ٻي صحبتي ماڻي ۽ ٻلاهه تي نه مرجي،
محبت واري رب ڀلي، رات اتي رهجي.“
-(مل محمود)

پوڙ ٻلاهه غريبن وٽ ڪٿان آيا، پر ٻچن سنئين رب حاضر ڪندا. جيڪو وقت رهيو سو مانَ عزت سان رهندو. چوندا آهن ته ادا، مهمان ٻختاور جي گهر ايندا، داڻي داڻي تي مُهر لڳل آهي، جنهن کي لکيل هجي سو کائي، سڀڪو ٿو پنهنجو ٻخت کائي.

مهمان وٽ وهٽ هوندو ته گاهه، ٻاڻي، داڻو، چارو ٻنا چٺي پاڻهي موجود ڪري ڏيندا. مهمان ڪنهن جي گهر آيو ته ائين ڪونه سمجهندا، ته ڪو هي فلاڻي جو مهمان آهي؛ پر سمجهندا ته ڄڻ اسان سڀني جو مهمان آهي. ڪن وٽ مهمانن لاءِ جايون ٺهيل آهن، پر جي ڪنهن وٽ نه هوندي ته پنهنجي اڱڻ ۾ کٽ وڇائي ڏيندا. اوهه ڳوٺ وارا ٻيا ايندا، رهاڻ لڳي سڀئي اچي

ويهندا، خوش خيرعافيت بعد اوپاريون لهواريون خبرون ڏيندا وٺندا. سندس ٻاسي جو حال احوال اهڙيءَ طرح ٻڌندا، جو ڄڻ ته ويجهو عزيز آهي. سيارو هوندو ته وچ ۾ باهه جو مچ پاريندا، چوڌاري مڙي ويهندا، حقو پيري وچ ۾ رکندا، جو ڪچهريءَ جو سينگار آهي، پوءِ واري تي ويندا ڇڪيندا. ڪچهريءَ جا ڪوڏيا هونئن به ٻاهر ۾ گڏجي وهن، ٻر جي مهمان آيو ته ڄڻ گهر ۾ شڪر پئجي. ٿالڪ هٽي وڃنا ته سڀ اڀاري اٿندا. اوجاڳي جا ٻڪا ۽ ويهڪ جا ڏاڍا. وڃڻ وقت به ٻه ٻير پري مهمان کان موڪلائي، وهت تي چاڙهي، وات يا ڳس جو ڏس ڏيئي پوءِ موٽندا.

مهمان جي ٽهل ٽڪور مرد ته دل کولي ڪن، ٻر جي مرد اتفاق سان گهر ۾ نه هوندو ته عورتون به ٻنهنجي وسان ڪونه گهٽائين. مرد جي غير حاضريءَ ۾ مهمان جي خاطري نه ٿي، ته اها مرد جي گهٽتائي آهي، تنهنڪري ٽريپ عورتون ٻنهنجي مرد جي گهٽتائي ڪڏهن به گوارا ڪونه ڪنديون آهن. مهمان آڌي مانجهي جڏهن به اچي، گرمي هجي يا سردي، رات هجي يا ڏينهن، ٽانگو هجي يا ڪُتائو، ته به ماني تيار- مجال آهي جو ڪنجهن يا ڪُرڪن. شهرن ۾ جي مهمان مهل تي آيو ته ڪارائمو، نه ته پيو ٻاتون کائي، ٻر ٽر ۾ الهن ڪولهي. مهمان کي بکيو ڇڏڻ عيب سمجهن. ڪنهن جي گهران مهمان بکيو ويو ته اهو ماڻهو پاڻ، برادر، ڪڙم قبيلي، اوڙي پاڙي ۾ حقارت جي نظر سان ڏٺو ويندو. مهمان پهتو، خوش خيرعافيت بعد گهر خبر ڪبي ته يڪدم چانهه ماني تيار. مردن کي خبر آهي ته جنهن وقت به چنبو سيڪجهه تيار ٿي ملندو. ڪن شهري عورتن وانگر اهو جواب ڪونه ملندو ته نوڪرياڻي ڪالهي، يا ڪير آرام ڦٽائي، يا ڪير دونهان ڦوڪ ڪري.

سُڪار جي ڳالهه ڇڏيو. ڪٿين ڏڪار آيا، ڪنٽرول جو وقت آيو، جڏهن ماڻهن ويچارن جنسي ڏٺي، وٽن جا ڇوڏا ۽ ٻن ڪاڏا، گوار ڪاڏو، ڪڙن جا ڇوڏا ۽ ڪنڊن جي سنڪ ڪاڏي، وقتي لنگهڻ ڪاٽيا، پر اهڙن وقتن تي به مهمان جي اچڻ وقت ايمان نه ڇڏيائون ۽ ٽڪو ٽڪ ۾ سرَ وڏائون! اهڙي وقت ۾ به جي ڪنهن جي گهر مهمان آيو ته حال سارو ٻهريائين ٽڪر ان جي اڳيان ٻوءِ ٻار ٻچا. هونئن ٿري سنجهم صرفي وارا ۽ ڪفائتي آهن، مگر صبح هجي يا سانجهي، منجهند هجي يا ويلڻ، جهڙ هجي يا ابرڪو، ڪاڙهو هجي يا سيءُ، مطلب ته آڌيءَ رات جو به جيڪڏهن ڪو مزمان آيو، ته زال ڪسي ٽيڪ مان اٿاري، آلو هوندو ته واهه نه ته جنڊ تي پيهائي، ٽُڪر پچارائي، اچي اڳيان رکندا. لسي لَپ موجود هوندي ته واهه، نه ته ٻڪري ڏُهي، چار سيڙهون ڪڍي، آڻي حاضر ڪندا، "جهڙو حال حبيبان تهڙو پيش پريان."

ٿر جي ٻهراڙين ۾ سرلديءَ وارن هندن توڙي مسلمانن جا گهڻو ڪري اوتارا آهن. ڪنهن به ٽڪ (وقت) ڪو مهمان آيو ته سندن اوتاري واري چونري يا لانديءَ ۾ وڃي لهندو، جتي ڪيس روٽي ٻاٽي ۽ هنڌ لٽو جو بندوبست ٿي ملندو.

ٿري هندو، جن مان ڪي ٻئي جي هٿ جي مانيءَ ڪونه کائين، تن کي ڪچو سيڌو ۽ ٻاسڻ ٻرتن جو بندوبست ڪري ڏين ته پاڻ ٻاٽ پچائي کائين. مسلمان هندن کان وڌيڪ مهمان نواز آهن، ۽ اڇوتن ۾ مينگهواڙ به مهمان نواز آهن.

هيٺ ٿر جي مهمان نوازيءَ جا ٻه مثال ڏجن ٿا:

(١) ڳوٺ پوڄاسر تعلقي مٺيءَ ۾ (ڇيلهار کان ٽڪرپارڪر ڏي ويندڙ شاهي رستي تي) نالي جاني ذات جو لنجو مسلمان رهندو هو. هي مڙس جيتوڻيڪ ڪو وڏو مالدار ڪونه هو ته به مهمان نوازيءَ ۾ نالو ڪڍيائين. ڪيس پنهنجو اوتارو هو. ولس سدائين مزمان

ايندا هئا. تاڻي تي ڪو مزمان نہ هوندو هو تہ مڙس جو سڪ ڦٽي پوندو هو ۽ اوستائين ماني نہ کائيندو هو، جيستائين ڪو مزمان اچي.

چون ٿا تہ اُن وقت جي ڪنهن کي بخار ايندو هو تہ جاني لنجي وڻان سڳو وٺائي ٻڌندو هو تہ تپ ڇڏي ويندو هو. اڄ تائين ڪنهن کي بخار اچي تہ ان کي ويهاري چوندا آهن تہ "آڌي رات هجي، مٿان برسات پيئي پوي، اهڙي وقت سؤ گهوڙيسوار مهمان جاني وٽ اچي لهن، گهر ۾ داڻو بہ نہ هجي، اهڙيءَ حالت ۾ بہ جانيءَ جي ايمان کي لوڏو نہ اچي"-- تہ بخار ڇڏي ويندو آهي.

(۲) سنبت ۱۹۴۲ وڪرمي برابر سال ۱۸۸۵ عيسويءَ ۾ ٿر ۾ سخت ڏڪار هو. ان وقت ڪيترائي ماڻهو ٿاري ڏي پيچي ويا، باقي جيڪي رهيا تن ڪئين عذاب سٺا. وڻن جي ڇوڏن ۽ پنن تي گذر ڪيائون. اهڙي وقت ۾ ڳوٺ چارنور تعلقي ڇاڇري ۾ رامو ٿالي هڪ پوڄيو ذات جو مينگهواڙ رهندو هو، جو ويچارو غريبي حال هوندي بہ، اهڙي ڏکئي وقت ۾ بہ مهمانن جو آدرڀاءُ ڪندو هو. مانيءَ جو تہ ٿالو ئي ڪونہ هو، پر ٻاجهريءَ جي رب پياريندو هو. اها شئي بہ اُن وقت غنيمت هئي. ان بابت هڪ سگهڙ چيو آهي تہ:

"بيتالي ۾ پوڄيئي، رامي پائي راب،
سيري رڻي سمتول، راب ٿاٽري رامبا."

يعني: سنبت ۱۹۴۲ وڪرمي ۾ رامي ٿالي پوڄيو مينگهواڙ مهمانن کي رب پياريندو هو. ان بابت سگهڙ چوي ٿو تہ اها رب سيري جي سمتول (برابر) هئي.

هن وقت اسلام ڪوٽ ۾ سيٺ نهالچند رامچند لهاڻو ڏاڍو مهمان نواز آهي. سندس اوطاق تي روزانو ڪيترائي مزمان ماني کائين ٿا.

باب سورهون

ڌنڌو ۽ گذران جا وسيلا

ٿر جي ملڪي حالتن جي اُنهن کي ئي پوري خبر، جن اکين سان ديدار ڪيو هوندو. ٻاهريان ماڻهو ڄاڻي ڪونه سگهن. نئين آيل ماڻهوءَ کي عجب پيو لڳندو ته هتي ڪيئن ٿا رهن ۽ ڇا ٿا کائين، پر مارو ويچارا پنهنجي ئي حال ۾ خوش. ڪفايت سان هلڻ ۽ ٿوري تي قناعت ڪرڻ ته ڪو ڪائن سکي. ڪارخانا ۽ وڏا ڌنڌا ڪونه آهن ته به چوندا آهن ته ”جنهن چُهنج ڏني آهي سو چوڳو به ڏيندو“. ڌڻي ڪارساز آهي، ”ڪيڙيءَ کي ڪڻ ۽ هاٿيءَ کي مڻ“، پيو سڀڪنهن جي پورت ڪري. جنهن جتي ڄائي آهي، ان جي اُتي ئي پورت پيئي ٿئي.

ٻارهوئي ڌنڌي ۾ لڳا رهن، چئو ته ”ٻڌو شينهن ٻڪ مري“. هٿڻ پير چورڻ کان سواءِ مٿان ڪجهه ڪونه ڪرندو. ماڻهن جو مکيه ڌنڌو آهي کيتي ڪرڻ ۽ مال چارڻ، پر ٻيا به ڪي وسيلا آهن.

شهري ماڻهو واپار ڪن، ڪي نوڪريون ڪن. غريبن جو گذر آهي مزوريءَ تي. مٽيءَ مان ڄاريون ناهين، جهنگ مان ڪاٺيون ۽ گاهه آڻي شهرن ۾ وڪڻن، ڪي پاڳيا اُٺن تي چاڙهيڪي ۽ باربرداريءَ جو ڀاڙو ڪڍن، ڀرڙين جا ماڻهو وسڪاري جو پوک جو ڪم ڪن، وغيره.

سياري اونهاري مال چارين. سال ۾ ٻه دفعا رڍون ۽ هڪ دفعو ٻڪريون ڪترين. اُٺ جي ملس به ڪترين. اُن ۽ ڏاس چڱي اگهه وڪڻن. اڇي اُن کان ڪاري اُن وڌي اگهه وڪامي

جنھن مان چڱو آڀراسو ٿئي. ٻڪر ۽ گهيٽا ٽالڪارون سوداگرن کي وڪڻن، جنھن لاءِ ڪمول ۽ راڄڙ واپاري سدائين پيا گھمن، جي مال خريد ڪري ميرپورخاص، حيدرآباد ۽ ڪراچيءَ ڏي ڪاهي وڃن. بعضي ٺريا پاڻ به مال سودي وڏن شهرن ۾ وڪڻيو اچن. مگر ڪمر وڪڻڻ کي عيب سمجهن، البت شهرن ۾ رواج آهي.

ٿر ۾ ڍڳيون ڪافي آهن، جنهنڪري گيهه جام ٿئي. ٿر جو گيهه مشهور آهي، جو چڱي انداز ۾ ٻاهر وڃي. اڳي ٿر جا ڪيترا هندو ۽ مسلمان ڍڳا ڪاهي گجرات ڏي ويندا هئا، جتي ڪجهه روڪڙ ۽ ڪجهه اوڌر تي وڪڻي اگهه سان مال ڏيئي ايندا هئا. پوءِ سال بسال ٿورو مال ڪاهي ويندا هئا، جو ڏيئي اڳيان رهيل پيسا اُگاڙي ايندا هئا— مگر هاڻي ڍڳا سنڌ ڏي وڪري لاءِ ڪاهي ويندا آهن. ڍڳين جو چمڙو ۽ رڍن ۽ ٻڪرين جون کلون ٿر ۾ نه ڪم اچن، پر ڪافي مال ۽ هڏا ٻاهر وڃن.

شهري ميهيشورين جا ڀرڙين ۾ دڪان آهن ۽ وياج تي ڳوڪڙ اڌارا ڏين. هڪ دفعي ڪنهن وڻڪش چار ڳوڪڙ اڌارا ورتا ته چئي آڙيو. پيٽا، چوٽا ڪريو فريب جو رت ست چوسيو وتن! هاڻي مڪاني ماڻهن به دڪان وڌا آهن. مسلمان چيلن، ڍڳن ۽ اُٺن جو واپار ڪن ۽ پشي وارا پائيواري ۽ لهائي لفعي تي پيسا ڏين. ميگهواڙ چمڙو رڱي اُن مان جُتيون، پکالون، سالداريون ۽ لٽون ٺاهين. سالداريون هرڻ ۽ ٻڪري جي کل مان ۽ لٽون رڍ جي کل مان ٺاهين. هرڻ جون کلون مصالحي سان رڱين، جن تي وار قائم هوندا آهن ۽ ڏاڍيون نرم ٿينديون آهن. اُنهن کي "مرگهه ڇال" سڏين، ۽ اُن مان لٽون، نماز پڙهڻ لاءِ مصلا، ڪٽن تي وڇائڻ لاءِ چادرون ۽ گاديون وغيره ٺاهين.

رڍن جي اُن مان ڪٿا، ڪمبل، ڪمرون، لوئيون جوڙين. ٿري ڪمرون مشهور آهن، جي وڪري لاءِ ٻاهر وڃن ۽ وڏي قيمت تي وڪامن. ڪپهه مان به ڪپڙو تيار ڪن.

ٻيل ٻڪرين جي ڏاس مان ٻوريون، ٻورا، کرڙ ۽ ڪريون تيار ڪن. کلن ۽ هڏن جو واپار ڪن، سنڌ مان ڪاليون آڻي اُن مان چمڙ، تيڪا ۽ ڪاريون ٺاهين. سونهڙ اُٺن جا ٻاڪڙا ۽ گهوڙن جا هنا ٺاهين، جن تي لوهه ۽ پتل جو عمدو ڪم ڪن. ٿري ٻاڪڙا ۽ هنا سٺا ٿين، سنڌ جا زميندار شوق سان ٺهرائين. ڪتون ۽ پيو ڪاٺ جو ڪم به ڪن. روهيڙي جون ڪتون وڏيڪ سٺيون ٿين. ڪتي ڪپڙي رڱڻ جو ڪم ڪن. ڪنهر منيءَ مان ٿانوَ ٺاهين، حجام ۽ نائي حجامت جو ڌنڌو ڪن، سونارا سون ۽ چانديءَ جا زيور ٺاهين.

ٿري عورتون گهرو ڪم، پاڻي ڀرڻ، رڌڻ پچائڻ، ڪپڙو لٽو سبڻ ۽ پرت ڀرڻ جو ڪم ڪن. مردن جون به مددگار آهن. مال کي پاڻي پيارڻ ۽ کيتيءَ جي ڪم ۾ مدد ڪن. شهري ٿري عورتون گهرن ۾ پرت جو ڪم (ريشم ۽ سُٽ سان) ڪن ۽ اُن مان گرم مفلر ۽ سوئيٽر ٺاهين. آر تي وهاڻن جون ڇوهون، بستر جون چادرون، گنجيون، ٽالهه پوش، ميز پوش وغيره ۽ ڪپڙي مان اُٺن ۽ گهوڙن جون جهلون ٺاهين. مسلمان عورتون رنگارنگي پٽين ۽ چنڪين سان رليون ٺاهين. ٻهراڙيءَ جون عورتون ائٽ تي اُن ڪتين، جنهن مان اوني ڪپڙا ٺهن. برهمڻ اڪثر اَٽ پلاڻين، واپارين جو مال شهرن ڏي ڪنيو وڃن ۽ اُتان وري واپاري سامان آڻين. غريب ماڻهو جهنگ مان ڪنئر، ڪنڪر، سگريون، پير ۽ پيرون چونڊي آڻي شهرن ۾ وڪرو ڪن.

ٿر ۾ سيني کي پوک لاءِ گهڻو ڪري پنهنجي زمين آهي. جي ڪنهن وٽ نه هوندي، ته پٽي ڪان پني پٽيءَ تي وٺي آباد ڪندو آهي. ٿر ۾ پيدائش جا ذريعا گهٽ آهن، جنهنڪري

ماڻهن جون گهرجون به گهٽ آهن. سادگي ۽ صرفي سان وقت ڪاٽين. ڏڪار وقت غريب ماڻهو ٻارن ٻچن ۽ ڪي ڍڳا ٻاري ڏي نڪريو وڃن، جتي وڃي مزوري ۽ لاٻارو ڪري پيٽ پالين. ڀيل ۽ ڪولهي گهڻو ڪري سڏائين، ڏڪار هجي يا سڪار، هولي ملهائي، ٻاري ڏي نڪري وڃن. وري مينهن جي موسم ۾ چنڊ ٻوڙ تي موٽي ماڳ اچن ۽ اچي ٻني ڪن.

ڪي ماڻهو اهڙا به آهن جن کي ڪو خاص ڌنڌو ڪونهي. اهي وري ٻين وٽ مهيني تي ڪمائين، يا ڇوڙڪ مزوري ڪن. ڪنهن ڪان اٺ ولي اڌ تي ڪمائين، ٽهتيءَ تي ٻني ڪن، ڪن وٽ ڌاري ٽي ٻيهن، جهنگ مان گاهه ۽ ڪاٺيون جون ڀريون ۽ ڪنڊن جا ٻهاڙا ڪٽيو اچيو وڪڻن. مڙيئي سڀڪنهن جي ڏٽي پيو لنگهه رکي.

ڪاريگريون ۽ هنر

ٿر ۾ ڪو به وڏو ڪارخانو ڪونهي، فقط ننڍي پيماني تي مٺي، ۽ اچري ۽ ننگرپارڪر ۾ آڏاڻا آهن، جتي موڙ، نيوار، چالڊيون، انگوڇا، ٽوال، ديسي هاڪا کيس، ڪمرون، فراسيون، لوئون، ڏنا، جهاجهم، ٽلهيون ڌوتيون ۽ شالون ٺهن ٿيون. مٺي ۽ ننگرپارڪر ۾ غاليچا به عمدا ٺهندا آهن.

ڪاٺ مان ٻاڪڙا ۽ هٿنا، جن تي پتل ۽ لوهه جو ڪم ٿيل هوندو آهي (ڪن تي چانديءَ جون قلعيون به ٿين)، لوهه ۽ پتل جو سامان ۽ ٻيو ڪاٺ جو سامان، هيرار، چيلهار، مٺي، ڇاڇري، مالڻهور ۽ گوڙيار ۾ ٺهي. اهو ڪم سونهڙ ڪندا آهن.

سنيون ڪمرون، ڪمريا، ڪتا، ڪوٽن لاءِ ڇوڪرو اوني گرم ڪپڙو، اُن جون ڪاريون ۽ آڇيون لويون، دادڻي جي ٽڙ، ٽڪوسر، آمريو، لوٺهيار، ڏاترلي جي ٽڙ، ٻاڏا سنڌل، جوڙوئي ۽ ٻين هنڌن تي تيار ٿين.

"سرڪيون دعا ڪجاهه، ڀرم ڀاروڙي رهي."
-(شاهه)

ڪن رڍن جي اُن تمام نرم، نفيس ۽ اڇي ٿيندي آهي، تنهن مان ٺهيل لوئي* ڪي ڀاروڙي چوندا آهن، اهو ڪم مينگهواڙ ڪندا آهن.

چمڙي جا بُوٽ، سليپر ۽ چمپل، مٺي، اسلام ڪوٽ، ڇيلهار، ڇاڇري، ڏيپلي ۽ عمرڪوٽ ۾ ٺهن ٿا. ديسي جُتيون، کٿالون، سانداريون، لتون، هرڻ جون کلون (مرگهه ڇال) ۽ اُن مان لتون، مصلا وغيره سڀ ٿر ۾ مينگهواڙ ٺاهيندا آهن.

ڇاڇري، مٺي ۽ ڏيپلي ۾ ڪٿي ڪپڙي تي رڱاوت جو ڪم به ڪندا آهن.

اُن مان ڪٿا، ڪمرون، لويون، ڪپهه مان سوٽي ڪپڙو سڀ ٿر ۾ مينگهواڙ ۽ ڏاس مان ٻورا، ٻوريون (ڪاهيون)، ڪرڙ (جيرويون)، ڪڙيا ۽ ڪانن مان ڇڄَ، ٽُڪا ۽ ڪاريون سڀ ٿر ۾ ڀيل ٺاهيندا آهن.

وڏن شهرن جهڙوڪ مٺي، ڇاڇري، عمرڪوٽ، اسلامڪوٽ، ننگرپارڪر، ڇيلهار ۽ ڏيپلي ۾ عورتون هٿ تي اوني سُئيٽر، گلابند، مفلر، ٽوپيون، آر تي سوٽي گنجيون، هندن جون چادرون ۽ وهاڻن جون ڇهون ٺاهينديون آهن. ڪپڙي تي ڀرت جو هنر سڀ ٿر ۾ آهي، جيڪو يورپ ۽ آمريڪا تائين مقبول آهي.

لوهار ٿر جا رهاڪو ڪونه آهن، اهي گهرمو آهن. ڪڏهن خاص ڪري برساتي موسم ۾ ٿر ۾ ايندا آهن ۽ لوهه جو ڪم ڪندا آهن.

وڏن ڳوٺن، مٺي، ڇيلهار، ڇاڇري، اسلام ڪوٽ، ڏيپلي ۽ عمرڪوٽ ۾ پن جون ٻيڙيون ٺهنديون آهن، جن تي وڏي تعداد ۾ ماڻهن جو گذران هلي ٿو. اهي ٻاهر وڪري لاءِ به وينديون آهن.

ڇاڇري، ڇملهار، مٺي ۽ عمرڪوٽ ۾ سونارا رهن ٿا، جي سون ۽ چانديءَ جا زيور ٺاهيندا آهن. سونارن جو مٺيءَ ۾ جهجهو تعداد آهي.

ڀانڊ

جڏهن ڪوري ڪپڙي اڻڻ لاءِ تاڃي تيار ڪندا آهن، تڏهن ڀهريائين "ڀانڊَ" ڏيندا آهن، جنهن کي شاهه صاحب "ڀيڻ" ڪوٺيو آهي.

"ڪاتُرِ ڪتيون خاصيون، اُڃي اَت اڇن،
ڪيئي ڀسڻ ڪَنهن، ملير گهرجي مارئي."

ڪَٽني ۾ ڀاڻي وجهي ان ۾ ٿورڙو ٻاجهريءَ جو آٽو وجهي رڌي هيٺ لاهين، ته تمام چڱڙي ڀڃي تيار ٿيو پوي، جنهن کي "ڀانڊ" چون. اها مٽيءَ جي وڏي ڪوليءَ ۾ وجهي، اُن ۾ تاڃي چڱيءَ طرح ٻوڙي ٻوه سڪائين ته تندون ڪهريون ۽ مضبوط ٿيو پون ۽ اڻڻ مهل سهوليت به ٿئي ۽ ڇيڙڻ جي حالت ۾ سوائيءَ سان ڳنڍجي سگهن.

اوني ڪمريون، کٿيون، لويون ۽ سوٽي ڪپڙي تيار ڪرڻ لاءِ ڀانڊَ ڏيندا آهن. هي هڪ قسم جو ڪَلَفُ آهي جنهنڪري ڪپڙو تيار ٿيڻ بعد سخت ٿي پيهندو آهي. ڪپڙي تيار ٿيڻ بعد هٿ سان مهٽي يا ڀاڻيءَ ۾ پُسائي لپوڙي سُڪائي پوءِ ڪم آڻبو آهي ته نرم ٿئي ۽ ڀانڊَ جي ڏپ ڪري ڪَسا يا ٻيا جيت ڪُتري يا ٽُڪي نه وڃن.

آڪوارو

ٿر ۾ آڪَ جو ٻوٽو جام ٿيندو آهي، خاص ڪري وسڪاري جو وڏندي ويرم ئي ڪونه ڪندو آهي. آڪ جون ڪهٽيون ٽاريون ڪپي سُڪائي يا اونهاري جو جڏهن اڪثر آڪن جون ٽاريون ازخود سُڪي وينديون آهن تڏهن ڳڏ ڪري، ڪٽي،

ڪاٺين جا سنها ٽڪر ۽ ڇوڏن جي ٻور جدا ڪري اُڇلائي آهي ۽ ٽارين جي مٿان اڇا ڏاڍي جهڙا ٽالڊورا ٿيندا آهن، سي گڏ ڪيا آهن. پوءِ اهي ڀيريءَ تي ولي ڳنڍا ڪيا آهن. ان بعد ٻه-ٽي ڏينهن پاڻيءَ ۾ پُسائي وري به ڪُٽيو آهي ته اڇا ٻه ڳند رهيل هجي ته نڪري ويندو ۽ باقي صاف ٽالڊورا بچندا، جن کي وري لٺين سان ڀيريءَ تي ولهو وجهو ۽ پُسيل ڪپڙي سان زور سان تند کي نپوڙيو وجهو ته تند بلڪل صاف ۽ نرم ٿيندي ويندي، ان کي ”اڪوارو“ چون. اهو بلڪل مضبوط ٿيندو آهي، جنهنڪري اُن مان رَسا ۽ وَرِ يُون وغيره ٺاهيون آهن ۽ ڪٿون واڻيون آهن، جي ويهڻ ۾ نرم به ٿينديون آهي ۽ مُنج جي واڻ کان گهڻو وقت وڌيڪ جٽاءُ به ڪنديون آهن. ڪي ماڻهو اَڪواري کي ڳاڙهو، پيلو، سائو وغيره رڱي پوءِ ڪٿون ۽ پينگها مختلف ڊزائينن سان واڻيندا آهن ته ڏاڍا سٺا پيا لڳندا آهن.

ڪولهي ماڻهو اهو ڌنڌو ڪندا آهن، جو اَڪوارو ڪيڏي وڪرو ڪندا آهن. ڪڏهن ٻُرهن جي حساب سان ۽ ڪڏهن تور جي حساب سان، انڪل ٻه رپيا سير تائين وڪامندو آهي. اهو نه رڳو ٿر ۾ ڪم اچي، پر ٻاهر وڪري لاءِ به جام ويندو آهي.

معدنيات

ٿر ۾ اوڻ کان سواءِ ٻي ڪا به خاص معدني پيدائش ڪانهي، جنهن مان ڪا خاص اُهت ٿئي، يا ٻاهر وڃي يا ماڻهن لاءِ ڪارائتي هجي. البت ڪي ننڍي پيماني تي شيون لڀن ٿيون، جن طرف اگر باقاعده عملي توجهه ڏنو وڃي ته جيڪر هن بدنصيب علائقي جي خوشحاليءَ جو نئون دور شروع ٿي سگهي ٿو.

گڊڙي جي پرسان ۽ ڇاڇري جي الهندي پاسي ٻن ميلن جي پنڌ تي ڳوٺ سوکرو وٽ ساڪُو جي ڏهر ۾ زمين مان عمارتي ڏالو جو پٿر نڪري ٿو، جو گهڙي عمارتن جي ڪم آندو وڃي ٿو.

ھن ٿَر مان عمارتن لاءِ ڪامون، ڪوھن لاءِ ڪولَيون ۽ مِٽِيءَ جا چولڪ ٿين ٿا ۽ ڪوھه ٻنڌڻ لاءِ ڪمائتو آھي. منيءَ ۽ ڏيپلي تعلقن ۾ ڪٿي ڪٿي ڪچو پٿر ۽ چڻن جو پٿر پڻ لڀي ٿو.

ٿر جي پارڪر واري حصي ۾ ڪارونجھر ٽڪري معدنيات جو ڀنڊار آھي. ھيءَ پھاڙي، ملڪ جي ٻين پھاڙين وانگر معدنيات جي عجب اسرارن سان ڀري پيئي آھي. جاگرافيءَ ۽ معدنيات جي ماھرن جي لاءِ ڪارونجھر ٽڪري توجهه جو مرڪز رھندي اچي ٿي. اگر ھن ٽڪريءَ جي سروي ۽ کوجنا ڪئي وڃي ته گمان غالب آھي ته ڪيئي قيمتي معدني شيون ھٿ اچي سگھن ٿيون.

ڪارونجھر ٽڪريءَ مان سخت پٿر نڪري ٿو، جو اڏاوت جي ڪم اچي ٿو. چوڙئي ڳوٺ وٽ ھڪ ننڍي پھاڙيءَ مان ڳاڙھو پٿر لڀي ٿو، جو عمارتن جي ڪم اچي ٿو. ننگرپارڪر تعلقي ۾ ھڪ قسم جو پٿر لڀي ٿو، جنھن کي ”پوڪَر“ جو پٿر چوندا آھن. ريتيءَ جا ته پاڻ ۾ جمي ميٽ وانگر ٿي ويا آھن جن کي زمين مان کوٽي ڪڍندا آھن، اھي جاين ٺاھڻ جي ڪم ايندا آھن. ھن پٿر جي خصوصيت ھيءَ آھي جو جيئن ان تي برسات جو پاڻي پوندو تيئن اھو سيمينٽ وانگر پڪو ۽ مضبوط ٿيندو ويندو. روھڙ تعلقي ننگرپارڪر وٽ ۽ ميھلاڻي کان اڀرندي ڏھر ۾ پٿر نڪري ٿو، جو کوھن ٻڌڻ لاءِ ڪم اچي ٿو.

ان طرح سڄي ريگستان علائقي ۾ پيٽرول جي ذخيرن جي امڪان جي جائزي وٺڻ لاءِ ماضيءَ ۾ پاڪستان سرڪار طرفان آمريڪا ۽ روس جي ٽيمن، سالن کان وٺي سروي ۽ کوجنا پئي ڪئي آھي، مگر ڪاميابي حاصل نه ٿي آھي. ٿر جي صحرائي علائقي ۾ تيل ملڻ جا امڪان ٿي سگھن ٿا. اميد آھي ته پاڪستان سرڪار ان ڏس ۾ مڪمل توجهه ڪندي. ان طرح سان

هي بدنصيب ريگستاني علائقو، تيل جي دولت جي پيش نظر، خوشحال ۽ سرسبز علائقو ٿي سگهي ٿو.

ٿر ۾ ڪٿي اڇي مٽي لڀي ٿي، جا جيتوڻيڪ چُن جهڙي ڪانه آهي ته به چڱي آهي. ماڻهو پنهنجن جاين کي اُن مٽيءَ جو پوٽو ڏيندا آهن؛ اها مٽي مٺي، ڇيلهار، ڪينسر، ڇاڇري ۽ ٻين هنڌن تي تراين مان ملي ٿي. ڪٿي ڪٿي ڪاري مٽي لڀي ٿي جا صفا ڪاري ڪانه آهي، پر ڪجهه، ٻيءَ مٽيءَ کان ڪارسيري وڌيڪ آهي، جا ميٽ وانگر ملي مٽي ۾ وجهي وهنجندا آهن. صابڻ ۽ ڪار جي بدران پاڻيءَ ۾ ڳاري ان سان ڪپڙا ڌوئيندا آهن، اها مٽي مٺيءَ جي تراين مان ملي ٿي. ڪيترائي واڍا چڪ جا ماڻهو اها مٽي ڪٽي ويندا آهن، اها نه رڳو مٿين ڪمن لاءِ ڪارائتي آهي، پر جاين کي راڳو ڏيڻ لاءِ به بلڪل ڄٽاءُدار آهي.

ٻي چيڪي مٽي ڇيلهار جي راڻاسر ترائيءَ مان ملي ٿي. ان ۾ ايترو نه ليس آهي، جو جڏهن اڌواڌ واري گڏبي آهي تڏهين راڳي ۽ سيرن وجهڻ جي ڪم آٽي سگهبي آهي.

گهرٽياري ۽ سوراچند ڳوٺن وٽ هڪ قسم جي ميٽ جهڙي اَڇي مٽي نڪري ٿي، جا مٿي ڌوئڻ جي ڪم اچي ٿي، ۽ ڪپڙن ڌوئڻ لاءِ به صابڻ جو ڪم ڏئي ٿي. ڪٿي ڪٿي لوڻ جي سنڌن جي پرسان ڇيرولي لڀي ٿي، جا جاين جي ڪم ۾ اٽبي آهي.

ٿر مان ٿورو گهڻو معدني سامان لڀي ٿو پر ان جي کوٽائي ۽ سڌاري لاءِ ڪي انتظام ڪونه آهن. ڄاڻن جو رايو آهي ته ٿر ۾ جيڪڏهن کوجنا ڪئي وڃي ته ڪافي پيدائش واري معدنيات لڀڻ جا روشن امڪان آهن.

لوڻ جا سن

ڇاڇري تعلقي ۾ کوبه سن ڪونه آهي، باقي ٻنهي تعلقن- مٺي، ڏيپلي ۽ ننگرپارڪر ۾ سن آهن، جن مان ڪن ۾ وڏي الدار

۾ لوڻ لڀي ٿو. اهي سن ڪڇ جي رڻ سان ولهجهڙائيءَ ۾ مٺي، ڏيپلي ۽ ننگرپارڪر تعلقن جي ڏاکڻي وٽ واري پاڳي ۾ آهن.

تعلقو ڏيپلو— سڀني کان وڏو سن ”سارڻ جو سن“ آهي. هن تي گورنمينٽ جو ضابطو آهي. باقي سن ائين پيا آهن، مگر انهن تان لوڻ ڪڍڻ جي بندش آهي، جهڙوڪ چڪوُلدارو سن، رَتو ۽ ٻگهڙو سن، گوڏان گڙي جو سن، ٻَڀوُٻَل جو سن، گڏهه ڪَرنگهو سن، هنڙائي جو سن، هنٽي سن، ڪنڙ سن، الياري سن، ڇيهالو سن، ڪَنڊوراليو سن، لاڏي سن ۽ ڇڇيءَ جو سن، وغيره.

تعلقو مٺي— راڳهاريل سن، سوُ جاڙي سن، پوتاڙو سن، گرياڇو سن ۽ ڏاڏوڙ سن وغيره.

تعلقو ننگرپارڪر— گوهيو سن، ڪيرليو سن، ڳاڙهي ترائي سن، ارليارو سن، موڪڻي جو سن، جهاهڙي سن ۽ رڙپارو سن موڪڻي جي سن مان رنگين قسم جو لوڻ لڀي ٿو، جو چوڪنڊو آهي ۽ وچ ۾ گول ليڪا ڏسڻ ۾ اچن ٿا.

ڪارخانن لاءِ سهوليتون

ٿر ۾ ڪچو مال گهڻوئي موجود آهي، جو هتي ڪم نه اچڻ ڪري ٻاهر موڪليو وڃي ٿو، ڇو ته هتي ڪو اهڙو ڪارخانو ڪونه آهي، جنهن ۾ اهي ڪچي مال مان ڪجهه پيدا ڪري سگهجي. ٿر ۾ اڪيچار سفيد ۽ ڪارآمد واري موجود آهي، جيڪڏهن شيشي ٺاهڻ جو ڪارخانو کوليو وڃي ته تمام ٿوري تڪليف ۽ سستائي سان واريءَ مان ڪيتروئي شيشي جو سامان تيار ٿي سگهي ٿو. رڍن جي اُن، ٻڪرين جي ڏاس ۽ اُٺن جي ملس سال بسال هزارين مڻ ٻاهر وڃي ٿي، جيڪڏهن هتي ڪي اهڙا ڪارخانا کوليا وڃن، جتي اُن صاف ڪجي، نرم ڪجي، رڱجي، ڪتجي، ڪپڙو ٺاهجي، بلئڪيٽ، مفلر، لوئيا ۽ ٻيو سامان تيار ڪجي، ته هوند ٿر جو واپار چوٽ تي چڙهي وڃي.

ٿر مان سال بسال هزارين مڻ هڏا ٻاهر وڃن ٿا، انهن لاءِ ڪو ڪارخانو کولجي ته ڪافي مال تيار ٿي سگهي ٿو. برسات جي موسم ۾ ڪيترن ئي نمونن جون ٻوٽيون اُڀرن ٿيون، جن مان بلڪل مفيد دوائون تيار ٿي سگهن ٿيون، مگر ڪو بندوبست نه هئڻ ڪري اهي سڙيو ناس ٿيو وڃن. ٿر، لمورڙن، لوهه جو ٻج، ٻيرن جا ٻج ۽ هيرڻ جام ٿين ٿا، انهن کي پيڙي تيل ڪڍڻ لاءِ بندوبست ڪيو وڃي ته ڪافي نمونن جا تيل تيار ٿي سگهن ٿا.

مٿين قسمن کان سواءِ ٻيا به ننڍا ننڍا ڪارخانا کوليا وڃن ته نه رڳو ڪافي مال پيدا ٿئي جو بلڪل سستو ٿي پوي، پر ڪيترا ٿري ويچارا، جي بيروزگار هئڻ سبب ناري ڏي ويندا آهن، تن جي روزگار جو وسيلو ٿي پوي.

ٻهراڙيءَ جو دڪان

ٿر جي ٻهراڙين ۾ جتي ۱۵-۲۰ يا وڌيڪ گهر هوندا آهن، اتي ڪوئي ڪو دڪان هوندو آهي. اڳي رڳو شهري واڻين جا دڪان هوندا هئا، جي اتي ٻوڪ جو ڪم ۽ ڏيتي ليتيءَ جو به ڌنڌو ڪندا هئا، پر هاڻي ڪٿي ڪٿي ڳوٺن جا مسلمان ۽ ٿورا مينگهواڙ به دڪان جو ڌنڌو ڪن ٿا.

شهري دڪاندار پنهنجو مال حيدرآباد، ڪراچي ۽ ٻين شهرن مان گهرائين؛ ٻهراڙيءَ جا دڪاندار وري انهن کان خريد ڪري اچن. دڪان تي صرف معمولي شيون، جي روزمره ڪم اينديون آهن، سي رکن، جيئن ته رواجي سادو ڪپڙو، لوڻ، مرچ، تيل، تماڪ، بيڙيون، ماچيس، ڳڙ، کنڊ ۽ ٻيو اهڙو سادو وکر، جو ٻهراڙين ۾ غريب طبقي جي ڪم اچڻ جهڙو هجي. ماڻهن کي وڌيڪ شين جي ضرورت پوي ته ويجهي شهر مان وٺيو اچن. ڪو ماڻهو شهر ڏي سنبرندو ته پاڙي وارا به پنهنجو ڏوڪڙ يا داڻو ڏئي ڏيندا ته اسان جو وکر به وٺيو اچج.

ٻهراڙين ۾ بروقت پئسو مُنو هوندو آهي تنهنڪري روڪڙ تي واپار ناليماتر ٿئي. غريب ماڻهو، ٿوري ڳهڻي شئي ڪپڙي ته ٻاڻ يا ٻارن کي ٻاجهري، ڳوار، تر، مڱ، وغيره پلاند ۾ ٻڌي ڏيندا، جو دڪان تي ڏيئي ان جي عيوض شئي وٺي ايندا. اڳي چوٿائي يا ٻائيءَ سان اَنُ پئو هو، مگر هاڻي تور جو رواج آهي. اوڌر تي وٺندا، واپاري ڪنڊو لکي ڇڏيندو، جو پوءِ لهڻ تي ٻاجهري، ڳوار، تر، مڱ، ڏيئي ڪنڊو لاهيندا آهن.

مالدار ماڻهو هرڪنهن سومر تي مکڻ پگهاري گيهه ڪندا آهن. دڪاندار هرڪنهن گهر وڃي گيهه وٺي ايندو آهي. تور جو رواج ڪونهي، پر ٽيپڙين سان پئو آهي. هن سرشتي ۾ واپاريءَ کي فائدو ٿيندو آهي.

ڌنار ۽ مزور طبقي وارا جهنگ مان ڪنڊر ۽ گگر چونڊي آڻي دڪان تي ڏيئي وکر وٺندا آهن. دڪاندار اناج، گيهه، گگر، ڪنڊر وغيره گڏ ڪري، ڪافي انداز ٿيڻ تي شهرن ۾ وڃي مال ڏيئي وري وکر وٺي ايندو آهي.

آهت

جيئن سنڌ ۾ رواج آهي ته ٿوري ڳهڻي ڪم لاءِ ڏوڪڙ ڏيئي ڪم ڪرائبو آهي، تيئن ٿر ۾ ڪونه آهي. اتي ڪيترا ڪاسبي آهن، جيئن ميگهواڙ چمڙي جو ڪم ڪندڙ، ڪنڀر مٽيءَ جا ٿانءَ ٺاهيندڙ، سوٽهڙ ڪاٺيءَ جو ڪم ڪندڙ، حجم سنوارت ڪرڻ وارا، وغيره. ٻيون قومون پنهنجو گهرو ٿورو ڪم انهن کان ڪرائينديون آهن، جنهن لاءِ بروقت روڪڙ پئسو ڪونه ڏين، پر ڪي نيم مقرر ٿيل آهن، جن موجب انهن کي پنهنجي ڪم جو عيوضو ڏين جو ڪڏهن گهڻو ڪڏهن ٿورو، مڙيئي حساب مليو وڃين. ڪاسبين کي چون ”آهيتو“ ۽ ڪم ڪرائڻ وارن کي چون ”هتار“. مثلاً جي گهر ۾ ڪنهن ٻاليءَ

جي جُتي ٺٽي ھوندي، يا ڇڄ کي چم چاڙھائڻو ھوندو، يا سانداريءَ کي لوھ ڏيارڻو ھوندو، ته موچيءَ وٽ کڻي ويندا ۽ ڪم ڪرائي ايندا. ٽورو گھڙڻو ڪاٺيءَ جو ڪم ھوندو ته سوٽھڙ کان ڪرائي ايندا. جي مٽيءَ جو ٺڪر، دلو، ڪنو، ٺس، طباڪ، دانگي کپندو ته ڪنڀر کان وٺندا. سنوارت ڪرائڻي ھوندي ته حجام کان ڪرائي ايندا. پوءِ ڪنھن وڏي ڏينھن، ڏياري، ھولي، ٽيڙي، عيد وغيره تي آھنڊ کي سير ڳڙ، ٻاٻي ٻه آن، ھاري ھوندو ته ٻني لٿي مڻ اڌ آنَ، شادي ٿي ته سڄي گھر جي مالي ۽ چُني وغيره ڪپڙو، ۽ پيا ڪي مقرر لاڳا آھنڊ کي ڏيندا. چوپايو مال ھوندو ۽ ڪو مٺو ته اُن جو چم موچيءَ کي مفت ڏيندا. شادي ٿي ته مالھي، سوٽھڙ، موچي، حجام ڪنڀر وغيره کي مقرر لاڳا ڏيندا. اھڙيءَ طرح حساب ٺھيل آھي جو ڏيندا رھندا ۽ سنھو ٿلھو ڪم پيا سدائين ڪرائيندا.

ڪنھن ھنار جي گھر سڱ جو پٽ ڄائو يا شادي ٿي ته اھڙن موقعن تي موچي ٻار لاءِ ”چيٽيري“ يا گھوٽ لاءِ جُتي تيار ڪري ايندو. سوٽھڙ ٻار لاءِ ”منھن رکي“، کٽولي يا پينگھو تيار ڪري ايندو. ڪنڀر مٽ، دلا، گھگھرون وغيره تيار ڪري ايندو. انھن شين تي رواجي شين کان محنت وڌيڪ ٿيل ھوندي. انھن جا روڪڙا پئسا ڪونه وٺندا، پر چوندا ته اسان ”پوڙو“ ڪري آندو آھي. پوءِ ھنار پنھنجي حيثيت سارُ انھن کي پڳي، وھٽي، رڍ، ٻڪري، چُني وغيره ڏيندو. ان مھل ڏنل شيءِ جي قيمت جو حساب دل ۾ ڪونه رکندا، پر پوڙي جو خيال ڪندا. ڪي ڪي ته بلڪل گھڻو ڏيندا آھن، اھڙيءَ طرح آھنڊ کي سڄي سال ۾ سند ڪيل ڪم جو عيوضو محنت کان وڌيڪ مليو رھي.

آمدني روانگي

ٿر ۾ واهاري مال جي آمدرفت لاءِ ڪنري، نبيسر روڊ ۽ نئون ڪوٽ وڏيون ۽ سهوليت واريون ريلوي اسٽيشنون آهن، جتان سڄي ٿر جو مال اچي وڃي ٿو. اڳي اتان سمورو مال اٺن رستي ٿر ۾ نيو ويندو هو، پر هاڻي ٿورو وقت ٿيو آهي ته ٿر ۾ ٽرڪون چالو ٿيون آهن، جي ٿر جي وڏن ڳوٺن — ڏيپلي، مٺي، اسلام ڪوٽ، ننگرپارڪر، ڇيلهار، ڪانتيي ۽ ڇاڇري تائين وڃن ٿيون، جنهنڪري مال جو گهڻو حصو انهن جي وسيلي اچي وڃي ٿو، باقي اٺن رستي بلڪل ٿورو واهار هلي ٿو.

سڄي ڇاڇري تعلقي جو واهار (سواءِ ڇيلهار ۽ ان جي آسپاس جي) ڪُنري اسٽيشن تان ۽ ننگرپارڪر، مٺي، ڏيپلي ۽ ڇيلهار جو واهار نئون ڪوٽ اسٽيشن تان هلي ٿو. نبيسر روڊ تان بلڪل ٿورو واهار هلي ٿو.

روانگي: اُن، ڏاس، ڳيهه، چمڙو، ڪلون، هڏا، ٻاجهري، گوار، تير، مڱ، ڪورڙ، چوٽرا، ڪتا، ڪمريا، ڪمرون، لوڻيون، ٻورا، ٻوريون، ڪڙيا، جيرڻيون، اٽ، ڊڳيا، ڇيلا، ڪنڌر، ڪُڪر، اوني سُٽ، ڏاس جو سُٽ، هنٽا، ٻاڪڙا، ٻيٽلي حتا، ٻيٽلي حقي جون ناڙيون، پرٽ جو ڪپڙو، پرتل چِٽيون، جهُلون، هيرڻ ۽ هيرڻ جو تيل ۽ چم جون لٽون وغيره.

آمدني: ريشمي، اوني، سوٽي ۽ سٽيءَ جو ڪپڙو، ڪڻڪ، ڳڙ، تيل (چالهي جو ڪڙو، سرهه جو سَرسيهو، گاسليٽ)، ڪوبرو، تلو، ٻناسپتي، ٻالبا، پکڙا، مرچ ڳاڙها ۽ ڪارا، ڦوٽا، ڏاڪا، دالچيني، وڏف، ڪمال ٻت ۽ ٻيو مصالحو، ڪٽڪ، چانور، ڪپهه، ميڙارڪو سامان، واڻ، تڏا، ٻن، ٽماڪ، سُٽ، ڏاڳا، ٻشم، ريشم، پسارڪو سامان، ڪتاب، ٻنا، پينسلون، سليٽون ۽ ٻيو اسٽيشنري جو سامان، گرڊر، ٽيٽر، جائسٽ، ڪارو ۽ اڇو چُن،

ٻرچ، لوهه ۽ رنگ جو سامان، ڪتڙا، ڪُنڊيا، پتل، ٽامي، ڪَنجهي ۽ ڪوپر جا باسڻ، دوائون ۽ ٻيو سامان وغيره.

دولت

ٿر ۾ ڪو صنعتي مرڪز ڪونه آهي ۽ نه ڪي پيدائش جا ڪي اهڙا وسيع وسيلا آهن، جو ماڻهو هڪدم گهڻو ڪمائي سگهن. ”ٿڙي ٿڙي تلاءُ“ واري ڪار آهي. شهرن ۾ ماڻهو واپار ڪن. ٻهراڙين ۾ ڪي وڏا زميندار آهن، جن وٽ زمين سرس آهي جا هاري رکي پوکائين. جي برسات پوري پوي ته چڱو آسرو ٿي پوي. ڪي مالدار آهن، جي ڏاس، اَن، ڇيلا، گهيٽا، ڍڳا ۽ گيهه وغيره وڪڻي پئسو ڪمائين. هنر ايترو ڪونه اٿن، جنهن مان جهجهي پيدائش ٿي سگهي. تعليم ڏي هاڻي ماڻهن جو لاڙو وڌندو وڃي ٿو، تنهنڪري شهري ماڻهو گهڻا ۽ ٻهراڙين جا ٿورا نوڪرين ۾ آهن. ماڻهن جون گهرجون گهٽ آهن. ٿوري گهڻي شئي کپندي ته ڪتان گهُري پورائو ڪندا ۽ ائين هڪبئي کي ڏيندا به آهن. معمولي شئي لاءِ هروڀرو پئسو خرچ ڪونه ڪن.

ماڻهو سادا، ڪاڌو ۽ ڪپڙو لٽو سادو. شاهوڪار ۽ غريب کي ڏسڻ سان تفاوت معلوم ڪري ڪونه سگهبو. ٻهراڙين ۾ ڪي اهڙا مالدار آهن، جن وٽ پنهنجو سڀ ڪجهه آهي ته به رهت غريبن جهڙي سادي. چوندا آهن ته ”جنهن وٽ ان جي پلي، تنهن جي ذات ڀلي“ سو ٻهراڙين ۾ جنهن وٽ اَن جي ڪُنڊي پيل هجي، لسيءَ لاءِ پنهنجو ڏيٺو هجي، اُٺ مُهار ۾ هجي، واپاري وغيره هٿ تي شئي شڪل جي نالي نه ڪري ۽ پنهنجيءَ وارو هجي، چار ڏوڪڙ ڪارپت تي ملي وڃن ته ان کي ”پاڳيو“ چون.

شهرن ۾ مهيشوري ۽ لُهاڻا (واڻيا) شاهوڪار آهن. واپار تي سندن قبضو آهي. وياج تي ڏيتي ليتي ڪندا آهن. ماڻهوءَ کي ڪارپت جي لحاظ تي، زبان تي، يا گروي تي پئسا ڏيندا

آهن. ”مٿنهن ڏسي ٽيلو ٽا ڪين.“ ڪي وياج ٻه، ٽيرو وٺن، ڪي ته سائينءَ جا سنواريا اهڙا به آهن جو هڪ دفعو وٺن کو ڦاٿو يعني چار ڏوڪڙ ورتائين ته وياج تي وياج چاڙهيندا ويندا، اصل جند نه ڇڏيندا، قرضدار پاڻ ته عمر پوري ڪري مري ويندو، پر اولاد به پيو ڀوڳيندو.

تڏهن ماڻهو مرڻ بعد اوسر ڪرڻ ۽ شاديءَ تي اجايو خرچ ڪندا آهن، جو لاچار قرض ڪڍي پورو ڪن. اهو رواج غريب طبقي ۾ عام آهي. واڻيا انهن جو رت مٽ چوسي سڀ ٽيڻ ڪفايتي قيمت تي کڻيو وڃن. ٻاڏيءَ ماڇيءَ، تنيءَ تڏيءَ ويچارا غريب مسلمان ۽ اڇوت، ٻنهني پاڪر وهائي پورهيو ڪن، پر ايترو به اسيب ڪونه ٿين جو سانجهي صبح ٻه ويلا ٻچا کائي ڍؤ ڪن، ڪمائين غريب کائين سيٺيون.

واڻيا سڳڪار ۾ ٻاجهري، گوار، تر، مڱ، چولرا، ڪورڙ، ڪڪ ڪالو وغيره قرض ۾ سستي اگهه سان وٺن، جو وري مينهن موسم جي اگهه ۾ يا ڏڪار وقت هو چوٽي ٻيڻي قيمت تي وڪرو ڪن، جنهن مان جام ڪمائين. اهين وڏي ملڪيت جا مالڪ ٿيو وڃن.

شهرن ۾ لهاڻا شاهوڪار آهن. هو ڪمائي به ڄاڻن ته هنڊائي به ڄاڻن. سندن رهائش جو نمونو، جاءِ جڳهه، کاڌو پيتو، ڪپڙو لٽو، وهاڻ، وڏاڻو وغيره شاهانو ۽ پروقار انداز سان ٿئي. ڪراڙ يعني مهيسوري به شاهوڪار آهن، ڪمائي ڄاڻن، عورتن کي زيور ۽ ڪپڙو لٽو اڇو پيل هوندو اٿن، اصل سون سان سٽيل- پر پاڻ بلڪل سادا، رواجي ڪپڙا، ڏسڻ سان ڪو به نه سمجهندو ته هن وٽ ڪا ملڪيت هوندي! رهائش ۽ جاءِ جڳهه به سادي. ڪمائي ڄاڻن، هنڊائي ڪونه ڄاڻن. خرچڻ جا ڪنجوس ۽ ڪمائڻ جا حد لالچي. ٻنهي ڪائڻ لاءِ پڪل مالي تيار ڪيل هوندي

ٻر جي ڏسندا ته ٺڪو آلو ٺهيو ٿو ٿئي، ته اها ٻه وڪڻندي ويرم نه ڪندا.

قرض

ڪي شاهوڪار ماڻهو وياج تي پئسا اُڌارا ڏيندا آهن. ڪي مسلمان وياج ڪونه وٺن، پر پئسا ڪنهن واپار جي لاءِ اوڌر تي ڏيندا آهن ته ان جي نفعي مان ڀاڱي وٺندا آهن. خاص ڪري مهيموري واڻيا ۽ لهاڻا وياج تي قرض ڏيندا آهن. انهن جو اهو ڌنڌو آهي. ڪي رواجي وياج هڪ سو تي هڪ مهني ٻه ڏيڍ، ٻه، اڍائي رپيا وٺن، ته ڪي وڌيڪ وٺن. اهو سڀ قرضدار جي ڪارپت تي منحصر آهي. وياج ماهوار سارين. ڪي شاهوڪار، واپار ڌنڌي لاءِ ڪنهن کان قرض وٺندا آهن ته اهي به وياج ڏين پر ٿورو، يعني في سيڪڙو ماهوار اٺ آنا يا هڪ رپيو. ڪي ڏنل قرض جي رسيد لکائي وٺن ۽ ڪي ٻندي تي لکي صحيح وٺن؛ بعضي ٺڪلي تي صحيح وٺي شاهدن کان به صحيحون وٺن. جن تي اعتبار نه هوندو ته ان لاءِ ڪنهن اعتبار جوڳي ماڻهو کي ضامن وٺن.

ڪنهن کي پنهنجي پٽ يا ڌيءَ جي شاديءَ لاءِ قرض کپڻو هوندو ته واڻيا هيٺين نموني قرض ڏيندا آهن: رقم ۽ وياج کان سواءِ هڪ اولي ڪم وٺندا آهن، جنهن کي "اوڊائي" چوندا آهن. يا ڪي مثلاً ۴۰۰ رپيا ڏيندا ته ان جي بدران ۴۵۰ يا ۵۰۰ رپيا قرضدار کان لکائي وٺندا. انهيءَ وڌيڪ رقم کي ڪاٽو چوندا آهن. ڪي ۱۹ رپيا ڏيندا ۽ حساب ۾ ۲۰ رپيا ليکيندا يعني ۵ سيڪڙو اڳواٽ ڪاٽ ڪندا. هن کي "اڪيٽيسائيسي" چوندا آهن، پوءِ هلندو رقم تي وياج. غريب ماڻهن جون پيدائشون اهڙيون ڪونه آهن، جو رقم ترت ڀرجي وڃي، تنهنڪري اهو قرض ڪيترا سال پيو هلندو آهي. بعضي ته پٽ پوٽا به پيا ڀريندا. واڻيا جنهن کي قرض ڏيندا آهن ان

کي ”ڏُر“ چوندا آهن. ڪڏهن ڪڏهن ته واڻيا ٻار ۾ وڙهندا ته هڪٻئي کي ٻاراتو ڏيندا ته ”تنهنجي ڏُر مري“. انهيءَ ۾ مقصد اهو آهي ته قرض وٺندڙ ماڻهو مري وڃي ته ڪيس پئسا موٽي نه ملن ۽ ڪيس نقصان پوي.

ڪي سال بسال ليکو ڪري ڪجهه وٺي باقي رقم تي وياج لڳائيندا آهن، يعني گڏيل وياج ۽ ڪي ٽن سالن ۾ رقم ٻيڻي ڪري پوءِ وڌيڪ وياج نه وٺندا آهن. طريقو سيٺن جو پنهنجو آهي. نئين ماڻهو کي قرض ڏيڻ کان المت ڪيهائيندا آهن ۽ جنهن سان اڳيئي وهنوار هوندو اٿن تنهن کي ڏيڻ پسند ڪندا آهن، ڇو ته جنهن کي نئون قرض ڪڍڻو هوندو سو اڳئين جهوني قرض مان رقم ضرور ڏيندو جا هنُن جيڪر هن وقت نه ملي ها سا هينئر ملندي. رقم روڪ ڪٿان آئي؟ پر اُن جي عيوض زيور ٽڪا، وهٽ والو، ڪٽو ڪمر، پوري جيروئي وغيره، جيڪي هوندو سو ڏيندا. اهو وٺي پوءِ نئون قرض ڏيندا. اهڙيءَ طرح سيٺين کي پنهنجون ڏُرون هونديون آهن ۽ ماڻهو وري اوڀل سويل پئسو پنجڙ ونڻ لاءِ سيٺ رکندا آهن. اهڙيءَ طرح جڏهن پئسو کپندن تڏهن سهڪو پنهنجي سيٺ وٽ ويندو. انهن کي هڪٻئي جا ”مُهاڙيا“ چئبو آهي.

سيٺ جو ڪنهن ڏي اڳيئي قرض رهيل هوندو ۽ هن کي جي وري نئين قرض جي ضرورت ٿي ته سيٺ اڳئين قرض مان ڪجهه وٺي وري نئون قرض ضرور ڏيندو ڇو ته هو ڏسندو ته جي مون قرض نه ڏنو ته هُو وڃي ٻئي کان قرض ڪڍندو ۽ هن جي مُهاڙ وري نئين سيٺ ڏانهن ٿيندي، جنهنڪري منهنجو اڳيون قرض نه ملندو ۽ رقم ٻڏي ويندي، تنهنڪري پنهنجيءَ ڏُر کي خالي نه موٽائيندو.

جيتوڻيڪ قرض وڏو مرض آهي ۽ چوندا آهن ”قرض آهي ڪوڙهه جو ليکو“ پر لاچار کي آچار ڪونهي. ضرورت

وقت قرض نہ کڻي تہ ڪٿان پورت ٿئي، تہ ۾ مرڻي تي اوسر ڪرڻ ۽ شاديءَ تي اجايو خرچ ڪرڻ جو رواج آهي، تنھنڪري قرض ضرور کڻڻو پوي. اوسر تي رواجي طرح سان چار هزار خرچ اچي پر ڪي تہ اڃا بہ وڌيڪ خرچ ڪندا آهن. ايترا پئسا سڀني وٽ موجود ڪونہ هوندا آهن، تنھنڪري لاچار قرض کڻن. اڳيان واڻيا بہ اُستاد آهن. پهريائين اڳئين قرض ۾ لپڙ لاڙي، ٻني ٻارو وغيره سڀ وٺن، بلڪ ڪن کي پاڻ وٽ هاري ڪري ويهاري ڇڏين، جي سدائين پيا سندن گهر جو ڪم ڪار ڪن. اهڙا مثال بہ آهن جو ڏاڏي ۽ پڙڏاڏي جي کنيل قرض ۾ پوٽا ۽ پڙپوٽا پيا ڪمائين.

ٽري ماڻهو جيتوڻيڪ غريب آهن پر ڪُپتيا ڪونہ آهن. پنھنجو کنيل قرض تہ پري ڏين، پر مائٽن جو کنيل قرض بہ پري ڏيندا آهن. انهيءَ ۾ پنھنجي ڪاربت ۽ شان سمجهن. چوندا آهن تہ قرض ڏني کان سواءِ عاقبت نہ رهندي، هوند ۾ جيڪو نہ ڏئي سو ڪُپتيو ۽ سماج جي نظر ۾ ڪِريل. ڪي اهڙا بہ آهن، جي کنيل قرض نہ ڏين تہ واڻيا ڇا ڪندا آهن جو انهيءَ گهر ۾ جڏهن ڪو ڪاج (اوسر يا وهانءُ) هوندو ۽ جڏهن مٽ مائٽ، عزيز، گهات ۽ نياٽ وارا اچي گڏ ٿيندا، تڏهن اچي قرض گهرندا، تنھنڪري ڪيترا انهيءَ خواري کان بچڻ لاءِ انڪار ڪري ڪونہ سگهن، پر اڃا بہ جي ڪنهن انهيءَ لموڙي ۾ نہ ڏنو تہ واڻيا پنھنجي ٻَنديءَ مان انهيءَ حساب وارو پنو ڦاڙي سندس گهر اڇلائي ويندا، ۽ وري قرض نہ گهرندا. جنهن جي گهر اهڙيءَ طرح پنو ڦاٽو، سو برادري، ڳوٺ، پنھنجي سڄي قوم، بلڪ واڄهي پسگردائيءَ جي رهاڪن ۾ گهٽ عزت وارو سمجهيو. اهو نہ رڳو سندس لاءِ پر پوين لاءِ بہ داغ آهي ۽ ماڻهو يڪدم مهڻو ڏيندي وير نہ ڪندس تہ: "اهڙو ڇڪو مڙس هئين ها تہ پنو ڪونہ ڦاڙائين ها." بلڪ پوين کي

ٻه مهينا ڏيندا رهندا. تنهن جي ڪري هرڪو پنهنجي ڪاربت رکڻ لاءِ وسان ڪونه گهٽائيندو آهي،

گروي تي قرض

ڪي ماڻهو، جن کي بعضي ڪاربت تي اوڌر نه ملندي آهي، سي زيور گروي رکي قرض کڻندا آهن. جهڙو زيور، رُپي، چاندي يا سون جو هوندو. سو کڻي وڃي گروي رکندا. زيور جي اُن وقت جيڪا بازاري قيمت هوندي، ان جي اڌ جيترا پئسا قرض ۾ ڏيندا ۽ وياج في سيڪڙو ماهوار رپيو، ڏيڍ رپيو، يا ٻه رپيا وٺندا. زيور گروي ٻن نمونن ۾ رکندا آهن: هڪڙو مُدي وارو، جنهن ۾ مُدو مقرر ڪندا، اوتري عرصي اندر پئسا ڏيئي زيور وٺي وڃي؛ مدو گذريو ته زيور واپس نه ملندا. ٻيو نمونو، جنهن ۾ ڪو مدو مقرر نه هوندو آهي. جڏهن پئسا ٿين تڏهن گروي رکيل زيور وٺي وڃي. بعضي هينئن به ٿيندو آهي، جو مدي گذرڻ ڪري، يا پئسن نه ٿيڻ جي حالت ۾، يا گهڻي وقت گذرڻ ڪري سود ۽ وياج جي رقم زيور جي قيمت کان وڌي وڃڻ ڪري مالڪ اهي وٺي نه سگهندو آهي ته زيور واڻيي کي ڦٻي ويندا آهن.

ڌرتيءَ ۾ ڌن پورڻ

اڄڪلهه پئسن ۽ زيورن رکڻ لاءِ هر هنڌ بئنڪون آهن. ٻهراڙين ۾ شاهوڪارن وٽ تجوريون آهن. پر ٿر ۾ فقط شهرن ۾ شاهوڪارن وٽ تجوريون هونديون آهن. ٻهراڙين ۾ جايون ڪچيون ۽ ڪکايون، ڪن حالتن ۾ دروازا نالي ماتر يا آيرا، يا وري ڪن وٽ ڪلف ئي ڪونه آهن، ماڻهن وٽ زيور ۽ پئسو به هوند سارو آهي. اڳي رپيا چانديءَ جا هوندا هئا تنهنڪري رپيا ۽ زيور ڪنهن ٺڪر جي دکي يا ڪُنيءَ ۾ وجهي مٿان ٺڪر جو ڍڪڻ ڏيئي لنبي، جاءِ اندر يا ٻاهر اوتي جي اڱڻ ۾ بعضي

هيٺ ويڙهي ۾ ڪڏ کوٽي ٻوري ڇڏيندا هئا. لوهه جي پيٽي جي زمين ۾ ٻوريل ته ڪٽجي خراب ٿي پئي پري ويندي، ۽ لڪڙ ۾ اهڙيءَ ڪري رکندا آهن جو برسات وقت گهر جو اگر ڪوڙ ٿيندو ۽ لڪا ڪُٽ چڙهندي يا اڏوهي نقصان رسائي سگهندي. واريءَ ۾ ڪڏ کٽڻ جي سهوليت آهي. گهرن ۾ به ٽڪين سرن يا سيمينٽ جا فرش ڪوڙ آهن. جنهن ڪري ڪڏ کٽي ٻورڻ ۾ تڪليف ڪانهي. ڪي ماڻهو جايون تيار ڪرڻ وقت به اهو خيال ڪري پٽين ۾ جارا رکائين ٿا؛ ڪي ٻوءِ پٽيون کوٽي جارا ٺاهي ان ۾ رکي مٿان اهڙيءَ طرح لنبي ڇڏين، جيئن ڏارين کي ته ڪاٿ خبر نه پوي ته گهر جي پاتين مان به ڪنهن کي ڪل نه پوي. ڪي ماڻهو، جي پنهنجي ملڪيت رکندا آهن، سي اوچتي وفات جي امڪان جي پيش نظر پنهنجين ٻچڙن ۾ هنڌ ۽ ٻورو ٻڌو لکي ڇڏيندا آهن.

ڏن ٻورڻ جو رواج واڻين ۾ آهي، جي سيٺي اڪثر ڪڙهيل آهن. ڪن حالتن ۾ ائين به ٿيندو آهي، ته ٻورڻ واري جي مري وڃڻ بعد ڏن اتي ئي رهجي ويندو آهي. ٻوءِ سندس اولاد کي ڪڏهين جهوليون جايون ڊهرائي نيون ٺهرائڻ وقت، اوچتو زمين کوٽائيندي لڀي پوندو آهي. اهڙا اتفاق گهڻا ٿيا آهن. بعضي کوٽيندي ڪن مزدورن کي به لڀي پوندو آهي، ۽ ڪو رهجي به ويندو آهي، جو ايامن بعد ڪن کي هٿ ايندو آهي، يا زمين جو ٻور ٿيو پيو هوندو آهي.

چوندا آهن ته ”ڏن هجي ڏوڙ ۾ ته چمڪو ڏئي نور ۾“. ڏن واري ماڻهوءَ جو هيانءُ پريل هوندو تنهنڪري دل ۾ خوشي هونديس جا سندس منهن جي سرهائي مان پيئي پڌري ٿيندي ۽ سهي ڪبو ته هن وٽ چار ڏوڪڙ آهن، پر واڻين جي حالت ۾ سهي ڪري نه سگهبو آهي.

ٿري چوندا آهن ته اوچتو اوکيءَ ۾ جتي پنهنجو پيءُ ڀاءُ، مٽ مائٽ، عزيز دوست وغيره ڪم جا نه ٿيندا آهن، اتي پنهنجو پئسو ڪم جو ٿئي ٿو. ناڻي سان جا نه ماسي، سا نه ماسي. پئسو نه آهي جو هٿ ۾ هجي، تنهنڪري چوندا آهن ته ”ڪُنُ، ڇي، جيءَ سُنُ“. هٿ ۾ هوندو ته گهرج مهل ڪم جو ٿيندو. اڌارو ڪيترو نه ڏئل هجي پر اهو مهل تي ڪنهن نه ڪم جو نه آهي، تنهنڪري ٿري ڪفايت ڪري ڪجهه بچت ضرور رکڻ جي ڪوشش ڪندا آهن.

پوريل ڌن بابت اڪثر ماڻهو چوندا آهن ته گهڻي وقت بعد جاءِ ۾ تفاوت ٿئي ٿو ۽ ساڳئي هنڌ کوٽڻ سان هٿ نٿو اچي، يا ڪي چوندا آهن ته فلاڻي هنڌ ديڳ، ڌن جي آهي پر مٿان نانگ ويٺو آهي جو ڪڍڻ نٿو ڏئي. جاهليت جي ڪري اهو اثر ماڻهن جي دل تي پڪو ٿي ويو آهي. چوندا آهن ته ”پرائي اماڻ ڌرتي به نه ڏوهي“، يعني ڌرتي به امانت ۾ خيانت نٿي ڪري. سون ۽ چاندي جا زيور اڃا به ماڻهو ڌرتيءَ ۾ پوريندا آهن.

باب سترهون

ڪچهري

ويچارن ڳوٺن کي نه پيٽ پورت لاءِ ڪاڌو، پَٽ ڍڪڻ لاءِ ڪپڙو ۽ رهڻ لاءِ آجهو ڪکي، جنهن لاءِ رات ڏينهن مسلسل هڻ ڪرڻ، پٽ ڪوهه ڪرڻي ٿي پوي ۽ اڳين هجي هجي ليٽ ڪڪ ٿيو پئجي. اها انساني فطرت آهي ته اهڙي وقت، پوءِ غريب هجي يا غني، آيرو هجي يا سَيرو، دنيا جي جنجال کان پوءِ، دل خوش ڪرڻ لاءِ ڪاله ڪا وندر ضرور هجي، نه ته انسان هن حياتيءَ مان ڪڪ ٿيو پوي. ڪيترو به ٿڪو ماندو ماڻهو هجي، سوين غمن جا غبار اچي ڪڙڪن، ماڻهو موڳو ۽ ملول هجي، ان مهل جي ڪاله ڪا دل وٽندڙ وندر هوندي ته اوڏيءَ مهل اهي گوندر سڀ ڪم ٿي ويندا ۽ انساني دل خوشيءَ سبب بهار ٿي ويندي.

سڌريل دنيا جي ماڻهن پنهنجي وندر لاءِ ڪئين وسيلا موجود ڪيا آهن. شهرن ۾ سئنيمائون، ناٽڪ، ثقافتي نماءِ، نمائشون، وندرائيندڙ پروگرام، سرڪس، ريڊيو، ڪلب ۽ پيا به ڪئين تفريح طبع لاءِ پروگرام پيدا ڪيا آهن، جن تي ڳالهي پڳو خرچ اچي ٿو. پر ويچارا ڳوٺ، جن وٽ نڪو ايترو پئسو ۽ نڪي ڪي وسيع وسيلا، جو متيون مشغوليون ۽ محفلون ميسر ڪري سگهن، انهن لاءِ وندر جو وسيلو آهي سگهڙن جي ڪچهري، جتي ڀائي پئسو خرچ ڪونه ٿئي، جتي شهرين وانگر گهڙيءَ پل لاءِ نه رڳو دل خوش ڪن پر منجهانئن ڪافي تراڻن جو آئيندي حياتيءَ ۾ به ڪم اچي.

ماڻهو ڏسو ته بلڪل سادا، ڏسڻ ۾ ابوجهه پيا معلوم ٿيندا. علم کان بي بهره، ليڪن تي پورو اٿو نه ڪونه هوندن، ڪي ته

ٻُڌيءَ اَگهاڙا، ميرا ۽ گدلا، جن جي ڏسڻ ۽ ڳڌ وٺڻ سان شهري شوقينن کي ڪراهت پيئي محسوس ٿيندي. پر جڏهن ڪچهريءَ ۾ اچي ڦالڪ هڻي ٿا ويهن ۽ مُنهن کولين، تڏهن اهي ٿا ٻارا ٻارين، جو علم و ادب جا قابل پروفيسر به اهو رنگ ڏسي داد ڏيڻ تي مجبور ٿيو پون.

خاص ڪري شادي غمي وقت يا مهمان جي اچڻ مهل جڏهن ججها ماڻهو اچي گڏ ٿيندا آهن، تڏهن موج لڳيو وڃي. گهڻي وِيهَڪ جي ڪري ٿڪ ٿيو پوي، يا بعضي ننڊ به اچيو وڃي، يا هڪ قسم جي ولدر هجي ته سڀيئي ان مان خوش ڪونه ٿيندا، ڇو ته انسان جي فطرت آهي ته ڪنهن کي ڪهڙي ولدر وڻي ۽ ڪنهن کي ڪهڙي، تنهنڪري ڪچهريءَ جو رخ به ڌار ڌار نمونن بدلبو رهي، جيئن سڀيئي ولدريا وينا هجن ۽ سڀڪو ان رس جو سواد وٺندو رهي.

ٿر ۾ مڱڻهار، ڀاٽ، چارڻ ۽ ڪَرڙا رهندا آهن. اهڙن موقعن تي ڪي ڪوٽ سان ۽ ڪي اوچتو قسمت سان اچيو گڏ ٿين. انهن قومن ۾ اڪثر ڪيترا سگهڙ ۽ ڪوي هوندا آهن، جن سان وري ڪي ڳوٺاڻا ساهرس به گڏجن، پوءِ ته سائينءَ کي ڇوان، ڳالهه ئي نه پڇو. "سچ ڪُٺي يا پچ ڪُٺي". هڪ رات ته ڇا، پر ڪئين راتيون گذريو وڃن، پر انهن جو لوڪ ادب کٽڻ جو نه آهي. سڀڪو ملوڪ پنهنجو وارو وٺي.

مڱڻهار پنهنجا ساز، سُرندا ۽ سارنگيون وڄائين، لاڳيــ ڳائين. ڪَڪيري اڪائڻ جو شغل به واهه جو موج ٿو لائي، اهو هيئن ڪندا آهن جو مڱڻهار ڪا شيءِ ڪنهن ملڪ يا شهر يـا ڪنهن مشهور مڪان ۾ لڪائيندو آهي، يعني خيالي طرح اها شئي اتي رکندو آهي. اها ڳالهه سگهڙ ٻوڙي ڪچهريءَ کان لڪل هوندي آهي. پوءِ مڱڻهار انهيءَ ملڪ شهر يا هند ڏي،

جنهن رستي اتي پهچي سگهجي، اهو ڏس پتو ڏيڻ لاءِ سرندي يا سارنگيءَ تي اهڙا سُر ڪيندو ويندو ۽ سالڪ يا ڳوليندڙ اهي سُر سمجهي رستو سهي ڪندو ٻڌائيندو ويندو ته هاڻي فلاڻي هنڌ پهتا آهيون، هاڻي فلاڻو رستو ڏيئي وري فلاڻي هنڌ پهتا آهيون. اهڙيءَ طرح وڌندي وڌندي ليمث انهيءَ هنڌ اچيو پهچن جتي درحقيقت شئي لڪايل هوندي، جڏهن سگهڙ اهو هنڌ ٻڌائيندو آهي، تڏهن منگڻهار قبول ڪندو ۽ ڪچهريءَ ۾ واهه واهه ٿي ويندي آهي. انهيءَ کي ”ڪڪري لڪائڻ“ چئبو آهي. اهو سڀڪنهن جو ڪم نه آهي، پر جو ملوڪ سُرن جي ڄاڻ رکندڙ هوندو سو ڳولي سگهندو.

گرڙا ۽ منگڻهار فقير دودي سومري ۽ علاوالدين، هوٿل پري، راءُ لاکو ۽ مهر راڻي، مومل راڻو، سَڏُولت ساوڻگا، ڏمڻ سونارو، ڪُمندا ٻيروُن، ليلان چنيسر ۽ ٻيون وارتائون (ڪهاڻيون) ڪندا آهن. آکاڻي چوندا ويندا ۽ ان سان گڏ وري ڳاهون ڏيندا ويندا. ڪي وري ٻنا ڳاهن جي وارتائون ڪن، تان جو سڄ اڀري وڃي.

ڪي وري شاهه عبداللطيف جون ڪافيون ۽ بيت (جي گهڻو ڪري عمر مارئي بابت هوندا آهن). ساوڻ فقير جا بيت ۽ ڪن ٿري سگهڙن جا چيل بيت، ڪافيون، ڪهاوتون، چوٽيون، ڳجهارتي ڳالهيون وغيره چوندا آهن، ڪي ملوڪ ڳجهارتون ۽ ڳُوڙها ڏيندا آهن، جي ٻيا سگهڙ ڀڃندا آهن. نوجوانن کي ساوڻ فقير جا لوڙائو بيت وڻندا آهن، جي ڪن تي هٿ رکي چاهه سان چوندا آهن، هتي ڪجهه صنفن مان مثال ڏجن ٿا:

● ساوڻ فقير- ذات جو خاصخيلي ڀوري ناري جو ويٺل هو. قد جو ڇوٽو ۽ بدن ۾ هلڪو هو، سندس شعر جذباتي ۽ جوشيلو آهي. هن کي ميلي-ملاکڙي ۽ شادين تي دعوتون ڏيئي ماڻهو گهرائيندا هئا. هو بيتن ۾ ”سڙيو مران ٿو ساوڻ چئي“

يا "سورن ۾ ساوڻ چڻي" چوندو هو. جنهنڪري بدن ۾ گرمي جي تپت گهٽجي ٿيندي هيس، جنهن کي ٿڌو ڪرڻ لاءِ بيت بيت نوبان گلاس پاڻي جو پيئندو هو. بعضي مٿي پرائي رکندو هو، جنهن مان گلاس پري پيو پيئندو نه هو ۽ پاڻ مٿان اوتيندو نه هو، سندس شعر جو نمونو هيٺ ڏجي ٿو:

بيت

۱- جبل منهنجي جان ۾، ڪيا عشق انگور،
هڪڙا ڏينا پيا ڏاڙهون، ليان ٻن جهليا پالدوُر،
چڙي پيا چاڻيءَ تي، ڪري اوڳھ آروُڙ،
نپوُڙيو نانگ جيئن، گهايو وجهن گهوُر،
هلان تہ جلان، وهان تہ وَهلوُر،
سمهان تہ سک نہ اچي، اٿيان تہ آبوُر،
سڙي دل "ساوڻ" چڻي، چوني سندي چوُر،
عقل مٿ شعور، ليئي گولڊر ڪٽي گم ڪيا.
۲- ڪتي ڪفن پاليان، ڏوٿي ڏيھ ڏيندا،
مرڻ ويل مليرَ ۾، عمر اوڏيندا،
ڪالڊي ٿي ڪلهن تي، جهانگي جهليندا،
سڙهي ڪري سومرا، نشيڙ پاس نيندا،
مهابي مارو مير جي، هٿ ڌ ٻوريندا،
ڀنور جي ڀمرالديءَ، لاشو لٽيندا،
سائين لڳ "ساوڻ" چڻي، ٻڌيون ٻڌميندا،
اتي ٻوريندا، جتي مُلڪ مارو مير جو.
۳- ماڙي چڙهي مارئي، ڪري نرت نگاهون،
ڏسان ٿي ڏوٿيڙن جون، ٻرَ مٿي باهون،
وس وڃڻ جون ويڙهيچا، ڪن سانگي صلاحون،
سنيهڙو سانگين جو، اڄ آيو اتاهون،
اڄ سُپنا ۾ "ساوڻ" چڻي، ڪاهيندا ڪاهون،
ڀنور ٻرالهون، وٺي ويا هن وات تسان.

۴- ماڙي چڙهي ماريي، ڪري سانگياڻي سنا،
ڏنائين گهر ڏوتين جا، چوڏاري چتا،
لڏي ويا چڏي ويا، وڃي وس ويئا،
چوڙي چڏيائون چنن ۾، ڪري قتر قتا،
آءُ ڪسان تي قيدن ۾، منهنجن مارن ميئهن وتا،
هن سڀئي کي "ساوڻ" چئي، هو وساري ويئا،
هينئين جي هينا، شايد سڌ نه هئي سومرا.
۵- ٻارهين رات ياد پيا، منهنجي هينئين تي هنڌڪي،
مارن مٽڪي کين ڪي، چنيءَ جي چنڌڪي،
ماڻهو مهراڻي ملڪ جا، ويا ناڪيڻا لڏنڪي،
ٻڪر ٻاپاڻي ڏيهه جا، ويا چانگن ۾ چنڌڪي،
سڙي دل "ساوڻ" چئي، منهنجي ڪمائي
ڪنت ڪئي،
گوندر جيئن ڪنڌڪيي، ساعت نه پڳي سپرين.
● شاهه صاحب جون ڪافيون.

ڪافيون

سڪي ٿو منهنجو ساهه، عمر آهين منهنجو پاءُ،
پلو سائين، سڪي ٿو منهنجو ساهه.

۱- رات ستي مون خواب ڏٺو تي، جتي وچڙين ڪئي برسات،
ملڪ وٺو ابائـو، جت ساوا ٿيا گاهه-
پلو سائين ...

۲- ڪوٽن منٽرو ڪونه ليکي، ماڙيون محل مون نه وڻن،
چولڪيون چونرا ڪڙهون سهٽيون، اندر چڃي ارواح-
پلو سائين ...

۳- لاکيون لويون لال لڱن تي، اسان جي ريت اهـا،
پت پتولا آءُ نه پايان، ڏيان کهنبن کي باهه-
پلو سائين ...

٤- ٻنائي گهوٽ ”لطيف“ چئي، مارئي ملڪ اماڻ،
ڪيئي ڇڏ ڪوٽ مان، تو در منهنجي دانهن-
پلو سائين ...

آءٌ ٻنڌ ٻانهي ٻنڌ ڪار ۾، منهنجي سڱڙي لهجو سار،
پلو سائين وٺا نه ميگهه ملار.

١- ڏڻ ڪاهيو ڏڻ واريان، ڪنهن تي خمار،
ماندي نه تي مارئي، ٻاڙي وارا ٻهنوار-
پلو سائين ...

٢- عمر اسان جي ڏيهه ۾، ڏونرن ٻڪا ڏار،
مون جيڏيون ملير ۾، سرتيون ڪن سينگار-
پلو سائين ...

٣- ڪنوٽن خوب خوشيون ڪيو، ڪڪر ڪارو ٻيار،
موڳهون مينهن ملير ۾، ساوڪ ڪيا گلزار-
پلو سائين ...

٤- سرتيون شاهه ”لطيف“ چئي، ڪنوٽن ڪيل آبار،
ڪيئي ڇڏ ڪوٽ مان، واڳ وطن تون وار-
پلو سائين ...

ٻين شاعرن جون به ڪافيون شعر چاهه سان چوندا آهن.
هيءَ ڪافي ”اشرف شاهه“ ڪاموري شريف واري جي آهي:

*

منهنجي ڪل مارن ڪاڻ لڏي،
منهنجي سڌ سانگين ڪاڻ لڏي،
قسمت آندي قابو قيد ڪري.
ادا ڙي عمر ڏالون ويٺي ٻاپان،
مان اڃن منهنجا ويڙهه وري،
منهنجي ڪل مارن—

مَرَڪَ مارن جو ميٺ مٿي ۾،
تِڙ تي رهي منهنجي خان ڦٽي،
منهنجي ڪل مارن--
لاکيڻُون لوڀون لال لڱن تي،
آباڻن آنديون ڪالهه ڪٽي،
منهنجي ڪل مارن--
هن ڀرٽي کان مرڻ موچارو،
لنؤن وهي لائيندس وڙهه وري-
منهنجي ڪل مارن—
"اشرف شاه" چوي ويندس اوڏاهين،
لاهي چڏ دل تان خيال ڪٽي-
منهنجي ڪل مارن—

سينگار جو بيت

(محبوب جي ساراهه-'شادي' سکھڙ جو چيل:)
ڪيم عرض الله کي، دوست سٽي دلبر،
چوڙي وار ڦٽا ڪيا، ڪارا ڪولڏر ڪڪر،
ڀرون تنهنجا ڀالا جيئن وراڪو وجهن ور،
اکيون تنهنجيون عجيب سهڻيون، ليزا ليڻ ڪڪر،
سولهي لڪ لراڙ تي جيئن جهرڪي ڀيو جهَوَرَ،
سدا ڏند سهڻا اٿيئي، ڀيا ڀٽي لال قمر،
ڏس مُنهن منهنجي محبوب جو، آهي شمع کان سڌر،
مور ڪڇي محبوب جي، ڪولهين والکر ڪر،
عجب سهڻو آرهه آهي، سينو ساڻ سَچر،
چيلهه تنهنجي چارڪ جهڙي، جا وجهي ڀيچ ابر،
پير تنهنجا ڀدمٽا، ڏس هٿن ۾ هنر،
لسين تنهنجن لڪرا ڀڏا، واليون وڏا ور،
لميو ليهي لراڙ لي، آلي ساڻ آمر،

پيا جي پيرّا ٻاسن ڪان، تنهنجي ڏاوڻي ڪري ڏمر،
نٿ ٻولو ڏڪ ۾ ڏس، لعلن سنڌو لشڪر،
ڏُهري تنهنجي دل ڪسي ويٺي، هَسي پڌا هنر،
تعويذ تنهنجا تيز وڏي سان چوڙن پڌا چڪر،
ميناڪاري منگليون ڏس ڪنگڻن جا ڪڪر،
چلا مُنڊيون چيچ ۾ ويڙهه وڏا ور،
ڪڙيون توڪي ڪوڏ مان، ڏس ٻازيڻن جا ٻر،
مينڌي جا محبوب لاتي، مُکڙن ۾ مَهر،
هڪ پوشاڪ پرين ڪي، ايها ويس وڳا ويتر،
گهه ڳاٽالي نه اچن، جي هٿا جان مٿي جهَوَرَ،
مالدو تو معشوق لاءِ، ٿيو عاشق جو اندر،
شوق منجهان "شادي" چٺي، دوست سڻ دلبر،
ڪر ناز منجهان نظر، هن پرديسيءَ پرئين تي.

● گرڙا وري وارتائون ڪندا آهن جي اڪثر گهرن ۾ ٻيرسن مرد ۽ عورتون ٻارن کي ٻڌائيندا آهن. جن ۾ بادشاهن، وزيرن، جنن، ڀوتن، ديون، پرين، جانورن، پکين وغيره جون آکاڻيون هونديون آهن. ڪي سگهڙن جون نصيحت آميز ڳالهيون چوندا آهن. جيئن ته:

چارئي نه وسرن

موران نان ميهه نه وسري، منگت نان ڏاتار،
ماهيلي نان ڀيهر نه وسري، هاري نان پٽنوڳار.

سگهڙ چوي ٿو ته مور پکي ميهن يعني برسات کي هر وقت ياد ڪندو آهي. تنهنڪري ڪيس اها نه وسرندي آهي. منگت يعني ڀينو فقير کي ڏاتار يعني سخي مرد نه وسرندو. ماهيلي يعني ٻرڻي ويل ڪنوار کي ڀيهر يعني مائٽاڻو ڳوٺ نه وسرندو ۽ ٻنيءَ تي ڪم ڪندڙ هاريءَ کي پٽوڳارڻ يعني پٽو ٻيا ڪاڏو آڻيندڙ نه وسرندي آهي.

پنج ئي پاڙي

ڀاڻ اڇا ڪپڙا ڪري، گهر ۾ جوءِ اگهاڙي،
ڪم ڦٽي هڪل ڪجي، تڏهين ڪنهي ڪياڙي،
اڻ ڪونيو اتي وڃي، هٽي ڌهل تي تاڙي،
عقل جو ابلپهنوار، گهٽي هٽي ڪچهري ۾ جاڙي،
ٻه چوري وڙهائي ڏئي گهر کي اماڙي،
اهي پنج ئي پاڙي.

جو ماڻهو ڀاڻ سنا ڪپڙا ڪري ۽ گهر ۾ زال لاءِ سادو ڪپڙو به نه هجي ۽ قائل ٽُٽل ڪپڙن ۾ وقت ڪاٽي. اوچتو ڪم ڦٽجي وڃي ۽ ڪيس مدد لاءِ سڏ ڪجي تڏهن ڪياڙي ڪنهي يعني انڪار ڪري يا گس گساءِ ڪري (ڪياڙي ڪنهڻ ڪيڏيٻٽي جي نشاني آهي). ڪو ڪيس سڏ نه ڪري، پر ٻنا سڏ جي ڪٿي وڃي ٻين جي ڳالهين ۾ ٽپي پوي (ڌهل تي تاڙي هڻڻ معنيٰ اجايا يت-شت هڻڻ يا ٻين جي ڳالهين ۾ ٽپي پوڻ). بيوقوف، جو ڪنهن ڳالهه کي سمجهيئي نه، پر ڪچهريءَ ۾ اجائي جاڙي هٽي يعني ٻڪ ٻڪ ڪري. جو ٻن ماڻهن جي وچ ۾ اجايون سچايون هڪيئي جون گهٽ وڌ ڳالهيون ٻڌائي، چغليون هٽي، انهن کي وڙهائي گهر ڦٽائي (گهر کي اماڙي ڏيڻ معنيٰ وڙهائڻ). سگهڙ چوي ٿو ته اهڙن پنجن ئي قسمن جا ماڻهو پاڙي آهن.

پنج ئي نه وسرن

ميهه موران، ٻن ڪولڃران، انبا رس سوئان،
ويڻ سڄڻ، جنم ڀومي، وسرسي موئان.

مور پکي کي مينهن يعني برسات، ڪولڃر يعني هاٿيءَ کي ٻن يعني جهنگ، سوئان يعني طوطي کي انب جو رس، ۽ مرد کي دوست جو ويڻ يعني ڪڙو ٻول ۽ پنهنجي جنم ڀومي يعني مالناٽو ملڪ، جتي سندس جنم ٿيو، اصل نه وسرندو آهي. اهي مرڻ کان پوءِ وسرندا.

ڀاڄ ڪئي بدنام

گاهو ڪپڙ ڇيٽو، نر گهوڙو وهي ڏُڪام،
ڪرَڪ ڪري ڪاٺي، گهر آئي مزمان،
ڪاڏيو رڻ نه چڙهي، گهر هٽي شوغان،
راجا جوٽ ٻولي، اهي ڀڄ ڪئي بدنام!

ڪن ڪن ڪاهن جي عادت ٿيندي آهي جو اهي ڪپڙي جا ٽڪر ڦاڙيندا آهن. اهڙو ڪاهو جي گهر ۾ هوندو ته ڪڏهن مالڪ جا ڪپڙا ڦاڙي، ٽُڪي، خراب ڪري ڏاڍو نقصان ڪندو. نر گهوڙو جو ٻنڌ هلي نه سگهي ۽ ڏُڪام هلي، جنهن ڪري سواريءَ ۾ انهيءَ سوار کي ڪک ڪري يا ڪن حالتن ۾ ڇڪي وجهي، يا چيلهه ۾ سور وجهي، يا چيلهه ۾ سور وجهي بيمار ڪري ڪن عورتن جي عادت ٿيندي آهي ته گهر ۾ جي ڪو مزمان آيو ته خواه مخواه پنهنجي منهن يا مڙس سان ڪرڪ يعني کٽ پٽ يا تڪرار ڪنديون آهن. اهڙي ڪاٺي يعني عورت گهر ۾ هٽ مصيبت آهي. ڪيڏي ماڻهو، جو ٻهادري جهڙو ڪم ڪجي ته منهن نه ڏئي، ۽ گهر ۾ ويهي ڳال وٽ پنهنجي ٻهادري جي ساراهه ڪري ۽ ڏاڙ هٽي (رڻ چڙهڻ يعني لڙائي تي وڃڻ). ۽ راجا، جو ڪوڙ ڳالهائي. سگهڙ چوي ٿو ته اهي پنج ئي بدنام آهن.

ست ڳيون سنسار

ڏرتي ميکهه نه رَڃيشي، آڳ نه رَڃيشي ساڙ،
راجا راج نه رجيشي، موت نه رجيشي مار،
ڪيشون نفس نه رجيشي، ٻرس نه رجيشي نار،
دو نشان نه رجيشي، ڏئي سڄڻ ڪلتار.

ڪيترو به ميکهه يعني مينهن پوي ته به اهو سمورو پاڻي ڌرتي آهستي آهستي چُوسي ويندي ۽ ڍءُ نه ٿيندس. باهه جي سامهون جيڪا به شيءِ آئي تنهن کي ساڙي ويندي ته به ڍءُ نه ٿيندس. بادشاهه وٽ ڪيترو به ملڪ هجي ته به پاڻيندو

ته اهڙا ٻيا به ملڪ فتح ڪريان. ساهوارن جي مارڻ ڪري، موت کي ڀؤ نه ٿيندو، سدائين اهو رستو هليو ايندو. عيش عشرت مان نفس کي ڪڏهين به ڍؤ نه ٿيندو. پرش يعني مرد جو نار يعني زال مان ڍؤ نه ٿيندو، پنهنجي اکين کي محبوب جي ڏسڻ مان ڪڏهين به ڍؤ نه ٿيندو. سگهڙ چوي ٿو ته دنيا ۾ اهي ست ئي شيون سدائين بکيون آهن.

ڀاٽ ۽ چارڻ وري هندي ۽ مارواڙي ٻوليءَ ۾ چند ۽ ڪهاوتون: بهاري، گنگ ڀٽ، بيربل ۽ ٻين جا گفتا ۽ چوڻيون وغيره ٻڌائيندا آهن. چند مثال ڏجن ٿا:

مانُ گهٽي ڪُڇه مک سين مانگت، پريت گهٽي نت پَر گهرَ جايا،
گيان گهٽي نرمُورکه ڪي سنگت، ڌيان گهٽي چت ڪو ڀرمايا،
ليج گهٽي پرنار ڪي سنگت، ڀُڳت گهٽي ٻَهُو ڀوجن کايا،
شوڪ گهٽي ڪڇه ساڌ ڪي سنگت، روگ گهٽي ڪُڇه اوکت کايا،
داس "بهاري" ڏک ڏارِدَر گهٽي، گووند گووند گايا.

ڪو ڪٿي ست پيڙهو شاهوڪار، عزت آبرو ۽ مان شان وارو هجي، پر جي پنهنجو سومان نه رکي، هر هر پيو ڪنهن نه ڪنهن کان ڪجهه نه ڪجهه گهرندو ته سندس عزت نه رهندي، پر جي ڪٿي غريب هجي ۽ پنهنجو سومان رکندو اچي ۽ ڪنهن وٽ به خواهه مخواهه هٿ نه ٽنگي ته اهڙي ماڻهوءَ لاءِ سڀڪنهن جي دل ۾ عزت هوندي. ڪٿي ڪنهن سان ڪيتري به صُحبت ۽ محبت هجي، پر جي هر هر پيو هن وٽ ويندو ته عزت نه رهندي ۽ محبت به هلي ويندي، ۽ اڳيون انسان به منجهائنس ڪڪ ٿي پوندو. "هر هر هلڪائي وڃڻ در دوست جي،" در در ڏڪا کائبا ته عزت نه رهندي، ٿورو وڃڻ وڌيڪ شانائتو آهي. ڪهڙو به عاقل هجي پر جي نرمُورکه يعني بيوقوف جي سنگت ۾ رهيو ته اڳيون سوجهرو به وڃائيندو، تنهنڪري اهڙي سنگت کان پاسو ڪجي. جيڪي درويش رات ڏينهن

ڌڻيءَ جي ٻندگيءَ ۾ محو آھن، اھي ٻه جي ڪڏھن ڪنھن لالچ جي اميد دل ۾ رکندا ته ڌڻيءَ جي يادگيري وسري ويندن. ڪيترا انسان رعبدار ھوندا آھن ۽ ماڻھن تي انھن جو ڪافي اثر ھوندو آھي، ٻر جي اھي ڪنھن ترڪار يعني ترائي زال سان رستو رکندا ته ڪيترن جي غرض ڪيڏي ٻولڏين، جنھن ڪري اھو رعب نه رھندو ۽ گھٽجي ويندو. ٽھڙو يعني گھڻو کائڻ ڪري سمجھ جي طاقت گھٽجي ويندي آھي. دل جو شوق يعني دنيا جون سڌون ۽ جنجال ڪنھن درويش جي صحبت سان ئي گھٽجي سگھي ٿو ۽ ماڻھوءَ جي دل جو لاڙو دنيا جي لالچ کان ڪڇي خدا صاحب ڏي ٿيندو. روڳ يعني بيماري ڪجھ اوکت يعني دوا کائڻ سان لھندي آھي. سگھڙ ٻھاري چوي ٿو ته ڏک ۽ ڏاڙِدَر يعني تڪليفون ۽ لاچائي فقط خدا جي بندگي ڪرڻ سان ئي گھٽجي سگھن ٿا.

”گھنگھور ٽڪور سمين مور ڇپي نه ھين، ٽڙي ڇپي نھين ٻاگ اڏايا،
چنچل نار ڪي چال ڇپي نھين، نين ڇپي نھين نينھن لگايا،
نارن ڪي اوٽ ۾ چندر ڇپي نھين، سورج ڇپي نھين بادل ڇايا،
رڻ کيتر ۾ رجپوت ڇپي نھين، ڏاتار ڇپي نھين گھر منگت آيا،
جوگي ڪا بيک ايڪ ڪري، ڪرم ڇپي نھين ڀڀوت لگايا،
”ڪنگ“ کھي سڻ شاھ اڪبر، لنگ ڇپي نھين ڇپي ڇپايا.

برسات وقت جڏھن گھن گھور ٽڪور يعني اولاھيءَ ۾ گوڙ جو آواز ٿيندو آھي تڏھن مور ھڪي رڙ ڪندو آھي. سگھڙ چوي ٿو ته گوڙ وقت مور ھڪي لڪو نه رھندو ڇو ته ھن جو سڀاءُ آھي، يڪدم دانھن ڪندو. ٽڙي يعني گھوڙي نه جڏھن سوار واڳ ھٿ ۾ جھليندو، تڏھن پلي ھڄي يا ٻڌلي، يڪدم ٻاڻ کي ظاھر ڪندي، لڪي نه رھندي. اشراف ۽ عزت واري عورت ھميشه سومان سان رھندي، ٻر جيڪا چلولي

هوندي سا هيڏانهن هوڏانهن ٻيئي نهاريندي؛ ڏاڙهين مرد کان لڪي نه ڪندي، خواه مخواه زور ڪري ڳالهائيندي يعني اهڙي هلت هلندي جيئن ٻئي جو ڏيان ڏانهنس ڇڪجي ۽ اها لڪي نه رهندي ۽ ظاهر ٿي پوندي. جي ڪنهن جو ڪٽي لينهن لڳل هوندو ته اهو ڪيترو به لڪائڻ سان نه لڪندو ۽ ان جي اک مان ئي سمجهو ماڻهو سهي ڪري وٺندو. چنڊ جي روشنائي، وڏيڪ تيز هئڻ ڪري آسمان ۾ تارا ڪيترا به هجن ته به لڪي نه سگهندا ۽ سج بادلن جي آڏو اچڻ ڪري لڪي نه سگهندو. لڙائيءَ جي ميدان ۾ رجپوت يعني بهادر يا سورهيه ماڻهوءَ کي موت جو ڊپ ڪونه ٿيندو ۽ ٻنهنجي بهادري ڏيکارڻ لاءِ ظاهر ٿي پوندو ۽ اهڙو شخص لڪي نه سگهندو. گهڻائي ماڻهو ٻنهنجي سخاوت جون ڳالهيون ڪندا آهن پر خبر تڏهن پوندي آهي، جڏهن ڪو منگت يعني خيرات گهرڻ وارو ايندو آهي. ڪنجوس ماڻهو اهڙي وقت لڪي ويندو، پر سخي مرد ظاهر ٿي پوندو ۽ خيرات ڏيئي خوش ٿيندو. چوندا آهن تہ جيئن تقدير ۾ لکيل هوندو تيئن ٿيندو. هندو چوندا آهن ته ورڌاتا مستڪ تي جيڪي لکي ٿي ائين ٿئي ٿو. سگهڙ چوي ٿو ته ماڻهو ڪٽي ڪيترا به حيلا وسيلا ڪري، جوڳين جا ويس ڪري، نراڙ تي ڀڀوت لڳائي، ته به اهو ميٽجي نہ سگهندو ۽ جيئن تقدير ۾ لکيل هوندو تيئن ٿيندو. گنگ ڀٽ اڪبر بادشاه کي چوي ٿو ته لنگ يعني هيرو جو بلڪل قيمتي آهي ۽ سندس چمڪ تجليدار آهي، سو لڪائڻ سان به لڪي نه سگهندو.

”گيان وڏي گٽوان کي سنگت، ڌيان وڏي تپ سنگ ڪينو،
موهه وڏي پروار کي سنگت، لوڀ وڏي ڌن ۾ چت ڏينو،
ڪروڌ وڏي نرمولي کي سنگت، ڪام وڏي ترشا سنگ ڪينو،
پنڊت وويڪ ويچار وڏي، ڌيان سچڙ سيڻ سنت سنگ ڪينو.“

گڻوان يعني اوچ اخلاق واري انسان جي صحبت ۾ سمجهه وڌندي ۽ ڌيان يعني خيال کي ہڪ جاءِ ڪرڻ يعني محڪم ارادو، تپسيا ڪندڙ (جيڪي پنهنجي دل جي سڌن کي روڪي وٺنا آهن) جي صحبت مان حاصل ڪبو. موهه يعني دنيا جي لالچ، پروار يعني ڪٽنب جي چاهه ۾ وڌندي آهي، ڇو ته عيالدار ماڻهوءَ کي ڪٽنب جي پالنا ڪرڻ لاءِ اليڪ گهاٽ گهڙڻا پون ٿا ۽ ڌن يعني ناڻو ۽ ملڪيت اهڙي شئي آهي، جنهن ۾ چت لڳائڻو ته لوڀ وڌندو ويندو. ملڪيت ڪيتري به وڌي، تڏهن به دل اڃين ڪڏهن به نه چوندي ته هاڻي ڪافي ملڪيت ٿي آهي ۽ وڌيڪ لاءِ ڪوشش نه ڪريان. ملڪيت جي سڌ پوري ٿيڻ جي نه آهي. بي عقل ماڻهوءَ جي دوستيءَ جي ڪري شيطان وڌندو آهي، دل ۾ اهڙو حسد ٿيندو آهي، جو ٻين کي چڱي حال ۾ ڏسي اندر ۾ پيو سڙندو ۽ ڪروڌ ڪندو. ڪام يعني شيطاني خواهشون پرائي زال جي صحبت جي ڪري وڌنديون آهن. سمجهه، خيال، آدرش ۽ اخلاق سچرڻ جي ڌيان يعني خدا پاڪ جي اندر ۾ يادگيري ڪرڻ سان وڌندا آهن، جي ست سنگت يعني اوچ اخلاق وارن درويشن جي صحبت مان حاصل ٿيندا آهن.

”ڪيسرَ ڪياري جي ڪَرو اگر چندن ميلاءِ،
گلاب جل سين سينچيا ڪَرو، توئي پياز ٻانس نه جاءِ.“

پارو ٿاهي ان ۾ ڪيسر ۽ چندن جو پاڻ وجهي، گلاب جي پاڻيءَ جو ريج ڏيئي ان ۾ پياز يعني بصر پوکيو، جڏهن تيار ٿئي تڏهن سنگهي ڏسو ته ان جي اصلوڪي ڌپ نه ويندي ۽ اها ساڳي رهندي. سگهڙ جو مطلب آهي ته جي ڪنهن ماڻهوءَ ۾ بنيادي گڻ يا اوگڻ هوندو ته اهو نه ويندو ۽ هليو ايندو.

عادت نہ مٽجي عادتي، عِلت مور نہ جائي،
اُٺ ڇُٽو ڪَٽڪَ ۾ تو ٻي ڪَنڊا چَڻَڻ چَڻَڻ کائي.

سکڻ ڇوڙي ٿو تہ جي ڪنهن ماڻهوءَ ۾ ڪا عادت پئجي وڃي، تہ هو اها علت اصل نہ ڇڏيندو. جيئن اُٺ جي عادت آهي ڪنڊن وارا وڻ کائڻ، سو جي اُن کي ڪٽڪ جي ٻوڪ ۾ ڇڏي ڏبو تہ بہ هو پنهنجي عادت موجب ڪنڊن وارا ٻوٽا چونڊي چونڊي اهي کائيندو.

● ڳُجهارتي ڳالهيون- اڳي سکڻ ۽ سالڪ هڪ ٻئي جي سمجهہ پرکڻ لاءِ حقيقتون ڳجهارتن، ڳاهن، گوڙهن، شعرن، ٻولين ۽ چوڻين ۾ پيش ڪندا هئا، جن ۾ لفظ بلڪل سادا پر خيال بلڪل اونها سمايل آهن ۽ جو سواد ۽ مينا اُنهن مان ملي ٿو، سو ڪتابن پڙهڻ مان ڪٿو ملي. اڳيان بہ اهڙا پارکو هوندا هئا، جي، اهي سمجهي جواب بہ اهڙي نموني ڏيندا هئا. ڪي اهڙيون حقيقتون هيٺ ڏجن ٿيون:

(۱) ڪجهہ وقت جي ڳالهہ آهي جو ٿر ۽ ڪڇ جي وچ ۾ آمدرفت ڪڇ جي رڻ وچان ٿيندي هئي. رڻ جي ڪنڌيءَ تي هڪ ڳوٺ هو جنهن ۾ هڪ شاهوڪار، ڌرماتما مهتو (واڻيو) رهندو هو. هن اتي هڪ ڌرمسالا (مسافرخانو) ٺهرائي هئي، جتي آيو ويو ليڪي پکهر ٺاريندو هو. ماني ليڪيءَ جو بندوبست سيٺ جي پاران ٿيندو هو ۽ پارهوئي پاڻيءَ جا مٽ ڀريا پيا هوندا هئا، جن جي پرسان پاڻي پيئڻ لاءِ ٿانءَ لوٽا، گلاس ۽ وٽا رکيل هوندا هئا. آئي وئي جي سار سنڀال لهڻ، کائڻ حال احوال وٺڻ سيٺ پنهنجو فرض سمجهندو هو ۽ تنهن کان سواءِ ڪچهريءَ جو بہ ڪوڏيو هوندو هو. ڪڏهن اهڙا ڪي سکڻ ۽ سالڪ ايندا هئا تہ رس رهاڻ ۾ سڄ اُڀاري اُٿندو هو.

هڪڙي ڏينهن سيٺ ڌرمسالا ۾ ويٺو هو تہ هڪڙو قافلو اچي پهتو. مسافر اُڃايل هئا، سي اچي پاڻي پيئڻ لڳا. هڪ

مسافر جيئن مٽ جو ڍڪ لاهي ٻاٽيءَ جو ولو ٿي ڀريو تيئن اهو هٿان ڇُٽي مٽ ۾ ڪِري پيو، جنهنڪري ٻاٽيءَ ۾ ٻُڙڪا ٿيا. سيٺ اهو لقاءُ ويٺي ڏٺو، تنهن خيال ڪيو ته هتي ڪئين ماڻهو ٻيا اچن جن ۾ ڪيترا سگهڙ ۽ سمجهو به هوندا آهن، تنهنڪري اها ڳجهارت "ٻاٽيءَ ۾ ٻڙڪا ڙي، ٻاٽيءَ ۾ ٻُڙڪا" ناهي ڏيان، من ڪو اهڙو مائيءَ جو لال نڪري پوي جو پيچي ٻڌائي. ڪيترا قافلا آيا ۽ ويا، ڪيترن کي اها ڳجهارت ڏنائين، مگر اهڙو ڪو سگهڙ يا سالڪ ڪونه مليو جو ڪيس پيچي ٻڌائي. هڪڙي ڏينهن ڪا ڄڃ ڪچ ڏانهن ٿي ويئي، سا رات ٻوٽ ڪري هن وٽ ترسي بيٺي. ماني ٽڪي کائڻ بعد رات جو ڪچهري لڳي. ڳالهين ڪندي سيٺ چيو ته ڪيتري وقت کان دل ۾ هڪ ڳجهارت آهي، پر ڪو اهڙو سگهڙ نٿو ملي جو پيچي ٻڌائي. اوهان جي ڄڃ سان گڏ ڪي سگهڙ به ضرور هوندا، جي ڪو هجي ته ڳجهارت ڏيان. اتي سڀني کي شوق ٿيو. ڄڃ ۾ هڪڙو ساڏُر ملوڪ سگهڙ هو. هن چيو ته ڀلي ڳجهارت ڏي ته ڳوليان.

مهتي چيو ته:

ٻاٽيءَ ۾ ٻُڙڪا ڙي، ٻاٽيءَ ۾ ٻُڙڪا.

ساڏور جواب ڏنو ته:

مائي ولوڙيو منڊيءَ کي، جنهن جو ٿيو ڏڪاءُ،
منڊي ڪري پيئي ڏولري ۾، ڏولري ڪيا ٻُڙڪا،
تو پاليو ڙي مهتا، ته ٻاٽيءَ ۾ ٻڙڪا ڙي، ٻاٽيءَ ۾ ٻُڙڪا.

مهتي چيو ته:

نه پڄي ڙي ساڏُر، نه پڄي.

ساڏور وري چيو ته:

آئيون هيون ڏر ٿنڀ سان، مٿان پيو ميو،
ليٽ هئي، پيرن ۾، ڪنڙي پڇي ڪيا ڪڙڪا،
تو پاليو ڙي مهتا، ته ٻاٽيءَ ۾ ٻڙڪا ڙي، ٻاٽيءَ ۾ ٻڙڪا.

مهتي چيو ته:

نه پڳي ڙي ساڏور، نه پڳي.

ساڏور وري چيو ته:

مينهون هيون ڪنڌيڙيون، وڻيون هيون ٻالڙي ٻمت تي،
شينهن ڪٽي رُوڙ، ٻڇڙي مينهن جي ڪرن ڪما ڪڙڪا،
تو پاليو ته مهتا، ٻاٽيءَ ۾ ٻڙڪا ڙي، ٻاٽيءَ ۾ ٻڙڪا.

مهتي چيو ته:

نه پڳي ڙي ساڏور، نه پڳي.

ساڏور وري چيو ته:

ورت چڙهي واهُ تي، د آئي اوڙاڪ جي آڙ ڪا،
پوڻ ڪيري ٻيو تڙ ۾، ته تڙ ڪيا ڪ-ڙڪا،
تو پاليو ته مهتا، ٻاٽيءَ ۾ ٻڙڪا ڙي، ٻاٽيءَ ۾ ٻڙڪا.

مهتي چيو ته:

نه پڳي ڙي ساڏور، نه پڳي.

ساڏور چيو ته:

ڪنگرو اڀ آسمان ۾ جهلمو ڪنهن متاءَ،
ڪنگرو ڪيري ٻيو ڪن ۾ ته ٻاٽي ڪيا ٻڙڪا،
تو پاليو ڙي مهتا، ته ٻاٽيءَ ۾ ٻڙڪا ڙي، ٻاٽيءَ ۾ ٻڙڪا.

مهتي چيو ته:

نه پڳي ڙي ساڏور، نه پڳي.

ساڏور وري چيو ته:

سنهي رڏي ٻتري، تڏهن ڏولي ڪيا ڏڙڪا،
ولو چڙهيو چمبَ تي، تڏهن رَبَ ڪيا ٻڙڪا،
تو پاليو ته مهتا، ٻاٽيءَ ۾ ٻڙڪا ڙي، ٻاٽيءَ ۾ ٻڙڪا.

مهتي چيو ته:

نه پڳي ڙي ساڏور، نه پڳي،

ساڏو ور ري چيو ته:

کيو ٿاڻ هت ۾، ڪير يو جيشن هٿا،
ولو ڪيريو مٿت ۾، تڏهن ٻاٽي ڪما ٻڙڪا،
تو ٻاليو ڙي مهتا، ته ٻاٽيءَ ۾ ٻڙڪا ڙي ٻاٽيءَ ۾ ٻڙڪا.

تڏهن مهتي چيو ته:

تو ٻڳي ڙي ساڏو، تو ٻڳي.
چوڏاري ڪچهريءَ ۾ واه واه ٿي وئي.

—

(٣) هڪڙو بادشاهه هو، جو هڪڙي ڏينهن گهوڙي تي چڙهي گهمڻ ويو. رستي تي اڳيان هڪ وڏن سڱن واري ڍڳي سامهون آئي، جا ڏسي کيس خيال ٿيو ته وڏن سڱن جي ڪري ڍڳي کهڙي نه سهڻي ٿي لڳي. اڳتي وڌيو ته هڪ بلڪل حسين عورت ڏٺائين، دل ۾ چيائين ته هيءَ کهڙي نه سهڻي ٿي لڳي. اڳتي وڌيو ته وڏو ٻڪو ٻڌل هڪ مرد سامهون آيو، دل ۾ چيائين ته وڏي ٻڪ مرد لاءِ سينگار آهي. ازان اڳتي ويو ته هڪ متاري گهوڙي ڏٺائين، دل ۾ چيائين ته متو متارو وهت کهڙو نه سهڻو لڳي ٿو. اڳتي وڌندو ويو. بادشاهه جي دل تي مٿين حقيقتن جو اثر ٿيو، جنهنڪري سنڌس وات مان اوچتو هي ڳالهه نڪتي:

گاوڙلي تو سينگا ٻتي، رُوپ ٻتي گوري،
ٻرڪڙو تو ٻاڳ ٻتو، ٿينچ ٻتي گهوڙي.

گاوڙلي = ڍڳي، سينگ = سڱا، ٻتي = واري. رُوپ = سونهن، گوري = زال، ٻرڪڙو = مرد، ٻاڳ = ٻڪو، ٻتو = وارو، ٿينچ = ران.

وڏن سڱن واري ڍڳي، حسين عورت، وڏو ٻڪو ٻڌل مرد ۽ ٿلهين مضبوط رانن واري گهوڙي، کهڙا نه سهڻا ٿا لڳن! پرسان ڪنهن ٻڪرار ٿي ٻڪريون چاريون، جنهن بادشاهه جو

اهو گفتو ٻڌي، دل ۾ چيو ته بادشاهه ڀوري ڀرڪ نه ڪئي آهي، سو ٻڪدم ٻڪريءَ کي هٿ هڻي چيائين ته:

هُش چاڙِي، لاهر مارِي،
چ‍رئي راجا گهه ٻگاڙي.

هُش=ٻڪري کي هڪل ڪرڻ جا لفظ. چاڙي=ٻڪري، لاهر=سيئاڙ (جهنگلي جانور، جو ٻڪريون ماريندو آهي.) ٻگاڙي=وهائي، غلط چئي.

ٻڪريءَ کي جيئن لاهر جهنگلي جانور ماريندو آهي، تيئن بيعقل بادشاهه گهه=ڳاهه کي ٻگاڙي يعني وهائي ڇڏيو.

بادشاهه ٻڪرار جو اهو گفتو ٻڌي اچرج ۾ پئجي ويو ۽ يڪدم گهوڙو بيهاري کيس سڏ ڪيائين، جو ويچارو ڏچندو ڏچندو وٽس آيو. بادشاهه کيس آئٽ ڏيندي چيو ته تو جيڪي چيو سو مون ٻڌو. تون ڪوبه ڏپ نه ڪر، هاڻي ڀلا اها ڳالهه درست ڪري ٻڌاء. ٻڪرار هٿ ٻڌي چيو ته جيئندا قبلا!

گاوڙلي تو ڏوڌ بني، سيل بني گوري،
ٻرڪڙو تو عقل بنو، تيج بني گهوڙي.

يعني ڍڳي جي وڏن سڱن واري هجي، پر جي کير نه هوندو ته بيڪار آهي. عورت کهڙي به حسين يا سهڻي هجي، پر جي سيل واري يعني پاڪدامن نه آهي ته ڪنهن نه ڪم جي. مرد ڪيڏي به وڏي پڳ ٻڌي پر جي عقل نه هوندو ته بيڪار آهي. گهوڙي کهڙي به متاري هجي ۽ زالون مضبوط هجن، پر جي تيج يعني چُستي نه هوندي ته کهڙي ڪم جي؟

بادشاهه کي اها ڳالهه دل سان لڳي ۽ ڏاڍو خوش ٿيو. ٻڪرار کي ڪجهه انعام ڏيئي روانو ٿيو.

● ڳُوڙِها- چارڻ، گرڙا ۽ ڪي سگهڙ گوڙها چوندا آهن. لوڪ ادب ۾ اها نرالي شيء آهي. انهن ۾ سگهڙ مطلب واري شيء جي ليڪ الوکي نمولي رکن ٿا، يعني گهربل شيء جو

نالو سنئون سڏو لڳ، ۽ انهيءَ جي اوٽ ۾ لڪل هوندو آهي ؛ انهن شين جي سُٽ=پُٽ، واهڻ=سواريءَ جو وسيلو، رپ=مٽالهين حيثيت رکندڙ. ٻڪ=ڪاٺو وغيره ۾ مطلب لڪل هوندو آهي، جنهن کي ڳولي لهڻ لاءِ بلڪل گهڻي سُڄاڻائيءَ جي ضرورت آهي.

ڪي ڳوڙها اهڙا آهن، جن کي پڇڻ لاءِ ٻندن کي سموهي آخر هڪ شيءِ جي نالي ۾ اهو سمايل هوندو آهي، ۽ اهو نالو ونڊ سان ڳوڙهو پڇيو ويندو آهي. ڪي ڳوڙها اهڙا ٿيندا آهن جو ڪا ڳالهه ڪنهن سان ڪرڻي هوندي آهي ته ان لاءِ ڳوڙهو اڏيو آهي. سامهون سکڻ ٻه اهو سمجهي ان جو جواب به ڳوڙهي ۾ ڏيندو آهي، هن هيٺ ٻنهي نمونن جا ڳوڙها ڏجن ٿا.

(۱) پٽ ست کي پتلي، رهي وڻ ست ڪي واس،
آجيا ست کو اوڏٺو، رهي پرش ڪي پاس.

پٽ=پوڻ، مٽي جو ڳنڍيو. ست=پٽ، اولاد، جنهن مان پيدا ٿيل شيءِ. پٽ ست=پٽ جو پٽ، يعني پٽ مان پيدا ٿيل=لوهه. لوهه مان ٺهيل پتلي=شيءِ. وڻ جو ست=ڪاٺ. جنهن مان ٺهيل شيءِ. آجيا=ٻڪري، جنهن جو ست=چيلو، اوڏٺو=پوش، جو مٿان چاڙهيو آهي. رهي پرش ڪي پاس=مرد وٽ رهي ٿي.

مطلب- پٽ جو اولاد لوهه، جو ڪاٺين مان ڪوٺي ڪئيو آهي، ان مان رُڪ ٺهندو آهي. رڪ مان اها شيءِ ٺهندي آهي جا ڪاٺ جي مياڻ ۾ رکبي آهي، ۽ مياڻ جي مٿان چيلي جي کل جو پوش چاڙهيو آهي، جا مڙس وٽ رهندي آهي يعني "تلوار".

---

(۲) هڪ مرد پڇهي زال کي چمو ته :

تونگھي منڍڻ تاس رپ، تان رپ ڀوريں موءِ،
اِندرا واهڻ گٿي ڏِسڻ، لسي ٻهراوان توءِ.

تُونگھي=رات. منڍڻ=جوڙجڪ، سوُنهن، سوڀيا. يعني رات جي سونهن يعني تارا. تاس=تنهن جو، هنن جو. رپ=دشمن. تارن جو رپ=دشمن، غالب پوندڙ، مٿاهون، يعني بادل، بادلن جي ڪري تارا لڪي ويندا آهن. تان=تنهن جو، رپ=دشمن، يعني بادلن جو رپ=هوا، طوفان، جي بادلن کي ليڙي پکيڙي ڇڏين، ڀوريں=هڻ، لڳاءِ. موءِ=مون کي، اها هوا مون کي هڻ يعني وڃڻو هڻ.

اِندرا=اندر ديوتا، واهڻ=سواريءَ جو وسيلو، اندر ديوتا جي سواري جو وسيلو هاٿي آهي. گٿي=هڏا، ڏند، ڏسڻ=مان پيدا ٿيل يعني هاٿي جي هڏي، ڏند مان پيدا ٿيل شيءِ=چوُڙا، لسي=وٺي، ٻهراوان=ٻارايان، توءِ=توکي.

مطلب ـــ هڪ مرد ٻنهنجي زال کي چيو ته رات جي سوڀيا تارا آهن، تن جو رپ بادل، بادلن جو رپ هوا، تون جي وڃڻو ڪٿي مون کي هوا هڻين، ته توکي اندر ديوتا جي سواري يعني هاٿيءَ جي هڏن مان ٺهيل ”چوُڙا“ وٺي ٻارايان.

---

(۳) زال جواب ڏنو ته:

اِندرا واهڻ گٿي ڏسڻ، جس تس ڪي هوءِ،
توٺو هوئين تو ٻالما، ڪنچن ڪو رپ موءِ.

اندرا= اندر ديوتا. واهڻ=سواري. (اندر ديوتا جي سواري هاٿيءَ تي آهي،) گٿي=ڏند، هڏ. ڏسڻ=مان پيدا ٿيل. جس تس=جنهن تنهن، ڪي هوءِ=وٽ آهي. توٺو=خوش ٿيو. هوئين=هجين، ٻالما=پيار، ڪنچن=سون، ڪو=جو. رپ=مٿاهين درجي واري شيءِ. يعني سون کان وڌيڪ هيرا، جواهر، موتي وغيره، موءِ=مون کي.

مطلب- عورت جواب ڏنو ته اندر ديوتا جي سواري يعني هاٿيءَ جي ڏند جو چوڙو ته هرڪنهن عورت کي آهي. اي پتار! توهان جيڪڏهن مون تي خوش ٿيا آهيو ته مون کي سون ڪان ۽ وڌيڪ جيڪي هيرا جواهر آهن، تن مان جڙيل ڪا عمدي شيءِ وٺي ڏيو.

● ڳجهارتون- ڪيترا سگهڙ وري ڳجهارتن جو شغل ڪن. هڪڙا ڏين پيا ٻئن، ڳجهارت پڇڻ. سڀڪنهن جو ڪم نه آهي. هن ۾ سالم سمجهه جي ضرورت آهي، ڇو ته ٻرائو ڳجهه لهڻ معمولي سمجهه واري ماڻهو جو ڪم نه آهي. ملوڪ ٻهريائين اهو ڳوليندا آهن ته ڳجهارت ڪهڙي سٽ مان آهي، ڇو ته جيستائين سٽ جي سُڌ نه هوندي، تيستائين ڳولڻ ڏکيو ٿي پوندو. سر معلوم ڪري پوءِ ڳجهارت جا بند ڪبا. پوءِ هڪ بند کي خيال ۾ رکي ڳوليندڙ اهي ٽالا وٺندو ويندو، جن جو لاڳاپو انهيءَ بند واري ڳجهه سان هوندو. ڏيندڙ اهي ٽالا خيال سان ٻڌندو ويندو. جي صحيح ٽالو نه ورتائين ۽ ٿورو ڦريل ٽالو ورتائين ته ڏيندڙ چوندو ته واءُ لڳو آهي. جي اهو معلوم ٿيو ته ڳوليندڙ کي وري وڌيڪ آٿت ايندو ۽ هو ڪوشش ڪري انهيءَ نموني جا ٽالا ڳوليندو. جڏهن پورو ٽالو آيو تڏهن ڏيندڙ چوندو ته بس، بس! ڳجهارت ڀڳي. هڪ بند جو صحيح ٽالو ورتو ويو ته سڄي ڳجهارت ڀڳي. پوءِ ڏيندڙ سڄي ڪري ٻڌائيندو ته ڪچهريءَ ۾ واه واه ٿي ويندي. ڳجهارت جو دستور آهي ته ڪنهن به بند ۾ پيٽيءَ وارو لفظ اچي ويو ۽ ٻڌندڙ جي ڌيان تي اهو ٽالو نه آيو ته اها ڏيندڙ لاءِ عيب جهڙي ڳالهه آهي. بعضي ان حالت ۾ ٽوليون ٿينديون آهن، ٻه-چار هڪڙي پاسي، ٻه-چار ٻئي پاسي، پوءِ واري وٽيءَ تي ڳجهارتون ڏيندا ۽ وٺندا آهن.

هيٺ ڪي ڳجهارتن جا نمونا ڏجن ٿا:

(۱) ڪاني جنهن لاءِ ٽياس، ڪاني سي نہ ٽيا،
اڌ ٻون ٻاروچا، مون کي ڪاني ڪري ويا.

هي ڳجهارت سر سسئيءَ مان آهي، ڇو تہ هن ڳجهارت جي نوعيت مان بہ سکڻ سمجهي سگهن ٿا. ٻر هن ۾ ٻاروچا لفظ ڪم آيل آهي، سو تہ چِٽو بيٺو آهي. ٻاروچو معنيٰ پنهون، جنهن جو لاڳاپو سسئيءَ سان آهي، تنهنڪري هيءَ ڳجهارت سر سسئي-پنهون مان آهي. سالڪ اِئين ڳجهارت جي نوعيت مان سر سهي ڪندا آهن. هن ۾ ٽي بند آهن، ٽنهي ۾ ڪاني ڳولهڻ سان ڳجهارت پڄندي. ٻر هرهڪ ڪانيءَ لاءِ جدا لفظ مقرر ٿيل آهن، جڏهن اهي ٽالا ونيا تڏهن مطلب پورو ٿيندو. اِئين جيڪڏهن بہ ٻا ٽي يا وڌيڪ اسم ساڳئي معنيٰ وارا هوندا تہ اُنهن مان اهو اسم ڪارائتو سمجهبو، جنهن سان ڳجهارت جو تعلق هوندو.

مذڪر ۽ مؤنث ٽالن جو بہ خيال رکيو آهي، ۽ اهو بہ خيال رکجي جنهن جو لاڳاپو اصلي ڳجهہ سان هجي. مثلاً، جي لفظ ڪاني ڪم آيل آهي تہ اهي ٽالا ونيا جي ڪانين جا آهن، يا جن جو لاڳاپو ڪانيءَ سان آهي. جيئن تہ ٻڳي، ويڙي، ٽڪي، ڇانگيي، ٻسانگي وغيره. جي لفظ ”ڪانيءَ جو“ ڪم آندل هوندو تہ اهي ٽالا ڳوليا جي شيون ڪانيءَ مان ٺهن ۽ مؤنث هجن. جي لفظ ”ڪاٺ جو“ ڪم آندل هوندو تہ اُنهن شين جا ٽالا ڳوليا جي ڪاٺ مان ٺهيل ۽ مذڪر هجن، وغيره. عدد جو بہ خيال رکيو آهي. مثلاً، جي لفظ ”ڪاٺ جو“ ڪم آندل هوندو تہ اهي ٽالا ڳوليا جي عدد واحد هجن، ٻر جي لفظ ”ڪاٺ جا“ ڪم آندل هوندو تہ اهي ٽالا ڳوليا، جي عدد جمع ۾ هجن.

مٿينءَ ڳجهارت جا ٽي بند آهن، جن جو جدا جدا ڳجهہ يا اَرٿ هيٺئين موجب آهي:

ڪاٺي = ٻڪي. ڪاٺي = ٻسالڪي. ڪاٺي = ڪاري.

بيٽي -

ٻڪي جنهن لاءِ هياس، سالڪي سي نہ ٿيا،
ادڀون ٻاروچا، مون کي ڪاري ڪري ويا.

---

(٢) ڪالهون ڪر منهنجا ٻرين، ٻيا ڪاج ڪاج ڪن،
آءٌ ٿي زمين جا ڪرڀان، هوءَ تا ڪاٺون هوت وڃن.

ڪاج ڪاج = لڏون لڏون. زمين جا = ڪاما. ڪاٺ جو = هٿو.

هتي ڪاج ڪاج معنيٰ ڪاٺ جي شيءِ جو ٽالو ونٺو آهي، جو آهي لَڏُون. لَڏُون منائيءَ جا ٿاهبا آهن جي ڪاٺ جي ڪم ايندا آهن. اهڙيءَ طرح سڀڪنهن ٻند لاءِ ٿهڪندڙ معنيٰ وارا لفظ ڳولڻا آهن.

بيٽي -

ڪالهون ڪر منهنجا ٻرين ٻيا لَڏون لَڏُون ڪن،
آءٌ ٿي ڪامان جن لاءِ، هٿئون هوت وڃن.

---

(٣) ڪَنڀڙ جي ڪري آندي سومرا، سا ڪَنڀڙ جي مون تان لاهه،
تون جا چئين ٻولي، سا ٻولي، مون وٽ ناهه.

ڪَنڀڙ جي = ڪاري. ڪَنڀڙ جي = آنداري. ٻولي جي = ڪيل. ٻولي جي = خوشي.

بيٽي -

ڪاري ڪري آندي سومرا، هي الداري مون تان لاهه،
تون جا چئين ڪيل، سا خوشي مون وٽ ناهه.

هتي لفظ "ڪنڀڙ جي" ڪم آندل آهي، يعني اهي ٽالا وڻيا، جي ڪنڀڙي مان ٺهيل ڪنهن شيءِ جا هجن يا ان سان لاڳاپو رکندڙ هجن، ٻر مولث هجن. اهڙيءَ طرح ڳجهارتون اهيڙي ماڻهو ڳولي سگهندا، جن کي عام واقفيت تمام گهڻي هجي ۽ حافظو تيز هجين.

مٿينءَ ڳجهارت ۾ سومرا لفظ ڪم آندل آهي جو عمر جي لاءِ آهي، تنهنڪري اها ڳجهارت سر عمر-مارئي مان آهي. اهڙيءَ طرح سر سهي ڪيا آهن.

مارئي عمر کي چوي ٿي ته زالون هميشه شادي ڪري آڻيون آهن. تون مون کي زوريءَ ڪٺي آيو آهين. ماڻهو ڇا چوندا، تو مون کي ڪاري يعني عيبدار ڪري ڇڏيو آهي. ڪاري رات کي اونداهي يا انڌاري به چئبو آهي، اها انڌاري، يعني ڪاراڻ. معنيٰ عيب مون تان لاهه. تون جو چوين ٿو ته مون سان ڪلي رهي ويهه، سو ڪل هميشه خوشيءَ ۾ ايندي آهي، سا خوشي مون وٽ ڪاٿي آهي، تنهنڪري ڪل ڪٿان ايندي؟

---

(٤) آنَ جون رَڃڻ ۾ ڇم جون ڇڪيندياس،
عضوي آءٌ ويندياس، ڳاهه مڇي ٻرنانءِ کي.

ان جون = ڏاڍيون. رَڃڻ = مٽيءَ. ڇم جون = ڇوهون.
عضوو = تري. ڳاهه = ناڙو. مڇي = سٽي. ٻرنان = ميهار.

يعني -

ماندڙيون مٽن ۾، ڇوهون ڇڪيندياس،
تَري آءٌ ويندياس، سٽي لڙ ميهار جو.

---

(٥) ڪڻ رَڃ هڻُو وڻ ۾ ڳهه تان ڪيم وسار،
نار نالي نر جي، سير لنگهنديس پار.

رَڃَ = گهڙو. وڻ = سانار. ڳهه = والي. نار = رحمت.
نالو = حبيب.

يعني -

ڪڻ گهڙو هڻُو نار ۾، والي ڪين وسار،
رحمت ساڻ حبيب جي، سير لنگهنديس پار.

بعضي هندو ڪڇرين ۾ پڇن ۽ واڻيون نه ڳائيندا آهن. هڪ ڇڙو تنبورو وڄائيندو آهي، ٻيا جالڙ، ڪڙتال، ڪاسيا ۽ دهلو وغيره وڄائيندا آهن، ٻوءِ ٻه-چار يا وڌيڪ ماڻهو گڏجي ڳائيندا آهن.

مطلب ته ڪڇرين ۾ اهڙي نمونيءَ پانت پانت جي وکر جو وڻج ٿيندو آهي. ٻوءِ هر ڪنهن کي منشين ميزاج مان ڪنهن نه ڪنهن جو سواد ضرور ملندو آهي. ڪنهن کي ڪهڙي شغل مان مزو اچي، ڪنهن کي ڪهڙي مان-سڀني جي طبعيتن جو لاڙو جدا جدا نمونيءَ جو آهي. اڻپڙهيلن جا اهڙا ٻول ٻڌي حيرت وٺيو وڃي، ۽ دل ۾ ازخود اهو خيال اچي جاڳير ٿئي، ته ڏسو ڌڻيءَ جي قدرت، جو ڪهڙا ناياب گوهر مٽيءَ ۾ مليا پيا آهن. اهي مسڪين ۽ بيڪس، جي جهنگ جي جهوپڙين ۾ پنهنجي زندگي بسر ڪري رهيا آهن، سي ڏسو ته ڪيترو اولها ۽ عميق آهن، جن جي تر جي تاڪگه جو پتو لڪو پار، اهو ڏسي ۽ ٻڌي ڏندين آڱريون لڳيو وڃن. ڪهڙو نه ٽڪو مالدو انسان هجي ته نه حال ٻود ۾ اچي وڃي ۽ نند کي مجال آهي جو ويجهو اچي.

اهڙيءَ طرح ٿري ويچارا ٻانڍ وندرايو ڪا گهڙي ٻل وڃيو آرام ڪن. وڏي اسر وري مال وڙڪائڻ ۽ ڪم ڪار لاءِ اٿڻو پوي. اڃين ويچارا مسڪين مارو پنهنجيءَ ۾ پورا آهن.

رهاڻ

سڀني قومن ۾ مڱڻي، شادي، ٻت جمڻ، وڏي مرڻي ۽ هندن ۾ وڏن ڏينهن، جيئن ته اکڙ ليج، ڏوڙيو (هوليءَ بعد ٻيو ڏينهن) تي رهاڻ ٿيندي آهي. ڪو گهوٽ ٻيءَ يا ڪنوار ٻيءَ پنهنجن سيڻن ۾ ويندو ته اتي به رهاڻ ڪرڻي پوندي. الهيءَ ۾ سندس عزت ٺيڪي ويندي.

هرهڪ قوم ۾ موقعي جي رهاڻ ۾ ٿورو گهڻو تفاوت آهي.
مسلمان رهاڻ ۾ آفيم ڪوله ورتائين، چانهه ۾ ٻيڙي جو رواج آهي.
ٻنهي جمڻ، مڱڻي ۽ شاديءَ جو موقعو هوندو ته پتاشا ۽ ڪارڪون
ورهائيندا. اڇوت رهاڻ ۾ گڙ ۽ پتاشا ورهائين، جنهن کي ڀاڄ چون.
چانهه پيارين ۽ ٻيڙين جو رواج آهي. ڦمي جي هوندي ته فقط
چانهه ۽ ٻيڙيون واپرائين يا تماڪ رکندا، جنهن مان سڀڪو ڀيو
سُلفي پري پيئندو. ڏوڙگي جي رهاڻ تي ڪوپرا (ڏولگهيون)
ورهائين ۽ پاڻيءَ ۾ گڙ گاري پيارين، جنهن کي پينگ چون.

برهمڻ، مهيشوري ۽ لهاڻا رهاڻ ۾ پتاشا ۽ مصري ورهائين.
چانهه، آفيم، ڪتمنڙا، وڏف، جوهر جون ٽڪيون، ليزا، ڪاچا،
سوپاريون ۽ ٻيڙيون وغيره هوندسارو ڪم آڻين. ٻنهي جمڻ
وقت کي هرهڪ ماڻهوءَ کي ناريل، کي گهر جي هرهڪ ڀاتيءَ
کي ناريل ڏين. ناريل مهانگا هئڻ سبب ڪي اُن جي بدران
چار آنا ڏين.

لنڪرن جي رهاڻ ۾ ڪارڪون، پتاشا، چانهه، خاص ڪري
آفيم واپرائين. مڱڻهار ڀا حجام ڪي، ڪنهن اڇوت گهر جي
ڀاتيءَ کي، برهمڻ، مهيشوري، لهاڻا، حجام کي موڪليندا، جو
وڃي گهر گهر ماڻهن کي چٺي ايندو، ته فلاڻي جي گهر رهاڻ جو
سڏ آهي، ۽ ٻاڙي مان لنگهندي عام هوڪو به ڏيندو ويندو.

سڀڪنهن رهاڻ ۾ سنڌن ذات وارا خاص طرح ۽ ٻيا ٻين
قومن جا به ايندا آهن. اهڙن موقعن تي خاص ماڻهن جي
ياد گيري رکبي آهي، جن کي ڪوٺ ڏيڻي گهرائبو آهي.
ٻوءِ اوڙي پاڙي جا لنيا وڏا اچي پيڙا ٿيندا. اچڻ وقت هرڪنهن
جي آءُ ڀاءُ ڪبي. آئورا (اچو) ڀلان آيا (ڀلي آيا) آئو، ٻيسو
(اچو، ويهو) وغيره. ٻنهي تي جهاجهم، جيرويون، فراسيون، رليون
وغيره وڇايل هونديون، ان تي اچي ويهندا. چڱن ماڻهن ۽
ٻرين مڙسن (پيرمردن) کي وري گاديون يا چوڙ رليون

(ڇوٽيون ڪمل) ڪري ان تي وهاريندا. هر مرد لڪ ٻاسي ۾
رکي ويهندا، گهڻو وقت رهاڻ هلي ته ٿڪ محسوس ٿيندو،
ٿڌ ڪري چادر سان ڍانگ ڍڪي ويهندا (اڪثر ٽري ماڻهو
ڪلهي تي چادر يا انگوڇو کڻندا آهن). بعضي رهاڻ ۾ حقو
ٻريل هوندو جو ٻيا واري وٽي سان ڇڪيندا ۽ رهاڻ ۾ ڦيرائيندا.
سوءِ ٻتاشا، مصري وغيره ورهائي آڌمر جو ڏوڙ شروع ڪندا.
رهاڻ جو مزو ته آهيئي اهو! آئيم، کپهه، ڪرل، ڇاڻڻ لاءِ لوهي
صافو، وٽيون، لوٽا، چولريون، موريا پاڻي جا ٻريل آڻي وچ ۾ رکندا.
ٻـلي وڏا موالي ڪرل ۾ ٿورو آئيم وجهي پاڻيءَ سان لساڙي
تيار ڪندا. سوءِ صافي ۾ ڇاڻيندا، ان کي گرلو ٻـ چون، جو
ڪيمي (قيف) جي نموني لوهي گول ڪڙيءَ ۾ ڦاسو ٿيل
هوندو آهي ۽ وچ ۾ هيٺ هوندو، اها ڪڙي لوهي ڪيلي ۾
ڦاسو ڪري زمين ۾ کوڙي ڇڏبي آهي. صافي جي هيٺان ٿورو
سڳي جو لڪر پيو لڙڪندو آهي. مٿان اوتڻ سان آئيم ڇڻجي
صاف ٿي ڦڙو ڦڙو ڪري هيٺ رکيل وٽيءَ ۾ پوندو ۽ ڪند
صافي ۾ رهجي ويندو. انهيءَ کي ”ڪسُونبو“ چوندا آهن.
پوءِ ڪو گڙنگ ٻندائيي کپهه جو ٻهو (جنهن کي مينٿو
چوندا آهن) تيار ڪري، ڪسُونبي مان پوڙي، ٽنهني هٿ جي
تريءَ تي ٽپوڙي اٿرو وجهندو، جنهن تري ٻرجي وهي. پوءِ
هرهڪ ٻالڏائي اڳيان جهلي چوندو ته ”هي ليو“ (هاڻي وٺو).
ٻالڏائي وري چوندو ”رام ري آڻ“. (ڀڳوان جو قسم) يا
”ماتاجي ري سوگڻ اتو آمل ميلن ماري ٽالڪيسي، ڪينهڪ
ٿوڙهو ڪرو“. (ماتاجي راجپوتن جي ديوي جو نالو - جو قسم،
هيترو آئيم مون کي ماري وجهندو، ڪجهه ٿورو گهٽ ڪريو).
ان تي ڏيندڙ وري چوندو ته ”ائي ۾ ڪيي ٿوڙهو ڪران،
مين اڳيئي ٿوڙهو ڪـهيتيو آهي.“ (هن مان ڇا ٿورو ڪريان،
مون اڳيئي ٿورو وڌو آهي). وٺندڙ وري چوندو ته ”رام ري

سوکڻ، هُون اڪيلي گهڻا اَمُل لئي نچي آيو آهان، توهين اي آيالجو هٿ ڇڪو ڪوڻو ٻاران، پر ڪينهڪ مالهوئي ڪنهيو ڪرو، ليڪيڪ ٿوڙهو ڪرو". (ڀڳوان جو قسم، آءٌ اڪيلي گهران آئيم وني آيو آهيان ته ٻه اوهان جو هٿ ڪوڻ ٿو موٽايان، پر ٿورو منهنجو ٻي چيو ڪريو، جو ڏرو ٿورو ڪريو). اهڙيءَ طرح ٻه-ٽي ڀيرا ڏانڊل ٿيندي، ڪي ڏيندڙ جي ٻاسي ٿي چوندا ته "ڪرو ڪيترا، اَمُل آهي ڪيترو، سڀئي تا ڪرو ڪر جاڻي، آئيين تان اڪيلي ٻيا ليو ٻرط، ڦلاڻو جو آن ڪنڌهي لي ڪولهي، اِتو تان اوئيلي اُرهوليو." (ڪريو ڇا ٿا؟ آئيم آهي ڪيترو؟ سڀ ٿا ڇئو يا جاڻي، اوهين ته اڪيلي ٻيا وٺو، پر فلاڻو ڏسو جو ڪڌهن وٺي ڪوڻ، ايترو ته اُن ئي ورتو آهي). ڪي وٺندڙ جي ٻاسي ٿي چوندا ته "ٻيلي ڪينهڪ آسارو ڪنهيو ڪرو، اهڙو گهاٽو آمل اِتو مَ ڏيو، ڪينهڪ ٿوڙهو ڪرو." (ٻيلي، ڪجهه اسان جو چوڻ ڪريو، اهڙو گهاٽو آئيم ايترو نه ڏيو، ڪجهه ٿورو ڪريو).

آخر ڀڙهه ٻيڙهه بعد ٽريءَ تان مينٿو ٻوڙي ڪجهه امل (آئيم) گهٽايو ويندو ۽ پوءِ ٽري وات اڳيان جهليندو ته وٺندڙ پنهنجي چيچ ان مان ٻوڙي ٽي ڀيرا ٻاهر ڇنڊيندو ۽ اهڙن موقعن تي ڪي مزيدار صدائون به چوندا آهن ۽ پوءِ هٿن سان جهلي هڪ ئي ڪيٽ سان پيئي ويندو ۽ لولو ڪٽي هن جي هٿ جي ٽري صاف ڪرڻ لاءِ ٻاڻي اوتيندو. اهڙيءَ طرح هر ڪنهن کي پياريندو ويندو ۽ انهي ڏانڊل کي "منوهار" چئبو آهي. پنڌاڻي آئيم وٺڻ کان ڏچن ڪوڻ ٿا، پر چوندا آهن ته اها منوهار نه ڪبي ته آئيم ايندو ڪوڻ، يعني نشو نه ڪندو. اهو ته ٿيو رهاڻ جو رواج، ان بعد وري ڪي ٻاڻ پر دوست، مٽ مائٽ، سيڻ گنات ۽ حُجتي هڪٻئي کي ٽريون ڀري ڏيندا آهن.

ڪي ڪترا- ٻنڌائي ٻيج- ڇهه ڏينهن ٻه ولندا آهن. ڪي ماڻهو اهڙا به آهن، جي لاڳاٽي ٿي اڌ تولو کن به کائيو ڇڏين.

رهاڻ ۾ ڪنهن جي امل سان پرڀل ٿري موٽائڻ وڏي بيعزتي سمجهبي آهي. ڪن حالتن ۾ ته اهڙين ڳالهين تان هڪٻئي جي لاءِ دل ۾ ڪتر ويهو وڃن ۽ نوبت جهيڙن تائين به وڃيو پهچي!

آفيم وٺڻ بعد مٿان چانهه، ڪارڪون، مالي، پتت يا لسي ڪارائبي آهي. ڪٺمٺڙا، سونف ۽ سوپاريون ڏيبون آهن، جنهن کي "ڪار پيڙو" چئبو آهي. نوءِ وينا حقو ڇڪيندا، بيڙيون يا سُلفي پيئندا ۽ اوپارين لهوارين ڳالهين جا گيڙا ڏيندا. منجهانئن ڪو ڪو اُٿندو ويندو، نيٺ سڀئي اُٿي روانا ٿيندا. اُٿڻ وقت اُٿندڙ کي چئبو آهي ته اُٿو ٿا؟ "ڪيئهڪ ٻيسو" (ٿورو ويهو) اُٿندڙ چوندو ته "هي گهڙائي ٻينا، هاڻي جائون ٿا." (گهڙي وقت ويناسون، هاڻي وڃون ٿا). ائين چئي روانا ٿيندا، تڏهن آخرين طرح چئبو ته ٺيڪ ٺيڪ، ڀلان آيا.

نشو واپراڻ

ٿر ۾ شراب، چرس، ڀنگ ۽ گانجي جو رواج گهٽ آهي. البت شهرن ۾ خاص ڪري شاهوڪار يا ڪامورا اونهاري جو ٽاڏل ۾ ٿوري ڀنگ وجهن، نه ته عام رواج اصل ڪونهي. شراب مهانگو آهي، تنهنڪري فقط ڪي ڪامورا ۽ شوقين شاهوڪار ڪڏهن ڪنهن معزز مهمان جي اچڻ وقت ڪم آڻين، نه ته فقط بيماري جي حالت ۾ دوا طور استعمال ڪن.

ٿر جي ڳوٺن ۾ ۽ خاص ڪري برهمڻن، مهيشورين ۾ عام طرح شادي غمي يا ڏڻ وار تي آفيم جو رواج گهڻو هوندو هو. ڪيترا ڳوٺر ۽ پيا آفيم جا عادي (ٻنڌائي) هئا. رهاڻ ۾ مهل آفيم جي رهاڻ ضرور ڪن. ٻه- چار جڻا گڏجن ته آفيم جو ورتائڻ ضروري سمجهن. رهاڻ ۾ ڪي وڙهندا هئا ته انهن کي ٻرچائي

سنڌن هٿن سان هڪٻئي کي آفيم ڏيارهو هو، اهو رواج اها نه آهي. هڪٻئي جي هٿ جو اصل وارو معنيٰ دل مان بغض ڪڍي کير ڪنڊ ٿسي وڃڻ. عام چئبو آهي ته فلاڻا وڏهيل هٿا هر هاڻي امل-ٻاٽي، ورتو اٿن، يعني سڙتا آهن.

آفيم ڪائيندڙ ۽ ڪارائيندڙ الهيءَ طبقي وارن وٽ عزت جي نگاهه سان ڏٺا ويندا آهن، جنهن وٽ سدائين رهاڻ هجي. عام جاهل هن جي ساراهه مان پائينداڻي ڪوڻ آهن؛ چوندا ته پائي! فلاڻي جي جنتيءَ ۾ ڪير نه وجهي، جنهن وٽ انيئي ٻهر رهاڻ لڳي پيئي آهي ۽ آلي ڏيلي (عام خاص) کي آفيم جي انڪار ڪانهي، اصل جيڪو وڃو تنهن کي آفيم کان سواءِ ڇڏيئي ڪونه، وغيره.

مسلمانن ۽ اڇوتن ۾ آفيم جو رواج ڪونه آهي. هاڻي علم جي سهائي، نشين لهر، آبڪاري کاتي جي، ٻڪڙ ٻيهاڙ، آفيم جي قيمت وڌڻ، مهانگائي سبب، ٻئسي جي تنگي ۽ سرڪاري بندش جي ڪري رواج گهٽ ٿيو آهي، ۾ صفا بند نه ٿيو آهي. ڪيترا پنداڻي اها آهن جي آفيم ڪائيندا آهن جو سرڪاري گُٽن تان خريد ڪندا آهن. ڪي روزالو هڪ ويلو صبح جو، ۽ ڪي ٻه ويلا صبح شام وٺندا آهن. ڪي آفيم جو لڪر ٻاڻيءَ سان گڙڪائي ڇڏين، ڪي وري ٻاڻيءَ ۾ گهاري ترري پري پيئن ۽ هڪٻئي کي ڏين. ڪي اڪيلا وٺن، ڪي ٻه-ٽي جڻا گڏجي وٺن. ڪي وري مٺان ڪارپيٺو ڪن، چو ته الهن کي اُن کان سواءِ آفيم نشو نه ڪندو ۽ جي نشو نه ٿيو ته ورتو نه ورتي جهڙو، ان حالت ۾ چوندا ته اگوئي ڪونه، يعني نشو ٿيو ئي ڪونه. ڪن سدرٻل ماڻهن جي ڪوشش سان ڪن ٻشنچاتن آفيم جي واهپي تي بندش وڌي آهي. هن خراب علت جو واهپو جيترو جلد بند ٿئي اوترو چڱو.

ٻهراڙين ۾ خاص ڪري ننڍن ۽ اڇوتن ۾ تماڪ جو گهڻو واهپو آهي. حقو عام طور ڇڪين، حقي کي مجلس جا رهاڻ جو مور سمجهن. هن ۾ سنڌي تماڪ يا ڳُڙ سان گڏ زردو ڪٽي اهو ڪم آڻين، جنهن کي "ڳُڙاڪو تماڪ" چون. حقي جي لوهيءَ تي ڪنڊي يا ڪرُيٽ جو ٽانڊو رکن، جنهن کي "سُمهر" ٽانڊو چون، جو گهڻو وقت جهلو ڪندو آهي. غريب ماڻهو، جن کي اُٿي وڃڻ جو ڪم ڪرڻو هوندو آهي، سي سُلفي پيئن، جا مٽي ۽ ڪاٺ جي ٺهندي آهي. ڪاٺ جي سُلفيءَ ۾ سڙڻ جي ڊپ کان اندران لوهه جو گول ويڙهو وجهن، هن ۾ تماڪ جي ڪفايت آهي.

شهرن ۾ ٻن جي ٻيڙي جو گهڻو رواج آهي. ٻهراڙين ۾ گهٽ آهي. وڏن ڳوٺن ۾ ڪيترن جو روزگار ٻن جي ٻيڙين ٺاهڻ ۽ وڪرو ڪرڻ تي آهي. سگريٽ جو رواج بنهه گهٽ، البت شهرن ۾ ڪنهن موقعي مجلس تي يا پڙهيل شوقين ۽ ڪامورا ڪم آڻين. ٿري غريب هوندي به تماڪ تي گهڻو خرچ ڪن. خاص ڪري غريب طبقو انهيءَ مرض ۾ وڌيڪ مبتلا آهي. نه رڳو مرد پر ڪي عورتون به تماڪ ڇڪين.

ٿوري وقت کان ٿر ۾ چانهه جو رواج وڌي ويو آهي. اڳي فقط اهو رواج ڪامورا پارٽي ۽ شاهوڪار شوقين طبقي ۾ هو، مگر هاڻي ته ٻهراڙين ۾ به ڪاهي پيو آهي. ڳَرو ڳَنڍو، آليي ڏليي، گهر ۾ داڻو نه هجي ته ماليءَ جو ذڪر ڪونهي، پر چانهه ضرور کپي. هڪ مزمان آيو، مالي ڪٺي چڱي ڪرايو، پر جي چانهه نه پياري ته چوندو. ائين ته ادا! مالي ته سيڪو پيو ڪرائي پر چانهه به ڪونه پيارائين! ڪيترا ته پڪ هوندي به مالي ڪونه گهرندا، پر چانهه جي طلب ضرور ڪندا. کنڊ مهانگي آهي، جنهنڪري ماڻهو ڳُڙ ڪم آڻين. جهنگ ۾ ڌارن ٻڪرارن کي ڏسو ته ڪيٽلي، چانهه جي پڙي، ڳڙ جو ڳنڍو، پيالو ۾ ٻڌل

هوندو، جتي طلب لڳي، اڪري ڏهي چانهه ضرور ڪندا. اڪري نه هجي ته مادي اٽ جو کير به چانهه ۾ ڪم آڻيندا آهن. مطلب ته کير هجي، ڀلي کٽو به هجي. ڪي موالي ته کير نه هئڻ جي حالت ۾ صرف پاڻي ۾ به چانهه ڪن جنهن کي "سليماني چانهه" چون. انهن اهڙو ڪو چڳو ڪير ليندو، جتي چانهه جي ڪيٽلي نه چڙهي. اهڙيءَ طرح ڪيترو کير ضايع ٿئي ٿو، جو گيهه جي لانت لاءِ وڏو سبب آهي.

ناس اڪثر عورتون ڏينديون آهن، ڪي مرد به ڏيندا آهن. پڙيل ڊٻلي ڪئي ۾ پيٺي هوندن. ڪي وري ڏڏلڙ ڏندن کي مضبوط ڪرڻ لاءِ ناس وات ۾ وجهن. ڪي روزانو ناس جو ڏنڊڻ ڪن ته ڪي تماڪ به چٻاڙين.

ڪراڙ، برهمڻ، لهاڻا ۽ ميمڻ سوپاريون جام کائين. خاص ڪري شادي وقت گهڻو واهپو هوندو آهي. پر اها رسم شهرن تائين محدود آهي، ٻهراڙين ۾ رواج ڪونهي. ڏيپلو شهر، سوپارين واپرائڻ کان مشهور آهي، جتي جا ميمڻ مرد ۽ عورتون سوپاريون گهٽيون کائين. ٽڪرن ڪن، ڪي ڪُتر ڪري کائين. ڪن جا ته انهيءَ ڪري ڏند به ڪارا ٿي ويندا آهن. سگهڙن وٽ سوپارين وڍڻ ۽ ڪُتر ڪرڻ لاءِ "سروڙي" ڪيسي ۾ پيٺي هوندي آهي، جا پتل ۽ لوهه جي ٿئي.

ماڻن جا ڌار ڌار نالا

ٻهراڙيءَ جو رهاڪو ٻي ڪنهن هنڌ وڃو ته پاڻ کي ڪنهن ويجهي شهر جو رهاڪو سڏائيندو؛ جو ته سنڌ ۾ ننڍڙو ڳوٺڙو اهڙو مشهور نه هوندو. ٿر جا ننڍا پاڳا ـ مهراڻو، سامروٽي، وٽ، وغيره اهترا مشهور نه آهن. ڪاٿ ڪي به شاهه صاحب بيان ڪيو آهي نه ته عام طرح "ڍَٽ"، "ڍاٽَ" وڏيڪ مشهور آهي.

ٿر ڪي پاليون ٿوڪ، جو ڍڪ ڍاٽيڙن جو.

جيتوڻيڪ ڀاٽ ٿر جي وچين ڀاڱي کي چئبو آهي نه به اهو لفظ سڄي ٿر لاءِ ڪم ايندو آهي، تنهنڪري ٿر جي رهاڪو کي ”ڀاٽيي“ به سڏبو آهي.

ٿر جا ماڻهو مالدار آهن. ٻڪري اهڙو ڌڻ آهي جو غريب به رکي سگهي ٿو ۽ ٿوري خرچ، گهڻو اُبراسو. ٻڪري کي ٻتّهوُن به چون، تنهنڪري ماڻهن کي ”ٻهنوار“ چون.

سدا وسني ساريان، ”ڌوٽي“ ڌاڌاڻا.

ٿر جي آبادي برسات تي ٽڪي، سا به ڪڏهين پوي ته ڪڏهين ڪال پوي. ڏڪار لڳا پيا آهن، تنهنڪري ماڻهو سدائين سانگ ۽ صرفي سان رهن. اناج جي تنگي ڪري ڌڻ تي گذران ڪن، جنهنڪري ”ڌوٽي“ ۽ ”ڌوٽيڙا“ سڏجن.

مون ”مارُو“ سين لڌيون، لوئيءَ ۾ لائون.

ماڻهن جو گذران مال تي، گهرجون گهٽ، ٿوري مان پورائو ڪن، تنهنڪري ”مارُو“ يا ”مارُوئڙا“ سڏجن.

ڪنهن ۾ لاهيان ڪاڻ، ولهين ”وڙهيچن“ سان.

سڄي ٿر ۾ وليون ۽ وڻ اڪيچار آهن، اهڙي هنڌ کي وڙهه چوندا آهن. مارو ماڻهو مال کي ڪاهي وڃي اتي چاريندا آهن، جنهنڪري ”وڙهيچا“ سڏجن.

”سانگي“ سارِيم سومرا، ڀانئي ڀاسي ڀول.

مال جي سهوليت لاءِ ٻه-چار گهر گڏجي مال ڪاهي ڪٽي وڃي سانگ ڪري وهن، تنهنڪري ”سانگي“ يا ”سانگيئڙا“ سڏجن.

”جهانگي“ جو جهنگن جو سيڻ ڪميڻي سوئي.

ڪيترا شهرن کان پاهڙي پسند ڪن ۽ سدائين مال جهنگ ۾ چارين ۽ اتيئي رهن، تنهنڪري ”جهانگي“ ۽ ”جهانگيئڙا“ سڏجن.

سهسين سيما ڪنهري، ”لوئي“ ليڙ ٿيام.

ماڻهو غربت ڪري ڪپڙو خريد ڪري نه ڪن. ڳوٺن جي اَن گهر ۾ ڪَتي لوئيون تيار ڪري ڪم آڻين، جنهنڪري "لوئڙ پاڙا" يعني لوئيون ٺهڪيندڙ سڏجن.

"ڪتيري" تان ڪُل، عمر ڪچ ۾ اهڙي.

سياري ۾ سيءَ جي بچاءَ ۽ ٻهراڻ لاءِ ڪتا ڌاهي ڪم آڻين، جنهنڪري "ڪتيرا" سڏجن. مال کي چون ڌڻ، جنهن جي سنسڪرت ۾ معنيٰ آهي "سنگهه". مال جي مالڪ کي چون سنگهار. ٿري ماڻهو مالدار آهن، تنهنڪري "سنگهار" سڏجن.

ٿر جي ڌار ڌار پاڙن ۾ رهندڙن کي انهن مڪاني نالن سان به سڏين. جيئن ته ٻارڪر جي رهاڪن کي "ٻارڪريا"، سامروٽيءَ جي رهاڪن کي "سامروٽيا"، ڪاڏڙ جي رهاڪن کي "ڪاڏڙيا"، وغيره.

عام طرح سڀني رهاڪن کي "ٿري" "ٿريا" ۽ "ٿاريلا" چون.

ٿرين جي پاڻ ۾ پيبڪار

ٿر ۾ هندو، مسلمان ۽ اڇوت رهن ٿا. انهن مان هرهڪ جون ڪيترئون ئي ذاتيون آهن. مسلمان سڀئي ذاتيون پاڻ ۾، هندو سڀئي ذاتيون پاڻ ۾، ۽ هندو مسلمان پاڻ ۾ گڏجڻ وقت هڪٻئي کي هٿ ۾ هٿ ملائيندا آهن. مسلمان پاڻ ۾ هڪٻئي کي گڏجڻ وقت، هڪڙو چوندو السلام عليڪم، ته ٻيو جواب ڏيندو و عليڪم السلام. ٻيو گهڻي واقفڪاري هوندي ته ڀاڪر وجهي نه ته رواجي طرح هڪٻئي کي هٿ سان هٿ ملائيندا، ٻيو خوش خيرعافيت پڇندا.

هڪڙو چوندو-

خوش ته ٻيو جواب ڏيندو شُڪر

چڱو ڀلو " مهرباني

مٺارو ” رب جو فضل

جوڙ ” مڙني خير

ادا ڪٿي به خير، شل سدا خوش هجين.

ڪي ٻهراڙيءَ جا ماڻهو اهڙا ٻه لکه به ڪندا آهن.

جيئن ته: راڄ ڀاڳ، ٻچا ٻوٽا، مال رزق، ڍڳ ڍور، اوڙو پاڙو، يار ٻچا وغيره.

هندو پاڻ ۾ گڏجڻ وقت گهڻائي اکر ڪم آڻيندا آهن. ڪنهن برهمڻ سان گڏجڻ وقت چئبو مهراج نمستي، رام رام. مهيشوريءَ سان رام رام: اڪثر هندو پاڻ ۾ گڏجڻ وقت رام رام لفظ ڪم آڻيندا آهن، اڳلو به جواب ڏيندو رام رام.

ٺڪر برهمڻ کي گڏبو ته چوندو ته ”مهراج! پائي لاگان“. (پيرين پوان) ته مهراج جواب ڏيندو ”سکي رهو.“ اهي به پاڪرپائي يا رواجي طرح هٿ هٿ سان ملائي گڏبا آهن. ٻيا هندو ٺڪر سان ملڻ وقت چوندا ”مُجرو ساهه“ ته ٺڪر به جواب ڏيندو ”مجرو ساهه“. پوءِ خوش خير عافيت ڪندا جنهن کي ”ڪُسيڙات“ چون. ان جي پڇڻ جا نمونا جدا جدا آهن، مثلاً چاڪ، پرشن، راڄي خوشي، آنند ۾، موج ۾ وغيره؛ يا چوندا چاق، هوڪاران ۾، سڪيراڙو، ڏڙو ڀلو، مٺارو وغيره.

اڇوت، جهڙوڪ مينگهواڙ، ڀيل، ڪولهي ۽ ڀنگي وغيره سڀڪو پنهنجيءَ ذات واري سان هٿ هٿ ۾ ڏيئي ملندو. هڪ ذات، ٻيءَ ذات کي هٿ ۾ هٿ ڪونه ملائي، فقط ڪي پڙهيل ۽ سڌريل پاڻ ۾ هٿ ملائيندا آهن ۽ خوش خيرعافيت ڪن، جنهن کي ”ڪيڪار“ چون. وچولن هندن وارو نمونو اختيار ڪن، ڪي ٻه لکه ڪن، ڪي ٻه-ٽي اکر چون.

ڪوبه اوچ يا وچولو هندو ڪنهن به اڇوت سان هٿ ڪونه ملائي. البت ڪي پڙهيل هٿ ملائيندا آهن، نه ته رواجي طرح

اڇوت ٻري ڪان لِءِ هن طرح ڪيڪار ڪندا. ٻرهمڻ، مهيشوري، سونهرا، سامي، مالهي، سونارا، ڪٽي ۽ لهاڻا وغيره هوندا ته اڇوت رام رام چوندا. هو به سامهون جواب ڏيندا، رام رام. ٻوء ڪيڪار مٿئين موجب ڪندا.

مينگهواڙ نڪر سان ملندو ته ٻري ڪان چوندو ”نڪرائي دعا آهي.“ (يعني توکي منهنجي دعا آهي.) نڪر جواب ڏيندو ”دعا ري سرٽي“ (يعني آءٌ تنهنجي دعا جي شرط آهيان.) حاصل مطلب ته تنهنجي دعا جي ڪري لِءِ آءٌ خوش حالت ۾ رهي سگهان ٿو. ٻوء ڪيڪار مٿئين موجب ڪبي.

ڀيل نڪر سان ملندو ته چوندو ”نڪرائي جُهار“.
ٻالدي ٻرين ٻهوار ڪي، ججها ڏيج جُهار.
نڪر جواب ڏيندو. ”جُهار جُهار“، ٻوء مٿئين موجب ڪيڪار ڀليڪار ڪبي.

اڇوتن سان مسلمان هٿ هٿ ۾ ڏيئي ملڻ ۾ ڪوبه عار نه سمجهندا آهن، تنهنڪري گهڻا ٻرهيل ۽ سڌريل اڇوت هٿ سان هٿ ملائيندا آهن. مگر ڪي بلڪل غريب ۽ ٻهراڙيءَ جا اڇوت مسلمانن سان ملڻ وقت چوندا آهن ”ڀلين آئين“. مسلمان جواب ڏيندو ”ادا خير هجئي“، ٻوء ڪيڪار ڪبي آهي.
ٻرهمڻن ۾ خاص طرح ۽ مهيشورين ۾ عام طرح ڇوت ڇات آهي. هو اڇوتن کي ڇهڻ ڪان به ٻري ڀڄندا آهن. باقي ٻيون هندو ذاتيون ۽ مسلمان ڇوت ڇات نه ڪندا آهن.

باب ارڙهون

ٿر جا ميلا

سنڌ وانگر ٿر ۾ وڏا ميلا ڪونہ ٿا لڳن. ننڍا ننڍا ميلا لڳندا آهن، سي بہ اتي، جتي ڪنهن نہ ڪنهن پير، فقير، اولياءَ، درويش، سنت وغيره جو قبو، پاڙيشو يا قبر وغيره آهي. انهن ميلن ۾ وڏا ناٽڪ، گهٽو واپار، يا نامي مَلَّن جا ملاکڙا ڪونہ هوندا آهن، فقط معمولي دڪان، خاص ڪري مٺائيءَ جا دڪان ۽ چانهہ جون هوٽلون وغيره کُلن؛ جو تہ ماڻهو سکا پوري ڪرڻ لاءِ مٺايون ورهائيندا آهن. اوسي پاسي جا ماڻهو گڏ ٿيندا آهن، جي ملاکڙا لڳائيندا آهن، اهي ڪجهہ انعام بہ ڏيندا آهن. اُٺ ۽ گهوڙا گهمائيندا آهن. بعضي شرطون لڳائيندا آهن. ڏاهي واه واه هوندي آهي. هندو درويشن تي ڀڄن ڳائيندا آهن. اهي ٽوليون مينگهواڙن جون هونديون آهن. ڪٿي هڪ ڏينهن، ڪٿي ٻہ، ٽي يا وڌيڪ ڏينهن ميلو هلندو آهي. ڪن ڪن هنڌن تي ماڻهو ديگون رڌي عام طرح کارائيندا آهن تہ ڪي مرادن پڄُل پت جون ديگون رڌي کارائيندا آهن. ڪي ٻڪر قرباني ڪندا آهن، مٺايون ورهائيندا آهن. اهي ميلا جيتوڻيڪ بلڪل معمولي آهن، پر ٿر جي ماڻهن (جن مان ڪيترن اڃا ريل گاڏي بہ ڪانہ ڏٺي آهي) کي انهن جي ڏسڻ مان ڏاڍو مزو ايندو آهي. ٿر جا هيٺيان ميلا مشهور آهن:

● راضي شاهہ - هي ميلو مٺي تعلقي ۾، نئين ڪوٽ ريلوي اسٽيشن جي ڏکڻ-اوڀر طرف، ٿرءِ سنڌ جي ڪَمِس ٽي مير ڪرم علي خان جي ٺهرايل ڪوٽ (جو اڃا بيٺو آهي) جي ڏکڻ-الهندي طرف ذوالحج يعني عيدالضحيٰ تي سال بسال لڳندو آهي. هتي

سيد راضي شاھ گهوٽ لڪياريءَ جو عاليشان قبو آهي ۽ مجاور رهي ٿو. هي سڀني کان وڏو ميلو آهي، جتي ڪافي ماڻهو ٻري ٻري کان ايندا آهن. هرڪنهن قسم جو چڱو واپار هلي ٿو. ملاکڙو به لڳندو آهي.

● ٻارٻرهم - ڏيپلي تعلقي ۾ شهر کان ٦ ميل اتر الهندي طرف 'ويڙهي جهپ' جي ڳوٺ ۾ سڀڪنهن سال ٥- چيٽ کان ٢٠- چيٽ تائين ١٥ ڏينهن لڳندو آهي. هتي ٻارو فقير (ٻارٻرهم) جيئري سمادھ ورتي هئي، جا اڄ تائين ٺهيل آهي. مٿان ڇت جوڙائڻ جي منع آهي. هتي ڀينگهون، ملاکڙا، تماشا ۽ طائفا ڪوٺ ٿين. هتي جاترين لاءِ پيل ڪچيون لاڏيون ٺاهيندا آهن. معمولي دڪان کلندا آهن، ڀڄن ڳائبا آهن. چانورن جون ديگيون لاهي ورهائيندا آهن. برهمڻن لاءِ برهم ڀوڄ ٿئي. شام جو جاترين سمادھ وٽ وڃي آرتي ڪن ۽ روٽ ورهائين.

● شيوَ جو ميلو - هي ميلو ٽن هنڌن تي شو راتڙي ڏينهن لڳندو آهي:

١- عمرڪوٽ جي ڀرسان ڪاروڙي ڳوٺ وٽ، جتي شيوَ جو مندر ٺهيل آهي. ٽي ڏينهن هلندو آهي.

٢- ننگرپارڪر ۾ ڪارونجهر جبل جي سارڏري تيرٿ تي شو راتڙي جي ڏينهن لڳندو آهي. هي هندن جو مشهور تيرٿ آهي. ڪيترائي شرڌالو ايندا آهن. ڀڄن پاٺ ٿيندو آهي.

٣- ملي شهر ۾ شوراتريءَ تي مهراج شاهداس مختيارڪار پنهنجي سرڳواسي پتا مهراج مکي تاراچند جي يادگيريءَ ۾ لڳائيندو آهي، جو ٽي ڏينهن هلندو آهي. سنڌ کان ڪافي ملھ، ڀڄن وارا، ڳائڻا ۽ ڀڳت ايندا آهن. گهوڙن ۽ اٺن جون شرطون، ڏاڪ ۽ ملاکڙو لڳندو آهي. ڀڳت ٿيندي آهي. مهراج پنهنجي سر العام ڏيندو آهي ۽ ميلي لاءِ خرچ ڪندو آهي.

● رامگير جو ميلو- هي ڇاڇري کان ٽي ميل اوڀر طرف ننگرپارڪر ڏانهن ويندڙ شاهي رستي تي 'رامجي جي وڙي' ڳوٺ جي پرسان ماگهه جي چاليهوڪي سٽمي ۽ پڙڏي جي گيارس تي لڳي ٿو، جو ٻه ڏينهن هلندو آهي. هتي ڪچي مٽيءَ جو آستان ٺهيل آهي. ننڍي پيمالي تي مٺائي جا دڪان کلندا آهن ۽ ملاکڙو لڳندو آهي. روايت آهي ته ڏوڙپ لاءِ ٻاهه تي ڪيهه جي بدران پاڻيءَ جو چنبو هڻبو آهي ته لات ٿي پوندي آهي!

● مالهڻ- هي ميلو ڳوٺ چيلهار کان ٦ ميل ڏکڻ طرف مٺيءَ ڏي ويندڙ شاهي رستي تي ڳوٺ هرپار جي پرسان هر ڪنهن سال ماگهه جي چوڏس سهائي تي لڳندو آهي، جو ٻه ڏينهن هلندو آهي. مالهڻ هڪ راجپوت ڇوڪري هئي، جنهن جو مڱڻو ٿيو هو مگر ڪن سببن جي ڪري شادي ڪانه ٿي جنهن ڪري هوءَ ستي ٿي. ان بعد راجپوتاڻا ۽ ٻيا هن جي اڄ تائين ماڻهو ديوي وانگر پوڄا ڪندا آهن ۽ ڪٿي ڪٿي ميلا به لڳائيندا آهن. الهيءَ هنڌ شاهي رستي جي اتر طرف ڪچي مٽيءَ جي …رني ٺهيل آهي، جنهن جي چوڌاري جهنگ آهي. ميل-ڏيڍ چوگرد دائري اندر ڪو به ماڻهو وڻ نه وڍيندو آهي. ماڻهن کي اهو وهم ويٺل آهي ته اسان کي نقصان پوندو. پرسان ميل کن پنڌ تي هرپار جو ننڍو ڳوٺڙو آهي، جتي راجپوت، ميگهواڙ ۽ مسلمان ڪنبر رهن ٿا. هتي راجپوت ذات جو پوپو رهي ٿو، جو ميلي واري وقت ٻه مورتيون ڪڍي اتي وهي ڪنڌ ٻه رکندو آهي. ڪيترا ماڻهو زيارت لاءِ ايندا آهن جي پيسا به رکندا آهن، جا پوپو کڻندو آهي. ميلي گذرڻ بعد مورتيون کڻي اچي پنهنجي سنڀال هيٺ رکندو آهي. زيارتي سڳائون چاڙهيندا آهن. رواجي دڪان هوندا آهن. ملاکڙو لڳندو آهي. هتي ماڻهو ٻاڪرا ۽ ٻڪر قرباني ڪندا آهن، جن جو جهانڪو ڪبو آهي ۽ پلاهه رڌي سڀني کي ورهائي ڏيندا آهن.

● چنڊو پير - هي مشهور بزرگ پير پٺوري جي ڪٽنب مان آهي، جنهن ڪري ڪيس پٺوري ڀرلو چوندا آهن. هتي هڪ ڪچي مسجد جو ڀاڙيٺو نهيل آهي، جو ڳوٺ ڪالٽي تعلقي ڇاڇري کان ٻي ميل ڏکڻ الهندي طرف ڇاڇري ڏي ويندڙ شاهي رستي تي، ڳوٺ ملڙائي پرسان آهي. هتان ڇاڇرو - ڪنري ٿاريءَ جي سروس آهي. ميلو سڀڪنهن سال ٻڌي جي چنڊ تي لڳي ٿو، جو ٻه ڏينهن هلندو آهي. رواجي دڪان، خاص ڪري مٺائيءَ جا کلندا آهن. ملاکڙو ۽ وهٽن جون شرطون لڳنديون آهن. ماڻهو ڪافي انداز ۾ ايندا آهن. ڳوٺ ڪالٽيو جي پنچايت جي ٻاران سهڻي ڪئي پٽ ڪارايو ويندو آهي.

● هرداس ڀڳت - هي ميلو مٺي شهر ۾ اوڀر طرف ڊڙي تي سڀڪنهن سال چيٽي چنڊ تي لڳندو آهي، جو ٻه ڏينهن هلندو آهي. هتي ڀڳت جو "ڏيهرو" نهيل آهي. هرداس ڀڳت ذات جو پُشڪرڻو برهمڻ اصل ڇاڇري جو ويٺل هو. درويش صفت ۽ سنت هو. هن پيشنگوئي ڪئي هئي ته ترت ڇاڇري تي ڪا مصيبت اچڻي آهي، تنهن ڪري ٻار ۽ ڪي ماڻهو لڏي اچي مٺيءَ ۾ ويٺا. ترت کي مدد خان پٺاڻ اچي ڇاڇري ۾ ڦرلٽ ڪئي. ڀڳت جا پويان اڄ تائين مٺيءَ ۾ رهن ٿا، جن کي ٻه ڀڳت سڏبو آهي. انهن لاءِ ماڻهن ۾ اڄ تائين چڱي شرڌا آهي.

● سيد مصري شاهه - هي ميلو مٺي شهر کان الهندي طرف لشين ڪوٽ ڏي ويندڙ شاهي رستي تي، ڳاڏي واري لڪ وٽ، هر ڪنهن سال ٻڌي جي ڏهين تاريخ لڳي ٿو، جو ٻه ڏينهن هلي ٿو. هتي هڪ قبو نهيل آهي، جنهن کي چوڌاري ڪنڊن جو لوڙهو ڏنل آهي. ڪافي خلق ايندي آهي. چڱو ملاکڙو لڳندو آهي. مٺائيءَ جا دڪان ۽ چانهه لاءِ هوٽل کلندا آهن.

● معين شاهه - هي ميلو ڳوٺ ليکنيو تعلقي ڇاڇري ۾ سڀڪنهن سال عاشورن جي وقت لڳندو آهي، جو ٻه ڏينهن هلندو آهي

هتي معصوم شاهه جي ڪرامت ۽ شاهي مقام آهي. مهاور نه رهي ٿو. ڪالي ڏيارڪي ايندا آهن ۽ ڇيلن جون قربانيون ٿينديون آهن. ڍورڍاڳي مال جي بيماريءَ جي حالت ۾ ماڻهو باسون باسيندا آهن، گهڻيڪري مالدار ماڻهو کير آڻي کيرڻي رڌي ماڻهن کي کارائيندا آهن. ٻڪر جون ديگيون به رڌي لهنديون آهن.

● مائي جيئتان- هي ميلو ڳوٺ ميهلاڻو تعلقي ڇاڇري ۾ ٻڌ جي چنڊ تي لڳندو آهي. سڄي ٿر ۾ خاص ڪري مينگهواڙ اُن جي پوڄا ڪندا آهن ۽ ڪيترن هنڌن جيئتان جا پوڙا آهن، جتي لنڊي ٻيماني تي روٽ، ڪُٺي (ٻت) ۽ گهيئا قرباني ڪندا آهن.

● ڪنگهار پير- هي فقير، پير پٿوري جي نسل مان آهي. هي ميلو ڳوٺ جاڏهيرو تعلقي عمرڪوٽ ۾ سڀڪنهن سال ٻڌ جي چنڊ تي لڳندو آهي، جو ٻه ڏينهن هلندو آهي. هتي ڪچي مٽيءَ جو ٿلهو ٺهيل آهي، جنهن کي ڪنگهار پير جو اولو چوندا آهن. ڪافي جاتري ايندا آهن. سڄي رات ڀڄن هلندا آهن ۽ صبح جو ملاکڙو لڳندو آهي. مٺائيءَ جا دڪان کُلندا آهن.

● رامڏيو پير- ڳوٺ ڪاسٻو تعلقي ننگرپارڪر ۾ سڀڪنهن سال ٻڌ جي ٻارهين تاريخ لڳندو آهي.

● ڏيول ڏيوي- هي ميلو ڳوٺ روهڙ تعلقي ڇاڇري ۾ دسهڙي تي لڳندو آهي. هي چارڻن جي ديوي آهي.

● پير عالم شاهه- هي ميلو ڳوٺ ڪيڙي کان ڏکڻ طرف ٻه ميل پنڌ تي ڳوٺ عيسانيءَ ۾ لڳندو آهي.

● پير حسن علي شاهه- هيرار ڏيتا تعلقي ڇاڇري ۾ لڳي ٿو.

● همير پير- هي ميلو ڳوٺ ڇيلهار کان ٻه ميل اتر طرف ڳوٺ ڪيهراڙو پرسان مالکهه جي چنڊ تي لڳندو آهي. هتي هڪ سيرو ڏيرو ٺهيل آهي. ميلو هڪ ڏينهن هلندو آهي ۽

رواجي دڪان کلندا آهن. ڳوٺ جي لڪڙن جي ٻارن کيڏڻ ۽ ٻيت ڪارائو وڃندو آهي.

سامي- ڳوٺ "ميکهي جو ٽڙ" تعلقي ڇاڇري جي اوڀر طرف ڏيڍ ميل ٻنڌ تي هيڪل ڪوريءَ جي ڏهر ۾ پيدي جي چنڊ تي هڪ ڏينهن لڳي ٿو. هتي ٻڪر قربان ڪندا آهن.

● مارئيءَ جو ميلو- ڳوٺ ڀالوا تعلقي ننگرپارڪر ۾ مارئيءَ جي کوهه وٽ ٽهه-ڏيون ڏينهن، ٦- مارچ ١٩٦٧ع تي، مير حاجي محمد بخش خان ٽالپر، سابق وائيس چيئرمن ڊسٽرڪٽ ڪائونسل ٿرپارڪر ۽ سابق ايم. پي. اي جي ڪوشش سان لڳو هو، جنهن ۾ ادبي ڪانفرنس (مقالا ۽ شعر)، ٿري ناچ، ۽ لوڪ گيت، ناٽڪ، سنيما شو وغيره ڪيا ويا. بجليءَ جو بندوبست هو، مير صاحب ٻارن سهني لاءِ ڪاڏي جو بندوبست هو.

مڪان ڇهڙو تعلقي ڇاڇري ۾ گڏڙي کان چوڏهن ميل ڏکڻ طرف سيد صلاح الدين شاهه جو ۽ اسلام ڪوٽ ۾ چيتن پڳت جو ميلو لڳندو آهي.

ٿر ۾ ٻيا به ڪيترا اهڙا هنڌ آهن، جي ڪنهن نه ڪنهن پير، فقير، ڀڳت ۽ بزرگ جي نالن سان مشهور آهن، جتي ڪن خاص ڏينهن تي چيلا ۽ گهيٽا قربان ڪيا ويندا آهن، پٽ ڪندا آهن ۽ منائون ورهائيندا آهن.

ڇيلگهه لڏڻ

ٿر ۾ هندو ۽ اڇوت عورتون ورت ۽ ايڪاٽا رکنديون آهن، جي گهڻن ئي نمونن جا آهن. خاص ڪري ساوڻ مهيني ۾ ننڍي تيج ۽ وڏي تيج مشهور آهن. اهو وقت ڀر وسڪاري جو آهي. چوڌاري جهر جهنگ ۾ ساوڪ جي بهاري هوندي آهي. ٻنين ۾ چالهه (جي اڃا ڪچا هوندا آهن) ڇڏا، مگر ڇهڙيون (گدريون) مڙيئي ڪانڊ جهڙيون هونديون آهن. ان وقت ٻنين ۾ ٻاجهريون گوڏي ٻا چيلهه جيڏيون هونديون آهن؛ ڪي

لينگهلنڊيون آهن ۽ ڪي اهي سڀ ۾ هولنڊيون آهن. ان وقت ٽري ماڻهن- مرد ۽ عورت، ڇوڪر ۽ ڇوڪري ۾ ڀاري هوندي آهي. ليڇون نه اهي موقعي تي ٽين. عورتون ۽ ڇوڪريون ليڇون رکن. صبح جو سوير اسر ڏاري جهرڪن سُٺي مهل مالي کائين، ڏينهن جو چانهه پيئن، ڪوبرا، ميوات وغيره کائين، مالي وري رات جو ۹ بجي ڌاري کائين.

ان وقت ڏينهن جو ولدر لاءِ پينگهه لڳڻ. ڪي ته پنج-ست ڏينهن اڳ پينگهه پڌلدا آهن. نه رڳو عورتون پر مرد به اهو چڙڪو وٺن. ڳوٺن ۾ ماڻهن جي گهرن ۾، ڇوسولن تي ۽ پڙ پاسي ڪنڌن ۽ لمن جا وڻ عام آهن. ڪنهن اهڙي سهوليت واري هنڌ، جو وڻ پينگهه جي ڏالو جو هوندو آهي، ان جي مضبوط ٽار ۾ ڪنهن مضبوط رسي ٻا ورتّ، جا ڪوهه مان پاڻي ڇڪڻ لاءِ ڪم ايندي آهي، سا آڻي پيٺي ڪري (ڇو جو هيڪوڻي جي ڇڇڻ جو اَنديشو رهي ٿو) مضبوط پينگهه پڌي لڳڻو آهي. پوءِ ته جوانن کي رولڻو لڳي. پاڻ ۾ شرطون رکن ته ڪير ٿو پينگهه وڌيڪ مٿائي ۽ مٿي وڃي.

هڪ ڪاٺيءَ جي مضبوط پٽي ڏيڍ فوٽ ڊگهي ڪٺي ان جي ٻنهي پاسن سيرَنّ جي ٻچ وانگر يعني ڪليل ڪٺنچيءَ جي هڪ پاسي جيئن ڪٽي تيار ڪري هيٺ پينگهه ۾ ٻنهي پاسن کان اٽڪائيندا، جيئن پيهڻ يا ويهڻ ۾ تڪليف نه ٿئي ۽ پاسن کان سَرون خلاسيون پهن، ڪ ور ٻ، ڪاٺيون ڪٽي لاڳيتيون رکي ٻنهي کان ڏيڍ-ڏيڍ انچ ڏي وچ ۾ سنهي رسي سان ڳنڍي مضبوط ڪندا آهن ۽ پوءِ اها پينگهه ۾ اٽڪائيندا آهن، هن کي "پينگهتي" چئبو آهي. پير پينگهتيءَ تي رکي پاسن کان ٻنهي هٿن سان جهلي مچائيندا آهن. ڪي فقط اڪيلين پاسي زور ڪندا آهن. ڪي پوئتي موٽڻ وقت به ٻئو زور لائيندا آهن.

اُهي ٻه طرفي ڦور سان وڙهڪ مچندي آهي ۽ اُنهن کي وڏيڪ هوشيار ليکبو آهي. کي اڪيلا، کي ٻه ڄڻا آمهان سامهان ٻيهي لڏندا آهن. مگر مزو اڪيلي لڏڻ ۾ آهي.

عورتن جي لاءِ گهرن ۾ يا ٻر ڀاسي ۾ ڪو وڻ هوندو ته اتي پينگهه ٻڌن، جتي سڄو ڏينهن عورتن ۽ ڇوڪرين جي ڀيهه لڳل هوندي: کي اڪيليون، کي ٻه ڄڻيون آمهون سامهون ٻيهي لڏنديون آهن، يا هڪ ويٺل ۽ هڪ ٻيهي لڏندي آهي. بعضي هڪ ويهندي ۽ ٻي ٺمان لوڏا ڏيندي. کي ڀاڻ وهي، هنج ۾ ننڍو ٻار ويهارينديون آهن، پوءِ ٺيان لوڏينديون آهن.

پينگهه جي ٻن رسن کي وڪرو ڪري ننڍي ڪٺولي اُنتي ڪري رکن ته ساهمي جي ٻڙ والگر ٿي ٻوي، پوءِ ننڍيون ٻه ٽي ڇوڪريون ان ڪٺولي تي ويهنديون ۽ پيون لوڏينديون آهن. يا ٻنهي رسن کي وڪرو ڪري هڪڙي ٻاسيءَ ٻي، ٻئي ٻاسي آمهون سامهون ويهي ٻير آمهان سامهان ٻاسن وارين رسين ۾ اٽڪائينديون آهن ته وچ ۾ تختي والگر جاءِ ٿي پوندي، جنهن تي هڪ-ٻه ننڍا ٻار ويهارينديون ۽ ٻنهي ٻاسن کان پيون زالون کين لوڏينديون.

ٿهوڻاريون يعني لڏهون، ڏينهن جو نه لڏنديون آهن، ڇو ته وڏا مائٽ، جيئن ته سَهرا ۽ جيٺ وغيره ڏسي نه وٺن تنهڪري اهي رات جو لڏنديون آهن.

اهڙي موقعي تي جي سهوليت وارو وڻ نه هوندو ته گهر جي ريڙهي ۾ ٻه مضبوط ڪاٺيون جون ٽوڻيون کوڙي مٿان آڏوري (آڏي ڪاٺي) رکي، ان ۾ پينگهه ٻڌبي آهي، اهڙين ڇوڪرين پينگهن لاءِ رسا ڪم آڻبا آهن.

ڪڏهن ڪڏهن ٻار ولدر لاءِ به پينگهه ٻڌندا آهن. وسڪاري جر، کيپ يا سڻ جي ڏوري وٺي، اُن سان ٻيي ۾

ڪنهن وڻ ۾ ٻينگهه ٻڌي ننڍا ٻار لڏندا آهن، بعضي ننڍا ٻار گهر ۾ آڙو ڪندا آهن ته مائٽ درجي چوڪٽ جي مٿين ڪاٺي يا منڌيڙي جي آڏوڙي ۾ رسيءَ سان ٻينگهه ٻڌي ڇڏيندا آهن.

بعضي ڏنار ۽ ٻڪرار مال چاريندي جهنگ ۾ ڪنهن وڻ ۾ لوڙهي سان ٻينگهه ٻڌي لڏندا آهن.

چيڪلو

جيتوڻيڪ سيڪو مارُو ماڻهو ننڍي وڏي سڄو ڏينهن ڪم ۾ رڌو ٻيو آهي، ته به ننڍا ڇوڪرا ڪم ڪندي به وقت بچائي يا جيڪا ٿوري گهڻي فرصت ملي، تنهن ۾ وندرا ڪا نه ڪا وندر به وڃي ڪندا آهن. ڏنارن جي خاص وندر چيڪلو به آهي. صبح جو مال جي جيستائين ڏُهائي ٿئي يا شام جو وٿاڻ تي اچڻ مهل ڪجهه وقت ٻڙيئي ملندو آهي، يا ڏينهن جو مال ٻهرائي جهنگ ۾ وڃن، مال ٻيو چَري، ٻاڻ ڪٽي وٺن ته وندر ضرور ڪبي، تنهنڪري وٿاڻن ۽ جهنگ ۾ اهڙن هنڌن تي چيڪلا ٺهيندا آهن.

هڪ مضبوط ڪاٺي وڏي هڪ ٻاسو ٿلهيرو ڏوڪدار ڪري زمين ۾ ڏرو کٽي اهڙيءَ طرح کوڙيندا، جيئن ڪاٺي ٻي ٻوٽ کن زمين کان مٿي هجي، اها ڪاٺي ڇهه-ست ٻوٽ کن وڏي وچ ۾ ٿورو گول ڪالهو ڪري، اها کُٽل ڪاٺيءَ جي نوڪ تي رکندا، جيئن چوگرد ڦري سگهي. ٻوءِ هڪ ڇوڪر مٿينءَ ڪاٺيءَ جي هڪ پاسي لانگ ورائي ويهندو جيئن وهٽ تي چڙهيو آهي. ٻيو ٻئي پاسي ويهندو. ٻوءِ هڪ ڇوڪرو هيٺ ٿيندو ته ٻيو مٿي کڄندو، وري ٻيو هيٺ ٿيندو ته ٻهراون مٿي کڄندو، ائين وندر ڪندا رهندا، يا ٻئي ڇوڪرا پيرن جي زور تي چوڌاري گول ڦرڻ شروع ڪندا آهن. ٻيا ڪنهن مهل ڏرڪي تي لڳائيندا ڪنهن مهل مٿي ڪندا، ته چيڪلو گول ڦرندو رهندو. آهستي آهستي ٿيندو،

جڏهن واءُ چڙهندو آهي تڏهن ٻير ڌرتي کان مٿي ڪندا ته ڪجهه وقت ٻيو ڦرندو، جڏهن ڏسندا ٻرو ٿيو آهي تڏهن وري ڌرتيءَ تي ٻيرن جو زور ڏيئي ڦرندا. ائين جوڙي جوڙي تي ٻيا ٻانڻ وندرائيندا.

ڪجهه وقت ڦرڻ ڪري ٻوڙ (ڦيري يا چڪر) اچيو وڃي، ان مهل يڪدم چيڪلي تان لهي هلڻو ته ٻير ٻيا ٽڙندا، ڪي ته ڪِرڻو نه ٻون. ته ٻير ۾ ٻيٺل ڇوڪرن ۾ کيل جو ٿهڪڙو مچي ويندو. چيڪلي ۾ ڦرڻ ڪري ڪِري ٻوڙ جو خطرو رهي ٿو، بعضي ڏڪ به اچيو وڃي، تنهنڪري ڦرڻ مهل خبرداري ڪبي آهي.

راند يون

سڀ دنيا وانگر، اسان جي ٿر ۾ به راندين جو ڏاڍو چاهه آهي: ڇوڪر، ڇوڪريون، عورتون، مرد، جوان ۽ ٻوڙها سڀ رانديون ڪندا آهن، جن جا جدا جدا نمونا آهن. راندين ۾ نه فقط وندر آهي پر ٻيا مقصد به آهن. ازان سواءِ موسم، ڏينهن رات، صبح، منجهند، شام ۽ عمر وغيره جو به خيال رکيو آهي. ڪي رانديون وندر ۽ ڪمائي جي ڇوش جي ڪري کيڏيون آهن، جيئن ته جُوئا؛ ڪي ڏينهن جو وندر جي لحاظ کان هڪ هنڌ ويهي کيڏيون آهن، جيئن ته چوپڙ، ٻٽيا، چلهڙ، لوڪُٺي، شينهن ٻڪري، ڪوڏين راند، ڪٽ ڪتاڻي، اڪي ٻتڙي، ۽ گيل راند وغيره؛ ڪي راندريون اهڙيون آهن جي کُليي ميدان ۾ وندر لاءِ کيڏيون آهن مگر انهن ۾ صحت جو به سڌارو آهي، جيئن ته ملهه، ٻلاڙو، ڪٻڏي، گاٻڙي، ولڇوٽي، ميڙ، گهُيڙين واري، ڏالگيل ڦوسيل، ٽپايتي، اندر ٻوٻو، ڪڙو، الي ڏڪر، آنبليو، ٻارڪر، ڇتمڙو، کير کيرولي، ڦير ڦير سولڙو، کُنڍين راند،

اٽ اُناٽي وغيره. ڪن رالين جو مختصر احوال هيٺ ڏجي ٿو

جُوٽا ـــ ٿر ۾ جوٽا رالد جو عام رواج ڪونهي. وڏن ڳوٺن يا ڀھراڙين ۾ ڪڏهن ڪڏهن اها رالد ڪبي آهي، ڪولهين ۾ سرسيرو رواج آهي، هي رالد ڀاري (جنهن ڪي ڇَـڪو چون) ۽ ڀَتن سان ڪبي آهي. ڀارو عاج جو ٺهيل ڪعب شڪل جو هوندو آهي، جنهن تي هر هڪ پاسي گول نشان، هڪڙي پاسي هڪ، ٻئي پاسي ٻه، اهڙيءَ طرح ڇهن تائين هوندا آهن. جو ڪاٺ جي هـَتي (جو الدران پورو هوندو آهي) ۾ وجهي اُڇلائبو آهي. وڏا جوٽاري ڀاري سان ۽ ننڍا جوٽاري ڀَـتن سان رالد ڪندا آهن.

هندو ماڻهو مهيموري، برهمڻ، لهاڻا ۽ ٺورا ٻيا خاص هولي، شو راتڙي ۽ ٿڌڙيءَ تي جوٽا ڪندا آهن. اها سندن خيال موجب ڌرمي رسم آهي. جا ملهائيندا آهن. انهي موقعي تي عورتون، ڇوڪريون ۽ ڇوڪر ٻه ڀئسن ۽ ڪوڏين سان گهرن ۾ ڀتن تي رالد ڪندا آهن.

عام طرح جوٽا ٻه ڀتن تي ڪبي آهي.

● ڀَتا ـــ هن ڪي تاش ٻه، ڇڻبو آهي جي ٻزار ۾ عام ملندا آهن، هي رالد سڀئي ٿر ۾ سڀيئي ٻوڙها، جوان، ڇوڪرا وغيره اونهاري ۾ منجهند مهل ۽ سياري ۾ رات جو ٻاهر ٻاري يا ٻتيءَ تي ڪندا آهن، عام طرح چار ۽ ڇهه ڄڻا، بعضي ٻه ڄڻا به ڪندا آهن، هن رالد ڪرڻ جا ٻه ڪيترائي قسم آهن. جيئن ته ٻيهَس ڪوٽ، دوهتـيي، هـَـٿ پول، ڪاٺوڀتو، راڻي، خالص ۽ جُوٽا واري وغيره.

● چوپڙ رالد ـــ هي رالد خاص ڪري وڏن ڳوٺن ۾ ۽ ٺورو ڀهراڙين ۾ اڪثر اونهاري جي منجهند جو ڏينهن ٺرڻ مهل

ٻوڙها ۽ جوان ٻه ٻه چار ڄڻا گڏجي ڪندا آهن. هن ٻر تي ڀارا عاج جا چورس ٽُڪر هوندا آهن، جن جي پاسن تي گول نشان هڪ، ٻه، پنج ۽ ڇهه هوندا آهن، جي هيٺ ساڻ ليٽي گڏ اُڇلائبا آهن.

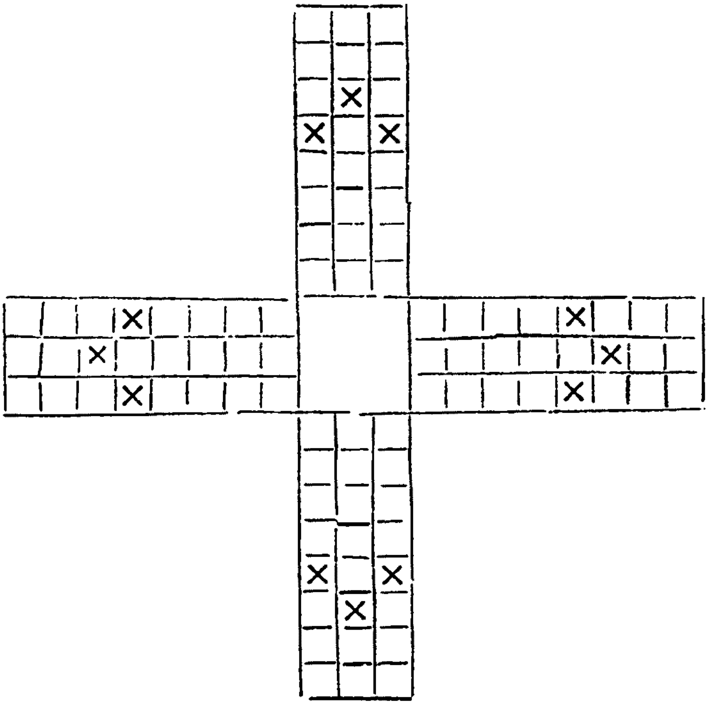

سارئون، جن کي سوگٽيون به چون، جملي سورهن هونديون آهن. جي ڪاٺ جون گول ۽ مٿان گنبذ واڪر جنبدي چڙهيل، ڪي رنگ ساڻ ٿينديون آهن. چوپڙ ڪپڙي جي ٿهيل، چئن پللدي رنگي جنهن تي خانا نشان ٿيل هوندا آهن، ڪن تي زري ۽ ڪللبات جو ڪم ٿيل هوندو آهي. رانڊ ڪرڻ مهل مرضي موجب ڪولي رانڊ ڪري ٻوء ويڙهي رکي ڇڏبي آهي، ڀارا نه هجن ته انهن جي بدران ست ڪوڏيون به ڪم اَچينديون آهن.

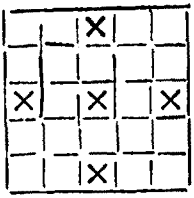

● چلِيهرَ — هي راند ٻه ٻا چار، گهڻو ڪري ننڍا ڇوڪر گڏجي ٻا ڪي جوان ٻہ اگهڻ جي اولي تي اگر ٻا ڪنهن ڪاٺي سان ليڪا ڪڍي ٻا واريءَ تي ليڪا ڪڍي ڪندا آهن. ٻوڙها ڪوڏ ڪن.

هر هڪ راندبگر وٽ چار ساريون هونديون آهن. جي هو ٻاڻ گڏ ڪندو. مثلا چار ڪوڏيون، ڪکڙيون، ڦولهڙيون ٺيڪريون، پتر، ڪکن جا ٽڪر وغيره. هر هڪ سگتي وٽ جدا جدا قسمن جون ساريون هونديون آهن، جيئن سڃاڻي سگهجن. هن ۾ ڏارا ڪم ڪوڏ آڻين. ڇهن ڪوڏين سان راند ڪبي آهي، جي ڏارن وانگر ٻنهي تي اڇلائبيون آهن. اونڌين ۽ سنئين ٻوڻ تي داٽا شمار ڪبا آهن. چارئي سنئيون پيون ته ڇهن ”چلهر“ ۽ پنج داٽا شمار ڪبا. جي چارئي اونڌيون پيئون ته ”آٺو“ ڇهن ۽ ڏهه داٽا شمار ڪبا. انهن ٻنهي حالتن ۾ راندبگر کي هڪ ڏڪ وڏيڪ هٿڻ جي مجرائي ملندي. ٻي حالت ۾ جيتريون ڪوڏيون اوتريون داٽا شمار ڪبا، جنهن ٻنهيجون چارئي سارون اڳ رچايون، تنهن کٽيو. ان بعد ٻيون ۽ ٽيون، باقي جيڪو ڇوٽون ٻيهاڙي جو رهندو، ان جي ڪا نه ڪا ساري رهجي ويندي، ان هاريو.

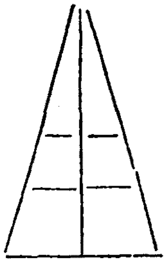

● شينهن ٻڪري — هي راند واريءَ تي ڪک سان ٻا اولي تي ڪاٺيءَ ٻا اگر سان ليڪا ڪڍي ٻہ ڄڻا ڪندا آهن. هن ۾ هڪ ڄڻي وٽ ٻه شينهن ۽ ٻئي وٽ ست ٻڪريون ٿينديون آهن. جن جي ڪوڏين، ڪکن، ٺڪرن، پترن، ڦولهڙين مان پورت ڪندا آهن. هڪ ڄڻو ونندو ٻه شينهن، ٻيو ست ٻڪريون:

هرهڪ ٻڪري، واري تي خانن ۾ رکندو ويندو ته ٻيو شينهن رکڻ بعد سارين خانن ۾ چوريندو ويندو، شينهن جي سامهون ٻڪري آئي ۽ اڳيون خانو خالي هوندو ته شينهن کي اُن ٻڪري مٿان ٽپائي، اڳيئين خالي خاني ۾ رکبو ۽ اها ٻڪري مُئي، جا ڪيڏي ٻاهر رکمي، جي ٽي-چار ٻڪريون ماري وڌائين ته راند کٽيائين، ۽ جي ٻڪرين وارو اهڙيءَ طرح ٻڪريون رکي، جيئن شينهن کي چُرڻ لاءِ ڪو خانو نه بچي، ته راند کٽيائين. هي راند اڪثر جهنگ ۾ مالدار واڻڪائي وقت ۽ ڳوٺن ۾ ننڍا ڇوڪر ڪندا آهن.

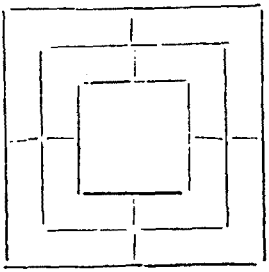

● لوڪَٽي — هي راند اوٺي تي اڳر يا ڪاٺيءَ، يا واريءَ تي ڪاٺي سان ليڪا ڪڍي ٻوڙها ۽ جوان، ٻه ڄڻا ڪندا آهن، هن ۾ سمجهه جي ضرورت آهي تنهنڪري ننڍا ٻار ڪري نه سگهندا آهن، هن ۾ هرهڪ وٽ ڏهه-ڏهه سارييون هونديون آهن، جن کي ڪَڪِريُون چوندا آهن، جن جي ڪک، لڪر، پٿر، ڊولهڙيون وغيره مان پورت ڪندا آهن. ٻوءِ واري تي سڀڪو ڪڪري رکندو ايندو، جي ڪو ٽي ڪڪريون سڌائي سان رکي ويو ته ٻئي جي هڪ ساري ماريندو ۽ اها ڪيڏي ٻاهر رکندو. تنهنڪري سڀڪو اها ڪوشش ڪندو ته آءٌ ڪڪريون اهڙيءَ طرح رکان جيئن منهنجيون ٽي ڪڪريون اڳ ۾ سڌائي ۾ اچن ۽ ٻئي جون سڌائي ۾ نه اچن، آخر جيڪو گهڻيون ڪڪريون ماري ويو، تنهن راند کٽي.

ڪوڏين سان ننڍا ڇوڪرا، کٽ کٽاٽي، اڪي ٻَڏي ۽ گيل راند به ڪندا آهن.

● کٽ کٽاٽي — ٻه، ٽي- چار يا وڌيڪ ڇوڪر گڏجي ڪندا آهن. هولي، ٽڏڙي ۽ شوراتڙي تي ننڍيون ڇوڪريون ۽ ڇالون

ٻه ڪنڊيون آهن. هر هڪ چوڪر ٻنهنجي هڪ-هڪ ڪوڏي وجهندو. اهي سڀئي گڏي هڪڙو چٽو دائرو ٺاهي ٽپ تي اڇلائيندو، جنهن جو دائرو ٻرندو سو ٻنهنجي ڪوڏيءَ سان ٻين ڪوڏين کي ٺوڪ سان ڇٽيندو. جيڪي ڇٽي سگهيو سي هن کٽيون. وري هڪ-هڪ گڏي ٻيا جن جون کٽيون ويئون، سي هڪ-هڪ گڏيندا، پوءِ وري کٽڻ وارو سڀئي ڪوڏيون گڏي ٽپ تي دائرو لاءِ اڇلائيندو.

● اِڪي ٻَڌِي — ٻه ڄڻا گڏجي کيڏندا آهن. ڪوڏيون کڻي ٻنهي هٿن جي ٻڪ سان کڙڪيڙائي هڪ هٿ ۾ ڪجهه ڪوڏيون وٺي، مُٺ بند ڪري، ٻئي کان پُڇندو ته اِڪي يا ٻَڌي؟ هو ڪو نالو وٺندو، پوءِ مُٺ کولي ڪوڏيون ڳڻيندا، جي اڪيلي جي ڳڻپ موجب هونديون ته هُن کٽيو ۽ سڀ کيس ڏيندو، پر جي نه هونديون ته اوتريون هن کان وٺندو.

● گيلَ رانڌ — هي رانڌ ڪوڏين ۽ ٻلورن سان ننڍا ڇوڪرا کيڏندا آهن: ٽپ تي ننڍڙي کڏ کوٽي پري کان بيهي ڪوڏي يا ٻلور اُن کڏ ۾ وجهڻ لاءِ اُڇلائيندا آهن. ڪي ٻلور کڏ ۾ وجهڻ لاءِ اُڇلائيندا آهن. ڪي ٻلور کڏ ۾ ڪِرندا، ڪي ٻاهر ڪِرندا. پوءِ جنهن جو ٻلور پهريائين کڏ ۾ ڪِريو، اهو ٻاهر ڪيل، ٻاهر بيل ٻلورن کي ڇٽيندو. جيترا ڇٽي سگهيو اوترا کٽيا. جنهن هن جو ڏڪ ڪُسندو ته چوندا هاڻي ”ڪنُولو“ آهي، پوءِ وري اندر ڪِريل ٻئي ٻلور وارو ٻاهر بيلن کي ڇٽيندو، اهڙيءَ طرح رانڌ هلندي رهندي.

● مَلهه وڙهڻ — رات جو يا صبح ۽ منجهند جو، ٿڌي وقت ۾ جوان ۽ ننڍا ڇوڪرا ملهه وڙهندا آهن، ۽ هڪٻئي جو وارو وٺندا آهن.

● ٻلاڙو — ٽي-چار ڄڻا گڏجي ٻُنا اَڪائي چوڏاري مُنهن ڪري بيهندا. ٻيا به اوترا سنگتي چوڌاري ٻريرو ٻڌهندا. ٻاهريان

الڊين کي ڏک هڻي ڀڄڻ جي ڪوشش ڪندا، ته هو ڪين جهلڻ جي ڪوشش ڪندا. جيڪو جهلي وڃائون ته ان کي ”ڪالڇيٽل“ چوندا ۽ اهو ٻاهرين سنگتي ويهي رهندو، پر جيڪي ٻچي ويو ته الڊرين سنگتي ڪالڇيل ٿيو، جو ڏکري ٻاهر ويهندو. اهڙيءَ طرح راند ڪندا رهندا. پوءِ جي ٻاهريان سنگتي سڀ جهلجي رهيا يعني ڪالڇجي پيا، ته الڊرين راند ڪٽي، جي الڊريان سڀ ڪالڇجي ويا ته ٻاهرين راند ڪٽي.

● ڪٻڏي — هي راند، جوان ۽ لنڊا ڇوڪرا ڪندا آهن. ٻه ڏيکون واريءَ جون سٽن-اٺن فوٽن جي وڇوٽي تي ٺاهي، ٻه جوڙيون سنگتين جون هرهڪ پاسي جدا جدا بيهنديون. هرهڪ پاسي ڪيترا ٻه راند ڪري سگهن ٿا. ان لاءِ ڪو تعداد مقرر ٿيل ڪونه آهي، هرهڪ پاسي کان واري سان هڪڙو-هڪڙو، ڏيکين جي وچان لنگهي ٻين جي حد ۾ ويندو ۽ انهن مان ڪنهن کي هٿ لائي واپس اچڻ جي ڪوشش ڪندو ته اهي وري ڪيس جهلڻ جي ڪوشش ڪندا، جي جهلي وڃائون ته اهو ”ڪالتو“، ۽ ويهي رهندو، پر جي ٻچي ويو ته جنهن کي هٿ لڳو، اهو ڪالتو ۽ ويهي رهندو. اهڙيءَ طرح جنهن پاسي جا سنگتي اڳ ۾ ڪالڇجي ويا، انهن راند هارائي ۽ ٻئي پاسي ڪٽيو؛ پوءِ وري پاسا بدلائي نئين سر شروع ڪندا. جنهن پاسي ڪٽيو، اهي چوندا ته اسان جو هڪ ”لينڊو“ اوهان تي چڙهيو، پوءِ جي ٻئي پاسي وارن ڪٽيو ته چڙهيل لينڊو لٿو، جي هارايو ته ٻيو ٻه لنڊو چڙهيو.

● گاٻڙي — هن راند جا ٻه قسم آهن: هڪڙي ڇوٽ گاٻڙي، جنهن ۾ سيڪي ٻنهي پيرن تي ڊوڙندا آهن؛ ٻي ڪُڙي گاٻڙي، جنهن ۾ هڪڙي ٽنگه مٿي ڪري بعضي الهيءَ پير جو آڱوٺو هٿ سان جهليندا آهن، جنهن کي ڪُڙو جهلڻ چوندا آهن، پوءِ هڪ ٽنگه تي ٽپندي ٽپندي هلندا آهن. هن راند ۾ ٻه ٽوليون ڪندا آهن، هڪ آڳ وٺندڙ ٽولي، تن کي مٿيٽل وارا چون،

يا آگ ڏيندڙ، تن کي هينئل وارا چون. ٻرڀرو هڪ هند واريءَ جو ڍڳ ٺاهيندا. هينئل وارا سڀ وچ ۾ ويهندا، مٿل وارا سڀ مٿئين پاسي ويهندا ۽ هڪڙي پيچيءَ کي گاٻڙي مٿرو ڪري پنهنجي پاسي محفوظ هنڌ تي ويهاريندا. جنهن کي پاڻ بچائي، واريءَ جي ڍڳ کي هٿ لائڻو پوندو: مخالف ڌر کي به پڌائيندا ته اسان فلاڻو گاٻڙي ويهاريو آهي.

پنهي ٽولين جا مکيه پيچي (وَڏَ ڏوڙي) پاڻ ۾ هٿ سان تاڙي ڏيندا، جنهن کي چئبو آهي، "ڏارو ڏيڻ" ۽ چوندا ڏارو لڳو، پکو، (هي گويا راند جي شروعات جو مهورت آهي) بس، ڏارو لڳو ته جڻ راند جي شروعات ٿي، پوء سڀڪو پيچي پنهنجي پيچيءَ سان زور آزمائي ڪري کيس ڪيرائي ڪالچائڻ جي ڪوشش ڪندو.

ڪُڙي جهليل جي حالت ۾ پير جي آڱوٺي سان هٿ لڪتو يا پير زمين سان لڳو ته "ڪولو" يعني ڪاٽو، پوء هو ويهي رهندو، پيو سنگتي وري ٻئي کي ڪالچائڻ جي ڪوشش ڪندو. انهيءَ وچ ۾ گاٻڙي انهن کان لڪري ڍڳيءَ تي پهچڻ جي ڪوشش ڪندو، پر جي چٽي نه سگهيو ۽ قابو ٿي پيو ته راند هارائي، پيو گاٻڙي ويهندو. اهڙيءَ طرح سڀيئي پيچي واري سان گاٻڙي ٿيندا رهندا، جڏهن سڀيئي سنگتي هڪ پاسي وارا ڍڳي تي پهچي ويا، تڏهن هڪ ليٽو چڙهيو. پوء وري پاسا بدلائيندا ۽ مٿل وارو پاسو پي ڌُر کي ملندو. پوء جي انهن اهڙيءَ طرح راند کٽي ته لٽو لٿو نه ته مٿن پيو هوندو.

● ولڇوٽي — هن کي ڏاڍي راند به چئبو آهي. زمين تي پيرن سان پاريون يا دريون ٺاهي، ٻه ٽولا ٿي راند ڪندا آهن، هڪڙا آگ ڏيندڙ يا آگ وٺندڙ ٿيندا آهن. آگ ڏيندڙ ٽولي جو هرهڪ پيچي هرهڪ پاريءَ ۾ ويهندو، آگ وٺندڙ ٽولي جا پيچي انهن کان پاڻ ڇڏائي سڀيئي پاريون اُڪري وري واپس

صحيح سلامت مٿي پهتا ته رانڊ ڪٽيائون، ٻر جي الهيءَ وچ ۾ ڪنهن ٻه سنگتيءَ کي ڪنهن آگ ڏيندڙ جو هٿ لڳي ويو ته رانڊ هارايائون. هارائڻ جي حالت ۾ ٻي ٽولي کي وارو ملندو.

ميڙ — هي رانڊ چانڊوڪين راتين ۾ ننڍا ڇوڪر ڪندا آهن. رانڊ لاءِ هڪ ننڍو اڇو پٿر يا سرُ جو ٽڪر هٿ ڪندا آهن، جنهن کي ”ميڙ“ چون. ٻه ٽوليون ٿي هڪ هنڌ واريءَ جو ڍيڳ ٺاهي، اتي ليڪو ڪڍي سڀيئي ان تي اکيون ٻير رکي بيهندا. منجهانئن هڪڙو ڄڻو ميڙ زور سان اُڇلائيندو، جا ٻري وڃي ڪِرندي. هوءَ سڀيئي ڊوڙي وڃي ڳولي لهڻ جي ڪوشش ڪندا، جنهن کي لڀندي سو ڪٽي واپس ڍيڳ تي اچڻ جي ڪوشش ڪندو ۽ هوڪو ڏيندو ته ”ميڙ ٿي وڃي.“ ته پيا مخالف ڪيس جهلڻ لاءِ ايندا ۽ سندس سنگتي مدد لاءِ ايندا. جي ٻاڻ جهلجي پيو ۽ سنگتين جي ڇڏائڻ سان به نه ڇٽو ته وجهه وٺي سندس ڪنهن سنگتيءَ کي ميڙ ڏيندو، جو وٺي هوڪو ڏيئي پهچڻ جي ڪوشش ڪندو. اهڙيءَ طرح جي سلامت ڍيڳيءَ تائين پهتو ته رانڊ کٽيائون، جي مخالف ميڙ کسي ڍيڳيءَ تي پهتا ته هنن رانڊ کٽي. هوءَ وري ٽئين سر کٽندڙ ڌر جو پيءُ ميڙ اُڇليندو.

● ٺالڪيل ٿُوسيل — هي رانڊ ڏاڍي سان کبي آهي. اڳڙين جو ڏڙو ٺاهي، مٿان ڏاڍي سان مضبوط ڳُتي تيار ڪبو آهي. ننڍين سرن جا ست گول ٽڪر تيار ڪري، ميدان ۾ ٿوري واريءَ جي ڍيڳي ٺاهي، ان تي هڪٻئي جي مٿان رکندا آهن، جنهن کي ”ٺالڪيل ٿُوسيل“ چوندا آهن. هڪ پاسي ست ڇوڪر پري اتي ٻير سان واريءَ کي ڀاري هڪ هنڌ مقرر ڪندا، جنهن کي ”پَٽل“ چوندا، يا ان کي ”متّل“ چون. ان جي سامهون ٺالڪيل ٿوسيل جي ٻئي پاسي به ايتري مفاصلي تي پيو پٽل مقرر ڪندا، ان کي

"هينڊل" چون. ٻه ٽوليون ٺاهيندا، هڪ ٽولي وٺندي مٿل، ٻي ٽولي وٺندي هينڊل.

مٿل وارا، مٿئين ٻُل وٽان وڃي هرهڪ سنگتي واري سان ڏڙي سان ڏڪ هڻي، سرن کي ڪيرائڻ جي ڪوشش ڪندو ۽ هينڊل وارا هيٺئين ٻل واري پاسي بيهي، ڏڙو جهٽڻ جي ڪوشش ڪندا. هڪ ڄڻي جو هينڊل ۾ ڏڙو جهٽجي ويو ته وري پيو هڻندو. اهڙيءَ طرح واري سان سڀڪو هڻندو ويندو، تان جو ڏڪ سان سيرون ڪيرن. جڏهن ڪيرنديون، تڏهن مٿل وارن مان هڪ هوشيار پيچي هيٺئين ٻُل ۾ ٻه ڪانيءَ جا ڏوٽا اڳ ۾ جهلي بيهندو، جنهن کي "ٻُل جهليندڙ" چوندا. ٻيا سڀئي ٻنيان بيهندا. هينڊل وارن جو هڪ سنگتي ڪيرايل سرن وٽ بيهي ٻل جهليندڙ کي ڏڙو هڻندو. هو ڪاٺين جي مدد سان پاڻ بچائڻ جي ڪوشش ڪندو، ۽ ڏڙي کي روڪي پاڻ ٻيرن سان ٽڏيندو يا سنگتين کي ڏيندو، جي ٽڏي پري ويندا. انهيءَ وچ ۾ سندن هڪ سنگتي ڊوڙ پائي وڃي سرون هڪ ٻئي تي چاڙهڻ جي ڪوشش ڪندو، جيترين سرون چاڙهي سگهيو، اوتريون چاڙهيندو. هينڊل وارا ٽڏيندڙ کان ڏڙو هٿ ڪري ٻنهي سنگتيءَ کي اڇلائي ڏيندا، اهڙيءَ طرح راند ٻيهي هلندي. راند هلندي جي ڏڙو ڪنهن کي لڳي ويو ته انهن راند هارائي ۽ ٻيا وارو وٺندا؛ پر جي ڏڙو لڳو ۽ سڀئي سرون چڙهي ويون ته راند کٽيائون. کٽڻ جي حالت ۾ هڪ لنبو چڙهيو، وري نئين راند شروع ڪبي ۽ ٻل وٽان وڃي سرن کي ڏڪ هڻندا. هن حالت ۾ جي سڀني جا ڏڪ خالي ويا ۽ سرون نه ڪيريون ته ٻيءَ هينڊل وارا وارو وٺندا. هيءَ راند اڪثر ننڍا ڇوڪرا کيڏندا آهن.

● ڪُٺهنين واري راند — هي راند ٻه ڏڙي سان ڪبي آهي. هن ۾ ٽوليون نه ٺاهيون آهن، ميدان ۾ ٿوري ٿوري مفاصلي تي زمين ۾ ٿوري کڏ کوٽبي آهي، جنهن کي "ڪُٺهي" چوندا آهن.

ٻيو هرهڪ ڇوڪر ڪاليءَ جا ٻه ڏوڪا يا ٻڪا ڪٺي پنهنجي ڪُهنيءَ تي بيهندو، ڏڪڙو مٿي اڇليندا، جنهن جي ٻاسي ڪيرايو، ان تي آڳ آئي. ٻيو هوءَ ٻڌيندو، يعني ڏڪڙو ڪٺي ڪهڻين مان بيٺلن مان ڪنهن کي ٻه، جنهن کي سهوليت سمجهي، ان کي هٽندو؛ ته هو وري ٻڪا آڏا ڏيئي ڏڪڙي جي ڏڪ کان بچڻ جي ڪوشش ڪندو، جي ڏڪڙو لڳي ويو ته آڳ آئي ۽ اهو وڃي ٻڌيندو، ۽ اڳيون وڃي پنهنجي ڪهنيءَ تي بيهندو؛ جي نه لڳو ۽ لنگهي ويو يا ٻڪي کي لڳو ته ڇُٽو، جي ٻُڪن کي لڳي راند جي ٻيو ۽ پرسان ڪيرايو ته ڏوڪي سان ڏڪڙي کي ڏڪ هڻي پري ڪيڏندو يا ڪهڻين مان بيٺلن مان جنهن جي به وڃهو ڪيرايو، سو ڏڪ هڻندو. ڪي پنهنجي ڪهني کان پريرو وڃي ڏڪ هڻي يڪدم موٽي ڪهنيءَ تي ايندا آهن، الهيءَ وچ ۾ ٻُڌيندڙ ڊوڙ پائي هن جي ڪهنيءَ ۾ پنهنجو ڏوڪو وڌو ته ڇوندا "ڪُهني پراٽي" ۽ ڪهني وارو ڪولو، ۽ اهو وڃي ٻڌيندو. مطلب ته يا ڪنهن کي ڏڪڙو لڳي يا ڪنهن جي ڪهني پرجي، تڏهن آڳ اچي. هي راند ننڍا ڇوڪرا ڪندا آهن.

● انبليو — هي راند ميدان تي نه ڪبي آهي، پر ڪنهن وڻ جي هيٺ مزيدار ٿيندي آهي، ٻه ٽوٽ ڪن ڪالي ڏئي وڻ هيٺان ڏوڙ جي ڍڳي ٺاهي ان ۾ کوڙي، آڳ ڏيندڙ ان جو سنڀاليندڙ ٿيندو، ٻيا ڇوڪرا وڻ تي چڙهي ويندا. ٻيو هو ڪين هٿ لائڻ جي ڪوشش ڪندو ته ڇوڪرا وري وڻ جي ٽڙ وٽان لهي، يا ٽپا ڏيئي هيٺ لهي، يا ٽارين جي ڇيڙن وٽان لڙڪي يعني لُڏيي (جنهن کي لوليٺي چون،) هيٺ لهندا آهن، ۽ هن کان ٻاڻ بچائي انبليو ڪٺي ٽنگ هيٺان لنگهائي، ماٿ کي ويجهو ڪري ڏوڪارو ڪندا. الهيءَ وچ ۾ جي هُن ڪنهن کي هٿ لاتو ته، هُن تي آڳ آئي ۽ اهو ٻڌندو، نه ته ٻاڻ ٻڌندو. انبليي ڏوڪارڻ وارو پنهنجي هڪ جڳهه، ٿي ڪري هٿ

سان ٽنگ ھيٺان آنھيو ٻري اڇليندو. آڳ وارو ڊوڙ پائي آنھيو ڪٽڻ ويندو نہ الھيءَ وچ ۾ ڇوڪرا وڻ تي چڙھي ويندا، ھو موٽي اچي آنھيو ٻڌيءَ ۾ ڪوڙيندو ۽ راند چالو ٿيندي. جڏھن ٻئي ڇوڪر کي ھٿ لائيندو تڏھن آڳ لٿي ۽ پوءِ اھو پڌندو. اھڙيءَ طرح راند ھلندي رھندي.

● اٽي ڏڪر — ھي راند ننڍا ڇوڪر ڪندا آھن. ڪاٺ جو ننڍو لڪر، ٻنھي پاسن کان ٿورو سنھو ۽ وچ تي ٿلھيرو ٺاھيندا، جنھن کي "اٽي" چوندا آھن؛ ٻي ڪاٺي ٻي فوٽ ڪن ڏگھي ڪٽيندا آھن، جنھن کي ڏڪر (ڏولو ۽ ٻُڪو) چوندا آھن. زمين ۾ ٿوري لانبي کڏ کٽيندا، جنھن کي گُھني چون، راند وارا سڀئي ڇوڪرا واري واري سان گھنيءَ ۾ اٽي رکي ڏڪر سان ھرڪو ڏڪ ھڻندو، جنھن جي ڏڪ سان اٽي وڃي ڪري يا جنھن کان ڏڪ نہ لڳو ۽ کسي ويو تہ ان کي ڪولو چوندا، پوءِ ان تي آڳ آئي ۽ پڏيندو. پوءِ جنھن ڇوڪر جي ڏڪ سان اٽي جتي ڪري ھوندي، اتان بيھي آڳ وارو اٽي گھنيءَ ڏي اڇليندو؛ گھنيءَ وٽ ڏاڪر رکيل ھوندو، اٽي جي ان کي اچي لڳي تہ آڳ لٿي، نہ لڳي تہ مٿي بيٺل ڏڪر ڪٽي اٽي کي ڏڪ ھڻي پري اڇليندو، تہ ھو ڊوڙي اچي اٽي ڇڏائڻ جي ڪوشش ڪندو، جي پھچي ويو ۽ اٽي ڇڏائي وڌائين تہ آڳ لٿي. ھي راند ڪيترن ئي نمونن سان ڇوڪرا ڪندا آھن.

● ماڪوڙو — ھڪ ڇوڪر پنھنجا ٻئي ھٿ زمين تي کوڙي، ھٿن ۽ پيرن تي جانورن وانگر ھلندو، ھن کي "ماڪوڙو" چوندا. پوءِ ٽولي مان ھڪ ڇوڪر ھن جي مٿي تي ھٿ رکي چوندو تہ "ماڪوڙا ڙي ماڪوڙا، مائيءَ ٻڪي مالي الا ڏي ٻُرڪ ٻُلي ھڪ،" ائين چئي، آھستي ھڪ ٿاپي مٿي تي ھڻي راند جي شروعات ڪندو. پوءِ سڀئي ڇوڪرا ھن کي مٿي تي ڏڪ ھڻڻ جي ڪوشش ڪندا تہ ھو ڪين پنھنجي پير سان ھر ڪنھن کي

ڏڪ هڻڻ جي ڪوشش ڪندو. اهڙيءَ طرح جنهن جو ڏڪ لڳي ويو ته اُن تي آڪ آئي، ۽ جي ڏڪ نه لڳو ۽ ٻيا ڇوڪرا هن جي مٿي کي ست ڏڪ هڻي ويا ته يڪدم وهي پاڻ ۾ ڳنڍبا. ماڪوڙو سڀنئون تي انهن مان ڪنهن کي ڇهڻ جي ڪوشش ڪندو، جي ڪنهن کي جدا ڪري سگهيو ته آڪ لٿي ۽ هن تي آئي ۽ اهو ماڪوڙو ٿيندو، نه ته وري پاڻ ماڪوڙو ٿيندو.

● گول راند ـــ ميدان ۾ وڏو گول ليڪو پائي هڪ هنڌ واريءَ جو ڍڳلو ناهيندا، پوءِ اتان دَمُ گهُٽي هرڪو ڇوڪرو واري سان گول ليڪي تان ڊوڙ پائيندو ۽ "ٽو ٽو وڏي ڪپڙي" "ٽو ٽو وڏي ڪپڙي"، چوندو ويندو، جتي ساهه کنيائين، اتي ويهي رهندو. سڀني کان وڌيڪ جيڪو هلندو تنهن تي آڪ آئي. پوءِ ٻيا ڇوڪرا گول اندر ٻيا ڊوڙندا ۽ هن کي پُٺن تي ڏڪ هڻڻ جي ڪوشش ڪندا ۽ آڪ ڏيندڙ هنن کي هٿ لائڻ جي ڪوشش ڪندو، جي ڪنهن کي هٿ لڳو يا ليڪي کان ٻاهر نڪتو ته ڪولو. اُهو به اچي هن سان گڏبو، پوءِ ٻيئي ڄڻا پاڻ ۾ هڪٻئي جا هڪ پاسي جا هٿ قابو جهلي ٻين کي هٿ لائڻ جي ڪوشش ڪندا. اهڙيءَ طرح جيڪو ڪولو سو هنن سان گڏبو ويندو؛ تان جو جڏهن سڀئي ڪُولا ٿيا، تڏهن اها راند پوري ٿي ۽ وري نئين سر گول تي ڊوڙي راند شروع ڪندا.

● اُٺ اناٽي ـــ هڪ ڇوڪر کي هٿ ۾ گهنگرو ٻڌي، چيچ ۾ ڏور ٻڌي، ان کي اُٺ ڪندا؛ ٻيو ڇوڪرو پٺيان اها ڏور اٺ جي مهار وانگر جهليندو. اڳيون ڇوڪر ڊوڙندو ۽ پويون مهار جهلي هڪليندو ويندو. ڪي وري ننڍا ڇوڪرا ٻني تي به چاڙهيندا آهن. اها راند خاص ڪري اڪڻ ليڪه تي سارو ڏينهن ڇوڪرا ڪندا آهن.

ٽير ـ ٽير ـ سولٽو ـــ هڪ گول ناهي ان جي ٽوري ٽوري وچوليءَ تي سڀ اهڙيءَ طرح ويهندا جيئن سڀني جا منهن اندرئين

ٻاسي نٿين، ٻوھ توال يا الڳوچو ڳول ويڙھي، ڳوڻيءَ ۾ ناھي ھڪ چوڪر اھا ڪٽي لڪائي، انھن جي ٻنيان ٻوڙلدو ويندو ۽ اٽڪل سان ڪنھن جي ٻنيان آھستي رکي ڇڏيندو، جيئن ھن کي خبر نہ ٿئي: جي خبر پئجي ويئي تہ اھو اٿي ڪٽي وري ٻاڻ ٻئي جي ٻنيان رکندو ۽ جي ڪنھن کي خبر نہ پيئي تہ رکندڙ چوڏاري ڦري وري اچي ڳوڻي کٽي ھن جي ٻڻن تي ھڻندو تہ ھو اٿي ڳول جي چوڏاري ڀڄندو ۽ وري اچي سائيءَ ھنڌ ويھندو. ان بعد ھو ڳوڻي وري ٻئي ڪنھن جي ٻنيان رکندو. اھڙيءَ طرح راند پيئي ھلندي.

انھن کان سواءِ پنا پٽي، الدڙي ٻڏو، ڪنڙو، ٻارڪر، چقمقو، کير کير وٽي، ۽ ٻيون بہ ڪيترن ئي نمونن جون رانديون ٻار ڪندا آھن.

رانديڪا

● ڳُڏين راند — ننڍيون ڇوڪريون ٻاڙ يا سندن مائرون يا وڏيون ڀيڻون ڪپڙن مان ڳُڏيون ۽ ڳُڏا ٺاھي ڏينديون آھن. ڇوڪريون انھن کي ڪپڙا پارائي، مورَيا سيڙڻ جي ڪنھن جي وچئين اچي ڏانيديءَ جا ٺُڪر ڪري، ٻالھن ۾ چوڙن جي بجاءِ وجھنديون آھن، مٿي ۾ ڪارن ڌاڳن جا وار ٺاھينديون آھن، مٿين جا ڪَنديلا وجھنديون آھن، لوھہ جي سنھين تندن ۾ مڻيا وجھي ٻوليون، ويندا ۽ نٿون ٺاھي ٻائينديون آھن. ٻاڙ ۾ ڳڏ جي سچو ڏينھن انھن سان راند ڪنديون آھن ۽ انھن جون ٻاڙ ۾ شاديون بہ ڪرائينديون آھن.

مٽي ڳوھي ماچيس جي تيلين واري خالي ٻڙ جو سانچو ڪري، ان سان سرون ٺاھي، سڪائي ننڍيون ڪوٺڙيون ٺاھي، ان ۾ ڳڏين کي ويھارينديون آھن. وسڪاري جو جھنگ يا ٻنين

۾ ڇوڙ ٿيندا آهن، جن مان ورلي ڪي ٻيڻا ڇوڙ ٻه هوندا آهن، اهڙو ڪو ٻتو ڇوڙ هٿ اچي وڃي ته ان جي ڪنهن ڪُڏڙيءَ سان شادي ڪرائينديون آهن، ۽ ان موقعي تي هڪڙيڏين کي دعوت ڏينديون آهن ته "ٻتو تو ٻڙهي شادي تي اچجو،" اهڙيءَ مهل تي ٽڪر جي ٿيلهيءَ ۾ ٻاجهر جو ٻت ٻه رڌينديون آهن.

سوئل هڪ قسم جو ڪوهيدار جيت وڻن جي ٽارين کي چنبڙيل ٿيندو آهي. جي اهو هٿ اچي وڃو ته ان جي ٻه شادي ڪنديون آهن. اهڙيءَ طرح ٻاڻ وندرائينديون آهن.

ننڍين ڇوڪرن کي مائرون گهرن ۾ مٽي ڳوهي ان مان اُٺ، گهوڙا، ڦيٿن سان گاڏيون ٺاهي ڏينديون آهن، بعضي ڳُواريا اهڙا راندڪا ٺاهي ٻاهر ۾ ٻڃائي وڪڻندا آهن. انهن کان خريد ڪري، ڇوڪرا راند ڪندا آهن ۽ ٻيا ٻه ٻارن جي راندين جا ڪئين نمونا آهن، جن سان وندر ڪندا آهن.

راڳ ۽ ساز

راڳ هر ڪنهن انسان جي روح ۾ سمايل آهي، راڳ لفظ جي معنيٰ آهي موج يا روح جو رهلو. اهڙو ڪو انسان نه هوندو جو راڳ نه ڳائيندو هوندو. ڪي اهڙا ڳائڻا آهن جن جو آواز ٻه سٺو آهي ۽ سُر ٻه ڄاڻن، جي عام ماڻهن اڳيان ۽ ڪچهرين ۾ ڳائيندا آهن، ٻيا ڪي اهڙا آهن جي ڳائي ته ڄاڻن، ڪي ورلي ٿورو ڄاڻن ٻه ٿا ٻر قدرتي لچارو سماءَ جي ڪري ماڻهن اڳيان ڳائڻ ۾ شرم ڪندا آهن، ته ٻه اڪيلائي ۾ ٻڙٻڙي ڪجهه نه ڪجهه جهونگاري دل خوش ڪندا آهن. راڳ اهڙي وڻندڙ شيءِ آهي، جا روح کي راحت ڏئي ٿي، منجهس جادو جهڙو اثر آهي، جنهنڪري نه رڳو ماڻهو پر مرون ٻه موهجيو پون. ناڳ ٻه مرليءَ تي ريجهيو پون. سڀڪا شيءِ موسم ۽ وقت تي ٺهي ۽ وڌيڪ اثرائتي ٿئي.

موسيقي جي ماهرن، سال ۾ ڇهه موسمون شمار ڪري، هرهڪ موسم لاءِ جدا جدا سُر: ڀيرو، هنڊول، ميگهه، سريراڳ، ديپڪ ۽ مالڪوس مقرر ڪيا. انهن مان هرهڪ کي پنهنجي خوبي ۽ خاصيت آهي، جي پنهنجي وقت تي وڏيڪ اثرائتا ٿيندا آهن. چوندا آهن ته آسمان ۾ مينهن جو مدار هجي، ان وقت ڪو ڄاڻو، پوري سر ۽ تال سان ميگهه راڳ ڳائي ته برسات پوي. ڏيئي ۾ تيل ۽ وٽ وجهي ڪو ڄاڻو ديپڪ راڳ ڳائي ته ڏيئا ازخود ٻري پون.

هر ڪنهن ملڪ يا قوم جي ڳائڻ جو ڍنگ پنهنجو آهي، جو ڪن کي وڻي، ڪن کي نه به وڻي. تڏهن به ٻار وڏڙن لاءِ جدا جدا نمونن ۾ راڳ، ڳاهه ويندو آهي، جو ٻين کي وڻي يا نه وڻي پر ترين کي ان مان مزو ايندو آهي. ساز ڪان سواءِ راڳ نٿو ٿئي، سو ڳائڻ وقت جدا جدا نمونن جا ديسي ڪم خرچ ساز ڪم آڻيا آهن.

مائي ڀاڳيءَ جو آواز ڪنهن نه ٻُڌو آهي؟ تڏهن ته علائقي کي اهو اعزاز حاصل آهي، جو هن وقت سنڌ جي مقبول ترين لوڪ گيت ڳائڻي، مائي ڀاڳي، هن ڌرتي جي ديس ۾ جنم ورتو آهي. مائي ڀاڳي هن وقت سنڌ جي لوڪ موسيقيءَ ۾ جيڪو ممتاز مقام رکي ٿي، اهو قابل رشڪ آهي ۽ تڏهن وارن لاءِ فخر جو باعث پڻ آهي. عوامي موسيقي جي نامور فنڪارن مائي ڀاڳي، نه فقط نج سنڌي راڳڻين جي واقفيت رکي ٿي، پر آن سان گڏ گجراتي، مارواڙي ۽ ڪاٺياواڙي موسيقيءَ جي ميلاپ مان جيڪي راڳڻيون جنم وٺن ٿيون، تن جي واحد ۽ نمائنده فنڪاره آهي. هن جي آواز ۾ قدرت ايڏو ته تاثير رکيو آهي، جو هن کي هر هنڌ سنڌ جي 'راڳ - راڻي' جي نالي سان ياد ڪيو وڃي ٿو. مائي ڀاڳي، هن وقت سنڌ جي مڃيل ۽ مقبول ترين فنڪاره آهي. ريڊيو وسيلي سنڌس رسيلا لوڪ گيت ۽ ڪافيون ملڪ جي گهٽيءَ

گهٽيءَ ۾ گونجي رهيا آهن. مائي ڀاڳي مٺي شهر جي ويٺل آهي ۽ پنهنجي سڄي عمر ٿر جي شادين مرادن ۾ ڳائيندي وڄائيندي گذاريائين. سندس عوامي فن کي تمام دير سان متعارف ۽ مشهور ٿيڻ جو موقعو مليو آهي. هن وقت سنڌ جي صف اول جي فنڪارن ۾ سندس شمار ٿئي ٿو ۽ لکين ماڻهو سندس پرسوز آواز جا مداح آهن.

مائي ڀاڳيءَ کان علاوه مٺي جا منگهار - مراد فقير، ڀيرو فقير ۽ ڪالو فقير - به ٿر جا مشهور فنڪار آهن، جن کي ٿر ۾ وڏي شوق سان ٻڌو ويندو آهي. ان طرح ڀڳڙو ڀيل پڻ ساز ۽ آواز جي دنيا ۾ چڱو نالو ڪڍي چڪو آهي.*

ٿر ۾ منگهار فقير آهن، جن جو خاص ڌنڌو ئي آهي ڳائڻ ۽ وڄائڻ، جن جا جٿي ڪٿي پاڙا آهن. سڀني قومن کي پنهنجو پنهنجو منگهار هوندو آهي، جو وهانءَ وڌاڻي ۽ خوشيءَ جي موقعي تي اچي دهل وڄائيندو ۽ ڳائيندو آهي. پوءِ سڀڪو پنهنجي حال سارو منگهارن کي مقرر لاڳ، گهور ۽ خيرات ڏيندو آهي. ڪٿي وهانءَ ٿيو يا ڪنهن کي پٽ ڄائو يا ڪو خوشيءَ جو موقعو ٿيو ته منگهار اچي دهل وڄائيندو ۽ سارنگيءَ تي راڳ ڳائيندو. تمام ٿورن وٽ هارمونيم ۽ سرندا به آهن، جن تي سنڌي ڪافيون، لوڙائو، سنڌي شعر، خاص ڪري، شاهه ڀٽائي، مصري شاهه ۽ ٻين شاعرن جون ڪافيون؛ ساوڻ فقير جا بيت، ۽ ٿر جا لوڪ گيت، وغيره ڳائيندا آهن. سنيمائن جي طرز جا راڳ ڪونه ڳائين، چو ته اهي راڳ، ڳائڻ وارا ٿورا ۽ سمجهڻ وارا به ڪونه آهن. ٿري ويچارا سنڌي ۽ ڍاٽڪيءَ کان سواءِ ٻي ٻولي گهٽ ڄاڻن، باقي دهل ۽ سارنگي عام آهي، جا گهڻو ڪري سڀڪنهن منگهار وٽ هوندي آهي. ڪي جوان يڪتاري تي به ڳائيندا آهن.

---

* مائي ڀاڳيءَ متعلق احوال بعد ۾ درج ڪيو ويو آهي. - ناشاد

ٽر ۾ شاعر آهن، مگر ڪي اهڙا ڪونه آهن جن جو شعر عام مقبول هجي ۽ ڳايو وڃي ته به سارنگيءَ تي ٽري شعر ڏاليڙو، ليڪيشو، ولاڙو، مٽھار، ٻٽھاري، لاڏيلو وغيره ڳائيندا آهن. ڪي ٻڪتاري، ڍولڪ ۽ سُرندي تي ڳائيندا آهن، جهڙي ڏموني ڪچهري ۽ موقعو هجي. شادي مڱڻي وقت وڻنل ماڻهو گهوٽ تان، جي عام ڪچهري هجي ته ڪنهن معتبر تان ڪجهه رپيا وغيره گهوري مڱڻهار کي ڏيندا آهن.

مسلمان ٽوليون ٺاهي مسجدن ۾ يا ٻئي ڪنهن به هنڌ مولود ۽ مداحون مٺي سر سان آلاپيندا آهن، جو راڳ دل کي ڏاڍو وڻندو آهي. جوڙيون جوڙيون ڪري چوندا آهن. هڪڙي جوڙي اڳ ۾ چوندي، ٻي وري سر ورائيندي؛ خاص ڪري رمضان شريف ۾ رات جو چوندا آهن. رمضان شريف ۾ اسر جو اٿارڻ لاءِ 'جاڳا' به مٺي سر سان آلاپيا آهن.

هندو مندرن ۾ باجي، ڍولڪ، ڪرتال، جالجهه ۽ ڪانسين تي آرتيون ۽ ڀڄن ڳائيندا آهن ۽ ڪئي ڪي شوقين ٻار وندرائڻ لاءِ باجي تي به ڳائيندا آهن.

هريجن قومن ۾ خصوصاً مينگهواڙن ۾ هي رواج آهي ته روز رات جو تنبوري، جالجهه، ڪانسين، دلي ۽ ڪرتال تي ڀڄن ڳائيندا آهن. ڪي جوان سنڌي ڪافيون به ڳائين. ڪي دلو رنگيل ڪل سان مڙهي، ٻاسي ۾ ڪنجهي جي ٿالهي رکي وڄائين؛ ڪي ڪانسيا ۽ جالجهه رواجي طرح وڄائين، ڪي وري نت شت سان هٿ اهڙيءَ طرح هلائين جو چڻ ته ناچ پيا ڪن. شادي، مڱڻي، ڇٽي جمڻ يا وڏي ڏڻ تي ڪاٻه رهاڻ ڪن ته ڀڄن ضرور ڳائين. لوهار ۽ ڀيل به اهڙيءَ طرح ڳائيندا آهن. انهن قومن ۾ ڪي اهڙا ڳائڻا آهن جي پاڻ کي ڀڳت سڏائيندا آهن، انهن جو ڪم ئي آهي تنبورو وڄائي ڀڄن ڳائڻ. ڪي ڀڳت

ستار به وڄائيندا آهن، پر اها عام نه آهي. لهاڻا، مهيشوري، ٺڪر، برهمڻ وغيره ڪڏهن ڪُنهي ٻيا ٻيالي ڪرڻ وقت ڀڳتن کي گهرائي ساري رات بچن ڳائيندا آهن ۽ صبح جو ڪارائي روانو ڪندا آهن.

ڪي جوان رات جو ڪچهريون ڪري، ٻاوا، نڙ، بنسريون ۽ چنگ ڪنيو اچيو وڄائين. ڪي سادي نمولي وڄائين ۽ ڪي واڄي ۾ به ڳائين. هڪڙو وڄائي رهي ته ٻيو ڇڻو وارو وٺي. رات جو انهن جو آواز پري ڪان به مٺو ٻيو لڳندو آهي. اڪثر ڏنار، ٻڪرار، ڳنوار وغيره پاڻ وٽ ٻاوا، بنسري ۽ لوهه جو چنگ رکندا آهن. مال ٻيو چرندو، پاڻ ڪنهن پٽ يا دڙي تي يا ڪنهن وڻ هيٺ ويهي وڄائي ٻيا پاڻ ونڊرائيندا، يا ڪو نه ڪو راڳ ٻيا جهونگاريندا.

ڪچهرين ۾ هوتل پري، راءِ لاکو ۽ مهر راڻي، مومل ميندرو، دودو چنيسر، ڏمڻ سونارو ۽ ٻيون آکاڻيون ڪندا آهن، ان وقت انهن آکاڻين ۾ ايندڙ ڳاهون سر ساڻ چوندا آهن.

سهڻي قومن ۾ زالون پاڻ ۾ گڏجي شادي، مڱڻي ۽ ٻين موقعن تي گيت ڳائينديون آهن. ننڍيون ڇوڪريون گڏجي جدا گيت ڳائينديون آهن. عام زالون مردن جي ڪچهريءَ ۾ نه ڳائينديون آهن، مگر ڪي مڱڻهار زالون ڳائينديون آهن.

مڱڻهار دهل، سارنگي، سرندو، هارمونيم، ڍولڪ ۽ يڪتارو وڄائي ڪافيون ۽ شعر وغيره ۽ تنبوري تي بچن ڳائيندا آهن.

مسلمان، مينگهواڙ، ڀيل، ڪولهي جوان ڇوڪرا نڙ، ٻاوا بنسري ۽ چنگ وڄائيندا آهن.

ناچ

ناچ (نرت) جي تاريخ نهايت قديم آهي. سري ڪرشن جي گوپين سان راس ليلا مشهور آهي. اڄ به اهو رواج جتي

ڪٿي عام آهي. ڪن ملڪن ۾ ته خاص سکيا جا مرڪز (ناچ گهر) ۽ ڪلبون آهن. سنڌ ۾ خاص نٽ ۽ نٽڻيون آهن، جن جو خاص اهو ڌنڌو آهي، مگر ٿر ۾ اهي ڪونهي. ڪن خاص موقعن، شادي يا وڏن ڏڻن مثلاً هوليءَ وغيره تي ناچ ڪندا آهن، جن جا مختلف نمونا آهن.

● ڏانڊين راند — هي راند ڪنهن اڱڻ يا ميدان تي کيڏبي آهي. وچ ۾ دهلاري هوندو جو هڪ پاسي ڏانڊئي ۽ ٻئي پاسي هٿ سان دهل وڄائيندو. هرهڪ ناچ لاءِ دهل جو خاص واڄو وڄائڻو هوندو آهي. هن ناچ لاءِ ’ٻهاول واڄو‘ وڄائڻو هوندو آهي. دهلاريءَ جي چوڌاري اٺ يا ڏهه يا وڌيڪ رانديگر گول دائري ۾ بيهندا آهن، جن مان ڪن جي پيرن ۾ گنگهرو ٻڌل هوندا. هرهڪ رانديگر جي هرهڪ هٿ ۾ ڏيڍ فوٽ ڪن ڪاٺيءَ جو لڪر هوندو، جنهن کي ”ڏانڊيو“ چئبو آهي ڪن ڏانڊين جي ٻنهين پيرن ۾ گنگهرو هوندا آهن، ڪن کي هڪ هٿ ۾ ڪاٺي لڪر ۽ ٻئي هٿ ۾ رومال هوندو آهي. واڄي تي ٻهريائين سيٺي آهستي آهستي ٿورو ٿورو بدن موڙيندا، هٿن جا اشارا ڪندا، گول دائري ۾ ڦرندا ويندا. ائين راند مچندي ويندي. ڪجهه وقت بعد هٿن جا تڪڙا نٽ ۽ ڦيريون پائڻ ۽ پير اٿلائڻ شروع ڪندا ۽ ٻه وارا ڪاٺين لڪر ڦيري ڦيري سان پاڻ ۾ لڳائيندا رهندا، جن جو کڙڪو پيو پوندو ۽ گهنگهرن جو ڇمڪو پيو پوندو. جوان ٻگهر سان شتل تي ويندا، شوڪاري جو سنڪو پيو پوندو. واريءَ تي هوندا ته پيرن سان در پيئي اڏامندي. ڪي ڪي راند ڪندي ڦيري پائڻ مهل هڪ گوڏو زمين تي کوڙي وري يڪدم مٿي ٿيندا، جنهن کي ”گوڏي کوڙڻ“ چئجي. اهو وڌيڪ رانديگر ليکبو آهي.

دهلاري، جي اڪثر منگهار هوندا آهن، سي دهل ٻه ٻيا وڄائيندا آهن ۽ بعضي ڪا ڪافي، نه ته کهڙو ڪري ٿري گيت

ڦٽهاري، مٽهار، ولڙو وغيره پيا ڳائيندا آهن. بعضي رانديگرن مان ڪو گهمٽ پيو ڳائيندو آهي، چوڌاري ڏسندڙ گهيرو ڪيو وٺا ۽ بيٺا هوندا، ۽ واهه واهه پيئي ٻولندي. رانديگرن کي آتساهه ڏيارڻ لاءِ شاباس پيا ڏيندا ۽ ڪي رپيا گهوري اندر ويٺل مڱڻهار جو پنهنجي پرسان ڪپڙو وڇائي ڇڏيندو آهي، ان تي اڇليندا ويندا- ائين ويچاري مڱڻهار کي به ڪجهه مليو پوي. ڪلاڪ ڏيڍ راند هلندي آهي. اها راند شاديءَ وقت يا هوليءَ جي ٻئي ڏينهن ڏوڙئي تي خاص مينگهواڙ ۽ ڪولهي ڪندا آهن. پوءِ انهن سان ڪي شوقين جوان مسلمان، لڪر، برهمڻ، ڀيل وغيره به شامل ٿيندا آهن، مردن سان گڏ ننڍڙا ڇوڪر به راند ڪندا آهن. هي ناچ قبائلين جي هنڪ ناچ سان مشابهت رکندڙ آهي، هن کي سنڌ ۾ 'ڏونڪا' سڏيو آهي.

● مٽيڪو — هي راند اڪيلو ڄڻو ٿوري دائري اندر ڪندو آهي. پرسان مڱڻهار دهل وڄائيندو آهي. رانديگر پيرن ۾ گهنگهرو ٻڌي تيار ٿي اچي سامهون بيهندو آهي. ڪي هٿين خالي هوندا، ڪي هڪ هٿ ۾ مور جي کنڀن جو ڦٽهاري وانگر ٻڌل مڇو يا رومال کڻندا آهن. دهل تي مٽڪو واڄو شروع ٿيندو، ته رانديگر ٻئي هٿ ٻڌي آهستي آهستي، يا هٿ جدا ڪري پيرن جي تال سان چرندو ويندو، ۽ هٿ ذري هڪ پاسي ذري ٻئي پاسي جدا ڪري، هڪ هٿ مٿي، هڪ هيٺ ۽ پاسي تي موڙيندو چيلهه کي آسيرو پاسيرو ڪندو، ائين آهستي آهستي وڌندو ويندو. جيئن دهل جو واڄو چڙهندو ويندو تيئن رانديگر جو جوش به وڌندو ويندو، پوءِ وري ڦيريون پائڻ، ذري گوڏي کوڙڻ، هٿ هيٺ مٿي آسيرا پاسيرا ڪرڻ، اهو سهڪڻهن جي ڦڙتائيءَ تي مدار رکي ٿو. ڪلاڪ اڌ راند هلندي آهي، گهوررون گهوريون آهن. ۽ ڏسندڙ واهه واهه، شاباس، شاباس لفظن سان داد

ڏيندا آهن. هي راند ننڍا وڏا ڪندا آهن. ڪي مرد زنانو ويس ڪري راند ڪندا آهن.

جوان زالون ۽ ڪنواريون وڏيون ڇوڪريون شاديءَ جي موقعي تي مٽڪو راند ڪنديون آهن، مگر اهي گهر ۾ اهڙي هنڌ راند ڪنديون آهن، جتي مرد نه هجن ۽ فقط زالون هجن. دهل ٻه ڪا زال وڄائيندي آهي يا ڪو ننڍو ڇوڪرو وڄائيندو آهي. مردن کي جي خبر پيئي ته زالون ناچ ڪن ٿيون ته هاسي ڪر اوڏانهن ڪون ويندا، ۽ ازخود گوشو ڪندا. ننڍن ڇوڪرن جي ڏسڻ تي ڪو اعتراض ڪونهي.

فقط ڪي مڱڻهار زالون، جن جو خاص ڳائڻ وڄائڻ ڌنڌو آهي، سي مردن جي روبرو به مَٽڪو راند ڪنديون آهن، پيرن ۾ گهنگهرو ٻڌنديون آهن، راند ڪندي ڇُنيءَ کي ٻنهي پاسن کان ورائي ڪناري وات ۾ ڏندن سان جهلينديون آهن، جيئن مٿي تان لهي نه وڃي.

ٿڌڙيءَ جي موقعي يعني ڪانهوڙي جي اُم تي هفتو ڏيڍ اڳ ۾ ڪولهٽيون روز گڏجي ڏينهن ۽ رات جو گول دائري ۾ راند ڪنديون آهن. وچ ۾ دهل وڄائڻ وارو بيهندو آهي. هي راند ڏاڍين راند والگر آهي مگر زالون ڏاڍيان نه ڪٽنديون آهن. انهن جي بدران ٻانهن ۾ تاڙيون لڳائينديون آهن. آهستي آهستي راند ٻه ڪنديون وينديون ۽ گول دائري ۾ ڦرنديون ٻه وينديون ۽ گيت ٻه ڳائينديون وينديون، جن کي "راسُوڙا" چئبو آهي.

ڇَڪَرَ راند— هي راند مسلمان جوان ڇوڪرا تلوار سان دهل تي ڪندا آهن. رانديگر دهل جي واڄي تي تلوار مٿان ۽ پاسن تان ٽڪڙو ٽڪڙو گهمائيندو، ان سان گڏ بدن موڙيندو، پير هلائيندو پيو رهندو- ويهه فوٽ سڌو اڳتي هليو ويندو ۽ پوءِ وري راند ڪندو ڦيرو ڪائيندو، وري پوئتي ساڳئي هنڌ وڃي پهچندو. تلوار اهڙيءَ طرح پيو هلائيندو، جو ڏسندڙ عجب

ڪائيندا ۽ سمجهندا تہ اڇا ٽي پاڻهن ڪيچ ڪان ڪپجي. اهڙيءَ طرح واري واري سان هڪ ڇٽو رالد ڪندو ويندو. هي رالد خاص عاشورن وقت ڪبي آهي.

ڪي ماڻهو تلوار نہ هٿڻ جي حالت ۾ آڪ جي ڪاٺي تلوار وانگر گهڙائي، ان سان رالد ڪندا آهن.

وهلن جا سوار

ٿر ۾ ڪي ماڻهو اهڙا ٿيندا آهن جي اُٺن ۽ گهوڙن کي گهمائي ھنڌ سيکاريندا آهن، جن کي سوار چوندا آهن. اهڙا سکيل وهٽ مهانگي اگهہ وڪامندا آهن. جنهن ماڻهوءَ کي ھنهنجي وهٽ کي ھنڌ سيکارڻو هوندو، سو ڳولا ڪري اهڙي سوار کي هٿ ڪري ايندو، يا ھنهنجو وهٽ ڇڏيندو. سوار روز ڪجهہ وقت وهٽ تي چڙهي گهمائيندو رهندو ۽ آهستي آهستي هن کي ھنڌ جا نمونا سيکارڻ جي ڪوشش ڪندو رهندو. مهيني ٻن اندر وڪ، ھنڌ، مٽي ۽ گهوڙو ٻہ وڪ، ھنڌ، رلو، ڪُهنب سان هلڻ ۽ ٻيا نمونا سکي وٺندو آهي. ڪي سوار تہ اُٺن کي ناچ سيکاريندا آهن، جو دهل وڄائڻ سان ناچ ڪندو آهي. وهٽن جا مالڪ سوارن کي ھنهنجي هَونڌ آهر اُجورو ڏيندا آهن.

اٺ ۽ گهوڙا گهمائڻ

گهوڙا ٿر ۾ ٿورا آهن، باقي اُٺ جام آهن. ٿرين جو تہ گذران ئي اُٺن تي آهي. شوقين جوان ھنهنجن وهٽن جي چاڪري ڪري کين ھنڌ هلڻ سيکاريندا آهن. ڪي وري ھنهنجا وهٽ سوارن جي حوالي ڪندا آهن، جي ھنڌ هلڻ سيکاري ڏيندا آهن.

اُٺ جي مٿان جهل (جي هوندي تہ) وجهي رسيءَ جي وسيلي ٻوئين خالي ۾ ويهڻ جي جاءِ ٺاهيندا، جنهن کي ٻڙهو يا ڏور چئبو آهي، جنهن ۾ سوار هوندو آهي، ٻاڪڙو ڪوٺ وجهبو آهي. گهوڙي کي لغام ڏيئي صرف ٽل وجهي (يعني هنو نہ

کندا آهن) سوار چڙهندو آهي. ٻوء واري سان وهٽ کهمائيندا آهن.

ميلن يا شاديءَ جي موقعن تي جڏهين ڪافي ماڻهو اچي گڏ ٿيندا آهن، تڏهين ٻنهنجا پلا وهٽ اٺ ۽ گهوڙا سينگاري کهمائيندا آهن. ڳوٺن جي پرسان ڪافي ميدان ٻيا آهن، جتي بعضي شرطون بہ لڳائيندا آهن. جتي بعضي ٻ-ٻ، ٽي-ٽي وهٽ ڊوڙ ۽ سيراڙي ۾ بہ ڇڏيندا آهن. تماشبين ڪافي اچي گڏ ٿيندا آهن، ڪوتڪيو تہ ايترا ايندا آهن جو ڏسڻ لاءِ جاءِ ڏ. ملندي آهي، ڪي ٿورو گهڻو انعام بہ ڏيندا آهن، ٻيا واهہ واهہ جي لٽ لائي ڏيندا آهن.

شڪار

ٿر ۾ چار مهينا ماڻهو ٻيٺون ٻوڪين ۽ آبادي ٿئي تہ بہ ڪافي جهنگل ۽ چراگاهہ ٻيا آهن، باقي اٺ مهينا سارو ملڪ چٽو ٻيو آهي، جتي هرڻ، سها، لوڪڙ رهن جن جو شڪار ڪمو آهي. ٻڪين مان فقط تلور ۽ تترن جو شڪار ڪمو آهي. اڳتي سعڌ جا ڪيترائي زميندار هزارين رپيا خرچ ڪري وڏي اٺالي سان شڪار تي ايندا هئا. ڳوٺن ۾ منزلون ڪري ٻنهنجي سر، گڏ آئدل توبچين ۽ ٽربن جي مدد سان ڪارتوسن وارن ٽرن ۽ رائيفلن جي وسيلي ڪيترائي هرڻ ماري ٻاڻ بہ ڪائيندا هئا ۽ ڳوٺ جي ماڻهن کي بہ ورهائي ڏيندا هئا ۽ ٻنهنجن دوستن ۽ ڪامورن کي سنڌ ۾ بہ موڪليندا هئا.

ٿر ۾ بہ ڪيترن ماڻهن وٽ بندوقن جا ليسن آهن، ڪن وٽ جان جي بچاءُ جا ليسن آهن ۽ ڪن ٿورن وٽ شوٽنگ ليسن آهن، ٻر شڪار سڀيئي ٻيا ڪن. اڳي ماڻهن وٽ ميرن جي ڏينهن جون ٻڪ ناليون ڏوردار بندوقون بناليسن جي هولڊيون هيون، جن ۾ فقط هڪ گولي ٻولدي هئي ۽ منهن مان ٻربهون

هيون ۽ ماڇيسن جي تيلين مان ٺوليون ٺاهي ڪم آڻيندا هئا يا ڪي ڏوردار هيون جن کي گهوڙو ڪوڻ هوندو هو. ڊارون سان لتل ڏور دڪائي ان سان ڇوڙيندا هئا. گهر موٽڻ وقت جهنگ جي وڻن ۾ لڪائي رکي ايندا هئا. شڪار ڪرڻ جهڙي ٻهڙي جو ڪم نه هو. هوشيار توبچي شڪار ڪري سگهندا هئا، ٻر هاڻي اهي بندوقون ڪوڻ آهن. جيتوڻيڪ گورنمينٽ طرفان شڪار جي عام موڪل نه آهي ته به قاعدي جي پيروي نه ٿيڻ سبب ٿر ۾ هرڻن جو تعداد بلڪل گهٽجي ويو آهي ۽ ڪٿي ته صفا ملڪ خالي ٿي ويو آهي. هاڻي صرف ڏکڻ طرف رڻ جي پر واري پاڙي ۽ اوپر طرف پارڪ جي سرحد پرسان رهن ٿا. باقي وچ ٿر ۾ ٿيو خير.

● هرڻن جو شڪار — هرڻ جي شڪار لاءِ سٺو وقت بهار ۽ برسات جي شروعات وارو آهي ڇو ته ان وقت وڻن ۽ ٻوٽن ۾ نوان گونچ ۽ ٻن وغيره نڪرندا آهن ۽ وسڪاري جو ڇوڏاري ساوڪ لڳي ويندي آهي جا چرڻ لاءِ ٻاهر نڪرندا آهن. ٿري توبچي هرڻ جي شڪار جا قابل آهن. جو هرڻ هڪ دفعي ڏٺائون سو مشڪل بچي ويندو. انهن کي هرڻن جون ٻاٽاريون معلوم هونديون آهن، تنهنڪري شڪار تي ويندا ته هٿين خالي ڪوڻ موٽندا، ڪوڻ ڪو ڏڻو ايندا. هرڻ جي نظر تمام تيز آهي ۽ چرندي هر هر مٿو مٿي ڪري ٻيو هيڏانهن هوڏانهن نهاريندو آهي، تنهنڪري ماڻهوءَ کي پري کان ئي تاڙي وٺندو آهي. هو نازڪ طبع ۽ ڊڄڻو آهي، جنهنڪري ماڻهوءَ تي پري کان ئي نظر پيس ته ڇال ماري ڀڄي ويندو ۽ نازڪ طبع جي ڪري جهنگ ۾ اهڙن هنڌن تي رهندو آهي، جتي ماڻهن جي ابرپير گهٽ هجي. ماڻهن جي بستيءَ ڏي ڪين لڙندو آهي، الهيءَ ڪري ٻارهن مهنن ۾ صرف هڪ دفعو. جڏهين ڀرپور برسات پوندي آهي تڏهين ٻاڻي پيئندو آهي. ٿرن ۽ ترائين ڏي ڪوڻ

اچي چو جو اتي ماڻهن جي اچ وڃ ھوندي آھي. تر جي ڏھرن ۾ جتي سخت زمين ھوندي آھي، اتي ٻاڙهي دٻا دٻا ڪري ويھندو آھي ۽ والون، رستا ۽ گس سخت زمين وارن ھنڌن تي ٺھيل ھوندا آھن، اتي اچي ٻاڙهي ويھندو آھي. ٿوري برسات جي حالت ۾ چوندا آھن ته ”مينھن ايترو ٿيو جو والون پراڻيون ۽ ھرڻيا ويٺا.“ (ھرڻ ٻاڙهي ويٺو.)

ماڻھو ٻه ڪيئي حيلا ڪندا آھن. شڪاري پنھنجي پوشاڪ ھلڪي خاڪي رنگ جي ڪندا آھن، جيئن ھرڻ پري کان سڃاڻي نه ڪري. ليڪ گھٽي ڪندا آھن. پٽ تي چڙھي ڪنھن وڻ جي اوٽ ۾ لڪي چوڏاري جاچ ڪندا آھن. ھيٺ ڏھر يا ٽَلِيءَ ۾ ڪو ھرڻ ڏسبو ته ٻوءِ وٺي ھنيان لڪي لڪي شڪاري ليٽ ويجھو پھچي نشان ڪري بندوق شوٽ ڪندو.

رائيفل جي مار پري آھي، ان سان ڪنھن پٽ تي يا ڪنھن اھڙي سھوليت واري ھنڌ تي ويھي چوڌاري ڪٿي ٻه ڏُوري پنڌ تي ھرڻ کي نشان ڪري سگھجي ٿو، پر ٽوڙي سان لڪ ڪري ويجھو وڃي نشان ڪبو آھي. تر ۾ رائيفلون ڪن ٿورن وٽ، باقي ٽوڙا جام آھن، تنھنڪري توپچي ھينيان نمونا اختيار ڪندا آھن:

شڪاري ٻاڙ سان ھڪ اُٺ وٺي ويندا آھن، جو اھڙي ڪم تي ھيرايل ھوندو آھي. اُٺ ۾ ٿورو مھار ٽڪرو وجھي، ان ۾ ڏگھي ڪاٺي ٻڌي ھڪ جڻو جھليندو ۽ ٻاڙ اڳيئن ٽنگ جي اوٽ ۾ ۽ توپچي بندوق سميت پوئين ٽنگ جي اوٽ ۾ لڪي آھستي آھستي اُٺ کي ڪاٺيءَ جي اشاري تي چوريندا ويندا. اُٺ چرندو چرندو ويجھو ٿيو ويندو. ھرڻ سڃاڻندو ته فقط اُٺ آھي جنھنڪري نڪي ٽاھ ڪائيندو، نڪي ڀڄندو. اھڙيءَ طرح جڏھن ھرڻ کي اُٺ ويجھو پھچندو تڏھن شڪاري وجھ وٺي

اُتان ئي، يا ڪنهن وڻ جي اوٽ وٺي نشان ڪندو. هن ڪري "ڪُرڪ" چوندا آهن.

ڏهر ۾ هرڻ هجن ۽ وڻ يا ڪُرڪ لاءِ اُت نه هجي ته لڪ جو ٻيو وسيلو نه ڏسي هيئن ڪندا آهن، جو ٻُراڙو سيڻ ڪٺي (جي جهنگ ۾ گهڻيئي ٻيا آهن ۽ ڪارسرا ٿيندا آهن) بندوق جي منهن ۾ اٽڪائي، شڪاري ٻاڻ الهيءَ آڏو لڪي، رڙهيون پائيندو گسڪي وڃي ويجهو ٿيندو ۽ اتي ڪا اوٽ وٺي نشان ڪندو آهي. اهو نمونو تڪليف وارو آهي. ٻر چوندا آهن ته: ٻرائو ساهه وٺڻ ڪو سولو ڪونهي، نه ته هرڻ اهڙو ڇوهو آهي، جو چوندا آهن ته: "لو لڙيون ٿو ڪنڌي." ڪٿي ڪٿي هرڻن جا ولر هجن، اتي ته هڪ ڏڪ سان بعضي ٻه هرڻ ٻه ڪري پوندا آهن.

ڪڇ جي رڻ جي ڪنڌيءَ وٽ، جتي زمين سنئين آهي، اتي شوقين زميندار ۽ آفيسر جيپون هرڻن جي پٺيان ڊوڙائين. جيپ جي گهوگهاٽ ۽ هارن جي آواز تي ويچارا هرڻ هيسجيو واتڙا ٿيو پچن ۽ هو پٺيان فائر ڪندا رهن، تان جو ڪنهن نه ڪنهن ڏڪ سان ڪيرايو پون. جيڪو ڪري، تنهن کي تڪبير وجهيو جيپ ۾ رکن، ۽ وري ٻين جي پٺيان. اهڙيءَ طرح ڪيترائي هرڻ ماري جيپون ڀريو اچن.

هرڻ جهنگ ۾ ڪوشائتن هنڌن تي ٿوهرن، جارين، ڦوڳين يا ٻين وڻن جي گهاٽن ٿُٻن، يا ڏرڙن جي وچ ۾ خالي جاين تي ٻيرن سان زمين ٻُهاري پاٿاري ٺاهيندا آهن. جتي رات جو، يا ڏينهن جو ڪاڙهي تپڻ مهل آرام ڪندا آهن. ٿري ڏڌار مال سان گهمندي، ڏوٿي ڏٽ چوڌيڌي، ڪنور ۽ ڪگر گڏ ڪندي، اوچتو اهڙا هنڌ ڏسي وٺندا آهن، جنهن کي "ٿانڪ" يا "ٻاڪوڙي" چون. پوءِ ٻه چار ڄڻا گڏجي ڪهاڙيون، گهوٻاٽا، روڙها ۽ ڪاتيون کڻي، بعضي نه ڪُتا ته ساڻ وٺي موقعو ڏسي اوچتو ڪاهي

وڃي ڇوڏاري گهيرو ڪندا آهن. ٻوءِ جي هرڻ وينل هوندو ته ويچارو لڪري ڀڄڻ جي ڪوشش ڪندو، ان وقت ڪيس ڀڄندي ڏک هڻندا، جي لڳي ويو ته ڪري پوندو يا گهايل ٿيندو ته ڪيس و روڙي جهلي وٺندا، يا ڪُتن کي ٻچ ڪندا، جي جهلي وٺندا، پر جي ڏک نه لڳو ته ساهه ٻچائي ڀڄي ويندو.

هرڻ اهڙو ته سورهيه آهي، جو جيڪڏهين پورو ڏک نه لڳو ته ڪوڏ ڪرندو. سسي، ڪنڌ يا پيٽ ۾ ڇيرا نه لڳا يا ٿورا پاسيرا لڳا يا ٽنگ ڀڄڻ جي حالت ۾ ڀڄي ويندو. ڪن حالتن ۾ اوجهري کي پاسيري ڏک لڳڻ جي ڪري ٿالي پوڻ بعد به اوجهه ڪيرائيندو ڀڄندو ويندو آهي. ان لاءِ وجهه هوندو ته پيو ڏک هڻبو آهي يا ٻوڙائي ٽڪائي جهلبو آهي. ڪن وٽ شڪاري ڪُتا ٿيندا آهن، جي ساڻ وٺي ويندا آهن. هرڻ کي جي پورو ڏک نه لڳو ۽ اوچائڻ ڇيهڙ تڙي ڏک لڳڻ ڪري گهايل ٿيو ته وٺي ڀڄندو. ان حالت ۾ ڪُتا ڇڏيندا آهن، جي ڪيس ٻوڙائي جهلي وٺندا آهن.

شڪاري پيرو کڻڻ جا هوشيار ٿيندا آهن. گهايل هرڻ جو پيرو کڻي ڳولي لهندا آهن. تاري ڏک سان ڀڄي ويندو، پر ڪجهه وقت بعد ڦٽ لڙڻ تي سور ٿيندس ۽ ويهي رهندو. اُتان اُٿاريو ته وڌيڪ ٻوڙي نه سگهندو جنهنڪري ڪيس جهلي وٺندا آهن. ڪن حالتن ۾ شام ڌاري گهايل ٿيل هرڻ مٿان رات پوڻ سبب شڪارين کي هٿ نه ايندو آهي ته ٻئي ڏينهن صبح جو وڃي پيرو کڻي جهلي ايندا آهن.

هرڻ جو گوشت ڪاڏي ۾ لذيذ ٿيندو آهي. رڌي به کائبو آهي، مگر سيخ ۾ ڪل وڌيڪ سٺو ٿيندو آهي. چوندا آهن ته: "ٻاڪرو گوشت ته پوڙ، هرڻ جو گوشت نه سيخ،" سيخ ٻن نمونن سان ٺهيل آهي. عام سيخ ۽ گنڊيلي واري سيخ.

عام شيخ — چار يا پائوريءَ جون سنهيون ڪامون آڻي، ڪپ سان چلي، مٿيان چوڏا لاهي، هڪ پاسو ڇهنبدار ڪري، گوشت جا پيرا ٺاهي، ڇهڪ ڏيئي، مصالح سان پري، شيخن ۾ پوئي، ٽالڊن جي ڪوڙي تي، پاسن کان سرون يا آڏون رکي، ٽن تي شيخن جا چيڙا رکجن، جيئن ٽالڊن کان ڪجهه مٿيريون هجن؛ ڪوري لاءِ ڪُنويت جي ڪاٺيءَ جا ٽالڊا وڌيڪ سٺا آهن، چاڪاڻ جو اهي جهٽ پٽ اُجهامن ڪون ۽ ڪجهه وقت جَهلو ڪن ٿا. پوءِ سيڪ تي جيئن شيخون ڦهنديون وڃن تيئن آهستي آهستي ڦيرائيندو وڃي، جيئن تيار ٿي وڃن.

گنُدلو — هڪ مٽيءَ جو چار فوٽ کن ڊگهو گول کوٽو (جنهن کي ڪوٺلو يا گندلو چئبو آهي. تر ۾ سهني وٽ ٿهيل هوندا آهن، جن ۾ ان رکبو آهي.) وٺي، زمين ۾ کڏ ڪوٽي پورين. اُن جو نقط منهن اگهاڙو رکن. پوءِ ڪُنويت جون ڪاٺيون ساڙي، ان جا سهڙ ٽالڊا تري ۾ رکي، مٿان ٿامي جو ديڳڙو اڌ پاڻي سان پريل رکن، پوءِ گوشت جا ٽڪر شيخن ۾ پوئي، مصالح ڏيئي، شيخن جون ٽوڪون ديڳڙي ۾ وجهي، مٿيان ڇيهه گندلي ۾ چوڏاري پڪيڙي ڇڏين. منهن تي پڪ ڏيئي ڦابو، ڪن جيئن ٻاڦ ٻاهر نه نڪري. اُن ڪلاڪن بعد ڪڍن ته گوشت پچيو پوي. هي شيخ وڌيڪ لذيذ ٿيندي آهي.

● سَهي جو شڪار — ٿر ۾ سَها گهڻا ڪونه آهن، تنهن ڪري هن جو شڪار ورلي ٿيندو آهي. هن جي شڪار لاءِ ڪي نمونا هي آهن:

١- سهو صبح جو تڏ ۾ ٻارهين بجي تائين، شام جو ڏينهن ٿرڻ بعد جهنگ ۾ چرڻ لاءِ ٻاهر نڪرندو آهي. ان وقت بندوق سان شڪار ڪبو آهي.

٢- شڪاري ڪتان جهنگ مان سهو ڪيندا آهن، جو انهن کي ٻاٽاري يا ٽالڪ معلوم هوندي آهي ۽ پنيان شڪاري

ڪتا ڇڏيندا آهن، جي هن کي جهلي وٺندا آهن. سهي ۾ اها عادت آهي جو ڊوڙ ڀائي ڪجهه پنڌ بعد ٻيهي پوئتي نهاريندو آهي ته شڪاري اچن ٿا يا نه؟ تيسين شڪاري ۽ ڪُتا به اچيو پهچن.

٣- اونهاري جو ڏينهن ٻارهين بجي کان پنجين بجي تائين سج جي تپت ڪري واري تمام گرم هوندي آهي ۽ سخت لُڪ لڳندي آهي، تڏهن شڪاري سهي کي جهنگ مان ڪڍي ٻوڙي يا وڻ مان ڪڍي، پاڻ به پنيان پيهندا ويندا آهن. گرم ٿيڻ جي حالت ۾ ٻيرو ڪڍي گولي وٺندا آهن. انهي کي هڪ "ٻيهاڻي" چوندا آهن. اهڙيءَ طرح ٻه-ٽي ٻيهاڻيون ڊوڙائيندا آهن ته ٻير سڙندا ۽ سخت اُس ۽ لُڪ جي ڪري ٿڪجي پوندو آهي ۽ ڦانءُ ٿي ڪنهن وڻ ۾ وڃي اچهو وٺندو آهي، جتي وَروڙي جهلي وٺندا آهن. يا انهيءَ وچ ۾ جي ور چڙهيو ته هڪ ٽي ڏک سان ڪيرائي ڇڏيندا آهن.

٤- پيل ۽ ڪولهي ڪهاڙي، گهوڀالي، روڙهي يا ڪاتر جي ڏک سان به شڪار ڪندا آهن. ان لاءِ استعمال جو ضرور آهي. اهو جهونو رواج آهي جو اڃا هليو اچي. ڪيڙ جي ڪجهه ڪمان والڪر وريل ڪاٺي وٺي، ان کي چيٽري گهڙي ٺاهيندا آهن، جنهن کي "ڪاتر" چون. اُن جو ڏک ڏاڍو زبردست ٿيندو آهي. سهي لاءِ پورو هڪ ٽي ڏک ڪافي آهي. خاص ڪري ڪولهي ڪاتر ساڻ ڪڍندا آهن ۽ ڏک هڻڻ جا هوشيار ٿيندا آهن.

٥- ڪي وڻن جا اهڙا گهٽ گهيڙ جاچي لنگهه واري هنڌ تي ڪُڙِي (ڪوڙڪيي) رکي ڇڏيي آهي. ان جي مضبوط رسيءَ جو هڪ چيڙو پڌي قابو ڪبو آهي، ٻئي چيڙي ۾ سيرڪ ٺاڪو (ڦندڻ) ٺاهي، اهو اهڙيءَ طرح رکبو، جيئن اتان لنگهڻ وقت ٻير ڦاسي پوندو ۽ سڌهو قابو ٿي پوندو. پاڻ پاسي ۾ لڪا ويٺا هوندا. ڪي ته انهيءَ رسي ۾ ننڍڙا منڙ ۽ گهنڊڙيون به پڌندا آهن.

سهو ڦاسڻ مهل ڇڏائڻ جي ڪوشش ڪندو ته اهي گهنڊڙيون وڄنديون، جنهن جو آواز ٻڌي شڪاري پهچندا ايندا ۽ جهلي وٺندا.

● لُوڪڙ جو شڪار ـــ ڪي ڀيل ۽ ڪولهي هن جو شڪار ڪندا آهن. اهي ڪهاڙي، گهوٻالي ۽ خاص ڪري ڪاتر جي ڌڪ سان شڪار ڪندا آهن. لوڪڙ گوهيون ڏيندڙ آهي تنهنڪري ڏوڙ ٻائي ڪيس ڌڪ هڻڻ لاءِ به اٽڪل ڪپي. سڀڪو ڪيس هٿ ڪري نه سگهندو. شڪاري ڏتن وسيلي به جهلبو آهي ۽ ڪُڙيءَ ۾ به ڦاسائبو آهي.

● گوهيري، ڳوهه ۽ سالڙي جو شڪار ـــ هي جهنگ ۾ رهندا آهن. گوهيرو ۽ ڳوهه نرم زمين ۾ ٻر کوٽي رهن ۽ سالڙو سخت زمين ۾. ٻاهر هلڻ جي حالت ۾ گهوٻالي جي ڌڪ سان شڪار ڪبو آهي، ٻيءَ صورت ۾ ٻر به اهڙو اونهو نه هوندو اٿس، تنهنڪري ڪوڏر سان کوٽي شڪار ڪبو آهي. گوهيرو وڏو ٿيندو آهي، ڳوهه ۽ سالڙو ننڍا ٿيندا آهن. لوڪڙ ۽ اهي ٽيئي جانور حرام آهن. اڳي ڀيل ۽ ڪولهي عام طرح شڪار ڪندا هئا، پر هاڻي گهڻن ڪائڻ ڇڏي ڏنو آهي. باقي جوڳي هڪ رولو قوم آهي، جا ڪڏهن ڪڏهن ٿر ۾ ايندي آهي، اهي خاص طرح انهن جو شڪار ڪندا آهن.

● تلُور جو شڪار ـــ هي پکي ٿر ۾ ڇڊو ٿيندو آهي. نومبر ڊسمبر ڌاري ايندو آهي ۽ اپريل جي مهاڙيءَ ۾ موٽي ويندو آهي. هي وڏي نر ڪڪڙ جيڏو آهي. پري کان بندوق سان شڪار ڪبو آهي، ويجهي وڃڻ سان يا ته اڏامي ويندو يا اهڙيءَ طرح ڪنهن ٻوٽي ۾ چپ هڻي رهندو، جو ڏسڻ ۾ ئي ڪون ايندو. هي ڏهرن ۾ گهڻو وقت ٽَٽ لي چُوڻ ڪندو رهندو آهي. بعضي اُٺ جي ڪُرڪ سان به شڪار ڪبو آهي. هن جو گوشت لذيذ ٿيندو آهي.

● تتر جو شڪار ـــ تتر ٿر ۾ جام آهن. جهنگ ۾ لڪبو ته ڪتان نه ڪتان پيا ٻوليندا، ۽ بعضي ولر ڪري گهمندا نظر ايندا، ان

حالت ۾ بندوق سان شڪار ڪبو آهي، ۽ ڪارتوسن ۾ سنها ڇيرا پڪين وارا هوندا آهن. توبچي آڏامندڙ تتر کي به بندوق جي ڏڪ سان ڪيرائي وجهندا آهن. ڪي اهڙا به ٽڪا آهن جو ساڳئي وقت ٻه تتر آڏامن ته دونالي ءَ جي هڪ ڏڪ سان هڪڙو ۽ ٻئي ڏڪ سان ٻيو تتر ڏڙي رکندا آهن. بندوق سان شڪار فقط ڪي شوقين، شاهوڪار ۽ زميندار ڪندا آهن، ڇو ته تتر جي قيمت ٿوري ۽ ڪارتوس جو خرچ گهڻو. ٿر ۾ ڪولهي ۽ ڀيل تترن جي شڪار جا شوقين آهن. هن کان اڳ باب چوڏهين جي "تتر پالڻ" واري عنوان ۾ مان هن ڪيءَ جي پالڻ بابت تفصيلي ذڪر ڪري آيو آهيان.

پاليا تتر جهنگ ۾ وٺي وڃي وڻن جي اوٽ ۾ پڃرو رکي چوڏاري وڻن ۾ دام رکي، پاڻ ٿورو پري وڃي لڪي سيٽي ڪندا آهن ته پاليل تتر ٻولي ڪندو آهي، جنهن تي جهنگلي تتر اچي مڙندا آهن. پريان آڏام ڏيئي ويجهو اچي زمين تي لهندا، اتان پيرن تي هلي ان تتر وٽ اچڻ جي ڪوشش ڪندا آهن. چوڏاري لنگهه بند هئڻ ڪري دام جي گهٽين مان لنگهندا آهن، جن ۾ سسي وجهڻ سان سيرڪڻ ۾ ڦاسي پوندا آهن. بعضي ڪن جو پير ڦاسي پوندو آهي، جي پوءِ شڪاري جهلي وٺندو آهي.

اونهاري جو اُس ۾ تتر کي آڏائي ٻه-ٽي پيهاڻيون ڏياريون ته ٿڪجي ماندو ٿي پوندو آهي، تڏهين جهلي وٺبو آهي.

پڪوڙي رنگ جو پنج فوٽ ڊگهو، ٽي فوٽ ڪن ويڪرو مستطيل ڪپڙو وٺي ڪاٺيءَ جون ڪامون اڙٻين ۾ ڏيئي، ڪپڙي جا پلاند ڪاٺيءَ جي ڇيڙن ۾ قابو ڪندا آهن. هڪ پاسي اکين جي سامهون ڪپڙي ۾ ڏسڻ لاءِ ٽڪيا ٻه ٽنگ ڪندا آهن. جهنگ ۾ وڃي ڪنهن هنڌ ڌرتيءَ تي ڇاري رکي، ان جو منهن کليل ڇڏي، ٿورو پريان وڃي پڪوڙي ڪپڙي کي ڦرڪائيندا آهن،

ته چوڌاري تتر اڏامي ان کي وڃڻو ايندا. شڪاري پنهنجي اڳ ۾ اهو ڪپڙو جهليندو جيئن ڏاڻ ٻنيان لڪو رهي. هٿ ڪاڻس ۾ هوندس ۽ ٽنگن مان ڏهاريندو رهندو. تتر هٿ تي اچي ڪڏ ڏيندا ۽ ڪپڙي جي اوٽ ۾ آهستي آهستي اڳتي وڌندو ويندو ته تتر به گس ڪري هليا هلندا، جڏهن ته ڪاهيو وڃي. تان جو سڀني کي ڪاهي وڃي ڄاري ۾ وجهندو جتي ڦاسي پوندا.

گوڙامڻو ٻڪي ٿر ۾ تمام ڇڏو ڏيندو آهي ۽ اتفاق سان ڪڏهين ڏسبو آهي. ان جو شڪار بندوق سان ڪبو آهي.

برساتي موسم ۾ جڏهن تلاءُ ڀريا آهن، تڏهن سنڌ مان ڪالشيرا ۽ ٻيا ڀلي جا پکي ايندا آهن. انهن جو شڪار بندوق سان ڪبو آهي، پر تمام گهٽ، ڇو ته وڏا تلاءُ اڪثر ٿر جي وڏن ڳوٺن ۾ آهن، جتي ويشنو هندن جي بستي جهجهي آهي. جنهنڪري سندن جذبات جو خيال ڪيو ويندو آهي. ننگرپارڪر تعلقي ۾ سنگهار جي تلاءُ ۾ پکين جو شڪار ڪبو آهي.

سنڌ ۾ پکين جي شڪار لاءِ ڪي شوقين باز پاليندا آهن. مگر ٿر ۾ اهو رواج ڪونهي.

شڪاري ڪتا

ڪي ڪتا بلڪل تکا ڏيندا آهن. ماڻهو انهن کي پالي جهنگ ڏي وٺي ويندا آهن ۽ شڪار جهلڻ سيکاريندا آهن. شڪاري جهنگ ۾ هيو ويندو، ڪُتا ساڻ هوندا ته چوڌاري ٻري ٻري پيا ڊوڙندا ۽ جانورن جا پير سنگهندا پيا ويندا. ڪو سهو يا لوڪڙ وغيره نڪتو ۽ شڪاري جي نڪ کان بچي ويو يا ڏڪ سان گهايل ٿيو ته پڇندو ويندو. جنهن کي ڪتا ڊوڙي جهلي وٺندا. بعضي گهايل هرڻ به ماڻهوءَ کان نه جهلائيندو آهي ته ڪتا ڊوڙ پائي جهلي وٺندا آهن ڀيل ۽ ڪولهي، جن جو شڪار سان شوق جهجهو آهي سي ڪُتا پاليندا آهن. جي انهن کي گهڻي مدد ڪندا آهن.

اهڙن ڪتن کي مالڪ شوق ڪري چم جا پٽا (جن مان ڪن تي چاندي جو ڪم ٿيل هوندو آهي) ٻڌي ڇڏيندا آهن. بعضي اهڙا ڪتا ڪنهن دوست کي سوکڙي طور ڏيندا آهن. ڪي شوق ڪري ڌارين ملڪن مان به خريد ڪندا آهن.

سنڌ ۾ به ڪيترا زميندار شوق ڪري مرونءَ وغيره جي شڪار لاءِ ڪتا پاليندا آهن. ڪڏهن ڪڏهن شرطون رکي جهنگل مرونءَ سان ڪتن جي وڙهه ڪرائيندا آهن، جي ڪيترا ماڻهو ڏسڻ ايندا آهن.

تير ڪمان

ننڍا ڇوڪرا راند ڪرڻ ۽ ننڍي مارڻ لاءِ تير ڪمان ٺاهيندا آهن. جنهن کي عام طرح گز ڪمان چوندا آهن. چار جي ڪام وڍي، ان کي ڪجهه موڙي، ڇيڙن ۾ مضبوط ڌاڳو ٻڌي ڪمان تيار ڪندا آهن. هي سادي ٺهيل آهي، جو جهلو گهٽ ڪندي آهي. ڪي وري بانس جي ڪاٺي چيري ان مان تيار ڪندا آهن جا مضبوط ٺهيل آهي. گز لاءِ ڪي ڪانو ۽ ڪي ڪاٺي ڪم آڻيندا آهن. بعضي ان جي ڇهنب ۾ سئي يا لوهه جو تکي ڇهنب وارو لڪر قابو ڪندا آهن. جهڙي ڏک وڏيڪ الرائتو ٿئي ۽ ڪجهه ستول ٺهڻ ڪري مار به ٻري ٻنڌ تائين ڪندو آهي. هن جي وسيلي ڳيرا، ٻاليهڙ، ڪبوتر ۽ تتر وغيره شڪار ڪيا آهن.

روڙهو

وڻ جي ٿلهيري ڪاٺي ٻالهن جهڙي، جي مٿان سنهي ڪام نڪتل هوندي ته الهي ڪاٺي کي ڪام جي لڪرڻ واري هنڌ ڪان تي آڱر اڳيان ۾ ڪپي، وري ڪام ڪان ٻوءِ تي آڱر ڪپي، ڪام کي ٽي-چار نوٽ ڏکهو ڪپي تيار ڪندا ته هڪ ٻاسي ڪام جي، اهو ٿلهيءَ ڪاٺي جو لوڙهو الڪيل هوندو.

جھنڊري اھو ٻاسو سنتول يعني ڪجھ ڳرو نہ ھوندو. ھن کي "روڙھو" چئبو آھي. ھي گھٽو ڪري چار جي وڻ مان ٺاھيندا آھن. اھو گھوٻاٽي والڪر ڏڪ ھڻڻ ۾ ڏاڍو ڪمائتو آھي. ڪنھن ٻکي يا وھٽ کي ٻري کان ٻيھي ھڻبو نہ ٻکي تہ مري ويندو نہ تہ بہ گھاٻڙ ٿي ڪيري پوندو. ٻر وھٽ کي اھو ڏڪ ماريندو ڪوڏ، مگر اثر ڏاڍو ڪندو آھي. ڪڏھن ڪڏھن ويڙھو اٿن ۽ ٻڍين کي ٻچائڻ لاء روڙھا ڪم آڻيندا آھن.

باب اوڻيهون

ٿر جو شعر ۽ لوڪ ادب

ٿر جا ڌنار مال چاريندي، هاري پنهنجو ڪم ڪندي، ۽ عام ماڻهو جهنگ جهر ۾ ڪم ڪندي، ڪجهه نه ڪجهه پيا جهونگاريندا آهن، جيئن ته شاهه جا بيت ۽ ڪافيون. خاص ڪري مارئي بابت جدا جدا شاعرن جون چيل ڪافيون، بيت ۽ ٿر جا لوڪ گيت چوندا آهن. ڪڏهن ڪڏهن مومل راڻو، سهڻي ميهار، سسئي پنهون، ليلان چنيسر، ليلي مجنون ۽ ساروڻ فقير جا لوڙائو بيت چاهه سان چوندا آهن.

ٿر ۾ جيتوڻيڪ ڪي ناميارا شاعر گهٽ آهن، پر تڏهن به ڪيترن ٿري ماڻهن شعر چيو آهي، جن مان گهڻو تعداد اڻ پڙهيلن جو آهي. ٿر جو لپ شعر ڪافي آهي، جو ٿري چاهه سان چوندا آهن. ڪيترو شعر اهڙو آهي، جنهن بابت پتو نٿو پوي ته اهو ڪنهن جو چيل آهي. ٿر جي جدا جدا ٽُڪرن ۾ ڪيترن ئي قسمن جو شعر پڌو آهي. اهو ڪٺو ڪجي ته چڱو ذخيرو ٿي پوي. ٿري شعر ۾ ڪيترين ئي خوبيون آهن، جنهنڪري روح کي راحت ڏيندڙ آهي. نموني طور ڪي مثال ڏجن ٿا، جي واقعاتي بيتن تي ٻڌل آهن.

اسلام ڪوٽ جو ڌاڙو: اسلام ڪوٽ شهر ۾، سال ١٩٢٢ع ۾ ميرخان ڪوسي جي اڳواڻيءَ هيٺ ٻاونجاهه ڌاڙيل ڪاهي آيا ۽ ڦُرَ ڪيائون. انهن ۾ ڪوسا، راجپوت، ميمڻا ۽ ڪولهي هئا، جن مان ڪي ڪڇ جي ڀلي شهر جي آسپاس جا هئا. صبح جو اسلام ڪوٽ ۾ اچي گهڙيا. سندن سردار ميرخان ڪوسو شهر جي چوسول ۾ کٽ تي ويٺو هو، ٻين هٿي شهر ڦُريو ۽ لُٽيڙ ڪٺي

اڳي ميرخان جي اڳيان گڏ ڪندا ويا. شهر مان ڪي مڱڻهار عورتون وٽي آيا، جن کي حڪم ڪيائون ته گيت ڳايو. اُهن ڏُپ وچان گيت ڳائڻ شروع ڪيا. پوليس سپاهين مان هڪ مريد خان ٽالي منيوال ڪوسي سوار، ڪيڙ جي وٽ ۾ لڳي فائر ڪيا، جنهنڪري ڏاڙيلن جا ٻه گهوڙا مري ويا. سارو شهر ڦُري روانا ٿيا. آڏيگام وٽ هڪ ڪولهي گڏين، جنهن جو نڪ ڪپي وڌائون. انهي واقعي تي ٿري سکڻ ”هارون اُسَدُ“ هيٺيون بيت چيو آهي:

سارهايان سچو ڌڻي، صاحب رب سُبحان،
وڏائي جڳائي واحد کي، ٻئي ڪنهن کي ڪان،
قادر جي قدرت جي، ڪمي نه آهي ڪان،
پرور پاڪ پيدا ڪيا، جوڌا سڀ جوان،
سُورهين ويهي صلاح ڪئي، مهندار هو ميرخان،
ڪجهو غور فرهين تي، آگو ڪري احسان،
چوکي چئني پارن جي، چوڌاري چوڌان،
ٻر چڙهيو هو نشان، ڪوسو ڳالهه ڪري ڪري.

—

اولا قطب ان سان هئا، پاڪڙيا پيرن،
اول ڳوڙ گجرات ۾، مچايو مردن،
اها خبر اسماعيل کي، ٿي پُڌائي پيمن،
مل چڙهيا هئا مارڻي کان سورهيه ٿا سُجهن،
اڳي پر پيڙا ٿيا، مليا ملوڪن،
ڪولهي ڪوڙي ڪيترا ميانا منجهن،
پوميا تن سان پيڙا هئا ڪيون رهاڻيون رجپوتن،
ڏولري ڏينهن جو ڏاڙيلا ولئيو وات وڃن،
کي پهتا پارڪر تي ڪيني ڪيو آڏيگام اکمن،
ڏنو ويني ڏينهن جو، ڪنڌيي ڪامورن،
نه آهي جاء جنگ جي، ليکيو لڪ چڙهن،

ڪنوڻ ڳوٺ ڪنڌي جو ڪاڏو خواجن،
ڦاڙي ٻيٺ ٻيڍي جو لاڻو لاکيڻن،
ڪنيو مال موڏين جو، ڪري ٻتيون ٻوشيدن،
ٻنيان تن ٻوليس جون ڇوليون ٽيون ڇلڪن،
بندوقون تن بهادرن جون ڪڍيون ڪين ڪسن،
باوڻجاھ باھر وليمشا اڃهو ٽا اڇن،
سوجهاڪي جو سلار ڪوٽ ۾ ڪيا ٻُهڪا ٻيلاٻن،
ڇڏيون ٽي چرڪ مان ٻيڍيون لهاڻن،
اگڙي ٽيڪي نہ الڳ تي نہ ليو لانگوڻن،
هٽي سولنڌو ساجن ڪي ٻڌو ٻيلاٻن،
ٽپي ٻيو ڏهل ۾ راڏو منجهہ گهرن،
ٻيٺي مار ماڙڪي تي ڦالو منجهہ ڇنن،
گهٽي ٻيا ڪياڻون گوٻي جي ٽا ٻمنداس ٻچن،
نہ آهي ميار مڪيءَ تي، گوٻو ٺاھ گهرن،
قطباڻين مان ڪين ٽيو، ٻڳا ڏالهن ٻيڻن،
ٺاڻيدار بہ تن جو، صوبدار سندن،
مُڙس مُريد خان هو منيوال منجهن،
ڀڇندي ڏناڻين ٻيڙ ۾ سامهون ٽيو سوُرهن،
گهوڙا ٻئي ڳنڍي وڏا ٺاهي جوڪو جوالن،
ورندي ڏلائين وات ۾ لوُڪڙ جيئن ليڪن،
ٻچي چڙهيا ٻيٺَ تي ڪبڙ ۾ ڪسڪن،
ڏٻوو چغل تن ۾، ٻيو سڄڻ ٽا سڏجن،
ڏيو چوُلڪون چاھ مان ونيو آت اڇن،
هوڪاريو هنن مان ميڙيو مال ڪين،
ڪيڏيو طاق اجرڪن جا ڪياڻون اکونيون اٽن،
ڪيڏي ڪنگڻ سون جا وڏالون هٽن،
سارو ڏينهن سوپارن ڪي ڳايو ڳيتارن،

ٻارو ڪيائون ٻيڪارڻ تي ٻيٺو ٻاڪي ٻوشيدن،
مَهندان اُٿ ميو ميٺُو جو جهلڻو جوالن،
هڪلي آيا هٿ لي آتي ٻنهُو سيٺ ٻڌن ،
گهوڙو چوڙي گهر مان اُٿ گاشيو ٻيٺا گهُرن،
ٻنهُو ٻلاٽي ڏنو وجهي هَنو ساڳ هٿن،
ڏيٺي خيراتون خوشي مان گهوٽ چڙهيا گهوڙن،
هيڏو ڪمال خان جو ڪيو ادب اشراڦن،
ٻهارياڻون ڪين ٿنگر ڏاڍهن تا آڏيڪام اُڪرن،
ياڻيڄو تنهن ٻڪلي جو هو مُنهن چڙهيو مردن،
لڪ ويڻي ٿمالي لاء ڪمو چارو چاللڪن،
ٻڌرو رهي ٻارڪر ۾ ٻيما ٻـ ڏيهه ڏسن،
هيڏي حالت هَيمتي سان جوڙي جوالن،
ڪولهي ڪي ڪنڌي تي ٻڌو ٻاهرولين،
هليا واڳڙ جي والن، هٽي لعرو حيدر جو.

برسات — سنبت ۱۹۸۴ع مطابق سال ۱۹۲۷ع ۾ زبردست برسات ٻيئي هئي، جنهن ۾ سنڌ ۾ ساري ۾ ڪافي نقصان ٿيو هو. ڪيترا ڳوٺ ٻڏي ويا. ريلوي رستو ٽٽي ٻيو، ڪيترين جاين ڊهي ويئون، ماڻهو دربدر ٿيا ۽ ڪافي نقصان ٿيو. ٻوري جي پر وارا ماڻهو ڪيترا اچي ٿر جي ڀٽن تي ويٺا. ان تي "ڪالهي" ميگهواڙ سکڻ هڪ بيت چيو آهي، جو هيٺ ڏجي ٿو:

۱- الله رب راضي ٿيو ڇمر ٻـا ڇُهي،
لاتائين واءُ واهوندڙ مٿان ڪيائين رُوهي،
ڪولهڙ ماڻهن جا ڪيري ٻيا خلق تي مٿي،
لاهي چڙهيا ٻنن تي سڄي ڳالهه سوئي،
قدرتي ڳالهه هئي، جو ڪلاڪ ۾ ڪڪ ڪيائين.
۲- وسڻ ٻيو ٿي واڻيشي ۾؛ ٻٽون ڪيائين ٻيڙون،

ٻوڪ ڀڏي ويٺي ٻاٽي ۾، ٻيحال ٽرجون ڪيڙيئون،
نصير واهه اڳو لهڻي سان، ڀڏڻ لڳيون ڀيڙيئون،
ڪتر ته ڪاله رهي گنڌام جي، ٻرجي ويئون سيريئون،
ڪريان ڳالهيون ڪهڙيون، ساري سنڌ ساڙي هليو.

٣- ڪاڏي ٻيد تي گدام جي عمر ڪاله اڙي،
چوڏهين ڏينهن چوراسيئي ۾ ملڪ مينهن پٽري،
مٿيان شهر سنڌ جا ويا گدام جيٺن ڳري،
مال دلڪ درياءَ اڪريا ويا ميرکهه سڀ مري،
منهاٽا آيا مير ٻور جاڪوله ٻوي ڀوري ڪي ڀڙي،
مينهن ڪم ڪري، وهي ٻڏائين سڄي سنڌ ۾.

٤- مٽو مينڙيو ڪيائين، هيڪائو هر ٻار،
واهڙون وچولهه لاٽائين، ڪوهڙ سين ڪڪر ٻار،
ڏيٺي لاهه لالي تي، گڏيائين ڪاريو ٻي ڪنهار،
جوڙي هن جهنجهٽ ڪي چوٽين ڏينهن چيلهار،
ٻڪو آيو جوڙيو وٽي، حڪم ٿيو هر ٻار،
ڪوهڙ هن ڪاٽي جي ويٺي ٻني ڪان ٻاهار،
ڪولهڙ ڪيرايائين ڪارٽي جا وڏي ڏينهن لٽوٽهيار،
جهلي سڙڪ سانياسر جي ٻڳو مٽي شار (شهر)،
ڪڇا ٿانءَ ڪنهارن جا ڪنڌي ڪيار ڳار،
مالا وڇايائين مينگهواڙن جا موڪل تي موڪار،
ٻڌرو ويو ٻو سرڪي ڪري، ڪاڪ مٿان هوڪار،
ٻالوٽون ڪيائين ٻاٻوهر تي، ٽويا ٽرايون ٽار،
ڏتي چنڊ ويو ڏيپلي، ڪاله ڪيائين ليهار،
پٽريا ولڪو، وٽ، ساموٽي، آيو ڪس لاڙ،
ڪاميڙ يا ڳانءَ فرق ٿيا، ٿي هٽ - لاڙ ٽلهار،

تيڙ سڀ ٽلي ويا، ڀوٽيون ٿهان ڌار،
لهاڻان ڀنهنجي لڄ ۾، ڪيئن ڪن ڪيراڙ،
ڀمل ڀڳا ويا ڀُورين وٽ، جي آڪٽين متي تار،
ڀُڏي ساري سنڌ ويئي، مُلڪ ڪاٺيي واڙ،
ڀاڄڙ ڀيئي ڀڪين ۾، ڇڏي ڀڳا ڀار،
ڪولهي ڀيا ڪاڄهيٽجي، مَرن ٿا لوهار،
آڌي خبر ٻيئي انگريز کي، وڌائين مُنشين ۾ مار،
تارُو لڪي ويا لٽيَن ۾، ڪَنٻن ٻيا ڪوٽار،
لڪتا وڃي لشين ڪوٽ مان، ٿي راهمورڻ راڙهو راڙ،
ڳات اچي ڪياٿون ڳنڊي تي، ٻورو تارو تار،
ڪير آڪاري ڀار، ڪيي ساري سنڌ مان.
٥- مَتيئُون ميهن مُنجهايون، ٻنڌ ٿيا اوتارا،
ٻوڪون هن ٻُراڻ جون، وارث ماڻڪ وا،
ڪاڳر آيا عمرڪوٽ مان، ڇيَتا در درياهه جا،
ڪاري مني جي خبر ڪاله ٻوي ٻلر ڀاڻي ٿيا،
آندا رت، عزيز ٻٽ، ڇڏي ڀڳي، ماءُ،
اٻيڙوُن ڀاڻي ٻوٽن ۾ ڪوله سڃاتو سڀڪي ڀاءُ،
هٽ سڀ ٻٽ ٿيا ڪاله رهي آجها،
ٻيٽيون ٻنسا ڀاڻيءَ ۾ سُڪي ويو ساهه،
تڏهين هر ڪو ڪري الله، اچ خلق ياد خدا ڪيو.
٦- وسي مينهن ملڪ ٻريو، ڍڳيون ڪمايين ڍورا،
حال مال ويو هٿن مان، جيئن گهَيڙ مان ڳوڙها،
مَتي مال ماروڙ لنگهيو گهران لڪتا گهوڙا،
ڳڏ وڃي ٿيا ڳيڙي ۾، ٻيا سالگهڙ ۾ سوڙها،
جني کي لکيل هئا ڦوڙا، سي ڀاڳي ويا ڀوڳي ڏي.
٧- لڙي ۾ لوڪ جون ڀڳيون ٿي ڳٺون،
ڀيڙيون رهيون ڀاڻن ۾ ڪيون ٿي رَنيون،

رهيو ڪُٺو ڪُڪڙ ڪوڙ ويٺون مري ٻَهُون،
هيڪو سيءُ، ٻي ٻُڪ، جنهن کي ڏينهن
لنگهي ويو ڏَهُون،
ٻوءِ لٿا صاحب سَڀُون، هاڻي وڃان ڪابِل وجهه.

٨- رکي دٻ درياهه تي، چڙهه ٻه ڪشتي تي چيل،
هن زماني جر ريلايائين، رڙهي پرپائين ريل،
الله ورتو آزميتو، ٻاباڻين خلق ۾ ڪيل،
ڏرڙ ڪيائين ڏولڪرن ۾ رنگ ٻه ڏاسون هيل،
ڏج الله اٻيل، ته سورهو ڪو ساهه کٽون.

٩- ٽَليون ٿيون ٽرايون، ڪيڙيون ٿيندا ڪيٽ،
ٿوهر هن ٽر جا، ڀاريائين لاري کي ليٽ،
ڏيٺي لاٽ ٽالهي ڪان، وٺي هيڪالڊي هيٺ،
وسهڻ ڪان ڳالهه وڏي ٿي، ٻنڌرهن ٻڙهه ٻيٽ،
ريڙهي وڃي ريٽ، سو پوري کي پاريو.

١٠- عَمر چمار اوهان جي ۾ اهڙا وُڻا مينهن ڪڍهين،
ٻَهُون، اٺ، ڍڳا، مينهون، ويٺون مري ڳڌهين،
سڄا ٻند سَوَلهيي جا، جت ٽاڪوترين لتڏين،
پڄن کٽ پيڻي ڪالهي، ات ڪامان ۽ ڪڏين،
ٻڌائون ڳالهه تڏهين، ٻر هشٽ اميد آجهائن ۾.

١١- ٻنگلا ماڙيون، محلاتون، ٻڙ ڪائي جا ڪوٽ،
رعيت وت هٿا رَليڪا، ٻيٺي ٽَڪين وارين ٽوٽ،
ڪيميون ٽڪا ٽول ويا ٻڙ لک لک جا تان ٽوٽ،
ڪِنيون باسيائون ڪارهين لاءِ ڪيائون
ري خرچا روٽ،
ڳاري مٽي ڳوٽ، ڪٽي تيري مٽي تاڙئين.

١٢- لدي آئي لاري جي ٻوڪون ٿيا ٻوٽا،
هاري چائي هَڙلا ڪن، جن جا تري ويا لوٽا؟

هلاڪي ڪان جڳني ٻيا، جوڙا ڪاهي ڏين جوڻا،
پيتيمر ڇوڪرا ٻڪا ٿيا، وڃي رهيا اوڻا،
وقت مهل موڻاءِ، سنڌيدي مال ڪا ماڙ ٿئي .
١٣- لڳي دالهن دڙيلي ۾، آتَ مٿوڙا آهيري،
هڪڙو ٻاٽي ٻوٽن جو، ٻيو شاخ نه ٿي سوڙهي،
ٻاليائون نه پَتو ڪولهي ملڪ وڏائون ٻوڙي،
لنگڙي مڙس هٿا نيهه ڇٽا ڪنياڻون لول ليجوڙي،
اَنَ جل الاهي هو، خرازن ليکين ڪوڙي،
مٿان ٻيا ٿوري، ويا ٻاهر سي ٻڌاري .
١۴- ڏيئي گهوڪا ڪيائين گهارا اوٺا ٻيا اگرط،
ست ئي ڏينهن ساريکو هيڪ ٻئي مٿان مَ هرط،
والي وار وطن تي تون ڌاراپل ڏرط،
گاهه گلزار ٿيا ويڄر ٿيا ورط،
چوي ”ڪالهيو“ڪڇهري ۾ تون ٻورا ٻير ڪرط،
ڏي نه ڪو مهڙو ميرط، نه نه وٺا مينهن ملير ۾.

ڪڇهه- ٿر ۾ ڪڏهن ڪڏهن مڪڙ ايندا آهن. واريااسي زمين هئڻ سبب آنا لاهيندا آهن، جن مان ٻچا نڪرندا آهن، جي تمام گهڻي تعداد ۾ هوندا آهن، جن کي ڦڪا ۽ ڪڇهه چئبو آهي. سنبت ١٨٩۴ برابر سال ١٩٢٧ عيسوي ۾ مڪڙ آيا هئا. ان وقت مذڪور ڪالهيي ٻت سڙوپي مينگهواڙ وينل ڳوٺ هرٻار تعلقو مٺي شعر چيو آهي، جو هيٺ ڏجي ٿو. ڪڇهه آبادي ۽ جهنگلي وڻ ڪائي ملڪ سڄو ڪري چڏيندي آهي. سال ١٩٢٧ع ۾ ڪڇهه تمام گهڻي ٿي هئي. هرٻار ڳوٺ ۾ جوڻيجا مسلمان، مينگهواڙ ۽ ڀيل رهن ٿا. ”ڪالهيي“ مينگهواڙ هاريب تي فقير محمد جوڻيجي جي ٻني ٻوکي هئي. ڪڇهه ٻنيءَ جي سيڙهي ۾ آئي هئي، اَن وقت ٻنهنجي ۽ ڪڇهه جي وچ ۾ ٿيل گفتگو بابت جو شعر چيو اٿس، سو هيٺ ڏجي ٿو:

١- الله! هُو اڪيلو نروار ٿي، ٽپڪيون ڏيو وهي،
جهَوڙ ٿئي وڃي جهاڙن تي، لوليا ڪريو لهي،
ليٽ پٽنو ڏيندي پاڇرين کي، ڪالهيو ڪَنهي،
هي ڪيئن رهي، جو موسم وڻئي آهي ميلي.

٢- موسم وڻئي آهي ملي، جنهن جو ويساهه پڳي ويس،
آيرو ڏسي تون آڙ مَ ڪر، مٿي ڪندو سانءِ ڪيس،
لڪريو تون ملڪ مان ڏينهان ڇڏ ڏيس،
سا به نه ڏيندس سيس، جو آهين ڪميڻي
ڪَنهن تون.

٣- ڪميڻي ڇئين ڪَنهن کي، ڪالهي تنهنجي ڪاڻ،
سڀ ڪان سوڪو آهي، ڪيبري منجهه ڪاڻ،
پولائي تنهنجي پني ۾، اهڙا اينديس هاڻ،
توکي ريلي پني پيلي ڪندس رالديون ۽ رهاڻ،
ڪالهه هلي ڪاري تنهنجي ڇو ڪرين ٿو ٽاڻ،
پنهنجو پاڻ سڃاڻ، ڪهڙو قصو ڪندين ڪَنهن سان.

٤- قصو ڪندس ڪَنهن سان مون کي ڏينهين
لنيو مَ ڏِسَ،
پور پيتا پوکن ۾، تون ڪيئن مَرين ٿي ليسَ،
آڏ پڌيو تون اڄ جي، ڪرين ميگهواڙ سان ميس،
ڪَنسَ مٿان تون ڪيسَ، پا ٿي پاهر پني ڪان.

٥- ڪيئن ٿيان پاهر پني ڪان، تون ريت سا رهاءِ،
سيڏي اينديس ڪَنئي ڪري، تون مون کي
ڪندين ڇا،
هُيي ڪندين ڇُيي ڪندين ڇڏي ڏي هي ڇاليا،
ويهي لاهه لنعي سمن، تون ڏس مُڪاهدا،
هڪڙي اڏي پي ڪنڏي، ڦاٽي ويا هارين جا پاڪا،
اهڙائي هاري هُنئا، تون ڪو ڏاڍو ڏاهو آهين.

٦- آءٌ ڏاڍو ڏاهو آهيان، ويندس ڪينڪو ڪٽي،
لاسيمُ ڏسي لڙائي نہ ڪر، ڇڏيندس ٽوڳڻ سان ڦٽي،
ويجهي نہ اچڻ ڏيندس واڙ کي، چاڙهيندس پٽ کي سٽي،
هڪڙا هڻندس پيا ڪٽيندس، هل ۾ ٻوڙا ٻٽي،
هاري ڪاڍو ڪُٽڻ ٽڪائن، چڱي طرح تي ڇٽي،
اهڙا ڏينهن تي ڪٽي، سا ڪيئن وري کهہ ايندي.
٧- ٻيهار ڪٽي ڪين ايندس، ٻر آهيان ٻيلوڪي ٻہ هيت،
ويندس هلي وطن تي، مون کي رات ٻيئي جيت،
ڇيتي ٽيان چالهين تي، ٽوهن ڪان اچي ٻيت،
منهنجي ليکي ڪٽ، آءٌ ڪندس لحاظ لاڪو جو.
٨- تون ڪهڙو لحاظ ڪندين لاڪو جو، جنهن کي ڏکهو ڏسي ڪيو ٽشي ٻپ،
هولڇي هڻندو هاڻيءَ ۾، مٽان ڏيندو ڏپ،
تون رُهلا ڪندين رٽن ۾، هو لوهہ ڏيئي پرندو لپ،
مٿان ڏيندءِ ڏپ، تہ وهندءِ ليئيندي اس ۾.
٩- وهندي ليندي لس ۾ آءٌ لنبي ويندس لڪري،
جڏهن مڙسي مون ۾ تي تڏهن ايندس ٽري،
لڙهندي آءٌ لري، ساري سٽرهہ ٽيري،
جيڪو مون سان وڙهي، سو ڪونہ ڏسان تي ڏينهن ۾.
١٠- ڪونہ ڏسين تي ڏينهن ۾ ٻر ليٽ مٿريو آهي مارو،
جنهن وٽ هنر گهڻا پيو ڪرڻ نہ ڏيندءِ ڳارو،
لياڙو مٿرئي موڪليو، تہ ٻيريان اوڍهين وارو،

هُو تہ گرڙ ڳَسي ڪين، تو سان ٽيندو ڪارو،
سٽيندو لوڪ سارو، تہ اهڙا ڪم ٿيا ڪهہ سان.

١١- اهڙا ڪم ٿيا ڪهہ سان، ڪيئي ڪيو آهي ڪُوڙ،
ٻيڙي ٻنهنجو ٻاڙو، مون کي ٻڪ ٻيم ٻروڙ،
ڪين ڇڏيندس ان کي، جهيڙو ڪندس ضرور،
ٽيندڙ لاءِ ٿي لپ ڏيان، جهٽ ڏيئي ڪندس جهُوڙ،
اِي سيٺا جو سُور، مون کي آهي من ۾.

١٢- اي مهٽو ڪنديس من ۾، تہ ٻل نہ رهنديس ٻل،
لياءُ لٽيرون لبي سر ۾، ميني ۾ تون هل،
تعلقي منشي جي آءٌ، پريندڙ آهيان ڀل،
عرض ڪيم انگريز کي، آيو تہ اُڌائيندو ڪل،
ڪيئي تون "ڪالهي" سان، ڪهڙو ڪنديس خلل،
ڪهڙو قصو ڪنديس ان سان جنهن کي ٽاهڻ جي آهي ٽل،
ڀهر ٻانئي ٻل، هولڇي هٽندو هاهيءَ ۾.

١٣- هولڇي هٽندو هاهيءَ ۾، رات جو آهہ ويڙهو،
ڇپ تنهنجي ڇٽي تي، ڪولہ ڇڏيندس سيڙهو،
اڃين تو آڪڙ مان، ٻر ڪهڙو ڪنديس جهيڙو،
ڪولہ ٻوان ٿي قبولي ۾، ٻاهر ڇڏيو مون ڏيرو،
جڏهن ڪيم ڦيرو، تڏهن ويندس ڪالا ڪيرائي.

١٤- وينديس ڪالا ڪيرائي، آءٌ تہ ڇڏيندس تاري،
تون خوشيون ڪرين ٿي ڪاڻ لاءِ ٻٽن تي ٻاري،
الا آهي جوٽيڇي جو، اهو حق وهنواري،
ٻني فقير محمد جي، آءٌ آهيان هاري،
توکي ڇڏيندس ماري، ڏ تہ وڃ سيٽي سنڌ ڏي.

١٥- وڃان ٿي سيڌي سنڌ ڏي، ڳوليتا ڪندي ڳس،
سنهيڙو وڃان ٿي سارڻ تي ليها ڏيندي لس،
ڀرڻ ڀَٽ اوهان جو ڪيندس ٻوءِ وڃي ڪس،
ساري آءٌ ساوڻ ۾ ماڳهين ڏ- ڀاهسان مس،
مون کي چاري ڏلو چس، وات نہ ڪيان وٺن مان،
١٦- وات نہ ڪيلڊيڻ وٺن مان، ڪرڻ ٿي موت لاءِ،
هيئنر هن هر ڀار تي، آهن ٻہ جوٺيا،
مارڻ لاءِ مالدا آهن، جي ايندءِ ٻہ اوچتا،
ڪسڻ جهڙا هرگز ناهن، ڪيئلدا تنهنجو ساهہ،
ٿون جيسين ڪرائيندڻ نياءُ، هڙو ٻُهاري هٽندا
ڀورڻ ۾.
١٧- ٻُهاري هٽندا ڀورڻ ۾، تون ڀندا چڏ ٻڪ،
ڪارڻ تان ڪيڙڻ جي، آءٌ مڇر ڪيندس مڪ،
هٿ نہ هاڻ لڪان، مون کي سورهان آنا شڪ،
ڀرور ڏي تون ڀڪ، تہ آڏامي چڙهان اڀ کي.
١٨- آڏامي چڙهنديڻ اڀ کي، چَري مَ وڃ ڇوري،
ڪُڏڻ ٿي ڪتي ۾، مالکهہ وجهندءِ موڙي،
سيڙکي تون سمجهي مان، ٿمنديڻ سيءُ
۾ سوڙهي،
ڀيل ڀيڙا وينا آهن، ڀيا ڪوٺي ايندس ڪوڙي،
ڀندرهن ڳالو ٻَهر ۾، ڪانهيا هليو ڏوڙي،
ڏٺي ٻہ ڳڏيا ڏوڙي، اٿ ڪندا مارو مڪڙن ۾.

علي ٻخش نهڙيءَ وينل وڏي تعلقي ڏيهلي جو چيل شعر:

ڳهڙي ڳوڏي سان ڳڏ ڳوڏو ڳڏي ڳوهر ڳذاري وڃ،
منا مسڪين کي موهي، نہ ماٺن سان تون ماري وڃ.
١- سدا دل تي سڪي منهنجي، سڄڻ سڪ سُرڪ
لئي ساقي،

ٻرت جو ڪو ٻرين تنهن کي، پيالو ڀرِ پياري وچ.

٢- ڪڏهن وائان ٻڌان ويندي، منا مُنهن موڙ طرف موڙي،
نوازش جي نظر سان ڏسي، ڪٽي لشڪون نهاري وچ.

٣- منا ليڪ ڀل ڪٽي لاهيو، بدن پوري متان برقعو،
اسين ديدار دم ڪريون، داڻيون مر ٿيءِ ڏناري وچ.

٤- ”علي بخش“ سان اهو عهد، ازل جي ڏينهن جو ڪيئڙءِ،
ٻرت سان ٿيءِ ٻرين ٻنهنجو پيارل قول ٻاري وچ.

ماستر محمد رحيم - ماستر محمد رحيم ذات نهڙي وڃل ڳوٺ پوربلو تعلقو ڇاڇرو، اسڪول آڪليئون تعلقي ڇاڇري ۾ ماستر هو. هتي سميجا مسلمان ۽ مينگهواڙ رهن ٿا. ماستر کي ڳوٺ مان شام جو ڪجهه کير ملندو هو. ان وقت ڏالي همٿو ذات سولنهڙ ٻه-ٽي ڏينهن وٽس اچي مهمان ٿيو. هو مالي ٻنهنجي هٿ سان ڪندو هو. انهي هڪ ٻلي اچي هري، جو هو ٽڪر پور هن کي ڏيندو هو. اهي ٻه-ٽي ڏينهن سالدهه ماستر جو کير به ٻلي ڦٽائي ويئي، تنهن تي ماستر هيٺان بيت چيا آهن:

١- ٻلي چڏ ٻيائيون، وٺ سچائيءَ جو سير،
اچين سيرڪيو سيري منجهان، الله وڏي آکير،
تي سڏائين سهيلين ۾، مُرڪيو مُرڪيو مير،
تون ماستر ”محمد رحيم“ جو ڪاٽيل ڀيئين تي کير،
کير جي خمار ۾ تو چڏيو ڪيرت ڪير،
ٻيئين چوري چڪڙا، وري سڏائين وير،
سٽي نهڙيي جو نظير، ڪيد دغا تون دل مان.

٢- چي ڏاهي دغا دل ۾، سڄ سائين سماچار،
نه هڄ پناڪ ٻلي سان، تون نهڙيا نامدار،
ڪر نه خوف کير جو، ايڏو انتظار،
ٿي نه موڏي مال تي، ڪر مرور جي ٻچار،

طعنا هڻين تو تڪڙا، دوست تون دلدار،
توکي ٻ ٻنيو ٻاڙي مان، ملي تو منار،
آءٌ ٻ ٿيندس الهي ۾، پاڪي پائيوار،
پيا مون کي مرڪڻ جا تو مهڻا ڏئين موچار،
۾ خاص منهنجي خاندان جي، سڀ خاصي خبرچار،
آهيان وڏ گهرائي واڳهن ۾، پيو چيتن ۾ چوڏار،
نسل منهنجو نسورو، آهي شينهن ۾ شمار،
سڀ سبق سُرت ڪر، سمات جا سردار،
هت ساجن آئي سٿون مهنو، توکي ٿيو تيار،
آءٌ نہ آيس اڳ ۾، تنهنجي اڳڻ پار،
هينئر حُب هينئين ۾ ٿي، همٿي جي هيڪار،
تڏهن آيس تڪڙي، هردم ٿي هوشيار،
نہ وڏاءٌ من ماڻهن ۾، ٻراڻ ٻسي ٻگهار،
ٻاڙو نہ ٻول ٻليءَ سان، متان لاڻ ٿئين لاچار،
وڏا وهم وسار، نہ تہ سڏو سميجن ۾.

حاصل فقير- حاصل فقير وسائي ٻولو، ويٺل ڳوٺ ڪالڪٽهار رحم علي، تعلقو مٺي، هڪ سنو سگهڙ ۽ شاعر آهي. سندس ڳيچ ڪلام چيل آهي، ان مان ٻمولي طور هتي فقط سندس سوال ۽ جواب بيتن ۾ ڏجن ٿا.

ڳوٺ ڪالڪٽهار جي اُتر طرف هڪ ٽوپو آهي. ان ٽوپي جي اُتر طرف اسلام ڪوٽ ڏي رستو وڃي ٿو. ان رستي تي ٻنهين جي ڊنگ وٽ هڪ ڪنڊي بيٺل هئي، جا سندس سؤٽ رحم علي وڍائي، گهڙائي، ترائي، ٻنهنجيءَ جاءِ جي آڏو کوڙائي ڇڏي. حاصل فقير جڏهن اتان لنگهيو تڏهن ڪنڊيءَ سان هينئين موجب گفتگو ٿي:

فقير- هُنءَ هن هند ني، ڪنڊي ٻيئي ڳالهه،
وارا توکي وڏي ويا، تنهنجا ههڙا ٿيا حال،
اڄ ٻئي ڪنڊي ٿيو ٻيئي آهين، جر وهائي جال،
مون کي ٻڌاء ڳالهه، معنيٰ الهي مذڪور جي.

ڪنڊي- معنيٰ الهي مذڪور جي، ٻڌج اهو ٻول،
ٻه ڇٽا ڏکڻ طرف کان آيا، رُلندا ڪٽي رول،
کڻي وڏائون ڪُهاڙن سان، جهڪو تي
ويو جهول،
فقير! الهن ڳالهين جو، ٿورو تون نه قول،
آهي ڪُهڙ تي ڪنٽرول، مون ماڻهين کٽي
ماٺ ڪئي.

فقير- ماڻهين ڇو ٿي ماٺ ڪرين، ظاهر ڪر زبان،
اڪل ناهيان لوڪ ۾، ڪنڊيءَ مثل ڪان،
ٻارهن ٽڙن جي وچ ۾، ليزي جيئن ليمان،
ڇور مون کي ثابت ڪري ڏي، هڪڙو آهي لقمان،
ٻيو ٻڌاء ٻروچ کي جو مُڇي تو مڪان،
دلگ جي ڪنڊي وڏجي ويٺي ملڪ ٿيو ميدان،
تپيدار ۽ سپروائيزر وٽ لقمي ۾ لمان،
آءٌ دالهيندس ٻنهي وٽ، هت آئو ٻوڙهو ٻهلوان،
ڏاڙهي ان جي تيري ڪندو، ٻئي ٻاڪستان،
ڳولو هولدو خان، ته ٻه آءٌ اٿلائي هٽندس جيل ۾.

ڪنڊي- اٿلائي هٽندين جيل ۾، اهو آهي سو الموت،
مون کي جو وڏي ويو، سو سڳو تنهنجو سوٽ،
اها خبر خاجن کي، مليل آهي موت،
منهنجي دالهن خدا کي، جنهن کي هرڪو
ڏئي ٿو ووٽ،

ڪڏھن ٿيندي ڪالھ ڪا ان جي خرالي کي ڪوٽ،
ٻندو ڪائي ٻالوت، ھو ڪڏھن ڪائيندو ڪينڪي.
فقير- ڪڏھن ڪائيندو ڪينڪي ھن جي ڳالھ ٻري،
ٻجيرن جي سيم مان، توکي ٻروڇ ٻان ڪري،
ٻيرق ڪري بيھارياڳون، لوکي سو تري،
ماڙيءَ ڪان مٿي ٻيني آھي جھنبي جھڙ ڪري،
ٻرلٿون ٻير ٻري، توکي ھرڪو ڏسندو
"حاصل" چوي.
ڪنٻي- ھرڪو ڏسندو حاصل چوي، مون کي ڪيو مضبوط،
ڏينھن جي ڏسڻ لاءِ تڪيو ڪيائون تابُوت،
سائو ڦڪو نہ گھرجي، مون کي سو ماھُوت،
ان ڏي ن جي ڏوھارڻ ڪيائون، جنھن ڪان
ٻچي ويندا پُوت،
سندرو جن ٿابوت، تُرھو تن جو تار ٻر.
فقير- تُرھو تن جو تار ٻر، ھولدا جي ھيٺا،
ٿيندا ان ھند تي ٻڏيءَ جا ٻيٺا،
وڌا ھولدا ٻند تي، فقيرن ٿيٺا،
تنھن جا آھن ليٺا، **الھي** ھند تي "حاصل" چوي.
ڪنٻي- ھن ھند تي "**حاصل**" چوي، مون سان واھر
ٿيندو ٻير،
ٻر لٿين سر منھنجي ٻت ٻر، آھن تڪا لڳا تير،
ورتي ٻہ منھنجي ٻسّت ٻر، کھکي ھنما تير،
صفا آءٌ سير جي، آدمي ٿيس آخير،
ھاٿي فکر جا فقير، ھت تي ڏينھن گذاريان.
فقير- فکر جا فقير چوي، آھن ڏينھن گھٽا،
مڙس اھي مري ويا، جن جي مٿي ٻر مٺا،
ڪل نفس ذائقة الموت، تو ڳاھو ڏينھن ڳٺيان،

سورن جي سنسار ۾، ڇپيان ٿو ڇٽان،
شاهه سمنڊ ٻوڪي ويو، مون ٻوڪيا سي ٻٽيان،
خدا جي ڏينهن ڏنا، سي خوشي سان ڪٽان،
آءٌ ڪڏهن ٿو وٽان، جو سچ ٻڌايان ٿو
سيکنهن کي.

ڪنڊي- سچ ٻڌائين ٿو سيکنهن کي، پر اڃا سچ کي سوچ،
آءٌ ڪيري ٻولڊس ٻٽ تي، تڏهن ٻاريندا ٻروچ،
جيڪڏهن ڪاٺي لڪري ويٺي، ڇولدا اڃا
اڳتي گهوچ،
اوهين اهي آهيو بلوچ، جن سور ڏنا هٿا سسٽي کي.

فقير- سور ڏنا هٿا سسٽي کي، نه ته لنڊ نه ڪري ها،
جلد جاڳي تن جتن کي، وڇون واري ها،
هيڏي شهر ڀنڀور ۾، ٻُولڊڙ ٻاري ها،
ٻڌل هوت ٻنهون کي، وڃي ڇڪي ڇوڙي ها،
جلدي ڪيڏي ها، وڃي هٿڪڙي هوت جي.

ڪنڊي- هٿڪڙي هوت جي، وڃي ڪيللو ڪير،
ٿو پياري سو ٻُر ڪري، جنهن کي گهٽي
آئي گهير،
صبح جو سجاڳ ٿي، ٻوء ڪنيائين ٻير،
ڏوهي آهن ڏير، ڪولهي ڏوهه سسٽي جو.

فقير- ڪولهي ڏوهه سسٽي جو، هُو بلوچ هٿا سي ٻر،
وري نه هن لوڙهه تي، اچي ساڳي ڏنائون سر،
ڪڇي ڦوڙهي کي ڦيهنديس، ته وري ڪندءِ ور،
هُٿين لماٺي لڏر، پر هٿ رکي هوت ڪٿي.

ڪنڊي- هٿ رکي هوت ڪٿي، آري هو اشراف،
مون بلوچاڻو بحث ڪيو، مون کي ڪهاڻءِ معاف،

ننڍيو ويو نه ڪري، وڏو آيو ڪانءُ،
ڏيئي ڪي رک صاف، هن دنيا جي دار ۾.
فقير- هن دنيا جي دار ۾، ڪيئين مالڇهي ٿيا مٿير،
لکين لال لڏي ويا، نه نڀيان رهين ٻير،
آءُ به انهن جي پٺ ۾، هليو ويندس هير،
سڀ لهي سانڍهي ٿي، مٿان پنهنجي وڃي مير،
مون کي تنهن تي اوير، گهرو ڪم گهٽا آهن.
کنڀي- گهرو ڪم گهٽا آهن، دعا ڪجانءِ درويش،
آءُ به اوهان جي پاڙي ۾، پيئي آهيان پيش،
هڪڙي نظر خدا جي، پيو ڪندو جو قريش،
حاصل تون هميش، پڙهه ڪلام محمد مير تي.

جديد شعر

● "ناشاد" — "ناشاد" (فرزند مصنف)، ويندل ڳوٺ جيلهار، تعلقو ڏاڦرو، جديد شاعريءَ ۾ چڱو نالو ڪيو آهي. سنڌي ادب ۾ ايم-اي آهي. نظم، آزاد نظم، غزل، وايون، گيت ۽ ٻيو شعر چوندو آهي. سنڌ جي سڀني ادبي رسالن، خاص ڪري "مهراڻ" رسالي ۾ سندس شعر ڇپبو آهي. نئين ٽهيءَ جي ٻرک شاعرن ۾ سندس شمار ڪيو وڃي ٿو. سندس شعر جا ڪي نمونا هيٺ ڏجن ٿا، جن ۾ ٿر جي ماحول جي عڪاسي آهي.

نظم

مون ته پڙهيو آ:

ڌرتي سڀني جي آ جهول،
ماءُ ڪڏهن ٻي پار نه ماري!

ٿر جي ڌرتي:

لئوءِ ۾ لوساڻيل ماڻهن جو،
رت پيئي پيئي ٿاري ٿاري.

اهڙي آيل:

هنج جي هيج ڏيڻ جي ٻدران،
ماروئڙن کي روز ڏڪاري!

هر هڪ ساعت:

مورن جهڙن معصومن کي،
ڪير جي ٻدران آڪ پياري.

هر ٿر واسي:

جيجل جي هن جاڙ تي هر پل،
ريت تي روئي هنجون هاري.

سوچيان ٿو مان:

هن ڌرتيءَ کي ڇا ٿي ويو آ؟
ماءُ جيئي ٿي ٻار کي ماري!

نظم

واريءَ ٿي هي هڏاون ڍيرا،
منهنجي ساٿيهه جو ڏس صحرا،
ٿر جي ٿر ۾.

رڻ مان رت جي بوءِ اچي ٿي،
ڳاڙهي ٿي وئي ريت جي رنگي،
ڍهٽر ڍهٽر ۾.

لوءِ ۾ ڪيئي لاش سڙن پيا،
لُن تي ڪيئي ڪنگ مڙن پيا،
پٽ پڌر ۾.

وارياسي جون وستيون ويران،
جندڙيون ساريون حيران حيران،
شهر شهر ۾.

منـڙا مـارو ماڳـا ڇـڏي ويا،
انَ ڪـٽي لئہ دور لـڏي ويا،
ڪوہ نہ گهر ۾ .

ڇـڪي هيـشي ڇـڪي مـڻي،
هيل ڪري نـا ٻـولـن ڦـڙي ٻي،
راڳـاسـر ۾ .

پيـٽ ۾ پـٽـڪي هرڻ هـنيلا،
تڙهي ڦـٽـڪي مـور مري ويا،
ڪارونجهـر ۾ .

اي ٿرواسي! تـي نہ اداسي،
جاڻ اچـي ٻهـتـي چـومـاسـي،
ڏس تہ اُتر ۾ .

وائي

مـاروُ! تـي م مـلـور،
جاڻ اچـي ٻهتي چوماسي!

اڄـہو اُتر ڪان آڳـم ايندو، آس مَ لاهـج مـُور .
وَسَ وري ٻو بس نہ ٿيندي، ميـنهن ٻرندو جو پـُور .
وار وچاڻ، وڪ وڪ واسڻ، دلـم جـو دستور .
واريءَ تـي وسـڪارا ٿيندا، پيـٽ پيـٽ تـي پرپور .
آنهنجي دڙن جي ديس جا سارا ڏُکڙا ٿيندا دُور .
آنَ ۾ آ ايمان بلاشڪ، مـَن تـيـنـدءِ مـسـرور .
منهنجو ملڪ ملير ميان، ٻـر آهيان هيت مجبور .

● سروپچندر ”شاد“- جديد سنڌي شاعريءَ ۾ مسٽر سروپچندر ”شاد“ اهم مقام جو مالڪ آهي. سندس سادو ۽ سليس، رسيلو ۽ پيارو شعر سنڌي ادب ۾ بخوبي متعارف آهي. پاڻ ١٩٥٥ع کان وٺي شعر لکي ٿو. سنڌ جي سمورن معياري رسالن ۾ سندس ڪلام ڇپيو آهي. پاڻ سنڌيءَ کان سواءِ ٿر جي ڍاٽڪي ٻوليءَ ۾ پڻ ڪجهه شعر چيو آهي. اصل مٺيءَ جو آهي ۽ هن وقت تعليم کاتي ۾ پروفيسر آهي. انگريزي ادب ۾ ايم. اي. ڪيل اٿس. سندس ڪلام مان، نموني طور ٻه واڻيون هيٺ ڏجن ٿيون، جن مان ”شاد“ صاحب جي فن جو ڀرپور تعارف ٿي سگهندو.

(١)

پرجي ڀرجي، گرجي گرجي، برسن ٿا بادل،
پلوڙي، برسن ٿا بادل!
اُڀ ۾ بادل جهومن ٿا، چڙهي اکڙين منجهه ڪجل.
گاج گجي ٿو، هانءُ ڏري ٿو، ڪڙڪي قرب ڪنُتل.
ڪنوڻ ڪنوي ٿي، ماڙيءَ تي چڙهي مرڪي ٿي مومل.
اُتر واءُ ۽ ڦڙ ڦڙ مينهڙا، ٻبڪ، ٻبڪ لسي ٻاٻل.
ٻلر جي ٻالوت ٿئي ٿي، چوڌاري جل ٿل.
شام ويلي ٿو ساوڻ ڳائي، پيار ڀريو پل پل.
تو ڇو لائي، دل آ ساٿي، جام ٿيندو آن، جل.
گاهه گسن تي ڦُٽندا، نازڪ ۽ نرمل.
پٽ پٽ پٽڪا، وک وک نڪري پوندو نيهن آجهل.
چنگ، چڙا ڏهرن ۾ ٻُرندا، ڇا ڇا هوندا ڇل.
ڏيٽ پيار جو پَٽ ٿي پوندو، ڪانهه هوندي جهَل پل.
پلوڙي، برسن ٿا بادل.

(٢)

هي سُر، هي آلاپ، آيل! مون کي گهائن ٿا.
آيل! مون کي گهائن ٿا.

مند مينهوڳي، رم جهم ڦڙڪا، سڄڻ ساهه جو ميلاپ.
ڪڙ ڪڙ ڪڙڪڻ ڪڙڪي اٿين ٿي جڻ وڇڙيل جا ورلاپ.
پريت جو پيو پڙلاءُ ڪنن ۾، اڌري ويا سڀ پاپ.
جو دم پريت بنا ٿو گذري، سو دم آهه سراپ.
پريت ڪيوڙي، پريت ڪيوڙي، ڇاجا جڳ ۽ جاپ.

ان ڪان سواءِ مسٽر ولبرام ”ولڀ“ سنڌي افسانه نويسيءَ ۾ ڪافي مشهور آهي ۽ مسٽر نندلال ڀريولال ”نندن“ چڱو شعر چيو آهي، جو اڪثر ٻالڪي زبان ۾ آهي.

ڳيچ

ٿر ۾ هندو مسلمان رهن ٿا، جن جون جدا جدا ذاتيون آهن ۽ اهي ٿر جي جدا جدا ڀاڱن ۾ رهن ٿا. جدا جدا رهائش جي ڪري جيئن ٻوليءَ ۽ پهرڻ ويس ۾ ٿورو گهڻو تفاوت آهي، تيئن جيڪي گيت (ڳيچ) مڱڻي ۽ شاديءَ وقت ڳايا وڃن ٿا، تن ۾ به مضمون جي سٽاءَ، ٻولي ۽ ڳائڻ جي نموني وغيره ۾ به تفاوت آهي. هندن ۽ مسلمانن جي گيتن ۾ گهڻو تفاوت آهي. هندن جي گيتن ۾ ٿري (ٻالڪي) ۽ مارواڙي ٻولي ڪم آندل آهي، ۽ زالون اهي ڍڪهي راڳ واري اُچار سان ڳائينديون آهن، جي نئين ماڻهوءَ لاءِ سمجهڻ ڏکيا آهن. انهن ۾ به برهمڻن، مهيشورين، ٺڪرن، مينگهواڙن، ڀيلن ۽ ڪولهين جا گيت جدا جدا نموني جا آهن، جن مان مينگهواڙن جا گيت وڌيڪ وڻندڙ آهن.

مسلمانن جي گيتن (ڳيچن) ۾ سنڌي ٻولي ڪم آندل آهي ۽ ڳائڻ جو نمونو اهڙو آهي، جو هرڪو سولائيءَ سان سمجهي سگهندو آهي. شاديءَ وقت زالون گڏجي اهڙي ته مٺي سُر سان رات جو اَءِ ڳائينديون آهن، جو ٻڌندڙن کي ڏاڍا پيا وڻندا آهن.

ڪي گيت وڏين زالن گڏجي ڳائينديون آهن. ڪي تازو پرڻيل ڪنوارون، ڪي ننڍيون ڇوڪريون، ۽ ڪي ڇوڪريون ۽ زالون گڏجي ڳائينديون آهن. گيت هميشه خوشيءَ جي موقعن تي ڳايا ويندا آهن، يعني مڱڻي ۽ شاديءَ وقت. گيتن کان سواءِ وهانءَ ڪهڙو؟ هرهڪ موقعي لاءِ جدا جدا گيت ڳايا ويندا آهن، يعني مڱڻي ڏيڻ، وڌاهه ويهارڻ، لڏي وٺڻ، ڄڃ جي ترگس گهمائڻ، گهوٽ جو تورڻ تي اچڻ، لانئون لهڻ، ڇولري ٽرڻ، ڄڃ جو واپس اچڻ، مطلب ته هرهڪ موقعي لاءِ جدا جدا گيت آهن.

ڪن گيتن جي مضمونن ۾ گهوٽ جي ساراهه ۾ هلراٽو ڪيل هوندو، ڪن ۾ مائٽن جي ڄڃ ۾ سنبت ۽ مدد جي خاطري ڏيارل هوندي. ڪنوار جي ساراهه، سندس زيورن ۽ ڪپڙن جي جوڙجڪ وغيره جو ذڪر هوندو آهي. لاڏيلو گيت ۾ گهوٽ جي ساراهه ٿيل هوندي آهي. ورڻي گيت ۾ ڪنوار جي ساراهه، ٽوڻاٽو گيت ۾ گناتن يا سيٺن لاءِ مذاحيه ٽمولو، جنهن ۾ انهن لاءِ ٽوڪ ۽ مسخري هوندي آهي. ڪي مثال طور هيٺ ڏجن ٿا.

● ڪوئل- هي گيت گهوٽ جي ڄڃ تيار ٿيڻ وقت زالون ڳائينديون آهن. هن ۾ سڀني عزيزن- ڏاڏو، پيءُ، چاچو، مامو، ماسڙ، پڦڙ، نانو، ڀائر، ڀائٽيا، سنگتي ساٿي ڀاڻ پنهنجي سر ۽ انهن جون زالون، جي سڀ ڪمڪار جي سر انجاميءَ ۾ حصو وٺنديون آهن، تن جو ورنن ٿيل آهي.

ورڻي- لاڏيلي ري جان ۾ ڪوئيل ٽڙي ٿي ٻولي،
سارسڙي ٿي ٻولي.

(گهوٽ جي ڄڃ ۾ ڪوئل ٿي ٻولي. سارس پکي
ٿو ٻولي) اهو چڱو سوڻ آهي.

هالي ري مور ٻڙا تا هيڄي جان سنهوڙي ري لال
(اي مور جهڙا سهڻا گهوٽ، تنهنجي ڄڃ سنهري آهي.)

١- چڙهيتو لاڏو ڏَران ڦران جوئي، ٻاچلڙي تو ڦوري،
[چڙهڻ وقت گهوٽ ڇڳيءَ طرح ڇوڏاري ؛
ٻوٽي جيڃ جو ٺاهه ٺوهه لهاري ٿو.]
هالي ري ساجن لاڏا! تاهيجي جان سنهوڙي ري لال.
[اي ساجن گهوٽ، تنهنجي ڄڃ سنهري آهي.]

٢- لاڏيلي ري جانَ ۾، ڏاڏو جي تسا مالهين،
[گهوٽ جي ڄڃ ۾ سندس ڏاڏو ٻاڻ لائق
مدد ڪري ٿو.]
هالي ري ٻوتيرا، تاهجي جان سنهوري ري لال.
[اي ٻوٽا، تنهنجي ڄڃ سنهري آهي(١)]

٣- لاڏيلي ري جانَ ۾، ٻاٻوُجي تسا مالهين،
هالي ري ٻڇيتا، تاهجي جان سَنهوُڙي ري لال.

٤- لاڏيلي ري جانَ ۾ ڪاڪوجي تسا مالهين،
هالي ري ڀاتيريجا، تاهجي جان سَنهوڙي ري لال.

٥- لاڏيلي ري جان ۾ ماموجي تسا مالهين،
هالي ري ڀاڻيجا، تاهجي جان سنهوڙي ري لال.

٦- لاڏيلي ري جان ۾ ڦوُئو جي تسا مالهين،
هالي ري ڀاتريجا، تاهجي جان سنهوڙي ري لال.

٧- لاڏيلي ري جان ۾ ڀڻوئو جي تسا مالهين،
هالي ري سالئيا، تاهجي جان سنهوڙي ري نال.

٨- لاڏيلي ري جان ۾ ڏسالوجي تسا مالهين،
هالي ري ڏوهيترا، تاهجي جان سنهوڙي ري لال.

٩- لاڏيلي ري جان ۾ سائيڙا تسا مالهين،
هالي ري موريڙا، تاهجي جان سنهوڙي ري لال.

---

(١) باقي سڀني مصراعن جون معنائون هن مصرع جهڙيون آهن. (رانوڙ)

١٠- لاڏيلي ري جان ۾ جيٺل جي تي مالهي،
هالي ري ڀنيجيئا، تا هجي جان سنهوڙي ري لال.

١١- لاڏيلي ري جان ۾ ناڻي جي تي مالهي،
هالي ري ڏوهيٽيرا، تاهجي جان سنهوڙي ري لال.

١٢- لاڏيلي ري جان ۾ ڏاڏي جي تي مالهي.
هالي ري پوترا، تا هجي جان سنهوڙي ري لال.

١٣- لاڏيلي ري جان ۾ ڪاڪي جي تي مالهي،
هالي ري ڀاتريجا، تا هجي جان سنهوڙي ري لال.

١۴- لاڏيلي ري جان ۾، مامي جي تي مالهي،
هالي ري ڀاڻيجا، تا هجي جان سنهوڙي ري لال.

١٥- لاڏيلي ري جان ۾ ماسي جي تي مالهي،
هالي ري ڀاڻيجا، تا هجي جان سنهوڙي ري لال.

● لاڏيلو- هن گيت ۾ زيورن جو ذڪر آهي، جو زالون گهوٽ جي ساراهه ۾ ڳائينديون آهن. ڏار ڏار زيورن جي نالن وٺڻ سان گيت کي ڪيترو به وڌائي سگهبو آهي.

وراڻي —

سائي تسر جو رومال، ڏوبڻ ڌوئي ڏي رومال،
ڀورل ڀاءُ جو رومال، ڌوبڻ ڌوئي ڏي رومال،
پرتاب ڀاءُ جو رومال، ڏوبڻ ڌوئي ڏي رومال.

ويندو گهڙائي لاڏو سون جو،
ويندو گهڙائي پرتاب سون جو،
سون سان سنڱرو رومال - ڏوبڻ ڌوئي ڏي رومال.

ٻولي گهڙائي لاڏو سون جي،
ٻولي گهڙائي پرتاب سون جي،
سون سان سنڱرو رومال - ڌوبڻ ڌولي ڏي رومال.

ڪُڙڪُون گهڙائي لاڏو سون جون،
ڪڙڪون گهڙائي ٻرتاب سون جون،
سون سان سنڙو رومال - ڏوہڙ ڏوئي ڏي رومال.

دوهيري گهڙائي لاڏو سون جي،
دوهري گهڙائي ٻرتاب سون جي،
سون سان سنڙو رومال - ڏوہڙ ڏوئي ڏي رومال.

ڪنڙيون گهڙائي لاڏو چالديءَ جون،
ڪنڙيون گهڙائي ٻرتاب چالديءَ جون،
سون سان سنڙو رومال - ڏوہڙ ڏوئي ڏي رومال.

لسٽ گهڙائي لاڏو سون جي،
لسٽ گهڙائي ٻرتاب سون جي،
سون سان سنڙو رومال - ڏوہڙ ڏوئي ڏي رومال.

هار گهڙائي لاڏو سون جو،
هار گهڙائي ٻرتاب سون جو،
سون سان سنڙو رومال - ڏوہڙ ڏوئي ڏي رومال.

تسبيهون گهڙائي لاڏو سون جون،
تسبيهون گهڙائي ٻرتاب سون جون،
سون سان سنڙو رومال - ڏوہڙ ڏوئي ڏي رومال.

جهُومر گهڙائي لاڏو سون جا،
جهُومر گهڙائي ٻرتاب سون جا،
سون سان سنڙو رومال - ڏوہڙ ڏوئي ڏي رومال.

منڊيون گهڙائي لاڏو سون جون،
منڊيون گهڙائي ٻرتاب سون جون،
سون سان سنڙو رومال - ڏوہڙ ڏوئي ڏي رومال.

● مورڪنڙو — گهوٽ وهنجي، ڪپڙا پائي، مور ٻڌي، تيار ٿي گهوڙي يا اُٺ تي چڙهندو آهي، ان وقت زالون هي گيت ڳائينديون آهن.

وراڻي —

مور ڪتورو هٿ ۾ چاڳلا ٻنلا،
جيئين ننڍيا لاڏيلا، ڇرڪيو مٿو ڏوئي،
هو، هو، ري لاڏيلا، جيئين ننڍيا لاڏيلا.

١. مٿو ڌوئي آئيو چاڳلا ٻنلا، ڇرڪيو ٻاگو ٻهري چاڳلا ٻنلا،
ٻاگو ٻهري آئيو چاڳلا، جيئين چاڳلا ٻنلا، جيئين ٻريو ٻنلا.

٢. جيئين ننڍيا لاڏيلا، ڇرڪيو لونگي ٻڌين چاڳلا،
لونگي ٻڌي آئيو چاڳلا، جيئين چاڳلا ٻنلا، جيئين ٻريو ٻنلا.

٣. جيئين ڪيسريا لاڏيلا، ڇرڪيو ٻرهولو ٻهرين چاڳلا،
ٻرهولو ٻهري آئيو چاڳلا، جيئين چاڳلا ٻنلا، جيئين ٻريو ٻنلا.

٤. جيئين ڪيسريا لاڏيلا، ڇرڪيو موڙ ٻڌين چاڳلا ٻنلا،
موڙ ٻڌي آئيو چاڳلا، جيئين چاڳلا ٻنلا، جيئين ٻريو ٻنلا.

٥. جيئين ننڍيا لاڏيلا، ڇرڪيو گهوڙي چڙهين چاڳلا،
گهوڙي چڙهي هلين چاڳلا، جيئين چاڳلا ٻنلا، جيئين ٻريو ٻنلا.

٦. جيئين ننڍيا لاڏيلا، ڇرڪيو ساهرين هلين چاڳلا،
جيئين ٻريو لاڏيلا، جيئين چاڳلا ٻنلا، جيئين ٻريو ٻنلا.

٧. جيئين ننڍڙا لاڏيلا، ڇرڪيو چونري ڦرين ٻنلا،
چونري ڦري هلين چاڳلا، جيئين چاڳلا ٻنلا، جيئين ٻريو ٻنلا.

٨. جيئين ننڍيا لاڏيلا، ٻرڪجي ٻات ٻيسين چاڳلا،
ٻات ٻيسي آئيو چاڳلا، جيئين چاڳلا ٻنلا، جيئين ٻريو ٻنلا.

● ليبوجهر - هيءَ مزاحيه لوليءَ جو گيت آهي، جنهن ۾ ڏنهن ٻنهنجي سَسُ تي ٽوڪ ٿي ڪري.

وراڻي —

ساسو واهيو آڪڙو، مين تو والي آمڻ ٻور ري - ليبوجهر ليو.
(سَسُ آڪ ٻوکيو؛ مون آمڻ ٻير جو وڻ ٻرکيو.)

ساسُورو آڪڙو ٻَري ڪيو-
مالري تو لاڪا آمڻ ٻور ري-ليهو جهرليو.
(سَسُ جو اڪ سڙي ويو، منهنجي آمڻ ٻير ٻ ٻير لڳا آهن)

ساسُو رڏي رَڌڙي،
مين تو رڏي منڙي ڪير ري-ليهو جهرليو.
(سَسُ رب رڏي، ۽ مون مٺي کيرڻي رڏي آهي.)

ساسُو ري رَڌڙي ڏُري گئي،
مالري تو جيمين وڏ ڙرا ٻير ري-ليهو جهرليو.
(سسُ جي رب هارجي وئي ۽ منهنجي کيرڻي وڏا ٻاءِ
ڪائين ٿا.)

ساسُو ڏاري ڪوهي،
مين تو ڏاري ٻُورڪي مينسَ ري-ليهو جهرليو.
(سس ٻوڙهي ڍڳي ورتي، مون ٻُوري رلڳ جي مينهن ورتي.)

ساسُوري ڪوهي مري گئي،
مالري تو ڏوجهي ٻُورڪي مينس ري-ليهو جهرليو.
(سَسَ جي ٻوڙهي ڍڳي مري وئي ۽ منهنجي گهر
ٻُوري مينهن ميڙي ٿي.)

ساسُو اوڍي لوڙي،
مين تو اوڍيو سچو سارُون ري-ليهو جهرليو.
(سَسَ اوڍي لوئي اوڍي، ۽ مون ريشمي چُني اوڍي.)

ساسُوري لوڙي ڦاٽي گئي،
مين تو اوڍي مَنڪُو مارڙو ري-ليهو جهرليو.
(سَسَ جي لوئي ڦاٽي وئي ۽ مون ريشمي چُني اوڍي
مَنڪُو رالد ڪئي.)

ساسُو ٿان ڪاڏي ڪاري ٿالـڪ،
مينان تـو ڪـاڏي ٿنيئي وڃون ري-ليهو جهرلمو.
(سَسُ کي ڪاري ٿالڪ ڏئگيو ۽ مون کي هڪ
ٿنيڙي وڃون ڏئگ هنيو.)

ساسُو ڪري دوڪ ڏَيان،
مينان تو آيو هـرڙي هاسو ري-ليهو جهرليو.
(سَسُ رڙيون ڪيون، اهو ٻڌي مون کي ڏاڍي کل آئي.)

ساسُو سونگي سُوڻيکٽي،
هـُون تـو پيشان سيل ٻيڙي ري-ليهو جهرليو.
(سَسُ ٿاس ڏئي ۽ آءٌ سيل ٻيڙي (سگريٽ) پيئان ٿي.)

● لاڏيلو — هن گيت ۾ گهوٽ لاءِ ٿهرايل زيورن جو ذڪر آهي، جو گهوٽ جي تورڻ وٽ اچڻ وقت زالون ڳائينديون آهن.

وراڻي- تيل چڙهيو لاڏو تورڻ اچي- جهالر جَهڙ جَهڙ جهليو،
لاڏيلي ري جان ۾ وَري- تيل چڙهيو لاڏو تورڻ اچي،
تيل چڙهيو جواهر تورڻ اچي.

١- وينـدو تنهنجو هيـرن ساڻ سولهي،
لـکـور لاڏيلا، ويندو تنهنجو هيرن ساڻ سولهي،
جواهر لاڏيلا، ويندو تنهنجو هيرن ساڻ سولهي،
جهالر جهڙ جهڙ جهليو- تيل چڙهيو......

٢- دوهري تنهنجي مالڪن ساڻ سولهي،
الله بچائي لاڏيلا، دوهري تنهنجي مالگن ساڻ سولهي،
جواهر لاڏيلا، دوهري تنهنجي مالگن ساڻ سولهي،
جهالر جهڙ جهڙ جهليو- تيل چڙهيو......

٣- ٻُولو تنهنجو، رائي ساڻ سُولهي،
لـتورو لاڏيلا، ٻُولو تنهنجو رائي ساڻ سولهي،

جواهر لاڏيلا، ٻولو تنهنجو رائي ساڻ سونهي،
جهالر جهڙ جهڙ جهليو - تيل چڙهيو . ...

۴- پازيب تنهنجا، ڳهڻن ساڻ سونهن،
سورنيا لاڏيلا، پازيب تنهنجا ڳهڻن ساڻ سونهن،
جواهر لاڏيلا، پازيب تنهنجا ڳهڻن ساڻ سونهن،
جهالر جهڙ جهڙ جهليو - تيل چڙهيو ......

۵- ڪڙڪون تنهنجون، ليڪن ساڻ سونهن،
ڪندر لاڏيلا، ڪڙڪون تنهنجون لڪن ساڻ سونهن،
جواهر لاڏيلا، ڪڙڪون تنهنجون لڪن ساڻ سونهن،
جهالر جهڙ جهڙ جهليو - تيل چڙهيو ......

۶- چندن هار تنهنجو، موتين ساڻ سونهي،
جلال لاڏيلا، چند هار تنهنجو موتين ساڻ سونهي،
جواهر لاڏيلا، چندن هار تنهنجو موتين ساڻ سونهي،
جهالر جهڙ جهڙ جهليو - تيل چڙهيو ......

۷- ڪڙيون تنهنجون چٽن ساڻ سونهن،
ڪوڏيلا لاڏيلا، ڪڙيون تنهنجون چٽن ساڻ سونهن،
جواهر لاڏيلا، ڪڙيون تنهنجون چٽن ساڻ سونهن،
جهالر جهڙ جهڙ جهليو - تيل چڙهيو ......

۸- چوڙو تنهنجو چندن ساڻ سونهي،
سورنيا لاڏيلا، چوڙو تنهنجو چندن ساڻ سونهي،
جواهر لاڏيلا، چوڙو تنهنجو چندن ساڻ سونهي،
جهالر جهڙ جهڙ جهليو - تيل چڙهيو ......

۹- چوليون تنهنجون ڳهڻن ساڻ سونهن،
پورل لاڏيلا، چوليون تنهنجون ڳهڻن ساڻ سونهن،
جواهر لاڏيلا، چوليون تنهنجون ڳهڻن ساڻ سونهن،
جهالر جهڙ جهڙ جهليو - تيل چڙهيو ......

١٠- چُني تنهنجي گُلن ساڻ سولهي،
سهڻا لاڏيلا، چُني تنهنجي گُلن ساڻ سولهي،
جواهر لاڏيلا، چُني تنهنجي گُلن ساڻ سولهي،
جهالر جهڙ جهڙ جهليو- تيل چڙهيو......

● ڦولاڻو- هن گيت ۾ سيٽن جي هڪ ڇوڪري تي ٺوڪ کيل آهي. اهڙي قسم جي گيت کي ڦولاڻو گيت چئبو آهي، جو مزاحيه نموني جو هوندو آهي.

١- ٻاڏيِ ٻڳي جائي، ٻاڏيِ ٻڳي جائي،
(ٻاڏي ٻيڻي وڃي، ٻاڏي ٻيڻي وڃي.)
ڇورو جاڻي، مالهنجي ڏاڏيِ ٻڳي جائي.
(ڇورو ڀانئي ٿو ته منهنجي ڏاڏي ٻيڻي وڃي.
نا ڙي ڇورا، ڏاڏي کولهي، ٻاڏي ٻڳي جائي.
(نه ڙي ڇورا، تنهنجي ڏاڏي ڪالهي ۾ ٻاڏي ٻيڻي وڃي.)

٢- ٻاڏو ٻڳو جائي، ٻاڏو ٻڳو جائي.
(ٻاڏو ٻيڻو وڃي، ٻاڏو ٻيڻو وڃي.)
ڇورو جاڻي، مالهنجو ڏاڏو ٻڳو جائي،
(ڇورو ڀانئي ٿو ته منهنجو ڏاڏو ٻيڻو وڃي.)
نا ڙي ڇورا، ڏاڏو کولهي ٻاڏو ٻڳو جائي،
(نه ڙي ڇورا، تنهنجو ڏاڏو ڪولهي ۾ ٻاڏو ٻيڻو وڃي.)

٣- گاءِ ٻڳي جائي، گاءِ ٻڳي جائي،
(ڍڳي ٻيڻي وڃي، ڍڳي ٻيڻي وڃي.)
ڇورو جاڻي، مالهنجي ماءُ ٻڳي جائي،
(ڇورو ڀانئي ٿو ته منهنجي ماءُ ٻيڻي وڃي.)
نا ڙي ڇورا ماءُ کولهي گاءِ ٻڳي جائي،
(نه ڙي ڇورا، تنهنجي ماءُ ڪالهي ۾ گانءِ ٻيڻي وڃي.)

٤- ڍڳو ٻڳو جائي، ڍڳو ٻڳو جائي،
(ڍڳو ٻيڻو وڃي، ڍڳو ٻيڻو وڃي.)

ڇـورو جاڻي، ماڻهنجو آهـو ڀـڳـو جـائـي،
(ڇـورو ڄاڻي ٿـو تـه منهنجو اهـو ڀـو وڃي.)
ڏا ڙي ڇورا، آهـو ڪونهي ڏڀـو ڀڳو جائي،
(ڏ ڙي ڇورا، تنهنجو اهو ڪونهي، ڀڳو ڀو وڃي.)

لوڪ گيت

لـوڪ گيت اسان جـي ثقافتي قدرن جو قيمتي سرمايو آهن. اهي ڪڏهن ٺهيا يا ڪنهن ٺاهيا، انهيءَ باٻت ڪجهه سان چئي نٿو سگهجي، پر ڪي گيت، جي وڃهڙائيءَ ۾ ٺهيا آهن، تن جي ابتدا بابت ڪي روايتون ملي سگهيون آهن.

لوڪ گيتن ۾ گهڻو ڪري، پيار ۽ سڪ جو جذبو آهي ۽ انهن جي شروعات محبت ۽ وڇوڙي جي جذبي جي ڪري ٿي آهي. ڇوندا آهن ته وقت، وقت جي ٻلهاري آهي. ڌار ڌار موسمن-موقعن ۽ وقتن جو انسان جي جذبات تي جدا جدا اثر ٿئي ٿو. برسات جي مند، واهوندن جو وڻڻ، ڪڪا، هيرون ۽ سگهر ٿيڻ، سياري جون راتيون، بجلي ۽ ڪنوڻ جا تجلا، مال جي موٽڻ مهل ڇڙن جون ڇينگهارون، ناڪام محبت، دوست ۽ يار جو پرديس وڃڻ، مائٽن کان وڇڙڻ، وصل لاءِ سڪڻ ۽ گذريل صحبتن جي يادگيري وغيره جي اثرن ڪري دل مان ڪئين اڌما اٿن ٿا. جي اڳتي هلي لوڪ گيتن جي صورت اختيار ڪن ٿا.

ڪيترن گيتن ۾ اصل مصرعون ٿوريون آهن، جن ۾ ٻوءِ وري ڌار ڌار وقتن تي ڳائيندڙ پنهنجن جذبن جي ڪري ماحول موجب وڌاءُ ڪندا ويا آهن ۽ ڪندا وڃن ٿا. انهن گيتن مان ڪي گيت مرد ڳائين، ڪي عورتون ڳائين، ڪي وري گڏجي ڳائين. ڪي گيت اڪيلي سر ڳائين ته ڪي لوڪ ناچ (مٽيڪڙي، جهمر، ڏانڊيو) سان گڏ دهلاري ۽ بعضي اڇندڙ ڳائين.

گهڻا لوڪ گيت عورتن جا چيل آهن، جي ڌار ڌار موقعن تي ڳايا وڃن ٿا. ٿر جي هرهڪ ننڍي وڏي ڳوٺ، وسي، واهڻ، وٿاڻ، وغيره ۾ موقعي به موقعي تي هرڪنهن قوم ۾ لوڪ گيت ڳايا وڃن ٿا. جن لوڪ گيتن ۾ جذباتي محبت جو اظهار آهي، سي فقط مرد جهنگ ۾ ڳائيندا آهن.

ڪي گيت مال چاريندي يا مرتائي وٿاڻ تي آڻڻ مهل، ڪي مسافريءَ تي وڃڻ وقت پنڌ ۾، ڪي پني ڪيرڻ، ليڏاڻ ڪيڻ، لاباري ڪرڻ وقت، ڪي ڳڪا ڀيرون چولڻ ۽ سگر لاهڻ وقت مرد ڳائيندا آهن، جهڙوڪ، ڀيڻو، ڍوڪو، وَلاڙو، هَمرچو، جوڌپو، ڪچليو، ليالو، هاسل، مگرپو، ڀٽهاري، جوڌاڻو، ڪولهل ۽ هيندامڻي وغيره.

ڪي گيت مگڻهار فقير سارنگيءَ تي گهر گهر ۾ ڀڄڻ وقت ڳائيندا آهن، جهڙوڪ هيندامڻي، ڪولهل، ڀٽهاري وغيره ۽ دهل تي ڏاندڻيا ناچ وقت، مگڻهار ۽ بعضي ڪي لڇندڙ، مڻهار ۽ ڀٽهاري گيت ڳائيندا آهن.

زالون ۽ ڇوڪريون ڳڪا، ڀيرون، پير وغيره ڏڻڻ چولڻ پنيءَ جو ڪم ڪندي، ڪولهل، هرچو، ڀٽهاري وغيره ڳائينديون آهن.

ننڍيون ڇوڪريون ۽ ڇوڪرا آواز ڪندي ٽڙي ۽ وات تي هٿن جي چر ڀر ڪندي ڪٽيين نمونن جا مزيدار لرزش وارا آواز ڪندا آهن، جن کي "ڏور ڪليون" يا "ڪنڪيون" چوندا آهن. هن هيٺ مردان ۽ زالن لوڪ گيتن جا ڪي نمونا مثال طور ڏجن ٿا. (١)

---

(١) مون ٿر جا ڪافي لوڪ گيت محترم ڊاڪٽر نبي بخش خان بلوچ صاحب ڊائريڪٽر سنڌي لوڪ ادب اسڪيم کي لکي موڪليا هئا، جن مان ٣٤ لوڪ گيت، لوڪ ادب سلسلي جي ١٧ نمبر ڪتاب "لوڪ گيت" ۾ درج ٿيل آهن. ڪي ٿورا نمولي طور هيٺ ڏجن ٿا. (رائچند رائوڙ).

اهي لوڪ گيت، جن جي ابتدا محبت ۽ پيار جي جذبي مانند ٿي، سي فقط مرد ڳائيندا آهن. جيئن تہ:

● ڍَهُوڪو - هن گيت ۾ عورت پنهنجي پرديس ويل مڙس کي ياد ڪري چوي ٿي تہ مون لاءِ گگر، گلاس، ڏُهري، سائيون، وغيره وٺي اچج. پوءِ وري چوي ٿي تہ هاڻي تہ واهولدا وريا آهن. سگر، پڪا، پيرون جهنگلي ڏٺ ٿيو آهي. نيٺ برسات پيئي، پپون ۽ ڪُنر ٿيو آهي. پلر پاڻيءَ سان تلاءَ ڀريا پيا آهن، تون سگهو موٽي اچ.

هي گيت ڪنهن عورت جو چيل آهي، جو پيهين ۾ ڪم ڪندي، اٺن تي مسافري وقت، ۽ جهنگ ۾ مال چاريندي مرد جوان ڇوڪرا ڳائيندا آهن.

ڍَهُوڪي ماري ڍو، جي ٿي پاجان ڪُرَ ٿي لاجان،
ڍهوڪي ماري ڍو.
ڍَهُوڪي ماري ڍو، نگر جائي گگر لائي،
ڍهوڪي ماري ڍو.
ڍَهُوڪي ماري ڍو، ولايت جائي گلاس لائي،
ڍهوڪي ماري ڍو.
ڍَهُوڪي ماري ڍو، پيپان پَڪيين، ڪُنرَ پڪو،
ڍهوڪي ماري ڍو.
ڍَهُوڪي ماري ڍو، سگر پڪا، پيلوُ پڪا،
ڍهوڪي ماري ڍو.
ڍَهُوڪي ماري ڍو، سکر جائي وکر لائي،
ڍهوڪي ماري ڍو.
ڍَهُوڪي ماري ڍو، روهڙي جائي دوهري لائي،
ڍهوڪي ماري ڍو.
ڍَهُوڪي ماري ڍو، ڪاڇثي جائي سائين لائي،
ڍهوڪي ماري ڍو.

ڏهُوڪي ماري ڏو، واهولڊو وائي جاني تو آئي،
ڏهوڪي ماري ڏو.
ڏهُوڪي ماري ڏو، ڇورا تون آئي ٻلر ٻائي،
ڏهوڪي ماري ڏو.
ڏهُوڪي ماري ڏو، آمراڻي جائي ڇُنڙي لائي،
ڏهوڪي ماري ڏو.
ڏهُوڪي ماري ڏو، اَنيرو وائي اُرهيڪو آئي،
ڏهوڪي ماري ڏو.

ڪَڄَليو- هن گيت بابت هيٺين روايت ملي آهي:
تعلقي ننگرپارڪر ۾ ڳوٺ وڪڙئي کان ڇهه ميل پنڌ تي تارياڻي جو ڳوٺ آهي، جتي سيد نه رهن ٿا، تنهنڪري ان ڳوٺ کي ”تارياڻو سيدن وارو“ چوندا آهن. اتي **ڪارو** نالي ڪاريگر ٻاڙي جو ڀيل رهندو هو، جنهن جي **مَرُوئان** نالي ڀيلڻ سان محبت هئي. مڪاني هلنديءَ وارن جي سمجهائڻ تي به ڪارو باز نه آيو. تڏهن انهن ڪنهن بهاني سان ڪاري ڀيل کي جيل ڏياري ڇڏيو. پنهنجي محبوب جي جداليءَ ۾ مروئان پنهنجي ڪَڄَليو گيت ڳايو، جو مرد ڳائيندا آهن.

ڀٽ جي اوٺ ۾ هنن جون ٻنيون لاڳيتيون هيون. هن گيت ۾ مروئان چوي ٿي ته: اڏ ٻاساڙي (ڀٽ جي لاهي) تي ٻنيءَ ۾ آءٌ ٽينڏسين (ميها) چونڊڻ، ڌڙي تي ڪولڻ، ٻيون ۽ ڳاڙهيٽا چونڊڻ ۽ ڏهريءَ ۾ لئر ۽ مرڙو چونڊڻ جي بهاني تي دوست جي ديدار ۽ ملاقات لاءِ ويان ٿي. بعضي جي وارث ايتري فرصت نٿا ڏين ته ڪنڊي جي وڻ تي چڙهي سڱريون لاهڻ ۽ ڪوڪا ڪائڻ جي بهاني سان پري کان ديدار ڪريان ٿي، اونهاري جو ٻيرون چونڊڻ جي بهاني تي جهنگ ۾ ديدار ڪريان ٿي. ڪاري جو ٻاڙو هن جي ٻاڙي کان جدا هو. شادي وغيره ۾ ڊهل تي ناچ ڪرڻ جي بهاني تي ويان ٿي. ڪجهه وقت بعد

جڏهن اها ڳالهه ظاهر ٿي، تڏهين ڇڪن مڙسن ڪاري ڪي سمجهايو، ته هو ٻار نه آهي، تڏهن هنن ڪوڙو ڦڏو ڪري ڪيس جيل ۾ وجهايو. مروئان ڇوڪري ٿي ته اها خبر مون کي هڪدم (تار والگر) پهچي ويئي. ان وقت آءٌ قيدي محبوب کي ڇڏائڻ جي ڪوشش لاءِ ويڃان ٿي. سندس ٻئي هَستؤ مالي ٻچائڻ لاءِ دانگي چاڙهي هئي، ان لاءِ ته ڪاله ترسيس. مروئان جي ٻريان واهر ٿي هئي، جنهن ۾ پيلن جو ٻتيل لاڏو پيل ته هو. سو ڇوري ٿي ته الهيءَ ڪري مون پير هٽايو هو، يعني لڪي لڪي سخت زمين تان هلي هيس. اهڙيءَ طرح ٻنهنجي محبت ۽ سڪ جو اظهار ڪيو اٿس.

وراڻي- ڪارا ڪنجليو ٿي ڳان ڙي ڪارا ڪجليو ٿي ڳان،
اي ڪارا پيل ڪارينڌا، هون ڪجليون ٿي ڳان.

جالي تان مالهنجو جيل ۾، ميڻو نان تيڙڻ ٿي جان- ڪارا...
اڌ ٻاساڙي ۾ ڪيتر ڪيڙيو، تينڌسين ڇولڊڻ جان- ڪارا...
تارياڻي مان تار موڪلي، امرڪوٽ ٿي جان- ڪارا...
گالکهيتي ۾ گالکهيتا ٻڪا، منجهر ڪائڻ ٿي جان- ڪارا...
دڙي مٿي ڪولدير ٻڪا، هون ٻيان ڇولڊڻ جان- ڪارا...
جالي تان مالهنجو جيل ۾، هون ريل ڏي ٿي جان- ڪارا...
ٻرين تان مالهنجو ٻرديس ۾، هون ڏيا ڏهوڪا ڳان- ڪارا...
اونهاري را ٻيلو ٻڪا، هون ٻڪا ڇولڊڻ جان- ڪارا...
هيڪلي ٿي رمان، هون ڏهوڪا ڏيتي جان- ڪارا...
سميلي ٻاڙي پيول ٻجين، هون منڪو رمڻ جان- ڪارا...
ڪيڙ چڙهي سنگرين لاهون، هون ڪوڪا ڇولڊي ڪان- ڪارا...
اولڏي ڏهري لئلر ٻڪو، هون مرٻڙو ڇولڊڻ جان- ڪارا...
ڪيتريشي ۾ ڪارينگ ٻڪا، هون ڇيڙ ڇولڊي ڪان- ڪارا...
پوئا هسيتؤ آمو چاڙهيو، هون لنگهڻ ٿي جان- ڪارا...

لاڏيو ٻنيل واهر چڙهيو، هُون ٻڳ هٽايو ٿي جان-ڪارا...
پيلڻ مانهنجي جات آهي، مَرُوئَـان مالهنجو لـنان-ڪارا...

●جوڏيو— ٿري ٻوليءَ جو اهو لوڪ گيت ڪنهن ڀيل ذات جي ڇوڪري، جوڏيو نالي عاشق جي فراق ۾ چيو آهي. سمجهجي ٿو ته اهي عمرڪوٽ جي آسپاس جا رهاڪو هئا. هن ۾ ڇوڪري چوي ٿي ته اي جوڏيا! توسان مون کي ننڍي هوندي کان ئي محبت لڳي ويئي آهي ۽ ٻوءِ منهنجا مائٽ مون کي عمرڪوٽ طرف وٺي ويا وڃن. ڀڻن تي چڙهندي مون کي اباڻا ياد پيا پون، جتي تون آهين. انهي رستي تي مون ناڙوءِ ٻوڪيو آهي، تنهنڪري تون انهيءَ ڏسَ تي اچج. تنهنجو ڏنگو ٻنڪو ۽ ڏولرو اٺ مون کي ياد پوي ٿو. نيڪ دوست اوڏانهن وڃي ٿو تڏهن چوي ٿي ته انهيءَ رستي تي تنهنجي اٺ جي اچڻ جي ڪري دز اڏامي ٿي ۽ تنهنجي اچڻ بعد انهي خوشي وچان مون عمرڪوٽ جي گهٽين ۾ گهمندي اکين ۾ ڪجل وڌو آهي ۽ واڙي ۾ وڃڻ سان مون کي ڏائو تتر ٻوليو آهي (ٿري ماڻهن جو عقيدو آهي ته ڪنهن به ڪم تي وڃڻ مهل جي ڏائي پاسي کان تتر ٻولي ته اهو سنو سوڻ آهي ۽ ڪم ٿيندو.) سو هي به خوش ٿي آهي ته دوست سان ملاقات ٿيندي. آخر مراد پوري ٿيڻ تي چوي ٿي ته تنهنجو اٺ جيتوڻيڪ مندو آهي ته به آءٌ توسان هلان ٿي، جو توسان مون کي ننڍي هوندي کان محبت آهي، جا مون کي ماري ٿي، ۽ هتي اسان جي ٻاڙي جون پيلٽيون مون کي طعنا ٿيون هڻن. اهو گيت مرد ڳائيندا آهن.

١- جوڏيا مارُر ڙي، مـيـن آدڙاڳي ري مارگي جوڏيا،
مَرِوُئو روهيـو ڙي.

(اي پيارا جوڏيا، مون عمرڪوٽ جي رستي تي ناڙوءِ ٻوڪيو آهي.)

٢- جوڏيا مارُو ڙي، اُمراڻي ري سيرڻي جوڏيا،
ميں ڪلپو روڙيو ڙي.
(اي جوڏيا، عمرڪوٽ جي گهٽين ۾ گهمندي مون اکين ۾ سرمو وڌو آهي.)
٣- جوڏيا مارُو ڙي، اَمراڻي ري واڙيان لان ڏرتي جوڏيا،
منان ڏاوَيو ڀوليو ڙي.
(اي جوڏيا، عمرڪوٽ جي واڙين ۾ ويندي مون کي ڏائي ٻاسي کان تتر ڀوليو آهي.)
٤- جوڏيا مارُو ڙي، ٻاراڻ ري ٻرڀتڙي جوڏيا،
مينان ٻياري لاگي ڙي.
(اي جوڏيا، سنڌ جي محبت مون کي پياري لڳي ٿي.)
٥- جوڏيا مارُو ڙي، ڏورڻي ڏرتي جوڏيا
مينان اباڻو ياد ٻڙي ڙي.
(اي جوڏيا ٻٽ تان لهندي مون کي اباڻو وطن ياد پوي ٿو.)
٦- جوڏيا مارُو ڙي، ڏوريو اُٺ، آنتو ٻوتيو، جوڏيا،
مينان ياد ٻڙي ڙي.
(اي جوڏيا، تنهنجو ڏولرو (اڇي رنگ جو اُٺ) ۽ ڏنگو ٻتڪو مون کي ياد پوي ٿو.)
٧- جوڏيا مارُو ڙي، اَمراڻي ري مارگي جوڏيا،
جهيڻي اُڏي کيهه ڙي.
(اي جوڏيا، عمرڪوٽ جي رستي تي سنهي دز اُڏامي ٿي.)
٨- جوڏا مارُو ڙي، تاهجو اُنڙلو مندو جوڏيا،
هُون پيڙي هلن ڙي.
(اي جوڏيا، تنهنجو اُٺ مندو آهي، آءٌ توسان گڏ هلان ٿي.)
٩- جوڏيا مارُو ڙي، ٻيلوازي ربس ٻيلڻين جوڏيا،
منان ميٺا مارين ڙي.
(اي جوڏيا پيلن جي ٻاري جون پيلڙون مون کي مٺا ڏين ٿيون.)

١٠- جوڳيا مارُو ڙي، ٻَنيءَ کي هَتي رو جوڳيا،
چورا ٻانَشيو لڳو ڙي.

(اي جوڳيا، ٻنيءَ هوندي کان توسان منهنجي محبت ٿي آهي.)

● هاسل- ڳوٺ پورٻلي تعلقي ڇاڇري جي پرائمري اسڪول ۾ هڪ هيڊ ماسٽر هو، جو ڳوٺ ڇيلهار جو رهاڪو هو. اهو ڳوٺ پورٻلي کان ١٠ ميل اولهه طرف آهي. پورٻلي ڳوٺ ۾ هاسيي (هاسل) نالي هڪ مينگهواڙ ڇوڪري هئي، جنهن جي ماستر سان محبت ٿي ويئي. ماستر ڇنڇر جي ڏينهن پنهنجي ڳوٺ ويندو هو، جو وري سومر تي موٽي ايندو هو. هاسل کي اهي جدائيءَ جا ڏينهن گهارڻ ڏکيا لڳندا هئا ۽ پنهنجي دوست جي وڇوڙي ۽ انتظار ۾ ورلاپ ڪندي هئي، جي آخر گيت جي صورت ۾ مشهور ٿيا ۽ ٿري ڇوڪرا جهنگ ۾ مال چاريندي وڏي چاهه سان ڳائيندا آهن.

هاسل پنهنجي دوست لاءِ چوي ٿي ته تنهنجي ڪاري ٻڪي جي ڇڪي مون کي ماري ڇڏيو آهي، ۽ پوءِ وري ڏندن ۽ هلڻ جي لوڏ جي ساراهه ٿي ڪري. سندس گهر کان اسڪول ٿورو پرڀرو هئي پاڙي ۾ هو، سو چوي ٿي ته توکي اسڪول ۾ پري کان ويندي ڏسي آءٌ گهر ۾ سڙان پيئي. ڪڏهن نٿي ڏسان ۽ پيو ڏينهن ٿيو وڃي ته مون لاءِ ڄڻ ته سال گذري ويو آهي ۽ هفتي ۾ ڇنڇر جو ڏينهن اچيئي نه، ته چڱو! ڇو ته اهو ڏينهن وڇوڙو ٿيو وڃي. اونهاري جي موسم ۾ ٿر ۾ ڇوڪريون پيرون چونڊڻ وينديون آهن. سو چوي ٿي ته ڪالهه آءٌ پيرُون چونڊڻ ويئي هيس. ڳولي ڳولي تولاءِ سُٺا پيرون آندا اٿم.

وسڪاري جو ٿري ماڻهو لڏي وڃي ٻنيءَ تي ويهندا آهن. هاسل جا مائٽ به ٻنيءَ تي ويئا، جا ڳوٺ کان ڏيڍ ميل پري هئي. اتي هاسيڪر ماستر وڃي نٿي سگهيو. هاسل لاءِ اها جدائي ڏاڍي

ڏکي هئي. ان سال (يعني ۱۹۴۴ع ۾) مڪڙن آنالاٽا هنڌا ۽ ڪڇ (ڦڪا) ٽي هئي، جنهن جي مارائڻ جي ڊيوٽيءَ تي ماستر مقرر ٿيا هئا. حاصل چوي ٿي ته ڦڪا مارائڻ جي ڀالي ٽون ٽيءَ تي اچڇ. آخر ۾ چوي ٿي ته، ٻيون ته منهنجون سرتيون سڀ خوش باش آهن، پر فقط آءٌ تنهنجي جدائيءَ ۾ وياڪلي ۽ غمگين رهان ٿي.

ٽل- منهنجا مٺا جاني اچان ٿي جيئان ڙي،
وَرَ ڏي تون وراڻي ڪري ڙي،
منهنجا جُوان جاني، اچا ٿي جيئان ڙي.
۱- ڪارو تان ٻڪرو، ڇورا ڇولڪيو ڇڪو ڙي
ڇڪي ري ڇيڙلي، ميان ڪو ماري ڙي - مٺا جاني...
۲- تاهجا اچا تان ڏلد جاني، مالهنجي هينڻن را ٻند ڙي،
اڪان ٻندان ري ٻچوڙي ميان ڪو ماري ڙي - مٺا جاني...
۳- تالهنجي لاکي تان لوڏ، آءٌ سَرَن ۾ سچاڻان
اڱي لوڏ ري ڪوڏ، ميان ڪو ماري ڙي - مٺا جاني...
۴- مٺي ڪسي ڏٺي اڄ ڀينو ڏينهن ٿيو ڙي
مون لئه جرڻ ورهيه جو وڇوڙو ٿيو ڙي - مٺا جاني...
۵- ٻري ڪان ويڪل آءٌ ٻرين ٿي ڏسان ڙي،
گهوڙا آءٌ ڪهر ۾ ٿسي جلان ڙي - مٺا جاني...
۶- اهو ڏينهن ٿهاڳو شل مولي ۾ اچي،
چنڇير ٿيو وڇوڙا وڃهي ڙي - مٺا جاني...
۷- سارو ڙي ورساڙو هئون سڪيتي رهي،
ڦڪا مارڻ ڪميٽريشني تون آئي ڙي - مٺا جاني...
۸- ستين تان ڏينهن تون ڪامڙلي ٿو جاڳين،
مالهنجي چولي ري ڇيڏيلڙي لائي ڙي - مٺا جاني...
۹- ڦوگان ۾ ڦيرڪي مين ٿينا ٻي سارڀو ڙي،
سچو ڏينهن روئي روئي لڙڪ ٻئي هاريان ڙي - مٺا جاني...

١٠- ڪالهہ تان سچو ڏينهن مين ٻيلوڙا چونڊ يا ڙي،
جوئي جوئي ٽاهوڪا مينٖي ري لائيي ڙي - منا جاني ...
١١- جاني لاءِ چونري ۾ ڪنڙلي وڇائي،
آئي رو اُٽيمو هٿون پيڙي ٿي سٌوئان ڙي - منا جاني ...
١٢- ٻمون تان سرتيون اچ سيمٿي سرهيون ڙي،
تالهنجي ”هاسل“ تان ولڳاٿي وتي ڙي - منا جاني ...

زنانا لوڪ گيت

هي لوڪ گيت عورتون ۽ ڇوڪريون برساتي موسم، ورت ۽ ايڪاٿن زکڻ وقت يا خوشيءَ جي موقعن تي ڳائينديون آهن.

● وَرساروــ هي مشهور گيت ٿري ٻوليءَ ۾ آهي. وا ارو يعني مينهن جو وسڪارو. هي گيت برساتي موسم يعني چوماسي ۾ زالون ڳائينديون آهن. وسڪاري جي موسم ۾ ترائون پاڻيءَ سان ڀريون آهن، گاهہ جام ٿيندو آهي، مال ڪائي ڪير ڏيندو آهي، ماڻهو ٻنيون ٻوڪيندا آهن ۽ فصل جام ٿيندو آهي. ان وقت هڪ ٻيڻ، جنهن جو پاءُ مال جي سودي لاءِ ٻاهر ويل هو، ان جي يادگيريءَ ۾ سندس ساراهہ ڪندي انتظار ۾ ڪيس چوي ٿي ته، وسڪارو ٿيو آهي، تون جلدي گهر اچ.

ٽل- اُتر ڏکڻ ۾ ڪوٺان کيونڻ گاج ڪري گوڙ،
(اتر ڏکڻ ۾ کنوڻ کنوي ٿي ۽ گوڙ ٿئي ٿو.)
مال سوداگر ويرئيا! ورسارو ٿيو وري آءُ،
(سوداگر ڀاءُ، وسڪارو ٿيو آهي تون گهر موٽي اچ.)
ڀريو ڀريو رڻ ٻٽ رو رائلو، ڀريو موٻي ويري رو ڪيتر،
(ٻ ۽ وڏي ڀاءُ جي ٻني پاڻيءَ سان ڀرجي ويا.)
مال سوداگر ويرئيا! ورسارو ٿيو وري آءُ.
ٻمڃان وائين ٻاجهريون، ويرئيمي ٻوکي جوار،
(ٻين ٻاجهريون ٻوکيون آهن ۽ ادي جوار ٻوکي آهي.)
مال سوداگر ويرئيا....

ٻيجان ليڏيمن ٻاڇهرين، ويڙهيي ليڏڻي جوار،
(ٻيا ٻاجهرين مان ۽ منهنجو ياءُ جوار مان گڏ ٻيو ڪيڻي.)
مال سوداگر ويڙيا....

ٻيجان اُٽيمن ٻ جهرين ويڙهيي لُٽڻي جوار،
(ٻيا ٻاجهريون ۽ منهنجو ياءُ جوار اٽيدو.)
مال سوداگر ويڙيا....

ٻيجان ڙين ساڻيين چرين ڪوليمنا، ويري ڙين چرين ناگرويل،
(ٻين جون ڏاڍيون ڪوليت چرن تيون، ادي جون ناگرويل
چرن تيون.)
مال سوداگر ويڙيا....

ٻيجان ڙين ٻڪرين چرين ٻوهه، ويري ڙين سائين ٻورڙين،
(ٻين جون ٻڪريون ٻوهه چرن، ادي جون ٻڪريون سايون
ٻيرڙيون چرن تيون.)
مال سوداگر ويڙيا....

ٻيجان ڙين مينهين چرين سائو ڊامڙ، ويري ڙين چرين سائو ڪَنيو،
(ٻين جون مينهون ڊامڙ چرن تيون، ادي جون سائو
ڳنڊير چرن تيون.)
مال سوداگر ويڙيا....

● چوماسو — ٿر جو هيءُ گيت ساوڻ جي مند ۾ هڪ جيڏيون سرتيون گڏجي ڳائينديون آهن. هن گيت ۾ هڪ ٻري ٻرٽايل ڇوڪريءَ جا وسڪاري جي موسم ۾ پنهنجي وطن جي يادگيري، اباڻن ۽ جيڏين جي اُڪير، ڳوٺ اچڻ ۽ مائٽن سان ملڻ بابت جذبات ڏيکاريل آهن. برساتي موسم ۾ ٻري ٻرٽايل ڇوڪري، ڪڪرن، کنوڻن ۽ گوڙن کي ڏسي، مائٽن ۽ جيڏين کي ياد ڪري ٿي. سندس ياءُ ڪوٺڻ لاءِ اچي ٿو، جنهن سان گڏجي پنهنجي اباڻي ڳوٺ اچي ٿي. وات تي

برسات پوي ٿي، جنهن ڪري سندن ڪپڙا پُسن ٿا. ڳوٺ ڪي وڃهي اچڻ سان پنهنجي پيرڻ ۽ پيٽوئي کي ڌسي ٿي، جي پڻ ۾ هر ٻيا ڏين ۽ ٻج ٻيا ڇٽين. ڳوٺ ۾ اچي پنهنجن مائٽن ۽ سهيلين سان ملي وسڪاري جي خوشي ملهائي ٿي.

وراڻي- اوڏو گهڻي گاج، گهوري جاڙون، ورسارو آيو ڏيس،
(ٻري ڪان گوڙ ٻيڻي ٿئي، اڙي گهوري وڃان جو ملڪ ۾ وسڪارو آيو آهي.)

گهوري جان، چوماسو آيو ڏيس.

١- ورسي پريا لوپا لوپڙين، پريوڙو ڏاڏاڻي رو ڏيس،
(وسي لويا ۽ ترايون پريون آهن ۽ منهنجو ڏاڏاڻو وطن پريو آهي.)

گهوري جان، چوماسو آيو ڏيس.

٢- اُوڏو منڏي ويرا گاسهيڙو، ڏيٺا ٻاڻي ٿان تيڙو جا،
(ادا وڏو گاشيو تيار ڪري پيرڻ کي ڪوٺڻ وڃ.)

گهوري جان، چوماسو آيو ڏيس.

٣- اُوڏو معڏي ويرا گاسيڙو، ٻيڻي چڏ مهاز،
(اٺ تي وڏو سنو گاشيو وجهي مهار کي ڍلي ڇڏ.)

گهوري جان، چوماسو آيو ڏيس.

٤- اولڏين ڪوين ڪنوڻين ري گهوري، جهرمر برسين ميهه،
(ٻري ڪان ڪنوڻيون ٿيون تجلا ڪن ۽ مينهن ٻه ٻيو وسي.)

گهوري جان، چوماسو آيو ڏيس.

٥- ٻيهجي ڪتر هيليشي ري مهار، ٻينو ماهنجي ٻري رو مورهيڙو.
(برسات کان اٺ جي مهار ۽ منهنجي ياءَ جو ڳاڙهو ٻتڪو ٻسي ٿيو آهي.)

گهوري جان چوماسو آيو ڏيس.

٦- پيهجي هَرَ ڪيڙتي رو ٻاجهرو، پيهجي ڏيٺا ٻائي روهار.
(هر ڏيندڙ جي ٻاجهري ۽ منهنجي پيڻ جو هار نه ٻَسي
پيو آهي.)

گهوري جان، چوماسو آيو ڏيس.

● هڪڙي-هي گيت تارو ٻرٽيل ڪنوارون ساوڻ ليهج تي ڳائينديون آهن. هي مزاحيه گيت آهي، جنهن ۾ هڪ ڪنوار پنهنجيءَ سس کي چوي ٿي ته تنهنجو پٽ، مون کان پري پيو رهي، ڪيس روبرو ٿيندي ڏپ کان دل پيئي ڌڙڪي، آءٌ ڪپڙا پائي هار سينگار ڪري متو گوتائڻ وڃان ۽ جي اڳيان سامهون اچي ته ڊڄيو وڃان. سندس سهيليون راند ڪرڻ لاءِ سڏ ڪن ٿيون ته مڙس کان موڪل گهري ٿي. پوءِ ماءُ ڏي لياڻو موڪلي ٿي ته منهنجي پاءُ کي موڪل ته مون کي ڪوٺي وڃي. ڪجهه وقت مائٽن ۾ رهڻ بعد چوي ٿي ته هاڻي مون کي خوشيءَ سان موڪل ڏيو ته ساهرين وڃان، تڏهين اهي سوڪڙيءَ طور لڏون ناهي ڪيس ڏيئي، موڪل ڏين ٿا.

وراڻي- اولي متي اينگٽي لي گبريو گيريو جائي.
(اڱڻ تي اينگٽي جو ٻوٽو ٻوڪيل آهي جو ڪريو پوي ٿو.)
سا سَو ٿالرو ڏيڪرو لي لتريو لتريو جائي،
(اي سس تنهنجو پٽ ٻاسو ڏيو پيو وڃي.)
ري وبرڻ هيچڪي هيمزُلڙو هبچڪي،
(مون کي ڏايو ڊپ ٿو ٿئي جنهڪري دل ڌڙڪيو وڃي.)
ساميڙو چيتاري هچڪي موريڙو چيتاري.
(منهنجو مور جهڙو سهڻو مڙس ياد ڪري ٿو.)
١- آسي ڪري رو گهاگهرو لي ڦيرا ڏيتي جائي،
(آسي ڪرين جو ٻڙو آهي ۽ ڦيرا ڏيندي وڃي.)

اکيا صاحبو سامهون آيو، مالري چاتي ڏڙڪا ڪائي ري،
(اڪيان مڙس سامهون آيو، منهنجي ڇاتي ڏپ کان
ڏڙڪي ٿي.)
ويرڻ هڇڪي، هيرولڙو هڇڪي....
٢- ڏورو ڦُٽي هاٿ ۾، سيس گونٿاوڻ جائي،
(ڏاڳو ۽ ڦٽي هٿ ۾ کڻي متو ڳوندائڻ وڃي ٿي.)
اکيا صاحبو سامهون آيو، مالري چاتي ڏڙڪا ڪائي ري،
ويرڻ هڇڪي، هيرولڙو هڇڪي....
٣- آلي پورلو هاٿ ۾ ليلڙي چهپاوڻ جائي،
(آلي پورلو هٿ ۾ کڻي ليلڙي چنبڙائڻ وڃي ٿي.)
اکيا صاحبو سامهون آيو، مالري چاتي ڏڙڪا ڪائي ري،
ويرڻ هڇڪي، هيرولڙو هڇڪي....
٤- روپي ڪيري چڙوسڙي، سوني ڪيري ڏور.
(رُپي جي چڙهي ۽ سون جي رسي لهيل آهي.)
صاحبا گاگر موريو ڏيئي ڙي،
(اي پنار ٻاٽي پرڻ لاءِ گگر ۽ موريو ڏج.)
ويرڻ هڇڪي، هيرولڙي هڇڪي....
٥- سهيلين آويل، ساڏ ڪرين هون رَمَتَ رَمَڻ جائون،
(منهنجون سرتيون پيئون سڏ ڪن، آءٌ رالد ڪرڻ وڃان.)
بالم مالرا راجي موڪل ڏيئي ري،
(اي پنار! تون خوشيءَ سان موڪل ڏي.)
ويرڻ هڇڪي، هيرولڙو هڇڪي....
٦- ننڍيو ويرو، مولو ويرو ميدان تيڙو ميلهي،
(ننڍو ڀاءُ يا وڏو ڀاءُ مون کي ڪوٺڻ لاءِ موڪلج.)
باوا ٿالري ڏيوڙي پرديسڻ هوئي ري،
(اي بابا، تنهنجي ڌيءَ پرديسڻ آهي.)
ويرڻ هڇڪي، هيرولڙو هڇڪي....

٧- ماتا ماليري، ٻاپل ماليري ٻالپ ٻالپ ٻائيلين لڏو واليا،
(اي امڙ! منهنجي پاپيءَ ٻنهن ٻالين جا لڏون ڳاهيا آهن.)
مالري ٻاپل راجي موڪل ڏيئي ري،
(اي پاپي خوشي، سان موڪل ڏج.)
ويرڻ هچڪي، هيرولڙو هچڪي....

● سولڻ جيرو — هي لوڪ گيت ڍري ٻوليءَ ۾ چيل آهي جو زال ۽ مڙس جي محبت سان لاڳاپو رکي ٿو. ٻرطيل ٽوڙي ڪنواريون ڇوڪريون ولدر خاطر گڏجي ڳائينديون آهن. هن ۾ ڏيکاريل آهي ته ڪنهن عورت جو مڙس سنڌي ۽ جيري جي خريداريءَ لاءِ پرديس ويل آهي. زال ڪي مڙس جي سڪ لڳي ٿي ۽ هو ٻنهنجي ڍولڻ سان سوال جواب ڪري دل وندرائي ٿي. ڍولڻ ڪان ٻڇي ٿي ته سنڌي ۽ جيرو ڪٿي ٿين ٿا، مٿان اهي ڪنهن ٻراهين ملڪ ۾ هجن، جنهن جي ڪري منهنجي مڙس ايتري دير ڪئي آهي. سنڌي ۽ جيرو ڇا تي ڪهڙي اندو ۽ ڪٿي رکنداسين. ڍولڻ جواب ٿي ڏئي ته هٿ ۾ رکنداسين ۽ وڏيڪ هولدو ته رستي تي لهرائينداسين، ته پلي سيڪو ڏسي.

١- ڪيٿيڪي اُهجي سونيتڙي، لي، ڪيٿيڪي اُهجي جيرو،
(سنڌي ڪٿي پيدا ٿئي ٿي ۽ جيرو ڪٿي پيدا ٿئي ٿو.)
ڪٿڪي وسي صاحبو لي، ليٺمدل ڍالرو وبرو،
(۽ ڪٿي منهنجو گهوٽ، اي ڍولڻ! تنهنجو پاءُ آهي.)

٢- آمراٺي اُهجي سولنڙي لي، مارواڙ اُهجي جيرو،
(عمرڪوٽ ۾ سنڌي ۽ مارواڙ ۾ جيرو پيدا ٿئي ٿو.)
ٻارڪر وسي صاحبولي، لڇمندل ڍالرو وبرو.
(ٻارڪر ۾ گهوٽ رهي ٿو جو اي ڍولڻ تنهنجو پاءُ آهي.)

٣- گاڏيئي آوي سولنڙي لي، موٽري آوي جيرو،
(گاڏين ۾ سنڌي ۽ موٽرن ۾ جيرو ڪهڙي ايندو آهي.)

گھوڙلي آيو صاحبو لي، لطندل ٿالرو ويرو.
(گھوڙي تي گھوٽ ايندو، جو اي لطان! تنھنجو ڀاءُ آهي.)
٤- ڍُرَ ڪشيي ٿالري سولنڙي، لي وڪيري ڪيو جيرو،
(اسهنجي سنڌي هارجي ويئي ۽ جيرو نه ٻڪرجي ويو آهي.)
رُسجي ڪيو صاحبو لي، لطندل ٿالرو ويرو.
(منهنجو گھوٽ رُسي ويو جو اي لطان تنهنجو ڀاءُ آهي.)
٥- هاٿي لالڪان سُولنڙي لي، واڻي لالڪاڙان جيرو،
(هٿن تي سُنڌي ۽ واڻن تي جيرو وڪايان.)
محلي ٻداريو صاحبو لي، لطندل ٿالرو ويرو،
(محلات ۾ گھوٽ آيو، جو اي لطان! تنهنجو ڀاءُ آهي.)

لوڪ ادب

ٿر جو ڀاڱو سنڌ جي ڏکڻ اڀرندي ڪنڊ تي هڪ گمنام خطي جي صورت ۾ آهي، جتي گھڻو ئي لوڪ ادب لڪو پيو آهي. انهيءَ جو ڪارڻ اهو آهي جو ڪنهن تڪليف ورتي ڳولا نه ڪئي آهي. شڪر آهي جو البت ڪن سڄڻن انهيءَ طرف ڌيان ڏنو آهي ۽ ڪجھ ڪٿا ڳڌ ڪري ڇاپي هيٺ آندا آهن، پر اهو نه بلڪل گھٽ، اڃا نه بلڪل گھڻو ذخيرو سگھڙن ۽ سالڪن جي سينن ۾ سمايل آهي، جنهن جو الت ئي ڪولهيءَ وينو لڪ، ڪنڊ جوئي نه آهي. جيڪڏهن ڪوشش ڪري انهي ثقافتي ميراث کي ڳڌ ڪجي ته گھڻو ئي ڪجھ ٿي سگھي ٿو. ٿر جي ٻهراڙيءَ جي اڻ پڙهيل سگھڙن، سالڪن، ڀٽن، منگڻهارن، چارڻن ۽ گرڙن وغيره وٽ ڪيئين ڏند ڪٿائون، آکاڻيون، سگھڙن جا سخن، نصيحت آميز نڪتا، ڳاهون، ڳجھارتون، ٻروليون، ٻهاڪا، چوڻيون ۽ ڪوُڙها وغيره موجود آهن. انهن مان گھڻا پڙهيل ڪونه آهن، انڪري جيڪي ٻرائين ٿا، سو سڀ هڙَو ڪچهرين، رهاڻين، ٻني ٻاري جي ڪم ڪندي، مال چاريندي،

گڏ اُٿندي ويھندي سيکي ياد ڪندا آهن، جي سيڻن ۾ ساريندا اچن.

اڪثر ڪري ڏٺو ويو آهي تہ ٻڙھيلن کان اڻ ٻڙھيلن کي يادگيريءَ جي طاقت وڌيڪ آهي. ان جو سبب هيءُ آهي جو ٻڙھيل ڪاھ حقيقت لکي ڇڏيندا آهن، جنھنڪري الھن کي اھا ڳڻتي ڪانھي تہ ڪو وسري ويندن، تنھن ڪري حافظي تي بوجو ڇو وجھن؟ مگر اڻ ٻڙھيلن کي حافظي تي بوجو وجھي ياد ڪري ٻنھنجن سيڻن جي ڪچڪولن ۾ قرارڻا آهن. ائين لڻا ڪن تہ وري ساڳي شيءِ ملڻ محال آهي.

اسان جي ادبي ذخيري ۾ جيڪي قابل فخر چيزون موجود آهن، تن مان سگھڙن جا سُخن معياري شاهڪار جي حيثيت رکن ٿا. اھو اسان جي لوڪ ادب جو عظيم ورثو آهي، جنھن کي اڳيان سگھڙ سيڻن ۾ سالڍيندا آيا آهن. لفظ ڏسو تہ بلڪل معمولي ۽ سادا، مگر الھن ۾ ڪيڏي ۽ ڪھڙي نہ الراڻتي ۽ جاذب معنئ آهي، جن کي ٻڙھي هيئشين سان هنداڻڻ ڪري، لطف اچيو وڃي.

قومن جو بقاءُ ان جي ڪارنامن تي آهي. ڪارناما ماضيءَ جي اڏاوت تي مدار رکن ٿا. ماضيءَ ۾ جي اڏاوت هوندي ئي ڪاھ تہ مستقبل ڪيئن اُسري سگھندو. اسان جي سگھڙن جا سخن ماضيءَ جي عمارت جا بي بها بنيادي پَهلوُ آهن، جن کي دُھرائي هيئشين سان هنداڻڻ ۽ ان تي عمل ڪرڻ سان حال ۽ مستقبل جي لظرين کي اوساري اوچو ڪري سگھجي ٿو. ادب جي شعبن مان اھي سالڪن جا سخن معاشري جي تھذيب، تمدن، اخلاق ۽ السانيت جي وهڪري کي تيز ڪن ٿا. سگھڙن جو شعر، گفتار، چوٽيون ۽ تڪبنديون زلده جاويد ۽ سدا حيات شھپارا آهن، جي هر السان کي هر سمي ۾ اعليٰ زندگي بسر ڪرڻ لاءِ شمع جو ڪم ڏين ٿا.

انسان جي زندگي اهڙي آهي، جنهن کي نه رڳو رهڻ لاءِ اجهو، کاڌي پيتي جو سامان، ڪپڙو لٽو ۽ ضروريات زندگيءَ لاءِ سڀئي ٿلهي شئي کپي، پر ان کان سواءِ روح جي تسڪين لاءِ ونندر به کپي. ان ڪري ٻهر موڙو انسان جيئري جنازي مثل آهي. شهري جي ماڻهن کي روح جي راحت لاءِ ونندر جا ڪئين وسيلا آهن، جنهنڪري هو تفريح طبع لاءِ انهن مان رس وٺندا آهن. پر ٻهراڙيءَ جي غريبن کي اهي وسيلا ڪونه آهن. اهي وري پنهنجي تفريح طبع لاءِ واندڪائيءَ ۾ ڪي نه ڪي وسيلا پيدا ڪندا آهن، ڇو ته انهن کان سواءِ زندگي بيڪار ۽ اوکي آهي.

هاري ڏسو ته پنيءَ جي ڪم ڪندي، ڏنار مال چاريندي، ڪولي مزوري ڪندي، ڪجهه نه ڪجهه پيو جهونگاريندو آهي. لوڪ گيتن مان جو انهن کي مزو ايندو آهي، سو سئنيمائن جي راڳن مان به نه ايندو آهي. ازانسواءِ جهنگلن ۾ پنسرين، اٺن، ڳاون ۽ چنگن جو آواز پيو ايندو آهي. چوندا آهن ته "ڪي حال مست، ڪي مال مست،" اهي ويچارا پنهنجي ئي حال ۾ مست آهن.

ويچارا پورهيت، مصيبت جا ماريل، سورن جا ستايل ۽ ڏکن جا ڏهڪايل ائين نه ڪن ته جيڪر ڪيئن وقت ڪاٽين. رات جو وري ڪچهرين ۾ ڳجهارتون، شعر، بيت، پروليون، پهاڪا، چوٽيون، ڪهاڻيون ۽ ڳوڙها وغيره ڏيئي پاڻ ونندرائين. سڄي ڏينهن جو ٿڪ ڪن ۾ لهيو وڃي. صبح جو وري "اها ئي ڪُهاڙي، اهو ئي ڳن." ڪيترا ئي علم ادب جا ڪتاب پڙهجن ٿا ته اهو رس ۽ اهو ميناج لٿو اچي، جيڪو سنيدريش ۽ ڪُهني عمر وارن جي رهاڻ ۽ ڪچهريءَ مان اچي ٿو.

اڳي اسان وٽ رات جو ڪچهريون ٿينديون هيون، جتي سالڪ ۽ سگهڙ پنهنجي ڪمال فن ۽ ڪُنن سان حاضرين کي وندرائيندا هئا. سياري جو وچ ۾ مچ ٻاريندا هئا، پوءِ ان جي

چوڏاري مڙي ويهندا هئا. پوڙها ڦالڳون هڻي ويهندا هئا ته سڀ آپاري اٿندا هئا. ڪچهري اسان جي ملڪ جو مرڪز هئي. وقتي ڪنهن وٽ ڪو مزمان ايندو هو ته پاڙي وارا ان وٽ وڃي خبرون چارون پڇڻ ۽ رهاڻ ڪرڻ پنهنجو فرض سمجهندا هئا. بعضي ته ونڊر لاءِ به دل ڪُهريا اوري پري جا اچي گڏبا هئا. سياري جو باهه جي مچ جي چوڌاري، وسڪاري جو وڻن جي ٿڌي ڇانو هيٺ، ۽ اونهاري جو ڪنهن اوطاق جي اڱڻ يا واريءَ جي ٿڌي رڻ تي وڃي ونڊر وروندهه ڪندا هئا. جتي هڪ ٻئي کي حال احوال ڏيڻ، ڏک سُور ونڊڻ، اوپاريون لهواريون هڻڻ، ڪل ڀوڳ ڪرڻ، ڪاڻيون، ڪلامن، ڏوهيڙن، بيتن، ڳجهارتن ۽ لوڙائڻ بيتن سان هڪ ٻئي کي ونڊرائيندا هئا. وقت ٻڌائي ته اهو شغل جو سواد وٺندا هئا. اهڙين مجلسن ۾ مذاق ۽ خوش طبعيءَ لاءِ به مواد هوندو هو، جو ته مجلس ۾ گهڻن ئي نمونن جا ماڻهو ايندا آهن، جن مان ڪن کي ڪهڙي ۽ ڪن کي ڪهڙي ونڊر مان مزو اچي. تنهنڪري ڪچهريءَ ۾ به نوان نوان نمونا ۽ جدا جدا موضوعن تي وروندهه ٿيندي هئي، جيئن سڀني کي سواد اچي ۽ ڪوبه ڪڪ نه ٿئي.

پوءِ وري جيئن نئين هوا لڳي، تيئن شهرن مان اهي ڪچهريون گم ٿي ويون. جو ته ڪتاب، ناچ، گانا، ڪلب، سوسائٽيون، ناٽڪ، ريڊيا، سئنيمائون، ونڊر جو وسيلو ٿي پيا، مگر ٻهراڙين ۾ اڃا رواج آهي ۾ بلڪل گهٽ. اهيئي سگهڙ اسان جي ادب، زبان ۽ ثقافت جا محافظ آهن. انهن جا سينا داستانن سان پريا پيا آهن. جيڪڏهن اهي سهيڙي سموهي، لٽ لاهي، گڏ ڪجن ته ادب جا انبار ٿي پون. انهيءَ ڪم ۾ ڪا خاص تڪليف به ڪانهي. ”نتي ٿڌي ڪاهه، ڪاٿي ويل وهڻ جي.“ هن هيٺ ڳوناڳين ادب جا ڪي مثال پيش ڪجن ٿا، جن سان ويچارا ٿري پنهنجي دل ونڊرائين ٿا.

● ٿر ۽ مارواڙ ۾ شاهوڪار زالون سون جا ۽ غريب زالون چانديءَ جا زيور ٻنهجي حيثيت سارو ٻائينديون آهن. ”ليبوري“ هڪ زالي زيور جو نالو آهي، جو ڳچيءَ ۾ ٻائبو آهي. وچ ۾ سون جو يا چانديءَ جو زيور هوندو آهي ۽ ٻنهي پاسن کان شيشي جا تمام ننڍڙا مڻيا وجهيا آهن.

هڪ سُندري رات جو پتار سان گڏ سيج تي سُتي هئي. زيور لاهي هند تي وهاڻي جي هيٺان رکيا هئائين. صبح جو سوير اُٿي وڃي ٻنهجي گهر جي ڪم ڪار کي لڳي. تڪڙ ۾ اُٿڻ ڪري پيا نه زيور سنڀالي پاتائين، ٻر هڪڙو ڳچيءَ جو زيور ليبوري اُتي وسري ويو. ڪجهه وقت بعد يادگيري پيس، ڏسي ته ليبوري آهي ئي ڪانه. تڏهن هيٺين ڳاهه ٻنهنجي مڙس کي ڏياري موڪليائين.

آساڙ مهني اوُٻجي، اُس ناميٺي نامَ،
سيجان وِسارِي سُندرِي، لهيجو مورا سامَ.

اوُٻجي=پيدا ٿئي، اُس=اُن، ناميٺي=نالي واري، نامَ=نالو، لهيجو=کولي هٿ ڪجو، مورا=منهنجا، سامَ=پتار.

آساڙ مهني ۾ نمن ۾ بور لڳندو آهي ۽ ليمُوريون ٿينديون آهن. ٿري ماڻهو ليمُوريءَ کي ليبوري چون. ٻنهنجي پتار کي چوي ٿي ته مون جيڪو زيور وساريو آهي، اُن جو نالو اهو آهي، جي آساڙ مهيني ۾ پيدا ٿين ٿيون، يعني نمن ۾ نموريون، (جن کي ليبوريون به چئبو آهي.) منهنجي زيور جو نالو به الهيءَ شيءِ جي نالي جهڙو آهي. اهو زيور مون سيج تي وساريو آهي، جو منهنجا پتار! توهان کولي هٿ ڪري ڏيو.

اها ڳاهه جڏهن سندس مڙس کي ملي، تڏهن هن ڳاهه جو مطلب سمجهي هند تي جاچ ڪئي ته سيرانديءَ کان ليبوري پيئي هئي، جا هن سنڀالي رکي ڇڏي.

● ٢- ملهو نالي هڪڙو سگهڙ ميڻيءَ کان لمبي سر پنهنجي دوست ٻراڳيءَ سان ملڻ لاءِ ويو ٿي. واٽ تي هڪڙي هنڌ ڏسي ته ڪيٻر ۽ ڪنڊيءَ جا وڻ ٻاڻ ۾ گڏ بيٺا آهن. ڪنڊيءَ جو ٿڙ، ڪيٻر جي ٿڙ اندر اهڙيءَ طرح لڪل هو، جو ڏسڻ ۾ نٿي آيو. هيٺان رڳو ڪيٻر جو ٿڙ ڏسڻ ۾ آيو ٿي، پر مٿان ڪنڊيءَ جا ٽار اهڙيءَ طرح بيٺا هئا، جو چئجي ته ڪيٻر جي ٿڙ تي ڪنڊيءَ جو ٽار اُڀريل آهي. جڏهن ملهو لمبي سر پهتو، تڏهن مٿين حقيقت بابت هڪڙو بيت ٺاهي، ٻروليءَ طور پنهنجي دوست ٻراڳيءَ کي ٻڌايائين، ته پڇي ٻڌاءِ.

ميڻي-لمبي سر واٽ تي، ڏٺم هڪڙي ٽار،
بيٺل هئي گهاڙوءَ تي، زمين کان هئي ڏار،
وجهي پاڪر پيرڻ کي، وڏي ڪوڏ ڪنوار،
مَرَڪ آهي مينهن جو، ٿڙ جو ٿُنڊو نهار،
ڦڳڻ ۾ ٿي ڦرجي، ڏڪارن جي ڏاتار،
گهٽي ڪپي هوم ۾، چوليري ۾ چيتار،
مُک ٻرولي "ملهو" چئي، "ٻراڳي" کي ٻجهاءِ،
ٻراڳيا سوچي سمجهي، سال ڪري سڻاءِ.

(مٿي ۽ لمبي سر جي وچ ۾ مولث نالي وارو وڻ بيٺل ڏٺم، جو رستي جي ڪپ تي اهڙيءَ طرح بيٺل هو، چئجي ته ڌرتيءَ تي اُڀريل ٽي ڪولهي) ۽ مٿي بيٺل هو. وڏي اُڪير ۽ محبت سان ٻاڻ جهڙي مولث نالي واري وڻ سان پاڪر وڌل هئي. هن جي هيٺان ڇانوَ ۾ مينهون وهنديون آهن ۽ ڪوهه جي تري ۾ سندس ڪاٺ ڪم ايندو آهي. ڦڳڻ جي مهيني ۾ ڦرجڻ (ٻُور جي شروعات) لڳندي آهي، جنهن جو ڦل غريب ماڻهو ڏڪار وقت کائي وقت ڪاٽيندا آهن. هندو ماڻهو هوَن ڪرڻ ۽ شاديءَ وقت چوليري ۾ ڪم آڻيندا آهن. اها ٻرولي ملهي سگهڙ چئي آهي، جا ٻراڳيا! تون پڇي ٻڌاءِ.)

ٻراڳي اهو ٻڌي ڳولا ڪئي. اولهاري جو مينهون، ڪڇڙن، ليمن ۽ ڪنڊيءَ جي وڻن هيٺان ويهنديون آهن. ڪڇڙ ۽ ليمر ٿر ۾ عام نه آهن. ڪوهن تي جتي مينهون پاڻي پيئنديون آهن، اتي توڙي جهنگ ۾ ڪنڊيءَ جو وڻ عام آهي. ڪوهه جي ٿرَ ۾ جو چرڪ وجهيو آهي، سو به ڪنڊيءَ جي ڪانئن جو هوندو آهي. ٿڪڻ جي مهني ۾ ڪنڊيءَ جو ٻُور لڳندو آهي، جنهن مان سڱريون ٿينديون آهن. غريب ماڻهو ٻني، ڀاڄي رڌيندا آهن ۽ ٻچڻ بعد ڀاڻ به ڪائين ۽ مال کي به کارائيندا آهن. ڏڪار جي وقت جڏهن اناج جي قلت هوندي آهي، تڏهن سڱريون سُڪائي، ڪُٽي، اناج سان گڏ پيهي مانيون پچائي کائيندا آهن. هنَ ٿرَ ۾ ڪنڊيءَ جي ڪاٺي ۽ چوڏا ڪم ايندا آهن. ويڙهيءَ لاءِ ڇَپريري ٺاهڻ وقت، ڇپر ڪُنڊين تي جي مڇيءَ جا منڪا هڪ ٻئي مٿان رکندا آهن، انهن جي چوڌاري ٿي-ٿي ڪانيون کوڙيندا آهن، تن مان هڪ ڪاٺي ضرور ڪُنڊيءَ جي هوندي آهي، تنهنڪري اهو وڻ ”ڪنڊي“ آهي. مالهي اهو ٻڌي کيس آفرين ڏني.

● هڪ عورت جو مڙس ٻاهر ويل هو. هو مولي آيو، تڏهن عورت هن جي لاءِ ماني تيار ڪرڻ جو سعيو ڪيو، پر ڏسي ته گهر ۾ ڀاڄيءَ ۾ وجهڻ لاءِ لوڻ ۽ مرچ آهي ئي ڪونه. وقت ڪونه هو جو بزار مان گهرائي. خيال ڪيائين ته پاڙي مان وٺي پورت ڪريان، پر ٻئي شيون هڪڙي هنڌان به گهرڻ تي دل نٿي ٿيس. سو اتي پر واري هڪڙي گهر ۾ وئي ۽ مائيءَ کي چيائين ته:

نَدِي ڪناري رُنڪڙو، پينسا سينگو هوءِ،
مين گهرَ آيا پيرامڙا، تين گهرَ هوئي تو جوءِ.

يعني ندي جي ڪناري تي (مطلب اٿس پاڻي واري هنڌ) رُنڪڙو= ٻوٽو ٿيندو آهي. اُن ۾ ڦل، پينسا سينگو=مينهن جي

سڳ جهڙو وريل ليندو آهي. منهنجي گهر منهنجو ڀيراميٺا= پنار آيو آهي، تو وٽ هجي نہ ڏي.

عورت سمجهي ويٺي، سو يڪدم "مرچ" ڪٽي ڏنائين، انان موٽي ورڻ پٺي گهر ويٺي، ۽ مائيءَ کي چيائين تہ:-

نـدي ڪناري ليپجي، جمرو سمرو نـہ سالو هوءِ،
مِن گهر آيا ڀيراميٺا، تين گهر هوئي تـو جـوءِ.

ليپجي=پيدا ٿئي. جي رو=جنهن جو. سمرو نہ سالو=حد نہ حساب، يعني گهٽو. هوءِ=هجي، آهي، مِن=مون. ڀيراميٺا= مڙس. تين=تنهنجي. هوئي=هجي. تو=نہ. جوءِ=ڏس.

يعني اهو ندي‌ءَ جي ڪناري تي پيدا ٿئي ٿو. جنهن جو ڪو شمار ئي ڪونهي يعني گهٽو ٿئي ٿو، منهنجي گهر منهنجو مڙس آيو آهي، تنهنجي گهر هجي نہ ڏي. عورت سمجهو هئي، سو هن ڳالهہ جو مطلب سمجهي ويٺي ۽ يڪدم "لوڻ" ڪٽي ڏنائين، جا ولي اچي مائي تيار ڪري مڙس کي کارايائين.

٤- هڪڙي عورت دلو کڻي پاڻي ڀرڻ لاءِ تلاءَ تي ويٺي. مٿان اچي برسات شروع ٿي، تڏهين هلي نہ سگهي ۽ ويهي رهي، ۽ ڳالهہ ڏنائين تہ:-

هـوُن آئـي تيـسـان، تيمن جـهـلـي ميـان،
توُن چڏين ميـان، تو هوُن لـي جاوُن تيـان.

هوُن=آءٌ، تيسان=تولاءِ، تيمن=تـو، ميـان=مون کي، تـو=نـہ، لي=ولي، جاوُن=وڃان، تيـان=توکي.

سنڌي ترجمو.

آءٌ آيس تـوکـي، تـو جهليو مـون کـي،
تون ڇڏين مون کي، تہ آءٌ ولي وڃان توکي.

يعني آءٌ دلو کڻي پاڻي ڀرڻ آئي هئس، يعني توکي (پاڻي) وٺڻ آئي هئس. پر (برسات اچڻ ڪري) تو مون کي جهلي،

يعني روڪي وڌو. هاڻي جي تون مون کي ڇڏين، يعني وسڻ بند ڪرين، جيئن آءٌ هلي سگهان ته آءٌ توکي ولي وڃان، يعني دلو ڀاڻيءَ سان ڀري گهر ولي وڃان.

● ٥- هڪ عورت جي گهر ۾ ٻُهاري ڪانه هئي، سو پر واري گهر مان ٻُهاري وٺڻ ويئي، پر اُنهي مائيءَ اڳي ئي ٻُهاري ڀاتي هئي، تڏهين چوڻ لڳي ته:-

هؤن آئي ليمڻ، تون لڳي ڏيڻ،
جي ڏئيں تو نه لي جائؤن،
جي نه ڏئين، تو هؤن لي جائؤن.

هؤن = آءٌ. ليمڻ = وٺڻ، ڏيڻ = ڀائڻ، ڏئين = ڀائين، لي جائؤن = ولي وڃان.

سنڌي ترجمو.

آءٌ آيس وٺڻ، تون لڳيئين ڏيڻ،
جي ڏئين ته نه ولي وڃان،
جي نه ڏئين ته ولي وڃان.

مطلب- آءٌ ٻُهاري وٺڻ آيس، پر تون اڳي ئي ٻُهاري ڀائين ويٺي. جي تون ٻُهاري ڀائين ته آءٌ نه ولي وڃان، پر جي تون نه ڀائين ته آءٌ ولي وڃان. اڳيان مائي سمجهو هئي، جنهن اهو ٻڌي ٻُهاري ڀائڻ بند ڪئي ۽ کيس ڪٽي ڏنائين، جا هو ولي گهر آئي.

● ٦- هڪڙي مائيءَ جو مڙس مال چاريندو هو. هو مائي ڪائي رات جو مال وٽ وٿاڻ تي سمهندو هو، ۽ صبح جو مال ٻهراڻي جهنگ ڏي ويندو هو. سڄو ڏينهن مال چاري شام جو موٽي ايندو هو. مائيءَ جي جهوڪري پر واري ڳوٺ ۾ پرڻايل هئي. ڪو ماڻهو انهيءَ ڳوٺ ڏي وڃڻ لاءِ سنبريو هو، تنهنڪري مائي خيال ڪيو ته گناڻن ڏي ڪا سوکڙي موڪليان. صبح جو

مڙس مال ڀرائي روانو ٿيڻ تي هو ته کيس هي ڳاهه ڏياري موڪليائين:-

ٻاڙ ٻتلي جر اُونڌو، مٿي لاڻا جهُوڙا کيس،
آهڙي ٻلي سُوکڙي، سيڄاڻ لاءِ ميلهان ڀيت.

ٻتلي = سنهيڙي، جرَ = پاڻي، اُونڌو = اُونهو. لاڻا = ڏکها. جهوُڙا = جهڪنا. کيس = وار. ميلهان = موڪليان. ڀيت = سوکڙي.

جنهن وڻ جي ٻاڙ سنهي آهي ۽ تمام هيٺ وڃي پاتال مان رس چڪي ڀرائي ٿي، ۽ مٿي ڏکها جهڪنا وارن وانگر اٿس، اهڙي سنهي سُوکڙي وٺي اچڻ ته ڪناتن کي موڪليان. مڙس سمجهو هو، موسم به اونهاري جي هئي، تنهنڪري سمجهي ويو ۽ شام جو موٽڻ وقت ڪنڊيءَ جون "سنگريون" وٺي آيو، جي اهي عورت ڪناتن ڏي ڀيت ڪري ڏياري موڪليون.

● ٧- هڪڙي راجا کي هڪ تمام سهڻي، سليقي ۽ سمجهو ڇوڪري هئي. جڏهن لائق ٿي، تڏهن سندس حسن جي هاڪ چوڌاري ڦهلجي ويئي. ڪيترائي راجڪمار ساڻس شادي ڪرڻ لاءِ ڪوشش ڪرڻ لڳا. انهن مان ڪي سمجهو، سياڻا ۽ بهادر هئا ته سندن خانداني حيثيت گهٽ هئي، ۽ جيڪي، حيثيت ۾ وڏيڪ هئا ته منجهن ٻيا گڻ گهٽ هئا. راجا کي ڪو به اهڙو نه سُجهيو، جنهن سان ڇوڪري پرڻائي. منجهانئن ڪي زورآور به هئا. خانه جنگي ٿيڻ جو امڪان هو، تنهنڪري راجا بلڪل چنتا ۾ پئجي ويو. ڇوڪريءَ اها حالت ڏسي خيال ڪيو ته متان زبردستي ڪنهن اهڙي جي حوالي وڃي پوان، جنهن سان سڄي حياتي زهر سمان گذري، تنهنڪري ڪو اهڙو حيلو ڪجي، جيئن ڪو سليقو ۽ سمجهو ور ملي. کيس هڪ اٽڪل سُجهي آئي، ته آءٌ هڪ "ڳاهه" ٿي ڏيان، جيڪو سمجهو هوندو سو ٻُجهي موڪليندو، ته پوءِ آءٌ انهيءَ سان شادي ڪنديس.

اها ڳالهه ٻڌڻهي هڪ سهيليءَ سان ڪيائين، جنهن کي اها رٿ پسند آئي. هن وڃي راجا ۽ راڻيءَ کي ٻڌايو. انهن به اها ڳالهه قبول ڪئي. ڇوڪري هيٺئين ”ڳاهه“ ڏني. راجا ٻاران پڌرو ڏيارايو ويو، ته جيڪو راجڪمار اها ڳاهه پڙهي ٻڌائيندو، اُن سان ڇوڪريءَ جي شادي ڪبي.

جيڪي رُولڪي ٻُونءَ نه سَنڄيري، ٻکي نه ٻيسي ڪو،
اُنشان رُولڪا را ڦل موڪلي، مارو ساڇو ساجن سو.

جڪي=جنهن، جن. رولڪي=ٻوٽن. ٻُونءَ=ٻاڻي. سنڄري=وهي، هلي، يعني جنهن ۾ ٻاڻيءَ جو اثر نه هجي. ٻيسي=وهي. اُنشان=انهن. را=جا. مارو=منهنجو. ساڇو=سچو. ساجن=دوست، پريتوان.

جن ٻوٽن کي ريج جي ضرورت نه آهي، ۽ مٿن ڪوبه ٻکي لٿو وهي، انهن ٻوٽن جو ڦل، جو مون کي موڪليندو، مان سمجهنديس ته منهنجو سچو دوست اهو آهي، ۽ مان ان سان شادي ڪنديس.

اها ڳاهه ٻڌي ڪيترا نه وڇارا سمجهي نه سگهيا. ڪيترن ٻڌڻهي سمجهه موجب پڙهي موڪلي، مگر ڪوبه سلي نه سگهيو. هڪ خوش نصيب راجڪمار هو، تنهن خيال ڪيو ته جي ٻوٽا ريج کان سواءِ ٿين ٿا، ۽ مٿن ڪوبه ٻکي لٿو وهي، راجڪماري انهن جو ڦل گهريو آهي، اهو ڦل ڪا رواجي شي نه هوندي، پر راجڪماري جي لائق هوندي. خيال ڪندي ڪندي نيٺ ڳاهه سمجهه ۾ اچي ويس، ته اهڙي شيءِ ”موتيي“ آهي، جو ٻوٽي جي پيدائش نه آهي، ۽ ڪنهن ريج جي به ضرورت نه آهي. ۽ جڏهين ٻوٽو ئي نه آهي، ته ٻوءِ ٻکيءَ جي وهڻ جو سوال ئي اجايو آهي، ۽ موتي راجڪماري جي لائق شيءِ به آهي.

راجڪمار سمجهو هو. تنهن خيال ڪيو ته راجڪماري فقط سمجهه پرکڻ لاءِ ائين ڪيو آهي. ڪيس ٻه-چار موتي موڪليان،

تنهن کان چڱو آهي ته مان به راجڪماريءَ جي سمجهه جي پرک لهي ڏسان. هو نه ڳاهه جو جواب ڳاهه ۾ ڏيان. اهڙي سمجهو آهي ته پاڻهي سمجهي ويندي، تنهنڪري جواب ۾ هيٺين ڳاهه ڏياري موڪليائينس:

ماتا جيڪي ري مهراڻ، پتا جيڪي رو آڪاس،
جهونا ڪهو تو موڪلان، لوا آسوءَ ماس.

ماتا=ماءُ. جيڪي ري=جنهن جي. مهراڻ=ندي، سمنڊ (ڪيس سمنڊ به سڏيندا هئا.) جڪي رو=جنهن جو. آڪاس=آسمان. ڪهو تو=چئو ته. لوا=لوان، آسوءَ ماس=اسوءَ مهنو.

جنهن شيءِ جي ماءُ مهراڻ يعني سمنڊ، ۽ پيءُ آسمان آهي، جهونا چئو ته موڪليان، ۽ لوان آسوءَ مهني ۾ ٿيندا.

موتي سپن ۾ ٿيندا آهن، جي سمنڊ ۾ رهنديون آهن. سمنڊ چئو ته موتين جي ماءُ آهن ۽ سندن پيءُ آسمان آهي. ڇو ته جڏهين اسوءَ مهني جي برسات جو ڦڙو، سپ جي پيٽ ۾ ويندو آهي، تڏهين موتي پيدا ٿيندو آهي. چئين ته جهونا موتي ڏياري موڪليان، پر جي لوان ڪپهه ٿي ته اهي آسوءَ مهني ۾ ٿيندا.

جڏهن اهو جواب راجڪماريءَ کي پهتو ته راجڪماري سمجهي ويئي، ته ڳاهه جو جواب راجڪمار پورو موڪليو آهي، ۽ اهو منهنجي ور ٿيڻ جي لائق آهي. راجا پنهنجي قول موجب پنهي جي شادي ڪرائي ڇڏي.

● ٨- پنيءَ ۾ لاڀارو شروع ٿيو هو. مرد ماڻهو صبح جو سوير روانا ٿي ويا هئا. سسُ ۽ ننهن مالي تيار ڪري پتو ڪٽي وڃڻ لاءِ تيار ٿيون. گهر ۾ ڏسن ته "ڏالو" ڪوله آهي. سس ننهن کي چيو ته پاڙي ۾ وڃي ڪنهن کان ڏالو وٺي اچ، ته هلون. پر اڄڪلهه تڪڙي، جيئن سوپل ئي هلي پهچون. ننهن پر واري گهر ۾ ويئي ۽ مائيءَ کي چيائين ته:

اُڏ ڪارو مُڪ وَلڪيڙو، سورھ ٻيسان ڏَنتِ،
تان گھر ھوئي تو ڏيھو، ماڙي ساسُو ساڏ ڪرنت.

مُڪ=مُنهن. ولڪڙو=وريل، ڪمان وانگر. سورھ=سورهن. ٻيسان=ويهون. ڏنت=ڏند، ڏندا. تان=تنهنجي. هوئي=هجي. تو=ته، ڏيھو=ڏجو، ڏج. ماڙي=منهنجي. ساسُو=سس. ساڏ=سڏ. ڪرنت=ڪندي.

جنهن شيء جو اڏ ڪارو آهي (لوهه وارو پاڳو ڪارو، ۽ هٿ ۾ جهلڻ جو هٿيو ڪاٺ جو هوندو آهي، جو رنگين يا اڇو ٿيندو آهي.) منهن ڪمان وانگر وريل آهي ۽ سورهن ويهون يعني گهڻا ڏندا آهن، اها شيء تنهنجي گهر هجي ته ڏج، ڇو ته اسين ٻنيءَ تي وڃڻ لاءِ سنبريل آهيون. منهنجي سس تيار ٿي بيٺي آهي ۽ مون کي سڏي رهي آهي.

مائي ڳاهه جو مطلب سمجهي وئي ۽ کيس ”ڏاٽو“ ڪڍي ڏنائين، جا وٺي مولي آئي ۽ سس سان گڏجي ٻنيءَ تي وڃي لابارو ڪيائين.

ٻارن جي دنيا

ٻارن جي دنيا عجيب آهي. وڏن کي وندر کپي ته ٻارن کي به وندر کپي. ننڍڙا ٻار جڏهين ٻاهر ۾ گڏجي راند ڪندا آهن، تڏهين پنهنجي وندر لاءِ عجيب و غريب نوان نوان شغل پيدا ڪندا آهن. پروليون ڏيندا ۽ پڇندا آهن ۽ هينئين نمولي هڪڙو ٻار سوال ڇوندو آهي، ته ٻيا وري ان جو ٺهڪندڙ جواب ڏيندا آهن.

سوال- اَپ راڳي ڏيو.

جواب- پڪڙيءَ ۾ پوڪريون، اَپ راڳين ڇوڪريون.

سوال- ٻليءَ کي ٻڌندلا ٻهرائي ڏيو.

جواب- ليٽ ليٽ ڳنڌلا. ٻلي ٻهريا ٻڌندلا.

سوال- شينهن کي جاما ڀهرائي ڏيو.
جواب- اکري ۾ آما، شينهن ڀهريا جاما.
سوال- شينهن کي سوڙ اوڍائي ڏيو.
جواب- اٽر مان ٽي ڪوڙ، شينهن اوڍي سوڙ.
سوال- شينهن کي پٽ ڪارائي ڏيو.
جواب- روهيءَ تي رت، شينهن ڪاڏو پٽ.
سوال- شينهن کي سمهاري ڏيو.
جواب- سڄ آهي پٺتو، شينهن آهي سُتو.
سوال- شينهن کي مالي ڪارائي ڏيو.
جواب- پٽ ۾ ڪالي، شينهن ڪاڏي مالي.
سوال- سَس نُنهن ۾ وير وجهي ڏيو.
جواب- اکري ۾ ڪير، سس ننهن ۾ ٿيو وير.
سوال- سس ننهن جو سُنيہَ (محبت) ڪرائي ڏيو.
جواب- اکري ۾ لَنيہَ، سس ننهن ۾ ٿيو سنيہ.
سوال- مولهي اٺ ميڙي ڏيو.
جواب- ساڪرو ڏورو سيرڀان، مولهي اٺ ميڙيان.
سوال- ڪوهہ مان ڍيرا ڪيڍي ڏيو.
جواب- ماما ڪاڏا ڦيرا، ڪوهہ مان ڪڍيا ڍيرا.
سوال- سهي کي سون ڪڄڙائي ڏيو.
جواب- آڪ ٻري ڏيو ٻري، سهو ونٿو سون ڪهڙي.
سوال- درياهہ ۾ ٿولهون دڪائي ڏيو.
جواب- ڇلر ڪاٻا آڙي واڙي، ٻچون ڪاٻو سُوٿهون،
ٻاٺي کي جوت لڳي، درياهہ ۾ ٿيو دُولهون.
سوال- سسي ري سالداري لائي، ٻتهاتو ٻاٺي ٻيشارو.
جواب- جو سناٺي سين جوسي هليو، لسام اُٺي رو جيٺو،
سَسي ري تو سالداري لاهو، ٻتهاتو ٻاٺي ٻيٺو.

مولهي اُٺِ = ٻوڙهي ڍاچي. ٽام = ٽالو. اُٺي روڪڻ جو. لابو = آنڊائين. ٻتهاڻو = هلندڙ.

سوال- ريءَ کي رُسائي ڏيو.
جواب- ڏيگڙي ۾ ٻُسي، ريءَ آهي رُسي.
سوال- ڪڪڙ کي ڪاليڇ (ستڙ) ٻهرائي ڏيو.
جواب- اَٽِر لڳي والِڇ، ڪڪڙ ٻهري ڪالِڇ.
سوال- ٻلي ٻُنڍيو ٻهرائي ڏيو.
جواب- چُلهه مٿِ منيو، ٻلي ٻهريو ٻنيو.
سوال- ڏيڏري کي ڏُهي ڏيو.
جواب- سياري ۾ سيءُ مري اولهاري ۾ اُڀان،
لوڙڪي ڪٽي ڇيڪا آڻ، ڏيڏري ٿان ڏوهان.
سوال- ٻلي کي ماڻي ٻياري ڏيو.
جواب- آڏ لَڪڙ، اوڀ لَڪڙ،
لَڪڙ ۾ مُنارو، سامهون آيو تارو،
تاري ڏٺي مُٺ، سامهون آيو اُٺ،
اُٺ کٽي گوڙ، سامهون آيو چور،
چور هڻي ٿاڙي، سامهون آئي ماڙي،
ماڙي تي ڪلو، ماڻي ٻيٺي ٻلو.

● ٻروليون- ٿر جي هندن ۽ لُهاڻن کان سواءِ ٻين سڀني جي ٻولي ڍاٽڪي آهي. لهاڻن ۽ مسلمانن جي ٻولي سنڌي آهي. جيتوڻيڪ هو ڍاٽڪي به سمجهندا آهن ۽ بعضي ڳالهائيندا به آهن، تنهنڪري لموني طور ٿورڙيون ٻروليون ڍاٽڪي ٻولي جون ۽ ڪي سنڌي ٻولي جون هت ڏجن ٿيون:-

١- اَچي چُني اچو ٻيٺ، هلي چُني لڪر ٽيٺ.
٢- وڏو ٻکي لُرڙ، جنهن جي ڇهب آهي ڇُرڙ،
جنهن جو مٿو آهي مُردار، ۽ ڍولي وڏي هٿدار.

٣- آچو قُبو الله جو، جنهن کي دري نڪو در.

٤- سائو جهاڙ، پر پَنن جو ڏڪار،
ڦل آهي سهڻو، جهڙو سوڀاري جو ٻار.

٥- ٽوٽو لَڪڙ ٽَلَهڪي، سارو ڳوٺ ٻَلَهڪي.

٦- رَتيڪي ڇاڙي، رڻ ۾ ٻيائي،
ڇوٻيڙي هَٿني ٻَڙهي چَڪائي.

٧- اِڏِيو ڇوڪرو، سؤ ڏُگلا ڀري، سڀ ڏُگلا آتاري.

٨- اِڏِڪي منڪي راجا نان رَٿاڙي.

٩- رَتو ڏَڀو رنگ ٻريو، آيي ۾ تو جائي،
راجا ٻُڇي راڻي نان، ڪيهو جانور جائي.

١٠- مُسڪ ٻڪيڻي ٻچڙي، نبطان ٻڪيڻي گاء،
مومل ٻُڇي ڙي ميندرا، نت نت ليهي جاء.

١١- چاري جاڻي چيلهه جهلي، ست اُٺي را چاري،
سورهان رو ٻلو لگو، اڃا آڪَٽَن ڪُنواري.

١٢- ڪاري چِڙي ڪَتُولڙي، سڱا لَڪڙ ڪائي،
ٻاڻي ڏيکي ٻچي وري شينهان نان سمهي جائي.

١٣- ڪاري ڪُڪڙي دڪدار، آنا لاهي سڀ هزار.

١٤- اٺ کيرلگهو، ٻاساڙا ٽينجا،
لنون لڳن هڪڙن کي ڪُوڪُون کن ٻيا،
هُو يار ٻيان، جي جر هاربندي ويا.

١٥- ٻدري ٻت ۾ تيل جيڏي ٽَڙائي،
هاٿي پيئن، گهوڙا پيئن، پيئن لوڪ لُگائي،
هيڪ نه پيئي ٻڪيڙو، جيڪي ري چُنهنج ۾ چترائي.

١٦- چار اَٿها، چار ٿنيا، چار ٻِطان نير جهري،
ٻارهان ٻڪان رو ميرگهلو، ڏارو ڏار ٽري.

١٧- جنتا وارو جوڳي، ٻر مرد ٻه نه آهي،
ٻچو اٿس ٻيٽ ۾ ٻر زال ٻه نه آهي،
ٻاٽي اٿس ٻيٽ ۾ ٻر دلو ٻه نه آهي،
ٻڌايو ته ڇا آهي؟

١٨- ٻاڪا ڏاڙهو ٻه ڇٽا، گڏوگڏ رهن،
ڪرٻون ڪونيون خمرون هر هر ٻڌائين،
آپرائون سٽيرڀون ڪجهه نه لڪائين.

١٩- هڪ سس، سورهن لولهون، ٻٽ گهر چار،
ٻنان ٻيرن هلي چلي، ٻڌايو ڪري ويچار.

٢٠- هڻان هيٺ، وچي مٿي.

ٻروليءَ ۾ ڪم آيل لفظن جي معنيٰ.

ٽوٽو=ٻورو. لڪڙ=ڪاٺ. ٽلهڪي=لرزش ۾ اچي، ڏڏي. ٻلهڪي=وڃي. اڏيو=هيڏڙو، ننڍڙو. ڏگلو=ٻائڙ جو ڪپڙو. اڏڪي=ننڍڙي. مينڪي=ڇوڪري. للن=ڪي. رتو=ڳاڙهو. آپو=آپ، آسمان. ڪيهو=ڪهڙو جناور=جانور. جائي=وڃي. ٽڪيٽي=ڪان سواءِ. ٽيڙي=ڪاٻي. ليهي=ڏائي. آوئي را=هن جا. چاري=چوڪيدار. آڪن=[illegible]. ٽيهي=ٻوٽي. سمهي=سامهون. لڳائي=زال. جڪي ري=[illegible] جي. آنها=ڪوسا. ٽيا=ٽڏا. ٻاڪا=واحد ٻاڪو=وات.

پيڙيون- ١- ڪاغذ جي چڻي. ٢- حقو. ٣- ٻڪي جو آنو. ٤- ڪيرڙ جو ڏولرو. ٥- ڍهل. ٦- ٻيرون. ٧- ٻصر. ٨- مرچ. ٩- سج. ١٠- سرميدالي. ١١- چولهڙ رالد. ١٢- ٻندوق. ١٣- آپ ۽ تارا. ١٤- هرلو. ١٥- ٻيستان ٻا ٻڀا. ١٦- سال. ١٧- ناريل. ١٨- ڪن. ١٩- چولهڙ رالد. ٢٠- ٻال.

● ڪي ٻار هن نموني جي ولدر ڪندا آهن. هڪڙو چولدو ٻيا ويهي ٻڌندا.

هيڪ تارو، ٻيجو تارو، ڳنگهن ڇيڪارو،
ڳنگهن ميدان گهوڙو ڏٺو، گهوڙو مين واڙ ۾ ٻڌو،
واڙ ميدان ڪنڊو ڏٺو، ڪنڊو مين چلهي ۾ گهتيو،
چلهي ميدان روٽيو ڏٺو، روٽيو مين سيرڪ ري ٻلي رکيو،
سيرڪ ٻاڻي روليو ڪيٿ، روٽيو اُلڏر لي گيا؛

اُنڌر ڪيٿ - ٻلي ٻينا،
ٻيل ڪيٿ - ٻاڻي پريا،
ٻاڻي ڪيٿ - ٻڙدي ٻيٺو،
ٻڙد ڪيٿ - هرّان ۾ جوتريا،
هرّ ڪيٿ - ٻاجهرين وائين،
ٻاجهرين ڪيٿ - ڪوليان ۾ گهتين،
ڪولين ڪيٿ - ميهه ٻوڙهين،
ميهه ڪيٿ - جيٿ تيٿ.

هيڪ = هڪ. ٻيجو = ٻه. ڇيڪارو = هرڻ، ميدان = مون کي. ڪنتو = ڪنڌو. گهتيو = وڌو. روٽيو = اولو. سيرڪ = سٽوڙ. ڪيٿ = ڪٿي، اُلڏر = ڪُئا. لي گيا = وٺي ويا. ٻيلي = ٻيرَن ۾. ٻڙد = ٻڪا. هرّان = هرّ. جوتريا - ٻڌا، جوٽيا. وائين = ٻوکيون. ڪوليون = ڪُنديون. گهتين = وڌيون. ميهه = برسات. ٻوڙهين = ٻاڙيون جيٿ تيٿ = جتي ڪٿي.

باب ويهون

ڀرم ۽ وهم

ٿر جا هندو ماڻهو مسلمانن کان وڌيڪ ڀرمي آهن. هو ڄمڻ، مرڻ، ڪنهن به ڪم تي وڃڻ، بيماري، ڏڪر، واپار، مڱڻو، شادي ۽ مسافري وغيره هر ڪنهن حالت ۾ ڇڱو ڏينهن، وار، ٿت وغيره جو ويچار ڪندا آهن. اُن لاءِ پڙهيل برهمڻن ۽ گُرڙن کان پڇندا آهن، جي ڪين ليکو ۽ جوتش جا ڪتاب ڏسي ڏس ڏيندا آهن. اهو ڏنڌو برهمڻ گرڙا، جوتشي، پوپا، جهاڙون وجهندڙ ۽ ٽولڪائي ماڻهو ڪندا آهن، جنهنڪري اڻ پڙهيل عوام ۾ انهن جو ڏاڍو قدر آهي ۽ ڪيترين ڳالهين عام هشر ڪري وڏن کي، ڏسندي ايئا ازخود سکي ويندا آهن.

زالون ننڍي ٻار کي ڪراڙ تي تَتي جي ڪارڻ جو ننڍو داغ ڪنديون آهن ته نظر نه لڳي، ٻار کي ڪوماٽيل حالت ۾ ڏسنديون يا اڪيلو ٿيو ۽ الٽي وغيره ڪيائين ته جهاڙ وجهائينديون يا ڏاڳو ولائي ٻڌنديون. نظر جو شڪ ٿين ته جهاڙ ٠ جهائينديون. ٻاٽي پڙهائي بدن ۽ منهن تي لائي ڪجهه ٻيار پنديون. ٿورو اٽو ڳوهي، ان مان ماڻهو جي شڪل ٺاهي، ٻار جي قد جيڏو ڪچي سُٽ جو ڏاڳو ڪپي، ان شڪل تي ويڙهي، چُلهه جي ڪوسي ڪير ۾ پوريندون، جي ڏاڳو نه سڙيو ته چونديون نظر جو اثر هو، جو ان عمل بعد هليو ويو. يا ٽڪي ٻار تان گهوري چُلهه ۾ چڙهيل دالکي تي رکنديون، اڳين ڪرڻ سان ٽلو ٿي پوندو، تڏهين چونديون ته هاڻي بدنظر جو اثر هليو ويو.

ٻار رات جو اوچتو رڙ ڪري اُٿيو ته چونديون ڊنو آهي ان لاءِ آسر ۽ تماشام جو ڇا ڪنديون جو ٽڪر جي تباڪ (طباخ)

۾ ٽي چار ٻه ٽنڊڙ ٽالبا رکي ان جي مٿان ٽڪر جي لوڻي اونڌي رکنديون، جيئن ٽالبا سڀ لوڻي ۾ هون، ٻوءِ لوڻي جي مٿان زنالي جُتي جو ٻاڌر اُبتو رکي، مٿان لوهه جي اُٽلاٽي رکي، اَن تي ٻار جو ساڄو هٿ رکائي مٿان ٽاٽي جو لولو هار ٻنديون، تہ ٽاٽي سڀ اونڌي لوڻي ۾ ٽُڙ ٽُڙ ڪري چڙهي ويندو، تڏهين چونديون تہ ٻار برابر ڊٻو آهي، جو اونڌي لوڻي ۾ ٽاٽي چڙهي ويو. الهيءَ کي "گهڙلو" چون. (سو تہ حقيقت ڪري ٻاهه جي سبب سبب لوڻي جي هوا ختم ٿيڻ ڪري خال ٿيو ٻوي. اهو خال پرڻ لاءِ ٻاهرين هوا جي داب ڪري ٽاٽي مٿي چڙهيو وڃي.)

رات جو گگهه ٻکي(چيرو) ڪنهن جي جاءِ تي، يا ٻاڙي ۾ ڪنهن وڻ وغيره تي ويهي ٻوليو تہ اهو ٺياڳو سمجهن، ان لاءِ جي بندوق هوندي تہ چوڙي ٺڪاءُ ڪرائيندا، جيئن ڊڄي اُڏامي وڃي ۽ وري نہ اچي. سهاڳڻ زال سهائي آرتوار، منگل يا وسپت تي مٿي ۾ ميٽ وجهي نہ وهنجي، ٻُٽ رات جو ڏڌ ڪَرڻي تہ چون ٻاڳ وارو آهي، ٻر جي ڏيءَ ڪَرڻي تہ چون ٺياڳي آهي، ان لاءِ ڇا ڪن جو رات جو ڪنهن کوهه جي سارڻ مان ڪو پتر آڻي سندس سيرانڌي کان رکن. زال جي ڏائي اک ڦرڪي ۽ مرد جي ساڄي اک ڦَرڪي تہ چگو، ان جي ابتڙ ٿئي تہ ٻيڙو سمجهن، ان لاءِ ڇا ڪن جو ننڍو ڪک جو ٽڪر ڪٽي وات سان چپاڙي اک تي رکن، جيئن وري نہ ڦرڪي.

رات جو ڪُتو اونائي تہ چون ٺياڳو آهي. الهي ڪري ڪا بيماري ٻوندي يا ڪا اوچتي آفت ايندي. جيڪڏهن ڪنهن ٻار جو ڪو عضوو سڪي وڃي يا طاقت کان خارج ٿيو تہ چوندا چَرَٻو آهي ۽ هن تي اُوٻَيرليڻ (ٻَيرڻن) جي چالو ٿي آهي. اُوبرليون يعني اُوٻَر= مٿان هلندڙ يعني ٻَيرڻون. سندن عقيدو آهي تہ ٻَرڻون رات جو آسمان ۾ اُڏامنديون وتنديون

آهن. سو جي ٻار ٻاهر سنڌون سنئون سنڌل هوندو ۽ مٿان ٻه ٻيون لنگهيون ته الهن جو ٻاڇو ٻوندو ۽ ٻار سڪي ٻوندو، يا ڪو عضوو سڪندو يا ڪوڏ ڪو عيب ضرور ٿيندو. ساڃي هٿ جي ترڪي ۾ خارش ٿي ته چولدا ته پئسا ملندا. رات جو ٽپ اچي ته ان کي چور ٽپ چون. ان لاءِ ڪنهن چور کان ڏاڍو وڻائي ٻڌجي ته لپ لهي ويندو وغيره. اهڙي طرح ڪيئن پرم آهن، جن جو جيڪڏهن تفصيل ويهي لکجي ته الڳ ڪتاب ٿي پوي. تنهنڪري هتي فقط ڪي ٿورا مختصر طور لکيا ويا آهن.

قبرپرستي ۽ ٿان

ٻر جي عوام ۾ جاهليت سبب الله شرڪا گهڻي آهي. گهڻو ڪري ڳوٺن جي پرسان سڀڪنهن هنڌ ٻه-ٽي يا وڌيڪ اهڙا هنڌ هوندا جتي لوڙها ڏنل هوندا ۽ جهنگ ۾ به ڏسبو نه ڪٿي ڪٿي اهڙا هنڌ ڏسبا جن مان ڪنهن هنڌ قبر هوندي، ڪٿي وڏو ڪنبو هوندو، ڪٿي وڏي ڄار يا ڪرڙ جو وڻ هوندو ته اُن جي چوڌاري لوڙهو ڏنل هوندو، ڪن قبرن مٿان پڪا به رکيل هوندا آهن، جيتوڻيڪ ڪيترن اهڙن هنڌن بابت ماڻهن کي پوري خبر به ڪانهي ته الهن قبرن ۾ وڻن وٽ ڇا آهي، يا اهي ڪنهن جون آهن، ۽ اهي لوڙها ڪنهن ڏنا آهن ۽ ڪڏهين کان ڏنل آهن، ته به ڪوڏ ڪو مقرر نالو، پير، فقير، سامي، ساڌو، جو ضرور رکيل هوندو، جنهن نالي سان سڀڪو پيو سڏيندو، پوءِ جي مسلمان هوندو ته قبر جي پرسان پنج ست ڪوڙا رکيل ۽ وڻ ۾ ڌڄائون ٻڌل هونديون ۽ ڪنهن نه ڪنهن پير، درويش، فقير، جو نالو رکيل هوندو، ۽ جي هندو هوندو ته ٻاڙيٿو وغيره نهيل هوندو يا فقط ڌڄائون ٻڌل هونديون، ڪن هنڌن مٿي ڇا ڪنڌلا نهيل هوندا ۽ ڪنهن پير، ساڌو، يا سامي جو نالو رکيل هوندو ۽ ان کي ٿاڻ سڏيندا.

ڪيترا انهن جا پوڄا ۽ پاڳوڙيا ٿيندا آهن، جي اڀوڄهن کي ڏڌا ڏيئي ڪرامتن جون ڳالهيون ٺڏائي پيا ڦرڻيندا آهن. هوءِ عوام تي اهڙو اثر ٿيو وڃي جو ڪو والهڙو اتان اچي لنگهيو ته جُتي لاهي، وڏي صدق سان ڪنڌ نمائي ہوءِ اڳتي ويندو، جي ڪا چيچ اتان اچي لانگهائو ٿي، تہ يڪدم وهٽ وبهاري هيٺ لهي ڪارڪون يا ڳڙ ذرو قبر جي ٿان تي رکي باقي ہاڻ ۾ ورهائي، ڪنڌ نمائي ہوءِ چڙهي روانا ٿيندا. ڪي اڪيلا ماڻهو تہ بعضي رات جو اهڙن هنڌن ڪان ڪجهہ پاسو ڏيئي لنگهندا آهن.

ٿر ۾ اڳهائي سڳهائي يا ٿوري بہ تڪليف وقت ڪنهن نہ ڪنهن پير فقير يا سامي جي پاس ہاسڻ جو رواج آهي. ڪو بيمار ٿيو يا ڪنهن کي اولاد نہ هوندو تہ اولاد لاءِ يا ڏڀون هوندبون تہ ہُٽ چوڻ لاءِ، ڪو دل جو مقصد پورو ٿيڻ لاءِ باسون ہاسيندا آهن. هوءِ مقرر وقت تي وڃي زيارت ڪري باسيل جالون چاڙهيندا آهن. ڪي پتاشا، ڳڙ، مناٻون ورهائين؛ ڪي ٻڪر گهيٽا، بلڪ ڪي ڳاڏا ڪُهي خيراتون ڪن، ٻارن جا جهنڊ لهرائين، يا وارن جي چڳا ويڍي رکن. ڪاري، اڇي يا ڳاڙهي اڳڙي جي ڏچا ٿاهي ٻڌندا ۽ ڪجهہ روڪڙ بہ نذرانو رکندا، جا انهن جا پوڄا ۽ پاڳوڙيا وغيره کڻندا آهن، قبر جي خاڪ (مٽي) کڻي ڪجهہ ہاڻ کائيندا ۽ ڪجهہ آڻي گهر ۾ رکندا جا اوبل سوبل ڪو پاڻي يا اوڙي ہاڙي جو بيمار ٿيو تہ انهن کي وات ۾ وجهندا يا ہاڻيءَ ۾ وجهي پيار ڻندا. ڪيترا ماڻهو تہ ڊگهيون مسافريون ڪري، تڪليفون سهي، پنهنجا ڪم ڪار ڇڏي، پاڙا خرچ ڪري، يا ميرين ٻاداڻ اڪيلا بعضي ٻارين ٻچي جالون چاڙهڻ ايندا آهن. ہوءِ اچي قبرن يا اهڙن هنڌن تي واس ڏوپ ڪري ٻٽڙ (ڪيپڙي جو لڪر) ۽ ڏچالون چاڙهين. ڪٿي ڪٿي تہ چڱي پيمائي تي سدائين مقرر ڏينهن تي ميلا بہ لڳندا آهن، جتي، ڪيترا

زيارتي ۽ تماشبين اچي گڏ ٿيندا آهن. انهن ميلن جو احوال مان اڳ باب ارڙهين ۾ ڏئي آيو آهيان.

ڪيترن ڳوٺن جي ماڻهن تي اهي اثر ايتريقدر آهن، جو سڌريل دنيا جي ماڻهن کي اعتبار ئي ڪونه ايندو ته ڪو سچ پچ ائين هوندو. هن هيٺ هڪ مثال ڏجي ٿو، جا بلڪل صحيح حقيقت آهي.

چاچڙي تعلقي ۾ ڳوٺ ڇيلهار کان ٦ ميل پري، مٺي ڏي وينديڙ شاهي رستي تي هڪ ڪچي مٽيءَ جو ڪُڏ (ڪوٺي) ٺهيل آهي. جنهن کي "مالهڻ جو مڙهه" چوندا آهن. اتي سال به سال ٿيندي ٻيمالي تي ميلو به لڳندو آهي. پرسان هرپار جو ڳوٺ ميل پنڌ تي آهي، جتي ٺڪر مالهڻ جو پوڄو به رهندو آهي. جنهن وٽ مالهڻ جون مورتيون هڪ پيتي ۾ بند ٿيل رهنديون آهن. جنهن کي ڪلف ڏنل هوندو آهي. پوڄو ميلي واري ڏينهن اها پيتي ڪڍي ايندو آهي. ماڻهو چون ٿا پوڄا وقت پيتي پرسان رکي ڌوپ ڪبو آهي ته ڪلف ازخود وڃي پري پوندو آهي. پوءِ مورتيون ڪڍي ٻاهر رکبيون آهن ۽ ماڻهو زيارت ڪندا آهن.

ڳوٺ وارن تي ايترو اثر آهي جو مٺي جي پڪي سير ته بجاءِ، پر ڪچي سر وجهي پنهنجي رهڻ لاءِ پٽ سان ڪوٺي يا پٽ سان چوڙرو به ڪونه ٺاهين؛ تنهنڪري سڄي ڳوٺ ۾ ڪابه ڪوٺي يعني مٽي جو ڪڏ ڪونه آهي. چوڙرن کي پٽ جي بدران ڪاٺين جي ٻارهائي هوندي آهي. ۽ جاءِ کي ڪوبه دروازو ڪونه چاڙهي. فقط در تي پلنگهر ڏيو ڇڏين.

مالهڻ جي مڙهه واري هنڌ ۽ چوڏاري ڪجهه پنڌ تائين سڄي جهنگ ۾ ڪنهن وڻ مان ڪابه ڪاٺي ڪانه وڍين. ماڻهن کي اهو يقين آهي ته مٿين ڳالهين جي ڀڃڪڙي ڪرڻ ڪري اسان کي ڪو نه ڪو نقصان پوندو ۽ تڪليف هيٺ ايندا سون؛

تنهنڪري وڏن کان جو دستور هليو اچي، سو ٻاڻ به ان جي پيروي ڪندا اچن.

ڪيترن هندن پاڙن ۾ يا ڪن گهرن ۾ اهڙا ٿان ٺهيل آهن، جن تي چنڊ، ٻارهين، آماس يا ٻين مقرر ڏينهن تي پوڄا ڪبي آهي. اهي ٿان ڪيترپال، چالب، مالهڻ، ٻالو، اپرليون، ڏٽياٽيون، مائوجي، جوڳڻيون، ماتاجي، پاٻُو، پورسو، ڪارو ناگ ۽ ٻين ڪيترن قسمن جا ٿيندا آهن.

'پاٻُو' خاص ڀيل قوم جو ڏيُو آهي. 'مائوجي'، 'ماتاجي'، ڪيترپال، برهمڻ، مهيشوري، مالهي، سولنڪي وغيره جن جو ڏيُو آهي. اهڙيءَ طرح ڪي خاص ذاتيون، خاص ڏيون کي، ۽ سڀيئي مٿين ڏيون مان ڪنهن نه ڪنهن کي مڃيندا ۽ عام طرح پوڄا ڪندا آهن.

مُقام ۽ مساڻ

مسلمان لاشو مقام ۾ پوريندا آهن. ڪن ڪن ڳوٺن ۾ ڪي اوليائن جون تُربتون هونديون آهن، جن جي چوڌاري لوڙهو ڏئي ڇڏيندا آهن ۽ پوءِ ڳوٺ وارا لاشا اتي وڃي پوريندا آهن. گهڻو ڪري تربتون پڪين سرن سان ٺهرائيندا آهن. اهي سرون لنڊيون ۽ سنهيون ٿينديون آهن، جي ڪنڀر لهائيءَ ۾ پچائيندا آهن. رواجي طرح تربت ٺهرائڻ لاءِ پنهنجي آهت واري ڪنڀار کي چئبو، جو سيرون پچائي تربت ٺاهي ڏيندو، جي فقط مٽيءَ جي گاري سان سرون چنبڙايل هونديون، سيمينٽ وغيره ڪين نه هوندو. ان لاءِ کيس هولڊ سارو لونگي، اجرڪ ۽ ڪجهه ڏوڪڙ ڏبا. جي ڏٽوڏي هوندو ته ٻَڪري يا وَهڙي، ۽ ڪو ڪپڙو، لونگي، اجرڪ يا گهر جي لاءِ چُني ڏيندو. ڪي شاهوڪار مسلمان پنهنجن وڏن جون تربتون بلڪل عاليشان پڪين سرن ۽ سيمينٽ سان ڪافي خرچ ڪري ٺهرائيندا

آهن. ڪيترن پيرن، فقيرن ۽ درويشن ۽ ٻين جون عاليشان تربتون ٺهيل آهن.

مينگهواڙ، ڀيل ۽ ڪولهي لاشو پوريندا آهن. ڪي ورلي ساڙيندا به آهن. مقام کي لوڙهو ڪونه ڏين، ڪي مينگهواڙ ڪنڀارن کان قبرون ٺهرائيندا آهن.

برهمڻ، ڪيراڙ، ٺڪر، سونهڙ، لهاڻا، سونارا، ورتيشا وغيره مڙدا ساڙيندا آهن. اهي مقام کي مساڻ چون. هر ڪنهن قوم کي پنهنجو مساڻ جدا هوندو آهي، جنهن کي لوڙهو وغيره ڪونه ڏين. برهمڻ، مهيشوري ۽ لهاڻن مان تمام ورلي ڪو سادو سنت يا فقير ٿي هوندو ته ان لاءِ چڪيا واري هنڌ تي هڪ سرو ڪو يادگار ٺهرائيندا، جنهن کي "ڏيهڙو" يا "پاريشو" چوندا آهن. نه ته عام طرح ڪجهه ڪونه ٺهرائين.

ٺڪرن ۾ ڪو چڱو ڀلو ماڻهو هوندو، ته ان جي يادگار لاءِ پٿر جو چورس ٿنڀي جهڙو پنج-ست فوٽ ڊگهو پالو تيار ڪرائي مٿس ڪا نشاني اُڪرائي، مقام ۾ چڪيا واري هنڌ زمين ۾ اُڀو کوڙي ڇڏيندا آهن، جنهن کي "لوهڙَٽيي" چوندا آهن. ٺڪرن جي مقامن ۾ اڪثري لوهڙٽيون ڏسبيون آهن. اهي اڳئين وقت جون آهن. هاڻي ويجهي ڇَڪَ ۾ ڪو اهڙو مثال پڌري ۾ ڪونه آيو آهي. چوڌاري لوڙهو وغيره ڪونه ڏين.

پاوا يا سامي پنهنجي گهرن جي پرسان ڪنهن گوشائتي هنڌ مُڙدن رکڻ لاءِ ڪو ٽڪرو مقرر ڪندا آهن، جتي ڪڏ کڻي اندران لنبي، لاشي کي لوڻ ڏيئي اندر ويهاري، چاڙي هيٺان ڪاٺيءَ ٽڪر جو ليڪو ڏيئي (جنهن کي پاگوڙي چون) مٿان نالي ماٽ ڪچي مٽي جو نشان ٺاهي ڇڏيندا آهن.

مڙدن جو نيڪال

مسلمان لاشي کي وهنجاري اڇي ڪپڙي جو ڪفن ڏيئي، مَردن جي حالت ۾ مٿان اجرڪ، ۽ سهاڳڻ زال جي حالت ۾

چُني، نہ تہ رواجي ڪپڙو وجهي، ڪاني جي مَنجهہ ناهي، مٿان ڪک ۽ ڪپڙو وجهي لاشو ڪلهن تي رکي ڪاني ڪاٺڙي گڏجي ڪٽي وڃي مقام ۾ اسلامي رسمن موجب پورين. قبر کوٽي ان جي پاسي ۾ پور (کال) ڪندا آهن، جنهن کي "ڏِڄهہ" چوندا آهن. اها سرن سان تيار ڪري ان ۾ لاشو رکي چڱي طرح بند ڪري، باقي قبر واريءَ سان اهڙيءَ طرح لٽي ڇڏين، جيئن لاشو سلامت پيو هجي، ۽ ان تي واري نہ پوي. اهي لاشو پنهنجي ئي مقام ۾ پوريندا آهن. اتفاقاً جي ڪنهن ٻئي هنڌ فوت ٿي پيو، تہ بہ لاشو ڪٽي ايندا آهن. نہ تہ ڪنهن مقرر مُدي تائين امانت طور پوري ايندا. پوءِ مدي تي پا ١٠ اکيا ۾ ڪٽي اچي پنهنجي مقام ۾ پوريندا آهن. انهيءَ وچ ۾ لاشو خراب نہ ٿيندو آهي. چوندا آهن تہ "آماڻ ڌرتي بہ نہ رکي."

ٻرهمڻ، مهيشوري، سونارا، سونهڙ، مالهي ۽ لهاڻا وغيره مڙدي کي وهنجاري ڪفڻ ڏيئي ڪاني تي ڪٽي وڃي مساڻ ۾ ڪاٺين تي ساڙيندا آهن، جنهن کي چکيا چون. لاشي سان ڪاٺڙي مقام تي وڃن، جنهن کي "سَرَ وڃڻ" چون. چکيا کي تيلي ڏيندا آهن، جنهن کي "لاپسوگو" چون. ڪي ٻچڙيءَ وارا چندن جون ڪاٺيون ۽ ناريل بہ چکيا ۾ وجهندا آهن. اهي مقام کي مساڻ سڏين. ننڍن ٻارن کي پوريندا آهن. لاشي کي ساڙڻ بعد ٽئين ڏينهن سڙيل هڏا ۽ رک ميڙي ڪٽي اچن. اڳي گنگا نديءَ ۾ وجهڻ لاءِ ڪٽي ويندا هئا يا ٽپال رستي موڪليندا هئا، اتي سندن ايجنٽ چوبا، اهو پارسل وٺي رک ۽ هڏا گنگا نديءَ ۾ وجهندا هئا. مگر هاڻي اتي ئي ڪنهن تيرٿ تي پروار ڪندا آهن ۽ چکيا واري هنڌ ٻاٽي هاريندا آهن جنهن کي آروڳي ناڻو چئجي. چکيا واري هنڌ قبر لاءِ ڪوبہ نشان ڪونہ ناهين، جنهن ڪري گهڻو ڪري مڙدا ساڳئي هنڌ بہ پيا ساڙيندا آهن.

کي تمام ورلي نشان طور "ڏيهرا" ٺهرائيندا آهن. ڪو ساڌو سنت هوندو ته اهڙيءَ نموني کي "سماڌ" چوندا.

ساميءَ ٻاوا مڙدي کي لوڻ ڏيئي کڏ ۾ بند ڪري ڇڏي ڇڏين. ٺڪر وري چکيا تي چاڙهين ۽ کي لوهه ليون ٺهرائي ڪوڙي ڇڏين.

اڇوت قومون مينگهوڙ، ڀيل ۽ ڪولهي وغيره مڙدا پورين، کي ورلي ساڙين، کي قبرون به ٺهرائين. مڙدي کي "مڙو" چون. مثل ٻار جمي يا ننڍو ٻار مري وڃي ته مقام ۾ کوڏو پورين، گهر ۾ ڪنهن گوشائتي هنڌ پوري ڇڏين.

جي ڪا زال گرڀ سان مري وڃي ته ڪُک ڦاڙي ٻار ڪڍي، ڪک ۾ ناريل وجهي سبي بند ڪري پوءِ لاش جو نيڪال ڪن.

ڀوت ۽ ڀوپا

ٿر ملڪ جون قدرتي حالتون اهڙيون آهن جو ڀرپاسيءَ جو عوام علم کان عاري رهيو آهي. اهڙيءَ ڪري هتي ۾ نئين ترقي، نوان رواج ۽ نئون سڌارو به ڪونه ٿيو آهي. ملڪ ۾ بي علمي هئڻ ڪري جهالت گهڻي، وهمن، ڀرمن، ڀوتن ۽ ڀوپن جو اثر مٿن ڪافي دل تي ٺڪو ٿي ويو آهي، جنهنڪري انهن رواجن ۽ رسمن تي هري ويا آهن. ڪنهن جي مجال آهي جو کين ماٺائي ٽِرَ کان رتي ماتر به هٽائي سگهن. وڏا جي اڳئين ماحول جا پليل آهن، تن جي اڳيان پڙهيلن کي به ڪن حالتن ۾ جهڪڻو پوي ٿو. اڻ پڙهيل عوام گهڻو، سي انهن جهونين ڳالهين کي اکيون پوري پيا مڃين. هاڻي علم ۾ ماڻهن ڪجهه ترقي ڪئي آهي پر تعداد ٿورو اٿن، تنهنڪري پڙهيل ۽ سمجهو ماڻهن کي به ڪن حالتن ۾ لاچار اهڙن ڪرڻو پوي ٿو. هاڻي جيتوڻيڪ تعليم وڌندي وڃي ۽ ڪجهه سڌارو به ٿيو آهي، پر ٿنهن هوندي به

انهيءَ جاهليت کي صفا ٽوڙي ڪڍڻ لاءِ وقت کپي. ڀرم ۽ سنسا تمام گهڻا آهن، ۽ انهن ۾ وري اهڙو صدق، يقين ۽ ويساهه، جو لوهه تي ليڪو. ان جي برخلاف ڪوڙ سمجهو پڙهيل، سياڻو عاقل ڪيترو به سمجهائي، مگر ان تي اعتبار ڪونه ڪندا.

گهر ۾ ڪو بيمار ٿيو ته ڊاڪٽر جي علاج کان وڌيڪ سڳا ڌاڳا وليندڙن، جهاڙون وجهندڙن، جنتر منتر ڪندڙن پوڻن ۾ وڌيڪ ڀروسو آهي. مسلمانن جو وري پيرن، فقيرن، ڦيڻو هڻندڙن ۽ تعويذ لکندڙن ۾ ويساهه آهي. ٿر ۾ پوڻا گهڻائي آهن، جي گهڻو ڪري مينگهواڙ ۽ ڀيل قومن مان هوندا آهن. ايڪڙ ٻيڪڙ ٻين قومن مان به آهن. ڪو بيمار ٿيو ته ان جا عزيز ڪونه ڪو پوڻو وٺي اچي ڏوڻائيندا. انهن جو ڏوڻ وقت جهولڻ مزيدار آهي. پوڻا ڪنهن نه ڪنهن اولياءَ، پير يا فقير جي نالي مشهور ڪندا آهن ته اسان جي پيڊ (جان) ۾ انهن جو وائڙو (اثر) اچي ٿو، ۽ اسين ان جا پوڻا آهيون ۽ ڏوڻ مهل جڏهن وائڙي جي حالت ۾ هوندا آهيون تڏهين اسان کي پنهنجي سڌ نه هوندي آهي ۽ ان وقت جيڪي چوندا آهيون، سو اهو اولياءَ، پير يا فقير پاڻ اسان جي واتان چورائيندو آهي. اهڙيون ڳالهيون عوام تي گهاٽو اثر ڪنديون آهن ۽ ماڻهو ڏسو ته ان مهل پوڻي جي پيرن پيا پوندا، منٿون ڪيندا، ڪانه ڳالهه هٿ ٻڌي پڇندا وغيره.

اڪثر بالغ ڇوڪرين ۽ تارو ٻرٽيل زالن کي اهڙي بيماري ٿيندي آهي جنهن ۾ وقلنديون آهن، ان کي ٿري "گهنٽي" چون. اهڙيءَ حالت ۾ پوڻو ضرور ڏوڻائين، ڇو ته سڀني ويساهه آهي ته ڪنهن جن ڀوت جو انهن تي اثر ٿيو آهي ۽ هن کي هڪالي ڪڍڻ لاءِ پوڻي کان سواءِ ٻيو ڪو چارو ڪونهي. اهڙن موقعن تي پوڻا ڪيترن ڀولن جا ڇل ڪري ڇڱو ڦريندا آهن. ڪيترن ماڻهن جي گذر جو اهو ذريعو آهي.

پوءِ ڏوڙائڻ وقت سڄي ڳوٺ جا ماڻهو ري ڪونيا اچي مڙندا ۽ ڏوڙائڻ لاءِ هيٺيان طريقا استعمال ڪندا آهن. چار-پنج ڄڻا حلقو ٺاهي ويهندا. هڪ ڄڻو تنبورو وڄائيندو، ڪو ڪاسيا، ۽ ڪو جالجهه وڄائيندو ۽ گڏجي ڳائيندا. پوءِ ڏوڻ لاءِ سهي سنيري ويهندو. ٻي-چار ڀڄن ڳائيندا ته پوءِ ڪي وائرو اچي ويندو ۽ ڏوڻ شروع ڪندو. يا بعضي هڪ ڄڻو دهل تي ڪي مقرر ڀڄن ڳائيندو جن کي ”سائورُون“ چوندا آهن. سائورون ڇوڻ لاءِ ڪي پوڻا خاص پنهنجا ماڻهو رکندا آهن، جن کي ڀائوريا يا ڀالڪا چوندا آهن. ڀڄن يا سائورون تي پوءِ ڏوڻ شروع ڪندو. پوءِ ڏوڻ واريءَ حالت ۾ ٻڌائيندو ته هن کي فلاڻو ”ڀيرو“ (ڀوت يا جن جو اثر) آهي، يعني لڳت جو حساب آهي. هڪ ڇيلو، ڪجهه ڪارو يا ڳاڙهو ڪپڙو (بيمار جي قد جيڏو) ڀوت لاءِ، (ڪي لتوُ هٿ نه چوندا آهن) روٽ جو سامان (ڪڻڪ، ڪنڊ، گيهه وغيره،) ۽ ٻيون نه ڪيئين قسمن جون شيون ڏسيندا آهن، ته حاضر ڪريو. يڪدم اهو سامان تيار ٿي ويندو. پوءِ گهر کان ٻاهر ڪنهن مقام جي پرسان يا ڪنهن موزون هنڌ تي وڃي ڇيلو ڪهي ڪجهه گوشت جا ٽڪرا چئني ئي طرفن اڇلائي يا ڪجهه زمين ۾ پوري باقي ٻاڻ ۽ سندس ڇاڙتا ڪائي ڇڏيندا. ڪي پوڻا ته وري اهو ڇيلو ۽ سامان پنهنجي گهر ڪٺي ويندا آهن، ۽ پيو نه بيمار کان هولڊ سارو وٺندا آهن. پاڻي پڙهي ڏيندا ته اهو بيماري ڇڏيو، ۽ ڌاڳو ولي ڏيندا ته اهو حال ٻڌي ڇڏيو، ۽ پوءِ ٽامي جي ماڏرئي ۾ وجهي ڳچي ۾ ٻڌي ڇڏجو. ويساهه رکو، فائدو ٿي ويندو! چوندا آهن ته ”پير وڏا ڪي ويساهه وڏا“ فائدو سڀ آهي يقين تي، جي يقين نه هوندو ته فائدو ڪٿان ٿيندو. ائين ڏنا ڏيئي پنهنجي پورت ڪري روانا ٿيندا. پوءِ جي اتفاق سان ڪجهه وقت بعد فائدو ٿيو ته ماڻهن ۾ واه واه ٿي ويندي، پر جي نه ٿيو ته ائين چيو ويندو ته

ويچاري پوڙهي ڏاڍا وس ڪيا، پر جن کي زبردست هو، يا ڏکرو هو، جو ڪنهن جي ڏاڪي ۾ ٽنو اچي. پوڙهو ويچارو ڇا ڪري؟ ڏکرا ڪنهن جي ڏاڪي ۾ اچڻ جا نه آهن. اهڙيءَ حالت ۾ به پوڙهي لاءِ صدق گهٽ ڪونه ٿيندو.

ماڻهو ويساهه وسوڙيل، بي علمي ۽ جاهليت جي ڪري ٽوڻين جي ڦنڊي ۾ ترت ڦاسجيو وڃن، مردن ڪان وڌيڪ زالن تي انهن ڳالهين جو اثر ٿيندو آهي. ڪيتريون زالون به ڏوڙڻ ۽ ٽوڻن ٽيڻن ڪرڻ جو ڪم ڪنديون آهن. انهن کي "پوپيٽون" چوندا آهن. زالون وري گهڻو ڪري انهن پوپين جي ڄنبي ۾ هونديون آهن. جيتوڻيڪ گهڻا پڙهيل، سمجهو ۽ مسلمان ماڻهو اعتبار ڪونه ڪن، پر گهڻي ڀاڱي بي علم، جاهل ۽ خاص ڪري زنالي عالم جو انهن تي ويساهه ۽ يقين آهي. مسلمانن ۾ وري پيرن فقيرن کان دعائون ڪرائڻ، تعويذ لکائڻ ۽ ڦيڻا وجهائڻ جو رواج آهي.

سوڻ

ٿري ماڻهو مسافريءَ تي وڃڻ وقت، يا ڪنهن ڪم ڪرڻ مهل سوڻ ويچاريندا آهن. چوندا آهن ته "سَوَڻُ سَچَڻُ، مَنَ ويري" مَنَ يعني دل ڪم ڪرڻ لاءِ تڪڙ ڪندي آهي پر جي ڪم ٿيڻو نه هوندو ته سوڻ به اهڙو ٿيندو آهي، جنهنڪري ترسڻ چڱو آهي. پر جي سوڻ ڏي خيال نه ڪبو ۽ دل تي هلبو ته ڪم ڪونه ٿيندو ۽ اجايو ڏنو پوندو، بلڪ ڪن حالتن ۾ تڪليف به ڏسڻي پوندي. ڪن خاص ڏينهن تي خاص طرف ڏي مسافري ڪندا آهن: جيئن ته ٻڌر ۽ ڇنڇر ڏينهن اتر طرف، شڪر ۽ آرتوار ڏينهن اولهه طرف، منگل ۽ وسپت ڏينهن ڏکڻ طرف ۽ سومر ڏينهن اوڀر طرف، ڪو ڪم هوندو ته انهن ڏينهن تي نه ويندا. چو ته چوندا آهن ته انهن ڏينهن تي "ڏساسول"

اُهن طرف ڏي هوندو آهي، انڪري وچ سان ڪم نه ٿيندو ۽ ڪا نه ڪا تڪليف ڏسڻي پوندي.

ٽر ۾ هڪ ننڍو ٻکي اڇي رنگ جو ڪجهه ڪارن ٽٻڪن سان ٿيندو آهي، جنهن کي "مالهاري" چوندا آهن. سنڌيءَ ۾ اُن کي "ملهالو" چون. ڪنهن ڪم لاءِ گهر کان نڪرڻ وقت جي اهو ٻکي ساڄي پاسي ڪنهن سائي وڻ تي ويٺل هوندو ته چوندا ته ڪم يڪدم ٿيندو، جي سُڪل وڻ يا پٿر تي ويٺل هوندو ته سمجهندا ته ٿوري تڪليف سان ٿيندو. اهڙيءَ کي چون 'مالهاري ٿي ٺٺي'، جا چڱي آهي. پر جي ساڳيو ٻکي ڏائي پاسي ويٺل هوندو ته چوندا ته 'سانگوٺڙي ٿي ٺٺي'؛ ڪم ڪونه ٿيندو ۽ موٽي ايندا ۽ ڪم تي ڪونه ويندا. پوءِ ٿورو ترسي يا ٻئي ڏينهن ويندا. منزل واري ڳوٺ يا هنڌ تي پهچڻ وقت اهو ٻکي ساڄي پاسي ڏسڻ ۾ آيو ته چوندا ته مالهاري ٿي ٺٺي؛ ڪم نه ٿيندو، پر جي ڏائي پاسي ويٺل هوندو ته چوندا ته سانگوٺي ٿي ٺٺي؛ ڪم ٿيندو يعني، پهرئين جي اُبتڙ.

ڪَرَ ڏائو ويشَرَ جَمڻو، مٽرو اُبُوتو جائي،
اِتينا سوَڻ لي چلي، تو ڪنڌِهي نه خطا کائي.

ڪَرَ يعني گڏه ڏائي پاسي هينگ ڪري، زهري نانگ ٻلا، جمڻو يعني ساڄي پاسي کان ڏسجي يا ٿوقاڙ پڌجي، مٽرو يعني مُڙدو پٺيرو کڻي ويندا هجن، هلڻ وقت اهن مان ڪوبه سوَڻ ٿئي ته اهو ماڻهو ڪڏهين به تڪليف نه ڏسي ۽ هرحالت ۾ ڪامياب ٿئي.

نڪرڻ وقت ڏائي پاسي کان گڏه جي هينگ ٿي ته چوندا ته پٺون پارهن، يعني سئو سوڻ آهي. پر جي ساڄي پاسي هينگ پڌڻ ۾ آئي ته ان کي چون 'جيٺو ٿو ٺٺي. جيٺو جتراڻي' (ترساڻي). اهڙيءَ مان سمجهندا ته ڪم نه ٿيندو ۽ ترسي پوندا.

ٻر جنهن هنڌ وڻڻو هوندو، اتي جي ساڄي پاسي هينگ ٿي ته چوندا ته سٺو سوڻ آهي ۽ ڪم ٿيندو، ٻر جي ڏاٻي پاسي هينگ ٿي ته چوندا ته ڏائو ٻير ڪوڙڻي ڪوڙ ٿو ڏئي ۽ هتي ڪم نه ٿيندو ۽ ترت هتان نڪرڻو پوندو.

نڪرڻ وقت يا هلندي جي ساڄي پاسي کان ڪو نانگ ٻلا ڏسندا يا رات هشڻ ڪري ڦوڦاڙ ٻڌندا ته چڱو سوڻ سمجهن، جي ڏاٻي پاسي کان ڏسن ته ڀڙو سوڻ سمجهن، ان لاءِ ٻڪ موڙو (ٿورو ترسي) ڪري پوءِ هلندا.

هاري ماڻهو ٻني پوکڻ لاءِ سنهري نڪرندو، يا ڪنهن ٻه ڪم لاءِ ويندو ۽ جيڪڏهن ڪا زال ٺلها دلا کڻي سامهون اچي ته خراب سوڻ، ٻر جي ڀريل دلن سان سامهون اچي ته چڱو سوڻ سمجهن. اها ٻه جيڪڏهن سهاڳڻ زال، يا ڪنواري ڇوڪري ڀريل دلن سان سامهون اچي ته بلڪل چڱو سمجهن، ۽ انهن دلن مان جي ٿورو پاڻي وٺي وات ۾ وجهجي ته جنهن ڪم لاءِ وڃجي ٿو ان جي پوري ٿيڻ جي چڻ ته ڳرنتي ملي وڃي. رنڙ زال سامهون اچي ته خراب سوڻ سمجهن. نڪرڻ وقت ڏائو تتر سٺو سوڻ ۽ جيڻو (ساڄو) تتر خراب، پهچڻ واري هنڌ تي وري جيڻو تتر چڱو ۽ ڏائو تتر خراب.

جولي چلي ڏائي پيرب جمڻو راجا،
او تتر کهڙي، وري نه آکمن ساجا.

وڃڻ وقت ڏائي پاسي کان پيرب (چب) ۽ ساڄي پاسي کان راجا يعني ڳڱهه پکي جو آواز ٿئي ۽ انهن جو خيال نه ڪري، جو ماڻهو مسافري تي ويندو، سو وري واپس چڱو ڀلو گهر موٽي نه ايندو.

راب جو مسافري ڪندي ڏائي پاسي کان پيرب جو آواز ٿيو ته يڪدم ٻير جهليندا ۽ ڪجهه وقت ترسي پوءِ روانا ٿيندا، ڇو نه چوندا آهن ته ڏائي پيرب ڪيڙي تي ٿيندي آهي، يعني

ڪنهن نانگ بلا جو خطرو آهي، اهڙيءَ طرح غلط سان جي ٻ-ٽي پيرا ڏائي پيرب ٿي ته اڳتي نه هلندا ۽ ڪدم ترسي ٻولدا، ڪجهه وقت آرام ڪري پوءِ روانا ٿيندا. ٻر جي ساڄي پاسي پيرب جو آواز ٿيو ته چڱو سوڻ سمجهن.

اهڙيءَ طرح جي ڏائي پاسي کان ڪنگهه ٻکي ويٺل ڏسڻ ۾ آيو يا آواز ٻڌڻ ۾ آيو ته سٺو سوڻ سمجهن ۽ جنهن ڪم لاءِ ويمو سو ضرور پورو ٿيندو. ٻر جي ساڄي پاسي کان اهو ٻکي هوندو ته ٻيڙو سوڻ سمجهن ۽ اڳتي پير به ڪونه کڻن. گهران نڪرڻو هوندن ته ڪونه نڪرندا ۽ ويهي رهندا. ٻر جي مسافري ۾ هوندا ته اتيئي ترسي پوندا. گگهه جو ايڏو اثر اٿن جو چوندا آهن ته بندوق جي گولي کسي سگهي ٿي ٻر اهو سوڻ اصل نه ٽري. جي چڱو سوڻ ٿيو ته ڪم جي خاطري ۽ جي ٻيڙو ٿيو ته ڪم نه ٿيڻ جي پڪ سمجهندا.

مسافري ڪندي جي نور اڳيان رستو اورانگهي ويو ته ٻيڙو سمجهن، ۽ موٽي ايندا يا ترسي پوءِ روانا ٿيندا. جي ڪنهن جيئ جي اڳيان نور لنگهي وڃي ته ڪدم لهي پوندا. جهنگ هوندو ته به پرسان ڪونه ڪو گوٺ ضرور هوندو، ڪوشش ڪري انان ڪو چيلو هٿ ڪري ڪٺي سيسي پاڻ سان کڻندا ۽ ڪجهه گوشت هڪڙي پاسي ۽ ڪجهه ٻئي پاسي اڇلائي، پاڻ وچ مان لنگهي روانا ٿيندا.

ڏينهن جو ٻلي اڳيان لنگهي وڃي ته خراب، ٻر جي رات جو لنگهي وڃي تہ سٺو سوڻ سمجهن. وڃڻ وقت جي پٺيان سڏ ٿيو، يا ڪا شيءِ وسري وڃي يا ڪنهن ڇڪ ڏني، يا ڪتي ڪن ڦڙ ڦڙايا ته خراب سمجهن ۽ ٿورو ترسي پوءِ روانا ٿيندا. ازانسواءِ پيا به ڪيترنئي نمونن جا سوڻ ويچاريندا آهن، جن جو بيان ڪرڻ اجائي طوالت آهي.

جهاڙون

ٿر جو عوام براهمڻن رسمن ۽ رواجن تي هريل آهي. ايامن کان جنهن ڏيهي تي ٿهي ويا آهن، ان تي اکيون ٻوٽي هليا اچن. ڪيترائي سمجهائين ته اثر اهڙو ٿيندن جهڙو ٻاٺيءَ تي ليکو. بيماري ۽ ڪيترن حالتن ۾ جهاڙون وجهائيندا آهن. جيڪو ماڻهو اهو ڪم ڪري، ان کي "جهاڙو" چون. اهڙا ماڻهو پڳولڻون وٺي ڪندا، ڪڇي ۾ مٽڪا ۽ مالهائون پائيندا ۽ هٿن ۾ لوهه يا ٽامي جو ڪڙو وجهندا آهن، جنهنڪري جهٽ سڃاڻجي ۾ ايندا آهن. انهن کي "پوپا" به چون.

ٻالڪ ٻلا چڪ پائي، يا وڇون ڏنگ هڻي، متي جو سُور، الٽي، نظر لڳڻ، ٻارن جون بيماريون؛ چالهي ٿيڻ، اک اُٿڻ، ڪنَ جو سُور وغيره جي حالت ۾ جهاڙ وجهائين ۽ ٻاٺي پڙهائي پيارين. جهاڙون هڻندڙ به پنهنجو اثر وڌائڻ لاءِ ڪيترائي طريقا ڪم آڻيندا آهن. ڪي مور جي کنڀن سان، ڪي ٻهاري سان، ڪي ڪپڙي جي پلاند سان جهاڙ وجهندا آهن؛ ڪي وري پريل دلي مان ٻاٺيءَ جي لوٽي پرائي، هٿ ۾ سائو ٻن يا ڪک جهلي لوٽي ۾ گهمائيندا ويندا ۽ جهاڙ پڙهي ٿُڪو ڏيندا ويندا. پنج دفعا يا ست دفعا ائين ڪري چوندا ته مريض کي بيماري ڇڏيو ۽ ڪجهه ٻاٺيءَ جو چنبو به هڻي ڇڏيو. ڪي جهاڙون پڙهندي اکيون ڳاڙهيون ڪري ڪَسيٽا موڙيندا آهن، ڪي ڪي اوٻاسيون ڏيندا آهن، ڪي پڪساهي پڙهندا آهن. مطلب ته گهڻائي ڍونگ پکيڙيندا آهن، ته عام تي اثر ٿئي.

ڪي سڳا وٽي ڦيڻوهڻي ڏيندا آهن ته اهو ٻڌي ڇڏيو. ان کي رکڙي به چون. ڪي ماڻهو اهو سڳو ٽامي جي ماڏ ريءَ ۾ وجهي ٻڌندا آهن. اڪثر زالون مڪڙ گهڻي لهڻ لاءِ سڳو وٽائي يا تعويذ لڪائي ڪُني يا مانڊاڻيءَ ۾ ٻڌنديون آهن. انهن ڳالهين جو اثر مردن کان وڌيڪ عورتن تي ٿيندو آهي.

هور وڄڻ

ڪو ماڻهو ٻاهر ويل هوندو ته اهو موٽي ڪڏهن ايندو، يا مال رُلي ويل هوندو، يا چوري ٿي ويل هوندو، ته اهو واپس ملندو يا نه، يا ڪهڙي طرف ويو آهي، ان لاءِ هورَ وجهائيندا آهن. هورَ کي سنڌيءَ ۾ فال چون. ڪي وري سرودو نهاريندا آهن. هور جي نمونا وجهندا آهن.

زمين تي واريءَ ۾ هڪ ٻاڙي ۽ هڪ ڪُرت پري ايڏو ڏگهو ليڪو ڪيدا آهن، ٻوءِ اُن ليڪي تي آڱرين والڱر لئيا لئيا اڇ-ڏيڍ جيڏا ٻڌان ڪِٽ جي ليڪا ڪيدا آهن. ٻوءِ ٻهرئين ليڪي تي نشان ڪري ٻه ليڪا ڇڏي ٽئين تي نشان ڪندا. اهڙيءَ طرح ٻ-ٻ ليڪا ڇڏي ٽئين-ٽئين تي نشان ڪندا ويندا. ٻهاڙيءَ جا ٻه ٻچيا نه چوندا "ٿان" آيو آهي، تنهن مان سمجهندا ته شيءِ ڳالهيڪي آهي ۽ ملڻ مشڪل آهي. ٻر جي هڪ بچيو ته چوندا "جنگهه". يعني مال جنگهه تي هليو اچي جو ملي ويندو، ۽ شيءِ جي به ملڻ جي اُميد آهي، ۽ جي ماڻهو ٻاهر ويل هوندو ته چوندا، ته اچي ٿيو. اهڙيءَ طرح ٽي دفعا ڪندا ۽ هر هڪ دفعي جي نتيجي مان نيٺ وڃي آخرين فيصلي واري ڳالهه ٻڌائيندا.

سرودو ڏسڻ

هي به مال يا وڃايل شيءِ، چوري ٿيل يا رُلي ويل جي حالت ۾ ٻڌندا آهن. سرودي نهارڻ وارو ماڻهو ڇا ڪندو جو هٿ جي ٻُٽ تڪ کي ويجهو ڪري نڪ مان هوا ڪيڍي ڏسندو آهي. جي ساڄي ناس مان هوا نڪرندي ته ان کي سورج جو سرودو، جي کاٻي ناس مان هوا نڪرندي ته ان کي چندرما جو سرودو سمجهندو آهي ۽ ان کان سواءِ وري ٻڌڻ جي اچڻ جو وقت، ڏينهن ۽ هوا جي نڪرڻ جو نمونو وغيره

وغيره الهن سڀني ڳالهين جو وچار ڪري ڀوءِ ڀڄڻ ڪي جواب ڏيندو آهي، يعني مال ملندو يا نه؟ يا ڪيترن ڏينهن بعد لڀندي؟ يا ڪهڙي طرف ڳولا ڪري؟ وغيره، مطلب ته ڪوڙ ڪو جواب ڏيندو. ان جو نتيجو ڪهڙو به نڪري، بهرحال ڀڄڻ ڪي هڪ قسم جو آٿت ٿيندو آهي. ڀوءِ جي هن جي چوڻ موجب ٿيو، ته واه واه ٿيندي، ۽ جي نه ٿيو ته ڪو نه ڪو بهانو ڏيئي ڇڏيندا.

قرباني ڪرڻ

ڪيترا ماڻهو پنهنجي من جي مراد حاصل ڪرڻ لاءِ، جيئن ته پٽ ڄمڻ، بيماريءَ مان صحت پائي، يا ٻين من جي مرادن حاصل ڪرڻ لاءِ باسون باسيندا آهن، جن ۾ پتاشا، مصري ورهائڻ ۽ جانورن جي قرباني ڪرڻ به هوندي آهي. ڪن اڇوتن ۾ رواج آهي ته شاديءَ بعد ڇيلي جي قرباني ڪندا آهن.

گوشت خور هندو ۽ اڇوت من جي مراد پوري ٿيڻ بعد ڇيلو،ڇهڙو، بعضي ٻاڏو پنهنجن ڏيون، پيرن ۽ فقيرن جي آستانن تي قربان ڪندا آهن. ڪنهن مسلمان ڪلن حلال ڪرائي گوشت رڌي عام کي کارائيندا آهن، يا پلاءُ رڌي کارائيندا آهن.

ڪي ٺڪر بعضي جانور کي بيهاري تلوار جي ڌڪ سان سسي جدا ڪندا آهن، جنهن کي جهاٽڪو چون.

مسلمانن ۾ ڪو بيمار ٿيو ته ٺيڪ ٿيو ته ٺهرو پائي واٽ الله جي خيرات ڪندا آهن، ۽ ڪڏهن ڪنهن پير فقير تي قرباني ڪندا آهن.

چنڊ، يارهين يا مقرر ڏينهن تي پيرن، فقيرن جي مقبرن تي ڪيترا زيارتي ايندا آهن. ڪٿي ڪٿي ته ميلا به لڳندا آهن، جتي پتاشا ۽ مصري ورهائيندا آهن ۽ ٺهرو پائي پلاءُ رڌي کارائيندا آهن.

بيماريون ۽ علاج

ٿر جي تعلقي هيڊ ڪوارٽرن ۾ اڳيئي اسپتالون آهن. ڪن وڏن ڳوٺن ۾ هاڻي کليون آهن، جتي ڊاڪٽر ۽ ڪمپائونڊر رهن ٿا؛ باقي ملڪ ۾ ڊاڪٽر ڪونه آهن، لڪي ڪي هوشيار طبيب يا حڪيم وغيره آهن. تنهنڪري ڊاڪٽرن جو فائدو فقط انهن وڏن ڳوٺن جا ماڻهو، سي به پڙهيل ۽ واپاري طبقي وارا وٺن. ٻيا ٿوري گهڻي بيماريءَ جي حالت ۾ ڊاڪٽر ڏي ڪونه وڃن. ٻهراڙين جا ماڻهو ته ڊاڪٽر جي ٻاجهي کان به ڀري پڇن. ڪٿي ڪٿي ڪي ڳوٺاڻا حڪيم ۽ ڏاها ماڻهو هوندا آهن، جي رواجي ديسي ڦڪيون سٽيون ڪندا آهن ۽ ڪي رواجي سادا ڏس ڏيندا آهن، جنهن لاءِ ڪابه في يا اڳوات پئسا ڪونه وٺن. فائدي جي حالت ۾ بيمار پنهنجي حال سارو سندن يادگيري ڪري ڇڏيندو آهي. ڦڪين سٽين تي به گهڻو خرچ ڪونه ٿئي، اهي به معمولي شيون هونديون آهن، جي اتيئي لڀيو پون؛ پر گهڻا ماڻهو حڪيم يا ڊاڪٽر جي دوا وٺڻ کان ولڻ ويندا آهن، باقي رواجي ٽوٽڪا ڪندا آهن، جيئن ته:

اونهاري جو ڏينهن جو بخار ٿئي ته چوندا ته گرم هوا (لُوءِ) يعني اُس جي لڳڻ ڪري ٿيو آهي. ان لاءِ بصر جو پاڻي ڪڍي ان ۾ ميٽ ڀسائي ٿورو پاڻي وجهي ٻاهر گرم هوا تي رکي ڇڏين. سڄو ڏينهن اُس ۾ پيو هجي شام جو اهو ميٽ الهي ساڳئي پاڻيءَ ۾ ڳاري سڄي بدن تي ملي ڇڏين. صبح جو اُن وقت سنان ڪن ته بخار ڇڏي وڃي، يا ڪي گرميءَ جي بخار لاءِ مٿي تي ٿڌو پاڻي وجهندا آهن. ڪي ٻڪريءَ جي ڪير جي اَچُ ڪري پيئندا آهن.

سرديءَ جي بخار لاءِ مٿي تي رات جي وقت جانهي جي تيل سان بعضي ٿڌي سان يا ٿورو گرم ڪري مغز تي زور سان تري

ھڻن. ڪي وري مٽان اَڪَ جي وڻ جا ساوا تازا پن (ٻُوٽا) ڪوسا ڪري سڄو مٿو پوري ٻڌي ڇڏين. ڪي وري اڪ جا پيلا پن ٻڌن، ڪي ٻاجهريءَ جي گرم رٻ، يا چانھ، پيئي ڪپڙو ويڙهي سمهي رهن، جيئن پگهر نڪري.

چانيءَ ۾ درد يا بخار جي ڪري کنگهه ٿئي ته ٻاجهريءَ جي ماني ٿاهي، ان جو هڪ پاسو ڪچو، هڪ پڪو ڪري چانيءَ تي ٻڌن. رات ساري ٻڌي پيئي هجي، صبح جو ڇوڙي ڇڏين. ڪي ماڻهو چار جي وڻ جا پن اوٻاري اهو گرم پاڻي پنج تولا کن پيئي مٿان رَلي اوڍي ڍُڪ سان سمهي رهن. هڪ نه ٻئي ڏينهن واري جو بخار هجي ته ان لاءِ ڪي اهڙا ماڻهو آهن، جي بخار جي آڪاڻي ڪندا آهن، ان وقت ويندا آهن، جو آڪاڻي ڪندو آهي، ۽ بيمار پڙلدو آهي. ڇيڪيي ڪان بخار هوندو ته پيت کي هٿَ هٽائين، ليڪن کي تيل جي مالش ڪرائين. جهونو تپ ٿي وڃي ته جلاب وٺن. ڪي مٿي جي سُور ۽ بخار لاءِ جهاڙ وجهائين. ڪي ڪنهن پير فقير جي پاس ياسين. الهن کي يقين آهي ته ائين ڪرڻ سان، ان پير فقير جي ڪرامت سان بخار ڇڏي ويندو.

دل ڪَچي ٿئي يا چار اوگراڀون اچن ته پاڻيءَ ۾ ٿورو لوڻ گڏي پيارين ته اُلٽي ۾ پيتِ پاهر نڪري اچي ۽ فائدو ٿيو پوي. مٿان جوهر جي ليڪي يا وڏف جا داڻا تريءَ سان مهٽي وات ۾ وجهي، آهستي آهستي چباڙي کائيندا رهن يا گومادر سنهو ڪُٽي ان جي ڦڪي پرين.

سرديءَ جي ڪري نمونيا اڪثر ٿيندي آهي، ان کي ٿري "سيندوريو روڳ" چون. ان وقت وڻ ڦوٽ يا اونهاري جي موسم هجي ته ريڍي کل ۽ سيارو هجي ته ٻاڪري کل يا هرڻ جي کَل (جي ملي سگهي ته) بدن تي چاڙهين، جا بدن کي چنبڙيو پوي، پوءِ ٽن-چئن ڪلاڪن بعد ازخود بدن کي ڇڏيو جدا ٿيو پوي، تڏهن لاهي ڇڏين. پيو دنعو کل جو ورب چنبڙڻ

نقصانڪار سمجهن، تنهنڪري انتري وڃي ڪونہ ڏين. ڍڳي جي سڙيل ڇيٽي جي رک اڳواٽ تيار ڪري رکن. ڪل لاهيندا وڃندا ۽ رک بدن تي مليندا وينداء اهڙيءَ طرح سڄي کل لاهي وٺن ۽ رک سڄي بدن تي ملي ڇڏين، جيئن آلي بدن تي هوا نہ لڳي ۽ رک آلاڻ چُهيو وٺي.

هن جي بيماري الهيءَ درجي کان وڌي وڃي ۽ سُور جون سُولون شروع ٿين تہ ٽيڪر جي لولي ۾ ٻاهہ جي ڪيرِ يعني گرم رک وجهي، ڇاتي ۽ سُور واري هنڌ تي سُهائيندو سيڪ ڪن، جيئن ڦڦڙن ۾ جميل رت ٻکهرجي. چالور دانيڪيءَ ۾ وجهي ٻاهہ تي ساڙي ڪوئلي ۾ ٿوري ٻاٽيءَ جي ڇنڊي سان گهولي جڏهن ليس وارا يعني چيڪٽا ٿين، تڏهن بدن تي پلستر والگر لائين. مٿان وري واري ٻُسائي، دانڪيءَ تي ڪوسي ڪري ان مٿان ڪپهہ جا ڦها رکن، جي جڏهن ڪوسا ٿين، تڏهن پلستر جي مٿان چنبڙائي ڇڏين، ائين ڪرڻ سان فائدو ٿيو ٿئي. ڪڪڙ جو آنو هيڪيو ملي وڃي تہ اهو ٽري ڪارائين. ٻاجهريءَ جي مالي ٻچائي هڪ ٻاسو ٻڪو هڪ ٻاسو ڪچو ڪري ان تي سنهي پينل هيٺ ٻرڪائي، اهو ڇاتيءَ تي ٻڌن. گهوڙي جي پراٽي تَلَ جا ٽڪر ٻُسائي گرم ڪري ٻڌن. شراب يا برانڊي ملي تہ تولو-اڌ صبح شام پيارين.

ٿڌ لڳي يا ليس ٿئي تہ ٻڪل سِرَ جو ٽڪر ٻاهہ ۾ گرم ڪري بيمار کي ويهاري ان جي اڳيان رکي، مٿان چوڌاري ڪپڙو ورائي پوءِ سِرَ تي جهَٽَ هارين تہ يڪدم ٻاڦ نڪرندي آهي، جنهن جي گرمائش جو اثر مغز ۽ ساري بدن تي ٿيندو آهي. ٻہ-ٽي منٽ ائين ڪن، پوءِ ڪپڙو پري ڪن تہ فائدو ٿيو ٿئي. هن کي "ٻاڦارو" چون.

ٻڌن تي ڦرڙيون ڦرڙيون ٿي پون يا سيرِ ڪوئي اچي ته ڀاماسو ڪاهه آٽي ۾ ملائي ۾ اوٻاري ڇاڻي ان سان سنان ڪن ته فائدو ٿيو پوي.

وائي سور ٿئي ته ترن جي تيل جي مالش ڪري مٿان ميرڻ جا پن ٻڌن، يا زنانيءَ جُتيءَ ۾ ست ڇپيڙيون ڏوڙ جون وجهي سور واري جاءِ تي ست دفعا آهستي هڻن.

جي ڪنهن کي ماتا ٿي پوي ته اُن لاءِ ڦڪي سُٽي ڪان وڏيڪ ڪيري (پرهيز) تي زور ڏين. جنهن جاءِ ۾ بيمار هوندو ان جي دروازي جي ٻاهران پراڻو هڙُ ۽ ٺڪر جي ٺيڪرَ ۾ ڳڙ جي ليڏَ پاڻيءَ ۾ پُسائي رکندا؛ جيڪو به ٻاهران ماڻهو بيمار کي پڇڻ ايندو، سو پنهنجي پير جو آڱوٺو انهيءَ ٺڪر ۾ ٻيل پاڻيءَ واري ليڏ مان پُسائي پوءِ اندر گهڙندو. بيمار کي هٿيءَ جي ليڏَ پاڻيءَ ۾ پُسائي پيارينداَ. ڪٽڻيءَ ۾ تالبا وجهي، مٿان ٿورو هرمرو وجهيءَ وقت بوقت ان جو دونهون ڪندا رهندا. هندو ماڻهو گهر ۾ گوشت ڪونه آڻيندا، جو سندن خيال آهي ته ماتا هڪ ديوي آهي جا گوشت ڪونه ورتائي، تنهنڪري وڏيڪ ناراض ٿيندي ۽ نقصان رسائيندي. هن ديويءَ جي سواري گڏهه تي آهي، تنهنڪري ڪنهن نه ڪنهن گڏهه کي روزانو داڻو ڏيندا رهندا آهن، جيئن ديوي خوش ٿئي. مريض جي صحت ياب ٿيڻ تي ڪمس منگل جي ڏينهن گڏهه تي چاڙهي، مندر پيا ٿان پيا ڪنهن ڪنڊيءَ جي وڻ جي پاڙ وٽ وڃي پوڄا ڪرائيندا اٿس. سومر شام پٽ ۽ لولا تيار ڪري رکندا. منگل صبح جو پوڄا ڪندا. ان ڏينهن گهرَ جي چُلهه ۾ ڪاٺيون نه ٻاريندا. ان کي چوندا ته "ٿڌو چلهو وارڻو آهي." ڪي ته پوءِ به اهڙيءَ طرح ٻيهه-ست ٿڌا چلها واريندا آهن، جن جي اگهاڙ بيماري وقت پاس پاسي ڇڏيندا آهن.

دوائن جي خرچ ۽ مسافري جي تڪليفن جي ڪري اسپتال ڏي ڪونہ وڃن، البت ڏاهن جا ڏَس ڪن، ۽ وڏيڪ ويساهہ ڀوتن ۾ رکن. بيمار تي ڀوتو ضرور ڏوڪائين، نہ تہ بہ ان کان ڇڏين ضرور. نہ تہ بيمار چڱو ڀلو نہ ٿيندو، اهو يقين اٿن.

ٿر ۾ وسڪاري جون ڪيتريون ٻوٽيون ٿينديون آهن، جي بيمارين لاءِ فائدي واريون آهن، ۽ ماڻهن ۾ انهن کي ڪم آڻڻ جي سُرتَ مَلِي آهي. ڪي ڪي ماڻهو جي سمجهن ٿا، سي انهن مان فائدو وٺن ٿا، نہ تہ ٻيا ڪوري جا ڪورا. البت ڪن ڪي بيمارين جي سادن علاجن جي سڌ آهي، يا ڪنهن ڏاهي کان ٻڌي وٺندا آهن. انهن ٻيا مڙيئي عمر جا ڏينهن پُورا ڪن.

ٽُوڻا، ڦيڻا ۽ ٽوٽڪا

جيئن آءٌ اڳ واضح ڪري آيو آهيان تہ ملڪ ۾ ڀوپا، ٽوٽڪائي ۽ جهاڙون وجهندڙ جام آهن. اسان پڙهيل ماڻهن جو انهن ڳالهين ۾ ويساهہ اصل ڪونهي مگر ٻهراڙين جو آدم اڻ پڙهيل ۽ قديم ريتن رسمن جي ڪري ٽوڻن، ڦيڻن ۽ ٽوٽڪن تي هريل آهي، تن جو انهن ڳالهين ۾ ويساهہ ججهو؛ تنهنڪري ڪيترين بيمارين ۾ ٽوٽڪن کان ڪم وٺن، ڀوپن کان ڦيڻين ۽ جهاڙون وجهائين. ڪيترن کي فائدو بہ ٿيو هوي. ڪن بيمارين لاءِ ڪي خاص ٽوٽڪائي ۽ جهاڙون وجهندڙ ٿيندا آهن، جن وٽ علاج ڪرائبو آهي، جنهنڪري شهرن جي ڳرن خرچن ۽ ڊاڪٽرن جي فين کان ٻچيا پيا آهن. حقيقت ڪري ڏسبو تہ انهن ۾ بہ طبي اصول سمايل آهن. هن هيٺ ڪن بيمارين جو بيان ڪجهي ٿو، جن لاءِ ڪيترائي ٽوڻا، ڦيڻا ۽ ٽوٽڪا ڪما آهن.

سيڪار- جيڪڏهن ڪيهہ ڪائي مٿان يڪدم ٻاڪي پيئبو، يا سڪلي وڏل ٿانءَ ۾ ٻاڪي وجهي پيئبو، رالد ڪرڻ ڪري،

ٻوڙهي ڪرڻ ڪري، يا اُس ۾ ڀت ڪرڻ ڪري، جڏهن بدن گرم هوندو آهي، ان وقت يڪدم ٿاڌي پيئبو ته "سدڪار" ٿيندو آهي. تنهنڪري ساهي پٽي، ڦوڪارو ڪائي پوءِ ٿاڌي پيئجي. اهو وڏن ننڍين سينن کي ٿي ٿيندو آهي.

هن حالت ۾ مٿي ۾ سورُ، بدن ۾ سستي، انگ ڀڃڻ، سنڌن ۾ سور، بخار اچڻ ۽ بدن ڳورو ٿي پوڻ وغيره معلوم ٿيو آهي، جنهنڪري ماڻهو بيچين ٿي پوندو آهي.

هن لاءِ سدڪار جو هٿ هڻائبو آهي. ڪي مرد ۽ عورتون، سدڪار جو هٿ هڻندا آهن. ڪي سج لهڻ بعد ۽ صبح جو سج اُڀرڻ کان اڳ، ۽ ڪي ڪنهن به وقت هٿ هڻندا آهن. بيمار کي وهاري، هٿ هڻڻ وارو (مرد يا زال) ڦلهيار مان پنهنجي هٿن جا آڱوٺا، ڏَسيٽيون ۽ وچيون آڱريون ٻوڙي، پهرين مريض جي ڏاڙهي جي پنهي پاسن زور ڏيندو، پوءِ نڪ تي پنهي پاسي زور ڏيندو، پوءِ پنهي ڳلن، پنهي ڪنن جي پاڙين، ڪلهن، گوڏن ۽ پيرن تي هٿ رکي ٿورو ٿورو زور ڏيندو ۽ هر دفعي چوندو ويندو ته "سدڪار پئجي" وغيره، ته مريض جواب ۾ چوندو "ڀلي پئجي." پر جي مريض ٻار هوندو ته ان جي بدران ٻيو ڪو جواب ۾ چوندو ويندو ته "ڀلي پئجي." اهڙيءَ طرح پنج دفعا ڪبو. پوءِ مريض کي اٿاري، ٻيهرو ڪري، ٿلهيءَ تي ٿاڌيءَ جو ڇنڊو هڻبو، ۽ ڪي ڦلهيار تي ستمتو هٿ رکي مريض جي پيٽ تي گهمائيندا، ۽ ٿورو زور سان مهٽي، ڏُن وٽ چيچنيءَ سان جهلي ٿورو لوڏو ڏيندا. ائين پنج يا ست دفعا ڪبو آهي. ائين ڪرڻ سان فائدو ٿي ويندو آهي، نه ته ٻيو دفعو هٿ هڻائبو آهي.

ويلڙ- جڏهن ڪنهن کي ڳيتڙ ٿيو ته سنڌ جي مٿين پاسي ٻوڙهو ٿي پوندو آهي، جنهن کي "ويلڙ" يا "ٻيرآڪڙ" چئبو آهي. هٿ سان زور ڏبو ته مٺو مٺو سور محسوس ٿيندو. هن لاءِ

ٻچڙَ جو علاج ڪيو آهي. جڏهن ٻچڙ َ ڇني ويندو آهي، تڏهن ازخود ڳوڙهو ختم ٿي ويندو آهي ۽ ٻيا هيٺيان سوڄ ڪيا آهن:

(١) آسر جو جڏهن اها جهرڪيون اٿيون نه هجن، ان وقت مريض ننڊ ۾ هجي ته ٻيو ماڻهو آڱولو (يعني آڱڻ بعد ڪنهن سان نه ڳالهائي) ٿي، وارلو (زنالو زيور جو زالون ڳچيءَ ۾ پائينديون آهن) ڪڍي ست دفعا آهستي آهستي ويلڻ تان ڦيري ڇڏي. اهو عمل اهڙيءَ طرح ڪجي، جيئن مريض کي سڄاڻپ نه ٿئي.

(٢) مائين ٽاهڻ واري ويلڻ، اسر جو ننڊ جي حالت ۾ ست دفعا مٿس ڦيري ڇڏجي. مريض ننڊ ۾ هجي ته بهتر، نه ته سڄاڻپيءَ جي حالت ۾ به ڦيري ڇڏجي ٻه-ٽي دفعا ائين ڪبو ته فائدو ٿي ويندو.

ڪنگي- ننڍو ٻار سنتل هجي ۽ مٿان ڪنڇي جو ٽانءُ ڦيرائبو، يا ٻئي کي ٽانءُ ڏيڻ لاءِ ٻار مٿان لنگهائبو، يا ڪنڇي جي ٽانءَ ۾ ٻار کي ڪجهه ڪارائبو يا پيارببو، يا ٻار ڪٽولي ۾ سنتل هجي ۽ هيٺان ڪنڇي جو ٽانءُ پيل هوندو ته ”ڪنگي“ ٿي پوندي. ڇيو آهي ته ٻار جي روبرو ان مرض جو نالو وٺبو ته به اهو مرض ٿي پوندو.

ان ۾ ٻار کي سنهو بخار ٿيندو، روز بروز بدن ۾ اپرو ٿيندو ويندو، پيٽ ۽ مٿو وڏا رهندا، ٽان جو ڳري وڃي هڏن جو پڃرو بچندو ۽ نيٺ مري ويندو. ڊاڪٽر هن کي ”ٻارن جي سلهه“ به چوندا آهن، ان لاءِ هيٺيان ٽوٽڪا ڪيا آهن:

(١) سڱهاني آچر (چالبرڪين راتين ۾ جيڪو آچر اچي.) جي ڏينهن، مينهن جو آٽو ڇيڻو آڻي ٻار کي ان سان توري، پينگهي جي سامهون اهو ڇيڻو پٽ سان ٽڪي، اُتي ماڻهو جي شڪل ٺاهي ڇڏجي، جيئن هر وقت ٻار جي نظر مٿس پوندي رهي. جيئن ڇيڻو سڪندو ويندو، تيئن ٻار ڇڱو ڀلو ٿيندو ويندو.

(٢) سهائي آچر تي ٻار کي چانديءَ سان تورجي. سڀني جي گهر ۾ ايتري چاندي ڪانه هوندي آهي، ان لاءِ ٻاڙي وارن کان في الحال چانديءَ جا زيور گهري وٺي اچي ڪم لپائبو آهي. بعضي ڪَنجهي جا ٿانءَ گڏ ڪري ان سان ٻار کي تورڻو آهي. اهو علاج ٻه-ٽي مهينا يا جيستائين فائدو ٿئي، تيستائين چالو رکندا آهن.

(٣) ڳوٺ جي ٽرائي (ٽلاءُ) جيڪا ٻار ڏٺي نه هجي، سهائي آچر رات جي اسر جو جهرڪين سُتي مهل ماڻهو وڃي، اڀولو ٿي، جيڪي مٽيءَ جا پتر ڪٺي اچي، ان سان ٻار کي تورجي، ۽ پوءِ مٽي ڳوهي، هينگهي جي سامهون پٽ تي، ماڻهو جي اولڙي شڪل (ٽنگون مٿي، مٿو هيٺ) واڱر ٺاهي ڇڏجي. جيئن مٽي سڪندي ويندي، تيئن ٻار کي فائدو ٿيندو ويندو.

(٤) ٻار جي تور جيڏو ٻلو جهلي، اُن سان ٻار کي تورڻو آهي.

(٥) هڪ ٻلو جهلي، ان کي ٻار جو چولو پارائي، مٿان ٻار کي ويهاري، وهنجارجي، پوءِ ٻُسيل چولو لاهي، وڻ هيٺ زمين ۾ کڏ کٽي پوري ڇڏجن.

(٦) مٿل ڪتي جي ڪوپري آڻي، ان تي ٻار کي ويهاري، وهنجارڻو آهي. اهو عمل ايستائين ڪبو، جيستائين فائدو ٿئي.

(٧) سهائي آرتوار جو، ٻه اڪ جون ٽَڙيون (ڪانيون) آڻي، ٻار کي ماپي، ان جيڏا ٽڪر ڪري چالو ۾ سڪڻ لاءِ رکيا آهن. جيئن ڪانيون سڪنديون وينديون، تيئن ٻار چڱو ڀلو ٿيندو ويندو.

(٨) سهائي آرتوار تي، ماوي رنگ جي شيشي جا مڻيا وٺي، انهن جا پنج ڪَنڊلا (هار) ٺاهي، هڪ مريض جي ڳچيءَ ۾، ٻه ٻانهن ۾ ۽ ٻه، ڄنگهن ۾ ٻڌبا آهن.

(٩) سهائي آرتوار جي ڏينهن، بازار مان يا ڪنهن گهر مان ڪجهه ڪٽڪ چورائي آڻي پسائي رکجي. (اها اهڙيءَ طرح ڪٽجي جيئن مالڪ کي خبر نه پوي.) رات جو سُمهيءَ ۾ سڪو وجهي، ڪٽڪ جا داڻا پوئي، پوءِ پنج هار ٺاهي، ڳچي، ڄنگهن ۽ ٻانهن ۾ ٻڌجن.

(١٠) سهائي آچر تي، ٻار کي ڪپڙي ۾ ڦاھو ٻڌي، ڪوهه جي منهن تي ٿورو هيٺ ڪجي، وري مٿي ڪجي. اهو عمل هفت دفعا ڪجي.

(١١) زمين ۾ کڏ (قبر) کوٽي، ٻار کي ان ۾ پنج منٽ کن سمهاري، پوءِ ٻاهر ڪڍجي.

(١٢) مريض ٻار جي ماميءَ جي جاءِ جي پٺ ۾ لنگھ ڪري، يا ڪٿائين جاءِ هجي ته ڪک لاهي، ايتري گهٽي ڪجي، جنهن مان ٻار لنگهي سگهي. پوءِ ٻار کي ست دفعا انهي مان لنگهائڻو آهي.

ڇڪي - هن جا ٻه قسم آهن:

(الف) اڇي ڇڪي: هيءَ ٻاديءَ شين جي کائڻ ڪري ٿيندي آهي ۽ پوءِ ڪن ڪن ماڻهن ۾ اهو اثر ٿي پوندو آهي، ۽ ڪڏهن ٻاديءَ جي ڪري اهو اثر وڌندو آهي ته ماڻهو بيهوش ٿي ڪري پوندو آهي، برِوقت علاج نه ٿيو ته بعضي موت به ٿيو پوي. هن حالت ۾ يڪدم مريض کي سمهاري، پيٽ، سٿرن، چيلهه ۽ پيرن تي ماڻهو چاڙهي، خوب اٿتو سمٿو لتاڙجي؛ ۽ پوءِ اُٽ جا ڦولهڙا، يا ايڏا پٿر يا سڪل مٽي جا ڳنڍا ڪٺي، پيٽ جي وچ تي رکي، ڪپڙي جي پٽيءَ سان ڇڪي ٻڌي ڇڏجن. پيرن کان وٺي سٿرن تائين جنگهون ڪپڙي سان ڇڪي پٽي والگر ٻڌجن. چيلهه کي مضبوط ڪپڙي جا ور ڏيئي ٻڌجي. برِوقت ڪپڙو نه هجي ته پٽڪو ڪم آڻجي. ٻاٻوري (جهنگلي وڻ) جا پن گهوٽي، رس ڪڍي ان ۾ گيهه وجهي پيارجي. هٿن ۽ پيرن جي ترين کي خوب تيل جي مالش ڪجي، مريض کي هوش ۾ آڻڻ جي ڪوشش ڪجي.

(ب) ڏڪڻ ڇڪي: جنهن ماڻهوءَ جي طبيعت ۾ ٻاديءَ جو اثر هوندو آهي، ان کي هيءَ مرض ٿي پوندو آهي. گهڻو ٻار کٽمو يا هلندي ٿاٻو آيو ته به ڇڪي پئجي ويندي آهي.

هن حالت ۾ بعضي دست به ٿي پوندا آهن. کاڌو نه وڻندو آهي. جيڪو کائيو سو هضم ڪونه ٿيندو. ماڻهو ضعيف ۽

ٻي آرام نٿي ٿيندو. لسٽائي ٿيندي، آخر ۾ لاچار ٿي پوندو. شاهه شريان، جا دل جي هيٺان هوندي آهي، سا ٽيڙهي پاسي ٿي ويندي آهي، ۽ هٿ لائڻ سان دل جي پاسي تي يا مٿان ڳوڙهو معلوم ٿيندو آهي. ان لاءِ ڪي ڪي ماڻهو (مرد يا عورت) آڏي سگهندا آهن. اهي ڪان وڃي آڏائبو آهي، جنهن کي "هٿ هڻائڻ" چئبو آهي. ڪن کي اهڙيءَ آڏڻ جي اٽڪل ٿيندي آهي.

(١) پٽ تي ڪپڙو يا رلي وڇائي، مٿان مريض کي سنئون سمهاري، پيٽ تي ٿورو ڪڙو تيل (نازڪ بدن هجي ته مٺو تيل) لائي، ٻاطيءَ مان هٿ پوڙي، مٿان کان هيٺ، پاسيرو اُبتو سبتو هٿ سان آڏيندا آهن. ۽ پيٽ ۾ ڳنڍيون، جو دل کان ٽڙيل هوندو آهي، تنهن کي هٿ جي تَرِ سان دل جي هيٺان پيهاريندا آهن. پوءِ تيل سان پنين ۽ ٻانهن کي آڏيندا آهن. پوءِ مٽيءَ جو ٿورو پتر گرم ڪري، ڪپڙي ۾ وڙهي، دل تي رکي، ڪپڙي جو مضبوط ور ڏيئي ٻڌي ڇڏبو آهي. ٻن-ٽن ڪلاڪن کان پوءِ ڇوڙي ڇڏجي.

(٢) مريض کي سنئون سمهاري، ٻاطيءَ جي پريل دلي (پندرهن يا ويهه سير ڪڻ) دل تي رکبي آهي. ٻن-ٽن ڪلاڪن بعد لاهي رکجي.

(٣) مريض کي اُبتو سمهاري، پنين، سٿرن ۽ چيله تي ننڍي ڇوڪر (جنهن جو ٻار سهي سگهجي) کي چاڙهي لتاڙائبو آهي.

(٤) ماڻهو جا ڏگها وار هٿ ڪري، وٽي، سڳا ٺاهي، مريض جي پيرن جي آڱوٺن ۾ ٻڌبا آهن. جن کي ڇڪيءَ جو عادت اڪثر هوندو آهي، سي چاندي، يا ٽامي جا ڇلا ٺهرائي، پيرن جي آڱوٺن ۾ وجهي ڇڏيندا آهن.

(٥) ڦوڳ جي وڻ جا پن، جن کي لاسئون چئبو آهي، اهي جهارولي، يعني باهه تي سيڪي، ٿورو گرم ڪري، ڪپڙي ۾ وجهي، دل تي ٻڌي ڇڏجن، ٻن-ٽن ڪلاڪن بعد ڇوڙجن.

(٦) آڊائڻ بعد مريض کي پنج تولا کن گيهه ۾، اڌ تولو ڳاڙها مرچ ڪٽي گڏي پيارجن. ڪي اڌ تولو کن ڪارا مرچ گيهه ۾ وجهي پياريندا آهن. ڪي تولو کن ڪٽيل جاڻ گيهه ۾ وجهي پياريندا آهن. وڏڻ ۽ جوهر جون لڪڙون پڻ کارائجن.

(٧) مريض کي اونڌو سمهاري، چيلهه تي پير رکي، ساڄي هٿ سان ساڄو هٿ ۽ کابي هٿ سان کابو پير جهلي مٿي ڇڪ ڏجي. وري ان جي اُبتڙ کابو پير ۽ ساڄو هٿ مٿي جهلي ڇڪ ڏجي.

(٨) مريض جي هٿ جي آڱوٺي ۽ ڏسڻي آڱر جي وچ واري نبض کي زور سان مهٽجي.

(٩) ساڄي پير جي مُريي واري هڏي کان ٻاهرين پاسي، چار آڱر پري، مٿي اڳتي جي پوپي سان ڏنڀ ڏيندا آهن.

خالي پيٽ يعني ڏيرالي اهو هٿ هڻائبو آهي. هٿ هڻائڻ بعد نرم کاڌو کائجي.

ڪوئلي- هن جا ٻه قسم آهن:

(الف)- نڙيءَ جي ڪوئلي: هيءَ، ڪاري ڪٽي يا مٽي ۽ کٽي شيءِ گڏ کائڻ ڪري ٿيندي آهي. بعضي کنڊ ۽ کٽي لسي يا الب ۽ کٽي لسي کائڻ سان به ٿيندي آهي. هن ۾ نڙيءَ اندر ڦوڙهو ٿيندو آهي، جو وڌندو ويندو آهي. علاج نه ڪرڻ جي حالت ۾ بعضي مريض گهٽجي مري به ويندو آهي. ان لاءِ:

(١) وات ۾ آڱر وجهي نڙيءَ ۾ لنگهائي، ڪوئلي وارو ڦنڊو ڦاڙبو آهي. ڦنڊي ڦاٽڻ سان رت ۽ پُونءِ وات مان نڪرندي آهي، ۽ فائدو ٿي پوندو آهي.

(٢) ڪاٺ جي ڏوئيءَ جو ڏنڊو چلهه جي ڪير ۾ وجهي رکبو، ڪوسو ٿيندو ته ڪڍي، ڏاڙهي پراڻي ڪنجري ۾ ويڙهي، نڙيءَ تي سيڪ ڪبو آهي. ائين اڌ ڪلاڪ کن سيڪ ڏجي، جيستائين فائدو ٿئي.

ڪُٺيءَ ۾ اُن جي سيهريءَ ۾ ٿورو لوڻ وجهي، گرم ڪري، ٽڙيءَ تي رکي مٿان ڪپڙي جي پٽيءَ سان ٻڌجي.

(۴) بصر ڪارائجي، ٻاجهريءَ جي رَب رڌي ڪوسي ڪري ٻيارجي، جيئن ٽڙيءَ کي سيڪ اچي.

(ب)- ڦَرَ جي ڪوئلي: هيءَ ٻَنّي ۽ ڦر ۾ پوندي آهي. وِت کان وڌيڪ ڀار کڻڻ ڪري يا سهيل ماڻهو ڏکيءَ طرح پاسو ورائيندو ته ڪن حالتن ۾ ٿي پوندي. بعضي زالن کي جڻڻ ڀيرڻ، يا ٻالڪيءَ جي ڏلن کڻڻ ڪري به ٿي پوندي آهي. هن کي "ڦَرَ پوڻ" به چئبو آهي. بعضي هڪ پاسي، بعضي ٻنهي پاسن به پوندي آهي.

هن حالت ۾ ڦر ۽ ڇاتيءَ ۾ آهون سامهون سُور ٿيندو آهي ۽ ٻالهن چورڻ سان به سور ٿيندو. ان تڪليف ۾ ڪم ڪري نه سگهبو. ان لاءِ هيٺيان علاج ڪبا آهن:

(۱) ڦر جي پاسي کان هڪ نبض ٿيندي آهي، جا ڪڇ ٻاهر نڪري ايندي آهي. هٿ جي چپٽي سان اها نبض جهلي، ست دفعا زور ڏبو آهي.

(۲) هٿ سان آڏي، ٻوءِ زنالي جنگهيءَ جي ٻاڌر سان آهستي آهستي ست دفعا ڌڪ هڻجن، ٻوءِ هٿ سان آهستي مُڪون هڻجن.

(۳) ڦڪر جي لوڻي ۾ ڪوسي ڪير وجهي، ڦر ۽ ڇاتيءَ تي ڏينهن ۾ ٻه-ٽي دفعا سيڪ ڪجي.

(۴) ڦر تي هڪ نبض ٿيندي آهي. هٿ جي آڱر سان ڦر تي ٿورو ٿورو زور ڏيندو وڃجي. جڏهن نبض تي آڱر اچي، تڏهن سُور ٿيندو. ان هنڌ تي آهستي آهستي سُهائيندو زور ڏيندو وڃجي. اهڙيءَ طرح اڳيان ڇاتيءَ ۾ اُرهه جي پرسان ڪوئلي واري پاسي نبض ٿيندي آهي. اها به مٿين والکر ڳولي زور سان ڪڍائجي.

(٥) ڪلھي وارين لمضون مھٽجن.
(٦) اڪ جي ٻلي ۾ ٽي ڳڙ رکي گرم ڪري، ٿر ٿي چنبڙائجي، تيل نه لائجي.
(٧) جنھن ٻاسي ڪوئلي ھجي، ان ھٺ جي آڱوٺي ۽ ڏسٽي آڱر جي وچ ۾ نبض کي سھائيندي زور سان ڪنڪائجي.
ٻاراڏو- ھي نمونيا جو قسم آھي. ننڍي ٻار کي ٿئي ته چئبو ٻاراٽو، ۽ وڏي کي ٿئي ته چئبو نمونيا. سٽيپ ڪائي مٿان ٿڌو ٻاٽي ٻيئڻ، ٻاھر ولھ ۾ ٻار کي سمھارڻ، گرم بدن واري کي ٿڌو ٻاٽي ٻيارڻ، سيءُ لڳڻ، اسر جو ٿڌي ھوا (ڪَرَڙ) لڳڻ، ماءُ جنب ٻيھي يا ماليون ٻچائي يا ٻورھيو ڪرڻ بعد ٻڪدم ٻکھر واري بدن سان ٻار کي ٿڃ ڏارائيندي ته ٻاراٽو ٿي ٻوندو. تنھنڪري ٿورو وقت ترسي، بدن ٺاري، ٿڻ ٿڌي ٻاٽيءَ سان ڌوئي ٻوءِ ڌارائجي. ٻھرئين ٻار کي ٻاراٽو ٿيو ته ٻوءِ نمبروار ٻارن کي ٿيندو ايندو.
ھن حالت ۾ ڇاتيءَ ۾ سوُر ۽ ٻکڙائين ۾ ڪڏون ٻونديون، جي ذري ھيٺ ذري مٿي ٻئيون ٿينديون. ٻار کي ساھ ڪڻڻ ۾ تڪليف رھندي ۽ ساھ ڏچڪي سان ڪڻندو. بدن تي ٻخار، اکين ۾ ڪنڌالت (ڳھر) ھوندي، يعني بي ھوشيءَ واري حالت. ٿڻ نه ڏائيندو، ان ڪوڻ ڪائيندو، ھرھر ڪنگھ ٿيندي ۽ الٽيون اينديون، ۽ ساھ ڪڻڻ سان سُرسُر جو آواز ٻيو ٻڌڻ ۾ ايندو.
ھن لاءِ ھيٺيان علاج ڪبا آھن:
(١) ڪيوڙي جا آلا ۾ لسيءَ ۾ ٻاٽي (اوٻاري) گرم گرم ڇاتيءَ ۽ ٻاسن تي ٻڌجن.
(٢) سيڙڪي جار (جنھن جار ۾ ٻيلي رنگ جا ٻيرون ٿيندا آھن، ان کي "سيڙڪي جار" چئبو آھي، ۽ جنھن ۾ ڳاڙھي رنگ جا ٻيرون ٿين ان کي "راتڪي جار" چئبو آھي) جا ۾ ڪنٽي، ٻاجھريءَ جو الو ملائي، مالي ٺاھي، ھڪ ٻڙ دالڪي ۾ ٻچائي،

ٻيو ڪٽيو لاهي ان تي لڱ مکي، سڀهي هيٺ جو ڪٽيل ٻورو ٻُرڪائي رات جو ڇائي ۽ ٻاسن تي ٻڌجي، صبح جو ڇوڙي ڇڏجي.

(٣) گيدُوڙيءَ جا ٻڻ لسيءَ ۾ اوٻاري، سهائيندا گرم گرم ٻڌجن.

(٤) ڪي ماڻهو جهاڙون وجهي سگهندا آهن. آسر جو سوير ڇٽڻ ٻجي جهرڪين سُتي مهل ۽ شام جو سج لٿي، ٿوري اولڊاهي وقت جهاڙ وجهائبي آهي. جهاڙ وجهڻ وارو ٽالڊو رکي ان تي ڳگر جو ڏوپ ڪندو آهي ته دولهون لڪرلدو. پرسان ٻار کي جهلي جهاڙ وجهندو ويندو ۽ انڪوچي يا ٻتڪي جو ٻلالد يا مور جي کنڀڻ جي ٻُهاري ٻار تان گهمائيندو ويندو.

(٥) ست سڀيون ڪوڏيون (جن ڪوڏين تي ڳنڍيا ٿيندا آهن) هٿ ڪري، جهاڙ وجهڻ واري کي ڏيون. هُو ڏوپ ڪري جهاڙ ٻڙهي ڏيندو. اهي ڪوڏيون، ڏاڳي ۾ ٻوئي (هر هڪ ڪوڏيءَ جي وچ ۾ هڪ ٿوم جي صفا ٿيل سيري ۽ ٻوتل هوندي) اهي ٻار جي ڳچيءَ ۾ ٻڌجن. ڪوڏيون نه ملن ته فقط ڏاڳو ٻڙهي ست ڳنڍيون ڏيئي ٻار جي ڳچي ۾ ٻڌبو آهي. ٻار جو ڇولو ٻڙهائي ڪيس ٻارائبو آهي.

(٦) لُوڪڙ (جو ٿر ۾ هڪ جهنگلي جانور آهي) جي ٻُڪي، تازي يا سُڪل، ٻار جي زبان تي لائي، ڏاڳي ۾ ٻوئي، ڪنڌ ۾ ٻڌجي.

(٧) تلور پکيءَ جي ڳُڇي، تازي يا سُڪل، ٿوري ٻاڻي ۾ وجهي، ان ۾ ٿورو ڳڙ وجهي، ڪاڙهي، ٿاري، سُتيءَ سان ٻار کي پيارجي.

(٨) خالص ماکي چٽائجي يا ٿورو شراب پيارجي.

(٩) مڇيءَ جو لڪر (تازو يا سڪل)، سيڙڪي جار جا اڊائي ٻڻ، سوئا، اجمو (جاٺ)، ڇڇ جي ڇم جي ڪٽڻي جي ڳنڍ،

ارڙوسو ۽ ڳڙ گڏ ڪري اڪارجن. ٻوءِ لاهي ڻاري، اهو ٻاڻي چاڻي، صبح شام سُٽي ڏجي، هن کي "ست ڏيهي" سُٽي بہ چئبو آهي.

(١٠) صبح جو اڪ جي ٻيلي ٻن ٽي ماڪ جا ڦڙا ٽيندا آهن، سي ٻار کي ٻيارجن. چڱي ڀلي ٻار کي اهو ٻيارڻو تہ ٻاراڻو نہ ٿيندو.

(١١) اُبت ڪنڊيءَ (ٽِر جو هڪ ٻوٽو) جو ڪاڙهو ٿاڪي سُٽي ڏجي.

(١٢) ٻار ٿيڃ ڏائيندڙ هجي تہ سندس ماءُ ٿڌا چانور، ڪيهہ، ڪٽي لسي، ڳاڙها مرچ ڪائڻ کان پرهيز ڪري.

(١٣) سَهي جي رت جي ٻار کي سُٽي ڏجي.

(١٤) سهائي آچر جي ڏينهن، ڪنجهي جي وڻيءَ ۾ ڪڙو تيل وجهي، ان ۾ ٿامي جو ٻشسو وجهي، وٽو ٻار جي ڏن تي رکي، مٿان عاج جي ڳن سان، ڪپ يا ڪاڻيءَ جي ڳن سان ٻشسي کي وٽي ۾ گهمائجي ۽ ڪي مقرر اکر پڙهيا آهن، جي ڪي زالون سکيل هونديون آهن. ٻن-ٽن منٽن بعد ٻشسو اها زال ڪڍي ويندي آهي ۽ تيل ڪنهن الٽ کي لائي ڇڏين. هن کي "ٻاراڻي جو هٿ" چئبو آهي. ڪي "لاڳڻي" جو هٿ بہ چوندا آهن. (لاڳڻو معنيٰ ٻاراڻو.)

(١٥) سهائي آچر جي شام جو ڪنجهي جي وٽي ۾ ٿورو ڪڙو تيل وجهي، ٻار جي ٻينگهي يا منجهيءَ جي هيٺان رکي ڇڏجي. صبح جو ڪڍي وجهي ڪنهن ساڻي اڪ جي ڻاريءَ تي هاري ڇڏجي. اڪ سُڪي ويندو ۽ ٻار چڱو ڀلو ٿيندو.

سنتَ — هن جا ٽي قسم آهن:

(الف) ٻاراڻي سنتَ: هن جا بہ ٽي قسم آهن.

[١] ٻار جيڪڏهن ٻينگهي مان يا کٽولي تان ٿلالي ڪائي ڪيرپو تہ ٻنيءَ جي ڪنڊي ۾ سنت ٻجي ويندي. هن کي

”سُڪ سَٽَ“ چئبو آهي. ان ۾ ٻار ڳرندو ويندو، ڪاڙ و کهٽ ڪائيندو، وار ٻي نُورا ٿي ويندا ۽ هر وقت ڪنجهڪار پيو ڪندو. هن حالت ۾:

(١) ٻار جي بدن تي مٺو تيل لائي، آڍي، ڪمس اولڏو سمهاري، ريڙهه جي هڏي جي ٻچاڙيءَ تي پير جو آڱوٺو ڏيئي، ٻوه چپٽين سان سڄي ڪنڍي جي هڏين کي ڪنڌ تائين هيٺيان ڪان مٿي، ٿورو ٿورو چڪ ڏبي آهي. هر هڪ چپٽيءَ سان ڪڙڪا پيا ٿيندا، اهڙيءَ طرح ست دفعا ائين ڪبو آهي.

(٢) ٻالهن جا ٻُڪ، سٿرن ۽ ٻنهين جي وچ تي اڱڙيءَ جون ٽيون ٿوريءَ چڪ سان ڀڃجن.

(٣) سال کن عمر يا ان کان وڏيرو ٻار هجي ته مٿين هنڌن تي اَٽ جو ڦولهڙو رکي ٽنيءَ سان ڀڃجي.

(٤) ڦودلو ۽ ڦوٽا ڪٽي، اهو سفوف مکڻ ۾ وجهي چٽالجي، ۽ اهو سفوف واٽ ۾ وجهي، کن ۽ لڪ ۾ ڦوڪ سان وجهجي.

[٢] جيڪڏهن ٻار ٻوڙندي يا هلندي هيٺ ڪريو ته ريڙهه جي هيٺين هڏي ٽنڪي ٿي پوندي. ان حالت ۾ ٻار کي دست ٿي پوندا، جي تمام پترا ۽ بدبودار هوندا ۽ ٻار بدن ۾ ڳرندو ويندو. هن حالت ۾:

(١) ٻار کي تيل سان آڍي، اوڏو سمهاري، هيٺين هڏي آڱر سان مٿي کڻجي. ائين ست دفعا ڪبو آهي. جڏهن هڏڙي مٿي ڪجي رهندي، تڏهن دست جي سيڙهه لڪرندي، ان وقت سمجهبو ته ست ۾ فائدو ٿيو آهي.

[٣] ٻار کي ابتي ڪرڻ ڪري، يا گرميءَ جي اثر ڪري ڪاڪڙو لهي پوندو آهي، جنهن کي ”ڪاڪڙي جي ست“ چئبو آهي، جنهنڪري ٻار ڳرندو ويندو آهي. هن حالت ۾:

(١) آگر وات ۾ وجهي ڪاڪڙو مٽي ڪٽبو، انهن رونالو ۾ ـ ٽي دنعا ڪبو، جيستائين فائدو ٿئي.

(٢) ڪاٻار تي ماکيءَ سان وار صفا ڪري، مکڻ جي پيني چاڙهجي. ڦودلي جي سُٽي ڏجي.

(ب)- ڪنڌ جي سٽ: هي سٽ وڏن کي به ٿيندي آهي. رات جو سمهڻ ڪري، لنڊ ۾ وٽ سان ڪنڌ ڦيرائڻ ڪري، يا وهاڻي لنديءَ وڏي هڻڻ ڪري، يا ماسي آٿلائڻ ڪري اوچتو سٽ پهچي ويندي آهي. هن حالت ۾ ڪنڌ ورائي نه سگهبو آهي، ۽ سخت تڪليف ٿيندي آهي، ۽ ڪم ڪري ڪونه سگهبو. ان حالت ۾:

(١) ڪنڌ وارين نبضن کي تمل سان آڻبو آهي.

(٢) بيمار کي سنئون سمهاري، مٿو ڇڄ ۾ وجهي، جيئن ان سوهبو آهي، تيئن ڪبو. پڇاڙيءَ جو اوچتو ڇڄ کي لوڏو ڏبو، جيئن مٽي کي جهٽڪو اچي.

(٣) مٽي کي هٿ سان جهلي آهستي آهستي ۾ ـ ٽي دنعا هيڏانهن هوڏانهن ڦيرائي پڇاڙيءَ جو تورر زور سان ڦيرو ڏبو. انهن ۾ ـ ٽي دنعا ڪبو ته سور لهي ويندو.

(٤) ڪوسي ڪير، ليڪر جي لولي ۾ وجهي، ان جي تري سان سيڪ ڪجي.

(ج)- ليڙڪ: هن کي ”چيله جي چُڪ“ ۽ ”چيله جي سٽ“ به چئبو آهي، جا وڏن کي ٿيندي آهي. وٽ ڪان وڏيڪ بار کڻڻ ڪري، يا هلندي ٿابي اچڻ ڪري يا اوچتو ڪيرڻ ڪري چيله ۾ سٽ پهچي ويندي آهي، جنهنڪري ماڻهو هلي نه سگهندو. چيله ۾ سور ٿي ٿيندس، هيڏي هوڏي بدن موڙي نه سگهندو. ان لاءِ:

(١) اُپين پيرن جاول (جنم وقت پهريائين ٻار جو مٿو نڪرندو آهي ۽ تمام ٿورڙن حالتن ۾ ٻار جا پير پهريائين نڪرندا آهن، جنهن کي اُپين پيرن جاول ٻار چئبو آهي) مرد هجي يا عورت، ان کان هي ٽوٽڪو ڪرائبو آهي:

ست ٺڪريون ۽ ست ڪپڙ جا ڳن آڻي، شام جو سج لهڻ بعد بيمار کي ڇت تي اونڌو سمهاري سندس چيلهه جي وچ تي ڪپڙ جا ڳن ۽ مٿان ٺڪري رکي، اُپين پيرن جاول هڪ هٿ ۾ مهريءَ جو مٿيون ڇيڙو جهلي ٻيو ڇيڙو زمين تي ڪوڙي، مريض جو کاٻو پير مٿي ڪرائي، ان جي آڱوٺي کي ڏاٻي هٿ سان جهلي، ٺڪريءَ تي پنهنجي کاٻي پير جي ڪڙي رکي مهريءَ جي آڌار تي مريض مٿان ٽپو ڏيئي، ٻئي پاسي ويندو، ۽ چوندو ”لهڪ پڇي،“ ته بض جواب ڏيندو ”ٻلي پڇي.“ پوءِ چيلهه تي رکيل ٺڪري ۽ ڳن اٿلي ڇڏيا، وري پيا رکيا، ۽ وري ساڄي هٿ سان مريض جي ساڄي پير جي آڱوٺي کي جهلي، ساڄي پير جي ڪُڙي ٺڪريءَ تي ڏيئي مُهريءَ جي آڌار تي مريض مٿان ٽپي ٻئي پاسي ويندو ۽ چوندو ”لهڪ پڇي،“ ته مريض جواب ڏيندو ته ”ٻلي پڇي.“ اهڙيءَ طرح ستّ دفعا ڪبو ته فائدو ٿي پوندو، نه ته لاچار صبح جو سوير، جهرڪين سُتل مهل، مٿين وانگر ست دفعا ڪبو آهي ته فائدو ٿي پوندو.

(٦) هڪ ٻيءَ جون ڏيئرون، جي ٻن سڳين ڀاڳن کي پرڻايل هجن، يعني هڪ سهري جون نوهون هجن، اهي ۽ ساٿ ڪنديون آهن. چا ڪبو آهي جو مريض کي ڇت تي اونڌو سمهاري، ٻئي عورتون پاسن کان آمهون ساهمهون ويهي، مٿين وانگر ڪپڙ جو ڳن ۽ ٺڪري چيلهه تي رکي، هڪڙي عورت پنهنجي ڪڙيءَ مٿان رکي، مريض جي پير جو آڱوٺو جهلي، مُهريءَ جي آڌار تي ٽپي هن پاسي وينديون ۽ چونديون ”لهڪ پڇي“ ته

مريض چوندو ”ٻلي ٻچي.“ وري ٻي عورت مٿئين وانگر ٽپي ٻئي ٻاسي ويندي ۽ چوندي ”لڇڪ ٻچي“ ته مريض چوندو ”ٻلي ٻچي.“ اهڙيءَ طرح ٻئي عورتون آمهون سامهون ٻيهي، ٽپنديون اينديون، الين ست دفعا ڪبو ته فائدو ٿي پوندو.

چالهي - کٽي لسي ۽ کنڊ گڏ کائڻ، کٽي ۽ مٺي شيءِ گڏ کائڻ، هرڻ جو رڌل گوشت، ٻلو يا ٻاروٽي مڇي کائڻ، ريڍي گوشت کائڻ ڪري، يا ٽيڪلو ۽ لسي گڏ کائڻ ڪري ”چالهي“ ٿيندي آهي.

ان حالت ۾ ٻرهال سڄي پوندا. ٽڙيءَ ۾ ڳوڙهي ٿيندي آهي، تنهنڪري سور ٿيندو آهي، ۽ ڪابه شيءِ کائبي ته بلڪل تڪليف ٿيندي آهي. ان لاءِ هيٺيان ٽوٽڪا ڪيا آهن:

(١) ٽوهه کي ڪوسي ڪير ۾ ٻاڦي، ڳر ڪڍي، کٽيءَ ۾ وجهي، ٻاجهريءَ جو اٽو ۽ لوڻ گڏي، لپري ٺاهي ٻڌبي آهي. ٽوهه جي ول گهوٽي لپري ٺاهي ٻڌجي.

(٢) ٽولڪائن کان صبح ۽ شام جهاڙ وجهرائبي آهي، يا اهي ڊوپ ڪري، ڪاريءَ اُن جو سڳو ٻڌي، ست ڳنڍيون ڏيئي ڏيندا آهن، اهو ٻڌبو آهي.

هٿلو — هي بيماري کٽين مٺين شين گڏ کائڻ، ريڍي گوشت يا ٻاروٽي گوشت کائڻ ڪري ٿيندي آهي، جنهنڪري سڄي بدن يا مٿي ۾ ڦرڙيون ۽ ڦوڪڙا ٿي پوندا. هڪڙا پيا ڦسندا، ته ٻيا پيا ٿيندا. هن کي ”ڦيسڙ هٿلو“ به چئبو آهي، ۽ سور ڏاڍو ٿيندو آهي، ان لاءِ:

(١) ٽولڪائي جهاڙ وجهندا آهن، يا سڳو وٽي ٻڌي ڏيندا آهن، جو ٻڌبو آهي.

(٢) حقي جي ٻاٺيءَ ۾ ميندي گهولي ليپ ڪبو آهي.

(٣) سنامڪي ۽ الڀيون گهولي، سفوف ٺاهي، ڦرڙين تي ٽڪ لائي، مٿان سفوف ٻرڪائبو آهي.

(۴) ٻڪريءَ جي ڪير جا ڇنڊا هڻجن. ميٽ ڳاري، گهاٽو ڪري، ان ۾ ٿورو ٻور- ٿوٿو (توتيو) وجهي، لائيندا آهن. ٻڪريءَ جو ٻوٽو تيل ۾ ساڙي لائبو آهي. ٽمورين جا ٻج ڪٽي، تيل ۾ ساڙي گهوٽي لائجن. ٻوراڙي (ٻوٽو) جا ٻن ڪٽي تيل ۾ ساڙي مکجن. ڪڪڙين جي ٻيرن کي ڪٽي تيل ۾ ساڙي مکجن. ڪالڪهه وڻ جا ٻن ڪٽي تيل ۾ ساڙي، گهوٽي، مٿان ڏجن.

(۵) ٻراٽيون ٻُرٽون ساڙي، ان جي رک- ڪپڙي ۾ ڇاڻي، ڦٽ ڇڪي جي ٻاٽيءَ سان ڌوئي، مٿان اهو سفوف ٻرڪائبو آهي.

اوليڙو— ٻار ٻاٽيءَ ۾ پنهنجو پاڇو ڏسندو ته اولڙو ٿي پوندو، جنهنڪري ٻار کي بخار، دست ۽ الٽيون ٿي پونديون. پيٽ ۾ کاڌو نه ٽڪندو، تيز ڏرائي رهبو ته الٽيون ڪري ڪيڏي ڇڏيندو. ٻار بدن ۾ ڳرندو ويندو، ان لاءِ:

(۱) ٻار کي ڪنهن ڏاهيءَ مائيءَ وٽ وٺي وڃبو، جا اولڙي جو هٿ هڻي سگهندي هجي. اها مائي ست اگر ڪٽي، ان ۾ پرڻ جي چوٿائيءَ جي ترڪي تي يا زناني جُتي جي پادر جي ترڪي تي هڪ اگر سان (+) منڌيڙي جو نشان ڪري، اهو نشان ٿيل پاسو مريض جي سڄي ڳل ۽ نراڙ تي لڳائيندي ۽ هر هر پيري چوندي ته "اولڙو پچي" ته مريض چوندو ته "پلي پچي." ٻر جي ٻار ننڍو هوندو ته سندس ماءُ، جا ٻار کي هنج ۾ جهلي ويٺي هوندي، اها چوندي ته "پلي پچي." ٻوءِ پيو اگر ڪٽي ساڳيو نشان ڪري، مريض جي پاٺن، نوڙين، ڪراڙن، آڱرين تي لائيندي؛ ٽئين اگر سان نشان ڪري ڪنڌ جا ٻئي پاسا، ٻُنن ۽ چيلهه تي لائيندي؛ چوٿين اگر سان نشان ڪري، سيني، هنڌين ۽ پيٽ تي؛ پنجين سان نشان ڪري، ساڄي پاسي ستر، ٻني ۽ پير جي آڙي تي لائيندي؛ ڇهين سان کاٻي پاسي جي ستر، ٻني ۽ پير جي ترڪي تي لائيندي ۽ ستين سان نشان ڪري ڪُڇن ۽ بغلن تي لائيندي. اهڙيءَ طرح هي سوڻ صبح، منجهند ۽

شام تي ٻي دفعا، يا صبح شام تي ٻه دفعا کپو آهي. ائين ڪرڻ سان فائدو ٿي ويندو.

هيريٺو- آرسي سج ڏانهن ڪرڻ سان جو عڪس ٿيندو آهي، اهو ٻار ڏٺو، يا هڪ چنڪمرو جيت (جنهن کي ٻ. مريٺو چئبو آهي) ٻار ڏٺو ته مريٺو ٿي پوندو.

هن ۾ ٻار بي هوش ٿي ويندو ۽ ڏندڻ ٻجهي ويندا، جنهن کي "ڏنت سُوڪ" چئبو آهي. مريٺي جي علاج لاءِ هن طرح سوڻ ڪما آهن:

(۱) سرميداڻيءَ جي سرائي ڏندن جي وچ ۾ وجهي، زور ڏيئي، ٻيئي جاڙيون هڪٻئي کان جدا ڪجن. هن کي "ڏندڻ ڀڃڻ" چئبو آهي.

(۲) ڪپڙي جي ليري رنگ جي اڱڙي ڪول وٺي، لٺ والگر ٺاهي، هڪ ڇيڙو دکائي، ڦوڪ ڏيئي، چڱيءَ طرح ساڙي، مريض جي تراڙ جي وچ تي ڏمپ ڏجي، ڪياڙيءَ تي ٻه ڏامپ ڏجي. بيمار جي هٿن، پيرن ۽ ترين تي ڪڙي تيل سان مالش ڪجي.

ساڳي- بخار جي ڪري يا بدن ۾ ضعيفائي سبب سائي (ساوڪ) ٿيندي آهي. ان ۾ بيمار ڳرندو ويندو، اکيون ليريون ٿي وينديون، پيشاب جو رنگ پيلو ٿي ويندو، ان لاءِ:

(۱) جوئر جي اٽي جو سيرو يا مالي پچائي، صبح شام کارائجي، يا جوئر جي اٽي جو ٿلهو روٽلو، جنهن کي "ڪپرو" چون، چلهه ۾ يا تاندن جي وچ تي رکي، مٿان ٻه تاندا ڏيئي ڇڏبا، ٿوري دير بعد پچي پوندو. ڪڏي، چنڊي، صفا ڪري کارائجي.

(۲) صبح شام جهاڙ وجهائڻي آهي. ٻڪرن تي ٽيٽڙ هٿي کارائبا آهن. پائڻ واري سٿڻ، چولي يا گندي تي ٽيٽو وجهرائي پارائبو آهي.

(٣) مريض جو پيشاب ننڊ جي اوٺيءَ ۾ وڃهي، پڪريءَ ۾ ٿي ڦولهڙين جو پڳ ڪري جلائي ان تي رکي ڇڏجي ته گرم پيو ٿئي. ڦولهڙيون سڙي وڃن ته پيون وڃهڻ، مريض هر وقت ان ۾ پيشاب ڪندو رهي. پنج، ست-ڏهه ڏينهن، يا جيستائين فائدو ٿئي، تيستائين ائين ڪجي.

ٻ.ڇ.ٿ - ٻهراڙيءَ ۾ زالون ٻارن کي ماٺ ڪرائڻ لاءِ ڊپ وجهنديون آهن. مثلاً ٻار رئندو ته چونديون، "ماٺ ڪر ٻاگهڙ ٿي اچي، ٻائو ٿو اچي، يا فلاڻو ٻار رلو تنهن کي ٻاگهڙ کڻي ويٺي وغيره"، ته ٻار ڊپ جي ڪري ماٺ ڪندو آهي. يا ڪي مائٽ ڪن خاص جاين بابت گهر ۾ ڳالهيون ڪندا آهن ته "فلاڻي هنڌ، جاءِ يا وڻ ۾ جن آهي." ٻار اهي ڳالهيون ٻڌندا آهن ۽ انهن جي دل تي اثر ٿي ويندو آهي. پوءِ جي اتفاق سان انهيءَ جاءِ وٽان لنگهندا ته ازخود دل ۾ ڊپ پيدا ٿيندو ۽ بعضي ان جي اثر ڪري بيمار ٿي پوندا آهن، يا رات جو اوچتو ڪا ڪاري شيءِ ڏٺائون ته ڊڄي ويندا. ڪي مائٽ ٻار کي ماٺ ڪرائڻ لاءِ ٻلا وانگر ڦوڪار ڪندا آهن يا ڪي لڪي لڪي ٻلي يا ڪتي وانگر آواز ڪندا آهن. ۽ پوءِ اهو ڊپ ٻار جي دل ۾ پڪو ٿي ويندو آهي ۽ اهو اثر دل تي هوندو آهي، تنهنڪري بعضي ننڊ ۾ سنل ٻار اوچتو رڙيون ڪري اٿندو آهي ۽ بيمار ٿي پوندو آهي، يا اوچتو ڪنهن شيءِ جي ڏسڻ سان ڊپ ٿئي، جنهنڪري ڇرڪ لڳي ويندو آهي. ان لاءِ زالون هڪ سوڻ ڪنديون آهن، جنهن کي "کهڙلو" چون. [جنهن جو بيان اڳيان ۾ "ڀرم يا وهم" ۾ ڪيو ويو آهي.]

ڪن ٻارن جي عادت ٿيندي آهي جو ننڊ مان ڇرڪ ڀري اٿندا آهن ۽ رئندا آهن. ان لاءِ ڪنهن ٽوڻڪائيءَ کان ڌاڳو وٺائي پائبو آهي، يا اهو ڌاڳو ڇمڙي جي تعويذ ۾ وجهي ڳچيءَ ۾ پائي ڇڏبو؛ يا ست سڳيون ڪوڏيون هٿ ڪري ٻڌائي

(ڏيٺو هٿائي) هار والنگر ٽاهي ٻچيءَ ۾ ٻڌي ڇڏيون، يا ٻڪهڙ جي ڪل ٻينگهي جي کهوڙيءَ ۾ ٻڌي ڇڏيندا آهن، يا ٻار جي سيرانديءَ ڪان رکي ڇڏيندا آهن، يا جُتيءَ جو ٻاڍر رات جو سمهڻ وقت سيراندي ڪان ائين ڪري رکبو آهي. ڳڪهه ٻکي (چهرو) جي ڪنڀ جو ٽڪر تعويذ ۾ وجهي ٻچيءَ ۾ ٻڌبو آهي. لوهه جو چلو ٽهرائي چيچ ۾ ٻڌجي.

نَظَرَ — هي هڪ اهڙو اثر آهي، جنهن جو ڳوٺاڻن کي بلڪل گهڻو ڏپ آهي. ڪي ڪي اهڙا ماڻهو ٿيندا آهن، جن جي بدنظر جو اثر ٿيندو آهي يا ڪن ۾ موروثي اثر هوندو آهي. ماڻهن جو عقيدو آهي ته جنهن لنيهڻ ۾ ڪرفتي ڪاڏي هوندي، ان جي نظر لڳندي آهي. نظر جو اثر يڪدم ٿيندو آهي. ماڻهو ۽ جانور ته ڇڏيو، پر بيجان شين تي به اثر ٿيندو آهي. چوندا آهن ته ”بدنظر پٿر به ڀوڙي وجهي.“ ڪا عمدي شيءِ هوندي، پلو ۽ ٽڪو وهٽ هوندو، ماڻهو ڪپڙي لٽي ٽهيل هوندو يا سٺو طعام يا شيءِ پيو کائيندو ته ان حالت ۾ بدنظر جو اثر ٿي پوندو آهي، جنهنڪري شيءِ ۾ ڪو عيب ٿي پوندو، يا ڀڄي پوندي، وهٽ يا ماڻهو هوندو ته بيمار ٿي پوندو، بعضي مري به ويندو. ان لاءِ ڳوٺاڻن وٽ ڪئين ٽوٽڪا آهن، جن مان چند هيٺ ڏجن ٿا:

(١) جي خبر پئجي وڃي ته فلاڻي جي نظر لڳي آهي (نظر هڻڻ وارن کي ڳوٺاڻا سڃاڻي وٺندا آهن، ڪن کي موروثي اثر ڪري، ۽ ڪن کي حالتن جي اهڃاڻ مان) ته ان کان ڏاڳو وٺائي ٻڌجي. يا هن جون اکيون ٻاٽيءَ سان ڌوئي ان مان ٿورو ڍُڪ مريض کي پيارجي يا ڇنڊو هڻجي.

(٢) ٻارن کي بدنظر کان بچائڻ لاءِ زالون ڇا ڪنديون آهن جو وهنجاري سهنجاري، نوان ڪپڙا پارائي، ٻاهر روانو ڪنديون آهن، ته انهن کي ڏپ هوندو ته متان ڪنهن جي

نظر نه لڳيس. ان لاءِ ٻار جي ڳراٽ تي ٽورو ڪارو داغ هڻي ڇڏيندا هون آهن. ائين ڪرڻ ڪري ٻار تي بدنظر جو اثر نه ٿيندو.

(٣) جڏهن ڪو ماڻهو، ڪنهن شيءِ يا ساهه واري ڏي گهڻو نهاريندو ته سهي ڪندا ته هن جي مٿان نظر لڳي. ان حالت ۾ نظر هڻڻ واري ماڻهوءَ جي اُٿڻ بعد، هن جي ڏائي ڀمبر جي هيٺان واري مٽي کڻي، شيءِ جي مٿان گهوري اُڇلائي ڇڏيندا.

(٤) اهڙا ڦيٽا وجهندڙ ٿيندا آهن، جن کان ڦيٽو وجهائيندا يا ٻانڀيءَ تي ڦيٽو وجهرائي ان مان ڏُڪ ٻاريندا ۽ ڇنڊا هڻندا، يا اڳوات ڪاري رنگ جي اُن جي ڏاڳي تي ڦيٽو وجهرائي ٻار جي ڳچيءَ ۾ وجهي ڇڏيندا.

(٥) ٻار جي مٿان ايائي ڳاڙها مرچ ست دفعا گهوري، باهه ۾ وجهندا. سڙڻ سان مرچن ۾ ڌپ نه ٿي ته چوندا ته ”نظر“ آهي، جنهن جو اثر بعد ۾ ازخود لهي ويندو.

(٦) ڪچي ست جو ڌاڳو ٻار جي قد جيڏو ڪيي، اٽو ڳوهي، ان مان ماڻهو جي شڪل ناهي، ان تي اهو ڌاڳو ويڙهي، چُلهه جي ڪير ۾ ٻوري ڇڏيو. جي ڌاڳو سڙي ويو ته سمجهندا ته نظر جو اثر نه آهي، پر جي ڌاڳو نه سڙيو ته سمجهيو ته بدنظر آهي، جا هاڻ لهي وئي.

(٧) ڦٽڪيءَ جو ٽڪر مريض تان گهوري رات جو چلهه ۾ وجهيو آهي. ٻيءَ صبح جو ڪڍي ڏسندا ته جنهن جي نظر هوندي ته ڦٽڪي اهڙي ئي شڪل وٺندي. ماڻهو يا ڪتي ٻلي وغيره جي، اهڙي شڪل ڦٽڪيءَ مان ٺهي پوندي. پوءِ اها ڦٽڪي ٻاهر اُڇلائي ڇڏبي آهي.

(٨) ڇتو والي تان مٽي آڻي، ست اگر، ست لوڻ جون ڪڻيون، ان ۾ وجهي، مريض مٿان گهوري، چُلهه ۾ وجهبي آهي.

(٩) ڪنهن عمدي وڻ، ٻوٽي يا ٻي ڪنهن شيءِ کي بدلڻ کان بچائڻ لاءِ، ٻرسان ٻراٽي دالڪي اولڏي رکي ڇڏيندا، يا ڪاني ڪوڙي ان ۾ ٻراٽو ڪٽيو اولڏو وجهي ڇڏيندا.

لُوءِ لڳڻ — اونهاري جو گرم هوا (لُڪ) لڳندي آهي. اُس ۾ پنڌ ڪرڻ ڪري يا منجهند جو ننڊ مان اٿي گرم پاڻي پيئڻ ڪري يا پنڌ ڪري اچڻ بعد يڪدم ٿڌي پاڻي پيئڻ سان اها ڪسر ٿي پوي آهي، جنهنڪري بدن ۾ سُستي، آرس، مٿي ۾ سُور ۽ بخار ٿي پوندو آهي. اُن لاءِ:

(١) ميٿ ۽ بصر ڪٽي، ڪٽوري ۾ ٿورو پاڻي وجهي، مٿي ٻاهر اُس ۾ رکي ڇڏجي، جيئن سج جي تپت ۽ ڪوسي هوا لڳي. صبح جو سوير بدن کي چڱيءَ طرح ملي، پوءِ سنان ڪجي. پهرئين دفعي فائدو ٿيندو نه ته ٻيو دفعو ڪجي.

چاراوگرائي — ڪوسي ۽ ٿڌي شيءِ هڪ ٻئي مٿان کائڻ ڪري چاراوگرائي ٿي پوندي آهي. هن حالت ۾ هاڻءِ ۾ وٽ پوندا، ۽ اندران پيڪ نڪري وات ۾ ايندي، جا بلڪل ڪٽي ۽ کاري لڳندي آهي ۽ وات سُڪي ويندو آهي. ماڻهو بي آرام ٿي پوندو. ذري ذري ٿڌي پاڻي پيئڻ جو خيال ڪندو. چاراوگرائي گهڻو ڪري زالن کي حمل جي وقت ٿيندي آهي. هنن جي ڪن حالتن ۾ هير ٿي پوندي آهي. ان لاءِ:

(١) ڏيگهي جو ڇيڻو ٻاري، رک کي ڇاڻي، پاڻيءَ سان ڦڪي پئجي.

(٢) سوپاريءَ جي ٽڪر چٻاڙجي ۽ وڏف چٻاڙجي.

ڪنڊڙو — ٻار کي نڙيءَ ۾ ڳوڙهي ٿي پوندي آهي، جنهنڪري اُلٽيون ٿينديون آهن. ٿڃ ڏائيندو ته اُلٽيون ٿي پونديون ۽ نڪ مان نڪرنديون. جهيڻو بخار به ٿي پوندو. ٻار اناج نه کائيندو، جي کائيندو ته هضم نه ٿيندو ۽ ٿڪي ڪري ڪڍي ڇڏيندو. ان لاءِ:

(۱) ڪي عورتون ڪنڊڙي جو ھٽ ھڻنديون آھن، يعني اھو ڳوڙھو ڦھنديون آھن. ڇا ڪنديون آھن، جو لوڻ سنھو پيھي، آگر پري ٻار جي ٽڙيءَ ۾ وجھي، ڳوڙھو پچمو آھي. ڦالڻ سان اندران گند نڪرندو.

(۲) ڦوٽو، ڦودنو ۽ اٽ جي سڙيل ڦولھڙي جي چار گھوٽي گڏي سفوف ٺاھي، ھٽ جي آگر پري، ٽڙيءَ ۾ وجھي ڳوڙھو ڦھنديون آھن. اھو ھٽ ٻہ پيرا صبح ۽ شام ھڻنديون آھن.

(۳) ڦوٽو ۽ ڦودنو گھوٽي، سنھو سفوف ڪري ٿڃ ۾ وجھي سُٽي ڏجي.

آوٽا گيري — ٻار جي ماءُ ٿڌو ڪوسو کاڌو کائي ٻار کي ٿڃ پياريندي، يا ٻار کي ٿڌو ۽ ڪوسو کاڌو کارائي، يا گھرو ڪم ڪرڻ ڪري جڏھن بدن گرم ھوندو آھي، تڏھن يڪدم ٻار کي ڌارائيندي تہ اھا ڪسر ٿيندي آھي. جنھنڪري ٻار کي اڇا بدبودار، ڏولڙي جھڙا دست ٿي پوندا آھن، کاڌو ھضم نہ ٿيندو ۽ اُلٽيون بہ ٿينديون آھن. ان لاءِ:

(۱) مالي پچائي، يڪدم پاڻيءَ ۾ ٺُسائي، ڪپڙي جي وَرَ ۾ وجھي رکي ڇڏجي. ٿوريءَ دير بعد ڪڍي کائجي تہ ٿڃ منجھي ۽ پوءِ اھا ٿڃ ڌارائجي.

(۲) رائي يعني اَھر جا داڻا ڪٽجيءَ ۾ وجھي، ٺالڊي تي ٿورو سيڪ ڏيئي ھم وزن ڪڇي رائي گڏجي. پوءِ پيھي سفوف ٺاھي ان ۾ ٿوري ۽ مکڻ جي چوٿين ڀتي جو سفوف گڏي، ٿڃ ۾ وجھي ٻار کي پيارجي.

(۳) الڇي ھڪ داڻو ڪير ۾ وجھي ڇڏجي. سيڪ بعد ڪڍي گھوٽي ٿورو سفوف ٿڃ ۾ وجھي، ماءُ جي پاتل ڪپڙي جي پلاند ۾ چاڙھي سُٽي ڏجي.

(۴) املتاس جي ڦريءَ جي وچ وارو ڪارو ڳڀ ڪڍي، ٿوري وڏف ملائي، پاڻيءَ سان گڏي ٿورو سيڪ ڏيئي چاڙھي سُٽي ڏجي.

ڏند ڪڍڻ — ننڍا ٻار ڏند ڪڍندا آهن. ٻهت ڪري نه سڀاڳا ۽ ڏيءَ ڪري ته نڀاڳا جي نشاني سمجهي آهي. ڪي چوندا آهن ته اهڙيءَ حالت ۾ ٻار جي ماءُ ٻيءَ مان ڪو مرندو. ان لاءِ:

(١) ٻار ننڍي ۾ هجي ۽ ڏند ڪري ته ان مهل هن کان پُڇجي ته ڇا کائيندين؟ جيڪڏهن ٻار ڪجهه سڀاڳا ٿي ٻوي ۽ جنهن شيءِ جو نالو وٺي ته اها کيس ڏجي، ٻر جي سڀاڳا نه ٿئي ته ٻوءِ ٿورا چانورن جا داڻا کيس وات ۾ رجهڻ. چانور اڳواٽ موجود هجن.

(٢) جنهن جاءِ ۾ ٻار ستل هجي ۽ جنهن مهل ڏند ڪري، ان مهل جاءِ جي دروازي جي چوڪٺ جي هيٺين ڪاٺي هيٺان ٻا پرسان ٿوري مٽي جي چپٽي کڻي ٻار جي ڏندن کي مهٽي ڇڏجي.

(٣) ڳوٺ جو کوهه (جو ٻار جو ڏٺل هجي). ان جي سارڻ جو پتر آڻي رکجي. [گهران نڪرڻ کان موٽي اچڻ تائين ڪنهن سان به نه ڳالهائجي.] جڏهن ٻار ڏند ڪري تڏهين يڪدم اهو پتر کڻي، ست دفعا ڏندن تي لڳائي ڇڏجي.

سُرڙو — هي ڇوڙيءَ جي بيماري، وڏن توڙي ننڍن کي ٿيندي آهي. اوچتو منهن ۽ ڳلن تي مٽي خارش ٿيندي. سور ڪونه ٿيندو ۽ منهن سُڄي پوندو آهي، ان لاءِ:

(١) سرهاڻ گهولي، سفوف ڪري، اهو منهن تي ملجي.

(٢) ڪپور ڪچرين جو هار، جنهن ۾ لعلون ۽ پشم جا ڦنڊڻ، مٽيا وڏل، ڪلابات جي پنڊين سان پڏل، جو اڪثر ميلن ۽ شهرن ۾ ٿهيل ملندو آهي، سو ڪنڌ ۾ پائجي، جيئن ان جي خوشبوءِ ايندي رهي.

(٣) مروڙو [نازبوءِ] جا پن هٿ سان مهٽي منهن تي ملجن، ۽ هٿن سان مهٽ ڏجي.

(۴) عطر يا ڪن خوشبوءِ دار شين جي خوشبوءِ لڳائجي

ڏسڪيو — هي وڏن توڙي ننڍن کي ٿيندو آهي. هي هڪ بدنظر جو قسم آهي. ماڻهو جڏهن ماني کائيندو ته پيٽ ۾ منو منو سور محسوس ڪندو، ان لاءِ:

(۱) ست لولا ڦڻائي، مٿان ڪڇي ست جا ڏاڳا وڙهي، مريض جي پيٽ تان ست دفعا اُتارِ، ست دفعا سمنا ڦيري، ٻاهر جي ڪير ۾ وجهي ڇڏجن. جيڪڏهن ڏاڳا سڙي وڃن ته سمجهبو ته بکيو ڪولهي، جي نه سڙيا ته سمجهبو ته بکيي جو اثر آهي، جو انهيءَ عمل سان ڇڏي ويندو.

پيٽڙ تپ — هڪ نه ٻئي ڏينهن جو بخار اچي، ان کي پيٽڙ تپ چئبو آهي، جو وڏن ۽ ننڍن کي ٿيندو آهي. ان لاءِ ڪيترائي ٽوٽڪا ڪندا آهن، جن مان ڪي هي آهن:

(۱) ڪپڙ جو وڻ ۽ ڪرڙ جو وڻ جي ڳنڍ پيٽل هجن ته بهتر، نه ته پرسان پيٽل هجن ته ڏينهن جو ڏسي اچجي. رات جي وقت اُپولو [يعني گهران نڪري مونئي اچي تيستائين ڪنهن سان ٻه نه ڳالهائي] تي وڃي ٻنهي وڻن مان سنهيون ڪاٺيون وٺي ٻنهني لڪ جي ٻڪهه جيترا ٻون ڪجي، ٻنهي کي ڪچي سُٽ جي ڏاڳي سان وراڪا ڏيئي، ڪنڌ ۾ ٻڌي ڇڏجي ۽ مونئي اچي سمهي رهجي. وڏو هجي ته مريض پاڻ وڃي ٻر ٻار جي حالت ۾ سندس مائٽ يا ٻيو ڪو وڃي.

(۲) رات جو سمهڻ وقت ٻه پتر اَڪي، سيرانديءَ کان رکي سمهي رهجي. صبح جو سوير اٺيا جهرڪيون ٻه اٿيون نه هجن، ان مهل اپولو تي، پتر کڻي، گهر کان ٻاهر نڪري، ٻٽ تي واريءَ جون ڍڳيون هڪٻئي کان ٻه فوٽ کن ٻري ٺاهي، انهن جي وچ ۾ هلي هڪڙو پتر هڪڙي پاسي ۽ ٻيو ٻئي پاسي اُڇلجي. وري مونئي سا ڍڳين جي وچان لنگهي اچي سمهي رهجي.

(٣) مريض رات جو کٽ تي ليٽي ۽ جنهن مهل سُتو پيو هجي، ان مهل هڪ ڪلف ڪٺي الهيءَ کٽ جي والڻ ۾ ٻائي ڇڏجي. مريض کي هن ڳالهه جي ڪڙڪ به پوڻ نه گهرجي.

(٤) مريض ٻاڻ، ٻار هجي ته سندس عزيز، اپولو تي، سج لٿي مهل ڪجهه اناج جا داڻا ۽ پاڻيءَ جو لوٽو پري، جتي کيپ جو پُولو هجي، اتي وڃي کيپ جي پرسان داڻا رکي، مٿان پاڻي هاري، پيٺل ڪپ جون ٻي ٽُڪيون (لامون) هٿ ۾ جهلي، جيئن زالون وارن جي چوٽي ڳُنڍينديون آهن، تيئن ڳٽي ماٺ ڪري موٽي اچي سمهي رهي.

(٥) شام جو مٽيءَ جو لوٽو ٺاهي، ان ۾ پير جا ست ڪنڊا لنبي، لوٽو پري، اپولو تي وڃي، سج لهڻ مهل اڪ جي پاڙ وٽ رکي موٽي اچجي.

(٦) اُٺ تي ٻه ماڻهو چڙهيل نظر اچن ته بيمار انهن کان وڃي پڇي ته "پيٽڙ تپ وارو ڇا کائي؟" انهن مان ڪو به هڪ ماڻهو جنهن شيءِ جو نالو وٺي ته اها وڃي کائجي.

(٧) ڪي ٽيڻا وجهندڙ مرد ۽ زالون پيٽڙ تپ جي آڪاڻي ڪندا آهن. رات جو ٿوري اونداهيءَ وقت بيمار ٻاڻ سان هڪ خالي سالداري ۽ مهري کڻي اهڙي ٽوڪائيءَ وٽ ويندو. آڪاڻي ڪرڻ وارو هڪ هٿ ۾ سالداري جهليندو ۽ ٻئي هٿ ۾ اَن جا داڻا جهليندو، ۽ پرسان مُهري رکندو. ٻاڻ کان ٿورو پري بيمار کي بيهرو ويهاريندو ۽ آڪاڻي شروع ڪندو، جو بيمار ويٺو ٻڌندو. جڏهن آڪاڻي پوري ٿيندي تڏهن ٽوڪائي داڻا سالداريءَ ۾ وجهي، اَن جو منهن سڳي سان ٻڌي، رکي ڇڏيندو ۽ بيمار يڪدم اٿي پنهنجي گهر ڏانهن روانو ٿيندو ۽ پٺيان هو مُهري ڳيڙڳيڙائي ڇڏيندو. بيمار پٺيان نهارڻ کان سواءِ گهر اچي سمهي رهندو. جي ننڍو ٻار هجي ته سندس مائٽ وغيره هنج تي کڻي ويندو.

(٨) جنهن مرد جي هڪ ٻيو زال مري وڃي، ۽ ٻيو ٻيو شادي ڪري، ان جي ٻڪي جي ٽوري اڳڙي ٽاري ڳڇيءَ ۾ ٻڌجي.

(٩) ورڻ جي جنهن ٽاريءَ تي ڳنگهه ٻکي (چهرو) ويٺل ڏسجي، ته ان جي ٻين جي وچ وارو ٽاريءَ جو ٽڪر ڪپي، ڏاڳي ۾ ٻڌي ڪنڌ ۾ ٻڌجي.

ليٽڙ تپ- ٻه ڏينهن رکي ٽئين ڏينهن تپ اچي، ان کي ليٽڙ تپ چوندا آهن. ان لاءِ:

(١) ڪنهن اُٺ تي ٽي ماڻهو چڙهيل ڏسجن ته بيمار ٻاڻ سان ٻيو ماڻهو وٺي وڃي، ٻاڻ نه ڪڇي. ٻيو ماڻهو انهن کان پڇي ته "ليٽڙ تپ وارو ماڻهو ڇا کائي؟" انهن مان ڪوبه ماڻهو جنهن به شيءِ جو نالو وٺي ته اها کيس کارائجي.

(٢) ڪي به ٽي ورڻ گڏ بيٺل هجن ته بهتر، نه ته هڪ ٻئي جي پرسان بيٺل هجن. جنهن ڏينهن تپ جو وارو هجي، ان ڏينهن اسر جو جهرڪين سڻتي مهل، بيمار ٻاڻ آپولو ٽي (ٻار هجي ته سندس مائٽ) ٻاڻ سان ڪچي سُٽ جو ڏاڳو ڪڻي وڃي، انهن ٽن وڻن مان سنهيون ڪانيون اٽڪل ڏيڍ اڃ جيڏيون وڍي، گڏ ڪري، مٿان ڏاڳو ويڙهي، ڪنڌ ۾ وجهي موٽي اچي سمهي رهي.

(٣) ٽن گهرن ۾ سانجهي وقت دالڪيون چڙهيل هجن ته اپولو ٽي اٺو ڳوهي مالي ٿاڻي ٻنهنجي گهر واري دالڪيءَ ۾ وجهي. هڪ ٻڙ ٻيپي ته مالي ڪيڏي ٽالهيءَ ۾ وجهي ٻئي گهر وڃي، اتي دالڪيءَ ۾ ٻيو ڪچو ٻڙ رکجي. پڇڻ بعد اتان ڪيڏي ٽالهيءَ ۾ وجهي وري ٽئين گهر وڃي ۽ ان دالڪيءَ ۾ ماليءَ جو ٻهرٻون ٻاسو وجهي. پڇڻ بعد اتان ڪيڏي، ٽالهيءَ ۾ رکي گهر ڪڻي اچي. ڪيهه وجهي ٻهني، جيتري وڻي اوتري کائي سمهي رهجي.

(۴) سنهي جون لن سالن جون سٽ جهوليون ڦولهڙيون آڻي، ٽڪر ۾ رکي ساڙي، ان جي رک جا ست وزن ڪري ڦڪي ونجي. ڏينهن ۾ صبح، منجهند ۽ شام، ٽي دفعا ونجن.

(۵) گانءِ جو لن سالن جو جهولو چيڙو ساڙي، ان جي رکيا سان لن سالن جو ٻراٽو ٿورو گڏ ملائي، ٽي گوريون ٺاهي صبح، منجهند ۽ شام جو ٻاڪيءَ سان ونجن.

چور تپ- رات جو تپ اچي ته ان کي 'چور تپ' چون، ان لاءِ:

(۱) چور ماڪوڙءَ کان ڏاڪو وڻائي ٻڌجي.

(۲) گگهه ٻکي رات جو جنهن مهل ٻولي ڪري، ان مهل ڏاڪي ۾ ڳنڍيون ڏجن، جيتريون ڏينهي سگهجن، وڌ ۾ وڌ ڳنڍيون ست ڏجن. پوءِ اهو ڏاڪو ڳچيءَ ۾ ٻڌجي.

آڏيڙي- اڪ جي ٻردي ۾ بعضي مٿان يا هيٺان ڳوڙهي ٿيندي آهي، جنهن کي 'آڏيڙي' چئبو آهي، ان لاءِ:

(۱) جو مرد ۾ ڏالون ٻرٽيل هجي (اهي جيٺريون هجن يا مثل ان سان واسطو ڪوئي.) ان جي اڱرط مان اڱر آڻي، ٻاڪيءَ ۾ گهولي، آڙيءَ تي لائجي.

(۲) مٽيءَ جي ڪچي پٽ جي راڪي ۾ ڪو اڱر هجي ته اهو ٻاڪيءَ ۾ گهولي لائجي.

(۳) ڪوريئڙيءَ جي اڇي جاري آڙيءَ تي چنبڙائجي.

(۴) لڪرط واري ڪاري مس آڙيءَ تي لائجي.

(۵) جهوليون سڙيل سوپاريون گهولي آڙيءَ تي ڦلجن.

(۶) ٻه گهر ٻرٽيل مرد جي گهر جي لوڙهي يا پٽ کي رات جو ڪاٺيءَ سان ڪُٽجي.

(۷) ٻئوهه جي ٻولي جي ڪاٺي وڍي ان جو ڏنڊط ڪجي. حاجت ضروري کان فارغ ٿي اهو ڏنڊط ڪرڻتي ۾ ڪوڙي ڇڏجي.

(٨) ٻير جا ست ٻڻ آڻي، هڪڙو ٻڻ آنڙيءَ تي لائي، ڪنڌي ۾ ٻوليندو وڃجي. ست ئي ٻڻ ٻوئي گهر ۾ اوڻ واري ٿاڻ ۾ وجهي ڇڏجن. ٻڻ سڪندا ته آنڙيءَ ۾ فائدو ٿي ويندو.

واهيل- هوا جي لڳڻ ڪري اک ۾ بعضي ڪو پتر اڏامي پوندو آهي، الڪري اندرئين پردي ۾ لٿيو گوڙهو ٿي پوندو آهي، جو ڏاڍو ٻيو ڪنڪندو آهي ۽ ماڻهوءَ کي بي آرام ڪري ڇڏيندو آهي، ان لاءِ:

(١) اک جو پردو ڪٽي، واهل واري هنڌ هڪ چالور وجهي اک بند ڪري، سمهي رهجي. ڪلاڪ ٻن اندر فائدو ٿي پوندو.

(٢) والو يا ٻنڙو (ڀاڻو زيور) ڪٽي ٽڪرجي پڪڻ ۾ پاٽي وجهي، ان ۾ والي جي تند ٻسائي، اک جو پردو هٿ سان ٻتي، گوڙهي تي ٿورو ٿورو زور سان ڦيريندو وڃجي ۽ هر هڪ دفعي چوندو وڃجي ته "واهل پچي" ته بيمار ورائي ڏيندو ته "پلي پچي." اهڙيءَ طرح ست دفعا ڪجي، ۽ ڪوسي ڪير اکڙيءَ ۾ وجهي، مٿان ٽاڪور ڪري، سيڪ ڏجي.

ٽپوڪڙ ٻار- جي ڀيرين لمبروار ٽي ڇوڪريون ڄمن ۽ چوٿون ڇوڪرو، يا ڀيرئين ٽي ڇوڪرا ڄمن ۽ چوٿين ڇوڪري ڄمي، ته ان چوٿين ٻار کي "ٽپوڪڙ ٻار" چئبو آهي. اهڙو ٻار شيطالي سڀاءَ جو ٿيندو ۽ روئندڙ ۽ آڙو ڪندڙ به ٿيندو، ان لاءِ:-

(١) ڄمڻ وقت سڳي ڀڳي [جي نه هجي ته پيڻ يا چاچي] سنڌل ٻار جي پاسي ۾ ناڙبل جهلي، پنهي هٿن جي زور سان پچي وڃل عورتن کي ورهائي ڏئي.

(٢) ڇوڪرو هجي ته ٽن سالن تائين ننڍڪو ٻڌڻ لاءِ نه ڏجي.
(٣) ٻار جو نڪ ٽوپو آهي ۽ ابتائي مهينن تائين ٻار ساڳئي ڄمڻ واري جاءِ ۾ رهي، ٻي جاءِ ۾ وٺي نه وڃجي.

ٻلباڇيءَ جو ٻار- هڪڙو ٻار مري وڃي ان بعد جو ٻار ڄمي ته ان کي ٻلباڇي جو ٻار چئبو آهي، جو ڪروڌ ٿيندو ۽ ماءُ-پيءُ لاءِ نياڳو سمجهبو آهي. ان لاءِ:
(١) ٻار ڄمڻ وقت شروعات ۾ ڪُتن، پکڙا يا پصر جا لڪرا ڳاڙها مرچ وجهي ورهائجن.
(٢) ٻار جو ڄمڻ شرط نڪ ٽوپي چڏبو آهي. ڪجهه ڏينهن بعد جي ڪاڻ چنچ ڳوٺ ۾ اچي ته انهن جائين کان، نه ته ڳوٺ جي ماڻهن کان پئسو، ٽڪو يا آنو وغيره وٺي گڏ ڪري هڪ پئسو ڪنهن پنکي جي گهران آڻي، انهن پئسن جو سون وٺي سنهي تند ٺهرائي، نڪ ۾ چلي وانگر وجهي ڇڏجي. ٻار ڇهن سالن جو ٿئي ته ڪيڏي ڇڏجي.
(٣) جڏهن ابتائي مهينن جو ٻار ٿئي، تڏهن چار سنهيون ڪڙيون چانديءَ جون ٺهرائي، ٻنهي هٿن ۽ پيرن ۾ پارائجن.
(٤) حلال هرڻ يا حلال ڇيلي جي رڳيل کل جا سنهڙا ڪشا ٺهرائي، هٿن ۽ پيرن ۾ ٻڌجن. ٻن-ٽن مهينن جو ٻار ٿئي ته ٽوڙي ڇڏجن.

ٻار نه ٻچڻ- اڪثر ڪيترن کي ٻار ڄمندا آهن، پر بچندا ڪونه آهن. ٿڪڙو يا ديرسان مري ويندا آهن. ان لاءِ:
(١) ڪنهن سهاڳڻ يا ٿڌي پيٽ واري زال (جنهن جو اولاد ڪڏهن به مئو نه هجي) کان سندس پائڻ واري ڪپڙي جو ڪجهه لڪر آڻي، ان جو پوتڙو ٺاهي اڳوات رکجي. ٻار ڄمي ته يڪدم صفا ڪري ان ۾ ويڙهجي ۽ اهو پوتڙو استعمال ڪندو رهجي، جيستائين ڦاٽي وڃي.

(٢) جنهن جاءِ ۾ ٻار ڄمي، ان ۾ دري هجي ته واهه، نه ته هتڙاڏو دري نهرائجي. هڪ سهاڳڻ زال کي جاءِ جي ٻاهران ويهارجي. ٻار جي ڄمڻ وقت ناڙو موڙي، ٻوٽڙي ۾ ويڙهي دريءَ مان لنگهائي، ٻاهر ويٺل زال کي ڏجي جا ڪٽي جاءِ جي دروازي وٽ اچي چوندي ته: "آءٌ ٻار وڪڻان ٿي ڪنهن کي وٺڻو هجي ته وٺو" ته ٻار جي ماءُ چوندي ته، "آءٌ ٿي وٺان" ۽ لوڻ جا داڻا ڪٽي، هن کي ڏيئي ٻار وٺندي.

(٣) ٿي سگهي ته ٻار جو ننڍي هوندي عرف مٽائو ڪري ڇڏجي.

(٤) ٻڌل پيڙيءَ جي لوهه جي ڪِلي جو ٽڪر آڻي، لوهار کان ننڍي ڪڙي نهرائي، ٻار جي پير ۾ پارائجي.

ٻادِي- اوچتو ٻادي ٿيڻ ڪري اوڪرايون اينديون آهن، پيٽ اڦرجي پوندو آهي، جنهڪري ماڻهو بي آرام ٿيندو آهي. ان لاءِ:

(١) مريض کي اوندو سمهاري، پٺن کي هٿن سان اُبتي سبتي مهٽ ڏجي.

(٢) ٻنهي هٿن سان پٺي جي ڪنڊي ۽ پاسرين کي مهٽجي.

(٣) ننڍي ٻار کي پٺين، سٿرن ۽ چيلهه تي چاڙهي لتاڙائجي.

(٤) وڏف، ڦوٽا ۽ جوهر جون ٽڪيون کارائجن، هيڱ يا ڪومادر سنهو ڪُٽي ڦڪي ڏجي.

(٥) پيٽ کي هٿ سان اُبتو سبتو ۽ پاسيرو آيجي.

چاپاڪو- هي وڏن ۽ ننڍن کي ٿيندو آهي، پهريائين بدن ۾ خارش ٿيندي، ان بعد بدن تي وڏيون ۽ ننڍيون ڦرڙيون ٿي پونديون آهن. ان لاءِ:

(١) چاپاڪو پڪي ماري، ان جو رت پاڻيءَ ۾ گڏي، مريض کي وهنجارجي.

(٢) مريض کي اوندو سمهاري، جنهن ماڻهو جي هٿ جي آڱرين، ڏسٽي ۽ چيچ جا ڇيڙا مٿين ٻاسي ٻاڻ ۾ ملن، ته اهو ماڻهو مريض جي ٻنيءَ جي ڪنڌي تي ست دفعا آڱريون ملائي ٻئي هٿ ڦيرائي.

سيبئوڪيري - هي مرض وڏن ۽ ننڍن کي ٿيندو آهي، بدن ۾ تمام گهڻي خارش ٿيندي آهي، دل ڪچي ٿيندي، ماڻهو بي آرام ٿي پوندو ۽ ڪڏهن ڪڏهن بدن ڳاڙهو ڪري ڇڏيندو. ان لاءِ:

(١) جي ازخود الٽي ٿئي ته چڱو، نه ته آڱر ڪاڪڙي ۾ وجهي يا ٻئي ڪنهن نموني الٽي ڪرائجي.

(٢) اولي گرم ڪپڙي ۾ مريض کي ويڙهي سمهارجي.

(٣) ياماسو (هڪ قسم جو ڪنڊن وارو ٻوٽو ٿيندو آهي) ٻاڻيءَ ۾ وجهي ڪاڙهي، ڇاڻي، ٺاري، ان سان مريض کي وهنجارجي.

ڇانءِ - هي بيماري جانورن، اٺ، ٻڪري ۽ ڪتي کي ٿيندي آهي. هي وچڙندڙ آهي. ڪنهن اهڙي جانور تي چڙهڻ يا انهيءَ هنڌ ويهڻ يا هٿ لائڻ سان ماڻهو کي به ٿي پوندي آهي. بدن تي سنهيون سنهيون ڦرڙيون ٿينديون آهن، جن ۾ خارش ٿيندي آهي. ڪنهن سان هڪڙيون ڦسنديون ته ٻيون ٿينديون. اهڙيءَ طرح اهو مرض شروع ٿيندو. ماڻهو ڪڏهن ڪڏهن ڪک ٿي پوندو. ان لاءِ:

(١) ڪڙي تيل ۾ لوڻ گهوري سنهو ڪري، ملائي بدن کي خوب مالش ڪجي جيئن ڦرڙيون ڦسي پون. ٿورو چنڪندو پر ان جو خيال نه ڪجي. پوءِ ٻه-ٽي ڪلاڪ سج جي اُس ۾ ويٺو رهجي، ان بعد غسل ڪجي. اهڙيءَ طرح ٽي-چار دفعا روزانو ڪجي.

(٢) ٻانهه وارن جانورن جو سڪل اوجهه ساڙي، ان جي رک بدن کي ملجي.

ڏندين. ڏندن نڪرڻ مهل ڪن ڪن ٻارن کي اپچا بدبودار دست ٿي پوندا آهن، جنهنڪري ٻار بدن ۾ ڪِرندو ويندو آهي. ان لاءِ:

(۱) ڏندن اچڻ وقت اڳواٽ ٻار جي ٻڌي سهائي آچر جي ڏينهن، ساڄي هٿ جي ڏسڻي آڱر ٻار جي وات ۾ ڦيري ڇڏجي ته ڏندن اچڻ وقت تڪليف ڪانه ٿيندي؛

ڏند گهڻو ڪري، ٻهراڙين هيٺين جاڙيءَ ۾ ايندا آهن، ۽ ڪن کي ٻهراڙين مٿين جاڙيءَ ۾ ايندا آهن. اهڙيءَ حالت ۾ چئبو آهي ته ٻار جي مامي لاءِ تڪليف جو باعث آهي. ان لاءِ:

(۲) ڪنجهي جي ننڍي وٽي ترن سان پري، مٿان ٿامي جو ٻسو رکي، سهائي آچر جي ڏينهن، مامو ٻار کي ڏيئي ڇڏي.

ڪنڌيون ۽ ڪاڪڙو. گرميءَ جي اثر ڪري يا مٿي تي گهڻي ٻار ڪڍڻ ڪري ڪاڪڙو لهي پوندو آهي ۽ هر هر ٻلڪل گهڻي ڪنگهه ٿيندي آهي. ماڻهو بي آرام هوندو ۽ بدن ۾ ڪِرندو ويندو. ڪن جون ڪنڌيون خراب رت سان پُرجي سُڄي پونديون آهن، جنهنڪري به ساڳي تڪليف ٿيندي آهي. اهڙي حالتن ۾ ڊاڪٽر وٽ وڃڻ ضروري آهي، پر غريب ماڻهو خرچ نه هلڻ ڪري، هيٺيان ٽوٽڪا ڪندا آهن:

(۱) صبح جو هٿ جي آڱوٺي سان ڪاڪڙي کي ٻه-ٽي دفعا مٿي زور ڏيو آهي. ٻاٽيءَ سان ٻه-ٽي گرڙيون ڪري، آڱوٺو ڌوئي، زور ڏجي. روز ٻه-ٽي دفعا ائين ڪجي. ٽن ڇهن ڏينهن ۾ فائدو ٿي ويندو. اهو عمل هر ڪو پاڻ ڪري سگهي ٿو؛ نه ته ڪنهن ڏاهي کان ڪرائجي.

(۲) ٻاٽيءَ ۾ لوڻ وجهي روز ٻه-ٽي دفعا غرغرا ڪجن.

(۳) ڪاٻار جا وار صفا ڪرائي، مکڻ رکي، مٿان ڪپهه جو ٻهو ڏيئي ڇڏجي. ٻئي-ٽئين ڏينهن ائين ڪجي. هن کي مکڻ جي پٽي چئبو آهي.

(۴) لوڻ جو ڪڙو وات ۾ وجهي آهستي آهستي چوسجي.

(۵) ڳوڙ وکر، سينهڙو، ڏودلو، ڪنؤر، اُٺ جو ڏولهڙو، ميٿ، ڪنڊي جا ٻن، نر ڏونو، ننڍيا ڏوڙا، سڀ سنها ڪٽي، ڪپڙڇاڻ ڪري، ماکيءَ سان گهوٽي، ضماد ٺاهي، ڪاٻار تان وار لاهي، مٿان ٻڌي ڇڏجي. اها ٻڌي چنبڙي ويندي ۽ ٽن - چئن ڏينهن بعد وار اچڻ ڪري پاڻيهي لهي ويندي. ۾-ٽي ڀيرون ڇاڙهڻ نه فائدو ٿي ويندو.

(٦) ڪلمن جي خرابي هجي ته هٿ جي آڱر سان زور ڏيئي ڦهڻي، خراب رت ڪڍي ڇڏجي.

(٧) اهڙيءَ حالت ۾ هٿن جي آڱوٺن ۽ ڏسڻي آڱر جي وچ ۾ ڳوڙهيون ٿي پونديون آهن، سي زور ڏيئي پيچجن.

واڳي گولو - اوچتو ڪا منحوس خبر ٻڌڻ، يا ڇرڪ کائڻ، يا ڪنهن حادثي جي ڪري، پيٽ ۾ هنيانءَ جي هيٺان ڳوڙهو ٿي پوندو آهي، جنهن ڪري ماڻهو بي آرام ٿيندو، اناج نه وڻندو، مٿي ۽ ٻنهي ۾ سور رهندو. جيستائين علاج نه ڪبو تيستائين ماڻهو بدن ۾ ڳرندو ويندو. هيءَ بيماري وڏن ڪي پڻ ٿيندي آهي. ان لاءِ:

(۱) مريض کي سنئون سمهاري، پيٽ کي هٿ سان آڊي، ڳوڙهي کي هيٺ لاهي، دُن تي آڻجي. اتي اچڻ بعد فائدو ٿي پوندو.

(۲) ڏونگ جون لاسڻون گرم ڪري، ڪپڙي ۾ ويڙهي پيٽ تي ٻڌجن.

(۳) اجمو (جاڻ) ڪٽي، ڪنڊ وجهي، ڪجهه ملائي چٽجي.

(۴) سُڪل ڪارا ڇهڙ رڌي کارائجن.

(۵) مريض کي ڪا حادثي جهڙي خبر نه ٻڌائجي.

چرڪ ڪاڻ - ننڍا ٻار رات جو ننڊ ۾ سُتل، اوچتو چرڪ ڪائي روئي اُٿندا آهن، ان لاءِ :-

(١) سمهڻ مهل سندن جُتيءَ جا ٻادر، رات جو سيرانديءَ کان ابتا ڪري رکجن.

(٢) رات جو ستل ٻار جي ماءُ جي ڪنجري، ابتي ڪري رکجي.

(٣) لوهه جو ڇلو ٺهرائي ٻار جي ڇيچ ۾ ٻارائجي.

(٤) ٻکهڙ جي ڪل جو ٽڪر، ڳچيءَ ۾ ٻارائجي.

ڪَرَ ٽيو - هي وچڙندڙ بيماري آهي، جا هڪڙي کان ٻئي ٻار کي ٿيندي آهي. اڪثر ٻارهن سالن تائين عمر واري ٻار کي ٿيندي آهي. هن ۾ ڪنگهه تمام گهڻي ٿيندي آهي، ڪنهن ڪنهن وقت ته ٻار کي "تائيمن" اچي ويندي آهي. ٻار ڳرندو ويندو ۽ الٽيون ٿينديون. هي بيماري ايائي مهنا هلندي آهي. جي شروعات سهائي ٻڪ ۾ ٿي ته اونداهي ٻڪ ۾، ۽ جي اونداهي ٻڪ ۾ ٿي ته سهائي ٻڪ ۾ زور وٺندي آهي. ان لاءِ :-

(١) سهائي آچر جي ڏينهن، ٻار کي هڪ سؤ سالن کان ڪنديءَ جي بيٺل وڻ جي ٻاڙ جي هيٺان لنگهائجي. اڪثر اهڙن جهوڙن وڻن جون ٻاڙون ٻاهر نڪتل هونديون آهن، نه ته ڪوٺي ظاهر ڪجن، ۽ وڻ جو چوڏو آڻي، ڌاڳي ۾ ٻوئي ٻار جي ڳچيءَ ۾ ٻڌجي.

(٢) سهائي آچر جي ڏينهن، ٻار جي ماءُ، گهرن جي پرسان جتي اڪثر ڀهراڙيءَ جون زالون گهر جو ڀُهر (ڪچرو) اڇلائينديون آهن، اتي وڃي جيڪا نه ٻرائي اڳڙي هٿ اچي، اها آڻي، ان جو ٽڪر ٻنهنجي ڇُنيءَ ۾ چتيءَ والڪر لڳائي ڇڏي ۽ هڪ ٽڪر ٻار جي چولي تي چتيءَ والڪر لڳائي.

(٣) نورٻٽڙو ماري، رڌي، ان جي ٻار کي سُتي ڏجي.

(٤) حاري گڏهه جي کير جي سُتي ڏجي.

(٥) ڪٽڪ جي اٽي کي ڳڙ ۽ ٻاٽيءَ ۾ ڳوهي، لولا ٺاهي، ڪڙو تيل ساڙي، ان ۾ تري رکجن، جي وقت بوقت ٻار کي کارائجن.

(٦) ٻار کي گيهه، لسي ۽ کنڊ نه کارائجي، ۽ رات جو ٻاهر وِلهه ۾ نه سمهارجي.

ڪنڇوارڙي- ڪنڇ ۾ ڳوڙهي ٿيندي آهي، جنهن ڪري سور ٿي پوندو آهي ۽ ٻالهن کي چوري به نه سگهبو آهي. ان لاءِ:

(١) ڪڻڪ ۽ سڻڌي تماڪ گهوٽي، لپري تيار ڪري ٻڌجي.

(٢) ڳوڙهيءَ تي ٿوري ٽُڪ لائي. مٿان ڪوريڙي جي اڇي جاري چنبڙائجي.

(٣) ڏيڏر جهلي، جيترو ڳوڙهيءَ تي ٻڌي ڇڏجي، جيئن هُو ان تي پيشاب ڪري، ان بعد ڇوڙي ڇڏجي.

(٤) ڪاربهر لالڪ جي اڇي کل ٿوري ٽُڪ ڏيئي چنبڙائجي.

(٥) ڳگر گهوٽي، صابڻ جي ڳجهيءَ سان ملائي، ڪپهه جو ٽُهو ٻوڙي مٿان رکجي.

رائين جهائين- ٻار جي ڄمڻ بعد، هڪ سال جي اندر جيڪڏهن مائٽن جي ڳوٺ کان وڃڻ ڪري ٻاهر ويٺو هيو ته مائٽن جو عقيدو آهي ته ٻار سياءُ جو ٽيسر ٿيندو ۽ آڙو ڪندو، ان لاءِ:

(١) ماءُ ٻار کي هنج ۾ کڻي، گهر جي دروازي جي ٻاهران ويهي. ٻي زال، چار لنڊيون ٿيڪ رهون ۽ اوترا ڪيڙ جا ٽِن کڻي، هڪ ليڪري ۽ هڪ ٽِن ٻار تان گهوري، هڪ طرف اُڇلائي. اهڙيءَ طرح واري سان ڇئني ڏسئن (طرفن) ڏي اُڇلائي. گهورڻ بعد، ”رائين جهائين جهنگ ۾، مينو ماءُ جي هنج ۾“ لفظ چوڻ گهرجن. ائين ٻلي ٻار کي ڪتي نه وٺي وڃي ته مٿس ڪو اثر نه ٿيندو.

گھوڪو لڳڻ- جي اڪ تي اوچتو ٽولڻ يا ٻيو ڪو هلڪو ڌڪ لڳي ويو ته چوندا ته گھوڪو لڳو آهي، اهڙيءَ حالت ۾ ٿورو وقت اک ۾ هلڪو درد محسوس ٿيندو آهي، ۽ اک ٻتي نه سگھبي آهي، ان لاءِ:

(١) اک تي ڪپڙو ڏيئي مٿان ست ٿڌوڪون ڏيئي ٻوءِ چوندا ته هاڻي اک ٻتي نهار. ڪپڙو گرم ڪري ان سان سيڪ ڏيندا.

(٢) ڪجهه ڏاڍيرو ڌڪ هوندو ته چُلهه جي ڪوسي ڪير ڪپڙي ۾ وجهي مٿان ٻڌجي يا ان سان سيڪ ڪندو رهجي.

باب ايڪيهون

هندو مسلم اتحاد

سچي ٿر ۾ هندو مسلمان شهرن توڙي ٻهراڙين ۾ گڏ رهيا پيا آهن. ڪٿي گهڻو راڄ هندن جو ته مسلمانن جا ٻه-چار گهر، ۽ ڪٿي وري گهڻو راڄ مسلمانن جو ته هندن جا فقط ٻه-چار گهر. شهرن ۾ هندو گهڻائيءَ ۾ آهن ۽ مسلمان ٿورائيءَ ۾، پر ٻهراڙين ۾ ڪي ڪي مسلمانن جون بستيون وڏيون آهن ۽ ڳوٺ ئي سندن آهن. اتي هندن جا ڪٿي گهڻيرا ۽ ڪٿي فقط ٿورا گهر هوندا آهن، پر پاڻ ۾ اهڙيءَ طرح ٺهيا ويٺا آهن جو ڄڻ ته سڀئي ساڳئي ڪٽنب جا ڀاتي آهن. ميٺ محبت، ساز سلوڪ، ايڪو ۽ الفت اهڙو اٿن، جو ڏاريا ڏسن ته حيرت وٺيو وڃين. سڀڪو پنهنجيءَ ۾ پورو، اوکي سوکي هڪ ٻئي کي سڏ ڏين. شادي غميءَ هڪ ٻئي جي گهر ٻارين ٻچين بنا پردي اچن وڃن، ۽ ڪم ڪار ۾ مدد ڪن ۽ ڪائين پيئن. ڪم ڪار، ميڙ مجلس، وهانءُ وڏائي، شادي غمي رهاڻ رس، چڱي مٺي، يا اڀرو سڀرو فيصلو هوندو ته مسلمان ۽ هندو گڏجي ڪن.

ٻهراڙين ۾ اڳي صرف هندو واڻين جا دڪان هئا پر هاڻي گهڻن ڳوٺن ۾ مسلمانن به دڪان کوليا آهن. سيٺي ڏيتي ليتي ۽ اوڌر پاڌر ذات جي تفاوت کان سواءِ سڀني سان هڪجهڙي ڪن. ٿر جي ٻهراڙين ۾ گهڻو واپار ته آهي ئي اوڌر تي، جا وسڪاري آئي ٻنين ۾ فصل لهڻ تي پورو ڏين. پر جي ڪو ڪپتيو ٿئي ته راڄ جا چڱا مڙس هن کان حساب وٺرائي ڏين. قرضدار مري وڃي ته سندس پونيان پٽ، پوٽا يا ويجها عزيز به اهو قرض پوري ڏين. هڪ ٻئي وٽ مهمان اچڻ جي حالت ۾

ڪچهريءَ تي سيٺيءَ اچن. جيڪڏهن ڪو هندو ڪنهن ڳوٺ ۾ لنگهي وڃي ۽ اتي ڪٿي هندو نه هجن ۽ هو ڪنهن مسلمان جي اوتاري ۾ لٿو، ته ان جي آءُ ڀاءُ، مالي ٽڪي، وهڻ لاءِ گاهه داڻي، چاري وغيره جو بندوبست ڪرڻ هو پنهنجو فرض سمجهندو، ڪيس ڪاهه تڪليف نه ٿيندي.

شاديءَ غميءَ واريا مسلمانن کي ۽ ڪي مسلمان شاهوڪار هندن کي هزارين رپيا ڪڍيو ڏين. ڇا جا شاهد، ڇا جون ليکتون؟ فقط زباني اعتبار تي، مگر ڪنهن جو نه پئسو ميرو ڪونه ٿئي، آخر مليو وڃي. پاڙي جي ڳالهه ۾ هندو مسلمان جو ويڇو ڪونه سمجهن ۽ پنهنجي راڄ جو ننگ سمجهن. اهڙيءَ طرح پاڻ ۾ پيار ۽ محبت سان رهيا پيا آهن. بعضي چوري وغيره جي حالت ۾ آڌيءَ مانجهيءَ هڪ ٻئي جي مدد لاءِ تيار ٿيو وڃن. لٺ ڏَڪي تائين نوبت پهچي، ته به هڪ ٻئي لاءِ سِر جي سٽ ڏيڻ ۾ دير ڪونه ڪن.

راڄوٽي فيصلو

چوندا آهن ته جتي ڳوٺ آهن اتي ڪتليون به آهن، جتي سڪر آهن اتي لڪر به آهن. سو گهڻو تڻو ته نه، پر ڪڏهن ڪڏهن، ڪٿي ڪي اهڙا ماڻهو، ڪنهن جو حق ڦٻائڻ، ڪنهن سان ڏاڍائي ڪرڻ، بعضي چوري ڪرڻ، يا ڪنهن سان جهيڙي ڪرڻ، جهڙا ڪم به ڪري وجهندا آهن. اهڙين حالتن ۾ فوراً پوليس ٿاڻي تي يا ڪورٽن ۾ ڪونه ويندا. ٻهراڻين پنهنجائيءَ ۾ چٽو چٽواءِ ڪرائيندا. گهڻو ڪري قصو نٿي ويندو، نه ته راڄ جي چئن چڱن وٽ داڻهن ڪٿي ويندا، جي ڌرين کي گهرائي هر هڪ کان ساڪاڻتي طرح پڇا ڳاڇا ڪندا، جنهن مان انهن کي ڳالهه جي سچ ڪوڙ جو پتو پئجي ويندو. پوءِ ان موجب راڄوٽي فيصلو اهڙي ني رپائيءَ سان ڪندا، جهڙو مڱڻ جون به ڦارون.

اهو ٻنهي ڌرين کي قبول ڪرڻو هوندو، ڇو ته راڄ جي ماڻهن کي هرڪو ماڻهو سارئو ٿيو آهي سو سچ ڪوڙ جهٽ ظاهر ٿيو پوي. پر جي ڇڱن مڙسن جو فيصلو ڪنهن ڌر قبول نه ڪيو، ته پوءِ لاچار پوليس يا ڪورٽ تائين ڳالهه وينديءَ. ان ۾ به راڄ جي ڇڱن مڙسن جي همدردي، جيڪو قبول نه ڪندو، ان سان ڪانه هوندي. هرو ڀرو ڪوڙي شاهدي ڪونه ڏين. اهو پنهنجي شان کان گهٽ سمجهن. پر جي ڇڱا مڙس سمجهندا ته فلاڻو شخص ڪوڙ ٿو ڳالهائي، ته ان جي بدران سندس ڀاءُ، مائٽ، عزيز، يا ڳوٺ جي ڪنهن سگهڙ کان ساک تي ڳالهه ڇڏيندا. اهو وري ڏوهيءَ کان پڇي ٻڌي ڪري، جي اعتبار آهس ته ان جي بدران ساک تي ڇڱن کي ويساهه ڏيندو. جي اعتبار نه آهي ته ساک نه کڻندو، جي ساک کنيائين ته ڳالهه ڇٽي. پر جي نه کنيائين ته سمجهندا ته ڪاڻ الهيءَ پاسي آهي. فيصلي بعد ڏوهاري، يا برادريءَ وارا، يا راڄ وارا يڪدم عيوض ڀري ڏيندا، يا ڪجهه ڏهاڙا مهلت وٺندا، يا معافي وٺندا. اڪثر ڏوهه قبول ڪرڻ بعد معافي ڏيڻ شانائتو ڪم سمجهندا آهن. چوندا آهن ته "مارڻ کان ڇڏائڻ چڱو." چوريءَ جي حالت ۾ گهڻو ڪري ڇڱن جي معرفت شيءِ موٽي ملي ويندي آهي. اهڙيءَ حالت ۾ ڏوهاريءَ کي ظاهر ڪونه ڪن.

ڇڱن جي فيصلي ۾ ڀيل ڏنڊ ڏوهاري قبول ڪندو. ان بعد وري چوٽ به گهٽي ڪن. هڪ ٻئي جو مُٺاهو رکن. ڪن حالتن ۾ ته صفا معاف ڪيو ڇڏين، ڪن حالتن ۾ جي ڪو اهڙو ڀڳتي ڏوهه هوندو آهي، جنهن ۾ ڏنڊ وڏيڪ هوندو آهي ۽ اهو ڏوهاري ماڻهوءَ لاءِ ڀرڻ ڏکيو هوندو آهي ته ان حالت ۾ برادري يا نياتي مان گهر گهر ٻيني به پئسا پورا ڪري ڏيندا. پر اهو ڀيڻ نه رکو پنهنجي لاءِ، پر ٻين لاءِ به عزت جي گهٽتائي سمجهندا آهن. اهڙي ڀين هرو ڀرو ڪونه ڪن. ڪجهه سري پڇي

آئي ته ڪنهن وٽ هٿ ٽنگڻ عيب سمجهن، پر لاچاريءَ ۾ ائين ڪرڻو پوي ٿو. پر اهو به ڏٺو، جو اهڙو ڪو ڏوهه هجي جو اتفاق سان ٿي ويو هجي ۽ ڏوهاري ان لاءِ پڇتاءُ ظاهر ڪري؛ باقي جاڻي ٻجهي رٿ ڪري ڪيل ڏوهه لاءِ پيو ڪو پائي به ڪونه ڏيندو.

جي ڪنهن لچ پربي يا ڪنهن غريب کان بي وسيءَ ۾ هٿائڪٽير ٿي ويو ته اهو ازخود چگن وٽ معافي وٺندو. جي ڪو معاملو ڏکيو هوندو آهي ته معافي وٺڻ لاءِ نياڻين جو ميڙ وٺي ويندا آهن. پوءِ ڪٽي ڪهڙو به ڏوهه هوندو ته نياڻين جي ميڙ ڪونه موٽائيندا، ۽ معاف ڪري ڇڏيندا. مطلب ته تڏي تي جي ڪهڙو به دشمن لنگهي آيو ته ان کي معاف ڪري ڇڏيندا.

ڪن به ماڻهن جي سرچاءُ ڪرڻ بعد آخير ذرو ذرو ڪٽي هڪٻئي جي وات ۾ وجهي پاڪر پائي گڏيا. ان بعد ڪهڙو به وير يا ڪنهن جو قصور هوندو ته هڪٻئي کي معاف ڪري ڇڏيندا، ۽ ان بعد ڪوبه دل ۾ ڪنهن لاءِ مدي نه رکندو.

پهراڙين ۾ هندو مسلمان گڏ رهندا آهن. فيصلي ڪرڻ وقت به هندو مسلمان معتبر گڏجي ويهي فيصلو ڪندا آهن، جنهنڪري ڪورٽن جي خرچن ۽ وڪيلن جي فين کان بچيا پيا آهن. فيصلي ۾ به اينگهه ڪانه ٿئي، ۽ نڪو ڪنهن جو رعايت ڪن. پنهنجو مٽ مائٽ يا عزيز هوندو ته به ان جو پاسو نه ڪٽندا ۽ ڳالهه "الله لڳي" ڪندا ۽ حقي فيصلو ڪندا. چوندا آهن ته آخر مري خدا کي جواب ڏيڻو آهي.

ادب ۽ حيا

ٿر جا ماڻهو سادا، پر السانيت وارا آهن، يعني وڏن لاءِ عزت، ادب، حيا، هڪ ٻئي لاءِ پيار ۽ محبت. هندو مسلمانن جو پاڻ ۾ پيار ۽ قرب، پار پچي ۽ نياڻين لاءِ آدر ۽ عزت اٿن.

ٻوٽ جي وڏيري، مکي يا ڀڳيل جو، راڄ جو هرڪو هندو مسلمان، ننڍو توڙي وڏو ادب رکي ۽ سندن چئي کي مان ڏين. هونئن به ڪنهن کي چار اڃا آهن ته ٻوءِ هرو هندو هجي يا مسلمان، سڀئي سندس حياءُ ڪن. ميڙ مجلس ۾ وڏن جي ويٺي ننڍيا ادب سان اٿن ويهن، ۽ ڪوبه گسٽو لفظ يا گار وغيره وات مان ڪونه ڪين. ڪمچل مستي يا آجوڳي، هلت ڪونه هلن. برادريءَ جي جهيڙي جهڳڙي، سرچاءُ وغيره ۾ وڏن جي ڪيل فيصلي جي هرڪو عزت ڪري. زالون به وڏن جي ويٺي گهر ۾ يا ٻاهر وڏي سڏ يا ڪڙڪي سان ڪونه ڳالهائين. وات هلندي وڏو ماڻهو سامهون آيو ته ٿورو پاسو ڏيئي هلنديون، وڏن جي ويٺي زالون جُتي پائي ڪونه هلن. اڳيان يا پرسان لنگهڻو هوندو، ته جُتي لاهي هٿ ۾ کڻي، اڳتي وڃي ٻيهر وري پائي هلنديون. جيتوڻيڪ پردي جو رواج ڪونهي ته به اُگهاڙي منهن ڪونه هلن، گهونگهٽ ڪيئي هلن. ڏارين ڪان منهن ڍڪين. گهر ۾ يا ٻاهر ڪوهن تان پاڻي ڀرڻ هلن، يا وڻاٽ تي مال ڏهڻ وقت عورتون اهڙيءَ هلت هلن، جا سڀڪنهن کي وڻي سهائي. اهڙن هنڌن تي يا ڪٿهين ۾ مرد وهٽ تي چڙهي يا مٿي اُگهاڙو ڪونه لنگهن. عزت وارو ماڻهو ته ازخود خيال ڪندو آهي، ڪو ٽڙالي ڪري ته ڀوٽ وارا ڪيس سمجهائي ڇڏين. لياڪيءَ جي هرڪو عزت ڪري. وڏور ڇوڪريون سواءِ ضروري ڪم جي لَوڙ لَوڙ ڪونه ڪن. ڪم سان ڪٿي به وڃڻو هوندو ته به نظر هيٺ ڪري هلنديون.

ٻاڙي جو ننگ

ٿري ويچارا گهڻي ڀاڱي غريب ۽ سادا، هميشه گذران جي ڳڻتي ۽ مال جو اوسيڙو، ننهنجيءَ ۾ ئي ٻورا، نه ڪنهن کي ڏين نه ڏڪوئين، ايترو وقت ئي ڪونهين جو ڪنهن جي ڪُنڌ ڪُنڌ

ڪن. ٻيو آهي ڪميڻو ۽ غربت آهي اشراف. اڻ هوند ۾ ماڻهو پاڻ ۾ ئي لاچار هوندو آهي، ان کي پرائي پچار جو خيال ئي ڪونه ٿيندو، پنهنجي ۾ ئي پورو هوندو ۽ سندس دل به نرم هوندي. اوکي سوکيءَ ۾ ڪنهن جو ڪتو ڪيو ته اڳلو به اڌو ڪونهي. اکيون ليلاڙ ۾ آهن. ڪنهن جو ڪم ٿورو ڪونه وسارين. هي زمانو آهي گڏهه واري ڪنهه ڪنهان جو. ڪنهن سان اوکي سوکيءَ ۾ پير پيو ته آئي ويل هرڪو مدد ڪندو، تنهنڪري ڪم ڪار ۾ هڪٻئي کي سڏ تي سڏ ڏين، بلڪ اوکيءَ مهل ري ڪونيا به وڃي هڪ ٻئي جي مدد ڪن. سڀئي ڪو ساريکا ڪونه هوندا، ڪو غريب، ڪو وري ڪجهه سرڀالا، ڪي وچارا ويلي ۾ لاچار، ته ڪي پنهنجيءَ واراڻ. ڪو ڀاءُ برادر آپيرو هوندو، يا پاڙي ۾ ڪو غريب هوندو ته به برادريءَ ۾ سڀني کي سرّ ٻڪو سمجهن، اوکيءَ ويل ان کي به وڃي ڪلهو ڏيندا، پاڙي ۾ ڪو بيمار ٿيندو ته زالين مڙسين وڃي پڇندا، دلداريون ڏيندا، ان جي گهر جو ڪم ڪار ڪندا، رات ڪٽائڻ لاءِ آڏيءَ آسر تائين ويٺا هوندا، نازڪ حالت ڏسندا ته سڀ به آپاريو اٿندا.

آئيءَ ويل پنهنجي حال سارو ڪتي داڻي ٻسي ٻنهڙ ۽ ڪم ڪار جي به مدد ڪندا. چوندا آهن ته "ادا جهڙو حال حبيبان تهڙو پيش پيريان." وقت سڀڪنهن سان ساريکو ڪونه هلندو، ڪڏهن پريءَ ۾ ڪڏهن پاڪڙ ۾. وقت گذري ويندو وڃي ڳالهيون رهنديون. ڏڪار يا مصيبت جي وقت ۾ به هڪ ٻئي جي مدد ڪن. چوندا آهن ته ادا متيهلون آهن مڙس تي، جيڪي هوندو سو وڻندي ورچي ڪائينداسون.

هڪٻئي جي گهر ٻارين ٻچين اچن وڃن. پاڙي جي ليائي سا پنهنجي ليائي، سيڪو جاڳو وياڳو آهي. لڄ وارو ماڻهو پاڙي ۾ پُري اک ڪونه رکي. ڪو ڪميڻو ٿيندو ته ڪيس اهڙي

سيڪت ڏيندا جو عمر ڀر ياد ڪندو. ٻئي جي لڄ رکبي ته ڏٺي پنهنجي به رکندو. ٻارڙي ۾ ڪنهن جي ڪچي ڏکي ڳالهه ٿي، ته اهين ڪوڙ سمجهندا ته ڦلاڻي ٻارڙي جي ٿي آهي، چوندا ته منهنجي ٻارڙي ۾ ٿي آهي، انهيءَ ڪري پنهنجي گهٽتائي سمجهن. جنهنڪري هميشه اهين چاهيندا آهن ته اهڙيءَ طرح هلون جيئن ڪٿي ڪنڌ هيٺ ڪرڻو نه پوي.

ٻارڙي ۾ ڪنهن جو اوڙهو لتاڙڻ مڙس جو ڪم نه آهي، پر ڪميڻن جو ڪم آهي. اهڙو ڪم ڪنهن هڪ دفعو ڪيو ته هرڪو کيس سدائين ٿڪ لعنت پيو ڪندو. ٻارڙي ۾ نيلائي لاءِ راڄ جو چڱو مڙس پنهنجي گهٽتائي سمجهندو آهي، تڏهين ته چوندا آهن ته ”يا مڙس ٿي وڃي يا مڙس جي ٻارڙي ۾ وڃي.“ ٻارڙي جي لنگ پنيان سِر به سهسائين. ڪو ويچارو ڏکيو اچي ٻارڙي ۾ پيو ته اڳهو ڏيندا ۽ حال سارو هرڪا مدد ڪندا، جيستائين هو پنهنجي پيرن تي بيهڻ جهڙو ٿئي.

ايمانداري

ٿري ويچارا، جن کي ڪيترن ئي تڪليفن کي منهن ڏيڻو پوي ٿو. وقتي اهڙي حالت ۾ ٿي وڃندي آٿن جو لنگهڻ ڪاٽڻا پوندا اٿن. اهڙن وقتن تي، جيڪي ٻاڻ کي سڌريل سڏائين ٿا، سي ڪٿين چَٽ وَٽَ ۽ الڪاون سنڪاون ڪري ڪنهن جو جهڳو جهڙ ڪندي وارم ڪوڙ ڪن، پر هي ويچارا سادا ۽ سچا جهڙا ڪنهن به حالت ۾ ايمان کي هٿان ڪوڙ ڇڏين. تڪليفون سهيو وڃن، مگر بي ايماني ڪوڙ ڪن. وٽن ڪا شيءِ شڪليا پشو پنهنجي رکي وڃو ته جڻ پنهنجي گهر پيا آهن، ڇا جا شاهد ڇا جي لڪاوت. ٿري ماڻهو وسڪاري جو پنهين تي ۽ ڏڪار وقت پورهئي سانگي ٻاري طرف ويندا آهن ته پنهنجو ڳهه ڳٺو ۽ گهرو ٿپڙ ٻارڙي وينلن وٽ ڇڏي ويندا آهن، جن جي هو اهڙي سنڀال

ڪندا آهن جهڙي پنهنجن جي. ڪي ته وقتي وڏور ليانٽيون به چڙي وڃندا آهن ته الهن کي پنهنجين ليانٽين مان سمجهندا آهن. الهيءَ ۾ پنهنجو شان سمجهن.

ليپ لڦنگ جو قدر ڪونهي. چوري وغيره به ملڪ ۾ گهٽي ڪاڻ ٿئي. ڪوڙ جي عادت گهٽ اٿن. گهڻو ڪري سچي ڳالهه ٻڌري ٻٽ چئي ڏيندا. ڪنهن جي ڪا شيءِ وڃائجي وڃي ۽ ڪنهن اتفاق سان لڌي ته ٻيا ڪرڻ تي آڙوئي ڪري ويندا ۽ ڏيئي ڇڏيندا. ”اصل ڳالهه ڪن سچي، جنهن ۾ ڪُڙهو لڪو ٻيئي.“ بعضي وڃايل شيءِ لاءِ مُنظهار فقير کان ٻُڙهو ڏيارائيندا جو دهل وڄائي سڄو ڳوٺ گهمي وڏي سڏ هوڪو ڏيندو ويندو ته فلاڻي ماڻهوءَ جي فلاڻي شيءِ وڃائجي وئي آهي جي ڪنهن لڌي هجي ته مهرباني ڪري ڏيئي وڃي. ڪنهن وٽ هوندي ته ٻاڻيهي ظاهر ڪندو، ٻر جي ڪنهن ڪُچرڪو ڪاڏو ۽ پوءِ ڪنهن مهل ظاهر ٿي پيئي ته اهڙي ماڻهو تي آئينده ڪو ويساهه ڪونه ڪندو ۽ ماڻهن ۾ ڪاڻيارو ٿيندو ۽ ڪنڌ ڪڍي ڪونه سگهندو.

ڪنهن جو مال وڃائجي وڃو ته چوڏاري راڄ جي سڪرن ۽ مالدارن کي ٻار ٻتا ٻڌائي وُڙول ڏيئي ڇڏيندو. اهڙي وڙول ٻاڻ تي لازم سمجهي جاچ ڪندا رهندا، ڪٿي ڪو ڏَسُ پتو پيو ته جاڻ ڪندا. ڪُوڙي ساک يا ڪوڙو قَسَم ڪونه ڪڍن. چوندا آهن ته ساک تي پيڙا ٿا هلن، اهو ماڻهو ئي ڪهڙو جنهن جي پَت نه هجي. هڪ دفعو ڪنهن جو ڪوڙ پڌرو ٿيو يا ڪنهن ڪوڙي ساک ڪڍي ته عمر پَت ويس. هن تي ته ٿيو ٻر ٻوڻن تي به ويساهه ڪونه ڪندا. تڪراري ڳالهين جو فيصلو ساک پت تي ڪن. جنهن ڏي ٻاهَ ٻاڻي هوندو، ان جي پڌران سنڌس عزيز يا ٻاڙي جي ڪنهن سڪر جو ويساهه وٺن. اهو ويساهه ڏيئي

ويو ته ڳالهه ڇٽي. انهيءَ ڪري ملڪ ۾ گناهه گهٽ ٿين، ۽ ماڻهو سرڪاري ڪورٽن جي رولڙي ۽ وڪيلن جي ڦين کان ڇٽا پيا آهن. هڪٻئي جي اعتبار تي پيا هلن. چوندا آهن ته ايا "ڪاري ڏُڏِي آڇو اچي ٿو." ٻيا وقت جي گهر ۾ وڃڻ هوندا ته چوندا، "هتي آڏٺي ۾ وڃنا آهيون" يا روزگار وارو هنڌ هوندو ته چوندا "هي روزگار جي هنڌ وڃنا آهيون." ڪنهن چڱي مڙس جي ڪچهريءَ ۾ هوندا ته چوندا، "هي پنچن يا سڪرن جي ڪچهري ۾ وڃنا آهيون. هتي جيڪو ڪوڙ ڪندو تنهن کي شل خدا روزي نه ڏئي،" اهڙن ڇٽي سچي ڳالهه، اصل جهڙي هوندي اها پڌائيندا.

گهڻو ڪري راڄ جي ٻڍڙي مڙس تائين نه ڪونه وڃن، پاڻ ۾ فيصلو ڪري ڇڏين. ٻر جي لاچار اوستائين وڃن ته به ليڪ ڳالهه آچري پوي، ۽ چڱي مڙس جي پڇا بعد جيڪو فيصلو ٿئي تنهن کي سڀڪو سچو سمجهي ۽ مانُ ڏئي.

پٽيل ۽ رسائي

ٿر جي هرڪنهن ڳوٺ ۾ پٽيل مقرر ٿيل آهن. انهن کي ڪو چونڊيو ڪونه ويندو آهي، پر اهو رواج پُشت به پُشت هليو اچي. پٽيل جو پٽ پٽيل. اهڙيءَ طرح جي ڪنهن ڳوٺ ۾ ٻه-ٽي ذاتيون يا پاڙا هوندا ته هرهڪ ذات کي پنهنجو ۽ هرهڪ پاڙي لاءِ جدا جدا پٽيل هوندا آهن. انهيءَ سرشتي جو اصول بلڪل چڱو آهي، جنهن تي جيڪڏهين عمل ٿئي ته پبلڪ خواهه سرڪار کي ڪاروبار هلائڻ ۾ چڱي سهوليت ٿي پوي. ڪي پٽيل عوام جا همدرد، سچار، ايماندار ۽ نيڪ نيت هوندا آهن. انهن جي ڳوٺ ۾ چڱي عزت هوندي آهي. ڳوٺ ۾ ڪو جهيڙو جهڳڙو يا آيري سيري ڳالهه ٿي ته پٽيل چڻ چڱن سان گڏجي معاملو اجهائي ڇڏيندو آهي. پٽيل جو فيصلو سڀڪو مڃيندو آهي، پر

ڪي اهڙا ٻه خرمغز ٿيندا آهن، جي راڄوٽي فيصلن ڏي ڌيان نه ڏيندا آهن ته ان حالت ۾ پٽيل اهڙيون حقيقتون سرڪاري آفيسرن جي ڌيان تي آڻي انهن کي سبق سيکاريندا آهن. ڪي پٽيل اهڙا ٻه هوندا آهن جي ڪامورن کي خوش ڪرڻ لاءِ انهن جا چاڙتا ٿيا آهن. انهن اڳيان پاڻ کي سرخرو ڪرڻ ۽ انهن سان گڏ پنهنجي خرچي ڪڍڻ لاءِ ريوينيو، پوليس، پيلي، ايڪسائيز ۽ ٻين کاتن جي رشوتي ڪامورن سان ملت ٿي غريبن کي ڌپائي ڦريندا آهن. ٻوءِ ڪامورن کي ٻه رشوت وٺيو ڏين ۽ ڪجهه پاڻ ٻه خرچي ڪن. اهڙيءَ ڪري اهڙن پٽيلن جي عوام ۾ عزت ڪانه رهي. باقي اهو ڏيپ رهندو آهي ته متان چغليون هڻي اسان کي تڪليف نه ڏين. اهي پٽيل وري انهيءَ ۾ خوش ته ڪامورن مان ڪم اسان ٿا ڪڍائي ڏيون.

جڏهين ڪو ڪامورو پهراڙيءَ ۾ اچي لهندو آهي ته پٽيل يڪدم ڊوڙي ايندو ۽ پنهنجي اوتاري ۾ لاهيندو. جي اوتارو نه هوندو ته ڪنهن جي گهر جو چولرو خالي ڪرائي اتي لاهيندو، ۽ ٻوءِ پاڻ ڪٿان کٽ، ڪٿان هنڌ، ڪڪڙ، ڇيلو، گاهه، داڻو، چارو، وغيره هٿ ڪري مالي تيار ڪرائي انهن کي ٻه کارائيندو ۽ پاڻ ٻه کائيندو. اهڙا رسائيءَ جي چٽي ڳوٺ مان ڦوڙي ڪري پوري ڪندو. ڪامورو جي ڪنهن ڪم سان آيل هوندو ته ان بابت گفتگو هلندي ۽ موٽي ان کي خوش ڪري روانو ڪندا.

غدي

گهر ۾ ڪو مرڻو ٿيندو ته مسلمان اڪثر ڪارا ڪپڙا ڪن. هندن مان برهمڻن، ڀيڀورين، لهاڻن، سودارن وغيره مان وڏيها عزيز ڏاڙهي مُڇون وغيره ڪوڙائين، جنهن کي ”سيرپدرا“ چون. باقي ٻيا هندو ڪوڙ وٺائين. سيپٽي پارهن ڏينهن مٿي لي ٻڌ ڪو

ڪوله پٽن، پر ننڍڙو الڪوچو، چادر يا ڪپڙي جو ٽڪر پٽن. زالون گهڻيون لاهي ڇڏين، سادا ڪپڙا پهرين ۽ وار ڇُٽا رکن. گهر جون ۽ اوڙي پاڙي جون زالون گڏجي پٽڪو ڪن، جنهن کي "مُنهن تي هٿ ڏيڻ" چئجي. خبر پوڻ سان ڳوٺ جا مرد ۽ زالون آهستي آهستي پيا ايندا. ڪوبه مرد يا زال آئي ته پٽڪو شروع ٿيندو. اوطاق يا ڪنهن کلي جاءِ ۾ پٿر وڇايل هوندا، جتي مرد پيا ايندا ۽ ويهندا. رات جو سڄي پاڙي جا ماڻهو اچي ڪچهري ڪندا. اهڙي طريقي کي هندو "سٿراڙو" چون، جو ٻارهن ڏينهن هلي. مسلمان ختمي ۽ هندو ٻارهين جو ڏينهن مقرر ڪندا جنهن تي پنهنجي ڳوٺن مان برادري وارا ايندا. ختمي تي ٽيهرو ٻائي پلاءِ رڌي کارائيندا آهن. ملڪ جي رواج ڪري ڪي سرنديءَ وارا وڏي پيمالي تي اوسر ڪندا آهن، جنهن ۾ سيرو، لڏون ۽ مٺايون ڪندا آهن، جن تي ٻه-چار هزار يا بعضي وڌيڪ به خرچ اچي ويندو آهي، پر ائين ٿورا ڪندا آهن. هندو ۽ اڇوت اوسر يا مارڪو ڪندا آهن.

اوسر يا مارڪو

مرڻ کان پوءِ اوسر ڪرڻ جو رواج هندن ۽ اڇوتن ۾ عام آهي. جي ننڍو مڙهو (چاليهه سالن اندر) هوندو ته رواجي پت ڪندا، جنهن کي "پارس" چون. پر جي وڏو مڙهو هوندو ته گهڻو ڪري ٻارهين ڏينهن (جنهن کي ٻارهو چون)، نه ته ڪنهن به وقت اوسر ڪندا آهن. اڇوت ته بعضي مري وڃڻ بعد بروقت اوسر نه ڏيو ته ١٥-٢٠ سالن بعد به ڪن. وقتي ٻي-چار اوسر گڏي به ڪن. وڏو مڙهو ٿيندو ته اوڙي پاڙي جا هروقت پيا ڪهس اوپاريندا، ته ادا ڇو ڳُٽيين ۾ پيو آهين؟ "وڏو مڙهو ته وهاڻ جهڙو." تو وت ته اُٺ، ڍڳيون، ٻڪريون، ڪمريون، ڪاهيون ۽ ٻروڪي ٻاجهري وغيره سڀ ڪجهه آهي. ملاڻي

وٺ ڇا هو؟ تنهن ۾ ماڻهن کي سڌو ڪري ڇڏيو. گهڻو سو اڪريو. واڻيو تو کي انڪار ڪونه ڪندو. قرض مڙسن تي ٿيندا آهن، ڪي ڏيندي مئا، ڪي وٺندي مئا. فلاڻو ته ويچارو سڀ ڪجهه ڇڏي ويو آهي. هن کي ڪو ڏکڻ جهڙو هو ڇا؟ "پنهنجو آهي هٿ جو مئل." قرض لهي ويندو. ڏاڍو هٿ ايندو ۽ ڏاڍو هٿ ڪونه ايندو. سڀاڻي ڪو ڇئي ته ڪونه سگهندو. ائين ڏٺا ڏٺي اوسر ضرور ڪرائيندا، جنهن تي ڪيترو ئي خرچ اچيو وڃي. پوءِ لاچار چوپايو مال، گهر و ٻنيءَ، ٻنيون ٻارا، زيور وغيره وڪڻي ۽ رکي قرض کڻي ٻه پورائو ڪن، نه ته ليات ۾ مهڻا سٺها پون.

گهر ۾ وڏي جي موت ڪري جڏهين روح راڙو ۽ پٽڪو هوندو آهي، تڏهين ڪائو پٽت، فوتيءَ جي وارثن کي اليڪ ڏٺا ڏٺي، جائداد گروي رکائي، ٻنيءَ ٻاڙي وڪڻائي، قرض ڪڍائي ٻه اوسر ڪرائين. انهيءَ رواج ڪيترن جا جهڳا جهڻ ڪيا آهن. اوسر تي برهمڻ، مهيشوري، سونارا، ڀاٽيا سيٺيو، مڪت، لڏون پنج پڪوان (پنجن قسمن جي مٺائي) چالور وغيره ڪن.

هن سڄاڳيءَ جي سمي ۾ ٻه ڪيترا پڙهيل، سمجهو ۽ سڌريل خيالن جا ماڻهو، جيتوڻيڪ سمجهن ٿا ته اهو ڪُڌو رواج جيترو جلد بند ٿئي اوترو چڱو، پر مهل تي اهي ٻاڻ انهيءَ وهڪري ۾ گهلجيو وڃن، منجهن دلي همت نه آهي جو ارادي تي مضبوط رهي سگهن! هاڻي البت سڌريل جاتين ۾ ڪن سمجهو ماڻهن جي اثر ڪري ڪجهه رواج گهٽ ٿيو آهي، پر صفا بند نه ٿيو آهي.

فوتيءَ جا وارث ٻنيءَ وڪڻي اوسر ڪري ڪارائين ته چڻ مئل مائٽ سرڳ ۾ ويو! اهو ته ڪو ڏسي ڪونه آيو آهي ته الاجي ڇا ٿو ٿئي، مگر جيئرو اولاد قرض ۾ ٻڏي دربدر ٿئي ٿو، يعني

ڏرڳا پوڳي ٿو. اهو ته اکين اڳيان آهي، جو سڀڪو ڏسي ٿو. اهو ڪٿي جو انصاف آهي؟ افسوس جو برهمڻ ۽ ڪوڙي لوڪ لڄا جي وس ٿي ماڻهو ڪيئن نه پنهنجو، اولاد جو ۽ قوم جو خانو خراب ڪري رهيا آهن. هن وقت ٻين قومن اوسر جو رواج گهٽ ڪيو آهي. پر اڇوتن، خاص ڪري ميگهوارن ۾ اهو رواج زور آهي. اڇوتن ۾ اهڙا به مثال ٿيا آهن جو اوسرن تي ست-اٺ هزار يا وڌيڪ خرچ به ٿيو آهي، جنهنڪري اهي قوم سدائين قرض ۾ ٻڏل، همت قوت لاءِ لاچار ۽ اجهي لاءِ حيران آهي. الاجي ڪڏهن سمت ايندي؟

خيرات، دان ۽ پُنُ

ڪو بيمار ٿيندو آهي ته ڪي مسلمان ٻَڪرُو ٻانٽي ان جو گوشت خيرات ڪندا آهن. صحت ياب ٿيڻ تي سَرَلديءَ وارو هوندو ته پَنت جي ديڳا رڌي غريبن کي، جا غريب هوندو ته ٿورو رڌي ليلائين ۽ معصومن کي کارائيندو. چنڊ ۽ ٻين خاص ڏينهن تي ڪنهن پير فقير جي ٿالي تي خيرات ڪندا آهن. ٻهراڙين ۾ ڪي ڇوڪرا مُلن وٽ پڙهندا آهن ته انهن جي کاڌي لاءِ ڳوٺ جو هرڪو گهر روزانو ٻه ويلا يا هڪ ويلو ماني ڏيندو آهي، جنهن کي ”ڏَڦُر“ چوندا آهن.

هندو ۽ اڇوت چنڊ ۽ آماس وغيره تي ڪڏهن ڪڏهن جاڳو ڪري، ٻچن ڳارائي، لاهسي، تاهري يا پت رڌي انهن کي کارائيندا آهن، جنهن کي ”پيشالو يا ڪنُجڪي“ چون. ڳرڙن ۽ ٻاليڙن کي کارائيندا آهن. هندو مندر ۾ روزانو پوڄاريءَ کي اٽو گيهه وغيره ڏيندا آهن، جنهن کي ”رسوئي“ چون. ڳاين کي گاهه ۽ اٽي جا مُنيا ڏين.

روزانو شام جو ماڪوڙين جي ٻرن تي ڪي ڪي مرد يا عورتون، اٽي جو ذارو آڇي ايندا آهن، جنهن کي ”دگرو پوڄڻ“

چئبو آهي. وڻن ۾ ڇيڪا لڱڪي منجهس ٽيڪر جو ٿانءُ رکي ٻانڌي وجهندا آهن ته ٽمڪي پوَن. ڪي ماڻهو روزانو مالي ڪاڻ ٿهل ڳڙهه ڪن اڳيان ۾ ڪيڏي جدا رکي ڇڏيندا آهن، جو مالي کائڻ بعد ڪنهن ڪُتي يا ٻڪيءَ کي ڏيندا آهن. ڪي ماڻي کائڻ بعد ڪُتي کي ٽڪر اُڇلائيندا آهن. ڪي ماڻهو روزانو ماڻين پچائڻ وقت اڳيان ۾ هڪ لولو پچائي رکندا آهن جو ڪتي کي ڏيندا آهن.

ڪو فقير يا غريب ايندو آهي ته ان کي خيرات ڏيندا آهن. ڪڏهن لنڊين ڇوڪرين کي کارائيندا آهن، جنهن کي ”ليالڻون جيمائڻ“ چئبو آهي. شهرن ۾ ڌرم شالائون ٺهرائيندا آهن. پکين کي داڻا اُڇليندا آهن. ڪٿي ڪٿي شهرن ۾ خاص اهڙا ٿلها ٺهيل آهن، جتي روزانو پکين لاءِ داڻا اُڇلائبا آهن. ڪيترن هندو ۽ مسلمانن خيراتي کوهه کٽايا آهن. برساتي موسم جي شروعات وقت تراين تي ديگهون رڌي کارائيندا آهن. اماس جي رات جو ٿلهي رَٻ (گيس) رڌي رکي ڇڏين، صبح جو ڪتن کي کارائين.

وڏن ڳوٺن ۾ ٻاوا ۽ وَرَاڳيا رهندا آهن، جي روزانو گهر گهر دان وٺڻ ويندا آهن، تن کي اٽي جو ذرو ڏيندا آهن. ورتين کي ڪڙو تيل، خاص ڪري ڇنڇر جي ڏينهن ضرور ڏيندا آهن. ڳرڙا ڪڏهن ميڻگهواڙن ۾ گهر گهر گهمندا آهن. جنهن به گهر ۾ ويندو آهي تڏهن چوندو آهي ”ڏي ڌرم،“ هرڪو لپ داڻن جي ڏيندو آهي. انهيءَ کي ”ڪٽڪ ڪرڻ“ چوندا آهن.

مڱڻهار فقير به جتي هوندا آهن ته سڀني قومن جي گهر گهر ۾ ويندا آهن. وڃڻ وقت چوندا آهن ”سَمي راجه“، اڳيان جواب ڏيندا ”ٻڌارو“، ۽ پوءِ ڪيس هرڪو داڻن جي لپ ڏيندو آهي. انهيءَ کي ”ڏاهيرو ڪرڻ“ چئبو آهي.

چنبا يا سج گرهڻ ٿئي ته پنگي گهر گهر دان وٺڻ ويندو آهي. کيس آن، پئسا يا ڪپڙا سڀڪو پنهنجي هوند سارو ڏيندو آهي.

اهو رواجي دان جو سرشتو آهي. باقي ڪو ٻيو رقم ڪيتي ڪنهن چڱي ڪم ۾ لڳائي، سو ڪونه آهي.

پردو

ٿر جي هندن ۽ اڇوتن ۾ پردي جو رواج ڪونهي. عورتون فقط ڌارئين ماڻهوءَ کان چُنني يا اوڍڻ جي پلوءَ سان منهن ڍڪينديون آهن، جنهن کي "گهُونگهٽ" چئبو آهي. عورتون پردي کان سواءِ گهر ۾ ڪم ڪار ۽ ٻاهر مال جي ڌڻائي، کوهن ۽ تلاءن تان پاڻي ڀرڻ، پنهن تي وڃي ڪم ڪرڻ ۽ جهنگ مان ڏٿ چونڊڻ جو ڪم ڪنديون آهن.

ٺڪرن مان ڪي ڀينل گهر ۽ زميندار پردو ڪندا آهن. انهن جون عورتون گهر کان ٻاهر ڪونه نڪرن. سندن گهرن ۾ ٿوري ٻاهر جو زنانو ڪم سندن ڀيل ٻانهيون يا گوليون ڪن ۽ پيو ڪم انهن جا مڙس يا گولا ڪن، جي وڏن گهرن ۾ آهن. ڪيترن کي شاديءَ وقت گوليون ڏاج ۾ ملنديون آهن ۽ پاڻ به ڌيئن کي شاديءَ وقت گوليون ڏاج ۾ ڏيندا آهن. باقي غريب طبقو سڀڪو پنهنجو ڪم پاڻ ڪري.

مسلمانن ۾ به غريب طبقي ۾ پردو ڪونه آهي، پر زميندار، شاهوڪار، ڀينل گهر، سيد يا پيا هلندڙتيءَ وارا ماڻهو پردو ڪن. انهن جون عورتون ٻاهر ڪونه نڪرن. ڪم سان لاچار ڪٿي ٻاهر وڃڻو پوي ته پردي ۾ وڃن.

ڏيپلي جي ميمڻن ۾ پردو آهي. اهي ميمڻ شاهوڪار، واپاري، پڙهيل ۽ گهڻي ڀاڱي وڏين نوڪرين ۾ آهن. هنن ۾ برقعي جو رواج آهي. ٻاهر نڪرڻ وقت عورتون برقعو ڪن.

مسجدون

ٿر جي وڏن شهرن- ڏيپلي، مٺي، ڇاڇري، اسلامڪوٽ، ڇيلهار ۽ ننگرپارڪر ۾ پڪيون مسجدون آهن ڳوٺن ۾ گهڻن هنڌن تي، جتي مسلمانن جا وڏا پاڙا ۽ گهڻائي آهي، اتي به پڪيون مسجدون آهن، ۽ ننڍين ڳوٺن يا جتي مسلم آبادي گهٽ آهي، اتي به ڪچيون مسجدون آهن. هتي ڪي متقي پنج وقت ۽ ڪي وري ڪنهن ڪنهن وقت نماز پڙهندا آهن. نماز جي ٽهل تي بانگ لڳندي آهي، جا ٻڌي نمازي اچي حاضر ٿيندا آهن. پوءِ جماعت ٺاهي فرض پورو ڪندا آهن. هر ڪنهن جمعي تي نماز جماعت سان ادا ڪئي ويندي آهي. ان ڏينهن گهڻو ڪري ڳوٺ جا گهڻي ڀاڱي مسلمان اچي شامل ٿيندا آهن، جن کي خطبي ۾ مذهبي ڳالهين تي وعظ رستي سمجهاڻيون ڏنيون وينديون آهن.

مسجدون ڳوٺ جا ماڻهو گڏجي تيار ڪندا آهن. ڪن حالتن ۾ چندو ڪري ٺهرائيندا آهن. ڪي ته الله جا ليڪ بندا اهڙا به آهن جي پنهنجي هڙان خرچ ڪري مسجد شريف ٺهرائيندا آهن.

مندر

مندر صرف ٿر جي وڏن ڳوٺن- مٺي، اسلامڪوٽ، ڇاڇري، ننگرپارڪر، ڇيلهار ۽ ڪانٽيو ۾ آهن، جتي پوڄاري مقرر ٿيل آهن. هنن کي روزانو ڪجهه سيڌو رسوئي لاءِ ۽ پيو ڪجهه نقد ملندو آهي. انهن کي پوڄڪ يا شيوڪ چوندا آهن. مردن ۾ شرڌا گهٽ آهي. اهي مندر ڏي ورلي وڃن. ڪي ڪي ته اهڙا به آهن جي ١٠-١٥ يا ٢٠ سالن ۾ مندر ۾ نه ويا هوندا. ڪي پوڙها ڪڏهن مٿو ٽيڪڻ ويندا آهن. عورتن ۾ البت ڪجهه شرڌا آهي. ڪي روزانو، ڪي ڪڏهن ڪڏهن

مندر ۾ ويندڙيون آهن، جتي پوڄاريءَ کي رسوئي لاءِ سيڌو ڏيئي، مٿو ٽيڪي ايندڙيون آهن. جوان عورتون گهٽ ويندڙيون آهن. ڪڏهن ڪا ٻڌت جي ڪٿا هوندي ته پوڙهيون عورتون ۽ مرد اها ٻڌڻ ويندا آهن. مندر پنچائت جي پاران ٺهرايا آهن.

ٻاهر ٻارڻ

اڄ ڪلهه ماچيس سستا ۽ عام آهن، جن سان ٻاهر ٻارڻ ۾ ڪا به تڪليف ڪانه ٿي ٿئي. ڏسجي ته ٻهراڙين ۾ ڪيترا غريب ماچيسن تي به خرچ ڪونه ڪن. عورتون ٻاڙي مان وڃي ڪنهن جي چلهه مان ڪٺيءَ يا ڪنهن ٺڪر ۾ ٽانڊو ڪڍي ايندڙيون. پوڙهو سيڻ يا مڙدون پڇي مٿو ٺاهي چلهه ۾ رکي مٿان ٽانڊو رکي ڦوڪون ڏين ته مچ ٿيو پوي. پوءِ ٻهراڙيءَ ڪاٺين جا سنها ڇوڏا ۽ سنهيون ڪاٺيون وجهندا، ڪجهه دکڻ بعد ٿلهيريون ڪاٺيون وجهندا ته مچيو پري. بعضي وڻو به هٿندا آهن يا ٿورو ٽانڊو هوندو ته سڪل ڇيڻو سنهو پوري مٿان وجهندا ۽ پوءِ پيا ڇيڻا وجهي ڦوڪون ڏيندا. ڪٿان ٽانڊو ڪٽڻو هوندو ته ڇيڻي تي رکي ڪڍي ايندا، يا ڇيڻو ٿورو دکائي ڪڍي ايندا. ڇيڻي ۾ اها خاصيت آهي جو آهستي پيو ٻرندو آهي ۽ اجهامندو نه آهي، تنهنڪري گهڻو پنڌ ڪڍي وڃي سگهبو آهي. ڪوشش ڪندا آهن جيئن چلهه جو ٽانڊو وسامي نه وڃي. صبح ۽ شام جو سالڻ ڪرڻ بعد، ڪولٽ يا ڪنڊي جي ڪاٺيءَ جو ٽڪر چلهه ۾ وجهي، مٿان ۽ آسپاس ٽانڊا ۽ ڪيرڻ ڏيئي دابي ڇڏيندا آهن ته اها ڪاٺي سڙي ٽانڊو ٿيو پيو هوندو آهي. انهن ڪاٺين ۾ اها خاصيت آهي جو ٽانڊو گهڻو وقت جٽاءُ ڪندو آهي. انهن کي ”سڄڙ ڪاٺيون“ چئبو آهي.

ٻڪرار ۽ ڌنار مال سان ويندا آهن. انهن مان ڪيترا تماڪ ڇڪيندا آهن. بعضي ٻڪريون جهنگ ۾ وياٺيو پون ته ٽيڪلو

ڪندا آهن. ماچيس يا چيڙو دڪانئي ڪڻندا آهن، پر ڪڏهن اهي شيون نه هجن ته ٻالڻ جي ضرورت ٿيندي آهي ته هڪ ڪاٺي آڪ جي سڪل ڪٺي، ڪجهه چيڙي ڪري، ڪهاڙيءَ جي نوڪ سان (جا ساڻ هوندي اٿن) ٿورو ڪولاري، اڙٺي، ٻوراڙي يا ڪيپ جي سڪل ڪاٺيءَ جو هڪ ڇيهه سنهو ڪري اڪ جي ڪاٺيءَ تي رکي هٿن سان جهڪيندا، اهڙيءَ طرح پنج-ست دفعا ڪرڻ سان باهه پيدا ٿيو پوي ۽ ڪاٺيون دکيو پون. پوءِ سڪل چيڙو پوري مٿان رکندا ۽ ڦوڪ ڏيئي باهه ٻاريندا. هن کي "آڪيو" چوندا آهن.

هڪ قسم جو پٿر ٿيندو آهي، جو رنگ جو اڇو، پورو ۽ ڪارو ٿئي، ان کي چقمق چون. رڪ جو ڪڙو ٿهرائي پٿر تي هڻن ته باهه جون چڻنگون نڪرنديون. پرسان ٻرز جهلين ته دکيو پوي. سنڌ ۾ هڪ قسم جو گاهه ٿيندو آهي، جنهن کي "ٻڻ" چون. ان جا سنگ (جي نرم ٿيندا آهن) مهٽي ان ۾ ٿوري دارون جي ملاوت ڪري رکندا آهن، جنهن کي ٻرز چون، يا سٽ جي ڏوري دارونءَ جي ملاوت سان وٽي تيار ڪندا آهن. چقمق جي پرسان جهلي ڏڪ هڻندا ته چڻنگن جي ڪري دکي پوندي، ان مان باهه ٻاريندا آهن. اڳي ته اهو رواج عام هو، پر ماچيس نڪرڻ بعد گهٽيو آهي، پر اڃا به آهي.

چيڙا گڏ ڪري رکڻ

ڳانءِ جو چيڙو ٿر ۾ ڏاڍو ڪمائتو آهي. ماڻهو پنهنجين جاين جو اوٽو چيڙي جو وجهندا آهن. شهرن ۾ ڪاٺيون مهانگيون آهن، تنهن ڪري سڪل چيڙو سالجوڻ (رڌ پچاءَ) لاءِ ڪاٺين سان گڏ يا جدا ڪم آڻيندا آهن. ڙاون کير گرم ڪرڻ لاءِ خاص ڪري چيڙو ٻاريندا آهن. ڇو ته ڪاٺيون ذري ذري وجهڻيون ۽ اگهتيءَ ڪرڻيون پون ٿيون. ازانسواءِ انهن جي باهه پنهنجي ڪيو نرڪ، جنهن ڪري کير اُٻامي هارجيو وڃي. چلهه ۾ چيڙا وجهي

ڇڏيا ته آهستي ٻيا پرالا، جنهنڪري جهيڻي ٻاهه تي ڪير ڇڱو ڪڙهجي، ۽ اپاءُ جو به ڊپ نه رهي.

زالون ۽ ننڍيون ڇوڪريون وڌاڻن ۽ ڳوٺ جي ٻسڪردائيءَ مان روز سڪل ڇيڻا گڏ ڪري ڪارا پري ڪٽي اچي گهر ڪنا ڪنديون آهن، يا آلو ڇيڻو آڻي ٿڦي ڳوڙها ڪري سڪڻ لاءِ ٻاسير ڪري رکي ڇڏينديون، جن کي "ٿيپڙيون" چون. سڪڻ بعد ٻارين. گهڻيون زالون ڇيڻا گڏ ڪري ڪچهه ٻارڻ لاءِ رکين ۽ ٻيا ڪنهن ٻيٽ جي پير ۾ هڪبئي مٿان رکي چڱو ڍڳ تيار ڪري ڇوڏاري آلي ڇيڻي سان لنبي ڇڏين، جنهن کي "ڀيڙاڏارو" چون. ڇيڻي ٻارڻ جو گهڻو رواج برهمڻ ۽ ٻيمبوري زالن ۾ آهي، جي ڀيڏارا ٺاهي رکن، جي ضرورت وقت ڪم آڻين.

ڳوٺ جي ٻسڪردائيءَ مان غريب زالون سڪل ڇيڻن جا ڪارا پري اچي وڪڻن. اولهاري جو ڏيهون ڪوهن تان ٻاٽي ڀتي، وهي اوسي ٻاسي وارن وٽن (ڪنڊا، ڪيٽ، ڪرڙ وغيره) هيٺ ويهن، جتان منجهند جو اٿي جهنگ ڏي چرڻ لاءِ وڃن. اتي ڇيڻا جام ٿيندا آهن. ڪيترا ماڻهو اُتن تي وڏا پورا پري وڃي وڪڻن ۽ زالون ڪارا پري ڪنيو اچن. ٻهراڙيءَ جي ماڻهن، مسلمانن ۽ اڇوتن ۾ ڇيڻي ٻارڻ جو رواج گهٽ آهي.

گوئيلاٽر

هندو ۽ هريجن ڪن ڌرمي رسمن ۾ گوئيمتر يعني گئومتر ڪم آڻيندا آهن، جو اصل ۾ سنسڪرت لفظ "گومُوتر" يعني ڳانءِ جو مُٽ آهي! جنهن کي پارسيءَ ۾ چون گومز Gomez. اهو رواج اصلوڪو آهي، جو اڃا هليو اچي. هندو ماڻهو مالي پچائڻ کان اڳ، ڳئونءَ جي ڇيڻي جو ليپ ڏيئي، پوءِ الهيءَ هنڌ مالي پچائي کائيندا آهن. هن کي "چؤڪو" چوندا آهن. ٻار ڄمڻ وقت ۽ ماڻهوءَ جي مرڻ وقت گهر جي جيستائين صفائي نه ٿئي، تيستائين اپوتر سمجهندا آهن، ۽ چوندا آهن

ته "سُوتڪ" آهي، تنهن ڪري برهمڻ کي گهرائي ان کان ڪِريا جون رسمون ادا ڪرائي، گئومتر آڻي، ڏيڻ جو مُڇو لاهي گئوموتر ۾ ٻوڙي، ان سان هر ڪنهن ماڻهوءَ جي تري تي ٻه ٽي ڦڙا لڳائيندا آهن، جو وري ٻنهي هٿن پيرن جي ننهن، مٽي جي چوٽي ۽ زبان تي لائي، پاڻيءَ سان ڌوئي صفا ڪري ڇڏيندو آهي. ائين ڪرڻ بعد چوندا ته هاڻي سُوتڪ لٿو.

ڳڻڻ جو نمونو

ٿر جا هاري ناري ۽ اڻ پڙهيل اڪثر ويهه ويهه ڪري ڳڻيندا آهن. ويهن کي ڪوڙي به چون. اهي پنجاهه بدران چون اڍائي ويهون يا اڍائي ڪوڙيون. سٺ بدران چون ٽي ويهون يا ٽي ڪوڙيون. چوڻي آهي ته "جهڙي سٺ، تهڙيون ٽي ويهون."

اهو ڳڻڻ جو رواج هٿن ۽ پيرن جي آڱرين تان پيل ٿو سمجهجي، ڇو ته اهو رواج سولو ۽ سهاوڻو آهي. جوڙ ڪٽ ڪرڻ مهل به هٿن جي آڱرين تي ڳڻڻ جو رواج آهي، جو سهنجو آهي، جتي ٻي ڪنهن شيءِ جي ضرورت نه ڪانهي.

وٽ ۽ ماپا

شهرن ۾ دڪاندار ته سرڪاري ٺپي وارا وٽ ڪم آڻيندا آهن، مگر ٻهراڙيءَ ۾ هاري ۽ مزور پنهنجي گهرو ڪمن ڪارڻ لاءِ جهڪي ساهمين ڪم آڻيندا آهن، تن ۾ پٿرن ۽ پڪل سرن جا ٽڪر وٽ طور ڪم آڻيندا آهن، جن کي گهڙي لسو ڪري، توري، پاءَ، سير وغيره جا وٽ ٺاهي ڇڏيندا آهن، جن مان پوءِ ڪم وٺندا آهن.

ٿري ماڻهو ساهميءَ کي "ٽڪيڙي،" پاسن مان هرهڪ کي "چيرو" ۽ ڏنڊي کي "ڪالو" چون. وڏيڪ تور لاءِ ڪانيءَ جو ڪالو، سيرون يا پتر ڏهه سير يا اڌ مڻ توري ڳنڍ ڪري ڪنهن رسيءَ يا ڳوڻ ٽڪر ۾ قابو ٻڌي رکندا آهن، جنهن کي

"ڏڙي" چون. ٻوءِ جي ڪا اهڙي تور ڪرڻي هوندي ته اُن سان ڪندا آهن.

ساهميون، ڪاڻا، ڏڙيون ۽ وٽ وغيره سڀني گهرن ۾ ڪونه هوندا آهن. ڪي ماڻهو، جن کي وڏيڪ ضرورت هوندي آهي، سي ٺاهي رکندا آهن. اوڙي ٻاڙي وارا ضرورت وقت اتان وٺي ڪم ٽپائيندا آهن.

اَن پيرڻ لاءِ چوٽايون، ٻاٽيون ۽ ٽوبا ڪم آڻين. چوٽايون ۽ ٻاٽيون ڪي ڪاٺيءَ مان ۽ ڏوريون لوهه مان ٺهن. باقي ٽوبا لوهه جا ٺهيل هوندا آهن. اڳي اهو رواج عام هو، مگر هاڻي جتي ڪٿي تور جو رواج ٿي ويو آهي ته به گهرن ۾ ڳالون چوٽايون ۽ ٻاليون ان ماپڻ لاءِ ڪم آڻينديون آهن.

باب ٻاويھون

ٿر جا مکيه شھر ۽ ڳوٺ

● عمرڪوٽ- سنڌ جي تاريخ ۾، ھيءُ شھر قديم شھرن مان ليکجي ٿو. وقت جي حاڪم عمر سومري، "مارئيءَ" کي ڪٺي اچي ھن شھر جي قلعي ۾ قيد ڪري رکيو ھو. ھيءُ شھر ٢٢-٢٥ اتر ڊگھائي ڦاڪ، ٤٧-٦٩ اوڀر ويڪرائي ڦاڪ ۾ آھي. ھي واريءَ ۽ ڏاڍي زمين جي ڇڳ تي آھي. ھتي ١٥٤٢ع ۾ مغلن ۾ ھاڪارو بادشاھ اڪبر اعظم ڄائو ھو. ھن شھر جو بنياد بلڪل آڳاٽو آھي ۽ غالباً اومره سومري جو ٻڌايل آھي. ٻارھين صديءَ ۾ راجا امر سنگ ھن جو قلعو ٺھرايو. ١٣٥٥ع ۾ عمر سومري پنھنجي گاديءَ جو ھنڌ ڪيو. ١٧٤٦ع ۾ ميان نور محمد ڪلھوڙي موجوده قلعو ٺھرايو، جو اڃا سلامت آھي. عمرڪوٽ اڳي ضلعي جو ھيڊ ڪوارٽر ھو. ١٩٠٦ کان پوءِ ميرپور خاص ھيڊ ڪوارٽر ڪيو ويو. شھر جي رونق ڇڳي آھي، واپار چڱو ھلي ٿو. ھن جي چوڌاري باغن ۾ ميوات ۽ واڙين ۾ ھر قسم جي ڀاڄي ٿئي ٿي. ھي شھر اڳي راجپوتن جي گاديءَ جو ھنڌ ھو، جڏھن کري ٿر جو "ڍيلات" ليکبو ھو. مارواڙي ڌوٻون گھڻو ڪري ٻاھرين ھتي اچي رھيون، جي پوءِ ١٨٧٤ع ۾ ايرلڊي لاري جي پوڙن ۽ ٻين ڪن سببن جي ڪري ملي، ڇاڇري ڪالنعي، ڇيلھار، پارنو، ٻيڪل، ويراڙي، ڏاڙاسر ۽ ٻين ڳوٺن ڏي لڏي ويون. ھتي مردان، زنانو پرائمري اسڪول، ھاءِ اسڪول، سول ڪورٽ، ڊپٽي ڪليڪٽر جي آفيس، مختيارڪار جي آفيس، سرڪٽ ھائوس، ڊپٽي سپرنٽينڊنٽ پوليس جي آفيس، ايڪسائيز انسپيڪٽر جي آفيس، پاڪستان سرڪار جو ميوزم، ٽائون ڪميٽي،

تار آفيس، پوليس ٿاڻو، مسافر خانو، تعلقو اسپتال ۽ انجنيري بنگلا آهن. وڃڻ لاءِ ريلوي اسٽيشنون چوڙ ۽ پورو نارو هر هڪ ١٣ ۽ ١٤ ميل آهن. ميرپور خاص ٤٦ ميل پري آهي، جو پڪو روڊ آهي. ڪنري اسٽيشن سان به آمدورفت چالو آهي. هي شهر سڀني شهرن سان لاريءَ رستي ڳنڍيل آهي.

● ننگر پارڪر - عمر ڪوٽ کان پوءِ ننگر پارڪر ٻيو نمبر مشهور ۽ قديم شهر آهي. هي پارڪر واري پاڱي ۾ ٢١-٢٤ اتر ڏکڻائي ڦاڪ ۽ ٤-٧٠ اوڀر ويڪرائي ڦاڪ ۾ ڪارونجهر جبل جي دامن ۾ آهي. هتي وڻڪار گهڻي آهي، خاص ڪري نمن جا وڻ جهجها آهن. جبل ۾ ڪيترن هندن تي تيرٿ آستان ۽ ڌرمي مڪان آهن. هتي مورتين جي پوڄ جو ڪم ٿئي ٿو. ديوارون ۽ جهاجهم سنڌ ٿين ٿا. هتي مسلمان، ميگهواڙ، ميگهواڙ، گرڙا، لهاڻا ۽ ڪولهي رهن ٿا. جبل مان عمارتي پٿر ملي ٿو، جنهن مان جاين ٺهيل آهن. هتي جاين جي مٿان ڪر جا ڇپرا ڏنيدا آهن. جبل ۾ ماکي جام ٿئي ٿي. هتي هيرن جي پيدائش جهجهي ٿيندي آهي، جن جي ٻجن مان تيل ڪڍندو آهي. هتي پرائمري مردانو ۽ زنانو اسڪول، ريسٽ هائوس، هاءِ اسڪول، ٿاڻو، مختيارڪار جي آفيس، انسپيڪشن بنگلو، تار ۽ پوسٽ آفيس، پولين آفيس، اسپتال، ديرو ۽ مسافرخانو آهن. هتي لڪن جو مشهور مندر آهي.

● مٺي - هي ٤٤-٢٤ اتر ڏکڻائي ڦاڪ ۽ ٥١-٦٩ اوڀر ويڪرائي ڦاڪ ۾ سڄي ٿر جو مرڪزي ۽ مشهور شهر آهي. هتي لهاڻا، مهيشوري، برهمڻ، ميگهواڙ، گرڙا، ماڇي، کتري، سوڍا، مسلمان ٻجير، ڀيل، ڪاسائي، حجم ۽ ٻيون ذاتيون رهن ٿيون. هي شهر "مٺي" نالي ڀجيڙڻيءَ جو ٻڌايل آهي. هتي جا ماڻهو تعليم يافته آهن. واپار چڱو هلي ٿو. هتي ٽالپرن به قلعا ٺهرائي مٿن "فتح گڙهه" نالو رکيو. قلعا هاڻي ڊهي ويا آهن، هڪڙي جي

ڏلي هنڌ تي هن وقت اسپتال آهي. ٻيو شهر جي الهندي پاسي وڏي دڙي تي کنڊهر جي صورت ۾ آهي، جنهن کي "ڪنڊڙي" چوندا آهن. هتي مردانو، زنانو پرائمري اسڪول، هاءِ اسڪول، ڊپٽي ڪليڪٽر ۽ مختيارڪار جون آفيسون، ڊپٽي سپرنٽينڊنٽ پوليس جي آفيس، تار آفيس، پوسٽ آفيس، اسپتال، پوليس ٿاڻو، ايڪسائيز آفيس، مسافر خانو، ٽائون ڪميٽي ۽ انسپيڪشن بنگلو آهن. هتي فاليچن ناهڻ جا ڪيترائي ڪارخانا پڻ آهن. ويجهي ريلوي اسٽيشن نئون ڪوٽ ٣٣ ميل آهي. ڏينهن رات لاري سروس چالو آهي، جا اڳتي اسلام ڪوٽ ۽ ننگر پارڪر تائين وڃي ٿي.

● ڏيپلو - هي شهر ٢٤-٢٨ اتر ڊگهائي ڦاڪ ۽ ٦٩-٣٧ اوڀر ويڪرائي ڦاڪ ۾ تعلقي جو هيڊڪوارٽر آهي. هي ڏيپي ميگهواڙ جو بڻايل آهي، جنهن جي قبر تعلقي آفيس جي ايوان ۾ موجود آهي. اڳي موجوده تعلقي آفيس واري هنڌ ڪچو قلعو هو، جو هاڻي ڊهي ويو آهي. هتي جي آدمشماريءَ ۾ گهڻا ميمڻ آهن، جي اصل لاڙ ڪنان آيل آهن. ڪي چيلهار کان لڏي آيا آهن، انهن کي "چيلهاريا ميمڻ" چوندا آهن. ڪجهه کٽري، ميگهواڙ، ڪنڀر، لهاڻا، ڀيل ۽ لنگها پڻ رهن ٿا. هتي جا ميمڻ تعليم يافته، ملازمت پيشه، واپاري ۽ شاهوڪار آهن. وڏي تعداد ۾ ميمڻ اعليٰ عملدار ۽ ڪامورا آهن. مشهور سنڌي اديب ۽ صحافي، جناب محمد عثمان ڏيپلائي، جنهن ١٥٠ کن ڪتاب لکيا آهن، سو اصل هتان جو رهاڪو آهي. هتي جا ميمڻ سڌارڪ خيالن جا شائق، مهمان نواز ۽ ديندار آهن.

● اسلام ڪوٽ - هي مٺي تعلقي ۾ ٻيو نمبر وڏو ۽ مشهور شهر آهي. هتي اڳي ٽالپرن قلعو جوڙائي شهر تي نالو "اسلام ڳڙهه" رکيو. قلعو پوءِ ڊهي ويو، هن وقت انهيءَ هنڌ تي پرائمري مردانو اسڪول آهي. شهر جون ڪيتريون جايون انهيءَ قلعي جي سرن مان جڙيل آهن. هتي لهاڻن جو تعداد

گهڻو آهي، جي پڙهيل ڪڙهيل ۽ واپاري پيشه آهن. سارسوت برهمڻ، مينگهواڙ، گرڙا، لڪر، ڪولهي وغيره به رهن ٿا. لُهاڻا ٽالپرن جي وقت ۾ لاڙ کان آيل آهن. اهي ذهين واپاري ۽ سرمائيدار آهن. هاڻي ڪيترا لهاڻا وڏين نوڪرين ۾ لڳا آهن. هتي ڪپهه ۽ پرت جي ڪپڙي جو واپار هلي ٿو. هتي پرائمري مردانو ۽ زنانو اسڪول، هاءِ اسڪول، تار ۽ پوسٽ آفيس، پوليس ٿاڻو، ٽائون ڪميٽي، جانورن جي اسپتال، ڊڪ، ڊيرو ۽ مسافرخانو آهن. مٺي کان ننگرپارڪر ڏي ويندڙ لاري روزانو هتان لنگهي ٿي.

● ڇاڇرو- هي ٦-٢٥ اتر ڊگهائي ٿاڪ، ١٨-٧٠ اوڀر ويڪرائي ٿاڪ ۾ تعلقي جو هيڊ ڪوارٽر آهي. هتي مهيشوري، برهمڻ، کٽي، مينگهواڙ، گرڙا ۽ مسلمان ٻجير وغيره رهن ٿا. هي ڪاٺ ۽ ڪنٽي کي ويجهو آهي، تنهنڪري واپار جام هلي ٿو. مڊل زنانو ۽ مردانو پرائمري اسڪول، هاءِ اسڪول، پوليس ٿاڻو، انسپيڪشن بنگلو، تار ۽ پوسٽ آفيس، مختيارڪار جي آفيس، ايڪسائيز انسپيڪٽر آفيس، اسپتال، مسافرخانو، ڊڪ وغيره آهن. ويجهيون اسٽيشنون- ڪنري ٤٨ ميل ۽ نئون ڪوٽ ٥٦ ميل آهن، جتان روزانو لاري سروس چالو آهي. آمدرفت ۽ واپار ڪنريءَ سان جهجهو هلي ٿو.

● چيلهار- هي شهر ڇاڇري تعلقي ۾، چيلهي نالي چارڻ جو ٻڌايل آهي. هتي برهمڻ، مهيشوري، مينگهواڙ، مالهي، مسلمان ٻجير ۽ ڄجم رهن ٿا. هتي ٽالپرن قلعو ٺهرائي ڪوٽ تي "علي ڳڙهه" نالو رکيو هو. قلعو هاڻي ڊهي ويو آهي، جنهن جي سيرن مان شهر جون ڪيتريون جهوپڙيون جايون جڙيل آهن. اهي سيرون لنديون ۽ سنهيون آهن، پر مضبوط آهن. ڪوٽ ۾ ٽالپرن جي زماني جون توبون اڃا پيون آهن. ٽالپرن جا کوٽايل ڪيترا کوهه به آهن، جن مان ڪي چالو آهن. واپار چڱو هلي

ٿو. پرسان ٽڪريون سلهون ۽ گهٽيون آهن. هتي جو "راڻاسر" تلاءُ مشهور آهي، جنهن ۾ ڪافي وقت پاڻي رهي ٿو. ڪوهن جو پاڻي وڻندڙ ۽ هاضميدار آهي. ماڻهو گهڻي قدر تعليم يافته آهن، خاص ڪري پرائمري ماسٽر هن ڳوٺ جا گهڻي ۾ گهڻا آهن. هتي پرائمري مردانو ۽ زنانو اسڪول، هاءِ اسڪول، ديرو، ٿاڻو، ڊڪ، پيلي ڪاٽي جي آفيس، يونين ڪائونسل ۽ پوسٽ آفيس آهن. ويجهيون ريلوي اسٽيشنون- ڪنري ٣٠ ميل، لمي سر روڊ ٣٠ ميل ۽ نئون ڪوٽ ٣٢ ميل آهن. نئين ڪوٽ سان لاري سروس هئڻ ڪري واپار ۽ آمدرفت جهجهي آهي.

● ڪانٽيو- هي ڇاڇري تعلقي ۾، ڇاڇري کان ٣٠ ميل اوله طرف ڪنري ڏي ويندڙ لاري رستي تي آهي. هتي مهيشوري، ميگهواڙ، ٺڪر ۽ ٻيا رهن ٿا. واپار ۾ چڱي ترقي ڪئي اٿس. هتي جا مهيشوري شاهوڪار ۽ تعليم يافته آهن. هتي پرائمري مردانو ۽ زنانو اسڪول، مڊل اسڪول، پوسٽ، مسافرخانو ۽ يونين آفيس آهن. ويجهي اسٽيشن ڪنري ٢٨ ميل آهي، جتان واپار هلي ٿو.

● گڏڙو- هي شهر ڇاڇري تعلقي ۾، ڀارت واري بين الاقوامي سرحد کي ويجهو آهي. اڳي، گڏڙو روڊ ريلوي اسٽيشن ويجهي هئڻ ڪري پارڪر ۽ پر واري پاسي لاءِ واپاري مرڪز هو، مگر هاڻي هندو لڏي هليا ويا ۽ سرحد تي هئڻ ڪري پاڪستان ملٽري ۽ رينجرس رهي ٿي. هتي ڪوهه ٦٠ پرهه اونها آهن. هتي جو تلاءُ مشهور آهي جتي ڪافي وقت پاڻي رهي ٿو. هتي پرائمري مردانو اسڪول، مسافرخانو، ڊڪ، يونين آفيس ۽ ٿاڻو آهن. شهر اڳئين رونق ڇڏي ويو آهي.

● ويراواهه- هي ننگر پارڪر تعلقي ۾ ۳۱-۲۴ اتر ڊگهائي ڦاڪ ۽ ۰-۷۰ اوڀر ويڪرائي ڦاڪ ۾ وڏي ٽالي ڙپاري* جو پڌائل جهونو ڳوٺ آهي. هن جي اپرندي پاسي "پاري ننگر"

جو جهونو ڦٽل مندر آهي، هتي اڳي جيني اوسواڙ رهندا هئا، جن جا مندر ۽ ديوتائن جا پتلا اتي آهن. ريکو ديو جو بت ڏسڻ جهڙو آهي، جو سنگ مرمر جو ٺهيل آهي. هن جي ڏکڻ ۾ سالڪاهه نالي تلاءُ آهي جنهن ۾ برساتي موسم ۾ ڪافي وقت پاڻي رهي ٿو، ۽ آبادي به ٿيندي آهي. هتي پرائمري اسڪول، پوسٽ، ٿاڻو، مسافرخانو ۽ پولين آفيس آهن. مٺي کان ننگرپارڪر ڏي ويندڙ لاري هتان لنگهي ٿي.

● پاري نگر- هي عيسوي ٻارهين صديءَ ۾ هاڪارو شهر ۽ سمنڊ جي ڪناري تي بندرگاهه هو. هتي ڏوتڙ وٽ جهاز بيهندا هئا، جتي لوهه جي ڪڙن جا نشان اڄ به ڏسجن ٿا. ان وقت هتي جي آدمشماري اندازاً چاليهه هزار هئي، جن ۾ گهڻو تعداد جيني هئا. هن بندر ۽ شهر جا ٽن-چئن ميلن ۾ کنڊر آهن. هاڻي ڦٽل حالت ۾ پيل آهي، "سدونت سارنگا" جي مشهور رومانوي قصي ۾ پاري نگر جو ذڪر موجود آهي.

● ڏالوڊالڊل- هي شهر ننگرپارڪر تعلقي ۾ ٽاڙو چڱو آباد ٿيو آهي. هتي لهاڻا، پنگهواڙ ۽ ٻيا ماڻهو رهن ٿا. واپار ۾ چڱي ترقي ڪئي اٿن. هتي پرائمري اسڪول، مڊل اسڪول، اسپتال، پوسٽ، پولين آفيس ۽ پوليس ٿاڻو آهن. مٺي کان ننگرپارڪر ڏي ويندڙ لاري هتان لنگهي ٿي.

● پوڏيسر- هي ننگرپارڪر کان ۴ ميل اتر-الهندي پوڏي سوڍي ۱۳۷۵ع ڌاري ٺهرايو هو. هتي هڪ وڏو تلاءُ ۲۰۰×۴۰۰ فوٽ آهي، جنهن جي ڪناري تي قديم قبرستان ۽ پرسان عاليشان مسجد آهي، جا ٻهمني خاندان جي سلطان محمود شاهه بيگڙي بن مظفر شاهه گجرات جي حاڪم ۱۵۰۵ع ۾ ٺهرائي هئي. هيءَ مسجد ۳۰ چورس فوٽ آهي. هتي جين ڌرم وارن جو عاليشان مندر پڻ آهي.

● وڄوٺهه - هي مٺي تعلقي ۾ مٺي کان ٢٠ ميل اتر-اولهه ڏي آهي. نئين ڪوٽ ڪسان مٺي ۽ ڇيلهار ڏي ويندڙ لاريون هتان لنگهن ٿيون. هتي پوليس ٿاڻو، پوسٽ آفيس، پولين آفيس ۽ مسافرخانو آهن.

● رحمڪي بازار - ڏيپلي تعلقي ۾ رڻ جي ڪنڌيءَ تي جهونو ڳوٺ آهي. اڳي مشهور بندر هو، مگر هاڻي اها رونق ڪانه رهي آهي.

● ڪلوئي - ڏيپلي تعلقي ۾ هن ڳوٺ چڱي ترقي ڪئي آهي. واپار چڱو هلي ٿو. هتي پرائمري اسڪول، پوسٽ ۽ پوليس ٿاڻو آهن. نئين ڪوٽ سان لاري رستي ڳنڍيل آهي.

● ڀالوا - هي ننگرپارڪر تعلقي ۾ ننڍڙو ڳوٺڙو آهي، جتي خاصخيلي ۽ ڀيل رهن ٿا. ملير وارو پاڳو اهوئي آهي. هتي مارئيءَ جو کوهه ۽ پٿر جي کوڏي اڄ تائين موجود آهن. هتي پهريون دفعو ٦-مارچ ١٩٦٧ع تي، الحاج مير محمد بخش خان ٽالپر، سابق وائيس چيئرمن ڊسٽرڪٽ ڪائونسل ٿرپارڪر ۽ سابق ايم. پي. اي جي ڪوشش سان ”مارئيءَ جو ميلو“ لڳو. وري ١٠، ١١ ۽ ١٢ فيبروري ١٩٦٨ع تي ٻيو دفعو پڻ ميلو لڳو. انهن ميلن ۾ ادبي ڪانفرنس، ملاکڙي، سئنيما، بجلي وغيره جو بندوبست هو ۽ ٿر جي پيرت جو چڱو واپار هليو هو. مٺي کان ننگرپارڪر ڏي ويندڙ لاري هتان لنگهي ٿي.

● گوڙي - هي ننگرپارڪر تعلقي ۾ ننڍڙو ڳوٺڙو آهي، جو ننگرپارڪر شهر کان ٢٨ ميل اتر طرف ۽ مارئيءَ جي ملير (ڀالوا) کان ٣ ميل اتر طرف آهي، ان جي ڀرسان ڏهر ۾ مشهور ”گوڙيءَ جو مندر“ آهي، جو سن ١٣٧٠ع ۾ منگهي ڏالي اوسواڙ ٺهرايو هو. هاڻي جيتوڻيڪ ڪجهه ڊهي ويو آهي ته به ڏسڻ وٽان آهي. مندر جي بناوت، ٻيهڪ، چٽسالي ۽ نڪتل تصويرون ڏسڻ جهڙيون آهن. ڀرسان زمين ۾ هڪ ڀورو (ڀهرو) آهي ۽ هڪ پڪسرو

برج ٺهيل آهي جو ٻولن آسمان سان ڳالهيون ڪري ٿو. مٺيءَ کان ننگرپارڪر ڏي ويندڙ لاري هتان لنگهي ٿي.

● ڪيرٽي - هي مٺي تعلقي ۾، مٺي شهر کان ١٦ ميل اوڀر طرف آهي. هتي هن وقت اُڪر ۽ مينگهواڙ رهن ٿا. هي اڳي وڏو شهر هو، جتي مڪوانن جي گاديءَ جو هنڌ هو. مشهور ڪيهر مڪوانو هتي رهندو هو، جنهن عمرڪوٽ مان سومرين کنيون هيون، ۽ ٻوءِ همير سومري سان لڙائيءَ ۾ مارجي ويو. ڳوٺ ۾ جهونا نشان اڃا موجود آهن.

● جنجهي - هي ڇاڇري تعلقي ۾ تعليم جو مکيه مرڪز آهي. ٻهراڙيءَ جي باوجود هتي جي ماڻهن تعليم ۾ چڱي ترقي ڪئي آهي. هتي پرائمري ۽ مڊل اسڪول آهن.

● ٻوريلو - هي ڇاڇري تعلقي ۾ ڇيلهار کان ١٠ ميل اوڀر طرف، ڇاڇري کان مٺي ويندڙ رستي تي آهي. واپار چڱو هلي ٿو. هتي پرائمري اسڪول آهي.

● لُوڻيو - هي مٺي تعلقي ۾، مٺيءَ کان ٥٠ ميل ۽ اسلام ڪوٽ کان ٢٢ ميل اوڀر طرف ننگرپارڪر ڏي ويندڙ لاريءَ رستي تي آهي. هتي سمّا ۽ مينگهواڙ رهن ٿا. سڄي ٿر جي هريجنن مان پهريون مينگهواڙ گريجوئيٽ، سرڳواسي ڪلاچند آسومل جيپال، (سابق هيڊ منشي ننگرپارڪر) هن ڳوٺ جو رهاڪو هو.

سنڌي ادبي بورڊ جا ڇپايل
ڪي ٻيا ڪتاب

۱.	وهاڻ	۱۵-۰۰
۲.	يادگيريون	۱۵-۰۰
۳.	ڪنڊڙيءَ وارن جو ڪلام	۱۵-۰۰
۴.	ايشيا جون لوڪ ڪهاڻيون	۱۰-۰۰
۵.	قديم سنڌ	۳۰-۰۰
۶.	سومرن جو دؤر	۲۵-۰۰
۷.	سچل جو سنيهو	۱۲-۰۰
۸.	ديوان بيڪس	۱۵-۰۰
۹.	نانڪ يوسف جو ڪلام	۴۰-۰۰
۱۰.	ڪچين جا قول	۲۰-۰۰
۱۱.	رسالو سچل سرمست (سنڌي)	۵۰-۰۰
۱۲.	رسالو سچل سرمست (سرائڪي)	۵۰-۰۰
۱۳.	مير محمد معصوم بکري	۵۰-۰۰
۱۴.	جنب گذاريم جن سين (ڀاڱو ۱)	۴۰-۰۰
۱۵.	جنب گذاريم جن سين (ڀاڱو ۲)	۶۰-۰۰
۱۶.	تاريخ معصومي	۵۰-۰۰
۱۷.	ڪليات خادم	۱۰-۰۰
۱۸.	ڪليات حمل	۵۰-۰۰
۱۹.	ٽئين مصر جا پراڻا ورق	۲۵-۰۰
۲۰.	جنت السنڌ	۷۰-۰۰
۲۱.	مشاهير سنڌ (جلد ۱، ۲، ۳)	۱۲۰-۰۰
۲۲.	ڪيمياءِ سعادت (جلد ۲)	۴۰-۰۰
۲۳.	ڪافيون (جلد ۱)	۶۰-۰۰
۲۴.	ڪليات حاجي خان چنجني	۳۵-۰۰